

การเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: การแสวงหาความหมายใหม่ของ
"ประชาธิปไตย"

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2565
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Changes in Anek Laothamatas's Political Thoughts: In Search of the New Meaning of
"Democracy"

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Political Science

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Chulalongkorn University

Academic Year 2022

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรม
	ทัศน์: การแสวงหาความหมายใหม่ของ "ประชาธิปไตย"
โดย	น.ส.ณัฏยา สุขสงวน
สาขาวิชา	รัฐศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต

.....	คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปกรณ์ ศิริประกอบ)	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	
.....	ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์)	
.....	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง)	
.....	กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา หวันแก้ว)	
.....	กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์)	
.....	กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ วันทะนะ)	

ณัตถยา สุขสงวน : การเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:
การแสวงหาความหมายใหม่ของ "ประชาธิปไตย". (Changes in Anek
Loathamatas's Political Thoughts: In Search of the New Meaning of
"Democracy") อ.ที่ปรึกษาหลัก : รศ. ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของ
เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ท่ามกลางบริบท
แวดล้อมที่สำคัญรอบตัวของเอนกซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลาต่างๆ ผลการศึกษาพบว่า เอนกมี
ความคิดทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดยแบ่งได้เป็น 4 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1
ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก เป็นระยะของการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองเรื่อง
ประชาธิปไตยของเอนก โดยในภาพรวม เอนกได้ยึดถือคุณค่าและหลักการประชาธิปไตยสากลตาม
มาตรฐานตะวันตกเพื่อปรับใช้กับประเทศไทยเป็นสำคัญ, ระยะที่ 2 สองนคราประชาธิปไตย เป็น
ระยะที่เอนกแสดงให้เห็นถึงสภาวะทางสังคมและการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่มี
ลักษณะเฉพาะของไทยในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตย ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
ท่ามกลางการนำประชาธิปไตยแบบตะวันตกตามมาตรฐานสากลไปใช้กับการเมืองไทย, ระยะที่ 3
ประชาธิปไตยโดยประชาชน เป็นระยะที่เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตยโดยประชาชน
ประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย และระยะที่ 4 ประชาธิปไตย
ที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ในระยะนี้ เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของ
ไทย ด้วยการนำเอาความเป็นตะวันออกและความเป็นไทย รวมถึงการมีพระมหากษัตริย์และ
สถาบันพระมหากษัตริย์ที่จัดอยู่ในความสัมพันธ์ทางอำนาจในการเมืองไทย มาผสมผสานและปรับ
ใช้กับความคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตก การก่อรูปและการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมือง
ของเอนกทั้ง 4 ระยะเป็นผลจากบริบทแวดล้อมที่สำคัญรอบตัวเอนก ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลา
ต่างๆ ทั้งจากภูมิหลังชีวิต บริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหในชีวิตหรือ
ความคิด และกระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษ
ที่ 2520 – 2560

สาขาวิชา รัฐศาสตร์

ลายมือชื่อนิสิต .....

ปีการศึกษา 2565

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

5881359824 : MAJOR POLITICAL SCIENCE

KEYWORD: Anek Laothamatas, Political Thought, Democracy, Thai Politics

Nattaya Suksanguan : Changes in Anek Laothamatas's Political Thoughts: In Search of the New Meaning of "Democracy". Advisor: Assoc. Prof. PRAPART PINTOBTANG, Ph.D.

The dissertation aims to study the changing of Anek Laothamatas's political thoughts among changing contexts influencing his thoughts over time, in search of the new meaning of democracy for Thai politics. The study indicates that the gradual changing of Anek Laothamatas's political thoughts are divided into four periods. Firstly, 'the universal democracy' period is the formative period of Anek's political thoughts in democracy. Anek adopted the values and principles of universal democracy to institute and develop Thai democracy. Secondly, 'the Two Tales of Democracy' period, Anek presented the unique social and political nature of Thai democracy, called the Two Tales of Democracy. This is the result of social change amid the applying of the universal democracy into Thai politics. Thirdly, 'democracy by the people' period, Anek mainly focused on the concept of democracy by the people where the people is the key political actor in Thai democracy. Lastly, the period of 'the unique Thai democracy', Anek primarily focuses on the unique Thai democracy that mixes and adapts Eastern and Thai identities including the status of king and the monarchy as one of factors in the power relations of Thai politics. The formation and changing of Anek Laothamatas's political thoughts in four periods is the result of changing contexts influencing his thoughts over time. These contexts included Anek's personal background, critical political context that reflected on his thought, and political thought about democracy in Thai society from the decade of 2520 B.E. to 2560 B.E.

Field of Study: Political Science

Student's Signature .....

Academic Year: 2022

Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาในระดับปริญญาเอก รวมทั้งการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จะไม่มีทางสำเร็จได้เลย หากผู้เขียนนั้นอยู่ตัวคนเดียว โดยไม่ได้รับความกรุณาและสนับสนุนจากบุคคลรอบตัวที่ขอกราบขอบพระคุณ และขอบคุณดังต่อไปนี้

เริ่มแรก ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อและคุณแม่ที่เลี้ยงดูลูกเป็นอย่างดี รวมทั้งการผลักดันให้ลูกมีการศึกษาที่สูงและภาคศึกษาที่ดีโดยตลอด จนจบปริญญาใบนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ อาจารย์ของผู้เขียนตั้งแต่ศึกษาในระดับปริญญาตรี ปี พ.ศ. 2545 ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเป็นผู้เปิดโลกในการศึกษาความคิดทางการเมืองให้กับผู้เขียน ซึ่งกรุณารับเป็นประธานกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง ที่ตอบรับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้กับผู้เขียน โดยได้ดูแล ชี้แนะแนวทางในการทำงานวิจัย รวมทั้งเมตตาและเข้าใจกับเรื่องราวและปัญหาต่างๆ ของตัวผู้เขียนโดยตลอดระยะเวลาในการทำวิทยานิพนธ์นี้

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ วันทะนะ ที่เมตตาได้รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้ โดยได้ชี้แนะแนวทางในการศึกษาความคิดทางการเมืองและให้คำแนะนำที่ทำให้งานวิจัยนี้สมบูรณ์และแหลมคมยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว ผู้สอนวิชาการวิจัยเชิงคุณภาพ ในระดับปริญญาเอกให้แก่ผู้เขียน อีกทั้งเป็นผู้ที่ดูแล ช่วยเหลือและเข้าใจ เสมือนเป็น “แม่” ของนิสิตปริญญาเอกในรุ่นของผู้เขียนทุกคน ที่รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์ ที่กรุณาตอบรับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้ทันทีที่ผู้เขียนเรียนเชิญ และได้ชี้แนะแนวทางในการทำงานวิจัยนี้ให้ถี่ถ้วนยิ่งขึ้น

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านอีกครั้ง ผู้เขียนมีความภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้สอบผ่านวิทยานิพนธ์เล่มนี้กับอาจารย์ทุกท่านข้างต้น

อีกท่านที่สำคัญยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่อนุญาตให้นำชีวิต ผลงานและความคิดของอาจารย์มาเป็นหัวข้อในการศึกษาวิจัย พร้อมทั้งให้อิสระทางความคิดในการวิเคราะห์และวิพากษ์ชีวิต ผลงานและความคิดของอาจารย์ด้วยคำพูดที่บอกผู้เขียนเสมอว่า “ก็แล้วแต่คุณจะตีความซิ”

ขอกราบขอบพระคุณครูบาอาจารย์ในหลักสูตรรัฐศาสตร์ดุสิตบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทุกท่าน ทุกสาขาวิชา ที่ให้ความรู้และปัญญาจนทำให้ผู้เขียนเป็นดุสิตบัณฑิต ในสาขารัฐศาสตร์ที่สมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สำหรับความรักและความเมตตากับผู้เขียนโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ เหล่าซือ รองศาสตราจารย์ พรชัย ตระกูลวรานนท์ สำหรับคำปรึกษา กำลังใจ และความช่วยเหลือต่างๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบคุณสำนักงานเลขาธิการวุฒิสภาสำหรับการให้ทุนการศึกษาแก่ผู้เขียนในการศึกษา ระดับปริญญาเอกครั้งนี้ ขอขอบคุณพี่นน สำนักงานพัฒนาทรัพยากรบุคคล ที่คอยดูแลเรื่องการทำสัญญา ต่างๆ กับสำนักงานตลอดระยะเวลาในการศึกษา

ขอขอบคุณพี่ปิ่น พันโท ดร.ศิวพงศ์ กุศลภูษณวงศ์ ที่พยายามค้นหา จนเจตต้นฉบับเอกสารที่สำคัญในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ซึ่งอยู่ในหอสมุดของ University of Georgia สหรัฐอเมริกา ทำให้ผู้เขียนสามารถทำงานวิจัยนี้ได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณพี่ชาย อาจารย์ ดร.ชาย ไชยชิต สำหรับคำปรึกษาและให้ข้อเสนอแนะแนวทาง ตลอดการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ และเอก อาจารย์ ดร.เอกลักษณ์ ไชยภูมิ สำหรับคำปรึกษาและการเติมเต็มความรู้ให้กับผู้เขียนในเรื่องการปกครองแบบผสม (Mixed Constitution) สำหรับการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นกลุ่มเล็กที่อบอุ่น คอยเดินเคียงข้างกัน พยุงร่างกายและจิตใจกันโดยตลอดระยะเวลาในการศึกษาระดับปริญญาเอกร่วมกัน ได้แก่ พี่เตียร เล็ก น้อย และฟิล์ม นอกจากนี้ ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ น้องๆ ร่วมหลักสูตร ได้แก่ พี่ทุ พ็บอล พี่นุ่น บ๊อค ฝ้าย ปุ้ย และทุกๆ คน ที่ช่วยเหลือและให้กำลังใจกันเสมอ

ขอบคุณพี่ๆ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พี่โอ้และพี่ท็อป ที่เข้าใจในความยุ่งวุ่นวายของผู้เขียน อีกทั้งช่วยเหลือและให้กำลังใจกับผู้เขียนในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ ได้แก่ พี่งค์กี้ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรรณวิภา เมืองถ้ำ) เอม สพ วอ หอย และกัลยาณมิตรทุกๆ ท่านที่อยู่รอบตัวผู้เขียน ซึ่งให้กำลังใจและความช่วยเหลือต่างๆ

ขอบคุณพอน สำหรับกำลังใจที่สำคัญในโค้งปีสุดท้ายของการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

สุดท้าย ต้องขอบคุณตัวเอง ที่อดทนสู้จนเอาชนะใจของตัวเองได้ สามารถฝ่าปัญหาอุปสรรคต่างๆ นานาทั้งด้านการเรียนและด้านชีวิตตลอดระยะเวลาในการเดินทางบนเส้นทางไปสู่ปริญญาเอกใบนี้ หลายครั้งที่ท้อและอยากยอมแพ้ แต่สุดท้ายก็สามารถถึงตัวเองขึ้นจนมีวันนี้ได้ และพร้อมกันนี้ ผู้เขียน

ขอภัยหากมีความบกพร่องหรือผิดพลาดใดๆ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้เขียนขอรับความบกพร่องหรือผิดพลาดนั้นเพียงผู้เดียว

ส่วนคุณประโยชน์ใดๆ ทั้งหมดที่ผู้อ่านได้จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ขอมอบให้กับพ่อของผู้เขียน พลเอกชูชาติ สุขสงวน ผู้มีความฝันอยากเห็นลูกเรียนจบปริญญาเอก แต่ท่านได้จากผู้เขียนไปก่อน วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะเสร็จสิ้น 1 ปี หวังว่าพ่อจะรับรู้และดีใจกับความสำเร็งนี้ นะคะ ต้องทำได้แล้ว

ณัตถยา สุขสงวน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของการศึกษา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	5
1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	5
1.4 การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการศึกษาความคิดทางการเมืองไทย	5
1.5 ระเบียบวิธีในการศึกษา.....	8
1.6 ขอบเขตการศึกษา.....	11
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการศึกษา	11
1.8 ลำดับการนำเสนอ.....	12
บทที่ 2 กระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทย ในทศวรรษที่ 2520 – 2560.....	13
2.1 การทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยจากทศวรรษที่ 2520 ถึงทศวรรษ ที่ 2560	13
2.2 กรอบแนวคิดเรื่อง การปกครองแบบผสม (Mixed Constitution).....	75
บทที่ 3 ชีวิตประวัติและผลงานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์	87
3.1 ช่วงชีวิตในวัยเด็กถึงออกจากป่า (พ.ศ. 2497 - 2524).....	88
3.2 ชีวิตนักวิชาการ: เรียนต่อที่สหรัฐอเมริกาถึงสอนที่ธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2525 – 2543).....	105

3.3 เป็นนักการเมืองครั้งแรก: พรรคประชาธิปัตย์ พรรคมหาชน และพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา (พ.ศ. 2544 – 2551).....	114
3.4 กลับสู่งานวิชาการ เขียนหนังสือและงานการเมืองหลังการรัฐประหาร 2557 (พ.ศ. 2552 - กลางปี พ.ศ. 2561)	122
3.5 หวนเข้าสู่วงการเมืองอีกครั้งกับพรรคพลังประชาชนไทย (กลางปี พ.ศ. 2561 ถึงปัจจุบัน) ..	129
บทที่ 4 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:	
ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก	138
4.1 บทนำ.....	138
4.2 บริบททางการเมืองไทยจาก 14 ตุลาคม 2516 ถึงการรัฐประหาร 23 กุมภาพันธ์ 2534	139
4.3 จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea (2527) ถึงหนังสือ เรื่อง “มือบมือถือ: ชนชั้นกลาง และนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (2536).....	155
4.4 ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของ ประชาธิปไตย: ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก.....	199
4.5 สรุปท้ายบท	206
บทที่ 5 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:	
สองนคราประชาธิปไตย.....	210
5.1 บทนำ.....	210
5.2 บริบททางการเมืองไทยจากการสิ้นสุดของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงหลังเหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ 2535.....	210
5.3 หนังสือ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย และบทความ 2 ฉบับที่เกี่ยวข้อง.....	216
5.4 ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของ ประชาธิปไตย: สองนคราประชาธิปไตย	241
5.5 สรุปท้ายบท	251
บทที่ 6 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:	
ประชาธิปไตยโดยประชาชน	255

6.1	บทนำ.....	255
6.2	บริบททางการเมืองไทยหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550.....	256
6.3	จากหนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถิ่น (พ.ศ. 2539) ถึงหนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถิ่น (พ.ศ. 2552).....	285
6.4	ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของ ประชาธิปไตย: ประชาธิปไตยโดยประชาชน	363
6.5	สรุปท้ายบท	389
บทที่ 7 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:		
	ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย	394
7.1	บทนำ.....	394
7.2	บริบททางการเมืองไทยจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ถึงการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในปี พ.ศ. 2562.....	396
7.3	จากหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ (2552) ถึงหนังสือ เรื่อง ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา (2563).....	418
7.4	ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตย: ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย	502
7.5	สรุปท้ายบท	538
บทที่ 8 บทสรุป.....		
8.1	สรุปการเดินทางของความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ท่ามกลางบริบทแวดล้อมในห้วงเวลาต่างๆ	547
8.2	ภาพสะท้อนของความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายใหม่ของ ประชาธิปไตยกับการเมืองไทย	563
8.3	การศึกษาในอนาคต	567

บรรณานุกรม..... 569

ภาคผนวก..... 583

ประวัติผู้เขียน..... 586

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

ความคิดทางการเมืองของนักคิดทางการเมืองนั้นเป็นแนวทางหนึ่งที่ใช้ในการศึกษาการเมือง ไม่ว่าจะเป็นที่ใดหรือห้วงเวลาใดก็ตาม เพราะการเมืองและความคิดทางการเมืองเป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน อย่างแยกกันไม่ออก ความคิดทางการเมืองนั้นเป็นการคิด (Thinking) ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง รวมทั้งข้อคิดที่เกี่ยวกับการเมือง (Political Ideas) ซึ่งทุกคนสามารถมีได้ ไปถึงอุดมการณ์ทางการเมือง (Political Ideology) ทฤษฎีทางการเมือง (Political Theory) และปรัชญาการเมือง (Political Philosophy)¹ ความคิดทางการเมืองของนักคิดที่สำคัญนั้นมักนำมาสู่ผลในการปฏิบัติการใดๆ ทางการเมืองของบุคคล กลุ่มบุคคลหรือแม้แต่รัฐไปในแนวทางต่างๆ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว การถกเถียง ความขัดแย้ง การเปลี่ยนแปลง ตลอดจนนำไปสู่การจัดรูปแบบการปกครองและระบบสถาบันทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ ส่วนบริบทรอบตัวของนักคิดผู้ผลิตความคิดทางการเมือง ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรือแม้แต่ครอบครัวและชีวิตส่วนตัวของนักคิดเองมีความสำคัญยิ่ง ในการก่อรูปของความคิดทางการเมือง และเมื่อบริบทต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความคิดทางการเมืองของนักคิดก็อาจเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในทางกลับกัน ความคิดทางการเมืองของนักคิดก็สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทางการเมืองในทางใดทางหนึ่ง ตลอดจนเชื่อมโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและอื่นๆ ด้วย อีกทั้งตัวนักคิดเองก็เป็นตัวแสดงทางการเมืองได้เช่นกัน ดังนั้น ในการศึกษาการเมืองไทยร่วมสมัย การศึกษาผ่านความคิดทางการเมืองของนักคิดหรือบุคคลสำคัญแห่งยุคของการเมืองไทยร่วมสมัยก็เป็นแนวทางหนึ่งของการศึกษาในทางรัฐศาสตร์ที่น่าสนใจ

ในการศึกษานี้ต้องการศึกษาความคิดทางการเมืองของนักคิดในการเมืองไทยร่วมสมัย ซึ่งอยู่ท่ามกลางบริบทของการเมืองไทยร่วมสมัย ได้แก่ การเมืองไทยตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองไทยที่สำคัญ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2563) และได้สร้างความคิดทางการเมืองเผยแพร่สู่สังคม ด้วยเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นเส้นแบ่งที่สำคัญของยุคสมัยในการเมืองไทย ลักษณะของการเมืองไทยหลัง 14 ตุลา ไม่ใช่การเมืองแบบเดิมที่อำนาจอยู่ที่กลุ่มคนกลุ่มเดียว ได้แก่ กลุ่มทหารในระบอบเผด็จการหรือระบอบอำมาตยาธิปไตยที่มีทหารนำ แต่การเมืองไทยมีลักษณะที่อำนาจทางการเมืองถูกจัดสรรแบ่งปันให้หลายกลุ่มในสังคมไทย ทำให้เกิด

---

¹ สมเกียรติ วันทะนะ, อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรข้าวสวย, 2551). หน้า 6.

ชนชั้นนำที่หลากหลาย (Plural Elites) ขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากจำนวนบุคคลที่ดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีหลัง 14 ตุลา มีพื้นฐานจากบุคคลหลายกลุ่ม นักการเมืองที่มีฐานเสียงและฐานทรัพยากร จากพื้นที่ต่างจังหวัด ข้าราชการพลเรือน และนายทุนกลุ่มต่างๆ เป็นต้น โดยก่อนหน้าเหตุการณ์นั้น นายกรัฐมนตรีส่วนใหญ่ที่ปกครองประเทศเป็นเวลายาวนานมาจากบุคคลในคณะปฏิวัติ 2475 และบุคคลในคณะทหาร

วิทยากร เชียงกุล ได้ประเมินว่าเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีฐานะและบทบาทสำคัญ ในการทำลายระบอบการปกครองแบบเผด็จการเบ็ดเสร็จโดยทหาร ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งที่ จอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหารในปี พ.ศ. 2501 เป็นการทำลายการผูกขาดอำนาจโดยสิ้นเชิงของทหาร และเปิดให้กลุ่มเจ้าที่ดินใหญ่ กลุ่มนายทุน ข้าราชการพลเรือนและชนชั้นกลาง ได้เข้ามามีบทบาท และอำนาจในทางการเมืองมากขึ้น กล่าวคือ เหตุการณ์ 14 ตุลา ได้ผลักดันให้ชนชั้นนำในสังคมไทย รวมทั้งทหาร ต้องยอมรับหนทางการพัฒนาแบบรัฐสภาหรือประชาธิปไตยแบบทุนนิยมมากขึ้น และจำเป็นต้องยอมรับการต่อรองอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างกลุ่มชนต่างๆ เช่น พรรคการเมือง สหภาพแรงงาน สมาคมของเกษตรกรและอาชีพต่างๆ หนังสือพิมพ์ นักศึกษา ปัญญาชน และกลุ่มกิจกรรมทางสังคมที่ถูกกฎหมาย เป็นต้น เหตุการณ์นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ความสัมพันธ์ของอำนาจระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ทำให้ยากที่จะนำระบอบเผด็จการเบ็ดเสร็จแบบเดิม กลับมาใช้ใหม่ได้อีก² ซึ่งความเห็นนี้สอดคล้องไปในทางเดียวกับ ธงชัย วินิจจะกุล ที่ได้สรุปว่า เหตุการณ์ 14 ตุลา คือการปฏิวัติของประชาชน และประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลา เป็นการเมือง ของมวลชน โดยทุกฝ่ายที่พยายามครอบครองอำนาจหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ต้องสั่งสมความสนับสนุน จากประชาชนด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นจุดพลิกผันของประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย ในแง่ที่เป็นจุด จบของอำนาจทหารในเมืองไทยและเป็นการเปิดต้อนรับให้กลุ่มทุนน้อยใหญ่ต่างๆ ทั้งระดับชาติ และระดับท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองในระบบรัฐสภาได้ ธงชัยประเมินว่า ผู้ที่ตกตวง ผลประโยชน์ได้สูงสุด ได้แก่ กลุ่มทุนนานาชาติที่มากับระบอบรัฐสภา ทั้งนี้ ประชาธิปไตยแบบหลัง เหตุการณ์ 14 ตุลา เป็นระบบการเมืองแบบ 3 ส่วน คือ มวลชน ทุนและนักการเมือง และฝ่ายกษัตริย์ นิยม³

² วิทยากร เชียงกุล, ปัญญาชน: ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2538). หน้า 125-140.

³ ธงชัย วินิจจะกุล, **ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา** [ออนไลน์]

https://www.academia.edu/9910225/2005_2548_%E0%B8%82_%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B9%83%E0%B8%AB_%E0%B8%9E_%E0%B8%99%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B8%9B%E0%B9%84%E0%B8%95%E0%B8%A2%E0%B9%81%E0%B8%9A%E0%B8%9A%E0%B8%AB%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%87_14_%E0%B8%95%E0%B8%B8%E0%B8%A5%E0%B8%B2

นอกจากนั้น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ยังก่อให้เกิดการกระจายความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยไปในหมู่นักศึกษาและประชาชนในระดับที่กว้างขวาง อีกทั้งนักศึกษาได้ออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตยในต่างจังหวัด ซึ่งเป็นส่วนในการให้การศึกษาแก่ประชาชนและเป็นการกระจายความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย เหตุการณ์ 14 ตุลา นับว่ามีผลกระทบต่อการเติบโตทางปัญญาและความคิดของประชาชน เห็นได้จากการเติบโตด้านวิชาการวงการนักพัฒนาและนักทำงานเพื่อสังคม สื่อสารมวลชน วรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ ในห้วงเวลาหลังจากนั้น⁴

นับได้ว่าผลจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เช่น การที่อำนาจทางการเมืองถูกแบ่งปันให้กับกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลายขึ้น การที่ความรู้และความตระหนักถึงของประชาชนเกี่ยวกับเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยแพร่ออกไปในวงกว้างขึ้น ทำให้ความสนใจในเรื่องการเมืองการปกครองของผู้คนก็เพิ่มขึ้นตามด้วย ดังนั้น เหตุการณ์ 14 ตุลา จึงเป็นเส้นแบ่งสำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมสมัยที่สำคัญยิ่ง ในการศึกษาครั้งนี้จึงสนใจความคิดทางการเมืองของนักคิดที่อยู่ในบริบทของการเมือง เศรษฐกิจและสังคมไทยในห้วงเวลาดังแต่เหตุการณ์นี้ถึงปัจจุบัน

จากหนังสือ เรื่อง *The rise of the octobrists in contemporary Thailand : Power and conflict among former left-wing student activists in Thai politics* ของกนกรัตน์ เลิศชูสกุล แสดงให้เห็นว่า เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 ทำให้เกิดกลุ่มคนกลุ่มใหญ่จำนวนมากว่า 3,000 คน เรียกว่า “คนเดือนตุลา” บุคคลกลุ่มนี้ยังคงมีบทบาทอย่างมีนัยยะสำคัญอย่างหลากหลายในการเมืองไทยร่วมสมัย ได้แก่ การเป็นนักการเมือง สมาชิกรัฐสภากรรมการในองค์กรอิสระ บุคคลในโลกธุรกิจ ธุรกิจหนังสือพิมพ์ นักร้อง นักเขียน บุคคลในวงการ NGOs และประชาสังคม อาจารย์และนักวิชาการในมหาวิทยาลัย ตลอดจนบทบาทในความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเสื้อเหลืองและเสื้อแดง ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจนกระทั่งปัจจุบัน เป็นต้น⁵

“คนเดือนตุลา” หลายท่านเป็นนักคิดและปัญญาชนไทยร่วมสมัยที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ร่วมยุคและเป็นปัจจุบัน คนกลุ่มนี้หลายคนยังคงมีบทบาทที่ต่อเนื่องและเชื่อมโยงถึงการเมืองไทยในเวลาปัจจุบัน โดยยังคงมีอิทธิพล ชื่อเสียงและเป็นที่ได้รับความสนใจจากสาธารณะ ดังนั้น นักคิดที่เป็นคนเดือนตุลาด้วยนั้นจึงมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาความคิดทางการเมือง

⁴ วิทยากร เชียงกุล, ปัญญาชน: ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร, หน้า 138.

⁵ Kanokrat Lertchoosakul, *The rise of the octobrists in contemporary Thailand: Power and conflict among former left-wing student activists in Thai politics* (Chiang Mai: Silkwarm Books, 2016).

ในบรรดานักคิดที่เป็นคนเดือนตุลา “เอนก เหล่าธรรมทัศน์” ถือได้ว่าเป็นทั้งนักคิดและนักปฏิบัติที่โดดเด่น เอนกได้แสดงบทบาทต่อสังคมและการเมืองไทยในหลากหลายด้าน และหลากหลายบทบาทจนถึงปัจจุบัน ซึ่งยากที่จะหาคนเดือนตุลาใดที่เป็นนักคิด มีบทบาทและประสบการณ์ชีวิตในสังคมและการเมืองหลากหลายเท่านี้ได้

เอนกไม่ได้เป็นเพียงแค่นักคิดหรือนักวิชาการเท่านั้น แต่เป็นนักปฏิบัติหรือตัวแสดงในทางการเมืองไทยโดยตรง เขาเคยเป็นนักการเมืองที่ต่อสู้กับพรรคการเมืองในระบบการเลือกอยู่หลายครั้ง และอยู่กับหลายพรรคการเมือง เขายังเคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและอีกหลายบทบาทและหลายตำแหน่งที่มีส่วนร่วมในทางปฏิบัติและในเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองไทยผ่านช่วงเวลาต่างๆ ทำให้เขามีแต้มต่อในการนำเอาประสบการณ์จริงที่ได้ประสบพบเจอและได้เข้าไปคลุกคลีกับประวัติศาสตร์การเมืองไทยไปพัฒนาองค์ความรู้ งานวิชาการและความคิดทางการเมืองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสวงหา “ประชาธิปไตย” สำหรับประเทศไทย ทั้งในมุมของการแสวงหาเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย ปัจจัยและแนวทางในการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยของไทย การสร้างความมั่นคง ยั่งยืน ตลอดจนสร้างคุณภาพให้กับประชาธิปไตยไทย และการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการเดินทางของประชาธิปไตยไทย และนำเสนอต่อวงการวิชาการและสังคมสาธารณะทั่วไป

ในการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทย เมื่อผ่านช่วงเวลาและบริบทของการเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลง ทำให้ความคิดทางการเมืองของเอนกเปลี่ยนแปลงไปด้วย เห็นได้ชัดเจนผ่านงานเขียนของเขา ซึ่งจุดเน้นและความสนใจในประเด็นและองค์พหุต่างๆ ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องระบอบประชาธิปไตยไทยของเอนกก็เปลี่ยนแปลงไปผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ความคิดทางการเมืองของเอนกเปลี่ยนแปลง การเมืองไทยก็มีความเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน นักคิด นักวิชาการและบุคคลในวงการต่างๆ อีกจำนวนหนึ่งก็มีความคิดทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป อาทิ ในกลุ่มคนเดือนตุลาด้วยกันเอง⁶ ดังนั้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบริบททางประวัติศาสตร์การเมืองไทยกับความคิดทางการเมืองของบุคคลที่แสดงออกผ่านงานเขียนจึงเป็นอีกประเด็นที่น่าสนใจ

ผลงานทางวิชาการของเอนกที่เกี่ยวกับประชาธิปไตยครอบคลุมไปถึงประเด็นต่างๆ ที่สำคัญ อาทิ เรื่องเกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาประชาธิปไตย ปัญหาเฉพาะของประชาธิปไตยไทย จากรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของไทย ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น การปกครองตัวเอง การเมืองภาคพลเมือง ภาคประชาสังคม แนวคิดและภูมิปัญญาแบบตะวันออกกับการเมืองและสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ดังนั้น การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกเพื่อแสวงหาความเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตย

⁶ Ibid.

จนถึงปัจจุบันจึงน่าสนใจและจำเป็นต้องศึกษางานของเขาอย่างลึกซึ้ง อย่างน้อย ได้แก่ การศึกษา ผ่านงานเขียนที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือของเขาทั้งหมดจนถึงปัจจุบัน

ด้วยการศึกษาและงานวิจัยในอดีตยังไม่เคยมีการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ โดยรวมทั้งชีวิตอย่างเป็นระบบมาก่อน แม้ว่าเขาเป็นนักคิดและนักปฏิบัติทางการเมืองที่น่าสนใจในวงวิชาการรัฐศาสตร์และสังคม เพราะในช่วงชีวิตของเขาได้ผ่านเหตุการณ์สำคัญของการเมืองไทยร่วมสมัยและเขาได้เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรงในหลายเหตุการณ์ นอกจากนี้ เอนกยังเป็นนักคิด นักวิชาการที่มีพื้นฐานทางรัฐศาสตร์เป็นที่ยอมรับ เขาตั้งใจสร้างและเผยแพร่ข้อเสนอแนะทางวิชาการผ่านรูปแบบการนำเสนอหลากหลายลักษณะ โดยเฉพาะงานเขียน เพื่อค้นหาและทบทวนรูปแบบและความหมายของประชาธิปไตยที่มีการถกเถียงกันอยู่ในสังคม ดังนั้นในการศึกษานี้จึงมีความตั้งใจศึกษาความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในระยะเวลาต่างๆ ผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ว่าเป็นอย่างไร มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เปลี่ยนแปลงไปเพราะอะไร และสุดท้าย ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในปัจจุบันเป็นอย่างไร ที่จะทำให้ระบอบประชาธิปไตยอยู่รอดและมีความมั่นคงฝังรากลึกกลงไปในสังคมไทยได้ โดยไม่ถูกคั่นด้วยระบอบการเมืองอื่น

1.2 คำถามการวิจัย

ความคิดทางการเมืองของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง ประชาธิปไตย มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ท่ามกลางบริบทรอบตัวของเอนกที่เปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลาต่างๆ

1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ในห้วงเวลาต่างๆ
2. เพื่อศึกษาบริบททางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนกในห้วงเวลาต่างๆ เพื่อการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย”
3. เพื่อศึกษาลักษณะของการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย”

1.4 การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการศึกษาความคิดทางการเมืองไทย

การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับแนวทางและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิต ความคิดและบทบาททางการเมืองของไทย สามารถแยกกลุ่มของงานได้ ดังนี้

1) การศึกษาเกี่ยวกับประวัติ, ชีวประวัติ, อัตตชีวประวัติ เป็นการศึกษาที่เน้นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชีวิตบุคคล (Fact) เป็นกรรวบรวมประวัติชีวิต บทบาทและผลงานต่างๆ ในชีวิตของบุคคล การศึกษาในลักษณะนี้อาจเป็นงานที่เจ้าของประวัติชีวิตเขียนเองหรือผู้อื่นเขียนให้ก็ได้ โดยเป็นงานของนักเขียนทั่วไปทำให้เป็นบันทึกและมักทำในวาระพิเศษต่างๆ เช่น งานครบรอบอายุและงานศพ เป็นต้น งานเขียนในลักษณะนี้ทำขึ้นเยอะ ตั้งแต่บุคคลในระดับพระมหากษัตริย์ พระราชินี เจ้าฟ้าขุนนาง ตลอดจนบุคคลสำคัญในสังคมและการเมือง

2) การศึกษาประวัติชีวิตและความคิดทางการเมือง (หรือชีวิตและผลงาน) เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับประวัติชีวิตของบุคคลและความคิดทางการเมืองโดยรวมทั้งชีวิต งานที่เคยศึกษา อาทิ ประวัติชีวิตและความคิดทางการเมืองของรัชกาลที่ 7, สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ, สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, สัญญา ธรรมศักดิ์, ปรีดี พนมยงค์, สุนทรภู่, ศรีธนญไชย, เทียนวรรณ, ก.ศ.ร.กุหลาบ, ป่วย อึ้งภากรณ์, เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, ยาขอบ และพิง ศรีจันทร์ เป็นต้น

3) การศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความคิดทางการเมืองของบุคคลเท่านั้น โดยสามารถแยกเป็น

3.1) การศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลโดยรวมทั้งชีวิต ในการศึกษารูปแบบนี้เป็นที่ศึกษากันอย่างหลากหลาย งานที่เคยศึกษา อาทิ การศึกษาความคิดของผู้นำทางการเมือง ชนชั้นนำทางการเมือง พระ นักวิชาการและนักเขียน เช่น พระมหากษัตริย์ไทยรัชกาลต่างๆ ในราชวงศ์จักรี, จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, หลวงวิจิตรวาทการ, ปรีดี พนมยงค์, สด กุรมะโรหิต, กุหลาบ สายประดิษฐ์, เทียนวรรณ, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พลตรีจำลอง ศรีเมือง, พุทธทาสภิกขุ, พลเอกสุจินดา คราประยูร และบุญชู โรจนเสถียร เป็นต้น

3.2) การศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลเฉพาะเรื่อง เช่น การศึกษา เรื่อง 10 ปัญญาชนสยาม ของสายชล สัตยานุรักษ์ เป็นการศึกษาที่เน้นการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลโดยเน้นไปที่เรื่องชาติไทยและความเป็นไทย การศึกษาความคิดทางการเมืองเฉพาะเรื่องของรัชกาลที่ 6 ด้านพระพุทธศาสนา และสมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ด้านการสร้างอัตลักษณ์ของไทย เป็นต้น

4) การศึกษาความคิดและบทบาทของบุคคลทางการเมือง เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความคิด แนวคิด ทศนะและบทบาททางการเมืองของบุคคล โดยสามารถแยกเป็น

4.1) การศึกษาความคิดและบทบาททางการเมืองของบุคคล

4.1.1) การศึกษาความคิดและบทบาททางการเมืองโดยรวมทั้งชีวิต เช่น ทองอินทร์ ภูริพัฒน์, ถวิล อุดล, เตียง ศิริจันทร์, ป่วย อึ้งภากรณ์, เขียวสุดแสง สีบุญเรือง,

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ศรีบูรพา, พระสารสาสน์พลขันธ์, ถวดี ฤทธิเดช และบุญชนะ อัตถากร เป็นต้น

4.1.2) การศึกษาความคิดและบทบาททางการเมืองเฉพาะเรื่อง เช่น การศึกษา เรื่อง แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการเมืองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ของศิริ พุทธมาศ

4.2) การศึกษาความคิดและบทบาททางการเมืองของกลุ่มบุคคล เช่น การศึกษา เรื่อง การตอบสนองของปัญญาชนอีสานต่อการเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 - 2500 ของกันย์ ชโลธรรังสี เป็นการศึกษาความคิดและบทบาทของกลุ่มปัญญาชนอีสาน

5) การศึกษาความคิดทางการเมืองโดยเน้นให้ความสำคัญของการศึกษาไปที่ตัวความคิด (Concept) โดยศึกษาจากความคิดของกลุ่มบุคคลต่างๆ เช่น การศึกษา เรื่อง วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ. 2490 - 2505 ของโสภา ชานะมูล เป็นการศึกษาว่าด้วยเรื่องความคิดเรื่องชาติไทย ชุดการศึกษาเรื่องเมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสของสกว. การศึกษาความคิดทางการเมืองว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตย ความรุนแรง สิทธิมนุษยชน ชาติ-ชาตินิยม และการปกครองท้องถิ่น เป็นต้น

6) การศึกษาความคิดทางการเมืองของยุคสมัย เช่น ความคิดทางการเมืองในยุค พ.ศ. 2475 ยุคของกรุงศรีอยุธยา ยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น และยุคของรัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475 เป็นต้น

7) การศึกษาความคิดทางการเมืองของกลุ่มบุคคล เช่น การศึกษา เรื่อง ความคิดทางการเมืองของ "ปัญญาชนฝ่ายค้าน" ภายหลังจากตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524 - 2534 ของธิดานต์ ศรีนารา นอกจากนั้น ยังมีการศึกษาความคิดทางการเมืองของกลุ่มทหารและไพร่กระฎุมพี เป็นต้น

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า การศึกษาประวัติชีวิต ความคิดและบทบาททางการเมืองของบุคคลในการเมืองไทยร่วมสมัยยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อย ส่วนการศึกษาชีวิต ความคิดทางการเมืองโดยรวมทั้งชีวิตของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ยังไม่เคยมีผู้ได้ศึกษามาก่อน

ในการศึกษานี้เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล กล่าวคือ เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นความคิดทางการเมืองของบุคคลเฉพาะเรื่องหรือเฉพาะแนวคิด (Concept) โดยเน้นไปที่การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางการเมือง ทั้งนี้ ในการศึกษาดังกล่าวไม่สามารถละเว้นหรือหลีกเลี่ยงถึงการศึกษาประวัติและบริบทชีวิตของเอนกควบคู่ไปด้วยได้

1.5 ระเบียบวิธีในการศึกษา

วิธีการศึกษา (Method) ในการศึกษาวิจัย เรื่อง *การเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: การแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย”* ใช้วิธีการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล (Political Thought) ที่มุ่งวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องทางการเมืองในประเด็นหนึ่งๆ ซึ่งบุคคลได้ไตร่ตรองแล้วนำเสนอออกมาในช่วงที่บุคคลนั้นครุ่นคิดเกี่ยวกับประเด็นปัญหารากฐานของการเมือง โดยแนวความคิดทางการเมืองของบุคคลอาจเกิดจากมโนคติ การนึกคิดตามจุดยืนความเชื่อส่วนตัว เกณฑ์การจัด จำแนก แยกแยะหรือตัดสินคุณค่า หรือวิธีคิดใดๆ ที่มีผลต่อการกำหนดความหมายของเรื่องทางการเมืองที่บุคคลผู้นั้นกำลังตรึกตรอง นักคิดทางการเมืองอาจเป็นผู้ทุ่มเทความสนใจและมุ่งมั่นครุ่นคิดโดยยึดติดอยู่กับกรอบระเบียบทางการเมืองชุดหนึ่งๆ หรือนโยบายทางการเมืองอย่างหนึ่งเป็นการเฉพาะ มุ่งสร้างคำอธิบายรองรับสนับสนุน หรือปกป้องคติความเชื่อที่ดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคม หรือมุ่งวิพากษ์โต้แย้งและตั้งคำถามต่อกระแสภูมิปัญญาความรู้ที่ยึดถือแพร่หลายในสังคมขณะนั้น รวมถึงนำเสนอมุมมองคำอธิบายใหม่ๆ ด้วย

๑) การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูล สำหรับเอกสารที่จะใช้ในการศึกษานี้ ได้แก่ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ งานเขียนที่เป็นหนังสือของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เป็นหลักในการศึกษา ทั้งที่เป็นงานวิจัย วิทยานิพนธ์ รวมเล่มบทความ ตำราและอื่นๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ ยังจะศึกษาผ่านเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองของเอนก เช่น การถอดคำบรรยาย คำปาฐกถา คำอภิปราย หรือบทสัมภาษณ์ต่างๆ เป็นต้น เพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” นอกจากนั้น เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) เพื่อสนับสนุนการหาคำตอบในการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ยังใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องภูมิหลังประวัติชีวิตและผลงานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และเพื่อเป็นการสอบทวนข้อมูลในการวิเคราะห์ตีความงานที่เป็นตัวบทของเอนกด้วย

๒) การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับวิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ใช้กรอบการศึกษาความคิดทางการเมืองซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) การศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล 2) การศึกษาความคิดทางการเมืองในฐานะเป็นแนวคิด (Concepts) และ 3) การศึกษาความคิดทางการเมืองของยุคสมัย⁷

ในการศึกษานี้เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลเฉพาะแนวคิด (Concept) ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในแนวคิดเรื่อง “ประชาธิปไตย” นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 – 2563⁸ ผ่านการศึกษาด้วยการวิเคราะห์ข้อมูล 2 วิธี เพื่อตอบคำถามการศึกษา ได้แก่

2.1) การวิเคราะห์ด้วยตัวอย่างละเอียด (Close Textual Analysis) เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลที่ปรากฏในงานเขียนในรูปแบบการนำเสนอหลากหลายลักษณะ เช่น เนื้อหาของข้อเขียน บทบันทึก บทประพันธ์ บทความ หนังสือ คำให้สัมภาษณ์ คำบรรยาย รวมถึงคำกล่าวปราศรัยต่อสาธารณะ การวิเคราะห์เนื้อหาของตัวบทความทางการเมืองเพื่อหาแนวคิดสำคัญและความหมายในเรื่องหนึ่งๆ ที่ผู้เขียนพยายามจะสื่อสารกับบุคคลอื่นในสังคม โดยพิจารณาจากคำจำกัดความ คำและภาษาทางการเมือง และคำอธิบายที่ผู้เขียนเลือกใช้ในงานเขียนของตน⁹

2.2) แนวทางประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง (History of Political Thought) ซึ่งเป็นแนวทางที่พยายามจะให้ความสำคัญแก่กาลเวลาและสถานที่ในยุคสมัยที่แตกต่างกันออกไป สิ่งนี้แนวทางนี้พยายามจะกระทำ ได้แก่ การชี้ให้เห็นบริบท (Context) แห่งความสลับซับซ้อนที่เหตุการณ์หรือความคิดหนึ่งใดจะต้องถูกเข้าใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสมัยที่ต่างกันอย่างมากมา¹⁰

การศึกษาคิดทางการเมืองของบุคคลในที่นี้ มุ่งให้ความสำคัญกับบริบทแวดล้อม (Context) ทางสังคม การเมืองและภูมิหลังช่วงชีวิต ในฐานะปัจจัยมีความสำคัญต่อการศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, เค้าโครงรายวิชา สัมมนาความคิดทางการเมืองไทย [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์].

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

⁸ การศึกษาคิดทางการเมืองของบุคคลสามารถศึกษาคิดทางการเมืองได้โดยรวมทั้งหมด หรือศึกษาคิดทางการเมืองของเขารูปแบบที่ผู้ศึกษามีประเด็นเฉพาะเจาะจง เช่น ประเด็นเรื่องความยุติธรรม หรือเฉพาะกรณีศึกษา เช่น เหตุการณ์ทางการเมืองในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่การศึกษาในลักษณะนี้เราก็ไม่สามารถกล่าวอ้างได้ว่าเป็นความคิดทางการเมืองโดยรวมทั้งหมดของบุคคลนั้นๆ ได้ จาก ไชยันต์ ไชยพร, เอกสารประกอบการเรียน เรื่อง ปรัชญาการเมือง [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560, หน้า 2 - 3.

⁹ สมบัติ จันทร์วงศ์, “แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาปรัชญาการเมือง,” ใน เอกสารการสอนชุดปรัชญาการเมือง, สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, (กรุงเทพฯ: สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2527), หน้า 31.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

ทำความเข้าใจความคิดทางการเมืองของบุคคลผู้นำเสนอความคิดทางการเมืองที่ถูกศึกษา โดยอยู่บนฐานคิดว่า นักคิดแต่ละคน ไม่ว่าจะมีความคิดที่เป็นนามธรรมมากสักเพียงใด ย่อมได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมต่างๆ ในยุคสมัยของตนอย่างเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น การทำความเข้าใจว่า เพราะเหตุใดนักคิดคนหนึ่งจึงเขียนงานทางความคิดออกมาอย่างที่ปรากฏ ผู้ศึกษาจำเป็นต้องรู้ถึงสภาพเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมในช่วงเวลาที่นักคิดเหล่านั้นเขียนงานของตนขึ้น อีกทั้งยังต้องรู้เกี่ยวกับบริบทของประเทศที่นักคิดแต่ละคนอาศัยอยู่ รวมไปถึงกระแสการโต้แย้ง ถกเถียงในเรื่องต่างๆ ที่ปรากฏในเวลานั้นและย้อนกลับไปก่อนหน้านั้น¹¹

แนวการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง (History of Political Thought) เชื่อว่า คนเราไม่ได้คิดอะไรขึ้นมาได้เองลอยๆ แต่ความคิดของคนเกิดขึ้นได้จากการตอบสนองต่ออิทธิพลของสิ่งแวดล้อมรอบๆ นั้นก็คือ บริบท (Context) การศึกษาความคิดทางการเมืองในแนวประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองให้ความสำคัญเป็นพิเศษที่จะทำความเข้าใจความคิดของนักคิดที่ตกอยู่ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ (Historical Context) และสิ่งสำคัญในการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของนักคิดทางการเมือง ได้แก่ เงื่อนไขหรือสภาพทางการเมือง ซึ่งรวมถึงสังคมและเศรษฐกิจด้วย¹²

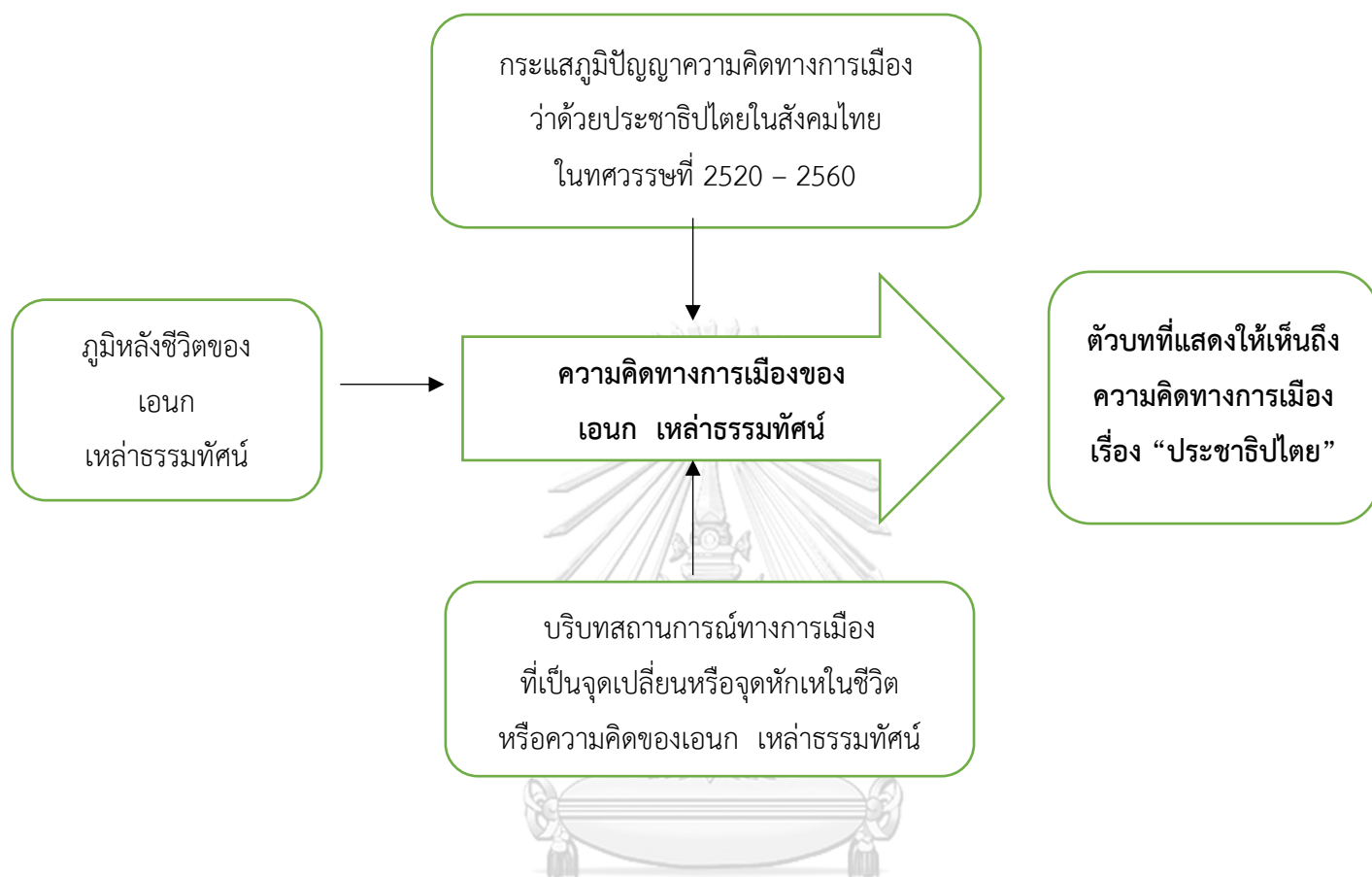
ดังนั้น ในการศึกษาจึงใช้การวิเคราะห์เชิงบริบทร่วมด้วย เพื่อศึกษาภูมิหลังชีวิตของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และบริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหในชีวิตหรือความคิดของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ตลอดจนกระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560 อันเป็นสิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่ทำให้เกิดการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่ได้นำเสนอเป็นตัวบทที่แสดงให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตย เช่น หนังสือ บทความ ข้อเขียนและอื่นๆ ที่เป็นภาษาเขียน หรือบทสัมภาษณ์ การปาฐกถา การบรรยาย และอื่นๆ ที่เป็นภาษาพูด (โปรดดูแผนภาพกรอบการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์)

สำหรับการนำเสนองานวิจัยดังกล่าวใช้วิธีการพรรณนาความ (Description) และวิเคราะห์ตีความแบบวิพากษ์วิจารณ์ประกอบกัน เพื่อตอบคำถามในการวิจัย

¹¹ J. A. G. Pocock, *Political Thought and History: Essays on Theory and Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), p. 3-20.

¹² ไชยันต์ ไชยพร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาในแนวทางประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองปรัชญาการเมือง และทฤษฎีการเมือง [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 1 - 4.

แผนภาพกรอบการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์

1.6 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะแนวคิด (Concept) ของบุคคลในเรื่องประชาธิปไตย โดยมีขอบเขตด้านเงื่อนไขในการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ที่เอนกได้เดินทางไปศึกษาสาขารัฐศาสตร์ที่สหรัฐอเมริกา จนถึงพ.ศ. 2563

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการศึกษา

1. รับรู้และเข้าใจการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในบริบททางการเมืองไทย ผ่านช่วงเวลาต่างๆ เพื่อการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตย
2. รับรู้และความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างบริบททางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ กับการก่อรูปของความคิดทางการเมืองหรือเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตยในช่วงเวลาต่างๆ

3. รับรู้และเข้าใจลักษณะของการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตยทั้งหมด

4. ประโยชน์ต่อวิชารัฐศาสตร์ในการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมสมัย ผ่านการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลที่อยู่ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมสมัย

1.8 ลำดับการนำเสนอ

ลำดับการนำเสนอของการศึกษาวิจัย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: การแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” เริ่มต้นด้วยบทนำ การกล่าวถึง บริบทแวดล้อมตัวนักคิด ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่เป็นกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วย ประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560 และภูมิหลังชีวิตของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ จากนั้น จะเป็นการวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนกที่แบ่งออกเป็น 4 ระยะ ตามจุดเปลี่ยน ความคิดทางการเมืองที่สำคัญของเอนก ซึ่งจะชี้ให้เห็นในบทวิเคราะห์ทั้ง 4 บท และนำไปสู่ การอภิปรายบทสรุป ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 กระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษ ที่ 2520 - 2560

บทที่ 3 ชีวิตประวัติและผลงานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์

บทที่ 4 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: ประชาธิปไตยสากล ตามมาตรฐานตะวันตก

บทที่ 5 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: สองนครา ประชาธิปไตย

บทที่ 6 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: ประชาธิปไตย โดยประชาชน

บทที่ 7 ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย

บทที่ 8 บทสรุป

บทที่ 2

กระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทย ในทศวรรษที่ 2520 – 2560

ในบทนี้เป็นการนำเสนอการทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยจากทศวรรษที่ 2520 ถึงทศวรรษที่ 2560 และกรอบแนวคิดเรื่อง การปกครองแบบผสม (Mixed Constitution) ดังนี้

2.1 การทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยจากทศวรรษที่ 2520 ถึงทศวรรษที่ 2560

การทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยในบทนี้เน้นไปที่ระยะเวลาจากทศวรรษที่ 2520 ถึงทศวรรษที่ 2560 ซึ่งจะเริ่มศึกษาก่อน พ.ศ. 2520 เล็กน้อยต่อไป ถึงระยะเวลาของการอ่อนกำลังและสลายตัวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) นับจากหลังการประชุมสมัชชาพคท.ครั้งที่ 4 ในปี พ.ศ. 2525 ซึ่งความคิดแบบฝ่ายซ้ายและประชาธิปไตยฝ่ายซ้ายเริ่มคลายไปจากสังคมไทย และความคิดเสรีประชาธิปไตยกำลังเฟื่องฟูในสังคมโลก และสังคมไทยด้วยชัยชนะของฝ่ายโลกเสรีในสงครามเย็นที่นำโดยสหรัฐอเมริกา จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2530 ที่มีการเรียกร้องประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้น โดยนายกรัฐมนตรียังต้องมาจากการเลือกตั้ง มีความพยายามสร้างความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ในระยะเวลานั้น ประชาธิปไตยไทยค่อยๆ พัฒนาขึ้นและกำลังจะเปลี่ยนผ่านจากประชาธิปไตยครึ่งใบสู่ประชาธิปไตยเต็มใบ ผ่านไปถึงปลายทศวรรษที่ 2530 เป็นระยะเวลามีกระแสการปฏิรูปการเมืองด้วยการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งนับเป็นหมุดหมายสำคัญของการปฏิรูปการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย และถูกเรียกว่า รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน การเมืองไทยได้ดำเนินไปถึงปลายทศวรรษที่ 2540 หลายฝ่ายเห็นถึงความล้มเหลวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ความล้มเหลวของประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตย มีการรัฐประหารขึ้นในปี พ.ศ. 2549 และการเมืองไทยมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนเสื้อเหลืองและคนเสื้อแดง เมื่อผ่านเข้าทศวรรษที่ 2550 การเมืองไทยยังเต็มไปด้วยความวุ่นวายและความขัดแย้ง การรัฐประหารเกิดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2557 นับเป็นการถดถอยของประชาธิปไตยไทยและเป็นระยะเวลาแห่งความขัดแย้งทางการเมืองของไทยที่รุนแรงขึ้นจากระยะเวลาปลายทศวรรษที่ 2540 จนถึงปัจจุบันเป็นระยะเวลาแห่งการนำเสนอความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยหลากหลายรูปแบบสู่สังคมไทยที่ชัดเจนขึ้น

กระแสความคิดทางการเมืองหรือองค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย ในทศวรรษที่ 2520 – 2560 ผู้วิจัยสามารถแบ่งได้เป็น 5 กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยหลัก ดังนี้

1) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก

กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกนับเป็นกลุ่มงานเขียนหลักของวรรณกรรมเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย นั่นคือ งานของนักคิดนักวิชาการที่ยึดถือความคิดเรื่องประชาธิปไตยที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตก ได้แก่ เสรีประชาธิปไตย และประชาธิปไตยตัวแทน เป็นสำคัญ งานในกลุ่มนี้เชื่อในความเป็นเหตุเป็นผลและเชื่อในมนุษยนิยมมองว่า มนุษย์นั้นมีเหตุผล อีกทั้งยึดถือความเจริญอย่างในโลกตะวันตก งานในกลุ่มนี้เน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงมากกว่าการฟื้นฟูหรือปรับปรุง ส่วนเรื่องความคิดว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตย งานกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับนิยามและหลักการของประชาธิปไตยที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตก รวมถึงคุณค่าต่างๆ ในเรื่องต่างๆ อาทิ สิทธิ เสรีภาพ สิทธิมนุษยชน ความยุติธรรม และหลักการแบ่งแยกอำนาจ สิทธิมนุษยชน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับโครงสร้างและสถาบันทางการเมืองใหม่ๆ ในระบอบประชาธิปไตย อาทิ รัฐธรรมนูญ รัฐสภา พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง เป็นต้น นักคิดนักวิชาการกลุ่มนี้น่าสนใจมองทั่วไปในทางวิชาการที่อิงกับประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกและเห็นว่าประชาธิปไตยที่เป็นสากลสามารถนำไปใช้ได้ทุกที่ทั่วโลก ส่วนใหญ่ของนักคิดนักวิชาการไทยกลุ่มนี้จบการศึกษาจากต่างประเทศ และเป็นกลุ่มที่เขียนตำราเรื่องการเมืองและประชาธิปไตย

ในการทบทวนตัวอย่างของวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตกในบทนี้แบ่งเป็น 2 ระยะ ได้แก่ 1) งานเขียนจากปลายทศวรรษที่ 2510 ถึงสิ้นสุดทศวรรษที่ 2530 และ 2) งานตั้งแต่ทศวรรษที่ 2540 เป็นต้นไป ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้นับเป็นหมุดหมายสำคัญของการปฏิรูปการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยได้ให้ความสำคัญกับสิทธิ เสรีภาพและบทบาทของภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น

ตัวอย่างงานจากปลายทศวรรษที่ 2510 ถึงสิ้นสุดทศวรรษที่ 2530 เริ่มต้นด้วยตัวอย่างงานของกมล สมวิเชียร ที่ได้เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2516 ก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้แก่ หนังสือเรื่อง “*ประชาธิปไตยกับสังคมไทย*”¹³ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในความหมายของคำว่า ประชาธิปไตย ซึ่งมีความละเอียดอ่อนให้กับผู้อ่าน และต้องการชี้ให้เห็นว่า ระบอบการเมืองดังกล่าวมีความสัมพันธ์ที่ตัดขาดไม่ได้จากสังคมไทย ในเบื้องต้น หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงประชาธิปไตย

¹³ กมล สมวิเชียร, *ประชาธิปไตยกับสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516).

ในความหมายต่างๆ ทั้งในความหมายที่แคบและความหมายที่กว้างโดยเน้นให้ความสำคัญกับหลักการประชาธิปไตยในความหมายแคบเป็นการมองประชาธิปไตยในฐานะของระบบการเมืองหรือรูปแบบการปกครอง ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ ได้แก่ 1) หลักที่ว่าผู้ปกครองต้องได้รับความยินยอมจากผู้ใต้ปกครอง 2) หลักที่ว่าผู้ใต้ปกครองจะต้องมีสิทธิเปลี่ยนตัวผู้ปกครองได้เป็นครั้งคราว และ 3) หลักที่ว่าสิทธิมนุษยชนขั้นมูลฐานของประชาชนจะต้องได้รับการปกป้องคุ้มครองส่วนประชาธิปไตยในความหมายกว้างเป็นการมองประชาธิปไตยในลักษณะของกิจกรรม สัมพันธภาพและความเกี่ยวข้องกันระหว่างประชาชนในลักษณะต่างๆ โดยมีหลักการสำคัญ ได้แก่ 1) การเคารพสิทธิของกันและกัน 2) การตกลงกันโดยสันติวิธี และ 3) ความยุติธรรมในสังคม จากนั้น เป็นการกล่าวถึงลักษณะสังคมกับประชาธิปไตย วัฒนธรรมการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตย ลักษณะของชนชั้นนำที่รวมไปถึงปัญญาชน นิสิตนักศึกษากับประชาธิปไตย บทบาทของสื่อมวลชนกับการพัฒนาประชาธิปไตย และอิทธิพลของการศึกษาที่มีต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ในบทสรุปผู้เขียนได้กล่าวถึงปัจจุบันและอนาคตของประชาธิปไตยแบบไทย โดยได้มองถึงปัญหาของความเจริญอย่างตะวันตกที่ประเทศไทยยังไม่ถึงว่า ไทยยังมีปัญหาเรื่องความต้อยพัฒนาของประชาธิปไตยอยู่ไม่น้อย โดยเป็นปัญหาทางสังคมและการเมืองเช่นเดียวกับประเทศที่อยู่ระหว่างการพัฒนาส่วนหนึ่งเป็นผลจากการมีระบบสังคมและเศรษฐกิจที่เป็นแบบกสิกรรม ผู้เขียนมองว่า หากประเทศไทยได้พัฒนาทางเศรษฐกิจให้รุดหน้าต่อไป อุปสรรคดังกล่าวจะค่อยๆ ลดน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น แต่ประเทศไทยยังมีอุปสรรคทางสังคมอีกหลายประการที่ไม่สอดคล้องกับประชาธิปไตยด้วย เช่น ลักษณะสังคมที่เป็นอำนาจนิยม ผู้เขียนมองว่า ในอนาคตที่มองเห็นลักษณะเด่นที่เรียกว่า ความเป็นไทยยังคงอยู่ จึงเสนอว่า การพัฒนาประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทยต้องไม่เป็นการลอกเลียนแบบอย่างหรือวิธีการของชาติใด แต่น่าจะเป็นการให้ได้มาซึ่งระบบการเมืองที่มีลักษณะเป็นพื้นเมืองของไทยโดยเฉพาะ โดยที่ยังต้องรักษาหลักการสากลของประชาธิปไตยเอาไว้ ได้แก่ 1) ผู้ปกครองจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถูกปกครอง 2) ต้องมีกลไกทางการเมืองที่จะเปลี่ยนแปลงผู้บริหารประเทศได้เป็นครั้งคราว และ 3) จะต้องมีมาตรการปกป้องคุ้มครองสิทธิมูลฐานของเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิทธิในการพูด เขียนและพิมพ์โฆษณา

ส่วนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ในปี พ.ศ. 2517 มนูญ ศิริวรรณ และคณะ ได้เรียบเรียงและเผยแพร่หนังสือ เรื่อง “ประชาธิปไตย”¹⁴ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นคู่มือสำหรับประชาชนในการใช้เป็นแนวทางการศึกษาและปฏิบัติให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของประชาธิปไตย อีกทั้งใช้เป็นแนวทางสำหรับนิสิตนักศึกษาที่ออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตย โดยเฉพาะในการพูดคุยกับประชาชน

¹⁴ มนูญ ศิริวรรณ และคณะ, ประชาธิปไตย (พิมพ์ครั้งที่ 3) (กรุงเทพฯ: คณะทำงานรณรงค์แก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตย, 2523).

ในชนบทและกระตุ้นให้ประชาชนถกเถียงโดยยึดเอาเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้เป็นหัวข้อในการสนทนา เพื่อให้มีแนวคิดและหลักการพื้นฐานร่วมกันของระบบประชาธิปไตย หนังสือเล่มนี้ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับนิสิตนักศึกษาที่ออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นผู้นำเนื้อหาในหนังสือไปถกเถียง พูดคุย ตีความ ตลอดจนปรับแนวคิดในหนังสือให้เข้ากับลักษณะการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 เรื่อง วิถีชีวิตประชาธิปไตยในสังคมระดับต่างๆ ตั้งแต่ในครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ ส่วนที่ 2 ระบอบการปกครอง ที่รวมถึงเรื่องการปกครองระดับต่างๆ และประชาชนกับบทบาททางการเมือง และส่วนที่ 3 หลักการและความหมายของประชาธิปไตย ที่ประกอบไปด้วยเรื่องหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย 3 ประเด็น คือ 1) ความเสมอภาคและสิทธิเสรีภาพ 2) การรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง และ 3) การยอมรับเสียงของฝ่ายข้างมากและการคุ้มครองสิทธิของเสียงข้างน้อย เรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน กระบวนการทางการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญกับประชาธิปไตย ทั้งนี้ รัฐธรรมนูญของประเทศที่เป็นประชาธิปไตยต้องมีลักษณะสำคัญ คือ 1) มีความเหมาะสมสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของประเทศและจิตใจของประชาชน 2) มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ของสังคมอยู่เสมอ 3) มีการกำหนดแนวทางในการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญให้สามารถแก้ไขรัฐธรรมนูญได้ด้วยวิธีการอันสงบ และ 4) มีหลักประกันให้ความเที่ยงธรรมแก่ราษฎรทุกคน

ในขณะที่ชัยอนันต์ สมุทวณิช อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เผยแพร่หนังสือในลักษณะของตำราประกอบการบรรยาย เรื่อง “*ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย*”¹⁵ ในปี พ.ศ. 2519 เป็นการนำเสนอแนวความคิดทางการเมือง 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ ประชาธิปไตย เสรีนิยม สังคมนิยมประชาธิปไตย และคอมมิวนิสต์ โดยโลกในยุคที่หนังสือเล่มนี้เผยแพร่กำลังอยู่ในระยะของการต่อสู้ระหว่าง 3 แนวคิดนี้และประเทศไทย ก็มีการต่อสู้ของแนวคิดทั้ง 3 ประเภทนี้ด้วย ผู้เขียนเห็นว่า การต่อสู้ทำทนายระหว่างแนวคิดต่างๆ ย่อมเสนอทางเลือกทางการเมืองหลายแบบ การทำความเข้าใจกับแนวคิดทั้งหลายจึงจำเป็นเพื่อการกำหนดทางเลือกของระบบการเมืองไทย

ในส่วนของแนวคิดประชาธิปไตยสมัยใหม่ ผู้เขียนได้กล่าวถึงพื้นฐานสำคัญของแนวคิดประชาธิปไตยสมัยใหม่ไว้ 6 ข้อ คือ 1) การมีศรัทธาในความสามารถของมนุษย์ ในสติปัญญา การยึดหลักเหตุผลวิธีการทดสอบอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ และการมองมนุษย์ในแง่ดีว่าสามารถร่วมมือกันทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมได้ 2) เชื่อในความเป็นอิสระและเสรีภาพของมนุษย์ 3) ยอมรับในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ 4) อำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ที่ปวงชน 5) อำนาจจะชอบธรรมใน

¹⁵ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

การปกครองได้ต้องมาจากความยินยอมของประชาชน และ 6) ประชาชนมีสิทธิในการคัดค้านและล้มล้างรัฐบาลที่ไม่ชอบธรรมได้ นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต ทั้งนี้ การสร้างระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ต้องสร้างกลไกเพื่อสนับสนุนลักษณะพื้นฐานดังกล่าว รวมถึงการสร้างวิถีชีวิตประชาธิปไตยที่เกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งมีลักษณะดังนี้ 1) มีความคิดเห็นเป็นของตนเอง ไม่เชื่อคนง่าย นอกจากจะพิจารณาด้วยเหตุผล 2) มีความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสภาพการณ์ใหม่ๆ ได้ง่าย 3) มีความรับผิดชอบผูกพันในสิ่งที่ตนได้กระทำ 4) ความไม่มียึดติดจากผู้ที่มีความแตกต่างไปจากตนเองในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา และอื่นๆ 5) การไม่กล่าวหาใครง่ายๆ โดยไม่มีเหตุผล 6) การมองโลกในแง่ดี มีศรัทธาและความหวังต่อชีวิต และ 7) การไม่ยอมก้มหัวกับอำนาจบาตรใหญ่ เห็นได้ว่า ปัจจัยเรื่องคนและวิถีชีวิตเป็นประเด็นสำคัญในการกำหนดระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย

จากนั้น ในปี พ.ศ. 2521 นิตยสารตะวันใหม่ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “ลัทธิประชาธิปไตย”¹⁶ ซึ่งเป็นหนังสือรวมบทความที่เกี่ยวกับประชาธิปไตยของผู้ใช้นามปากกาว่า สุริยา แห่งนิตยสารตะวันใหม่ ผู้เขียนมองว่า การที่ประเทศไทยไม่สามารถแก้ปัญหาประชาธิปไตยได้เป็นปัญหาทางการเมืองพื้นฐานที่ทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมและปัญหาอื่นๆ ตามมา ทำให้ประเทศไทยยังเป็นประเทศที่ด้อยพัฒนา หนังสือเล่มนี้จึงมีวัตถุประสงค์ให้ผู้สนใจได้ศึกษาหลักการที่ถูกต้องของลัทธิประชาธิปไตยเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาประชาธิปไตยของไทยให้สำเร็จ เนื้อหาในหนังสือได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ 5 ประการ ได้แก่ การเป็นวิธีการประชาธิปไตย ระบอบประชาธิปไตย ระบบประชาธิปไตย สังคมประชาธิปไตย และลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งลัทธิประชาธิปไตยเป็นหนทางที่จะนำประเทศไทยไปสู่สังคมประชาธิปไตยได้ ผู้เขียนมองว่า หากจะกล่าวถึงประชาธิปไตยในภาพรวมต้องพูดถึงลัทธิประชาธิปไตย แต่ที่พูดกันในสังคมนั้นมักพูดถึงเพียงแค่ระบอบประชาธิปไตยว่าคือประชาธิปไตย และทำให้สิ่งอื่นๆ กลายเป็นเพียงองค์ประกอบของระบอบประชาธิปไตย นอกจากนั้น ผู้เขียนยังมองถึงปัญหาเฉพาะหน้าของประชาธิปไตยไทยที่ยังมีอยู่มาก จึงต้องรีบแก้ไขโดยด่วน ปัญหาที่หนังสือเล่มนี้ให้ความสำคัญ ได้แก่ เรื่องความแตกต่างระหว่างประชาธิปไตยสากลกับประชาธิปไตยแบบไทย โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงลัทธิประชาธิปไตยว่า ย่อมหมายถึง “ลัทธิประชาธิปไตยสากล” ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีและหลักการทั่วไปที่ประเทศประชาธิปไตยใช้เหมือนกันทั้งหมด เช่น ทฤษฎีสิทธิเป็นของตัวประชาชน และด้านประยุกต์ที่จะต้องเอามาปรับปรุงให้เข้ากับประเทศของตน ส่วนอีกปัญหาเฉพาะหน้าของประชาธิปไตยไทยที่ผู้เขียนกล่าวถึงคือเรื่องประชาธิปไตยกับรัฐธรรมนูญประเทศไทยมักเอาประชาธิปไตยกับรัฐธรรมนูญปะปนกัน ทั้งๆ ที่ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน และให้ความสำคัญ

¹⁶ สุริยา, ลัทธิประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: สุวรรณภูมิ, 2521).

กับรัฐธรรมนูญจนเกินขอบเขต ซึ่งรัฐธรรมนูญไม่ได้มีแค่ในระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น ดังนั้น การมีรัฐธรรมนูญจึงไม่จำเป็นต้องหมายถึงการมีประชาธิปไตย

สำหรับหน่วยงานรัฐอย่างสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติก็ได้เผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตก โดยได้จัดให้แปลหนังสือ เรื่อง “ประชาธิปไตยสมัยปัจจุบัน”¹⁷ ในปี พ.ศ. 2522 จากหนังสือ เรื่อง “Modern Democracy” ของ Carl L. Becker นักวิชาการทางรัฐศาสตร์ แห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนลสหรัฐอเมริกา แปลโดย เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ และมาลัย หุวะนันทน์ มีเนื้อหาเป็นคำบรรยายที่กล่าวถึงความหมายของประชาธิปไตย ประวัติศาสตร์ของประชาธิปไตย ความคิดของนักคิดที่สำคัญเกี่ยวกับประชาธิปไตย นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงประชาธิปไตยในยุคปัจจุบันที่เป็นระบอบเสรีประชาธิปไตย และการใช้ประชาธิปไตยในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ของมนุษยชาติ ด้วยหลักการของประชาธิปไตยที่ถือคุณค่าของมนุษย์ ศีลธรรม และความดีงามของมนุษย์เป็นสำคัญ

ส่วนในปี พ.ศ. 2524 วิสุทธิ์ โปธิแทน อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เผยแพร่หนังสือที่จัดทำในรูปแบบของตำรา เรื่อง “ประชาธิปไตย: แนวความคิดและตัวแบบประเทศประชาธิปไตยในอดีต”¹⁸ จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นการกล่าวถึงแนวคิดและหลักการสำคัญของประชาธิปไตย ท่ามกลางบริบทสังคมที่มีข้อคิดเห็นเชิงโต้แย้งวิพากษ์วิจารณ์อย่างหลากหลายและซับซ้อนเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตย หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น 2 ภาค ภาคหนึ่งเป็นการนำเสนอความหมายและแนวความคิดของคำว่า ประชาธิปไตย ทั้งเสรีประชาธิปไตย ประชาธิปไตยของประชาชนหรือประชาธิปไตยเบ็ดเสร็จ และประชาธิปไตยในความหมายดั้งเดิม โดยหนังสือเล่มนี้มุ่งศึกษาและให้ความสำคัญกับเสรีประชาธิปไตยหรือประชาธิปไตยแบบตะวันตก จากนั้น ได้นำเสนอถึงการปกครองแบบประชาธิปไตยสมัยแรกเท่าที่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ที่นครรัฐเอเธนส์ ซึ่งเป็นประชาธิปไตยทางตรง และบทสุดท้ายของภาคหนึ่ง ได้นำเสนอวิวัฒนาการของแนวความคิดประชาธิปไตยตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 และในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งนับเป็นยุคปัจจุบัน โดยผู้เขียนได้อ้างถึงความคิดทั้งของนักคิดนักวิชาการชาวตะวันตกและชาวไทย และได้สรุปความหมายของระบอบประชาธิปไตยว่า หมายถึง ระบอบการเมืองการปกครองรูปแบบหนึ่ง ที่มีรัฐบาลซึ่งรับผิดชอบและสนองต่อความต้องการของประชาชน รัฐบาลนี้ประกอบด้วยบุคคลอันเป็นตัวแทนของประชาชน ที่ประชาชนให้ความยินยอมเห็นชอบโดยผ่าน

¹⁷ คาร์ล แอล เบ็คเคอร์, เขียน; เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์, แปล, ประชาธิปไตยสมัยปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2522).

¹⁸ วิสุทธิ์ โปธิแทน, ประชาธิปไตย: แนวความคิดและตัวแบบประเทศประชาธิปไตยในอดีต (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524).

กระบวนการเลือกตั้งที่แท้จริงและเป็นไปอย่างเสรี ซึ่งมีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอน อีกทั้งยึดหลักความเสมอภาคและทั่วถึงในการเลือก นอกจากนี้ ยังเป็นรัฐบาลที่ปกครองโดยยึดหลักนิติธรรม อันกำหนดถึงสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรมในหมู่ประชาชน ดำเนินการปกครองโดยยึดถือหลักเสียงข้างมากที่เคารพสิทธิของฝ่ายเสียงข้างน้อย และกำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการดำเนินงาน ตลอดจนการสืบทอดตำแหน่งที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความยินยอมพร้อมใจของประชาชนตามหลักของอำนาจอธิปไตยของปวงชน ผู้เขียนเสนอว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั้นมีส่วนสำคัญอยู่ 3 ส่วน ได้แก่ ประชาชนหรือราษฎร รัฐบาล และหลักนิติธรรม หรือการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) ส่วนในภาคสองเป็นการนำเสนอองค์ประกอบและตัวแบบของประเทศประชาธิปไตยในอุดมคติในแง่มุมต่างๆ เพื่อเป็นแบบหรือเกณฑ์ในการพิจารณาเปรียบเทียบกับประเทศต่างๆ ที่มีอยู่จริงว่า มีความเป็นประชาธิปไตยมากหรือน้อยแค่ไหนตามแบบหรือเกณฑ์ที่นำเสนอ ในส่วนนี้ได้สรุปประเทศประชาธิปไตยในอุดมคติว่าต้องมีอุดมการณ์อันเป็นหลักเกณฑ์จำเพาะของประชาธิปไตย ได้แก่ 1) คนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดในประเทศมีความต้องการประชาธิปไตย 2) คนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดในสังคมมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการของสังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม 3) การถือหลักการปกครองโดยเสียงข้างมากที่เคารพสิทธิของเสียงข้างน้อย 4) คนในสังคมมีเสรีภาพ และ 5) คนในสังคมมีความเสมอภาค จากนั้น หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอรูปแบบของรัฐบาลประชาธิปไตย ทั้งรัฐบาลประชาธิปไตยแบบรัฐสภาตามการปกครองของอังกฤษ รัฐบาลประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดีตามการปกครองของสหรัฐอเมริกา และรัฐบาลประชาธิปไตยแบบผสมกึ่งรัฐสภาหรือกึ่งประธานาธิบดีแบบในฝรั่งเศส สุดท้าย ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งหมายถึง วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย เพราะคนในสังคมใดจะมีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยได้ คนในสังคมนั้นจำเป็นต้องมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้าง พัฒนา และธำรงไว้ซึ่งประเทศประชาธิปไตยที่มีเสถียรภาพและความเจริญก้าวหน้า ผู้เขียนได้สรุปองค์ประกอบของวิถีชีวิตที่เป็นประชาธิปไตยไว้ ได้แก่ ความมีเหตุผล การเคารพซึ่งกันและกัน การตกลงใจยินยอมจากการถกเถียง ประนีประนอม และอดกลั้นในความเห็นที่แตกต่าง และการดำเนินชีวิตอย่างเสรี ที่เคารพกฎหมายและไม่ถูกแทรกแซงโดยรัฐโดยไม่จำเป็น ในบทสรุปของหนังสือได้กล่าวว่า เราไม่อาจหาความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ 100% ตามอุดมคติได้ ฉะนั้นเท่าที่เป็นได้จริงในโลกคือทำให้ประเทศเป็นประชาธิปไตยที่ใกล้เคียงกับตัวแบบอุดมคติมากที่สุด ดังนั้น เห็นได้ว่า หนังสือเล่มนี้เป็นการนำเสนอความคิดในเชิงหลักการของประชาธิปไตย ซึ่งไม่ได้ผูกพันกับขนบธรรมเนียมประเพณี นับเป็นการแสดงความคิดเห็นในเชิงอุดมคติของสำนักคิดตะวันตกที่เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย

ในการศึกษาประชาธิปไตยของไถยอนั้น ชาญวุฒิ วัชรพุกก์ ได้เขียนวิทยานิพนธ์ในหลักสูตร รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต ของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ. 2526 เกี่ยวกับการนำระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกมาปรับใช้ในประเทศไทย โดยมีชื่อเรื่องว่า “ประชาธิปไตยแบบไทย : บทศึกษาผลการนำแนวคิดและกลไกระบบประชาธิปไตยมาใช้ในเมืองไทย”¹⁹ งานวิจัยนี้เสนอว่าประชาธิปไตยแบบไทยเป็นเทคโนโลยีทางสังคมที่นำเข้ามาด้วยการโยกย้ายแนวคิดและกลไกของระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก การนำเข้าสู่สถาบันในแต่ละยุคสมัยมักมีการแก้ไขดัดแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทย ทำให้ระบอบประชาธิปไตยแบบไทยเบี่ยงเบนไปจากรูปแบบประชาธิปไตยของตะวันตก วิทยานิพนธ์นี้จึงต้องการค้นหาว่า ประชาธิปไตยแบบไทยมีลักษณะอย่างไร ผลของการศึกษาพบว่า ลักษณะที่สำคัญที่สุดของประชาธิปไตยแบบไทยคือ การเปิดโอกาสให้กลุ่มข้าราชการประจำเข้าครอบครองอำนาจทางการเมือง ทำให้การนำระบอบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ในเมืองไทยเบี่ยงเบนทั้งในด้านแนวคิดและกลไกของระบอบประชาธิปไตย วิทยานิพนธ์นี้ได้สรุปปัจจัยที่ก่อให้เกิดลักษณะของประชาธิปไตยแบบไทยและการคลี่คลายของประชาธิปไตยแบบไทย โดยแบ่งเป็นเรื่อง 1) ด้านโครงสร้างส่วนบน รัฐธรรมนูญเกือบทุกฉบับมักมีโครงสร้างยกย่อน เพื่อตั้งอำนาจอธิปไตยจากประชาชนกลับมาสู่กลุ่มข้าราชการ เพราะโครงสร้างของรัฐเดิมมีสถาบันข้าราชการประจำที่เข้มแข็งกว่ากลไกทางการเมืองอื่น และการนำเข้ามาของแนวคิดประชาธิปไตยในด้านอุดมการณ์นั้นก็ไม่ชัดเจนพอที่จะเป็นพลังต่อต้านสภาพเดิมที่เป็นอยู่ และ 2) ด้านโครงสร้างส่วนล่าง การก่อกำเนิดของชนชั้นกลางอย่างอิสระยังเป็นไปด้วยความลำบากภายใต้โครงสร้างของระบบการผลิตแบบศักดินา พลังของชนชั้นกลางจึงยังไม่เป็นเงื่อนไขหรือปัจจัยผลักดันระบอบประชาธิปไตยตะวันตกให้เกิดขึ้นในสังคมไทยได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผลของการเร่งระดมทุนจากต่างประเทศและการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา ทำให้พลังของกลุ่มนายทุนและชนชั้นกลางได้เริ่มเติบโตอย่างอิสระขึ้น

งานวิจัยนี้เสนอเรื่องข้อคิดในเชิงนโยบายในการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทยเกี่ยวกับแนวทางการกำหนดโครงสร้างของรัฐธรรมนูญ และการสร้างความสมดุลระหว่างการรักษาแนวคิดและกลไกระบบประชาธิปไตย พร้อมกับการเปิดโอกาสให้กลุ่มข้าราชการและกลุ่มพลังการเมืองอื่นๆ ได้ให้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างชอบธรรม นอกจากนี้ งานวิจัยนี้ยังเสนอข้ออภิปรายต่อนัยความหมายทฤษฎีประชาธิปไตย ที่เน้นไปที่การสร้างสถาบันทางการเมืองในแบบที่ปรับเข้ากับบริบทของไทย แต่ยังคงหลักการประชาธิปไตยไว้

หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2531 สุจิต บุญบงการ ได้เผยแพร่หนังสือในลักษณะของตำรา เรื่อง “การพัฒนาทางการเมือง: ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทาง

¹⁹ ชาญวุฒิ วัชรพุกก์, “ประชาธิปไตยแบบไทย: บทศึกษาผลการนำแนวคิดและกลไกระบบประชาธิปไตยมาใช้ในเมืองไทย,” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

การเมืองของประชาชน”²⁰ หนังสือเล่มนี้เป็นตำราในโครงการตำราพื้นฐานคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีความพยายามหยิบยกปัญหาบางประการของการพัฒนาการเมืองของไทยขึ้นพิจารณา ได้แก่ ปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมือง และเรื่องสถาบันทางการเมือง อีกทั้งต้องการจะพิจารณาว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง มีผลต่อการพัฒนาทางการเมืองไทยอย่างไร ตำราเล่มนี้ได้เขียนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย โดยเน้นแนวทางในการพัฒนาการเมืองไทยให้เป็นประชาธิปไตยด้วยการพัฒนาสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง การกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนด้วยความสมัครใจ การพัฒนาบทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ องค์กรเอกชนและประชาสังคม และการพัฒนาความเป็นสถาบันของพรรคการเมือง

ส่วนในปี พ.ศ. 2533 เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ได้ทำงานวิจัย เรื่อง “ประชาธิปไตยแบบไทย: ความคิดทางการเมืองของทหารไทย (2519-2529)”²¹ ได้สำเร็จ งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดทางการเมืองของทหารไทยในเรื่องประชาธิปไตยจากปี พ.ศ. 2529 ในรัฐบาลของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร นายกรัฐมนตรี ถึงปี พ.ศ. 2529 ในรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ผลการศึกษาพบว่า ความคิดทางการเมืองของรัฐบาลชุดต่างๆ ภายใต้การนำของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในระยะเวลาดังกล่าว ประกอบกับแนวความคิดของคณะทหารและนายทหารระดับสูง ได้แก่ คณะทหารหนุ่ม กลุ่มทหารประชาธิปไตย พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก และพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ พบแนวความคิดทางการเมืองในเรื่อง ประชาธิปไตยแบบไทย อันเป็นแก่นแท้ของความคิดทางการเมืองของนายทหารบก ประชาธิปไตยแบบไทย เป็นระบบความคิดอันครอบคลุมรัดกุม และยึดหยุ่นในตัวเอง หมายถึง การปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย ซึ่งเหมาะสมกับวัฒนธรรมประเพณีของชาติไทย สอดคล้องกับสถานการณ์และการปรับตัวตามสถานการณ์ต่างๆ ลักษณะประชาธิปไตยนั้นเป็นรูปแบบ ส่วนเนื้อหาอันเป็นแก่นคือ หลักรัฐนิยม ซึ่งเน้นในด้านความมั่นคง หลักลัทธิชาตินิยม ที่เน้นชนบประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์ของความเป็นไทย ลัทธิผู้นำโดยข้าราชการชั้นสูง และมีลัทธิทหารเป็นฐานรองรับ ในงานนี้ยังได้พิจารณาถึงองค์ประกอบย่อยอื่นๆ ที่เป็นส่วนสำคัญของความคิดทางการเมืองเรื่อง ประชาธิปไตยแบบไทย ได้แก่ เรื่องความมั่นคง ซึ่งเป็นรากฐานของรัฐที่ดี อำนาจและลัทธิผู้นำโดยชนชั้นสูง ความยุติธรรมทางสังคม เสรีภาพ และความเสมอภาค

²⁰ สุจิต บุญบงการ, การพัฒนาทางการเมืองของไทย : ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531).

²¹ เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ประชาธิปไตยแบบไทย : ความคิดทางการเมืองของทหารไทย (2519-2529) (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533).

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ธรรมชาติมนุษย์ และเหตุผลเชิงปฏิบัติ แนวคิดนี้มองธรรมชาติมนุษย์ในแง่ร้าย และปฏิเสธความเสมอภาคของปัจเจกชน ทำให้การปกครองแบบประชาธิปไตยมุ่งเน้นไปที่วิธีการให้ประชาชนเลือกผู้แทนเข้าไปทำการปกครองและผู้แทนนั้นก็เลือกสรรชนชั้นนำที่แท้จริงอีกครั้ง เพื่อทำการปกครอง วัตถุประสงค์หรือภาระหน้าที่หลักของรัฐบาลคือ การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย และในบทสรุป ผู้วิจัยได้ประเมินความแตกต่างของประชาธิปไตยแบบไทยและระบอบเสรีประชาธิปไตยว่า แนวคิดประชาธิปไตยแบบไทยที่มีหลักการข้างต้นไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา และก้าวไปสู่ความเป็นสากลแบบเดียวกับระบอบเสรีประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ในโลกตะวันตก ในอนาคต เห็นได้ชัดว่า งานวิจัยนี้มองว่า ประชาธิปไตยแบบไทยในความคิดทางการเมืองของทหารไทยขัดกับความคิดและหลักการของประชาธิปไตยที่เป็นสากล

ปลายทศวรรษที่ 2530 ทินพันธุ์ นาคะตะ ได้เผยแพร่ตำรา เรื่อง “*ประชาธิปไตยไทย*”²² ในปี พ.ศ. 2539 จัดพิมพ์โดยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เพื่อนำเสนอปัญหาและแนวทางแก้ไข ปัญหาของประชาธิปไตยไทย ทั้งนี้ เขาได้ยกประชาธิปไตยในอุดมคติเป็นปทัสถานในการศึกษา และประเมินว่าสังคมนั้นๆ รวมทั้งประเทศไทย อยู่ใกล้หรือไกลจากอุดมคติของประชาธิปไตย นอกจากนั้น เขาได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยและเงื่อนไขที่เป็นของระบอบประชาธิปไตย ที่สำคัญที่สุดคือวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเรื่องของคนและเงื่อนไขในเรื่องของระบบ ตำราเล่มนี้กล่าวถึงประชาธิปไตยในอุดมคติในส่วนที่เป็นลักษณะสำคัญของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยกับระบบเศรษฐกิจ ปัจจัยเอื้ออำนวยต่อประชาธิปไตย และผู้เขียนได้นำเสนอตัวอย่างประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง จากนั้น เขาได้กล่าวถึงเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยในประวัติศาสตร์ ประชาธิปไตยไทยแบ่งเป็นจาก พ.ศ. 2475 – 2590 และประชาธิปไตยไทยในยุคปัจจุบัน โดยพิจารณาจากสถาบันทางการเมืองที่สำคัญต่างๆ ได้แก่ รัฐธรรมนูญ สถาบันพระมหากษัตริย์ คณะรัฐมนตรี รัฐสภา การเลือกตั้ง พรรคการเมืองและศาล หลังจากนั้น ได้นำไปสู่การกล่าวถึงปัญหาของประชาธิปไตยไทย ใน 3 ประเด็น ได้แก่ การขาดเสถียรภาพของรัฐบาลและรัฐสภา การขาดระบบการเมืองที่ดีเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และระบบราชการครอบงำระบบการเมืองไทย และนำไปสู่เนื้อหาเรื่องการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย ทั้งในการปฏิรูปโครงสร้างของสถาบันทางการเมืองระดับชาติ การปรับปรุงระบบการทำงานของสภานิติบัญญัติ การปรับปรุงระบบการทำงานของคณะรัฐมนตรี และการพัฒนาสถาบันทางการเมืองการปกครองที่สำคัญอื่นๆ เช่น สถาบันฝ่ายตุลาการ กองทัพ พรรคการเมืองและระบบราชการ เป็นต้น

สำหรับตัวอย่างสุดท้ายของวรรณกรรมเรื่องประชาธิปไตยที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตก ก่อนปี พ.ศ. 2540 เป็นงานของอมร รักษาสัตย์ และคณะ ในปี พ.ศ. 2539 ที่ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง

²² ทินพันธุ์ นาคะตะ, *ประชาธิปไตยไทย* (กรุงเทพฯ: สหายบล็อกและการพิมพ์, 2539).

“ประชาธิปไตย : อุดมการณ์ หลักการ และแบบอย่างการปกครองหลายประเทศ”²³ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นคู่มืออ้างอิงในการเผยแพร่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยในหลักการและทิศทางที่ถูกต้องตามมาตรฐานสากล โดยคณะผู้เขียนเห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยไทยยังไม่หยั่งรากฝังลึกลงในแผ่นดิน เพราะมีการล้มลุกคลุกคลานและความผันผวนอยู่ตลอด หนังสือเล่มนี้มีจุดเน้นอยู่ 4 ประการ ได้แก่

ประการแรก ต้องการแสดงถึงอุดมการณ์ของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งได้วิวัฒนาการมาในสังคมตะวันตกประมาณ 2,000 ปีที่แล้วจนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏหลักฐานและทฤษฎีต่างๆ มากมาย โดยหนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมอุดมการณ์และหลักการเหล่านั้น เพื่อเสนอให้เห็นว่า ประชาธิปไตยคืออะไร มีหลักการหลักเกณฑ์อย่างไรในยุคปัจจุบัน

ประการที่สอง ต้องการเสนอว่า แท้จริงแล้ว ประชาธิปไตยคือการที่อำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมืองหรืออำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน ประชาชนได้รวมตัวกันจัดตั้งสถาบันการปกครองเพื่อปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และอำนวยความสะดวกความเจริญให้แก่ตน ดังนั้น หนังสือเล่มนี้ต้องการเสนอว่า หัวใจสำคัญของประชาธิปไตยคือการรับรองและประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน

ประการที่สาม ต้องการแสดงวิธีการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย โดยเน้นกลไกที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้ดีในบางประเทศ โดยกลไกเหล่านี้ในด้านหนึ่งแสดงให้เห็นว่าการมีรัฐธรรมนูญที่เป็นเพียงตัวอักษรย่อมีไร้ค่า ถ้าไม่มีกลไกทางสังคมอื่นมากำกับดูแล

ประการที่สี่ เพื่อแสดงวิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยแบบไทย ที่เน้นเรื่องการเขียนรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังพยายามจะเขียนรัฐธรรมนูญให้ดี โดยมีรายละเอียดที่มาก แทนที่จะเน้นเรื่องอุดมการณ์ วิธีปฏิบัติ กลไกประกันสิทธิเสรีภาพ และกลไกกำกับสถาบันหลักของอำนาจอธิปไตย โดยคณะผู้เขียนเห็นว่า การจัดการปกครองแบบประชาธิปไตยให้ได้ผลสัมฤทธิ์ที่ยั่งยืน มีรัฐบาลที่รับใช้ประชาชนให้มีความสุขและมีเสถียรภาพ จะต้องมีการมีรัฐธรรมนูญที่บัญญัติอุดมการณ์ หลักการ และหลักเกณฑ์สำคัญ อีกทั้งต้องมีกลไกต่างๆ ภายในตัวรัฐธรรมนูญเอง ตลอดจนมีระเบียบประเพณี มารยาททางการเมืองที่จะทำให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพจริง และมีรัฐบาลที่รับผิดชอบต่อประชาชนอย่างแท้จริง

เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ครอบคลุมถึงความหมายทั้งในอดีตและปัจจุบันของประชาธิปไตย ลักษณะองค์ประกอบ และจุดอ่อน ตลอดจนอุดมการณ์และกลไกในทางปฏิบัติของระบอบประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงตัวอย่างประชาธิปไตยในประเทศแม่แบบต่างๆ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย และญี่ปุ่น สุดท้าย หนังสือเล่มนี้ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบรัฐธรรมนูญไทยฉบับที่สำคัญต่างๆ ไว้

²³ อมร รักษาสัตย์ และคณะ, ประชาธิปไตย: อุดมการณ์ หลักการ และแบบอย่างการปกครองหลายประเทศ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

สรุปได้ว่า วรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตกจากปลายทศวรรษที่ 2510 ถึงสิ้นสุดทศวรรษที่ 2530 นั้น นักคิดและนักวิชาการไทยได้มีมติที่เป็นความเห็นร่วมกันเกี่ยวกับการเมืองไทยในเวลานั้นว่า ประเทศไทยยังไม่เป็นประชาธิปไตยที่ไปถึงมาตรฐานสากลตามตะวันตก อีกทั้งยังมีความด้อยพัฒนาของประเทศและสังคมไทย โดยเฉพาะก่อนสิ้นสุดทศวรรษที่ 2520 ที่ยังไม่มีความสำเร็จอย่างในโลกตะวันตกที่มีการพัฒนาของอุตสาหกรรม และในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย นักคิดและนักวิชาการไทยกลุ่มนี้ยึดถืออุดมการณ์ แนวคิด หลักเกณฑ์และหลักการของประชาธิปไตยที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตก และประเทศแม่แบบเป็นสำคัญในการปรับใช้กับประเทศไทย และได้ให้ความสำคัญกับโครงสร้าง กลไก และสถาบันการเมืองในระบอบประชาธิปไตย อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับเรื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย โดยงานส่วนใหญ่ของนักคิดนักวิชาการไทยกลุ่มนี้ในระยะนี้เป็นงานเขียนที่เป็นตำราเชิงหลักการของประชาธิปไตย

สำหรับตัวอย่างงานเขียนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2540 เป็นต้นไป ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่ให้ความสำคัญกับภาคประชาชนเพิ่มขึ้น เริ่มจากงานในปี พ.ศ. 2541 ในโอกาส 50 ปีของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และ 50 ปี ของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธิสถาน ชุมพล และชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้แปลหนังสือ เรื่อง “*ไขข้อสงสัยประชาธิปไตย*”²⁴ ซึ่งเขียนโดย เดวิท บีมแธม และเควิน บอยล์ นักวิชาการด้านประชาธิปไตยชาวอังกฤษ หนังสือเล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องประชาธิปไตย ซึ่งกลายเป็นอุดมคติสากลในยุคสมัยหลังสงครามเย็นว่าคืออะไร และเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง ลักษณะของหนังสือดังกล่าวเป็นการตั้งคำถามและให้คำตอบ จำนวน 80 ข้อ โดยมีเนื้อหาครอบคลุมถึงเรื่อง แนวคิดและหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย การเลือกตั้งที่อิสระและยุติธรรม การปกครองที่เปิดเผยและตรวจสอบได้ สิทธิส่วนบุคคลกับการคุ้มครอง สังคมประชาธิปไตยหรือสังคมประชา และอนาคตของประชาธิปไตย

ส่วนในปี พ.ศ. 2546 ลิขิต ธีรเวคิน ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “*ประชาธิปไตยและการปฏิรูปการเมืองไทย*”²⁵ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความหมายเกี่ยวกับระบบประชาธิปไตยและระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยให้เกิดความเข้าใจในขั้นพื้นฐาน และอธิบายสิทธิของประชาชนที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของระบบ

²⁴ เดวิท บีมแธม และ เควิน บอยล์, เขียน ; ปลองตุ, วาดการ์ตูน ; ม.ร.ว. พุทธิสถาน ชุมพล, แปล ; ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ตรวจสอบจำนวนแปล, *ไขข้อสงสัยประชาธิปไตย = Democracy : questions and answers* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541).

²⁵ ลิขิต ธีรเวคิน, *ประชาธิปไตยและการปฏิรูปการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: แม็ค, 2546).

ประชาธิปไตย โดยผู้เขียนมองว่า ความรู้เรื่องรัฐธรรมนูญควรเป็นความรู้ขั้นพื้นฐานของประชาชน นอกจากนั้น ยังเป็นไปเพื่อใช้ประเทศไทยเป็นกรณีตัวอย่างของการอธิบายความเกี่ยวกับประชาธิปไตย ขณะเดียวกัน ก็พยายามยกตัวอย่างของประเทศอื่นด้วย และสุดท้าย เพื่อเป็นการอธิบายการปฏิรูปการเมืองหลังการใช้รัฐธรรมนูญ 2540 เพื่อให้ผู้อ่านเห็นการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมและคาดการณ์อนาคตได้ ทั้งนี้ เนื้อหาในหนังสือประกอบไปด้วย 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 เป็นความหมายของประชาธิปไตย ทั้งที่เป็นลักษณะการปกครอง ลักษณะของสังคม การสร้างสังคม และลักษณะจิตใจที่เป็นประชาธิปไตย ส่วนที่ 2 เป็นการพัฒนาระบบประชาธิปไตย โดยผู้เขียนแบ่งการพิจารณาการพัฒนาระบบประชาธิปไตยไว้ด้วยการแบ่งโครงสร้างทางการเมืองออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) โครงสร้างส่วนบนคือ รัฐธรรมนูญ พรรคการเมืองการเลือกตั้งรัฐสภา และรัฐบาล รวมทั้งระบบราชการ 2) โครงสร้างพื้นฐานคือ การปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นฐานรากของประชาธิปไตย และ 3) โครงสร้างส่วนกลางคือ กลุ่มผลักดันหรือกลุ่มผลประโยชน์ สื่อมวลชน และพรรคการเมือง ส่วนที่ 3 เป็นการกล่าวถึงการปฏิรูปการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 ซึ่งหนังสือเล่มนี้ได้ให้ความสนใจในประเด็นเรื่อง การปฏิรูปการบริหาร การกระจายอำนาจ การปฏิรูประบบราชการให้เพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผล การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแง่ขององค์กรต่างๆ และการปฏิรูปการศึกษาและวัฒนธรรม และส่วนที่ 4 เป็นการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ผู้เขียนได้สรุปในตอนท้ายว่า การพัฒนาระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยต้องไม่หยุดเฉพาะการพัฒนารูปแบบและกระบวนการทางการเมือง แต่ต้องนำไปสู่สังคมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีความสุข ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วย ผู้เขียนเน้นให้ความสำคัญกับตัวแปรในการพัฒนาการเมือง ในด้านการพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตย ที่ต้องอาศัยการปฏิรูปวัฒนธรรมสังคม ระบบการศึกษา ที่นำไปสู่ความทันสมัยในแง่ค่านิยม ทศนคติ และปทัสถาน และที่สำคัญที่สุด จะต้องมีโอกาสปฏิบัติการทางการเมือง เช่น การมีส่วนร่วมทางการเมือง ที่เรียกว่า การเมืองภาคประชาชน โดยการกระจายอำนาจ เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยขึ้นได้

ในขณะที่ วิชัย ตันศิริ นักวิชาการทางรัฐศาสตร์และนักการเมืองที่จบการศึกษาทั้งจากประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ได้ออกหนังสือในรูปแบบของตำรา เรื่อง “*วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย*”²⁶ ในปี พ.ศ. 2548 เป็นการกล่าวถึงความเป็นมา หลักการ แนวคิด องค์กรประกอบ และปัญหาของระบอบประชาธิปไตยที่เป็นมาตรฐานสากล และวิเคราะห์ถึงระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยมีเนื้อหาแยกออกเป็นสองส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนแรกกล่าวถึงวิวัฒนาการของระบบการเมืองการปกครองในประวัติศาสตร์ ที่กล่าวถึงความหมายของการเมือง กำเนิดแนวคิดการเมืองการปกครอง

²⁶ วิชัย ตันศิริ, *วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยในยุคกรีกและโรมัน ระบบรัฐสภาอังกฤษ กำเนิดประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกา การปฏิวัติในฝรั่งเศสและเส้นทางประชาธิปไตย การปฏิวัติรัฐประหาร และชะตากรรมของประชาธิปไตยในสังคมไทย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าของระบอบประชาธิปไตยในภาพรวมของโลก และประเทศต้นแบบประชาธิปไตย หลักการและลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในประเทศต่างๆ ประสบการณ์ของการสร้างประชาธิปไตยในสังคมตะวันตก และกลับไปย้อนมองดูวิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยของไทยตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ถึงปี พ.ศ. 2545 ที่ประชาธิปไตยของไทยเติบโตขึ้นจากการใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ในส่วนที่สอง เป็นการวิเคราะห์ถึงระบบทางการเมือง สถาบันทางการเมือง และกระบวนการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยตามหลักการ คุณค่าและมาตรฐานสากล ซึ่งมีเนื้อหาที่กล่าวถึงหลักการและองค์ประกอบของระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ระบบพรรคการเมืองกับระบอบประชาธิปไตย ภูมิหลังของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ระบบการเลือกตั้งและการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง วัฒนธรรมการเมืองในระบอบประชาธิปไตย และปัญหาของระบอบประชาธิปไตย

ส่วน วิสุทธิ์ โภธิแทน ยังได้เขียนหนังสือเป็นตำราอีกครั้งในปี พ.ศ. 2550 โดยครั้งนี้เพื่อเป็นตำราให้กับสถาบันพระปกเกล้า เรื่อง “แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตย”²⁷ ตำราเล่มนี้กล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานและตัวอย่างของประเทศประชาธิปไตยที่ผู้เขียนมองว่าพัฒนาอย่างสูงแล้วเกือบทั้งหมด โดยแทบจะไม่เขียนถึงกรณีของประเทศไทย และในส่วนที่เป็นความเห็น ผู้เขียนได้เสนอความเห็นของปราชญ์และนักวิชาการที่มีชื่อเสียง ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นนักคิดนักวิชาการชาวตะวันตกกับข้อเท็จจริงของประเทศประชาธิปไตยที่พัฒนาอย่างสูงแล้ว ตำรานี้ผู้เขียนได้หยิบยกงานของนักวิชาการที่ผู้เขียนเห็นว่าสำคัญบางคนมาอ้าง ประกอบกับใช้ประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้สัมผัสด้วยตัวเอง ทำให้ผู้เขียนสะท้อนองค์ความรู้เรื่องแนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตยและการปฏิบัติจริงในประเทศประชาธิปไตย โดยทั้งหมด เมื่อผู้เขียนสำรวจความคิดเห็นและสำรวจการปฏิบัติจริงพอสมควรแล้ว ผู้เขียนได้สรุปจัดหมวดหมู่เนื้อหาให้เป็นระบบ ดังนี้ บทที่ 1 เป็นการกล่าวถึงความหมายและพัฒนาการของประชาธิปไตย โดยวิสุทธิ์ได้ให้ความสำคัญกับ “ประชาธิปไตยทางอ้อม” ซึ่งประเทศประชาธิปไตยในปัจจุบันใช้อยู่ โดยเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยผ่านตัวแทนของประชาชน ที่ประชาชนกำหนดโดยการเลือกตั้งอย่างเสมอภาคและอิสระเพื่อไปทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชนทั้งปวง อาจเรียกว่า “ประชาธิปไตยตัวแทน” หรือ “ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทนของประชาชน” ซึ่งไม่ได้หมายความว่า เมื่อมีผู้แทนราษฎรแล้ว ราษฎรจะหมดสิทธิ์หมดเสียงลงไป แต่สิทธิเสียงของราษฎรย่อมมีอยู่เสมอ เพียงแต่ว่าในหลายกรณีราษฎรไว้วางใจให้ผู้แทนราษฎรของเขา

²⁷ วิสุทธิ์ โภธิแทน, แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตย (นนทบุรี : สำนักฝึกอบรม เผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ สถาบันพระปกเกล้า, 2550).

และรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งตัดสินใจและดำเนินการแทนตน ซึ่งผู้แทนทั้งหลายย่อมต้องตัดสินใจ และดำเนินการโดยคำนึงถึงประโยชน์สุขของราษฎรส่วนรวมเป็นสำคัญ โดยราษฎรเสียงข้างมาก ย่อมเปลี่ยนแปลงผู้แทนของเขาได้เสมอผ่านการเลือกตั้ง สำหรับ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” และ “ประชาธิปไตยแบบตริภคตรองร่วมกัน” วิสุทธิธรรมองว่า เป็นแต่เพียงวิธีการหรือลักษณะที่นำไปใช้ได้ เฉพาะบางสถานการณ์และบางเรื่องเท่านั้น เพราะในโลกปัจจุบันเป็นระบอบประชาธิปไตยตัวแทน จากนั้น ในบทที่ 2 เป็นการกล่าวถึงหลักการสำคัญของประชาธิปไตย ซึ่งประกอบด้วย หลักการว่าด้วย อำนาจอธิปไตยของปวงชน ที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมและมีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมของสังคม เป็นการปกครองโดยเสียงข้างมากที่เคารพสิทธิของฝ่ายข้างน้อย และการยอมรับการมีฝ่ายค้าน หลักการ ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ หลักการว่าด้วยความเสมอภาค หลักการว่าด้วยภราดรภาพและหลักการว่าด้วยการเคารพเหตุผล ในบทที่ 3 เป็นการกล่าวถึงรูปแบบรัฐบาลประชาธิปไตยใน 3 รูปแบบ ได้แก่ ประชาธิปไตยระบบรัฐสภา ประชาธิปไตยระบบประธานาธิบดี และประชาธิปไตยระบบผสมกึ่งรัฐสภา กึ่งประธานาธิบดี บทที่ 4 เป็นการกล่าวถึงสถาบันการเมืองการปกครองอื่นๆ ในประเทศประชาธิปไตย ได้แก่ กลไกของรัฐบาลในประเทศประชาธิปไตย กลุ่มผลประโยชน์และพรรคการเมือง บทที่ 5 เป็นการกล่าวถึงวัฒนธรรมการเมืองประชาธิปไตย และบทที่ 6 เป็นการกล่าวถึงกรณีความสำเร็จ และความล้มเหลวของประชาธิปไตยในประเทศต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย การกล่าวถึงกระบวนการทางการเมืองประชาธิปไตย การสร้างและพัฒนาประชาธิปไตย และความล้มเหลวของประชาธิปไตย ในประเทศต่างๆ สำหรับประเทศไทยที่วิสุทธิธรรมได้กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นประเทศ ในโลกตะวันตก เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม เดนมาร์ก ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ เป็นต้น

สำหรับ นิยม รัฐอมฤต ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “การปกครองระบอบประชาธิปไตยในนานา ประเทศ”²⁸ ในปี พ.ศ. 2553 ในลักษณะของตำราการเมืองเปรียบเทียบ ในบทแรกเป็นการกล่าวถึง ความหมาย อุดมการณ์ หลักการ คุณค่า มาตรฐานและตัวแบบในการปฏิบัติของประชาธิปไตยที่เป็น แนวคิดสากลตามมาตรฐานของตะวันตก จากนั้น ได้กล่าวถึงเทคนิควิธีการในการศึกษาเปรียบเทียบ การปกครองระบอบประชาธิปไตย หลังจากนั้น เป็นการนำเสนอแบบเจาะลึกประชาธิปไตยในแนวทาง ต่างๆ ผ่านรายประเทศที่เป็นต้นแบบประชาธิปไตย ได้แก่ อังกฤษ ในแง่มุมของประชาธิปไตย แนววิวัฒนาการสหรัฐอเมริกา ในแง่มุมของประชาธิปไตยแนวเสรีชน และฝรั่งเศส ในแง่มุม ของประชาธิปไตยแนวปฏิบัติ ตลอดจนนำเสนอประชาธิปไตยในประเทศที่มีลักษณะพิเศษ ได้แก่ อิตาลี ที่มีประชาธิปไตยบนความแตกแยก และจีน ที่มีประชาธิปไตยรวมศูนย์ นอกจากนี้ ได้มี

²⁸ นิยม รัฐอมฤต, การปกครองระบอบประชาธิปไตยในนานาประเทศ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553).

การนำเสนอประชาธิปไตยของกลุ่มประเทศ ได้แก่ กลุ่มประเทศยุโรปกลางและยุโรปตะวันออก ซึ่งนับเป็นหน่อใหม่ประชาธิปไตย กลุ่มประเทศเอเชียตะวันออก ที่อยู่ในระยะของการสถาปนา และการรักษาประชาธิปไตย สุดท้าย หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอข้อสรุปเชิงเปรียบเทียบของระบอบประชาธิปไตยที่ได้ศึกษาและนำเสนอในประเด็นเรื่องทิศทางและการพัฒนาของการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตย รูปแบบการปกครอง ปัญหาทางการเมือง และแนวทางในการปฏิรูปการเมือง ในระบอบประชาธิปไตย

ส่วน ธเนศวร์ เจริญเมือง ก็ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “การเดินทางของประชาธิปไตย”²⁹ ในปี พ.ศ. 2554 โดยเป็นการกล่าวถึงกำเนิด การเติบโตและการเดินทางของประชาธิปไตยโลก ตั้งแต่ยุคกรีกจนถึงปัจจุบันที่เป็นระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม เพื่อที่จะบรรลุความเป็นประชาธิปไตยในสังคมไทยปัจจุบัน หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงหลักการที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยสำหรับสังคมไทย 20 ข้อ โดยอ้างอิงจากการศึกษาประชาธิปไตยในต่างประเทศและในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 3 หมวด ได้แก่

1) หมวดที่ว่าด้วยอำนาจและการปกครอง ประกอบไปด้วย หลักการอำนาจอธิปไตย เป็นของประชาชน หลักการสิทธิมนุษยชน หลักการสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองของประชาชน หลักการความเสมอภาคทางการเมือง และหลักการความเป็นอิสระของท้องถิ่นและภูมิภาค

2) หมวดที่ว่าด้วยคุณสมบัติของประชาชนและผู้นำ ประกอบไปด้วย หลักการพลเมืองเข้มแข็ง หลักการเคารพต่อสิทธิและเสรีภาพของตัวเองและของผู้อื่น หลักการวัฒนธรรมการเมืองแบบประชาธิปไตย และหลักการการนำที่มีคุณภาพ

3) หมวดที่ว่าด้วยกลไกการบริหาร ประกอบไปด้วย หลักการระบอบนิติรัฐ หลักการการเคารพเสียงข้างมากซึ่งเกิดจากการเลือกตั้งที่เสรีและยุติธรรม หลักการความต่อเนื่องหรือเสถียรภาพของสถาบันการเมืองการปกครอง ไม่มีการแทรกแซงจากปัจจัยนอกระบบและไม่มีภาครัฐประหาร หลักการการควบคุมกองทัพโดยสถาบันการเมืองการปกครอง หลักการสร้างกลไกภาวะความรับผิดชอบของสถาบันการเมืองการปกครอง หลักการแบ่งแยกอำนาจ หลักการถ่วงดุลอำนาจ หลักการการกระจายอำนาจในการบริหาร หลักการการพิจารณาความตามกฎหมาย หลักการความโปร่งใส หลักการสื่อเสรีเสรีภาพด้านข้อมูลข่าวสารและการแสดงความคิดเห็น

ทั้งนี้ ธเนศวร์ได้กล่าวว่า ในหลักการประชาธิปไตยทั้ง 20 ข้อ ไม่ว่าจะสำคัญหรือเลิศจริงเพียงใด หากปราศจากจิตใจของประชาชนส่วนใหญ่ที่เห็นความสำคัญของระบอบดังกล่าว และการลง

²⁹ ธเนศวร์ เจริญเมือง. การเดินทางของประชาธิปไตย (พิมพ์ครั้งที่ 2) (เชียงใหม่: สถาบันล้านนาประชาธิปไตย, 2554).

มือทำให้ระบอบประชาธิปไตยปรากฏเป็นจริง เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันเพื่อสร้าง ปกป้อง หรือพัฒนา ก็ยากที่ระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้

นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2555 เทศา ธรรมชน ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “*ประชาธิปไตย ต้นแบบ*”³⁰ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจพื้นฐานด้านความหมายของประชาธิปไตยอย่างลึกซึ้งและชัดเจน ให้กับประชาชน ผู้เขียนกล่าวว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยต้องเกิดจากความเข้าใจของทุกคน เพื่อนำประเทศไปสู่สังคมที่ดี ด้วยความเชื่อว่า วิถีทางประชาธิปไตยเท่านั้นที่เป็นการปกครองที่ดีที่สุด เพราะเป็นการให้อำนาจแก่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการดูแลและแก้ปัญหาของประเทศร่วมกัน หนังสือประชาธิปไตยต้นแบบนี้นำเสนอวิธีการเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจการเลือกตั้งและวิถีทางประชาธิปไตย ตลอดจนเพื่อรักษาความเป็นกลางในวิถีประชาธิปไตย โดยมีเนื้อหาประกอบด้วยบทความขนาดสั้นต่างๆ ที่กล่าวถึงคุณค่า หลักการและวิถีทางแห่งประชาธิปไตย เช่น ทุกคนต้องมีส่วนร่วมสร้างประชาธิปไตย, การยอมรับเสียงส่วนมากเป็นรากฐานของประชาธิปไตย, ปัญหาของสังคมเป็นหน้าที่ที่ทุกคนต้องดูแล, การเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย, สังคมประชาธิปไตยต้องมีคุณธรรม, สังคมขาดคุณธรรมการเลือกตั้งก็มีปัญหา, คะแนนเสียงที่ได้อย่างอิสระคือความภูมิใจ, การเคารพสิทธิต่อกันเป็นพื้นฐานมนุษย์, พรรคการเมืองต้องเป็นสถาบันประชาธิปไตย, การสร้างประชาธิปไตยต้องพัฒนาทุกระดับ, สังคมประชาธิปไตยทุกคนต้องมีส่วนร่วม, ประชาคมสร้างประชาธิปไตยให้เข้มแข็งได้, พลเมืองของประเทศต้องมองประโยชน์ของชาติ, ความคิดเห็นแตกต่างนั้นคือวิถีประชาธิปไตย, อังกฤษเป็นต้นแบบของประชาธิปไตยที่ดี, ประชาธิปไตยนั้นต้องตรวจสอบได้ทุกระดับ, การชุมนุมสาธารณะต้องเคารพกฎหมาย และสังคมประชาธิปไตยต้องตรวจสอบได้ เป็นต้น

ส่วน พิษณุ เสงี่ยมพงษ์ ได้เผยแพร่หนังสือเรื่อง “*ลักษณะประชาธิปไตย*”³¹ ในปี พ.ศ. 2556 โดยได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ติดตามประชาธิปไตย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือเล่มนี้เป็นการอภิปรายผลการวิจัยที่ได้สำรวจตัวชี้วัดประชาธิปไตย หรือสำรวจว่าภายในแนวคิดประชาธิปไตยนั้นเป็นอย่างไรและมีลักษณะใดบ้าง เพราะประชาธิปไตยมีความซับซ้อนและมีมิติที่หลากหลาย อีกทั้งมีความกว้างและมีความเป็นนามธรรมสูง ทำให้คนในสังคมรับรู้และเข้าใจแนวคิดนี้ได้ยาก นอกจากนี้ ความซับซ้อนและหลากหลายของประชาธิปไตย ยังทำให้คนในสังคมทุกภาคส่วนรับรู้และเข้าใจแนวคิดประชาธิปไตยที่ไม่ตรงกัน จึงทำให้พิษณุได้พยายามศึกษาและทำความเข้าใจลักษณะของประชาธิปไตย เพื่อสะท้อนออกมาเป็นตัวชี้วัดประชาธิปไตยในแง่มุมต่างๆ ที่พยายามครอบคลุมที่สุด ผู้เขียนได้เลือกใช้กรอบแนวคิดตัวชี้วัดประชาธิปไตย 8 ข้อของ Diamond และ Morlino จากบทความเรื่อง The Quality of Democracy ในปี ค.ศ. 2004 ได้แก่ การใช้หลัก

³⁰ เทศา ธรรมชน, *ประชาธิปไตยต้นแบบ* (กรุงเทพฯ: สยามความรู้, 2555).

³¹ พิษณุ เสงี่ยมพงษ์, *ลักษณะประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

นิติธรรมในการเมืองการบริหาร การมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองของประชาชน เสรีภาพ ความเท่าเทียม ความรับผิดชอบของภาครัฐต่อประชาชน ความรับผิดชอบระหว่างหน่วยงานของรัฐ ที่ตรวจสอบและคานอำนาจกัน การสนองตอบของรัฐต่อประชาชน และการแข่งขันทางการเมือง นอกจากนั้น จากการสำรวจวรรณกรรม ทำให้ผู้เขียนได้เพิ่มเติมตัวชี้วัดประชาธิปไตยในมิติด้านอื่นๆ ได้แก่ มิติทางประชาสังคม มิติด้านความโปร่งใส มิติด้านความหลากหลายทางวัฒนธรรม มิติการเลือกตั้งตัวแทนประชาชน มิติด้านความชอบธรรมและธรรมาภิบาล มิติการควบคุม มิติการไม่ควบคุม มิติด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง มิติประชานิยม มิติความรุนแรง และมิติการกีดกัน จากตัวชี้วัดดังกล่าวจะทำให้เห็นภาพสะท้อนของประชาธิปไตยที่มีความซับซ้อน หลากหลาย และมีความทับซ้อนกันอยู่ อีกทั้งบางมิติมีความขัดแย้งกัน งานวิจัยนี้สนใจประชาธิปไตยที่เป็นหลักการของตะวันตกและวัดความเป็นประชาธิปไตยจากหลักการดังกล่าว

ในปี พ.ศ. 2557 ถวิลวดี บุรีกุล และรัชวดี แสงมเหษณ์ ได้เผยแพร่รายงานการศึกษาวิจัย เรื่อง “ค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมภูมิประชาธิปไตยไทย”³² การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาค่านิยมความเป็นประชาธิปไตยและสำรวจความคิดเห็นของประชาชนชาวไทยผู้มีสิทธิเลือกตั้งในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและการเมืองของประเทศ และนำผลสำรวจที่ได้รับไปใช้ในการพัฒนาประชาธิปไตย งานวิจัยสรุปได้ว่า ประชาชนเห็นว่า ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เหมาะสมกับประเทศไทย และมีความพึงพอใจกับเสรีภาพ และกระบวนการประชาธิปไตย รวมไปถึงการเห็นว่า ประชาธิปไตยนั้นเป็นระบอบที่มีความเหมาะสมกับประเทศไทยและประชาชนต้องการระบอบนี้มากกว่าระบอบอื่นๆ การศึกษานี้ได้มีข้อเสนอแนะ เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยทุกภาคส่วนควรเข้ามามีบทบาทมากขึ้นได้แก่ รัฐบาล สถาบันการเมือง และหน่วยงานราชการต่างๆ รัฐบาลควรเปิดเผยข้อมูลข่าวสารทางการเมืองที่สำคัญให้กับประชาชนได้รับทราบ รัฐบาลควรให้ความสำคัญและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนให้มากขึ้น การเลือกตั้งต้องมีความโปร่งใส มีความเป็นกลาง และสามารถตรวจสอบได้ ที่สำคัญ ทั้งรัฐบาลและองค์กรที่เกี่ยวข้องควรมีการสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัย เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยได้อย่างถูกต้องและตรงความต้องการของผู้มีส่วนได้เสียมากที่สุด ส่วนสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ และสื่อออนไลน์ ควรมีความรับผิดชอบต่อสังคมต่อประเทศด้วยการสื่อสารที่ถูกต้องและมีความเป็นกลางโดยยึดหลักความเป็นกลางและความเที่ยงตรง ตลอดจนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมให้มากที่สุด สื่อควรเป็นช่องทางสื่อความเป็นช่องทางของการให้ความรู้ด้านการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยให้ประชาชนได้ทราบ และในการเลือกตั้ง

³² ถวิลวดี บุรีกุล และรัชวดี แสงมเหษณ์, ค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมภูมิประชาธิปไตยไทย (กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, 2557).

สื่อควรมีความเป็นกลาง ทำหน้าที่เสนอข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้อง และให้โอกาสแก่ผู้สมัครหรือพรรคการเมืองทุกพรรคได้เสนอแนวคิดและนโยบายอย่างเท่าเทียมกัน สำหรับสถาบันการศึกษาในทุกระดับ ทั้งโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ควรมีการให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิด อุดมการณ์ หลักการประชาธิปไตย รูปแบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมือง รวมถึงสิทธิหน้าที่ของพลเมือง เพื่อปลูกฝังแนวความคิดนี้ให้มากขึ้นในกลุ่มเยาวชน นอกจากนี้ สถาบันการศึกษาควรมีการส่งเสริมให้มีการใช้ระบอบประชาธิปไตยในทุกกิจกรรมของสถาบัน ส่วนภาคประชาชนและสถาบันครอบครัวควรปลูกฝังให้สมาชิกได้รับรู้ถึงสิทธิหน้าที่ของตน รวมทั้งกระบวนการประชาธิปไตย มีการพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมือง และอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมและการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และที่สำคัญ ประชาชนควรมีส่วนร่วมทางการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อมให้มากที่สุด เพื่อให้ประชาธิปไตยมีการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

สำหรับ จรัส สุวรรณมาลา ได้เผยแพร่หนังสือรูปแบบของรายงานการวิจัย เรื่อง “ประชาธิปไตยทางการเมือง”³³ ส่วนในปี พ.ศ. 2558 ภายใต้โครงการวิจัยเรื่องติดตามประชาธิปไตยไทย งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาองค์ความรู้ทางการเมืองและประชาธิปไตยของประเทศไทย หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงการสร้างประชาธิปไตยในระบบการคลังของประเทศ โดยกล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตยในทางการเมืองที่ควรต้องเป็นภาระของประชาชนพลเมือง เพื่อประชาชนพลเมือง และโดยประชาชนพลเมือง อีกทั้งรัฐประชาธิปไตยต้องบริหารงานคลังด้วยความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมของประชาชน จากนั้น งานวิจัยนี้ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ท้าทายการสร้างประชาธิปไตยทางการเมืองในยุคปัจจุบันและวิธีการในการตรวจสอบประชาธิปไตยทางการเมือง นอกจากนี้ งานวิจัยนี้ยังได้กล่าวถึงเรื่องนโยบายการคลังกับประชาธิปไตยไทย ภาษีกับประชาธิปไตยทางการเมืองไทย ประชาธิปไตยด้านรายจ่ายภาครัฐของไทย หนี้และภาระผูกพันทางการเมืองคลังกับประชาธิปไตยไทย การกระจายอำนาจทางการเมืองคลังกับประชาธิปไตยไทย สวัสดิการสังคมกับประชาธิปไตยทางการเมืองคลัง และสุดท้ายได้กล่าวถึงตัวชี้วัดประชาธิปไตยทางการเมืองของไทยในด้านต่างๆ อาทิ ด้านนโยบายการคลัง ด้านภาษีอากร ด้านรายจ่าย และด้านการกระจายอำนาจ เป็นต้น

สำหรับงานการเมืองเปรียบเทียบอีกงาน สมเกียรติ วันทะนะ ได้เขียนตำราเรื่อง “ระบอบประชาธิปไตยเปรียบเทียบ”³⁴ ในปี พ.ศ. 2558 เพื่อใช้ประกอบการสอนวิชาการระบอบประชาธิปไตยเปรียบเทียบ ตำราเล่มนี้ใช้แนวคิดและหลักการของประชาธิปไตยสากลแบบตะวันตกเป็นเนื้อหา

³³ จรัส สุวรรณมาลา, ประชาธิปไตยทางการเมืองไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558).

³⁴ สมเกียรติ วันทะนะ, ระบอบประชาธิปไตยเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ: สมาคมรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2558).

สำคัญ ในตอนเริ่มต้น ผู้เขียนได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องระบบในฐานะพื้นฐานสำหรับทำความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตย โดยระบบเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบจำนวนมาก ที่มีทิศทางของความสัมพันธ์ที่ชัดเจน การเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบหนึ่งๆ ย่อมส่งผลถึงองค์ประกอบอื่นๆ ที่เหลือ และองค์ประกอบทั้งหลายต่างมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา ผู้เขียนถือว่าประชาธิปไตยเป็นระบบชนิดหนึ่งซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่หลากหลายและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ชัดเจน จากนั้น ผู้เขียนได้กล่าวถึงรัฐชาติในฐานะที่เป็นสภาพแวดล้อมของประชาธิปไตย และได้กล่าวถึงองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญของประชาธิปไตย 5 องค์ประกอบ คือ 1) การเลือกตั้งที่อิสระและเที่ยงธรรม 2) รัฐบาลที่เปิดเผยและตรวจสอบได้ 3) สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง 4) สังคมที่เป็นประชาธิปไตย และ 5) รัฐธรรมนูญ ผู้เขียนมองว่า ประเทศใดจะใช้ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองประเทศได้สำเร็จ ประเทศนั้นๆ ต้องสามารถจัดให้องค์ประกอบทั้ง 5 ประการนี้ให้สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ เรียกว่า เป็นบูรณาการของประชาธิปไตย เพราะถ้าขาดองค์ประกอบใด ความเป็นประชาธิปไตยก็จะไม่สมบูรณ์ นอกจากนั้น ผู้เขียนได้กล่าวถึงการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย ซึ่งผู้เขียนมองว่า เป็นเรื่องของกระบวนการ โดยการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ประชาธิปไตยของประเทศใดประเทศหนึ่งมีหลายขั้นตอน ขั้นตอนสำคัญในกระบวนการสถาปนาประชาธิปไตยในประเทศต่างๆ ต้องประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) ขั้นตอนก่อกำเนิด 2) ขั้นตอนรากึกหรือการสร้างความเข้มแข็ง และ 3) ขั้นตอนรอดหรือโตเต็มที่ ผู้เขียนมองว่า ระบอบประชาธิปไตยที่เข้มแข็งและยั่งยืนคือระบอบที่ผ่านขั้นตอนต่างๆ มาเป็นเวลาต่อเนื่องและยาวนานพอสมควรอย่างน้อยครึ่งศตวรรษ จึงเรียกได้ว่าอยู่ตัว ดังนั้น สรุปได้ว่า การสร้างประชาธิปไตยของผู้เขียนจึงหมายถึงการโอ้อุ้มองค์ประกอบทั้ง 5 ของประชาธิปไตยให้ผ่านขั้นตอนสำคัญ 3 ขั้นตอนไปได้โดยตลอดและต่อเนื่อง

สุดท้าย งานของพริษฐ์ วัชรสินธุ นักเคลื่อนไหวทางการเมืองและอดีตผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคประชาธิปัตย์ ได้เผยแพร่หนังสือพอกเก็ตบุ๊ก เรื่อง “*Why so democracy ประชาธิปไตยมีดีอะไร?*”³⁵ ในปี พ.ศ. 2562 เพื่อให้ประชาชนทำความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยและการเมืองในประเด็นต่างๆ ขึ้นพื้นฐานอย่างง่าย นับเป็นการสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามหลักการที่เป็นสากล หนังสือเล่มนี้ดำเนินเรื่องด้วยการกระตุ้นให้ผู้อ่านทุกคนร่วมตั้งคำถามถึงความหมายของประชาธิปไตย มีการนำเสนอหลักการของประชาธิปไตยด้วยการตั้งคำถาม เล่าเรื่อง ชวนคุย ชวนถกเถียง การให้เหตุและผลต่างๆ ผ่านเรื่องราวรอบตัวในชีวิตประจำวันของประชาชนทั่วไป เช่น การเลือกร้านอาหารของคนในครอบครัว หัวข้อเรื่องในหนังสือจะเป็นลักษณะการตั้งคำถามถึงเรื่องการเมืองและประเด็นต่างๆ ในสังคม อาทิ ทำไมต้องมี

³⁵ พริษฐ์ วัชรสินธุ, *Why so democracy ประชาธิปไตยมีดีอะไร?* (กรุงเทพฯ: บันลือบุ๊คส์, 2562).

ส.ส., ส.ว. จำเป็นต้องมีไหม, ทำไมต้องเคารพกฎหมาย ถ้าเราไม่เคยตกลง, ถ้าประชาธิปไตยทำประเทศพัง ทำไมเรายังควรเชื่อในประชาธิปไตย? และถ้าเราไม่ไปใช้สิทธิ์เลือกตั้ง เรามีสิทธิ์บ่นไหม? เป็นต้น นอกจากนี้ พริษฐ์ยังได้นำประสบการณ์ด้านการเมืองของเขามาแบ่งปันเพื่อให้ผู้อ่านได้คิดและลองวิเคราะห์ตาม เพื่อทำความเข้าใจว่าประชาธิปไตยคืออะไร

จากการทบทวนงานเขียนในกลุ่มนี้ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2540 เป็นต้นไป ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 พบว่า งานในรายนี้นี้ได้ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยที่เป็นเรื่องของภาคประชาชนพลเมืองยิ่งขึ้น และยังให้ความสำคัญกับแนวคิดพื้นฐาน หลักเกณฑ์ หลักการและลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยที่เป็นสากลเป็นสำคัญเพื่อใช้กับประเทศไทย โดยงานส่วนใหญ่ในรายนี้นี้ยังเป็นงานเขียนที่เป็นตำราและการให้ความรู้ในเชิงหลักการทั่วไปของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เป็นสากล

2) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ

นอกจากงานในกลุ่มแรก ยังมีงานของกลุ่มนักวิชาการที่ได้รับความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยจากตะวันตก แต่กลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับกับประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ที่เน้นเรื่องความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม โดยขอยกตัวอย่างงานของนักวิชาการกลุ่มนี้ ดังนี้

ความคิด เรื่อง “*ประชาธิปไตยสมบูรณ์*” ของปรีดี พนมยงค์ ที่วรรณภา ติระสังขะ ได้สรุปไว้ในการปาฐกถาปรีดี พนมยงค์ ประจำปี พ.ศ. 2559 ว่า ประชาธิปไตยสมบูรณ์รวมถึงประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจด้วย โดยประชาธิปไตยสมบูรณ์ของปรีดี พนมยงค์ ประกอบไปด้วย 3 คุณลักษณะ ได้แก่ ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ประชาธิปไตยทางการเมือง และทัศนะสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้ ประชาธิปไตยสมบูรณ์มีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นรากฐาน มีประชาธิปไตยทางการเมืองและทัศนะสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นประชาธิปไตยสอดคล้องกับเศรษฐกิจ

ประชาธิปไตยสมบูรณ์เป็นแนวคิดที่อยู่ในงานเขียน บทความ บทสัมภาษณ์ และปาฐกถาหลายชิ้น ต่างกรรมต่างวาระของปรีดี พนมยงค์ โดยวรรณภาได้รวบรวมและสรุปไว้ว่า เป็นการให้ความสำคัญและคุณค่าของประชาธิปไตยในลักษณะที่เป็นแบบบูรณาการแบบองค์รวม ไม่ใช่ประชาธิปไตยเฉพาะในด้านมิติทางการเมืองการปกครองแต่อย่างเดียว แต่ได้กำหนดเอาลักษณะความเป็นไปในทางเศรษฐกิจของสังคมหรือการมีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นรากฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ทางอำนาจกับโครงสร้างทางการเมืองรวมอยู่ด้วยการมีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจย่อมปูทางไปสู่การมีระบอบการเมืองการปกครองและกฎหมายที่เป็นประชาธิปไตย โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นแม่บทของกฎหมายทั้งปวง นอกจากนี้ ประชาธิปไตยสมบูรณ์ได้กำหนดหมายรวมไปถึงทัศนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตยด้วยการมีระบบประชาธิปไตยย่อมหยาบความรวมไปถึงประชาธิปไตยในทางวัฒนธรรม กล่าวคือ

พลเมืองในสังคมการเมืองประชาธิปไตยจะต้องมีทัศนคติ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมทางสังคมที่สอดคล้องกับระบบการเมืองประชาธิปไตยด้วย จึงจะสามารถทำให้เกิดประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ได้อย่างแท้จริง

วรรณภาได้สรุปคุณลักษณะของประชาธิปไตยในแต่ละมิติของปรีดี พนมยงค์ไว้ ดังนี้

๑) *ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ* ถือเป็นรากฐานสำคัญของสังคมการเมือง โดยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจจะต้องเอื้ออำนวยให้ราษฎรส่วนใหญ่ของสังคมไม่ตกเป็นทาสหรืออยู่ภายใต้การบงการของคนส่วนน้อยที่อาศัยอำนาจผูกขาดทางเศรษฐกิจของสังคม และเป็นระบบที่ผู้ทำมากได้รับผลมาก และผู้ทำน้อยได้ผลน้อย โดยมีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ไม่มากนัก

๒) *ประชาธิปไตยทางการเมือง* มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับกฎหมายรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายแม่บทในการปกครองประเทศ โดยหัวใจสำคัญสามารถพิจารณาได้จากการที่ราษฎรมีสติเสรีภาพ ความเสมอภาคจากบทบัญญัติรัฐธรรมนูญที่จัดสรรอำนาจอธิปไตยออกเป็นโครงสร้างต่างๆ การจำกัดอำนาจของกลุ่มผู้ปกครองมิให้ใช้อำนาจไม่ถูกต้องหรือละเมิดสิทธิมนุษยชนของบุคคลอื่น และการที่ราษฎรสามารถต่อรองอำนาจในระบบการเมืองได้ในระดับใด

๓) *ทัศนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย* เป็นอีกมิติที่สำคัญ เพราะเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม การเมือง หรือวิถีปฏิบัติประจำวันของพลเมืองภายในสังคม ทัศนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย เป็นความคิดและจิตใจที่เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน วัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยจะเป็นพลังผลักดันให้สังคมก้าวหน้าไปสู่ระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ การที่สังคมใดๆ ประกอบด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตยทางการเมือง แต่ขาดทัศนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย ย่อมไม่สามารถนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อย่างแท้จริงได้

ดังนั้น สังคมหนึ่งๆ จะเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงได้ก็จะต้องเป็นแบบบูรณาการ กล่าวคือเป็นประชาธิปไตยทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางการเมือง อีกทั้งสมาชิกในสังคมนั้นมีทัศนะสังคมที่เป็นประชาธิปไตยด้วย ทัศนะสังคมที่เป็นประชาธิปไตยจึงมีความสำคัญและเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ให้ลงหลักปักฐานในสังคม³⁶

ส่วนงานของวิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ ที่ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง *“ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ : ฐานรากของถนนสู่ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ประชาธิปไตย”*³⁷ ในปี พ.ศ. 2552 ท่ามกลางความแตกแยกอย่างรุนแรงทางการเมืองไทย เขาได้วิเคราะห์สังคมไทยว่า มีความเข้าใจที่สับสนหลายประเด็นเกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยและการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ความหมาย

³⁶ วรรณภา ดิระสังขะ, *ประชาธิปไตยสมบูรณ์ ของปรีดี พนมยงค์* [ออนไลน์]

<https://pridi.or.th/th/content/2020/09/420>

³⁷ วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, *ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ : ฐานรากของถนนสู่ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ: วศิระ, 2552).

ของการเมืองการปกครองในระบอบดังกล่าว ความปรารถนาที่ชัดเจนว่าสิ่งที่ต้องการคือเป้าหมายหรือวิธีการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในบริบทของสังคมไทย และที่สำคัญก็คือ การมองข้ามองค์ประกอบของประชาธิปไตย ซึ่งมีได้หมายถึงกติกาตามรัฐธรรมนูญเท่านั้น แต่ยังรวมถึงทัศนคติทางสังคมและองค์ประกอบในส่วนของเศรษฐกิจด้วย กล่าวคือ ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ นอกจากจะต้องมีการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยตามหลักการและกลไกในรัฐธรรมนูญแล้ว ยังจำเป็นต้องมีทัศนคติทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเป็นประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจร่วมด้วย หากทัศนคติทางสังคมและเศรษฐกิจไม่เป็นประชาธิปไตย ย่อมคาดหวังประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ไม่ได้ ในหนังสือเล่มนี้ วิชิตวงศ์ได้นำเสนอวิธีการสร้างประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนตามความเหมาะสมและเป็นรูปธรรม เขาเห็นว่า เศรษฐกิจเป็นฐานรองรับการเมือง หากเศรษฐกิจยังไม่เป็นประชาธิปไตย การเมืองจะเป็นประชาธิปไตยไม่ได้ ดังนั้น ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นรากฐานสู่ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาประกอบไปด้วย การกล่าวถึงความหมายของประชาธิปไตย และได้สรุปว่า ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ไม่ว่าจะมีความแตกต่างทางอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างไร แต่ทุกอุดมการณ์ต้องสนับสนุนเศรษฐกิจที่เป็นประชาธิปไตย มิฉะนั้นการเมืองก็จะไม่เป็นประชาธิปไตย ดังนั้น ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจจึงมีความสำคัญที่ต้องทำให้มีความเข้าใจอย่างชัดเจนและตรงกันก่อนที่จะก้าวข้ามไปสู่การปฏิรูปการเมืองเพื่อให้บรรลุประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ จากนั้น ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ ซึ่งมีเศรษฐกิจเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพราะเป็นเรื่องของความสุขสมบูรณ์ของสมาชิกในสังคม และกล่าวถึงประชาธิปไตยในบริบทของสังคมไทย ซึ่งกำลังอยู่ภายใต้ความขัดแย้ง วิชิตวงศ์มองว่า ความขัดแย้งนี้เกิดจากทัศนคติทางสังคมที่ผิดเพี้ยน และสาเหตุของการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยเป็นเพราะเศรษฐกิจของไทยยังไม่เป็นประชาธิปไตย ส่วนการแก้ไขรัฐธรรมนูญหรือการปฏิรูปการเมืองนั้นไม่สามารถทำให้เศรษฐกิจเป็นประชาธิปไตยได้ จากนั้น เป็นการกล่าวถึงความหมายและลักษณะของประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ความเป็นธรรมในการประกอบการเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมในการแบ่งสรรผลประโยชน์ตอบแทนจากการประกอบการเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมในการดูแลสวัสดิการสังคมและเศรษฐกิจ และความเป็นธรรมในการกำหนดนโยบายและมาตรการทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตย ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจจะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกว่าได้รับความเป็นธรรมและมีความเสมอภาคในบทบาททางการเมือง โดยผ่านการมีทัศนคติทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย วิชิตวงศ์ยังได้กล่าวถึงสาระสำคัญของระบบเศรษฐกิจประชาธิปไตย 3 ประการ ได้แก่ 1) บุคคลและกลุ่มบุคคลในสังคมมีสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคในโอกาสที่จะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามทิศทางและขอบเขตที่กฎหมายกำหนดไว้ 2) ความถูกต้อง เหมาะสม และเป็นธรรมในการแบ่งสรรสัดส่วนของมูลค่าเพิ่มในระหว่างบุคคลและกลุ่มบุคคลผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่มีส่วนร่วมในการผลิต

สินค้าและบริการที่สร้างมูลค่าเพิ่ม และ 3) การมีระบบสวัสดิการสังคมที่เข้มแข็งและสมบูรณ์แบบ เพื่อสร้างความเป็นธรรมและเท่าเทียมให้แก่บุคคลและกลุ่มบุคคล ซึ่งมีขีดความสามารถและโอกาสที่แตกต่างกันโดยธรรมชาติ สุดท้าย เขาได้กล่าวสรุปว่า ถนนเศรษฐกิจที่มีความเป็นประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจหรือเป็นเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรม อันมีภาครัฐเป็นผู้ที่มีบทบาทและภารกิจสำคัญ ในการสร้างนั้น จำเป็นต้องสร้างขึ้นโดยต้องใช้เวลา เพราะเป็นหนทางที่นำไปสู่ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์

สำหรับมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท ได้เผยแพร่หนังสือแปล เรื่อง “เศรษฐศาสตร์กับสังคมประชาธิปไตย”³⁸ ในปี พ.ศ. 2558 ซึ่งมีต้นฉบับแรกเป็นภาษาเยอรมัน เขียนโดย ซีมอน เพาท์ และคณะ แปลเป็นไทยโดย ตะวันฉาย ชุมสาย ณ อยุธยา หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือชุด สังคมประชาธิปไตย โดยต้องการนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีเศรษฐกิจแบบสังคมประชาธิปไตย (Social Democracy) ตลอดจนนำเสนอระบบเศรษฐกิจ ระเบียบเศรษฐกิจ และแนวนโยบายทางเศรษฐกิจของสังคมประชาธิปไตย ซึ่งมีค่านิยมหลัก ได้แก่ เสรีภาพ ความยุติธรรม และความเป็นปึกแผ่น ส่วนนโยบายทางเศรษฐกิจที่อยู่บนจุดยืนของแนวคิดแบบสังคมประชาธิปไตยนั้นจะเน้นการสร้าง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไปพร้อมไปกับความเท่าเทียมกันทางสังคมและการสร้างความยั่งยืน มุ่งลดความไร้เสถียรภาพและความไม่เป็นธรรมทางสังคมของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม โดยปรัชญาของสังคมประชาธิปไตยไม่ได้ทิ้งระบบทุนนิยมไป แต่มุ่งให้คนยากจนได้อยู่ดีกินดี มีความเสมอภาค และมีผลิตภาพที่สูง แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งจุดแข็งของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เพื่อให้มีความสอดคล้องประสานกลมกลืนกัน เป็นผลรวมที่ออกมาดีและเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย

หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่ทรงอิทธิพลในประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจ และระเบียบเศรษฐกิจกับประชาธิปไตย จากนั้น ได้นำเสนอแนวนโยบายเศรษฐกิจของสังคมประชาธิปไตย ประกอบไปด้วย ค่านิยมหลัก สิทธิขั้นพื้นฐาน และหลักการของนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าว ตลอดจนนำเสนอการวัดการเจริญเติบโตเชิงคุณภาพ นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอตัวอย่างเชิงปฏิบัติของแผนงานทางเศรษฐกิจของพรรคการเมืองต่างๆ ในประเทศเยอรมัน ระเบียบเศรษฐกิจตามโมเดลของประเทศต่างๆ และนำเสนอกรณีศึกษาของนโยบายเศรษฐกิจด้วยการวิเคราะห์ผ่านค่านิยมหลักของสังคมประชาธิปไตย

³⁸ ซีมอน เพาท์ และคณะ; ตะวันฉาย ชุมสาย ณ อยุธยา, แปล, เศรษฐศาสตร์กับสังคมประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท, 2558).

นอกจากนั้น วิทยากร เชียงกุล ได้นำเสนอบทความลงในหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจออนไลน์ เรื่อง “ประชาธิปไตยทาง ‘เศรษฐกิจ-สังคม’”³⁹ ในวันที่ 19 พฤศจิกายน 2563 เพื่อนำเสนอถึงเรื่องระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ซึ่งประชาชนทุกคนต้องได้รับสิทธิเสรีภาพและโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย ผู้เขียนกล่าวว่า ระบอบประชาธิปไตยมีความหมายกว้างกว่าการเลือกผู้แทน แต่ประชาชนต้องมีสิทธิเสรีภาพทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย แต่ในขณะนี้ ประชาชนไทยส่วนใหญ่ยังยากจน ได้รับการศึกษาและข่าวสารคุณภาพต่ำ มีฐานะทางสังคมต่ำ จึงยังขาดสิทธิเสรีภาพและโอกาสที่จะได้รับสิทธิเสรีภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองที่นักการเมืองมีแต่ชนชั้นนำ เล่นพรรคเล่นพวก ใช้ระบบเสียงข้างมากเป็นใหญ่เพื่อหาผลประโยชน์ให้ตนเองและพรรคพวก จนทำให้เกิดการรัฐประหาร ผู้เขียนเห็นว่า หากไม่มีการปฏิรูประบบโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองสังคมไทยที่ผูกขาดอำนาจ ความมั่งคั่งและความรู้ โดยชนชั้นนำส่วนน้อย แม้จะมีเลือกตั้งใหม่ก็จะมีเอื้อประโยชน์เฉพาะชนชั้นนำ ดังนั้น ประชาชนควรศึกษาปัญหาความด้อยพัฒนาของการเมืองไทยในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองว่า ปัญหาไม่ใช่แค่เรื่องกลุ่มหรือตัวบุคคลจากชนชั้นนำเท่านั้น แต่ปัญหาอยู่ที่ระบบโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมผูกขาด ที่เป็นบริวารบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ และระบบโครงสร้างการเมืองและสังคมวัฒนธรรมแบบผูกขาดอำนาจและอำนาจความชอบธรรมโดยอภิสิทธิ์ชนชั้นนำกลุ่มน้อย ประชาชนควรศึกษาและแนวทางการปฏิรูปประเทศด้านเศรษฐกิจสังคมไทยโดยยึดหลักวิชาการและหลักผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ในระยะยาว อีกทั้งหลีกเลี่ยงการตัดสินใจเลือกข้างชนชั้นนำกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอย่างสุดโต่ง ซึ่งกลายเป็นการต่อสู้เพื่อกลุ่มและพรรคพวกมากกว่าเพื่อประชาชนส่วนใหญ่หรือเพื่อประโยชน์ของประเทศไทยในระยะยาว ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนไทยคือปัญหาเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมกึ่งผูกขาดที่เป็นบริวารของบริษัทข้ามชาติ ระบบการเลือกตั้งแบบนายทุนที่มีการซื้อเสียงใช้อำนาจรัฐและระบบอุปถัมภ์นโยบายประชานิยมแบบที่มุ่งหาเสียงระยะสั้น และการครอบงำทางการศึกษาและวัฒนธรรม ทำให้ประชาชนต้องยอมจำนนพึ่งพาฝากความหวังไว้ที่ชนชั้นนำกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ผู้เขียนเสนอแนวทางแก้ไขปัญหานี้ด้วยการปฏิรูปเชิงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจการเมืองและการปฏิรูปการศึกษาและสื่อ ที่มุ่งแก้ปัญหาระบบโครงสร้างและมีเป้าหมายหลักเพื่อให้ประชาชนมีฐานะ รายได้ การศึกษาและมิงานทำให้เป็นธรรมขึ้น อีกทั้งมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมเพิ่มขึ้น

นอกจากนั้น ผู้เขียนมองว่า ประชาชนทั่วไปในฐานะพลเมืองผู้เสียภาษีและเป็นเจ้าของทรัพยากรส่วนรวมมีสิทธิเสรีภาพและควรมีโอกาสที่จะได้รับประชาธิปไตยทั้งทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ได้แก่ สิทธิที่ประชาชนควรจะได้รับจากการกระจายทรัพย์สินและรายได้ที่เป็นธรรม และทางสังคม ได้แก่

³⁹ วิทยากร เชียงกุล, ประชาธิปไตยทาง ‘เศรษฐกิจ-สังคม’ [ออนไลน์]

สิทธิที่ประชาชนควรจะได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงเป็นธรรม สำหรับประชาชนส่วนใหญ่ที่ยากจนหรือรายได้ต่ำ สิทธิที่สำคัญที่สุดคือสิทธิในเรื่องปากท้องและชีวิตความเป็นอยู่ 2 เรื่อง คือ 1) สิทธิที่ประชาชนควรจะได้เป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน ทุน และอื่นๆ มีงานทำที่เหมาะสม ได้ผลตอบแทนที่เป็นธรรม ซึ่งต้องมีการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองอย่างถึงรากถึงโคน และ 2) สิทธิที่ประชาชนควรจะได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพสูง เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาตัวผู้เรียนได้จริงอย่างทั่วถึง ถ้าประชาชนไทยมีโอกาสได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพและมีรายได้ที่พึงพาดตนเองได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมมากขึ้น การปฏิรูป 2 ด้านนี้จะช่วยทำให้ประชาชนใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างมีวิจารณญาณ มีสิทธิและโอกาสตรวจสอบผู้แทนและการบริหารการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมให้โปร่งใส มีประสิทธิภาพและเป็นธรรมขึ้น ส่วนสิทธิทางเศรษฐกิจสังคมอื่นๆ ที่ประชาชนควรต่อสู้เรียกร้องคือ สิทธิในเรื่องที่ทำกินและการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน การได้รับการรักษาพยาบาลที่เหมาะสม สิทธิเด็ก สิทธิผู้หญิง สิทธิผู้บริโภคและอื่นๆ หากประชาชนได้รับสิทธิและโอกาสเหล่านี้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม จะพัฒนาระบบประชาธิปไตยให้สมบูรณ์ขึ้นได้ และประชาชนกลุ่มต่างๆ จะมีสิทธิและอำนาจต่อรองใกล้เคียงกัน นอกจากนั้น การปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อการกระจายอำนาจและทรัพยากรยังทำให้ประชาชนส่วนใหญ่มีสิทธิทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างทั่วถึงเพิ่มขึ้น และจะนำไปสู่การสร้างควมไว้วางใจ ความร่วมมือ และความสามัคคีในหมู่ประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้คนไทยส่วนใหญ่สามารถร่วมมือกันพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น อีกทั้งพัฒนาระบบบริหารประเทศให้ดำเนินไปอย่างโปร่งใส มีประสิทธิภาพ เพื่อส่วนรวมเป็นธรรม และยั่งยืน

3) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่ให้บทบาทและความสำคัญกับพระมหากษัตริย์

สำหรับงานวรรณกรรมเรื่องประชาธิปไตยในกลุ่มนี้ได้ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยของนักวิชาการในกลุ่มนี้ได้ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ว่าเป็นประมุขสูงสุดของประเทศ และสามารถแก้ปัญหา ตลอดจนสร้างสรรค์ระบบประชาธิปไตยของไทยได้ อีกทั้งชี้ให้เห็นถึงฐานะอันชอบธรรมของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของไทยแต่ดั้งเดิม ซึ่งมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักของชาติ และเห็นว่าการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยสามารถพัฒนาขึ้นได้จากขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของไทย นอกจากนั้น งานในกลุ่มนี้ยังมองว่าพระมหากษัตริย์ไทยเป็นผู้ปูทางให้กับประชาธิปไตยและเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญให้กับปวงชนชาวไทย

เริ่มต้นตัวอย่างของงานกลุ่มนี้จากงานหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่ภาครัฐบาล ได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดพิมพ์หนังสือเพื่อใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียน เรื่อง “ระบอบประชาธิปไตย”⁴⁰ ซึ่งเขียนโดย ธาณินทร์ กรัยวิเชียร พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2517 เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนปลูกฝังความเชื่อมั่นและศรัทธาในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เนื้อหาในหนังสือครอบคลุมถึงการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบต่างๆ และชี้ให้เห็นถึงจุดเด่นของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รวมทั้งจุดเด่นและจุดด้อยที่ควรพิจารณา เพื่อชี้ให้เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยของเราควรพัฒนาไปในทางใด

ผู้เขียนระบุว่า ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองในโลกเสรีที่มีความยืดหยุ่น และสามารถแก้ไขให้สอดคล้องกับสภาพบ้านเมือง สิ่งแวดล้อม และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน พลเมืองในแต่ละประเทศได้ โดยไม่จำเป็นต้องยึดมั่นในทฤษฎีตามตำราของนักวิชาการอย่างเคร่งครัด หนังสือเล่มนี้ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยว่า หมายถึงระบอบการปกครองประเทศระบอบหนึ่ง ซึ่งเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน ซึ่งประชาชนหมายถึงปวงชนทั้งชาติ โดยปวงชนเหล่านี้ย่อมมีสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบในการปกครองประเทศร่วมกันและอย่างเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตยถือความเห็นของปวงชนฝ่ายข้างมากเป็นเกณฑ์ในการบริหารราชการแผ่นดินขณะเดียวกัน สิทธิของปวงชนฝ่ายข้างน้อยก็ย่อมได้รับความคุ้มครองโดยบทบัญญัติของกฎหมาย อีกทั้งความเห็นฝ่ายข้างมากนั้นจะต้องเป็นความเห็นที่มีเหตุผลและเป็นธรรม หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงเหตุผลของการมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยไว้ 2 ประการ ได้แก่ ระบอบการปกครองนี้ส่งเสริมให้ประชาชนได้มีสิทธิ มีส่วน มีเสียงในการปกครองประเทศโดยทั่วหน้ากัน และระบอบประชาธิปไตยเคารพในความเป็นธรรม เหตุผล เมตตาธรรม ความศรัทธาในมนุษยชาติ และเคารพในเกียรติภูมิแห่งมนุษยชน โดยหลักสำคัญในระบอบประชาธิปไตย 3 ประการ ได้แก่ ระบอบประชาธิปไตยให้ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคมากที่สุดเท่าที่จะมากได้, ระบอบประชาธิปไตยจะต้องประกอบด้วยองค์กรแห่งรัฐที่สำคัญ 3 องค์กร คือ ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการ และมีหลักการสำคัญคือ หลักนิติธรรม ซึ่งหมายถึงการปกครองโดยกฎหมาย บุคคลทุกคนเสมอกันในกฎหมาย

หนังสือเล่มนี้ยังได้กล่าวถึงจุดเด่นในระบอบประชาธิปไตยว่า มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมมีเสียงในการปกครองประเทศด้วยตนเอง ฉะนั้น จึงทำให้ประชาชนสามารถรวมตัวกันปกป้องผืนแผ่นดินได้ ระบอบประชาธิปไตยเหมาะสมแก่ความเป็นอยู่และชีวิตจิตใจของเราเป็นอย่างยิ่ง เพราะระบบประชาธิปไตยมีรากฐานมาจากศีลธรรมอันสอดคล้องกับศาสนาทั้งหลายของปวงชนชาวไทย อีกทั้งระบอบประชาธิปไตยทำให้รักษาสถาบันสูงสุดของบ้านเมือง ได้แก่ ชาติ ศาสนา

⁴⁰ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร, ระบอบประชาธิปไตย (พิมพ์ครั้งที่ 5) (กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2520).

และพระมหากษัตริย์ไว้ได้ อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาระบบประชาธิปไตยให้เข้าสู่อุดมคติ ผู้เขียนมีข้อพึงสังวร 3 ประการ คือ การให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนโดยปราศจากขอบเขตจะกลายเป็นดาบสองคม ถ้าประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากเกินไปจนสมควรจะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในทางเศรษฐกิจและสังคม และยังเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศด้วย, เมื่อพิจารณาจุดด้อยและจุดเด่นของระบบประชาธิปไตยของไทยในปัจจุบัน เห็นได้ว่า เราไม่อาจทำให้เข้าสู่อุดมคติได้ในเร็ววันนี้ การเริ่มปฏิรูปการปกครองระบอบประชาธิปไตยใหม่ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น แต่การพัฒนาประเทศให้เป็นประชาธิปไตยที่เหมาะสมได้ต้องใช้เวลาพอสมควร โดยขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างวัฒนธรรมทางการเมือง และระบอบประชาธิปไตยเองจะอยู่คงที่ไม่ได้ แต่ต้องมีการพัฒนาด้วย เราต้องช่วยกันพัฒนาประชาธิปไตยเป็นขั้นๆ ไปจนบรรลุจุดหมายคือ ประชาชนจำนวนมากที่สุดได้รับความผาสุก และประชาชนในกลุ่มน้อยทั้งหลายได้รับความคุ้มครองและได้รับทุกข์ร้อนน้อยที่สุด

ในการพัฒนาประชาธิปไตย เราต้องพัฒนาทั้งตัวระบอบประชาธิปไตยเองและต้องพัฒนาทั้งประชาชน เพื่อสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองขึ้น ระบอบประชาธิปไตยจากรุ่งเรืองได้เมื่อประชาชนมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่สูงส่ง ซึ่งขึ้นอยู่กับการศึกษาที่คนในประเทศมีความรู้ ประสบการณ์ และความสามารถในการปกครองเป็นอย่างดี อีกทั้งต้องมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองด้วยทางที่ดีที่สุดก็คือ การฝึกอบรมประชาชนให้เป็นนักประชาธิปไตยอย่างแท้จริง การมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ดี ราษฎรส่วนใหญ่เป็นนักประชาธิปไตย มีความรู้ ความสนใจ ประสบการณ์ต่างๆ ในระบอบประชาธิปไตย และมีค่านิยมในระบอบการปกครองอย่างถูกต้อง สามารถแยกเรื่องส่วนตัวออกจากเรื่องส่วนรวมได้ ราษฎรต้องมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินด้วยการเลือกคนดี มีวิชา มีผลงาน มีคุณธรรมเป็นผู้นำและผู้บริหารประเทศ โดยราษฎรจะมุ่งหวังเรียกร้องเอาแต่สิทธิและเสรีภาพ โดยไม่รับรู้หรือปฏิเสธหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมไม่ได้ ราษฎรมีหน้าที่ต้องร่วมกันส่งเสริมจุดเด่นในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นปัจจัยสำคัญ ระบอบประชาธิปไตยจะดำรงอยู่ได้ดีเมื่อปวงชนมีความมั่นใจว่า ระบอบนี้สามารถทำให้ประชาชนจำนวนมากที่สุดได้รับความผาสุก ส่วนประชาชนในกลุ่มน้อยได้รับความคุ้มครองและทุกข์ร้อนน้อยที่สุด

นอกจากนั้น หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงระบบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และที่มีประธานาธิบดีเป็นประมุข โดยได้อ้างถึงความคิดของวอลเตอร์ ลิปแมน (Walter Lippman) นักวิจัยชาวอเมริกันที่กล่าวว่า ระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนั้นดีกว่าระบอบประธานาธิบดีเป็นประมุข เพราะที่ผ่านมา เมื่อประเทศอยู่ในภาวะคับขัน พระมหากษัตริย์ทรงสามารถช่วยแก้ไขวิกฤตได้ดีกว่าประธานาธิบดี เพราะมีพระบารมีสูง พสกนิกรมีความจงรักภักดี และเคารวะในพระองค์เป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งพระองค์ก็ทรงอยู่เหนือการเมือง บารมีของพระมหากษัตริย์มีอย่างสูง สำหรับประเทศไทย เรามีพระมหากษัตริย์ปกเกล้าฯ มาช้านาน การมีพระมหากษัตริย์

เป็นประมุขมิได้เป็นเพียงประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารเท่านั้น แต่เป็นสายสัมพันธ์เชื่อมโยงอดีตกาลเข้ากับปัจจุบันพระมหากษัตริย์ไทยคือเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของความเป็นไทย อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็มิได้ทรงข้องเกี่ยวกับการเมืองโดยตรง เว้นแต่กรณีที่น่าเป็นห่วงด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์ทรงวางพระองค์เป็นกลางทางการเมือง ฐานะของพระองค์จึงมั่นคง ไม่ต้องทรงพะวงถึงคะแนนเสียงหรือตำแหน่งใดๆ เหมือนประมุขแบบอื่นๆ นอกจากนั้น พระราชอำนาจตามทางปฏิบัติที่พระมหากษัตริย์จะทรงพระราชทานคำแนะนำเตือนสติ พระราชอำนาจที่จะทรงได้รับการปรึกษา และพระราชอำนาจที่จะทรงสนับสนุนนโยบายรัฐบาลก็ดำเนินมาด้วยดีโดยตลอด เพราะนักการเมืองและรัฐบาลต่างมั่นใจในความเป็นกลางของพระองค์ ยิ่งไปกว่านั้น ในภาวะที่ประเทศประสบวิกฤตจนรัฐบาลไม่อาจแก้ไขลุ่ลวงได้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนด่านที่ 2 ที่จะทรงแก้ไขวิกฤตการณ์ให้ลุ่ลวงเรียบบรรยากาศโดยง่าย เพราะทรงเป็นศูนย์รวมของจิตใจและความสามัคคีของคนในชาติ เช่น กรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เราเทิดทูนพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและมีมิ่งขวัญของประเทศชาติ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นของปวงชนชาวไทยโดยบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติทางรัฐสภา อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี และอำนาจตุลาการทางศาล ผู้เขียนได้ให้ข้อคิดว่าสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันแห่งชาติที่สูงสุดสถาบันหนึ่งมีบทบาทสำคัญในระบอบประชาธิปไตย

ส่วนงานวิทยานิพนธ์ของเกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช เรื่อง “แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย”⁴¹ ในปี พ.ศ. 2536 ได้ชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดของประชาธิปไตยแบบไทยที่อยู่ในสังคมไทยโดยได้นำเสนอแนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทยของกลุ่มต่างๆ ในการเมืองไทยไว้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. *กลุ่มอนุรักษ์นิยม* มองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่สำคัญและเป็นแหล่งที่มาของความชอบธรรม โดยเป็นทั้งองค์อธิปัตย์และตัวแทนประชาชน เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงครองราชสมบัติตามหลักเอกราชนิกรสโมสรมมติ ส่วนการแบ่งสถาบันนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ของตัวเอง

2. *กลุ่มราชครู* มองว่าระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบที่ถือประชาชนเป็นสำคัญเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน และยืนยันหลักการว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนทั้งหมด แต่โครงสร้างที่ค้ำจุนระบอบประชาธิปไตยเสมือนโต๊ะสามขาที่มีพระมหากษัตริย์และประชาชนอยู่บนโต๊ะ โดยมีอำนาจอธิปไตย บริหารและตุลาการเป็นขา ค้ำจุนให้มั่นคง

⁴¹ เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช, แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย (กรุงเทพฯ: สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536).

3. *กลุ่มสี่เสาเทเวศร์* เน้นความต่อเนื่องของประชาธิปไตยในสังคมไทย กล่าวคือ การปกครองในสมัยสุโขทัยที่เชื่อว่าเป็นการปกครองแบบพ่อปกครองลูก พ่อเป็นหัวหน้าชุมชนการเมืองที่ปกครองประชาชนเหมือนลูก เพื่อประโยชน์ของประชาชน ต่อมาเป็นการปกครองแบบเทศาภิบาลที่ประชาชนเป็นผู้ถูกปกครอง โดยมีชนชั้นนำที่มีอภิสิทธิ์และอำนาจปกครองประชาชน ในสังคมไทยมีเอกลักษณ์สำคัญก็คือการนับถือศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาที่มีเหตุผลและมีความเป็นประชาธิปไตย ดังนั้นการแสวงหารูปแบบที่เหมาะสมกับประเทศไทยก็ต้องคำนึงถึงความต่อเนื่องและมรดกเหล่านี้ด้วย เพื่อสถาปนาประชาธิปไตยแบบที่เหมาะสมกับประเทศไทย ในขณะเดียวกันก็เชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ไปพร้อมๆ กับหลักการประชาธิปไตยสากล กลุ่มนี้มองว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยต้องเป็นไปเพื่อประชาชน แต่ในแง่สถาบันฝ่ายนิติบัญญัติไม่จำเป็นต้องเป็นสภาจากการเลือกตั้ง เพราะรัฐสภาจากผู้มีความรู้ความสามารถก็ทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนได้ กลุ่มนี้ไม่เน้นความสัมพันธ์ของหลักการยึดโยงกับประชาชน แต่เน้นความสุจริต ความรู้และความเที่ยงธรรม

ในขณะที่ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้นำเสนอความหมายและลักษณะของ “ระบอบประชาธิปไตยแบบแบ่งปันอำนาจ” ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทและความสำคัญ ไว้ในหนังสือเรื่อง “พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย : 60 ปีศิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครอง”⁴² ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2549 ผู้เขียนเสนอว่า การสลายลงของการผูกขาดอำนาจตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้นำพาให้ประชาธิปไตยในประเทศไทยเดินทางไปสู่ยุคสมัยใหม่ที่อำนาจมิได้ผูกขาดอย่างเบ็ดเสร็จดังในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร แต่เป็นอำนาจที่เปิดกว้างให้ทุกฝ่ายสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น ส่งผลให้ไม่มีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในสังคมสามารถผูกขาดอำนาจอย่างเด็ดขาดได้ แต่กลุ่มต่างๆ ในสังคมจะต้องหันมาแบ่งปันอำนาจดังกล่าวร่วมกัน ท่ามกลางความพยายามรักษาสมดุลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพื่อพิทักษ์ให้ระบอบประชาธิปไตยสามารถดำรงอยู่ในประเทศไทยต่อไปได้ ทั้งนี้ พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยแบบแบ่งปันอำนาจได้พัฒนาเป็นกลไกทางการเมืองที่สำคัญในการเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง เมื่อต้องลงมามีคลี่คลายปัญหาทางการเมืองให้กลับเข้าสู่สภาพการเมืองที่เป็นปกติและมีดุลยภาพ ผู้เขียนเห็นว่า การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชดำริผ่านพระบรมราชโองการในวโรกาสต่างๆ และพระราชพิธีสำคัญประจำปีกลายเป็นเรื่องปกติในสังคม เป็นสิ่งที่สะท้อนแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ยังทรงยึดมั่นกับระบอบการเมืองการปกครองประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญโดยตลอด ระบอบประชาธิปไตยในรูปแบบนี้เกิดขึ้นในประเทศไทยในระยะเวลาต่างๆ อาทิ หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงก่อน

⁴² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เรียบเรียง, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย : 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549). หน้า 139 – 179.

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และระยะเวลาภายใต้การบริหารประเทศของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นต้น

ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมือง ในปี พ.ศ. 2548 ประมวล รุจนเสรี ได้เผยแพร่หนังสือเรื่อง “พระราชอำนาจ”⁴³ เพื่อนำเสนอถึงความสำคัญและความจำเป็นที่ต้องมีพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข นอกจากนั้น คนไทยส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระราชอำนาจที่ถูกต้อง จึงมีความจำเป็นที่ต้องให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ โดยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะขับเคลื่อนประเทศและประชาชนได้

ผู้เขียนได้ย้อนไปว่า พระราชอำนาจที่เคยมีอย่างสมบูรณ์แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดได้เปลี่ยนแปลงไปตามรัฐธรรมนูญและขนบธรรมเนียมนิติราชประเพณี ทำให้คนไทยในยุคประชาธิปไตยปฏิบัติตนต่อพระราชอำนาจและต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเหมาะสมและไม่เหมาะสม บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจอธิปไตยในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์จะต้องมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในอำนาจที่จะต้องบริหารจัดการ มิใช่เพียงบริหารอำนาจตามตัวอักษรเท่านั้น แต่บางกรณีไม่ปรากฏหลักฐานการปฏิบัติในการใช้อำนาจไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้ต้องใช้อำนาจตามวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมของคนไทย และนิติราชประเพณี นอกจากนั้น ในบางกรณี ผู้ใช้อำนาจก็คำนึงถึงความถูกต้องของขั้นตอนและกระบวนการทางกฎหมายเท่านั้น แต่ไม่ได้คำนึงถึงความถูกต้องโดยธรรม

ผู้เขียนตีความว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยในปัจจุบันเกิดจากการเตรียมการและยินยอมพร้อมใจของพระมหากษัตริย์ไทย มิได้เกิดจากการต่อสู้แย่งชิงอำนาจของประชาชน และมีได้เป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชน ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายยังมีความผูกพันซึ่งกันและกันอย่างไม่อาจแยกได้ โดยพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงปกครองดูแลประชาชนเยี่ยงบิดาปกครองบุตร ส่วนราษฎรก็ถวายความเคารพ ศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อสถาบัน จากมรดกทางการเมืองการปกครองนี้ หากนักการเมืองมีความรู้ความเข้าใจ จะทำให้สามารถมองเห็นแนวทางและวิธีการบริหารจัดการอำนาจอธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขให้ประเทศชาติและประชาชนเจริญก้าวหน้า รัฐบาลและทุกฝ่ายทำหน้าที่ของตนตามครรลองแห่งการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ผู้เขียนได้เสนอให้ทุกฝ่ายปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้องและเหมาะสม พร้อมย้ำว่า ความถูกต้องเหมาะสมต้องเป็นไปตามนิติราชประเพณี ทั้งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์และอื่นๆ เช่น เรื่องหน้าที่ของผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ต้องคำนึงถึงความถูกต้องทั้งทางกฎหมาย ข้อเท็จจริง จารีตวัฒนธรรมและประเพณีของไทย

⁴³ ประมวล รุจนเสรี, พระราชอำนาจ (กรุงเทพฯ: สุเมธ รุจนเสรี, 2548).

ผู้เขียนเห็นว่า คนไทยทุกหมู่เหล่าควรมั่นคงและเชื่อมั่นในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงใช้ด้วยทศพิธราชธรรมและเพื่อประโยชน์สุขแก่คนไทย โดยให้ย้อนดูและตระหนักถึงอดีตของสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนในแง่อำนาจอธิปไตย พระมหากษัตริย์ก็ทรงพระราชทานอำนาจนี้ให้กับประชาชน รวมทั้งพระราชทานรัฐธรรมนูญ อันแสดงให้เห็นสถานภาพของพระองค์ที่ทรงอยู่เหนือรัฐธรรมนูญ หากรัฐธรรมนูญมีปัญหาและคนไทยพร้อมใจกันพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ก็ทรงอยู่ในฐานะที่จะพระราชทานได้

ในปี พ.ศ. 2553 ปราโมทย์ นาครทรรพ นักรัฐศาสตร์และนักวิชาการอิสระ ได้นำเสนอแนวทางการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์การเมืองของประเทศไทยที่มีความขัดแย้งวุ่นวายในขณะนั้นผ่านหนังสือเรื่อง *“เก่งมาจากไหนจึงไม่เอากษัตริย์”*⁴⁴ ปราโมทย์มุ่งประเด็นสำคัญของการแก้ไขปัญหาวิกฤตดังกล่าวไปที่การคงไว้ ซึ่งการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยอาจใช้รัฐธรรมนูญบางส่วนเป็นการชั่วคราว และนำพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่พึ่ง

ปราโมทย์เริ่มต้นด้วยการกล่าวว่า คนไทยโชคดีกว่าชาติอื่นที่เรายังมีที่พึ่งสุดท้ายอยู่เสมอคือพระเจ้าอยู่หัว ส่วนการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย คนไทยควรเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์คือ ลักษณะ 3 ประการของประชาธิปไตยที่ต้องสอดคล้องกลมกลืนกันในส่วนที่พอดีและเหมาะสม ได้แก่ 1) อุตุการณ์หรือความเชื่อ ศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ 2) ระบบการเมืองที่ประชาชนเสมอกันตามกฎหมาย เคารพในเสียงข้างมากและคุ้มครองเสียงข้างน้อย รวมทั้งปกครองโดยสมัครใจ และ 3) วิถีชีวิตที่เคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ไม่ล่วงละเมิดซึ่งกันและกัน อยู่ร่วมกันด้วยความรักสามัคคีและเมตตากรุณา นอกจากนั้น ควรเข้าใจเรื่องจตุภาคีของประชาธิปไตย ซึ่งหมายถึง ประชาธิปไตยไม่ได้อยู่ที่สัญลักษณ์หรือการเลือกตั้งเท่านั้น แต่จะต้องมีอยู่ในโครงสร้าง คือ สถาบันสังคมและกฎหมายองค์ประกอบ ได้แก่ ตัวบุคคลองค์กรหรือพรรคที่เข้าไปอยู่ในโครงสร้างนั้น และในการกระทำหรือพฤติกรรมทุกระดับ จะต้องเป็นประชาธิปไตยที่คล่องจงและกลมกลืนกันหมด โดยวิกฤตและปัญหาของประเทศไทยในขณะนั้น ปราโมทย์มองว่า เกิดจากการกระทำและพฤติกรรมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ผ่าฝืนกฎหมาย ศีลธรรมและจริยธรรมอันดีของสังคม

ปราโมทย์ยกว่า มีบางคนเชื่อว่าวิกฤตที่สุดในโลกไม่มีทางแก้ไข นอกจากการปฏิวัติยึดอำนาจหรือคอยให้เกิดสงครามกลางเมืองเสียก่อนจึงจะขอให้พระเจ้าอยู่หัวช่วย แต่หนังสือเล่มนี้ปฏิเสธความคิดดังกล่าว และเสนอทางออกว่า รัฐบาลผู้ใช้อำนาจรัฐสามารถใช้หลักภัยพิบัติขัดแย้งเข้าระงับปัญหาล่วงหน้าได้ และไม่ต้องคอยให้ภัยเกิดขึ้นเสียก่อนแล้วแก้ไขทีหลัง แต่ฝ่ายบริหารมีอำนาจดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราได้ตามสถานการณ์ เช่น ประกาศกฎอัยการศึก และการขอพระราชทานดใช้รัฐธรรมนูญบางส่วนเป็นการชั่วคราว ซึ่งการดใช้รัฐธรรมนูญในกรณีนี้มิใช่การปฏิวัติรัฐประหาร และยัง

⁴⁴ ปราโมทย์ นาครทรรพ, *เก่งมาจากไหนจึงไม่เอากษัตริย์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภูมิทอง, 2553).

สามารถรักษารูปแบบประเพณีและพิธีกรรมที่เป็นประเพณีไทยไว้ได้ทั้งหมด แต่สิ่งที่ถูกระงับไปชั่วคราว อาจเป็นเพียงสัญลักษณ์บางอย่างเท่านั้น การงดใช้รัฐธรรมนูญจะเป็นการรักษาประเพณีไทย และเปิดโอกาสให้บ้านเมืองสามารถปฏิรูปไปสู่ราชประชาสมาสัย หรือประเพณีไทยอันมีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุขอย่างแท้จริงได้

ตัวอย่างงานในกลุ่มนี้อีกงาน ได้แก่ งานของ ทวีศักดิ์ อุจน์จิตติกุล ในปี พ.ศ. 2555 ที่ได้ เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “สารัตถะประเพณีไทย”⁴⁵ โดยเป็นการรวบรวมสาระสำคัญของการปกครอง ระบอบประเพณีไทยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เพื่อให้คนไทยทุกคนชั้นและทุกสาขาอาชีพ ในฐานะที่เป็นพลเมืองของประเทศ ได้อ่านเพื่อเพิ่มความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องในทางการเมือง ภายใต้การปกครองระบอบประเพณีไทยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และสามารถขับเคลื่อน ประเพณีไทยให้ดำเนินไปตามวิถีทางที่ถูกต้องและเป็นไปตามครรลองของอารยชน ทั้งนี้ ยังคำนึงถึง จารีตประเพณีและระเบียบอันดีงามของชนชาติไทย ซึ่งต้องธำรงไว้เป็นโครงสร้างหลักของประเทศ อันประกอบไปด้วย ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ผู้เขียนได้นำเสนอสาระสำคัญของระบอบ การปกครองดังกล่าวผ่านตัวอักษร ก- ฮ ในหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในระบบ ประเพณีไทยเอาไว้ด้วย โดยได้นำเสนอถึงหลักทศพิธราชธรรม พระราชกรณียกิจที่สำคัญของรัชกาล ที่ 9 การพระราชทานหลักเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ โครงการพระราชดำริต่างๆ พระบรม ราโชวาทและพระราชดำรัสที่เกี่ยวข้องกับการบริหารประเทศ และสุดท้าย เป็นการกล่าวถึงบทบัญญัติ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์

4) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประเพณีไทยภาคประชาชน

นับตั้งแต่กระแสการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองในปลายทศวรรษที่ 2530 และนำไปสู่ การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 นั้น ได้มีการนำแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการเมืองภาคประชาชนหรือพลเมือง ประเพณีไทยภาคประชาชนหรือพลเมือง และประเพณีไทยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) มาปรับใช้ในประเทศไทยยิ่งขึ้น ท่ามกลางการใช้ประเพณีไทยแบบรัฐสภา ด้วยประเพณีไทยแบบทั่วไปนี้เป็นประเพณีไทยตัวแทน และใช้การเลือกตั้งเป็นกลไกสำคัญได้ทำให้เกิดวิกฤตขึ้นทั่วโลก เพราะประเพณีไทยตัวแทน ไม่สามารถตอบโต้และแก้ปัญหาให้กับประชาชนได้ อีกทั้งยังไม่สามารถเป็นตัวแทนประชาชนได้ อย่างแท้จริง และยังกีดกันประชาชนออกไปให้เป็นเพียงผู้ดูหรือผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น นอกจากนี้ นักการเมืองบางกลุ่มยังมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว สิ่งเหล่านี้เป็น “การเมืองแนวเดิม” จากปัญหาดังกล่าวได้นำมาสู่แนวคิดของ “การเมืองแนวใหม่” ที่ยึดหลักการสำคัญว่า อำนาจเป็น

⁴⁵ ทวีศักดิ์ อุจน์จิตติกุล, สารัตถะประเพณีไทย (กรุงเทพฯ: วชิระ, 2555).

ของประชาชน ประชาชนมีบทบาทในการตัดสินใจทางการเมือง และประชาชนเป็นตัวแสดงหลักทางการเมือง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ตระหนักถึงเรื่องนี้ และมุ่งให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง เช่น ให้ประชาชนสามารถถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ ประชาชนสามารถร่วมกันเข้าชื่อเสนอกฎหมายได้และการทำประชามติต่างๆ โดยประชาชน เป็นต้น กระแสความคิดเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทยนับจากนั้นได้เกิดกลุ่มของงานและความคิดที่เน้นให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนที่ขยายตัวขึ้น กลุ่มนี้มองว่าประชาชนไม่ได้มีบทบาทเพียงการออกเสียงเลือกตั้งเท่านั้น แต่ต้องมุ่งสร้างประชาธิปไตยที่เป็นประชาธิปไตยภาคประชาชนและสร้างการเมืองภาคประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง⁴⁶ ตัวอย่างงานในกลุ่มนี้ดังต่อไปนี้

งานในปี พ.ศ. 2546 ของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ที่ได้ปาฐกถาเรื่อง “ประเทศไทยบนเส้นทางประชาธิปไตย : บทสำรวจปัญหาและทางออก” ในโอกาสครบรอบ 30 ปีของการต่อสู้ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และได้ตีพิมพ์คำปาฐกถาเป็นหนังสือในชื่อเดียวกัน⁴⁷ เขาได้กล่าวถึงปัญหาของระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ผ่านมาใน 30 ปีหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ซึ่งไม่สามารถดูแลสังคมโดยรวมได้ และไม่สามารถแก้ไขปัญหาสำคัญของประเทศได้ โดยเกิดจาก 3 สาเหตุ ได้แก่ 1) แนวทางพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุล ซึ่งทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความยากจนของคนจำนวนมากในประเทศไทย 2) ความไม่พอเพียงของระบอบรัฐสภา ที่ส่วนใหญ่เป็นสนามแข่งขันของชนชั้นที่ได้เปรียบของประเทศด้วยการซื้อเสียง และเป็นกลุ่มบุคคลที่ไร้คุณธรรม วัฒนธรรม และความรู้ รัฐสภาไม่ใช่พื้นที่ของคนส่วนใหญ่ของประเทศที่ยังยากจนและด้อยโอกาส และ 3) ผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์และตัวแสดงข้ามชาติ ที่ทำให้ประเทศไทยกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้น้อยลง อีกทั้งทำให้ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยสูงขึ้นจากตลาดเสรีและการแข่งขันในระบบทุนนิยม ดังนั้นเสกสรรค์จึงได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาของระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยหนึ่งในแนวทางแก้ไขปัญหาที่สำคัญ ได้แก่ การขยายประชาธิปไตยให้ลงสู่ประชาชนในระดับรากหญ้า โดยต้องมีส่วนร่วมทางการเมืองยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ระบอบประชาธิปไตยต้องมีหนทางแก้ปัญหาที่อยู่บนเส้นทางของระบอบประชาธิปไตย

⁴⁶ ยุทธพร อิศรชัย, “แนวคิดประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ 2540,” ใน แนวคิดทางการเมืองและสังคม สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2550).

⁴⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, ประเทศไทยบนเส้นทางประชาธิปไตย: บทสำรวจปัญหาและทางออก (กรุงเทพฯ: มูลินนิธิ 14 ตุลา, 2546).

จากนั้น ในปี พ.ศ. 2548 เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ได้เผยแพร่หนังสือที่มีเนื้อหาจากงานวิจัย เรื่อง “การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย”⁴⁸ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่กล่าวถึงการเมืองภาคประชาชน งานนี้มุ่งศึกษาการเมืองภาคประชาชนในฐานะที่เป็นองค์ประกอบใหม่ของระบอบประชาธิปไตย และให้ข้อเสนอแนะถึงการดำรงอยู่ของการเมืองภาคประชาชนในประเทศไทยที่น่าจะเป็นคุณประโยชน์กับการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย ซึ่งกำลังประสบปัญหาต่างๆ เสกสรรค์เห็นว่า ลำพังประชาธิปไตยแบบผู้แทนที่ประเทศไทยรับจากตำราตะวันตกนั้น อาจไม่เพียงพอในการแก้ไขปัญหาของประเทศ อีกทั้งอาจเป็นสาเหตุของปัญหาเสียเองด้วย ประชาธิปไตยไทยประสบกับปัญหาที่นักการเมืองและพรรคการเมืองยังไม่มีคุณสมบัติและคุณธรรมพอที่จะนำพาประเทศไปสู่ความผาสุกและเจริญรุ่งเรืองได้ อีกทั้งยังมีความลุ่มหลงในผลประโยชน์ส่วนตัว ตลอดจนลัทธิบริโภคนิยมของชนชั้นนำทางธุรกิจและคนชั้นกลาง ทำให้ดูเหมือนว่า ไม่มีพลังใดที่จะทำให้การเมืองการปกครองของไทยเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง และมีประสิทธิภาพในการดูแลทุกข์สุขของบ้านเมือง เสกสรรค์จึงเห็นว่า ทางเดียวที่จะช่วยให้ประเทศไทยไม่ต้องกลับไปสู่ระบอบอำนาจนิยม ได้แก่ การขยายประชาธิปไตยออกไปนอกเวทีการแข่งขันของนักการเมือง โดยให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยทางตรงยิ่งขึ้น และอาศัยการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนยิ่งขึ้น เพื่อถ่วงดุลนักการเมืองที่มาจากชนชั้นนำ เขาพบว่า ชาวบ้านที่ดูเหมือนยากจน ไร้การศึกษา แท้จริงแล้ว พวกเขากลับเข้าใจและสนใจปัญหาของบ้านเมืองกว่าคนในเมือง เพราะเป็นปัญหาที่พวกเขาต้องแบกเอาไว้ อีกทั้งพวกเขามีแรงบันดาลใจที่จะแสวงหาทางออก ดังนั้น ประชาชนที่ทุกข์ยากกำลังค้นหาชีวิตที่ดีขึ้นผ่านการใช้สิทธิทางการเมือง แต่ในขณะที่ชนชั้นกลางที่มีฐานะและการศึกษาสูง โดยทั่วไปกลับไม่เอาธุระเรื่องการเมือง แต่มีใจโน้มเอียงไปทางกระแสโลกาภิวัตน์

เสกสรรค์กล่าวถึงปัญหาของประชาธิปไตยในประเทศไทย โดยเทียบหลักการจากตะวันตกกับเงื่อนไขของสังคมไทย ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีแต่เดิม เพื่อค้นหาคำตอบว่า อะไรที่ทำให้ประชาธิปไตยไทยต้องประสบปัญหาเรื่องเสถียรภาพและประสิทธิภาพมาโดยตลอด เขาพบปัญหาและสาเหตุที่จะนำไปสู่การก่อให้เกิดของการเมืองภาคประชาชน เช่น เรื่องความสัมพันธ์ทางอำนาจและวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ โครงสร้างการบริหารราชการแบบรวมศูนย์ และแผนพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุล เป็นต้น ซึ่งทำให้ระบบประชาธิปไตยไทยเป็นเวทีการเมืองของชนชั้นนำเท่านั้น และรัฐสภาก็ไม่เพียงพอที่จะตอบโจทย์ข้อเรียกร้องและความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ได้

⁴⁸ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548).

จากนั้น เสกสรรค์กล่าวถึงผลกระทบของลัทธิเสรีนิยมใหม่และโลกาภิวัตน์ของทุนนิยมโลก ในฐานะตัวแปรใหม่จากภายนอกที่มีต่อรัฐไทยและระบอบประชาธิปไตยของไทย การเสื่อมของรัฐชาติ ได้ส่งผลกระทบต่อไปยังระบอบประชาธิปไตยไทย เพราะโดยหลักการ ระบบการเมืองการปกครองนี้ ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่มีการดำรงอยู่ของอำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นการถือครองร่วมกันโดยประชาชน แต่เมื่อรัฐไทยได้ถ่ายโอนอธิปไตยบางส่วนไปให้กับกลไกตลาดเสรี ปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก่ อธิปไตยของปวงชนอยู่ตรงไหน และจะเกิดอะไรขึ้น หากประชาชนไม่สามารถกำหนดหรือผลักดันนโยบายสำคัญๆ ของประเทศเองได้ แม้ว่าแนวโน้มของไทยในระยะหลังเป็นการถ่ายโอนอำนาจจากรัฐสู่ประชาชน แต่ทว่าการเข้ามาของโลกาภิวัตน์ได้ทำให้เรื่องการโอนอำนาจจากรัฐสู่สังคมซับซ้อนยากลำบากขึ้น

เสกสรรค์ยังได้กล่าวถึงความจำเป็นทางสถานการณ์ในการสร้างการเมืองภาคประชาชน ในระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ขยายตัวขึ้น อีกทั้งเป็นการนำเสนอทางแก้ของปัญหาที่เกิดขึ้น จากตัวแปรเรื่องโลกาภิวัตน์ โดยเสกสรรค์ได้สำรวจฐานะของการเมืองภาคประชาชนและเสนอให้การเมืองภาคประชาชนเป็นทางออกจากปัญหา ได้แก่ ปัญหาเดิมของระบอบประชาธิปไตยไทยที่รวมกับผลกระทบของโลกาภิวัตน์และลัทธิเสรีนิยมใหม่ ทำให้สร้างปัญหาให้ระบอบการเมืองการปกครองไทยที่อำนาจอธิปไตยมีที่ทางของการดำรงอยู่ไม่ชัดเจน ส่วนผลประโยชน์ของชาติกลายเป็นนามธรรม และปัญหาเรื่องฉันทานุมัติทางการเมือง

จากปัญหาทั้งหมด เสกสรรค์เสนอว่า การดำรงอยู่ของการเมืองภาคประชาชนในไทยน่าจะเป็นคุณประโยชน์ในการระงับปัญหา เพราะการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนเป็นการถ่วงดุลภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน ตลอดจนถ่วงดุลกลไกตลาดเสรี แม้ว่ารัฐไทยได้โอนอำนาจอธิปไตยบางส่วนไปให้กับระบบทุนนิยมโลก แต่การเมืองภาคประชาชนอาจช่วยนำอำนาจอธิปไตยกลับมาได้ในรูปแบบที่เปลี่ยนไป ซึ่งเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับฉันทานุมัติทางการเมืองโดยตรง เพราะผู้คุมอำนาจในระบอบประชาธิปไตยอาจไม่สามารถใช้ชัยชนะในการเลือกตั้งอย่างเดียวเป็นฐานของความชอบธรรมในการใช้อำนาจได้ แต่อนุญาตให้กลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจอย่างต่อเนื่อง จากนั้น เสกสรรค์ได้กล่าวถึงเรื่องการเมืองภาคประชาชนในประเทศไทย โดยเปรียบเทียบระหว่างอุดมคติกับความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ เพื่อวิเคราะห์การเมืองภาคประชาชนของไทย ปัญหา อุปสรรค และความยากลำบากของการเมืองภาคประชาชนของไทย

สุดท้าย เสกสรรค์ได้ให้ข้อเสนอแนะเรื่องทางออกของปัญหาในระบอบประชาธิปไตยของไทย ด้วยการเมืองภาคประชาชน ซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญ ได้แก่ การเมืองภาคประชาชนเป็นกระบวนการของประชาธิปไตยโดยตรงหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วเป็นขบวนการพลุ่กษณ์ นอกจากนั้น การเมืองภาคประชาชนยังเป็นกระบวนการพัฒนาแบบทางเลือก ทำให้มีบทบาทในการถ่วงดุลอิทธิพลของทุนข้ามชาติ รักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนแก้ไขปัญหาคความยากจน

ในเชิงโครงสร้าง เสกสรรค์ได้ให้ข้อเสนอในเรื่องการกระจายอำนาจไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นเพื่อพัฒนาการเมืองภาคประชาชน โดยต้องให้อำนาจไปอยู่ในมือของประชาชน และมีมือของชุมชนอย่างแท้จริง เป็นการกระจายอำนาจจากรัฐสู่สังคม เพื่อให้ประเทศไทยเชื่อมการเมืองภาคประชาชนเข้ากับองค์รวมของระบบการเมืองการปกครองได้ โดยต้องมองว่า การกระจายอำนาจจะช่วยชดเชยความเสื่อมอำนาจของชาติในยุคโลกาภิวัตน์ลง อีกทั้งยังช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ให้กับประชาชนในพื้นที่และในหมู่ชนเองได้ การปรับปรุงระบอบการเมืองการปกครองของไทยตามที่เสนอนี้ยังเป็นทางออกที่อยู่ในลักษณะของประชาธิปไตย แต่การแก้ปัญหาในแนวทางนี้จะเกิดขึ้นได้เมื่อมีการยอมรับบทบาทการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน หรือมองว่าภาคประชาชนเป็นทุนที่สำคัญในการแก้ปัญหาการเมืองการปกครองของระบอบประชาธิปไตยไทย

ส่วน บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล ได้เผยแพร่หนังสือในรูปแบบตำราเรื่อง “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy)”⁴⁹ ในปี พ.ศ. 2548 จัดพิมพ์โดย สถาบันพระปกเกล้า ภายใต้การดูแลของศูนย์สันติวิธีและธรรมาภิบาล เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยสันติวิธี ผ่านประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนการมีส่วนร่วมของประชาชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เนื้อหาในหนังสือประกอบด้วย เรื่องคุณค่าและหลักการของประชาธิปไตยในบริบทสากล 4 รูปแบบของประชาธิปไตย ได้แก่ ประชาธิปไตยทางตรง ประชาธิปไตยแบบผู้แทน ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ อีกทั้งกล่าวถึงพัฒนาการของประชาธิปไตยในประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศไทย จากนั้น เป็นการกล่าวลงในรายละเอียดถึงความสำคัญของระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ความสำคัญของรัฐธรรมนูญ การเป็นประชาธิปไตยและวิวัฒนาการของรัฐธรรมนูญ สิทธิและเสรีภาพความเข้าถึงสิทธิมนุษยชนและความยุติธรรม วัฒนธรรมประชาธิปไตย และการสนับสนุนการเป็นประชาธิปไตยของประชาชนชาวไทย บทบาทของประชาชนและพรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และปิดท้ายด้วยบทสรุปว่า ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเป็นการกระจายอำนาจการตัดสินใจและการจัดสรรทรัพยากรระหว่างประชาชนอย่างเท่าเทียม เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายสาธารณะ โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ก่อให้เกิดการปรับมุมมองของการปฏิบัติที่เคยเป็นรูปแบบจากบนลงล่าง กลายเป็นจากล่างขึ้นบน คือจากประชาชนขึ้นไป เป็นการสะท้อนความคิดของประชาชนในการดำเนินกิจการต่างๆ ของรัฐ โดยเฉพาะ การนโยบายสาธารณะ และหากประชาชนมีโอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น ความขัดแย้งที่นำไปสู่ความรุนแรงจากนโยบาย

⁴⁹ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และ ถวิลวดี บุรีกุล, ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2548).

สาธารณชนจะมีน้อยลง เพราะประชาชนมิได้ถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจของรัฐ ซึ่งเป็นไปตามหลักการของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

นอกจากนั้น ยังมีงานในแนวคิดประชาธิปไตยภาคประชาชน เรื่อง “ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy)” ของธเนศ วงศ์ยานนาวา ที่ได้เขียนบทความเรื่อง “ฐานความคิดของประชาธิปไตยแบบศึกษาหารือ”⁵⁰ ไว้ในปี พ.ศ. 2549 เพื่อลงในวารสารของสถาบันพระปกเกล้า โดยได้นำเสนอถึงแนวคิดและการถกเถียงของฐานความคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่ทำให้เสรีประชาธิปไตยมีความเข้มข้นและหนักแน่นขึ้นผ่านการมีส่วนร่วมทางการเมือง เพราะการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้เปิดทางให้ผู้คนสามารถตัดสินใจชะตาชีวิตของตนเองได้ยิ่งขึ้น โดยปลายทศวรรษที่ 1980 แนวทางประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเริ่มมีบทบาทขึ้น มีนักปราชญ์ นักคิดและนักวิชาการ โดยเฉพาะที่อยู่ในสหรัฐอเมริกา ที่เดินอยู่บนเส้นทางของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือมากมาย อาทิ John Rawls และ Jurgen Habermas

ธเนศชี้ว่า ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารืออยู่บนกรอบคิดความชอบธรรมทางการเมืองของระบอบประชาธิปไตยที่ยอมรับเรื่องการให้ความสมเหตุสมผลแบบสาธารณะ และความสมเหตุสมผลนี้ต้องวางอยู่บน Rationality หรือ Reason ที่สมเหตุสมผลในเชิงศีลธรรมด้วย โดยสาธารณชนเองก็ยินดีที่จะรับฟังหรือยอมรับการนำเสนอความคิดและหลักการทางการเมืองต่างๆ อย่างสมเหตุสมผล ดังนั้น ความสมเหตุสมผลที่สร้างความชอบธรรมทางการเมืองจึงไม่ได้เกิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือผู้ปกครอง ฐานทางความคิดของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือจึงไม่ได้ตั้งอยู่บนความคิดว่าประชาชนโง่ แต่ตรงกันข้าม พลเมืองแต่ละคนรู้ว่าอะไรคือผลประโยชน์ สิ่งที่ดีงามและทรงคุณค่าสำหรับตัวเอง ความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยอยู่ที่ความสมเหตุสมผลแบบสาธารณะมิใช่ส่วนตัว ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือถือว่า การเมืองเป็นเรื่องที่สามารถพูดคุยกันได้ แต่เมื่อสังคมสมัยใหม่เป็นสังคมที่มีความหลากหลายและเป็นพหุนิยมขึ้น การรวบรวมเอาทุกอย่างเข้าถกเถียงหรือปรึกษาหารือกันก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากขึ้น

การปรึกษาหารือต้องเป็นแบบปลายเปิดมากกว่าการมีต้นแบบบางอย่างวางไว้ โดยต้องให้ความสำคัญกับการต่อรองผ่านการใช้ Public Reason ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเป็นพลเมือง และเป็นสิ่งที่พลเมืองต้องมีเมื่อตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องสาธารณะต่างๆ เช่น การออกเสียงเลือกตั้ง Public Reason ทำให้พลเมืองสามารถตรวจสอบและถกเถียงเรื่องสาธารณะต่างๆ ได้อย่างสมเหตุสมผลและมีความรับผิดชอบ ฐานความคิดใดที่มีลักษณะเบ็ดเสร็จ สำเร็จรูปและไม่เป็นลักษณะปลายเปิดนั้นไม่เปิดโอกาสที่จะให้มีการเจรจาต่อรอง เมื่อไม่มีการเจรจาต่อรองก็ไม่ทำให้เกิด

⁵⁰ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “ฐานทางความคิดของ “ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ,” วารสารสถาบันพระปกเกล้า ปีที่ 4, ฉบับที่ 3 (กันยายน - ธันวาคม 2549): 77-89.

การปรึกษาหารือได้ เมื่อไม่มีการปรึกษาหารือก็ไม่สามารถนำไปสู่ปริมณฑลของสาธารณะได้ เมื่อไม่สามารถเข้าสู่สาธารณะได้ก็ไม่เปิดโอกาสให้พลเมืองร่วมถกเถียง เพราะการถกเถียงจะเป็นไปได้เมื่อประเด็นที่ถกเถียงเป็นที่รู้จักกันในหมู่ผู้คน มีใช้กลุ่มเฉพาะ การปรึกษาหารือกันอย่างสมเหตุสมผลทำให้บุคคลสามารถยอมรับว่าความคิดหรือการกระทำของตัวเองผิดและพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง ผู้สนทนาในการปรึกษาหารือก็พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงตัวเองไปพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงผู้อื่น

ธเนศได้ยกความคิดของ Jurgen Habermas ขึ้นกล่าวว่า การสร้างความยุติธรรมและเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงได้จำเป็นต้องสร้างพื้นที่สำหรับการปรึกษาหารือ เพื่อเปิดทางให้กับพลเมืองที่ไม่เห็นด้วยในประเด็นทางการเมืองหรือมีความขัดแย้งทางการเมืองสามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในสาธารณะได้ ด้วยความคิดว่าจะดึงผู้คนเข้ามาร่วมได้มากที่สุดและคาดหวังว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นที่ยอมรับของทุกๆ ฝ่าย โดยปราศจากการบังคับ สำหรับ Habermas การสื่อสาร แลกเปลี่ยนพูดคุยที่เพิ่มขึ้นด้วยเนื้อหาสาระที่เข้มข้นขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาธารณะ จะช่วยเพิ่มความเข้มแข็งให้กับความเป็นประชาธิปไตย

การพูดจาถกเถียงนั้นต้องอยู่บนฐานเรื่องความเท่าเทียมในสาธารณะ ซึ่งจะวางรากฐานให้กับความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตย การพูดจาถกเถียงกันจะทำให้เกิดการวิเคราะห์และการตรวจตราความคิดของแต่ละคนก่อนที่จะมีการตัดสินใจกระทำใดๆ ความคิดเห็นที่ผ่านการโต้แย้งถกเถียงย่อมเป็นข้อเสนอที่ดีกว่า สมเหตุสมผลกว่า และมีพลังกว่า นอกจากนั้น การพูดจาถกเถียงจะนำไปสู่การตัดสินใจที่ก่อให้เกิดฉันทานุมัติ (Consensus) รากฐานของข้อตกลงและฉันทานุมัติด้านศีลธรรมและการเมืองจะเป็นรากฐานสำคัญให้กับความยุติธรรมทางการเมืองและกฎหมาย

สิ่งที่ขาดไม่ได้ของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือคือความเท่าเทียมกันทางการเมือง ที่ทำให้สถานภาพ ฐานันดรและยศถาบรรดาศักดิ์ต่างๆ ไม่มีความหมายและไม่สามารถตัดสินใจแทนคนอื่นได้ เพราะเป็นการตัดสินใจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่เท่าเทียมกัน แต่ความเท่าเทียมคือการเปิดทางให้กับผู้คนได้เข้าไปมีบทบาทและกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้

ส่วน สติธร ธนานิธิโชติ และคณะ ได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือไว้เช่นกันในหนังสือ เรื่อง “*ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ : แนวคิด และรูปแบบ*”⁵¹ ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันพระปกเกล้า ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2559 โดยได้กล่าวถึงแนวคิดของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ รูปแบบและกระบวนการภายใต้แนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ แนวทางปฏิบัติในรูปแบบต่างๆ ของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ นอกจากนั้น

⁵¹ สติธร ธนานิธิโชติ และคณะ, *ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ: แนวคิด และรูปแบบ* (กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, 2559).

ยังนำเสนอตัวอย่างของกระบวนการประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเพื่อพัฒนานโยบายสาธารณะในประเทศไทย และสรุปด้วยการนำเสนอการถอดตัวแบบไปสู่แนวทางการปฏิบัติ เพื่อให้บทเรียนและแง่คิดสำหรับการพัฒนานโยบายสาธารณะในประเทศไทยด้วยการใช้กระบวนการของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ

สำหรับแนวคิดประชาธิปไตยชุมชน ได้มีงานของเอียร์ชัย ฌ นคร และคณะ ที่ได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “ประชาธิปไตยชุมชน : กลไกขับเคลื่อนภาคพลเมืองเข้มแข็ง”⁵² ในปี พ.ศ. 2553 ซึ่งจัดพิมพ์โดย สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า หนังสือเล่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้ศึกษาพื้นที่ต่างๆ ที่นำเอาแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยชุมชน ซึ่งเน้นการเมืองภาคประชาชนหรือพลเมือง ไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและสามารถพัฒนาชุมชนได้สำเร็จ จนกลายเป็นพื้นที่ต้นแบบของประชาธิปไตยชุมชน งานวิจัยนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ประชาธิปไตยชุมชนคือความหวังและเป็นทางออกให้กับประชาชนและชุมชนนอกเหนือไปจากการเมืองในระบบปกติได้ อีกทั้งยังเป็นความหวังและทางออกของสังคมและประชาธิปไตยของไทย ประชาธิปไตยชุมชนเป็นพื้นที่ปฏิบัติการจริงสำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับฐานรากให้กับประชาชนและชุมชน เพราะการพัฒนาประชาธิปไตยต้องเริ่มจากระดับรากฐาน ซึ่งจะทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน อีกทั้งยังเป็นการสร้างและปลูกฝังจิตวิญญาณประชาธิปไตยให้แก่ประชาชน ประชาธิปไตยชุมชนยังเป็นแนวทางการจัดการตนเองของประชาชนและชุมชน ทำให้ประชาชนและชุมชนสามารถวางแผนหรือกำหนดความต้องการของตนเอง ตลอดจนดำเนินการแก้ไขปัญหาของตนเองได้ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากภาครัฐหรือท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกัน ประชาชนยังสามารถใช้สิทธิในการกำกับ ติดตาม และตรวจสอบการทำงานของภาครัฐและท้องถิ่นเพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพได้

ส่วนในปี พ.ศ. 2555 ปริญญา เทวานฤมิตรกุล เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง”⁵³ โดยมุ่งเน้นสนับสนุนตัวแสดงทางการเมืองที่เป็นประชาชนและการพัฒนาประชาชนให้เป็นพลเมืองในการพัฒนาประชาธิปไตย เขาได้กล่าวถึงความล้มเหลวของประชาธิปไตยในประเทศไทยจากในอดีตที่ผ่านมา และกล่าวถึงหลักการสำคัญของระบอบประชาธิปไตยว่า ประชาธิปไตยคือการปกครองโดยกติกาดังมาจากประชาชน ดังนั้น ประชาธิปไตยจะประสบความสำเร็จได้ ประชาชนจะต้องพัฒนาให้เป็นพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยด้วยการฝึกฝน เพราะพลเมืองไม่สามารถเกิดได้ตามธรรมชาติ และเมื่อประชาชนเป็นกลายพลเมือง จะทำให้เกิดสังคมพลเมือง และประชาธิปไตย

⁵² เอียร์ชัย ฌ นคร และคณะ, ประชาธิปไตยชุมชน: กลไกขับเคลื่อนภาคพลเมืองเข้มแข็ง (กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า, 2553).

⁵³ ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2555).

จะเป็นการปกครองโดยประชาชนอย่างแท้จริง แต่เมื่อประเทศไร้พลเมืองก็จะเกิดความล้มเหลวของประชาธิปไตย ดังนั้น เราต้องพัฒนาและแก้ไขปัญหารูปแบบการเรียนการสอน ตลอดจนการจัดกิจกรรมในวิชาหน้าที่พลเมืองในประเทศไทย เพื่อให้ประเทศไทยสามารถเปลี่ยนประชาชนให้เป็นพลเมืองได้อย่างแท้จริง และจะนำไปสู่ทางรอดประชาธิปไตยไทยได้

ขณะที่ ญัตติฐาน วินิจฉัยภาค ได้เผยแพร่ตำรา เรื่อง “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการเมืองภาคประชาชน”⁵⁴ ในปี พ.ศ. 2556 ซึ่งจัดพิมพ์โดยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องการเมืองภาคประชาชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย โดยได้ให้มุมมองว่า การเมืองภาคประชาชนและภาคประชาสังคมเป็นหัวใจสำคัญของการเมืองสมัยใหม่ ตำราเล่มนี้มีเนื้อหาประกอบด้วย การกล่าวถึงการเมืองของไทยทั้งในหลักการภาพรวมและของประเทศไทย แนวคิดของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย การมีส่วนร่วมทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศไทย ธรรมนูญบาลประชาธิปไตยและธรรมนูญบาลประชาธิปไตยกับแผนพัฒนาระดับชาติของไทย และสุดท้ายได้กล่าวถึงทิศทางทางการเมืองสมัยใหม่ ได้แก่ การเมืองภาคประชาชน การเมืองของภาคประชาสังคม การควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจอธิปไตย การเมืองสีเขียว ตลอดจนการตระหนักถึงความสุขมวลรวมประชาชาติ

สำหรับประเด็นเรื่องการกระจายอำนาจให้ประชาชน ในปี พ.ศ. 2557 วุฒิสาร ตันไชย เลขาธิการสถาบันพระปกเกล้า ได้นำเสนอการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ผ่านการกระจายอำนาจเพื่อการพัฒนาการบริหารปกครองท้องถิ่นของประเทศไทย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย ไว้ในหนังสือ เรื่อง “การกระจายอำนาจและประชาธิปไตยในประเทศไทย”⁵⁵ ในหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงพัฒนาการและความหมายของแนวคิดการกระจายอำนาจ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารปกครองท้องถิ่น (Local Governance) ตลอดจนความท้าทายและปัญหาในลักษณะต่างๆ ของการบริหารปกครองท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังได้นำเสนอถึงแนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น (Local Democracy) เพื่อนำไปสู่การประเมินสถานการณ์ของการกระจายอำนาจและประชาธิปไตยท้องถิ่นในประเทศไทย และนำเสนอแนวทางการพัฒนาและวัดผลที่เป็นรูปธรรมด้วยการใช้ตัวชี้วัดในการกระจายอำนาจและประชาธิปไตยท้องถิ่น

⁵⁴ ญัตติฐาน วินิจฉัยภาค, ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการเมืองภาคประชาชน (กรุงเทพฯ: โครงการเอกสารและตำรา คณะรัฐศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2556).

⁵⁵ วุฒิสาร ตันไชย, การกระจายอำนาจและประชาธิปไตยในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2557).

ส่วน วิชัย ตันศิริ ได้ออกหนังสืออีกเล่ม เรื่อง “ศาสตร์การสอนความเป็นนักประชาธิปไตย”⁵⁶ ในปี พ.ศ. 2557 ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันนโยบายศึกษา ในมูลนิธิส่งเสริมนโยบายศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้แนวทางการสอนเพื่อสร้างคนหรือประชาชนให้เป็นนักประชาธิปไตย เพื่อให้คนเป็นรากฐานที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยด้วยการศึกษาและการสร้างการเรียนรู้ของพลเมือง ซึ่งจะนำไปสู่วัฒนธรรมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย จุดมุ่งหมายสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือการปฏิรูปคนด้วยกระบวนการต่างๆ เพื่อสร้างวัฒนธรรมพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย หนังสือเล่มนี้ยังได้กล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานของระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย หลักการสำคัญของประชาธิปไตย และชี้ให้เห็นถึงเหตุของความเสื่อมและปัจจัยของความเข้มแข็งของระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอถึงกระบวนการในการสร้างแรงบันดาลใจและอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้กับคน ผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งภาคปฏิบัติ หนังสือเล่มนี้มุ่งสร้างคนให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยตั้งแต่ในวัยเด็กและวัยรุ่นด้วยกระบวนการศึกษาอบรมต่างๆ และการสร้างประชาธิปไตยสายตรงในระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมฐานรากของประเทศ สุดท้าย หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอแก่นสาระของการปฏิรูปการเมืองในเงื่อนไขสำคัญต่างๆ เพื่อสร้างสังคมประชาธิปไตย

สำหรับตัวอย่างสุดท้ายของงานในกลุ่มกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตย ภาคประชาชน ได้แก่ งานในเรื่องการทำการเมืองของประชาชนผ่านการรวมตัวเป็นประชาสังคมของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งเผยแพร่เป็นหนังสือในปี พ.ศ. 2562 เรื่อง “การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในบทเรียนและประสบการณ์ของภาคประชาสังคม”⁵⁷ เพื่อสนับสนุนบทบาทและความสำคัญของภาคประชาสังคมในระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยหนังสือเล่มนี้เป็นการรวมบทความของนักวิชาการเพื่อสะท้อนให้เห็นบทเรียนในการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมของไทยที่ผ่านมา ทั้งในแนววัฒนธรรมชุมชนหรือชุมชนนิยมที่หวังการถ่ายโอนอำนาจรัฐคืนสู่ชุมชน และในกรณีปัญหาที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาขนาดใหญ่ซึ่งทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน หนังสือเล่มนี้ได้เผยแพร่บทความจำนวน 8 บทความ จากผู้เขียน 8 คน ได้แก่ บทความเรื่อง การเมืองบนท้องถนน ภาคประชาชน/ประชาสังคมบนเส้นทางการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยไทย โดยประภาส ปิ่นตบแต่ง, การสถาปนาอำนาจท้องถิ่นกับการสร้างจรรโลงประชาธิปไตย โดยโอฬาร อ่องพะ, บทวิพากษ์...ทิศทางอนาคตกับบทเรียนประสบการณ์เคลื่อนไหว

⁵⁶ วิชัย ตันศิริ, ศาสตร์การสอนความเป็นนักประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา มูลนิธิส่งเสริมนโยบายศึกษา, 2557).

⁵⁷ ประภาส ปิ่นตบแต่ง และคณะ, การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในบทเรียนและประสบการณ์ของภาคประชาสังคม (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562).

ภาคประชาสังคม โดยอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การสร้างประชาธิปไตยชุมชน: บทเรียนการขับเคลื่อนสภาองค์กรชุมชนตำบล โดยชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, สภาประชาชนภาคใต้ ความท้าทายของภาคประชาสังคมในยุคเปลี่ยนผ่านของการเมืองปัจจุบัน โดยสมบูรณ์ คำแหง, อำนาจแปลกหน้า: โอกาสในการจรรโลงประชาธิปไตยของภาคประชาคม โดย ญัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, ประชาธิปไตย: นิยาม หมาย และ การขับเคลื่อนในขบวนการประชาชน โดยสุภัทร ฮาสุวรรณกิจ และภาคประชาสังคมกับการสร้างสังคมเจรจา โดยบุญเลิศ วิเศษปรีชา

5) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบ

จากความล้มเหลวของประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่ในระยะหลังก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย อีกทั้งเมื่อรวมกับความล้มเหลวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งเคยเป็นความหวังในการปฏิรูปการเมืองในระบบประชาธิปไตยของไทย ทำให้มีนักคิด นักวิชาการบางกลุ่มที่ได้นำเสนอประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงไปหลากหลายรูปแบบ หลายกลุ่มไม่ให้ความสนใจกับโครงสร้างของรัฐและสถาบันทางการเมืองหลักต่างๆ ของระบอบประชาธิปไตยเดิม แต่ได้ให้ความสนใจกับแนวคิด ปรัชญาและลักษณะพื้นฐานดั้งเดิมของสังคมไทย

ความหลากหลายของประชาธิปไตยนี้สามารถเห็นได้จากหนังสือของประจักษ์ ก้องกีรติ ที่เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2561 ชื่อ *“ประชาธิปไตย : หลากความหมาย หลากรูปแบบ”*⁵⁸ โดยได้รวบรวมประชาธิปไตยในแนวคิด นิยามความหมายและรูปแบบต่างๆ ไว้เพื่อแสดงให้เห็นว่า ประชาธิปไตยไม่เคยเป็นหนึ่งเดียว แต่มีการช่วงชิงการนิยาม เกิดเป็นความสับสนไหลในความหมายของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยเป็นคำที่ถูกหยิบยกขึ้นมาถกเถียงและให้นิยามกันอย่างหลากหลายที่สุด ทำให้ถูกให้ความหมาย จุดเน้น ดัดแปลงจนมีความแตกต่างในทัศนคติและความเข้าใจของแต่ละบุคคล กลุ่มบุคคลและสังคมทั่วทุกมุมโลก ดังนั้น ประชาธิปไตยของแต่ละคน แต่ละสถานที่จึงแตกต่างกัน นอกจากนั้น หนังสือเล่มนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า ประชาธิปไตยได้ถูกดัดแปลงไปหลากหลายรูปแบบ ที่นอกไปจากเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democracy) และประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy) ที่เป็นประชาธิปไตยกระแสหลักของโลกและเป็นไปตามคุณค่าสากล รวมถึงประชาธิปไตยที่ถูกดัดแปลงเป็นหลายรูปแบบตามพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก

หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมรูปแบบของประชาธิปไตยที่มีความหลากหลายของทั่วทุกมุมโลกไว้ โดยคำว่าประชาธิปไตยมักมีคำคุณศัพท์ขยายความเพิ่มเติมอยู่เสมอ จึงเกิดเป็นประชาธิปไตยรูปแบบต่างๆ ตัวอย่างที่หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอ อาทิ ประชาธิปไตยเชิงลึก ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ

⁵⁸ ประจักษ์ ก้องกีรติ, *ประชาธิปไตย: หลากความหมาย หลากรูปแบบ* (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2562).

ประชาธิปไตยเชิงกระบวน ประชาธิปไตยแบบรวมศูนย์ ประชาธิปไตยแบบควบคุม ประชาธิปไตย
 บรรษัทนิยม ประชาธิปไตยสากล ซึ่งเป็นประชาธิปไตยในรูปแบบที่เหนือชาติหรือข้ามรัฐชาติ
 ประชาธิปไตยทางวัฒนธรรม ประชาธิปไตยแบบชนชั้นนำ ประชาธิปไตยสีเขียว ประชาธิปไตยแบบ
 ชี้นำ ประชาธิปไตยไม่เสรี ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบ ประชาธิปไตยแบบคณะบุคคล ประชาธิปไตย
 ออนไลน์ ประชาธิปไตยแบบพหุนิยม ประชาธิปไตยแบบประชานิยม ประชาธิปไตยแบบปกป้อง
 ประชาธิปไตยที่ไม่ใช่แบบตะวันตก ประชาธิปไตยในโลกอาหรับ ประชาธิปไตยแบบเอเชีย
 และประชาธิปไตยแบบไทย เป็นต้น

ในที่นี้ขอนำเสนอตัวอย่างงานของกลุ่มแนวคิดของประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลาย
 รูปแบบ ซึ่งเป็นทางเลือกของการปกครองในระบบประชาธิปไตยโดยมีจุดเน้นที่หลากหลาย เริ่มต้น
 จากงานของพิทยา ว่องกุล ได้นำเสนอแนวคิด เรื่อง “ชุมชนาธิปไตย” ไว้ในปี พ.ศ. 2542 เพื่อปรับใช้
 กับประชาธิปไตย โดยได้เสนอไว้ในหนังสือ เรื่อง “สร้างสังคมใหม่ชุมชนาธิปไตย-ธัมมาธิปไตย”⁵⁹
 หนังสือเล่มนี้มีวัตถุประสงค์ในการเสนอให้สร้างสังคมใหม่เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้ง
 สนับสนุนและพัฒนาประชาธิปไตย พิทยาเห็นปัญหาว่า ความโดดเด่นของชาติต่างๆ รวมทั้งประเทศ
 ไทย ทั้งในทางเศรษฐกิจ ประเพณี และวัฒนธรรม ถูกรูปแบบและวิถีคิดของระบบทุนนิยมตะวันตก
 ทำลาย จนทำให้โลกมีทัศนคติสังคมแบบเดียวคือแบบทุนนิยมที่ครอบงำไปทั่วโลก ภาพรวมความเจริญ
 ทางวัตถุในประเทศตะวันตกและตะวันออกแทบจะเหมือนกัน ในอนาคต ปัญญาชนฝรั่งยังคงเสนอ
 สังคมโลกที่มีลักษณะเดียว ได้แก่ โลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นกระแสโลกไร้พรมแดน โดยได้ก่อนสงคราม
 เศรษฐกิจที่ยืดครองไปทั่วโลก สร้างวิกฤตทางสังคมในประชาชาติต่างๆ และกระตุ้นให้เกิดการทำลาย
 สิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงเพื่อความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และได้กลายเป็นวิกฤตสิ่งแวดล้อมและสังคม
 ทั่วโลกในปัจจุบัน พิทยาบอกว่า นี่เป็นแก่นแท้ของปัญหาวิกฤตจากโลกทัศน์หรือวิสัยทัศน์ที่คับแคบ
 และต้องการสถาปนาโลกทุนนิยมเสรีแบบเดียว โดยอิงแอบกับลัทธิประชาธิปไตยเสรี ซึ่งเปิดช่องให้
 ผู้ที่มีความมั่งคั่งทางการเงิน มีโอกาสใช้ทรัพยากรของแผ่นดินได้สูงสุด เพื่อกำไรสูงสุด และเอาไรต์
 เอาเปรียบประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ มีการทุ่มทุนหมิ่นมาในการเลือกตั้ง เพื่อยึดอำนาจรัฐไว้
 ในกำมือ อีกทั้งเปิดทางให้ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจเอาเปรียบประเทศด้อยพัฒนาอย่างเต็มที่
 ภูมิปัญญาแบบรวมศูนย์อำนาจของระบบเศรษฐกิจเสรี ซึ่งเป็นกระแสโลกาภิวัตน์นี้ถูกปลูกฝังใน
 จิตสำนึกของมนุษย์ ทิศทางของระบบทุนนิยมที่เป็นกระแสโลกาภิวัตน์จึงเป็นปัญหาวิกฤตการณ์
 การใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง เป็นปัญหาวิกฤตด้านสภาพสิ่งแวดล้อมของโลก และเป็นปัญหาวิกฤต
 ด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ในอนาคต

⁵⁹ พิทยา ว่องกุล, สร้างสังคมใหม่: ชุมชนาธิปไตย – ธัมมาธิปไตย (กรุงเทพฯ: โครงการวิถีสรรค์, 2542).

เพื่อแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ดังกล่าว พิทยาเสนอว่า จำเป็นต้องสร้างปรัชญาหรือภูมิปัญญาแบบองค์รวม เศรษฐกิจแบบองค์รวม เพื่อสร้างชุมชนแบบองค์รวมให้เป็นฐานของสังคมแบบองค์รวม ซึ่งทำให้มนุษย์ได้หันกลับมาคิดร่วมกัน ฟังพากัน และสร้างความมั่นคงในการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เพื่อเอาตัวรอดจากปัญหาวิกฤตการณ์จากการเอาตัวเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ การพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมที่มีความหลากหลายนั้น ควรถูกกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวใหม่ที่อยู่ซ้อนในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีเดิม โดยสร้างและส่งเสริมธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดเล็กที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวันให้เป็นธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชน และสร้างกองทุนชุมชนสวัสดิการชุมชน สร้างระบบตลาดแบบองค์รวมที่มีความหลากหลายของสินค้าและบริการจากชุมชน จนกระทั่งกลายเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ในเรื่องปัจจัย 4 พื้นฐานในขั้นต้น ส่วนอุตสาหกรรมหนักหรือขนาดใหญ่ที่ลงทุนสูง ควรเป็นเรื่องของระบบทุนนิยม

พิทยาายังเสนอว่า สังคมไทยควรมีระบบเศรษฐกิจซ้อนกัน 2 ระบบ ได้แก่ เศรษฐกิจชุมชนเพื่อประกันความมั่นคงของชุมชน และเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีเพื่อการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และการค้าขายกับต่างประเทศ ซึ่งเสี่ยงกับการแข่งขันในตลาดโลกและระบบการเงินโลก ถ้าเศรษฐกิจทุนนิยมได้รับผลกระทบ เศรษฐกิจชุมชนจะช่วยค้ำจุนให้ประชาชนไม่เดือดร้อนได้ เศรษฐกิจชุมชนแบบองค์รวมจึงเป็นฐานที่มั่นของสังคม การวางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนจึงเป็นทางรอดที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างมั่นคงและยั่งยืนของสังคมไทย นอกจากนี้ การสร้างเศรษฐกิจชุมชนแบบองค์รวมยังส่งผลกระทบต่อการเมืองในระดับชุมชน ตำบล จังหวัดและระดับภาค เป็นการสร้างระบบการเมืองประชาธิปไตยใหม่ให้เป็นระบบประชาธิปไตยของประชาชน เพื่อประชาชนที่แท้จริง ซึ่งเรียกว่า ชุมชนาธิปไตย หรืออำนาจอธิปไตยที่แท้จริงเป็นของชุมชน แนวคิดชุมชนาธิปไตยจึงเป็นการผสมผสานหลักคิดที่หลากหลาย ทั้งในอดีตและปัจจุบัน บนภูมิปัญญาและรากเหง้าของชุมชนและสังคมรวมทั้งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของไทย โดยเอาชุมชนแบบองค์รวมที่พึ่งตนเองได้เป็นจุดยืนหรือที่มั่นในการสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่และประชาธิปไตยใหม่ที่น่าจะเหมาะกับสังคมไทย การสร้างชุมชนแบบองค์รวมทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง มีศักดิ์ศรี และสิทธิอัตวิญฉัยของตนเอง อีกทั้งเป็นผู้กำหนดชะตากรรมชีวิตของตนเองด้วยการวางแผนแม่บทพัฒนาตนเอง ซึ่งแสดงถึงสถานะการมีอำนาจอธิปไตยที่แท้จริงของชุมชน หากเชื่อมเครือข่ายชุมชนแบบองค์รวมทั้งหมดเข้าด้วยกันได้หรือวางแผนยุทธศาสตร์พัฒนาชุมชนแบบองค์รวมให้เพิ่มจำนวนได้เป็นส่วนใหญ่ของประเทศ ประชาธิปไตยที่ติงามและเป็นจริงย่อมเกิดขึ้นในสังคมได้ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อสถาบันที่ติงามและทรงคุณธรรมแต่เดิมของสังคมไทย

ชุมชนาธิปไตยนั้นใช้ยุทธวิธีทางการเมืองแนวสันติวิธีเพื่อปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้น ชุมชนาธิปไตยจึงมีใจกลางความคิดและการปฏิบัติที่มีวัตถุประสงค์เพื่อความเป็นธรรม กำหนดยุทธวิธีที่เป็นธรรม

ในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ชุมชนชนาธิปไตยจะช่วยสนับสนุนระบอบรัฐสภาให้เข้มแข็ง โดยแสดงบทบาทในการกำหนดรูปธรรมของการพัฒนา รูปธรรมความต้องการของชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศอย่างเป็นจริงและสอดคล้องกับปัญหา ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมนักการเมืองที่ใช้ตำแหน่งหาประโยชน์ และจะพัฒนาเป็นกระบวนการแห่งการอยู่ร่วมกันและพึ่งพิงกันของมนุษย์ในสังคมอย่างสันติ

ส่วน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้เสนอแนวคิดของพุทธศาสนาไว้เพื่อปรับใช้ในการสร้างประชาธิปไตย โดยพระธรรมปิฎกกล่าวไว้ในธรรมกถาแสดงในพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่ผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตยในประเทศไทย เดือนพฤษภาคม 2535 ณ วัดวชิรธรรมปทีป นครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2535 และมีการถอดความไว้ในหนังสือ เรื่อง “การสร้างสรรคประชาธิปไตย”⁶⁰ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ประชาธิปไตย ไม่ใช่แค่รูปร่างแต่ต้องมีเนื้อใน 2) ประชาธิปไตย จะเป็นจริงได้เมื่อผู้ใช้อำนาจเป็นธรรมาธิปไตย และ 3) ประชาธิปไตย จะยืนยงต้องครบสามหลักใหญ่

ในส่วนแรก ประชาธิปไตย ไม่ใช่แค่รูปร่างแต่ต้องมีเนื้อใน เป็นการกล่าวถึงการทำให้ประชาธิปไตยเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ได้อย่างแท้จริงต้องมีทั้งรูปแบบที่เป็นรูปธรรมหรือระบบ เช่น การมีรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและศาล อีกทั้งต้องมีสิ่งที่สำคัญที่เรียกว่า สารธรรม เนื้อหาสาระของประชาธิปไตยเป็นนามธรรมและเป็นแก่นสาร หากไม่มีสารธรรมแล้ว รูปแบบก็จะเป็นความหมายการพัฒนาประชาธิปไตยจึงต้องไม่มองแค่รูปร่าง แต่ต้องเข้าถึงเนื้อหาสาระให้ได้ จากนั้น ได้กล่าวถึงการมีเสรีภาพที่หากไม่มีดุลยภาพก็ไม่ใช่ประชาธิปไตย การที่ประชาชนปกครองกันเองเป็นหลักการของประชาธิปไตย เมื่อแต่ละคนปกครองตัวเองได้ดีแล้ว ก็จะช่วยกันปกครองร่วมกัน เป็นการปกครองของประชาชนที่ประชาชนปกครองกันเอง ดังนั้น เราต้องพัฒนาคนให้สามารถปกครองตนเองได้

การปกครองตนเองมีหลักการสำคัญเรียกว่า เสรีภาพ ซึ่งมีหลายชั้นความหมาย ความหมายที่สูงซึ่งมีสาระทางธรรมเป็นความหมายแบบที่มีดุลยภาพหรือความสมดุลเกิดขึ้น ได้แก่ การมองตัวเองว่ามีเสรีภาพโดยสัมพันธ์กับเสรีภาพของผู้อื่น ซึ่งใกล้เคียงกับเสรีภาพในขอบเขต แต่เป็นการมองโดยมีปัญญาเห็นเหตุผล ทำให้ไม่รู้สึกว้าขอบเขตนั้นเป็นการบีบบังคับ ดังนั้น จะทำให้เสรีภาพในความหมายที่ถูกต้องนั้นดำรงอยู่ได้ เสรีภาพของตนเองสัมพันธ์กับเสรีภาพของผู้อื่น และเราต้องไม่ใช่เสรีภาพของตนในลักษณะที่เป็นการทำลายเสรีภาพของผู้อื่น เมื่อมีจิตสำนึกเช่นนี้ ก็จะนำไปสู่การไม่ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น โดยยอมรับสิทธิของผู้อื่นด้วย อีกความหมายที่สำคัญของความมีเสรีภาพ หมายถึง ความพร้อมที่จะให้โอกาสผู้อื่นในการปกครองตนเอง ความเป็นเสรีนี้จะให้โอกาสแก่คนอื่นด้วย มิฉะนั้น เสรีภาพ

⁶⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การสร้างสรรคประชาธิปไตย (พิมพ์ครั้งที่ 3) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2538).

จะมีความหมายอยู่ที่ตนเองเพียงด้านเดียว เสรีภาพของตนกับเสรีภาพแก่ผู้อื่นต้องคู่กัน เมื่อมีเสรีภาพ โดยยอมให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย ก็เกิดเป็นดุลยภาพ เป็นลักษณะของทางสายกลาง นับว่าเป็น ประชาธิปไตย เสรีภาพแบ่งเป็น 2 ด้าน ได้แก่ เสรีภาพที่จะเอาหรือได้ กับเสรีภาพที่จะให้ เสรีภาพ ในการได้เป็นส่วนผล ก่อนที่จะได้ผล เราต้องทำ เหตุถ้าไม่มีเสรีภาพในการให้ เสรีภาพในการได้ ก็จะเป็นไปได้ยาก เสรีภาพในการปกครองแบบประชาธิปไตยพยายามเปิดโอกาสให้ศักยภาพของมนุษย์ แต่ละคนได้ออกไปมีส่วนร่วมที่เป็นประโยชน์แก่สังคมให้มากที่สุด เมื่อเรามีเสรีภาพเป็นโอกาส และสามารถนำเอาศักยภาพของเราไปทำประโยชน์ให้แก่สังคมและส่วนรวม เมื่อมีเสรีภาพ ความสามารถ และสติปัญญาของแต่ละคนก็มีโอกาสที่จะออกไปร่วมกันอำนวยความสะดวกแก่สังคม เสรีภาพที่จะให้ นี้ เป็นสาระสำคัญของประชาธิปไตย ดังนั้น เราต้องมองว่า ทำอย่างไรที่จะให้ศักยภาพของคนที่มีอยู่ออกไป ทำประโยชน์แก่สังคมได้อย่างเต็มที่ สังคมที่พัฒนาแล้วในระบบประชาธิปไตยจะพยายามเปิดช่องทาง ที่จะเอาศักยภาพของแต่ละคนออกไปใช้ทำประโยชน์แก่สังคม ซึ่งจะช่วยให้สังคมประชาธิปไตยพัฒนา และก้าวหน้า เมื่อมีเสรีภาพในการให้ เป็นต้นทุนของเสรีภาพในการได้ก็จะเกิดความสมดุลความพอดี ที่เป็นลักษณะของทางสายกลาง ซึ่งทำให้มีประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์

ส่วนสิทธิ แปลว่า อำนาจอันชอบธรรม หมายถึง สิ่งที่คุณพึงมี พึงได้ หรือควรจะทำได้ตาม ที่เขาต้องการ โดยที่เขาไม่อำนาจอันชอบธรรมที่จะอ้างหรือเรียกร้องตามสิทธินั้น เป็นลักษณะสำคัญ ที่แสดงถึงความมีเสรีภาพ เสรีภาพที่สำคัญ ได้แก่ การมีได้ทำตามสิทธินั้น นอกจากเรามีสิทธิ และเสรีภาพแล้ว เราต้องทำอะไรให้แก่รัฐ ส่วนรวม สังคม หรือแก่ประเทศชาติด้วย ซึ่งเป็นหน้าที่ สิทธิ นั้นคู่กับหน้าที่ พลเมืองของประเทศประชาธิปไตยมีสิทธิและต้องมีหน้าที่ด้วย สิทธิเป็นเรื่องที่จะได้ ส่วนหน้าที่เป็นเรื่องที่จะให้ พลเมืองในสังคมประชาธิปไตยควรสร้างจิตสำนึกในหน้าที่ถึงขั้นที่ยึดถือ ว่าสิทธิที่จะได้ทุกอย่างมีมาพร้อมกับหน้าที่ที่จะต้องทำ เป็นความสมดุล และเมื่อเกิดภาวะสมดุล ก็จะเข้าสู่ทางสายกลางที่นำไปสู่ประชาธิปไตย

ส่วนเสรีภาพก็ต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบ หน้าที่มีมากกับความรับผิดชอบ กล่าวคือ นอกจากทำหน้าที่แล้วก็ต้องมีความรับผิดชอบด้วย เมื่อสิทธิต้องมากกับหน้าที่ฉันใด เสรีภาพก็ต้องมากกับ ความรับผิดชอบ หมายความว่า เราต้องใช้เสรีภาพอย่างมีความรับผิดชอบ และต้องรับผิดชอบต่อการใช้ เสรีภาพนั้นด้วย ดังนั้น ความรับผิดชอบแบ่งเป็น 2 ตอน คือ รับผิดชอบต่อการที่ได้ทำหรือแสดงออกไป แล้ว ก็รับผิดชอบต่อก่อนจะทำหรือก่อนจะแสดงออก เป็นการแสดงออกอย่างมีความรับผิดชอบ คนที่มีความ รับผิดชอบอย่างแท้จริงเป็นที่ปรารถนาในระบบประชาธิปไตย ได้แก่ คนที่รับผิดชอบต่อตั้งแต่เริ่มต้น ก่อนที่จะใช้เสรีภาพในการกระทำหรือแสดง เป็นคนที่ใช้เสรีภาพอย่างมีความรับผิดชอบ ด้วยความรู้ ความตระหนักรู้ การแสดงออกหรือการกระทำของเราจะก่อให้เกิดผลดีผลเสียอย่างไร และพยายามให้ การแสดงออกหรือการกระทำนั้นเป็นไปอย่างถูกต้อง ก่อผลที่ดีที่สุด การแสดงออกหรือการกระทำใดๆ จากตัวบุคคลย่อมเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาข้อมูล ข้อเท็จจริง เหตุผล ความถูกต้อง ชอบธรรม

ผลดี ผลเสียต่างๆ ด้วยความมุ่งหมายต่อความจริง ความดีงามและประโยชน์สุขเป็นอย่างดีแล้วว่าการแสดงออกและการกระทำของตนจะไม่ก่อให้เกิดผลเสียและเกิดผลสร้างสรรค์อย่างดีที่สุด ฉะนั้นยิ่งอยากมีเสรีภาพก็ต้องยิ่งพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบตามขึ้นไปด้วย เมื่อการใช้เสรีภาพสมดุลแล้วก็จะมีความพอดี เป็นทางสายกลาง ซึ่งจะทำให้บรรลุจุดหมายของความเป็นประชาธิปไตยที่ดี

เมื่อมีเสรีภาพทั้งภายนอกและภายใน ประชาธิปไตยจึงจะสมบูรณ์ เสรีภาพภายใน ได้แก่ จิตใจจะต้องเสรี อิสระจากการครอบงำของอำนาจที่จะมาชักจูงไปให้ผิดไปจากธรรม คือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือตัณหา มานะ ทิฐิ เมื่อกิเลสครอบงำจิตใจแล้วก็ทำให้เราไม่อยู่ในธรรม และทำให้การแสดงออกภายนอกไม่อยู่ในธรรม คือจะทำการเพื่อประโยชน์ส่วนตัวด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เป็นการทำตามใจชอบและความถูกต้องชอบธรรมจะไม่เกิดขึ้น แต่จะกลายเป็นการทำลายความชอบธรรม เพราะฉะนั้น ข้อสำคัญที่สุด ในใจจะต้องมีเสรีภาพจากกิเลส ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา มานะ ทิฐิ คนต้องใช้ปัญญาด้วยความเที่ยงธรรม ด้วยความสุจริตใจจริงๆ และจิตใจต้องไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส เสรีภาพนั้นจะทำให้เกิดประชาธิปไตยได้แท้จริง ก่อนมีเสรีภาพภายนอกได้อย่างแท้จริงนั้นจะต้องมีเสรีภาพในจิตใจเป็นพื้นฐาน ที่พ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส จึงจะได้เสรีภาพที่แท้จริง เสรีภาพภายในจิตใจนี้เกี่ยวข้องไปถึงการใช้ปัญญา เมื่อเราพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสแล้ว ปัญญาของเราจะบริสุทธิ์ผ่องใส สามารถคิดและวางแผนอย่างเที่ยงธรรม คนในสังคมประชาธิปไตยที่จะปกครองตนเองได้และปกครองกันเองได้จะต้องใช้ปัญญาให้มาก การใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นการใช้เสรีภาพอย่างสูงสุด เมื่อประชาชนจะปกครองตนเอง ประชาชนแต่ละคนมีเสรีภาพที่จะเลือกตัดสินใจ เขาจะต้องรับผิดชอบต่อผลการตัดสินใจของตน ประชาธิปไตยที่ถือเอาเสียงข้างเสียงจะมีความหมายและได้ผลจริงจนทำให้เกิดประชาธิปไตยที่ดีต้องมีเนื้อหาสาระอยู่ข้างในคือ ผู้ออกเสียงมีสติปัญญาและเลือกตัดสินใจด้วยการใช้สติปัญญาอย่างแท้จริง

เสรีภาพที่เป็นฐานของปัญญาคือธำมณีหน้าของประชาธิปไตย โดยในระบอบประชาธิปไตยนั้นถือว่าเสียงประชาชนเป็นใหญ่และเป็นเสียงสวรรค์ การพัฒนาประชาธิปไตยให้ดีต้องพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพด้วย ต้องพัฒนาปัญญาให้ประชาชนสามารถเลือกตัดสินใจด้วยการใช้ปัญญา การใช้ปัญญาอย่างจริงจังเป็นสาระสำคัญของประชาธิปไตย เพราะเมื่อเราพ้นจากการครอบงำของกิเลสแล้ว เราจึงจะสามารถใช้ปัญญาได้อย่างบริสุทธิ์ ยุติธรรมและเต็มที่ การกระทำและการแสดงออกที่เกิดจากการใช้ปัญญานี้จึงจะได้สิ่งที่ถูกต้องและเป็นผลดี เราก็เอาปัญญาอย่างนี้เพื่อใช้ในการปกครองกันเอง ปัญญาจะเป็นตัวสื่อโยงระหว่างพฤติกรรมหรือเสรีภาพที่แสดงออกไปภายนอกกับจิตใจที่มีเสรีภาพอยู่ภายใน เกิดเป็นความสมดุล เป็นเสรีภาพที่พอดีโดยสมบูรณ์ เป็นการเข้าถึงทางสายกลางที่แท้จริง คนที่มีปัญญา มีเสรีภาพรู้จักปกครองตนเองได้ ถ้าเป็นผู้จัดสรรรูปแบบประชาธิปไตย ก็จะจัดสรรได้รูปแบบที่ดี เที่ยงธรรม เป็นรูปแบบที่เลือกสรรแล้วด้วยความเข้าใจเหตุเข้าใจผล เหมาะแก่สังคม ในที่สุดแล้ว ประชาธิปไตยนั้นเป็นการปกครองกันเองด้วยปัญญาของคนที่มีจิตใจเป็นเสรี ปัญญาที่สำคัญคือปัญญาที่รู้ธรรม รู้ความจริง

รู้ความถูกต้อง ความดีงามอย่างถึงเหตุผลที่แท้จริง หน้าที่ของปัญญาอยู่ที่พาคนไปให้ถึงธรรม เมื่อคนเข้าถึงธรรม อยู่กับธรรมและทำการตามธรรม เมื่อนั้นประชาธิปไตยจะบรรลุความมีแก่นสาร

ใน ส่วนที่ 2 พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงประชาธิปไตยจะเป็นจริงได้เมื่อผู้ใช้อำนาจเป็นธรรมาธิปไตย กล่าวคือ ถือธรรมเป็นใหญ่และยอมให้กับธรรม การพัฒนาประชาธิปไตยด้วยธรรมาธิปไตย เป็นการพัฒนาและสร้างสรรค์ประชาธิปไตยในระดับเนื้อหาสาระ ด้วยการแสวงหาปัญญาและใช้ปัญญาอย่างจริงจัง บุคคลมีเสรีภาพที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเอง และให้ศักยภาพนั้นเป็นผลดีในการใช้เสรีภาพที่เกื้อกูลต่อชีวิตและสังคม ทำให้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยเป็นไปอย่างสมดุล โดยเป็นเสรีภาพของคนที่พักครองตนเองได้

คนที่ร่วมอยู่ร่วมพัฒนาประชาธิปไตยต้องเป็นคนที่ใช้ปัญญาและมุ่งสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาเลือกเห็นวินิจฉัยว่า อะไรเป็นความจริง ความถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ที่แท้จริง เพื่อทำตามที่มองเห็นด้วยปัญญานั้นให้บรรลุประโยชน์สุขที่แท้จริง ความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์ที่แท้จริงเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ปรารถนาจะเข้าถึงในสังคมประชาธิปไตย คนจะยอมกันได้เพื่อเห็นแก่ความจริง ความถูกต้องดีงาม เหตุผล ตัวประโยชน์ที่แท้ หรือสาระที่จะเป็นตัวแก้ไขปัญหา ซึ่งเรียกว่า ธรรม ดังนั้น ในสังคมประชาธิปไตย คนจะยอมกันได้เพื่อเห็นแก่ธรรม เพราะยอมรับนับถือธรรมให้เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่เหนือกว่าตัวตน ทุกคนถือธรรมเป็นใหญ่ และยอมได้เพื่อเห็นแก่ธรรม เรียกว่า ธรรมาธิปไตย คนในสังคมประชาธิปไตยจะต้องเป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ยกธรรมขึ้นนำหน้า ความถือตัวต้องยอมให้แก่ธรรม คนที่ถือธรรมเป็นใหญ่ แม้จะปฏิบัติตามหลักธรรมาธิปไตยได้เพียงในชั้นลบ คือ ไม่ให้ตัณหา มานะ ทิฐิอยู่เหนือหรือละเมิดธรรม ก็เรียกได้ว่า เป็นคนที่ปกครองตนเองได้ เมื่อประชาชนมีความสามารถในการปกครองตนเองได้ การสร้างสรรค์ประชาธิปไตยจะสำเร็จ เพราะประชาธิปไตยคือการปกครองตัวเองของประชาชน ประชาชนที่ปกครองตนเองได้ คือประชาชนที่เป็นธรรมาธิปไตย เพราะฉะนั้น ประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชนเป็นธรรมาธิปไตย หรือการปกครองของประชาชน ที่เมื่อตัณหา มานะ ทิฐิ ถึงเส้นขีดของธรรม ตัณหา มานะ ทิฐินั้นจะต้องหยุดไป ประชาธิปไตยจะสัมฤทธิ์ได้ ประชาชนต้องเป็นธรรมาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยเกี่ยวโยงไปถึงประชาชน คุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาชน ประชาธิปไตยที่ดีต้องเป็นการปกครองของประชาชนที่ดี ประชาชนที่ดีคือประชาชนที่ปกครองตนเองได้หรือประชาชนที่เป็นธรรมาธิปไตย แต่ถ้าประชาชนไม่ถือธรรมเป็นใหญ่ ไม่เป็นธรรมาธิปไตย ก็จะปกครองตนเองไม่ได้ ประชาธิปไตยก็จะไม่ดีและประชาชนจะเดือดร้อน ฉะนั้น ถ้าจะให้ประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้และเป็นประชาธิปไตยที่ดี ประชาชนจะต้องพัฒนาตนให้เป็นธรรมาธิปไตย เมื่อประชาชนเป็นธรรมาธิปไตยแล้ว ก็ไปปฏิบัติการแสดงออกตามรูปแบบของระบอบประชาธิปไตย การสร้างสรรค์หรือพัฒนาประชาธิปไตย ต้องมีการกระทำที่จริงจังด้วย ต้องใช้ปัญญาอย่างจริงจัง มีใจแน่วแน่ มั่นคงที่จะทำสิ่งนั้นๆ ด้วยความยั่งยืน อดทน เพราะเป็นวิถีทางที่ยาวไกล

ในส่วนที่ 3 ประชาธิปไตย จะยืนยงต้องครบสามหลักใหญ่ ได้แก่ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ได้กล่าวถึงประชาธิปไตยอเมริกันที่จะเกิดความคับขันเพราะการขาดภราดรภาพ สังคมอเมริกาถือว่าประเทศชาติของตนเกิดจากคนหลายเชื้อชาติ เผ่า ลัทธิทางศาสนา อพยพเข้ามาอยู่ร่วมกัน และจะดำรงอยู่ได้ด้วยดีเมื่อคนที่หลากหลายประสานกลมกลืนกัน สังคมอเมริกาประสบปัญหาความแตกแยกทางเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมโดยตลอด ในปัจจุบัน ปัญหาความแตกแยกได้ลุกลามรุนแรงขึ้น อีกทั้งไม่มีความหวังว่าปัญหานี้จะจบลงได้อย่างไรในอนาคต ปัญหาความแตกแยก ขาดความสามัคคีนี้เป็นรอยต่อและโรคร้ายที่กัดกร่อนหรือบ่อนทำลายประชาธิปไตยอเมริกา หากเอาประชาธิปไตยอเมริกาเป็นความฝันของไทย เราต้องรู้เรื่องของอเมริกาให้ดีและนำบทเรียนของอเมริกาไปใช้ให้เกิดประโยชน์

สังคมอเมริกาเชิดชูหลักการแห่งเสรีภาพและความเสมอภาคอย่างดีเยี่ยมและประสบความสำเร็จในการใช้หลักการทั้งสองข้อ แต่ดูเหมือนว่าจะอับจนเพราะปัญหาเกี่ยวกับเรื่องภราดรภาพที่แก้ไม่ได้ นับเป็นเครื่องเตือนใจสังคมที่จะพัฒนาประชาธิปไตยให้พยายามรักษาเอกภาพและความสามัคคีในสังคมไว้ เป็นความสำคัญของหลักการเรื่องภราดรภาพซึ่งถือเป็นหลักการพื้นฐาน

ปัญหาเสรีภาพและความเสมอภาคจะไม่หมดไป หากไม่มีภราดรภาพ แต่บางทีปัญหาก็กเกิดในทางตรงข้าม เมื่อประชาชนแตกแยกไม่รักใคร่สามัคคีกัน เขาก็จะเพ่งจ้องมองกันทันทีว่า พวกนั้นได้พวกนั้นมืออย่างนั้น ทำไมพวกเราไม่ได้ ไม่มีอย่างนั้น เป็นปัญหาว่าไม่ได้รับความเสมอภาค และเสรีภาพที่ถูกมองว่าไม่เท่ากัน ปัญหาเกี่ยวกับภราดรภาพอาจมีหลายรูปแบบ เพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้คนแบ่งแยกขัดแย้งกันมีหลายอย่าง เช่น ผิว เผ่าพันธุ์ ภูมิภาค และลัทธิความเชื่อถือ ซึ่งแต่ละอย่างก็อาจต้องใช้วิธีการแก้ปัญหาเฉพาะที่ต่างกัน แต่สิ่งที่ควรระวังก็คือการดูถูก ดูหมิ่นและกีดกันกันด้วยเรื่องภูมิภาค ซึ่งมักอยู่ร่วมกับความแบ่งแยกที่เป็นตัวปัญหาเดิม การศึกษาเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาคนเพื่อปรับภูมิภาคของประชาชนให้สม่าเสมอกัน และยังช่วยในการแก้ปัญหาความแตกแยกที่เกิดจากสาเหตุอื่นๆ ด้วย ถ้าไม่สามารถสร้างภราดรภาพขึ้นในหมู่ประชาชนด้วยจิตใจที่แท้จริงได้ ปัญหาเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาคก็จะมีอยู่เรื่อยไปและไม่มีหลักประกันที่จะทำให้ประชาธิปไตยมั่นคงยั่งยืนสำหรับปัญหาสุดท้ายที่เป็นบทพิสูจน์มนุษยชาติ ได้แก่ เมื่อใดที่ได้พัฒนาประชาธิปไตยกันไปพอสมควรแล้ว ประชาชนทั่วไปได้รับหลักประกันที่จะมีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคพอสมควรในระดับที่เรียกว่าลงตัวอยู่ตัวแล้ว ปัญหาเกี่ยวกับเอกภาพที่แผงมานานก็จะโผล่ขึ้น และจะเป็นปัญหาที่หนักหนาแก้ไขยากที่สุด อาจถึงกับเป็นจุดติดตันของมนุษยชาติได้ เมื่อปัญหาเกี่ยวกับภราดรภาพโผล่ขึ้นเด่นชัดและส่งผลย้อนกลับไปสู่ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคอีกครั้ง เรื่องนี้อาจเป็นปัญหาสุดท้ายของมวลมนุษยชาติและจะเป็นบททดสอบหรือพิสูจน์มนุษยชาติว่า มนุษย์นี้จะสามารถพัฒนาตนให้สำเร็จเพื่อบรรลุถึงสันติภาพและอิสรภาพที่แท้จริงได้หรือไม่

นักการเมือง นักปกครองและประชาชนที่ปรารถนาจะแก้ปัญหาของสังคมมนุษย์อย่างแท้จริง และหวังที่จะสร้างสรรค์ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์มั่นคง นักการเมืองจะต้องเตรียมวางแผนทางสำหรับการแก้ปัญหาระยะยาว และมีความเป็นสากลคือ ก้าวข้ามขีดชั้นของทะเลไปสู่การแก้ปัญหาของมวลมนุษยชาติทั่วโลกคือปัญหาสากลที่มีเหมือนกันทั่วโลก ได้แก่ ความขาดกราดรภาพ การแก้ปัญหานี้ได้ เป็นเรื่องของจิตใจด้วยความเชื่อถือและคุณธรรม ซึ่งต้องใช้ปรัชญาทางด้านศาสนา ปรัชญา ศิลธรรม จริยธรรมและศาสตร์ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งหมด

ในส่วนนี้ยังกล่าวได้ว่า เสมอภาพและเสรีภาพจะไปติดบนเอกภาพ ในทางพระพุทธศาสนา มองหลักการทั้ง 3 อย่างนั้นโยงสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กราดรภาพหรือเอกภาพเป็นเหมือนสนาม ที่รองรับสมาชิกของที่ประชุมให้อยู่ด้วยกัน โดยมีอิสระพร้อมกับความสามารถกลมกลืน ซึ่งแต่ละคน อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ถูกต้องเหมาะสม สัมพันธ์กันได้ดี พฤติกรรมและความเป็นไปต่างๆ ที่เป็นเรื่องของเสรีภาพและความเสมอภาคก็แสดงอยู่ภายในแหล่งรวมอันเดียวกัน เมื่อทุกคนใช้เสรีภาพ อย่างเท่าเทียมกัน เกื้อกูลกัน ถูกต้องตามตำแหน่งฐานะ ทุกอย่างก็ดำเนินไปด้วยดี เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงแสดงหลักการใหญ่แห่งเอกภาพไว้ โดยครอบคลุมความเป็นอยู่และการปฏิบัติ ที่เป็นเรื่องของเสรีภาพและเสมอภาพ โยงกันได้ในระบบ ที่ประสานเป็นหนึ่งเดียว หลักธรรมนี้เรียกว่า สาราณียธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องระลึกรึงกัน มีความหมายทำนองเดียวกับกราดรภาพ และมีสาระสำคัญว่า สังคมประชาธิปไตยจะต้องมีเครื่องผูกพันคนให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน เพราะการที่แต่ละคนจะอยู่ได้ด้วยดีและเอาศักยภาพของตนร่วมสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตยได้ คนเหล่านั้นต้องมีความสามัคคีร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี โดยสาราณียธรรม 6 ประการ ได้แก่ 1) จะทำอะไรก็ทำต่อกันโดยเมตตา 2) จะพูดอะไรก็พูดต่อกันโดยเมตตา 3) จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา 4) มีกินมีใช้เผื่อแผ่ให้ทั่วถึงกัน 5) ประพฤติดีมีวินัยอยู่ใต้กฎหมายเสมอกัน และ 6) มีแนวคิดความเห็นร่วมหลักการลงกัน คือ คนในสังคมประชาธิปไตยอย่างน้อยต้องมีความเห็น ความเข้าใจและความเชื่อมั่นในหลักการของประชาธิปไตย ยอมรับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

ประชาธิปไตยแท้จริงอยู่ใกล้ๆ ตัว เมื่อประชาชนมีเมตตาไมตรีรักใคร่สามัคคีกันดีแล้ว ปัญหาเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาคก็ปรับลงตัวได้ไม่ยาก แล้วหลักการทั้งเสรีภาพ เสมอภาค และกราดรภาพก็พร้อมบริบูรณ์ ประชาธิปไตยเมื่อมีรากฐานและแก่นสารครบแล้วย่อมตั้งมั่นได้ ข้อสุดท้ายที่เป็นเรื่องสำคัญครอบคลุมทั้งหมดคือ ต้องมีความเข้าใจหลักความเชื่อหรือหลักการที่ยึดมั่นในเรื่องประชาธิปไตย มีร่วมกัน สอดคล้องเสมอเหมือนไปกันได้ ตลอดจนเข้าใจร่วมกันในธรรมชาติของโลก และชีวิตตามที่เป็นจริง ประชาธิปไตยก็จะตั้งตัวอยู่ได้ และในที่สุด หลักการพื้นฐานที่รองรับสังคมได้แก่ เรามีความเชื่อมั่นยึดถือและเข้าใจหลักการสำคัญของประชาธิปไตยร่วมกัน ตลอดจนเข้าใจร่วมกันในความเป็นจริงธรรมชาติของโลกและชีวิต เพื่อที่จะรองรับความเป็นมนุษย์ของเราไว้ด้วยกัน

สังคมก็เกิดเอกภาพซึ่งเป็นสนามหรือเวทีที่แสดงของเสรีภาพและความเสมอภาค เมื่อคนใช้เสรีภาพ ความเสมอภาคบนพื้นฐานของภราดรภาพ โดยมีใจรักกัน คำนึงถึงกัน มุ่งประโยชน์สุขร่วมกัน การใช้เสรีภาพและความเสมอภาคนั้นก็จะอยู่ในขอบเขตที่ติงาม สร้างสรรค์และไม่ก่อให้เกิดความวุ่นวาย

ลึกลงไปเนื้อแท้ของภราดรภาพคือความเมตตา ได้แก่ ความรัก ความปรารถนาดี มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นหลักประกันความจริงใจต่อผู้อื่นและต่อสังคม เพราะฉะนั้น จึงเน้นความมีเมตตาและการปฏิบัติต่อกันโดยเมตตา แต่มนุษย์จะอยู่รอดได้ สามารถแก้ปัญหา สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้สำเร็จ ต้องมีปัญหา รู้ความจริง ความถูกต้อง รู้เหตุปัจจัยในสิ่งทั้งหลาย ดังนั้น ปฏิบัติการโดยเมตตาจึงต้องมีปัญญาเป็นแสงสว่างชี้แนวทาง

เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นหมู่ก็ให้ใช้หลักประสานปัญญาความสามารถด้วยการประชุมกันโดยพร้อมเพียง และอยู่บนหลักปฏิบัติที่เรียกว่า สมานัตตตา แปลว่า ความมีตนเสมอกันหรือร่วมสุขร่วมทุกข์กัน เมื่อความเสมอภาค ภราดรภาพกำกับก็ส่งผลไปยังเสรีภาพ ดังนั้น หลักการทั้ง 3 ได้แก่ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ จึงบูรณาการกันอยู่ในหลักสมานัตตตาอย่างสมดุล เวลานั้นที่ประชาธิปไตย ประสบปัญหาอย่างหนัก ซึ่งหลักการทั้ง 3 นั้นได้แตกแยกกระจัดกระจายกันไป ทำให้ต้องหันเข้าสู่หลักการแห่งสมานัตตตา เพื่อให้ความเสมอภาค ใช้เสรีภาพได้เท่าเทียมกันบนฐานแห่งภราดรภาพ ที่ประชาชนมีวิถีชีวิตแห่งประชาธิปไตยอันสามัคคี มีเอกภาพ โดยอยู่ร่วมกันอย่างร่วมแรงร่วมใจ ดังนั้น เห็นได้ว่า องค์ประกอบทั้งหลายของประชาธิปไตยก็โยงประสานกันได้ทั้งหมด เรื่องของประชาธิปไตยนั้นในที่สุดก็หนีธรรมชาติไม่พ้น ต้องมีธรรมะ เอาธรรมะไปใช้ปฏิบัติและสร้างสรรค์ ประชาธิปไตยให้ได้สำเร็จ ครบบริบูรณ์ทั้งรูปแบบคือระบบ และเนื้อหาคือสารธรรม เป็นประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์

นอกจากนั้น ในหนังสือ เรื่อง “*ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์ กับ นิติศาสตร์)*”⁶¹ ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เช่นกัน ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2549 ได้เสนอแนวคิด เรื่อง “*ธรรมาธิปไตย*” เช่นกันว่า ระบอบประชาธิปไตย ที่มีคุณภาพต้องเป็นธรรมาธิปไตย ซึ่งธรรมาธิปไตยไม่ใช่ระบบการปกครอง แต่เป็นเกณฑ์การตัดสินใจของบุคคลที่อยู่หรือร่วมอยู่ในระบบการปกครองนั้น ธรรมาธิปไตยจึงใช้ได้กับทุกระบบการปกครอง ทั้งนี้ เกณฑ์การตัดสินใจมี 3 แบบ ได้แก่ อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย และธรรมาธิปไตย ส่วนธรรมาธิปไตย หมายถึง การตัดสินใจตามธรรมะ ตามความจริงที่ถูกต้อง ติงาม และประโยชน์สุขที่แท้จริง ที่มั่นคง ยั่งยืน

⁶¹ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), *ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ* (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์ กับ นิติศาสตร์) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2549).

กิจกรรมของระบบประชาธิปไตยเต็มไปด้วยการตัดสินใจ เริ่มด้วยชาวบ้านแต่ละคนก็มีเกณฑ์ในการตัดสินใจของตัวเองในการเลือกตั้ง หากเป็นการตัดสินใจโดยตรวจสอบเรื่องราว ค้นหาความเป็นจริง หาข้อมูลให้ชัดเจน และใช้ปัญญาพิจารณาในการเลือกตั้ง ถือเป็นธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยของชาวบ้านถูกทดสอบครั้งสำคัญในวันเลือกตั้ง เป็นการตัดสินใจของผู้มีอำนาจในระบบประชาธิปไตย นั่นก็คือประชาชนทุกคน

การตัดสินใจที่ดี คนต้องมีปัญญา ดังนั้น จึงต้องมีการศึกษาเพื่อให้มีปัญญา เพื่อให้รู้ว่าอะไรคือความจริง อะไรถูกต้อง อะไรดีงาม การศึกษาจึงสำคัญสำหรับประชาธิปไตย ส่วนอำนาจตัดสินใจเป็นหัวใจของระบบการปกครอง ใครมีอำนาจตัดสินใจสูงสุดนั่นคือตัวกำหนดระบบการปกครอง ดังนั้น ถ้าเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจ จึงต้องตัดสินใจบนฐานของธรรมาธิปไตย กล่าวคือ ตัดสินใจด้วยปัญญา โดยมีเจตนาที่เป็นธรรม ดังนั้น การพัฒนาคุณภาพของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจการตัดสินใจด้วยการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญของธรรมาธิปไตย การมีทั้งปัญญาและเจตนาจึงเป็นจุดศูนย์กลางในการพัฒนามนุษย์ให้มีธรรมาธิปไตย ผู้ที่พัฒนาแล้วด้วยการศึกษา มีทั้งปัญญาและเจตนาที่ดี ก็มั่นใจได้ว่า เขาจะใช้อำนาจตัดสินใจในระบบประชาธิปไตยด้วยการตัดสินใจที่เป็นธรรม นับเป็นจุดพบกันของระบบการปกครองกับธรรมะ คือความจริง ความถูกต้องดีงาม ที่เป็นหลักทั่วไป

คนในสังคมประชาธิปไตยต้องใช้ปัญญาด้วย ไม่เช่นนั้นถึงแม้ด้านเจตนาดี ก็ไม่สามารถใช้อำนาจตัดสินใจได้อย่างถูกต้องได้ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องพัฒนาคุณภาพของประชาชนเพื่อให้ตัดสินใจด้วยปัญญา โดยมีเจตนาที่เป็นธรรม นี่คือธรรมาธิปไตยที่เป็นคุณสมบัติสูงสุดของการปกครองที่ดี และต้องพัฒนาระบบประชาธิปไตย

นอกจากนั้น เรายังมีประชาธิปไตยตัวแทน มีคนที่ใช้อำนาจตัดสินใจแทนประชาชน ในนามของประชาชน ดังนั้น ตัวแทนนี้ต้องใช้อำนาจตัดสินใจเพื่อประชาชน ตัดสินใจที่เป็นธรรมคือธรรมาธิปไตย โดยเฉพาะคนที่มีอำนาจตัดสินใจใหญ่ที่สุด เป็นผู้บริหารสูงสุด นั่นก็คือนายกรัฐมนตรี เพราะได้รับมอบความไว้วางใจให้เป็นผู้ใช้อำนาจตัดสินใจแทนประชาชน หรือในนามของประเทศชาติ ดังนั้น ผู้บริหารสูงสุดต้องทำการตัดสินใจด้วยเกณฑ์ธรรมาธิปไตย มิฉะนั้น ประชาธิปไตยไม่มีทางสำเร็จ เป็นประชาธิปไตยที่ดีและเป็นธรรม และสุดท้าย ประเทศไทยจะเป็นประชาธิปไตยไม่ได้

ธรรมาธิปไตยของผู้ปกครองต้องทำเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ต้องทำให้แก่บ้านเมือง กระทั่งแม้แต่ประโยชน์ส่วนตนก็สละได้ เป็นเจตนาดีเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนอย่างแท้จริง ธรรมะของผู้ปกครองต้องสูงกว่าคนทั่วไปเพื่อทำหน้าที่ของผู้ปกครองและใช้อำนาจตัดสินใจบนฐานแห่งธรรม

ดังนั้น ธรรมาธิปไตยมีความสำคัญกับระบบประชาธิปไตยในขั้นรากฐานสุด เป็นตัวแกนเป็นตัวยัน เป็นตัวสำเร็จเด็ดขาดของประชาธิปไตยที่ดี หรือที่พึงปรารถนา เพราะเป็นการตัดสินใจด้วยธรรมาธิปไตยในทุกกิจกรรมของประชาธิปไตย การใช้อำนาจตัดสินใจนี้เป็นแกนกลางของระบบการปกครอง ไม่ว่าจะป็นราษฎรหรือผู้ปกครอง ถ้าจะให้ประเทศมีประชาธิปไตย ผู้นั้นต้องมี

ธรรมาธิปไตย นอกจากนั้น ด้วยธรรมาธิปไตยใช้วิธีการทางปัญญาในการค้นหาธรรม ทำให้ไม่มีความรุนแรงในการปฏิรูปการเมือง ส่วนรัฐธรรมนูญต้องตั้งธรรมเป็นหลักของสังคมประชาธิปไตย เพื่อเป็นกติกาที่จะยึดถือร่วมกันของสังคม โดยมุ่งอยู่ที่การหาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และประโยชน์ที่แท้จริงของประชาชน

สำหรับ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้นำเสนอ “ประชาธิปไตยแบบพอเพียง” ไว้ในหลายบทความ อาทิ บทความที่เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ออนไลน์ปี พ.ศ. 2554 และ 2555 เพื่อเป็นทางเลือกใหม่ให้กับ การสร้างประชาธิปไตยของประเทศไทย เพื่อแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยแบบตะวันตก

ในบทความเรื่อง “ประชาธิปไตยแบบพอเพียง (2)” ซึ่งเผยแพร่ในวันที่ 7 สิงหาคม 2554⁶² ในเว็บไซต์ของ Manager Online กล่าวว่า ประชาธิปไตยแบบตะวันตกเป็นระบอบการเมืองที่มีไว้เพื่อป้องกันและส่งเสริมระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จึงเป็นสาเหตุให้ประชาธิปไตยสนองตอบ แต่ความต้องการและผลประโยชน์ของนายทุนและชนชั้นกลาง โดยปัจจัยสำคัญของการมีประชาธิปไตยคือ การมีชนชั้นกลางสนับสนุน แต่ในสังคมไทยยังมีคนยากจนที่มีปัญหาอยู่มาก และมักไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน เราคาดหวังให้ชุมชนในชนบทมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย หมายถึง การจัดรูปแบบการปกครองให้ชุมชนท้องถิ่นโดยใช้วิธีการของประชาธิปไตย แต่ในความเป็นจริง คนในชนบทไม่ค่อยเห็นประโยชน์ของประชาธิปไตย ในแง่วิธีการปกครอง และแม้แต่สิทธิเลือกตั้งก็ไม่หวงแหน ส่วนกระบวนการปกครองแบบประชาธิปไตยระดับชาติ ประชาชนก็เป็นฝ่ายถูกระงับมากกว่าเป็นฝ่ายที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ดังนั้น ชัยอนันต์จึงเสนอว่า การคาดหวังให้ประชาธิปไตยเกิดขึ้นในสังคมไทยโดยให้ประชาชนมีความพร้อมและเป็นส่วนสำคัญของระบอบการเมืองนั้นอาจเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เพราะประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นรูปแบบและวิธีการไม่มีความหมายต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน แต่ทว่าการดำเนินกิจกรรมที่ชาวบ้านจัดให้มีขึ้นเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานของตนเองกลับมีความสำคัญกว่า โดยกระบวนการแก้ปัญหานั้นใช้คือการมีส่วนร่วมกันด้วยการอาศัยความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม โดยไม่จำเป็นต้องมีการจัดโครงสร้างและวิธีการทำงานแบบประชาธิปไตย ดังนั้น ประชาธิปไตยแบบพอเพียงน่าจะเป็คำตอบได้ เพราะประชาธิปไตยแบบพอเพียงดูเป้าหมายของประชาธิปไตยว่า เป็นการสร้างความพอเพียงและการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ชุมชนและชาวบ้านหรือไม่ กล่าวคือ สามารถสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อปกป้องมิให้ระบบทุนนิยมเข้ามาทำลายชุมชนได้หรือไม่ ด้วยเศรษฐกิจแบบพอเพียงปฏิเสธรระบบทุนนิยม ดังนั้น การสร้างชุมชนที่เข้มแข็งไม่ได้เริ่มต้นโดยมีโครงสร้างชุมชนแบบประชาธิปไตย แต่เริ่มด้วยการร่วมกันทำกิจกรรมที่เรียบง่ายและพึ่งพาตนเอง

⁶² ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตยแบบพอเพียง (2) [ออนไลน์]

เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้อยู่ได้ โดยพึ่งพาการตลาดให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ การสร้างและส่งเสริมประชาธิปไตยแบบพอเพียง คือ การปลดปล่อยประชาชนให้เป็นอิสระจากสภาวะการอุปถัมภ์ของระบอบการเมืองที่ใช้นโยบายประชานิยมเป็นเครื่องมือ ประชาธิปไตยแบบพอเพียงสามารถเกิดขึ้นได้ในระดับชุมชนจากการร่วมกันทำกิจกรรมที่พึงรัฐให้น้อยลงและปล่อยให้ชุมชนจัดการตนเองมากกว่าที่จะให้องค์กรปกครองท้องถิ่นดำเนินการ ดังนั้น การกระจายอำนาจที่แท้จริงจึงไม่ใช่การกระจายอำนาจจากส่วนกลางไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ต้องลงไปถึงประชาชนให้ประชาชนจัดการทำกิจกรรมต่างๆ เอง เช่น ทำแผนชุมชน ตั้งเป้าหมายระดับชุมชน ตั้งงบประมาณและจัดการงบประมาณได้เอง จึงเรียกได้ว่า มีประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างแท้จริง ประชาธิปไตยแบบพอเพียง ประชาชนไม่ต้องมีตัวแทน แต่มีแผนและงบประมาณของตนเองซึ่งสามารถแก้ไขปัญหาของประชาชนได้

ส่วนบทความ เรื่อง “*ประชาธิปไตยแบบพอเพียง*”⁶³ ของชัยอนันต์ ซึ่งเผยแพร่ในวันที่ 22 มกราคม 2555 ในเว็บไซต์ของ Manager Online ชัยอนันต์ได้เสนอให้นำเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย ที่เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบพอเพียง ส่วนประชาธิปไตยตัวแทนต้องมีกิจกรรมของความร่วมมือนระหว่างประชาชนเสริมด้วย มิเช่นนั้น ประชาธิปไตยไทยจะมีแต่ความขัดแย้งและยากที่จะเกิดความสมานฉันท์

ชัยอนันต์ได้กล่าวถึงสังคมไทยที่เกิดความขัดแย้งแตกแยกกันอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ทั้งๆ ที่อยู่ในสังคมประชาธิปไตย และอยู่ในระยะที่มีระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเกือบเต็มรูปแบบ ชัยอนันต์จึงเสนอให้เราย้อนกลับไปพิจารณาเป้าหมายของการมีระบอบประชาธิปไตยที่เป็นไปเพื่อลดความขัดแย้งในสังคมว่า ทำไมระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยไม่ทำให้สังคมมีความสมานฉันท์ อยู่ดีกินดีมากขึ้น แต่กลับก่อให้เกิดความขัดแย้ง ทำไมประชาธิปไตยไทยกลับเป็นตัวสร้างปัญหา โดยมักสร้างจากนักการเมือง พรรคการเมือง การแสวงหาผลประโยชน์และการมีโครงการต่างๆ ที่ไม่ปรากฏผลตามเป้าหมาย ทำให้เราต้องคิดว่า ประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่เรานำมาใช้มันมีลักษณะอย่างไร ชัยอนันต์เห็นว่า ลักษณะที่สำคัญของประชาธิปไตยแบบตะวันตก คือ เป็นระบอบการเมืองหรือระบอบการปกครองที่เกิดขึ้นเพื่อปกป้องระบอบทุนนิยม

ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบที่มีการเลือกตั้ง ประชาชนให้ตัวแทนยืมอำนาจไปใช้ ประชาชนมีสิทธิเลือกผู้แทน แต่ชัยอนันต์ได้ตั้งคำถามว่า นอกจากการเลือกตั้ง ประชาชนได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการเมืองหรือกิจกรรมในการกำหนดนโยบายของรัฐบาลแค่ไหน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเมื่อพิจารณาเรื่องสมานฉันท์จะพบว่า ความสมานฉันท์เกิดขึ้นจากความคล้ายคลึงกัน

⁶³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ประชาธิปไตยแบบพอเพียง* [ออนไลน์]

ความเหมือนกันมากกว่าความแตกต่าง แม้มีความแตกต่างหลากหลายก็ต้องเกิดขึ้นจากความรู้สึกที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ดังนั้น สิ่งสำคัญที่สุดคือ ประสบการณ์ของคนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนเดียวกัน ทำงานร่วมกัน การทำงานและมีกิจกรรมร่วมกันจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของความร่วมมือและความสมานฉันท์ อีกทั้งการอยู่และทำงานร่วมกันจะทำให้ผู้คนสามารถรู้จักบุคคลที่อยู่ร่วมกันได้

ถ้าเราศึกษลักษณะของประชาธิปไตยแบบตะวันตกจะพบว่า โอกาสที่ประชาชนจะรู้จัก เข้าใจ หรือเห็นการทำงานของผู้ที่มาสมัครเป็นตัวแทนนั้นมีน้อยมากหรือเกือบจะไม่มี ฉะนั้น การทำให้รู้จักกัน ถูกแต่งตั้งด้วยวิธีการโฆษณา หาเสียง การเอาใจหรือทำดีกับประชาชนก่อนมีการเลือกตั้ง ส่วนหลังจากนั้น อาจจะมีการเยี่ยมเยียนดูแลทุกข์สุขอยู่บ้าง แต่โอกาสที่ผู้แทนกับประชาชนจะมาทำกิจกรรมร่วมกันมีน้อยมาก ประชาธิปไตยแบบตะวันตกจึงไม่มีกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างบุคคล แต่ในต่างประเทศ ประชาธิปไตยที่ยั่งยืนหรือมีความขัดแย้งน้อยกว่าเราเกิดขึ้นได้ เพราะในบางครั้งสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์มีส่วนสนับสนุน กล่าวคือ หลายประเทศเคยตกเป็นอาณานิคมมาก่อน และมีขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการกู้ชาติ กู้เอกราช ซึ่งอยู่ไปอย่างต่อเนื่องยาวนาน ฉะนั้น ผู้นำเหล่านั้นเกิดการคัดสรรระหว่างกันเอง ทำให้คนได้รู้ว่าคนไหนมีลักษณะอย่างไร ซึ่งโอกาสเช่นนี้ไม่ได้มีในเมืองไทย

ประชาธิปไตยของไทยยึดถือระบบเดียวคือระบบที่อาศัยการเลือกตั้งเป็นกลไกหลัก และยิ่งนานวันยิ่งเห็นความขัดแย้งแตกแยกมากขึ้น เสมือนว่ายังมีมีการเลือกตั้ง ความขัดแย้งก็จะยิ่งมีมากขึ้น ประชาธิปไตยไทยได้จัดให้มีโครงสร้างหรือวิธีการแบบประชาธิปไตยก่อน กล่าวคือ มีชั้นมาล่อยๆ โดยไม่มีกิจกรรมที่ประชาชนจะตำรารองรับ มีแต่โครงสร้าง รัฐธรรมนูญและวิธีการที่เรียกว่าประชาธิปไตย แต่กิจกรรมที่ประชาชนจะทำเพื่อใช้วิธีการของประชาธิปไตยนั้นยังอยู่ห่าง นอกจากการไปเลือกตั้ง

ความสมานฉันท์เกิดขึ้นได้เพราะคนรู้จักกัน ทำงานร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกัน ดังนั้น การมีกิจกรรมที่จะทำให้คนมาพบปะกันมากขึ้น เช่น การทำบุญร่วมกัน การมีกลุ่มออมทรัพย์ร่วมกัน และมีเครือข่ายรักษาสีสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตพื้นฐานและความพยายามแก้ไขปัญหาในชีวิต กิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นมากมายในหลายชุมชนของไทย โดยประชาชนเริ่มมาช่วยกัน ทำให้เกิดความสมานฉันท์ แต่ประชาธิปไตยของไทยกลับก่อให้เกิดแต่ความแตกแยก

ฉะนั้น ชัยอนันต์จึงเสนอว่า การส่งเสริมประชาธิปไตยต้องส่งเสริมให้ชุมชนทำงานร่วมกัน ในแง่ของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของเขาโดยตรงก่อน เพราะการเมืองเป็นเรื่องที่ไกลคน แต่เรื่องใกล้ตัวที่สุดคือ เรื่องการทำมาหากิน ถ้าเราอยากส่งเสริมประชาธิปไตย เราต้องตั้งหลักว่า ทางออกของประชาธิปไตยไม่ใช่ประชาธิปไตยที่สร้างกิเลสอย่างเช่นประชาธิปไตยของระบอบทุนนิยมแบบตะวันตก ดังนั้น ชัยอนันต์จึงเสนอให้นำเอาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยที่เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบพอเพียง โดยประชาธิปไตยจะมาทีหลัง แต่การทำงานร่วมกันทางเศรษฐกิจและสังคมจะมาก่อน ซึ่งจะทำให้ผู้คนรู้จักการทำงานร่วมกัน เมื่อมีผู้นำชุมชน จึงมีการเลือกตั้ง เลือกคนที่รู้จักดีไปเป็นตัวแทน แทนที่การเลือกตั้งในแบบที่คนเกือบไม่รู้จักผู้สมัคร

หรือรู้จักเพราะเขามีอิทธิพล ดังนั้น เราควรทบทวนประชาธิปไตยตัวแทนว่า ต้องมีกิจกรรมความร่วมมือระหว่างประชาชนเสริมด้วย มิเช่นนั้น จะมีแต่ความขัดแย้งและยากที่จะเกิดความสมานฉันท์ได้

ส่วนในปี พ.ศ. 2558 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “วิถีประชาธิปไตยในสังคมไทย”⁶⁴ เพื่อเผยแพร่ความรู้ให้กับนิสิต นักศึกษาและประชาชนทั่วไปในเรื่องวิถีของสังคมไทยในอันที่จะพัฒนาตนเองและสังคมไทยให้เป็นประชาธิปไตย หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนไทยในสมัยต่างๆ ตั้งแต่สุโขทัยจนถึงปัจจุบัน โครงสร้างของสังคมไทย แนวทางปฏิบัติตนตามหลักประชาธิปไตย แนวคิดประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต ลักษณะของสังคมประชาธิปไตย ค่านิยมของสังคมไทย ที่สำคัญ หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอแนวทาง “ประชาธิปไตยแบบพอเพียง (Sufficiency Democracy)” ที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 มาผสมผสานเข้ากับหลักการของประชาธิปไตย เพื่อปรับใช้กับประชาชนคนไทยเช่นกัน โดยประชาธิปไตยแบบพอเพียงต้องประกอบด้วยหลักการสำคัญ 3 ข้อ ได้แก่ 1) ประชาธิปไตยทางสายกลาง 2) ธรรมาธิปไตย และ 3) ประชาธิปไตยที่มีภูมิคุ้มกัน ทั้งนี้ ประชาธิปไตยแบบพอเพียงมีเงื่อนไขอยู่ 2 เรื่อง ได้แก่ ความรู้ของผู้ใช้ประชาธิปไตยและคุณธรรมของผู้ปกครอง

ใน 10 กว่าปีนี้ วงวิชาการของไทยได้มีการกล่าวถึงประชาธิปไตยใน “การปกครองแบบผสม (Mixed Constitution)” เพื่ออธิบายการเมืองไทย และเป็นข้อเสนอแนะในการนำไปเติมเต็มจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องของระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้ จะกล่าวถึงกรอบแนวคิดเรื่อง การปกครองแบบผสม (Mixed Constitution) ในหัวข้อถัดไป

เอนกเป็นนักคิดนักวิชาการไทยคนแรกๆ ที่เสนอให้ใช้ระบอบผสมเพื่อการถ่วงดุลในระบอบประชาธิปไตย โดยปรากฏชัดเจนในหนังสือ เรื่อง “ทักษิณา-ประชานิยม”⁶⁵ ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2549 อย่างไรก็ตาม ยังมีนักคิดนักวิชาการไทยได้ผลิตงานวิชาการอีกหลายชิ้นที่ได้กล่าวถึงการปกครองแบบผสมในมุมต่างๆ อาทิ

งานของสมเกียรติ วันทะนะ ที่เผยแพร่เป็นหนังสือในปี พ.ศ. 2555 เรื่อง “กำเนิดและความเปราะบางของเสรีประชาธิปไตย”⁶⁶ เขาได้นำเสนอแนวคิด “ประชาธิปไตยแบบลูกผสม (Mixed Regime)” โดยเขามองว่า สภาวะประชาธิปไตยในปัจจุบันไม่เป็นเสรีประชาธิปไตยซึ่งเน้นการเลือกตั้งเป็นสำคัญ แต่เป็นประชาธิปไตยแบบลูกผสม (Mixed Regime) ซึ่งเขาสันนิษฐาน

⁶⁴ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, วิถีประชาธิปไตยในสังคมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558).

⁶⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ทักษิณา-ประชานิยม (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550).

⁶⁶ สมเกียรติ วันทะนะ, กำเนิดและความเปราะบางของเสรีประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: สมาคมรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2555).

ประชาธิปไตยแบบใหม่นี้ และมองว่า หากประชาธิปไตยทั้ง 3 รูปแบบสามารถประสานกันอย่างเป็นระบบได้ จะทำให้เกิดพลวัตเชิงบวกขึ้นอย่างมหาศาล เพราะเป็นการผสมผสานข้อดีของประชาธิปไตยทั้ง 3 แบบนี้เข้าด้วยกัน ได้แก่ อภิชนาธิปไตย ประชาธิปไตย และราชาธิปไตย

หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงระบอบเสรีประชาธิปไตย ซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่รัฐชาติเห็นว่า น่าจะให้พลังหรืออำนาจให้แก่รัฐชาติมากที่สุดในเวทีเศรษฐกิจ การเมืองและการทหารของโลก โดยระบอบเสรีประชาธิปไตยเป็นผลลัพธ์ของการเติบโตของรัฐชาติ แต่ทว่าใน 3 - 4 ทศวรรษที่ผ่านมา กระแสโลกาภิวัตน์ได้ทำให้สังคมการเมืองในรูปแบบของรัฐชาติต้องเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์หลายประการ เกิดความสั่นสะเทือนและการเปลี่ยนแปลงของรัฐชาติ ที่เคยเป็นรากฐานให้แก่การเกิดและเติบโตของระบอบเสรีประชาธิปไตย ทำให้เกิดความหวั่นไหวและเปราะบางในระบอบเสรีประชาธิปไตยขึ้น สมเกียรติต้องการหาคำตอบว่า ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงของเสรีประชาธิปไตยเป็นไปอย่างไร และประชาธิปไตยในปัจจุบันนั้นเป็นอย่างไร

สมเกียรติได้ค้นพบสภาวะประชาธิปไตยในปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคหลังประชาธิปไตยสมัยใหม่ของประชาธิปไตยไม่อาจเข้าใจได้โดยง่ายว่าเป็นเสรีประชาธิปไตยที่เน้นการเลือกตั้งเป็นสำคัญ แต่เป็นประชาธิปไตยแบบลูกผสม (Mixed Regime) ประชาธิปไตยแบบลูกผสมที่สมเกียรติได้ค้นพบและสนับสนุนประกอบไปด้วย 3 รูปแบบเป็นเสาหลักของประชาธิปไตยที่กำลังต่อสู้เพื่อหาทางรอดหรือเติบโตร่วมกัน คือ

1) เสรีประชาธิปไตยแบบมีผู้แทนจากการเลือกตั้ง เป็นรากฐานทางสถาบันให้กับระบบการเมือง แต่กำลังมีความสำคัญที่ถดถอยลง ดังนั้น หากปรับตัวไม่ได้ อาจจะต้องเผชิญกับวิกฤตอย่างรุนแรงในอนาคต

2) ประชาธิปไตยตรวจสอบรอบด้าน ที่ได้ยึดถือความมีชีวิตชีวาเข้าสู่ระบบการเมืองด้วยการท้าทายกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ระบบการเมืองสร้างขึ้นว่ามีคุณภาพพอหรือไม่ ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้ตอบโต้ ท้าทาย หรือปฏิเสธเสรีประชาธิปไตยในปัจจุบันอย่างแข็งขัน โดยเฉพาะในประเด็นที่ระบบการเมืองไม่สามารถให้ความมั่นใจกับความต้องการของพลเมืองที่เพิ่มขึ้นทุกวันได้

3) ประชาธิปไตยปรึกษาหารือ ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้ขึ้นอยู่กับต้นทุนทางประวัติศาสตร์ของแต่ละสังคมว่าได้สะสมประสบการณ์ทางการเมืองแตกต่างกันแค่ไหน ในการที่จะทำให้การตัดสินใจในสาธารณะและการให้เหตุผลมีคุณภาพและใช้ได้จริง ประชาธิปไตยปรึกษาหารือพยายามยกระดับการเรียกร้องและการกำหนดนโยบายทางการเมืองให้มีเหตุผลและคุณภาพที่สูงขึ้น

ทั้งนี้ เสรีประชาธิปไตยแบบตัวแทนมีความโน้มเอียงที่จะสร้างอภิชนาธิปไตยที่มาจาก การเลือกตั้ง ส่วนประชาธิปไตยตรวจสอบรอบด้านจะถูกลากไปลากมาระหว่างลัทธิประชานิยมกับลัทธิต่อต้านการเมือง และประชาธิปไตยปรึกษาหารือจะกลายเป็นการถกเถียงกันในเรื่องของรูปแบบ จนไม่สามารถสร้างสรรค์ในเชิงเนื้อหาสาระได้ แต่ถ้าประชาธิปไตยทั้ง 3 รูปแบบนี้สามารถประสานกัน

อย่างเป็นระบบได้ จะทำให้เกิดพลวัตเชิงบวกขึ้นอย่างมหาศาล เพราะเป็นการผสมผสานข้อดีของประชาธิปไตยทั้ง 3 แบบนี้เข้าด้วยกัน ได้แก่ อภิชนาธิปไตย ประชาธิปไตย และราชาธิปไตย เป็นสังคมการเมืองที่มีทั้งเมตตาธรรมและเหตุผล แต่ปัญหาในอนาคตอยู่ที่การผสมประชาธิปไตยทั้ง 3 แบบเข้าด้วยกันให้เหมาะสมและยืดหยุ่น จะทำได้อย่างไร

ลักษณะที่ประชาธิปไตยทั้ง 3 แบบมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ในแต่ละสังคมที่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนและมีพลวัต ภาพในอนาคตของประชาธิปไตยอาจไม่ชัดเจน แต่สมเกียรติได้สรุปว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นมิใช่สิ่งผิดปกติที่เราควรตื่นเต้นหรือหวาดกลัว เพราะประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่มนุษย์พยายามคิดค้นขึ้นเพื่อใช้แก้ปัญหา ดังนั้น トラบใดที่ยังมีผู้คนที่ไม่ใส่ใจ วิพากษ์วิจารณ์ หรือชื่นชมประชาธิปไตยอยู่แสดงว่ามันยังมีความหมายและความสำคัญกับชีวิตของผู้คน และในทุกวันนี้ โลกยังพูดถึงประชาธิปไตยอย่างกระตือรือร้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ประชาธิปไตยยังคงมีความสำคัญ

ส่วนวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตของบดินทร์ สายแสง ในปี พ.ศ. 2556 เรื่อง “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 : การตีกลับพลังประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาฯ สู่อุปกรณ์ปกครองแบบผสม”⁶⁷ ได้กล่าวถึงการปกครองแบบผสมในมุมที่ใช้อธิบายการเมืองไทยสมัยใหม่ จากความเชื่อที่ว่า ในระยะเวลาของการบังคับใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ได้เกิดเสถียรภาพทางการเมืองขึ้นจากโครงสร้างสถาบันทางการเมืองที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ออกแบบไว้ แต่บดินทร์ได้เสนอความเข้าใจใหม่ว่า เสถียรภาพทางการเมืองดังกล่าวมิได้เกิดจากโครงสร้างของรัฐธรรมนูญที่เอื้อให้เกิดการผสมผสานระหว่างอำมาตยาธิปไตยกับประชาธิปไตยที่เป็นประชาธิปไตยครึ่งใบตามที่เคยเข้าใจกัน แต่แท้จริงแล้วเกิดจากการผสมผสานกันของ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) สถาบันเชิงจารีตประเพณี 2) สถาบันอภิชน ซึ่งเป็นข้าราชการและกลุ่มทุนอุตสาหกรรม และ 3) สถาบันประชาธิปไตยเข้าด้วยกัน ทำให้การเมืองไทยเกิดเสถียรภาพขึ้นในเวลากว่า 13 ปีของการใช้รัฐธรรมนูญนี้

ในปี พ.ศ. 2558 ไชยันต์ ไชยพร ที่ได้เผยแพร่งานเป็นบทความ เรื่อง “ดุลอำนาจทางการเมืองของไทยจากมุมมองทฤษฎีการปกครองแบบผสม”⁶⁸ ในหนังสือประจำปีของสถาบันพระปกเกล้าในงานนี้ ไชยันต์ได้นำแนวคิดเรื่องการปกครองแบบผสมมาใช้อธิบายพัฒนาการทางการเมืองการปกครองสมัยใหม่ โดยเฉพาะในกรณีของประเทศตะวันตกที่มีรูปแบบการปกครองแบบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ทฤษฎีการปกครองแบบผสมในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองของประเทศไทย ไชยันต์ได้นำทฤษฎีการปกครองแบบผสม

⁶⁷ บดินทร์ สายแสง, “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521: การตีกลับพลังประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาฯ สู่อุปกรณ์ปกครองแบบผสม,” (ภาคนิพนธ์ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556).

⁶⁸ ไชยันต์ ไชยพร, “ดุลอำนาจทางการเมืองของไทยจากมุมมองทฤษฎีการปกครองแบบผสม,” ใน ดุลอำนาจในการเมืองการปกครองไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2558).

มาใช้อธิบายสาเหตุของแกว่งไปแกว่งมาที่นำไปสู่แรงเหวี่ยงอย่างสุดโต่งในการเมืองไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมา และได้เสนอให้ใช้กรอบเรื่องทฤษฎีการปกครองแบบผสมมาพิจารณาเพื่อหาความพอดีทางการเมือง (Moderation) ซึ่งหมายถึง ความพอดีในการใช้อำนาจอันชอบธรรมของสถาบันทางการเมืองต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในระบอบการเมือง เป็นการหาส่วนผสมของความพอดีที่ลงตัวขององค์ประกอบที่เป็นเอกบุคคล คณะบุคคล และมหาชนของระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญของไทย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดแรงเหวี่ยงแบบสุดโต่งที่เป็นสาเหตุของวิกฤตการณ์ทางการเมืองได้

นอกจากนั้น ไชยันต์ ไชยพร ยังได้ทำงานวิจัย เรื่อง “*ประเพณีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข: บทวิเคราะห์มาตรา 7 จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน (จากมุมมองทางรัฐศาสตร์)*”⁶⁹ ไว้ในปี พ.ศ. 2561 โดยได้นำทฤษฎีการปกครองแบบผสมมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายการเหวี่ยงตัวของการเมืองระหว่างองค์ประกอบที่เป็นเอกบุคคล คณะบุคคล และมหาชนของประเทศอังกฤษ โดยเฉพาะเรื่องพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐสภาอังกฤษ ที่ก่อให้เกิดประเพณีการปกครองแบบผสมในรูปแบบต่างๆ ขึ้นในอังกฤษ ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ คณะรัฐมนตรี และรัฐสภา ผ่านกลไกการยุบสภา ที่ผู้มีอำนาจตัดสินใจในการยุบสภาเปลี่ยนแปลงไปตามแรงเหวี่ยงและน้ำหนักทางการเมืองและการจัดวางพลังทางสังคมที่เป็นจริงในแต่ละยุค ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเพณีการปกครองเรื่องการยุบสภาของอังกฤษ

ส่วนงานวิจัย เรื่อง “*ความเป็นสถาบันของพรรคการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตย: กรณีศึกษาพรรคการเมืองไทยภายใต้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560*”⁷⁰ ในปี พ.ศ. 2563 ของไชยันต์ ไชยพร สติธร ธนานิธิโชติ และบุหพันธ์ อุดมอริยทรัพย์ ได้นำเสนอการใช้ทฤษฎีการปกครองแบบผสมมาอธิบายการออกแบบและการสร้างความเป็นสถาบันของพรรคการเมืองในรูปแบบที่แตกต่างกัน ภายใต้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 ของไทยเอง ซึ่งประกอบไปด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่เป็นเอกบุคคลและคณะบุคคลในพรรคการเมือง ที่เกี่ยวข้องกับมหาชนในระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ซึ่งผู้คนจำเป็นต้องอาศัยพรรคการเมืองในการเข้าไปทำหน้าที่เป็นตัวแทนในรัฐสภา งานวิจัยนี้

⁶⁹ ไชยันต์ ไชยพร, *ประเพณีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข: บทวิเคราะห์มาตรา 7 จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน (จากมุมมองทางรัฐศาสตร์)* (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, 2561).

⁷⁰ ไชยันต์ ไชยพร, สติธร ธนานิธิโชติ, และ บุหพันธ์ อุดมอริยทรัพย์, *ความเป็นสถาบันของพรรคการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตย: กรณีศึกษาพรรคการเมืองไทยภายใต้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560* (กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, 2563).

สรุปว่า การออกแบบกฎหมายพรรคการเมืองที่แตกต่างกันจะส่งผลให้เกิดองค์ประกอบที่มีอิทธิพลในพรรคการเมืองที่แตกต่างกันไปด้วย เช่น บางพรรคการเมืองถูกมองว่าเป็นพรรคที่มีคนใดคนหนึ่งหรือเอกบุคคคลเป็นเจ้าของ บางพรรคการเมืองที่ถูกมองว่าตกอยู่ภายใต้อำนาจของคณะบุคคล มั่ง หรือกลุ่มต่างๆ ทางการเมืองที่มีอิทธิพลในการกำหนดตัวผู้สมัครมากกว่าองค์ประกอบมหาชน ในขณะที่การกำหนดให้มีการเลือกตั้งขั้นต้น (Primary election) จะส่งผลให้อิทธิพลดังกล่าวกลับมาอยู่ที่มหาชน แทนที่การอยู่ในกำมือของคนๆ เดียว หรือคณะบุคคลในพรรคการเมือง

ตัวอย่างสุดท้ายเป็นงานในปี พ.ศ. 2563 เช่นกัน เป็นวิทยานิพนธ์ของหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต ของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “พินิจทฤษฎีการปกครองแบบผสมกับรัฐธรรมนูญไทย พ.ศ. 2475 – 2534”⁷¹ วิจัยโดย เอกลักษณ์ ไชยภูมิ งานวิจัยนี้ได้นำทฤษฎีการปกครองแบบผสมมาใช้พิจารณาถึงพัฒนาการของการออกแบบสถาบันทางการเมืองต่างๆ ในมิติของเอกบุคคคล คณะบุคคล และมหาชน ที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 ถึงปี พ.ศ. 2534 เป็นเวลาเกือบ 60 ปีของการเมืองไทย หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ในงานนี้ได้แสดงให้เห็นถึงข้อถกเถียงเรื่องความลงตัวและความไม่ลงตัวภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในเรื่องการออกแบบสถาบันทางการเมือง และการจัดตำแหน่งแห่งที่ของแต่ละองค์ประกอบในการเมืองไทยแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีผลกระทบและนำไปสู่ข้อถกเถียงเรื่องการออกแบบสถาบันทางการเมืองในปัจจุบัน

จากการทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยจากทศวรรษที่ 2520 ถึงทศวรรษที่ 2560 พบว่า กระแสความคิดทางการเมืองหรือองค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทยในระบอบเวลาดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็น 5 กระแสความคิดทางการเมืองหลัก เริ่มต้นด้วย “กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก” “กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ” “กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่ให้บทบาทและความสำคัญกับพระมหากษัตริย์” ที่มีตั้งแต่ก่อนหน้าทศวรรษที่ 2520 ถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ นับตั้งแต่มีการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองในปลายทศวรรษที่ 2530 และนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 นั้น ได้มีการนำแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยของไทย ทำให้เกิด “กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยภาคประชาชน” จนถึงปัจจุบัน นับจากนั้น และภายหลังที่มีนักคิดนักวิชาการกลุ่มหนึ่งมองเห็นความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่ในระยะหลังที่ก่อให้เกิดปัญหามากมาย เมื่อรวมกับความล้มเหลวของ

⁷¹ เอกลักษณ์ ไชยภูมิ, “พินิจทฤษฎีการปกครองแบบผสมกับรัฐธรรมนูญไทย พ.ศ. 2475-2534,” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา รัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2563).

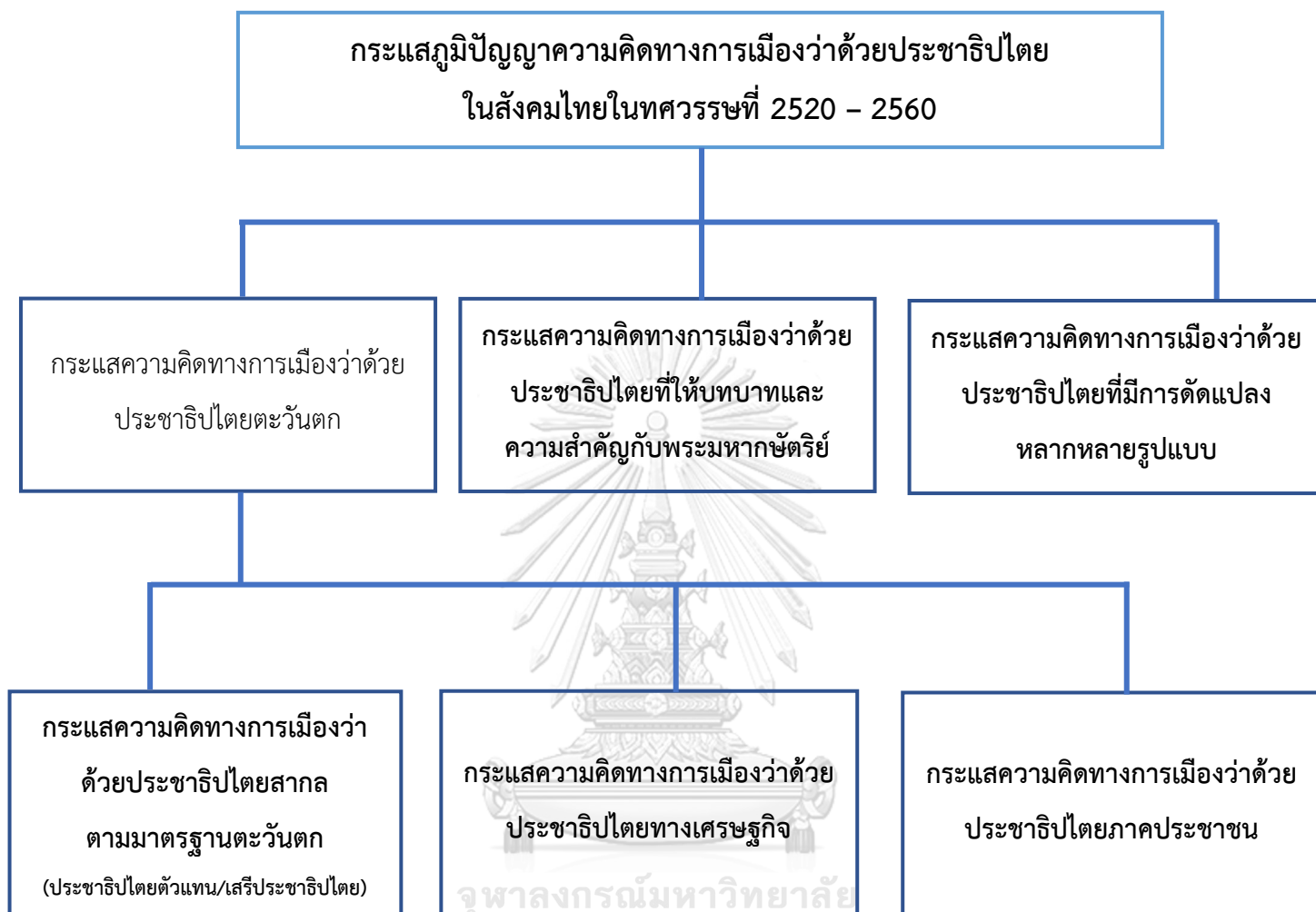
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งเคยเป็นความหวังในการปฏิรูปประชาธิปไตยของไทย ทำให้มีนักคิดนักวิชาการบางกลุ่มที่ได้นำเสนอประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงไปในหลากหลายรูปแบบ ทำให้เกิดเป็นกลุ่ม “กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบ” ขึ้นจนถึงปัจจุบัน

กระแสองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยข้างต้นนับเป็นสนามขององค์ความรู้ที่เป็นบริบทแวดล้อมตัวบุคคลที่อาจเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของผู้นำเสนอความคิดทางการเมือง ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตย บริบทแวดล้อมที่เป็นกระแสองค์ความรู้และการถกเถียงในเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย ณ เวลานั้นๆ หรือก่อนหน้าเป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาและทำความเข้าใจความคิดทางการเมืองของบุคคลใดๆ ผู้นำเสนอความคิดทางการเมือง นอกจากนั้น เอนกถือเป็นนักคิดนักวิชาการคนหนึ่งที่ได้นำเสนอความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยเข้าไปในสนามขององค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทยนี้ด้วย ดังนั้น เอนกจึงเป็นทั้งผู้ที่อาจได้รับอิทธิพลจากบริบทของกระแสองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทย และเป็นผู้ผลิตความคิดทางการเมืองลงในสนามขององค์ความรู้เรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย

กระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560 ที่ได้ทบทวนองค์ความรู้ที่สามารถสรุปเป็นแผนที่วรรณกรรมได้ดังนี้

แผนที่วรรณกรรมในการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์

CHULALONGKORN UNIVERSITY

2.2 กรอบแนวคิดเรื่อง การปกครองแบบผสม (Mixed Constitution)

กรอบแนวคิดเรื่องการปกครองแบบผสม (Mixed Constitution) เกิดในโลกตะวันตก ที่มีนักคิดและนักทฤษฎีจำนวนมากที่สร้างคำอธิบายเพื่อบอกว่าระบอบการเมืองที่ดีควรเกิดจากการผสมผสานการใช้อำนาจร่วมกันของทั้ง 3 สดมภ์ (Element) โดยหลักที่มีอยู่ในทุกระบอบการเมือง นั่นคือ คนๆ เดียว (The One) คณะบุคคล (The Few) และมหาชน (The Many) รวมเข้าไว้ด้วยกัน จารีตของคำอธิบายเช่นนี้ในโลกตะวันตกเป็นที่รู้จักกันภายใต้แนวคิดที่เรียกว่า “การปกครองแบบผสม” (mixed constitution) อย่างไรก็ตาม การนำเสนอการปกครองแบบผสมของ John Morrow นั้น เป็นการวิเคราะห์ภายใต้บริบทของประเทศสาธารณรัฐ เช่น สหรัฐอเมริกา ซึ่งการปกครองของสหรัฐอเมริกานั้นมีความเป็นการปกครองแบบผสมในตัวเองจากรัฐธรรมนูญ

ที่กำหนดไว้ ได้แก่ มีประธานาธิบดีเป็นเอกบุรุษ (The One) มีศาลเป็นคณะบุคคลซึ่งเป็นอภิชน (The Few) และมีสภาองครักษ์ซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชน (The Many)⁷²

การปกครองแบบผสมเป็นแนวคิดที่อยู่ตรงข้ามกับระบอบการปกครองแบบบริสุทธิ์ (Pure Form) เพราะหากจำแนกการปกครองที่มีอยู่ในโลกออกเป็นประเภทต่างๆ ตามจำนวนผู้ปกครองแล้ว ย่อมพบว่า ระบอบการปกครองในโลกอาจแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) การปกครองที่อำนาจอยู่ในมือคนๆ เดียว 2) การปกครองที่อำนาจอยู่ในมือคณะบุคคล และ 3) การปกครองที่อำนาจอยู่ในมือมหาชน ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย การจัดประเภทรูปแบบการปกครองในลักษณะนี้เรียกว่า การแบ่งด้วยตัวแบบบริสุทธิ์ (Pure Form) ซึ่งวางอยู่บนฐานคติที่เชื่อว่า มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถือครองอำนาจทางการเมืองทั้งหมดอยู่เพียงฝ่ายเดียว ในทุกระบอบ ในขณะที่แนวคิดเรื่องการปกครองแบบผสมมองว่า รูปแบบการปกครองที่ดีและสามารถเป็นจริงได้ในทางปฏิบัติจำเป็นต้องมีการผสมผสานการใช้อำนาจระหว่างองค์ประกอบ 3 ประการร่วมกัน นั่นคือ องค์ประกอบที่อำนาจอยู่ในมือคนๆ เดียว องค์ประกอบที่อำนาจอยู่ในมือคณะบุคคล และองค์ประกอบที่อำนาจอยู่ในมือมหาชน การผสมผสานนี้จะอยู่ในรูปของการหลอมรวมความสุดโต่งขององค์ประกอบเหล่านี้เข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้อยู่ในระดับกลางๆ แทนที่จะเป็นการให้ผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างสุดโต่ง หรือเพื่อให้อยู่ในรูปของการจัดวางสถาบันทางการเมืองที่ทำให้ผลประโยชน์ส่วนตัวของแต่ละฝ่ายมีช่องทางในการใช้ความเห็นแก่ตัวของแต่ละฝ่ายมากอัยกำกับกันและกัน ภายใต้ช่องทางที่สถาบันทางการเมืองเปิดโอกาสเอาไว้⁷³ ทั้งนี้ การประยุกต์ใช้การปกครองแบบผสมตามฐานความคิดนี้มีการใช้ในรูปแบบที่หลากหลายทั้งเรื่องตัวแสดงของแต่ละองค์ประกอบ คุณลักษณะและน้ำหนักของอำนาจของแต่ละองค์ประกอบว่ามีแค่ไหนและอย่างไร

การปกครองแบบผสมอยู่บนฐานคิดของกรอบแนวคิดเรื่อง “การปกครองตามธรรมชาติ” (Natural government) ที่ประกอบไปด้วย กฎเหล็กของเอกบุรุษ กฎเหล็กของคณะบุคคล และกฎเหล็กของมหาชน รวมกันเรียกว่า “กฎเหล็กของการปกครองแบบผสม” ซึ่งเป็นเงื่อนไขเฉพาะและธรรมชาติที่ต่างกันขององค์ประกอบภายในการปกครองแบบผสม

องค์ประกอบพื้นฐานอาจพิจารณาจากจำนวนตำแหน่งของสถาบันทางการเมืองที่เข้ามาใช้อำนาจทางการเมืองในฐานะผู้ปกครอง ซึ่งในระบอบการเมืองหนึ่งอาจประกอบไปด้วยทั้งตำแหน่งที่เป็นเอกบุรุษ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีเพียงตำแหน่งเดียวหรือคนเดียว เช่น ตำแหน่งพระมหากษัตริย์

⁷² John Morrow, “Mixed Government, Balanced Constitutions and the Separation of Powers,” in *History of Western Political Thought: A Thematic Introduction* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), p. 227 - 247.

⁷³ Jed W. Atkins, “Constitutional Change and the Mixed Constitution,” in *Cicero on Politics and the Limits of Reason* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), p. 80 - 119.

สองพระองค์ในนครรัฐสปาร์ตา หรือตำแหน่งประธานาธิบดีและนายกรัฐมนตรีในระบอบการเมืองสมัยใหม่ กับตำแหน่งที่เป็นการใช้อำนาจโดยคณะบุคคล เช่น รัฐสภา และสถาบันที่ทำหน้าที่โดยมหาชนจำนวนมาก เช่น สภาประชาชน (ecclesia) ของนครรัฐเอเธนส์ หรือกระบวนการประชามติของประชาชนในรัฐสมัยใหม่

หนึ่งในฐานคิดสำคัญของทฤษฎีการปกครองแบบผสมคือการชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่เรียกว่า สภาพความเป็นจริงทางการเมือง (political reality) ที่แม้แต่การปกครองที่มีความเป็นประชาธิปไตยอย่างสุดโต่งก็ยังสามารถจัดโครงสร้างการปกครองของระบอบการเมืองโดยปราศจากองค์ประกอบที่เป็นเอกบุคคล และองค์ประกอบที่เป็นคณะบุคคลได้อย่างสิ้นเชิงได้ แม้แต่ระบอบประชาธิปไตยที่ได้ชื่อว่าเป็นประชาธิปไตยทางตรงที่สุดโต่งอย่างนครรัฐเอเธนส์ ยังต้องอาศัยสถาบันทางการเมืองของเอกบุคคลและคณะบุคคลอย่างเลี่ยงไม่ได้ และสภาการณ์ดังกล่าวคือสภาพความเป็นจริงทางการเมือง หรือความเป็นธรรมชาติทางการเมือง ในความหมายของการปกครองที่เป็นไปได้ในทางปฏิบัติของโลกแห่งความเป็นจริงของการปกครองแบบผสม ซึ่งเป็นการปกครองตามธรรมชาติ โดยวางอยู่บนกฎเหล็กของการปกครองแบบผสม 3 ข้อ ดังนี้⁷⁴

1) กฎเหล็กขององค์ประกอบที่เป็นมหาชน (The Iron law of Democratic Element)

มหาชน (the many) เป็นองค์ประกอบที่ไม่สามารถขาดได้ หากระบอบการปกครองหนึ่งๆ ต้องการรักษาความชอบธรรมของตน เป็นความชอบธรรมของผู้ปกครองในการได้รับยอมรับจากมหาชน เพื่ออ้างสิทธิในการทำหน้าที่ปกครอง การทำให้มหาชนยอมรับฐานคิดใดๆ ที่ผู้ปกครองใช้เพื่ออ้างในการสถาปนาอำนาจปกครองของตนขึ้นมาย่อมถือเป็นสิ่งที่ไม่อาจขาดหายไปได้ ถ้าระบอบการปกครองนั้นต้องการดำรงต่อไป แต่ถ้าระบอบการเมืองดังกล่าวไม่อาจทำให้มหาชนยอมรับฐานคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมของตัวระบอบได้ ผู้ปกครองของระบอบดังกล่าวย่อมไม่สามารถรักษาระบอบการเมืองต่อไปได้ ระบอบการปกครองที่ปราศจากการยอมรับของมหาชน ระบอบการปกครองนั้นย่อมกลายเป็นระบอบที่มีแต่ฝ่ายปกครองเพียงอย่างเดียว โดยปราศจากผู้ใต้ปกครองไปในที่สุด

ความคิดนี้ฐานคิดสำคัญของปรัชญาการเมืองที่มองว่า รัฐมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำสัญญาตกลงร่วมกันภายใต้เจตจำนงเสรีของปัจเจกบุคคลจำนวนมากหรือมหาชนในลักษณะต่างๆ การตกลงร่วมกันของมหาชนจึงกลายเป็นพื้นฐานที่มาและฐานความชอบธรรมของรัฐตามวิธีคิดแบบสัญญาประชาคมจากข้อเสนอของ Thomas Hobbes ซึ่งยืนยันว่า มีความจำเป็นบางอย่างทำให้ประชาธิปไตยในความหมายของการรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลจำนวนมากที่มาทำสัญญาตกลงกันเพื่อกำหนดรูปแบบการปกครอง ที่จะใช้อำนาจขององค์อธิปัตย์

⁷⁴ เอกลักษณ์ ไชยภูมิ, “การปกครองตามธรรมชาติ: กฎเหล็กสามข้อของการปกครองแบบผสม,” วารสารสังคมศาสตร์ 48, ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2561): 171-196.

แทนตน ดังนั้น ประชาธิปไตยในความหมายนี้ สำหรับ Hobbes จึงเป็นรูปแบบการปกครองแรกเริ่มของการปกครองทั้งหมด ทฤษฎีสัญญาประชาคมที่ตั้งต้นด้วยข้อเสนอเรื่องการตกลงกันของมหาชนของ Hobbes คือการทำให้มหาชนเข้ามามีบทบาทในฐานะจุดเริ่มต้นหรือฐานความชอบธรรมของรัฐ และการปกครองที่มีความมั่นคงและสามารถให้ความคุ้มครองปลอดภัยแก่มหาชนได้ ไม่ว่าจะรูปแบบการปกครองของรัฐที่เกิดขึ้นจะเป็นการปกครองโดยเอกบุคคผล คณะบุคคล หรือมหาชนก็ตาม

หลักการทั่วไปคือ รัฐบาลทุกรัฐบาลย่อมวางอยู่บนความยินยอมพร้อมใจของผู้ถูกปกครอง ไม่ว่าจะผู้ปกครองจะได้มันมาด้วยวิธีการใดก็ตาม⁷⁵ หรือเรียกว่า กฎเหล็กขององค์ประกอบที่เป็นมหาชนของทฤษฎีการปกครองแบบผสม อันเกิดจากเงื่อนไขและความจำเป็นที่ดำรงอยู่ในธรรมชาติของระบอบการปกครองทุกระบบที่จำเป็นต้องอาศัยความยินยอมจากผู้ใต้ปกครอง แม้แต่การใช้กำลังความรุนแรงของผู้ปกครองจำนวนน้อยตามอำเภอใจโดยไม่มีสิ่งใดคอยขัดขวางก็ไม่เพียงพอต่อการสร้างความยินยอมพร้อมใจของผู้ถูกปกครองในระยะยาว ดังนั้น โดยธรรมชาติ มนุษย์ต้องถูกโน้มน้าวให้เกิดความยินยอมพร้อมใจต่อผู้ปกครอง ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด และการโน้มน้าวชักจูงนี้จำเป็นจะต้องอาศัยการสร้างความคิดเห็นที่มีร่วมกันบางอย่างของมหาชน การสร้างความคิดเห็นของมหาชนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ผู้ปกครองในทุกยุคทุกสมัยใช้ในการปกครองผู้ใต้ปกครอง แต่ก็มีไข่เรื่องง่ายเสมอไป ดังนั้น ความสำเร็จของรัฐบาลจึงขึ้นอยู่กับการสร้างการยอมรับและทำให้มหาชนเต็มใจที่จะเชื่อฐานคติที่ผู้ปกครองสร้างขึ้น เช่น กษัตริย์ของยุโรปตามฐานคิดแบบเทวสิทธิ์ต้องทำให้ประชาชนเชื่อและศรัทธาในวิธีคิดเรื่องเทวสิทธิ์ของกษัตริย์ เป็นต้น

แนวคิดรัฐศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับทฤษฎีเรื่องความเป็นผู้นำก็มีมุมมองไปในทางเดียวกันว่า ผู้นำของกลุ่มในทุกรูปแบบจะต้องทำให้แน่ใจได้ว่า ตนจะได้รับการสนับสนุนจากผู้ตาม รวมทั้งผู้นำที่มีลักษณะเป็นเผด็จการอำนาจนิยมด้วย เพราะผู้นำจำเป็นต้องอาศัยพลังจากการสนับสนุนของผู้ตาม เพื่อให้สามารถทำงานได้สำเร็จ หรืออย่างน้อยที่สุด เพื่อรักษาสถานะและตำแหน่งผู้นำต่อไปได้

ปัญหาเกี่ยวกับความสำคัญของมหาชนมีความซับซ้อนมากขึ้น เมื่อมีนิยามของการปกครองที่ว่า เป็นของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน ในโลกสมัยใหม่ ทำให้มหาชนกลายเป็นทั้งฐานที่มาของความชอบธรรมในการปกครอง และเป็นผู้ปกครองในเวลาเดียวกัน หากพิจารณาตามความเป็นจริง การมีรัฐบาลของประชาชน อันเกิดจากการที่ประชาชนให้ความยินยอมพร้อมใจกับตัวแทน กับการมีรัฐบาลเพื่อประชาชน ที่ผู้ปกครองที่เป็นตัวแทนของมหาชนใช้อำนาจไป

⁷⁵ Edmund S. Morgan, *Inventing the People: The Rise of Popular Sovereignty in England and America* (New York: W. W. Norton & Company, 1988).

เพื่อผลประโยชน์ของมหาชน มีความเป็นไปได้มากกว่าการมีรัฐบาลโดยประชาชน ในความหมายว่าประชาชนทุกคนสามารถใช้อำนาจการปกครองทั้งหมดด้วยตนเอง

เมื่อความคิดทางการเมืองในยุโรปเปลี่ยนแปลงไปสู่กระแสเสรีนิยมอย่างเต็มที่ส่งผลให้องค์ประกอบที่เป็นมหาชนจากเดิมที่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบอบการเมืองได้กลายมาเป็นทั้งหมดของระบอบการเมือง

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นไป ประชาธิปไตยถูกยกระดับขึ้นจากเดิมที่เป็นเพียงคำที่ใช้เรียกองค์ประกอบหนึ่งของระบอบการเมือง เป็นคำที่ใช้เป็นชื่อเรียกระบอบการเมืองทั้งหมด ความชอบธรรมของประชาธิปไตยที่วางอยู่บนหลักสิทธิ เสรีภาพของพลเมืองทุกคนอย่างเสมอหน้ากัน จึงกลายเป็นความชอบธรรมทางการเมืองหนึ่งเดียว อย่างไรก็ตาม ยังมีเงื่อนไขหรือความจำเป็นบางอย่างตามธรรมชาติที่ทำให้เอกบุคคลและคณะบุคคลต้องเข้ามามีบทบาทในการใช้อำนาจทางการเมืองอยู่เสมอ

ดังนั้น Richard Tuck จึงเสนอกรอบแนวคิดเกี่ยวกับมหาชนภายใต้ระบอบการปกครองสมัยใหม่ที่เรียกว่า “องค์อธิปัตย์ที่นิทร่า” (sleeping sovereign) โดยเสนอให้แยกระหว่างการที่องค์ประกอบมหาชนทำหน้าที่องค์อธิปัตย์ (democratic sovereign) กับการที่มหาชนทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองและผู้ตัดสินใจต่างๆ ด้วยตนเอง (democratic government) เมื่อแยกได้แล้วย่อมพบว่าการปกครองที่มีเสถียรภาพส่วนใหญ่ต่างจำเป็นต้องจัดวางให้มหาชนทำหน้าที่เป็นฐานที่มาของความชอบธรรมของการปกครอง กล่าวคือ มีมหาชนเป็นองค์อธิปัตย์ของระบอบ แต่มิได้หมายความว่า มหาชนเหล่านั้นจะต้องเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ใช้อำนาจในทางปฏิบัติด้วยตนเองทั้งหมดในฐานะผู้ปกครองเสมอไป ดังนั้น จึงมีข้อเรื่องแปลกหากมหาชนที่เป็นองค์อธิปัตย์จะกลายเป็นฐานให้แก่การปกครองของเอกบุคคลหรือคณะบุคคลที่จำเป็นต้องเข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการปกครองแทน สถานะความเป็นองค์อธิปัตย์ของมหาชนจึงดำรงอยู่ระหว่างสมดุลของสภาวะหลับและตื่น เมื่อมหาชนตื่นหรือถูกปลุกให้ตื่นขึ้นมา พวกเขาจะเป็นผู้ใช้อำนาจในฐานะองค์อธิปัตย์ เช่น การคัดเลือกผู้ปกครองหรือมอบความชอบธรรมให้บุคคลอื่นไปกระทำการต่างๆ แทน ภายใต้ระยะเวลาที่มีขอบเขตกำหนดชัดเจน เป็นต้น หลังจากนั้น มหาชนก็จะต้องกลับไปอยู่ในสภาวะนิทร่าอีกครั้งตามเดิม จนกว่ากรอบระยะเวลาที่กำหนดดังกล่าวจะครบอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม มหาชนในบางระบอบอาจตื่นขึ้นมาเป็นครั้งคราว หากระบอบนั้นเปิดช่องให้พวกเขาใช้อำนาจบางอย่างหรือตรวจสอบการทำหน้าที่บางอย่างของผู้ปกครองได้⁷⁶

⁷⁶ Richard Tuck, *The sleeping sovereign: the invention of modern democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

2) กฎเหล็กขององค์ประกอบที่เป็นคณะบุคคล (The Iron law of Oligarchic Element)

Robert Michels ได้เสนอว่า ทุกๆ องค์กร รวมถึงองค์กรที่มีความเป็นประชาธิปไตย หรือองค์กรที่อิงกับมหาชนอย่างมาก มีแนวโน้มที่จะมีคณะบุคคลไม่กี่คนเป็นผู้ใช้อำนาจเยี่ยง คณาธิปไตยเสมอ เพราะธรรมชาติขององค์กรทั้งหลาย ไม่ว่าจะพยายามทำให้เป็นประชาธิปไตยมากเท่าใด มีอาจหลีกเลี่ยงความจำเป็นเชิงเทคนิคเกี่ยวกับผู้นำขององค์กร ที่ต้องนำพาองค์กรดังกล่าวไปสู่ การดำเนินการโดยคนส่วนน้อย ซึ่งสุดท้ายกลับกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลต่อคนจำนวนมาก ขององค์กรทั้งในการวางกฎระเบียบ แนวทางดำเนินการ และบังคับใช้กฎเกณฑ์ดังกล่าว เรียกว่า กฎเหล็กของคณาธิปไตย⁷⁷

Michels อธิบายสาเหตุของการเกิดคณาธิปไตยไว้สองประการ คือ 1) สาเหตุในเชิงเทคนิค และ 2) สาเหตุในเชิงจิตวิทยา สาเหตุในเชิงเทคนิคอยู่บนหลักการว่า สมาชิกที่มีจำนวนมาก ขององค์กรหนึ่ง โดยธรรมชาติแล้วเป็นตัวขัดขวางไม่ให้พวกเขาสามารถมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างทั่วถึงได้ เมื่อรวมกับประเด็นเรื่องจำนวนมากที่รบกวนการตัดสินใจอย่างทันที ก็เป็นอุปสรรคต่อการให้คนจำนวนมากมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกๆ เรื่อง นอกจากนี้ พันธกิจขององค์กรก็มีปริมาณมาก และซับซ้อนในระดับที่มีแต่ผู้เชี่ยวชาญที่หมายถึง ผู้ที่อุทิศเวลาและพลังเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าวเป็นการเฉพาะเท่านั้นจึงจะสามารถจัดการพันธกิจเหล่านั้นให้ลุล่วงได้⁷⁸ ส่วนสาเหตุในเชิงจิตวิทยาอยู่บนหลักการว่า มีเฉพาะคนจำนวนน้อยเท่านั้นที่สนใจในกิจการสาธารณะ คนส่วนใหญ่รู้สึกถึงความจำเป็นที่ตนควรจะถูกกำกับหรือชี้นำ ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นสิ่งที่ขาดหายไปไม่ได้สำหรับกลุ่มคนจำนวนมาก⁷⁹

ส่วน Cassinelli ได้ให้นิยามคำว่า “องค์กร” ของกฎเหล็กแห่งคณาธิปไตยเอาไว้ว่า เป็นกลุ่ม การกระทำต่างๆ ที่มีระเบียบและลำดับชั้นของมนุษย์ซึ่งจัดลำดับอย่างเป็นระบบจากกลไกหน้าที่ เฉพาะด้าน โดยกลุ่มของการกระทำต่าง ๆ ที่อยู่รองลงไปจะมีเป้าหมายเพื่ออ้างไว้ซึ่งระเบียบดังกล่าว นี้หรือระเบียบอื่น ๆ ที่คล้ายกัน⁸⁰ ซึ่งเป็นนิยามที่มีหน่วยในการวิเคราะห์เป็นการกระทำของมนุษย์ (Human activities) มากกว่าที่จะเป็นตัวมนุษย์ (Human being)⁸¹ การกระทำของมนุษย์ที่นำไปสู่การจัดระบบเป็นองค์กรและอยู่สูงที่สุดในระบบดังกล่าวเรียกว่า งานบริหาร (executive)

⁷⁷ Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (New York: Dover Publications, 1959). p. 377, 400.

⁷⁸ Ibid., 25 - 28, 36.

⁷⁹ Ibid., 49 - 53.

⁸⁰ C. W. Cassinelli, “The Law of Oligarchy,” in *The American Political Science Review* 47(3) (1953): 777.

⁸¹ Ibid., 780.

ของผู้บริหารหรือผู้นำองค์กร เป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับการใช้สิทธิอำนาจภายในองค์กรนั้นๆ⁸² กฎเหล็กของคณาธิปไตยมองว่า การแบ่งกลไกหน้าที่เฉพาะทางภายในองค์กรที่มีลำดับชั้นส่งผลให้สิทธิอำนาจในการบริหารองค์กรไปตกอยู่ในมือคณะบุคคลจำนวนน้อย ซึ่งเป็นหนทางที่ดีที่สุดที่จะก่อให้เกิดผลลัพธ์และการตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพขององค์กร โดยคุณลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นทันทีคือ การที่ผู้ใช้อำนาจบริหารในองค์กรแห่งนั้นเป็นอิสระและปราศจากการควบคุมจากการกระทำในส่วนอื่นขององค์กร⁸³ ซึ่งนำไปสู่การให้คำนิยามแก่คณาธิปไตยว่าหมายถึง คำเรียกองค์กรใดๆ ก็ตาม ซึ่งส่วนที่เป็นฝ่ายใช้อำนาจบริหารสูงสุดนั้นปราศจากการควบคุมโดยกิจกรรมอื่นๆ ที่เหลืออยู่ขององค์กร⁸⁴ แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้บริหารในองค์กรเหล่านั้นเพิกเฉยต่อการกระทำและความต้องการของผู้ปฏิบัติในระดับที่รองลงมาได้ ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่ในระดับรองลงมาจะสามารถควบคุมฝ่ายบริหารได้เพียงในแง่ของการควบคุมเชิงลบด้วยการสร้างข้อจำกัดบางอย่างให้แก่การบริหารเท่านั้น แต่ไม่สามารถเข้าไปควบคุมจัดการเนื้อหาสาระ ตลอดจนทิศทางการบริหารได้

ทั้งนี้ หากความเป็นองค์กรให้ความสำคัญกับการกระทำของมนุษย์มากกว่าตัวมนุษย์แล้ว ย่อมส่งผลให้คนบางคนไม่สามารถทำหน้าที่เป็นผู้นำหรือผู้บริหารขององค์กรตลอดได้ จึงนำไปสู่วิถีคิดเรื่องการหมุนเวียนของชนชั้นนำ⁸⁵ และหากกฎเหล็กของคณาธิปไตยหมายถึงอำนาจพิเศษหรืออำนาจบริหารขององค์กรทุกองค์กรไปตกอยู่ในมือของคณะบุคคลจำนวนน้อยแล้ว อำนาจดังกล่าวต้องถูกออกแบบให้ตกอยู่ในมือของคนจำนวนน้อย ที่มีการหมุนเวียนเปลี่ยนไป ไม่จำเป็นจะต้องตกอยู่ในมือของคณะบุคคลกลุ่มเดิมไปตลอด⁸⁶

กฎเหล็กของคณาธิปไตยของ Michels เป็นสมภาวะธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับทุกองค์กรไม่ว่าจะมีขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ เพราะความจำเป็นที่ทุกองค์กรจะต้องมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มีความสามารถและความรู้เฉพาะทางคอยทำหน้าที่พิเศษที่เรียกว่าฝ่ายบริหารที่คอยพิจารณาหรือตัดสินใจ ในทิศทางการดำเนินงานขององค์กรแทนคนทั้งหมด เมื่อนำคำอธิบายดังกล่าวมาปรับใช้กับรัฐพบว่า รัฐสมัยใหม่ทุกรัฐประกอบด้วยองค์ประกอบที่เป็นคณาธิปไตย (oligarchic element) ที่แฝงอยู่และกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบอบการเมืองอยู่เสมอ ไม่ว่าจะระบอบการเมืองที่ว่านั้นจะมีภาพรวมเป็นประชาธิปไตยที่เน้นองค์ประกอบของมหาชน หรือเป็นระบอบเผด็จการที่เน้นองค์ประกอบ

⁸² Ibid., 777.

⁸³ Ibid., 778.

⁸⁴ Ibid., 779.

⁸⁵ Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (New York: Dover Publications, 1959). p. 377, 400.

⁸⁶ C. W. Cassinelli, "The Law of Oligarchy," in *The American Political Science Review* 47(3) (1953): 777.

ของเอกบุคคผล เพราะตราบไคที่ระบอบการเมืองเหล่านั้ยังต้ออาศัยกลุ่มคนจ่านวนหนึ่เข้ามาทำหน้าทีเเฉพาะในการบริหารจัดการสิ่งต่าๆ เพื่อให้เป็นไปตามมติของผู้อปกครอง กฎเหล็กของคณษะบุคคผลจึงทำงานอยู่เสมอ ดั่งนั้น Max Weber จึงมองว่า ระบอบราชการ (Bureaucracy) คือกโลกทีไม่สามารหลีกเลียงไคของรัฐสมัใหม่ ทีจำเป็นต้อมมีส่วนหนึ่ขององคัพพทีมีความเชียวชาญพิเศษเฉพาะในแต่ละด้านทำหน้าทีวางระเบียบแบบแผน และบังคับใช้กฎเกณฑ์ต่าๆ ตามทีวางไว้⁸⁷

ในปัจจุบัน องค์กรประกอบทีเป็นคณาธิปไตยกลับปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในระบอบประชาธิปไตยสมัใหม่ หรือระบอบการปกครองโดยอาศัยตัวแทน (Representative Government) เพราะระบอบการเมืองดั่งกล่าวถือเป็นตัวอย่งสำคัญทีเป็นรูปธรรมของระบอบการเมืองทีประกอบด้วยองค์กรประกอบทีเป็นอภิชน ซึ่งแฝงอยู่โดยธรรมชาติของตัวระบอบเอง เพราะการปกครองในระบอบตัวแทนดั่งกล่าวได้สร้างอภิชนาธิปไตยทีมีความเป็นประชาธิปไตย (Democratic Aristocracy) โดยกลุ่มอภิชนถูกตีความในแง่ของทีมาทีแตกต่างกันสองทาง คือ ฝ่ายทีเชื่อว่าอภิชนทีเกิดขึ้นจากกระบวนการเลือกตั้งนั้นเป็นผลจากสถานการณ์หรือเงื่อนไขเฉพาะบางอย่างทีทำให้คนบางกลุ่มใช้กลไกการเลือกตั้งมาเป็นเครื่องมือในการสร้างสถานภาพทางการเมืองทีเหนือกว่าผู้ที่เลือกโดยทีมิได้เกี่ยวข้องกับกระบวนการเลือกตั้ง ซึ่งเป็นเพียงสิ่งทีทำให้พลเมืองทีมีสถานภาพเท่ากันเข้าไปทำหน้าทีปฏิบัติตามเจตจำนงของมหาชนทีเลือกเขาเข้าไปทำหน้าทีแทน ส่วนอีกแนวทงหนึ่มองว่า กระบวนการเลือกตั้งของระบอบประชาธิปไตยโดยธรรมชาติมีแนวโน้มทีจะทำให้ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้ามาทำหน้าทีเฉพาะบางอย่งมีแนวโน้มทีจะเกิดสถานภาพทีไม่เท่าเทียมกันกับบุคคผลทีเป็นผู้เลือกพวกเขาเข้ามาอยู่แล้ว ดั่งนั้น อภิชนในระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกักลไกการเลือกตั้งเสมอ⁸⁸

แนวคิดอีกประการทีสนับสนุนฐานคิดเรื่ององค์กรประกอบของคณาธิปไตยได้คือ แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์แบบตัวการ-ตัวแทน (principal-agent relationship) ซึ่งมองว่า เมือใดก้ตามทีผู้ถูกทำหน้าทีแทน (ตัวการ) เลือกผู้ทีจะมาทำหน้าทีแทน (ตัวแทน) ผู้ซึ่งได้รับความไว้วางใจให้ใช้อำนาจหรือทรัพยากรเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่างให้แก่ตัวการ เนื่องจากตัวการไม่สามารถกระทำการดั่งกล่าวเองได้ หรือหากกระทำเองได้ ก้ออาจไม่ตีเท่ากับปล่อยให้ตัวแทนไปดำเนินการแทน

ดั่งนั้น ในระบอบการเมืองสมัใหม่ทุกระบบจำเป็นต้อมอาศัยกโลกการทำงานในระดับปฏิบัติการ อันประกอบไปด้วยกลุ่มคน เช่น ข้าราชการในระบอบราชการ ฝ่ายปกครอง หรือกลุ่มคน

⁸⁷ Max Weber, *Economy and Society: an Outline of Interpretative Sociology* (Berkeley, CA: University of California Press, 1968). P. 956, 958.

⁸⁸ Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). p. 133 – 134.

ที่มาจาก การเลือกตั้งของมหาชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นโดยธรรมชาติของทางปฏิบัติ ในระบอบการเมืองทุกระบบ ที่ทำให้เกิดองค์ประกอบที่มีลักษณะเป็นคณาธิปไตยแฝงอยู่ในระบอบการเมืองเสมอ

3) กฎเหล็กขององค์ประกอบที่เป็นเอกบุคล (The Iron Law of Monarchical Element)

ด้วยความจำเป็นตามธรรมชาติที่นำไปสู่การใช้อำนาจโดยคนคนเดียว ภายใต้เงื่อนไขหรือธรรมชาติของการใช้อำนาจใน 2 มิติ คือเงื่อนไขที่เอื้อต่อการใช้อำนาจโดยคนๆ เดียวในสภาวะปกติ และสภาวะที่ไม่ปกติหรือฉุกเฉิน นักปรัชญาการเมืองได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของเอกบุคล ตั้งแต่สมัยกรีกและโรมันโบราณ เช่น Plato อธิบายว่า ทุกระบบการปกครองจำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบที่เป็นเอกบุคลเพื่อที่จะนำไปสู่การตัดสินใจที่ดี⁸⁹ ดังนั้น ผู้นำหรือผู้ปกครองส่วนใหญ่ในสังคมบุพกาลทั่วโลกมักเริ่มต้นด้วยระบอบการปกครองโดยเอกบุคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาวะที่ไม่ปกติ การเกิดเอกบุคลนี้เห็นได้ตั้งแต่คำอธิบายเรื่องการปกครอง โดยมนุษยที่แข็งแกร่งที่สุดในกลุ่มหรือระบอบกษัตริย์แบบบรรพกาล (primitive kingship) ของ Polybius ที่อ้างว่าการปกครองดังกล่าวคือรูปแบบการปกครองแรกของมนุษยในสมัยที่มนุษยประสบกับภัยพิบัติต่างๆ การปกครองโดยเอกบุคลในสภาวะดังกล่าวจึงถือเป็นกลไกตามธรรมชาติเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ ต้องการจำฝูง⁹⁰

ความจำเป็นของเอกบุคลยังถูกนำมาใช้อธิบายถึงความจำเป็นของการดำรงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในโลกสมัยใหม่อีกด้วย เช่น ข้อเสนอของ Walter Bagehot นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ชาวอังกฤษในศตวรรษที่ 19 ผู้กล่าวถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นส่วนเกียรตินิยมหรือแหล่งที่มาของเกียรติยศของระบอบการปกครองของอังกฤษ⁹¹ ส่วน Rene Häusler ชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และความจำเป็นของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นประชาธิปไตย (democratic kingship) ผ่านปัจจัยเชิงจิตวิทยาของผู้คนที่ต้องการสัญลักษณ์แห่งเอกภาพ ที่เป็นภาพแทนของชาติ และผ่านปัจจัยเชิงกลไกหน้าที่ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในลักษณะของการเป็นผู้ประสานรอยร้าวและแก้ไขวิกฤตการณ์ต่างๆ ด้วยสถานะความเป็นกลาง

⁸⁹ Plato, "The Laws," in *Plato: Complete Works*, John M. Cooper (eds) (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997), p. 1382 [693d]

⁹⁰ Polybius, *The Histories* Translated by Robin Waterfield (Oxford: Oxford University Press, 2010), p. 374.

⁹¹ Walter Bagehot, *The English Constitution* (Oxford: Oxford University Press, 2001), p. 11 -12.

และไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด⁹² ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญของฝ่ายที่มองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ที่มาจากกรสิบราชสันตติวงศ์สามารถทำหน้าที่ประมุขของรัฐได้ดีกว่าประมุขของรัฐที่มาจากกรเลือกตั้งอย่างประธานาธิบดี⁹³

ด้วยบริบททางการเมืองในปลายศตวรรษที่ 20 ถึงต้นศตวรรษที่ 21 ประเทศต้นแบบของระบอบเสรีประชาธิปไตยสมัยใหม่ เช่น อเมริกา อังกฤษ และแคนาดา ได้เกิดปรากฏการณ์บางอย่างที่มีลักษณะร่วมกันคือการเกิดรัฐบาลและการปกครองที่อำนาจบริหารไปกระจุกตัวอยู่ในมือของคนๆ เดียว⁹⁴

ทั้งนี้ Farrell เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในระบบการเมืองแบบทุกระบบ การที่ฝ่ายบริหารขึ้นมา มีอิทธิพลสูง โดยที่อิทธิพลดังกล่าวอยู่ที่ตัวบุคคลที่เป็นผู้นำคนๆ เดียวนั้นถือเป็นข้อเท็จจริงอันเป็นแกนกลางของชีวิตทางการเมือง⁹⁵ เรียกว่า เป็นการสร้างสถาบันประธานาธิบดีที่เข้มแข็งขึ้นในระบบการเมืองอื่นๆ ที่มีระบบประธานาธิบดี โดยที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบอบการเมืองดั้งเดิมส่วนอื่นไป กล่าวคือ ประเทศในระบบรัฐสภาหลักๆ ของโลก เช่น อังกฤษ ต่างมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงจากการปกครองที่อำนาจบริหารกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนคือคณะรัฐมนตรีไปเป็นการปกครองที่อำนาจย้ายศูนย์ไปอยู่ที่นายกรัฐมนตรี อย่างไม่แตกต่างจากในระบบประธานาธิบดี⁹⁶

ตัวแปรสำคัญที่ทำให้การปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในประเทศต้นแบบเสรีประชาธิปไตย ในตะวันตกมีแนวโน้มที่อำนาจบริหารจะไปกระจุกอยู่ในมือคนๆ เดียวเกิดจาก 3 ปัจจัยหลัก ดังนี้

1) การเติบโตของรัฐสมัยใหม่ที่เน้นไปที่การบังคับใช้กฎหมายมากกว่าการออกกฎหมาย (Regulatory state) และผู้บังคับใช้กฎหมายในระดับปฏิบัติการส่วนใหญ่แล้วก็คือผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อฝ่ายบริหารมากกว่าฝ่ายนิติบัญญัติ นอกจากนี้ รัฐที่เน้นการบังคับใช้กฎหมายได้เอื้อประโยชน์ให้กับฝ่ายบริหารมากกว่าฝ่ายนิติบัญญัติ กฎเกณฑ์หรือคำสั่งที่ออกโดยฝ่ายบริหารมีความคล่องตัวและรวดเร็วมากกว่า เนื่องจากสามารถออกคำสั่งโดยหัวหน้างานบริหารได้โดยตรง ในขณะที่

⁹² Rene Häusler, *Psychology as the Source and Legitimation of 'power'?* (n.p.,1998), p. 20-37.

⁹³ Juan J. Linz, "The Perils of Presidentialism," *Journal of Democracy* 1, no. 1 (1990): p. 61.

⁹⁴ F. H. Buckley, *The Once and Future King: The Rise of Crown Government in America* (New York: Encounter Books, 2014), p. 121 -122.

⁹⁵ B. Farrell, *Chairman or Chief?: The Role of the Taoiseach in Irish Government* (Dublin: Gill and Mcmillan, 1971), p. x.

⁹⁶ Thomas Poguntke and Paul Webb, *The Presidentialization of Politics: a Comparative Studies of Modern Democracies* (Oxford: Oxford University Press, 2007), p. 11.

กระบวนการของฝ่ายนิติบัญญัติมักใช้เวลายาวนาน นอกจากนั้น เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้การออกกฎหมายบังคับต่างๆ กลายเป็นงานที่ฝ่ายนิติบัญญัติไม่สามารถรับมือและตอบสนองได้อย่างทันท่วงทีเท่ากับฝ่ายบริหาร ส่วนปัจจัยภายในระบบราชการที่มีแนวโน้มจะขยายตัวและสร้างอาณาจักรของตนเองด้วยการกำหนดนโยบายหรือมาตรการต่างๆ ที่มีแต่ฝ่ายตนเท่านั้นที่สามารถตอบสนองข้อเรียกร้องดังกล่าวได้ ดังนั้น ความพยายามขยายขนาดหรืออำนาจขององค์กรในระบบราชการจึงเป็นสิ่งเป็นปกติ

นอกจากนั้น ด้วยสภาวะสมัยใหม่ทำให้รัฐสมัยใหม่มุ่งไปสู่การเป็นรัฐที่เน้นการบังคับใช้กฎหมาย ได้ก่อให้เกิดการบริหารการปกครอง รวมทั้งการบังคับใช้กฎหมายกระจุกตัวรวมอยู่ในมือของบุคคลอย่างเข้มข้นมากขึ้นใน 100 ปีนี้ เพราะรัฐที่เน้นการบังคับใช้กฎหมายย่อมต้องอาศัยกลไกของระบบราชการขนาดใหญ่ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต่อฝ่ายบริหาร เนื่องจากฝ่ายบริหารมีอำนาจโดยตรง ทั้งการแต่งตั้ง โยกย้ายและออกกระเปียบต่างๆ ดังนั้น การเติบโตและความเข้มแข็งของฝ่ายบริหารจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นคู่ไปกับการเติบโตของรัฐสมัยใหม่และกลไกอำนาจรัฐ⁹⁷

2) ปัจจัยเรื่องธรรมชาติของอำนาจทางการเมือง มีแนวโน้มจะเหวี่ยงหรือไหลจากกลุ่มหรือฝ่ายต่างๆ ทางการเมืองที่ไม่เป็นระเบียบ เช่น กลุ่มทางการเมืองในสภาองเกรสไปสู่เอกบุคคลที่มีเอกภาพอย่างสถาบันประธานาธิบดี เพราะการทำงานแบบกลุ่มจะเกิดขึ้นเมื่อมีการประสานความร่วมมือและการตกลงร่วมกันในระดับหนึ่งเพื่อให้การตัดสินใจร่วมกัน แต่การตัดสินใจโดยเอกบุคคลไม่ต้องอาศัยวิธีการดังกล่าวส่งผลให้การตัดสินใจคล่องตัวมากตามไปด้วย แนวโน้มดังกล่าวยิ่งชัดเจนมากขึ้นในรัฐที่มีขนาดใหญ่และมีตัวแทนของประชาชนจำนวนมาก โดยตัวแทนที่มีจำนวนมากทำให้ไม่สามารถมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งจากฝ่ายนิติบัญญัติสามารถก้าวขึ้นมามีอิทธิพลทางการเมืองอย่างมากหรือโดดเด่นได้ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลที่ประกอบไปด้วยฝ่ายบริหารที่มีเอกบุคคลที่เข้มแข็งจึงเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเพื่ออุดช่องว่างดังกล่าว⁹⁸

3) ปัจจัยเรื่องสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อรูปแบบใหม่ในรูปแบบออนไลน์ในปัจจุบัน ทำให้การรณรงค์ทางการเมืองมุ่งเน้นไปที่ตัวบุคคลมากกว่าสถาบัน เช่น มุ่งเน้นไปที่ผู้สมัครประธานาธิบดีหรือผู้ที่จะขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพรรคการเมืองใหญ่ๆ ในอเมริกา และอังกฤษ ทำให้ปรากฏการณ์ของการปกครองโดยเอกบุคคลของระบอบการเมืองในศตวรรษที่ 21 มีการรวบอำนาจในทางบริหารมาก⁹⁹

⁹⁷ Buckley, *The Once and Future King: The Rise of Crown Government in America*, p. 155 – 156.

⁹⁸ *Ibid*, p. 151.

⁹⁹ *Ibid*, p. 11.

นอกจากนั้น ยังมีเงื่อนไขความจำเป็นในอีกมิติหนึ่งของความเป็นธรรมชาติของเอกบุคคคือ ความจำเป็นของการใช้อำนาจโดยเอกบุคคในสภาวะวิกฤตหรือสภาวะฉุกเฉิน นักวิชาการตะวันตกจำนวนหนึ่งสนับสนุนแนวคิดเรื่องความจำเป็นที่ต้องมีการจัดองค์ประกอบในระบอบการเมืองที่เป็นเอกบุคคเพื่อใช้อำนาจที่มีลักษณะเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในสภาวะฉุกเฉิน โดยการศึกษาเปรียบเทียบทั่วโลกในการรับมือสภาวะวิกฤตทั้งความมั่นคงและเศรษฐกิจของฝรั่งเศส สหราชอาณาจักร เยอรมนี สหรัฐอเมริกา และโรมันโบราณของ Clinton Rossiter พบว่า ประเทศต่าง ๆ ที่เขาเลือกนำมาศึกษาเปรียบเทียบมีสิ่งที่เหมือนกันคือทุกประเทศต่างสร้างกลไกที่มีการใช้อำนาจในลักษณะเผด็จการเพื่อรับมือกับสภาวะวิกฤตที่ต้องเผชิญทั้งสิ้น ซึ่งการใช้อำนาจนี้มีทั้งในลักษณะของอำนาจเผด็จการที่ยังอยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายที่มีอยู่เดิม และอำนาจเผด็จการที่อยู่เหนือกฎหมายปกติ เรียกว่าเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ (Constitutional dictatorship)¹⁰⁰

กฎเหล็กทั้ง 3 ประการที่ได้กล่าวนี้เป็นเงื่อนไขและความจำเป็นขั้นต่ำที่ทำให้องค์ประกอบเอกบุคค คณะบุคคลและมหาชนเป็นองค์ประกอบมูลฐานของระบอบการเมืองทุกระบบ โดยแต่ละสดมภ์ประกอบเงื่อนไขและความจำเป็นในการใช้อำนาจทางการเมืองที่แตกต่างกัน กฎเหล็กของมหาชนทำหน้าที่วางเงื่อนไขและข้อจำกัดขั้นต่ำที่เกี่ยวกับกลไกในการสร้างความชอบธรรมของระบอบการเมืองเป็นหลัก ส่วนกฎเหล็กของคณะบุคคลโดยคอยวางเงื่อนไขข้อจำกัดในการดำเนินการบริหารการปกครองจริงในทางปฏิบัติของระบอบการเมือง โดยเฉพาะในส่วนที่มีการถ่ายโอนอำนาจหรือมอบอำนาจให้อีกฝ่ายหนึ่งกระทำการแทนในเรื่องที่เป็นประเด็นเฉพาะ ที่ต้องใช้ความสามารถเฉพาะด้าน สำหรับกฎเหล็กของเอกบุคคได้วางเงื่อนไขความจำเป็นที่ทำให้ต้องอาศัยเอกบุคคทำหน้าที่เป็นผู้นำในการบริหาร บังคับใช้กฎหมายและตัดสินใจทั้งในยามปกติและในยามฉุกเฉิน ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่ทำให้วิธิตัดเรื่องการผสมผสานเงื่อนไขขั้นต่ำขององค์ประกอบมูลฐานเหล่านี้เข้าด้วยกันกลายเป็นสิ่งที่สนับสนุนสถานะความเป็นธรรมชาติในความหมายแรกของการปกครองแบบผสม อีกทั้งยังทำให้องค์ประกอบมูลฐานแต่ละองค์ประกอบของระบอบการเมืองก้าวข้ามวิธิตัดแบบบริสุทธ์ และหันมาตระหนักถึงความจำเป็นของการปกครองแบบผสมในฐานะที่เป็นการปกครองตามธรรมชาติที่ระบอบการปกครองทุกระบบต้องการการจัดวางหรือการผสมผสานที่เหมาะสมและแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละสถานที่

¹⁰⁰ Clinton D. Rossiter, Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies (London: Transaction, 2002), p. 11 – 14.

บทที่ 3

ชีวประวัติและผลงานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์

ในบทนี้จะเป็นการทบทวนถึงภูมิหลังประวัติชีวิตของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ โดยสังเขป ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงปัจจุบัน และยังเป็น การทบทวนเพื่อนำเสนอให้เห็นผลงานที่เป็นงานเขียนสำคัญ ตามลำดับเวลาของเอนกด้วย โดยผลงานที่เป็นงานเขียนจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความคิด ทิศทางการเมืองที่สำคัญของเอนกที่เสนอต่อสังคมในห้วงเวลาต่างๆ ได้อย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่านจะได้เห็น ภาพรวมความคิดทางการเมืองของเอนก รวมถึงจุดเน้นความสนใจ พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลง ของความคิดทางการเมือง นอกจากนี้ ในบทนี้ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบาททางสังคม และการเมืองที่สำคัญของเอนกในห้วงเวลาต่างๆ จากการทบทวนประวัติชีวิตของเขา โดยแบ่ง ออกเป็น 5 ช่วงเวลา ได้แก่

1) ช่วงชีวิตในวัยเด็กและเติบโตเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 การหลบหนีเข้าป่าไปอยู่กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเมื่อเอนกออกจากป่าในปี พ.ศ. 2524 (ปี พ.ศ. 2497 - 2524)

2) ตั้งแต่เอนกไปศึกษาต่อระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ณ สหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2525 กลับมารับราชการเป็นอาจารย์ประจำที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนกระทั่ง ลาออกจากราชการเมื่อปี พ.ศ. 2543 เพื่อเข้าสู่สนามการเมืองเต็มตัว (ปี พ.ศ. 2525 - 2543)

3) เมื่อเอนกเป็นนักการเมืองและเข้าสู่วงการการเมืองเต็มตัว เพื่อต่อสู้ทางการเมือง ในกระบวนการเลือกตั้ง ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2543 ร่วมกับพรรคประชาธิปัตย์ พรรคมหาชน และพรรครวมใจไทยชาติพัฒนาตามลำดับ จนกระทั่งลาออกจากพรรครวมใจไทยชาติพัฒนาในปี พ.ศ. 2551 (ปี พ.ศ. 2544 - 2551)

4) เมื่อเอนกเดินออกจากสนามการเมืองและกลับมาสู่วงการวิชาการ การค้นคว้าวิจัย และการเขียนหนังสือ จนถึงกลางปี พ.ศ. 2561 ในระยะนี้ เอนกได้กลับไปเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย ต่างๆ และเอนกยังได้ดำรงตำแหน่งสำคัญในทางการเมืองและสังคมของประเทศ อาทิ กรรมการ ยกร่างรัฐธรรมนูญ, สมาชิกสภาปฏิรูปแห่งชาติ, ประธานคณะกรรมการศึกษาแนวทางการสร้าง ความปรองดอง สภาปฏิรูปแห่งชาติ, ที่ปรึกษาและกรรมการเตรียมการเพื่อสร้างความสามัคคี ปรองดอง ตามกรอบการปฏิรูปประเทศยุทธศาสตร์ชาติและการสร้างความปรองดอง (ป.ย.ป.), ประธานคณะกรรมการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญ คณะกรรมการ การเลือกตั้ง และประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง เป็นต้น (ปี พ.ศ. 2552 - 2561)

5) ตั้งแต่มีกฎหมาย พ.ศ. 2561 ถึงปัจจุบัน เอนกได้กลับเข้าสู่วงการการเมืองอีกครั้งกับ พรรครวมพลังประชาชาติไทย จนกระทั่งในเดือนสิงหาคม 2563 เอนกได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และได้ดำรงตำแหน่ง หัวหน้าพรรครวมพลังประชาชาติไทยในเดือนตุลาคม 2564 (ปี พ.ศ. 2561 ถึงปัจจุบัน)

3.1 ช่วงชีวิตในวัยเด็กถึงออกจากป่า (พ.ศ. 2497 - 2524)

กำเนิดและชีวิตในวัยเยาว์

เอนกเกิดวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2497 ที่ตำบลสบตุ๋ย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จาก พ.ศ. 2497 ถึงปัจจุบัน เป็นช่วงเวลาสำคัญของประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมไทย บ้านเกิดของเขายู่ในแถบวัฒนธรรมล้านนา เขาพูดภาษาไทยล้านนาหรือภาษาเหนือได้ก่อนภาษาไทยกลาง ครอบครัวของเอนกเป็นนายทุนเงินซื้อดั่งในภาคเหนือ ทำธุรกิจโรงสีข้าวและค้าขายข้าว ฐานะทางบ้านของเอนกค่อนข้างร่ำรวย

พ่อของเอนกชื่อ อุทัย เหล่าธรรมทัศน์ ส่วนแม่ชื่อ น้อย เหล่าธรรมทัศน์ เขามีพี่น้องที่เติบโตร่วมกันทั้งหมด 6 คน เป็นผู้ชาย 5 คน และผู้หญิง 1 คน คือ คนที่สอง ส่วนเอนกเป็นลูกคนที่ 5

คนลำปางเรียกพ่อของเอนกว่า “เถ้าแก่อุทัย” สกุลเดิม แซ่เถ้า (ออกเสียงได้เป็นทั้ง แซ่หลิว/เหล่า/เถ้า/ลิว) เป็นชาวจีนแคะ ที่อยู่แถวซัวเถา ในมณฑลกวางตุ้ง ตอนใต้ของจีน เถ้าแก่อุทัยอพยพมาจากเมืองจินมาอยู่เมื่อไทยตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่ออายุประมาณ 19 - 20 ปี บรรพบุรุษของพ่อเคยเข้ามาทำงานค้าขายที่ไทยอยู่แล้ว แต่ก็ไปๆ กลับๆ ระหว่างจีนกับไทย ซึ่งเป็นเรื่องปกติในตอนนั้น แต่ในยุคของพ่อ ต้องย้ายมาอยู่ไทยตลอดชีวิต เพราะเงินได้กลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ และมีการสู้รบอย่างหนักในประเทศ ทำให้ไม่สามารถกลับเงินได้

พ่อของเอนกถือว่ามีความรู้มากสำหรับในยุคนั้น คือ จบ ม. 3 จากเมืองจิน เป็นคนเรียนหนังสือได้ดี โดยในขณะที่อยู่จีน พ่อเคยเป็นครูสอนอยู่ที่โรงเรียน เมื่อมาจากจีนใหม่ๆ พ่อของเขาอาศัยอยู่แถวเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ทำงานเป็นจับกังและเสมียนที่โรงเหล้า ในขณะนั้น จับกังหรือผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่ในไทยเป็นคนจีน สุดท้าย พ่อได้สร้างเนื้อสร้างตัวด้วยธุรกิจค้าข้าว เพราะข้าวเป็นสินค้าที่ดีที่สุดในขณะนั้น ใครที่ทำงานดี มีฝีมือ ต้องค้าขายข้าว

พ่อของเขาเดินทางมาเมืองไทยก่อนใครในบรรดาพี่น้อง เมื่อตั้งตัวจากธุรกิจได้ จึงได้ตามพี่ชาย (ลุงของเอนก) และน้องชาย (อาของเอนก) มาที่เมืองไทยเพื่อมาช่วยกันทำธุรกิจโรงสีและค้าขายข้าว ทั้งที่ในจังหวัดเชียงราย ลำปาง และกรุงเทพฯ โดยทั้งสามมีหุ้นของธุรกิจร่วมกัน ถือเป็นธุรกิจของครอบครัว นอกจากนั้น หลังจากเถ้าแก่อุทัยประสบความสำเร็จทางธุรกิจแล้ว ยังได้ตามแม่ (ย่าของเอนก) มาอยู่ที่ไทยด้วยกัน เพราะในขณะนั้น จีนมีการสู้รบและกลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ จึงมีความเป็นอยู่อย่างลำบาก ส่วนพ่อของเถ้าแก่ (ปู่ของเอนก) ได้เสียชีวิตที่เมืองจิน

พ่อของเอนกได้แปลงสัญชาติเป็นไทยเมื่ออายุได้ 40 กว่าปี นอกจากนั้น ยังอ่านหนังสือภาษาไทยได้แตกฉาน เขียนภาษาไทยได้ พูดภาษาไทยได้ดี นอกจากนั้น พ่อของเขาได้เปลี่ยนนามสกุลจาก “แซ่เล่า” มาเป็นนามสกุลไทย คือ “เหล่าธรรมทัศน์” โดยผู้ที่ตั้งนามสกุลนี้ให้คือพี่สาวของอาสาไข (ภรรยาคุณอา) ซึ่งเป็นคนจีนที่เกิดในไทย เหตุผลที่ต้องใช้ “เหล่า” เพื่อจะได้รู้ว่าเป็นคนจีนแซ่เล่า ส่วน “ธรรมทัศน์” แปลว่า การมีทัศนะที่เป็นธรรม ดังนั้น “เหล่าธรรมทัศน์” จึงเป็นนามสกุลใหม่ที่อายุประมาณ 60 ปีเท่านั้น¹⁰¹

ส่วนแม่ของเอนกเกิดที่จังหวัดลำพูนในปี พ.ศ. 2467 สืบเชื้อสายไท-ยอง ไท-ลื้อ ยายของเอนกเป็นคนพื้นเมืองล้านนา เชื้อสายไท-ยอง ไท-ลื้อ หลังจากแม่ของเอนกเกิดไม่นาน ยายก็เสียชีวิต ส่วนตาของเอนกเป็นคนจีนแคะ ทำมาหากินอยู่เมืองไทยสักพักแล้วก็กลับไปเมืองจีนหลังแม่ของเอนกเกิด แม่ของเอนกจึงเติบโตด้วยการเลี้ยงดูของญาติและเพื่อนบ้าน เลี้ยงดูแบบกึ่งคนไทยและคนจีน แม่ของเอนกถูกเลี้ยงแบบต้องทำงานหนัก ได้เรียนหนังสือแค่ 2 ปีเท่านั้นก็ต้องออกจากโรงเรียนเพื่อทำงาน แต่ก็เป็นคนเก่งในหลายๆ ด้าน เพราะเป็นคนหัวดี พูด อ่านและเขียนภาษาไทยได้ดี แม่พูดได้ทั้งภาษาเหนือและไทยกลาง อีกทั้งยังรู้ภาษาจีนและสามารถทำบัญชีได้

แม่แต่งงานกับพ่อของเอนกตั้งแต่อายุ 16 ปี ในขณะที่พ่ออายุ 27 ปี ทั้งสองอายุห่างกัน 11 ปี ในขณะนั้น พ่อยังไม่มีโรงสีข้าวและธุรกิจค้าข้าว จึงต้องช่วยกันทำมาหากิน ต่อมา เมื่อพ่อมีธุรกิจโรงสีและธุรกิจค้าข้าว แม่ก็ช่วยงานกิจการของสามีและครอบครัวสามี

ครอบครัวของเอนกเป็นครอบครัวที่มั่นคง แข็งแรง ลูกๆ ทุกคนอยู่ในกฎเกณฑ์และกติกามีระเบียบวินัย มีความเสียสละ และนับถือระบบอาวุโสในครอบครัว พ่อของเอนกเป็นคนดู มักฝึกฝนให้ลูกๆ ทุกคนให้มีระเบียบวินัย ถ่อมตัว และสอนให้มีคุณธรรม แต่พ่อเป็นคนที่พูดคุยกับลูกน้อยจะพูดคุยเฉพาะในเรื่องที่สำคัญๆ ทั้งพ่อและแม่ต่างทุ่มเทให้ลูกๆ ทุกคน แต่แม่เป็นคนเลี้ยงดูอบรมและให้การศึกษาลูกเป็นหลัก ส่วนพ่อเป็นคนที่ทำให้ทิศทางชีวิตของลูกๆ ดังนั้น เอนกมักพูดคุยกับแม่ชีวิตของเอนกใกล้ชิดกับแม่มากกว่าพ่อ และเอนกยังมีพี่เลี้ยงคอยดูแล

เอนกคุยกับแม่เป็นภาษาเหนือและคุยกับพ่อเป็นภาษาจีนแคะ พ่อให้เขาและน้องชายเรียนภาษาจีนกลางด้วย เอนกจึงเป็นคนหลายวัฒนธรรม เมื่ออยู่กับแม่ก็รับวัฒนธรรมพื้นเมืองของภาคเหนือ อีกทั้งได้วัฒนธรรมพุทธและวัฒนธรรมไทย เมื่ออยู่กับพ่อก็เป็นวัฒนธรรมแบบจีนโพ้นทะเล และเมื่ออยู่โรงเรียนอัสสัมชัญ ทั้งที่ลำปางและกรุงเทพฯ ก็ได้วัฒนธรรมแบบฝรั่ง

เอนกบรรยายบ้านที่เขาอาศัยอยู่ตอนเด็กว่า ค่อนข้างใหญ่โต มีสองชั้น เป็นตึกสี่เหลี่ยมไขไก่อคล้ายห้องแถวโบราณ 2 ห้อง ซึ่งสร้างตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 หลังบ้านมีพื้นที่ยาวเป็นพิเศษสร้างเป็นโกดังเก็บข้าวสารเพื่อส่งไปขายทางรถไฟไปทั่วประเทศ บ้านของเขายู่หน้าสถานีรถไฟ

¹⁰¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรคความพลังประชาชนไทย, 27 เมษายน 2562.

จังหวัดลำปาง เป็นย่านที่คึกคัก เพราะมีการค้าขาย รางรถไฟสร้างจากกรุงเทพฯ มาถึงสถานีลำปาง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ลำปางถือเป็นเมืองการค้าที่สำคัญของภาคเหนือ¹⁰²

จังหวัดลำปางในขณะที่เอนกเป็นเด็ก มีคนจน มีขอทานแทบทุกหัวถนน สุขภาวะโดยทั่วไปของคนไทยยังไม่ดี ยังไม่มีน้ำประปา ใช้น้ำบาดาล ส่วนไฟฟ้ามีใช้แต่ในเมืองและยังติดๆ ดับๆ ตลอดเวลา พอเวลา 3 - 4 ทุ่ม ไฟก็ดับมืดกันทั้งเมือง หากจำเป็นต้องใช้ไฟ ต้องจุดเทียน หรือจุดตะเกียง ส่วนรถเก๋งในลำปางมีน้อยมาก มีแต่รถจักรยานและรถสามล้อเป็นหลัก¹⁰³ แต่ด้วยครอบครัวเอนกมีฐานะจึงมีรถเก๋งใช้งานและส่งลูกไปโรงเรียน โดยมีคนขับรถขับให้ ส่วนหนังสือพิมพ์ที่ลำปางก็มีให้อ่าน แต่ช้ากว่ากรุงเทพฯ 1 วัน ขณะนั้น ลำปางเริ่มมีวิทยุใช้ แต่มีเฉพาะบ้านที่มีฐานะ บ้านของเขาก็มีวิทยุใช้ ในวัยเด็ก เอนกจำได้ว่า มีคนวิ่งมาฟังวิทยุที่บ้านเป็นประจำ ยิ่งเวลามีถ่ายทอดสดมวยจากเวทีลุมพินีหรือราชดำเนิน ส่วนโทรทัศน์เริ่มมีราวปี พ.ศ. 2505 - 2506 ระหว่างปีที่เอนกเกิดถึง พ.ศ. 2512 ที่เขาจบมัธยมศึกษาตอนต้น ชนบทกับเมืองของจังหวัดลำปางแยกขาดจากกัน ถนนที่เป็นทางเข้าสู่ชนบทโดยเฉพาะในต่างอำเภอแทบไม่มี¹⁰⁴

ครอบครัวของเอนกสนับสนุนเรื่องการศึกษาของลูกทุกคนเป็นอันมาก และได้ส่งลูกไปเรียนที่สถาบันการศึกษาที่ดีที่สุดและให้จบการศึกษาในระดับสูงที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพื่อให้ลูกประสบความสำเร็จในชีวิต ในบรรดาพี่น้องทั้งหมด 6 คน พี่ชายคนโตและพี่สาวคนรองไปเรียนที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาในกรุงเทพฯ ส่วนพี่ชายคนที่ 3 และ 4 ลูกส่งไปเรียนที่ฮ่องกงตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และประถมศึกษาปีที่ 2 เพราะพ่อเห็นว่าภาษาจีนกวางตุ้งและภาษาจีนกลางเป็นสิ่งสำคัญในอนาคต ส่วนเอนกและน้องชายคนเล็ก ในวัยเด็กอยู่อาศัยกับครอบครัวที่ลำปางเป็นหลักและเรียนหนังสือที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปาง ซึ่งเปิดการเรียนการสอนในปี พ.ศ. 2501

พ่อของเอนกเป็นคนก้าวหน้ากว่ายุคสมัยเป็นอันมากในเรื่องการศึกษา เห็นได้จากการส่งให้ลูกสาวเรียนหนังสือในระดับสูงถึงมหาวิทยาลัย โดยปกติคนจีนเชื่อว่าลูกสาวเลี้ยงไว้เพื่อให้คนอื่นเมื่อแต่งงาน หรือไม่ก็ต้องช่วยครอบครัวค้าขาย พี่สาวเอนกถือว่าเป็นคนที่ได้เรียนมหาวิทยาลัยเป็นคนแรกๆ ของสบตุ้ย นอกจากนั้น ลูกคนจีนส่วนใหญ่จะถูกส่งเข้าไปเรียนที่โรงเรียนจีนในจังหวัด แต่ด้วยความที่พ่อเป็นคนหัวก้าวหน้า จึงส่งพี่ชายคนโตและพี่สาวคนรองเรียนที่โรงเรียนฝรั่งที่ดีที่สุดของภาคเหนือ ลูกชายอีกสองคนไปเรียนที่ต่างประเทศตั้งแต่เด็ก ส่วนเอนกและน้องชายก็เรียนโรงเรียนฝรั่งที่ดีเช่นกัน

¹⁰² เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกพรรณ (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2560). หน้า 84-85.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 28 เมษายน 2562.

จากอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เอนกเรียนที่โรงเรียนลำปางวิทยาลักษณ์และโรงเรียนอรุณทนต์ ซึ่งเป็นโรงเรียนคาทอลิก พอขึ้นชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 นักเรียนชายที่โรงเรียนอรุณทนต์ทั้งหมด ถูกย้ายให้ไปเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปาง ที่เพิ่งจะมาเปิดได้ไม่นาน เป็นโรงเรียนคริสต์ด้วยกัน เพื่อเปลี่ยนโรงเรียนอรุณทนต์ให้เป็นโรงเรียนหญิงล้วน เอนกเรียนอยู่ที่อัสสัมชัญ ลำปาง ซึ่งเป็นโรงเรียนชายล้วน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 - 7 และระดับมัธยมศึกษาตอนต้นคือ ม.ศ. 1 - 3¹⁰⁵

โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปาง ตั้งขึ้นโดยคณะผู้บริหารเครือโรงเรียนอัสสัมชัญ-เซนต์คาเบรียล ในกรุงเทพฯ ใช้มาตรฐานการเรียนการสอนและตำราที่ใช้ในโรงเรียนอัสสัมชัญและเซนต์คาเบรียล ที่กรุงเทพฯ เกือบทั้งหมด นักเรียนและผู้ปกครองต้องเชื่อว่า เด็กต่างจังหวัดจะเก่งไม่แพ้เด็กกรุงเทพฯ นักเรียนที่นี้ถูกสอนให้ต้องขยัน อดทน ต่อสู้และไม่ยอมแพ้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เอนกได้ติดตัวมาจากโรงเรียน ตั้งแต่วัยเด็ก¹⁰⁶

เอนกเป็นนักเรียนที่เรียนดีมาก การเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปาง ในชั้นประถมศึกษา ปีที่ 2 - 7 เขาเรียนได้ที่ 1 หรือไม่ก็ที่ 2 ของชั้น เมื่อขึ้นระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.ศ. 1 - 3) เขาเรียนได้ที่ 1 ของชั้นในทุกๆ ปี ตอน ม.ศ. 3 เอนกสอบข้อสอบของกระทรวงได้ที่ 2 ของจังหวัด ลำปาง นอกจากนั้น เอนกยังได้รับการแต่งตั้งจากคุณครูให้เป็นหัวหน้าห้อง ตั้งแต่ชั้น ป.4 ถึง ม.ศ. 3 เพราะเขามีนิสัยที่เรียบร้อย สามารถเป็นตัวอย่างด้านการเรียนให้กับนักเรียนคนอื่นๆ ได้ อีกทั้งได้รับการยอมรับและเข้ากันเป็นอย่างดีกับคุณครูและเพื่อนนักเรียนด้วยกัน และในขณะที่เขาอยู่ชั้น ม.ศ. 3 คุณครูที่หัวก้าวหน้ามีความคิดที่จะให้มีการเลือกตั้งประธานนักเรียนโดยนักเรียนทั้งโรงเรียน เอนกได้รับการเสนอชื่อให้ลงแข่งขันในการเลือกตั้งเป็นประธานนักเรียนด้วย และเขาก็ได้รับชัยชนะ อย่างถล่มทลาย เพราะในโรงเรียน คนที่เรียนเก่งคือฮีโร่ของโรงเรียน ทำให้เอนกต้องกลายเป็นผู้นำ และการเลือกตั้งครั้งนี้ก็เป็นชัยชนะจากการเลือกตั้งครั้งแรกในชีวิต เมื่ออายุย่างเข้า 16 ปี หน้าที่ต่างๆ ที่เอนกได้รับทำให้เขาได้ฝึกฝนให้ตนเองต้องมีหน้าที่ความรับผิดชอบในเรื่องส่วนรวม¹⁰⁷

ในขณะที่เอนกเรียนอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปาง เขาเป็นเด็กที่ทำกิจกรรมโดยตลอด เมื่ออยู่ชั้น ม.ศ. 3 เขาเป็นตัวแทนโรงเรียนไปแข่งขันตอบปัญหาความรู้ทั่วไป จัดโดยโทรทัศน์ช่อง 8 และเขายังเป็นตัวแทนโรงเรียนไปจัดงานวันเด็กกับนักเรียนโรงเรียนอื่นๆ ที่ทางปลัดเทศบาลเมือง ลำปางมีความคิดริเริ่มว่า การจัดงานเด็กควรจัดโดยเด็ก ซึ่งเป็นตัวแทนจากหลายๆ โรงเรียน เอนกมีความประทับใจแนวคิดนี้เป็นอย่างมาก นอกจากนั้น เขายังเป็นตัวแทนโรงเรียนไปแข่งโต้วาที

¹⁰⁵ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 27 เมษายน 2562.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ openbooks, 2548). หน้า 11-12.

กับโรงเรียนต่างๆ ในจังหวัดจนได้รับรางวัลชนะเลิศได้ที่ 1 ของจังหวัด ด้วยความที่เป็นเด็กเรียนเก่ง และพูดได้ดี แม้ว่าที่จริง เขาไม่ชอบพูดในที่สาธารณะ

โรงเรียนอัสสัมชัญลำปางเปรียบเสมือนแม่คนแรกในทางสติปัญญาของเขา และทำให้เขาได้สะสมวิชาความรู้ ทักษะและวิถีคิดที่สำคัญที่จะนำไปใช้ต่อที่กรุงเทพฯ¹⁰⁸

เอนกเป็นคนที่รักการอ่านหนังสือมาตั้งแต่วัยเด็ก เขามักขี้จักรยานไปยืมหนังสือที่ห้องสมุดประชาชนจังหวัดลำปางซึ่งอยู่ห่างจากบ้านของเขาไม่มากนัก นอกจากนั้น ยังได้อ่านหนังสือที่ตกทอดมาจากพี่ชายคนโตและพี่สาวคนรองที่ในขณะนั้นกำลังเรียนอยู่ที่กรุงเทพฯ ด้วย¹⁰⁹

เอนกอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาไทยได้ตั้งแต่เรียนชั้น ป. 1 เช่น หนังสือพิมพ์ข่าวกรุง สยามรัฐ เมื่อชั้น ป. 2 ก็เริ่มอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ คือ Bangkok Post ของพี่ชายและพี่สาวที่เรียนอยู่ที่กรุงเทพฯ ที่บ้านของเอนกรับหนังสือพิมพ์ภาษาจีนและไทยเป็นประจำ ส่วนหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษต้องเอามาจากกรุงเทพฯ¹¹⁰

หนังสือเล่มแรกๆ ที่เอนกอ่านคือหนังสือเรื่อง พล นิกร กิมหงวน ของป.อินทรปาลิต และได้อ่านมาโดยตลอด เมื่อชั้นป. 2 เขาก็เริ่มอ่านหนังสือปกแข็ง เขาอ่านหนังสือคล่องขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งป. 4 เขาสามารถอ่านหนังสือเรื่องสามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้จนจบ ซึ่งหนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลกับเขามาก นอกจากนั้น ยังอ่านหนังสือเรื่องผู้ชนะสิบทิศตั้งแต่ชั้น ป. 6 อ่านหนังสือของนักเขียนชื่อดัง อาทิ อรวรรณ, ว.ณ.ประมวญมารถ, หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์,¹¹¹ ท่านพุทธทาสภิกขุ, อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งงานของสามท่านหลังมีอิทธิพลต่อตัวเขามาก¹¹²

ส่วนหนังสือประเภทที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของเอนกมากที่สุด และเขามองว่าได้สร้างตัวตนของเขา ได้แก่ หนังสือประเภทพงศาวดาร ประวัติศาสตร์ ชีวประวัติบุคคลสำคัญ ชีวิตของมหาบุรุษ ชีวิตในวัยเด็กของเขาเติบโตมาด้วยกันอ่าน ในวัยเด็ก เขาฝันที่จะเป็นมหาบุรุษหรือรัฐบุรุษอย่างอเล็กซานเดอร์มหาราช นโปเลียน หรือประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์น ของสหรัฐอเมริกา¹¹³

ด้วยความที่เขาชอบอ่านหนังสือดังกล่าวข้างต้น ทำให้เขามีความสนใจเรื่องบ้านเมือง และเรื่องการเมืองตั้งแต่เด็ก และจำเหตุการณ์ต่างๆ ในบ้านเมืองได้แม่น เช่น เมื่ออายุ 3 - 4 ขวบ

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 27 เมษายน 2562.

¹⁰⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 12.

¹¹⁰ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 27 เมษายน 2562.

¹¹¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 12.

¹¹² สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 27 เมษายน 2562.

¹¹³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 12-13.

เป็นยุคที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจ เขายังจำภาพรถถังที่ออกมาบนถนนที่ล่าปางได้ และเมื่อจอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรม เอนกเรียนอยู่ชั้น ป.4 เขายังจำภาพเหตุการณ์ตอนนั้นได้ เป็นต้น¹¹⁴

เข้าศึกษาต่อที่กรุงเทพมหานคร

เมื่อจบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในปี พ.ศ. 2513 เอนกอยากเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ เหมือนพี่ๆ ในล่าปางขณะนั้น มีโรงเรียนที่สอนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายเพียง 2 โรงเรียน ส่วนระดับอุดมศึกษาที่เป็นมหาวิทยาลัย วิทยาลัยครู วิทยาลัยเทคนิคที่ดีๆ มีแต่ที่กรุงเทพฯ คนไทยส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในต่างจังหวัดเรียนถึงแค่ ป. 4 เท่านั้น¹¹⁵

เอนกชอบและศรัทธาในโรงเรียนอัสสัมชัญจากการอ่านหนังสือของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่เป็นนักคิดนักเขียนที่สำคัญของยุคสมัย ที่ได้เขียนถึงโรงเรียน คุณครู ตลอดจนเรื่องราวต่างๆ อันน่าชื่นชมของโรงเรียนนี้ เอนกประทับใจนักเรียนเก่าโรงเรียนที่เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์มากมาย นอกจากนั้น เขายังประทับใจบราเดอร์ ฟ.ฮีแลร์ แห่งโรงเรียนนี้ ผู้ที่แต่งตำราเรียนตรุณศึกษา ซึ่งเอนกอ่านตั้งแต่เด็ก จึงอยากสอบเข้าเรียนที่นี่ และเอนกก็สอบเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนอัสสัมชัญได้^{116 117}

เมื่อเข้าเรียนที่นี่แล้ว เอนกก็ไม่ผิดหวัง ความทรงจำและความประทับใจครั้งสำคัญของเขา ณ สถานศึกษาแห่งนี้ คือ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดตึก ฟ.ฮีแลร์ เมื่อปี พ.ศ. 2515 และเขาได้เฝ้ารับเสด็จอยู่ท่ามกลางอัสสัมชนิก (แปลว่า นักเรียนเก่าโรงเรียนอัสสัมชัญ) ทั้งหลาย¹¹⁸

แม้เอนกไม่ชอบวิชาคำนวณและวิทยาศาสตร์ แต่ด้วยความที่เป็นคนเรียนเก่งจึงเรียนสายวิทย์ และเขาก็สามารถเรียนได้ดี เมื่อเอนกเข้ามาเรียนชั้น ม.ศ. 4 เขาก็สอบได้ที่ 1 ของห้อง และสอบได้ที่ 1 ในวิชาภาษาอังกฤษ จากนั้น เขาก็สอบได้ที่ 1 ของห้องโดยตลอด เมื่อเรียนจบ ม.ศ. 5 นักเรียนต้องไปสอบข้อสอบของกระทรวงศึกษา เอนกสอบได้คะแนนเป็นที่ 1 ของโรงเรียน และเป็นี่ 50 กว่าของประเทศ¹¹⁹

¹¹⁴ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 28 เมษายน 2562.

¹¹⁵ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 27 เมษายน 2562.

¹¹⁶ เอนกไม่ชอบการเรียนกวดวิชา สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 27 เมษายน 2562.

¹¹⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 129. และ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 27 เมษายน 2562.

¹¹⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 132.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136-137.

เอนกอยู่โรงเรียนอัสสัมชัญที่กรุงเทพฯ เพียง 2 ปี ในชั้น ม.ศ 4 - 5 ระหว่างปี พ.ศ. 2513 - 2515 แต่มีความประทับใจสถานศึกษาแห่งนี้เป็นอย่างมาก เอนกเข้ากับเพื่อนๆ และคุณครูที่นี่ได้ดี โรงเรียนนี้สอนให้นักเรียนทำงานหนัก ถ้าอยากประสบความสำเร็จ¹²⁰

บรรยากาศของโรงเรียนอัสสัมชัญในช่วงเวลาก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เอนกเล่าว่า มีความศรัทธาและหนักแน่นทางความคิดเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นผลจากบรรยากาศภายนอกโรงเรียน ที่มองว่า คนรุ่นใหม่กำลังจะเป็นกำลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโลกและประเทศชาติ¹²¹ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไป นักเรียนที่นี่ไม่คุ้นเคยกับเกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ ผู้คนและชีวิตคนต่างจังหวัด เพราะนักเรียนส่วนใหญ่เป็นคนกรุงเทพฯ เป็นลูกหลานคนจีน ที่โรงเรียนแห่งนี้ นักเรียนจะถูกกลืนให้กลายเป็นคนไทยรุ่นใหม่ ที่โรงเรียนไม่ให้เรียนภาษาจีนหรือวัฒนธรรมจีน แต่ให้ใช้ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศสและไทย นอกจากนั้น จะจงรักภักดีและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและให้นักเรียนได้ ซึมซับความเป็นผู้ดีสยาม ค่านิยมของผู้ดีสยาม นักเรียนอัสสัมชัญนั้นคุ้นเคยกับการเป็นสังคมพหุนิยม¹²²

เมื่อจบชั้น ม.ศ. 5 เอนกตัดสินใจเลือกสอบเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษาที่คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยเหตุผลสำคัญ ได้แก่ การอ่านนวนิยายเรื่อง “เขาชื่อกานต์” ของสุวรรณี สุคนธา ซึ่งเป็นเรื่องของหมอต่างจังหวัดคนหนึ่งที่เก่งและมีอุดมการณ์ช่วยเหลือสังคม กล้าสู้กับนายอำเภอผู้ฉ้อฉล และสุดท้ายก็ถูกคนร้ายยิงเสียชีวิต ซึ่งหนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลกับตัวเขามาก เขามุ่งหวังว่า เมื่อเรียนแพทย์จบแล้วจะมีโอกาสไปใช้ชีวิตและทำงานตามอุดมการณ์ในชนบทเหมือนหมอกานต์¹²³ นอกจากนั้น การที่เขาเรียนเก่ง ค่านิยมของคนเรียนเก่งก็ต้องสอบเข้าแพทย์ด้วย อีกทั้งทางครอบครัวก็สนับสนุนให้เรียนแพทย์ แม้ว่าเขาไม่เคยชอบเรียนวิทยาศาสตร์¹²⁴ การเรียนที่คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ลิขิตชีวิตเขาได้เจอสิ่งต่างๆ และเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในชีวิตของเขา

เอนกเป็นคนขยัน ความขยันนี้ได้ทั้งจากการสอนในครอบครัวและซึมซับจากโรงเรียนที่เขาเรียน แต่ครอบครัวจะส่งผลให้เขาขยันมากกว่า เอนกมีความทรงจำว่า ตอนเด็กๆ ตนเองคิดอยู่เสมอว่าเหลวไหลไม่ได้ เพราะพ่อและแม่ของเขาทำงานหนัก เสียสละและลำบากเพื่อลูก อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่ลูกด้วย¹²⁵

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

¹²¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 18.

¹²² เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 139.

¹²³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 21.

¹²⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 102.

¹²⁵ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 28 เมษายน 2562.

ชีวิตนิสิตที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอนกสอบติดคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เป็นนักเรียนแพทย์ตั้งใจ เขามีความภูมิใจที่สอบติดที่นี่ เพราะถือว่าได้ทำให้พ่อกับแม่เพื่อตอบแทนที่พ่อแม่ทำงานหนักเพื่อลูก เอนกเข้าศึกษาในปี พ.ศ. 2515 เป็นนิสิตแพทย์ รุ่นที่ 28 ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รุ่นนี้มีนิสิตแพทย์อยู่ 100 คน เป็นนิสิตที่จบมัธยมศึกษาตอนปลายจากอัสสัมชัญ 4 คน เพื่อนสนิทของเอนก ในขณะที่เป็นนิสิตแพทย์ที่สำคัญ เช่น นายแพทย์ระวี มาศฉมาดล และนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ การเรียนที่นี้ยังทำให้เขาพบกับ แพทย์หญิงจิรพร เหล่าธรรมทัศน์ (ศุภกุล) ภรรยาของเขาด้วย¹²⁶

แพทย์หญิงจิรพรเป็นคนจีนแต่ใจ ครบครันอยู่ที่จังหวัดมุกดาหาร เกิดในครอบครัวค้าขาย เช่นเดียวกับเอนก และที่บ้านมักส่งลูกให้เรียนสูงๆ ในช่วงเวลาที่เรียนในมหาวิทยาลัย เขาเป็นนิสิตแพทย์ที่มีแนวคิดออกไปทางซ้ายเช่นเดียวกับเอนก เขาทั้งสองเริ่มสนิทกันในตอนปี 3 เพราะเป็นผู้ร่วมอุดมการณ์เดียวกัน ต่อสู้ร่วมกัน เอนกหลงรักเขาเพราะความคิดความอ่านที่ฉลาดหลักแหลมเป็นคนจริงจัง เขามักทำกิจกรรมและออกค่ายร่วมกับเอนกในขณะที่เป็นนิสิตแพทย์ และภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เขาได้หลบหนีเข้าป่าเพื่อไปอยู่กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เช่นเดียวกับกับเอนก แต่อยู่คนละค่าย¹²⁷

เมื่อเอนกย้อนรำลึกถึงนักเรียนแพทย์รุ่นของเขา เขาคิดว่า มีความพิเศษจากรุ่นอื่นๆ เพราะในขณะที่เป็นนักเรียนแพทย์ มีการทะเลาะเบาะแว้ง ประชันท่าทีทางความคิดกันอย่างหนัก ในรุ่นของเขามีกลุ่มย่อยๆ เกิดขึ้นมากมาย แต่ไม่เกลียดกัน แทบทุกคน ทุกกลุ่มยึดในความคิดตน ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 กลุ่มนักเรียนแพทย์ที่มีแนวคิดไปทางซ้ายเช่นเขามี 20 - 30 คน แม้แต่นายกสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (สจม.) ระหว่างปี พ.ศ. 2519 - 2520 ยังมีถึง 2 คนที่มาจากคณะแพทยศาสตร์และมีแนวคิดไปทางซ้าย คือ ตัวเขาเอง ที่เป็นนายก สจม. ฝ่ายซ้ายคนแรกของมหาวิทยาลัย และนิสิตแพทย์รุ่นเดียวกันที่เป็นนายก สจม. ต่อจากเขา¹²⁸

บรรยากาศของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในระยะเวลาที่เอนกเข้าไปศึกษานั้นเต็มไปด้วยระบบไซดัส ระบบอวูโส และวัฒนธรรมพี่น้องอุปถัมภ์ การปฏิบัติเชิงบังคับของรุ่นพี่แตกต่างจากความเสมอภาคอันเพื่อนระหว่างพี่ๆ น้องๆ ในโรงเรียนอัสสัมชัญที่เอนกเคยพบเจอ¹²⁹ เรื่องนี้จึงฝังกับจิตใจของเขามาก เอนกรู้สึกแปลกแยกและต่อต้านระบบต่างๆ นี้ จึงทำให้เขาไปจับกลุ่มอยู่กับนิสิตกลุ่มไซดัสใหม่ คือกลุ่มที่ต่อต้านระบบเหล่านี้ ซึ่งมีทั้งนิสิตทั้งในและนอกคณะแพทยศาสตร์ รวมทั้ง

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 105.

¹²⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 21.

กนก วงศ์ตระหง่าน รุ่นพี่ของเอนกที่อัสสัมชัญด้วย เพื่อนในกลุ่มนี้ทำให้เขาได้เรียนรู้แนวคิดที่มีความเป็นซ้ายมากขึ้น¹³⁰

การเข้าไปเรียนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำให้เอนกได้เข้าไปทำกิจกรรมต่างๆ มากมาย ที่นอกเหนือไปจากการเรียนหนังสือ เช่น กาสกรไปออกค่ายพัฒนาชนบท เขาเป็นนักกิจกรรมตั้งแต่อายุ ชั้นปีที่ 1 เขาอยากต่อสู้เพื่อบ้านเมืองและเสียสละต่อสังคมตามยุคสมัยนั้น การเรียนที่นั่นทำให้เอนกรู้จักกับเพื่อนต่างคณะมากมาย รวมถึงเพื่อนในคณะสายสังคมศาสตร์ด้วย เช่น สายทิพย์ สุคติพันธ์ รุ่นน้องจากคณะรัฐศาสตร์

นอกจากนั้น เมื่อมีโอกาสเดินขบวนทางการเมืองที่ไหน เอนกก็เข้าไปร่วมขบวนด้วยแทบไม่ขาด รวมถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เมื่อเอนกเรียนอยู่ปี 2 ด้วย โดยก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม บรรยากาศแห่งความขัดแย้งระหว่างผู้มีอำนาจรัฐกับนักศึกษาและประชาชนเกิดขึ้นอย่างหนัก ในระยะเวลา 2 ปีของการเป็นนักเรียนแพทย์ เอนกไม่ค่อยเข้าเรียนนัก แต่กลับตื่นตัวไปกับเหตุการณ์ภายนอกมหาวิทยาลัย เขาเริ่มสนใจทฤษฎีทางสังคมและการเมือง

เหตุการณ์ 14 ตุลา เป็นการเดินขบวนเพื่อต่อต้านรัฐบาลเผด็จการที่นำโดย 3 ทหารราชย์ ได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกฉัตรชัย กิตติขจร ในตอนนั้น เอนกชอบแนวคิดเสรีนิยมอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้เข้าใจอย่างถ่องแท้ เขาเกลียดเผด็จการทหาร เอนกมองว่าทหารปกครองประเทศด้วยการกดขี่และมีข้อห้ามต่างๆ กับประชาชนมากมาย เขาและหลายคนยอมออกมาตายเพื่อสู้กับเผด็จการทหาร เอนกเล่าว่า ในการเดินขบวนนี้ มวลชนที่มาร่วมส่วนใหญ่น่าจะเรียนไม่เกิน ป. 7 พวกเขาอนิสนักศึกษาที่เรียนมหาวิทยาลัยเป็นปัญญาชนที่สูงส่ง ในขณะที่นั้น เอนกยังไม่มีความคิดที่เป็นฝ่ายซ้ายนัก¹³¹

เอนกเล่าย้อนว่า ผู้ที่ต่อต้านรัฐบาลเผด็จการในเหตุการณ์ 14 ตุลา ยังให้ความเคารพกับสถาบันพระมหากษัตริย์กษัตริย์ เอนกกล่าวว่า ในตอนนั้น นักศึกษากับในหลวงเป็นฝ่ายเดียวกัน นับตั้งแต่ที่ในหลวงเสด็จฯ ทรงดนตรีที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2511 - 2512 และที่เห็นชัดคือ การที่ในหลวงเปิดพระตำหนักจิตรลดารโหฐานให้ผู้ร่วมชุมนุมเข้าหลบหนีการใช้กำลังของฝ่ายทหารกับผู้ชุมนุม อีกทั้งในหลวงยังเสด็จฯ ไปพิธีพระราชทานเพลิงศพวีรชน 14 ตุลา ด้วย¹³²

เหตุการณ์ 14 ตุลา ทำให้หนุ่มสาวเริ่มมองเห็นว่า ประชาชนเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมได้จริง ประวัติศาสตร์ของชนชั้นล่างเป็นเรื่องจริง ประชาชนมีบทบาททางการเมืองได้จริง ภาพคนที่เสียชีวิตและความรู้สึกที่รอดตายจากเหตุการณ์ 14 ตุลาได้ ทำให้เอนกมีความคิดที่จะทำงานเพื่อประโยชน์

¹³⁰ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 28 เมษายน 2562.

¹³¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 11 เมษายน 2562.

¹³² เรื่องเดียวกัน.

ส่วนรวมมากขึ้น เขาจึงเริ่มหันมาออกค่ายอาสาพัฒนาชนบทอย่างต่อเนื่อง เหตุการณ์ 14 ตุลาเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ทำให้นักศึกษาเริ่มออกจากกรุงเทพฯ เพื่อไปเรียนรู้ชีวิตในต่างจังหวัด และไปเผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตยให้คนในชนบท

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ยังก่อให้เกิดการกระจายความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยไปในหมู่นักศึกษาและประชาชนในระดับที่กว้างขวาง เห็นได้จากเหตุการณ์ต่างๆ เช่น การที่นักศึกษาได้ออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตยในต่างจังหวัด มีการเรียกร้องในเรื่องความเป็นอยู่ ความอยู่ที่ดีของประชาชนและการให้ความสำคัญกับประชาชน เป็นต้น นับเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนและเป็นการกระจายความคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย และมีผลกระทบต่อการเติบโตทางปัญญาและความคิดของประชาชน¹³³

เอนกได้ไปฝึกงานแพทย์ในชนบทกับนายแพทย์อภิเชษฐ์ นาคเลขา หรือหมอเมืองพร้าว และนายแพทย์กวี ไชยศิริ แห่งจังหวัดนครราชสีมา ด้วย ในระหว่างที่เขาทำกิจกรรมอยู่ในชนบท ความคิดความอ่านของเขาก็เริ่มเอนเอียงไปทางซ้ายและมีความเป็นนักเคลื่อนไหว (Activist) มากขึ้น¹³⁴

ในขณะนั้น ความคิดฝ่ายซ้ายเริ่มเข้าเกาะกุมนิสิตนักศึกษา เกิดหนังสือพิมพ์ของฝ่ายซ้ายออกเผยแพร่ ได้แก่ หนังสือพิมพ์อภิปไตย ซึ่งเป็นที่นิยมอ่านเพราะนำเรื่องที่เคยเป็นเรื่องที่เคยถูกปกปิดในสังคมออกเปิดเผย เอนก นิสิตนักศึกษา และประชาชนส่วนหนึ่งเริ่มมีความคิดที่เป็นแบบฝ่ายซ้ายเพิ่มขึ้นตามลำดับ¹³⁵ และแล้วก็เกิดเหตุการณ์ที่สหรัฐอเมริกาแพ้สงครามในเวียดนามในปี พ.ศ. 2518 ทำให้แนวคิดคอมมิวนิสต์ขยายตัวอย่างรวดเร็วในประเทศเพื่อนบ้านของไทย ได้แก่ เวียดนาม ลาว และกัมพูชา รัฐบาลไทยและทหารจึงตื่นตระหนกกับการแพร่ขยายของแนวคิดคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย อีกทั้งยังกังวลกับการที่กลุ่มนิสิตนักศึกษามีเสรีภาพและการเคลื่อนไหวมากขึ้นจากอดีต รัฐบาลจำเป็นต้องหยุดยั้งการแพร่ขยายของแนวคิดคอมมิวนิสต์เพื่อความมั่นคงของรัฐ ทำให้มีมาตรการเฝ้าระวังและปราบปรามผู้ที่มีแนวคิดเป็นคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง รวมไปถึงกลุ่มนิสิตนักศึกษาด้วย

การขยายตัวของความคิดแบบสังคมนิยมในไทย แท้จริงแล้วเกิดขึ้นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลา แนวคิดสังคมนิยมก็เบ่งบานและทะลักเข้าไปสู่ขบวนการนิสิตนักศึกษา นักวิชาการและนักการเมืองจำนวนหนึ่ง บุคคลเหล่านี้ได้แรงบันดาลใจให้แนวคิดสังคมนิยมแพร่หลายในสังคมไทย โดยเน้นความเป็นธรรมในสังคม กระตุ้นปลุกเร้าให้กรรมกรในเมืองและชาวนา

¹³³ วิทยากร เชียงกุล, ปัญญาชน: ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร, หน้า 138.

¹³⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศารเมือง, หน้า 22-23.

¹³⁵ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, 11 เมษายน 2562.

ชาวไร่ในชนบทลุกขึ้นสู้เพื่อสิทธิและผลประโยชน์ของตน ล้มล้างการเอาเปรียบของนายทุน และเจ้าของที่ดิน และมีการกดดันรัฐบาลให้ปฏิรูปสังคมในด้านต่างๆ¹³⁶

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลา มีการประท้วงในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเดือดร้อนของประชาชนทุกวัน หลายคนเกรงว่าสังคมเริ่มเป็นประชาธิปไตยเกินพอดี อีกทั้งยังมีการวิพากษ์สังคมอย่างกว้างขวาง ในขณะนั้น มีการชมขวัญประชาชนที่มีความคิดไปในทางฝ่ายซ้าย มีการลอบสังหารนิสิตนักศึกษาฝ่ายซ้าย แต่นิสิตนักศึกษาที่เป็นฝ่ายซ้ายก็เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ จากการขยายของความคิดฝ่ายซ้ายโดยกลุ่มบุคคลที่เผยแพร่และชวนให้ศึกษาความคิดแบบฝ่ายซ้าย บ้างเป็นแนวร่วมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยซึ่งมีฐานที่มั่นในชนบทและเริ่มทำงานในเมือง บ้างเป็นกลุ่มของพรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย¹³⁷

เมื่อเอนกเรียนอยู่ชั้นปีที่ 3 - 4 ความคิดแบบฝ่ายซ้ายของเขาขยายตัวขึ้นกว่าตอนปี 1 ในขณะนั้น เอนกยังไม่เข้าเรียนหนังสือหนักขึ้น ทำกิจกรรม ออกต่างจังหวัด อยู่ในชนบท¹³⁸

ปลายปี พ.ศ. 2518 พรรคจุฬาประชาชนซึ่งเป็นพรรคฝ่ายซ้ายของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ได้ทาบทามให้เอนกเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นนายกสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (สจม.) ในนามของพรรค ในขณะนั้น เอนกถือว่าเป็นนิสิตแพทย์ที่มีความคิดกระตือรือร้นไปทางฝ่ายซ้าย แต่ไม่ใช่ นักศึกษาฝ่ายซ้ายอย่างชัดเจน เขายังเป็นนายกสมาคมสังคมศาสตร์ของคณะแพทยศาสตร์ ในขณะที่เรียนอยู่ชั้นปีที่ 4 ด้วย โดยทำงานร่วมกับ ระวี ภาสวงมวดี สำหรับที่ทีมงานส่วนกลางของพรรคจุฬาประชาชน มีนิสิตที่ทำงานอยู่จากคณะต่างๆ ซึ่งศึกษาและมีความรู้ความเข้าใจเรื่องแนวคิดฝ่ายซ้ายเข้มข้นกว่าเอนกซึ่งเป็นนักเรียนแพทย์ เช่น สุรชาติ บำรุงสุข, สุรเชียร จักรธรานนท์, เกียรติมงคล เลหาไพโรจน์ และภูมิธรรม เวชยชัย เป็นต้น พรรคจุฬาประชาชนพยายามส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งเข้าชิงตำแหน่งนายกสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (สจม.) มาหลายปีแล้ว แต่ยังไม่เคยประสบความสำเร็จ ด้วยความที่เอนกเป็นนักเรียนแพทย์ปีที่ 5 นำที่จะได้รับการยอมรับได้ง่าย¹³⁹ อีกทั้งยังเป็นคนพูดเก่งและดีเพราะเคยเป็นนักโต้วาทีตั้งแต่เด็ก และเป็นคนประนีประนอม พรรคจึงทาบทามเอนกและคิดว่าเอนกน่าจะมีโอกาสได้รับชัยชนะในการเลือกตั้ง เอนกตกลงที่จะลงแข่งเป็นนายกสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเขาได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งเหนือตัวแทนพรรคคู่แข่ง ได้แก่ พรรคอนุรักษนิยม ทำให้เอนกได้เป็นนายกสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹³⁶ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยมอนุรักษนิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561). หน้า 54 - 62.

¹³⁷ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชนชาติไทย, 11 เมษายน 2562.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁹ สายทิพย์ สุคติพันธ์. การเสวนาเรื่อง “เอนก เหล่าธรรมทัศน์: ชีวิต ความคิดและตัวตน.” โรงแรมดิโอกรุระ เพรสทีจ กรุงเทพฯ, 20 มกราคม 2562.

ตั้งแต่เดือนมกราคม 2519¹⁴⁰ โดยมีอุปนายกฯ ฝ่ายกิจการภายนอกของ สจม. คือ สุรชาติ บำรุงสุข และประธานฝ่ายกีฬาของ สจม. คือ พิเชษฐ พัฒนโชติ¹⁴¹

ในยุคที่เอนกเป็นนายก สจม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมี ศาสตราจารย์เติมศักดิ์ กฤษณามระ เป็นอธิการบดี อาจารย์ประพันธ์พงศ์ เวชชาชีวะ เป็นรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต อาจารย์สุนีย์ สินธุเดชะ เป็นอาจารย์หัวหน้าฝ่ายกิจการนิสิต อาจารย์เหล่านี้ต้องพบกับความวุ่นวายในความตื่นตัวทางการเมืองของของนิสิตในเวลานั้น¹⁴² สถานการณ์การเมืองภายนอกมหาวิทยาลัยเริ่มตึงเครียดขึ้นเรื่อยๆ จากการเดินทางกลับมาประเทศไทยของจอมพลประภาส จารุเสถียร และจอมพลถนอม กิตติขจร

ในขณะที่เอนกเป็นนายก สจม. เขามีโอกาสได้ไปพบปะนายกรัฐมนตริต่างๆ ได้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เพื่อพูดคุยเรื่องทีมนิสิตต้องการร้องขอจากรัฐบาล เช่น เรื่องการย้ายฐานทัพของสหรัฐอเมริกาออกจากประเทศไทย เป็นต้น นอกจากนี้ ในฐานะนายก สจม. เอนกยังได้พูดและแสดงบทบาทในการต่อต้านเผด็จการในที่สาธารณะและกับสื่อมวลชน¹⁴³

การตัดสินใจเป็นนายก สจม. ของเอนกถือเป็นการตัดสินใจเข้าไปอยู่ในตำแหน่งที่เสี่ยงภัยกับชีวิต เพราะในตอนนั้น นิสิตนักศึกษาและคนที่มีความคิดไปทางซ้ายเริ่มถูกลอบยิงจากฝ่ายขวาแล้ว และภาพลักษณ์ของขบวนการนิสิตนักศึกษาฝ่ายซ้ายดูเป็นภัยอันตรายต่อบ้านเมือง อีกทั้งขณะนั้น อาจารย์บุญสนอง บุญโยทยาน เพิ่งถูกยิงเสียชีวิตในเดือนกุมภาพันธ์ 2519 ตอนนั้น นิสิตนักศึกษาหลายคนต้องพกปืนหรือระเบิด เอนกต้องแอบพกปืนสั้นโดยซ่อนไว้ในหนังสือที่ตัดเป็นช่องใส่ปืน ส่วนที่ชายของเขาก็ต้องพาเขาไปฝึกยิงปืน เวลานั้น เอนกในวัย 22 - 23 ปี เริ่มเชื่อและมีความคิดที่ ความคิดแบบฝ่ายซ้ายอาจเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเป็นทางออกของประเทศได้ และพวกเรากำลังต่อสู้เพื่อสิ่งที่ถูกต้อง¹⁴⁴

เดือนมิถุนายน 2519 เอนกได้ขึ้นเป็นนิสิตแพทย์ชั้นปีที่ 5 และในเดือนถัดไป เขาได้รับพระราชทานปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต (วิทยาศาสตรการแพทย์) ซึ่งมอบให้กับนักเรียนแพทย์ที่สำเร็จการศึกษาในปีที่ 4 ก่อนที่อีก 3 เดือนจะเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ที่เปลี่ยนชีวิตเขาตลอดไป¹⁴⁵

ในระหว่างที่เรียนอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ.2515 - 2519 เอนกยังอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยพอๆ กับที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย ในฐานะที่เป็นนักเคลื่อนไหวและผู้นำ

¹⁴⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 22-23. และ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชนไทย, 11-12 เมษายน 2562.

¹⁴¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกพรรค, หน้า 106.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน.

¹⁴³ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชนไทย, 11 เมษายน 2562.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 27.

นิสิตนักศึกษา ธรรมศาสตร์ในช่วงนั้นเป็นของคนข้างนอกพอๆ กับของคนข้างใน ไม่ว่าจะหรือนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ กรรมการ ขาวนา คนจน ผู้ประท้วงหรือนักข่าวก็ได้รับการต้อนรับจากธรรมศาสตร์¹⁴⁶

6 ตุลาคม 2519 และเข้าป่า

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เกิดขึ้นในขณะที่มีการชุมนุมของขบวนการนักศึกษาเพื่อต่อต้านการกลับเข้าประเทศของจอมพลถนอมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จากนั้น มีพนักงานการไฟฟ้าที่จังหวัดนครปฐมถูกสังหารด้วยการแขวนคอ จึงเป็นที่มาของการแสดงละครล้อเลียนทางการเมืองในมหาวิทยาลัย จนถูกกล่าวหาว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพและสามารถจุดกระแสความเกลียดชังขบวนการนักศึกษาและประชาชนจนเกิดเป็นโศกนาฏกรรม¹⁴⁷

อุดมการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย ก่อนและระหว่างเหตุการณ์ 6 ตุลา ถึงหลังจากนั้น ในยุคที่มีธานินทร์ กรัยวิเชียร, พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นยุคสงครามเย็น อุดมการณ์แบบฝ่ายขวาจัด คือ อนุรักษนิยม ชาตินิยม รักชาติ จงรักภักดีและเทิดทูนต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ รักบรรพบุรุษอย่างเข้มข้น ได้ต่อสู้กับอุดมการณ์ฝ่ายซ้ายที่มีหัวทางสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ส่วนอุดมการณ์แบบเสรีประชาธิปไตยยังไม่ค่อยมีพลังในขณะนั้น

วันที่ 5 ตุลาคม 2519 เอนกทราบจากอาจารย์ประพันธ์พงศ์ว่า ได้มีการนำภาพนักศึกษาที่แสดงละครล้อเลียนการเมืองที่ธรรมศาสตร์ไปลงหนังสือพิมพ์ โดยมีนักศึกษาคนหนึ่งมีหน้าตาคล้ายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทำให้มีการปลุกปั่นกับลูกเสือชาวบ้าน นวพล กระจ่างและอื่นๆ ให้มาจัดการกับนักศึกษาด้วยข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ จึงขอให้นิสิตนักศึกษาเพื่อสลายการชุมนุมให้เร็วที่สุด ก่อนที่จะเกิดการเผชิญหน้ากัน นิสิตนักศึกษาที่อยู่ที่ธรรมศาสตร์ก็ทราบข่าวนี้แล้ว แต่เกรงว่าการสั่งการให้เลิกชุมนุมในเวลากลางคืนอาจเกิดเหตุร้ายขึ้นได้ จึงตกลงกันว่า จะรอถึงเช้า แล้วค่อยสลายการชุมนุม โดยวางแผนให้แกนนำส่วนหนึ่งปักหลักอยู่ในธรรมศาสตร์ อีกส่วนหนึ่งแยกออกไปเตรียมรับสถานการณ์ด้านนอก ในกรณีที่ธรรมศาสตร์ถูกปิดล้อม¹⁴⁸

แต่ในเช้ามีตัววันรุ่งขึ้น 6 ตุลาคม กลับก็มีการล้อมปราบนิสิตนักศึกษาและประชาชนในธรรมศาสตร์กว่า 5,000 คน อย่างรุนแรง ด้วยกลุ่มของตำรวจตระเวนชายแดน หน่วยคอมมานโด หน่วยปฏิบัติการพิเศษ (นปพ.) สันติบาล ตำรวจท้องที่ ตำรวจน้ำ ลูกเสือชาวบ้าน นวพลและกระจ่าง

¹⁴⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรงศร, หน้า 109.

¹⁴⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และจรัสศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, ตุลา-ตุลา: สังคม-รัฐไทยกับความรุนแรงทางการเมือง (พิมพ์ครั้งที่ 5) (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2556). หน้า. 235.

¹⁴⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 27-28.

แดง ภายใต้คำบงการของวิทยุยานเกราะของกองทัพไทย¹⁴⁹ ทำให้มีนิสิตนักศึกษาเสียชีวิตเป็นจำนวนมากหรือถูกจับกุม เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดความแตกแยกในสังคมไทยและเป็นบาดแผลในใจของหลายๆ คน

ส่วนแกนนำนิสิตนักศึกษาหลายคนถูกจับเข้าคุกหรือหนีเข้าป่าไปต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เอนกไม่ได้อยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาที่มีการล้อมปราบ แต่เขาก็โดนออกหมายจับในฐานะแกนนำนิสิตนักศึกษาด้วย เอนกได้หลบหนีอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่นานนัก ในที่สุด เขาได้ตัดสินใจทิ้งอนาคตของนักเรียนแพทย์ หนีเข้าป่าไปต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธกับพคท. เป็นนักปฏิวัติอย่างเต็มตัว¹⁵⁰

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) คือพรรคที่สู้ด้วยกำลังอาวุธ มุ่งล้มการปกครองของรัฐที่เป็นอยู่ ล้มอำนาจรัฐ และปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการประเทศให้การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ที่ทุกคนเท่าเทียมกันอย่างประเทศต้นแบบคือจีน โดยพคท.ได้ตั้งฐานที่มั่นไว้ในป่าและมีการทำงานในเมือง ในยุคนั้น มีการเชิญชวนนิสิตนักศึกษาในเมืองให้เป็นสายจัดตั้งของพรรค¹⁵¹

การหลบหนีเข้าป่าในเวลานั้น เอนกไม่ได้รู้สึกหวาดกลัวแต่อย่างใด แม้จะเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในชีวิต เขารู้สึกเศร้าและเจ็บปวดกับเหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้น เพราะมีคนจำนวนไม่น้อยที่ต้องบาดเจ็บหรือเสียชีวิต ที่เหลือก็ไม่รู้ว่าจะมีชีวิตอย่างไรในสถานการณ์บ้านเมืองที่ผันผวน ดังนั้น เขาก็ฮึดสู้และเห็นว่าจำเป็นต้องต่อสู้ต่อไป¹⁵²

เอนกได้เข้าไปอาศัยอยู่กับค่ายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) บริเวณรอยต่อระหว่างจังหวัดพัทลุง ตรัง สตูล ประมาณ 2 ปีเศษ ขบวนการต่อสู้ของแนวร่วมของพรรคในภาคใต้เป็นการต่อสู้เพื่อล้มนายเป็นหลัก ซึ่งหมายถึง ข้าราชการที่ถูกส่งมาจากส่วนกลางเพื่อมาปกครองในพื้นที่และได้กดขี่ข่มเหงประชาชน¹⁵³ ในตอนนั้น เอนกได้รับหน้าที่เป็นหน่วยวิเคราะห์สถานการณ์และเป็นหน่วยโรงเรียนการเมืองของพรรค ทางพรรคไม่ได้ให้เขาออกรบหรือออกลาดตระเวน แต่เก็บไว้เป็นหน่วยความคิดและใช้สมองของพรรค นอกจากนั้น เอนกยังทำหน้าที่เป็นฝ่ายกุมทิศทางคอลัมน์การเมืองของหนังสือพิมพ์ตะวันแดงของพคท. ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการทางทฤษฎีการเมืองและให้ความคิดในเชิงการเมือง หนังสือพิมพ์ดังกล่าวผลิตสำหรับแจกศูนย์แนวร่วมของพรรคที่อยู่ในเมือง เพื่อแจกจ่ายให้คนในเมืองได้อ่านเพื่อเผยแพร่แนวคิดของพรรค

¹⁴⁹ ยุคติ มุกดาวิจิตร และคณะ, ปริทัศน์คนเดือนตุลา (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2561). หน้า 100.

¹⁵⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศารเมือง, หน้า 28.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-32.

¹⁵³ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 12 เมษายน 2562.

ชีวิตประจำวันของเอนกตอนอยู่ในป่ากับค่ายของพคท. ครึ่งหนึ่งของวันต้องช่วยกันทำเรื่องหาอยู่หากินกับคนอื่น ๆ ในค่าย เช่น ปลูกผัก ทำการเกษตร ถางป่า เผาป่า ทำอาหาร ส่วนอีกครึ่งหนึ่งของวันถึงได้ทำงานด้านที่เขาถนัด ได้แก่ งานด้านการวิชาการ และกลางคืนก็ต้องคอยติดตามฟังข่าวสารและวิเคราะห์สถานการณ์

เมื่อเอนกได้เรียนรู้วิถีชีวิตในป่า ทำให้เขาต้องศรัทธาในการใช้แรงงาน พคท.สอนว่า การใช้แรงงานถือเป็นเกียรติ รังเกียจไม่ได้ เป็นวิถีคิดอีกชุดหนึ่งซึ่งเกือบเป็นข้อตรงข้ามกับภายนอก นอกจากนั้น ยังชอบการทำงานรวมหมู่ ชอบการรวมกลุ่ม และไม่ชอบปัจเจกนิยม ชีวิตในป่าได้สอนเอนกเคารพคนหาอยู่หากิน ไม่รังเกียจเกษตรกร ชาวนาหรือผู้ใช้แรงงาน แต่เอนกก็ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนัก เพราะมีพลังการผลิตต่ำ จนไม่มีส่วนเกินเหลือเพื่อเลี้ยงคนที่ทำหน้าที่อย่างอื่น ชีวิตต้องใช้เวลาไปกับการหาอยู่หากินทุกวัน

เอนกได้เรียนรู้และเข้าใจความคิดแบบคอมมิวนิสต์จริงๆ ตอนอยู่ในป่ากับพคท.นี้เอง เป็นความคิดคอมมิวนิสต์แบบจีน เขาได้เรียนรู้ถึงพัฒนาการของความคิดฝ่ายซ้าย จากประชาธิปไตยฝ่ายซ้ายที่ต่อต้านทุนนิยมและความไม่เท่าเทียมทางชนชั้น เป็นประชาธิปไตยที่รวมถึงความเท่าเทียมในทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย ความคิดนี้รังเกียจประชาธิปไตยแบบรัฐสภา เพราะเป็นประชาธิปไตยของชนชั้นนายทุน รังเกียจเสรีนิยม รังเกียจปัจเจกบุคคล รังเกียจตลาดและรังเกียจเมือง แต่มุ่งเน้นการช่วยประชาชนในชนบท บูชาชาวนาและกรรมกร และมองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมต้องทำโดยนักปฏิวัติต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมแบบถอนรากถอนโคน ล้มระบบทุนนิยม สร้างการปกครองแบบสังคมนิยม และนำไปสู่การเป็นสังคมคอมมิวนิสต์ในที่สุด แต่ทว่าการถูกสั่งสอนในป่าบางอย่างทำให้เอนกรู้สึกว่าไม่เป็นตัวตนของเขาเอง เช่น การสอนให้รู้สึกโกรธ เกลียด แต่เอนกก็สามารถปรับตัวอยู่กับพคท. ได้ โดยไม่ขัดแย้งกับใคร

จากนั้น เอนกได้ย้ายมาอยู่ที่ภาคเหนือ บริเวณจังหวัดน่านตรงชายแดนที่ติดกับลาวอีกประมาณ 2 ปีเศษ เพราะในขณะนั้นมีการเปิดฐานที่มั่นของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) ในสถานการณ์สู้รบ หรือศนท.พลัดถิ่นที่บริเวณนี้ ส่วนศนท.ที่อยู่ในเมืองถูกจับกุมหมดเพราะถือว่าผิดกฎหมายในตอนนั้น ที่นี่ เขาได้รับมอบหมายให้ทำงานหนังสือพิมพ์อธิปไตย ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ของศนท. เอนกทำงานอยู่ในกองบรรณาธิการร่วมกับจาตุรนต์ ฉายแสง ซึ่งเป็นบรรณาธิการ เอนกได้เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์อธิปไตยด้วย โดยใช้นามปากกาว่า “เงินยางหรือบุญชัย”

ตอนอยู่ในป่าบริเวณภาคเหนือ เอนกต้องโยกย้ายที่อยู่และฐานที่มั่นอยู่บ้าง เพราะมีการต่อสู้ระหว่างจีน เวียดนามและลาวบริเวณชายแดน พวกเขาเวียดนามพยายามขับไล่ค่ายของพคท. ออกจากชายแดนลาวให้หมด เพราะเห็นว่าพคท.เป็นลูกน้องของพรรคคอมมิวนิสต์จีน

ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในป่า เอนกไม่เคยมีความทรงจำที่เจ็บปวดในเรื่องของตัวเองที่เกี่ยวกับการเสี่ยงกับชีวิต ความเป็นความตาย เขาไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างรุนแรง ไม่ต้องออกสู้รบหรือออกลาดตระเวน เขาไม่เคยยิงใครและไม่เคยถูกยิง มีเพียงการถูกลอบยิงจากฝ่ายทหารไทยเข้าไปในค่ายที่เขาอาศัยราว 2 - 3 ครั้งเท่านั้นในระยะเวลาสี่ปีกว่าที่เขาอยู่ในป่า

ขณะอยู่ในป่า เอนกเชื่อว่าสิ่งที่ตัวเองทำเป็นการต่อสู้เพื่อประชาชนและบ้านเมือง ล้มล้างรัฐบาลที่ฉ้อฉล ไม่เป็นธรรม เป็นรัฐบาลของชนชั้นปกครองและนายทุน ในขณะนั้น เอนกไม่ได้คิดว่าประชาธิปไตยเป็นทางออกเดียวของบ้านเมือง¹⁵⁴

ตัดสินใจออกจากป่า

เอนกได้หลบซ่อนตัวอยู่ในป่ากับค่ายของพคท.กว่า 4 ปี กระทั่งในยุคที่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศนิรโทษกรรมให้กับนักศึกษาที่ถูกจำคุกและยอมรับนักศึกษาที่เข้าไปอยู่ในป่าให้กลับคืนสู่สังคม ในขณะที่ความขัดแย้งในสังคมระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาก็ค่อยๆ คลี่คลายลงไปเรื่อยๆ กระทั่งในยุคของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการออกคำสั่งที่ 66/2523 เรื่อง นโยบายการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ โดยเน้นการใช้การเมืองนำการทหารเพื่อยุติสงครามการต่อสู้และแย่งชิงฐานมวลชนกับพคท.¹⁵⁵

นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2521 เต็งเสี่ยวผิง ประธานาธิบดีของจีน ได้เดินทางมายังประเทศไทย เพื่อเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และผู้นำระดับสูงของไทย นับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของไทยและจีนครั้งสำคัญ หลังจากนั้น พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยก็เลิกให้การสนับสนุนพคท. เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พคท. อ่อนแอลงเรื่อยๆ¹⁵⁶

ต้นปี พ.ศ. 2524 นิสิตนักศึกษาที่เข้าไปอยู่ในป่าได้กลับออกจากป่าคืนสู่สังคมปกติเป็นจำนวนมากกว่าครึ่งของทั้งหมด เอนกถึงเลและสับสนอยู่มาก แต่สุดท้าย เขาก็ได้ตัดสินใจออกจากป่าอย่างถาวร เพราะความคิดและความเชื่อในอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ของเขาคลายตัวลงแล้ว เขาเห็นว่าอุดมการณ์นี้ที่เขาเคยยึดถือและการต่อสู้ด้วยกำลังความรุนแรงไม่สามารถเป็นทางออกของตัวเองและประเทศชาติได้อย่างแท้จริง และเอนกได้กลับไปหาครอบครัว

¹⁵⁴ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, 11-12 เมษายน และ 11 พฤษภาคม 2562.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, การบรรยายให้นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยรังสิต, 19 พฤษภาคม 2562.

สิ่งที่เอนกได้รับจากการไปอยู่ในป่ากับพคท.กว่า 4 ปี คือ ประสบการณ์ต่างๆ ในการใช้ชีวิต และการทำงาน ทำให้เขารู้จักวิธีการจัดตั้ง วิธีการทำงานลับ วิธีการทำงานในป่าและในเมือง ตลอดจนวิธีการการปกปิดความลับ

หลังจากที่ออกจากป่าในระยะแรก เอนกมีความรู้สึกอึดอัด ชีวิตประจำวันที่บ้านทำให้เขารู้สึกขัดเขินและแปลกแยก นอกจากนั้น เขายังรู้สึกสับสนคลุมเครือในชีวิต ไม่แน่ใจว่าตัวเองได้ทำผิดหรือถูกอย่างไร ไม่รู้จะจัดการกับชีวิต จัดการกับเรื่องของครอบครัวอย่างไรในอนาคต

เอนกได้กลับไปพบและพูดคุยกับอาจารย์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทุกคนให้การต้อนรับเขากลับสู่สังคม สุ่มหาวิทยาลัยเป็นอย่างดี และอยากให้เขากลับมาเรียนแพทย์จนจบ การที่สังคมเปิดรับเขาเมื่อออกจากป่าทำให้เขาเริ่มปรับตัวให้เป็นปกติได้

เอนกได้ใช้เวลาในการขบคิดและไตร่ตรองเรื่องชีวิตของตนเอง ครอบครัวและเรื่องบ้านเมือง เขารู้สึกว่าเขาเสียเวลาในชีวิตมานานนับตั้งแต่ที่เรียนสายวิทย์ เรียนแพทย์ จนกระทั่งเข้าไปอยู่ในป่าสุดท้าย เอนกตัดสินใจไม่กลับไปเรียนแพทย์ต่อจนจบ เพราะเขารู้สึกไม่ชอบ เขาไม่ฟังคำร้องขอของอาจารย์หลายท่านที่ต้องการให้เขาเรียนแพทย์ต่อจนจบ เอนกตัดสินใจเปลี่ยนสายการศึกษา และตั้งใจจะมุ่งหน้าไปเรียนด้านรัฐศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยที่ดีที่สุด在美国 เขาตัดสินใจเลือกไปเรียนที่สหรัฐอเมริกา เพราะต้องการเรียนรู้ว่า ชาติตะวันตกมีความคิดทางการเมืองอย่างไร เขาตั้งใจว่า เมื่อเรียนจบในระดับปริญญาเอกแล้ว เขาจะกลับมาประเทศบ้านเกิดเพื่อทำงานเป็นอาจารย์สอนหนังสือ ในขณะที่ครอบครัวของเอนกก็ไม่ขัดข้องกับการตัดสินใจนี้ เพราะเกรงว่าเอนกจะหนีกลับเข้าไปในป่าอีก อีกทั้งครอบครัวของเอนกก็เชื่อด้วยว่าการศึกษาที่อเมริกาเป็นการศึกษาที่ดีที่สุด¹⁵⁷

เอนกได้ใช้เวลาในปี พ.ศ. 2524 ไปกับการขบคิดเรื่องข้างต้น เมื่อตัดสินใจได้แล้ว เขาได้ใช้เวลาไปกับการเตรียมตัวไปเรียนต่อ นอกจากนั้น เขายังได้บวชเป็นเวลา 15 วัน ณ วัดสวนดอก จังหวัดลำปาง เพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่ และได้แต่งงานกับ แพทย์หญิงจิรพร เหล่าธรรมทัศน์ (ศุภกุล) ผู้มีความผูกพันตั้งแต่เป็นนิสิตแพทย์ เอนกได้เดินทางไปศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกา ในต้นปี พ.ศ. 2525¹⁵⁸

ตั้งแต่ที่เรียนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจนถึงเข้าไปอยู่ในป่ากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ความคิดฝ่ายซ้ายและแนวคิดแบบคอมมิวนิสต์ของเอนกค่อยๆ ก่อตัวและพัฒนาขึ้นขณะที่อยู่ในมหาวิทยาลัย แต่ก็ยังเรียนรู้ความคิดแบบฝ่ายซ้ายไม่เข้มข้นนัก และมักเป็นการคล้อยตามผู้อื่น เอนกได้เรียนรู้และเข้าใจความคิดแบบคอมมิวนิสต์อย่างจริงจังเมื่ออยู่ในป่ากับพคท. ทำให้เอนก

¹⁵⁷ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, 31 มีนาคม 2562.

¹⁵⁸ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, 11 ธันวาคม 2560.

ได้ปรับความคิดให้เหมือนกับพคท. ความคิดที่เอนกได้เรียนรู้นี้เป็นความคิดคอมมิวนิสต์ในแบบจีน หลังจากนั้น ในระยะหลังๆ ที่เขาอาศัยอยู่ในป่าและเมื่อออกจากป่า ความคิดแบบฝ่ายซ้ายของเอนก ก็ค่อยๆ คลายตัวลง จนกระทั่งไปเรียนที่สหรัฐอเมริกา และหมดสิ้นลง เมื่อเอนกเขียนคุษฎีนิพนธ์เสร็จ ในปี พ.ศ. 2532¹⁵⁹

3.2 ชีวิตนักวิชาการ: เรียนต่อที่สหรัฐอเมริกาถึงสอนที่ธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2525 – 2543)

เรียนรัฐศาสตร์ที่สหรัฐอเมริกา

การตัดสินใจเปลี่ยนสาขาการศึกษาจากแพทยศาสตร์เป็นรัฐศาสตร์ของเอนกที่สหรัฐอเมริกา นี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตนักวิชาการของเขา อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาที่เรียนที่นี่ สิ่งเอนกกังวลอยู่ตลอดคือ เขารู้สึกว่าเขาเรียนช้ากว่าคนปกติ เขาเริ่มกลับไปเรียนหนังสือในอายุที่ใกล้ 30 ปี ซึ่งเยอะกว่าคนอื่นๆ เขายังมีความกังวลอยู่ตลอดว่า เขาจะไม่ได้รับการตอบรับจากสังคมไทย ในการรับเข้าทำงานตามที่เขาตั้งใจไว้ ด้วยเหตุที่เขาเคยเป็นฝ่ายซ้ายและร่วมต่อสู้กับพคท. ในป่าอยู่นาน นอกจากนั้น เขายังรู้สึกย่ำแย่ที่ยังต้องพึ่งพาเงินของพ่อแม่ ในระหว่างเรียน เขาจึงต้องทำงานพิเศษทำ แต่เมื่อเขาใกล้จบการศึกษา ความกังวลทั้งหมดนี้จึงค่อยๆ คลายลงไป¹⁶⁰

ต้นปี พ.ศ. 2525 (ค.ศ. 1982) เขาได้ออกเดินทางไปสหรัฐอเมริกา โดยเริ่มเรียนรัฐศาสตร์ที่วิทยาลัยชาร์ลสตัน (College of Charleston) เป็นระยะเวลา 9 เดือน เพื่อปรับพื้นฐานสำหรับการศึกษารัฐศาสตร์ และเป็นการเพิ่มโอกาสในการเข้าศึกษาระดับปริญญาโทในมหาวิทยาลัยที่ดี เอนกได้รับประกาศนียบัตรหลังจากจบการศึกษาจากที่วิทยาลัยนี้¹⁶¹

จากนั้น เอนกได้ไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยจอร์เจีย (University of Georgia) ในระดับปริญญาโท เป็นระยะเวลา 2 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2525 – 2527 (ค.ศ. 1982 – 1984) โดยใช้วุฒิกการศึกษาวิทยาศาสตร์บัณฑิตจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประกอบกับประกาศนียบัตรจากวิทยาลัยชาร์ลสตัน ในการเข้าศึกษา เอนกได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea เกี่ยวกับนโยบายพัฒนาการเกษตรของเกาหลีเปรียบเทียบกับไต้หวันหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เขาได้รับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ (Master of Arts in Political Science) ระหว่างที่เรียนที่นี่ เอนกได้รับทุนค่าเล่าเรียนจากมหาวิทยาลัยด้วย¹⁶²

¹⁵⁹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 12 พฤษภาคม 2562.

¹⁶⁰ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 31 มีนาคม 2562.

¹⁶¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 11 ธันวาคม 2560.

¹⁶² สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 11 ธันวาคม 2560.

อาจารย์ที่นี้พอใจกับผลการเรียนและวิทยานิพนธ์ของเอนก จึงเสนอมอบทุนค่าเล่าเรียน และค่าที่อยู่อาศัยสำหรับการเรียนต่อในระดับปริญญาเอกที่นี้ให้เขา แต่ในขณะนั้น ภรรยาของเขา ซึ่งจบแพทยศาสตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แล้ว ได้รับคัดเลือกเข้าฝึกเป็นแพทย์เฉพาะทาง รังสีวิทยาที่ College of Physicians and Surgeons มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (Columbia University) ในนิวยอร์ก เอนกจึงเปลี่ยนแผนไปเรียนปริญญาเอกสาขารัฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย เพื่อได้อยู่กับภรรยา มหาวิทยาลัยโคลัมเบียตอบรับเอนกเข้าศึกษาต่อ แต่เขาต้องจ่ายค่าเล่าเรียนเองในปีแรก ซึ่งค่าเล่าเรียนที่นี้แพงกว่ามหาวิทยาลัยอื่นๆ ส่วนปี 2 - 5 เอนกได้รับทุนค่าเล่าเรียนจากมหาวิทยาลัย

เอนกเรียนปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบียระหว่างปี พ.ศ. 2527 – 2532 (ค.ศ. 1984 – 1989) เป็นระยะเวลาเพียง 4 ปีครึ่งเท่านั้นก็สามารถจบการศึกษาได้ โดยเอนกเรียนสายการเมืองเปรียบเทียบ ที่นี้เขาได้เรียนกับ Giovanni Sartori นักรัฐศาสตร์ชื่อดัง ซึ่งทำให้เขาเข้าใจการเมืองในแนวประวัติศาสตร์มาก¹⁶³

เอนกได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism: Business Associations and the New Political Economy of Thailand และได้รับปริญญาเอก สาขารัฐศาสตร์ (Doctor of Philosophy in Political Science) เขาจบการศึกษาเป็นคนแรกของรุ่นที่มีประมาณ 40 คน¹⁶⁴ แรงกดดันส่วนหนึ่งที่ทำให้เอนกต้องรีบเรียนให้จบ คือ ในขณะที่กำลังเขียนวิทยานิพนธ์ ภรรยาของเขากำลังท้องลูกแฝดหญิง-ชาย (เขมรัฐ และเขตรัฐ เหล่าธรรมทัศน์) เขาจึงต้องทำงานหนักเพื่อเร่งเขียนงานให้เสร็จ และเมื่อลูกของเขาคลอดออกได้สองเดือน เอนกก็เขียนวิทยานิพนธ์เสร็จ¹⁶⁵

งานวิทยานิพนธ์ของเอนกศึกษาเกี่ยวกับพลังนอกระบบระบบราชการ โดยเฉพาะพลังของสมาคมธุรกิจในการเมืองไทย เอนกเสนอว่า ประชาธิปไตยของไทยได้ออกจากระบบอำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Polity) แล้ว ด้วยพลังนอกระบบระบบราชการ¹⁶⁶

วิทยานิพนธ์ของเขาเป็นวิทยานิพนธ์ที่ตีพิมพ์และได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Westview Press ของสหรัฐอเมริกา ร่วมกับศูนย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของสิงคโปร์ ซึ่งออกเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2535 (ค.ศ. 1992) งานนี้เป็นงานเขียนชิ้นสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาประเทศไทยที่มีคนอ่านใช้สอน ใช้อ้างอิงและวิจัยต่อยอดจำนวนมาก นอกจากนั้น ยังได้รับการยอมรับจากนักวิชาการที่มีชื่อเสียงระดับโลก เช่น John Girling และ Clark Neher จากงานเขียนเล่มนี้ เอนกจึงเป็นนักวิชาการ

¹⁶³ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 31 มกราคม 2562.

¹⁶⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 95.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (ผู้เขียน) สายทิพย์ สุคติพันธ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง), มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539)

ชาวไทยที่มีชื่อเสียงจากงานเขียนภาษาอังกฤษในระดับนานาชาติก่อนมีชื่อเสียงจากงานเขียนที่เป็นภาษาไทย

จากวิทยานิพนธ์ของเขาทำให้ชื่อของเอนกเริ่มเป็นที่รู้จักในวงการวิชาการนานาชาติ เขาจึงได้รับเชิญให้สอนวิชาเศรษฐกิจการเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระดับปริญญาโทและเอกที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบียอีกหนึ่งเทอมหลังจากจบการศึกษา โดยดำรงตำแหน่งเป็น Adjunct Assistant Professor¹⁶⁷

นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2532 – 2535 (ค.ศ. 1989 – 1992) เขายังที่ปรึกษาทางวิชาการของธนาคารโลก (World Bank) ด้วย

ในขณะที่เอนกศึกษาและทำงานอยู่ที่สหรัฐอเมริกา เอนกได้ศึกษาและอ่านงานเขียนทางรัฐศาสตร์ที่หลากหลายทางอุดมการณ์และหลากหลายสำนักคิดทางการเมือง เขาได้เรียนรู้ความคิดทางการเมืองที่หลากหลาย เอนกได้อ่านและศึกษาจนเข้าใจแนวคิดเสรีนิยมและเสรีประชาธิปไตยมากขึ้น แม้เขายังอ่านหนังสือของฝ่ายสังคมนิยมอยู่บ้าง แต่มันก็ไม่มีพลังและความน่าสนใจเพียงพอสำหรับเขาแล้ว เมื่อเอนกยิ่งศึกษาแนวคิดของสังคมนิยมอย่างจริงจัง ยิ่งคิดว่ามันไม่ใช่ทางออกของประเทศ ดังนั้น ในระยะนี้ เอนกจึงเริ่มออกจากความคิดฝ่ายซ้ายจนกระทั่งหมดสิ้นเมื่อเอนกได้เขียนวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอกเสร็จ¹⁶⁸

อยู่ที่ธรรมศาสตร์

ในปี พ.ศ. 2533 เอนกได้กลับประเทศไทยเพื่อรับราชการเป็นอาจารย์ประจำที่คณะรัฐศาสตร์ สาขากการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่ออายุได้ 35 ปี ตามคำเชิญชวนของชัยวัฒน์ สถาอานันท์ เพื่อนนักเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญ กรุงเทพฯ¹⁶⁹ แม้การทำงานวิชาการในระดับสากลของเอนกจะไปได้ดี แต่เอนกต้องการทำตามความตั้งใจตั้งแต่ก่อนไปเรียนที่สหรัฐอเมริกาว่า ต้องการกลับไปเป็นอาจารย์สอนหนังสือคนไทยที่เมืองไทย และการที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับเขาเข้าทำงานเป็นการลบล้างความกลัวของเขาว่า สังคมไทยและสถาบันการศึกษาของไทยจะไม่รับผิดชอบต่อฝ่ายซ้ายอย่างเขาเข้าทำงาน¹⁷⁰

¹⁶⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 95., เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 33. และสัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 31 มกราคม 2562.

¹⁶⁸ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 1 กุมภาพันธ์ 2562.

¹⁶⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 109-110.

¹⁷⁰ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 31 มีนาคม 2562.

การสอนหนังสือที่คณะรัฐศาสตร์ในตอนเริ่มต้น เอนกทดลองสอนด้วยเนื้อหาของงานวิทยานิพนธ์ของเขาเองและได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี มีทั้งคนในและนอกคณะมาฟังบรรยายรวมทั้ง ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และดร.ธงชัย วินิจจะกุล¹⁷¹

ในระยาะนี้ เอนกเริ่มผลิตงานเขียนเป็นภาษาไทย ได้แก่ “มือบมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” ในปี พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นงานเขียนภาษาไทยเล่มแรก เป็นเรื่องเกี่ยวกับการก่อตัวของชนชั้นกลางทางการเมืองไทยในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี พ.ศ.2535 และ “สองนคราประชาธิปไตย” ในปี พ.ศ. 2538 ที่กล่าวถึงประชาธิปไตยมุมมองของชาวเมืองและชาวชนบทของไทยที่แตกต่างกัน แต่ไม่มีผู้ใดคิด ซึ่งทั้งสองฝ่ายต้องทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน¹⁷² ทั้งสองเล่มได้รับการยอมรับในวงวิชาการและอ่านกันโดยทั่วไป โดยเฉพาะสองนคราประชาธิปไตยเป็นหนังสือที่ทำให้เอนกมีชื่อเสียงมากที่สุด

ในขณะที่ประเทศไทยเกิดการยึดอำนาจในปี พ.ศ. 2534 เอนกได้ย้อนกลับไปศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ของประชาธิปไตยโลกตั้งแต่โบราณเพื่อพิจารณาประชาธิปไตยไทย เขาพบว่าแม้ประชาธิปไตยมีข้อเสียและอันตราย แต่ก็ยังเป็นระบอบการปกครองที่จำเป็น ดังนั้น เราต้องหาทางแก้ไขและใช้เวลาในการพัฒนา เช่น ใช้การปกครองในระดับท้องถิ่นเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ เป็นต้น¹⁷³

จากนั้น ต้นปี พ.ศ. 2535 เอนกซึ่งกำลังเป็นอาจารย์หนุ่มไฟแรง อายุ 38 ปี ได้ร่วมกับคณาจารย์หลายท่านของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เดินทางไปริเริ่มก่อตั้งโครงการปริญญาโท สาขาวิชาการเมืองการปกครองสำหรับนักบริหาร (MPE) ที่จังหวัดลำปาง เพื่อผลิตมหาบัณฑิตด้านการเมืองการปกครองเพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศชาติ โครงการนี้เกิดขึ้นได้ด้วยความคิดและความฝันของอาจารย์รุ่นใหม่หลายคน รวมทั้งเอนก ที่ทุ่มเททำงานเพราะต้องการสร้างหลักสูตรที่เข้มข้นและมีคุณภาพสูงทางวิชาการในต่างจังหวัดและเปิดกว้างทางโอกาสให้ผู้เรียน¹⁷⁴ การเดินทางไปสร้างหลักสูตร MPE ที่ลำปางทำให้เอนกได้เรียนรู้โครงสร้างและรูปแบบต่างๆ ของการปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย¹⁷⁵

¹⁷¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 109-110.

¹⁷² เอนก เหล่าธรรมทัศน์, สองนคราประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538).

¹⁷³ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 1 กุมภาพันธ์ 2562.

¹⁷⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และสายทิพย์ สุคติพันธ์ กล่าวในงานเลี้ยงศิษย์เก่า MPE จังหวัดเชียงใหม่, 13 ตุลาคม 2561.

¹⁷⁵ สายทิพย์ สุคติพันธ์ การเสวนาเรื่อง “เอนก เหล่าธรรมทัศน์: ชีวิต ความคิดและตัวตน” โรงแรมดิไอกระ เพรสทีจ กรุงเทพฯ, 20 มกราคม 2562.

ในปี พ.ศ. 2537 เอนกได้ออกจากธรรมศาสตร์ไปชั่วคราว เพื่อไปช่วยก่อตั้งสถาบันพระปกเกล้าเป็นเวลาหนึ่งปี จากนั้น เขาได้กลับมาเป็นรองอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์¹⁷⁶

ปี พ.ศ. 2538 - 2541 เอนกได้ทำงานบริหารของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ตามคำชักชวนและให้โอกาสของ รองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร อธิการบดี เอนกมีผลงานที่โดดเด่นในตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการนี้ อาทิ เป็นผู้เสนอให้มีตำแหน่งกิตติยาจารย์¹⁷⁷ ให้แก่อาจารย์ผู้พร้อมด้วยการสอน การบริหาร การวิจัยและมีชื่อเสียงเกียรติคุณในระดับประเทศ, เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (TU-RAC)¹⁷⁸ และเป็นผู้ริเริ่มแนวคิดที่ให้มีการสอนวิชาพื้นฐานความรู้ทั่วไปทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ให้กับนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ของทุกคณะ (วิชาพื้นฐานของมหาวิทยาลัย) เพราะเขาเห็นถึงความจำเป็นที่นักศึกษาทุกคนต้องมีความรู้ทั่วไปสำหรับเป็นพื้นฐานของการศึกษาและการใช้ชีวิตในอนาคต¹⁷⁹ การทำงานในตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการทำให้เอนกรู้จักคนอย่างกว้างขวางจากต่างคณะ ต่างสาขา ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นอกจากนี้ยังทำให้กรอบความคิดทางวิชาการของเขากว้างขึ้นไปกว่าสาขารัฐศาสตร์¹⁸⁰

ในระหว่างที่เป็นรองอธิการบดี เอนกยังไม่ทิ้งงานวิชาการ เขาได้ไปร่วมงานกับศูนย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Institute of Southeast Asian Studies) ของสิงคโปร์ เอนกเป็นหัวหน้าทีมวิจัยและได้เขียนบทความ เรื่อง “Development and Democratization: A Theoretical Introduction with Reference to the Southeast Asian and East Asian Cases”¹⁸¹

จากปี พ.ศ. 2536 ถึง 2539 เอนกยังได้เขียนบทความภาษาอังกฤษตีพิมพ์ในหนังสือและวารสารของสำนักพิมพ์ระดับโลกอีกหลายเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจของไทย ความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐและภาคธุรกิจ ชนชั้นกลางในการเมืองไทย และที่มีชื่อเสียงได้แก่ บทความที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสองนคราประชาธิปไตย

ไปสอนที่มหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์

หลังจากทำงานบริหาร 2 ปีเศษ ในเดือนมกราคม 2541 เอนกได้ลาออกจากตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ เพื่อไปเป็นศาสตราจารย์พิเศษ (Distinguished Visiting Professor of

¹⁷⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ กล่าวในงานเลี้ยงศิษย์เก่า MPE จังหวัดเชียงใหม่, 13 ตุลาคม 2561.

¹⁷⁷ คำว่า “เกียรติ” ผสมกับ “อาจารย์”

¹⁷⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกพรรณ, หน้า 110-111.

¹⁷⁹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 1 กุมภาพันธ์ 2562.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 12 พฤษภาคม 2562.

Thai Studies) ในสถาบันการต่างประเทศระดับสูง (School of Advanced International Relations: SAIS) ของมหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ (Johns Hopkins University) สหรัฐอเมริกา สอนหนังสือในระดับปริญญาโทและเอก วิชาเศรษฐกิจการเมืองไทย เป็นเวลา 1 เทอม ในเดือนมกราคมถึงพฤษภาคม 2541 เป็นช่วงเวลาที่เอนกได้กลับไปเป็นนักวิชาการ คิด อ่าน เขียนและสอนหนังสืออย่างเต็มที่อีกครั้ง¹⁸²

SAIS เป็นสถาบันการทูตที่มีชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งของสหรัฐอเมริกาไม่กี่ปีก่อนที่เอนกจะไปสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์ SAIS ก็เติบโตขึ้นในอีกสาขาหนึ่ง ได้แก่ “ด้านไทยศึกษา” ที่นี้สามารถเปิดสอน “วิชาเศรษฐกิจการเมืองไทย” ในระดับปริญญาโทและเอกให้นักศึกษาได้เป็นครั้งแรก โดยมีทุนซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสภาธุรกิจไทย-สหรัฐฯ สำหรับจ้างผู้ทรงคุณวุฒิให้มาเป็นศาสตราจารย์พิเศษสอนวิชานี้ให้นักศึกษาปีละ 1 ครั้ง เอนกเป็นศาสตราจารย์รับเชิญในตำแหน่งนี้คนแรกจากประเทศไทย ในตอนนั้น โลกอยากรู้ว่าวิกฤตต้มยำกุ้งของไทยเกิดและลามไปทั่วเอเชียได้อย่างไร¹⁸³

เอนกตัดสินใจมุ่งหน้าไปมหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ เพื่อใช้ชีวิตนักวิชาการอย่างแท้จริงเพื่อได้มีเวลาคิด อ่านและเขียน โดยพักจากงานบริหารซึ่งเหน็ดเหนื่อยมานาน¹⁸⁴

ที่ SAIS เอนกสอนหนังสือ 2 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ เป็นเวลา 13 สัปดาห์ ทำให้มีเวลาได้นั่งอ่านเขียนและหาซื้อหนังสือต่างๆ¹⁸⁵ หนังสือส่วนใหญ่ที่เอนกซื้อและให้ความสนใจเป็นพิเศษในตอนนั้น ได้แก่ หนังสือเกี่ยวกับชุมชน ประชาสังคม ความเป็นพลเมืองและประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองตนเอง¹⁸⁶ ในขณะนั้น เขากำลังเขียนงานเรื่องการรวมตัวของหมู่คณะหรือชุมชนเป็นประชาสังคม (Civil Society) อยู่ เขาสนใจเรื่องประชาสังคมในสาย Republicanism และสำนักพหุนิยมของอังกฤษ ที่ให้ความสำคัญกับงานบริการสาธารณะของภาคประชาสังคมและการปกครองตนเองของชุมชนขนาดเล็ก ขนาดกลาง สมาคมและกลุ่มอาชีพต่างๆ ในระยะนี้ เขาได้ย้ายจุดเน้นความสนใจทางวิชาการจากเรื่องกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ และชนชั้นกลางเป็นเรื่องประชาสังคม การปกครองตนเองและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น อันเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตย

นอกจากนั้น ในขณะที่อยู่ที่นี้ เอนกยังใช้เวลาส่วนหนึ่งกับการค้นคว้าและเขียนหนังสือ เรื่อง “อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์: ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก” ซึ่งเผยแพร่ครั้งแรกในปี

¹⁸² เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์นส์ฮอปกินส์ (พิมพ์ครั้งที่ 3) (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2558). หน้า 23-30.

¹⁸³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 99. และ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์, หน้า 25-26.

¹⁸⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์, หน้า 27-28.

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

พ.ศ. 2542 เป็นการกล่าวถึงภาคประชาสังคมของยุโรปผ่านการอ่านหนังสือ 4 เล่ม ซึ่งเป็นฐานความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะต่อมา ที่นี้ เอนกคิดว่า ความคิดตะวันตกใจจะชั่วร้าย น่ารังเกียจหรือใช้ไม่ได้ไปทั้งหมด ความคิดตะวันตกไม่ได้มีสายเดียว คือ สายเสรีนิยม ทุนนิยม และปัจเจกนิยมเท่านั้น แต่ยังมีสายสาธารณนิยมและสายประชาสังคมที่เน้นการปกครองตนเองในหมู่ประชาชนด้วย¹⁸⁷

คณบดีคณะรัฐศาสตร์

หลังจากนั้น ในเดือนพฤษภาคม 2541 เอนกก็กลับไปทำงานที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไม่นานนักเขาก็ได้รับการสรรหาให้เป็นคณบดีของคณะรัฐศาสตร์ เขาอยู่ในตำแหน่งนี้ประมาณ 2 ปี กระทั่งเดือนตุลาคม 2543 เอนกได้ลาออกจากราชการที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อไปสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกับพรรคประชาธิปัตย์

ในขณะที่เป็นคณบดี เอนกมีผลงานที่เขาประทับใจ ได้แก่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงสิริราชสมบัติครบ 50 ปี ในปี พ.ศ. 2543 เอนกมีส่วนสำคัญในการจัดเสวนานานาชาติ เรื่อง The Rise of Asia ที่มีพล คีตติง อดีตนายกรัฐมนตรีของออสเตรเลีย, นากาโซเนะ อดีตนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่น, อู๋เซียงเฉวียน อดีตรองนายกรัฐมนตรีของจีน เข้าร่วมเวทีเสวนาร่วมกับพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ อดีตนายกรัฐมนตรีของไทย¹⁸⁸

ในขณะที่เป็นคณบดี เอนกยังได้ผลิตหนังสือออกเผยแพร่อีก 4 เล่ม ซึ่งหนังสือที่เกี่ยวกับการเมืองภาคพลเมือง ภาคประชาสังคม และการเมืองในระดับท้องถิ่น

เอนกรักและผูกพันกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะให้โอกาสเขาได้ทำงานและมีโอกาสเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังมีโอกาสได้รับตำแหน่งและงานที่สำคัญต่างๆ ไม่ใช่ว่าเขาเคยหวาดกลัวว่าเมื่อเรียนจบจะมีใครให้โอกาสรับเข้าทำงานหรือไม่ ด้วยเหตุที่เขาเคยเป็นฝ่ายซ้าย¹⁸⁹

อย่างไรก็ตาม ขณะที่เอนกอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาได้มีโอกาสไปช่วยงานการเมืองระดับประเทศอยู่เป็นระยะ ในฐานะนักวิชาการ ก่อนที่เขาจะเป็นนักการเมืองเต็มตัว ด้วยเอนกไม่ได้รังเกียจนักการเมืองหรืองานการเมืองเหมือนหลายๆ คน

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้า 218.

¹⁸⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรงศรัณ, หน้า 111.

¹⁸⁹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 31 มีนาคม 2562.

นักวิชาการช่วยงานการเมือง

หลังจากที่เอนกเข้าทำงานที่ธรรมศาสตร์ไม่นาน จุดเริ่มต้นในการช่วยงานทางการเมืองของเขาในฐานะที่เป็นนักวิชาการก็เกิดขึ้น โดยงานแรกเกิดในปี พ.ศ. 2537 - 2538 เอนกได้เข้าไปเป็นที่ปรึกษาให้กับศาสตราจารย์มารุต บุณนาค ประธานรัฐสภา และวันมูหะมัดนอร์ มะทา รองประธานสภาผู้แทนราษฎร เพื่อช่วยก่อตั้งสถาบันพระปกเกล้า ในวโรกาสครบรอบ 100 ปีแห่งวันพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมกับนักวิชาการท่านอื่นๆ ด้วยการแนะนำของ มหินทร์ ต้นบุญเพิ่ม เลขานุการประธานรัฐสภา¹⁹⁰ โดยเอนกได้ออกจากการทำงานที่ธรรมศาสตร์ไปชั่วคราวเพื่อทำงานนี้¹⁹¹

ศาสตราจารย์มารุต บุณนาค ประธานรัฐสภา ได้แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดตั้งสถาบันพัฒนาประชาธิปไตยเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จนในที่สุด ได้มีการจัดตั้งสถาบันพระปกเกล้าขึ้น โดยมีคณะกรรมการสถาบันพระปกเกล้าและคณะกรรมการวิชาการสถาบันพระปกเกล้าเป็นผู้ดูแล¹⁹²

จากนั้น ในสมัยที่ บุญชู ตริทอง เป็นรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย ระหว่างปี พ.ศ. 2538 - 2539 เอนกก็ได้เป็นที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย เพื่อช่วยงานเรื่องขยายมหาวิทยาลัยไปสู่ภูมิภาค และเมื่อ มนตรี ด่านไพบุลย์ เป็นรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัยต่อบุณชู ตริทอง เอนกก็ยังได้เข้าไปช่วยงานด้านการศึกษาอยู่พอสมควร¹⁹³

ในสมัยรัฐบาล พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี จากพรรคความหวังใหม่ ประเทศไทยกำลังจะตกอยู่ในวิกฤตเงินบาท เอนกยังเป็นที่ปรึกษารัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลังให้กับจาตุรนต์ ฉายแสง ที่ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2539 - 2540¹⁹⁴ ผู้ที่เขาเคยทำงานหนังสือพิมพ์ร่วมกันขณะอยู่ในป่ากับพคท. ทางภาคเหนือ

หลังจากนั้น จุดสำคัญในชีวิตของเอนกก็เกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อได้รู้จักและคุ้นเคยพลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ (เสธ.หนั่น) บุคคลสำคัญทางการเมืองไทยคนหนึ่ง เอนกเป็นที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยให้กับพลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ ซึ่งดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2540 - 2543

¹⁹⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 35.

¹⁹¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 111.

¹⁹² สถาบันพระปกเกล้า, **ประวัติความเป็นมา** [ออนไลน์]

<http://www.kpi.ac.th/%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%95%E0%B8%B4%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B9%80%E0%B8%9B%E0%B9%87%E0%B8%99%E0%B8%A1%E0%B8%B2/>

¹⁹³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 35-36.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

ในรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย (สมัยที่ 2) โดยการชักชวนของพิเชษฐ พัฒนโชติ เพื่อนของเขาสมัยเรียนอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น พิเชษฐทำงานเป็นที่ปรึกษาให้กับ พลตรีมัญญกฤต รูปขจร ประธานที่ปรึกษาของพลตรีสนั่น พิเชษฐ บอกว่า อยากให้เขาเข้ามาช่วยทำงานเรื่องการกระจายอำนาจและการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยได้พาไปพบกับพลตรีมัญญกฤต และพลตรีสนั่น

หลังจากรับเป็นที่ปรึกษา ได้ประมาณ 2 สัปดาห์ กระทรวงมหาดไทยได้จัดให้มีการประชุม ผู้ว่าราชการจังหวัดจากทั่วประเทศ เอนกจึงมีโอกาสได้เสนอแนวความคิดเรื่องประชาสังคม การกระจายอำนาจและเศรษฐกิจแบบพอเพียง ต่อข้าราชการระดับสูงของกระทรวงมหาดไทยเป็น ครั้งแรก¹⁹⁵

ระหว่างปี พ.ศ. 2542 – 2543 เอนกได้ดำรงตำแหน่งกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเป็นประธานคณะกรรมการจัดทำแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (แผนแรก)¹⁹⁶ ร่วมกับ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ เพื่อนอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ด้วย

วิธีการทำงานกับพลตรีสนั่น ส่วนใหญ่จะเป็นการทำงานอย่างไม่เป็นทางการ บางครั้งเป็นการกินข้าวกันไปคุยงานกันไป ดังนั้น จึงเป็นการสร้างความสนิทสนมและความไว้วางใจระหว่างเอนกกับพลตรีสนั่นอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม การทำงานให้กับพลตรีสนั่นของเอนกมาถึงจุดพลิกผัน เมื่อพลตรีสนั่นถูกกล่าวหาเรื่องปกปิดบัญชีทรัพย์สิน เมื่อคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติตัดสินว่าพลตรีสนั่นมีความผิด พลตรีสนั่นได้ลาออกจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เหลือเพียงตำแหน่งเลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ และเมื่อถึงการตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญ ศาลได้ตัดสินว่า พลตรีสนั่นมีความผิด พลตรีสนั่นได้มอบหมายหน้าที่ให้เอนกช่วยร่างคำแถลงต่อพี่น้องประชาชน นี่เป็นหน้าที่สำคัญที่ทำให้เอนกกับพลตรีสนั่นมีมิตรภาพที่มั่นคงยิ่งขึ้น

อนันต์ อนันตกุล ได้เป็นเลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ต่อจากพลตรีสนั่น ซึ่งเอนกรู้จักกับอนันต์ตั้งแต่เขาเป็นคณบดีของคณะรัฐศาสตร์ เพราะท่านเป็นศิษย์เก่ารัฐศาสตร์ รุ่นที่ 2 เมื่ออนันต์รับตำแหน่งเลขาธิการพรรคก็ได้ชวนเอนกให้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระบบบัญชีรายชื่อของพรรค และได้พาเขาไปคุยกับคุณชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรค เอนกได้นำเรื่องนี้

¹⁹⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 36-43.

¹⁹⁶ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 11 ธันวาคม 2560.

ไปปรึกษากับพลตรีสนั่น พลตรีสนั่นก็สนับสนุนด้วย ในเวลาต่อมา เอนกจึงสมัครเข้าเป็นสมาชิกพรรคชาติปัตย์และเดินทางเข้าสู่การเมืองอย่างเต็มตัว¹⁹⁷

อนึ่ง ก่อนจะไปเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไม่ถึงเดือน ในปี พ.ศ. 2543 เอนกยังกลับไปรับตำแหน่งรักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยการเมืองการปกครองคนแรกของสถาบันพระปกเกล้า และเป็นรักษาการผู้อำนวยการคนแรกของประกาศนียบัตรชั้นสูงการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยสำหรับนักบริหารระดับสูง (ปปร.)¹⁹⁸

นี่คืองานทางการเมืองที่เอนกได้ลงมือทำ เป็นระยะเวลาที่เอนกรู้จักกับตัวละครทางการเมืองไทยมากมาย ก่อนที่เขาจะลาออกจากราชการไปเป็นนักการเมืองและอยู่ในโลกการเมืองเต็มตัว

3.3 เป็นนักการเมืองครั้งแรก: พรรคประชาธิปัตย์ พรรคมหาชน และพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา (พ.ศ. 2544 – 2551)

อยู่พรรคประชาธิปัตย์¹⁹⁹

เมื่อ อนันต์ อนันตกุล เลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ ได้ชวนเอนกให้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระบบบัญชีรายชื่อของพรรค และพาเขาไปพูดคุยกับ ชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ถือเป็นขั้นตอนสำคัญในการเข้าพรรค เอนกสมัครเข้าเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ โดยลาออกจากราชการที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และเดินทางเข้าสู่การเมืองอย่างเต็มตัวในช่วงปลายปี พ.ศ. 2543 เอนกมองย้อนกลับไปว่า จุดเปลี่ยนนี้เป็นการตัดสินใจครั้งใหญ่พอๆ กับการตัดสินใจเลิกเรียนแพทย์แล้วเดินทางไปเรียนรัฐศาสตร์ที่สหรัฐอเมริกาเมื่อเกือบ 20 ปีที่แล้ว

ในขณะที่เอนกอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ เขาได้ทำงานเป็นฝ่ายวิชาการให้กับพรรค โดยเป็นกรรมการปฏิรูปโครงสร้างของพรรค ประธานกรรมการวิชาการ และประธานร่างนโยบายใหม่ของพรรคเพื่อแข่งขันต่อสู้ในการเลือกตั้งที่จะเกิดขึ้นต้นปี พ.ศ. 2544 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และเป็นครั้งแรกที่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระบบบัญชีรายชื่อของประเทศไทย เอนกได้ลงสมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระบบบัญชีรายชื่อของพรรค และได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกในชีวิต แต่ผลการเลือกตั้งครั้งนี้ทำให้พรรคประชาธิปัตย์เป็นฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร

¹⁹⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 47-59.

¹⁹⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกพรรคคน, หน้า 111.

¹⁹⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 57-124. และ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชนชาติไทย, 11 ธันวาคม 2560 และ 29-30 มีนาคม 2562.

เมื่อเอนกอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ได้ประมาณ 2 ปี ก็มีการเลือกตั้งหัวหน้าพรรค และกรรมการบริหารพรรคชุดใหม่ ในเวลานั้น ชวน หลีกภัย อดีตหัวหน้าพรรค ที่ดำรงตำแหน่ง หัวหน้าพรรคอย่างยาวนาน ไม่ได้ลงเลือกตั้งแข่งขันเป็นหัวหน้าพรรคอีก แต่เป็นที่รู้กันว่า ชวนสนับสนุนอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เป็นหัวหน้าพรรค แต่สำหรับฝ่ายพลตรีสนั่นแล้ว การเลือกอภิสิทธิ์ เป็นหัวหน้าพรรคคนใหม่ไม่ใช่ทางเลือกที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในพรรคได้ ในขณะที่เวลานั้น พรรคจำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในหลายเรื่อง อีกทั้งผู้ใหญ่ในพรรคหลายคนในขณะนั้น ก็ยังไม่ยอมรับอภิสิทธิ์ นอกจากนั้น พรรคประชาธิปัตย์ภายใต้การนำของชวนยังไม่เคยประเมินว่า พรรคไทยรักไทยของทักษิณ ชินวัตร จะได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งอย่างถล่มทลาย แต่พรรคไทยรักไทยก็สามารถทำได้ ด้วยเหตุนี้ พรรคประชาธิปัตย์จึงจำเป็นต้องปฏิรูปพรรคอย่างเร่งด่วน เอนกเป็น นักการเมืองระดับกลางที่มีบทบาทในพรรค รวมถึงนิพนธ์ บุญญามณี และชาญชัย อิสระเสนารักษ์

พรรคประชาธิปัตย์ในเวลานั้นแบ่งออกเป็น 2 สายใหญ่ๆ คือ สายภาคใต้ ภายใต้การนำ ของชวน หลีกภัย และสุเทพ เทือกสุบรรณ โดยสนับสนุนอภิสิทธิ์เป็นหัวหน้าพรรค ส่วนอีกสายคือ สายสนามบินน้ำ ภายใต้การนำของพลตรีสนั่น ทั้งสองฝ่ายคานอำนาจกันอยู่ในพรรค โดยมีสายกลาง คือพวกที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด พร้อมจะเทเสียงไปทางไหนก็ได้ตามที่เห็นเหมาะสม ในฝั่งสายสนามบินน้ำได้ เสนอข้อบัญญัติ บรรทัดฐาน เพื่อแข่งขันเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์กับอภิสิทธิ์ เพราะเป็นคน ที่คนภาคใต้อยอมรับได้ ส่วนตำแหน่งเลขาธิการพรรคซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญควบคู่ไปกับตำแหน่งหัวหน้า พรรค ทางสายสนามบินน้ำได้เสนอประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์ เป็นเลขาธิการพรรค

พรรคประชาธิปัตย์ขณะนั้นอยู่ในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลง มีการเคลื่อนไหวกันอย่างคึกคัก ในการต่อสู้เพื่อเลือกหัวหน้าพรรคและกรรมการบริหารพรรคชุดใหม่ เอนกมีหน้าที่เดินสายรณรงค์หา เสียงให้สายสนามบินน้ำในกลุ่มประธานสาขาของพรรค โดยเฉพาะในภาคอีสาน เมื่อถึงวันเลือกตั้ง ผลปรากฏว่า บัญญัติเป็นฝ่ายชนะการเลือกตั้งได้เป็นหัวหน้าพรรคคนต่อไป ประดิษฐ์ได้เป็นเลขาธิการ พรรค ส่วนเอนกได้รับเลือกเป็นรองหัวหน้าพรรคคนหนึ่ง ซึ่งเขาดำรงตำแหน่งนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 ถือว่าเป็นเวลาไม่นานนักหลังจากเขาเข้าพรรคประชาธิปัตย์

เอนกได้กล่าวถึงบุคลิกของพรรคประชาธิปัตย์ว่า เป็นพรรคการเมืองที่เก่าแก่จนดูเหมือนว่า ถึงไม่ต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์อะไรก็ที่ยั่งยืนหยัดทางการเมืองต่อไปได้ แต่ชัยชนะของพรรคไทย รักไทยและวิธีการทำงานของทักษิณทำให้พรรคต้องทบทวนว่า จะปฏิรูปหรือปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ ของพรรคไปในทิศทางใด เพราะพรรคประชาธิปัตย์แทบไม่ได้เสนอแนวคิดใหม่ๆ ออกมาสู่สาธารณชน ในระยะเวลาราว 10 ปี ก่อนที่เอนกเป็นรองหัวหน้าพรรค แม้แต่ในเรื่องปัญหาความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นฐานเสียงใหญ่ของพรรค ก็ไม่ได้มีการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา ที่แหลมคม ในขณะที่การนำเสนอความคิดแบบทักษิณและพรรคไทยรักไทยจะเป็นแบบสุดขั้ว หากใครชอบจะชอบมาก หากใครไม่ชอบจะวิจารณ์อย่างรุนแรง หลายเรื่องที่ทักษิณและพรรคไทยรัก

ไทยเสนอจึงจับใจคนมากกว่าวิธีการของพรรคประชาธิปัตย์ เมื่อพรรคไทยรักไทยเสนอความคิดสู่สาธารณชนอย่างเอาจริงเอาจัง ประชาธิปัตย์จึงไม่สามารถต่อสู้ทางความคิดกับพรรคไทยรักไทยได้ ดังนั้น การที่พรรคประชาธิปัตย์จะพลิกตัวเองให้สามารถแข่งขันทางความคิดกับพรรคไทยรักไทยได้ ต้องจับจุดอ่อนของพรรคไทยรักไทย ในความคิดของเอนกนั่นก็คือนโยบายที่พรรคไทยรักไทยนำมาใช้ ซึ่งส่วนใหญ่เน้นถูกผลิตโดยนักคิดจากโลกธุรกิจ มีจุดอ่อนอยู่ที่การขาดมุมมองทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม วัฒนธรรมและภูมิศาสตร์ ดังนั้น การต่อสู้กับพรรคไทยรักไทยจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน วัฒนธรรมภายในพรรคก่อน หากพรรคประชาธิปัตย์ยังมีวัฒนธรรมตั้งรับทางการเมืองเช่นเดิมก็ยากที่จะรับรองหรือผลิตชุดความคิดใหม่ๆ ได้ เอนกได้เสนอความคิดในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของพรรคแต่ก็ได้รับการปฏิเสธ แม้ว่าเขามีตำแหน่งเป็นรองหัวหน้าพรรคก็ตาม ทำให้เขารู้สึกอึดอัดและคิดถึงการขยับปรับเปลี่ยนไปสู่แนวทางใหม่ๆ ทางการเมือง

เอนกเริ่มมีความคิดเรื่องพรรคทางเลือกที่สามก่อนที่เขาจะลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์นับปี แม้ขณะนั้น คนทั่วไปเชื่อว่าระบบสองพรรคดีกว่าระบบการเมืองที่มีหลายพรรค รัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 ก็ยังสนับสนุนให้มีพรรคขนาดใหญ่ จนทำให้พรรคไทยรักไทยใช้ประโยชน์จากรัฐธรรมนูญนี้สร้างพรรคจนใหญ่โต เอนกไม่เชื่อเช่นนั้น เขาไม่เชื่อว่าระบบสองพรรคใหญ่จะดีกว่าระบบสามพรรคหรือสี่พรรค และในความเป็นจริง ประเทศในระบอบประชาธิปไตยส่วนใหญ่ในโลกก็มีระบบพรรคการเมืองหลายพรรค เช่น อังกฤษ อเมริกาหรือแคนาดา เอนกคิดว่าระบบพรรคการเมืองหลายพรรคมีข้อดีคือ ไม่มีพรรคใดแพ้การเลือกตั้ง เพียงแต่เป็นการชนะมากหรือชนะน้อยแตกต่างกัน ส่วนพรรคที่ชนะก็ไม่จำเป็นต้องเป็นพรรคที่มีอำนาจปกครองไปยาวนาน โดยพรรคที่ไม่ได้เป็นรัฐบาลก็ต้องรอเลือกตั้งเพื่อแข่งขันกับรัฐบาลในการเลือกตั้งครั้งต่อไป

เอนกได้ศึกษาแนวคิดเรื่องพรรคทางเลือกที่สามจากหนังสือทฤษฎีพรรคทางเลือกที่สามของ Anthony Giddens ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การเมืองในอังกฤษและเยอรมันที่เข้าสู่วิกฤต เพราะมีทางเลือกเพียง 1 หรือ 2 พรรคเท่านั้น ในขณะที่ประชาชนต้องการมีทางเลือกมากกว่านี้ จึงเกิดการปรับตัวของพรรคทางเลือกที่สามขึ้นในอังกฤษ ซึ่งทำให้โทนี่ แบลร์ สามารถพลิกฟื้นพรรคแรงงานให้กลับมาได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งหลังจากที่อังกฤษต้องตกอยู่ภายใต้การนำของพรรคอนุรักษนิยมมายาวนานกว่า 17 ปี ปรากฎการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในเยอรมันเช่นกัน ดังนั้น การที่จะเอาชนะพรรคที่ปกครองมายาวนานได้จำเป็นต้องมีความคิดใหม่ โดยเอาส่วนดีของพรรคที่ 1 และ 2 มาใช้ในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่ดีกว่าเดิม

เอนกเคยเสนอความคิดเรื่องพรรคทางเลือกที่สามให้กับพรรคประชาธิปัตย์แล้ว เพราะพรรคประชาธิปัตย์จำเป็นต้องสร้างและหล่อเลี้ยงพรรคทางเลือกที่สามไว้ เอนกมองว่า ประวัติศาสตร์ของพรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคการเมืองแบบกีดกันคนที่ภาพลักษณ์ไม่ดีให้ออกไป แต่เมื่อถึงเวลาจัดตั้งรัฐบาล ประชาธิปัตย์ไม่สามารถเป็นพรรคเสียงข้างมากได้เพียงพรรคเดียว ทำให้พรรคประชาธิปัตย์

จำเป็นต้องนำพรรคอื่นๆ มาเป็นรัฐบาลผสมด้วย ดังนั้น พรรคประชาธิปัตย์จึงจำเป็นต้องเลี้ยงพรรคทางเลือกที่สามไว้ หรือหากไม่ดำเนินการตามแนวทางนี้ ก็ต้องใช้วิธีเดียวกับทักษิณคือการควมรวบพรรคเล็กเข้าไว้ด้วยกัน ถ้าพรรคประชาธิปัตย์ไม่เดินตามแนวทางของทักษิณ เอนกคิดว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พรรคประชาธิปัตย์ต้องสร้างช่องทางใหม่ๆ ในการเมือง แต่เรื่องนี้ก็มีน้อยคนในพรรคที่จะสนใจฟังเขา

ในตอนทีเอนกเริ่มคิดเรื่องการสร้างพรรคทางเลือกที่สาม นโยบายประชานิยมของพรรคไทยรักไทยเป็นสิ่งที่ประชาชนติดใจ ดังนั้น การเสนอนโยบายเพื่อสู้กับประชานิยมได้ จำเป็นต้องคิดให้ก้าวหน้าขึ้นไปอีก เช่น เอนกคิดถึงเรื่องรัฐสวัสดิการ โดยเห็นว่า นโยบายประชานิยมมีจุดอ่อนคือมุ่งสร้างความสัมพันธ์เชิงดึงระหว่างผู้ที่อยู่เหนือกว่ากับผู้ที่อยู่ต่ำกว่า ประชาชนจึงไม่คิดว่าตนเองอยู่ในระดับเดียวกับรัฐบาล ในขณะที่ระบบรัฐสวัสดิการเกิดจากแนวคิดที่มองว่าสวัสดิการที่ได้มานั้นเกิดจากการแย่งมาจากคนส่วนบน ดังนั้น สวัสดิการจึงทำให้ไพร่กลายเป็นพลเมือง สวัสดิการย่อมทำให้พลเมืองสง่างามกว่าประชานิยม อย่างไรก็ตาม เอนกตระหนักได้ถึงปัญหาที่สำคัญที่สุดคือ การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เพราะยากที่พรรคประชาธิปัตย์จะยอมรับแนวคิดนี้ ดังนั้น ความคิดในการจัดตั้งพรรคการเมืองทางเลือกที่สามจึงเกิดขึ้นอย่างเข้มข้น

เอนกเริ่มเดินสายหาผู้นำทางการเมือง ในขณะที่สถานการณ์การเมืองในช่วงนั้นถือได้ว่าเป็นขาลงของทักษิณ เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลก็ดังขึ้นเรื่อยๆ หลายฝ่ายเริ่มเห็นว่าประเทศไทยจำเป็นต้องมีพรรคทางเลือกที่สาม เพราะแม้คนจำนวนมากไม่พอใจกับพรรคไทยรักไทย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาต้องการเลือกพรรคประชาธิปัตย์หรือพรรคชาติไทยที่มีอยู่ในขณะนั้น สังคมไทยในเวลานั้นไม่มีทางเลือก เอนกได้เอาความคิดนี้ไปเสนอกับพลตรีสนั่น แม้พลตรีสนั่นจะไม่รับความคิดของเขาทั้งหมด แต่ก็มองเห็นว่าสิ่งที่เขาคิดนั้น สังคมน่าจะรับได้ ในเวลานั้นพลตรีสนั่นเล็งเห็นแล้วว่าการเมืองยุคใหม่จำเป็นต้องประชันความคิดกันอย่างจริงจัง ดังนั้น ทำให้แนวคิดในการจัดตั้งพรรคทางเลือกที่สามจึงสอดรับกันทั้งเอนกและพลตรีสนั่น เมื่อตัดสินใจที่จะตั้งพรรคทางเลือกที่สาม ฝ่ายนักวิชาการก็เริ่มปรึกษาหารือกับผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองเพื่อเชิญมารับตำแหน่งหัวหน้าพรรค ในขณะที่สายการเมืองต้องเดินสายพบปะแหล่งทุนสำคัญเพื่อขอความสนับสนุนให้กับพรรค นอกจากนี้ ยังมีการเดินสายพูดคุยกับนักการเมืองหลายกลุ่มที่ไม่ต้องการเข้าไปอยู่ในพรรคไทยรักไทย หรือกลุ่มที่พรรคไทยรักไทยไม่ต้องการ พรรคทางเลือกที่สามพยายามหาคนนอกวงการการเมืองมาเป็นหัวหน้าพรรค เพราะต้องการภาพที่ใหม่ แต่ก็พบว่าไม่มีเพียงผู้ยินดีให้การสนับสนุนเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถหาหัวหน้าพรรคได้ ในขณะนั้น ฝ่ายวิชาการของพรรคทางเลือกที่สามส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการที่ไม่ได้อยู่ข้างพรรคประชาธิปัตย์ ส่วนสายการเมืองอย่างพลตรีสนั่นและบรรดาผู้ใกล้ชิดล้วนยังเป็นสมาชิกของพรรคประชาธิปัตย์อยู่เกือบทั้งหมด ดังนั้น พรรคทางเลือกที่สามจึงตกเป็นเป้าโจมตีทั้งจากทางพรรคไทยรักไทยและพรรคประชาธิปัตย์

ในขณะนั้น มีจุดหักเหเกิดขึ้นระหว่างพลตรีสนั่นกับพรรคประชาธิปัตย์พอดี จากความเห็นที่ไม่ตรงกันระหว่างพรรคกับพลตรีสนั่นในเรื่องการอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีในรัฐบาลทักษิณ เป็นครั้งสุดท้ายของสมัยแรก แม้ว่าพลตรีสนั่นจะมีความรักและผูกพันกับพรรคประชาธิปัตย์ไม่น้อย สุดท้าย พลตรีสนั่นได้ลาออกจากตำแหน่งประธานศูนย์อำนวยการเลือกตั้ง ในตอนต้น พลตรีสนั่นยังคิดที่จะลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ แต่ความสนใจที่เทให้กับพรรคทางเลือกที่สามของพลตรีสนั่น ก็มีมากขึ้น

เอนกเองก็ได้รับการกดดันให้จากพรรค ทำให้เขาต้องตัดสินใจลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ เพื่อเดินทางจัดตั้งพรรคทางเลือกที่สามอย่างเต็มตัว อีกทั้งเพราะเขาไม่สามารถปฏิบัติภารกิจให้ลุล่วงดังที่ใจเขาต้องการได้ การตัดสินใจนี้เป็นการทิ้งความมั่นคงทางการเมืองที่เขาอยู่กับพรรคการเมืองขนาดใหญ่อย่างประชาธิปัตย์ นอกจากนี้ กระแสกดดันที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ก็ผลักดันให้พลตรีสนั่นต้องตัดสินใจเร็วขึ้นกว่าเดิมในการลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ ในที่สุด พลตรีสนั่น, อรรถพล สรสุชาติ, ศิริวัฒน์ ขจรประศาสน์ ลูกชายของพลตรีสนั่น และพรเทพ เตชะไพบูลย์ ก็ตัดสินใจลาด้วย เพื่อเดินทางตั้งพรรคการเมืองใหม่อย่างเต็มตัว

ระหว่างอยู่ที่พรรคประชาธิปัตย์ เอนกได้เขียนหนังสือ 2 เล่ม ในปี พ.ศ. 2545 ได้แก่ เรื่อง “ประชาธิปัตย์ต้องถื่น: สาระสำคัญของการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่น” และ “1 ทศวรรษแห่งประชาธิปัตย์ไทย: บรรณาการแต่ อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร”

พรรคทางเลือกที่สาม: พรรคมหาชน²⁰⁰

เดือนกรกฎาคม 2547 เอนกได้ลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ ทิ้งตำแหน่งรองหัวหน้าพรรค และความมั่นคงทางการเมือง เพื่อออกไปสร้างพรรคทางเลือกที่สาม ได้แก่ “พรรคมหาชน” อย่างเต็มตัว เมื่อเอนกพบว่า การเมืองไทยมีแนวโน้มแบ่งออกเป็น 2 ขั้วอย่างชัดเจน ได้แก่ รัฐบาลพรรคไทยรักไทย กับพรรคประชาธิปัตย์ที่เป็นฝ่ายค้าน โดยฝ่ายค้านมีแนวโน้มที่จะอ่อนกำลังลงเรื่อยๆ ความคิดของเอนกในเวลานั้นคือ พรรคประชาธิปัตย์ยากจะชนะเลือกตั้ง เขาจึงอยากทำพรรคทางเลือกที่สามขึ้นเพื่อลงแข่งขันในการเลือกตั้ง

พรรคมหาชนใช้พรรคราษฎรเป็นฐานเดิมและเปลี่ยนชื่อเป็นพรรคมหาชน ได้เปิดตัวอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2547 โดยมีเอนกเป็นหัวหน้าพรรค ด้วยความเห็นพ้องต้องกันของทุกฝ่ายในพรรค หลังจากที่ไม่สามารถหาคนนอกมาเป็นหัวหน้าพรรคได้ เอนกต้องนำพรรคสู่ศึกในการเลือกตั้งที่กำลังจะเกิดขึ้นในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2548

²⁰⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง, หน้า 127-185. และ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 30 มีนาคม 2562.

อย่างไรก็ตาม ภาพการชนแก้วไวน์ของพลตรีสนั่นและวัฒนาได้สร้างกระแสข่าวและเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงให้กับพรรค ทำให้สายยุทธศาสตร์ของพรรคต้องระดมสมองแก้เกมเอนกและทีมงานต้องเร่งร่างนโยบายของพรรคมาหาชนอย่างรวดเร็วที่สุด เพื่ออุดช่องว่างเรื่องภาพลักษณ์ของพรรค โดยใช้เวลาเพียงไม่ถึงสัปดาห์ก็ร่างนโยบายเสร็จ ระหว่างนั้นได้มีการพูดคุยกันภายในพรรค เพื่อให้พลตรีสนั่นและวัฒนาถอยไปอยู่ด้านหลังและพรรคจะได้โชว์ภาพของนักคิด นักวิชาการสู่สาธารณะ อันน่าจะได้รับเสียงตอบรับที่ดีกว่า

เอนกกล่าวว่า นโยบายของพรรคมาหาชนเป็นการสะท้อนตัวตนของเอนกในเชิงความคิดและสติปัญญาเกือบทั้งหมด โดยปรัชญาของพรรค 3 ข้อ คือ

๑) การช่วยเหลือประชาชนในรูปสวัสดิการเชิงรุก ไม่ใช่รูปแบบของประชานิยม

เอนกและทีมงานมองว่า กลไกตลาดเพียงลำพังไม่อาจทำให้สังคมดีขึ้นได้ ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องมีบทบาทในการช่วยเหลือคนที่มีฐานะไม่ดี ไม่มีความรู้เพียงพอและอาชีพการงานไม่มั่นคง ให้มีหลักประกันและทางเลือกในชีวิตมากขึ้น

๒) การกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและประชาสังคม

เอนกและทีมงานมองว่า การที่ประเทศจะฝากอนาคตไว้กับคนใดคนหนึ่งเป็นสิ่งที่อันตราย ดังนั้น การกระจายอำนาจสู่การปกครองท้องถิ่นและให้ประชาคมเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองน่าจะเป็นทางออกที่ดีกว่า

๓) การแยกธุรกิจออกจากการเมือง

เอนกและทีมงานมองว่า ปัญหาเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อนและการคอร์รัปชันเชิงนโยบายกำลังรุนแรงขึ้น จำเป็นต้องเร่งแก้ไขปัญหาด้วยการแยกธุรกิจออกจากการเมืองซึ่งจะช่วยด้านการคอร์รัปชันได้

เอนกเป็นผู้กุมค้ำนโยบายของพรรคเป็นหลัก แต่ในด้านบุคคล พลตรีสนั่นเป็นแกนหลักในการชักชวนคนเข้ามาร่วมงานกับพรรค ตั้งแต่เลขาธิการพรรค ได้แก่ จเด็จ อินสว่าง ซึ่งในขนาดนั้นยังเป็นปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา นอกจากนั้น พรรคเริ่มได้กลุ่มคนจากภาคต่างๆ มาร่วมทีมเป็นระยะ

เมื่อเริ่มแรก กระแสของพรรคมาหาชนจัดว่าดีเยี่ยม ส่วนหนึ่งที่ทำให้พรรคมาหาชนได้รับการตอบรับดีมาก เพราะพรรคได้เริ่มรณรงค์ก่อนพรรคอื่นๆ ผลสำรวจคะแนนนิยมในภาคอีสานพบว่า คะแนนนิยมของพรรคขึ้นมาเป็นอันดับ 2 ในภาคอีสานรองจากพรรคไทยรักไทย ทำให้ผู้สมัครจำนวนมากไหลเข้าสู่พรรคมาหาชน ในเวลาต่อมา พรรคมาหาชนเริ่มขาดแคลนเงินทุนใช้จ่ายภายในพรรคและพรรคต้องเผชิญกับปัญหาทางการเงินที่หนักขึ้นตามลำดับ เมื่อต้องเจอปัญหานี้ ทำให้เอนกเริ่มประเมินใหม่ ว่าพรรคมาหาชนน่าจะได้รับการเลือกตั้ง ไม่น้อยกว่า 60 - 70 ที่นั่ง จากที่เคยประเมินไว้ 100 ที่นั่ง

เอนกเดินหน้าหาเสียงอย่างจริงจัง แต่ในช่วงที่เริ่มมีข่าวว่า พรรคมหาชนเป็นเพียงสาขาของพรรคไทยรักไทย ทำให้พรรคต้องประกาศนโยบายที่ตรงข้ามกับพรรคไทยรักไทยอย่างสิ้นเชิง และทำให้เอนกต้องประกาศยุทธศาสตร์สามสู้หนึ่ง คือ การรวมตัวกันระหว่างพรรคมหาชน พรรคชาติไทยและพรรคประชาธิปัตย์ เพื่อสกัดกั้นการกลับมาของพรรคไทยรักไทยในการเป็นรัฐบาล เอนกประกาศตัวว่าพร้อมที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป

เมื่อถึงวันปราศรัยใหญ่ของพรรคมหาชน ซึ่งจัดขึ้น ณ จังหวัดนครราชสีมา เอนกได้ปราศรัยโจมตีทักษิณและพรรคไทยรักไทย โดยได้พูดถึงเรื่องเผด็จการนายทุน ที่นอกจากอิตาลี ก็น่าจะมีอีกที่เดียวในโลกคือประเทศไทย ที่คนรวยที่สุดในประเทศเป็นคนเดียวกับคนที่มีอำนาจมากที่สุดในประเทศ เอนกยังพูดถึงเรื่องการให้นักธุรกิจมาเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งคนทั่วไปอาจมองว่า มีส่วนช่วยทำให้นโยบายด้านธุรกิจดีขึ้น แต่สิ่งที่คนมักมองข้ามคือ การให้นักธุรกิจเข้ามาบริหารเศรษฐกิจไม่ได้หมายความว่าจะทำให้นโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศดีไปด้วย เพราะนโยบายธุรกิจที่ดีอาจไม่ใช่ นโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศที่ดี เอนกยังได้ชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่น่าเป็นห่วงอีกเรื่องของรัฐบาลทักษิณคือเรื่องความพยายามปลุกปั่นตลาดหลักทรัพย์ เพราะในขณะนั้น รัฐบาลสามารถพูดให้หุ้นขึ้นหรือลงได้ด้วยความสามารถในการสร้างข่าวอันส่งผลกระทบต่อราคาหุ้น และนี่เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างผลกำไรจากตลาดหลักทรัพย์ ดังนั้น จึงมีเพียงไม่กี่ประเทศในโลกที่ยอมให้นักธุรกิจมาเป็นรัฐบาล เพราะทำให้ปัญหาคอร์ปชั่นเชิงนโยบายเกิดขึ้นได้ง่าย หากเราไม่สามารถแยกธุรกิจออกจากผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบายได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อเสร็จสิ้นการเลือกตั้ง ผลการเลือกตั้งที่เกิดขึ้น พรรคมหาชนได้เพียง 2 ที่นั่งจากการเลือกตั้งแบบแบ่งเขต ซึ่งตรงข้ามกับตัวเลขที่พรรคได้ประเมินไว้เป็นอย่างยิ่ง ยากที่พลตรีสนั่น และคนในพรรคจะยอมรับได้ เพราะแม้แต่ลูกชายของพลตรีสนั่น ได้แก่ ศิริวัฒน์ ขจรประศาสน์ ก็ไม่ได้รับการเลือกตั้ง

หลังการพ่ายแพ้อย่างพิดคาคดของพรรคมหาชน ได้มีความคิดที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพรรค และพูดคุยเรื่องอนาคตของพรรคอย่างจริงจัง ในช่วงนั้นเริ่มมีข่าวว่า คนใกล้ชิดพลตรีสนั่นต้องการให้พลตรีสนั่นเข้ามาเป็นหัวหน้าพรรคอย่างเต็มตัว เพราะเชื่อว่าจะเป็นวิธีเดียวที่จะเรียกศรัทธาของพรรคขึ้นมาได้ รวมทั้งเป็นวิธีสร้างความน่าเชื่อถือต่อแหล่งเงินทุนของพรรคด้วย และการที่พลตรีสนั่นขึ้นเป็นหัวหน้าพรรคน่าจะพูดคุยกับพรรคไทยรักไทยได้ดีขึ้น สำหรับตัวเอนกเองไม่มีปัญหาในการให้พลตรีสนั่นขึ้นเป็นหัวหน้าพรรคในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปนี้ และเมื่อเอนกคิดว่าพลตรีสนั่นคงต้องการเป็นหัวหน้าพรรคจริงๆ เขาจึงพร้อมหลีกทางให้ เอนกได้ลาออกจากการเป็นหัวหน้าพรรค และในที่สุดเอนกก็ได้ยื่นใบลาออกจากสมาชิกพรรคมหาชนด้วย

หลังจากลาออกจากพรรคมหาชนในเดือนมีนาคม 2548 เขาได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้และไปหาประสบการณ์ในต่างประเทศ อ่านหนังสือและเขียนหนังสือ

หนังสือเล่มแรกที่ออกเผยแพร่หลังจากที่เขาออกจากพรรคมหาชน ได้แก่ “พิศการเมือง” ซึ่งออกเผยแพร่ในเดือนกันยายน 2548 เป็นหนังสือที่เขาเขียนถึงประวัติชีวิตของเขาเองอย่างย่อๆ เน้นเขียนถึงชีวิตในหัวเวลายที่อยู่ในการเมืองและวิพากษ์ถึงนักการเมืองคนสำคัญหลายคนในประเทศ จากนั้น ในปี พ.ศ. 2549 เอนกก็ได้เขียนหนังสือ เรื่อง “การปกครองท้องถิ่นญี่ปุ่น: ศึกษาด้านการคลัง” ร่วมกับ ศิวพล ละอองสกุล และในปี พ.ศ. 2549 เอนกก็ได้ออกหนังสือเล่มสำคัญอีกเล่ม เรื่อง “ทักษิณา-ประชานิยม” ซึ่งได้รับทุนวิจัยของสถาบันพระปกเกล้า หนังสือเล่มนี้ เน้นการศึกษาเกี่ยวกับนโยบายประชานิยมในยุครัฐบาล นายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร ผลกระทบในด้านต่างๆ และความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายประชานิยมกับประชาธิปไตย เอนกยังได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อออกจากประชานิยม เราอาจกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นผลพวงของการเมืองไทยในยุครัฐบาลของนายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร และการดำเนินนโยบายประชานิยม จนนำไปสู่การขับไล่ระบอบทักษิณของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย

ในปี พ.ศ. 2550 เอนกยังได้เผยแพร่หนังสือเรื่อง “ประชาธิปไตยท้องถิ่น: แง่คิดเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น” ซึ่งเป็นการย้ำความคิดของเขาว่า การเมืองและประชาธิปไตยในระดับชาติที่แข็งแรง ต้องเริ่มที่การเมืองในระดับท้องถิ่น เป็นการเมืองของประชาชน และในปี พ.ศ. 2551 เอนกได้เขียนตำราให้สถาบันพระปกเกล้า เรื่อง “การเมืองภาคพลเมือง” ย้ำความสำคัญของการเมืองที่เป็นของพลเมือง รากฐานที่แท้จริงของประชาธิปไตย

อยู่พรรครวมใจไทยชาติพัฒนาเป็นเวลาสั้นๆ

ปลายปี พ.ศ. 2550 เขาได้เข้าร่วมจัดตั้งพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา ตามการชักชวนของสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ อดีตรองนายกรัฐมนตรี ที่ได้ลาออกจากพรรคไทยรักไทย เอนกตัดสินใจเข้าร่วมทำงานกับพรรคเพื่อการแข่งขันทางการเมืองในการเลือกตั้งและต่อสู้กับระบอบทักษิณอีกครั้ง โดยเขาได้ดำรงตำแหน่งเป็นรองหัวหน้าพรรค เอนกได้ลงสมัครรับเลือกตั้งในระบบบัญชีรายชื่อของกลุ่มจังหวัดเขตภาคเหนือ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ในเดือนธันวาคมปีเดียวกัน แต่ไม่ได้รับการเลือกตั้ง หลังจากนั้นไม่นาน ต้นปี พ.ศ. 2551 เอนกก็ได้ลาออกจากพรรค²⁰¹ นับเป็นเวลาสั้นๆ ในการร่วมงานกับพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา ก่อนหันหลังให้การเมืองและสนามเลือกตั้งเป็นเวลากว่า 10 ปี

²⁰¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 31 มีนาคม 2562.

3.4 กลับสู่งานวิชาการ เขียนหนังสือและงานการเมืองหลังการรัฐประหาร 2557 (พ.ศ. 2552 - กลางปี พ.ศ. 2561)

งานวิชาการและเขียนหนังสือ

หลังจากเอนกหันหลังออกจากการเมือง พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง เขามีความคิดว่าการทำงานเพื่อประเทศชาติด้วยวิธีการอื่นก็สามารถทำได้ โดยไม่จำเป็นต้องทำผ่านงานการเมืองเท่านั้น เอนกเห็นว่า สิ่งสำคัญในการทำงานให้กับบ้านเมืองคือ การเตรียมความรู้ ความพร้อม และสติปัญญาสำหรับคิดแก้ไขปัญหาทางสังคมและการเมือง สำหรับเรื่องของพรรคไทยรักไทย และอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ ซึ่งเอนกได้ต่อสู้ทางการเมืองมาโดยตลอด เขาคิดว่า พรรคไทยรักไทย และอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณจะพ้นอำนาจได้จากปัจจัยภายในพรรค แต่ไม่ใช่สนามเลือกตั้ง ดังนั้น เอนกคิดว่าวิธีการเดียวที่จะสามารถสู้กับอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณได้คือการใช้ความดี ความงามและความถูกต้อง ดังนั้น การชนะการเลือกตั้งจึงไม่ใช่เรื่องสำคัญเสมอไป แต่ควรมุ่งทำให้สังคมดีงามในระยะยาว และเมื่อสังคมได้เปลี่ยนไป การเมืองก็อาจเปลี่ยนแปลงตามได้²⁰²

เอนกกลับไปทำงานวิชาการร่วมกับงานบริหารการศึกษาด้วยการเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประมาณ 4 ปี ระหว่างปี พ.ศ. 2551 – 2554 โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ช่วงโชติ พันธุ์เวช อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของเอนกที่สถาบันพระปกเกล้า เป็นผู้เชิญชวนเข้าทำงาน เพื่อไปก่อตั้งและพัฒนามหาวิทยาลัยนวัตกรรมและการจัดการของมหาวิทยาลัย เอนกสอนที่นี่ประมาณ 4 ปี จากหน้าที่การงานทำให้เขาต้องชวนช่วยในการค้นคว้าและเรียนรู้เรื่องอื่นๆ และศาสตร์อื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากรัฐศาสตร์เพิ่มเติม²⁰³ อันเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้เอนกเขียนงานนอกเหนือไปจากกรอบวิชารัฐศาสตร์ เป็นสหวิทยาการและสร้างงานเขียนที่หลากหลายขึ้นจากเดิม

ระหว่างที่ทำงานที่นี่ เอนกยังได้รับทุนปรีดี พนมยงค์ จากมูลนิธิ 50 ปี ของธนาคารแห่งประเทศไทย ในการทำวิจัยเรื่อง “แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน: สร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย” โดยได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 หนังสือเล่มนี้เป็นบทสรุปรวมทางความคิดของเอนกที่ก่อร่างสร้างความคิดตั้งแต่ทำงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องการปกครองในระดับท้องถิ่น แต่ยังไม่มีโอกาสได้เขียนและเรียบเรียงออกมาอย่างเป็นระบบ จนกระทั่งในโอกาสนี้²⁰⁴ ดังนั้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นงานเขียนสำคัญทางความคิดอีกเล่มของเขา หนังสือเล่มนี้เป็นการเสนอแนวคิดที่เน้นการสร้างประชาธิปไตยในระดับประเทศ ด้วยการเมืองในระดับท้องถิ่นที่แข็งแกร่ง ด้วยฐานรากของการปกครองโดยประชาชนและของประชาชนในระดับ

²⁰² เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง. หน้า 187-189.

²⁰³ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 11 พฤษภาคม 2562.

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน.

ท้องถิ่นต่างๆ เอนกยังได้เน้นแนวคิดเรื่อง “ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)” และแนวคิดให้มีการรวมตัวของประชาชนเป็นหมู่คณะหรือกลุ่มอิสระ (Community) เพื่อทำหน้าที่จัดการสังคมและจัดการบริการสาธารณะต่างๆ ด้วยตนเองในระดับท้องถิ่น โดยกลุ่มเหล่านี้จะอยู่ระหว่างปัจเจกชนและรัฐบาลกลาง และไม่ใช่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอนกเห็นว่ากลุ่มดังกล่าวจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งในระบอบประชาธิปไตยได้²⁰⁵

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 จนถึงปัจจุบัน เอนกได้มีจุดเปลี่ยนความสนใจในทางวิชาการ โดยให้ความสำคัญกับโลกตะวันออกมากขึ้นและไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าโลกตะวันตก เอนกผลิตงานเขียนเกี่ยวกับโลกตะวันออกและประเทศมหาอำนาจในโลกตะวันออก โดยเฉพาะจีน ที่เอนกมีความสนใจอย่างมาก นอกจากนั้น เอนกยังสนใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเมืองและสถานการณ์โลก โดยเชื่อมโยงกับประเทศไทย งานเขียนที่เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ ได้แก่ หนังสือ เรื่อง “ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่” ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 และได้รับรางวัลหนังสือวิชาการเกียรติยศของมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2553

ในหนังสือ เรื่อง “ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่” เอนกได้นำเสนอมุมมองความคิดใหม่ให้กับผู้อ่านที่แตกต่างไปจากกระแสความรู้หลักเกี่ยวกับโลก ประวัติศาสตร์ และอารยธรรมต่างๆ รอบโลกที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง เป็นการกล่าวถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมตะวันออกในอดีต ซึ่งเกิดขึ้นอย่างยาวนานหลายพันปีก่อนความรุ่งเรืองของอารยธรรมตะวันตกที่คนทั่วไปรับรู้ นอกจากนั้น ยังตั้งคำถามให้ชวนคิดว่า ตะวันตกคือศูนย์กลางโลก คือรากฐานการสร้างโลกสมัยใหม่ในปัจจุบันจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการพัฒนาของประชาธิปไตยจริงหรือ? ใครเป็นผู้สร้างโลกสมัยใหม่ ระหว่างอารยธรรมตะวันตกหรืออารยธรรมตะวันออก? การตอบคำถามนี้เต็มไปด้วยข้อมูลเชิงลึกทางประวัติศาสตร์ที่แปลกใหม่ เพื่อนำไปสู่บทสรุปของงานว่า อารยธรรมตะวันออกมีความสำคัญมากและมีความสำคัญมาก่อนอารยธรรมของตะวันตกเป็นเวลายาวนานหลายพันปี จนถึงประมาณ 200 ปีที่แล้ว ที่ชาติตะวันตกขึ้นมามีบทบาทนำในโลก และทำให้กระแสความรู้โดยทั่วไปเข้าใจอย่างผิดๆ ว่า ตะวันตกเท่านั้นเป็นผู้สร้างโลกสมัยใหม่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งแท้จริงแล้ว ความเจริญก้าวหน้าในโลกยุคสมัยใหม่มีรากฐานมาจากอารยธรรมตะวันออกไม่น้อยและไม่ด้อยไปกว่าตะวันตก อีกทั้งรากฐานของอารยธรรมตะวันตกและการพัฒนาในห้วงเวลา 200 ปีก็ยังเกิดจากการหยิบยืมและซึมซับความก้าวหน้าต่างๆ

²⁰⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน: สร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557).

ของอารยธรรมตะวันออกที่มีมาก่อนอย่างยาวนานไปใช้ ดังนั้น อารยธรรมตะวันออกไม่ได้มีความสำคัญ
ด้อยไปกว่าตะวันตก

นอกจากนั้น เอนกยังได้เขียนหนังสือเล่มเล็กๆ อีกเล่มโดยมีเนื้อหาคล้ายกันกับหนังสือเล่มนี้
ได้แก่ “ตะวันออก ตะวันตก: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต” ในปีเดียวกัน²⁰⁶

หนังสืออีก 1 เล่มของเอนกที่เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาในการสร้างมุมมองทางความคิดที่ควบคู่
และต่อยอดไปกับ “ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่” ได้แก่ หนังสือเรื่อง “บูรพาภิวัตน์”
ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2554 บูรพาภิวัตน์เป็นการกล่าวถึงการกลับมาเติบโตและยิ่งใหญ่อีกครั้ง
ของโลกตะวันออกในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต²⁰⁷

จากงานเขียนเรื่องบูรพาภิวัตน์ ทำให้เอนกได้มีโอกาสไปถวายงานสมเด็จพระเทพ
รัตนราชสุดาฯ ด้วยการไปสอนที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (จปร.) จังหวัดนครนายก
อยู่บ่อยครั้งถึงปัจจุบัน โดยได้รับเชิญจากโรงเรียนให้ไปช่วยสอนนักเรียนนายร้อยในหัวข้อเกี่ยวกับ
บูรพาภิวัตน์ ในวิชาที่มีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเป็นเจ้าของวิชา โดยพระองค์ได้ร่วมรับฟัง
การบรรยายและซักถามด้วย²⁰⁸

ในปี พ.ศ. 2556 เอนกยังได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับประเทศมหาอำนาจ 2 ประเทศในเอเชีย
ได้แก่ จีนและอินเดีย ตลอดจนโอกาสของประเทศไทยและประเทศอาเซียนตอนบนในยุคที่จีน
และอินเดียเติบโต ชื่อ “จีนมุ่งลงใต้ อินเดียมุ่งตะวันออก: อาเซียนตอนบนในยุคบูรพาภิวัตน์” เขียน
ร่วมกับ ศิวพล ละอองสกุล และในปี พ.ศ. 2558 เอนกยังได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับประเทศไทย
ในยุคที่โลกตะวันออกมีความรุ่งเรือง ชื่อ “ไทยในยุคบูรพาภิวัตน์” ด้วย

เอนกสนใจและให้ความสำคัญกับการเติบโตของจีนและศึกษาเรื่องราวต่างๆ ของประเทศจีน
อย่างลึกซึ้งด้วย ความสนใจและความรู้อย่างลึกซึ้งในเรื่องของจีนทำให้เอนกได้รับตำแหน่งประธาน
คณะกรรมการที่ปรึกษาศูนย์วิจัยยุทธศาสตร์ไทย-จีน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
ซึ่งดูแลเรื่ององค์ความรู้และยุทธศาสตร์ในความสัมพันธ์ไทย-จีนด้วย²⁰⁹

เมื่อเอนกได้ออกจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาในปี พ.ศ. 2554 เอนกได้ไปช่วยงาน
ของมหาวิทยาลัยเนชั่นอยู่เป็นระยะเวลาสั้นๆ ประมาณ 4 เดือน ก่อนที่จะไปทำงานที่มหาวิทยาลัย
รังสิตในปีเดียวกัน ตามคำเชิญชวนของ ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ ที่ให้ไปช่วยก่อตั้งวิทยาลัยนวัตกรรม
สังคม และวิทยาลัยรัฐกิจ เอนกได้ดำรงตำแหน่งอธิการวิทยาลัยรัฐกิจ วิทยาลัยนี้รับผิดชอบ

²⁰⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552).

²⁰⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, บูรพาภิวัตน์ (กรุงเทพฯ: กรุงเทพธุรกิจ, 2554).

²⁰⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 115-118.

²⁰⁹ ศูนย์วิจัยยุทธศาสตร์ไทย-จีน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), คณะกรรมการที่ปรึกษา

คณะและสถาบันต่างๆ ใน 4 สาขา ได้แก่ สาขารัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ การต่างประเทศ และอาชญาวิทยา นอกจากนั้น เอนกยังดำรงตำแหน่งกรรมการสภามหาวิทยาลัยรังสิตด้วย²¹⁰

นอกจากงานบริหาร เอนกยังสอนและให้คำปรึกษาในการทำวิจัยของนักศึกษาในสาขา รัฐประศาสนศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยรังสิตด้วย ทำให้เอนกต้องค้นคว้าและศึกษาองค์ความรู้ที่รอบด้าน ในสาขารัฐประศาสนศาสตร์เพิ่มเติม และได้เขียนหนังสือ เรื่อง “รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง” ร่วมกับ วลัยพร รัตนเศรษฐ์ ในปี พ.ศ. 2557 เกี่ยวกับการบริหารงานภาครัฐโดยเน้นการบริหารโดยพลเมือง²¹¹

งานที่มหาวิทยาลัยรังสิต เอนกยังได้ก่อตั้งสถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ ภายใต้กำกับของวิทยาลัยรัฐกิจ เพื่อสนับสนุนการศึกษาเพื่อสังคมและประเทศชาติ และเป็นประธานสถาบันดังกล่าว ที่นี้เป็นแหล่งรวมนักคิด นักยุทธศาสตร์ นักวิชาการและผู้นำที่มีประสบการณ์ เพื่อร่วมระดมความคิด หาทางออกและชี้แนะแนวทางยุทธศาสตร์เพื่ออภิวัดน์ประเทศไทย โดยมีนักคิดคนสำคัญของประเทศในด้านต่างๆ เป็นเครือข่ายของสถาบันมากมาย ส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่เอนกคุ้นเคย อาทิ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์ประเวศ วะสี, ศ.ดร. สุรเกียรติ์ เสถียรไทย, ดร.สุรินทร์ พิศสุวรรณ, รศ.ดร. วรากรณ์ สามโกเศศ และศ.ดร. เกื้อ วงศ์บุญสิน เป็นต้น²¹²

เอนกยังได้ก่อตั้งศูนย์ศึกษามหานครและเมือง ของวิทยาลัยรัฐกิจ และเป็นประธานคณะกรรมการกำกับทิศทางแผนงานศูนย์ดังกล่าว เพราะเอนกสนใจและเห็นความสำคัญของการพัฒนาและการบริหารจัดการเมืองในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นเมืองใดและตั้งอยู่ที่แห่งใด ในประเทศ ต่างมีความสำคัญและมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย และความเป็อยู่ของคนโดยตรง²¹³

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 - 2560 เอนกยังได้เขียนหนังสือที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมือง เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มีเนื้อหาทั้งในเชิงแนวคิดและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ หนังสือ เรื่อง ล้านนาแห่งอดีต: ข้อเสนอและการสนทนากว่าจะพัฒนาท้องถิ่นด้วยสำนึกประวัติศาสตร์ ได้อย่างไร ล้านนานิยม: คำโครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น โดยเขียนร่วมกับ อัครเดช สุภักกุล เมือง: ย้อนคิด มุ่งสู่นาคต และเมืองนิยม: เมืองของไทย คือบ้านของเรา

นอกจากนั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2552 เอนกยังเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัย ประเภทผู้ทรงคุณวุฒิ อีกทั้งยังรับหน้าที่เป็นประธานอนุกรรมการสภาฯ ด้านแผนและวิชาการ เพื่อให้ทิศทางด้านการเรียน

²¹⁰ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย} 11 พฤษภาคม 2562.

²¹¹ เรื่องเดียวกัน.

²¹² สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, **สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ** [ออนไลน์] http://rsu-brain.com/?page_id=10

²¹³ ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, **ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง** [ออนไลน์] http://furd-rsu.org/?page_id=23

การสอนและงานวิชาการอื่นๆ ให้แก่มหาวิทยาลัย และที่สำคัญ เอนกยังได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นศาสตราจารย์พิเศษทางรัฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2553 อีกด้วย²¹⁴

ชีวิตในช่วงนี้ของเอนก แม้มีงานบริหารการศึกษาที่หนัก แต่ก็ยังไม่ทิ้งงานสอนหนังสือที่เขารัก เขายังสอนระดับปริญญาเอกอยู่ที่มหาวิทยาลัยรังสิต อีกทั้งยังเป็นอาจารย์พิเศษให้แก่สถาบันการศึกษาต่างๆ นอกจากนั้น ยังได้รับเชิญไปบรรยายหรือปาฐกถาพิเศษแก่ผู้ฟังที่หลากหลาย ในองค์กรและสถาบันต่างๆ อยู่เสมอ ซึ่งเนื้อหาที่สอนและพูดมักเป็นความคิด มุมมอง และข้อเสนอแนะทางวิชาการของเขา เช่น เรื่องประชาธิปไตย ประชาสังคม การเมืองภาคพลเมือง การเมืองในระดับท้องถิ่นและสถาบันพระมหากษัตริย์กับการเมืองไทย เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2559 เอนกได้เขียนหนังสือ เรื่อง “เฟื่องประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย” จากที่เขาได้ศึกษารูปแบบและแนวทางประชาธิปไตยในนานาประเทศทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ และที่เป็นปัจจุบัน จากนั้น ได้นำเสนอทางออกต่างๆ ของปัญหาประชาธิปไตยของไทย หนังสือเล่มนี้ เอนกได้ลดการให้ความสำคัญของกรอบทฤษฎี รูปแบบและแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบตะวันตก อย่างชัดเจน และหันมาพิจารณาให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยในแบบของโลกตะวันออก ตลอดจนหลักคิดที่มีคุณค่าของโลกตะวันออก ซึ่งเขามองว่า สามารถปรับใช้ผสมผสานให้เข้ากับประชาธิปไตยได้ โดยไม่ทิ้งแก่นแท้ของหลักการประชาธิปไตย²¹⁵

ชีวิตในช่วงนี้ของเอนก เขามีเวลาพอที่ได้อ่าน คิด พูดและเขียน ซึ่งเป็นสิ่งที่เขารัก เขาได้ค้นคว้าอ่านหนังสือในเรื่องที่เขาสนใจซึ่งมีความหลากหลายนอกเหนือไปจากวิชารัฐศาสตร์ เพราะเขาไม่ต้องถูกบีบอยู่ในระบบที่ต้องหาความก้าวหน้าทางวิชาการและการทำผลงานเพื่อขอตำแหน่งทางวิชาการทางรัฐศาสตร์ นอกจากนั้น ยังทำให้การแสดงทัศนะผ่านงานเขียนของเขามีหัวข้อที่หลากหลายขึ้นและเข้าถึงผู้อ่านได้มากยิ่งขึ้น เพราะเป็นงานเขียนที่ลดความเป็นวิชาการลง ในตอนนี้ การเขียนหนังสือของเอนกไม่ใช่เป็นการทำเพราะความก้าวหน้าทางวิชาการ แต่เป็นการทำเพราะความรักและความสนใจ²¹⁶

เอนกเปิดใช้งานและเผยแพร่งานเขียนเป็นบทความสั้นๆ ผ่านเฟสบุ๊กเพจชื่อ “เอนก เหล่าธรรมทัศน์ Anek Laothamatas” และเป็นช่องทางที่ทำให้เอนกได้สื่อสารแบบสองทาง ถ้ามองกับผู้อ่านงานของเขาได้โดยตรง นับตั้งแต่เปิดใช้งาน ช่องทางเฟสบุ๊กเพจได้กลายเป็นช่องทางหลักในการเผยแพร่บทความและข้อคิดของเอนกเพื่อสื่อสารกับสังคม ตลอดจนการแสดงความคิด

²¹⁴ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ [ออนไลน์]

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2553/E/104/17.PDF>

²¹⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เฟื่องประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2559).

²¹⁶ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย, 11 พฤษภาคม 2562.

และการให้แง่คิดต่างๆ กับสังคม เอนกมักเขียนถึงมุมมองและการให้แง่คิดต่อผู้อ่านในเรื่องต่างๆ ตลอดจนเป็นการกระตุ้นความคิดให้กับผู้อ่าน เช่น แง่คิดและมุมมองต่อประเทศไทย ความภาคภูมิใจในแผ่นดินไทย มุมมองและแง่คิดที่มีต่อโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มุมมองด้านการพัฒนาเศรษฐกิจในรูปแบบที่เหมาะสมกับประเทศไทย รวมถึงมุมมองทางการเมืองในระยะหลังๆ โดยสื่อมวลชนสามารถเข้าถึงบทความในเฟสบุ๊คเพจของเขาและมักถูกนำไปเผยแพร่ต่อผ่านทางเว็บไซต์ของสำนักข่าวต่างๆ และกลางปี พ.ศ. 2560 เอนกได้คัดสรรบทความที่ได้เขียนและเผยแพร่ผ่านเฟสบุ๊คเพจตีพิมพ์รวมเล่มเป็นหนังสือ เรื่อง “เอนกทรรศน์: พิจารณาสังคมไทยด้วยภูมิปัญญา ความหวัง และกำลังใจ” ซึ่งเป็นหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงมุมมองในการพิจารณาประเทศไทยของเอนกอย่างชัดเจน เอนกมักมองสังคมและมองประเทศไทยในทางที่สร้างสรรค์ เป็นบวก เพื่อเห็นโอกาสในการพัฒนาไปข้างหน้า

นอกจากนั้น ในระยะ 5 ปีมานี้ เอนกให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องที่ตั้งของประเทศไทย ภูมิภาคและจังหวัดต่างๆ ของไทย เป็นการมองในมิติด้านภูมิศาสตร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศ²¹⁷ และสิ่งที่เขาเรียกว่า ภูมิ-รัฐประศาสนศาสตร์ คือ การบริหารงานและการพัฒนาประเทศ โดยให้ความสนใจในเรื่องของที่ตั้งของประเทศและจังหวัดต่างๆ เป็นโอกาสในการพัฒนา²¹⁸

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 สวรรคต เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2559 และเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมของคนไทยในประวัติศาสตร์ที่รวมพลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีผลต่อเอนกเป็นอย่างมาก ทำให้เอนกได้ย้อนคิด ศึกษาและให้ความสนใจในเรื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์และสังคมไทยอย่างจริงจัง ผลลัพธ์ของการศึกษาและค้นคว้า เขาได้เขียนออกบทความซึ่งเผยแพร่ทางเฟสบุ๊คเพจของเขา รวมทั้งให้บทสัมภาษณ์กับสื่อมวลชนต่างๆ จากนั้น ได้มีการรวมเล่มเป็นหนังสือ เรื่อง “ราชาธิปไตย: ว่าด้วยพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ และสังคม-การเมืองไทย” โดยมีข้อสรุปสำคัญว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความจำเป็นอย่างขาดมิได้ ระบอบประชาธิปไตยของไทยจำเป็นต้องอยู่เคียงคู่และพึ่งพิงไปกับระบอบราชาธิปไตย/ปรมิตตาญาสิทธิราชย์อย่างเหมาะสม พอดี ปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์²¹⁹

²¹⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์, หน้า 52-88.

²¹⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ การบรรยายให้นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยรังสิต, 19 พฤษภาคม 2562.

²¹⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ราชาธิปไตย (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2561).

งานการเมืองหลังการรัฐประหาร 2557

ในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2557 ถึงกลางปี พ.ศ. 2561 เอนกยังได้มีบทบาททางการเมืองหลังการรัฐประหารในวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 รัฐธรรมนูญดังกล่าวกำหนดให้มีสภาปฏิรูปแห่งชาติ มีหน้าที่ศึกษาและเสนอแนะเพื่อให้เกิดการปฏิรูปในด้านต่างๆ ซึ่งเอนกได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาปฏิรูปแห่งชาติ และในปลายปี พ.ศ. 2557 เอนกยังได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญ ในคณะที่มีบรรดาศักดิ์ อูว์รรณโณ เป็นประธานกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญ และเป็นประธานคณะกรรมการการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดอง สภาปฏิรูปแห่งชาติ²²⁰ เพื่อศึกษาและให้ข้อเสนอแนะในการสร้างความสามัคคีปรองดองและสันติสุขในประเทศ หลังวิกฤตการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เขาได้ใช้ประสบการณ์ชีวิตที่เขาเคยเป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งครั้งใหญ่ในประเทศ ระหว่างกลุ่มคนที่มีความคิดฝ่ายซ้าย นิยมคอมมิวนิสต์และบางส่วนได้เข้าไปต่อสู้ในป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และกลุ่มคนที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ มีความคิดแบบอนุรักษ์นิยม ฝ่ายขวาจัด ในยุคสงครามเย็นจนถึงปี พ.ศ. 2523 มาเป็นฐานความคิดในการทำงานเรื่องการสร้างความปรองดอง²²¹

อย่างไรก็ตาม ร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่เอนกได้ร่วมร่างก็ไม่ได้ได้รับการเห็นชอบจากสภาปฏิรูปแห่งชาติเพื่อประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ ข้อเสนอแนะในการสร้างความปรองดองตามคณะกรรมการการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดอง สภาปฏิรูปแห่งชาติ ก็ไม่ถูกนำไปปฏิบัติอย่างสัมฤทธิ์ผล แต่ในเดือนมกราคม 2560 เอนกก็ยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาและกรรมการเตรียมการเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดอง ตามกรอบการปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติ และการสร้างความสามัคคีปรองดอง ภายใต้คณะกรรมการบริหารราชการแผ่นดินตามกรอบการปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติ และการสร้างความสามัคคีปรองดอง (ป.ย.ป.) แต่คณะกรรมการเตรียมการเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดองก็ไม่ได้มีการทำงานที่มีบทบาทต่อบ้านเมืองและสังคมเท่าใดนัก

ในเดือนมีนาคม 2560 เอนกได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญ ภายใต้คณะกรรมการการเลือกตั้ง ซึ่งมีกรรมการมาจากพรรคการเมืองต่างๆ โดยคณะกรรมการชุดนี้มีอำนาจหน้าที่หลักในการกำหนดแนวทาง

²²⁰ คณะกรรมการการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดอง สภาปฏิรูปแห่งชาติ, รายงานการศึกษาและข้อเสนอแนะแนวทางการสร้างความปรองดอง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558).

²²¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชนไทย, 31 มีนาคม 2562.

ในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพรรคการเมือง แผนการพัฒนาพรรคการเมือง และแนวทางในการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญ²²² เอนกได้ทำงานในหน้าที่นี้ กระทั่งลาออกจากตำแหน่งในเดือนมิถุนายน 2561 เพื่อกลับเข้าไปทำงานการเมืองกับพรรครวมพลังประชาชนชาติไทยอย่างเต็มตัว

ในเดือนสิงหาคม 2560 นายกรัฐมนตรีได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ เอนกได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมืองและมีการกรรมการอีก 9 ท่าน ทำหน้าที่สำคัญในการร่างแผนการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการปฏิรูปการเมืองตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ และสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ²²³ หลังแผนการปฏิรูปประเทศด้านการเมืองประกาศใช้ไม่นาน เอนกก็ได้ลาออกจากตำแหน่งประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมืองในเดือนมิถุนายน 2561 เพื่อกลับเข้าไปทำงานกับพรรครวมพลังประชาชนชาติไทยอย่างเต็มตัวเช่นกัน

3.5 หวนเข้าสู่วงการเมืองอีกครั้งกับพรรครวมพลังประชาชนชาติไทย (กลางปี พ.ศ. 2561 ถึงปัจจุบัน)²²⁴

ในเดือนมิถุนายน 2561 เอนกได้ลาออกจาก 3 ตำแหน่งสำคัญ ได้แก่ ประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง ประธานคณะกรรมการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญ คณะกรรมการการเลือกตั้ง และที่ปรึกษาและกรรมการเตรียมการเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดอง ตามกรอบการปฏิรูปประเทศยุทธศาสตร์ชาติและการสร้างความปรองดอง (ป.ย.ป.) เพื่อเป็นผู้ร่วมจัดตั้งพรรครวมพลังประชาชนชาติไทยและทำงานกับพรรคการเมืองดังกล่าวอย่างเต็มตัว

ขณะที่บรรยากาศการเมืองและสังคมไทยมีการถกเถียงกันในประเด็นเรื่องสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในวงกว้างอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน คนบางกลุ่มเห็นว่า สถาบันพระมหากษัตริย์กำลังถูกท้าทาย พรรครวมพลังประชาชนชาติไทยมีเป้าหมายที่สำคัญในการจัดตั้งพรรค

²²² ไทยรัฐ, กต.ตั้ง 20 คกก.พัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูป มี 'เอนก' นั่ง ปธ. [ออนไลน์] <https://www.thairath.co.th/content/877635>

²²³ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ [ออนไลน์] <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2560/E/205/111.PDF> และ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง การประกาศแผนการปฏิรูปประเทศ [ออนไลน์] http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2561/A/024_1/1.PDF

²²⁴ ข้อมูลส่วนหนึ่งได้จากการที่ผู้ศึกษาเข้าไปสังเกตการณ์ในพรรครวมพลังประชาชนชาติไทยด้วยตนเอง ระหว่างเดือนมิถุนายน 2561-มีนาคม 2562

คือ การปฏิรูปประเทศตามเจตนารมณ์ของมวลมหาประชาชน²²⁵ และมีอุดมการณ์ทั้งหมด 7 ข้อ ซึ่งใน 3 ข้อนั้นเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ชาติ และความเป็นไทย ได้แก่²²⁶

๑) *จงรักภักดีและพิทักษ์ปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์*

เป็นพรรคการเมืองที่ประชาชนผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ดำรงเจตนารมณ์ในการสร้างประเทศให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ประชาธิปไตยที่น้อมนำพระราชปรีชาญาณ พระบรมเดชาานุภาพและพระบรมราชวินิจฉัย มาเป็นหลักชัยในทางการเมืองการปกครองและการพัฒนาประเทศ

๒) *รักชาติ ภาคภูมิใจในความเป็นไทย*

ยึดมั่นในความรักชาติ ภาคภูมิใจในความเป็นไทย ภูมิใจในสถาบัน สืบทอดความคิด และแบบแผนที่ดีงามของบรรพชน รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีอันมีเอกลักษณ์เฉพาะของไทย ที่ก่อเกิดค่านิยมอันงดงามมาแต่โบราณ ยึดถือหลักคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต สัจจะ ความภาคภูมิใจในเกียรติยศ ศักดิ์ศรีและการเสียสละเพื่อส่วนรวม พรรคยึดถือคุณค่า ความดีงามเหล่านี้เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติงานทางการเมืองและการปฏิรูปประเทศ

3) *น้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชาเป็นหลักชัยในการพัฒนาประเทศ ยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตประชาชน*

ดำเนินการทุกวิถีทางให้ประชาชนในชาติมีความสุขโดยถ้วนหน้า สนับสนุนชุมชน และชาติพันธุ์ที่ขาดโอกาสและถูกทอดทิ้งให้มีเศรษฐกิจ สังคม สุขภาวะอนามัยและวิถีชีวิตที่ดี โดยน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชาเป็นหลักในการพัฒนาประเทศ แก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจภาคครอบครัว ภาคชุมชน และภาคท้องถิ่นควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชาติ

อย่างไรก็ตาม พรรครวมพลังประชาชาติไทยมีพื้นฐานของผู้จัดตั้งพรรค สมาชิกพรรค และผู้สนับสนุนพรรคจากบุคคลที่เข้าร่วมในการชุมนุมของคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ได้ปิดกั้นคนที่ไม่ใช่กปปส. เอนกไม่เคยเป็นผู้ที่เข้าร่วมชุมนุมทางการเมืองทั้งกับกปปส. หรือพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย²²⁷ แต่เอนกได้ตัดสินใจเข้าทำงานทางการเมืองร่วมกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย ซึ่งเป็นกลุ่มของกปปส. เพราะมี

²²⁵ พรรครวมพลังประชาชาติไทย, *คู่มือผู้สมัคร สส. พรรครวมพลังประชาชาติไทย* [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. พรรครวมพลังประชาชาติไทย, 2561.

²²⁶ เรื่องเดียวกัน.

²²⁷ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 28 เมษายน 2562.

การจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองเพื่อแข่งขันทางการเมืองตามวิถีทางของประชาธิปไตยปกติแล้ว โดยบุคคลสำคัญที่เป็นผู้ชักชวนเอนกร่วมงานกับพรรค ได้แก่ สุเทพ เทือกสุบรรณ²²⁸ นอกจากนั้น บุคคลอีกกลุ่มที่เป็นปัจจัยทำให้เอนกได้ตัดสินใจเข้าร่วมทำงานกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย อย่างหลีกเลี่ยงที่จะพิจารณาถึงไม่ได้ ได้แก่ การชักชวนจากลูกชายคนโต เขตรัฐ เหล่าธรรมทัศน์ ที่ได้ลาออกจากตำแหน่งอาจารย์ประจำคณะวิทยาการเรขาคณิตและศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อมาร่วมงานกับพรรคก่อนหน้าเอนก และหลานสาว คือ จุฑาทัตต เหล่าธรรมทัศน์ ซึ่งทำงานเป็นเลขานุการของสุเทพมาเกือบ 8 ปี เป็นผู้ที่อยู่เคียงข้างสุเทพ เลขานุการกปปส. ในเหตุการณ์การชุมนุมของกปปส. มาโดยตลอด และเป็นผู้ช่วยเหลืองานสุเทพและคณะผู้จัดตั้งพรรครวมพลังประชาชาติไทยมาตั้งแต่เริ่มต้น ซึ่งจุฑาทัตตเป็นผู้ชักชวนเขตรัฐเข้าร่วมงานกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย ก่อนหน้าที่เอนกจะเข้าร่วมงานกับพรรค

เหตุผลสำคัญที่ทำให้เอนกตัดสินใจร่วมงานกับพรรครวมพลังประชาชาติไทยตามคำชักชวนของสุเทพ เพราะสิ่งที่พรรครวมยึดถือเป็นอุดมการณ์สำคัญในการทำงานทางการเมือง ได้แก่ ความจงรักภักดีและพิทักษ์ปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการน้อมนำพระราชปรีชาญาณพระบรมเดชาานุภาพ และพระบรมราชวินิจฉัยมาเป็นหลักชัยในทางการเมืองการปกครองและการพัฒนาประเทศ เป็นเรื่องที่อยู่ในใจเอนกอยู่แล้ว เอนกเห็นความสำคัญอย่างยิ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะสถาบันหลักและหลักชัยของประเทศ สถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องอยู่เคียงคู่และเป็นที่ยึดพิงของระบอบประชาธิปไตยและสังคมไทย นอกจากนั้น เอนกยังมีความกังวลว่า ในขณะนี้ สถาบันพระมหากษัตริย์อาจกำลังถูกทำลาย การร่วมงานกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย จึงเป็นโอกาสที่จะทำประโยชน์ให้กับประเทศและสถาบันพระมหากษัตริย์อีกครั้ง²²⁹ นอกจากนั้น อีกเหตุผลที่ทำให้เอนกกลับไปทำงานการเมืองอีกครั้งนั้น น่าจะเป็นเพราะต้องการพิสูจน์แนวคิดของตัวเองที่ได้คิดได้พูดเผยแพร่ออกไปด้วยการลงมือทำ²³⁰

เอนกประเมินตนเองว่า สำหรับสิ่งที่คาดหวังทำให้สุเทพสนใจชักชวนเอนกเข้าร่วมงานกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย ทั้งที่ในขณะที่อยู่พรรคประชาธิปัตย์ก็มิได้มีความสนิทหรือคุ้นเคยกันเท่าใดนัก คือ การที่เอนกเป็นประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง ซึ่งจะทำให้พรรคมีฐานสนับสนุนที่กว้างขึ้นไปกว่าฐานเสียงจากกปปส. นอกจากนั้น ยังต้องการหานักวิชาการที่มีอุดมการณ์ชัดเจนและยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์เข้าร่วมงานกับพรรค ซึ่งเอนกเป็นผู้ที่มีความสนใจทาง

²²⁸ เรื่องเดียวกัน.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน.

²³⁰ สมคิด เลิศไพฑูรย์ การเสวนาเรื่อง “เอนก เหล่าธรรมทัศน์: ชีวิต ความคิดและตัวตน” โรงแรมดิโอกรุระ เพรสทีจ กรุงเทพฯ, 20 มกราคม 2562.

วิชาการและภาพลักษณ์ของนักวิชาการที่เชิดชูและยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ดำรงอยู่เคียงคู่ไปกับระบอบประชาธิปไตยและสังคมไทย²³¹ โดยเอนกได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องดังกล่าวต่อสาธารณชนตั้งแต่หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 สวรรคต และเอนกมีผลงานเป็นหนังสือ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกับอุดมการณ์และจุดยืนในการต่อสู้ทางการเมืองที่สำคัญของพรรค

บทบาทหลักของเอนกภายในพรรค ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นฝ่ายวิชาการของพรรค คือ การเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนการเมืองของพรรค สร้างพรรครวมพลังประชาชาติไทยให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ด้วยการสร้างหลักสูตรการศึกษาต่างๆ และดำเนินการฝึกอบรมให้ผู้บริหารพรรค ผู้จัดตั้งพรรค สมาชิกพรรค บุคลากรของพรรคและประชาชนที่สนใจทั่วไป โดยเน้นให้มีความรู้ในด้านการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขเป็นสำคัญ²³² นอกจากนี้ เอนกยังได้รับหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะทำงานจัดทำนโยบายของพรรคสำหรับการเลือกตั้งที่จะเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2562 ด้วย

อย่างไรก็ตาม หลังจากเปิดตัวพรรคไม่กี่สัปดาห์ เอนกได้ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนทางโทรศัพท์เกี่ยวกับระบอบทักษิณและกฎหมายนิรโทษกรรม โดยมีข้อความส่วนหนึ่งของข่าวระบุว่า “.....ส่วนที่เคยมีแกนนำกบปส.เคยประกาศไว้ว่าจะไม่ร่วมกับระบอบทักษิณในการทำงาน จะยังเดินตามแนวทางนี้หรือไม่ นายเอนก ย้อนถามว่าระบอบทักษิณหมายถึงอะไร หากหมายถึงอะไรที่ผิดกฎหมายไม่ถูกต้อง ก็ไม่ต้องเรียกชื่อว่าเป็นระบอบอะไร ก็ไม่สามารถทำงานด้วยได้ แต่หากกับพรรคเพื่อไทยที่ตั้งต้น ณ เวลานี้ ยังไม่ได้ทำอะไรที่ผิดพลาดเลย ก็ไม่ถือว่าเป็นศัตรูโดยกำเนิด และจะต้องดูท่าทีกันต่อไป.....”²³³ สำหรับกรณีการออกกฎหมายนิรโทษกรรม ตามเนื้อหาในข่าวระบุว่า นายเอนกยอมรับว่าเป็นไปได้ที่จะมีการผลักดันกฎหมายนิรโทษกรรมเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้ง และเชื่อว่าทุกคนล้วนแต่ต้องการให้บ้านเมืองกลับสู่ภาวะปกติ เพราะไม่ใช่เรื่องสนุกที่ในประเทศจะมีการแบ่งกันเป็น 2 ฝ่าย 2 ฝ่าย เขาได้กล่าวว่า “ทำได้ทั้งนั้น คอมมิวนิสต์ในป่ายังเอามาเป็นพวกได้ แล้วนี่หนักหนาอะไรกัน ทำไมต้องแข็งกันอย่างนี้ ขนาดเกาหลีเหนือเกาหลีใต้รบกันจนคนตายฝ่ายละล้าน ยังคืนดีกันได้ นายดอนัลด์ ทรัมป์ ประธานาธิบดีสหรัฐ กับนายคิม จอง อึน ประธานาธิบดีเกาหลีเหนือ ยังคืนดีกันได้ ขนาดมีการฆ่ากันตายฝ่ายละหลายแสนคน ทำไมถึงคิดกันไม่ออก ส่วนคนที่สูญเสีย ก็ต้อง

²³¹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย, 28 เมษายน 2562.

²³² พรรครวมพลังประชาชาติไทย, ข้อบังคับพรรครวมพลังประชาชาติไทย [ออนไลน์] <https://act-party.org/download/act-rules.pdf> และ โรงเรียนการเมือง พรรครวมพลังประชาชาติไทย, หลักสูตรสำหรับผู้จัดตั้งพรรครวมพลังประชาชาติไทย [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. พรรครวมพลังประชาชาติไทย, 2561.

²³³ แนวหน้า, ปลุกผีนิรโทษฯ! 'เอนก' หายไฟพร้อมจับมือพท.อ้างขนาด'ทรัมป์-คิม'ยังคืนดีกันได้ [ออนไลน์] <https://www.naewna.com/politic/345885>

เยียวยากันไป แต่จะมาบอกว่าไม่ให้ล้มแล้วทุกคนต้องฆ่ากันต่อไป ก็ไม่เป็นธรรมอีก”²³⁴ การให้สัมภาษณ์กับสื่อมวลชนในครั้งนี้ทำให้ผู้ร่วมจัดตั้งพรรคบางส่วนและฐานเสียงของพรรคที่เป็นกบปส. เกิดความไม่พอใจเขา ซึ่งถูกมองว่าน่าจะเป็นหัวหน้าพรรครวมพลังประชาชาติในอนาคต และสงสัยว่าเรื่องนี้เป็นความคิดของพรรคหรือไม่ เพราะเรื่องการออกกฎหมายนิรโทษกรรมตรงข้ามกับความคิดของผู้ร่วมชุมนุมกับกบปส.อย่างชัดเจน²³⁵ นอกจากนี้ การให้สัมภาษณ์ของเขายังสามารถทำให้ผู้อ่านข่าวเข้าใจได้ว่า เขาพร้อมทำงานกับพรรคเพื่อไทย หากยังไม่ได้ทำสิ่งที่ผิดกฎหมาย ซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งที่อยู่ในใจมวลชนกบปส. ที่ต่อต้านระบอบทักษิณและทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับระบอบทักษิณ

ในวันต่อมา เอนกได้โพสต์ข้อความเพื่อชี้แจงเพิ่มเติมถึงความคิดเรื่องกฎหมายนิรโทษกรรมที่ได้ให้สัมภาษณ์ในเฟซบุ๊กเพจของตนเอง โดยมีข้อความส่วนหนึ่งระบุว่า “ผมพูดเรื่องนิรโทษไปในความหมายที่ชวนให้เราารู้รักสามัคคี เท่าที่เป็นไปได้ แต่แน่นอนต้องอยู่ใต้ตัวบทกฎหมายและหลักนิติธรรมครับ ผิดเป็นผิด ถูกเป็นถูก อะไรผิดทำให้ถูกไม่ได้.....ผมนั่นในฐานะคนไทยที่ยากเห็นบ้านเมืองสงบสันติ ก็มีเพียงความหวังว่า หลังจากกระบวนการยุติธรรมสิ้นสุดแล้ว สังคมไทยที่มีเมตตาธรรมอยู่แล้วจะมีกระบวนการทางกฎหมาย ที่จะลดหย่อนโทษลง ที่เรียกตามภาษากฎหมายว่าอภัยโทษ และหากจะดำเนินไปจนถึงขั้นนิรโทษได้ ก็จะดียิ่งกับความสามานสามัคคี ย้านะครับ หลังจากรู้แล้วว่าใครผิด ใครถูก ในเรื่องอะไร ความผิดขนาดไหน และใครไม่ผิด.....ที่ผมพูดไปยังไม่ใจจุดยืนและนโยบายของพรรคนะครับ เรื่องสำคัญอย่างนี้จักต้องมีกระบวนการภายในพรรคด้วย.....ท่านที่เข้าใจว่าพรรคเสนอให้นิรโทษ ขอโปรดรับทราบ แล้วก็ขอรับคำอภัยจากผมครับ”²³⁶ เหตุการณ์นี้ทำให้เอนกต้องปรับบทบาทและการออกความเห็นในที่สาธารณะให้สอดคล้องตามแนวทางของพรรคและมวลชนกบปส.บ้าง ในฐานะที่เอนกเป็นส่วนหนึ่งและส่วนสำคัญของพรรค

เมื่อถึงการประชุมผู้ร่วมจัดตั้งพรรคในวันที่ 5 สิงหาคม 2561 เพื่อเลือกตั้งหัวหน้าพรรคและกรรมการบริหารพรรคอีก 6 คนในชุดแรกเป็นการชั่วคราว เพื่อนำไปสู่การจดทะเบียนต่อนายทะเบียนพรรคการเมืองและจัดตั้งให้เป็นพรรคการเมืองตามกฎหมาย ปรากฏว่า ที่ประชุมได้มีมติเลือก ม.ร.ว.จตุมงคล โสณกุล²³⁷ เป็นหัวหน้าพรรค ตามการเสนอชื่อโดยสุเทพ เทือกสุบรรณ

²³⁴ เรื่องเดียวกัน.

²³⁵ ไทยโพสต์, 'หนุ่มชินตึง' ชงของแสดง ทำฐานเสียง รพช.หด [ออนไลน์]

<https://www.ryt9.com/s/tpd/2845001>

²³⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, รพช กับ การนิรโทษ [ออนไลน์]

<https://www.facebook.com/AnekLaothamatas/>

²³⁷ อติตอธิตกรมบัญญัติกลาง อธิติกรมสรรพสามิต อธิติกรมสรรพากร ปลัดกระทรวงการคลัง ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย และอื่นๆ จาก ธนาคารแห่งประเทศไทย, ม.ร.ว.จตุมงคล โสณกุล [ออนไลน์] <https://www.bot.or.th/Thai/AboutBOT/RolesAndHistory/Governor/Pages/GovChatumongkol.aspx>

อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ร่วมจัดตั้งพรรคคนอื่นได้เสนอชื่อเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคเช่นกัน แต่เอนกได้ประกาศขอลงตัว โดยให้เหตุผลว่า ม.ร.ว.จัตุมงคล มีความเหมาะสมในการเป็นหัวหน้าพรรคแล้ว ดังนั้น ม.ร.ว.จัตุมงคล จึงเป็นชื่อเดียวในการเลือกตั้งเป็นหัวหน้าพรรคในวันนั้น ส่วนในการเลือกกรรมการบริหารพรรคอีก 6 คน สุเทพยังเป็นผู้เสนอชื่อกรรมการบริหารพรรคทั้งหมดและไม่ได้มีการเสนอชื่อเอนกเป็นกรรมการบริหารพรรคในตำแหน่งอื่นๆ ดังนั้น กรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทยในชุดแรกจึงไม่มีเอนกร่วมด้วย

หลังจากนั้น ในการประชุมสมัชชาพรรครวมพลังประชาชาติไทย ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกพรรคทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2561 ได้มีวาระการเลือกคณะกรรมการบริหารพรรคชุดใหม่จากสมาชิกพรรคตามข้อบังคับพรรค ที่ประชุมได้มีมติให้หัวหน้าพรรคและกรรมการบริหารพรรคอีก 6 คนในชุดแรกอยู่ในตำแหน่งต่อไป²³⁸ เพื่อความต่อเนื่องในการทำงานและประสิทธิภาพของการดำเนินงาน แต่มีกรรมการบริหารพรรค 2 คน ได้ขอลาออกจากตำแหน่ง จึงมีตำแหน่งว่างลง พลโท นันทเดช เมฆสวัสดิ์ กรรมการบริหารพรรค ได้เสนอชื่อเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เป็นหนึ่งในกรรมการบริหารพรรคคนใหม่ และสมาชิกพรรคที่เข้าร่วมประชุมได้เลือกเอนกให้เป็นกรรมการบริหารพรรค

ในการจัดหลักสูตรแรกของโรงเรียนการเมือง พรรครวมพลังประชาชาติไทย คือ หลักสูตรพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศ ซึ่งจัดฝึกอบรมให้กับผู้จัดตั้งพรรคและบุคคลภายนอกที่ได้รับการรับรองจากผู้จัดตั้งพรรค รวมกว่า 70 คน โดยหนึ่งในรายวิชาที่ฝึกอบรม ได้แก่ “พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย” ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมถึงเรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ความเป็นไทย และสังคมไทย คณะกรรมการยุทธศาสตร์พรรคเห็นควรให้เอนกเป็นผู้สอนวิชานี้ด้วยตนเอง ในหลักสูตรนี้จึงเป็นครั้งแรกที่เอนกได้บรรยายเรื่องพระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย ซึ่งได้รับเสียงตอบรับจากผู้เข้ารับการอบรมและคนในพรรคเป็นอย่างดี จากนั้น เอนกจึงได้ถูกเชิญไปบรรยายในหัวข้อนี้ตามสถาบันต่างๆ ทั่วประเทศ ไม่ว่าจะเป็นกับนักเรียน นักศึกษาและกลุ่มบุคคลอื่นๆ ที่สำคัญ เอนกได้รับเชิญจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าให้ไปบรรยายหัวข้อนี้ให้นักเรียนนายร้อยฯ ฟังต่อหน้าพระพักตร์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ จากการบรรยายเรื่องดังกล่าวเป็นเวลาหลายเดือน เอนกจึงได้นำเนื้อหาที่ได้ไปบรรยายมาเรียบเรียงใหม่และจัดตีพิมพ์เป็นหนังสือ “พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย” ออกเผยแพร่

²³⁸ คณะกรรมการบริหารพรรคได้รับแต่งตั้งจากการเลือกตั้งของที่ประชุมสมัชชาพรรค โดยการประชุมสมัชชาพรรคจะมีขึ้นทุก 4 ปี ตามข้อบังคับพรรค ดังนั้น คณะกรรมการบริหารพรรคชุดนี้จึงมีวาระการดำรงตำแหน่ง 4 ปี หากไม่มีการเรียกประชุมสมัชชาพรรคเป็นกรณีพิเศษ

เลือกตั้งทั่วไป 24 มีนาคม 2562

การเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 24 มีนาคม 2562 เป็นการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกของพรรค และเป็น การเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวกำหนดให้สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก จำนวน 500 คน ได้แก่ สมาชิกซึ่งมาจากการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตเลือกตั้ง จำนวน 350 คน และสมาชิกซึ่งมาจากบัญชีรายชื่อของพรรคการเมือง จำนวน 150 คน โดยเอนกได้เป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อของพรรคในลำดับที่ 9 (บัญชีรายชื่อผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคจัดลำดับด้วยการสลับชื่อชาย-หญิงตลอดทั้งบัญชี เมื่อลำดับที่ 1 ต้องเป็นชื่อของหัวหน้าพรรค ได้แก่ ม.ร.ว.จตุมงคล โสณกุล ดังนั้นลำดับในเลขคี่จึงเป็นชื่อของผู้ชาย และลำดับในเลขคู่จึงเป็นชื่อของผู้หญิง) บทบาทสำคัญของเอนกในการหาเสียงเลือกตั้งในครั้งนี้คือ เป็นผู้ปราศรัยหาเสียงคนสำคัญของพรรค โดยส่วนใหญ่เป็นการเดินทางไปปราศรัยหาเสียงร่วมกับคณะของสุเทพ เทือกสุบรรณ ในภาคใต้และการปราศรัยใหญ่สองครั้งในกรุงเทพมหานคร โดยเนื้อหาสำคัญที่เอนกได้รับมอบหมายให้ถ่ายทอดคือ อุดมการณ์ทั้ง 7 ข้อของพรรค ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของพรรคและแสดงให้เห็นถึงจุดยืนทางการเมืองของพรรค โดดเน้นหนักไปในหัวข้อรักภักดีและพิทักษ์ปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ เอนกยังได้รับหน้าที่สำคัญในการไปออกรายการของสื่อมวลชนช่องต่างๆ เพื่อให้สัมภาษณ์ถึงนโยบายและจุดยืนของพรรค อีกทั้งได้รับหน้าที่ในการช่วยผู้สมัครแบบแบ่งเขตหาเสียงในจังหวัดลำปาง บ้านเกิดของเขา

ยุทธศาสตร์ในการหาเสียงเลือกตั้งของพรรครวมพลังประชาชาติไทยเน้นหาคะแนนจาก กปส.ทั่วประเทศที่คาดว่าจะมีถึง 3 ล้านคน ผู้ที่ชื่นชอบและสนับสนุนสุเทพ เทือกสุบรรณ รวมทั้งการชูจุดยืนทางการเมืองในการต่อต้านระบอบทักษิณและทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับระบอบทักษิณ โดยประกาศชัดเจนที่จะสนับสนุนพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี โดยการเลือกตั้งครั้งนี้ พรรครวมพลังประชาชาติไทยไม่ได้ส่งรายชื่อบุคคลที่จะเสนอให้เป็นนายกรัฐมนตรีในนามของพรรค นอกจากฐานเสียงจากกปส. คะแนนเสียงที่พรรคหวังคือ คะแนนเสียงจากภาคใต้ โดยเฉพาะจังหวัดสุราษฎร์ธานี บ้านเกิดของสุเทพ และสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งผู้สมัครของพรรครวมพลังประชาชาติไทยเป็นผู้ที่มีศักยภาพและฐานเสียงในพื้นที่

เมื่อการเลือกตั้งเสร็จสิ้น ปรากฏว่า ผู้สมัครของพรรครวมพลังประชาชาติไทยได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพียง 5 คน ซึ่งต่ำกว่าพรรครวมพลังประชาชาติไทยคาดหวังไว้มาก ได้แก่ จำนวน 1 คนจากผู้สมัครรับเลือกตั้งแบบแบ่งเขต คือ สุกุล จุลใส ในจังหวัดชุมพร และ 4 คนจากผู้สมัครรับเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อ²³⁹ คือ ม.ร.ว.จตุมงคล โสณกุล หัวหน้าพรรค, เพชรชมพู

²³⁹ คะแนนเสียงรวมกันทั่วประเทศที่ลงให้พรรครวมพลังประชาชาติไทย ประมาณ 416,000 คะแนน ทำให้พรรคมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพียง 5 คน หักออกด้วยจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

กิจบุรณะ, เขตรัฐ เหล่าธรรมทัศน์ ลูกชายคนโตของเอนก และอนุสรี ทับสุวรรณ สำหรับเอนก ซึ่งอยู่ในบัญชีรายชื่อของพรรคในลำดับที่ 9 ไม่ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในครั้งนี้

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการตั้งรัฐบาลของของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี พรรครวมพลังประชาชาติไทยก็ได้เข้าร่วมรัฐบาลด้วย โดยมี.ร.ว.จตุมงคล โสณกุล หัวหน้าพรรค ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน

หลังการเลือกตั้งถึงปัจจุบัน

งานและภารกิจหลักในชีวิตของเอนกหลังการเลือกตั้ง เขายังคงดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารพรรครวมพลังประชาชาติไทย ช่วยขับเคลื่อนงานและอุดมการณ์ของพรรคต่อไป และยังกลับไปทำงานด้านวิชาการ ได้แก่ การสอนและเป็นที่ปรึกษาการทำวิจัยของนักศึกษาระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยรังสิต การค้นคว้า อ่านหนังสือ เขียนงาน การปาฐกถาและบรรยายพิเศษ และการทำงานที่ราชบัณฑิตยสภา เนื่องจากเอนกได้รับการแต่งตั้งเป็นภาคีสมาชิกราชบัณฑิตยสภา ประเภทวิชาสังคมศาสตร์ สาขาวิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อต้นเดือนมีนาคม 2562 ก่อนการเลือกตั้งไม่นาน นอกจากนั้น เอนกในวัย 65 ปี ยังมีเวลาได้ทำสิ่งที่ชอบมากขึ้น คือ การเดินทางไปท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งเอนกถือว่าเปรียบเสมือนการเรียนรู้ด้วยการอ่านหนังสือ

ในเดือนสิงหาคม 2563 เอนกได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ในสัดส่วนของพรรครวมพลังประชาชาติไทย และยังคงดำรงตำแหน่งอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน นับตั้งแต่หลังการปรับคณะรัฐมนตรีในรัฐบาลของพลเอกประยุทธ์ในเดือนสิงหาคม 2563 นี้ โดย ม.ร.ว.จตุมงคล โสณกุล หัวหน้าพรรค ได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงานและลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรค และในเดือนตุลาคม 2564 เอนกได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าพรรครวมพลังประชาชาติไทย ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นพรรครวมพลังในปี พ.ศ. 2565 ขณะนี้ เอนกไม่ได้เขียนงานวิชาการทางการเมืองหรือทางรัฐศาสตร์นัก แต่เน้นการทำงานในบทบาทและอำนาจหน้าที่ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และงานต่างๆ ของพรรค

ภูมิหลังชีวิตในภาพรวมของเอนก เขาเป็นผู้ที่มีบทบาทต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเมืองไทยในทุกช่วงอายุ นับเป็นเวลาเกือบ 50 ปีที่เขาได้มีส่วนร่วมและใกล้ชิดกับเหตุการณ์สำคัญของการเมืองไทยร่วมสมัยโดยตลอด เอนกยังเป็นผู้ที่สัมผัสโดยตรงกับตัวแสดงทางการเมือง

ซึ่งเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งที่ชนะการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตของพรรค จำนวน 1 คน ทำให้เหลือจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อของพรรคจำนวน 4 คน

และสถาบันทางการเมืองที่หลากหลายที่สำคัญ เขาเป็นผู้ที่เคยมีความคิดแบบฝ่ายซ้ายและเข้าป่าไปต่อสู้อยู่กับพคท. แต่กลับกลายเป็นคนที่ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม และสถาบันพระมหากษัตริย์ในที่สุด ตั้งแต่เกิดจนปัจจุบัน ชีวิตเอนกเปรียบได้ดั่งนักผจญภัย²⁴⁰ เขาได้พบเจอกับความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชีวิตมีความไม่แน่นอนสูง และชีวิตเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่คาดหมาย²⁴¹

จากภูมิหลังชีวิตของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และบริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่เอนกได้พบเจอทำให้ความคิดทางการเมืองของเอนกเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ซึ่งความคิดต่างๆ นี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เขาเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเองในสังคมและบ้านเมือง เอนกเป็นนักวิชาการรัฐศาสตร์ที่ได้ลงมือปฏิบัติการในทางการเมืองจริง เขาไตร่ตรองและทบทวนเพื่อแสวงหาแนวคิดและวิธีการในการแก้ปัญหาและพัฒนาการเมืองเพื่อการดำรงอยู่ของประชาธิปไตยอย่างยั่งยืนในประเทศไทยได้ด้วยความเหมาะสมกับบริบทของประเทศและสังคมไทยในมุมมองของเขา เอนกได้มีข้อเสนอแนะทางวิชาการเสนอต่อสาธารณะในเรื่องการเมืองไทยอย่างสม่ำเสมอ ตามบริบทและระยะเวลาของการเมืองไทยที่แปรเปลี่ยนไป

ดังนั้น จากภูมิหลังชีวิตของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และบริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหในชีวิตหรือความคิดของเอนก ทำให้ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเขาน่าสนใจในการหยิบยกขึ้นศึกษาและพิจารณาในทางวิชาการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²⁴⁰ สมคิด เลิศไพฑูรย์ การเสวนาเรื่อง “เอนก เหล่าธรรมทัศน์: ชีวิต ความคิดและตัวตน” โรงแรมดิโอเกะ เพรสทีจ กรุงเทพฯ, 20 มกราคม 2562.

²⁴¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ พูดถึงชีวิตตนเอง โรงแรมดิโอเกะ เพรสทีจ กรุงเทพฯ, 20 มกราคม 2562.

บทที่ 4

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:

ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก

4.1 บทนำ

ในบทนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะของการก่อตัวทางความคิดเรื่องประชาธิปไตย โดยจะกล่าวถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงรัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ จากปี พ.ศ. 2531 ถึงการสิ้นสุดในปี พ.ศ. 2534 ด้วยการรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ซึ่งเป็นระยะเวลาตั้งแต่ที่เอนกศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรีที่คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การเป็นคนเดือนตุลาที่ผ่านทั้งเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 การเข้าไปอยู่กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เป็นระยะเวลากว่า 4 ปี แต่สุดท้าย เอนกก็ตัดสินใจออกจากป่าและไปศึกษาต่อด้านรัฐศาสตร์ที่สหรัฐอเมริกา จนจบการศึกษาในระดับปริญญาเอก และเดินทางกลับประเทศไทยเพื่อทำงานสอนหนังสือที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยบริบทสถานการณ์ทางการเมืองไทยที่เอนกได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่หลายเหตุการณ์ในระยะนี้ น่าจะส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะการก่อตัวทางความคิดเรื่องประชาธิปไตยตามการศึกษาในบทนี้ ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยตามการศึกษาบทนี้ได้แสดงให้เห็นผ่านงานเขียนจากระยะเวลาที่เอนกศึกษาอยู่ที่สหรัฐอเมริกาถึงการกลับมาทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงแรก จากนั้น จะกล่าวถึงประเด็นความคิดทางการเมืองที่สำคัญในงานเขียนต่างๆ ของเอนกที่เกี่ยวข้องกับ “ประชาธิปไตย” โดยเริ่มจากงานเขียนงานแรกของเอนกที่เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยจอร์เจีย สหรัฐอเมริกา เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea ในปี ค.ศ. 1984 (พ.ศ. 2527) จนถึงหนังสือ เรื่อง “มือบมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2536) และเข้าสู่การศึกษาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ในระยะนี้ ที่เป็นความคิดทางการเมืองในแบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกเพื่อประยุกต์ใช้กับการเมืองไทย ก่อนที่จะเข้าสู่การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะต่อไป ได้แก่ ระยะของการเขียนและเผยแพร่หนังสือ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย (พ.ศ. 2537) ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของความคิดทางการเมืองของเอนกที่เห็นถึงลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยและได้นำเสนอทางออกของปัญหาของประชาธิปไตยไทย

4.2 บริบททางการเมืองไทยจาก 14 ตุลาคม 2516 ถึงการรัฐประหาร 23 กุมภาพันธ์ 2534

ในเบื้องต้นจะเป็นการกล่าวถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นของขบวนการนักศึกษาเพื่อขับไล่รัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจร รัฐบาลเผด็จการที่ครองอำนาจมานานเกือบ 10 ปี จนถึงสิ้นสุดรัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ในปี พ.ศ. 2534 ด้วยการรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ทั้งนี้ เพื่อดูบริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่แวดล้อมตัวนักคิด ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่น่าจะส่งผลในการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเขา โดยเริ่มจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เพราะเป็นเหตุการณ์ที่เอนกได้เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงครั้งแรก และตรงกับระยะเวลาที่เขาศึกษาในมหาวิทยาลัยที่มีความตื่นตัวทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาสูง และเอนกก็เป็นผู้ที่มีความตื่นตัวทางการเมืองสูงตลอดระยะเวลาที่เขาเรียนอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2515 – 2519

จากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นการเดินขบวนเพื่อต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหารที่นำโดยจอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจร เมื่อจอมพลถนอมและคณะได้ก่อรัฐประหารเพื่อยึดอำนาจตัวเองในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514 เพราะปัญหาทางการเมือง ความวุ่นวายในรัฐสภาที่เริ่มอยู่นอกเหนือการควบคุมของจอมพลถนอม โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้วิพากษ์วิจารณ์นโยบายรัฐบาลอย่างรุนแรง พยายามยับยั้งพระราชบัญญัติว่าด้วยงบประมาณของรัฐบาล และยังมีความต้องการขอให้แก้รัฐธรรมนูญเพื่อลดอำนาจวุฒิสภา ในที่สุด แรงต่อต้านจากสภาผู้แทนราษฎรทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติจนต้องเกิดการรัฐประหาร²⁴² นับเป็นการย้อนกลับไปสู่ระบอบอำนาจเผด็จการ มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 รัฐสภาและพรรคการเมืองต่างๆ มีการตั้งสภาปฏิวัติขึ้น และประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2515 ปกครองประเทศ ทำให้อำนาจในการบริหารประเทศทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มถนอม-ประภาส

หลังการรัฐประหาร ได้เกิดกระแสต่อต้านจอมพลถนอมและคณะปฏิวัติเป็นอันมาก ทั้งจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักศึกษา ครูอาจารย์และประชาชน มีการยื่นฟ้องคณะปฏิวัติในข้อหาละเมิดรัฐธรรมนูญ แต่กลุ่มที่ยื่นฟ้องกลับถูกจับกุมในข้อหาเป็นกบฏ การกระทำ

²⁴² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชานิเวศน์: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 111.

ของคณะปฏิวัตินี้ได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของประชาชนมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยที่รวมกลุ่มกันตั้งเป็นชมรมวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาการเมือง เศรษฐกิจและสังคม²⁴³

ต้นปี พ.ศ. 2516 ก็ยังเกิดกรณีอื้อฉาวเกี่ยวกับเฮลิคอปเตอร์ของทางราชการตกที่จังหวัดนครปฐม เมื่อคณะนายทหาร ตำรวจชั้นผู้ใหญ่ รวมทั้งพลเรือนไปล่าสัตว์ในเขตทุ่งใหญ่นเรศวร โดยอ้างว่าไปปฏิบัติราชการลับ แต่เมื่อประสบอุบัติเหตุ จึงทำให้รู้ว่าไปล่าสัตว์ป่า เพราะมีซากสัตว์ป่าในที่เกิดเหตุ กรณีนี้ทำให้เห็นถึงการใช้อำนาจหน้าที่และทรัพยากรธรรมชาติของชาติอย่างไม่ถูกต้อง ทำให้ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ 4 สถาบัน ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหิดล ได้เปิดเผยกรณีดังกล่าวให้สาธารณชนได้รับรู้

อีกทั้งยังเกิดกรณีคำสั่งของอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหงที่ให้ลบชื่อนักศึกษาของมหาวิทยาลัยรามคำแหง 9 คนออก เนื่องจากตีพิมพ์หนังสือชื่อ “มหาวิทยาลัยที่ยังไม่มีคำตอบ” ซึ่งมีความตอนหนึ่งเสียดสีรัฐบาล เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดการชุมนุมของนิสิตนักศึกษาเพื่อตอบโต้ผู้บริหารมหาวิทยาลัยรามคำแหง โดยมีนิสิตนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ เดินทางมาร่วมประท้วงเป็นจำนวนมาก แม้ในที่สุด การชุมนุมประท้วงจะประสบความสำเร็จ เมื่อทบวงมหาวิทยาลัยมีคำสั่งให้ยกเลิกคำสั่งลบชื่อนักศึกษาทั้ง 9 คนออก และอธิการบดียอมลาออกจากตำแหน่ง แต่ผู้ชุมนุมก็ไม่ได้ยุติเพียงเท่านั้น เพราะก่อนสลายการชุมนุม ได้มีการเรียกร้องให้รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญภายใน 6 เดือนอีกด้วย

ต่อมาได้มีการจัดตั้ง “กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญ” ขึ้น เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยเร็วที่สุด ปรากฏว่า สมาชิกของกลุ่มผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญ 11 คน ถูกจับในขณะที่เดินแจกใบปลิวเรียกร้องรัฐธรรมนูญที่บริเวณประตูน้ำ ในข้อหามั่วสุมชักชวนให้มีการชุมนุมทางการเมืองเกินกว่า 5 คนและข้อหาทักท้วงต่อราชอาณาจักร และในวันรุ่งขึ้นมีการจัดนักศึกษาเพิ่มอีก รวมทั้งไขแสง สุกใส อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครพนมในข้อหาเดียวกัน รวมเป็น 13 คน

จากการจับกุมนี้ทำให้เกิดความไม่พอใจออกไปนอกรั้วมหาวิทยาลัย เกิดการประท้วงขึ้นบริเวณลานโพธิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ตั้งแต่วันที่ 8 ตุลาคม 2516 โดยองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และกลุ่มอิสระต่างๆ เป็นผู้ดำเนินการ มีการประท้วงด้วยการให้งดสอบของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย การชุมนุมได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ นักศึกษาทั้งจากมหาวิทยาลัย วิทยาลัยอาชีวศึกษาและนักเรียนมัธยม โดยจุดประสงค์ในการชุมนุมประท้วงครั้งนี้คือให้ปล่อยตัวผู้ถูกจับกุมทั้ง 13 คน และประกาศใช้รัฐธรรมนูญภายใน

²⁴³ จักษ์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์ (พิมพ์ครั้งที่ 8) (กรุงเทพฯ: Punch Group, 2555). หน้า 333.

6 เดือน การชุมนุมมีการยืดเยื้อ ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลแสดงท่าทีแข็งกร้าว ทำให้ประชาชนก็ยังมารวมตัวกันที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสมมติ อารังธัญวงศ์ เลขาธิการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยและคณะได้เข้าพบรัฐบาลเพื่อขอให้ปล่อยผู้ถูกจับกุมทั้งหมดภายในเวลา 12.00 น. ของวันที่ 13 ตุลาคม แต่ก็ไม่เป็นผล ทำให้แกนนำของกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงได้แบ่งการทำงานขึ้นใหม่ โดยให้ประสาร ไตรรัตน์วรกุล นายกสโสมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำคณะเข้าเจรจากับฝ่ายรัฐบาล ขณะที่สมมติ อารังธัญวงศ์ นำคณะขอเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เพื่อให้พระองค์ทรงช่วยจัดการกับปัญหานี้ ส่วนเสกสรรค์ ประเสริฐกุล นักศึกษา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้ควบคุมกลุ่มผู้ชุมนุมเคลื่อนออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไปชุมนุมที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย²⁴⁴

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักศึกษาจัดผู้แทนเข้าเฝ้าฯ หลังจากทีสมมติ อารังธัญวงศ์ ได้เข้าเฝ้าฯ เพื่อกราบบังคมทูลถึงเป้าหมายและข้อเรียกร้องในการต่อสู้ข้อเรียกร้องดังกล่าวก็ได้รับการปฏิบัติตามจากรัฐบาลในคำของวันที่ 13 ตุลาคม โดยรัฐบาลจะปล่อยผู้ต้องหาทั้ง 13 คน โดยไม่มีเงื่อนไข และจะทำการร่างรัฐธรรมนูญและประกาศใช้ภายใน 1 ปี²⁴⁵ แต่ด้วยปัญหาการสื่อสารทำให้แกนนำทั้งสามฝ่ายไม่สามารถทราบความเคลื่อนไหวของกันและกันได้ ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยไม่ทราบถึงการยินยอมของรัฐบาล และได้เดินขบวนไปยังพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

ในเช้าของวันที่ 14 ตุลาคม พันตำรวจเอกวิษณุ เดชกุญชร ได้อัญเชิญพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาอ่านเพื่อเตือนสติกลุ่มนิสิตนักศึกษาและขอร้องให้ยกเลิกการชุมนุม แต่เมื่อผู้ชุมนุมเริ่มสลายตัว กลุ่มผู้ชุมนุมกลับต้องเผชิญหน้ากับตำรวจและเกิดการต่อสู้กันจนนำไปสู่การกวาดล้างผู้ชุมนุมครั้งใหญ่จากตำรวจและทหารภายใต้การบังคับบัญชาของจอมพลถนอมและจอมพลประภาส ในที่สุด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเข้ามาเป็นผู้ระงับเหตุการณ์ พระองค์ทรงขอให้จอมพลถนอมลาออกและทรงแต่งตั้งให้สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และองคมนตรี ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน²⁴⁶ ทำให้คำของวันที่ 14 ตุลาคม จอมพลถนอมได้ลาออกจากตำแหน่งและเดินทางออกนอกประเทศ เช่นเดียวกับจอมพลประภาสและพันเอกณรงค์

²⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 334-337.

²⁴⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 119.

²⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-121.

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ก่อให้เกิดการกระจายความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยในหมู่นักศึกษาและประชาชนในระดับกว้างขวาง เห็นได้จากการที่นักศึกษาได้ออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตยในต่างจังหวัด มีการเรียกร้องในเรื่องความเป็นอยู่ความอยู่ดีกินดีของประชาชน และการให้ความสำคัญกับประชาชน มีการเรียกร้องให้นายจ้างเพิ่มค่าจ้างแรงงาน และชวามาเรียกร้องให้ควบคุมค่าเช่านาให้เป็นธรรม เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการให้การศึกษแก่ประชาชนและกระจายความคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย เหตุการณ์ 14 ตุลา นับว่า มีผลกระทบต่อ การเติบโตทางปัญญาและความคิดของประชาชน เห็นได้จากการเติบโตด้านวิชาการ วงการนักพัฒนา และนักทำงานเพื่อสังคม สื่อสารมวลชน วรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ หลังจากนั้น²⁴⁷

ความต้องการของประชาชนเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตยได้เพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง กลุ่มต่างๆ ในสังคมพยายามเข้ามามีบทบาทและแสวงหาอำนาจทางการเมืองด้วยวิถีทางต่างๆ ตามอุดมการณ์ของแต่ละกลุ่ม แต่กลุ่มข้าราชการทหารและข้าราชการพลเรือนถูกลดบทบาทลงอย่างมากในทางการเมือง นอกจากนั้น ยังมีกลุ่มนักธุรกิจซึ่งบางส่วนผันตัวเป็นนักการเมืองในพรรคการเมืองต่างๆ ส่วนกลุ่มนักศึกษาและกรรมกรถือเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางการเมืองมากที่สุด มีการเรียกร้องจากกลุ่มกรรมกรและนักศึกษาในประเด็นต่างๆ กลุ่มเหล่านี้มีอิทธิพลในการเคลื่อนไหวอย่างเต็มที่ โดยรัฐบาลของสัญญา ธรรมศักดิ์ พยายามให้ความสำคัญกับข้อเรียกร้องต่างๆ รัฐบาลยังได้นำกลุ่มนักศึกษาเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อเผยแพร่ประชาธิปไตยไปทั่วประเทศด้วย สำหรับรัฐบาลเองก็มีอิสระจากกลุ่มของข้าราชการพอสมควร²⁴⁸

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้นมีความสำคัญกับประวัติศาสตร์การเมืองไทยเป็นอย่างมาก เป็นเสมือนเส้นแบ่งที่สำคัญของยุคสมัยในการเมืองไทย²⁴⁹ เป็นการผลักดันของนักศึกษาและประชาชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการปกครองแบบเผด็จการทหารไปสู่ประชาธิปไตย นับเป็นกระบวนการสร้างประชาธิปไตยยุคใหม่ของไทย โดยลักษณะของการเมืองไทยหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ไม่ใช่การเมืองแบบเดิมที่อำนาจอยู่ที่กลุ่มคนกลุ่มเดียว ได้แก่ กลุ่มทหารในระบอบเผด็จการหรือระบอบอำมาตยาธิปไตยที่มีทหารนำ แต่อำนาจทางการเมืองถูกจัดสรรและแบ่งปันให้หลายกลุ่มในสังคม เกิดชนชั้นนำที่หลากหลายขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากบุคคลที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ที่มีพื้นฐานที่มาจากบุคคลหลายกลุ่ม เช่น นักการเมืองที่มีฐานเสียงและฐานทรัพยากรจากพื้นที่

²⁴⁷ วิทยากร เชียงกุล, ปัญญาชน: ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร, หน้า 138.

²⁴⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 137-138.

²⁴⁹ วิทยากร เชียงกุล, ปัญญาชน: ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร, หน้า 139.

ต่างจังหวัด ข้าราชการพลเรือน และนายทุนกลุ่มต่างๆ เป็นต้น แต่ก่อนหน้าเหตุการณ์นั้น นายกรัฐมนตรีส่วนใหญ่ที่ปกครองประเทศเป็นเวลายาวนาน ได้แก่ บุคคลในคณะปฏิวัติ 2475 และบุคคลในคณะทหาร

นอกจากนั้น เหตุการณ์ 14 ตุลา ยังมีฐานะที่สำคัญในการทำลายระบอบการปกครองแบบเผด็จการเบ็ดเสร็จโดยทหารที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งที่จอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหารในปี พ.ศ. 2500 เป็นการทำลายการผูกขาดอำนาจโดยสิ้นเชิงของทหาร โดยเปิดให้กลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มเจ้าที่ดิน นายทุน ข้าราชการพลเรือนและชนชั้นกลาง ได้เข้ามามีบทบาทและอำนาจในทางการเมืองมากขึ้น กล่าวคือ ได้ผลักดันให้ชนชั้นนำในสังคมไทยรวมทั้งทหารต้องยอมรับหนทางพัฒนาแบบรัฐสภาหรือประชาธิปไตยแบบทุนนิยมมากขึ้น และจำเป็นต้องยอมรับการต่อรองอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างกลุ่มต่างๆ เหตุการณ์นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ของอำนาจระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ทำให้ยากที่จะนำระบอบเผด็จการเบ็ดเสร็จแบบเดิมกลับมาใช้ใหม่ได้อีก²⁵⁰

ธงชัย วินิจจะกูล ได้ประเมินว่า เหตุการณ์ 14 ตุลา คือการปฏิวัติของประชาชนและประชาธิปไตยหลังจากนั้นเป็นการเมืองของมวลชน ฝ่ายที่พยายามครอบครองอำนาจหลังเหตุการณ์นี้ต้องสังสมความสนับสนุนจากประชาชนด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นจุดพลิกผันของประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทยในแง่ที่เป็นจุดจบของอำนาจทหารในการเมืองไทยและเป็นการเปิดต้อนรับให้กลุ่มทุนน้อยใหญ่ต่างๆ ทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบรัฐสภาได้²⁵¹ ส่วน อานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรี ได้กล่าวว่า 14 ตุลา ช่วยลดอำนาจข้าราชการ โดยเฉพาะข้าราชการทหาร และขยายพื้นที่สำหรับกระบวนการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจในสังคมไทย²⁵²

ด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 ได้บัญญัติไว้ให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ ทำให้มีการชุมนุมทางการเมืองในประเด็นต่างๆ มากมายระหว่างปี พ.ศ. 2517 - 2519 สิทธิเสรีภาพนี้ยังเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้นิยมความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมเคลื่อนไหวได้

²⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125-140.

²⁵¹ ธงชัย วินิจจะกูล, **ข้ามให้พันประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา** [ออนไลน์]

https://www.academia.edu/9910225/2005_2548_%E0%B8%82_%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B9%83%E0%B8%AB_%E0%B8%9E_%E0%B8%99%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B8%9B%E0%B9%84%E0%B8%95%E0%B8%A2%E0%B9%81%E0%B8%9A%E0%B8%9A%E0%B8%AB%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%87_14_%E0%B8%95%E0%B8%B8%E0%B8%A5%E0%B8%B2

²⁵² มติชนสุดสัปดาห์, “บทสรุปการเมือง 20 ปี 14 ตุลา ภาวะที่แปลกแยก เศรษฐกิจ vs. การเมือง,” **มติชนสุดสัปดาห์** (15 ตุลาคม 2536): 8.

อย่างเปิดเผย มีการนัดหยุดงานและเดินขบวนของกรรมกรบ่อยครั้ง รวมทั้งการเดินขบวนของชาวนา ชาวไร่ที่ออกมาเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาลให้ปฏิรูปที่ดินและให้ความสำคัญเป็นธรรมอย่างแท้จริงกับคนระดับล่าง

การขยายตัวของความคิดแบบสังคมนิยมในประเทศไทย แท้จริงแล้วเกิดขึ้นตั้งแต่หลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 แต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลา แนวคิดสังคมนิยมก็เบ่งบานและทะลักเข้าไปสู่ ขบวนการนิสิตนักศึกษา นักวิชาการและนักการเมืองจำนวนหนึ่ง บุคคลเหล่านี้ได้รณรงค์ให้แนวคิด สังคมนิยมแพร่หลายในสังคมไทย โดยเน้นเรื่องความเป็นธรรมในสังคม กระตุ้นปลุกเร้าให้กรรมกร ในเมืองและชาวนาชาวไร่ในชนบทลุกขึ้นสู้เพื่อสิทธิและผลประโยชน์ของตน ล้มล้างการเอารัด เอาเปรียบของนายทุนและเจ้าของที่ดิน และมีกรกดดันรัฐบาลให้ปฏิรูปสังคมในด้านต่างๆ²⁵³

กลุ่มนักศึกษาและกรรมกรได้เริ่มรับอิทธิพลและการแทรกซึมจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ทำให้แนวคิดเสรีประชาธิปไตยถูกทำลายอย่างรวดเร็วจากความคิดแบบสังคมนิยมและประชาธิปไตยฝ่ายซ้าย รวมทั้งเกิดกระแสต่อต้านทุนนิยมและการต่อสู้เพื่อคนยากคนจน การเมืองและเศรษฐกิจไทยถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักจากขบวนการฝ่ายซ้าย ประชาธิปไตยที่ดำเนิน อยู่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นประชาธิปไตยของชนชั้นนายทุน ไม่ใช่ของมวลชนและคนยากคนจน อย่างแท้จริง แต่ประชาธิปไตยที่แท้จริงต้องเป็นประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจด้วย โดยต้องมีการปฏิวัติที่ดิน ปฏิรูปอุตสาหกรรมที่เป็นของรัฐ ยึดธนาคารของรัฐ ทรัพย์สินของรัฐต้องเป็น ของประชาชน สำหรับการเคลื่อนไหวของนักศึกษาเพื่อเผยแพร่ประชาธิปไตยที่รัฐบาลของสัญญา ธรรมศักดิ์ สนับสนุน กลับไม่ได้สร้างฐานความชอบธรรมของระบอบเสรีประชาธิปไตยให้มั่นคงขึ้น แนวคิดเสรีประชาธิปไตยกลับถูกมองเป็นประชาธิปไตยของชนชั้นนายทุน สิ่งที่นักศึกษาได้ออกไป เผยแพร่ความคิดในที่ต่างๆ ของประเทศกลับเป็นแนวคิดประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม (Social Democracy) เอียงไปในทางของลัทธิคอมมิวนิสต์ เป็นแนวคิดประชาธิปไตยของประชาชน (People Democracy) หรือเผด็จการชนชั้นกรรมาชีพที่ทำเพื่อคนยากคนจน²⁵⁴

อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้แนวคิดสังคมนิยมแพร่หลายอย่างรวดเร็ว เป็นเพราะฝ่ายเสรีนิยมซึ่งเป็น สายกลาง มีความอ่อนแอ ทำให้คนหนุ่มสาวหัวก้าวหน้าหันไปหาแนวคิดสังคมนิยมเพื่อแก้ปัญหา ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในสังคม เพราะคิดว่าจะแก้ปัญหาดังกล่าวได้ดีกว่าและรวดเร็วกว่า²⁵⁵

²⁵³ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 54-62.

²⁵⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, “เค้าโครงความคิดพินิจประชาธิปไตยไทย,” ใน อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ประชาธิปไตยไทย, ประจักษ์ ก้องกีรติ (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2562), หน้า 177.

²⁵⁵ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 60.

นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยภายนอกประเทศที่ส่งผลกระทบต่อการเมืองไทยโดยตรง ได้แก่ ในปี พ.ศ. 2518 เวียดนามเหนือได้รับชัยชนะในสงครามเวียดนาม ทำให้เวียดนามกลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ หลังจากนั้นไม่กี่เดือน ฝ่ายคอมมิวนิสต์ก็เข้าครอบครองในลาวและกัมพูชา เป็นการแสดงถึงชัยชนะของฝ่ายคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน เรียกได้ว่าเป็นการล้มลงของโดมิโน ทำให้รัฐบาลไทยตื่นตระหนกกับการแพร่ขยายของแนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย อีกทั้งยังกังวลกับกลุ่มนิสิตนักศึกษาที่มีเสรีภาพ มีการเคลื่อนไหว มีการชุมนุมประท้วงในประเด็นต่างๆ และมีการวิพากษ์สังคมเยาะขี้จาจากอดีต รัฐบาลไทยกลัวว่า ประเทศไทยจะกลายเป็นคอมมิวนิสต์ โดยเป็นการล้มลงของโดมิโนตัวที่ 4 รัฐบาลจึงเริ่มปราบปรามผู้ที่มีแนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์อย่างหนักเพื่อความมั่นคงของรัฐ ซึ่งรวมไปถึงกลุ่มนิสิตนักศึกษา นอกจากนี้ ยังเกิดขบวนการของฝ่ายขวาที่ก่อวินาศกรรม ทำร้ายร่างกาย รวมทั้งการลอบสังหารผู้ที่มีแนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์²⁵⁶

อุดมการณ์ทางการเมืองในประเทศ ก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เป็นอุดมการณ์แบบขวาสุดขั้ว ได้แก่ แนวคิดชาตินิยม-อนุรักษนิยมสุดขั้ว ที่ต่อสู้กับฝ่ายซ้ายซึ่งมีหัวทางสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ฝ่ายขวาสุดขั้วได้จัดตั้งกลุ่มมวลชนขึ้นเพื่อต่อต้านกลุ่มนิสิตนักศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ที่นำโดยกลุ่มนิสิตนักศึกษาสายสังคมนิยมกลุ่มของฝ่ายขวาจัดที่จัดขึ้น เช่น กลุ่มกระทิงแดง ซึ่งมีนักศึกษาอาชีวะเป็นพลังสำคัญ และกลุ่มนวพล ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มชนชั้นกลางเพื่อต่อต้านฝ่ายซ้าย เป็นต้น เป็นที่รู้กันดีว่าทหารฝ่ายขวาบางคนมีส่วนในการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ กลุ่มเหล่านี้ เพราะเชื่อว่า ประเทศไทยกำลังถูกคุกคามจากภัยคอมมิวนิสต์และเห็นว่าขบวนการสังคมนิยมที่เคลื่อนไหวอยู่ในขณะนั้นอยู่ภายใต้การชี้นำของพคท. ฝ่ายขวาได้อาศัยความเปราะบางและความไร้ประสิทธิภาพในการดูแลความสงบเรียบร้อยของรัฐบาลพลเรือนในขณะนั้น ได้แก่ รัฐบาลของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เพื่อใช้กำลังต่อต้านขบวนการสังคมนิยม²⁵⁷

จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลา ในขณะที่มีการชุมนุมทางการเมืองของขบวนการนักศึกษาเพื่อต่อต้านการกลับเข้าประเทศของจอมพลถนอม มีการจงใจตีความกิจกรรมส่วนหนึ่งของการชุมนุมทางการเมืองนั้นคือการแสดงละครล้อเลียนการเมืองที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า นักศึกษากระทำการอันมิบังควร เป็นการท้าทายและไม่เคารพต่อสถาบันพระมหากษัตริย์²⁵⁸ มีกระบวนการทางสังคมที่ทำให้คนเชื่อว่านิสิตนักศึกษาที่ชุมนุมทางการเมืองเป็นพวกฝ่ายซ้าย นิยมลัทธิสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ มีการปลุกปั่นในประเด็นเรื่องการไม่เคารพต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้ผู้คน

²⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

²⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64-66.

²⁵⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, คำโครงความคิดพินิจประชาธิปไตยไทย, หน้า 178.

ฝ่ายขวา ซึ่งเป็นพวกอนุรักษนิยมและชาตินิยมความรู้สึกเกลียดชังนักศึกษาอย่างรุนแรง ต้องปราบปรามอย่างหนักหน่วงและจริงจัง

ในเช้ามีวันที่ 6 ตุลาคม มีการล้อมปราบนิสิตนักศึกษาและประชาชนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กว่า 5,000 คน อย่างรุนแรง ด้วยกลุ่มของตำรวจตระเวนชายแดน หน่วยคอมมานโด หน่วยปฏิบัติการพิเศษ (นปพ.) สันติบาล ตำรวจท้องที่ ตำรวจน้ำ ลูกเสือชาวบ้าน นวพลและกระต๊องแดง ภายใต้คำสั่งการของวิทยุยานเกราะของกองทัพไทย²⁵⁹ ทำให้มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตจำนวนมาก เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดความแตกแยกอย่างรุนแรงในสังคมไทยและเป็นบาดแผลในใจของหลายคน นิสิตนักศึกษาบางส่วนถูกจับกุมและบางส่วนต้องหนีเข้าป่าไปต่อสู้อยู่กับพคท. รวมทั้งเอนกที่ต้องหนีเข้าไปอยู่ในป่า

รัฐบาลของธานินทร์ กรัยวิเชียร ถึงรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

จากเหตุการณ์ 6 ตุลา คณะทหารในชื่อ “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” ภายใต้การนำของพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ และพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือนของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 ให้ใช้กฎอัยการศึกทั่วราชอาณาจักร และได้จัดตั้งรัฐบาลพลเรือนขึ้น โดยแต่งตั้งธานินทร์ กรัยวิเชียร ผู้พิพากษาศาลฎีกา เป็นนายกรัฐมนตรี เครื่องมือสำคัญของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินคือการใช้คำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเป็นกฎหมายปกครองประเทศ แม้ต่อมาจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2519 แต่ก็ยังเป็นรัฐธรรมนูญที่ให้อำนาจเบ็ดเสร็จแก่นายกรัฐมนตรีไม่แตกต่างกับรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2502

รัฐบาลของธานินทร์มีสภาที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นสมาชิกของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินทำหน้าที่ควบคุมการบริหารงานของรัฐบาล ทำให้รัฐบาลต้องอยู่ภายใต้อาณัติของสภาที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีที่ถูกกำกับโดยอำนาจของฝ่ายทหาร ทำให้รัฐบาลนี้ถูกขนานนามว่า “รัฐบาลหอย” แปลว่า มีทหารเป็นเปลือกหอยคอยคุ้มครอง²⁶⁰

รัฐบาลนี้มีการกวาดล้างแกนนำนิสิตนักศึกษาอย่างหนัก ใช้นโยบายปราบปรามขบวนการสังคมนิยมและฝ่ายคอมมิวนิสต์อย่างเข้มงวดและรุนแรง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนถูกลดระดับลงอย่างมาก มีการกดดันและปราบปรามอย่างแข็งขันตาม “แผนจุลจอมเกล้า” ซึ่งวางระยะเวลาไว้

²⁵⁹ ยุกติ มุกดาวิจิตร และคณะ, ปริทัศน์คนเดือนตุลา, หน้า 100.

²⁶⁰ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 359-360.

12 ปี²⁶¹ ในการปฏิรูปการเมืองเพื่อสร้างประชาธิปไตย มีคำสั่งยกเลิกองค์การนักศึกษาในมหาวิทยาลัยทุกแห่งเพื่อสกัดกั้นการทำกิจกรรมของนิสิตนักศึกษา ปราบบปรามขบวนการของผู้ใช้แรงงานอย่างหนัก ควบคุมหนังสือพิมพ์อย่างเคร่งครัด หนังสือพิมพ์หลายฉบับถูกปิด จับกุมและกวาดล้างบุคคลที่ถูกกล่าวหาว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ จากนโยบายที่รุนแรงทำให้รัฐบาลถูกขนานนามว่าเป็นรัฐบาลขวาจัดหรือขวาตกขอบ เกิดความไม่พอใจขึ้นในหลายภาคส่วนของสังคม ในระยะนี้ มีนิสิตนักศึกษา นักวิชาการ ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ เช่น แพทย์และศิลปิน²⁶² หนีเข้าไปอยู่กับพคท. อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าทุกคนมีแนวคิดแบบสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ หลายคนเป็นพวกเสรีนิยมและมีความคิดก้าวหน้า แต่รับนโยบายขวาจัดของรัฐบาลไม่ได้ ก็ได้เข้าไปสมทบกับพคท. ทำให้พคท.มีความเข้มแข็งมากขึ้น²⁶³

ในยุคนี้ พวกฝ่ายขวาเชื่อว่า กลุ่มสังคมนิยมและขบวนการนิสิตนักศึกษาฝ่ายซ้ายมีความเชื่อมโยงกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ และเชื่อว่า พรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามกำลังดำเนินการเคลื่อนไหวเพื่อยึดประเทศไทยและเปลี่ยนประเทศไทยให้เป็นประเทศคอมมิวนิสต์ จึงต้องปราบบปรามฝ่ายสังคมนิยมและคนหนุ่มสาวหัวก้าวหน้า และยังต้องมีการอบรมให้คนไทย โดยเฉพาะข้าราชการและครูอาจารย์ ยึดมั่นในความมั่นคงของชาติและมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนระมัดระวังการรุกรานและบ่อนทำลายของพวกคอมมิวนิสต์และแนวร่วม การขยายความคิดชาตินิยมขวาจัดทำได้ไม่ยากนักสำหรับประชาชนไทยที่มีความหวาดกลัวในภัยคอมมิวนิสต์อยู่แล้ว โดยเฉพาะคอมมิวนิสต์เวียดนามที่ถูกทำให้เข้าใจว่าพยายามรุกรานเพราะต้องการครอบงำเอเชียอาคเนย์²⁶⁴

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลของธานินทร์ก็ไม่สามารถอยู่ในตำแหน่งได้นาน เนื่องจากฝ่ายทหารไม่พอใจเรื่องการโยกย้ายและตอร์องตำแหน่งรัฐมนตรีบางตำแหน่ง ความขัดแย้งทำให้เกิดการยึดอำนาจอีกครั้งในเดือนตุลาคม 2520 โดยคณะปฏิวัติที่มีพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ เป็นหัวหน้า และมีพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นเลขาธิการ คณะปฏิวัติส่วนใหญ่คือคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่ทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 และกลุ่มทหารยังเติร์ก (กลุ่มทหาร จปร.7) คณะปฏิวัติได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2520 แทนรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2519 โดยมีเนื้อหาสาระเท่าที่จำเป็น และได้ประกาศว่าจะให้มีการเลือกตั้งทั่วไปโดยเร็ว ในครั้งนี้ คณะปฏิวัติได้ให้พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี

²⁶¹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2560). หน้า 122.

²⁶² จักษ์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 360.

²⁶³ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 65.

²⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2520 กำหนดให้มีสภาเดี่ยว คือ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ทำหน้าที่รัฐสภา แต่ก็เป็นรัฐสภาที่มีอำนาจน้อยมาก เพราะไม่สามารถอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลหรือตั้งกระทู้ถามได้ อีกทั้งยังไม่มีอำนาจในการเสนอร่างพระราชบัญญัติ เพราะการเสนอร่างพระราชบัญญัติสงวนไว้เฉพาะคณะรัฐมนตรีเท่านั้น สมาชิกสภานิติบัญญัติมีหน้าที่หลักคือร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรและให้ความเห็นชอบกฎหมายตามที่รัฐบาลเสนอ เนื้อหาของธรรมนูญนี้สนับสนุนการสืบทอดอำนาจของคณะปฏิวัติ เห็นได้จากข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญที่กำหนดให้มีสภานโยบายแห่งชาติประกอบด้วยบุคคลในคณะปฏิวัติ โดยมีหัวหน้าคณะปฏิวัติเป็นประธาน มีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน²⁶⁵

รัฐบาลของพลเอกเกรียงศักดิ์ยอมรับนักศึกษาที่เข้าไปอยู่ในป่ากับพคท. ให้กลับคืนสู่สังคม โดยมีนโยบายผ่อนคลายความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศอันเกิดจากความแตกต่างทางอุดมการณ์ทางการเมือง รัฐบาลได้ประกาศนโยบายให้อภัยโทษกับผู้หลบหนีเข้าป่าและร่วมมือกับพคท. โดยให้รายงานตัวและจะไม่มีความผิดแต่อย่างใด เรียกว่า “โครงการการุณยเทพ”²⁶⁶ ในเดือนกันยายน 2521 ได้มีการตราพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมให้แก่ผู้กระทำความผิดจากการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่างวันที่ 4-6 ตุลาคม 2519 ผลจากการมีพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมทำให้นิสิตนักศึกษาและประชาชนที่หนีเข้าป่าไปอยู่กับพคท. กลับเข้าสู่สังคมเป็นจำนวนมาก ในช่วงเวลานั้น บรรยากาศความตึงเครียดทางการเมืองในกลุ่มนิสิตนักศึกษาได้ผ่อนคลายลงไปอย่างมาก แต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่ไม่พอใจนโยบายดังกล่าวของรัฐบาล²⁶⁷

รัฐบาลนี้ยังได้ปรับเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศที่เน้นความเป็นมิตรกับทุกประเทศ โดยไม่คำนึงถึงอุดมการณ์ทางการเมือง ฟันฟูความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะกับลาว เวียดนามและกัมพูชา รวมไปถึงพม่า จีนและโซเวียต²⁶⁸

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 ได้ประกาศใช้ปลายปี พ.ศ. 2521 โดยได้รับการขนานนามว่า เป็นรัฐธรรมนูญระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ เพราะกำหนดให้วุฒิสมาชิกและนายกรัฐมนตรีไม่ต้องมาจากการเลือกตั้ง และมีบทเฉพาะกาลที่อนุญาตให้ข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งข้าราชการการเมืองได้²⁶⁹ รัฐธรรมนูญฉบับนี้เกิดขึ้นจากความพยายามประนีประนอมทางการเมือง โดยสภาพการณ์ที่เป็นดุลระหว่งทหารที่ต้องการอยู่ในอำนาจต่อกับฝ่ายการเมือง

²⁶⁵ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 361-362.

²⁶⁶ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 67.

²⁶⁷ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 363.

²⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 364.

²⁶⁹ เรื่องเดียวกัน.

พลเรือนที่ต้องการเข้ามาใช้อำนาจ ส่วนฝ่ายคณะปฏิรูปก็สามารถควบคุมการเมืองผ่านวุฒิสภา อีกทั้งวุฒิสภายังมีอำนาจเทียบเท่ากับสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภาเข้าร่วมประชุมเพื่อพิจารณางบประมาณ เปิดอภิปรายทั่วไป พิจารณาพระราชบัญญัติสำคัญ พิจารณาพระราชกำหนดได้ ที่สำคัญประธานวุฒิสภาเป็นประธานรัฐสภา และมีหน้าที่รับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี

ประชาธิปไตยครึ่งใบเป็นการเปิดทางให้ทหารและข้าราชการพลเรือนมีบทบาททางการเมือง ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีและสมาชิกวุฒิสภา ในขณะที่เดียวกันก็เปิดให้นักการเมืองพลเรือนสามารถลงเลือกตั้งและเข้ามาบริหารประเทศในฐานะรัฐมนตรีได้²⁷⁰

จากนั้น มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน 2522 โดยไม่มีพรรคการเมือง อันเป็นผลมาจากคำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่มีตั้งแต่เดือนตุลาคม 2519 ให้ยกเลิกพรรคการเมือง อีกทั้งรัฐบาลของพลเอกเกรียงศักดิ์ก็ยังไม่ได้ออกพระราชบัญญัติพรรคการเมือง การลงแข่งขันของผู้สมัครรับเลือกตั้งจึงทำในนามของกลุ่มการเมือง แม้ว่ากลุ่มการเมืองของพรรคกิจสังคมของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จะชนะการเลือกตั้งและได้เก้าอี้เยอะที่สุดในสภา แต่ก็ไม่มีพรรคใดที่มีเสียงข้างมากเด็ดขาด เป็นช่องทางให้พลเอกเกรียงศักดิ์ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง เพราะได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มการเมืองต่างๆ และกลุ่มทหารยังเดิร์ก แต่ในที่สุด พลเอกเกรียงศักดิ์ก็ถูกบีบให้ลาออกกลางสภาในเดือนกุมภาพันธ์ 2523 เพราะรัฐบาลต้องประสบกับปัญหามากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราคาน้ำมันโลกที่ปรับตัวสูงขึ้นจนทำให้รัฐบาลต้องประกาศขึ้นราคาน้ำมันในประเทศหลายครั้ง การประกาศขึ้นราคาไฟฟ้าและน้ำประปา ทำให้ประชาชนเดือดร้อนและต่อต้านรัฐบาลยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องพบกับการเดินขบวนชุมนุมประท้วงของประชาชนที่มีอยู่ตลอด และที่สำคัญ คณะทหารในกองทัพมีการเคลื่อนไหวกดดันให้พลเอกเกรียงศักดิ์ลาออก ในขณะที่ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะจากพรรคประชาธิปัตย์ และสมาชิกวุฒิสภา ซึ่งมีกลุ่มทหารยังเดิร์กกำกับควบคุมคะแนนเสียงอยู่ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป โดยสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พลเอกเปรมได้รับการสนับสนุน เพราะมีภาพพจน์ที่ซื่อสัตย์ และมีความเป็นกลางทางการเมือง²⁷¹

พลเอกเปรมดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีควรวุฒิสภาว่าการกระทรวงกลาโหมและผู้บัญชาการทหารบก เพราะบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญเปิดโอกาสให้ข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ การที่พลเอกเปรมดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกด้วยนั้น เพื่อใช้เป็นช่องทางในการควบคุมกองทัพ เพราะกองทัพเป็นรากฐานสนับสนุนที่สำคัญให้พลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรี

²⁷⁰ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 127-128.

²⁷¹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 364-367. และ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 128.

ในยุคของพลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรี การปะทะในเรื่องความคิดทางการเมืองระหว่างกลุ่มต่างๆ เบบางลง กลุ่มฝ่ายซ้ายหมดพลังอำนาจลง มีการดำเนินจัดการกับพคท. ด้วยนโยบาย “การเมืองนำการทหาร” และแนวทางทางการเมืองแบบประนีประนอม ที่ชัดเจนที่สุดก็คือการออกคำสั่งที่ 66/2523 เป็นยุทธศาสตร์ในการเอาชนะคอมมิวนิสต์ โดยหลักการของคำสั่งนี้เน้นการพัฒนาประชาธิปไตยเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของกองทัพในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ เนื้อหาของคำสั่งเน้นการบ่อนทำลายของคอมมิวนิสต์ที่เกิดจากความไม่เป็นธรรมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม และมองว่าความไม่เป็นธรรมทางการเมืองเกิดจากประเทศไทยไม่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย ชาวไทยไม่ได้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริงแต่อยู่ในมือของคนกลุ่มน้อย คนกลุ่มนี้ใช้อำนาจที่มีอยู่กอบโกยผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ไม่ทำเพื่อประโยชน์ของสาธารณชน คำสั่งนี้เชื่อว่าคนกลุ่มนี้ที่มีอำนาจรวมถึงข้าราชการบางคนสร้างความร่ำรวยให้กับตัวเองด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้อง เอาเปรียบและดักตวงประโยชน์จากคนจนและคนที่ไม่มีอภิสิทธิ์ ส่วนความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจเกิดจากการที่อำนาจทางเศรษฐกิจผูกขาดโดยกลุ่มคนข้างน้อย รวมทั้งเอาเปรียบคนระดับล่าง การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน คำสั่งนี้เรียกกลุ่มที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจว่าเป็นกลุ่มนายทุนใหญ่ และได้ประณามว่าเป็นพวกอภิติพลมีด กลุ่มอภิติพลมีดนี้หลายคนได้สร้างความร่ำรวยโดยธุรกิจที่ผิดกฎหมาย แต่ทหารได้เน้นอย่างชัดเจนว่าพวกอภิติพลมีดนี้หมายถึงนักธุรกิจและข้าราชการบางคนเท่านั้น กล่าวคือ ตามคำสั่งนี้ การเอาเปรียบคนจนและคนระดับล่าง ไม่ใช่เป็นเรื่องของความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกระฎุมพีที่เอาเปรียบพวกกรรมมาชีพ แต่เป็นเรื่องของนายทุนบางคนเท่านั้น คำสั่งนี้เชื่อในระบบเศรษฐกิจเสรีแต่ต้องเป็นระบบที่มีคุณธรรมร่วมด้วย

ในส่วนของการบ่อนทำลายฝ่ายคอมมิวนิสต์ คำสั่งนี้ได้วาดภาพว่า เป็นความพยายามของพรรคคอมมิวนิสต์ที่จะทำสงครามปฏิวัติและได้เคลื่อนไหวก่อนที่จะขยายความขัดแย้งภายในประเทศให้เป็นสงครามในประเทศ โดยร่วมมือกับกลุ่มต่างๆ เป็นแนวร่วม อาศัยสภาพแวดล้อมทางการเมืองและปัจจัยต่างๆ ในการต่อสู้ คำสั่งนี้เน้นชัดเจนว่า รัฐบาลมีความแน่วแน่ในการรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยตั้งใจอย่างเต็มที่ที่จะเอาชนะคอมมิวนิสต์ที่กำลังบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ

เมื่อนำเอาสาเหตุของความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยอันเป็นสาเหตุของการบ่อนทำลายชาติของคอมมิวนิสต์มาพิจารณาคู่กับความตั้งใจของรัฐบาลที่จะเอาชนะคอมมิวนิสต์ จึงนำมาซึ่งนโยบายในการเอาชนะโดยเป็นการรุกทางการเมือง เพื่อทำลายแนวร่วมและกองกำลังติดอาวุธของฝ่ายคอมมิวนิสต์ อีกทั้งเพื่อยุติการทำสงครามระดับชาติของพคท. โดยการทำลายโอกาสและเงื่อนไขในการต่อสู้ด้วยอาวุธมาเป็นการต่อสู้อย่างสันติ

นอกจากนั้น คำสั่งนี้ยังได้ระบุให้ปฏิบัติต่อผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ รวมทั้งผู้ที่มอบตัวว่าเป็นเพื่อนร่วมชาติ และจะหาทางให้พวกเขาดำเนินชีวิตได้อย่างปกติ เป็นการเปิดโอกาสให้พวกเขา กลับสู่สังคมได้เป็นอย่างดี มีผลให้ฝ่ายปัญญาชนที่เข้าร่วมกับพคท.ทยอยกลับคืนสู่เมือง²⁷²

และในปี พ.ศ. 2525 รัฐบาลได้ออกคำสั่งที่ 65/2525 สานต่อจากคำสั่งที่ 66/2523 คำสั่งนี้ เป็นการวางแผนการรุกรูททางการเมืองเพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ให้เร็วที่สุด โดยให้มีการเปลี่ยนแปลง ระบอบการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับบนคือนักการเมืองและข้าราชการถึง ระดับประชาชน นอกจากนี้ ต้องทำให้องค์กรต่างๆ เป็นประชาธิปไตย ได้แก่ สถาบันทางเศรษฐกิจ กลุ่มและองค์การนักศึกษา รวมทั้งสื่อมวลชน ส่วนประชาชนต้องถูกกระตุ้นและโน้มน้าวให้มีส่วนร่วม ทางการเมือง และกองทัพจะต้องมีความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตย และเมื่อนำเอาคำสั่งทั้งสองมา พิจารณา จะเห็นได้ว่า เป็นการผสมผสานความคิดฝ่ายซ้ายกับความคิดเสรีนิยม ประชาธิปไตย แต่การปฏิรูปให้เป็นประชาธิปไตยในทางปฏิบัติไม่มีความชัดเจนว่าทำอย่างไร สองคำสั่งนี้จึงเป็นเพียง การพลิกโฉมทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์เท่านั้น²⁷³

แนวคิดทางการเมืองในการบริหารประเทศของพลเอกเปรมที่ชัดเจนคือความพยายามสร้าง เสถียรภาพทางการเมือง และความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจจนประเทศไทยมีความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจเป็นเลขสองหลัก และได้รับการขนานนามว่าเป็นเสือตัวที่ 5 ของเอเชีย²⁷⁴ แนวคิด ทางการเมืองในยุคนี้ผสมผสานระหว่างความคิดอนุรักษนิยม คือ เทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ กับความคิดชาตินิยม คือ เน้นความมั่นคงของชาติ เน้นความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และการแก้ไขปัญหาความยากจน รวมทั้งแนวคิดเสรีนิยม ได้แก่ การยินยอมให้มีการเลือกตั้ง และการแสดงออกทางการเมือง ในยุคนี้เน้นการสร้างสมดุลทางอำนาจของการเมืองกลุ่มต่างๆ แต่กลุ่มที่เข้ามามีบทบาทนั้นต้องยอมรับในความจำเป็นของชาติตามความเห็นของพลเอกเปรม คือ ต้องเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนทหารมีบทบาททางการเมืองได้ในระดับหนึ่งในการสร้าง ความมั่นคงให้กับรัฐบาล แต่ต้องเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ พรรคการเมืองต้องพิสูจน์ตัวเองเสียก่อนว่า ซื่อสัตย์และสร้างความมั่นคงให้กับตัวเองได้ ก่อนที่จะมีประชาธิปไตยเต็มใบ

ในยุคนี้ แม้เป็นประชาธิปไตยครึ่งใบ แต่พรรคการเมืองมีบทบาทอย่างต่อเนื่อง ในเดือน กรกฎาคม 2524 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง ที่อนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรค

²⁷² สุจิต บุษงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษนิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 74-78.

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

²⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

การเมืองอย่างเป็นทางการอีกครั้ง ทำให้แนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางขึ้น จนเป็นการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยเต็มใบ

นอกจากนั้น รัฐบาลนี้ยังได้เปิดโอกาสให้เอกชน สมาคมธุรกิจและหอการค้ามีบทบาทในทางการเมืองและการกำหนดนโยบายสาธารณะ ผ่านการตั้งคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน (กรอ.) ด้วย²⁷⁵

รัฐบาลนี้มีฐานอยู่ที่การสร้างสมดุลระหว่างกองทัพและฝ่ายการเมือง เป็นการประนีประนอมระหว่างภาครัฐกับภาคการเมือง รัฐธรรมนูญที่บังคับใช้กำหนดความสัมพันธ์ในทิศทางที่ฝ่ายราชการและกองทัพยังสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ แต่ก็ยังมีการทำหายจากกลุ่มอื่น ยังมีกลุ่มผู้ต่อต้านรัฐบาลอยู่จำนวนหนึ่งที่ใช้วิธีการต่อสู้รัฐธรรมนูญ เช่น การลอบทำร้ายหรือความพยายามทำรัฐประหาร การบริหารประเทศยังมีอุปสรรคและปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาด้านเศรษฐกิจ การคอร์รัปชัน การแก้รัฐธรรมนูญ รวมทั้งความขัดแย้งกับทหารบางกลุ่ม เป็นต้น

จากปัญหาทางการเมืองทำให้มีการยุบสภาในวันที่ 29 เมษายน 2531 และกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 24 กรกฎาคม 2531 ซึ่งการเลือกตั้งครั้งนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญทางการเมืองไทย กล่าวคือ ยุคสมัยอันยาวนานของพลเอกเปรมได้สิ้นสุดลง เพราะในการเลือกตั้งครั้งนี้ได้เกิดกระแสต่อต้านการกลับมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกเปรม พร้อมกับเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง ส่วนทหารก็ไม่ได้สนับสนุนพลเอกเปรมหนักแน่นเหมือนเดิม นอกจากนี้ มีการถวายฎีกาโดยนักวิชาการ 99 คน เมื่อปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2531 ความว่า ผู้นำทางการเมืองที่รักษาการตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลมิได้วางตนเป็นกลาง ได้นำกำลังทหารของชาติมาแทรกแซงการเมืองจนเกิดปัญหาการแบ่งแยกในประเทศ จึงกราบบังคมทูลขอพระบารมีให้ผู้นำทางการเมืองวางตนเป็นกลางและไม่ใช้สถาบันใดๆ เพื่อคงตำแหน่งทางการเมือง²⁷⁶

ส่วนพลเอกเปรมยอมรับว่า กระแสที่ต้องการให้นายกรัฐมนตรีมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้งมาแรงขึ้นทุกทีและตนเองได้ไม่ได้ลงสมัครรับเลือกตั้ง จึงตัดสินใจไม่ยอมรับข้อเสนอของพรรคการเมืองทั้งหลายให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลังการเลือกตั้งครั้งนี้

จากผลการเลือกตั้ง พรรคชาติไทยได้คะแนนเสียงเยอะที่สุดในสภาผู้แทนราษฎรและได้ตั้งรัฐบาลผสมจาก 6 พรรคการเมือง ประกอบด้วย พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคประชาธิปัตย์ พรรคราษฎร พรรคมวลชนและพรรคสหประชาธิปไตย โดยสนับสนุนให้พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย เป็นนายกรัฐมนตรี²⁷⁷

²⁷⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 144.

²⁷⁶ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 141.

²⁷⁷ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 371.

สรุปได้ว่า การเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2523 – 2531 ภายใต้ผู้นำอย่างพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นการสร้างสมดุลระหว่างคณะทหารและและนักการเมืองพลเรือน เป็นยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ กลุ่มทางการเมืองที่สำคัญสามารถมีส่วนร่วมแบ่งปันอำนาจทางการเมืองในรัฐสภาและรัฐบาลได้

รัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงการรัฐประหาร 23 กุมภาพันธ์ 2534

หลายคนมองว่า การที่มีรัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งเป็นครั้งแรกนั้นเป็นสัญญาณที่บ่งชี้ว่าการเมืองไทยได้มีพัฒนาการครั้งสำคัญ และประเทศไทยได้พ้นจากสภาพของการเป็นสังคมอำมาตยาธิปไตยหรือพ้นจากการครอบงำของภาคราชการแล้ว การขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2531 นับเป็นหมุดหมายสำคัญของประชาธิปไตยอีกครั้ง ทำให้ประเทศไทยเป็นประชาธิปไตยที่เต็มใบ อย่างไรก็ตาม พลตรีชาติชาย ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และแต่งตั้งให้ พลตรีประमाण อติเรกสาร ผู้เป็นพี่เขย ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย²⁷⁸

การผ่อนคลายจากการเมืองโลกทำให้รัฐบาลพลเอกชาติชาย (มีการขอพระราชทานยศ เป็นกรณีพิเศษหลังรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี) สามารถใช้ประโยชน์จากการสิ้นสุดของสงครามเย็น ในการประกาศนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า” เป็นนโยบายที่เน้นเศรษฐกิจนำ การทหาร ปรับสัมพันธ์ภาพกับประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้เกิดความหวังและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในรอบ 2 ทศวรรษ ในรัฐบาลพลเอกชาติชาย นโยบายด้านการต่างประเทศ และการพัฒนาอุตสาหกรรมมีความก้าวหน้าอย่างมาก ทำให้ประเทศไทยมุ่งสู่การเป็นประเทศ อุตสาหกรรมใหม่ (NICs) ภาพพจน์ของรัฐบาลนี้ที่นายกรัฐมนตรีเป็นผู้แทนราษฎรจากการเลือกตั้ง และผลงานต่างๆ โดยเฉพาะการตอบสนองต่อปัญหาต่างๆ เฉพาะหน้าอย่างรวดเร็ว ทำให้ภาพลักษณ์ ของนักการเมืองดีขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็มีความพยายามประนีประนอมในวงกว้างด้วย²⁷⁹

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลนี้ประสบกับปัญหาตลอดเวลา เช่น ปัญหาความขัดแย้งระหว่าง พรรคร่วมรัฐบาล ปัญหาจากการชุมนุมประท้วงของประชาชน ที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาการทุจริต ของพรรคร่วมรัฐบาลโดยการร่วมมือกับกลุ่มธุรกิจแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและพวกพ้องด้วยการผูกขาดการประมูลกับรัฐ จนได้รับฉายาว่า “บุฟเฟต์คาบิเน็ต” (Buffet Cabinet) หรือเป็น “ธนกิจการเมือง” (Money Politics) นักการเมืองต่างผลัดเวียนกันเป็นรัฐมนตรีอย่างทั่วกัน อีกทั้งยังมีข้อครหาเรื่องการร่ำรวยผิดปกติของนักการเมืองหลายราย²⁸⁰ ข้าราชการทุจริตของรัฐบาล

²⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

²⁷⁹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 145.

²⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

และพรรคร่วมรัฐบาลมีให้เห็นได้ตลอด โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2533 ที่มีการตั้งข้อสงสัยการทุจริตในโครงการของรัฐอย่างน้อย 10 โครงการ²⁸¹ นอกจากนั้น ยังมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างทหารกับรัฐบาลด้วย

ภาพลักษณ์ของฝ่ายการเมืองที่เคยได้รับการนิยมและมีภาพลักษณ์ที่ดีก็ตกต่ำลงเรื่อยๆ และนำไปสู่การรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ที่นำโดยผู้นำกองทัพ ได้แก่ พลเอกสุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด พลเอกสุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก และอื่นๆ²⁸² โดยอ้างเรื่องสภาวะของธุรกิจการเมืองแบบชนกิจการเมือง ที่ทำให้เชื่อได้ว่าการทุจริตประพฤติมิชอบในวงราชการของบรรดารัฐมนตรีที่ร่วมรัฐบาลอย่างกว้างขวางเป็นเหตุผลสำคัญของการรัฐประหาร รสช.ได้แต่งตั้งให้ อานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังการรัฐประหาร²⁸³

สุรชาติ บำรุงสุข ได้ให้ข้อสังเกตในการทำรัฐประหารครั้งนี้ว่า เกิดภายใต้สภาวะที่แม้ว่ารัฐบาลจะสามารถบริหารประเทศได้ แต่ปกครองประเทศไม่ได้ เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมขาดการยอมรับในการเป็นรัฐบาล ซึ่งก็คือการเกิดวิกฤตศรัทธาที่กลายเป็นสาเหตุสำคัญให้รัฐบาลต้องจบลง²⁸⁴

รสช.ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 และประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534 โดยมีเนื้อหาให้ใช้ระบบสภาเดียวคือสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่หลัก 2 ประการ ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นรัฐสภาและการเป็นสมาชิกรัฐธรรมนูญ ในธรรมนูญนี้ได้มีบทบัญญัติให้มีสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายการบริหารประเทศร่วมกับคณะรัฐมนตรี นอกจากนั้น ในยุคนี้ได้มีการสอบสวนและประกาศยึดทรัพย์นักการเมืองคนสำคัญ เช่น พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มนตรี พงษ์พานิช และร้อยตำรวจเอกเฉลิม อยู่บำรุง เป็นต้น²⁸⁵

นี่เป็นบริบทของสถานการณ์ทางการเมืองไทยรอบตัวของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ จากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ และการรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ซึ่งน่าจะส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเขา และนำไปสู่การแสดงความคิดเห็นทางการเมืองผ่านงานเขียนต่างๆ ในระยะเวลาของการก่อรูปทางความคิดของตามการศึกษาในบทยานี้

²⁸¹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 372-374.

²⁸² บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 146.

²⁸³ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 376.

²⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 378.

²⁸⁵ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 146.

4.3 จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea (2527) ถึงหนังสือ เรื่อง “มือมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (2536)

ในวิธีการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล (Political Thought) เราจำเป็นต้องเข้าใจทั้งบริบทที่อยู่แวดล้อมตัวนักคิด (Context) และตัวบทของนักคิด (Text) ในกรณีนี้เน้นไปที่บริบททางประวัติศาสตร์ของการเมืองไทยดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งน่าจะเป็นบริบทสำคัญที่กำหนดความคิดทางการเมืองหรือส่งผลกระทบต่อกรก่อรูปของความคิดทางการเมืองของนักคิด ในที่นี้ คือ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และถ่ายทอดออกมาเป็นตัวบท (Text) ที่นักคิดต้องการจะสื่อสารตามบริบททางประวัติศาสตร์ในห้วงเวลาต่างๆ ในการศึกษา นี้ นอกจากจะทบทวนบริบททางการเมืองไทยที่อยู่แวดล้อมตัวเอนกแล้ว เราต้องศึกษาตัวบท (Text) ของเอนกเป็นสำคัญ นั่นก็คือ การศึกษางานเขียนของเอนกอย่างละเอียดเพื่อค้นหาความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ในงานเขียนของเขา สำหรับบทนี้เป็นการเริ่มจากงานเขียนงานแรกของเอนกที่เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยจอร์เจีย สหรัฐอเมริกา เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea ในปี ค.ศ. 1984 (พ.ศ. 2527) จนถึงหนังสือ เรื่อง มือมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2536

1) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง “Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea” (พ.ศ. 2527)²⁸⁶

วิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโทของเอนก เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea ที่มหาวิทยาลัยจอร์เจีย ในปี ค.ศ.1984 (พ.ศ. 2527) ฉบับนี้เป็นงานเขียนแรกของเอนกที่เสนอต่อสาธารณะ โดยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเปรียบเทียบนโยบายในการพัฒนาการเกษตรหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างไต้หวันและเกาหลีใต้ งานชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของ School of Public Policy จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะของประเทศต่างๆ ไม่ใช่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยโดยตรง แต่มีประโยชน์ในการแสดงให้เห็นถึงมุมมองพื้นฐานของเอนกที่ให้ความสนใจและความสำคัญกับปัจจัยด้านการพัฒนาแบบตะวันตกเพื่อการพัฒนาทางการเมือง หลังจากประเทศพ้นจากการเป็นประเทศใต้อาณานิคม

จุดประสงค์ของงานวิจัยนี้คือ การบรรยายและเปรียบเทียบนโยบายการพัฒนาการเกษตรหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างไต้หวันและเกาหลีใต้ ซึ่งเป็นบทเรียนทางกลยุทธ์ และนำแนวทาง

²⁸⁶ Anek Laothamatas, “Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea,” (Thesis. Master of Arts. USA: University of Georgia, 1984).

ในกลยุทธ์จากประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ในการพัฒนาการเกษตรของไต้หวันและเกาหลีใต้ ไปใช้กับประเทศโลกที่สามอื่นๆ

งานวิจัยนี้พบว่า กลยุทธ์ในการพัฒนาการเกษตรของทั้งสองประเทศได้ดำเนินต่อจากรูปแบบของญี่ปุ่น (Meiji Model) ซึ่งเป็นประเทศเจ้าอาณานิคม โดยมีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างไปจากรูปแบบเดิมของญี่ปุ่น ส่วนที่เหมือน ได้แก่ เป็นการเพาะปลูกขนาดเล็ก เกษตรกรรมขนาดเล็ก ที่เน้นการใช้แรงงาน มีการแทรกแซงทางเศรษฐกิจและความพยายามในผลักดันการขับเคลื่อนโดยรัฐบาล สำหรับสิ่งที่แตกต่างจากญี่ปุ่น ได้แก่ เน้นการเกษตรที่เกษตรกรเป็นเจ้าของพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดเล็กเอง ไม่ใช่ระบบเจ้าที่ดิน (Landlords) ที่ได้ประโยชน์จากการปล่อยให้เช่าที่ดิน นอกจากนี้ ประเด็นสำคัญที่สำคัญของความแตกต่าง ได้แก่ ลำดับขั้นในการพัฒนาของสองประเทศที่ต่างกันระหว่างการพัฒนาการเกษตรและการพัฒนาอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์สำคัญแห่งความสำเร็จของทั้งสองประเทศในการพัฒนาการเกษตรคือการใช้กลยุทธ์ที่เหมาะสม ใช้มรดกที่เป็นประโยชน์จากประเทศเจ้าอาณานิคม สถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นบวกหลังสงคราม และการทำให้เป็นอุตสาหกรรมแบบเน้นการใช้แรงงาน ในหลายๆ ประเทศมีปัญหาในการพัฒนาการเพาะปลูกขนาดเล็กแบบยังชีพที่ไม่ประสบความสำเร็จเพราะปัจจัยต่างๆ เช่น ข้อจำกัดในทางเทคโนโลยี พฤติกรรมแบบอนุรักษ์นิยมของการเพาะปลูกขนาดเล็ก อาทิ การต่อต้านเทคโนโลยี เครื่องมือที่ยกระดับประสิทธิภาพการผลิตหรือการปลูกพืชชนิดใหม่ ข้อจำกัดในเรื่องโครงสร้างของสังคมชนบท ตลอดจน การได้ผลลัพธ์ที่ไม่ตรงกับทฤษฎีเรื่องการพัฒนา ข้อจำกัดทางการเมือง อาทิ การต่อสู้กันของกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ปัจจัยเรื่องชนชั้นนำภายในประเทศที่ปกครอง การเมืองระหว่างประเทศ หรือความผิดพลาดในการกำหนดนโยบาย

กรณีของไต้หวันและเกาหลีใต้เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ เพราะมีปัญหาเรื่องข้อจำกัดต่างๆ ที่เหมือนกับประเทศด้อยพัฒนาทั่วไป อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในด้านพื้นที่ทางการเกษตรที่มีน้อยมาก แต่สองประเทศนี้สามารถบริหารจัดการกับปัญหาต่างๆ ได้

โดยการพัฒนาการเกษตรของทั้งสองประเทศมีความแตกต่างกัน แต่สุดท้ายก็ประสบความสำเร็จทั้งคู่ โดยกรณีของไต้หวันคล้ายกับกรณีของประเทศตะวันตกที่การเกษตรถูกพัฒนาก่อนภาคอุตสาหกรรม ส่วนกรณีของเกาหลีใต้เป็นภาพแบบเดียวกับประเทศโลกที่สาม ที่ผู้กำหนดนโยบายสาธารณะไม่สนใจภาคเกษตรมาอย่างยาวนาน การพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศเกิดขึ้นโดยไม่มีพื้นฐานทางการเกษตร จากนั้น เมื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมสำเร็จถึงมีการพัฒนาภาคการเกษตร ทั้ง 2 กรณีเป็นบทเรียนที่มีคุณค่า สำหรับประสบการณ์ของไต้หวันเหมาะสมกับประเทศที่ไม่จำเป็นต้องเดินไปในทางการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาเมือง ส่วนเกาหลีใต้มีประโยชน์สำหรับประเทศที่ต้องการแก้ปัญหาการเติบโตที่ไม่สมดุล กรณีของทั้งสองประเทศสร้างแนวทางในการนำนโยบายไปปฏิบัติสำหรับประเทศกำลังพัฒนาที่แตกต่างกัน

สิ่งที่ได้รับในการศึกษากรณีของทั้งสองประเทศ ได้แก่ การเรียนรู้กลยุทธ์ในการพัฒนาการเกษตร ซึ่งทั้งสองประเทศมีความเหมือนกันในส่วนที่ทำให้เป็นการเกษตรที่ทันสมัยของการเพาะปลูกขนาดเล็กที่ยังเน้นการใช้แรงงาน ซึ่งทั้งสองประเทศสามารถเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ได้ การแทรกแซงทางเศรษฐกิจและการผลักดันโดยรัฐบาล การกำหนดผู้ได้รับผลประโยชน์จากการเกษตรให้เป็นเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก (ไม่ใช่เจ้าที่ดิน) ส่วนความแตกต่างอยู่ที่กลยุทธ์ในการพัฒนาการเกษตรของทั้ง 2 ประเทศ ได้แก่ ลำดับการพัฒนาระหว่างภาคการเกษตรและอุตสาหกรรม ซึ่งได้หันพัฒนาการเกษตรที่เป็นพื้นฐานของประเทศก่อนแล้วจึงขยายไปพัฒนาภาคอุตสาหกรรม โดยใช้ทรัพยากรที่เป็นผลจากภาคการเกษตรช่วยเหลือในการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม เช่น แรงงาน เงินทุนที่ได้จากกำไรในการทำการเกษตร ตลอดจนอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ ส่วนเกาหลีได้มีการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว โดยใช้ทรัพยากรจากต่างประเทศเข้าช่วย เมื่อพัฒนาภาคอุตสาหกรรมได้สำเร็จแล้วถึงกลับไปสนับสนุนการพัฒนาภาคการเกษตร

นอกจากนั้น บทเรียนของทั้งสองประเทศทำให้เห็นการจัดสรรกลยุทธ์ที่เหมาะสมเพื่อความเสมอภาคในการพัฒนาการเกษตรขนาดเล็ก โดยทั้งสองประเทศได้ลดข้อจำกัดทางการเมืองและโครงสร้างของสังคมลง เช่น ขจัดชนชั้นเจ้าที่ดินและสร้างชนชั้นนายทุนภาคการเกษตรที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเอง ทั้งสองประเทศใช้การพัฒนาที่เน้นผลลัพธ์เรื่องความเสมอภาคให้เกิดขึ้นได้ง่าย โดยทำให้การเกษตรไม่ต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมากในการเพาะปลูก ส่วนภาครัฐก็ให้การสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานและบริการต่างๆ สำหรับเกษตรกร รวมทั้งมีการให้อำนาจทางการเมืองและสังคมกับเกษตรกรอย่างเท่าเทียมกันในชุมชนชนบท ซึ่งทำให้เกิดความเท่าเทียมกันในด้านอื่นๆ ระหว่างเกษตรกรด้วยกัน ทั้งสองประเทศใช้กลยุทธ์การขับเคลื่อนการเกษตรขนาดเล็กซึ่งเป็นเสาหลักของการพัฒนาการเกษตร นอกจากนั้น ในการมองจากเหตุผลทางเศรษฐกิจ กลยุทธ์ของทั้งสองประเทศมีความเหมาะสมผลด้วย 2 เหตุผล ได้แก่ การเน้นการเกษตรกรให้มีที่ทำกินและเงินทุน การพัฒนาการเกษตรให้มีประสิทธิภาพและใช้ต้นทุนในการผลิตต่ำ นอกจากนั้น ทั้งสองประเทศมีลำดับการพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมและปัจจัยของประเทศตนเอง

ความสำเร็จในการพัฒนาการเกษตรของทั้งสองประเทศสามารถปรับใช้กับประเทศต่างๆ ได้ ทั้งนี้ ปัจจัยแห่งความสำเร็จของทั้งสองประเทศ ได้แก่ การจัดการภายในด้วยการกำหนดนโยบายจากประเด็นของตนเอง ด้วยตนเอง โดยมีปัจจัย 3 ประการที่เป็นพื้นฐานที่ดี ได้แก่ มรดกที่ดีจากประเทศเจ้าอาณานิคม สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศที่ดี และการพัฒนาอุตสาหกรรมแรงงานเข้มข้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ทั้งสองประเทศก็ยังพบปัญหาในการพัฒนา ซึ่งพบได้ทั่วไปในประเทศโลกที่สาม เช่น ข้อจำกัดด้านเทคโนโลยี การยึดติดอยู่กับประเพณีนิยมของการเกษตรขนาด

เล็ก ข้อจำกัดเรื่องโครงสร้างในชนบท และการนำนโยบายไปปฏิบัติอย่างผิดพลาดหรือไม่มีประสิทธิภาพ เป็นต้น แต่ข้อแตกต่างที่ทำให้การพัฒนาของทั้งสองประเทศประสบความสำเร็จ ได้แก่ ประสิทธิภาพในการจัดการกับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่มีในประเทศโลกที่สาม อย่างไรก็ตาม บทเรียนทางนโยบายและการนำนโยบายไปปรับใช้ในประเทศโลกที่สามจากประสบการณ์ความสำเร็จของทั้งสองประเทศนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับใช้ด้วย นอกจากนี้ ต้องไม่ใช้การบีบบังคับโดยรัฐ อีกทั้งการถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรที่แต่ละประเทศเลือกใช้ต้องมีความระมัดระวังเพื่อให้ปรับใช้ได้ อย่างถูกต้องและเหมาะสม ส่วนการแทรกแซงของรัฐทางด้านเศรษฐกิจการเกษตรอาจไม่เกิดประสิทธิภาพได้เหมือนสองประเทศนี้ การตัดสินใจเกี่ยวกับผู้ได้รับประโยชน์หลักของการพัฒนาต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนว่า ใครจะได้รับผลประโยชน์ สุดท้าย บทเรียนเกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตรขนาดเล็กต้องดูปัจจัยของแต่ละประเทศที่ไม่เหมือนกันด้วย

จากงานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่า เอนกสนใจในด้านพื้นฐานการพัฒนาทางเศรษฐกิจทั้งด้านการพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมในการศึกษาการเมืองและการพัฒนาการเมืองในระบอบประชาธิปไตย สนใจพื้นฐานในการเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตย เขาสนใจเรื่องเกษตรกร ซึ่งเป็นตัวแสดงทางการเมืองหนึ่ง โดยการสร้างชนชั้นนายทุนภาคการเกษตรที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเอง รวมทั้งสนใจเรื่องการพัฒนาชนบท และสร้างการพัฒนาในประเทศอย่างเสมอภาค เขาได้รับอิทธิพลทางความคิดจากเศรษฐศาสตร์การเมือง ทำให้เห็นว่า เขาให้ความสำคัญกับการพัฒนาและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของการนำไปสู่ประชาธิปไตย (Democratization) และการพัฒนาของประเทศโลกที่สามต้องเป็นการพัฒนาที่ไม่ใช่การพึ่งพิงกับต่างประเทศที่มีอำนาจเหนือกว่าโดยตลอด ซึ่งทั้งหมดอาจจะเป็นฐานที่มาของข้อเสนอแนะในการพัฒนาภาคชนบทในสภาวะสองนคราประชาธิปไตย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

2) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “บนเส้นทางคืนสู่ประชาธิปไตย: กรณีของอาร์เจนตินา” (พ.ศ. 2528)²⁸⁷

บทความนี้ เอนกได้เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2528 ในขณะที่เขาเป็นนักศึกษาปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย เพื่อตีพิมพ์ในรัฐศาสตร์สารของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นการกล่าวถึงกรณีของคณะทหารที่ปกครองอาร์เจนตินามาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1976 (พ.ศ. 2519) ซึ่งได้ก้าวลงจากอำนาจเปิดให้มีการเลือกตั้งโดยเสรีและมีรัฐบาลพลเรือนขึ้นปกครองประเทศแทน เอนกมองว่าเราอาจนำประสบการณ์นี้ไปปรับใช้กับการแปรเปลี่ยนสู่ระบอบประชาธิปไตยและเสริมสร้าง

²⁸⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, “บนเส้นทางคืนสู่ประชาธิปไตย กรณีของอาร์เจนตินา,” รัฐศาสตร์สาร 11(1 – 3) (ม.ค. - ธ.ค. 2528).

ความมั่นคงให้แก่ระบอบประชาธิปไตยที่ยังเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาของการเมืองไทยในปัจจุบัน (ขณะนั้น) ซึ่งเป็นยุคประชาธิปไตยครึ่งใบได้

ปัจจัยที่ทำให้ทหารต้องก้าวลงจากอำนาจในกรณีของอาร์เจนตินาเริ่มจากความไม่ประสบความสำเร็จในการบริหารประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะด้านการฟื้นฟูเศรษฐกิจ จึงถูกต่อต้านจากกลุ่มต่างๆ มีการละเมิดสิทธิมนุษยชน และยังมีประเด็นที่คณะทหารปราศัยในสงครามชิงเกาะ Malvinas ทำให้ความชอบธรรมของคณะทหารที่จะปกครองประเทศตกต่ำลงอย่างที่สุด การคัดค้านการปกครองของทหารยิ่งเข้มข้นขึ้น อีกทั้งยังมีปัจจัยเรื่องความขัดแย้งในคณะทหารด้วยกันเองด้วย ดังนั้น คณะทหารจึงตัดสินใจต้องก้าวลงจากอำนาจเอง และให้มีการเลือกตั้งในปี ค.ศ. 1983 (พ.ศ. 2526)

ทั้งนี้ อนาคตประชาธิปไตยของอาร์เจนตินาน่าจะไปได้ดี เพราะพลังทางการเมืองสุดขั้ว 2 กลุ่มที่ไม่เคารพกติกาประชาธิปไตยได้อ่อนตัวลง ส่วนฝ่ายพรรคการเมืองที่เดินสายกลางเข้มแข็งขึ้น และสามารถดึงเสียงจำนวนมากจากชนชั้นกลางระดับบนและชนชั้นสูงได้ พรรคนี้อึดมั่นในอุดมการณ์และวิธีการแบบประชาธิปไตย นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยเรื่องการก่อรูปของระบบพรรคการเมืองแบบสองพรรค ซึ่งจะทำให้การเมืองมีเสถียรภาพทางการเมืองพอสมควร เพราะไม่ต้องอาศัยรัฐบาลผสม อีกทั้งคนในสังคมอาร์เจนตินายังมีทัศนคติต่อประชาธิปไตยในทางที่ดีขึ้นด้วย

ส่วนแนวโน้มที่อาจทำให้ระบอบประชาธิปไตยที่พึงสถาปนาของอาร์เจนตินาไม่มั่นคงเท่าที่ควร ได้แก่ ปัญหาเศรษฐกิจที่ร้ายแรง ความพยายามที่จะปฏิรูปสหภาพแรงงาน ซึ่งกลุ่มนี้เคยสนับสนุนรัฐบาลเผด็จการ และการที่ไม่มีพรรคอนุรักษ์นิยมที่เข้มแข็ง โดยสิ่งที่จะทำให้ประชาชนประชาธิปไตยไปรอดได้ คือ ต้องมีช่องทางที่ถูกต้องตามกติกาประชาธิปไตยสำหรับทุกชนชั้น ทุกกลุ่ม โดยเฉพาะชนชั้นสูงให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองและการปกครอง เป็นระบอบการเมืองที่ทุกคนมีส่วนร่วม นอกจากนั้น ประชาธิปไตยจะมั่นคงต่อไปได้ หากอุดมการณ์ ทัศนคติและกติกาของระบอบประชาธิปไตยต้องฝังรากลึกในสังคม และในกรณีนี้ ต้องมีการหาโมเดลทางเศรษฐกิจใหม่ที่ประนีประนอมระหว่างชนชั้นบนและชนชั้นล่างไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งต้องเสียประโยชน์จนไม่รักษากฎเกณฑ์ของประชาธิปไตย

แม้ปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ของไทยและอาร์เจนตินาในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยจะต่างกัน แต่ปัจจัยที่เอนกให้ความสนใจในการทำให้ระบอบประชาธิปไตยมั่นคง ซึ่งน่าจะปรับใช้กับไทยได้ ได้แก่ 1) พรรคการเมืองที่ยึดมั่นในอุดมการณ์และวิธีการแบบประชาธิปไตยเข้มแข็ง 2) การก่อรูปของระบบพรรคการเมืองแบบสองพรรค ซึ่งจะทำให้การเมืองมีเสถียรภาพพอสมควร 3) การมีช่องทางที่ถูกต้องตามกติกาในการเข้าถึงกระบวนการของประชาธิปไตยสำหรับทุกกลุ่ม ทุกชนชั้น 4) ทำให้อุดมการณ์ ทัศนคติ กติกาของระบอบประชาธิปไตยต้องฝังรากลึกในสังคม และ 5) ป้องกันเพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกในสังคมจนทำให้บางกลุ่มไม่รักษากฎเกณฑ์ของประชาธิปไตย

3) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “Business and Politics in Thailand: New Patterns of Influence” (พ.ศ. 2531)²⁸⁸

บทความเรื่องนี้ เอนกได้เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2531 ก่อนวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของเขา จะเขียนเสร็จ 1 ปี ตรงกับยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นการกล่าวถึงรูปแบบใหม่ ของความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจกับการเมืองในเวลานั้น ที่สมาคมธุรกิจมีบทบาทเด่นชัดขึ้นในทาง การเมือง ในเบื้องต้น เอนกได้กล่าวถึงอดีตของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ไม่มี “พลังนอกระบบราชการ” ที่เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ตามความคิดของเฟรด ริกส์ (Fred W. Riggs) แต่หลังการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมก็ทำให้เกิดกลุ่มพลังนอกระบบราชการขึ้น ได้แก่ นักศึกษาใน ระดับมหาวิทยาลัยและชนชั้นกลางในเมือง ซึ่งมีบทบาทในการล้มอำนาจเผด็จการ ของทหารในปี พ.ศ. 2516 และในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2531) ประเทศไทยเป็นระบอบกึ่งประชาธิปไตย เป็นการแบ่งอำนาจระหว่างชนชั้นนำทหารและข้าราชการพลเรือนกับกลุ่มทางการเมืองที่เป็น ส่วนประกอบของประชาธิปไตย เช่น พรรคการเมือง ปัญญาชน นักศึกษาและอื่นๆ มีการแข่งขันกันในการ เลือกตั้งที่เสรี สามในสี่ของรัฐมนตรีในรัฐบาลปัจจุบันของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ก็เป็นที่นั่ง ของพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล แต่ทหารก็ยังมีบทบาทในการสนับสนุนรัฐบาลอยู่

เอนกยังได้กล่าวถึงรัฐบาลของพลเอกเปรมว่า ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพระมหากษัตริย์ และกองทัพ ซึ่งเป็นสองสถาบันที่ทรงอำนาจที่สุดในประเทศ โดยพระมหากษัตริย์ (The King) และสถาบันพระมหากษัตริย์ (The Monarchy) เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองไทย

ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ได้เกิดรูปแบบของภาคธุรกิจในการส่งอิทธิพลทางการเมือง ใน 2 แนวทางที่สำคัญ คือ 1) การมีส่วนร่วมโดยตรงผ่านสภาและคณะรัฐมนตรีของนักการเมืองที่เป็น นักธุรกิจ และ 2) การที่สมาคมธุรกิจมีบทบาททางการเมืองผ่านการเป็นสมาชิกในคณะกรรมการร่วม ภาครัฐและเอกชน (กรอ.) ทั้งในระดับชาติและระดับจังหวัด ซึ่งเป็นการทำลายการเมืองในรูปแบบ อำมาตยาธิปไตยแบบเดิมๆ ของไทย ซึ่งเรื่องนี้จะกล่าวโดยละเอียดในส่วนของงานวิจัยในระดับ ปริญญาเอกของเอนกอีกครั้ง

ในบทความนี้ได้กล่าวถึงประสิทธิภาพของอิทธิพลของภาคธุรกิจที่เห็นได้จากผลงานของกรอ. ในการแก้ปัญหาที่ภาคธุรกิจเรียกร้องหรือเป็นสิ่งที่ เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของภาคธุรกิจ ตลอดจนข้อร้องเรียนในการสนับสนุนภาคธุรกิจในเรื่องต่างๆ อีกทั้งมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ ของภาครัฐและภาคธุรกิจในฐานะกลุ่มผลประโยชน์แบบภาครัฐ-สังคม (Corporatism) จากระบบ

²⁸⁸ Anek Laothamatas, “Business and Politics in Thailand: New Patterns of Influence,” *Asian Survey* 28(4) (Apr., 1988): p. 451-470.

ของกรอ. และกลไกอื่นๆ ที่ภาครัฐและเอกชนร่วมมือกันในการทำงาน ที่ทำให้เกิดผลประโยชน์กับทั้งสองฝ่าย ส่วนสมาคมธุรกิจต่างๆ ก็มีอิสระในการติดต่อและสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐบาลได้อย่างเสรี

ในบทความนี้ยังได้กล่าวถึงรูปแบบเก่าและใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกิจและภาครัฐที่ต่างกัน ได้แก่ ปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2531) ไม่เป็นระบบอุปถัมภ์เข้มข้นอย่างในอดีต ในอดีตเป็นการใช้ระบบอุปถัมภ์ส่วนตัวของนักธุรกิจกับข้าราชการหรือนักการเมือง เช่น วิธีการเชิญข้าราชการหรือนักการเมืองระดับสูงเป็นกรรมการในบริษัทของเอกชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในการปกครองแบบอำมาตยาธิปไตยตามความคิดของเฟรด ริกส์ (Fred W. Riggs) แต่ในปัจจุบันมีช่องทางการติดต่อของภาครัฐกิจกับหน่วยงานภาครัฐตามกฎหมายผ่านสมาคมธุรกิจ ซึ่งมีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ในทางการเมือง แต่อย่างไรก็ตาม การติดต่อระหว่างสมาคมธุรกิจกับภาครัฐบางครั้งก็ยังคงพบเทคนิคในการใช้ระบบอุปถัมภ์อยู่บ้าง

ข้อสรุปของบทความนี้ ได้แก่ รูปแบบใหม่ของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของภาครัฐกิจและการดำเนินการกำหนดนโยบายรัฐ ทำให้เห็นว่า ปัจจุบัน นักธุรกิจสามารถมีอิทธิพลทางการเมืองและการกำหนดนโยบายรัฐอย่างมีนัยยะสำคัญ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการทำให้พลังทางสังคมมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะมากขึ้น ทำให้ภาครัฐกิจเป็นกลุ่มนอกระบบราชการที่มีอำนาจทางการเมืองในประเทศไทยอย่างมาก ดังนั้น ระบอบกึ่งประชาธิปไตยก็มีความแตกต่างจากระบบอำมาตยาธิปไตยในด้านสถาบันทางการเมือง การแข่งขันทางการเมืองของพรรคการเมือง การเลือกตั้งรวมทั้งการกระจายอำนาจทางการเมืองด้วย นับเป็นการสร้างบรรยากาศที่ทำให้พลังนอกระบบราชการสามารถมีบทบาทในการกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างกว้างขวาง

ในบทความนี้ เอนกเน้นการเกิดขึ้นของ “พลังนอกระบบราชการ” ซึ่งเป็นตัวแสดงทางการเมืองใหม่ที่ทำให้เกิดพัฒนาการของประชาธิปไตยไทยจากอดีตที่มีแต่พลังของราชการและทำให้เกิดการกระทำต่างๆ ที่ผิดกฎหมายและไม่เป็นผลดีกับระบอบประชาธิปไตย เช่น การติดสินบน การใช้ระบบอุปถัมภ์ พลังนอกระบบราชการนี้มีอำนาจทางการเมืองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการกำหนดนโยบายรัฐได้ โดยสมาคมธุรกิจเป็นพลังทางการเมืองใหม่ที่เกิดขึ้นและมีอิทธิพลทางการเมือง ซึ่งสามารถเป็นต้นแบบให้พลังทางการเมืองกลุ่มอื่นๆ ได้ โดยระบอบประชาธิปไตยต้องเป็นการแบ่งอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคม มิใช่เฉพาะชนชั้นนำทหารและข้าราชการพลเรือน แต่กลุ่มทางการเมืองต่างๆ เช่น พรรคการเมือง ปัญญาชน นักศึกษาและอื่นๆ ต้องเป็นส่วนประกอบของประชาธิปไตยด้วย นอกจากนี้ การแข่งขันทางการเมืองของพรรคการเมือง การเลือกตั้งที่เสรีและการกระจายอำนาจทางการเมืองก็เป็นสัญญาณที่ดีของพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย

เอนกยังได้กล่าวถึงบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสองสถาบันที่ทรงอำนาจที่สุดในประเทศและเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองไทย

4) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “The Politics of Structural Adjustment Reform in Thailand: A Political Explanation of Economic Success” (พ.ศ. 2531)²⁸⁹

บทความนี้ เอนกได้เขียนและนำเสนอในการสัมมนาวิชาการเรื่อง Economic Policy Reform in Southeast Asia and the Pacific Region ณ Griffith University ประเทศออสเตรเลีย ในปลายปี พ.ศ. 2531 ก่อนวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของเขาจะเขียนเสร็จ ตรงกับยุคของรัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เช่นกัน บทความนี้เกี่ยวข้องกับนโยบายการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ซึ่งอธิบายความสำเร็จด้วยปัจจัยทางการเมือง โดยมุ่งความสนใจไปที่ความสำเร็จของประเทศไทยในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษที่ 2520 ในรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ที่ขึ้นอยู่กับความสามารถของตัวพลเอกเปรมในการจัดการกับพลังกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย ได้แก่ 1) พรรคการเมือง 2) ทหารและ 3) กลุ่มธุรกิจ ซึ่งเป็นพลังที่สามารถเบี่ยงเบนหรือล้มกระบวนการปฏิรูปเศรษฐกิจได้มากที่สุด

นโยบายของรัฐในการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ อาทิ การใช้มาตรการทางการเงินการคลังอย่างรัดกุม การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การปรับอัตราแลกเปลี่ยนและอัตราภาษีศุลกากร การตัดค่าใช้จ่ายของรัฐ การลดค่าเงินบาท และการขึ้นค่าโดยสารรถประจำทาง เป็นต้น แน่แน่นอนว่าต้องมีกลุ่มบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวและต่อต้านขัดขวางการปรับโครงสร้างในครั้งนี้

ในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ พลเอกเปรมได้สร้างเงื่อนไขที่เอื้อให้รัฐบาลสามารถปรับโครงสร้างทั้งหมดได้ โดยดันพรรคการเมืองไปอยู่หลังฉากและวางตัวบุคคลที่ไม่สังกัดพรรค ซึ่งเป็นเทคโนโลยีในตำแหน่งหลักๆ และเพิ่มบทบาทของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภายใต้การนำของพลเอกเปรม เทคโนโลยี ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์ ผู้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลได้รับการคุ้มกันจากแรงกดดันและประท้วงของผู้ต่อต้าน พลเอกเปรมยังสามารถสร้างพื้นที่ทางการเมืองให้กับผู้กำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างค่อนข้างเสรี นอกจากนี้ ยังสร้างพันธมิตรกับกลุ่มต่างๆ เพื่อสนับสนุนนโยบายเหล่านี้

²⁸⁹ Anek Laothamatas, “The Politics of Structural Adjustment Reform in Thailand: A Political Explanation of Economic Success,” in *The dynamics of economic policy reform in South-East Asia and the South-West Pacific* (Singapore: Oxford University Press, 1992), p. 32 - 49.

ที่สำคัญ ยังมีปัจจัยเรื่องเสถียรภาพทางการเมืองและการอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอันยาวนานของพลเอกเปรม ด้วยเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพและเชื่อถืออย่างสูง ซึ่งทำให้พลเอกเปรมสามารถสร้างฐานสนับสนุนได้อย่างหลากหลายและสามารถอยู่รอดจากความเสียหายทางการเมืองได้อย่างยาวนาน ความสามารถในการอยู่รอดของรัฐบาลพลเอกเปรมยึดมั่นอย่างหนักแน่นต่อการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ทำให้เทคโนโลยีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้สำเร็จ

สำหรับพรรคการเมือง แม้มีการต่อต้านการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจของรัฐบาล แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้พรรคการเมืองต้องยอมรับคือ การที่ประชาธิปไตยมีโอกาสค่อยๆ พัฒนาอย่างต่อเนื่องและไม่สะดุดภายใต้รัฐบาลพลเอกเปรม ทำให้จำเป็นต้องรักษารัฐบาลพลเอกเปรมไว้เพื่อการอ้างไว้ซึ่งกระบวนการปรับโครงสร้างทางการเมืองที่ยังอยู่ในสภาพที่ไม่มั่นคง พลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรีที่หนุนพรรคการเมือง การจัดสรรตำแหน่งรัฐมนตรีของรัฐบาลพลเอกเปรม มีการจัดสรรให้กับพรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาลเป็นจำนวน 3 ใน 4 ของตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาล พลเอกเปรมยังตระหนักดีว่าสภาพผู้แทนราษฎรนับวันจะสำคัญขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนั้น พลเอกเปรมยังแสดงให้เห็นว่า ตนเองยืนยันทนอยู่กับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย มิได้สนับสนุนนายทหารที่พยายามจะหยุดยั้งการพัฒนาของสถาบันประชาธิปไตย อีกทั้งพลเอกเปรมยังมีความสามารถในการต้านรัฐประหารครั้งต่างๆ ได้ ในสายตาของพรรคการเมือง พลเอกเปรมจึงเป็นนายทหารที่พร้อมจะแบ่งปันอำนาจให้กับพรรคการเมืองและสามารถพัฒนากระบวนการประชาธิปไตยได้ พรรคการเมืองจึงยึดพลเอกเปรมเป็นที่ตั้งและให้ความร่วมมือกับพลเอกเปรม

ส่วนแรงต่อต้านของทหาร ความตึงเครียดระหว่างทหารกับผู้กำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจถึงจุดสุดยอดในปลายปี พ.ศ. 2527 เมื่อรัฐบาลลดค่าเงินลดค่าเงินบาทลงร้อยละ 15 โดยปราศจากการหารือกับผู้นำทหาร และมีการพยายามทำรัฐประหาร เอนกกล่าวว่า ในความขัดแย้งครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นที่เคารพอย่างสูง ได้ทรงเข้ามาแทรกแซงด้วยการแสดงพระราชประสงค์ว่า ทรงสนับสนุนพลเอกเปรมและการลดค่าเงินบาท ทำให้พลเอกเปรมและผู้ปฏิรูปเศรษฐกิจคนสำคัญสามารถอยู่ในตำแหน่งต่อไปได้และปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจจนสำเร็จได้ นอกจากนั้น พลเอกเปรมเองยังประสบความสำเร็จในการกีดกันทหารให้อยู่ห่างจากการกำหนดและดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจด้วย

เอนกได้กล่าวถึงแรงต้านจากทหารระหว่างปี พ.ศ. 2527 - 2529 ในการสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของรัฐบาล ตลอดจนการคุกคามประชาธิปไตยและการปกครองโดยพลเรือนด้วย แต่เอนกก็กล่าวว่า ได้เกิดแรงต้านกลับจากสาธารณชน พรรคการเมือง และที่สำคัญ ได้แก่ เกิดแรงต้านกลับจากสถาบันพระมหากษัตริย์ (Monarch)

นอกจากนั้น พลเอกเปรมยังมีการสร้างพันธมิตรกับภาคธุรกิจเพื่อที่ต่อต้านแรงกดดันจากพรรคการเมืองและทหาร ในทศวรรษที่ 2520 องค์กรธุรกิจได้กลายเป็นตัวแสดงสำคัญในกระบวนการ

กำหนดนโยบาย และแสดงให้เห็นว่า มีความสามารถในการริเริ่มและเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างๆ ได้ พลเอกเปรมได้สร้างพันธมิตรในการทำงานกับสมาคมธุรกิจระดับยอด 3 สมาคม ได้แก่ สมาคมธนาคารไทย สมาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และสภาหอการค้าไทย ผ่านการจัดตั้งระบบคณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชน (กรอ.) อันเป็นกลไกทางสถาบันซึ่งจะถ่ายทอดและสนองตอบต่อปัญหาของภาคธุรกิจ โดยการทำงานร่วมกันของทั้งสองฝ่าย และยังเป็นกลไกที่จะดึงเอาพลังจากภาคเอกชนไปช่วยสนับสนุนการปฏิรูปเศรษฐกิจและแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจด้วย กรอ. เป็นกลไกทางสถาบันซึ่งเชื่อมประสานระหว่างภาคธุรกิจกับผู้กำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจระดับสูง นับเป็นพัฒนาการที่สำคัญในทางการเมืองของไทย และเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยบรรเทาแรงต่อต้านจากภาคธุรกิจอันอาจมีต่อมาตรการต่างๆ ของรัฐบาลในการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ

เมื่อรัฐบาลได้สร้างสถาบันที่ให้ภาคธุรกิจเข้าถึงและมีอิทธิพลต่อกระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน อีกทั้งรัฐบาลได้ตอบสนองข้อเรียกร้องเร่งด่วนต่างๆ จากภาคธุรกิจ ทำให้รัฐบาลได้รับความร่วมมือจากองค์กรระดับยอดของภาคธุรกิจและลดความเสี่ยงที่ผู้นำภาคธุรกิจจะเป็นพันธมิตรกับพลังอื่นๆ ในการต่อต้านรัฐบาล

ในปี พ.ศ. 2529 ปัญหาเรื่องการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจก็ได้เกิดความขัดแย้งอย่างสูงสุด มีการเคลื่อนไหวต่อต้านพลเอกเปรมทั้งจากในกองทัพบก กลุ่มนักธุรกิจ ซึ่งเสียหายจากมาตรการทางเศรษฐกิจของรัฐบาล โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจการเงินการธนาคาร และพรรคการเมืองบางพรรค กลุ่มเหล่านี้ต้องการจะโค่นล้มพลเอกเปรมด้วยวิธีทางรัฐสภาและการบีบบังคับให้พลเอกเปรมลาออก ในกรณีนี้ เอนกได้กล่าวถึงวิธีการที่พลเอกเปรมระดมแรงสนับสนุนที่ตัวเองมีในกองทัพบก และการนำเรื่องขึ้นปรึกษาหารือกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการปลด พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก หนึ่งในผู้ต่อต้านรัฐบาลพลเอกเปรมในขณะนั้นออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก

นอกจากนั้น เอนกยังได้กล่าวถึงลักษณะของการปกครองภายใต้รัฐบาลของพลเอกเปรมว่า ท่ามกลางการไม่มีพลังที่ครอบครองความเป็นใหญ่เพียงพลังเดียวในทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็พรรคการเมืองและกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคม สถาบันพระมหากษัตริย์จะอยู่ตรงกลางเหนือความขัดแย้ง แต่บางครั้งก็ทรงแทรกแซงเพื่อสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ในบทความนี้ เอนกต้องการกล่าวถึงกรณีเฉพาะของไทยกรณีหนึ่งที่รัฐบาลประสบความสำเร็จในการผลักดันนโยบายสาธารณะทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศและส่งผลกระทบต่อกลุ่มต่างๆ ได้สำเร็จ ส่วนสำคัญเป็นเพราะความสามารถของนายกรัฐมนตรี ได้แก่ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในการบริหารและการใช้เทคโนโลยีและผู้เชี่ยวชาญในการทำงาน อีกทั้งยังมีปัจจัยเรื่องเสถียรภาพทางการเมืองและการอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอันยาวนานของพลเอกเปรม ทำให้พลเอกเปรมสามารถสร้างฐานสนับสนุนได้ และความสามารถในการบริหารจัดการกับกลุ่มต่างๆ ทางการเมืองที่อาจเป็นอุปสรรคต่อนโยบายการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ได้แก่ พรรคการเมือง ทหาร

และกลุ่มภาคธุรกิจ ด้วยกลยุทธ์ในการใช้อำนาจการต่อรองกับโอกาสในการพัฒนาประชาธิปไตยภายใต้รัฐบาลของพลเอกเปรม ที่พรรคการเมืองต่างต้องการ อีกทั้งการสร้างพันธมิตรกับภาคธุรกิจ และการจัดการในกองทัพ เอนกยังได้กล่าวถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในการเข้ามาแทรกแซงเพื่อแก้ปัญหาเรื่องความพยายามล้มรัฐบาลและการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจด้วย

5) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง “From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism: Business Associations and the New Political Economy of Thailand” (พ.ศ. 2532)^{290 291}

วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของเอนกได้ดำเนินการเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2532 ในยุคของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ หลังผ่านพ้นยุคอันยาวนานของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ระหว่างปี พ.ศ. 2523 – 2531 ข้อเสนอของหนังสือเล่มนี้ คือ การได้แย่งระดับทฤษฎีด้วยการเสนอประเด็นในการอธิบายการเมืองไทยใหม่ว่า “*ขณะนี้การเมืองไทยได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ได้ผ่านพ้นและไม่ได้ถูกรอบงำบังการโดยการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย เช่นในอดีตอีกแล้ว อย่างน้อยที่สุดก็ทางด้านเศรษฐกิจ*” ซึ่งงานวิจัยนี้ได้พิสูจน์ให้เห็นจากบทบาทของสมาคมธุรกิจ

งานวิจัยของเอนกเล่มนี้ได้ท้าทายและหักล้างแนวคิดทฤษฎีของเฟรด ริกส์ (Fred Riggs) เรื่อง “*อำมาตยาธิปไตย*” (Bureaucratic Polity) ที่คิดขึ้นในปี ค.ศ. 1966 (พ.ศ. 2509)²⁹² และถูกใช้อธิบายการเมืองไทยในระยะเวลา 40 ปีแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่ระบอบราชการมีบทบาทสำคัญในการครอบงำการเมืองไทยและการกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างทรงพลัง

เอนกกล่าวว่า สาเหตุที่ทำให้การเมืองไทยมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตย เพราะความอ่อนแอของ “*พลังนอกระบบราชการ*” (Extra-bureaucratic Forces) ไม่ว่าจะเป็นพลังนอกระบบราชการ

²⁹⁰ Anek Laothamatas, “From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism: Business Associations and the New Political Economy of Thailand,” (Thesis. Doctor of Philosophy (Political Science) USA: University of Columbia, 1989).

²⁹¹ ในการศึกษาชิ้นนี้ใช้หนังสือ เรื่อง Business Associations and the New Political Economy of Thailand: From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism ของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่กับ Westview Press ในปี ค.ศ. 1992 (พ.ศ. 2535) ซึ่งปรับปรุงเล็กน้อยจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกทางรัฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย สหรัฐอเมริกา และหนังสือฉบับที่ สายทิพย์ สุคติพันธ์ เป็นผู้แปลและเรียบเรียง ในชื่อ มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ ตีพิมพ์กับโครงการจัดพิมพ์คบไฟ ในปี พ.ศ. 2539 ร่วมกัน

²⁹² Fred Riggs, Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity (Honolulu: East-West Center Press, 1966).

ที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ เช่น สถาบันพระมหากษัตริย์ ฝ่ายตุลาการ ฝ่ายนิติบัญญัติ หรือพลังนอกระบบราชการที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ เช่น ชนชั้น หรือกลุ่มต่างๆ ในสังคม เป็นต้น

ดังนั้น ในยุคที่การเมืองไทยมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตยก่อนยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม เอนกมองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ (The Monarchy) เป็นพลังนอกระบบราชการ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ แต่มีความอ่อนแอ อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การเมืองไทยเป็นอำมาตยาธิปไตย

อย่างไรก็ตาม เอนกก็ได้กล่าวถึงรัฐบาลพลเอกเปรมว่า มีความมั่นคงเป็นพิเศษเพราะการสนับสนุนของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ได้ช่วยให้พลเอกเปรมรอดพ้นจากการถูกยึดอำนาจถึง 2 ครั้ง เอนกกล่าวถึงปัจจัยสำคัญในการอยู่รอดของรัฐบาลพลเอกเปรมว่า ได้รับการสนับสนุนจากกองทัพและพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีความสำคัญมากพอๆ กับการสนับสนุนจากพรรคการเมือง

ประเด็นที่เอนกให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ ความอ่อนแอและเฉาทางการเมืองของชนชั้นธุรกิจ ชนชั้นนายทุนธุรกิจ ซึ่งหากใช้ประสบการณ์พัฒนาอุตสาหกรรมและพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศตะวันตกที่ถือว่าภาคสังคมมีบทบาทหลักในทางทฤษฎี ชนชั้นนักธุรกิจและชนชั้นกลางจะต้องพยายามเข้าไปมีบทบาททางการเมือง หรืออย่างน้อยต้องพยายามมีบทบาทในการกดดันให้รัฐบาลตอบสนองต่อผลประโยชน์ของเขาให้มาก แต่ชนชั้นกลางและนักธุรกิจในการเมืองไทยช่วงที่เป็นอำมาตยาธิปไตยมิได้เป็นเช่นนั้นเลย การที่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของนักธุรกิจและอำนาจทางการเมืองนั้นไม่ได้ไปด้วยกันอาจเป็นเพราะปัจจัยเรื่องเชื้อชาติของนักธุรกิจในประเทศไทย นอกจากนั้น การเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยของไทยยังอยู่บนพื้นฐานของความเฉาทางการเมืองของประชาชนอย่างยิ่งอีกด้วย ซึ่งอาจเป็นเพราะประเทศไทยไม่เคยผ่านการต่อสู้เพื่อเอกราชหรือการเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยม

แต่อย่างไรก็ตาม เอนกกล่าวว่า “อำมาตยาธิปไตยของไทยได้เกิดความเสื่อมถอยแล้ว” โดยเริ่มจากที่ประเทศไทยเกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาลในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา เอนกมองว่าเศรษฐกิจและทุนนิยมของไทยสามารถเติบโตเองได้ ซึ่งได้กระตุ้นให้เกิด “พลังนอกระบบราชการ” อันมีอาจปฏิเสธได้ ประเทศไทยได้พัฒนาไปในแนวทางทุนนิยมตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 โดยเน้นให้รัฐลดบทบาทในการเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ ทำให้ภาคเอกชนของไทยมีบทบาททางเศรษฐกิจสูง จากสภาพการเติบโตและขยายตัวของเศรษฐกิจไทยนี้เองส่งผลให้เกิดพลังนอกระบบราชการขึ้น โดยกลุ่มพลังนอกระบบราชการกลุ่มแรกที่ปรากฏคือ “กลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัย”

เอนกให้ความสนใจกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มนอกระบบราชการเพื่อเป็นประเด็นคำถามที่สำคัญ ได้แก่ *กลุ่มนอกระบบราชการมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายเพียงใด กลุ่มเหล่านั้นเป็นอิสระจากรัฐหรือรัฐบาลสามารถควบคุมกลุ่มเหล่านี้ได้อย่างจริงจัง และถ้ากลุ่มนอกระบบราชการเหล่านี้ถูกควบคุมโดยรัฐ การควบคุมนั้นเป็นรูปแบบใด ระดับใด* โดยเอนกให้ความสนใจกับบทบาทของ “สมาคมธุรกิจ” (Business Associations) ทั้งในกรุงเทพและระดับจังหวัดต่างๆ

ซึ่งเป็นองค์กรที่นำเสนอประเด็นทางการเมืองและเศรษฐกิจในระดับมหภาค ในฐานะที่เป็นพลังหรือสถาบันทางการเมืองนอกระบบราชการ

สมาคมธุรกิจในประเทศไทย ได้แก่ สมาคมประเภทองค์กรประสาน เช่น สภาหอการค้า หอการค้าไทย สภาอุตสาหกรรมไทย/สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และสมาคมธนาคารไทย, หอการค้าต่างประเทศ เช่น หอการค้าอเมริกัน หอการค้าจีน และหอการค้าญี่ปุ่น และสมาคมการค้า เช่น สมาคมผู้ส่งออกผลผลิตการเกษตรต่างๆ สมาคมอุตสาหกรรมต่างๆ และสมาคมธุรกิจประเภทการเงิน ส่วนสมาคมธุรกิจในระดับจังหวัดที่มีความสำคัญมากที่สุด ได้แก่ หอการค้าจังหวัด

เพื่อตอบคำถามดังกล่าว เอนกได้ศึกษา *บทบาททางการเมืองของสมาคมธุรกิจ* ซึ่งเข้ามามีบทบาทแทนกลุ่มนักศึกษาในฐานะที่เป็นกลุ่มนอกระบบราชการที่เข้มแข็งที่สุด ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 สมาคมธุรกิจและหอการค้าได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากและมีบทบาทอย่างเข้มแข็ง ซึ่งหากสมาคมธุรกิจเหล่านี้เป็นอิสระจากรัฐบาลและสามารถกดดันต่อกระบวนการกำหนดนโยบายได้ ก็สรุปได้ว่า *ระบบการเมืองไทยได้กล่าวพันไปจากความเป็นอำมาตยาธิปไตยและเข้าสู่ยุคใหม่แล้ว* การเมืองไทยได้เข้าสู่ความเป็นพหุนิยมสมัยใหม่ โดยได้เกิดพลังนอกระบบราชการที่มีบทบาทขึ้นแล้ว

หมุดหมายสำคัญของการศึกษาเรื่องธุรกิจกับการเมืองไทยในทศวรรษที่ 1980 ซึ่งเอนกได้ให้ความสนใจในประเด็นเกี่ยวกับบทบาททางการเมืองของสมาคมธุรกิจผ่านกลไกนี้เป็นพิเศษ ได้แก่ การตั้ง “คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน (กรอ.)” ทั้งในระดับชาติและระดับจังหวัดที่เป็นจริงขึ้นในยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนต่างให้ความสำคัญกับคณะกรรมการนี้อย่างมาก ดังเห็นได้จากการที่นายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการนี้ด้วยตัวเอง และมีตัวแทนจากสมาคมธุรกิจระดับนำ 3 สมาคม ได้แก่ สภาหอการค้า สมาคมธนาคารไทย และสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย เข้าร่วมเป็นกรรมการด้วย ส่วนในระดับจังหวัด กรอ.ทุกจังหวัดมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน

ตั้งแต่ ค.ศ. 1981 (พ.ศ. 2524) ปัญหาสำคัญของภาคธุรกิจได้รับการแก้ไขโดยกรอ.ตลอดกรอ.ตั้งขึ้นครั้งแรกในระดับประเทศและขยายไปในระดับจังหวัด การทำงานของกรอ.ส่งผลต่อการพัฒนาของสมาคมธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์กรประสานและหอการค้าจังหวัด หน้าที่สำคัญประการหนึ่งของกรอ. คือ การจัดการกับปัญหาของภาคธุรกิจ ในทางหลักการ กรอ.เป็นองค์กรร่วมของรัฐบาลและภาคเอกชนที่มุ่งทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่สำคัญๆ โดยทั้งสองฝ่ายสามารถเสนอความต้องการและคำแนะนำให้แก่กันได้ แต่ในทางปฏิบัติ คณะกรรมการนี้กลายเป็นช่องทางให้ภาคธุรกิจเสนอปัญหาและความต้องการต่อรัฐบาลมากกว่าการที่รัฐบาลจะเสนอสิ่งใดต่อภาคธุรกิจ โดยปัญหาความเดือดร้อนของภาคธุรกิจแบ่งเป็น 3 ประเภทที่สำคัญ ได้แก่ 1) การขอให้ลดความล่าช้าของระบบราชการ 2) ขอให้ยกเลิกกฎหมายที่เข้มงวดซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของภาคธุรกิจ และ 3) ปัญหาอัตราภาษีที่สูงเกินไป

กรอ.ยังมีหน้าที่ในการส่งเสริมสมาคมธุรกิจ โดยกรอ.ได้เปิดโอกาสให้สมาคมอุตสาหกรรมไทย หอการค้าไทย สมาคมธนาคารไทย และหอการค้าจังหวัดต่างๆ ได้มีช่องทางในการเข้าถึงการเจรจาหารือนโยบายของรัฐในระดับสูงอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนและเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้กรอ.ยังช่วยให้เกิดบรรยากาศทั่วไปที่อำนวยความสะดวกให้ปัญหาและข้อเรียกร้องต่างๆ จากภาคธุรกิจได้รับการตอบสนองดีกว่าเมื่อก่อน

สำหรับปัจจัยในการเติบโตของกรอ.นั้นเกิดจากความพยายามของหลายฝ่าย เริ่มต้นที่รัฐบาล โดยรัฐบาลยังช่วยหนุนให้สมาคมแนวหน้าในการนำเอาสมาคมที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมงานกับกรอ. นอกจากนี้ รัฐได้แทรกแซงในการพัฒนาการรวมกลุ่มของธุรกิจ อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่รัฐบาลโดยลำพังที่พยายามจะเสริมความเข้มแข็งให้กับกลุ่มธุรกิจและวางแนวทางการสัมพันธไมตรีกับกลุ่มธุรกิจกลุ่มธุรกิจ ผู้นำธุรกิจและสมาคมต่างๆ เองก็ได้มีความพยายามเช่นกัน ที่สำคัญที่สุดคือการกดดันของสมาคมประเภทองค์กรประสานทั้งสามองค์กรที่เริ่มต้นผลักดันให้ก่อตั้งกรอ.ขึ้น อีกทั้งนักธุรกิจยังก่อตั้งหรือปรับปรุงองค์กรประสานหรือสหพันธ์ต่างๆ โดยการริเริ่มของพวกเขาเอง ซึ่งกลายเป็นรากฐานของระบบกรอ.

สมาคมธุรกิจในทศวรรษที่ผ่านมาได้ก้าวมาเป็นตัวแสดงในการกำหนดนโยบายที่สำคัญในการพัฒนาระบบตัวแทนของธุรกิจ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เอื้ออำนวยต่อความพยายามของรัฐและภาคธุรกิจในการยกระดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจ ส่วนการได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากภาคต่างประเทศก็มีความสำคัญมากด้วย แต่อย่างไรก็ตาม หากปราศจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่สำคัญของไทยใน 25 ปีที่ผ่านมาและการริเริ่มหรือความสามารถของตัวแสดงในประเทศก็จะมีพื้นฐานเพียงพอที่จะทำให้ปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลสำคัญในระบบตัวแทนของธุรกิจ

ในงานวิจัยนี้ เอนกได้นำเสนอประเด็นสำคัญ 3 ประเด็น ได้แก่

๑. การที่สมาคมธุรกิจในประเทศไทยได้พัฒนาขึ้นเป็น “กลุ่มผลประโยชน์” นอกกรอบราชการที่มีความเป็นอิสระ ทำงานอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 กลุ่มธุรกิจมีบทบาทในการเริ่มนโยบายอันนำไปสู่การก่อตั้งระบบกรอ.ขึ้น ซึ่งเป็นพัฒนาการก้าวสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับภาคธุรกิจตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1980

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจใกล้เคียงกับตัวแบบภาคิรัฐ-สังคมนิยม (Corporatism) หลายด้าน การอุปถัมภ์และการสนับสนุนจากรัฐบาลมีผลอย่างมากต่อการพัฒนาสมาคมธุรกิจ แต่ก็ไม่ใช่รูปแบบของภาคิรัฐ-สังคมนิยมโดยรัฐนำ ยังมีลักษณะสำคัญๆ ของพหุนิยมอยู่ด้วย สมาคมธุรกิจยังคงมีความเป็นอิสระในการติดต่อกับหน่วยงานข้าราชการต่างๆ ได้โดยตรง และที่สำคัญ สมาคมต่างๆ สามารถแข่งขันกันได้ในลักษณะพหุนิยม

นอกจากนั้น ได้เกิดองค์กรที่ไม่จดทะเบียนและไม่เป็นนิติบุคคลที่เป็นองค์กรระดับสูงสุด และทำงานอย่างอิสระจากองค์กรประสานสูงสุดตามกฎหมายเกิดขึ้นด้วย เช่น คณะกรรมการร่วมถาวรว่าด้วยการค้า อุตสาหกรรมและการธนาคาร, หอการค้าระหว่างจังหวัดแห่งประเทศไทย, สหพันธ์อุตสาหกรรมสิ่งทอไทย, และสหพันธ์หอการค้าต่างประเทศในประเทศไทย คณะกรรมการร่วมถาวรว่าด้วยการค้า อุตสาหกรรมและการธนาคาร เป็นองค์กรที่ทำงานใกล้ชิดกับรัฐบาล รัฐบาลไม่เพียงแต่ปล่อยให้ห้องค์กรที่ริเริ่มขึ้นโดยภาคธุรกิจซึ่งไม่เป็นนิติบุคคลมาแข่งขันกับองค์กรที่รัฐจัดระเบียบให้ แต่รัฐบาลยังให้การยอมรับต่อองค์กรที่ทำงานได้ดีอีกด้วย แม้สหภาพการค้าเป็นองค์กรสูงสุดอย่างเป็นทางการตามกฎหมายองค์กรเดียวของภาคธุรกิจทั้งหมด แต่คณะกรรมการร่วมว่าด้วยการค้า อุตสาหกรรมและการธนาคารก็ได้รับการรับรองจากรัฐบาลและภาคธุรกิจว่าเป็นองค์กรตัวแทนของธุรกิจได้ โดยมีบทบาททางด้านการกำหนดนโยบายของรัฐ

แม้รัฐบาลจะมีอำนาจในการแทรกแซงสมาคมธุรกิจต่างๆ แต่ในทางปฏิบัติ สมาคมก็มีอิสระสูงการผลักดันนโยบายของรัฐ และมีความเป็นอิสระและเสรีภาพในการดำเนินการของตนในระดับสูง

ภาคธุรกิจยังมีบทบาทในการริเริ่มและผลักดันนโยบาย เช่น การเปิดเสรีการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้านที่ใช้ระบอบสังคมนิยม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขนโยบายต่างๆ และการสกัดกั้นขัดขวางนโยบาย บางสมาคมก็มีส่วนร่วมในการร่างกฎหมายต่างๆ ที่ควบคุมการทำงานของภาคธุรกิจด้วย และที่สำคัญ หอการค้าจังหวัดต่างๆ เมื่อรวมตัวกันแล้วก็พัฒนาขึ้นเป็นตัวแสดงทางนโยบายที่สำคัญ ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเป็นอิสระทางการเมืองและควมมีประสิทธิภาพของกลุ่มธุรกิจ การที่รัฐบาลตอบสนองต่อความต้องการ ปัญหาและข้อเรียกร้องของภาคธุรกิจทำให้สมาคมธุรกิจมีความมั่นใจที่เพิ่มขึ้น

สมาคมธุรกิจยังเป็นช่องทางที่สำคัญสำหรับธุรกิจที่จะมุ่งหาผลประโยชน์ร่วมกันในระดับนโยบาย มีเหตุผลที่น่าเชื่อได้ว่า ในภาพรวม ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์จะลดความสัมพันธ์ลง ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่ยังมีอยู่ก็ไม่มากมายเท่าที่เคยเป็นมาในยุคการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย

สำหรับปัจจัยด้านองค์กรในการจัดการความขัดแย้งทางธุรกิจ สมาคมธุรกิจยังสามารถช่วยให้บริษัทขนาดเล็กกว่าต่อสู้กับบริษัทที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่าในทางด้านนโยบายได้

แต่อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีสมาคมใดที่มีวิสัยทัศน์หรือแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสถาบันทางการเมืองอย่างจริงจัง นอกจากหอการค้าระหว่างจังหวัดแห่งประเทศไทย ที่บุคคลสำคัญขององค์กรนี้เคยเสนอเป้าหมายระยะยาวขององค์กร คือ การสร้างให้หอการค้าจังหวัดต่างๆ ไปสู่ทิศทางของการพัฒนาประชาธิปไตย ผู้นำที่มีความตื่นตัวเหล่านี้พยายามที่จะเผยแพร่ความคิดเรื่องประชาธิปไตยในอุดมคติในหมู่หอการค้าจังหวัด ซึ่งหมายถึง ระบอบที่นักการเมืองต้องมีความซื่อสัตย์ มีความรอบรู้ในประเด็นนโยบาย และประชาชนควรจะสามารถเรียกร้องในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมจากรัฐบาลได้

กล่าวโดยสรุป สมาคมธุรกิจในฐานะกลุ่มผลประโยชน์มีความเป็นอิสระและศักยภาพในการติดต่อสัมพันธ์กับรัฐบาล ซึ่งเห็นได้จากสมาคมระดับนำซึ่งเป็นองค์กรประสานทั้งสามได้เรียกร้องให้รัฐบาลตั้งสถาบันเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับรัฐบาลอย่างใกล้ชิดและเป็นมิตร ส่วนกลุ่มสมาคมธุรกิจก็สามารถส่งผลต่อการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจในระดับสาระสำคัญได้ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจในลักษณะภาคี-สังคมนี่เกิดขึ้นไม่ได้ส่งผลต่อความเป็นอิสระของสมาคมธุรกิจอย่างจริงจังนัก และในการก่อตั้งและการดำเนินงานของสมาคมธุรกิจมีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์อยู่มากนัก อย่างไรก็ตาม แม้กลุ่มธุรกิจจะมีบทบาทด้านนโยบายของรัฐ แต่ก็ยังไม่ได้เป็นพลังสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตย

๒. สมาคมและกลุ่มธุรกิจมีบทบาทและศักยภาพทางเศรษฐกิจ ในด้าน “การกำหนดนโยบายสาธารณะ” ได้แก่ การริเริ่มนโยบาย ปรับเปลี่ยนนโยบาย หรือขัดขวางนโยบาย ตลอดจนมาตรการต่างๆ ของรัฐบาล

กลุ่มธุรกิจได้มีบทบาทในเชิงบวกต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีนัยยะสำคัญ การทำงานของภาคธุรกิจผ่านสมาคมธุรกิจและหอการค้าจังหวัดมีส่วนสำคัญในการกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจในแนวทางใหม่ของไทย โดยนักธุรกิจและสมาคมธุรกิจไทยมีบทบาทนำและริเริ่มให้ประเทศไทยหันไปใช้ยุทธศาสตร์ที่เน้นการส่งออกตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 นอกจากนี้ สมาคมธุรกิจยังผลักดันให้มีการพัฒนาเพิ่มพูนความสามารถและประสิทธิภาพของหน่วยงานรัฐ เพื่อให้สามารถสนับสนุนการดำเนินงานภาคธุรกิจได้ดี สนับสนุนให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงบทบาทให้เป็นการส่งเสริมการดำเนินงานของภาคธุรกิจมากกว่าการควบคุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ปัญหาในเรื่องความล่าช้าของระบบราชการ กฎหมายและระเบียบที่เข้มงวด และระบบภาษีที่ยุ่ยากและล้าสมัย สมาคมธุรกิจยังมีบทบาทในการเป็นผู้นำการนิยามปัญหาใหม่จากปัญหาในการกำหนดนโยบายมาเป็นปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติ อีกทั้งยังมีบทบาทในการทำให้ภาครัฐส่งเสริมอุตสาหกรรมเฉพาะอย่าง เช่น การท่องเที่ยวและธุรกิจการพิมพ์

กลุ่มสมาคมธุรกิจยังมีภารกิจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจร่วมกัน กล่าวคือ สมาคมธุรกิจพยายามริเริ่มหรือมีส่วนกำหนดแนวนโยบายของรัฐและมาตรการทางกฎหมายต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวม และเพื่อสร้างความเติบโตให้กับภาคเศรษฐกิจ ส่วนภารกิจในทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความพยายามที่สมาคมธุรกิจต่างๆ กระทำเพื่อปรับปรุงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและธุรกิจให้เป็นประโยชน์ต่อการค้าและอุตสาหกรรมที่สมาคมด้านนั้นเป็นตัวแทน เช่น การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น การวิจัยและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ การส่งเสริมการขายและอื่นๆ

สำหรับในต่างจังหวัด แต่เดิมพลังของกลุ่มนอกระบบราชการอ่อนแอที่สุด แต่เมื่อหอการค้าจังหวัดได้ก่อตัวขึ้น หอการค้าจังหวัดได้มีบทบาทเด่นในการเป็นผู้นำในการพัฒนาจังหวัด การพัฒนา

ท้องถิ่น ผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าของจังหวัดในด้านต่างๆ เช่น ด้านโครงสร้างพื้นฐาน บรรยากาศทางธุรกิจ และการกระจายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากกรุงเทพฯ สู่ต่างจังหวัดอย่างจริงจัง

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลยังคงรักษาความเป็นอิสระในการกำหนดนโยบายด้านการคลัง การเงิน และการซื้อขายหลักทรัพย์ของประเทศไว้ได้ สมาคมธุรกิจไม่สามารถมีบทบาทหรืออิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐในด้านนี้ได้เหมือนภาคธุรกิจด้านอื่นๆ และในสภาวะที่วิกฤต รัฐบาลจะไม่สนใจรับฟังความคิดเห็นของกลุ่มธุรกิจที่เกี่ยวข้องในการตัดสินใจประเด็นสำคัญหรือการปรับโครงสร้างการดำเนินงานสำหรับกลุ่มธุรกิจในภาคนี้

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มธุรกิจเป็นความสัมพันธ์แบบภาคิรัฐ-สังคมนิยม (Corporatism) ในรูปแบบ “ภาคิรัฐ-สังคมนิยมแบบเสรี” (Liberal Corporatism) มากกว่าอำนาจนิยม

ความสัมพันธ์ทางกฎหมายและสถาบันที่มีอยู่ระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มธุรกิจ ซึ่งปรากฏลักษณะความสัมพันธ์แบบภาคิรัฐ-สังคมนิยมไม่ได้ส่งผลมากนักต่อความเป็นอิสระและประสิทธิภาพของภาคธุรกิจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย เพราะระบบสมาคมธุรกิจในปัจจุบันใช้หลักของความเป็นอิสระของกลุ่มในการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ และให้มีการแข่งขันอย่างเสรีระหว่างกลุ่มต่างๆ อยู่แล้ว

การเมืองไทยที่อยู่ใต้ระบอบอำมาตยาธิปไตยระหว่าง ค.ศ. 1932 – 1973 (พ.ศ. 2475 - 2516) นักธุรกิจไม่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายรัฐ ทำได้แค่การรักษาผลประโยชน์ของตน โดยการใช้วิธีลับเฉพาะตัวเท่านั้น ซึ่งในขณะนี้ ประเทศไทยไม่ได้เป็นเช่นนั้นทั้งหมด การศึกษาของเอนกยีนยันว่า *การเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยของไทยกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว* สมาคมธุรกิจทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดได้พัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้มแข็ง มีทิศทางที่ชัดเจน มุ่งมั่นและกระตือรือร้น สมาคมธุรกิจได้รับการยอมรับอย่างดีในวงการเมืองตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 โดยกลุ่มธุรกิจได้มีบทบาทในการให้คำปรึกษา ริเริ่ม ปรับแก้ไข หรือแม้กระทั่งขัดขวางกฎหมาย และนโยบายทางเศรษฐกิจบางนโยบาย ที่สำคัญคือ สมาคมธุรกิจได้มีบทบาทในการก่อตั้งกรอบในระดับชาติ ซึ่งกลายเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับภาคธุรกิจ

แม้การเมืองไทยยังคงเป็นอำมาตยาธิปไตยอยู่ อย่างน้อยในเรื่องการกำหนดนโยบายบางด้าน เช่น ด้านการทหารและความมั่นคง ที่ยังอยู่ในมือของข้าราชการทหาร แต่เป็นที่แน่ชัดว่า การตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายทางเศรษฐกิจที่สำคัญมิได้ถูกผูกขาดอยู่ในมือของข้าราชการอีกต่อไป นอกจากนั้น รัฐมนตรีที่รับผิดชอบด้านเศรษฐกิจในปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) ส่วนใหญ่เป็นนักการเมืองอาชีพที่มีภูมิหลังมาจากภาคธุรกิจมากกว่าข้าราชการระดับสูงที่อยู่ในราชการหรือที่เกษียณอายุแล้วเช่นในอดีต

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและกลุ่มธุรกิจของไทยในปัจจุบันดูเหมือนจะเป็นไปแนวทาง “ภาคิรัฐ-สังคมนิยม” (Corporatist Model) มากกว่าแบบพหุนิยม (Pluralist Model) กล่าวคือ ในแนวทาง “ภาคิรัฐ-สังคมนิยม” รัฐมิได้มีบทบาทอย่างจำกัดอย่างแบบพหุนิยม โดยรัฐไทยมีส่วนสำคัญในการก่อตั้ง

ระบบกรอ. และส่งเสริมองค์กรระดับสูงของภาคธุรกิจและหอการค้าจังหวัด องค์กรระดับสูงทั้ง 4 องค์กร ได้แก่ สภาหอการค้า หอการค้าไทย สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยและสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ได้รับการรับรองสถานะทางกฎหมายจากรัฐบาล นอกจากนี้ ยังมีการจำกัดจำนวนองค์กรที่เป็นตัวแทนของบางสาขาธุรกิจ เช่น หอการค้าของชาวต่างชาติและหอการค้าจังหวัด นอกจากนี้ สมาคมธุรกิจหลายประเภทได้ทำงานร่วมกับหน่วยงานราชการในการนำนโยบายและมาตรการต่างๆ ไปปฏิบัติ

รัฐบาลไทยยังมีความสามารถในการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับกลุ่มต่างๆ ได้อย่างอิสระ ถ้ารัฐบาลต้องการ เช่น การตั้งระบบกรอ. ขึ้น ไม่ได้เพียงเพราะแรงกดดันจากภาคธุรกิจเท่านั้น แต่ในทางกลับกัน รัฐบาลก็มองเห็นประโยชน์ที่ได้รับจากกลุ่มธุรกิจหลายด้านด้วย คือ การร่วมกันแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง การปรับปรุงประสิทธิภาพของระบบราชการ และช่วยลดระบบอุปถัมภ์ในทางที่ไม่ถูกต้องระหว่างข้าราชการกับนักธุรกิจ แต่สำหรับเรื่องนโยบายการเงินการคลังแล้ว เมื่อรัฐบาลต้องตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายที่สำคัญ รัฐบาลก็ไม่ให้ภาคธุรกิจเข้ามามีส่วนร่วม และบางครั้งถึงกับขัดแย้งกับสมาคมในธุรกิจการเงิน

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มธุรกิจภายในประเทศก็ไม่ได้เป็นไปตามตัวแบบภาคีรัฐ-สังคมนิยมเต็มที่ สมาคมธุรกิจต่างๆ ยังมีความเป็นอิสระในระดับสูง และสามารถแข่งขันกันได้อย่างเสรี กฎหมายไม่ได้กำหนดให้ผู้ประกอบการธุรกิจและบริษัทต่างๆ ต้องเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมธุรกิจ ยกเว้นบางกรณีเท่านั้น นอกจากนี้ แม้องค์กรระดับสูงจะได้รับสถานภาพพิเศษจากรัฐบาลและสามารถเข้าไปถึงกลไกสถาบันของรัฐได้ แต่สมาคมธุรกิจอื่นๆ ก็มีอิสระที่จะติดต่อหรือลှอบบี้หน่วยงานของรัฐหรือข้าราชการได้โดยตรงเช่นกัน

แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจของไทยจะมีลักษณะค่อนข้างอิสระ เอนกกล่าวว่าสถานะของความสัมพันธ์แบบใหม่นี้จะสามารถวิเคราะห์ได้ดีที่สุด เมื่อมองจากแนวคิดแบบภาคีรัฐ-สังคมนิยม เพราะรัฐมีบทบาทอย่างกว้างขวางในการส่งเสริมสมาคมธุรกิจ และจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจ และระหว่างธุรกิจด้วยกันเอง รัฐและเอกชนมีปฏิสัมพันธ์ในทางพึ่งพาอาศัยกันและกัน ในขณะเดียวกัน ภาคธุรกิจกลับเป็นฝ่ายเรียกร้องให้รัฐให้การรับรองและการอุปถัมภ์สมาคมธุรกิจต่างๆ ตลอดจนขอมีสถานภาพที่ปรึกษาอย่างถาวรในกระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐ แทนที่จะพยายามต่อต้านการแทรกแซงของรัฐ ดังนั้น จึงเป็นที่แน่ชัดว่าทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจมิได้มีแนวคิดแบบพหุนิยมที่มองว่า รัฐไม่ควรเข้าไปแทรกแซงกิจการของสมาคม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม

ความสัมพันธ์แบบภาคีรัฐ-สังคมนิยมมี 2 แบบ คือ ภาคีรัฐ-สังคมนิยมแบบเสรี (Liberal Corporatism) ที่มีภาคสังคมนิยมเป็นฝ่ายนำ และภาคีรัฐ-สังคมนิยมแบบอำนาจนิยม (Authoritarian Corporatism) ที่มีรัฐเป็นฝ่ายนำ ระบบภาคีรัฐ-สังคมนิยมแบบเสรีมีลักษณะเด่นอยู่ที่ความเป็นอิสระ ความเป็นตัวของตัวเองค่อนข้างสูงของกลุ่มต่างๆ ภาคเอกชนมีบทบาทหลักในการจัดตั้งและดำเนินงานของกลุ่มที่เป็นตัวแทน

ของพวกเขา มีการแข่งขันอย่างเสรีของกลุ่มต่างๆ และมีบทบาทอยู่ในระบบการไกล่เกลี่ยผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มกับรัฐ

ในอดีตอาจมองได้ว่า ภาคิรัฐ-สังคมของไทยเป็นแบบอำนาจนิยม แต่ในขณะนี้ได้เปลี่ยนไปแล้ว ความเป็นภาคิรัฐ-สังคมของไทยในปัจจุบันไม่ได้มีความสัมพันธ์ในระบอบเผด็จการอำนาจนิยมอีกต่อไป แม้ว่าการเมืองไทยยังคงไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ แต่ในระยะหลังนี้ การเมืองไทยก็พัฒนาไปไกลจากความเป็นอำนาจนิยมแบบแฝงแล้ว กล่าวคือ มีระบบพรรคการเมืองหลายพรรค มีการเลือกตั้งที่มีการแข่งขัน ไม่ใช่ระบอบที่มีพรรคการเมืองของทางการหรือพรรคการเมืองของทหาร ทำการปกครองเพียงพรรคเดียว ระบบการเมืองได้เปิดให้มีการแข่งขันที่เสรีอย่างกว้างขวาง โดยทางหลักการ พรรคการเมืองที่ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งจะได้เป็นผู้จัดตั้งรัฐบาล โดยมีรัฐมนตรีทั้งหมดเป็นนักการเมืองที่ได้รับการเลือกตั้ง แม้ไทยยังมีการใช้ระบบสองสภา แต่วุฒิสภาจากการแต่งตั้งก็มีอำนาจน้อยกว่าสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากเลือกตั้ง

เมื่อพิจารณาถึงเสรีภาพในการรวมกลุ่มเป็นสมาคม ก็มีการเคารพเสรีภาพในการรวมกลุ่มเป็นสมาคมและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น โดยไม่มีการกำหนดบังคับให้บุคคล บริษัท หรือสมาคมเข้าเป็นสมาชิกในสมาคมธุรกิจต่างๆ และแม้กฎหมายจะเปิดช่องทางให้รัฐแทรกแซงในกิจการของสมาคมธุรกิจต่างๆ ก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติ รัฐบาลได้เข้าไปควบคุมการทำงานของสมาคมธุรกิจต่างๆ น้อยมาก มาตรการของรัฐเกี่ยวกับกลุ่มธุรกิจส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการส่งเสริมมากกว่าการควบคุมจำกัด สมาคมธุรกิจต่างๆ สามารถติดต่อกับรัฐบาลในระดับต่างๆ ได้โดยตรงและผ่านช่องทางต่างๆ ได้มากมาย

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับภาคธุรกิจในปัจจุบันมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบ “ภาคิรัฐ-สังคมแบบเสรี” มากกว่าภาคิรัฐ-สังคมแบบอำนาจนิยม ภาคธุรกิจและภาคิรัฐของไทยต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน ทั้งสองฝ่ายมีบทบาทในการพัฒนาและการปฏิบัติงานของระบบความสัมพันธ์ ภาคิรัฐ-สังคม แม้รัฐบาลมีบทบาทนำ แต่สมาคมธุรกิจก็มีความเป็นอิสระทางการเมือง และมีบทบาททางนโยบายอย่างมีประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์แบบเสรียิ่งปรากฏชัดมากขึ้นเมื่อรัฐบาลและภาคธุรกิจต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างค่อนข้างเสมอภาค มิใช่เป็นการครอบงำของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เอนกยังย้ำว่า แม้ในขณะนั้น ระบอบประชาธิปไตยของไทยจะเป็นระบอบประชาธิปไตยในโลกที่สาม แต่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจในขณะนั้นมีลักษณะเป็นภาคิและสังคมแบบเสรีที่กำลังก่อตัวขึ้นแล้ว

ขณะที่เกิดความสัมพันธ์แบบภาคิรัฐ-สังคมแบบเสรีนั้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการกำหนดแนวทางนโยบายทางเศรษฐกิจระหว่างพลังอำนาจอำมาตยาธิปไตยกับพลังนอกระบบราชการในระยะหลังๆ อยู่ที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ไม่มีใครเสียประโยชน์ พลังนอกระบบราชการไม่ได้เข้ามามีอำนาจแทนที่พลังอำมาตยาธิปไตย แต่เป็นเพราะพลังของทั้งสองส่วนต่างมีความเข้มแข็งและเป็นอิสระต่อกัน ผู้นำข้าราชการทหารและพลเรือนไม่สามารถผูกขาดการตัดสินใจในระบบการเมืองได้อีกต่อไป

เมื่อพิจารณาปัจจัยต่างๆ แล้วเอนกจึงเสนอว่า การเมืองไทยได้พ้นจากความเป็นอำมาตยาธิปไตยแล้ว อย่างน้อยก็ในด้านเศรษฐกิจ เพราะการกำหนดนโยบายของรัฐมิได้มาจากผู้นำข้าราชการแต่โดยลำพังอีกต่อไป และธุรกิจได้ก่อรูปขึ้นเป็นกลุ่มพลังทางการเมืองนอกระบบราชการแล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้สมาคมธุรกิจจะมีส่วนผลักดันให้การเมืองไทยทิ้งห่างจากความเป็นอำมาตยาธิปไตยพอสมควร แต่ไม่ถึงกับมีผลสำคัญต่อการพัฒนาสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยหรือการพัฒนาพรรคการเมือง สมาคมธุรกิจมีผลเฉพาะด้านการจำกัดอำนาจและการใช้อำนาจตามอำเภอใจของรัฐในการจัดการทางเศรษฐกิจเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบความสัมพันธ์ภาครัฐ-สังคมแบบเสรีของไทยกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจในประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกทั้งหลาย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจของไทยมีลักษณะที่น่าโดยภาครัฐน้อยกว่า เอนกเสนอว่า ไทยอาจมีความใกล้เคียงกับเกาหลีใต้ ไต้หวันและสิงคโปร์ ในแง่ที่ว่ารัฐและธุรกิจมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและสนับสนุนซึ่งกันและกัน แต่กลุ่มธุรกิจในประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกยังสามารถมีบทบาทต่อนโยบายเศรษฐกิจได้น้อยมาก ในขณะที่กลุ่มธุรกิจในประเทศไทยสามารถมีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในการริเริ่มและกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาและนโยบายที่จะนำมาซึ่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ขณะที่ดุลอำนาจจะระหว่างรัฐกับสมาคมธุรกิจในประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือไปยังไปทางรัฐ แต่สำหรับประเทศไทย ฝ่ายรัฐและสมาคมธุรกิจต่างก็มีอำนาจค่อนข้างสมดุลกว่า

เอนกยังทิ้งท้ายว่า รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาคมธุรกิจกับรัฐ ที่สมาคมธุรกิจของไทยมีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจและมีความสัมพันธ์อันดีกับรัฐจนสามารถร่วมงานกันได้ดี เป็นตัวแบบใหม่ของแนวทางการพัฒนาในประเทศโลกที่สามได้ ซึ่งแตกต่างไปจากตัวแบบที่เรียกว่า แนวทางการพัฒนาโดยมีรัฐนำของกลุ่มเอเชียตะวันออก ตัวแบบของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับธุรกิจของไทยอาจเป็นไปได้สำหรับประเทศโลกที่สาม ที่รัฐยังไม่มีพลังเข้มแข็งและไม่ได้มีประสิทธิภาพในการนำนัก

ในตอนท้ายของหนังสือเรื่อง Business Associations and the New Political Economy of Thailand: From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism เล่มที่พิมพ์เผยแพร่กับWestview Press ในปี พ.ศ. 2535 ได้กล่าวถึงการรัฐประหารในเดือนกุมภาพันธ์ 2534 ว่าการเมืองไทยได้กลับเข้าสู่ยุคเผด็จการอำนาจนิยมอีกครั้ง ดังนั้น เอนกจึงได้ตั้งคำถามว่า ประเทศไทยจะกลับเข้าสู่ยุคการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยอีกครั้งหรือไม่ แม้เอนกไม่ได้สรุปว่า ประเทศไทยจะไม่มีการยึดอำนาจของคณะทหารอีก แต่เอนกต้องการชี้ให้เห็นว่า กลุ่มพลังนอกระบบราชการที่สำคัญ คือ กลุ่มธุรกิจ ได้เติบโตขึ้นแข็งขันตลอดช่วงทศวรรษที่ 1980 โดยความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจถึงขั้นกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐได้ ทำให้นโยบายทางเศรษฐกิจมิได้เป็นของข้าราชการประจำแต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไป สมาคมธุรกิจได้มีบทบาททางนโยบายอย่างกว้างขวางและมีประสิทธิผลตั้งแต่วุฒิสภาประชาธิปไตยของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จนถึงรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

เอนกไม่ได้ถือเอาการเมืองหรือไม่มีสถาบันการเมืองที่เป็นทางการ เช่น รัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง พรรคการเมืองและสภานิติบัญญัติที่มาจาก การเลือกตั้งเป็นตัวชี้วัดการคงอยู่หรือสิ้นสุดของการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย แต่เอนกตั้งประเด็นคำถามว่า *ใครมีบทบาทสำคัญอยู่ในกระบวนการนโยบาย หากข้าราชการหรือผู้นำทางการเมืองที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แต่มาจากระบบราชการสามารถครอบงำการกำหนดนโยบายเป็นส่วนใหญ่ อาจกล่าวได้ว่า เรายังมีระบบการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย แต่หากรัฐบาลและสถาบันการเมืองที่มาจาก การเลือกตั้งและกลุ่มนอกระบบราชการมีบทบาทนำหรือบทบาทพอสมควรในกระบวนการกำหนดนโยบาย ประเทศไทยก็พ้นจากระบบอำมาตยาธิปไตยแล้ว* โดยที่ไม่เกี่ยวข้องกับการที่ประเทศเป็นประชาธิปไตย กึ่งประชาธิปไตย หรือเป็นเผด็จการอำนาจนิยม เอนกเห็นว่า *การเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยหรืออำมาตยาธิปไตยเต็มรูปแบบไม่สามารถกลับมาได้อีกแล้ว* แม้ผู้นำทหารและข้าราชการยังคงมีอำนาจและอิทธิพลที่สำคัญ แต่การจัดตั้งระบอบการปกครองหลังการรัฐประหารชี้ให้เห็นว่า แม้ในการปกครองในสภาวะฉุกเฉินที่มีลักษณะแบบอำนาจนิยมก็ไม่สามารถทำงานได้โดยปราศจากพลังนอกระบบราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาคธุรกิจ ได้ เอนกเชื่อว่า *ไม่ว่าจะเป็นระบอบการปกครองแบบใด ประเทศไทยยากที่จะรับเอาระบบอำมาตยาธิปไตยที่ผู้นำทหารและข้าราชการผูกขาดอำนาจทางการเมืองไว้โดยสิ้นเชิงไว้ ประเทศไทยได้เข้าสู่ขั้นตอนที่พ้นจากความเป็นอำมาตยาธิปไตยแล้ว* แต่เราก็ไม่สามารถกล่าวได้อย่างมั่นใจว่า *สิ่งนี้จะนำมาซึ่งการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มั่นคงและมีประสิทธิภาพได้ในระยะเวลาอันสั้น*²⁹³

โดยรวม งานวิจัยนี้ของเอนกยังไม่ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยในเชิงระบอบอย่าง ที่ควรจะเป็นกับประเทศไทยจากมุมมองของเขาอย่างตรงๆ แต่ชี้ให้เห็นถึงส่วนประกอบสำคัญของภาคสังคมในการเมือง สิ่งเขาคิดว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเชิงพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยของไทยในยุคประชาธิปไตยครึ่งใบที่มีพลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรี นั่นก็คือ การเกิดขึ้นของ “พลังนอกระบบราชการ” ได้แก่ “ชนชั้นธุรกิจ-นายทุน” ซึ่งเกิดจากการเติบโตของเศรษฐกิจและทุนนิยมของไทย โดยเอนกให้ความสนใจศึกษาบทบาทของชนชั้นธุรกิจ-นายทุนผ่าน “สมาคมธุรกิจ” ในฐานะองค์กรนอกระบบราชการที่มีพลังเพิ่มขึ้นจากอดีตอย่างเด่นชัด และเป็นชนชั้นกลางที่แท้จริง²⁹⁴ มีบทบาทเด่นชัด ซึ่งนับได้ว่าเป็นชนชั้นที่สำคัญสำหรับพัฒนาการของประชาธิปไตยในประเทศตะวันตกผู้เป็นต้นแบบของประชาธิปไตย ดังแนวคิดในงานคลาสสิกของ Barrington Moore Jr ในหนังสือเรื่อง *The Social Origin of Dictatorship and Democracy*

²⁹³ ในส่วนนี้ไม่ได้อยู่ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของเอนก เพราะเอนกได้จัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกสำเร็จตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 ก่อนมีการรัฐประหาร แต่ปรากฏในหนังสือที่มีการปรับปรุงและพิมพ์เพื่อเผยแพร่เท่านั้น

²⁹⁴ แม้กลุ่มนิสิตนักศึกษาแม้เป็นพลังนอกระบบราชการที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นแต่ยังไม่นับว่าเป็นชนชั้นกลางที่แท้จริงเพราะถือว่ายังไม่มีอาชีพ

ในกรณีของประเทศอังกฤษ หรือ Seymour Martin Lipset ในบทความเรื่อง Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy ในปี ค.ศ. 1959²⁹⁵

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือ การแสดงพลังของพลังนอกระบบราชการอย่างสมาคมธุรกิจ เป็นก้าวสำคัญของประชาธิปไตยของไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ตกอยู่ในกับดัก การครอบงำของระบบราชการมากกว่า 40 ปี อันเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ “เป็นการก้าวข้ามผ่านออกจากการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยเต็มรูปแบบ” ที่ผู้นำข้าราชการทั้งทหารและพลเรือน ตลอดจนระบบราชการ ครอบงำการเมืองการปกครองของไทย และการกำหนดนโยบายสาธารณะ ในยุคการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย ข้าราชการเป็นทั้งผู้กำหนดนโยบายและนำนโยบายไปปฏิบัติ ทำให้ไม่เกิดการถ่วงดุลระหว่างสองบทบาทนี้ได้

อย่างไรก็ตาม เอนกไม่ได้ปฏิเสธข้าราชการและระบบราชการ รวมทั้งทหาร ที่เป็นส่วนหนึ่งในระบอบประชาธิปไตย เพียงแต่ต้องอยู่ในบทบาทที่เหมาะสมเท่านั้น คือ อยู่ภายใต้การกำกับของฝ่ายบริหาร อีกทั้งข้าราชการที่ยังอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ไม่ควรดำรงตำแหน่งทางการเมืองไปพร้อมกัน

ย้อนไปในยุคที่การเมืองไทยมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตยก่อนยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม เอนกมองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ (The Monarchy) เป็นพลังนอกระบบราชการ (Extra-bureaucratic Forces) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐเช่นกัน แต่มีความอ่อนแอ เอนกได้กล่าวไว้ว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้การเมืองไทยมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตยก็คือความอ่อนแอของพลังนอกระบบราชการ

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงยุครัฐบาลพลเอกเปรม เอนกกล่าวว่า รัฐบาลมีความมั่นคงเป็นพิเศษ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์ และการสนับสนุนของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ช่วยให้พลเอกเปรม รอดพ้นจากการถูกยึดอำนาจถึง 2 ครั้ง เอนกกล่าวถึงปัจจัยสำคัญในการอยู่รอดของรัฐบาลพลเอกเปรม ว่า ได้รับการสนับสนุนจากกองทัพหรือพระมหากษัตริย์ (The Monarchy) ซึ่งมีความสำคัญมากกว่าการสนับสนุนจากพรรคการเมือง

งานวิจัยนี้ เอนกได้ศึกษาเพื่อดูผลกระทบในวงกว้างของบทบาทของสมาคมธุรกิจที่มีต่อเศรษฐกิจโดยรวม ซึ่งแทบไม่เคยมีคนศึกษามาก่อน ยกเว้นงานที่มีความเกี่ยวข้องกับสมาคมธุรกิจของ ณรงค์ เพชรประเสริฐ ในปี ค.ศ. 1975, มนตรี เจนวิทย์การ ในปี ค.ศ. 1979, สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ ในปี ค.ศ. 1982 และแสวง รัตนมงคลมาศ ในปี ค.ศ. 1986 ที่ให้ความสนใจกับสมาคมธุรกิจ แต่ก็ไม่ได้ศึกษาในลักษณะที่มองสมาคมธุรกิจในฐานะกลุ่มผลประโยชน์ที่เป็นอิสระและมี

²⁹⁵ Seymour Martin Lipset, “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy,” *The American Political Science Review* 53(1) (Mar., 1959): p. 69 - 105.

ประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง จนกระทั่งล้มล้างการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยในแบบเดิมๆ อย่างน้อยก็ในด้านเศรษฐกิจได้

เอนกไม่ได้เสนอว่า การเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยได้หมดสิ้นไปแล้วทั้งหมดในทุกด้าน แต่อย่างน้อยก็ไม่เหมือนเดิมในด้านเศรษฐกิจ พลังนอกระบบราชการอย่างสมาคมธุรกิจเป็นกลุ่มนอกระบบราชการที่เข้มแข็งที่สุดตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 ได้ทำลายอุปสรรคของประชาธิปไตยในด้านการผู้ขาดการกำหนดนโยบายรัฐด้านเศรษฐกิจของข้าราชการออกไป

สมาคมธุรกิจในงานนี้ของเอนกก็สามารถมองเป็นต้นแบบสำหรับพลังนอกระบบราชการกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มแรงงาน กลุ่มผู้บริโภค กลุ่มลูกจ้าง ตลอดจนกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่นอกเหนือจากมิติทางเศรษฐกิจ ที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาธิปไตยไทยและทำลายการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยโดยมีความหมายเป็นองค์ประกอบสำคัญของประชาธิปไตยที่มั่นคงได้ โดยต้องมีลักษณะดังนี้

๑. การเป็น “กลุ่มผลประโยชน์” ที่มีความเป็นอิสระจากรัฐและองค์กรอื่นๆ มีการแข่งขันที่เสรี
๒. สามารถทำงานอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ เป็นตัวแสดงที่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายและมาตรการต่างๆ ของรัฐ หรือสามารถเสนอข้อเรียกร้องต่างๆ ต่อรัฐบาล โดยรัฐบาลตอบสนอง
๓. ดำเนินงานด้วยวิถีทางที่ถูกต้องตามกฎหมาย ไม่มีลักษณะการทำงานที่ผิดกฎหมาย เช่น ใช้ระบบอุปถัมภ์หรือการให้สินบนได้ไต่กับข้าราชการ

อย่างไรก็ตาม บทบาทและคุณลักษณะทั้งหมดนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากรัฐเองไม่ปรับตัว โดยเปิดโอกาสให้พลังนอกระบบราชการมีบทบาททางการเมืองทางการกำหนดนโยบายมากขึ้น ทำให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นด้วยเหตุผลต่างๆ นานา แม้ว่าจะไม่เกี่ยวกับในการพัฒนาระบบให้เป็นประชาธิปไตยโดยตรง เช่น ในกรณีนี้ รัฐบาลในยุคนั้นต้องการให้สมาคมธุรกิจเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง การปรับปรุงประสิทธิภาพของระบบราชการ และอื่นๆ นอกจากนั้น หากสมาคมธุรกิจไม่มีความเข้มแข็งอยู่ก่อนแล้ว ก็ไม่น่าทำให้รัฐเปิดทางให้สมาคมธุรกิจมีบทบาททางการเมืองได้

นอกจากนั้น การที่เอนกสนใจตัวแบบภาคีรัฐ-สังคมแบบเสรี สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคธุรกิจ ที่รัฐเปิดโอกาสให้ภาคธุรกิจเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้นั้น เป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบทวิภาคี มิใช่พหุภาคี ซึ่งเอนกก็มองว่า ตัวแบบนี้ยังมีจุดอ่อนที่ยังไม่ครอบคลุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับภาคเศรษฐกิจของไทยทั้งหมด เช่น ยังขาดฝ่ายลูกจ้าง แรงงาน ผู้บริโภค และภาคประชาชน เข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบายของรัฐในความสัมพันธ์นี้ด้วย

ดังนั้น แม้งานนี้จะเสนอตัวอย่างที่ดีของพลังนอกระบบราชการที่เป็นกลุ่มผลประโยชน์ในการมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐในแนวทางที่สนับสนุนประชาธิปไตย และช่วยทำลายการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยอันเป็นเป้าหมายที่ไม่พึงประสงค์ของระบอบประชาธิปไตย แต่เอนกก็ไม่ละเลยทางบทบาทที่

ควรจะเป็นของสถาบันการเมืองและตัวแสดงอื่นๆ ที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย เพียงแต่ไม่ใช่จุดสนใจหรือตัวชี้วัดการก้าวข้ามการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยในงานวิจัยนี้

เอนกยังได้บ่งบอกถึงข้อจำกัดของบทบาทสมาคมธุรกิจไว้ว่า ยังไม่ถึงกับมีผลสำคัญต่อการพัฒนาสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยเฉพาะการเมืองและการเลือกตั้ง กล่าวคือ บทบาทสมาคมธุรกิจเป็นพลังนอกระบบราชการที่ได้ทำลายระบอบอำมาตยาธิปไตยอันเป็นอุปสรรคของประชาธิปไตย กลุ่มธุรกิจมีบทบาทในด้านนโยบายของรัฐ นับเป็นจุดเริ่มต้นของความเป็นพหุนิยมสมัยใหม่ แต่บทบาทนี้ก็ยังไม่เพียงพอในการพัฒนาสถาบันทางการเมืองของไทยซึ่งจะส่งผลให้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยในประเทศไทยตั้งมั่นได้ นับว่ากลุ่มธุรกิจยังไม่เป็นพลังสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตย

งานนี้แสดงให้เห็นว่า เอนกมองความสัมพันธ์ของอำมาตยาธิปไตยและความเป็นประชาธิปไตยแยกจากกัน แม้ประเทศไทยได้พ้นจากความเป็นอำมาตยาธิปไตยแล้ว แต่ปัจจัยเพียงเท่านี้ก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่า เราเป็นประชาธิปไตยแล้วทั้งหมด ความสัมพันธ์นี้เป็นได้เพียงแนวทางที่ช่วยสนับสนุนประชาธิปไตย เพราะมันเป็นเรื่องที่ไม่พึงประสงค์ของระบอบประชาธิปไตย

6) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทสัมภาษณ์เรื่อง “นานาทศนะกับ 60 ปีประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2535)²⁹⁶

สำหรับบทสัมภาษณ์ เรื่อง “นานาทศนะกับ 60 ปีประชาธิปไตย” ในปี พ.ศ. 2535 นี้ เอนกยืนยันว่า “การปกครองระบอบประชาธิปไตย คือ การปกครองโดยประชาชน” “โดยประชาชน” (By the People) ในที่นี้จะออกมาในรูปแบบของกลไกทางการเมืองที่จะทำให้การปกครองนั้นเป็นไปตามจุดประสงค์ที่ประชาชนต้องการ และมีวิธีที่จะขจัดผู้ปกครองนั้นออกไปด้วยวิธีการซึ่งอาศัยความคิดเห็นของประชาชน หากนำตัวชี้วัดนี้มาวัดความเป็นประชาธิปไตยของไทยตลอด 60 ปีที่ผ่านมา พบว่า ก็มีความเป็นประชาธิปไตยแค่ในระดับหนึ่ง เพราะกลไกทางการเมืองของไทยที่ใช้ด้วยการทำโดยประชาชนน้อยมาก

เอนกมองว่า ประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่เหมาะสมและไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของไทย เพราะปัจจุบันการพัฒนาเศรษฐกิจต้องอาศัยความมั่นคงทางการเมืองและเสียงจากประชาชนมากขึ้น เมื่อเราเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นแบบอื่นที่ไม่ใช่ประชาธิปไตยจะเกิดความรุนแรงทางการเมืองและความไม่มั่นคงทางการเมืองขึ้น ด้วยสาเหตุนี้ชนชั้นกลางไทยจะมีบทบาททางการเมืองมากขึ้นในการไม่ยอมรับทหารในระบอบเผด็จการ

²⁹⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์(บทสัมภาษณ์), “นานาทศนะกับ 60 ปี ประชาธิปไตย,” วารสารสมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ (ม.ย.-ส.ค. 2535): หน้า 16-18.

เอนกย้ำว่า การพัฒนาระบบการเมืองไทยที่สำคัญคือ *การพัฒนาทางความคิดในการมองปัญหาเสียใหม่ โดยมองให้เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยต้องมีวิธีการแก้ไขปัญหาแบบประชาธิปไตย ไม่ใช่การแก้ปัญหาโดยการไปเรียกทหารเข้าแทรกแซง*

สำหรับเรื่องเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างแรงกับรัฐบาลจากการเลือกตั้ง อันที่จริงแล้ว เอนกมองว่า เป็นอันตรายต่อระบบประชาธิปไตยในแง่ที่หากมีการเปิดโปงในลักษณะที่ทำให้คนเสื่อมศรัทธาต่อระบอบประชาธิปไตย เราก็กำลังเป็นเครื่องมือของเผด็จการ เปิดช่องให้ทหารนำข้ออ้างต่างๆ มาใช้ในการยึดอำนาจได้ เอนกย้ำว่า ประวัติศาสตร์ยืนยันว่าการรัฐประหารไม่สามารถแก้ปัญหาอะไรได้ หากเป็นการวิจารณ์ที่สร้างสรรค์ ต้องเป็นการวิจารณ์เพื่อให้เห็นว่ามีปัญหาอะไรก็ต้องแก้ไข มีทางออกใดที่จะแก้ไขในระบอบประชาธิปไตย

ในบทสัมภาษณ์นี้ เอนกได้กล่าวชัดเจนว่า *“ระบอบประชาธิปไตย คือ การปกครองโดยประชาชน”* การกระทำโดยประชาชนเองเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของกลไกทางการเมืองใดๆ ซึ่งจะนำไปสู่จุดประสงค์ที่ประชาชนต้องการเอง ส่วนวิธีการพัฒนาการเมืองไทยที่สำคัญคือ *“การพัฒนาทางความคิดของประชาชนในการมองปัญหาให้เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยต้องมีวิธีการแก้ไขปัญหาแบบประชาธิปไตย ไม่ใช่การแก้ปัญหาโดยการไปเรียกทหารเข้าแทรกแซง”* สำหรับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ต้องสร้างสรรค์ เป็นการวิจารณ์เพื่อให้เห็นว่ามีปัญหาอะไรและมีทางออกที่จะแก้ไขในระบอบประชาธิปไตยได้

7) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ **“มือบมือถือ: ขนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2536)**²⁹⁷

มือบมือถือ: ขนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย เป็นหนังสือภาษาไทยเล่มแรกของเอนกที่เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2536 หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ซึ่งก่อนหน้านั้น “ขนชั้นกลาง” มีบทบาทสำคัญทางการเมืองเป็นอย่างมาก ตั้งแต่การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ หนังสือเล่มนี้เป็นการรวมบทความที่เอนกได้เขียนระหว่างปี พ.ศ. 2533 – 2535 จำนวน 5 บทความ โดยสิ่งที่เอนกสนใจคือ *“ทำอย่างไรเราจึงจะหลุดพ้นจากแกว่งไกวไปมาระหว่างการปฏิวัติรัฐประหารกับการลุกฮือของประชาชนเพื่อขับไล่รัฐบาล”* ด้วยเอนกเห็นว่า ปัญหาหลักของประชาธิปไตยไทยคือความไม่ต่อเนื่องของประชาธิปไตย ด้วยการขัดจังหวะโดยการที่ประชาชนเชื่อใจให้คณะทหารทำรัฐประหารล้มล้างประชาธิปไตย แต่เมื่อคณะทหารได้อำนาจปกครองประเทศแล้วประชาชนก็ขับไล่

²⁹⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, มือบมือถือ: ขนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2536).

เอนกสนใจต่อพลังใหม่ทางการเมือง ได้แก่ “มือบมือถือ” ของ “ชนชั้นกลาง-นักธุรกิจ” ที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในรอบ 2 - 3 ทศวรรษที่ผ่านมา มากกว่าจะสนใจพลังทางการเมืองเก่าอย่างทหารและข้าราชการซึ่งเรียกว่า อำมาตยาธิปไตย ที่ได้อ่อนบทบาททางการเมืองลงไปมาก

เอนกยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นกลาง-นักธุรกิจและพลังอำมาตยาธิปไตย ในสองลักษณะที่ขัดแย้งกัน ได้แก่ การคัดค้านอำนาจในการปกครองของอำมาตยาธิปไตย อย่างกรณีเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นพันธมิตรกับอำมาตยาธิปไตยได้ ในลักษณะที่ชนชั้นกลางชาวเมืองสนับสนุนทหารในการทำรัฐประหารเกิดขึ้นได้เสมอ

เอนกกล่าวว่า สังคมมีการมองประชาธิปไตยแตกต่างเป็น 2 ทาง คือ 1) ประชาธิปไตยแบบชนชั้นกลาง-ธุรกิจ ซึ่งเน้นนโยบาย หลักการ กับ 2) ประชาธิปไตยแบบชาวนาชาวนไร่ ซึ่งเน้นเรื่องระบบอุปถัมภ์ โดยเราต้องการแก้ไขความขัดแย้งระหว่าง 2 มุมมองนี้อย่างเร่งด่วน ต้องอาศัยความริเริ่มของเมือง ได้แก่ ชนชั้นกลางและนักธุรกิจ ที่จะต้องเข้าใจปัญหาและความต้องการของชนบท และมองปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ที่ทำให้ได้ผู้แทนที่ไม่เป็นที่ยอมรับของชนชั้นกลางและนักธุรกิจ ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ชาวเมืองต้องเลิกใช้คณะทหารเป็นทางออกของปัญหาประชาธิปไตย แต่จะต้องผลักดันให้มีการสร้างกฎเกณฑ์และกลไกเพื่อลดอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ เอนกเน้นย้ำว่าการแก้ปัญหาขั้นมูลฐานต้องมุ่งลดความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบททางด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อลดช่องว่างทางความคิดทางการเมืองระหว่างกัน นี่คือนโยบายที่เป็นอยู่จริงของประชาธิปไตยไทย

ดังนั้น ในงานนี้เห็นได้ว่า เอนกจึงสนใจ “ชนชั้นกลางและนักธุรกิจ” ในฐานะปัจเจกชนที่มารวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อแสดงพลังทางการเมืองทั้งสนับสนุนและขัดขวางประชาธิปไตย มิได้สนใจในฐานะเป็นกลุ่มผลประโยชน์ถาวรอย่างสมาคมธุรกิจ เอนกเริ่มแสดงให้เห็นความแตกต่างของมุมมองต่อประชาธิปไตยของชนชั้นกลาง-ธุรกิจและชาวนาชาวนไร่ ในลักษณะของความแตกต่างระหว่างสองนคราของประชาธิปไตยในเมืองไทยเบื้องต้นในหนังสือเล่มนี้แล้ว ก่อนที่จะลงรายละเอียดในหนังสือ เรื่อง “สองนคราประชาธิปไตย” ส่วนการแก้ไขปัญหาของปรากฏการณ์ทางการเมืองนี้ ในความคิดของเอนก เป็นบทบาทของ “ชนชั้นกลางชาวเมือง” ทั้งในการแก้ปัญหาทั้งในระยะเฉพาะหน้าและระยะยาว ดังนั้น จุดสนใจหลักของเอนกในหนังสือเล่มนี้อยู่ที่บทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางและนักธุรกิจในการพัฒนาประชาธิปไตยไทย ด้วยเป็นชนชั้นที่แข็งแกร่งกว่าชนชั้นอื่นๆ อีกทั้งมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในประเทศไทย และยังมีเสียงดังในสังคม

ในบทที่ 1 ชื่อ **“ความล่าช้าทางประวัติศาสตร์: กำเนิด ปัญหา และทางออกของประชาธิปไตย”** ได้เขียนขึ้นหลังการรัฐประหารในเดือนกุมภาพันธ์ 2534 ไม่กี่เดือน เอนกกล่าวถึงการรัฐประหารที่เกิดขึ้นว่า ได้แสดงให้เห็นถึงอุปสรรค 3 ประการในการสถาปนา “ระบอบเสรีประชาธิปไตย” ของไทยให้ยั่งยืน ได้แก่ 1) การซื้อขายเสียงในการเลือกตั้ง 2) ปัญหาคุณธรรมและความสามารถของนักการเมือง และ 3) ความเข้มแข็งทางการเมืองของคณะทหาร โดยปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นจาก

“ความล่าช้าทางประวัติศาสตร์ของการกำเนิดระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย” เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศตะวันตก

เอนกมองว่า การพัฒนาประชาธิปไตยของไทยแตกต่างจากประเทศตะวันตก โดยการก่อกำเนิดของสถาบันประชาธิปไตยและสถาบันที่เป็นคู่แข่งสำคัญ ได้แก่ สถาบันทหาร-ราชการ และการบริหารรัฐกิจสมัยใหม่ ในประเทศตะวันตกล้วนเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน แต่ในประเทศไทย สถาบันทหารและข้าราชการ ระบบราชการและการบริหารรัฐกิจสมัยใหม่ได้เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 ในการปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ดังนั้น เมื่อมีการก่อรูปของประชาธิปไตยขึ้นในปี พ.ศ. 2475 สถาบันทหาร-ราชการก็ตั้งมั่นเข้มแข็งอยู่แล้ว

ความล่าช้าในการเริ่มต้นของประชาธิปไตยไทยทำให้เราไม่สามารถพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปได้ เช่น ในตะวันตกและญี่ปุ่น ในขณะที่ไทยเริ่มมีประชาธิปไตย ความคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการเลือกตั้งของประเทศไทย ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดของปัญญาชน สื่อมวลชน นักประชาธิปไตย หรือชนชั้นปกครอง ได้พัฒนามาถึงขั้นที่ให้สิทธิแก่ประชาชนทั่วไปแล้ว ทั้งที่ก่อนหน้านี้ในประเทศตะวันตกได้ให้สิทธิเลือกตั้งแก่คนกลุ่มเล็กๆ ก่อน ประชาธิปไตยไทยเป็นการรับความคิดเรื่องประชาธิปไตยที่เป็นความคิดล่าสุดของประเทศไทย ทำให้เกิดปัญหาการใช้ความคิดเรื่องประชาธิปไตยที่ทันสมัยเกินไป เอนกมองว่า ความล่าช้าในการเริ่มต้นของประชาธิปไตยไทยทำให้เกิดปัญหาเรื่องการซื้อขายเสียง ปัญหาด้านคุณธรรมและความสามารถของนักการเมือง และความเข้มแข็งทางการเมืองของคณะทหารและข้าราชการขึ้น

ปัญหาเรื่องการซื้อขายเสียงในการเลือกตั้ง ประชาธิปไตยตะวันตกในระยะแรกเริ่มได้ให้สิทธิเลือกตั้งแก่คนกลุ่มเล็กๆ ก่อนที่จะขยายสิทธิให้กลุ่มคนอื่น ๆ เมื่อไม่นานมานี้ ดังนั้น หากประเทศไทยสามารถย้อนประวัติศาสตร์ไปเริ่มสร้างประชาธิปไตยให้เร็วกว่านี้ได้ โดยยังอยู่ในยุคที่กระแสความคิดทางสังคมยังยินยอมให้เราจำกัดการให้สิทธิเลือกตั้งอยู่ในวงแคบก่อน จากนั้นจึงค่อยๆ ขยายให้กว้างขวางขึ้นเป็นลำดับ ปัญหาการซื้อขายเสียงก็จะไม่เกิดขึ้นอย่างเช่นทุกวันนี้ แต่ประเทศไทยเริ่มประชาธิปไตยล่าช้าเกินไป เมื่อประเทศตะวันตกเปิดให้คนทั่วไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งแล้ว เราจึงไม่สามารถทำอย่างข้างต้นได้ ในประเทศตะวันตก คนส่วนใหญ่ได้กลายเป็นชนชั้นกลาง ผู้มีการศึกษา และรายได้พอเพียงที่จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาการซื้อขายเสียงแล้ว ส่วนประเทศไทยเริ่มประชาธิปไตยก็ให้สิทธิเลือกตั้งแก่คนทั่วไปทันที แม้ว่าคนส่วนใหญ่ยังอยู่ในสภาพที่ไม่พร้อม เอนกย้ำว่า ปัญหานี้ไม่ใช่การใช้ที่เราให้ประชาธิปไตยเร็วเกินไป แต่เป็นเพราะเราเริ่มประชาธิปไตยช้าเกินไป ทำให้หมดโอกาสพัฒนาระบบเสรีประชาธิปไตยแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่มันคงและสอดคล้องกับความพร้อมของประชาชน

นอกจากนั้น การซื้อขายเสียงในการเลือกตั้งของไทยยังเป็นเพราะลักษณะทางสังคมของไทยที่ผิดไปจากประเทศโลกที่สามทั่วไป ซึ่งมีความขัดแย้งรุนแรงในเรื่องอัตลักษณ์ เช่น เรื่องของเชื้อชาติ

ศาสนา การเลือกตั้งในประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่จึงมีความศักดิ์สิทธิ์ มีการถกเถียงอภิปรายเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องเชื้อชาติ ศาสนาและอัตลักษณ์อื่นๆ ทำให้เงินตราไม่สามารถสอดแทรกเข้ามาในการเลือกตั้งได้ แต่ในประเทศไทยความขัดแย้งรุนแรงจนต้องภักดีกับพรรคที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของตนไม่มี ทำให้การเลือกตั้งของเรากลายเป็นพาณิชย์ได้ไม่ยาก

ปัญหาเรื่องคุณธรรมและความสามารถของนักการเมือง เป็นซึ่งปัญหาในการยอมรับของชนชั้นสูงชนชั้นกลางและปัญญาชนของไทย ที่ต้องการเห็นความซื่อสัตย์สุจริตในหน้าที่และความสามารถในการบริหารงานของผู้ที่ได้รับการเลือกตั้ง เอนกกล่าวว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นจากประชาธิปไตยของไทยได้เกิดขึ้น เมื่อมีการสร้างระบบราชการหรือระบบระบบบริหารรัฐกิจสมัยใหม่มาก่อนหน้านั้นนานแล้ว ระบบดังกล่าวมีหลักการสำคัญ คือ การแยกกระเปาะส่วนตัวของข้าราชการกับกระเปาะหลวงออกจากกัน ทำให้เราเริ่มเห็นปัญหาคอร์รัปชันเป็นเรื่องสำคัญและยอมรับไม่ได้ เมื่อประชาธิปไตยเกิดขึ้นหลังการสร้างระบบราชการหรือบริหารรัฐกิจสมัยใหม่ จึงทำให้เรื่องคอร์รัปชันเป็นปัญหาสำคัญในใจชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง

ส่วนปัญหาเรื่องความสามารถและคุณสมบัติของรัฐมนตรี เกิดจากปัญหาเรื่องความคิดและแนวปฏิบัติแบบข้าราชการและการบริหารรัฐกิจสมัยใหม่อีกเช่นกัน กล่าวคือ การบริหารรัฐกิจสมัยใหม่เน้นการคัดเลือกคนที่เข้ารับหน้าที่โดยความสามารถในการปฏิบัติงาน ซึ่งแตกต่างจากหลักการของระบอบประชาธิปไตยที่หัวใจ คือ การให้ตำแหน่งแก่ผู้ที่มาจากการเลือกตั้งจากประชาชน การเกิดขึ้นของประชาธิปไตยที่ล่าช้าของไทยทำให้ความคิดในการบริหารรัฐกิจสมัยใหม่แบบตะวันตกซึ่งเน้นคุณธรรมและความสามารถเกิดขึ้นและฝังรากอยู่นานแล้ว

ปัญหาความเข้มแข็งทางการเมืองของทหารและข้าราชการ สำหรับกรณีของไทยเกิดขึ้นเพราะสถาบันเหล่านี้เกิดขึ้นก่อนประชาธิปไตยนานมาก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 ซึ่งเป็นการเริ่มต้นของระบบราชการสมัยใหม่ นอกจากนั้น สถาบันทหารและข้าราชการสถาปนาขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของประชาชน ทั้งสามารถอ้างได้ว่าเป็นกลไกหนึ่งสร้างรัฐชาติให้เข้มแข็งจนทำให้ประเทศไทยพ้นจากเงื้อมมือของจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงทำให้สถาบันทหารและข้าราชการมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น และเป็นความเข้มแข็งที่ผิดปกติไปจากประเทศอื่นๆ

ในระบอบประชาธิปไตย ฝ่ายการเมืองต้องคุมข้าราชการและทหารให้ได้โดยสมบูรณ์ เพราะรัฐบาลมีอำนาจทางการเมืองอันได้มาจากประชาชน ในขณะที่ข้าราชการและทหารไม่มี จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตามนโยบายที่ได้รับมอบหมายจากรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ตกอยู่ในสภาพของสูตรทางการเมืองที่ใกล้เคียงกับดุลอำนาจที่เป็นจริงของไทยในบางเวลา ได้แก่ ความเข้มแข็งของทหารและข้าราชการ คือ เกิดช่วงที่เราใช้ระบอบเผด็จการหรือกึ่งเผด็จการ ซึ่งทหารและข้าราชการมีอำนาจทางการเมือง

เอนกได้เสนอทางแก้ปัญหาของประชาธิปไตยไทยจากความล่าช้าในการกำเนิดและการยึดอำนาจจากฝ่ายทหารเป็นระยะๆ ได้แก่ “อย่าหยุดยั้งในการปฏิบัติ” เมื่อสังคมไทยต้องการประชาธิปไตย

เงื่อนไขของความสำเร็จจึงต้องอยู่ที่การยกระดับการปฏิบัติให้ควบคู่ไปกับการลดระดับความคิดเรื่องประชาธิปไตย ต้องให้ประชาธิปไตยมีโอกาสแก้ไขและพัฒนาตัวเอง นอกจากนี้ ประเทศไทยต้องไม่ใช้มาตรฐานประชาธิปไตยในศตวรรษที่ 20 อย่างเดียวมาเป็นกรอบในการมองปัญหาของเรา เราต้องยอมรับจุดอ่อนข้อบกพร่องของนักการเมือง สถาบันการเมืองและชาวบ้านผู้ลงคะแนนเสียง แต่เราก็ต้องประนีประนอมพอสมควรกับพลังทหารและข้าราชการ ทั้งนี้ ต้องไม่ลืมว่าประชาธิปไตยของไทยที่เพิ่งเกิดขึ้นนั้นเทียบได้กับประชาธิปไตยตะวันตกในศตวรรษที่ 18 หรือ 19 เท่านั้น เราจึงควรศึกษาใช้ความคิดและประสบการณ์ของตะวันตกในสมัยนั้นกับไทยให้มากขึ้นกว่านี้ เหนือสิ่งอื่นใด เราจะต้องไม่หยุดการปฏิบัติและพึงระลึกเสมอว่า ประเทศที่เป็นประภาคารของประชาธิปไตยนั้น ไม่ได้สร้างประชาธิปไตยโดยการหมั่นร่างรัฐธรรมนูญที่เลิศเลอ แต่ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งเกิดจากการมีโอกาสลองผิดลองถูกและพัฒนาอย่างไม่ขาดสาย เอนกได้สรุปว่า การยึดอำนาจอาจเป็นอาการของโรคร้ายที่เกาะกินประชาธิปไตยไทยได้ถูกต้อง แต่ในแง่ของวิธีการศึกษา ได้แก่ การยึดอำนาจ เป็นสิ่งที่ผิดอย่างสิ้นเชิง

ดังนั้น จากบทความนี้ เอนกชี้ให้เห็นว่า การเมืองในประเทศตะวันตกเองก็ใช้เวลาอย่างยาวนานในการพัฒนาประชาธิปไตยเช่นเดียวกับกรณีของประเทศไทย เอนกไม่เห็นด้วยกับการแก้ปัญหาประชาธิปไตยด้วยการยึดอำนาจ แต่ต้องให้ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งเกิดจากการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาตนเองอย่างไม่ขาดสายเท่านั้น “ทุกฝ่าย” ในสังคมต้องไม่หยุดปฏิบัติตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าขึ้น ไม่สะดุดด้วยการรัฐประหาร ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ควรใช้มาตรฐานประชาธิปไตยในศตวรรษที่ 20 อย่างเดียวมาเป็นกรอบในการมองปัญหาประชาธิปไตยของไทย เพราะความล่าช้าทางประวัติศาสตร์ในการกำเนิดของระบอบประชาธิปไตยในไทย แต่แม้ความล่าช้าได้เกิดขึ้นแล้ว ปัจจุบันเราต้องไม่หยุดเดินในแนวทางประชาธิปไตย

บทที่ 2 ชื่อ **“ภารกิจแห่งทศวรรษ: สร้างพันธมิตรประชาธิปไตย”** เอนกเขียนบทความนี้ในเดือนกันยายน-ตุลาคม 2534 ระหว่างการประชุมประจำปีของการร่างรัฐธรรมนูญของรสช.ที่จะเปิดทางให้คณะกรรมการสืบทอดอำนาจทางการเมืองได้ เอนกเริ่มต้นบทนี้ด้วยคำถามที่ว่า “ถ้า 60 ปีที่ผ่านมาเป็นความล้มเหลวของประชาธิปไตย?” เพราะ 40 ปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ระบอบเผด็จการหรือกึ่งเผด็จการได้ครองอำนาจโดยตลอด ส่วนวงจรอุบาทว์ ได้แก่ วัฏจักรเวียนว่ายระหว่างเผด็จการกับประชาธิปไตยเพิ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 และระบอบประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลา 2516 ก็ยังคงล้มลุกคลุกคลานจนบัดนี้

การที่เผด็จการ รสช. สามารถยืนหยัดได้เช่นในอดีต เอนกมองว่า เป็นเพราะประชาชนไทยเคยชินกับการมีสิทธิเสรีภาพ ซึ่งต้องแยกจากประเด็นการมีหรือไม่มีทางเลือกตั้ง ประชาชนไทยอาจอยู่ได้โดยปราศจากนักการเมืองและการเลือกตั้งชั่วขณะหนึ่ง แต่มีอาจทนอยู่ได้โดยปราศจากสิทธิเสรีภาพทางการเมือง ดังนั้น รสช.ที่เข้าใจจิตวิทยานี้ จึงใช้หลักการหยุดประชาธิปไตย แต่เหลือไว้ซึ่งเสรีนิยม อีกทั้งในปัจจุบัน กระแสคิดและพลังการเมืองในสากลที่พุดอยู่นั้นเป็นกระแสของประชาธิปไตย

เอนกได้กล่าวถึงแนวโน้มของประชาธิปไตยในโลกไว้ว่า ประเทศสมัยใหม่อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขล้วนมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ด้วยเหตุว่าทฤษฎีการเมือง ซึ่งสามารถนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยใหม่ได้ดีที่สุดในขณะนี้คือแนวคิดประชาธิปไตย แสดงให้เห็นว่าเอนกมองว่าการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและระบอบกษัตริย์ซึ่งเป็นระบอบหลักดั้งเดิมของไทยกับระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นพันธมิตรที่ไปด้วยกันได้ ไม่ขัดแย้งกัน ไม่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง และการนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยใหม่ควรใช้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย เอนกรับกระแสประชาธิปไตยในฐานะกระแสโลกเพื่อใช้กับการปกครองของไทยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เอนกชี้ว่า หลายคนมองว่าปัญหาของประชาธิปไตยในปัจจุบันไม่มีทางแก้ไขได้ในระยะเฉพาะหน้านี้ เพราะประชาธิปไตยจะเป็นไปได้เมื่อความคิดจิตใจของคนไทยเราเหมือนกับผู้คนในสังคมประชาธิปไตยก่อน เอนกเสนอว่า ขณะที่ประเทศตะวันตกเริ่มเข้าสู่วิถีการเมืองแบบประชาธิปไตย ประชาชนไม่ได้มีวัฒนธรรมและหลักการชีวิตที่เป็นประชาธิปไตยเช่นนี้ การรู้จักรับฟังความเห็นผู้อื่น เคารพสิทธิผู้อื่น ตระหนักถึงหน้าที่พอๆ กับสิทธิ เป็นผลที่เกิดจากการที่ประเทศมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยยาวนานเป็นทศวรรษ ดังนั้น เราไม่จำเป็นต้องรอให้ประชาชนมีวัฒนธรรมประชาธิปไตยเป็นเลิศเสียก่อนจึงค่อยคิดสร้างประชาธิปไตย

นอกจากนั้น หลายคนเชื่อว่า ประชาธิปไตยที่มั่นคงต้องอาศัยการเติบโตทางเศรษฐกิจหรือความเข้มแข็งของชนชั้นนายทุนมากกว่า เอนกเสนอว่า ประวัติศาสตร์ของไทยไม่เหมือนกับประเทศตะวันตก ในไทย ประชาธิปไตยและทุนนิยมพัฒนาแยกจากกัน รัฐบาลราชาธิปไตยมีบทบาทสนับสนุนทุนนิยม ส่วนเผด็จการพลเรือนและทหารก็ไม่เคยขัดขวางทุนนิยม ฉะนั้น ความหวังที่จะให้ชนชั้นนายทุนไทยเป็นกองหน้าของทัพบประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่เลื่อนลอย ในทางกลับกัน ชนชั้นนายทุนที่เข้าไปอยู่ในการเมืองไทยระยะ 12 ปีที่ผ่านมาได้ก่อปัญหาให้แก่ประชาธิปไตยจนเป็นเหตุให้ทหารเข้ามายึดอำนาจ เอนกเสนอว่า ภารกิจเฉพาะหน้าในการสร้างประชาธิปไตยต้องอาศัย *ความร่วมมือของหลายชนชั้น หลายสถาบัน* อีกทั้งยังต้องอาศัยปัจจัยการเมืองเป็นสำคัญด้วย มิใช่ปล่อยให้เป็นที่ของปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเดียว

ยังมีหลายคนเชื่อว่า ประชาธิปไตยจะยืนหยัดอยู่ได้จากต้องสร้างนักประชาธิปไตยจำนวนมากขึ้นก่อน ในข้อนี้เอนกเห็นว่า เป็นไปไม่ได้สำหรับสังคมไทย ส่วนแนวคิดที่น่าจะดีกว่าคือ การสรรหากลไกและมาตรการทางการเมืองเพื่อสร้าง “พันธมิตรประชาธิปไตย” ขึ้นมาก่อน พันธมิตรนี้จะไม่ถือเอาประชาธิปไตยเป็นจุดหมายสำคัญ แต่ถ้าประชาธิปไตยไม่ขัดกับผลประโยชน์ อาชีพ หรือคุณค่าความเชื่อที่สำคัญกว่าของเขา เขาก็พร้อมจะสนับสนุนหรือยอมรับประชาธิปไตย ดังนั้น ในเฉพาะหน้าเราต้องทำให้คนส่วนใหญ่ของทุกชนชั้นในสังคมเป็นพันธมิตรประชาธิปไตย ไม่ใช่ชนกประชาธิปไตย ทั้งนี้คนไทยส่วนใหญ่อยู่ในสภาพกำกึ่ง เมื่ออยู่กับประชาธิปไตยสักพักก็เบื่อหน่าย เป็นเผด็จการก็อึดอัด

ดังนั้น พันธมิตรประชาธิปไตยสามารถสร้างได้ไม่ยากนัก แต่ปัญหาที่หยั่งรากลึกลงไปของคนไทยคือ เราจะสนับสนุนระบอบใดระบบหนึ่งโดยเอาผลงานของระบอบเป็นเครื่องวัด สำหรับประเทศไทย ประชาธิปไตยยังไม่ใช่จุดหมายและคุณค่าในตัวมันเอง ดังนั้น เมื่อมันทำงานได้ไม่ดีก็หยุดใช้หรือทำลาย

เอนกให้ข้อสังเกตว่า คนไทยก็ยังไม่รู้สึกผูกพันหรือภักดีต่อประชาธิปไตยเหมือนเช่นเรารู้สึกต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และระบอบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ดังนั้น ประชาธิปไตยและเผด็จการ จึงเกิดขึ้นสลับฉากกันไป ในขณะที่ประเทศไทยก็ยังมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและมีทุนนิยมเป็นระบอบเศรษฐกิจที่ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่ประชาชนและผู้มีอำนาจในสังคมรู้สึกต่อประชาธิปไตยเช่นเดียวกับรู้สึกต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และระบบทุนนิยม เมื่อนั้น จะสถาปนาประชาธิปไตยที่มั่นคงได้

เอนกยืนยันว่า ปัญหาหลักของเรามีการใช้การยื้อแย่งประชาธิปไตยมาจากมือทหาร แต่เป็นปัญหาว่า จะรักษาประชาธิปไตยที่ได้มาไว้อย่างไร ทำอย่างไรจึงจะจัดเงื่อนไขที่ทำให้ทหารยึดอำนาจ ซึ่งในส่วนนี้เกี่ยวข้องกับ “การสร้างพันธมิตรประชาธิปไตย” คือการลดเงื่อนไขที่จะทำให้คนไทยจำนวนหนึ่งหันไปเรียกร้องทหารในการยึดอำนาจจากรัฐบาลประชาธิปไตย ส่วนปัญหาอื่นของประชาธิปไตย ได้แก่ การซื้อขายเสียง ปัญหาคุณธรรมและความสามารถของนักการเมือง สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชนชั้นกลางชาวเมือง คนมีการศึกษาสูงรับไม่ได้ จนบางส่วนเรียกร้องให้ทหารเข้ามาแก้ไข้ปัญหา ดังนั้น เราจึงอยู่ในภาวะที่ชนชั้นกลางไม่มีบทบาทในการจัดตั้งรัฐบาลหรือเลือกผู้ปกครอง แต่มีบทบาทเด่นในการล้มล้างรัฐบาลที่ชนชั้นล่างเลือกตั้งเข้ามา หากชนชั้นกลางคนเมือง ผู้มีการศึกษาสูงและสื่อมวลชนเห็นได้ว่า ปัญหาการซื้อขายเสียง คอร์รัปชันและคุณธรรมความสามารถของผู้ที่มาจากการเลือกตั้งมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่สามารถแก้ไขได้ง่ายๆ รัฐประหารก็คงไม่มี แต่ในขณะนี้กลับมองว่า ประชาธิปไตยแก้ไขตนเองไม่ได้จึงต้องใช้วิธีเผด็จการมาซ่อมแซมแก้ไขประชาธิปไตย ดังนั้น เราต้องหาทางแก้ไข้ปัญหาการซื้อขายเสียงและปัญหาคุณธรรมความสามารถของผู้ปกครองด้วย เพื่อดึงกลุ่มชนชั้นกลางให้มาสนับสนุนประชาธิปไตย

เอนกได้เสนอมาตรการทางการเมืองเพื่อแก้ไข้จุดอ่อนหลักของประชาธิปไตยดังต่อไปนี้

ระบบการเลือกตั้งแบบใหม่ ให้มีระบบการเลือกตั้งแบบเลือกเป็นพรรค แบ่งเก้าอี้ส.ส. ตามสัดส่วนของคะแนนที่พรรคได้รับ และให้เขตการเลือกตั้งเป็นแบบกึ่งจังหวัด กึ่งประเทศ การใช้เขตการเลือกตั้งแบบ 2 แบบ คือ แบบจังหวัดและแบบประเทศผสมกัน ในระบบใหม่นี้ ส.ส. ครึ่งหนึ่งของสภาผู้แทนราษฎรจะมาจากการเลือกตั้งที่ใช้จังหวัดเป็นเขตการเลือกตั้ง ส่วนอีกครึ่งหนึ่งใช้ประเทศเป็นเขตเลือกตั้ง การใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้งคือให้แต่ละจังหวัดเป็นเขตเลือกตั้งเขตหนึ่ง ส่วนเขตจะใหญ่หรือเล็กก็แล้วแต่จำนวนส.ส. ที่เขตนั้นจะมีได้ ในการลงคะแนนเสียง ประชาชนทั้งจังหวัดเลือกแต่เพียงว่าจะเอาพรรคใดเพียงพรรคเดียว จากนั้นก็รวมคะแนนเสียงที่แต่ละพรรคได้รับ โดยวิธีการนี้ 1 คนเลือกได้ 1 พรรคเท่านั้น ไม่ว่าจะอยู่ในจังหวัดใหญ่หรือเล็ก แต่แต่ละจังหวัดมีโควตา

ส.ส.ไม่เท่ากัน ส่วนการใช้ทั้งประเทศเป็นเขตเลือกตั้ง คือ เมื่อประชาชนเลือกผู้แทนตามเขตเลือกตั้งจังหวัดแล้ว ก็ต้องเลือกพรรคในระดับประเทศที่ตนเห็นว่าดีที่สุดใน 1 พรรคด้วย ซึ่งอาจไม่ใช่พรรคเดียวกันกับที่เลือกในระดับจังหวัด การแบ่งโควตาเก้าอี้ในเขตเลือกตั้งทั้งสองระดับก็ใช้วิธีแบ่งตามสัดส่วนของคะแนนที่พรรคต่างๆ ได้ในเขตเลือกตั้ง

ข้อดีของการเลือกตั้งแบบใหม่นี้คือ พรรคจะมีความสำคัญขึ้นมาก เพราะเป็นผู้เสนอลำดับและรายชื่อผู้สมัคร การหาเสียงและการหาเงินสนับสนุนจะรวมศูนย์อยู่ที่พรรคการเมืองมากขึ้น นอกจากนั้น ยังทำให้การซื้อเสียงทำได้ยากและแพงขึ้น เขตการเลือกตั้งที่ใหญ่ขึ้นทำให้พรรคต้องวางตัวผู้สมัครที่มีชื่อเสียงกว้างขวาง คนดี มีภาพพจน์ที่ดี และทำให้คนจำนวนหนึ่งซึ่งไม่เคยคิดจะลงเลือกตั้ง แต่สนใจปัญหาระดับชาติ อีกทั้งยังเป็นคนที่มีความรู้ระดับประเทศลงเลือกตั้งได้ แม้ไม่มีฐานเสียงหนาแน่นในเขตเล็กๆ นอกจากนั้น การมีเขตเลือกตั้งขนาดใหญ่ระดับประเทศจะสร้างมิติใหม่ทางการเมืองในแง่ที่ว่า ส.ส.จำนวนหนึ่งซึ่งไม่มีฐานเสียงตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ แต่อยู่ในกลุ่มอาชีพ กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มนโยบาย มีสิทธิได้รับการเลือกตั้ง ส.ส.กลุ่มนี้จะสนใจปัญหาที่ ส.ส.จากการเลือกตั้งแบบเดิมไม่ค่อยสนใจ นั่นคือ ผลประโยชน์หรือนโยบายที่เกี่ยวข้องกับคนทั้งประเทศหรือผลประโยชน์ของชาติ ส่วนปัญหาเขตเลือกตั้งที่มีขนาดใหญ่จะทำให้ ส.ส.ไม่ใกล้ชิดกับประชาชน ไม่สนใจปัญหาท้องถิ่น เอนกเสนอให้แก้ไขด้วย “การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น” สร้างระบบที่ให้อำนาจและทรัพยากรกับท้องถิ่นหรือภูมิภาคมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้มีผู้แทนระดับการปกครองจังหวัดหรือท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่นแทน ส.ส. ซึ่งเป็นผู้แทนระดับประเทศ

มาตรการที่เอนกเสนอนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งเฉพาะการตัดวงจรอุบาทว์เป็นสำคัญ จึงเน้นไปที่ “ชนชั้นกลาง” เพราะให้ชนชั้นสูงไม่รู้สึกในทางลบต่อประชาธิปไตยเท่าใดนัก ในขณะที่ชนชั้นล่างก็ไม่มีน้ำหนักทางการเมือง แต่ในระยะยาว ประชาธิปไตยที่มั่นคงจะเกิดขึ้นไม่ได้หากชนชั้นล่างที่เป็นคนจำนวนมากในสังคมยังไม่สนับสนุนและไม่ปกป้องประชาธิปไตย การที่จะทำให้ “ชนชั้นล่างเป็นฐานของประชาธิปไตย” ต้องปฏิรูปเศรษฐกิจและสังคม ให้เขาได้รับสิทธิประโยชน์มากขึ้น โดยต้องทำให้เขารู้สึกว่า การปฏิรูปทางเศรษฐกิจสังคมนั้นได้มาด้วยการปฏิรูปทางการเมืองก่อน ซึ่งในประเทศไทย ประชาชนไม่รู้สึกเช่นนั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและทหารแบบใหม่ เอนกมองว่า การทำให้ชนชั้นกลางเลิกหงุดหงิดกับประชาธิปไตยและลดปัจจัยที่ดึงทหารให้รัฐประหารเท่านั้นยังไม่เพียงพอ แต่ต้องหากลไกป้องกันมิให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับกองทัพเกิดขึ้นและบานปลายลงท้ายด้วยการยึดอำนาจด้วย เอนกเสนอให้ใช้ความสัมพันธ์ของรัฐบาลและทหารแบบญี่ปุ่นในช่วงเมจิ คือ รัฐมนตรีกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับทหารต้องเป็นนายทหารชั้นนายพลซึ่งกองทัพเสนอชื่อขึ้นมาเท่านั้น ไม่ใช่รัฐบาลเป็นผู้ตั้งเอง วิธีแบบนี้ไม่ต้องให้ผู้นำกองทัพไปนั่งในคณะรัฐมนตรี และไม่ห้ามรัฐบาลหรือรัฐสภายุ่งเกี่ยวกับบงของกองทัพ ขอเพียงให้การโยกย้ายเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งของนายทหารเป็นเรื่องของรัฐมนตรีกลาโหมกับกองทัพเท่านั้น

เมื่อไหร่ที่ทหารไม่พอใจรัฐบาล ก็จะเรียกรัฐมนตรีของตนกลับสู่กองทัพ เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องล้มไป จากนั้น จะมีการเจรจาต่อรองกับรัฐบาลจนพอใจแล้ว จึงส่งรายชื่อรัฐมนตรีคนใหม่ไปให้รัฐบาลเพื่อตั้งคณะรัฐบาลใหม่ นี่คือนโยบายที่ทำให้ทหารได้วิวัฒนาการได้โดยไม่ต้องอาศัยการยึดอำนาจ

ในข้อสรุปของบทความ การสร้างประชาธิปไตยต้องสอดคล้องกับดุลกำลังทางการเมืองที่เป็นจริง แต่มีให้ชัดกับหลักการประชาธิปไตย เอนกเห็นว่า ผู้ที่จะคิดแก้ไขกลไกมาตรการเพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยยั่งยืนต้องเป็น “พลังที่สาม” ได้แก่ ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการต่อรองทางการเมือง โดยควรเป็นชมรม สมาคมหรือกลุ่มที่ตั้งขึ้นโดยมีสมาชิกเป็นบุคคลทั่วไปในสังคมที่ต้องการเห็นระบอบประชาธิปไตย หรือกลุ่มนักกิจกรรม NGO ที่ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปทางการเมือง

ในบทความนี้ เอนกเห็นว่า เราไม่อาจปฏิเสธประชาธิปไตยได้ ประเทศไทยต้องเดินหน้าสู่ประชาธิปไตยอย่างไม่รอช้า โดยต้องสร้างฐานคิดใหม่ 3 ประการ ได้แก่ 1) ไม่ต้องรอให้คนไทยมีความพร้อมทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยก่อน แต่เราต้องเข้าสู่วิถีทางการเมืองแบบประชาธิปไตยไปก่อน และให้ประชาชนเรียนรู้และปรับตัวตาม 2) การสร้างประชาธิปไตยต้องอาศัยความร่วมมือของหลายชนชั้น หลายสถาบัน มิใช่เฉพาะชนชั้นนายทุน และ 3) เราต้องทำให้คนส่วนใหญ่เป็นพันธมิตรและภักดีต่อประชาธิปไตยในเชิงระบอบ ไม่ทำให้ประชาธิปไตยหยุดชะงักด้วยการยึดอำนาจของทหาร โดยเฉพาะการที่คนให้หันไปเรียกร้องหาทหารในการยึดอำนาจเพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตย ขณะเดียวกันก็ต้องแก้ไขปัญห่อื่นๆ ของประชาธิปไตยเพื่อดึงชนชั้นกลางให้เป็นสนับสนุนประชาธิปไตย ชนชั้นกลางต้องเข้าใจปัญหาเรื่องความสามารถและคุณธรรมของนักการเมืองที่ได้รับเลือกตั้งอย่างถูกต้อง โดยการมองถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ และเห็นว่า การรัฐประหารไม่สามารถแก้ไขได้

เอนกได้เสนอมาตรการทางการเมืองเพื่อแก้ไขจุดอ่อนหลักของประชาธิปไตยโดย 1) ใช้ระบบการเลือกตั้งแบบใหม่ ให้มีระบบการเลือกตั้งแบบเลือกเป็นพรรค แบ่งเก้าอี้ส.ส.ตามสัดส่วนของคะแนนที่พรรคได้รับ ใช้เขตการเลือกตั้งแบบ 2 แบบ คือ แบบจังหวัดและแบบประเทศผสมกัน ในระบบใหม่นี้ ส.ส.ครึ่งหนึ่งของสภาผู้แทนราษฎรจะมาจากการเลือกตั้งที่จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้ง ส่วนอีกครึ่งหนึ่งใช้ประเทศเป็นเขตเลือกตั้ง และ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและทหารแบบใหม่ เพราะการทำให้ชนชั้นกลางเลิกหงุดหงิดกับประชาธิปไตยและลดปัจจัยที่ดึงทหารให้รัฐประหารเท่านั้นยังไม่เพียงพอ แต่ต้องหากกลไกป้องกันมิให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับกองทัพเกิดขึ้นและบานปลายลงท้ายด้วยการยึดอำนาจด้วย

นอกจากนั้น การสร้างประชาธิปไตยต้องสอดคล้องกับดุลกำลังทางการเมืองที่เป็นจริง แต่มีให้ชัดกับหลักการประชาธิปไตย เอนกเห็นว่า ผู้ที่จะคิดแก้ไขกลไกมาตรการเพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยยั่งยืนต้องเป็น “พลังที่สาม” ได้แก่ ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการต่อรองทางการเมือง ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปทางการเมือง

เอนกยังมองว่า การมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและระบอบกษัตริย์ซึ่งเป็นระบอบหลักดั้งเดิมของไทยกับระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นพันธมิตรที่ไปด้วยกันได้ ไม่ขัดแย้งกัน ไม่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง และการนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยใหม่ควรใช้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย

นอกจากนั้น เอนกตีความสภาวะของสังคมไทยโดยให้ข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบประชาธิปไตยกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยมองว่า ประชาชนและผู้มีอำนาจในบ้านเมืองมีความรู้สึกผูกพันหรือภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ถือว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มีความชอบธรรมเชิงระบอบในสังคมไทย ดังนั้น ประเทศไทยก็ยังมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลง

บทที่ 3 ชื่อ “**ฤาเป็นยักษ์ที่เพิ่งตื่น: ชนชั้นกลางกับการเมืองไทย**” แปลจากบทความภาษาอังกฤษ เรื่อง *Sleeping Giant Awakens? The Middle Class in Thai Politics*²⁹⁸ ซึ่งเอนกได้เสนอในที่ประชุมวิชาการนานาชาติในเดือนธันวาคม 2535 และตีพิมพ์ใน *Asian Review* ในปี ค.ศ. 1993 (พ.ศ. 2536) หลังผ่านเหตุการณ์รัฐประหารและเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ มีการเลือกตั้งตามกระบวนการประชาธิปไตยปกติ หลังมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญในประเด็นเกี่ยวกับที่มาของนายกรัฐมนตรีที่ต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแล้ว อยู่ในระยะที่ชวณ หลีกภัยเป็นนายกรัฐมนตรี (ครั้งแรก)

บทความนี้ เอนกให้ความสนใจกับบทบาทและพัฒนาการของ “ชนชั้นกลาง” ในการเมืองไทย ตั้งแต่ขบวนการนักศึกษาในการต่อสู้เดือนตุลาคม 1216 และ 2519 อันเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้การเมืองไทยเข้าสู่ยุคที่พลังนอกระบบราชการได้เข้าไปเป็นตัวแปรของอำนาจทางการเมือง ส่วนชนชั้นกลางตัวจริง หมายถึง นักบริหารมืออาชีพในภาคเอกชน ผู้ประกอบและอาชีพอิสระต่างๆ เช่น แพทย์ พยาบาล ทนายความ สถาปนิก ได้สร้างความหวังใหม่ให้กับการเมืองไทยด้วยการเข้าร่วมชุมนุมประท้วงในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ หลายคนจึงเปรียบพวกเขาว่าเป็นเสมือน “ยักษ์ใหญ่ที่เพิ่งตื่นขึ้นมา”

เอนกมองว่า ชนชั้นกลางเป็นยักษ์ใหญ่จริง แต่ที่เพิ่งตื่นขึ้นมานั้นเห็นว่า ไม่จริง เพราะชนชั้นกลางเป็นปัจจัยสำคัญของการเมืองไทยทั้งทางบวกและทางลบมาตลอด 1 ทศวรรษที่ผ่านมา พวกเขายังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้คณะทหารเข้ายึดอำนาจจากเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของชนชั้นกลางต่อรัฐบาลประชาธิปไตย แต่ครั้งบ้านเมืองอยู่ใต้การปกครองของคณะทหารยาวนาน พวกเขาก็อยากคืนสู่ประชาธิปไตยโดยเร็ว ชนชั้นกลางจึงเป็นกลุ่มที่เอาใจยาก หากถามว่า พวกเขาจะเป็นพลังสร้างสรรค์ประชาธิปไตยได้ด้วยหรือไม่? ขึ้นอยู่กับว่า พวกเขาจะไม่กลับไปเป็นแนวร่วมกับการรัฐประหารใดๆ

²⁹⁸ Anek Laothamatas. *Sleeping Giant Awakens? The Middle Class in Thai Politics* in *Asian Review* 1993, Vol.7 ,pp. 122 (ค.ศ.1993)

อีก อย่างไรก็ตาม เราจะเรียกร้องให้ชนชั้นกลางเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ฝ่ายเดียวไม่ได้ แต่ต้องมีการแก้ไขกลไกทางการเมืองเพื่อให้ได้การปกครองที่มีคุณธรรมและประสิทธิภาพด้วย เพราะเป็นสิ่งที่ชนชั้นกลางต้องการ ซึ่งจะทำให้พวกเขาเป็นพันธมิตรที่ไว้วางใจได้กับประชาธิปไตย

การขยายตัวของชนชั้นกลางในขณะนั้นเป็นผลมาจากการพัฒนาของประเทศ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีผลสำคัญต่อการก่อตัวของกลุ่มนักศึกษา ซึ่งอาจถือว่าเป็นตัวแทนหรือต้นแบบของชนชั้นกลางนอกระบบราชการด้วย ในห้วงเวลา 3 ปีหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลา 16 นักศึกษาเป็นแกนกลางของพลังซึ่งอาจผลักดันการเมืองไทยไปสู่ทิศทางใหม่ได้ ส่วนชนชั้นกลางตัวจริงกลับไม่มีบทบาทเท่าใดนัก ในปี พ.ศ. 2522 - 2531 ซึ่งเป็นยุคแห่งการเลือกตั้ง ชนชั้นกลางไทยก็แทบไม่มีบทบาท แต่ชนชั้นกลางก็เพิ่มจำนวนอย่างสม่ำเสมอและรวดเร็ว นอกจากนี้ ในยุคของพลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรียังเป็นการเตรียมความคิดใหม่ต่อการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางอีกด้วย กล่าวคือ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติทางราชการต่อบทบาทของภาคเอกชนในการบริหารประเทศ โดยรัฐบาลได้เชิญให้กลุ่มธุรกิจเข้ามาร่วมกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ ผ่านสมาคมการค้าและหอการค้าต่างๆ ด้วยการตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐและเอกชน (กรอ.) เพื่อปรึกษาหารือแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ จากยุคนี้ สาธารณชนเริ่มมองภาคธุรกิจด้วยภาพใหม่ว่าเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการร่วมกับรัฐบาลแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจโดยรวม นอกจากนี้ ในยุคพลเอกเปรม องค์กรเอกชนประเภทไม่แสวงหากำไร (NGO) หรือองค์กรพัฒนาภาคเอกชน ซึ่งมีชนชั้นกลางเป็นกำลังสำคัญ ได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายของรัฐด้านการพัฒนาด้วย

สำหรับองค์กรธุรกิจและชนชั้นกลางก็เริ่มมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคมและเชื่อมั่นในศักยภาพทางการเมืองของตน แต่ก็ยังรู้สึกเบื่อหน่ายกับสภาพที่เป็นอยู่ของการเมืองไทยที่เต็มไปด้วยเรื่องทุจริตโกงกิน ซื่อสืทธิช้ายเสีย และแย่งชิงอำนาจผลประโยชน์กันของนักการเมือง การเมืองในแง่ลบเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการก่อรูปทางความคิดของชนชั้นกลางเอง แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มทหาร ที่ทำให้มองว่านักการเมืองและพรรคการเมืองเป็นพวกฉกฉวยผลประโยชน์จากกิจการบ้านเมือง นอกจากนี้ หนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดทัศนคติทางการเมืองของชนชั้นกลาง ผ่านเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของสื่อมวลชน

หลังยุคพลเอกเปรม แบบแผนในการลงคะแนนเสียงของคนกรุงเทพฯ ซึ่งประกอบด้วยชนชั้นกลางจำนวนมากได้เปลี่ยนไป ทำให้เราสามารถรับรู้ความรู้สึกของพวกเขาได้ ในปี พ.ศ. 2528 เกิดกระบวนการคุณธรรมนำการเมืองของพลตรีจำลอง ศรีเมือง ขึ้นมาเป็นทางเลือกใหม่สำหรับชาวกรุงเทพฯ พลตรีจำลองได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครอย่างท่วมท้น โดยการสร้างภาพตัวเองให้เป็นนักการเมืองที่มีหลักการ เสียสละเพื่อส่วนรวม มีชีวิตเป็นความเป็นอยู่อย่างสมถะ ชัยชนะของพลตรีจำลองชี้ว่า ชนชั้นกลางไม่พอใจต่อประชาธิปไตยที่กำลังเป็นอยู่

สำหรับบทบาทของชนชั้นกลางในเส้นทางสู่การรัฐประหารปี พ.ศ. 2534 นั้น เกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ครองอำนาจ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งและสมาชิกในคณะรัฐมนตรีแทบทั้งหมดเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ชนชั้นกลางบางส่วนเห็นเป็นพัฒนาการทางการเมืองที่น่ายินดี แต่บางส่วนกลับวิตกกังวลเกี่ยวกับปัญหาคุณธรรมและความสามารถของผู้มาจากการเลือกตั้ง ในขณะนั้น เศรษฐกิจเติบโตและรัฐบาลกำลังเร่งทำโครงสร้างพื้นฐานมากมาย ผู้คนต่างพากันจ้องดูรัฐบาลอย่างระแวดระวังเกี่ยวกับปัญหาเรื่องการทุจริตและคอร์รัปชัน สำหรับชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ ดูเหมือนจะคล้อยตามไปกับความเห็นของปัญญาชนและกลุ่มนักเคลื่อนไหวว่ามีการคอร์รัปชันในรัฐบาลเกิดขึ้นจริง นอกจากนั้น ในรัฐบาลยังเกิดปัญหาที่ทหารเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลเองด้วย อย่างไรก็ตาม สาเหตุพื้นฐานของการรัฐประหารที่สำคัญคือจุดยืนของชนชั้นกลางที่ไม่ลงตัว พวกเขาสนับสนุนประชาธิปไตยในทางทฤษฎี แต่ไม่ชอบใจกับระบอบที่เป็นอยู่ในความเป็นจริง พวกเขายอมรับว่าการโคกาคติจากประชาชนเป็นสิ่งสำคัญในทางหลักการ แต่สิ่งนี้มีความหมายอะไรเมื่อมีการซื้อขายเสียงกันอย่างกว้างขวาง และผู้เลือกตั้งส่วนใหญ่ก็ยังขาดความรู้ความเข้าใจที่เพียงพอ รัฐบาลที่ดีในทัศนะของชนชั้นกลางไม่ใช่เพียงรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งเท่านั้น แต่ต้องเป็นรัฐบาลที่มีคุณธรรมและความสามารถด้วย

ในทางกลับกัน ชนชั้นกลางก็ปฏิเสธระบอบอำนาจนิยมเพียงในหลักการเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติพวกเขาเชื่อว่าอาจจะมียุทธศาสตร์ที่ดีได้เหมือนกัน ดังนั้น การแสวงหาการปกครองที่ดีของพวกเขาจึงไม่จำกัดอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงภายในระบอบประชาธิปไตย แต่ยังเรียกร้องหาการเปลี่ยนแปลงที่ระบอบด้วย แม้ชนชั้นกลางไม่ได้เรียกทหารออกมารัฐประหารโดยตรง แต่การที่พวกเขาช่วยกันโจมตีประชาธิปไตยอย่างรุนแรงก็เป็นการปูทางสำหรับการกลับมาของคณะทหารได้เป็นอย่างดี

ส่วนบทบาทในการช่วงชิงประชาธิปไตยกับคืนมาของชนชั้นกลางหลังการรัฐประหารของรสช. ที่คณะทหารได้แสดงให้เห็นว่าพยายามที่จะสืบทอดอำนาจโดยอาศัยรัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้น ชนชั้นกลางเริ่มแสดงพลังคัดค้านทหารอย่างจริงจังเมื่อปลายปี พ.ศ. 2534 ด้วยการชุมนุมประท้วงร่วมกับนักศึกษา นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและพรรคการเมือง เพื่อให้รัฐบาลแก้ไขร่างรัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นประชาธิปไตย โดยกำลังหลักในการชุมนุมครั้งนี้เป็นคนชั้นกลางที่ทำงานแล้ว โดยเฉพาะนักบริหารหรือผู้ที่ทำงานด้านการจัดการในภาคธุรกิจเอกชน การชุมนุมครั้งนี้เองเป็นที่มาของคำศัพท์ใหม่ทางการเมืองคือ “มือบมือถือ” หรือ “มือบรถเก๋ง” การชุมนุมได้สลายตัวไปในเดือนธันวาคม 2534 เมื่อพลเอกสุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก ยอมให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญตามที่ประชาชนต้องการ พร้อมกับให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลังการเลือกตั้ง แต่หลังจากนั้นไม่กี่เดือน การประจันหน้ากันขั้นแตกหักระหว่างสองฝ่ายก็เกิดขึ้น เมื่อพลเอกสุจินดาเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยไม่รักษาคำมั่นสัญญาที่เคยให้ไว้ ต้นเดือนพฤษภาคม 2535 รัฐบาล

ใหม่ของพลเอกสุจินดาต้องเชื่อกับการประท้วงอย่างหนัก ซึ่งชนชั้นกลางเป็นส่วนหลักของผู้ชุมนุม เพื่อต่อต้านรัฐบาลพลเอกสุจินดาและบีบให้กองทัพคืนอำนาจให้กับพลเรือนโดยเร็ว

ชนชั้นกลางในภาคธุรกิจเอกชนมีบทบาทสูงในช่วงที่เป็นการประท้วงโดยสงบ ส่วนคนชั้นกลางระดับล่างและคนชั้นล่างมีบทบาทหลักในช่วงที่มีการนองเลือด และหลังการนองเลือด ชนชั้นกลางที่อยู่นอกแวดวงธุรกิจกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลของพลเอกสุจินดาล่มสลาย ได้แก่ กลุ่มแพทย์ พยาบาลอาจารย์ นักกฎหมาย ข้าราชการในกรุงเทพฯ และหัวเมืองสำคัญ ต่างพากันเรียกร้องให้พลเอกสุจินดาลาออกหรือยุบสภาเพื่อตั้งรัฐบาลใหม่

ดังนั้น ชนชั้นกลางสามารถเป็นอนาคตของประชาธิปไตยไทยก็ต่อเมื่อชนชั้นกลางสลัดตัวออกจากการเป็นพันธมิตรของการรัฐประหารหรือการเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา โดยการเปลี่ยนโลกทัศน์ใหม่ต่อประชาธิปไตย มีความอดทนอดกลั้นกับจุดอ่อนของประชาธิปไตย และมองพรรคการเมือง นักการเมืองและผู้เลือกตั้งในชนบทด้วยทัศนคติใหม่ โดยไม่ใช้กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและจริยธรรม แต่ต้องสนใจเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวชนบทเรื่องระบบอุปถัมภ์ด้วย ใจกลางของปัญหาประชาธิปไตย คือ ความขัดแย้งระหว่างชาวไร่ชาวนากับชนชั้นกลางในเรื่องทัศนคติต่อประชาธิปไตย ผู้ให้กำเนิดรัฐบาล ได้แก่ คนชนบท กับผู้กำหนดเสถียรภาพของรัฐบาล ได้แก่ คนชั้นกลาง มีทัศนคติต่อประชาธิปไตยที่แตกต่างกันมาก ชนชั้นกลางมักเอาความคิดของตนเกี่ยวกับประชาธิปไตยไปครอบงำทั้งสังคม

หากชนชั้นกลางมุ่งมั่นที่จะสร้างสรรค์ประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เขาต้องสนับสนุนการพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง เพื่อเปลี่ยนชนบทที่เต็มไปด้วยระบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์แบบพึ่งพิง ให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็กของเกษตรกรชนชั้นกลางหรือคนงานที่มีรายได้พอเพียง และมีความเป็นปัจเจกชนใกล้เคียงกับชนชั้นกลางในเมืองใหญ่ ต้องเปลี่ยนโฉมทางเศรษฐกิจสังคมของชนบทอย่างสิ้นเชิง ประชาธิปไตยชนิดที่ชนชั้นกลางต้องการจะได้มาต้องอาศัยการสร้างพันธมิตรระหว่างชนชั้นกลางกับชาวชนบท คือ เข้าใจปัญหาของเขา ความคิดของเขาและแก้ปัญหาให้เขา ที่สำคัญที่สุดจะต้องสร้างการปกครองท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ ตอบสนองความต้องการต่างๆ ของชาวชนบท โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบอุปถัมภ์อีก

บทความนี้ ใจกลางความสนใจของเอนกอยู่ที่บทบาทของ “ชนชั้นกลาง” ของไทยในการเมืองที่ได้เกิดขึ้นแล้ว โดยมีฐานะเป็นยักษ์ใหญ่ผู้มีบทบาททางการเมือง ทั้งการสนับสนุนและล้มล้างประชาธิปไตย ซึ่งต้องหาทางออกว่า ทำอย่างไรชนชั้นกลางจะเป็นพลังที่สร้างสรรค์ เป็นพันธมิตรที่ไว้ใจได้ของประชาธิปไตย ด้วยการไม่กลับไปเป็นแนวร่วมในการทำรัฐประหารของทหารอีก ชนชั้นกลางต้องมีโมทัศน์ที่เปลี่ยนไปในการแก้ปัญหาประชาธิปไตย และต้องมีการแก้ไขกลไกทางการเมือง เพื่อให้ได้การปกครองที่มีคุณธรรมและประสิทธิภาพอย่างที่ชนชั้นกลางต้องการด้วย

แม้ชนชั้นกลางมีในเส้นทางสู่การรัฐประหารปี 2534 แต่ในทางกลับกัน เป็นเวลาแค่ 1 ปี ชนชั้นกลางก็มีบทบาทในการช่วงชิงประชาธิปไตยกับคืนมาหลังการรัฐประหารของรสช. เพื่อมิให้ทหารสืบทอดอำนาจทางการเมืองในการปกครองประเทศได้ ชนชั้นกลางจึงอยู่ในฐานะที่เอาใจยาก ชนชั้นกลางสามารถเป็นอนาคตของประชาธิปไตยไทยได้ก็ต่อเมื่อสลัดตัวออกจากการเป็นพันธมิตรของการรัฐประหาร โดยเปลี่ยนโลกทัศน์ใหม่ต่อประชาธิปไตย มีความอดทนอดกลั้นกับจุดอ่อนของประชาธิปไตย มองพรรคการเมือง นักการเมืองและผู้เลือกตั้งในชนบทด้วยทัศนคติใหม่ โดยไม่ใช้กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและจริยธรรมมาวัด แต่ต้องสนใจเรื่องเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวชนบทเรื่องระบบอุปถัมภ์ด้วย

นอกจากนั้น ต้องสร้างความเข้าใจในความขัดแย้งด้านทัศนคติต่อประชาธิปไตยระหว่างชนชั้นกลางกับชาวไร่ชาวนา อีกทั้งชนชั้นกลางต้องสนับสนุนการพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง เปลี่ยนโฉมทางเศรษฐกิจสังคมของชนบท ทำให้ชนบทกลายเป็นเมืองขนาดเล็กที่ผู้คนมีรายได้เพียงพอในการเลี้ยงตนเองและเป็นปัจเจกชน เพื่อสร้างสรรค์ประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

เอนกยังเสนอว่า ต้องสร้างการปกครองท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพเพื่อตอบสนองความต้องการของชาวชนบท โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบอุปถัมภ์ด้วย

บทที่ 4 ชื่อ “ธุรกิจบนเส้นทางประชาธิปไตย: ทฤษฎีกับความเป็นจริง” บทความนี้เอนกได้เขียนขึ้นเมื่อเดือนกันยายน-ตุลาคม 2535 หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในช่วงที่คนกำลังให้ความสนใจกับบทบาทของนักธุรกิจในการพัฒนาประชาธิปไตย โดยได้เริ่มต้นจากแนวคิดทฤษฎีซึ่งขึ้นจากการพิจารณาปัญหาการพัฒนาการเมืองของไทยที่ทรงพลังแนวคิดหนึ่งคือ นายทุนนักธุรกิจจะเป็นผู้นำในการสร้างระบอบประชาธิปไตย เอนกชี้ว่า ในความเป็นจริงแล้วนายทุนคือผู้ให้กำเนิดประชาธิปไตยในอังกฤษและฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 17-19 แต่ทว่าในประเทศอื่นที่เข้าสู่โลกประชาธิปไตยหลังอังกฤษและฝรั่งเศสไม่ค่อยมีนายทุนเป็นผู้นำประชาธิปไตย แต่บางครั้งนายทุนกลับเป็นผู้ขัดขวางประชาธิปไตยเสียอีก เมื่อความเป็นจริงปฏิเสธทฤษฎี แนวคิดเรื่องนายทุนกับประชาธิปไตยจึงเปลี่ยนไปเป็นการมองว่า ความล้มเหลวของประชาธิปไตยมีสาเหตุมาจากความอ่อนแอของนายทุน หรือ สาเหตุแห่งความไร้สมรรถภาพทางการเมืองของชนชั้นนายทุนเพื่อนำไปอธิบายปัญหาของประชาธิปไตยในที่นั้นๆ

สำหรับนักธุรกิจบนเส้นทางประชาธิปไตยไทยตลอด 6 ทศวรรษ เอนกกล่าวว่า ทำให้เราต้องทบทวนแนวคิดเรื่องนายทุนเป็นผู้สร้างประชาธิปไตยเสียใหม่ นักธุรกิจไทยมีบทบาททางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 - 2515 น้อยมาก นักธุรกิจเริ่มเข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างเด่นชัดครั้งแรกหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา 16 ที่นักธุรกิจได้เข้าสู่เวทีการเมืองอย่างมาก ในจำนวนนี้มีทั้งส่วนที่สนใจการเมืองโดยบริสุทธิ์ใจและหมายเอาการเมืองเป็นเกราะพิทักษ์ผลประโยชน์หรือเพื่อเป็นช่องทางในการแสวงหาโอกาสใหม่ๆ ในทางการค้า อย่างไรก็ตาม นักธุรกิจส่วนใหญ่มิได้เข้าไปมีส่วนได้เสีย

โดยตรงกับการเมือง และ 20 ปีที่ผ่านมา ก็ไม่ได้ทำให้พวกเขาเชื่อมั่นและหวงแหนประชาธิปไตยขึ้นมากนัก นักธุรกิจทั่วไปไม่ได้คิดว่ารัฐประหารเป็นเรื่องล้าหลังหรือเลวร้ายเสมอไป นอกจากนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2522 – 2534 ที่คนไทยได้อยู่ภายใต้ระบอบรัฐสภาที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้ทำให้นักธุรกิจเกิดความภักดีกับประชาธิปไตยถึงขั้นออกตัวต่อต้านการยึดอำนาจของรสช.

แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์การประท้วงคัดค้านรัฐบาลของพลเอกสุจินดา บทบาทของนักธุรกิจก็เปลี่ยนไป ทำให้เห็นได้ว่า เมื่อก่อนนักธุรกิจยอมรับกองทัพทั้ง ในฐานะผู้เข้าแทรกแซงทางการเมืองชั่วคราวชั่วคราว และในฐานะผู้เข้าปกครองบ้านเมืองโดยตรงได้ แต่เมื่อ พ.ศ. 2534 พวกเขายอมรับบทบาทแรกเท่านั้น แต่ไม่ยอมรับบทบาทผู้เข้าปกครองบ้านเมืองโดยตรงอีกแล้ว เมื่อปลายปี พ.ศ. 2534 ที่รสช. แสดงท่าทีชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่าต้องการสืบทอดอำนาจทางการเมืองต่อไป นักธุรกิจก็เริ่มต่อต้านฝ่ายทหาร และศัพท์ใหม่ว่า “มีอบมือถือ” หมายถึง เจ้าของกิจการและนักบริหารธุรกิจหนุ่มสาว ก็เกิดขึ้นในการเมืองไทย ในการต่อต้านรัฐบาลของพลเอกสุจินดา คนส่วนใหญ่อยู่ในภาคธุรกิจ ทั้งที่เป็นเจ้าของกิจการและโดยเฉพาะที่เป็นนักบริหารอาชีพในวัยไม่เกิน 39 ปี นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่นักธุรกิจจำนวนมากเข้าร่วมต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยโดยตรง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกล่าวได้ว่า ชนชั้นกลางรุ่นใหม่ในกรุงเทพฯ และหัวเมืองไม่ยอมรับรัฐบาลของคณะทหารเป็นทางเลือกอีกต่อไป การปกครองของคณะทหารไม่ได้มีค่าเท่ากับความมั่นคงทางการเมืองอีกต่อไป

ในสายตาของนักธุรกิจ ความไม่มั่นคงทางการเมืองที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะนำความเสียหายมาสู่เศรษฐกิจ เพราะเศรษฐกิจไทยผูกติดกับเศรษฐกิจโลกมากกว่าเดิม และนักธุรกิจตระหนักดีว่า เศรษฐกิจระหว่างประเทศนั้นอ่อนไหวต่อความไร้เสถียรภาพทางการเมืองของไทย การที่เราต้องผูกพันกับต่างประเทศสูงทำให้ทัศนคติชาวตะวันตกและการประเมินสถานการณ์ในไทยของพวกเขามีผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างมาก นักธุรกิจไทยจึงรู้สึกสะท้อนกับเหตุการณ์พฤษภาทมิฬเป็นอย่างมาก นักธุรกิจเริ่มเห็นความแตกต่างระหว่างระบอบรัฐประหารกับระบอบประชาธิปไตยในเรื่องการสร้างเสถียรภาพทางการเมือง วงการธุรกิจเริ่มปักใจว่า ระบบทหารนั้นไม่ดีเท่าระบอบประชาธิปไตย เพราะระบอบทหารนำมาซึ่งความปั่นป่วนวุ่นวายทางการเมืองและการคัดค้านจากมหาอำนาจตะวันตกและวงการธุรกิจระหว่างประเทศ

ท่าทีที่เปลี่ยนแปลงไปของนักธุรกิจและบทบาทใหม่ๆ ที่พวกเขาแสดงจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬทำให้เกิดข้อคิดและข้อสังเกตบางประการ ได้แก่ นักธุรกิจ นายทุนไทยไม่ได้จมนมอยู่กับบทบาทที่ล้าหลังทางเศรษฐกิจและการเมือง ไม่มีปัญหาทางโครงสร้างใดๆ ในระบบทุนนิยมไทยที่หนักหน่วงรุนแรงจนทำให้ธุรกิจมีบทบาทที่ก้าวหน้าไม่ได้ เอนกเห็นว่า ธุรกิจเป็นพลังสำคัญในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของชาติ และทำให้การผูกขาดอำนาจของทหารและข้าราชการคลายตัวลงไปจนไม่อาจเรียกว่าเมืองไทยเป็นอำมาตยาธิปไตยได้อีก แต่บทบาทของธุรกิจที่เป็นผลดีต่อประชาธิปไตยอยู่เพียง

แต่การเข้าไปคานอำนาจกับข้าราชการ เทคโนโลยีและทหาร ในการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ เท่านั้น ส่วนการต่อต้านเผด็จการและสนับสนุนประชาธิปไตยโดยตรงยังทำได้น้อย แท้จริงแล้ว นายทุน นักธุรกิจจะสนับสนุนหรือต่อต้านประชาธิปไตยนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ต่างๆ โดยถือเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก มิใช่การยึดมั่นในอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยเสมอไป อย่างไรก็ตาม นักธุรกิจไม่ได้เป็นพวกเดียวกันไปหมดหรือมีผลประโยชน์เหมือนกันทั้งหมด แต่ประกอบด้วย กลุ่มข้างในมากมาย ซึ่งมีจุดยืนต่อเผด็จการหรือประชาธิปไตยแตกต่างกัน

นักธุรกิจที่น่าสนใจคือ บรรดาสมาคมการค้า หอการค้า และองค์กรตัวแทนธุรกิจ และอุตสาหกรรมต่างๆ ที่มีบทบาทในทางส่งเสริมประชาธิปไตยได้ เพราะเคลื่อนไหวโดยเปิดเผย อาศัยหลักการเหตุผลมากกว่าใช้การติดสินบน องค์กรเหล่านี้จะฝึกฝนให้นักธุรกิจเข้าใจกระบวนการสร้างนโยบายรัฐและเนื้อหาของนโยบายจนสามารถกำหนด กำกับ ตรวจสอบการดำเนินงานของรัฐ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิประโยชน์ของตนได้ เอนกเสนอว่า รัฐอาจใช้บทเรียนที่ได้จากการทำงานขององค์กรเหล่านี้ไปสร้างองค์กรตัวแทนผลประโยชน์ของอาชีพอื่นๆ นอกจากตัวแทนธุรกิจ อาจทำให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์มากมายที่ติดตามการทำงานของนักการเมืองหลังการเลือกตั้ง

เอนกเชื่อว่า “หอการค้าจังหวัด” มีศักยภาพเป็นพิเศษในการสร้างสรรค์ประชาธิปไตย เพราะฐานอำนาจของนักการเมืองที่ชี้ขาดการเลือกตั้งอยู่ในต่างจังหวัดเป็นหลัก หอการค้าจังหวัดจึงเป็นฐานให้กับการควบคุม ตรวจสอบผลงานของนักการเมืองและพฤติกรรมของฝ่ายต่างๆ ในการเลือกตั้งได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะหากหอการค้าจังหวัดเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลทางการเมืองและนโยบายให้สมาชิกและประชาชนในจังหวัดได้ทราบอย่างสม่ำเสมอ ย่อมทำให้ประชาชนมีอาวุธในการกำกับนักการเมือง ส่วน “นักธุรกิจต่างจังหวัด” ก็จะเป็นสะพานเชื่อมความคิดเรื่องประชาธิปไตยของชาวเมืองกับชาวชนบทได้ เพราะพวกเขาเข้าใจความคิดความต้องการของชาวกรุงพอๆ กับการเข้าใจความจำเป็นของชาวชนบท และอยู่ในวิสัยที่จะดึงความคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบกรุงเทพฯ มาพบกับชาวชนบทที่ครึ่งทางได้ ดังนั้น เอนกจึงมองนักธุรกิจต่างจังหวัดเป็นความหวังในการเชื่อมความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยระหว่างชาวเมืองกับชาวชนบทเข้าด้วยกัน

เอนกกล่าวว่า พลังธุรกิจไม่ได้เป็นกองหน้าของขบวนการประชาธิปไตย แต่กองหน้าที่แท้จริงในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ คือ บุคคลหรือสถาบันของชนชั้นกลาง โดยเฉพาะกลุ่มอาจารย์มหาวิทยาลัย องค์กรพัฒนาเอกชน พรรคการเมืองและวงการหนังสือพิมพ์ พวกเขาต้องการทวงหลักการและถามถึงความชอบธรรมของรัฐบาล ในขณะที่แรงจูงใจของนักธุรกิจในการเข้าร่วมการต่อสู้คือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ถูกกระทบกระเทือน

เอนกย้ำว่า ประชาธิปไตยนั้นอาศัยแต่ชนชั้นกลางและนักธุรกิจไม่ได้ แต่ในเฉพาะหน้า เราควรสนใจกลุ่มนี้เป็นพิเศษ เพราะพวกเขามีน้ำหนักทางการเมือง แต่ในระยะยาว *ประชาธิปไตย* ที่มั่นคงจะต้องมีชนชั้นล่าง โดยเฉพาะชาวชนบทร่วมสร้าง เราต้องขจัดการเมืองแบบอุปถัมภ์และการ

ซื้อขายเสียงควบคู่ไปกับการช่วยให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาเรียกร้องปฏิรูปเศรษฐกิจสังคมและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวชนบทเห็นถึงประโยชน์ที่ได้จากการเลือกผู้แทนโดยค้ำนึ่งถึงหลักการและนโยบายมากกว่าการรับเงินทองหรือความช่วยเหลือเล็กๆ น้อยๆ จากผู้สมัคร หากทำได้ ชนบทที่เคยเป็นเขตการเมืองที่ล้าหลังจากกลายเป็นที่มั่นอันไว้วางใจได้ของประชาธิปไตย ส่วน *ชุมชนวิชาการ สื่อสารมวลชนและองค์กรพัฒนาเอกชน* ต้องมีทิศทางที่มุ่งไปสู่การสร้างชนบทให้ก้าวหน้า นี่คือคำตอบของสังคมไทยในการสร้างประชาธิปไตยที่มั่นคงให้ปรากฏอย่างแท้จริง

ในบทความนี้ เอนกปฏิเสธว่า นายทุนนักธุรกิจเป็นผู้นำในการสร้างระบอบประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทย และบางครั้งเป็นอุปสรรคต่อประชาธิปไตยเสียด้วยซ้ำ นายทุนนักธุรกิจไม่ได้มีความภักดีต่อประชาธิปไตยถึงขั้นต่อต้านการยึดอำนาจ ส่วนการเข้าสู่เวทีการเมืองหรือการแสดงบทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางอาจเป็นเพราะต้องการรักษาผลประโยชน์ของตน แม้ชนชั้นกลางมีบทบาทในการต่อต้านรัฐบาลของพลเอกสุจินดา ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่นักธุรกิจจำนวนมากเข้าร่วมต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยโดยตรง แต่สาเหตุส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะถือเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนเป็นใหญ่

“บทบาทของนักธุรกิจที่เป็นผลดีต่อประชาธิปไตยนั้นอยู่เพียงแค่การเข้าไปคานอำนาจกับข้าราชการ เทคโนโลยีและทหาร ในการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจเท่านั้น” ตามที่เคยเสนอไว้ในงานวิจัยระดับปริญญาเอกของเอนกเอง แต่บทบาทของนักธุรกิจในการต่อต้านเผด็จการและสนับสนุนประชาธิปไตยโดยตรงนั้นยังไม่ชัดเจน

เอนกย้ำว่า “สมาคมธุรกิจ” มีบทบาทในทางส่งเสริมประชาธิปไตยได้ เพราะเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยเปิดเผย อาศัยหลักการเหตุผลมากกว่าใช้การติดสินบน โดยรัฐอาจใช้บทเรียนจากการทำงานขององค์กรเหล่านี้ไปช่วยสร้างองค์กรตัวแทนผลประโยชน์ของอาชีพอื่นๆ นอกจากตัวแทนธุรกิจ อาจทำให้เกิด “กลุ่มผลประโยชน์” มากมายที่ทำหน้าที่ติดตามการทำงานและตรวจสอบนักการเมือง ส่วน “หอการค้าจังหวัด” มีศักยภาพเป็นพิเศษในการสร้างสรรค์ประชาธิปไตย เพราะฐานอำนาจของนักการเมืองอยู่ในต่างจังหวัดเป็นหลัก เอนกจึงเสนอให้หอการค้าจังหวัดเป็นฐานให้กับการควบคุม ตรวจสอบผลงานของนักการเมืองและฝ่ายต่างๆ ในการเลือกตั้งในจังหวัด และนักธุรกิจต่างจังหวัดยังต้องทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมความคิดเรื่องประชาธิปไตยของชาวเมืองกับชาวชนบท ทำให้ทั้งสองกลุ่มเข้าใจความคิดและความต้องการของกันและกัน

แต่ในระยะยาว ประชาธิปไตยอาศัยแต่ชนชั้นกลางและนักธุรกิจไม่ได้ ประชาธิปไตยที่มั่นคงจะต้องมีชนชั้นล่าง โดยเฉพาะชาวชนบทร่วมสร้าง โดยต้องขจัดการเมืองแบบอุปถัมภ์และการซื้อขายเสียงในหมู่ชาวชนบท พร้อมทั้งให้การช่วยชาวบ้านให้ลุกขึ้นมาเรียกร้องปฏิรูปเศรษฐกิจสังคมและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวชนบทเห็นถึงประโยชน์ที่ได้จากการเลือกตั้งโดยค้ำนึ่งถึงหลักการและนโยบายตามหลักการของประชาธิปไตย

ในบทที่ 5 เรื่อง “**หอการค้าจังหวัดกับประชาธิปไตย**” บทความนี้เขียนเมื่อปลายปี พ.ศ. 2533 ในยุครัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นความคิดหลักประการหนึ่งของเขาด้วย เอนกชี้ว่า ขณะนี้ เมืองไทยมีนักธุรกิจที่ส่งผลต่อการพัฒนาการเมืองอยู่ 2 กลุ่มใหญ่ คือ 1) กลุ่มพรรคการเมือง และ 2) กลุ่มหอการค้า-สมาคมธุรกิจต่างๆ กลุ่มแรกสร้างผลเสียต่อระบอบประชาธิปไตย ด้วยเรื่องการค้าเสรีและการใช้อำนาจหน้าที่โดยมิชอบ แต่บทบาทของสมาคมธุรกิจและหอการค้าได้ช่วยเสริมสร้างประชาธิปไตย เพราะเคลื่อนไหวโดยเปิดเผย อาศัยหลักการเหตุผลทางกฎหมาย มากกว่าวิธีที่ผิดกฎหมาย ทำให้นักธุรกิจที่สุจริตเห็นว่ามีช่องทางแก้ไขข้อขัดข้องจากนโยบายหรือกฎเกณฑ์ทางราชการด้วยวิธีการที่ถูกกฎหมาย อีกทั้งเปิดโอกาสให้นักธุรกิจเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้เกิดภาพลักษณ์ว่า นักธุรกิจเป็นผู้มีส่วนร่วมกับการแก้ไขปัญหาต่างๆ และประชาธิปไตยไม่ได้เปิดช่องทางให้คนร่ำรวยเข้ามาเป็นใหญ่ทางการเมือง และกอบโกยผลประโยชน์เท่านั้น แต่การที่นักธุรกิจก้าวสู่เวทีการเมืองเป็นเรื่องธรรมดา เพราะพวกเขามีทรัพยากรเวลาและผลประโยชน์ที่เกี่ยวกับรัฐมากกว่าหลายกลุ่ม แต่ทว่าในอดีต มีเพียงแค่วงช่องทางผ่านพรรคการเมืองเท่านั้นในการเข้าสู่การเมือง ปัจจุบันการมีหอการค้าและสมาคมธุรกิจที่เปิดรับนักธุรกิจที่อยากทำงานเพื่อสาธารณะได้ก้าวเข้าไปได้ โดยไม่ต้องกลายเป็นนักการเมืองน้ำเน่า

เอนกเสนอว่า หากหอการค้าและสมาคมธุรกิจมีกิจกรรมที่ส่งเสริมประชาธิปไตยโดยตรง จะมีบทบาทในการพัฒนาการเมืองให้สูงขึ้น และรัฐบาลต้องคิดว่า หอการค้าและสมาคมการค้าไม่ใช่เครื่องมือทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตย โดยรัฐบาลต้องหยิบยกปัญหาและข้อเรียกร้องขององค์กรเหล่านี้มาพิจารณาแก้ไขอย่างรวดเร็ว เพื่อเป็นการส่งเสริมให้นักธุรกิจอยากเข้ามาเป็นสมาชิกหอการค้าหรือสมาคมธุรกิจให้มากขึ้น อีกทั้งจุดประกายให้นักธุรกิจเห็นว่ายังมีวิธีการแก้ไขปัญหาทางอื่นอยู่โดยไม่ต้องติดสินบนแก่ข้าราชการหรือนักการเมือง

นอกจากนั้น รัฐบาลควรส่งเสริมองค์กรตัวแทนผลประโยชน์ของกลุ่มอื่นๆ ด้วยวิธีการเช่นเดียวกับที่ได้กระทำต่อหอการค้าและสมาคมธุรกิจ คือ จัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐและเอกชนในการพิจารณาปัญหาของกลุ่มอาชีพต่างๆ ทำให้กลุ่มเหล่านี้เป็นฐานเสียงที่หนักแน่นให้แก่กรรมการเมืองและพรรคการเมืองที่มีคุณภาพในระยะยาว ซึ่งอาจทำให้การซื้อเสียงเป็นไปได้ยากขึ้น

ในบทความนี้ยังให้ความสำคัญกับ “**หอการค้าจังหวัด**” ในการสร้างประชาธิปไตยเป็นพิเศษ ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ 1) หอการค้าจังหวัดจะใส่ใจต่อปัญหาธุรกิจเอกชนทั้งจังหวัด และมีกิจกรรมที่โยงไปถึงกลุ่มอื่นๆ ด้วย การเสนอแนวทางการแก้ปัญหาธุรกิจมักจะต้องแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจหรืออาชีพของคนทั้งจังหวัดไปพร้อมกัน และ 2) หอการค้าจังหวัดมีศักยภาพทางการเมืองสูง ด้วยฐานเสียงของนักการเมืองไทยอยู่ที่ต่างจังหวัดเป็นหลัก ฉะนั้น หอการค้าจังหวัดจึงสามารถ

มีบทบาทในการควบคุมนักการเมือง การเลือกตั้งและการดำเนินนโยบายของรัฐได้ อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมต่อการเลือกตั้งของคนในต่างจังหวัดให้เลือกพรรคตามหลักการและเหตุผลประชาธิปไตย

ในบทความนี้ยังกล่าวถึง “การสร้างชนบทที่ก้าวหน้าเพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตย” โดยต้องอาศัย “ชาวเมืองในต่างจังหวัด” เป็นสะพานเชื่อมความคิดระหว่างคนกรุงเทพฯ กับชนบทอีกครั้ง หอการค้าจังหวัดเป็นส่วนหนึ่งของชาวเมืองในต่างจังหวัด จึงอยู่ในวิสัยที่จะพัฒนาชนบทให้ก้าวหน้าและดึงความคิดประชาธิปไตยแบบกรุงเทพฯ ให้ลงมาพบกับชาวชนบทได้

ส่วนอนาคตของประชาธิปไตยไทยอยู่ที่นักธุรกิจต้องถอนตัวออกจากการเมืองและเปิดโอกาสให้กลุ่มอาชีพอื่นๆ ที่มีสถานะทางเศรษฐกิจดีน้อยกว่าเข้าไปเล่นการเมืองให้มากขึ้นด้วย ต้องทำให้ประชาธิปไตยเป็นของชนชั้นอื่นๆ นอกจากนั้น ต้องหันมาสร้างหอการค้าจังหวัดให้เข้มแข็งให้สามารถส่งเสริมนักการเมืองที่มีคุณภาพที่มาจากชนบทหรืออาชีพที่หลากหลาย และทำให้การใช้เงินเปลี่ยนเป็นอำนาจทางการเมืองทำได้ยากขึ้น

ในบทความสุดท้ายนี้ เอนกเน้นย้ำบทบาทของ “สมาคมธุรกิจและหอการค้า” ในการเสริมสร้างประชาธิปไตย ส่วนรัฐบาลต้องคิดว่า หอการค้าและสมาคมการค้าเป็นกลไกเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตยด้วย โดยรัฐบาลต้องหยิบยกปัญหาและข้อเรียกร้องขององค์กรเหล่านี้มาพิจารณาแก้ไขอย่างรวดเร็ว เพื่อส่งเสริมให้นักธุรกิจอยากเข้ามาเป็นสมาชิกหอการค้าหรือสมาคมธุรกิจให้มากขึ้นและไม่หันไปทำวิธีที่ผิดกฎหมายต่างๆ นอกจากนั้น รัฐบาลควรส่งเสริมองค์กรตัวแทนผลประโยชน์ของกลุ่มอื่นๆ ด้วยวิธีการเช่นเดียวกับที่ได้กระทำต่อสมาคมธุรกิจ เพื่อทำให้กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ เป็นฐานเสียงให้แก่นักการเมืองและพรรคการเมืองที่มีคุณภาพในระยะยาวได้

ส่วน “หอการค้าจังหวัด” ก็มีบทบาทในการสร้างประชาธิปไตยเป็นพิเศษ และ “ชาวเมืองในต่างจังหวัด” สามารถเป็นสะพานเชื่อมความคิดระหว่างคนกรุงเทพฯ กับชนบทเรื่องทัศนคติต่อประชาธิปไตยได้ อีกทั้งช่วยพัฒนาชนบทให้ก้าวหน้าได้ ทั้งนี้ อนาคตของประชาธิปไตยไทยต้องทำให้ประชาธิปไตยเป็นของชนชั้นอื่นๆ นอกจากนักธุรกิจด้วย

ในหนังสือเรื่อง “มือบมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” สรุปความคิดทางการเมืองของเอนกได้ว่า เขายอมรับว่ากระแสประชาธิปไตยในฐานะกระแสโลกซึ่งส่งผลต่อระบอบการปกครองของไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเขาได้ระบุปัญหาหลักของประชาธิปไตยไทยคือ “ความไม่ต่อเนื่องของประชาธิปไตยด้วยการขัดจังหวะโดยการที่ประชาชนเชื่อเชิญให้คณะทหารทำการรัฐประหารล้มล้างประชาธิปไตย แต่เมื่อคณะทหารได้อำนาจปกครองประเทศแล้วประชาชนก็ซบโล้” โดยเอนกให้ความสนใจเน้นไปที่ประชาชนที่เป็น “ชนชั้นกลาง-นักธุรกิจ” เป็นพิเศษในการแก้ปัญหา เพราะเป็นชนชั้นที่มีพลังทางการเมืองหนักแน่นที่สุดในขณะนั้น และเห็น “การรัฐประหาร” เป็นปัญหาสำคัญ

การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ชาวเมืองต้องเลิกใช้คณะทหารเป็นทางออกของปัญหา ประชาธิปไตย ไม่กลับไปเป็นแนวร่วมในการทำรัฐประหารของทหารอีก ต้องมีความอดทนอดกลั้นกับ จุดอ่อนของประชาธิปไตย เอนกไม่เห็นด้วยกับการแก้ปัญหาประชาธิปไตยด้วยการยึดอำนาจ แต่ต้อง ให้ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งเกิดจากการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาตนเองอย่างไม่ขาดสายเท่านั้น

ส่วนการแก้ปัญหาขั้นมูลฐานต้องมุ่งลดความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบททางด้าน เศรษฐกิจและสังคมเพื่อลดช่องว่างทางความคิดทางการเมืองระหว่างกัน เอนกเห็นว่า ประเทศไทยได้ มีชนชั้นกลางเกิดขึ้นแล้ว แต่ชนชั้นกลางต้องเข้าใจปัญหาเรื่องความสามารถและคุณธรรม ของนักการเมืองที่ได้รับเลือกตั้ง โดยการมองถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ เงื่อนไขทางสังคม และวัฒนธรรมของชาวชนบทเรื่องระบบอุปถัมภ์ และชนชั้นกลางจะต้องผลักดันให้มีการสร้าง กฎเกณฑ์ กลไกเพื่อลดอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ ชนชั้นกลางต้องสนับสนุนการพัฒนาชนบท อย่างจริงจัง ทำให้ชนบทกลายเป็นเมืองขนาดเล็กที่ผู้คนมีรายได้เพียงพอในการเลี้ยงตนเอง และมีความเป็นปัจเจกชนเพื่อสร้างสรรค์ประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

นอกจากนั้น ยังต้องสร้าง “การปกครองท้องถิ่น” ที่มีประสิทธิภาพในการตอบสนอง ความต้องการของชาวชนบท โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบอุปถัมภ์ด้วย แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องมีการแก้ไข กลไกทางการเมืองเพื่อให้ได้การปกครองที่มีคุณธรรมและประสิทธิภาพอย่างที่ชนชั้นกลางต้องการด้วย

ส่วนในระยะยาว ประชาธิปไตยที่มั่นคงจะต้องมีชนชั้นล่างซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ ของประเทศ โดยเฉพาะชาวชนบท ร่วมสร้างและเป็นรากฐานให้ประชาธิปไตย ต้องจัดการเมือง แบบอุปถัมภ์และการซื้อขายเสียงในหมู่ชาวชนบท พร้อมทั้งให้การช่วยชาวบ้านให้ลุกขึ้นมาเรียกร้อง ปฏิรูปเศรษฐกิจสังคมและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวชนบทเห็นถึงประโยชน์ที่ได้จาก การเลือกตั้งโดยคำนึงถึงหลักการและนโยบายตามหลักการของประชาธิปไตย

นอกจากนั้น ต้องมี “พลังที่สาม” ช่วยพัฒนาประชาธิปไตย ได้แก่ ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับ การต่อรองทางการเมือง แต่ยึดมั่นในประชาธิปไตย คอยติดตามและผลักดันให้เกิดมาตรการต่างๆ ในการสนับสนุนประชาธิปไตย และ “ทุกฝ่าย” ในสังคมต้องไม่หยุดปฏิบัติตามวิถีทางแห่ง ประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าขึ้นอย่างไม่สะดุดด้วยการรัฐประหาร ต้องเข้าสู่วิถีทางทางการเมืองแบบ ประชาธิปไตยไปก่อนและให้ประชาชนเรียนรู้และปรับตัวตาม การสร้างประชาธิปไตยต้องอาศัย ความร่วมมือของหลายชนชั้น และเราต้องทำให้คนส่วนใหญ่เป็น “พันธมิตรประชาธิปไตย” ักดีต่อ ประชาธิปไตยในเชิงระบอบ

4.4 ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของ ประชาธิปไตย: ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกผ่านงานเขียนของเอนกในบทรูปเป็นงานวิชาการและงานอื่นๆ ลักษณะของงานของเอนกไม่ใช่งานที่อยู่ในกรอบทางรัฐศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ผสมผสานกับศาสตร์อื่นๆ ร่วมด้วย เป็นสหวิทยาการ เช่น ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง และสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา เป็นต้น ทำให้มุมมองในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาประชาธิปไตยของไทยสำหรับเขากว้างขึ้น สำหรับรูปแบบของงานเขียนของเอนกในระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาในบทรูปมีรูปแบบสำคัญคือ งานวิจัยที่มีระเบียบวิธีวิจัยที่ชัดเจน บทความวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และบทสัมภาษณ์

ความคิดเรื่องประชาธิปไตยของเอนกที่เขาเห็นว่าเหมาะสมและควรปรับใช้กับประเทศไทย จากการศึกษาคิดทางการเมืองในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ของเขาในระยะของบทรูปเริ่มจากการศึกษาผ่านงานเขียนงานแรกของเอนก ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโท ที่มหาวิทยาลัยจอร์เจียสหรัฐอเมริกา เรื่อง Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea ในปี ค.ศ. 1984 (พ.ศ. 2527) จนถึงหนังสือ เรื่อง “มือเอื้อมมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2536)

การศึกษาคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะนี้พบว่า เอนกให้ความสำคัญกับอุดมการณ์และวิถีทางของระบอบประชาธิปไตย องค์ประกอบของประชาธิปไตย และเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยในลักษณะที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตก มาตั้งแต่งานเขียนแรก เพื่อประยุกต์ใช้กับการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศไทย

เอนกยอมรับว่ากระแสประชาธิปไตยเป็นกระแสโลก ซึ่งส่งผลต่อการปกครองของไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือ เอนกเห็นว่า ประเทศไทยต้องเป็นประชาธิปไตยเท่านั้น นอกจากนั้น เอนกได้ระบุว่า แนวโน้มของประเทศไทยสมัยใหม่อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขล้วนมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ทฤษฎีการเมืองซึ่งสามารถนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยได้ดีที่สุดในขณะนี้ คือ แนวคิดประชาธิปไตย ดังนั้น จึงพบว่าเอนกนั้นกำลังมุ่งแสวงหารูปแบบการปกครองที่ดีและเหมาะสมกับประเทศไทยโดยอยู่ในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งในระยะของการศึกษาในบทรูปนี้คือกระแสความคิดของประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกเป็นสำคัญ

ความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตยในระยะของการศึกษาในบทรูปมีดังนี้

ความหมายของประชาธิปไตย

คำว่าประชาธิปไตยในความหมายของเอนกที่ได้กล่าวถึงทั่วไปนั้น คือ ประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy) และระบอบเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democracy) เพราะเอนกให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการเลือกตั้ง นอกจากนั้น เอนกได้ให้ความสำคัญกับความหมายของประชาธิปไตยที่หมายถึง การปกครอง “โดยประชาชน” ด้วย เอนกเห็นว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยต้องเป็นการปกครองที่ประชาชนลงมือกระทำเอง การกระทำโดยประชาชนเองเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ไม่ว่าจะป็นรูปแบบของกลไกทางการเมืองใดๆ ซึ่งจะนำไปสู่จุดประสงค์ที่ประชาชนต้องการ เอนกเน้นการสร้างชุมชนทางการเมืองในลักษณะที่เป็น “การปกครองตนเอง” (Self-Rule) โดยเฉพาะในการเมืองระดับท้องถิ่น

ตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

สำหรับตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เอนกให้ความสนใจและให้ความสำคัญในระยะนี้ เริ่มจากความสนใจในการพัฒนา “ชนชั้นกลาง-ชานาชาวไร่” ที่อาศัยอยู่ในชนบท ซึ่งน่าจะเป็นความสนใจที่เชื่อมต่อกับความคิดของฝ่ายซ้ายและการที่เอนกได้เข้าไปอยู่ร่วมต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งให้ความสำคัญกับชนชั้นกลาง-ชานาชาวไร่

จากนั้น เอนกได้หันไปสนใจ “พลังนอกระบบราชการ” ที่เป็นพลังสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยที่เพิ่งเกิดขึ้น เป็นตัวแสดงทางการเมืองใหม่ที่เป็นส่วนหนึ่งของความเสื่อมสลายของลักษณะทางการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนาประชาธิปไตยไทย จากอดีตที่มีแต่พลังของราชการ ดังนั้น ความเสื่อมสลายของลักษณะทางการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนการพัฒนาประชาธิปไตยไทยด้วย

พลังนอกระบบราชการที่เอนกให้ความสนใจ คือ “ชนชั้นธุรกิจ-นายทุน” และ “สมาคมธุรกิจ” ที่มีอำนาจทางการเมืองในการมีส่วนร่วมและการกำหนดนโยบายรัฐได้ โดยกรณีของสมาคมธุรกิจสามารถใช้เป็นกรณีศึกษาสำหรับการสร้าง “กลุ่มผลประโยชน์” อื่นๆ ของสังคมในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะการกำหนดนโยบายสาธารณะได้ โดยต้องมีลักษณะเป็นกลุ่มประโยชน์ที่มีอิสระ ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและดำเนินการทางการเมืองด้วยวิถีทางที่ถูกกฎหมาย

ในระยะนี้ เอนกเห็นว่า “ชนชั้นกลาง” ของไทยได้เกิดขึ้นแล้ว และเอนกได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับบทบาทของ “ชนชั้นกลางและนักธุรกิจ” ในการนำการพัฒนาประชาธิปไตยไทย เพราะเป็นชนชั้นที่แข็งแกร่งกว่าชนชั้นอื่นๆ อีกทั้งมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในประเทศไทย และยังมีเสียงดังในสังคมไทย

เอนกเสนอบทบาทชนชั้นกลางว่า ต้องเข้าใจปัญหาเรื่องความสามารถและคุณธรรมของนักการเมืองที่ได้รับเลือกตั้ง โดยการมองถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ เงื่อนไขทางสังคม

และวัฒนธรรมของชาวชนบทเรื่องระบบอุปถัมภ์ ต้องผลักดันให้มีการสร้างกฎเกณฑ์ กลไกเพื่อลดอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ และต้องสนับสนุนการพัฒนาชนบทอย่างจริงจังและการกระจายความเจริญไปสู่ชนบท ทำให้ชนบทกลายเป็นเมืองขนาดเล็กที่ผู้คนมีรายได้เพียงพอในการเลี้ยงตนเอง และมีความเป็นปัจเจกชนเพื่อสร้างสรรค์ประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

แต่ขณะเดียวกัน เอนกก็ได้ไม่ได้ละทิ้งตัวแสดงอื่นๆ เอนกกล่าวว่า “ทุกฝ่าย” ในสังคมต้องไม่หยุดปฏิบัติตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าขึ้นอย่างไม่สะดุดด้วยการรัฐประหาร ต้องเข้าสู่วิถีทางทางการเมืองแบบประชาธิปไตยไปก่อนและให้ประชาชนเรียนรู้และปรับตัวตาม เราต้องทำให้คนส่วนใหญ่ของทุกคนชั้นในสังคมเป็น “พันธมิตรประชาธิปไตย” ก่อน เพื่อการสร้างประชาธิปไตย โดยพันธมิตรประชาธิปไตยต้องภักดีต่อประชาธิปไตยในเชิงระบอบ พันธมิตรประชาธิปไตยจะลดเงื่อนไขที่จะทำให้คนไทยจำนวนหนึ่งหันไปเรียกร้องหาทหารในการยึดอำนาจจากรัฐบาลประชาธิปไตย

พันธมิตรประชาธิปไตยไม่ใช่ประชาธิปไตย พันธมิตรประชาธิปไตยในความเห็นของเอนกจะไม่ถือเอาประชาธิปไตยเป็นจุดหมายสำคัญ แต่ถ้าประชาธิปไตยไม่ขัดกับผลประโยชน์ อาชีพ หรือคุณค่า ความเชื่อที่สำคัญกว่าของเขา เขาก็พร้อมจะสนับสนุนหรือยอมรับประชาธิปไตย

ส่วน “ชนชั้นกลาง-ชาวชนบท” ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ เอนกกล่าวว่า ต้องเป็นรากฐานให้กับประชาธิปไตยให้ได้ในอนาคต โดยต้องปฏิรูปเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น แต่ในระยะนี้ เอนกเน้นการแก้ไขปัญหาของชนชั้นกลาง-ชาวชนบท เพื่อให้พวกเขากลายเป็นปัจเจกชนใกล้เคียงกับชนชั้นกลางในเมืองใหญ่และเป็นเสรีชนทางการเมืองในการออกเสียงเลือกตั้ง ต้องจัดการเมืองแบบอุปถัมภ์และการซื้อขายเสียงในหมู่ชาวชนบท และทำให้ชาวชนบทเห็นประโยชน์ที่ได้จากการเลือกตั้ง โดยคำนึงถึงหลักการและนโยบายตามหลักการของประชาธิปไตย

สำหรับความคิดทางการเมืองของเอนกในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ซึ่งเอนกมองว่าเหมาะสมกับการนำไปปรับใช้ในประเทศไทย ทั้งในมุมมองของเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตย การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย การสร้างคุณภาพของประชาธิปไตย การสนับสนุนประชาธิปไตย และการแก้ปัญหาของประชาธิปไตย ในลักษณะที่เป็นสากลตามมาตรฐานตะวันตก ในระยะของการศึกษาในบพนี้ สรุปได้ดังนี้

ความคิดเรื่อง ปัจจัยพื้นฐานเศรษฐกิจและสังคมในการนำไปสู่ประชาธิปไตย

เอนกสนใจและความสำคัญกับเรื่องการพัฒนาประเทศในด้านปัจจัยพื้นฐานเศรษฐกิจและสังคม (Social and Economic Basis) โดยต้องมีการกระจายความเจริญ โดยเฉพาะไปสู่ในภูมิภาคและชนบทของประเทศไทย เพื่อเป็นพื้นฐานของการนำไปสู่ประชาธิปไตย และการพัฒนาประชาธิปไตย เป็นการลดความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทในทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อพัฒนา

และแก้ไข้ปัญหาของประชาธิปไตยไทย เขามองว่า ประเทศไทยบางส่วนยังไม่พัฒนา และต้องมีการพัฒนาทั้งในภูมิภาคและท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยไทย

แนวคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ที่ถูกใช้เป็นต้นแบบของการพัฒนาและแนวคิดนี้ได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาระแสหลักของโลก

เอนกได้รับอิทธิพลทางความคิดจากเศรษฐศาสตร์การเมือง ทำให้เห็นว่า เขาให้ความสำคัญกับการพัฒนาเป็นพื้นฐานของการนำไปสู่ประชาธิปไตย (Democratization) สอดคล้องกับงานของ Seymour Martin Lipset ในบทความเรื่อง Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy ในปี ค.ศ. 1959 ที่สรุปได้ว่า การพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาและรักษาระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย²⁹⁹

เอนกยังกล่าวว่า ลักษณะทางการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยของไทยได้เสื่อมถอยลง เพราะประเทศไทยเกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาลในแนวทางทุนนิยม เอนกมองว่าเศรษฐกิจและทุนนิยมของไทยสามารถเติบโตเองได้ ซึ่งได้กระตุ้นให้เกิด “พลังนอกระบบราชการ” ที่เป็นภาคเอกชนที่มีบทบาททางเศรษฐกิจสูง

ความคิดเรื่อง พลังนอกระบบราชการและกลุ่มผลประโยชน์

เอนกให้ความสนใจ “พลังนอกระบบราชการ” และต้องการให้กลุ่มพลังนอกระบบราชการเข้าไปอยู่ในระบอบการเมืองมากที่สุด เพราะเอนกเห็นถึงความสำคัญของพลังใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในการเมืองไทยที่ไม่ใช่ข้าราชการทหารและพลเรือน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประชาธิปไตย ต้องทำให้พลังใหม่ๆ ที่เคยอยู่นอกวงจรทางการเมืองได้เข้าสู่วงจรแห่งอำนาจทางการเมือง แบ่งปันอำนาจ แบ่งปันผลประโยชน์ ซึ่งอาจใช้รูปแบบของสมาคมธุรกิจในฐานะที่เป็น “กลุ่มประโยชน์” ในการเข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบายสาธารณะที่เอนกได้เคยศึกษาไว้ เป็นกลุ่มประโยชน์ที่มีอิสระในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและมีการแข่งขันที่เสรี สามารถทำงานอย่างได้ผล และมีประสิทธิภาพ เป็นตัวแสดงที่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายและมาตรการต่างๆ ของรัฐสามารถเสนอข้อเรียกร้องต่างๆ ต่อรัฐบาล และดำเนินงานด้วยวิธีทางที่ถูกต้องตามกฎหมาย อีกทั้งเป็นต้นแบบสำหรับการสร้างพลังนอกระบบราชการกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มแรงงาน กลุ่มผู้บริโภค

²⁹⁹ Seymour Martin Lipset, “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy,” *The American Political Science Review* 53(1) (Mar., 1959): p. 69 - 105.

กลุ่มลูกจ้าง และกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่นอกเหนือจากมติทางเศรษฐกิจได้ และรัฐต้องปรับตัวโดยเปิดโอกาสให้พลังนอกระบบราชการมีบทบาททางการเมืองทางด้านกาหนดนโยบายมากขึ้น

ความคิดเรื่อง การทำให้ทุกกลุ่มทุกชนชั้นในสังคมเข้าถึงและอยู่ในกระบวนการของประชาธิปไตย

เอนกเน้นเรื่องการทำให้ทุกกลุ่มทุกชนชั้นในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและอยู่ในกระบวนการของประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง โดยต้องมีกลไกที่ทำให้ทุกกลุ่มทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยให้ได้ มีช่องทางที่ถูกต้องตามกติกาที่ทำให้ทุกกลุ่มทุกชนชั้นในสังคมเข้าถึงและอยู่ในกระบวนการของประชาธิปไตย เพราะเขาเห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยมีประโยชน์ในฐานะที่ทำให้ผลประโยชน์ของคนกลุ่มต่างๆ ชนชั้นต่างๆ ในสังคมมีการจัดสรรแบ่งปันกัน ระบอบประชาธิปไตยต้องเป็นการแบ่งอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคม มิใช่เฉพาะชนชั้นนำทหารและข้าราชการพลเรือนเท่านั้น กลุ่มทางการเมืองต่างๆ เช่น พรรคการเมือง ปัญญาชน นักศึกษา และอื่นๆ รวมทั้งภาคสังคม ต้องเป็นส่วนประกอบของประชาธิปไตยด้วย และการกระจายอำนาจทางการเมืองก็เป็นสัญญาณที่ดีของพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย

เอนกไม่ได้ปฏิเสธข้าราชการ ระบบราชการ และทหาร ที่เป็นส่วนหนึ่งในระบอบประชาธิปไตย เพียงแต่ต้องอยู่ในบทบาทที่เหมาะสมคือ อยู่ภายใต้การกำกับของฝ่ายบริหาร และข้าราชการที่ยังอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ไม่ควรดำรงตำแหน่งทางการเมืองไปพร้อมกัน

ความคิดเรื่อง การฝังรากลึกของอุดมการณ์และวิถีทางแบบประชาธิปไตยในสังคม

เอนกมุ่งเน้นเรื่องการทำให้อุดมการณ์ ทศนคติ กติกาของระบอบประชาธิปไตยต้องฝังรากลึกในสังคม สนับสนุนให้ทุกกลุ่ม พรรคการเมือง และประชาชน ยึดมั่นในอุดมการณ์และวิถีทางแบบประชาธิปไตยประชาธิปไตยเท่านั้น ตลอดจนทำให้ประชาชนมีวัฒนธรรมและความคิดที่เป็นประชาธิปไตย

เอนกยังให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับเรื่องการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในระบอบประชาธิปไตยไทย โดยเขาเห็นว่า ต้องยึดมั่นในอุดมการณ์และวิถีทางแบบประชาธิปไตยในการแก้ปัญหาของประชาธิปไตยเท่านั้น ไม่ไปหาระบอบอื่นเพื่อแก้ปัญหาของประชาธิปไตย ชนชั้นกลางต้องไม่ใช่วิธีการเรียกทหารเข้ามายุติอำนาจเพื่อแก้ปัญหาของประชาธิปไตย ซึ่งนำไปสู่ปัญหาหลักของประชาธิปไตยไทย ได้แก่ ความไม่ต่อเนื่องของระบอบประชาธิปไตยด้วยการขัดจังหวะของระบอบการเมืองอื่น ประเทศไทยต้องพัฒนาความคิดเรื่องประชาธิปไตยว่า ปัญหาของประชาธิปไตยต้องแก้ด้วยวิถีทางแห่งประชาธิปไตยเท่านั้น เอนกให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง และการยึดมั่นให้ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งเกิดจากการปรับปรุง แก้ไขและพัฒนาตนเองอย่างไม่ขาดสาย

ความคิดเรื่อง การเลือกตั้งซึ่งเป็นส่วนสำคัญของประชาธิปไตยตัวแทน

เอนกให้ความสำคัญกับการแข่งขันในการเลือกตั้งที่เสรี ผู้ออกเสียงมีอิสระในการลงคะแนนได้อย่างเสรี ไม่ต้องคำนึงถึงระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ไม่มีการซื้อสิทธิขายเสียงในการเลือกตั้ง แต่คำนึงถึงหลักการและนโยบายของพรรคการเมืองตามหลักการของประชาธิปไตยเป็นสำคัญ และทำให้ได้ผู้แทนราษฎรที่ดี มีคุณภาพ เป็นตัวแทนที่ดีของประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy)

เอนกยังได้เสนอมาตรการทางการเมืองเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของประชาธิปไตยตัวแทนของไทย ด้วยการจัดระบบการเลือกตั้งแบบใหม่ โดยให้มีระบบการเลือกตั้งแบบเลือกเป็นพรรค แบ่งเก้าอี้ส.ส. ตามสัดส่วนของคะแนนที่พรรคได้รับ และให้เขตการเลือกตั้งเป็นแบบกึ่งจังหวัด กึ่งประเทศ เป็นการใช้เขตการเลือกตั้งแบบ 2 แบบ คือ แบบจังหวัดและแบบประเทศผสมกัน ในระบบใหม่นี้ ส.ส. ครึ่งหนึ่งจะมาจากการเลือกตั้งที่ใช้จังหวัดเป็นเขตการเลือกตั้ง ส่วนอีกครึ่งหนึ่งใช้ประเทศเป็นเขตเลือกตั้ง ดังนี้

การใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้งคือให้แต่ละจังหวัดเป็นเขตเลือกตั้งเขตหนึ่ง ส่วนเขตจะใหญ่หรือเล็กก็แล้วแต่จำนวนส.ส.ที่เขตนั้นจะมีได้ ในการลงคะแนนเสียง ประชาชนทั้งจังหวัดเลือกแต่เพียงว่าจะเอาพรรคใดเพียงพรรคเดียว จากนั้นก็รวมคะแนนเสียงของแต่ละพรรคที่ได้รับ โดยวิธีการนี้ 1 คนเลือกได้ 1 พรรคเท่านั้น ไม่ว่าจะอยู่ในจังหวัดใหญ่หรือเล็ก แต่ละจังหวัดมีโควตาส.ส.ไม่เท่ากัน

ส่วนการใช้ทั้งประเทศเป็นเขตเลือกตั้ง คือ เมื่อประชาชนเลือกผู้แทนตามเขตเลือกตั้งจังหวัดแล้ว ก็ต้องเลือกพรรคในระดับประเทศที่ตนเห็นว่าดีที่สุดในพรรคด้วย ซึ่งอาจไม่ใช่พรรคเดียวกันกับที่เลือกในระดับจังหวัด การแบ่งโควตาเก้าอี้ในเขตเลือกตั้งทั้งสองระดับก็ใช้วิธีแบ่งตามสัดส่วนของคะแนนที่พรรคต่างๆ ได้ในเขตเลือกตั้ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความคิดเรื่อง การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น การปกครองตนเอง และประชาสังคมในท้องถิ่น

เอนกต้องการให้มีการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น ให้มีผู้แทนในระดับท้องถิ่นที่ทำหน้าที่แทนผู้แทนระดับชาติในการตอบสนองความต้องการต่างๆ ของชาวชนบทได้ และต้องสร้างการปกครองท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ประชาชนไม่ต้องพึ่งพิงระบบอุปถัมภ์ในท้องถิ่นอีกต่อไป การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นต้องสร้างระบบที่ให้อำนาจและทรัพยากรกับท้องถิ่นหรือภูมิภาคมากขึ้นด้วย

เอนกยังได้เสนอให้สร้างชุมชนทางการเมืองในระดับ “การปกครองตนเอง (Self-Rule)” ซึ่งหมายถึงประชาธิปไตยที่รวมถึงการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่นด้วย นอกจากนั้น ต้องยกระดับการปกครองในภูมิภาคและท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่มีบทบาทในการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่นด้วยตนเองยิ่งขึ้น

เอนกยังสนับสนุนการรวมกลุ่มกันแบบประชาสังคม โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น เพื่อปกครองตัวเอง ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นมีลักษณะกึ่งรัฐ-กึ่งประชาสังคม ที่เป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง

รัฐกับประชาสังคมในการปกครองท้องถิ่น ให้ประชาสังคมได้ทำงานในท้องถิ่นควบคู่ไปกับข้าราชการและนักการเมือง เพื่อให้ประชาสังคมกำกับ ดูแลและทำงานร่วมกับข้าราชการและนักการเมืองในระดับท้องถิ่น เอนกยังย้ำว่า ความสำเร็จของการปกครองแบบประชาธิปไตยมีได้อยู่ที่รัฐ แต่เป็นประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระดับท้องถิ่น

ความคิดเรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย

ในขณะนี้ เอนกได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ (The King) และสถาบันพระมหากษัตริย์ (The Monarchy) ไม่มากนัก ความคิดเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยของเอนกมีบางประเด็นที่ค้นพบและน่าสนใจมีดังนี้

ประการแรก เอนกได้นำเสนอว่า พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองไทย โดยสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่ทรงอำนาจที่สุดในประเทศ ส่วนพระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพอย่างสูงของประชาชน

ประการที่สอง เอนกได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคของรัฐบาลที่มีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ชัดเจนว่า พระมหากษัตริย์เป็นพันธมิตรที่ดีของรัฐบาล สามารถแทรกแซงทางการเมืองด้วยการสนับสนุนและคำจูงรัฐบาลให้มีความมั่นคงและอยู่ในอำนาจได้ อีกทั้งสามารถสนับสนุนให้รัฐบาลทำงานให้สำเร็จตามนโยบายที่ตั้งไว้ได้ นอกจากนี้ ยังสามารถปกป้องรัฐบาลจากทหารบางกลุ่มที่พยายามก่อการรัฐประหารล้มรัฐบาลให้อยู่ออกได้ ในยุครัฐบาลของพลเอกเปรม สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหนึ่งในสถาบันที่ต้องการสนับสนุนกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยและสถาบันพระมหากษัตริย์จะอยู่ตรงกลางเหนือความขัดแย้ง แต่บางครั้งก็แทรกแซงเพื่อสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ประการที่สาม ในยุคที่การเมืองไทยมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตยก่อนยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม เอนกมองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นพลังนอกระบบราชการ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ แต่มีความอ่อนแอ และสาเหตุสำคัญที่ทำให้การเมืองไทยมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตยก็คือความอ่อนแอของพลังนอกระบบราชการ ที่รวมถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย

ประการที่สี่ เอนกได้กล่าวถึงแนวโน้มของประชาธิปไตยในโลกไว้ว่า ประเทศสมัยใหม่อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขล้วนมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ด้วยเหตุว่าทฤษฎีการเมืองซึ่งสามารถนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยใหม่ได้ดีที่สุดในขณะนี้คือแนวคิดประชาธิปไตย แสดงให้เห็นว่า เอนกมองว่า การมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและระบอบกษัตริย์ซึ่งเป็นระบอบหลักดั้งเดิมของไทยกับระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นพันธมิตรที่ไปด้วยกันได้ ไม่ขัดแย้งกัน ไม่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง และการนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยใหม่ควรใช้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย

ประการที่ห้า เอนกตีความสถานะของสังคมไทยโดยให้ข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบประชาธิปไตยกับสถาบันพระมหากษัตริย์ว่า ประชาชนและผู้มีอำนาจในบ้านเมืองมีความรู้สึกผูกพันหรือภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยไม่ได้คิดว่าเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิธีการที่ไปสู่จุดมุ่งหมาย ซึ่งหากไม่สามารถทำงานได้บรรลุผลก็นำเอาสถาบันอื่นมาทดแทนได้ ถือว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มีความชอบธรรมเชิงระบอบในสังคมไทย ดังนั้น ประเทศไทยก็ยังมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งแตกต่างจากความรู้สึกของประชาชนและผู้มีอำนาจที่ไม่มีความผูกพันหรือภักดีต่อประชาธิปไตย จึงเป็นปัญหาขัดขวางการสถาปนาประชาธิปไตยให้มั่นคง

ความคิดทางการเมืองเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยในระยะนี้ เอนกต้องการรักษาการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐและระบอบกษัตริย์ซึ่งเป็นระบอบหลักดั้งเดิมของไทยเอาไว้ โดยเดินเคียงคู่ไปกับระบอบประชาธิปไตย เพราะเป็นพันธมิตรที่ไปด้วยกันได้ดี และต้องนำระบอบกษัตริย์ไปสู่โลกสมัยใหม่ด้วยระบอบประชาธิปไตย เอนกมองว่า บทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์มีอยู่ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย แต่เขาไม่มีข้อเสนอแนะอย่างชัดเจนว่า สนับสนุนหรือไม่สนับสนุนบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการเมืองไทยในทางปฏิบัติแค่ไหน และอย่างไร

4.5 สรุปท้ายบท

งานเขียนในระยะแรกของเอนกซึ่งเป็นระยะของการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตย ซึ่งได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ในบทนี้ เริ่มศึกษาตั้งแต่วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท (พ.ศ. 2527) จนถึงงานเขียน เรื่อง “มือบมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2536) เป็นงานเขียนในเชิงวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์ทั้งภาษาไทยและอังกฤษที่เป็นการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเพื่อสนับสนุนการเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย โดยในภาพรวม เอนกได้ยึดถือคุณค่าและหลักการประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกเพื่อปรับใช้กับประเทศไทยเป็นสำคัญ นั่นคือ ประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy) และระบอบเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democracy) ที่ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการเลือกตั้ง

ระยะเวลาในการผลิตงานเขียนที่ได้ศึกษาในบทนี้เป็นระยะเวลาที่เอนกได้ออกจากป่าแล้ว เขากำลังศึกษาด้านรัฐศาสตร์และทำงานที่สหรัฐอเมริกาเป็นเวลา 8 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2525 – 2533 จากนั้น เอนกได้กลับประเทศไทยเพื่อรับราชการเป็นอาจารย์สอนหนังสือที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะนี้ ความคิดแบบประชาธิปไตยฝ่ายซ้าย ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม หรือประชาธิปไตยของประชาชนของเอนกได้คลายตัวลงแล้ว โดยเอนกหันไปศึกษาประชาธิปไตยแบบตะวันตกอย่างจริงจังจากการที่เขาเลือกไปศึกษาด้านรัฐศาสตร์ที่สหรัฐอเมริกา

สำหรับบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอกราชในการก่อตัวทางความคิดทางการเมือง ในระยะนี้ ได้แก่ บริบทของการเมืองไทยในระยะที่มีการเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาประชาธิปไตย ตลอดจนแก้ปัญหาต่างๆ ของประชาธิปไตย เพื่อให้ประชาธิปไตยตั้งมั่นในประเทศ โดยไม่ถูกคั่นด้วย ระบอบอื่นๆ เป็นระยะของการเปลี่ยนผ่านของประชาธิปไตยไทยจากประชาธิปไตยครึ่งใบสู่ ประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้น จากนั้นก็ได้สะดุดลงด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534 ในระยะนี้ แนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมได้รับการยอมรับในวงกว้างในประเทศไทย ส่วนแนวคิดของทหารบางส่วนก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงด้วย มีการยอมรับการขยายตัวของความเชื่อ เรื่องประชาธิปไตยนี้ แนวคิดเรื่องทหารอยู่ในความควบคุมของพลเรือนหรือฝ่ายการเมืองได้เกิดขึ้น ทหารบางส่วนได้ยอมรับในประเด็นว่า เมื่อมีปัญหาในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยและรัฐบาล พลเรือนที่มาจากการเลือกตั้ง ต้องหาทางแก้ไขวิถีทางแบบประชาธิปไตยและอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ และหลังจากนั้น ก็เกิดกระแสเรื่องรัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตยที่มาจากประชาชน³⁰⁰

ส่วนบริบทของการเมืองโลก กระแสประชาธิปไตยได้พัดโหมไปทั่วโลกในทศวรรษที่ 1980-1990 มีผลให้ระบบคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตและประเทศบริวารในยุโรปตะวันออกถูกโค่นล้ม และทดแทนด้วยประชาธิปไตย จนกระทั่งนำไปสู่การสิ้นสุดของสงครามเย็นอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1991 ในระยะนี้ รัฐบาลเผด็จการถูกโค่นล้มในโปรตุเกส และประเทศที่เคยปกครองโดยทหาร เช่น เกาหลีใต้ หรือปกครองด้วยพรรคเดียว เช่น ใต้หวัน ได้กลายเป็นประเทศที่ปกครองในระบอบ ประชาธิปไตย ไม่ได้ผูกขาดทางการเมืองการปกครองโดยทหารหรือพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียว Huntington ได้เรียกการเปลี่ยนแปลงในระยะนี้ว่า เป็นคลื่นประชาธิปไตยลูกที่ 3 โดยในปี ค.ศ. 1990 มีประเทศประชาธิปไตยถึง 58 ประเทศในโลก³⁰¹

นอกจากนั้น ยังมีบริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตาม มาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยเป็นกระแสความคิดทางการเมือง หลักในวงวิชาการไทย ซึ่งให้ความสำคัญกับนิยาม หลักการและคุณค่าต่างๆ ของประชาธิปไตยสากล อาทิ สิทธิ เสรีภาพ สิทธิมนุษยชน ความเท่าเทียม ความยุติธรรมและการแบ่งแยกอำนาจ เป็นต้น ให้ความสำคัญกับโครงสร้าง กลไกและสถาบันทางการเมืองใหม่ๆ ในระบอบประชาธิปไตย อาทิ รัฐธรรมนูญ รัฐสภา พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง เป็นต้น ความคิดในกระแสนี้เห็นว่า ประชาธิปไตย สากลตามมาตรฐานตะวันตกสามารถนำไปใช้ได้ทุกที่ทั่วโลก นักคิดนักวิชาการของไทยในกระแสนี้ส่วน

³⁰⁰ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยม และสังคมนิยม, หน้า 81-86.

³⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88-89.

ใหญ่จบการศึกษาจากต่างประเทศ และงานเขียนที่นำเสนอความคิดทางการเมือง กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นการเขียนตำราเรื่องประชาธิปไตยในเชิงที่เป็นหลักการ

อย่างไรก็ตาม นักคิดและนักวิชาการที่ผลิตงานในกระแสหลักนี้ระยะนี้ได้มีความเห็นร่วมกัน เกี่ยวกับการเมืองไทยในเวลานั้นว่า ประเทศไทยยังไม่เป็นประชาธิปไตยที่ไปถึงมาตรฐานสากล ตามตะวันตก และยังมีศักยภาพพัฒนาของประเทศและสังคมไทย ยังไม่มีความเจริญอย่างในโลก ตะวันตก ซึ่งเอนกก็เป็นคนหนึ่งที่มีความคิดเช่นเดียวกันนี้

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะแรกนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับกระแสความคิดหลัก ในวงวิชาการและสังคมไทย ที่ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยในลักษณะที่เป็นสากลตามมาตรฐาน ตะวันตกเพื่อนำไปใช้ในประเทศไทย ทั้งในมุมของเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคมในการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทย การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย และการแก้ปัญหาของประชาธิปไตยของไทย ตามประเด็น ต่างๆ ที่ได้กล่าวไปแล้ว

เห็นได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่องประชาธิปไตย ในระยะนี้เป็นผลจากบริบทรอบตัวของเอนกเอง ทั้งจากการไปศึกษาร่ำเรียนความคิดประชาธิปไตย แบบตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่สหรัฐอเมริกา การอ่านหนังสือ ประชาธิปไตยของนักคิดนักเขียนชาวตะวันตก บริบทของสภาวะของการเมืองโลกที่กระแสเสรี ประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่พัดไปทั่วโลก ในขณะที่ระบอบคอมมิวนิสต์กำลังล่มสลาย รวมทั้งบริบท ของสถานการณ์การเมืองไทยในระยะที่มีการเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาประชาธิปไตยสู่ประชาธิปไตย ที่เต็มใบขึ้น โดยแนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมได้รับการยอมรับในวงกว้าง ในประเทศไทย ทั้งหมดนี้ ทำให้เกิดการก่อรูปทางความคิดและแสดงให้เห็นในงานเขียนของเอนก ในระยะแรก ซึ่งสอดคล้องกับกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐาน ตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่เป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลัก ในวงวิชาการไทยเวลานั้น

อย่างไรก็ตาม ในระยะนี้เอนกได้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยที่เกิดขึ้น จากความแตกต่างของมุมมองต่อประชาธิปไตยของชนชั้นกลาง-ธุรกิจและชาวนาชาวไร่แล้ว ซึ่งได้ กล่าวถึงในหนังสือ เรื่อง มือบมือถือ: ชนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย ลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยนี้นับเป็นใจกลางของปัญหาประชาธิปไตยไทยคือ ความแตกต่าง ระหว่างชาวไร่ชาวนากับชนชั้นกลางในเรื่องทัศนคติที่ส่งผลไปถึงพฤติกรรมและบทบาทต่อ ประชาธิปไตยของกลุ่มคนทั้งสองกลุ่ม โดยผู้ให้กำเนิดรัฐบาล ได้แก่ คนชนบท ส่วนผู้กำหนด เสถียรภาพของรัฐบาล ได้แก่ คนชั้นกลาง และชนชั้นกลางมักเอาความคิดของตนเกี่ยวกับ

ประชาธิปไตยไปครอบทั่วทั้งสังคม ทั้งหมดนี้จะกล่าวอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นในการศึกษาความคิดทาง
การเมืองของเอนกในระยะของบทต่อไป

บทที่ 5

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์:

สองนคราประชาธิปไตย

5.1 บทนำ

ในบทนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะที่เห็นถึงลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยในรูปแบบของสองนคราประชาธิปไตย โดยจะกล่าวนำถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ การสิ้นสุดของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534 ไปจนถึงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เอนกเป็นอาจารย์ประจำสอนหนังสือที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยบริบทสถานการณ์ทางการเมืองไทยในระยะนี้ส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะของการศึกษาในบทนี้ ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยตามการศึกษานี้ได้แสดงให้เห็นผ่านงานเขียนในระยะเวลาที่เขาทำงานอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จากนั้น จะกล่าวถึงประเด็นสำคัญในงานเขียนเรื่องสองนคราประชาธิปไตย (พ.ศ. 2537) ของเอนกที่เกี่ยวข้องกับ “ประชาธิปไตย” ร่วมกับการศึกษาอีก 2 บทความในปี พ.ศ. 2538 และ 2539 ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับสองนคราประชาธิปไตยประกอบกัน และเข้าสู่การศึกษาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ในระยะนี้ที่เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของความคิดทางการเมืองของเอนกในการเห็นถึงลักษณะเฉพาะของสภาวะประชาธิปไตยไทย จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยที่มีผลต่อประชาธิปไตย ได้แก่ การเกิดของชนชั้นกลางที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ขณะเดียวกัน ยังเหลือคนในชนบทที่เป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่เดิมอยู่ ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทยในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตย และได้นำเสนอทางออกของปัญหาประชาธิปไตยไทยนี้

5.2 บริบททางการเมืองไทยจากการสิ้นสุดของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535

ในเบื้องต้นจะเป็นการกล่าวถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ การสิ้นสุดของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ด้วยการรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ถึงเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 และหลังเหตุการณ์ดังกล่าว ทั้งนี้ เพื่อดูบริบททางการเมืองที่แวดล้อมตัวนักคิด ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่น่าจะส่งผลใน

การก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเขา โดยเป็นระยะเวลาที่เอนกทำงานอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะต้นๆ ดังนี้

รัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ

หลายคนมองว่า รัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มีนายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งเป็นครั้งแรก นับเป็นสัญญาณที่ชี้ว่า การเมืองไทยได้มีพัฒนาการครั้งสำคัญและประเทศไทยได้พ้นจากสภาพของการเป็นอำมาตยาธิปไตยหรือพ้นจากการครอบงำของภาคราชการแล้ว พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2531 นับเป็นหมุดหมายสำคัญของประชาธิปไตยอีกครั้ง ทำให้ประเทศไทยเป็นประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้น³⁰²

สภาวะที่ผ่อนคลายจากการเมืองโลกทำให้รัฐบาลพลเอกชาติชายสามารถใช้ประโยชน์จากการสิ้นสุดของสงครามเย็นในการประกาศนโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าที่เน้นเศรษฐกิจนำการทหาร ปรับสัมพันธ์ภาพกับประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้เกิดความหวังและการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างไม่เคยมีมาก่อนในรอบ 2 ทศวรรษ ภาพพจน์ของรัฐบาลนี้ทำให้ภาพลักษณ์ของนักการเมืองดีขึ้นและยังก็มีความพยายามประนีประนอมระหว่างวงการต่างๆ ด้วย³⁰³

แต่รัฐบาลนี้ก็ประสบกับปัญหาตลอดเวลา เช่น ปัญหาความขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาล ปัญหาจากการชุมนุมประท้วงของประชาชน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับทหาร และที่สำคัญได้แก่ ปัญหาการทุจริตของพรรคร่วมรัฐบาลโดยการร่วมมือกับกลุ่มธุรกิจแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและพวกพ้องด้วย การผูกขาดการประมูลกับรัฐ จนได้รับฉายาว่า “บุฟเฟต์คาบิเน็ต” (Buffet Cabinet) หรือเป็น “ธนกิจการเมือง” (Money Politics) ที่นักการเมืองต่างผลัดเวียนกันเป็นรัฐมนตรีอย่างทั่วกัน อีกทั้งยังมีข้อครหาเรื่องการรั่วรอยผิดปกติกติของนักการเมืองหลายราย³⁰⁴ ขบวนการทุจริตของรัฐบาลและพรรคร่วมรัฐบาลมิให้เห็นได้ตลอด³⁰⁵

ผาสุก พงษ์ไพจิตร ได้ให้ความหมายของธนกิจการเมือง (Money Politics) ไว้ว่า เป็นการที่นักการเมืองหรือนักธุรกิจระดับนำใช้เงินตราเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจทางการเมือง เช่น การให้ตนเองได้รับการเลือกเป็นสมาชิกรัฐสภาด้วยการซื้อเสียง การร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มเพื่อเข้าถึงอำนาจโดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อจัดตั้งคณะรัฐมนตรีที่สามารถดำเนินนโยบายที่เอื้อต่อธุรกิจของตนเองหรือพวกพ้องได้ เป็นการถนอมทุนทางการเมือง ทั้งด้วยวิธีการของการฟื้นฟูและขยายการลงทุน

³⁰² จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 371.

³⁰³ บัณฑิต จันทรโรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 145.

³⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

³⁰⁵ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 372-374.

หรือรายได้จากค่าเช่าต่างๆ เช่น โบอนุญาต การสัมปทานหรือการอุดหนุน เป็นต้น ซึ่งสิ่งที่ได้รับกลับมาจะสูงกว่าสภาวะของการแข่งขันปกติ นอกจากนี้ ยังมีการแสวงหาสินบนและการปรับใช้งบประมาณเพื่อประโยชน์ของตนเองหรือพวกพ้อง ในที่สุด เงินตรา ความมั่งคั่งและผลประโยชน์ที่ได้รับจากกิจกรรมเหล่านี้จะถูกนำกลับไปใช้ลงทุนในทางการเมืองอีกครั้ง เช่น การซื้อเสียงเพื่อขยายเขตอำนาจของตนอีก กล่าวได้ว่า การเมืองจึงเป็นเพียงธุรกิจ หมายถึง วิถีทางในการแสวงหารายได้เท่านั้น³⁰⁶

ธนกิจการเมืองมักใช้เรียกรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มีอำนาจเหนือการจัดสรรงบประมาณประจำปีเพิ่มขึ้น ในสมัยนี้เศรษฐกิจได้เติบโตสูงขึ้นเป็นตัวเลข 2 หลัก ทำให้งบประมาณประจำปีได้ขยายตัวขึ้นด้วย โครงการสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ที่จำเป็นเพื่อการพัฒนาได้เกิดขึ้นมากมาย เช่น การสร้างถนน ท่าเรือ โทรคมนาคม โรงเรียนและโครงการอื่นๆ ในขณะนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนเริ่มจับตาและวิจารณ์ถึงการใช้เงินแบบผิดๆ และการขยายตัวของธนกิจการเมืองทำให้ชนชั้นกลางไม่พอใจมาก³⁰⁷ จนในที่สุด เป็นสาเหตุหนึ่งของการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534

การรัฐประหาร พ.ศ. 2534

จากภาพลักษณ์ของฝ่ายการเมืองที่เคยได้รับการนิยมและมีภาพลักษณ์ที่ดีก็ตกต่ำลงเรื่อยๆ ปัญหาดังกล่าวนำไปสู่การรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ที่นำโดยผู้นำกองทัพ ได้แก่ พลเอกสุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด พลเอกสุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก และอื่นๆ³⁰⁸ โดยอ้างเรื่องสภาวะของธุรกิจการเมืองแบบธนกิจการเมืองที่ทำให้เชื่อได้ว่า มีการทุจริตประพตมิชอบในวงราชการของบรรดารัฐมนตรีที่ร่วมรัฐบาลอย่างกว้างขวาง เป็นเหตุผลสำคัญของการรัฐประหาร รสช.ได้แต่งตั้งให้อานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี³⁰⁹

³⁰⁶ Pasuk Phongpaichit, “Money Politics and Its Impact,” Keynote Address presented at the Political Economy Center’s Annual Seminar on Money Politics, 7 December 2005, Chulalongkorn University, Page 1. และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “พลวัตทุนไทยและแนวทางการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมืองไทย: บททดลองเสนอการปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ จากกรอบวิเคราะห์ธนกิจการเมือง,” ฟ้าเดียวกัน 4(3) (2449): 74.

³⁰⁷ คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2557). หน้า 367.

³⁰⁸ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 146.

³⁰⁹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 376.

สุรชาติ บำรุงสุข ได้ให้ข้อสังเกตในการทำรัฐประหารครั้งนี้ว่า เป็นการเกิดภายใต้สภาวะที่แม้ว่ารัฐบาลจะสามารถบริหารประเทศได้ แต่ปกครองประเทศไม่ได้ เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมขาดการยอมรับในการเป็นรัฐบาล ซึ่งก็คือการเกิดวิกฤตศรัทธาที่กลายเป็นสาเหตุสำคัญให้รัฐบาลต้องจบลง³¹⁰

รสช.ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 และประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534 โดยมีเนื้อหาให้ใช้ระบบสภาเดียวคือสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่หลัก 2 ประการ ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นรัฐสภาและการเป็นสภาร่างรัฐธรรมนูญ ในรัฐธรรมนูญนี้ได้มีบทบัญญัติให้มีสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายการบริหารประเทศร่วมกับคณะรัฐมนตรี นอกจากนั้น ได้มีการสอบสวนและประกาศยึดทรัพย์นักการเมืองคนสำคัญ เช่น พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มนตรี พงษ์พานิช และร้อยตำรวจเอกเฉลิม อยู่บำรุง เป็นต้น³¹¹

ส่วนคณะรัฐมนตรีของอานันท์ ปันยารชุน ส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ ข้าราชการและผู้มีประสบการณ์สูงมากกว่าเป็นนักการเมืองหรือทหาร จนหลายคนเรียกรัฐบาลชุดนี้ว่า รัฐบาลเทคโนโลยี นอกจากนั้น ยังมีการแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบทรัพย์สินของนักการเมืองที่ร่ำรวยผิดปกติ ผลงานของรัฐบาลชุดนี้ที่โดดเด่น ได้แก่ การปรับโครงสร้างภาษี โดยมีการนำการจัดเก็บภาษีมูลค่าเพิ่ม (VAT) มาใช้แทนการจัดเก็บภาษีการค้า ซึ่งกำหนดอัตราภาษีมูลค่าเพิ่มไว้ที่ร้อยละ 7 การริเริ่มการตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน โดยมีวัตถุประสงค์ให้ประเทศในกลุ่มสมาชิกดำเนินการปรับอัตราภาษีนำเข้าและพิธีการศุลกากรให้มีความแตกต่างกันน้อยที่สุด เพื่อเป็นการลดกำแพงภาษีที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าระหว่างประเทศสมาชิก³¹²

สภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จ และประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ในวันที่ 9 ธันวาคม 2534 เนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังมีลักษณะที่ไม่แตกต่างไปจากรัฐธรรมนูญที่เกิดจากคณะรัฐประหารในอดีต เช่น การไม่ระบุที่มาของนายกรัฐมนตรี ซึ่งหมายความว่า นายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ประชาชนเลือกตั้งเข้ามา และวุฒิสภามาจากการแต่งตั้ง เป็นต้น³¹³

รสช.ยังได้ตั้งพรรคสามัคคีธรรม โดยมีณรงค์ วงศ์วรรณ เป็นหัวหน้าพรรค พรรคสามัคคีธรรมได้รวบรวมสมาชิกจากพรรคการเมืองต่างๆ และมีแนวโน้มจะได้รับเลือกตั้งมากที่สุด แต่มีคำถาม

³¹⁰ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 378.

³¹¹ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 146.

³¹² จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 378 - 381.

³¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 380.

ในสังคมขึ้นว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการสืบทอดอำนาจของคณะรัฐประหารหรือไม่ ซึ่งเรื่องนี้ถูกต่อต้านอย่างมาก

เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535

ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไป วันที่ 22 มีนาคม 2535 เป็นการเลือกตั้งที่เต็มไปด้วยการทุจริต โดยเฉพาะการซื้อสิทธิขายเสียงที่ปรากฏให้เห็นอย่างเปิดเผยมากที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคสามัคคีธรรมมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุด และสามารถรวบรวมเสียงสนับสนุนจากพรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทยและพรรคราษฎรในการจัดตั้งรัฐบาลได้ แต่ณรงค์ วงศ์วรรณ ถูกโจมตีเรื่องคุณสมบัติจนไม่สามารถดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ ด้วยเป็นบุคคลต้องห้ามที่ไม่สามารถขอวีซ่าเดินทางเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาได้ เพราะมีส่วนพัวพันกับการค้ายาเสพติด กรณีนี้ทำให้เปิดช่องทางให้บุคคลที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ได้แก่ พลเอกสุจินดา คราประยูร ได้รับการสนับสนุนจากพรรคสามัคคีธรรม พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทยและพรรคราษฎร ที่ร่วมกันจัดตั้งรัฐบาลให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งเรื่องนี้สร้างความไม่พอใจให้กับบุคคลในสังคมอย่างกว้างขวาง เพราะเป็นพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับคำสัญญาของพลเอกสุจินดาที่เคยประกาศไว้ก่อนการเลือกตั้งว่าจะไม่รับตำแหน่งใดๆ ทางการเมือง

พลเอกสุจินดาได้ชี้แจงเหตุผลว่า เป็นการเสียสละเพื่อชาติ โดยไม่ได้มุ่งหวังที่จะสืบทอดอำนาจจากการทำรัฐประหาร แต่ประชาชนส่วนใหญ่มองว่า เรื่องทั้งหมดเป็นความพยายามในการสืบทอดอำนาจทางการเมืองของรสช. หมายความว่า พลเอกสุจินดาจะได้เป็นทั้งหัวหน้ารัฐบาลในฐานะผู้นำทางพลเรือนและตำแหน่งทางกองทัพในฐานะผู้นำทางการทหาร ทำให้สร้างความไม่พอใจให้แก่คนจำนวนมากและเป็นชนวนในการต่อต้านรัฐบาลของพลเอกสุจินดา กระแสคัดค้านได้ขยายผลไปสู่การชุมนุมประท้วง เหตุการณ์นี้ได้รับความสนใจและการให้ความร่วมมือจากนักวิชาการ นิสิตนักศึกษาและประชาชนทั่วไปเป็นอย่างดี เกิดการตื่นตัวในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับสูงจนมีผู้เข้าร่วมการประท้วงเป็นจำนวนแสนคน โดยกลุ่มคนที่เป็นแกนนำในการประท้วงครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลางในเมือง ซึ่งเป็นการแสดงถึงความตื่นตัวของคนในเมืองใหญ่ที่มีความเชื่อในการปกครองแบบประชาธิปไตย

การประท้วงขยายจนเป็นเหตุรุนแรงลุกลามนำไปสู่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ อันเป็นการใช้กำลังทหารของรัฐบาลสลายการชุมนุมของประชาชนบริเวณสนามหลวงและถนนราชดำเนิน ทำให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก เหตุการณ์ยุติลงเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ให้ผู้นำการประท้วงคือพลตรีจำลอง ศรีเมือง กับคู่กรณี ได้แก่ พลเอกสุจินดา คราประยูร เข้าเฝ้าฯ ในคืนวันที่ 20 พฤษภาคม 2535 ทำให้ทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ จากนั้น พลเอกสุจินดาก็ได้ขอลาออกจาก

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ส่วนพลตรีจำลอง ศรีเมือง เรือตรีฉลาด วรฉัตร ตลอดจนแกนนำได้ประกาศ ยุติการชุมนุม³¹⁴

ผู้ที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ได้แก่ นายอานันท์ ปันยารชุน อีกครั้ง ทั้งนี้ ก่อนหน้านี้พรรคร่วมรัฐบาลเสนอให้พลอากาศเอกสมบุญ ระหงษ์ หัวหน้าพรรคชาติไทย เป็นบุคคลที่จะได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่อาทิตย์ อุไรรัตน์ ประธานรัฐสภาซึ่งมีหน้าที่ดูแลเกล้าฯ ถวายชื่อนายกรัฐมนตรีคนใหม่ได้นำชื่อของอานันท์ขึ้นไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และทรงลงพระปรมาภิไธยโปรดเกล้าฯ ให้อานันท์เป็นนายกรัฐมนตรีเป็นการชั่วคราว³¹⁵

รัฐบาลของอานันท์ ปันยารชุน ครั้งนี้ได้แก้ไขรัฐธรรมนูญในประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ ที่มาของนายกรัฐมนตรีที่ต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลนี้ได้ประกาศยุบสภาและกำหนดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขึ้นใหม่ในวันที่ 13 กันยายน 2535 ปรากฏว่า พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนมาเป็นทีหนึ่งจึงเป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล โดยมีชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคเป็นนายกรัฐมนตรี และมีพรรคที่ต่อต้านரசข.เข้าร่วมรัฐบาล ได้แก่ พรรคพลังธรรม ของพลตรีจำลอง ศรีเมือง และพรรคความหวังใหม่ของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ³¹⁶

เห็นได้ว่า ในกรณีนี้ การยึดอำนาจไม่ได้ทำให้กระแสประชาธิปไตยเบาบางลง เมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไปตามรัฐธรรมนูญฉบับที่ร่างขึ้นใหม่ภายใต้การกำกับของரசข. และเมื่อพลเอกสุจินดา ซึ่งไม่ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้เกิดการต่อต้านขึ้นทันที

หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ

หลังการเลือกตั้งได้มีองค์กรต่างๆ เคลื่อนไหวเรียกร้องให้เกิดการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เพื่อให้ได้ระบอบการปกครองที่ดีกว่า ในยุคที่บรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมือง (คปก.) ขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยมีหน้าที่ทำข้อเสนอแนะและแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 มาตรา 211 เพื่อสร้างกลไกการยกย่องรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่เพื่อให้มีการปฏิรูปการเมือง คณะกรรมการได้รับฟังความคิดเห็นของประชาชน ประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่า ควรมีการปฏิรูปการเมืองโดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฉบับใหม่ประกอบกันเป็นสภาผู้แทนราษฎร เพื่อร่างรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ ในขณะนั้นก็ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อเสนอแนวคิดต่างๆ เพื่อปฏิรูปการเมืองไทย

³¹⁴ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 380-389.

³¹⁵ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 148.

³¹⁶ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 390-391.

ในที่สุด ในเดือนธันวาคม 2539 ก็ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) ประกอบกันเป็นสภาร่างรัฐธรรมนูญ โดยเป็นตัวแทนจากทุกจังหวัด จังหวัดละ 1 คน และผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการแต่ละสาย รวม 99 คน สภาร่างรัฐธรรมนูญต้องร่างรัฐธรรมนูญโดยคำนึงถึงเจตนาของประชาชนเป็นสำคัญและเพื่อการปฏิรูปการเมือง ในกระบวนการยกร่างได้มีการรับฟังความเห็นของประชาชน เมื่อร่างรัฐธรรมนูญเสร็จแล้ว ได้มีการเสนอร่างรัฐธรรมนูญให้กับรัฐสภาได้พิจารณา รัฐสภาได้มีมติเห็นชอบและให้นำรัฐธรรมนูญขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และได้ประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

รัฐธรรมนูญฉบับนี้มุ่งหมายที่จะทำให้การเมืองการปกครองได้รับการปฏิรูป อีกทั้งยังมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนอย่างกว้างขวางที่สุด ดังจะเห็นได้จากการทำประชาพิจารณ์ทุกจังหวัด เพื่อรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นจากประชาชน และพยายามให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนักในความสำคัญของรัฐธรรมนูญ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังเน้นการแก้ไขปัญหาการเมืองการปกครองของไทยที่ผ่านมา ตั้งแต่การร่างบทบัญญัติใหม่ในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การสร้างสถาบันทางการเมืองใหม่ๆ เพื่อตรวจสอบการทำงานภาครัฐ นอกจากนั้น ยังมีการสร้างระบบคัดกรองนักการเมือง การสร้างและปรับสัดส่วนที่มาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีเป้าหมายในการวางรากฐานการเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตยให้หยั่งรากลึก³¹⁷

นี่เป็นบริบทของสถานการณ์ทางการเมืองไทยรอบตัวของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ จากรัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ซึ่งน่าจะส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเขาและนำไปสู่การแสดงความคิดทางการเมืองผ่านงานเขียนต่างๆ ในระยะเวลาของการก่อรูปทางความคิดของตามการศึกษาในบทนี้

5.3 หนังสือ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย และบทความ 2 ฉบับที่เกี่ยวข้อง

ในวิธีการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล (Political Thought) เราจำเป็นต้องเข้าใจทั้งบริบทที่อยู่แวดล้อมตัวนักคิด (Context) และตัวบทของนักคิด (Text) ในกรณีนี้เน้นไปที่บริบททางประวัติศาสตร์ของการเมืองไทยดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งน่าจะเป็นบริบทสำคัญที่กำหนดความคิดทางการเมืองหรือส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของนักคิด ในที่นี้ คือ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และถ่ายทอดออกมาเป็นตัวบท (Text) ที่นักคิดต้องการจะสื่อสารตามบริบททางประวัติศาสตร์ในห้วงเวลาต่างๆ ในการศึกษา นี้ นอกจากจะทบทวนบริบททางการเมืองไทยที่อยู่แวดล้อมตัวเอนกแล้ว เราต้องศึกษาตัวบท (Text) ของเอนกเป็นสำคัญ นั่นก็คือ การศึกษางานเขียน

³¹⁷ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 153-157.

ของเอนกอย่างละเอียดเพื่อค้นหาความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ในงานเขียนของเขา สำหรับระยะเวลาของการศึกษาในบพนี้เป็นการศึกษางานเขียนเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย (พ.ศ. 2537) ร่วมกับการศึกษาอีก 2 บทความ ในปี พ.ศ. 2538 และ 2539 ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการนำเสนอความคิดทางการเมืองที่เกี่ยวกับปัญหาประชาธิปไตยในสภาวะทางการเมืองที่มีลักษณะเฉพาะของไทย อันเป็นงานที่โดดเด่นในวงวิชาการการศึกษาการเมืองไทย

1) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “สองนคราประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2537)³¹⁸

เนื้อความในหนังสือเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย ได้ถูกเขียนขึ้นและเผยแพร่ครั้งแรกด้วยการเป็นเอกสารประกอบการประชุมใหญ่ทางวิชาการ ประจำปี พ.ศ. 2537 ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย หลังการรัฐประหารปี พ.ศ. 2534 และหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในปี พ.ศ. 2535 จากนั้น ได้ตีพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งในหนังสือเรื่อง วิพากษ์สังคมไทย³¹⁹ ซึ่งออกเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2538 โดยใช้ชื่อว่า “ปฏิรูปการเมืองเศรษฐกิจ: สร้างพันธมิตรประชาธิปไตย” ร่วมกับบทความของผู้เขียนคนอื่นๆ และได้แยกตีพิมพ์เป็นหนังสือโดยใช้ชื่อว่า “สองนคราประชาธิปไตย” ในปี พ.ศ. 2538 สองนคราประชาธิปไตยเป็นหนังสือเล่มเล็กๆ ที่มีผู้อ่านมากมาย เป็นหนังสือที่ได้ชื่อว่า “คลาสสิก” ในการศึกษาการเมืองไทย เรียกได้ว่าเป็นหนังสือเล่มที่สร้างชื่อเสียงที่สุดของเอนกผ่านการมองปรากฏการณ์ทางการเมืองไทย เป็นการมองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อประชาธิปไตยของไทย โดยการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางของไทยที่เป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่ขึ้นในขณะเดียวกัน สังคมไทยก็ยังเหลือคนในชนบทที่เป็นกลุ่มก้อนใหญ่เดิม กลายเป็นสองกลุ่มก้อนใหญ่ในสังคมไทย ที่ไม่มีนักวิชาการคนใดฉายภาพการเมืองไทยในลักษณะนี้มาก่อน อย่างไรก็ตาม ความคิดในลักษณะที่เป็น “สองนครา” ของเอนก ซึ่งเป็นความขัดแย้งในทัศนคติมุมมองความคิดต่อประชาธิปไตยของคนเมืองกับคนชนบทก็ได้ปรากฏมาบ้างแล้วในหนังสือเรื่อง มือมือถือ ดังที่ได้กล่าวไปในบทก่อนหน้า

เอนกกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการเขียนหนังสือเล่มนี้เพื่อเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2533 - 2536 ถึงความขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบทที่น่าจะเป็น

³¹⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, สองนคราประชาธิปไตย (พิมพ์ครั้งที่ 9) (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ/มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา, 2556).

³¹⁹ ฉลอง สุนทราวาณิช (บรรณาธิการ), วิพากษ์สังคมไทย (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2538).

สาเหตุหลักที่ทำให้ “การเมืองไทยเหวี่ยงไปมาระหว่างอำมาตยาธิปไตยที่ล่าหลังกับประชาธิปไตยที่ขาดความชอบธรรม” แต่สองนคราประชาธิปไตยกลับสามารถใช้อธิบายภาพและลักษณะ ตลอดจนทำความเข้าใจการเมืองไทยในเหตุการณ์ต่อๆ มาได้ หนังสือเล่มนี้จึงมีพลังมากขึ้น

ปัญหาของการเมืองไทยในมุมมองของเอนกคือ “ความขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบท” ผ่าน “ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบท” ที่น่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้การเมืองไทยเหวี่ยงไปมาระหว่างอำมาตยาธิปไตยที่ล่าหลังกับประชาธิปไตยที่ขาดความชอบธรรม ผลลัพธ์จากใจกลางของปัญหานี้สอดคล้องกับที่คำถามที่ตั้งไว้ในบทนำของหนังสือเรื่อง “มือบมือถือ” คือ การหาทางออกจากความไม่ต่อเนื่องของรัฐบาลประชาธิปไตยด้วยการแสวงไกวไปมาระหว่างการปฏิวัติรัฐประหารกับการลุกฮือของประชาชนเพื่อขับไล่รัฐบาล เพียงแต่ว่า สองนคราประชาธิปไตยมุ่งไปที่ผลลัพธ์ของการสลับกันในการมีอยู่ของรัฐบาลสองแบบ คือ การขึ้นสู่อำนาจของรัฐบาลอำมาตยาธิปไตยกับรัฐบาลประชาธิปไตย แต่ในมือบมือถือมุ่งสนใจการสลับกันของการลงจากอำนาจของรัฐบาลประชาธิปไตยกับรัฐบาลอำมาตยาธิปไตย นั่นก็คือ การแสวงไกวไปมาระหว่างการปฏิวัติรัฐประหารล้มรัฐบาลประชาธิปไตย กับการลุกฮือของประชาชนเพื่อขับไล่รัฐบาลอำมาตยาธิปไตย ทางออกเดียวกันที่ประชาธิปไตยไทยต้องมุ่งไปถึงอย่างที่เอนกต้องการจากจุดเริ่มต้นของหนังสือทั้งสองเล่มคือ ความมั่นคงต่อเนื่องของระบอบประชาธิปไตย ความต่อเนื่องของรัฐบาลประชาธิปไตย การตั้งรัฐบาล การล้มของรัฐบาลด้วยวิถีทางประชาธิปไตย ปัญหาอยู่ที่เราจะไปสู่จุดนั้นได้อย่างไร

ในเบื้องต้น เอนกตั้งคำถามว่า “จะปฏิรูปการเมืองและเศรษฐกิจอย่างไรประชาธิปไตยถึงจะลงตัว?” โดยเขาปฏิเสธฐานคติว่า ประชาธิปไตยล้มเหลวเพราะผู้นำทางการเมืองกลุ่มต่างๆ แย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์กัน โดยไม่คำนึงถึงหลักการประชาธิปไตย แต่เขากลับมองว่า แม้ผู้นำทางการเมืองจะมีความสำคัญ แต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่จะมีผลขั้นมูลฐานต้องเน้นที่ผู้ตาม หรือผู้สนับสนุนทางการเมืองมากกว่า เช่น คนชั้นกลางที่คอยเรียกหาคณาทหารเพื่อแทรกแซงการเมือง และชาวชนบทที่พึ่งพิงระบบอุปถัมภ์ โดยเป็นฐานเสียงให้กับผู้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น การปฏิรูปการเมืองจึงต้องเปลี่ยนแปลงประชาชนที่เป็นผู้ตาม (Followship) เพื่อสร้างฐานประชาชนผู้ตามที่จะนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่ได้รับการยอมรับมากกว่าเดิม

เอนกยังปฏิเสธฐานคติที่ว่า ประชาธิปไตยล้มเหลวเพราะรูปการณ์ความคิดจิตสำนึก หรือวัฒนธรรมทางการเมืองที่ไม่ถูกต้องของกลุ่มต่างๆ แม้เอนกยอมรับว่า การเปลี่ยนวิถีคิดและค่านิยมเป็นเรื่องสำคัญ แต่ต้องมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจการเมืองที่สอดคล้องรองรับด้วย อีกทั้งเชื่อว่า กลไกกติกาของสถาบันการเมืองสามารถปรับเปลี่ยนเจตนาของปวงชนทั่วไปให้กระทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมได้

สุดท้าย เอนกได้ปฏิเสธฐานคติว่า การปฏิรูปที่ดีที่สุดคือทำให้ระบอบของเราเป็นประชาธิปไตยที่สุด เอนกปฏิเสธเรื่องการแก้รัฐธรรมนูญและกฎหมายให้เหมือนประชาธิปไตยแม่แบบมากที่สุด

ตามฐานคตินี้ เหมองว่า ประชาธิปไตยที่ดีไม่เพียงแต่ถูกต้องตรงตามหลักสากลเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงประเพณี วัฒนธรรมไทย และที่สำคัญที่สุด ต้องสอดคล้องกับคูลกำลังที่เป็นจริงในสังคมพหุสมควรรัฐธรรมนูญที่ดีต้องไม่ไล่กลุ่มอำนาจที่ฝ่ายประชาธิปไตยไม่ชอบให้ออกจากระบบ แต่ต้องดึงกลุ่มเหล่านั้นเข้ามาแข่งขันกันทางการเมืองผ่านกลไกและกติกาในระบบให้มากที่สุด เอนกยืนยันว่า การปฏิรูปประชาธิปไตยให้เกิดผลนั้นจะเพียงรู้ว่าประชาธิปไตยในอุดมคติเป็นอย่างไรเท่านั้นไม่พอ ยังต้องพิจารณาลักษณะทางสังคมวิทยากับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของประชาธิปไตยและกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการสร้างประชาธิปไตยได้อย่างเหมาะสม นั่นคือ เราต้องไม่สนใจเพียงแต่ประชาธิปไตย (Democracy) หากยังต้องสนใจกระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตย (Democratization) ด้วย

เอนกได้กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกลางและชาวชนบทที่มองประชาธิปไตยไม่เหมือนกัน โดย “ชนชั้นกลาง” ในเมืองมักใช้มาตรฐานตะวันตกในการมองประชาธิปไตยไทยเน้นให้ความสำคัญกับนโยบาย อุดมการณ์ และคุณธรรมความสามารถของพรรคการเมืองและนักการเมือง ตลอดจนการลงคะแนนเสียงของประชาชนต้องกระทำในฐานะปัจเจกชน โดยไม่คำนึงถึงความผูกพัน หนี้บุญคุณของผู้สมัคร และอามิสสินจ้างใดๆ ในขณะที่ “ชาวชนบท” เห็นประชาธิปไตยเป็นเรื่องของผู้มีน้อยหรือลูกน้องที่ใช้การลงคะแนนเสียงเพื่อเชื่อมโยงตนเองและชุมชนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์ เป็นเรื่องของบุญคุณผู้สมัครและความเป็นพวกพ้องในอดีตเป็นสำคัญ ตลอดจนความคาดหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือคุ้มครองจากผู้สมัครในอนาคต ชาวชนบทไม่เห็นตนเองเป็นอิสระในการเลือกตั้ง และไม่มองว่าการลงคะแนนให้ผู้ที่ไม่ให้เงินทองแก่ตนนั้นเป็นการรับอามิสสินจ้าง นี่คือนมมมองที่ต่างกัน ชนชั้นกลางจึงรังเกียจนักการเมืองที่ชาวชนบทชื่นชอบ เพราะเป็นคนที่มีลักษณะท้องถิ่นหรือภูมิภาคมากกว่าเป็นผู้มีรสนิยม ความรู้ ความสามารถในการเป็นผู้ในระดับชาติอย่างที่ชนชั้นกลางต้องการ บางคนถูกมองว่ามีพฤติกรรมไปในทางเจ้าพ่อหรือนักเลง แม้จะบริการชาวบ้านได้เป็นเลิศ แต่ในสายตาของชนชั้นกลางจำนวนมากเห็นว่าพวกเขามีจุดอ่อนเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต การประกอบสัมมาอาชีพ และศักยภาพในฐานะนักบริหาร

เอนกมองว่า ในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา ชนชั้นกลางเป็นฐานในการโค่นล้มระบบเผด็จการทหาร โดยหวังว่าจะเห็นประชาธิปไตยในแบบที่ตนเองต้องการ แต่ความเป็นจริง ชาวชนบทซึ่งมีจำนวนมหาศาลคือผู้กำหนดชัยชนะในการเลือกตั้ง คุณลักษณะของพรรคการเมืองและนักการเมืองที่ได้อำนาจจึงเป็นไปตามความเข้าใจของชาวชนบท ทำให้เกิดปฏิกิริยาเชิงลบที่ “เมือง” มีต่อระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมี “ชนบท” เป็นผู้ให้กำเนิด ชนชั้นกลางจึงไม่ยอมรับรัฐบาลที่มาจากเลือกตั้งมากนัก

ดังนั้น สองนคราประชาธิปไตยในความคิดของเอนกจึงไม่ได้มองว่า ปัญหาเกิดจากคนในชนบทฝ่ายเดียว แต่มองว่า เป็นปัญหาของชนชั้นกลางในเมืองจากมุมมองและความเข้าใจ

ประชาธิปไตยของชนชั้นกลางในเมืองด้วย เอนกยังไม่ละทิ้งปัจจัยที่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากชนชั้นกลาง

เอนกได้แยก “ชนชั้นกลาง” ที่มีความสำคัญต่อการเมืองออกเป็น 2 ปีก คือ

1) ปีกนักธุรกิจ – วิชาชีพ ได้แก่ นักบริหาร ผู้จัดการ ผู้ชำนาญการในบริษัท โรงงาน ธนาคาร และธุรกิจเงินทุนหลักทรัพย์ แพทย์ พยาบาล ทนายความ สถาปนิก และวิศวกร เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของชนชั้นกลาง ต้องการระบบการเมืองที่มีประสิทธิภาพและนักการเมืองมืออาชีพในการจัดการเศรษฐกิจ กลุ่มนี้มีบทบาทในการไล่อัฐบาล พลเอกสุจินดา คราประยูร ในปี พ.ศ. 2535

2) ปีกนักปฏิรูปสังคม ได้แก่ นักศึกษา อาจารย์ นักวิชาการหัวก้าวหน้าและนักเคลื่อนไหวองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มนี้เป็นส่วนน้อยของชนชั้นกลางแต่เอาการเอางานทางการเมืองมากที่สุดให้ความสนใจต่อเสรีภาพทางการเมืองและความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพัฒนาภูมิภาคและชนบทอย่างจริงจัง

หลังเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 2535 ปีกนักธุรกิจ-วิชาชีพก็ค่อยๆ หดบทบาททางการเมืองลง ส่วนปีกนักปฏิรูปสังคมยังเคลื่อนไหวเรียกร้องในประเด็นต่างๆ รวมทั้งการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ชนชั้นกลางปีกนักธุรกิจ-วิชาชีพยังเป็นผู้บริโภคและผู้ผลิตประชาธิปไตยที่สำคัญ มีความเชี่ยวชาญด้านการรวมกลุ่มผลักดันนโยบายรัฐ เอนกมองว่า การปล่อยให้ชนชั้นกลางปีกนักธุรกิจ-วิชาชีพห่างเหินกับประชาธิปไตยที่ดำเนินอยู่ จะไม่เป็นผลดีต่อเสถียรภาพทางการเมือง

เอนกย้ำว่า สิ่งที่น่าพิศวงในระบอบประชาธิปไตยคือ ชาวชนบทเป็นผู้ตั้งรัฐบาลผ่านคะแนนเสียงอย่างท่วมท้นของพวกเขา แต่ครั้งได้รัฐบาลมาแล้วก็ไม่อาจกำหนดนโยบายรัฐได้มากนัก นั่นคือการที่ชาวชนบทเป็นฐานเสียง แต่ไม่ใช่ฐานนโยบายของพรรคการเมือง หลังการเลือกตั้งรัฐบาลมักฟังเสียงคนชั้นกลางในเมืองและสนองความต้องการของพวกเขามากกว่าชาวชนบท เพราะรัฐบาลจะอยู่รอดหรือไม่ขึ้นอยู่กับ การสนับสนุนและคำวิจารณ์ของคนเมืองและสื่อมวลชน

แม้ชนชั้นกลางกำหนดนโยบายได้มากกว่าชาวนา ชาวไร่ แต่ก็ยังไม่พอใจ เพราะไม่ได้มีส่วนสำคัญในการตั้งรัฐบาลหรือนักการเมืองที่ตนชอบ จึงทำให้ไม่ยอมรับประชาธิปไตยได้อย่างสนิทใจ ดังนั้น จึงต้องมีการปฏิรูป เอนกกล่าวว่า

“หัวใจของการปฏิรูป คือ ทำอย่างไรชนชั้นกลางจึงไม่เพียงแต่ล้มรัฐบาลได้ หากตั้งรัฐบาลได้ด้วย ทำอย่างไรชาวนาชาวไร่จึงไม่เพียงแต่ตั้งรัฐบาลได้ หากควบคุมและถอดถอนรัฐบาลนั้นได้เช่นกัน

หัวใจของการปฏิรูปคือ ทำอย่างไรชนชั้นกลางจึงไม่เป็นเพียงฐานนโยบาย หากเป็นฐานเสียงของพรรคการเมืองได้ด้วย และทำอย่างไรชาวนาชาวไร่จึงไม่เป็นเพียงฐานเสียง หากเป็นฐานนโยบายได้เช่นกัน”

นี่คือโจทย์ในการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยในความคิดของเอนก ที่มุ่งสนใจไปที่ “บทบาท” ทั้งของชนชั้นกลางในเมือง และชาวชนบท ที่ทั้งสองกลุ่มต้องเป็นทั้งฐานเสียง และฐานนโยบายของรัฐบาล

วิธีที่เอนกเสนอเพื่อทำให้คะแนนเสียงของชนชั้นกลางกำหนดชัยชนะในการเลือกตั้งได้มากขึ้นและมีส่วนในการตั้งรัฐบาลได้มากขึ้น เพื่อให้พวกเขารู้สึกเป็นเจ้าของประชาธิปไตยยิ่งขึ้น ได้แก่

1) การใช้ระบบการเลือกตั้งแบบเดิมที่คิดเอาแต่ผู้ชนะ ให้ลดขนาดเขตเลือกตั้งลงให้เป็นหนึ่งเขต มีผู้แทนหนึ่งคน เขตเทศบาลและปริมณฑลซึ่งคนชั้นกลางอาศัยอยู่หนาแน่นในต่างจังหวัดเป็นหนึ่งเขตเลือกตั้ง โดยในขณะที่เขียนหนังสือเล่มนี้ เขตเลือกตั้งหนึ่งมีผู้แทนได้ 3 คน เป็นเขตเลือกตั้งที่ใหญ่ ทำให้เสียงของคนชนบทกลบเสียงคนเมืองแทบหมดสิ้น วิธีเดิมนี้อำนาจชนชั้นกลางในต่างจังหวัดแทบไม่มีโอกาสส่งผู้แทนที่ถูกใจเข้าไปนั่งในสภาได้เลย วิธีที่เอนกได้เสนอมุ่งเพิ่มเสียงของชนชั้นกลางในสภา

2) สร้างระบบเลือกตั้งแบบใหม่ ซึ่งทำให้เสียงชนชั้นกลางที่กระจายอยู่ทั่วประเทศมีโอกาสนำมา รวมกันและแปรเปลี่ยนเป็นที่นั่งในสภาได้ เอนกเสนอ “ระบบการเลือกตั้งแบบสัดส่วน” ที่อาจใช้ทั้ง ประเทศหรือภาคเป็นเขตเลือกตั้ง ระบบนี้ประชาชนต้องเลือกพรรค และเอนกเสนอว่า พรรคที่ได้คะแนน เสียงรวมกันมากกว่า 5% ขึ้นไปจะได้ที่นั่งในรัฐสภาตามสัดส่วนคะแนนที่ได้รับทั้งหมด วิธีการเลือกตั้ง แบบนี้จะทำให้พรรคต้องคำนึงถึงหลักการหรือนโยบาย ลดความสำคัญของท้องที่ลง จะทำให้เกิดพรรค ที่มุ่งเจาะตลาดชนชั้นกลางขึ้น พรรคต่างๆ ต้องถือเอานโยบาย หลักการและคุณสมบัติของผู้สมัครที่อยู่ใน ความนิยมของชนชั้นกลางและสื่อมวลชนเป็นจุดขายมากขึ้น และยังทำให้การซื้อเสียงยากขึ้น ส่วนการใช้ระบบอุปถัมภ์ก็ไม่เพียงพอในการชนะการเลือกตั้ง

อย่างไรก็ตาม มีข้อกังวลว่า การที่มีเขตเลือกตั้งที่ใหญ่จากระบบการเลือกตั้งแบบสัดส่วน จะทำให้นักการเมืองไม่สามารถใกล้ชิดประชาชนได้ เอนกได้เสนอการแก้ไขด้วย “การปกครอง ท้องถิ่น” ที่มีบทบาทมากขึ้น การช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องทุกข์สุขรายวันและเรื่องที่มีลักษณะท้องถิ่น สูงจะได้เป็นหน้าที่ของนักการเมืองท้องถิ่นไป

3) ให้สมาชิกกึ่งหนึ่งของสภาผู้แทนราษฎรมาจากการเลือกตั้งแบบคิดเอาแต่ผู้ชนะ หนึ่งเขต มีผู้แทนหนึ่งคน (ตามข้อ 1) และอีกกึ่งหนึ่งมาจากการเลือกตั้งแบบสัดส่วนใช้ภาคเป็นเขตเลือกตั้ง (ตามข้อ 2) โดยให้พรรคเสนอรายชื่อผู้สมัครให้ประชาชนเห็นก่อน และในการเลือกตั้ง ประชาชน จะหย่อนบัตรเลือกตั้ง 2 ใบ ให้กับผู้สมัครในแบบแรกและให้กับพรรคตามการเลือกตั้งในแบบที่สอง

นอกจากการสร้างชนชั้นกลางให้เป็นฐานเสียงแล้ว ต้องสร้างชาวชนบทให้เป็นฐานนโยบาย ด้วย เพราะชาวชนบทยังเป็นเสียงส่วนใหญ่ในการเลือกตั้ง เราจำเป็นต้องเปลี่ยนทัศนคติชาวชนบทให้ ลดการสนับสนุนนักการเมืองที่อาศัยระบบอุปถัมภ์และสินจ้างรางวัล และต้องทำให้ชาวชนบทเป็น ฐานนโยบายมากขึ้นด้วย

สาเหตุของการแพร่หลายของระบบอุปถัมภ์และการซื้อสิทธิขายเสียงในชนบทของไทย เป็น เพราะการซื้อสิทธิขายเสียงเกี่ยวข้องกับข้อกีดกันกับวิถีชีวิตระบบอุปถัมภ์ที่สืบเนื่องมาแต่อดีตจากสังคมเกษตรดั้งเดิม เป็นลักษณะเฉพาะทางสังคมและวัฒนธรรมของไทย แต่การซื้อขายเสียงมิใช่ซื้อขายกับใครก็ได้โดยคิดถึงผลตอบแทนจากการแลกเปลี่ยนเฉพาะหน้า แต่ต้องมีความเชื่อมโยงในระบบอุปถัมภ์ด้วย ในอดีตผู้สมัครรับเลือกตั้งไม่จำเป็นต้องใช้อามิสสินจ้าง เพียงขอให้ผู้อุปถัมภ์ในหมู่บ้านชักจูงชาวบ้านให้เลือกตนเท่านั้น ส่วนการให้เงินทองเป็นเพียงการตอกย้ำให้ลงคะแนนตามคำเรียกร้องตามสายอุปถัมภ์ ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากนี้ ประเทศไทยยังไม่มีการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ ซึ่งเป็นเรื่องที่คอขาดบาดตาย เช่น เป็นการเลือกผู้แทนตามเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ วรรณะ ภาษา ศาสนา และอื่นๆ การเลือกตั้งของเราจึงกลายเป็นเรื่องการตอบแทนบุญคุณหรือเป็นการพาณิชย์ได้ไม่ยาก

หลังปี พ.ศ. 2516 ตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งเป็นเรื่องสำคัญ ตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้นที่กลายเป็นสะพานทอดทางเดียวเพื่อไปสู่การเป็นรัฐมนตรี หรือนายกรัฐมนตรีได้ ด้วยเหตุนี้การเมืองจึงยอมมีการเสียสละเงินทองมากมายเพื่อได้รับการเลือกตั้ง อีกทั้งชนชั้นกลางและนักธุรกิจจำนวนมากที่มีทุนทรัพย์และต้องการเข้าสู่เวทีการเมืองเพื่อผลประโยชน์และการคุ้มครองผลประโยชน์ของตนเอง โดยที่พร้อมจะทุ่มเทเงินอย่างมากมายเพื่อชิงที่นั่งในสภา ดังนั้น การเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระดับประเทศจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก

นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลงใน 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้เกิดการอพยพจากชนบทไปหางานทำในเมืองหรือต่างประเทศของผู้ที่แข็งแกร่ง ฟึ่งตนเองได้ จึงทำให้ชนบทเหลือแค่คนชรา แม่บ้าน และเด็ก เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งคนเหล่านี้พึ่งตนเองได้น้อย ทำให้ต้องพึ่งพิงระบบอุปถัมภ์เป็นพิเศษ ซึ่งส่งผลให้การซื้อสิทธิขายเสียงอย่างหนาแน่น

แต่อย่างไรก็ตาม ปัจจัยพื้นฐานที่สุดของการดำรงอยู่ของการซื้อขายเสียง คือ ขนาดและสภาพของชนบท ซึ่งต้องเปลี่ยนแปลง ประเทศไทยได้เดินหน้าพัฒนาโดยมุ่งไปที่การสร้างเมืองและอุตสาหกรรมมากจนเกินไป แต่ทุกในตอนนั้น เอนกมองว่า เรายังเป็นชนบทอยู่มาก ผู้ใช้แรงงานยังอยู่ในภาคการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ แม้สัดส่วนของการผลิตภาคอุตสาหกรรมในภาพรวมของประเทศจะนำหน้าการผลิตในภาคเกษตร แต่แท้จริงยังมีไม่กี่จังหวัดที่เป็นเช่นนั้น และสัดส่วนของประชากรในเขตเมืองของไทยค่อนข้างเล็กผิดปกติ ส่วนประชากรในชนบทที่มีขนาดใหญ่ก็ยังมีสภาพความยากจนและด้อยการศึกษาอยู่ในระดับสูง ดังนั้น เอนกจึงเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ในทางเศรษฐกิจเพื่อขจัดความยากจนและความอ่อนด้อยทางการศึกษาเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

ปัจจัยทางเศรษฐกิจมิได้เป็นสาเหตุเดียวของการเมืองเชิงอุปถัมภ์และการซื้อสิทธิขายเสียง แต่ปัจจัยทางการเมืองก็มีผลต่อพฤติกรรมการเลือกตั้งเช่นกัน ในอดีตที่มีพรรคแนวสังคมนิยม ประชาชนได้มีการลงคะแนนตามความชื่นชอบในนโยบายและอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งเห็นได้ในภาคอีสาน แต่ปัจจุบันที่ชาวบ้านลงคะแนนเสียงเลือกตั้งตามระบบอุปถัมภ์และสินจ้างรางวัล อาจเป็น

เพราะพวกเขาไม่เห็นความต่างในนโยบายของแต่ละพรรคที่แข่งกันอยู่ ในอนาคต หากพรรคการเมืองเสนอหลักการและนโยบายที่มีทางเลือกใหม่อย่างชัดเจนและทำให้ประชาชนมั่นใจว่าผลประโยชน์ที่จะได้รับจากนโยบายนั้นมากกว่าเงินทองหรือความช่วยเหลือของระบบอุปถัมภ์ ประชาชนอาจเล็กลงคะแนนตามระบบอุปถัมภ์และอิทธิพลของเงินได้

เอนกกล่าวว่า วิธีคิดของชาวชนบทแตกต่างจากชาวเมือง ชาวเมืองมองว่า การซื้อสิทธิขายเสียงเป็นการรับอามิสสินจ้าง แต่ชาวชนบทมองว่า เป็นการรับเงินกันฉ้อหรือของขวัญจากคนดี ชาวชนบทเลือกคนที่คิดว่าเป็นคนดีแต่ก็รับเงินจากคนดีด้วย คนชั้นกลางคิดว่า ใครที่ให้เงินต้องเป็นคนไม่ดีทั้งสิ้น การรับเงินด้วยและการได้ผู้แทนที่ดีด้วยนั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะคนดียอมไม่แจกเงิน ดังนั้น เอนกมองว่า หากคนชั้นกลางไม่พยายามเข้าใจชนบทด้วยมุมมองของชนบทก็ยากที่จะเข้าใจและแก้ปัญหาการเมืองได้

นักการเมืองที่ได้รับความนิยมสูงจากชาวชนบท ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการนำเอางบประมาณจากส่วนราชการกลางและภูมิภาคมาทำโครงการเพื่อพัฒนาในท้องถิ่นด้วย นี่หมายถึงว่าไม่ใช่ชาวชนบทจะสนใจแต่อามิสสินจ้างหรือความช่วยเหลือเป็นการส่วนตัวเท่านั้น ความแตกต่างนี้ ไม่ใช่เรื่องที่ฝ่ายหนึ่งเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้งและอีกฝ่ายหนึ่งเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัว ในเรื่องนี้ ชาวเมืองกับชาวชนบทแตกต่างกันที่จินตภาพของสาธารณประโยชน์ และชุมชนทางการเมืองที่ครอบคลุมไม่เท่ากัน

เอนกได้เสนอมาตรการทางการเมืองเพื่อลดความสำคัญของระบบอุปถัมภ์และการให้สินจ้างรางวัลไว้ 3 ประการ ดังนี้

1) ให้พรรคและนักการเมืองที่เสนอทางเลือกใหม่ในเชิงนโยบาย อุดมการณ์ ได้มีโอกาสพัฒนาตนเองขึ้นมาโดยง่าย ผ่านการใช้ระบบเลือกตั้งแบบสัดส่วนเพื่อสนับสนุน เพราะพรรคการเมืองดังกล่าวมีโอกาสที่จะได้รับการเลือกตั้งและมีที่นั่งในสภา มาตรการนี้จะกระตุ้นให้ชาวชนบทมองประชาธิปไตยในเชิงนโยบายและหลักการมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นที่ถูกใจของชนชั้นกลางปึกนักปฏิรูปเพราะพวกเขาจะมีโอกาสเป็นผู้เสนอทางเลือกใหม่ๆ แก่ชาวชนบท เอนกจะเห็นว่า การสร้างพรรคการเมือง นักการเมือง และการเลือกตั้งที่ดีมีความสำคัญ เพราะไม่มีทีใดในโลกที่ประชาชนจะได้สิทธิในการกดดันประท้วงรัฐบาลโดยตรงหรือได้ประชาธิปไตยโดยตรงมากพอควรโดยปราศจากความมั่นคงของระบอบประชาธิปไตยแบบผ่านผู้แทน เอนกอยากเห็นนักปฏิรูปชนชั้นกลางจัดตั้งพรรคการเมืองที่เน้นการให้ทางออกแก่ชาวชนบท เพราะระบบการเลือกตั้งแบบสัดส่วนจะทำให้ชาวชนบทมองการเมืองและเลือกผู้แทนตามนโยบายและหลักการของพรรคมากกว่าเดิม เมื่อพรรคทางเลือกใหม่เหล่านี้ได้ประสบความสำเร็จ พรรคอื่นๆ จะเอาเป็นตัวอย่าง ซึ่งจะเป็นผลดีต่อพรรคการเมืองและพฤติกรรมการเลือกตั้งของประชาชนทั้งระบบ

2) ให้ชาวบ้านชาวไร่ใช้สิทธิใช้เสียงตัดสินประเด็นสาธารณะที่เป็นโครงการรูปธรรมซึ่งเข้าใจง่าย และเกี่ยวข้องกับตนเองมากขึ้น อาจให้มาตรการประชาธิปไตยทางตรงในการตัดสินโครงการ งบประมาณ

ภาษี กฎหมายและอื่นๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนอย่างใกล้ชิด เช่น การให้สิทธิประชาชนริเริ่มเสนอกฎหมายสำคัญในท้องถิ่น หรือให้สิทธิลงประชามติรับหรือไม่รับกฎหมาย โครงการที่กระทบหรือใกล้ชิดกับคนในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้จะทำให้พวกเขาสนใจเรื่องหลักการหรือนโยบายมากขึ้น การให้สิทธิตัดสินใจในประเด็นสาธารณประโยชน์อยู่เสมอ จะทำให้เขาตระหนักว่าการลงคะแนนเสียงเป็นเรื่องความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

3) ต้องสร้างชุมชนทางการเมืองที่ใกล้ชิดกับชีวิตและการทำงานชาวชนบทขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อให้พวกเขามีโอกาสใช้สิทธิประชาธิปไตยอย่างมีความหมาย โดยเป็นการสร้างชุมชนทางการเมืองในระดับ “การปกครองตนเอง (Self-Rule)” หมายถึง ประชาธิปไตย ที่มีความหมายได้ถึงการปกครองตนเอง 4 ประการ ได้แก่ ชาติ ท้องถิ่น สังคม/กลุ่มต่างๆ ในสังคม และสามัญชนแต่ละคน (ปัจเจกชน) ในการปกครองตนเอง

ในอดีตที่ผ่านมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เราได้ละเลย การปกครองส่วนท้องถิ่นและการปกครองตนเอง ของกลุ่มต่างๆ ในสังคม แต่เน้นการรวมศูนย์-ผูกขาดอธิปไตย รัฐไม่ยอมรับสิทธิความคิดริเริ่ม การปกครองตนเองและความเป็นเอกเทศของกลุ่มต่างๆ ในสังคม แม้หลังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เอนกชี้ว่า รัฐก็ยังมีลักษณะรวมศูนย์และผูกขาดอธิปไตยแทบไม่เปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น เอนกจึงมองว่า เรามีภารกิจที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ได้แก่

1) การสร้างประชาธิปไตยระดับที่กลุ่ม คือ การที่สังคมต้องทำอะไรด้วยตัวเองมากที่สุด และต้องเป็นผู้ขึ้นำกำหนดรัฐ ไม่ใช่รัฐขึ้นำทำแทนสังคมอยู่เสมอ รัฐไม่ควรเข้าไปแทรกแซงกลุ่มต่างๆ แต่ช่วยเหลือสนับสนุน ทุกวันนี้ กลุ่มในชนบทมักไม่ใช่กลุ่มสังคมที่แท้จริง กล่าวคือ ไม่ใช่กลุ่มที่ริเริ่มโดยสมาชิกและดำเนินการเป็นอิสระจากรัฐ แต่เป็นกลุ่มที่รัฐเข้าไปจัดตั้งควบคุมและใช้งานอยู่ เราอาจสร้างให้กลุ่มต่างๆ ในสังคมชนบทเป็นชุมชนประชาธิปไตย หรือเป็นกลุ่มสังคมที่มีศักยภาพในการขึ้นำ กำหนดและทดแทนรัฐ รัฐควรใช้นโยบาย Societal Corporatism คือ สนับสนุนช่วยเหลือกลุ่ม โดยไม่เข้าไปควบคุมหรือทำแทน ให้กลุ่มเป็นตัวของตัวเอง และมีการปกครองแบบประชาธิปไตยภายในองค์กร เพื่อให้สมาชิกดูแลควบคุมกันเอง

2) การสร้างประชาธิปไตยที่ระดับการปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาธิปไตยของไทยเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2475 ที่ระดับชาติ แต่ในระดับภูมิภาคและท้องถิ่นแทบไม่มี เพราะยังต้องอยู่ใต้การปกครองของข้าราชการประจำ ทั้งๆ ที่คนไทยส่วนใหญ่ในเวลานั้นมีจิตสำนึกทางสังคมในระดับหมู่บ้าน ตำบลสูงกว่าระดับชาติ ฉะนั้น ระดับของประชาธิปไตยกับระดับจิตสำนึกทางสังคมของเราจึงไม่ได้ไปด้วยกัน ประชาธิปไตยในตะวันตกมักเริ่มจากระดับท้องถิ่นและการขยายตัวเป็นประชาธิปไตยระดับชาติ เมื่อการปกครองท้องถิ่นมีความมึบหนาบและความสำคัญมากขึ้น จะทำให้ชาวบ้านสนใจการเลือกตั้งท้องถิ่นมากขึ้น และฝึกฝนการตัดสินใจทางการเมืองด้วยประเด็นเชิงนโยบายและหลักการมากขึ้น อีกทั้งชาวบ้านบีบบังคับให้หน่วยงานส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาคปฏิบัติงานอยู่ในท้องถิ่นน้อยลง เป็นการลด

ภาระงานในระดับท้องถิ่นของผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรี ทำให้มีเวลาให้กับภาระงานระดับชาติหรือระดับนานาชาติได้มากขึ้น

ความสนใจในการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น ที่จะส่งผลดีต่อการพัฒนาการเมืองในระดับชาติ ตามยุทธศาสตร์ของเอนก คือ “การทำให้การเมืองระดับชาติถูกกำหนดโดยปัจจัยและอิทธิพลท้องถิ่นน้อยลง (Delocalization of Nation Politics) ควบคู่ไปกับ การทำให้การเมืองท้องถิ่นถูกจำกัดหรือกำหนดโดยส่วนกลางให้น้อยลง (Denationalization of Local Politics)”

เอนกได้เสนอมาตรการเพื่อให้ชาวบ้านสนใจและรับผิดชอบต่อการเมืองท้องถิ่นให้มากที่สุด โดยต้องกระจายอำนาจไปให้การปกครองท้องถิ่น ทั้งในเขตเมืองและชนบท และต้องให้หน่วยปกครองท้องถิ่นเป็นอิสระ โดยเฉพาะในชนบท ต้องเป็นอิสระจากราชการส่วนภูมิภาค ราชการส่วนกลาง และเป็นอิสระจากหน่วยปกครองท้องถิ่นระดับเหนือขึ้นไป นอกจากนี้ การปกครองตัวเองต้องให้ท้องถิ่นรับผิดชอบทางการเงิน ได้แก่ การใช้จ่ายและการหารายได้ ควรให้มีอิสระภาพในการกำหนดโครงการแผนงานและงบประมาณ แต่ก็ต้องรับผิดชอบในการเสียภาษีอากรแก่ท้องถิ่นด้วย ซึ่งจะทำให้เกิดสำนึกประชาธิปไตยขึ้น

เอนกได้เสนอว่า การปฏิรูปการเมืองเพียงลำพังไม่สามารถแก้ปัญหาประชาธิปไตยไทยได้ แต่ต้องปฏิรูปเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย โดยเป้าหมายคือ การทำลายความล้าหลังของชนบท ผ่านการเปลี่ยนเกษตรกรรมที่ล้าหลังให้เป็นเกษตรกรรมที่ก้าวหน้า การเปลี่ยนหมู่บ้านให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็ก อีกทั้งต้องสร้างอุตสาหกรรมและเมืองขนาดกลางในภูมิภาคให้มากขึ้น เพื่อให้คนส่วนใหญ่ของประเทศหลุดจากระบบอุปถัมภ์ สามารถพึ่งพาตนเองได้ สามารถตัดสินใจทางการเมืองได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงสินจ้าง บุญคุณและความภักดีต่อบุคคล นั่นคือ ทำให้ชาวชนบทกลายเป็นปัจเจกชนหรือเสรีชนทางการเมือง เอนกมองว่า จากประสบการณ์ของต่างประเทศ ประชาธิปไตยในรัฐชาติปรากฏได้จริง เมื่อประเทศได้กลายเป็นเมืองและอุตสาหกรรม ดังนั้น การปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

มาตรการทางการเมืองไม่ทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยเห็นผลได้อย่างเต็มที่ได้ ถ้าประชาชนชาวชนบทยังยากจน ด้อยการศึกษาและต้องพึ่งพิงผู้อื่น แม้มีการปกครองระดับท้องถิ่นที่มีความสำคัญ แต่การซื้อเสียงและระบบอุปถัมภ์ก็สามารถแทรกเข้าไปในการเลือกตั้งระดับท้องถิ่นได้

แม้มีการให้เป็นประชาธิปไตยที่มากขึ้นแก่ชาวบ้าน ผ่านการให้หน่วยการปกครองท้องถิ่นที่มีจำนวนและบทบาทมากขึ้น การให้สิทธิประชาธิปไตยทางตรงและอื่นๆ ถือเป็นภาระหน้าที่การงานแก่ชาวบ้านเพื่อเสียสละสนใจปัญหาส่วนรวมเช่นกัน แต่หากชาวบ้านยังยากจนอยู่ย่อมไม่สามารถเสียสละเวลามาสนใจหรือเข้ามามีส่วนร่วมในปัญหาส่วนรวมได้ ดังนั้น การทำให้ประชาธิปไตยเป็นวิถีชีวิตของชาวชนบท ต้องยกระดับเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่และรายได้ของประชาชนอย่างมาก

เอนกได้เสนอแนวทาง “การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ” ที่จะเป็ผลดีต่อประชาธิปไตย โดยมุ่งไปที่ภารกิจ 3 ประการ คือ

- ๑) จะต้องเอาคนออกจากชนบทและภาคเกษตรกรรมล้าหลัง ซึ่งยังมีขนาดใหญ่มาก
- ๒) สร้างเมืองขนาดกลางและเศรษฐกิจอุตสาหกรรมในภูมิภาคให้มากและเร็วขึ้น เพื่อรองรับคนที่จะออกจากชนบท
- ๓) พัฒนาชนบทที่เหลืออยู่ให้เป็นเมืองขนาดเล็ก ซึ่งมีเกษตรกรรมที่ทันสมัยและมีอุตสาหกรรมท้องถิ่นขนาดเล็ก เปลี่ยนชานนาให้เป็นเกษตรกรชนชั้นกลาง หรือผู้ใช้แรงงานอิสระที่มีรายได้พอเลี้ยงตัว

ชนบทไทยอยู่ในสภาพยากจนและด้อยการศึกษา เพราะพลังการผลิตหรือประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรของคนชนบทไทยต่ำมากเมื่อเทียบกับนานาประเทศ ส่วนนโยบายการพัฒนาชนบทที่ผ่านมาละเลยการพัฒนาการผลิตของเกษตรกรโดยตรง จึงต้องมุ่งยกระดับประสิทธิภาพการผลิต สนับสนุนการเปลี่ยนการผลิตด้วยเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ ที่มีประสิทธิภาพการผลิตสูงเพื่อใช้พื้นที่และแรงงานให้น้อยลง แต่เกิดผลผลิตที่มากขึ้น ที่ผ่านมานโยบายรัฐผลักดันชาวนา ชาวไร่เข้าสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่แบบระบบตลาด แต่วิธีการผลิตและเทคโนโลยียังล้าหลัง ทำให้รายได้ของภาคการเกษตรยังต่ำ ในขณะที่เดียวกัน ตลาดแรงงานในกรุงเทพและต่างประเทศได้ขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้ง ทำให้คนหนุ่มสาวจำนวนมากจึงอพยพเข้าสู่เมือง ทิ้งชนบทให้อยู่กับความล้าหลัง

รัฐต้องสร้างระบบชลประทานที่กว้างขวางและมีประสิทธิภาพ ช่วยเกษตรกรทางเทคนิควิชาการและตลาดอย่างเป็นระบบยิ่งขึ้น รัฐอาจส่งเสริมให้มีการสร้างอุตสาหกรรมท้องถิ่นขนาดเล็กหรืออุตสาหกรรมครัวเรือน อีกทั้งต้องแก้ไขปัญหาคความยากจนเฉพาะหน้าของชนบทไทย เพื่อพัฒนาชีวิตและการศึกษาของชาวชนบท ต้องใส่ใจปฏิรูปที่ดิน เพื่อให้พวกเขาที่มีกำลังใจที่จะปรับปรุงการผลิต ในขณะเดียวกัน ต้องพยายามสกัดกั้นมิให้เกษตรกรหักล้างถางพงเพิ่มโดยง่าย รัฐต้องสร้าง “เกษตรกรชนชั้นกลาง” ซึ่งใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก ให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับวิธีการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด

รัฐต้องมุ่งลดอำนาจการผูกขาดทางเศรษฐกิจของผู้อุปถัมภ์หรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ซึ่งเป็นต้นตอของการเลือกผู้แทนโดยค้ำนึ่งถึงบุญคุณและบารมีด้วย ต้องส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันภายในขึ้นมาและเปิดหมู่บ้านออกสู่โลกภายนอกมากขึ้น เพื่อเป็นพลังใหม่ทางเศรษฐกิจสังคม บันทอนหรือตัดทอนอิทธิพลหรือการผูกขาดทางเศรษฐกิจของผู้มีอำนาจในท้องถิ่นเดิม

อย่างไรก็ตาม การโยกย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตรยังเป็นเรื่องจำเป็นอยู่ เพราะไทยยังมีชนบทที่ใหญ่เกินไป แต่ปัญหาของไทยคือมีเมืองน้อยไปเช่นกัน ปัจจุบัน (พ.ศ. 2537) เขตเมืองกระจุกตัวที่กรุงเทพมากผิดปกติ กลายเป็นเมืองโตเดี่ยว จึงควรมีการพัฒนาเมืองอื่นๆ ในภูมิภาค

ให้มากขึ้นด้วย การอพยพออกจากชนบทจะได้เป็นการอพยพเข้าสู่เมืองใกล้ๆ แทนการอพยพเข้ากรุงเทพฯ

เกษตรกรรมและชนบทที่ทันสมัยเป็นธรรม ตลอดจนเกษตรกรที่เป็นอิสระสามารถเป็นรากฐานประชาธิปไตยได้ ในทางการเมืองจึงเป็นไปได้ที่มีประชาธิปไตยโดยตรงภาคเกษตรขนาดมทึมา แต่ทันสมัยไว้ แต่ในทางเศรษฐกิจ การคงประชากรมหาศาลไว้ในภาคการเกษตรที่ทันสมัยและพลังการผลิตสูงเป็นไปได้ เพราะยังพัฒนาชนบทได้ดีเท่าไร ยิ่งใช้แรงงานในภาคเกษตรน้อยลง ดังนั้นจำเป็นต้องโยกย้ายแรงงานเข้าสู่เมืองและหาอาชีพใหม่ ในการอพยพ ต้องทำให้เป็นการอพยพของชาวชนบทที่มีการศึกษา มีวิชาชีพและมีเศรษฐกิจดีพอควร เพื่อเข้าไปหางานที่ดีทำในเมืองใกล้ๆ ในภูมิภาค

เราต้องทำให้ประเทศกลายเป็นประเทศที่มีเมืองขนาดเล็กและขนาดกลางในภูมิภาค และชนบทเป็นส่วนหลัก มีหมู่บ้านที่ล้ำหลังยากจนและกรุงเทพฯ เป็นเพียงส่วนประกอบ การพัฒนาชนบทต้องทำควบคู่ไปกับการสร้างเมืองและอุตสาหกรรม หรืออาชีพนอกภาคการเกษตรอื่นๆ ในภูมิภาคไว้ เพื่อรองรับการอพยพของคนออกจากชนบท ส่วนในเมือง ต้องให้คุณภาพชีวิตที่ดีแก่ผู้อยู่อาศัยด้วย นอกจากนั้น ต้องสร้างพลังทางการเมืองขึ้นมาเพื่อกำกับและสนับสนุนนโยบายของรัฐ โดยการกระจายอำนาจการปกครองให้หน่วยการปกครองท้องถิ่นและกลุ่มต่างๆ ในสังคมต่างจังหวัด และเขตชนบทให้มีอำนาจและบทบาทมากขึ้น

ในท้ายเล่ม เอนกยืนยันว่า หลายปีที่ผ่านมา (มองย้อนจากปี พ.ศ. 2538) ปัญหาการพัฒนาการเมืองไทยไม่ใช่การขาดพลังด้านเผด็จการ แต่เป็นปัญหาอยู่ที่ “การโค่นล้มเผด็จการแล้วไม่นำไปสู่การสร้างประชาธิปไตยที่มั่นคงและชอบธรรม” การพัฒนาที่ถือเอากรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางมากเกินไป ทำให้ประชาธิปไตยไม่ได้รับการยอมรับ แม้ว่าชนชั้นกลางชาวเมืองไม่พอใจเผด็จการ แต่ก็พร้อมที่ให้การเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือนเมื่อไหร่ก็ได้ที่เขาเห็นว่ารัฐบาลจากการเลือกตั้งมีข้อบกพร่องในเรื่องคุณธรรมและความสามารถ โดยบ่อเกิดของรัฐบาลที่มีจุดอ่อนนี้อยู่ที่ระบบอุปถัมภ์ในชนบท นักการเมืองที่ชนชั้นกลางรังเกียจคือบุคคลที่ชาวชนบทชื่นชอบและได้รับการเลือกตั้งเสมอ เพราะคนชนบทคือเสียงส่วนใหญ่ของประเทศ ดังนั้น สองนคราประชาธิปไตยจึงเป็นปัญหาทั้งของคนในชนบทและชนชั้นกลางในเมือง

เอนกกล่าวส่งท้ายว่า

“ตราบดีที่ความเข้าใจและความคาดหวังของชนชั้นกลางและชาวชนบทต่อนักการเมืองและการเลือกตั้งยังคงเป็นดุจ “เทพนิยายแห่งสองนครา” ประชาธิปไตยย่อมทรุดพังได้โดยง่าย เพราะฐานสนับสนุนไม่เป็นปึกแผ่นเดียวกัน การปฏิรูปทั้งการเมืองและเศรษฐกิจต้องทำให้ทั้งชนชั้นกลางและชาวบ้านได้ประโยชน์และมีอำนาจบทบาทในการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ก่อรูปอยู่ในขณะนี้ และเพื่อว่าประชาธิปไตยหลังจากมีการปฏิรูปแล้วจะได้เป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย

เป้าหมายของการปฏิรูป คือ ต้องทำให้ชนชั้นกลางไม่เพียงแต่เป็นฐานนโยบาย หากยังเป็นฐานเสียงของพรรคและนักการเมืองด้วย และในทางกลับกันคือ ทำให้ผู้ใช้แรงงานในชาชนบทไม่เพียงฐานเสียง หากยังเป็นฐานนโยบายได้เช่นกัน

ทั้งนี้ แนวทางในการปฏิรูป ต้องมีมาตรการปฏิรูปการเมืองและการปฏิรูปเศรษฐกิจควบคู่กัน”

เอนกยอมรับว่า ตนเองคิดตามแบบสำนักกระแสหลัก (Mainstream) หรือสำนักสมัยใหม่ (Modernism) หรือกระทั่งแบบสำนักอสังคตนิยม (Westernism) ในแง่ที่ว่า การปฏิรูปนั้นคำตอบ “ไม่ได้อยู่ที่หมู่บ้าน” และไม่ได้อยู่ที่การกลับไปสู่การเกษตรแบบพอกินพอใช้ ฟังตนเอง โดยตัดขาดจากการเมืองและโลกภายนอก แต่เสรีนิยมและประชาธิปไตยเป็นส่วนหนึ่งของการเกิด “เมืองและทุนนิยม” ที่อาจอยู่ในรูปอุตสาหกรรมท้องถิ่นขนาดเล็ก เกษตรกรรมสมัยใหม่ การเกษตรทันสมัย ที่ใช้แรงงานตนเองและครอบครัวเป็นหลัก

อีกทั้งยังย้ำว่า “ประชาธิปไตยของไทยต้องไม่ใช่ประชาธิปไตยที่ลอกเลียนหรือสั่งนำเข้าจากต่างประเทศ หากต้องผสมกับรากเหง้าอยู่ที่วัฒนธรรมและลักษณะสังคมไทยด้วย แต่ประชาธิปไตยก็ไม่สามารถสร้างขึ้นได้โดยอาศัยความคิดเดิมของสังคมไทย การศึกษาและรับเอาประสบการณ์การสร้างประชาธิปไตยของตะวันตกมาใช้จึงสำคัญไม่แพ้การกลับไปหารากเหง้าทางความคิดและประเพณีปฏิบัติของไทย” ดังนั้น การสร้างประชาธิปไตยของไทยในความคิดของเอนก ประชาธิปไตยของตะวันตกต้องผสมกับวัฒนธรรมและลักษณะของสังคมไทย

นอกจากนั้น จุดเริ่มต้นและจุดหนักของการปฏิรูปการเมืองและเศรษฐกิจนั้นอยู่ที่ “ชนบท” อย่างแน่นอน เพราะการสร้างชนชั้นกลางชาวเมืองขึ้นมาโดยลำพังไม่เพียงพอสำหรับภารกิจประชาธิปไตยของไทย แต่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรและชนบทเพื่อให้ชาวนาชาวไร่หลุดออกจากพันธนาการระบบอุปถัมภ์ของผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น เป็นการขุดรากถอนโคนกลุ่มธุรกิจและนักการเมืองที่หากินกับการเมือง

สุดท้าย เอนกได้อธิบายถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยเขาไม่เห็นด้วยกับหลักการของวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นให้หมู่บ้านพึ่งตัวเองและหลีกเลี่ยงการค้ากับโลกภายนอกกว่าเป็นรากฐานประชาธิปไตยได้ เอนกเชื่อว่า ชนบทต้องกลายเป็นเมือง และเกษตรกรรมต้องเปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรมและการบริการ ส่วนชุมชนที่มีอยู่ต้องสร้างให้ประกอบด้วย ชาวบ้านที่เป็นเสรีชนเท่าเทียมกัน ร่วมกลุ่มกันเพื่อสาธารณะประโยชน์และท้องถิ่น จึงจะทำให้เกิดปัจเจกชนและการรวมกลุ่มแบบประชาสังคม

สรุปได้ว่า สาระสำคัญของสองนคราประชาธิปไตยที่เอนกเสนอเป็นการอธิบายภาพและลักษณะของปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เป็นลักษณะเฉพาะของไทย อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อประชาธิปไตยของไทย โดยเป็นการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางของไทยที่เป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่ขึ้น ในขณะที่เดียวกัน สังคมไทยก็ยังมีเหลือคนในชนบทที่เป็นกลุ่มก้อนใหญ่เดิม กลายเป็น

สองกลุ่มก้อนใหญ่ในสังคมไทยและมีความขัดแย้งกันทางความคิดระหว่าง “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “ชาวชนบท” อันเป็นปัญหาของประชาธิปไตย

ชนชั้นกลางในเมืองมักใช้มาตรฐานตะวันตกในการมองประชาธิปไตยไทย ที่เน้นให้ความสำคัญกับนโยบาย หลักการ อุดมการณ์และคุณธรรมความสามารถของพรรคการเมืองและนักการเมือง ตลอดจนการลงคะแนนเสียงของประชาชนที่ต้องกระทำในฐานะปัจเจกชน ขณะที่ชาวชนบทเห็นประชาธิปไตยเป็นเรื่องของผู้มีน้อยหรือลูกน้องที่ใช้การลงคะแนนเสียงเพื่อเชื่อมโยงตนเองและชุมชนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์ใดๆ เป็นเรื่องของบุญคุณของผู้สมัครและความเป็นพวกพ้อง การที่ชาวชนบทไม่เป็นอิสระในการเลือกตั้ง ทำให้ชนชั้นกลางรังเกียจนักการเมืองที่ชาวชนบทชื่นชอบ เพราะชนชั้นกลางมองว่า ไม่มีความรู้ ความสามารถและคุณธรรมในการเป็นผู้นำระดับชาติ

นอกจากนั้น หนังสือสองนคราประชาธิปไตยยังเสนอวิธีแก้ปัญหาเพื่อออกจากลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทย เพื่อออกจากการเมืองไทยเหวี่ยงไปมาระหว่างอำมาตยาธิปไตยที่ล้มหลังกับประชาธิปไตยที่ขาดความชอบธรรม โดยเสนอว่า การทำให้ประชาธิปไตยไทยมีความมั่นคง ชอบธรรมและหลุดจากปมความขัดแย้งที่ว่า คนชนบทตั้งรัฐบาล (ผ่านการเลือกตั้ง) ส่วนคนเมืองล้มรัฐบาล (ผ่านการรัฐประหาร) เอนกเห็นว่า ต้องเน้นไปที่ตัวแสดงทางการเมือง 2 กลุ่ม ได้แก่ “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “ชาวชนบท” ในฐานะประชาชนผู้สนับสนุนทางการเมืองและเป็นฐานของประชาธิปไตยเหมือนกัน ประชาธิปไตยหลังจากมีการปฏิรูปแล้วจะได้เป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย แต่ปัญหาอยู่ที่มีความแตกต่างกันทางมุมมองความคิด บทบาททางการเมืองไทย ตลอดจนการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกันเป็นสองนครา ได้แก่ ลักษณะของ “เมือง” และ “ชนบท”

หนังสือเล่มนี้ได้เสนอทางแก้ไขปัญหาของความแตกต่างขัดแย้งนี้ด้วยการสร้างให้ทั้งชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบทมีบทบาททางการเมืองไทยในฐานะที่เป็นทั้ง “ฐานเสียง” และ “ฐานนโยบาย” ของรัฐบาลทั้งคู่ ตลอดจนควบคุมถดถอนรัฐบาลไปพร้อมกัน หมายถึง ทั้งชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบทสามารถมีบทบาทในการตั้งรัฐบาล ส่งผู้แทนราษฎรที่ตนเองชื่นชอบเข้าสภาได้ และยังกำหนดนโยบายในการทำงานของรัฐได้เช่นกัน ต้องทำให้ชนชั้นกลางและชาวไร่ชาวนาต่างได้ประโยชน์และมีบทบาทอำนาจทางการเมืองเพื่อเป็นฐานทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยเฉพาะชาวชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นฐานให้ระบอบประชาธิปไตยของไทย

การทำให้คะแนนเสียงของชนชั้นกลางเป็นฐานเสียงกำหนดชัยชนะในการเลือกตั้งได้มากขึ้น อาจแก้ไขได้โดยการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุง “ระบบเลือกตั้ง” ส่วนการทำให้ชาวชนบทเป็นฐานนโยบาย เราต้องเปลี่ยนทัศนคติในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของชาวชนบทให้คำนึงถึงอุดมการณ์ หลักการและนโยบายของพรรคการเมืองมากขึ้น โดยต้องลดอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ในชนบท

และการซื้อขายเสียง ทำให้ประชาชนรู้จักรับผิดชอบต่อส่วนรวม รู้จักปกครองตัวเอง สร้างประชาธิปไตยที่กระจายอำนาจไปสู่กลุ่มและการปกครองระดับท้องถิ่น โดยต้องเป็นอิสระ

นอกจากนั้น ต้องแก้ปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจการเมืองให้สอดคล้องรองรับกับประชาธิปไตยไทยด้วย “การปฏิรูปการเมืองพร้อมไปกับการปฏิรูปเศรษฐกิจ” เพื่อประชาธิปไตย โดยเป้าหมายของการปฏิรูปเศรษฐกิจ เอนกสนใจและมุ่งไปที่ “เขตชนบท” เป็นสำคัญ โดยต้องทำลายความล้าหลังของชนบท ผ่านการเปลี่ยนเกษตรกรรมที่ล้าหลังให้เป็นเกษตรกรรมที่ก้าวหน้า การเปลี่ยนหมู่บ้านให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็ก อีกทั้งต้องสร้างอุตสาหกรรมและเมืองขนาดกลาง ในภูมิภาคให้มากขึ้น เพื่อรองรับคนที่อพยพออกจากชนบท ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวชนบทคนส่วนใหญ่ของประเทศที่ยังยากจน ด้อยการศึกษาและต้องพึ่งพิงผู้อื่น หลุดจากระบบอุปถัมภ์ ด้วยการยกระดับเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ การศึกษาและรายได้ขอชาวชนบทอย่างมาก ทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ และสามารถตัดสินใจทางการเมืองเองได้โดยเป็นปัจเจกชน อิสระชนในการเลือกตั้ง ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำใดๆ อีกทั้งต้องลดชนบทขนาดใหญ่ โดยต้องเอาคนออกจากชนบทและภาคเกษตรกรรม ล้าหลังซึ่งยังมีขนาดใหญ่มาก และสร้าง “เมืองขนาดกลาง” และเศรษฐกิจอุตสาหกรรมในภูมิภาคให้มากและเร็วกว่านี้ เพื่อรองรับคนที่จะอพยพจากชนบท มีให้อพยพเข้าสู่กรุงเทพฯ เท่านั้น ส่วนชนบทที่เหลือ ต้องพัฒนาให้เป็น “เมืองขนาดเล็ก” ซึ่งมีเกษตรกรรมที่ทันสมัย ยกระดับประสิทธิภาพการผลิต และมีอุตสาหกรรมและการบริการในท้องถิ่นขนาดเล็ก ทำให้เป็นทุนนิยมเปลี่ยนชวามาให้เป็น “เกษตรกรชนชั้นกลาง” หรือ “ผู้ใช้แรงงานอิสระ” ที่มีรายได้พอเลี้ยงตัว เป็นรากฐานให้กับประชาธิปไตยได้ นอกจากนี้ รัฐยังต้องมุ่งลดอำนาจการผูกขาดทางเศรษฐกิจของผู้อุปถัมภ์หรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นด้วย และต้องส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันจัดตั้งกัน

ที่สำคัญ ประชาธิปไตยที่ดีไม่เพียงแค่อุบัติต้องตรงตามหลักสากลเท่านั้น แต่การสร้างประชาธิปไตยของไทยต้องคำนึงถึงเงื่อนไขทางสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ไทย ประเพณี วัฒนธรรมไทยร่วมด้วย และต้องสอดคล้องกับดุลกำลังที่เป็นจริงในสังคมไทย ไม่ผลักกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งของสังคม ออกจากระบบ แต่ให้เข้ามาอยู่ในกติกาของประชาธิปไตยร่วมกัน ประชาธิปไตยของไทยต้องไม่ใช่ประชาธิปไตยที่ลอกเลียนหรือสั่งนำเข้าจากต่างประเทศ หากต้องผสมกับรากเหง้าอยู่ที่วัฒนธรรม และลักษณะสังคมไทยด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ประชาธิปไตยก็ไม่สามารถสร้างขึ้นได้โดยอาศัยความคิด เดิมของสังคมไทยเท่านั้นได้ การศึกษาและรับเอาประสบการณ์การสร้างประชาธิปไตยของตะวันตก มาใช้จึงสำคัญไม่แพ้การกลับไปหารากเหง้าทางความคิดและประเพณีปฏิบัติของไทย ดังนั้น การสร้างประชาธิปไตยของไทยในความคิดของเอนก ประชาธิปไตยของตะวันตกต้องผสมกับวัฒนธรรมและลักษณะของสังคมไทย ตลอดจนดุลกำลังที่เป็นจริงในสังคมไทย และต้องให้ทุกกลุ่มเข้ามาอยู่ในกติกาของประชาธิปไตยร่วมกัน

2) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “ปฏิรูปเพื่อการกระจายความเจริญ: การปฏิรูปทางการเมืองการปกครองบางประการเพื่อการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่น” (พ.ศ. 2538)³²⁰

หลังการเขียนหนังสือเรื่องสองนคราประชาธิปไตยไม่นาน ปลายปี พ.ศ. 2538 เอนกได้ออกบทความเรื่อง “ปฏิรูปเพื่อการกระจายความเจริญ: การปฏิรูปทางการเมืองการปกครองบางประการเพื่อการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่น” เพื่อเป็นการเสนอแนวทางในการปฏิรูปการเมืองการปกครองเพื่อนำไปสู่การกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบท เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความคิดในหนังสือเรื่องสองนคราประชาธิปไตยในเรื่องข้อเสนอในการปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อแก้ปัญหาลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยในรูปแบบสองนครา จึงขอเสนอไว้ในบทความนี้ด้วย

เอนกเสนอว่า ใน “การกระจายความเจริญ” มีภารกิจสำคัญ 2 ประการที่ต้องดำเนินการ ได้แก่

1. ทำให้ภูมิภาคและชนบทเป็น “ฐานนโยบาย” ด้วย นอกจากเป็นฐานเสียงทางการเมืองอย่างเดียว ต้องทำให้ประชาชนเลือกพรรคการเมืองและนักการเมืองที่นโยบายและหลักการของพรรคการเมืองด้วย ส่วนระบบการเลือกตั้งแบบเลือกพรรคตามสัดส่วนจะทำให้พรรคและนักการเมืองที่เน้นนโยบายและหลักการมีโอกาสได้เข้าสภามากขึ้น สำหรับระยะเวลาที่ไม่มี การเลือกตั้ง ต้องสนับสนุนให้ประชาชนมีบทบาทในการกำหนดหรือเรียกร้องนโยบายที่สำคัญจากนักการเมืองเสมอ เมื่อคนชนบทสนใจเรื่องนโยบายมากกว่าระบบอุปถัมภ์แล้ว ย่อมสนใจเรื่อง การผลักดันและติดตามนโยบายการกระจายความเจริญ ทั้งนี้ ต้องดึงชนชั้นกลางในเมือง ซึ่งเป็นฐานนโยบายของรัฐอยู่แล้วให้สนับสนุนการกระจายความเจริญนี้ด้วยมาตรการต่อไปนี้

- สนับสนุนให้เกิดพรรคและนักการเมืองที่เป็นทางเลือกใหม่ การสร้างระบบการเลือกตั้งใหม่ แบบที่พรรคคัดผู้แทนตามสัดส่วนจะทำให้ให้นักการเมืองเหล่านี้มีแรงจูงใจที่จะยึดมั่นในนโยบายและหลักการ ขณะที่การเลือกตั้งในปัจจุบันเป็นการเลือกตั้งในเขตการเลือกตั้งที่เล็กทำให้สร้างความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ได้ง่าย อำนวยความสะดวกในการซื้อขายเสียง เขตการเลือกตั้งที่เล็กทำให้ผู้สมัครมีแนวโน้มที่จะหาเสียงด้วยประเด็นท้องถิ่น ทูมเทเงินบริจาคให้ท้องถิ่น หรือหาโครงการของรัฐ/เอกชนมาให้ท้องถิ่น ทำให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ควรเป็นการเลือกตั้งระดับชาติกลายเป็นการเลือกตั้งระดับท้องถิ่น เพราะประชาชนมุ่งสนใจที่ความสามารถของนักการเมืองในการนำประโยชน์มาให้ท้องถิ่น นอกจากนี้ ระบบอุปถัมภ์ยังเกิดจากการละเลยทิ้งให้ชาวภูมิภาคและชนบทพึ่งตัวเองไม่ได้ในทางเศรษฐกิจสังคม นำมาสู่ปัญหาการไม่เป็นอิสระชน

³²⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, “ปฏิรูปเพื่อการกระจายความเจริญ: การปฏิรูปทางการเมืองการปกครองบางประการเพื่อการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่น,” วารสารเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ 13(3) (ธ.ค. 2538).

ในทางการเมือง การเลือกตั้งแบบใหม่นี้จะช่วยชาวชนบทให้หลุดออกจากระบบอุปถัมภ์และพัฒนาให้พวกเขาเป็นฐานนโยบายของการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจได้ เพราะการหาเสียงต้องเน้นการเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชนหรือพื้นที่ซึ่งกว้างขวางครอบคลุมยิ่งขึ้น เป็นนโยบายและหลักการมากขึ้น ส่วนคุณสมบัติของผู้สมัครก็ต้องเปลี่ยนไป เป็นการฝึกให้ประชาชนมองไปที่ภาพใหญ่ทางการเมือง โดยใช้นโยบายเป็นเกณฑ์ในการลงคะแนน เขตเลือกตั้งที่ใหญ่ขึ้นบีบบังคับให้นักการเมืองทำเรื่องในระดับภาคและประเทศมากยิ่งขึ้น พรรคที่มีแนวนโยบายใหม่ๆ ให้กับประชาชนจะมีโอกาสได้รับการเลือกตั้งง่ายขึ้น เมื่อประชาชนเล็งไปที่แนวนโยบายรัฐมากขึ้น การกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคและชนบทย่อมเป็นนโยบายหลักของรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะภูมิภาคและชนบทคือเสียงส่วนใหญ่ของประเทศ เมื่อมองการเมืองและการเลือกตั้งในเชิงนโยบายเป็นหลักแล้ว ประชาชนในภูมิภาคและชนบทจะกลายเป็นฐานนโยบายด้วย

- **การให้ประชาชนมีโอกาสผลักดันนโยบายในช่วงที่ไม่มีการเลือกตั้งให้มากขึ้นและสร้างประชาธิปไตยทางตรง** เพื่อให้ประชาชนได้ไม่ใช่ว่าแค่การเลือกตั้ง แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเรียกร้องหรือคัดค้านนโยบายรัฐได้ การเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนจะสนับสนุนให้ประชาชนในภูมิภาคและชนบทรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่เข้มแข็ง กลุ่มที่กำหนดและกดดันนโยบายรัฐได้ดีต้องเป็นอิสระจากระบบอุปถัมภ์และรัฐ เน้นผลประโยชน์และความสนใจร่วมกันของสมาชิกในกลุ่ม เน้นความเท่าเทียมและการมีส่วนร่วมของสมาชิก ลดเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในแนวตั้งแบบเจ้านาย-ลูกน้องในกลุ่ม กลุ่มต้องเน้นการพึ่งตัวเองในการจัดตั้งและดำเนินการของกลุ่ม รัฐอาจสนับสนุนกลุ่มได้แต่ไม่เข้าไปควบคุมหรือแทรกแซง กลุ่มจะเป็นกำลังสำคัญในการกดดันนโยบายกระจายความเจริญของรัฐบาลด้วย บทบาทของกลุ่มในทางกำหนดนโยบายรัฐจะเข้มข้นขึ้น หากประชาชนได้มีสิทธิใช้อำนาจด้วยประชาธิปไตยทางตรง เช่น ในการตัดสินใจโครงการงบประมาณ ภาษี หรือกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อเขา การลงประชามติรับหรือปฏิเสธกฎหมายหรือโครงการที่มีผลต่อคนในท้องถิ่น ในข้อนี้เป็นการเน้นเรื่องการปฏิรูปประชาธิปไตยไทย ทั้งในฐานะที่เป็นการปกครองผ่านผู้แทน และในฐานะที่เป็นการปกครองโดยตรงของประชาชนด้วย

- **การดึงให้ชนชั้นกลางและชาวเมืองให้หันมาสนับสนุนการกระจายความเจริญ** ชนชั้นกลางเป็นพลังทางการเมืองที่มีความสำคัญมาก เพราะมีจำนวนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและเป็นฐานนโยบายที่สำคัญของรัฐ พวกเขายังอยู่ในวิสัยที่จะเข้าใจและเห็นใจประชาชนพื้นฐานได้ และยังมีผลประโยชน์ระยะยาวที่จะได้จากการพัฒนาภูมิภาคและชนบท เราควรชี้ให้ชนชั้นกลางเห็นว่า ปัญหาหลักของประชาธิปไตยอยู่ที่ช่องว่างในทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมระหว่างเมืองกับชนบท ประชาธิปไตยที่ชนชั้นกลางต้องการไม่มีทางเกิดขึ้นหากชนบทยังอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์และพึ่งตนเองไม่ได้ในทางสังคมและเศรษฐกิจ ชนชั้นกลางต้องเลิกใช้การรัฐประหารเป็นทางออกของปัญหาประชาธิปไตย แต่สนับสนุนการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคและชนบทอย่างทั่วถึงและเป็น

ธรรม ควบคู่ไปกับการปฏิรูประบบเลือกตั้ง เราต้องชี้ให้ชนชั้นกลางนักประชาธิปไตยเห็นว่า การตัดสินใจ ตัดสิน ชะตากรรมของประชาธิปไตยไม่ใช่อยู่ที่กรุงเทพฯ แต่อยู่ที่การทุ่มเทพัฒนาภูมิภาคและชนบท ชนบท เป็นผู้ชี้ขาดการพัฒนาประชาธิปไตย ดังนั้น การกระจายความเจริญจึงมิใช่เพียงนโยบายทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้และการเพิ่มโอกาสความเป็นธรรมในความในสังคม แต่เป็นกระบวนการทางการเมืองโดยตรง และเป็นหัวใจของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย การเจริญเติบโตทางธุรกิจและวิชาชีพ อย่างต่อเนื่องนั้น ในที่สุดก็จะขึ้นอยู่กับความสำเร็จของการพัฒนาภูมิภาคและชนบท หากนโยบาย ที่ทุ่มเทให้คนยากจนในชนบทล้มเหลว การเมืองย่อมไร้เสถียรภาพด้วย ในยุคโลกาภิวัตน์ที่เศรษฐกิจ และธุรกิจในประเทศขยายตัวขึ้นอยู่กับขีดความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศ ดังนั้น นโยบายการกระจายความเจริญมีความหมายต่อชาวกรุงในทางเศรษฐกิจเรื่องความสามารถ ในการแข่งขันที่ขึ้นอยู่กับความเป็นเลิศของทรัพยากรบุคคลกับความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐาน ทางเศรษฐกิจของชาติ เราต้องพัฒนาคนชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศให้กลายเป็นทรัพยากร บุคคลอันทรงคุณค่า และพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชาติไปถึงชนบทด้วย

นอกจากนั้น จะต้องชี้ไปถึงผลประโยชน์ที่ชนชั้นกลางและชนชั้นสูงจะได้รับจากการพัฒนา ชนบท ซึ่งจะทำให้เขามีส่วนร่วมด้วย คือ ต้องทำให้เห็นว่า การแก้ปัญหาในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็น ผลประโยชน์ของพวกเขา จะต้องเน้นไปที่การพัฒนาภูมิภาคและชนบท เพราะเป็นการกระจาย ความเจริญ และป้องกันมิให้ชาวชนบทหลั่งไหลอพยพเข้ากรุงเทพฯ

2. การกระจายความเจริญด้วยการปกครองภูมิภาคและท้องถิ่น ต้องทำให้การพัฒนา ภูมิภาคและชนบทเป็นการพัฒนาโดยส่วนกลางให้น้อยลง แต่ให้กลายเป็นการพัฒนาภูมิภาค และท้องถิ่นด้วยตนเองให้มากขึ้น ประชาชนและหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีบทบาท ในการพัฒนาตนเอง ในอดีตและปัจจุบันเป็นการพัฒนาโดยรัฐบาลกลางเป็นหลัก รัฐไม่สนใจเรื่อง ความเชื่อมโยงระหว่างการกระจายอำนาจกับการพัฒนาเท่าที่ควร ในปัจจุบัน ท้องถิ่นถูกปกครอง หรือครอบงำโดยราชการส่วนกลางมากเกินไป และในทางกลับกัน ส่วนกลางที่ถูกกำหนด หรือแทรกแซงโดยการเมืองท้องถิ่นมากเกินไปเช่นกัน กล่าวคือ นักการเมืองบีบบังคับให้ข้าราชการ ประจําจัดสรรงบประมาณหรือโครงการลงไปยังพื้นที่ในท้องถิ่นของตน ซึ่งเป็นพื้นที่เลือกตั้ง ของนักการเมือง ส่วนท้องถิ่นก็ถูกปกครองหรือครอบงำโดยส่วนกลางมากเกินไป หมายความว่า เรามีการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่นน้อยมาก ราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาคต่างหากคือ ผู้ปกครองและผู้บริหารในท้องถิ่นที่แท้จริง ทั้งในเมืองและชนบท ประชาชนในท้องถิ่นขาดการมี ส่วนร่วม การควบคุมดูแลในการบริการของรัฐ พลังและศักยภาพของท้องถิ่นไม่ได้รับการปลดปล่อย อีกทั้งการที่ท้องถิ่นถูกปกครองครอบงำโดยส่วนกลางทำให้การเมืองของเราตกอยู่ใต้อิทธิพลของระบบ อุปถัมภ์และทำให้ให้นักการเมืองระดับชาติกลายเป็นนักการเมืองท้องถิ่นไปหมด เพราะนักการเมือง ที่จะขึ้นไปปกครองระดับชาติต้องชนะใจคนท้องถิ่นด้วยระบบอุปถัมภ์และกอดันรัฐบาลราชการประจำ

ส่วนกลาง ทั้งที่นักการเมืองเหล่านี้ควรเป็นตัวแทนของประชาชนทั้งประเทศ มีความรู้ความสามารถ ในการแก้ปัญหาในระดับชาติและระดับสากล แต่ในทางปฏิบัติ พวกเขากลับเป็นตัวแทนท้องถิ่นมากกว่า มีความรู้และวิสัยทัศน์ก็อยู่ในระดับท้องถิ่น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นต้องมีการปฏิรูปให้กระจายอำนาจ ออกไป และเพิ่มบทบาทในการพัฒนาของท้องถิ่นให้มากขึ้นด้วยวิธีการ ดังนี้

- **ปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค** เอนกเห็นว่า การปกครองส่วนภูมิภาคก็คือการปกครอง ส่วนท้องถิ่นชนิดหนึ่ง โดยมีเจ้าหน้าที่และงบประมาณของรัฐบาลกลาง ในปัจจุบัน การปกครอง ส่วนภูมิภาคมีงบประมาณและอำนาจหน้าที่มากกว่าการปกครองท้องถิ่นอย่างเด่นชัด ดังนั้น การปฏิรูปราชการส่วนภูมิภาคจึงเป็นจุดเน้นเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ ความเป็นประชาธิปไตย ตลอดจนมีลักษณะเป็นท้องถิ่นมากขึ้น โดยปัญหาแรกที่ต้องแก้ คือ การขาดเอกภาพหรือบูรณาการ ของการทำงานด้านต่างๆ ของหน่วยงานต่างๆ ในจังหวัด ที่ผู้ว่าราชการเป็นเพียงผู้ประสานงาน ของกระทรวง ทบวง กรมในจังหวัดเท่านั้น แต่กระทรวง ทบวง กรมสามารถควบคุมกำกับคน แผนงาน และงบประมาณในส่วนภูมิภาคของตนได้เอง ปัญหาที่สอง ได้แก่ ลักษณะที่ส่วนกลางควบคุม ส่วนภูมิภาคมากเกินไป เจ้าหน้าที่และหน่วยงานส่วนภูมิภาคแทบไม่ต้องตัดสินใจเรื่องที่สำคัญ ด้วยตนเอง ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ไม่มีความเป็นอิสระ ดังนั้น หน่วยงานส่วนกลางต้องยอมให้หน่วยงาน ประจำจังหวัดของตัวเองมีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องสำคัญต่างๆ มากขึ้น การปฏิรูปราชการ ส่วนภูมิภาคต้องบูรณาการของหน่วยงานภูมิภาคในจังหวัดให้เป็นปึกแผ่น เอนกเสนอว่า ในจังหวัด หนึ่งจะมีหัวหน้าส่วนราชการภูมิภาคของกระทรวงเพียงคนเดียว แผนงานและงบประมาณราชการ ส่วนภูมิภาคของกรมต่างๆ จะถูกรวมและโอนไว้กับสำนักปลัดกระทรวง และต่อไปนี้กระทรวงต่างๆ มีเฉพาะสำนักงานปลัดกระทรวงเท่านั้นที่มีราชการส่วนภูมิภาค ส่วนกระทรวงมหาดไทยก็ต้องปฏิรูป ไปในแนวทางนี้ด้วย ส่วนการทำให้ราชการส่วนภูมิภาคเป็นอิสระจากราชการ อาจทำได้ด้วย การกำหนดอำนาจหน้าที่ที่หัวหน้าส่วนราชการส่วนภูมิภาคสามารถมีได้ด้วยตนเองให้ชัดเจน ที่สำคัญ ต้องให้เสนองบประมาณเองได้ สำหรับการทำให้คนท้องถิ่นมีสิทธิมีเสียงในการบริหารราชการ ส่วนภูมิภาคมากขึ้น

เอนกได้เสนอมาตรการเพื่อให้ราชการส่วนภูมิภาคขึ้นต่อท้องถิ่นมากขึ้น โดยให้มีการเลือกตั้ง ผู้ว่าราชการจังหวัดจากประชาชน โดยเลือกจากรายชื่อที่กระทรวงมหาดไทยเสนอ ซึ่งคัดเลือกรายชื่อ จากข้าราชการที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดนั้นหรือเคยรับราชการอยู่ในจังหวัดนั้นนานพอควร และไม่ ควรให้มีการหาเสียงเลือกตั้ง แต่ให้สามารถแถลงนโยบายและผลงานได้ ผู้ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ว่า ราชการจังหวัดยังเป็นข้าราชการอยู่ได้การบังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทยต่อไป มีวาระการดำรง ตำแหน่ง 4 ปี ไม่สามารถโยกย้ายหรือถอดถอนได้ เว้นแต่จะทำผิดหรือละเมิดวินัยร้ายแรง อย่างไรก็ตาม ผู้ว่าราชการจังหวัดต้องผ่านการลงประชามติรับรองผลงานโดยประชาชนหลังจากทำงานไป ครึ่งวาระ คือ 2 ปี หากไม่ผ่านตามสัดส่วนที่กำหนดต้องพ้นจากตำแหน่งก่อนสิ้นวาระ

นอกจากนั้น ควรมีสภาที่ปรึกษาาราชการส่วนภูมิภาคประจำจังหวัดซึ่งมาจากการเลือกตั้งทั่วไปของประชาชนในจังหวัด และมาจากผู้ทรงคุณวุฒิด้วยวิธีการสรรหาพิเศษไม่จำเป็นต้องผ่านการเลือกตั้ง สภานี้มีอำนาจในการอภิปราย ซักถาม วิจารณ์และให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการทำงานของราชการส่วนภูมิภาค ตลอดจนรวบรวมความเห็นของประชาชนนำเสนอให้จังหวัดเพื่อจัดทำนโยบาย ทิศทางการทำงาน รวมทั้งการจัดทำงบประมาณของจังหวัด ในอนาคตอาจให้สมาชิกสิทธิเสนอรายชื่อผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดได้ นอกจากนั้น เพื่อให้หัวหน้าราชการส่วนภูมิภาคของกระทรวงต่างๆ ขึ้นต่อความคิดเห็นและความต้องการของคนท้องถิ่นมากขึ้น ให้ผู้ว่าซึ่งมาจากการเลือกตั้งเลือกหัวหน้าส่วนราชการเหล่านี้ด้วยตัวเองจากรายชื่อของข้าราชการที่กระทรวงเสนอ หัวหน้าส่วนราชการเหล่านี้จะพ้นวาระพร้อมกับผู้ว่าฯ การกำหนดเช่นนี้ทำให้ส่วนราชการต่างๆ ขึ้นอยู่กับประชาชนทางอ้อมผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดและยังทำให้ผู้ว่ามีโอกาสเลือกทีมงานด้วยตนเอง ลดอิทธิพลของกระทรวงต้นสังกัด ผลของการปฏิรูประบบราชการส่วนภูมิภาคทำให้ข้าราชการประจำยังขึ้นตรงต่อราชการส่วนกลาง และขึ้นตรงต่อประชาชนและความต้องการของท้องถิ่นมากขึ้นด้วย

- **การปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่น** เพื่อให้คนท้องถิ่นมีอิสระภาพ มีบทบาทหน้าที่และขีดความสามารถมากขึ้น เอนกเสนอวิธีการปฏิรูป ได้แก่ ทำให้การปกครองท้องถิ่นมีลักษณะ “กึ่งรัฐ-กึ่งประชาสังคม” ลดความเป็นราชการลง ไม่ใช้กฎเกณฑ์หรือแบบแผนของราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มิใช่รัฐเต็มรูปแบบ หมายความว่า เส้นแบ่งระหว่างรัฐกับประชาสังคมในการปกครองท้องถิ่นไม่ต้องชัดเจน มีความร่วมมือใกล้ชิดระหว่างภาครัฐและภาคสังคม/เอกชน รัฐต้องฟังและตอบสนองความต้องการของสังคมเป็นพิเศษ ต้องมีระบบระเบียบที่ทำให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่ไม่ใช่ข้าราชการและนักการเมืองได้ร่วมในการทำงานกับท้องถิ่นด้วย การปกครองท้องถิ่นต้องระดมสรรพกำลังจากอาสาสมัครที่รักท้องถิ่นทำงานให้ท้องถิ่นโดยไม่รับเงินเดือน ในสภาท้องถิ่นต้องให้มีบุคคลที่ไม่ใช่ข้าราชการเมืองอยู่ด้วย แทนที่จะให้เป็นนักการเมืองทั้งหมด โดยแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิจากอาชีพและสาขาวิชาต่างๆ ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ผู้มีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น นอกจากนั้น ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิใช้อำนาจประชาธิปไตยทางตรง เช่น การเข้าชื่อเสนอกฎหมาย หรือนโยบายหรือถอดถอนผู้บริหาร/สมาชิกสภาท้องถิ่น นอกจากนั้น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องคิดหารายได้จากการประกอบการรูปแบบต่างๆ ด้วยตนเอง ทั้งนี้ การสร้างการปกครองท้องถิ่นให้เข้มแข็งและเป็นอิสระ ต้องลดการครอบงำของข้าราชการและป้องกันการผูกขาดโดยนักการเมือง ต้องลดระเบียบและการดำเนินงานแบบภาคราชการลง ร่วมมือกับภาคธุรกิจและยึดวิธีการทำงานที่เน้นเป้าหมายกับประสิทธิภาพเป็นหลักคู่ขนานไปกับการระดมกำลังจากชุมชน และปลูกฝังคุณธรรมที่เสียสละเพื่อชุมชน

นอกจากนั้น ต้อง “สร้างประชาสังคม” ในท้องถิ่นควบคู่ไปกับข้าราชการและนักการเมือง ที่ทำงานในการปกครองท้องถิ่น เพื่อให้ประชาสังคมกำกับ ดูแลและทำงานร่วมกับข้าราชการ และนักการเมืองในระดับท้องถิ่น โดยต้องสร้างให้เข้มแข็งทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท เน้นการสร้าง สมาชิกกลุ่ม ส่วนรัฐต้องพยายามมอบอำนาจและทรัพยากรที่เคยเป็นของตนให้กลุ่ม ชุมชนและสมาคม ในท้องถิ่น เพื่อให้กลุ่มเป็นที่สนใจของมวลสมาชิกและสังคม ทำให้ผู้นำกลุ่มกระตือรือร้นในการทำงาน เอนกย้าว่า *ความสำเร็จของการปกครองแบบประชาธิปไตยมีได้อยู่ที่รัฐแต่เป็นประชาสังคม* ยิ่งในระดับท้องถิ่น ยิ่งต้องเน้นประชาสังคม เพราะในระดับพื้นฐานเช่นนี้ ประชาธิปไตยเป็นเรื่อง ของการปกครองตนเองมากกว่าการเลือกผู้แทนไปทำงาน ในการกระจายอำนาจต้องเร่งเปลี่ยน โครงสร้างและกติกาของรัฐ เพื่อให้ประชาชนและองค์กรเอกชนมีส่วนในการบริหารขององค์กร ปกครองท้องถิ่นโดยตรง รัฐต้องสนับสนุนให้ประชาชนรวมตัวเป็นประชาสังคมเพื่อกำกับ ดูแล และช่วยเหลือรัฐ การปกครองท้องถิ่นจะเข้มแข็งได้ องค์กรรัฐและประชาสังคมที่อาศัยและร่วมมือกับ ประชาชนมากจะได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากคนท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง

การปกครองส่วนภูมิภาคที่ได้มีการบูรณาการและมีความเป็นท้องถิ่นสูงแล้ว ต้องเพิ่ม อิสรภาพ อำนาจและขอบเขตของการปกครองท้องถิ่นขึ้นเรื่อยๆ ต้องดึงงานและทรัพยากรจาก ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้ท้องถิ่น ให้ท้องถิ่นค่อยๆ โต ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาคยังคงอยู่ แต่ลดขนาดและความสำคัญลง หรือเราอาจเปลี่ยนการปกครองส่วนภูมิภาคที่พัฒนาจนเกิด การบูรณาการและมีสมรรถภาพในการตอบสนองต่อท้องถิ่นสูง ให้เป็นการปกครองท้องถิ่นเต็มรูปแบบ ต่อไปได้

- **ลดบทบาทของส่วนกลางและเพิ่มบทบาทของส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นในการพัฒนา เศรษฐกิจ** การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งขึ้นจะเกิดประโยชน์ ในการพัฒนาภูมิภาคและชนบทได้เต็มที่ หากมีการลดบทบาทของส่วนกลางและเพิ่มบทบาทด้าน เศรษฐกิจของส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น งานทางเศรษฐกิจใดที่เป็นลักษณะเฉพาะของภูมิภาค และท้องถิ่นให้โอนไปให้ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นทำเอง รัฐบาลกลางต้องเปลี่ยนบทบาทจากการปฏิบัติ เองมาเป็นการชี้แนะทาง ประสานงาน หนุนช่วยและตรวจสอบประเมินภูมิภาคและท้องถิ่นให้มากขึ้น หากภูมิภาคและท้องถิ่นมีกำลังเงิน กำลังคนและคลังข้อมูล เพื่อรองรับบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ ของตนเอง การพัฒนาเพื่อกระจายความเจริญโดยเพิ่มบทบาทส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นจะทำได้ดียิ่งขึ้น ต้องให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเรื่องของราชการพอๆ กับเป็นเรื่องของประชาชนผู้รักและสนใจ การสร้างบ้านแปงเมืองของพวกเขาเอง โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ชุมชน สมาคม นักธุรกิจเข้ามาอยู่ใน คณะกรรมการหรือคณะทำงานด้านต่างๆ ในการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งเชิญคนที่อพยพออกไปจาก ท้องถิ่นที่ตีเด่นในแควตงต่างๆ กลับเข้าช่วยงานพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดหรือท้องถิ่นด้วย

นอกจากนั้น จะต้องเปลี่ยนทัศนคติของนักการเมืองและข้าราชการให้เลิกผูกขาดการเป็นเจ้าของรัฐ ต้องจัดระบบประชาสัมพันธ์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่ดี และการพัฒนาท้องถิ่นด้วยพลังท้องถิ่นไม่ควรจำกัดแค่การพัฒนาในระดับจังหวัดหรือต่ำกว่าจังหวัดเท่านั้น แต่ควรสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัด ระหว่างท้องถิ่น หรือการพัฒนาภาคด้วย ท้องถิ่นหลายๆ ที่อาจร่วมมือกันเพื่อสร้างโครงการพัฒนาร่วมกัน โดยรัฐต้องแก้ไขกฎระเบียบที่เป็นอุปสรรคต่อการร่วมมือนี้

ในบทความนี้ เอนกต้องการเสนอว่า การปฏิรูปการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นนำไปสู่การกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบทได้ และความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบทก็เป็นประโยชน์ในการพัฒนาประชาธิปไตยได้เช่นกัน ดังนั้น การกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบทกับการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยเป็นความสัมพันธ์ที่แยกออกจากกันไม่ได้ เอนกมุ่งความสำคัญในการการกระจายความเจริญไปที่พื้นที่ในภูมิภาคและชนบท โดยเอนกได้เสนอวิธีการในการปฏิรูปการเมืองเพื่อให้เกิดการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบท โดยทำให้ภูมิภาคและชนบทเป็นฐานนโยบายทางการเมืองด้วย กล่าวคือ ทำให้ชาวชนบทเลือกพรรคการเมืองและนักการเมืองที่หลักการและนโยบาย ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถละเลยเรื่องการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทได้ เพราะประชาชนในภูมิภาคและชนบทเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่จะชี้ขาดผลการเลือกตั้ง ทั้งนี้ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบการเลือกตั้งช่วยด้วย นอกจากนั้น ในห้วงเวลาที่ไม่มีเลือกตั้ง ต้องสร้างประชาธิปไตยทางตรงให้กับประชาชน โดยประชาชนจะแข็งแกร่งเรื่อยๆ จนเป็นอิสระและพึ่งตัวเองได้ ในที่สุดก็จะสามารถกดดันเรื่องนโยบายการกระจายความเจริญได้ ทั้งนี้ ต้องดึงชนชั้นกลางในเมืองให้สนับสนุนการกระจายความเจริญด้วย เพราะเป็นพลังทางการเมืองที่มีความสำคัญและชนชั้นกลางก็จะได้รับผลประโยชน์ด้วย โดยเป็นการแก้ปัญหาประชาธิปไตยแบบที่ชนชั้นกลางไม่ต้องการ นั่นคือ นักการเมืองที่ขาดคุณธรรมและความสามารถ แต่ได้รับเลือกตั้งเพราะระบบอุปถัมภ์ในชนบท การกระจายความเจริญทำให้ประชาชนพึ่งตัวเองในทางสังคมและเศรษฐกิจได้ กลายเป็นอิสระในการออกเสียงเลือกตั้งและแก้ปัญหาในกรุงเทพฯ ด้วยการป้องกันการอพยพของชาวชนบทเข้ากรุงเทพฯ

นอกจากนั้น เอนกยังเสนอให้กระจายความเจริญด้วยการยกระดับการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น โดยทำให้การพัฒนาภูมิภาคและชนบทเป็นของส่วนกลางน้อยลง และให้เพิ่มบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคและท้องถิ่นโดยส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นยิ่งขึ้น งานที่เป็นลักษณะเฉพาะของภูมิภาคและท้องถิ่นให้โอนไปให้ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นทำเอง แทนบทบาทของส่วนกลาง ต้องปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคเพื่อให้การดำเนินงานของรัฐในจังหวัดเป็นเอกภาพ และทำให้ราชการส่วนภูมิภาคขึ้นกับประชาชนและความต้องการของท้องถิ่นยิ่งขึ้น ต้องปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้คนท้องถิ่นมีอิสรภาพ มีบทบาทหน้าที่และขีดความสามารถมากขึ้น อีกทั้งต้องสร้างประชาสังคมในท้องถิ่น ที่เน้นให้คนท้องถิ่นได้ปกครองตัวเอง ทำให้การปกครองท้องถิ่น

มีลักษณะกึ่งรัฐ-กึ่งประชาสังคม เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาสังคม โดยไม่ต้องมีเส้นแบ่งที่ชัดเจน ลดความเป็นราชการลง เพราะความสำเร็จของประชาธิปไตยมีได้อยู่ที่รัฐแต่อยู่ที่ประชาสังคม เอนกมองว่า ในระดับท้องถิ่น ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการปกครองตนเองมากกว่าการเลือกผู้แทนไปทำงาน

เมื่อภูมิภาคและท้องถิ่นมีความเจริญทางเศรษฐกิจ จะช่วยลดระบบอุปถัมภ์และการซื้อเสียงได้ ทำให้ประชาชนเลือกผู้แทนด้วยความเป็นอิสระชน ดูจากนโยบายและหลักการของพรรคการเมืองยิ่งขึ้น และจะส่งผลกลับไปให้ลดปัญหาเรื่องนักการเมืองที่ชนชั้นกลางในเมืองไม่พึงประสงค์

3) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “A Tale of Two Democracies: Conflicting Perceptions of Elections and Democracy in Thailand” (พ.ศ. 2539)³²¹

บทความนี้เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2538 เพื่อลงในหนังสือ เรื่อง The Politics of Elections in Southeast Asia โดยใช้เนื้อหาและสาระสำคัญของหนังสือเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย เป็นสำคัญ และได้ผสมผสานกับเนื้อหาเรื่องประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมด้วย บทความนี้ยังเน้นไปที่เรื่องทัศนคติและพฤติกรรมในการเลือกตั้ง 2 รูปแบบที่ขัดแย้งกันของคนในเมืองและคนในชนบท

ในตอนต้น เอนกได้กล่าวถึงการเมืองไทยที่ใช้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย และระบอบเผด็จการทหารปกครองประเทศสลับกันไป ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 และมีความพยายามทำรัฐประหารอยู่หลายครั้งในการเมืองไทย ซึ่งล่าสุดเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2534

จากนั้น เอนกได้กล่าวถึงการเลือกตั้งและพฤติกรรมการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของคนในชนบท ซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่ของประเทศ ที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ระหว่างนักการเมืองและชาวบ้าน รวมทั้งการสร้างเครือข่ายของนักการเมือง ส่วนการจ่ายเงินซื้อเสียงก็เป็นปัจจัยหนึ่ง โดยซื้อเสียงผ่านหัวคะแนนที่มีความใกล้ชิดประชาชนมากกว่านักการเมือง นอกจากนั้นปัจจัยที่ทำให้ให้นักการเมืองชนะการเลือกตั้ง ได้แก่ ความสามารถที่จะหาหัวคะแนนของตนที่ช่วยเหลือคนในชนบทได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งบุคลิกภาพและความสามารถของนักการเมืองคนนั้นเองก็มีผลในการเลือกตั้งด้วย ผู้ใดที่มักไปเยี่ยมเยียนชาวบ้านเป็นปกติหรือช่วยแก้ไขปัญหาดูต่าง ๆ ให้ชาวบ้านตลอดจนนำความเจริญและการพัฒนาไปสู่พื้นที่ มักได้รับการเลือกตั้ง ผู้ลงคะแนนเสียงในชนบทมักเลือกผู้แทนราษฎรจากตัวบุคคล ไม่สนใจเรื่องพรรคการเมืองและความซื่อสัตย์หรือเรื่องผลงานในสภา

³²¹ Anek Laothamatas, “A Tale of Two Democracies: Conflicting Perceptions of Elections and Democracy in Thailand,” in *The Politics of Elections in Southeast Asia*, R.H. Taylor (eds) (New York: Woodrow Wilson Center Press, 1996).

เอนกได้กล่าวถึงบทบาทในการโจมตีรัฐบาลและล้มรัฐบาลจากการเลือกตั้งโดยชนชั้นกลาง ด้วยเหตุผลเรื่องการคอร์รัปชันและการไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารประเทศของนักการเมืองที่ได้รับการเลือกตั้งจากชนบท ชนชั้นกลางมีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ในการเมืองไทยใน 20 ปีหลังนี้ (พ.ศ. 2518 - 2538) เอนกได้กล่าวถึงกำเนิดของชนชั้นกลางในประเทศไทยและวิวัฒนาการของบทบาทและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชนชั้นกลางในการเมืองไทย กลุ่มชนชั้นกลางเป็นพันธมิตรที่ดีกับสื่อมวลชนที่มีบทบาทสำคัญในการให้ความเห็นต่อสาธารณะ วิพากษ์วิจารณ์การทำงานของนักการเมือง ตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1980 ชนชนชั้นกลางได้เริ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อต่อต้านการซื้อเสียงและการคอร์รัปชัน ซึ่งเป็นแนวทางของนักการเมืองแบบเก่า

เอนกได้ฉายภาพกรณีที่ชนชั้นกลางมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้ทหารเข้าแทรกแซงการเมืองด้วยการยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากเลือกตั้งของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในปี พ.ศ. 2534 ซึ่งถูกครหาอย่างหนักว่ามีการคอร์รัปชันอย่างรุนแรง แต่หลังการรัฐประหารไม่นาน คณะรัฐประหารก็ได้ตั้งรัฐบาลพลเรือน โดยมี อานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี และมีรัฐมนตรีเป็นเทคโนโลยีโดยส่วนใหญ่ เมื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้สำเร็จ ฝ่ายทหารก็ได้ตั้งพรรคการเมืองชื่อพรรคสามัคคีธรรมขึ้น เพื่อลงแข่งขันในการเลือกตั้งทั่วไปตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และหลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไปแล้ว พรรคสามัคคีธรรมซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่ได้จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นอันดับ 1 ในสภาได้ประสบปัญหาในการตั้งรัฐบาลจากเรื่องคุณสมบัติของณรงค์ วงศ์วรรณ หัวหน้าพรรค ในการเป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้เห็นว่า ทหารมีท่าทีที่จะสืบทอดอำนาจในการปกครองประเทศโดยสนับสนุนให้ พลเอกสุจินดา คราประยูร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทน ชนชั้นกลางจึงเปลี่ยนท่าทีโดยได้หันหลังให้ทหารและกลายเป็นผู้ทวงคืนประชาธิปไตยจากการทหารด้วยการชุมนุมประท้วงเพื่อต่อต้านพลเอกสุจินดา เป็นการแสดงให้เห็นบทบาทที่ขัดแย้งกันของชนชั้นกลาง ซึ่งส่วนหนึ่งชนชั้นกลางเองก็เป็นปัญหาของประชาธิปไตย

เอนกสรุปว่า กุญแจสำคัญในการทำให้กระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตยของไทยเดินไปข้างหน้าได้อยู่ที่ *การสร้างความปลอดภัยร่วมกันระหว่าง 2 มุมมองและความคาดหวังที่มีต่อประชาธิปไตย* นักการเมืองและการเลือกตั้ง ที่ขัดแย้งกันระหว่างคนสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนชั้นกลางในเมือง และคนในชนบท ผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในชนบทมักมองว่า คุณค่าของประชาธิปไตยไม่ได้อยู่ที่ความเป็นจริงในอุดมคติ แต่อยู่ที่ผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับและผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น พวกเขาไม่ได้คาดหวังในสิ่งที่ยั้งจับต้องไม่ได้ เช่น กฎหมาย นโยบายหรือผลประโยชน์สาธารณะ ส่วนกลุ่มผู้ออกเสียงเลือกตั้งที่มีการศึกษา เป็นชนชั้นกลางในเมือง พวกเขาได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องประชาธิปไตยจากตะวันตก จึงมองว่าผู้ออกเสียงเลือกตั้งต้องมีความรู้และรับผิดชอบต่อสาธารณะ อีกทั้งต้องคำนึงถึงเรื่องนโยบายของพรรคการเมืองในการเลือกตั้ง โดยต้องอยู่เหนือผลประโยชน์ส่วนตัวและผลประโยชน์ในท้องถิ่นของตน ต้องเข้าใจว่ากำลังเลือกผู้แทนราษฎรเพื่อทำงานใน

ระดับประเทศ สำหรับคนชั้นกลาง การเลือกตั้งต้องเป็นการเลือกคนที่ซื่อสัตย์และมีความสามารถ ในการบริหารประเทศ ผู้ออกเสียงเลือกตั้งต้องตัดสินใจได้โดยอิสระ ช่องว่างระหว่างคนสองกลุ่มนี้ ทำให้กระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตยของไทยหยุดชะงักอยู่บ่อยครั้ง เพราะคนในชนบทซึ่งเป็นคน ส่วนใหญ่ของประเทศได้เลือกรัฐบาล ส่วนชนชั้นกลางบางกลุ่มเป็นพันธมิตรที่ดีกับทหารได้ล้มรัฐบาล จากการเลือกตั้ง ดังนั้น ผู้ให้กำเนิดรัฐบาลกับผู้ถอดถอนรัฐบาลจึงกลายเป็นคนละกลุ่มกัน ชาวชนบท ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วยความหวังจากการอุปถัมภ์จากนักการเมืองในการดูแลตนเองและท้องถิ่น ส่วนชาวเมืองหวังได้ผู้แทนราษฎรที่มีความรู้ ความสามารถ ในการทำงานและบริหารประเทศ

ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งนี้ เอนกเสนอให้ใช้การศึกษาเพื่อช่วยให้คนในชนบทเข้าใจ ประชาธิปไตยยิ่งขึ้น และทำให้เลือกคนที่มีคุณภาพเป็นผู้แทนราษฎรตามที่ชนชั้นกลางชอบ อย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับว่า ประชาธิปไตยของคนไทยนั้นมีหลายรูปแบบ ทั้งแบบที่คนชนบทเข้าใจและแบบ ที่คนชั้นกลางเข้าใจ การแก้ปัญหาอย่างแรก ได้แก่ ชาวชนบทต้องไม่รับเงินในการจูงใจสำหรับการ ตัดสินใจลงคะแนนเสียงก่อน จากนั้น ชาวชนบทต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ในระดับชาติจาก การเลือกตั้ง ไม่ใช่คำนึงถึงผลประโยชน์แค่เรื่องการพัฒนาในท้องถิ่น ในขณะที่ชนชั้นกลางต้อง ไม่ผูกขาดในการนิยามผลประโยชน์แห่งชาติแต่เพียงผู้เดียวด้วย และสร้างป้อมปราการ ของประชาธิปไตย ชนชั้นกลางต้องไม่สนับสนุนทหารให้เข้าแทรกแซงการเมืองอีก และต้องเข้าใจ มุมมองของชาวบ้านที่มีต่อการเลือกตั้งและประชาธิปไตยด้วย โดยไม่คิดเปลี่ยนแปลงพวกเขาเท่านั้น ที่สำคัญ คนชั้นกลางต้องเข้าใจถึงระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในชนบทว่ามีสาเหตุจากการที่พวกเขา ต้องการได้รับความสนใจหรือผลประโยชน์จากส่วนกลางยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ในชนบทต้องถูกแทนที่ด้วยการปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความ รับผิดชอบและมีประสิทธิภาพ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชาวชนบทให้ได้ นอกจากนี้ อาจมีการแก้ไขระบบเลือกตั้ง เพื่อให้สัดส่วนของผู้แทนราษฎรแบบที่คนชั้นกลางต้องการได้รับเลือกตั้ง ในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น สุดท้าย ชนชั้นกลางเองต้องเข้าใจว่า ประชาธิปไตยไม่สามารถเป็นรูปแบบ ในอุดมคติได้ หากยังมีช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างคนในเมืองและคนในชนบทอยู่ ดังนั้น ชนชั้นกลางต้องสนับสนุนการพัฒนาชนบทให้กลายเป็นเมืองขนาดกลางและขนาดเล็ก สร้างเกษตรกร ที่เป็นชนชั้นกลางหรือลูกจ้างที่ได้รับค่าจ้างเพิ่มขึ้นและไม่อยู่ใต้อุปถัมภ์

โดยสรุป บทความนี้ เอนกยังคงเน้นเรื่องปัญหาความขัดแย้งของสองนคราประชาธิปไตย ที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมและวัฒนธรรมทางการเมืองของคนสองกลุ่มในการเมืองไทยผ่านการเลือกตั้ง และเสนอทางออกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งนี้ได้เป็นอย่างดี เป็นประเด็นสำคัญเช่นเดียวกับ งานในอดีตที่ได้กล่าวไปแล้ว แม้ไม่มีการให้ความหมายของประชาธิปไตยโดยตรงในบทความนี้ แต่เห็นได้ว่า เอนกก็ยังให้ความสำคัญกับเรื่องการเลือกตั้งและผลของการเลือกตั้งว่าเป็นกลไกสำคัญ ของประชาธิปไตยในการนำนักการเมืองขึ้นสู่อำนาจในระบบประชาธิปไตยตัวแทน

เอนกยังได้เสนอหนทางในการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยตัวแทนในระดับชาติและทำให้กระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตยของไทยเดินไปข้างหน้าได้ ได้แก่ การสร้างความปรองดองของมุมมองและความคาดหวังที่มีต่อประชาธิปไตย นักการเมืองและการเลือกตั้ง ของคน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนชั้นกลางในเมืองและคนในชนบท, การใช้การศึกษาเพื่อช่วยทำให้คนในชนบทเข้าใจประชาธิปไตยยิ่งขึ้นและทำให้เลือกผู้แทนราษฎรที่มีคุณภาพ, การยอมรับว่าประชาธิปไตยของคนไทยมีหลายรูปแบบ, ชาวชนบทต้องไม่รับเงินในการจูงใจสำหรับการตัดสินใจลงคะแนนเสียง, ชนชั้นกลางต้องไม่สนับสนุนทหารให้เข้าแทรกแซงการเมือง, ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ในชนบทต้องถูกแทนที่ด้วยการปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพในการทำงานเพื่อตอบสนองความต้องการของชาวชนบท และการแก้ไขระบบเลือกตั้งเพื่อให้สัดส่วนของผู้แทนราษฎรแบบที่คนชั้นกลางต้องการได้รับเลือกตั้งในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นที่สอดคล้องกับในหนังสือเรื่องสองนคราประชาธิปไตย

นอกจากนั้น เอนกยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมในการแก้ไขปัญหาสองนคราประชาธิปไตย เพื่อให้เมืองและชนบทมีความใกล้เคียงกันขึ้นในทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชาวชนบทพึ่งตนเองได้ ขจัดระบบอุปถัมภ์ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ทำให้ชาวชนบทมีอิสระในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ดังนั้น ในมุมมองของเอนก การพัฒนาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยของไทย

5.4 ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตย: สองนคราประชาธิปไตย

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกผ่านงานเขียนของเขาในบทนี้เป็นการศึกษาผ่านหนังสือและบทความวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ความคิดเรื่องประชาธิปไตยของเอนกจากการศึกษาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ของเขาในบทนี้ เป็นการศึกษาจากหนังสือเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย (พ.ศ. 2537) ร่วมกับอีก 2 บทความที่มีเนื้อหาสอดคล้องกันกับสองนคราประชาธิปไตย ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยนี้พบว่า เขาได้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตยและได้นำเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทยนี้

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะของการศึกษาในบทนี้มีดังนี้

ความหมายของประชาธิปไตย

ในระยนี้เอนกให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับประชาธิปไตยในความหมายของ “ระบอบประชาธิปไตยตัวแทน” (Representative Democracy) ตลอดจนปัญหาและการแก้ปัญหาของระบอบประชาธิปไตยตัวแทน เสรีประชาธิปไตย และการเลือกตั้งในระดับชาติที่เกิดขึ้นในประเทศ

ไทย ณ เวลานั้น เพื่อให้การเลือกตั้งเป็นการสรรหาผู้แทนราษฎรในระดับชาติและรัฐบาลบริหารประเทศที่มีคุณธรรมและประสิทธิภาพ เป็นที่ถูกต้องและยอมรับของประชาชน เน้นการเลือกพรรคการเมืองจากหลักการและนโยบาย ที่สำคัญ ผู้ออกเสียงเลือกตั้งต้องเป็นอิสระชน ประชาธิปไตยตัวแบบนี้ยังเป็นหลักการประชาธิปไตยสมัยใหม่ตามมาตรฐานตะวันตก

อย่างไรก็ตาม เอนกได้ให้ความสำคัญกับ “ประชาธิปไตยทางตรง” (Direct Democracy) ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าประชาธิปไตยตัวแทน โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น เอนกมองว่า การปกครองในระดับพื้นฐานอย่างไรในระดับท้องถิ่น ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการปกครองตนเองมากกว่าการเลือกผู้แทนไปทำงาน และเอนกยังเน้นการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาและเติมเต็มประชาธิปไตยระดับชาติด้วย

นอกจากนั้น ในสองนคราประชาธิปไตย เอนกมองว่า ประชาธิปไตยที่ดีไม่เพียงแต่ถูกต้องตรงตามหลักสากลเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงประเพณี วัฒนธรรมไทย และที่สำคัญที่สุด ต้องสอดคล้องกับดุลกำลังที่เป็นจริงในสังคม ประชาธิปไตยของไทยต้องไม่ใช่ประชาธิปไตยที่ลอกเลียนหรือสั่งนำเข้าจากต่างประเทศ แต่ต้องผสมกับรากเหง้าอยู่ที่วัฒนธรรมและลักษณะสังคมไทยด้วย อย่างไรก็ตาม ประชาธิปไตยก็ไม่สามารถสร้างขึ้นได้โดยอาศัยความคิดเดิมของสังคมไทย ดังนั้น การศึกษาและรับเอาประสบการณ์การสร้างประชาธิปไตยของตะวันตกมาใช้จึงสำคัญไม่แพ้การกลับไปหารากเหง้าทางความคิดและประเพณีปฏิบัติของไทยด้วย ดังนั้น การสร้างประชาธิปไตยของไทยในความคิดของเอนก ประชาธิปไตยตามหลักสากลของตะวันตกต้องผสมเข้ากับวัฒนธรรมและลักษณะของสังคมไทยตลอดจนดุลกำลังที่เป็นจริงในสังคมไทย ซึ่งเอนกได้แต่เห็นลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยดังที่จะกล่าวต่อไป

สรุปได้ว่า ความหมายของประชาธิปไตยที่เอนกให้ความสำคัญในระยะนี้ยังมีความคิดที่เป็นประชาธิปไตยสมัยใหม่ตามมาตรฐานตะวันตกอยู่ แต่เอนกได้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยดังนี้

ลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทย

สำหรับความคิดทางการเมืองของเอนกในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ในมุมมองของเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตย การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย การสร้างคุณภาพและสนับสนุนประชาธิปไตย และการแก้ปัญหาของประชาธิปไตยของไถยนั้น ในระยะของการศึกษาในบพนี้ ขอเริ่มต้นจากการที่เอนกเห็นถึง “ลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทย” ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อประชาธิปไตย โดยการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางของไทยที่เป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่ขึ้น ในขณะเดียวกันก็ยังมีเหลือคนในชนบทที่เป็นกลุ่มก้อนใหญ่เดิมอยู่ เกิดเป็นการปะทะกันของคนสองกลุ่มนี้ในการเมือง

ระดับชาติ เป็นปัญหาเกี่ยวกับประชาธิปไตยของไทยจากสภาวะของสังคมและวัฒนธรรมของคนไทย ทั้งสองกลุ่ม หลังการนำระบบประชาธิปไตยตัวแทนแบบตะวันตกและการเลือกตั้งมาใช้

งานเขียนเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย เอนกได้ฉายภาพและแสดงให้เห็นถึงสภาวะทางสังคม และการเมืองของไทยในระบอบประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะและไม่เคยมีใครเสนอเช่นนี้มาก่อนว่า เป็นสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาประชาธิปไตยไทย เพราะในอดีตมักมีแต่การพูดถึงวงจรทางการเมืองที่ไม่ต่อเนื่องของระบอบประชาธิปไตย การสลับไปสลับมาระหว่างรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง และการรัฐประหาร กลายเป็นวงจรอุบาทว์ทางการเมืองซึ่งนับเป็นหัวใจสำคัญของปัญหาการเมืองไทย เอนกเองก็เคยพูดถึงปัญหาในลักษณะนี้เช่นกัน แต่งานนี้เอนกได้เสนอสาเหตุเบื้องหลังที่ทำให้เกิดวงจรอุบาทว์ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะของสองนคราประชาธิปไตยของประเทศไทย เป็นความแตกต่างของสองนครา ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นความขัดแย้งในทัศนคติ มุมมอง ความคิดและวิถีชีวิตต่อประชาธิปไตยของ “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “คนในชนบท” ในการเลือกตั้ง ซึ่งเอนกมองว่า เป็นปัญหาที่แท้จริงของระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ไม่หยิ่งรากลึกและอยู่รอดได้ ความขัดแย้งนี้เป็นสาเหตุที่ทำให้การเมืองไทยเหวี่ยงไปมาระหว่างอำมาตยาธิปไตยที่ล่าหลังกับประชาธิปไตยที่ขาดความชอบธรรม

ใจกลางปัญหาของการเมืองไทยในมุมมองของเอนกคือ “ความขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบท” ผ่าน “ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบท” ผลลัพธ์ปัญหานี้ทำให้เกิดปัญหาความไม่ต่อเนื่องของรัฐบาลประชาธิปไตยด้วยการแกว่งไกวไปมาระหว่างการปฏิวัติรัฐประหารกับการลุกฮือของประชาชนเพื่อขับไล่รัฐบาล ทางออกเดียวที่ประชาธิปไตยไทยต้องมุ่งไปถึงอย่างเอนกเสนอคือ ความมั่นคงต่อเนื่องของระบอบประชาธิปไตยและรัฐบาลประชาธิปไตย การตั้งรัฐบาลและการล้มของรัฐบาลด้วยวิถีทางประชาธิปไตย

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบทที่มองประชาธิปไตยไม่เหมือนกัน โดย “ชนชั้นกลาง” ในเมืองมักใช้มาตรฐานตะวันตกในการมองประชาธิปไตยไทย และเน้นให้ความสำคัญกับนโยบาย อุดมการณ์และคุณธรรมความสามารถของพรรคการเมืองและนักการเมือง ตลอดจนการลงคะแนนเสียงของประชาชนต้องกระทำในฐานะปัจเจกชน โดยไม่คำนึงถึงความผูกพันหนี้บุญคุณของผู้สมัคร และอำมิสสินจ้างใดๆ ในขณะที่ “ชาวชนบท” เห็นประชาธิปไตยเป็นเรื่องของผู้้น้อยหรือลูกน้องที่ใช้การลงคะแนนเสียงเพื่อเชื่อมโยงตนเองและชุมชนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์ เป็นเรื่องของบุญคุณผู้สมัครและความเป็นพวกพ้องในอดีตเป็นสำคัญ ตลอดจนความคาดหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือคุ้มครองจากผู้สมัครในอนาคต ชาวชนบทไม่เห็นตนเองเป็นอิสระในการเลือกตั้ง และไม่มองว่าการลงคะแนนให้ผู้ให้เงินทองแก่ตนนั้นเป็นการรับอำมิสสินจ้าง ชาวชนบทมักเลือกผู้แทนราษฎรจากตัวบุคคล ไม่สนใจเรื่องพรรคการเมืองและความซื่อสัตย์หรือเรื่องผลงานในสภา

มุมมองที่ต่างกันนี้ทำให้ชนชั้นกลางรังเกียจนักการเมืองที่ชาวชนบทชื่นชอบ เพราะเป็นคนที่มึนลักษณะท้องถิ่นหรือภูมิภาคมากกว่าเป็นผู้มีรสนิยม ความรู้ ความสามารถในการเป็นผู้นำระดับชาติอย่างที่ชนชั้นกลางต้องการ บางคนถูกมองว่ามีพฤติกรรมไปในทางเจ้าพ่อหรือนักเลง แม้จะบริการชาวบ้านได้เป็นเลิศ แต่ในสายตาของชนชั้นกลางเห็นว่าพวกเขาไม่จืดจางเรื่อง ความซื่อสัตย์สุจริต การประกอบสัมมาอาชีพ และศักยภาพในการบริหาร นี่จึงเป็นปัญหาในการเลือกตั้งระดับชาติจากความแตกต่างกันของคนในสองนคร

เอนกมองว่า ในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา ชนชั้นกลางเป็นฐานในการโค่นล้มระบบเผด็จการทหาร โดยหวังว่าจะเห็นประชาธิปไตยในแบบที่ตนเองต้องการ แต่ความเป็นจริง ชาวชนบทซึ่งมีจำนวนมหาศาลคือผู้กำหนดชัยชนะในการเลือกตั้ง คุณลักษณะของพรรคการเมืองและนักการเมืองที่ได้อำนาจจึงเป็นไปตามความเข้าใจของชาวชนบท ทำให้เกิดปฏิกิริยาเชิงลบที่เมืองมีต่อระบอบประชาธิปไตย ที่ชาวชนบทให้กำเนิด ชนชั้นกลางจึงไม่ยอมรับรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งมากนัก

ในระบอบประชาธิปไตยไทย เอนกสรุปว่า ชาวชนบทเป็นผู้ตั้งรัฐบาลผ่านคะแนนเสียงอย่างท่วมท้น แต่ก็ไม่สามารถกำหนดนโยบายรัฐได้มากนัก ชาวชนบทจึงเป็น “ฐานเสียง” แต่ไม่ใช่ “ฐานนโยบายของพรรคการเมือง” หลังการเลือกตั้งรัฐบาลมักฟังเสียงชนชั้นกลางในเมืองและสนองความต้องการของชนชั้นกลางมากกว่าชาวชนบท เพราะรัฐบาลจะอยู่รอดได้ขึ้นอยู่กับ การสนับสนุน และคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนเมืองและสื่อมวลชนที่มีบทบาทที่สำคัญในการให้ความเห็นต่อสาธารณะ ซึ่งกลุ่มชนชั้นกลางเป็นพันธมิตรที่ดีด้วย ชนชั้นกลางในเมืองจึงเป็น “ฐานนโยบายของพรรคการเมือง”

นี่คือหัวใจสำคัญของลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทย ซึ่งเป็นความขัดแย้งกันของชนชั้นกลางในเมืองและคนในชนบท ที่เริ่มต้นจากความคิด วิถีชีวิตและความคาดหวังที่แตกต่างกัน

ตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

จากการเห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองและสังคมไทยข้างต้น ทำให้เห็นถึงตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เอนกให้ความสนใจและให้ความสำคัญในระยะนี้ ดังนี้

จากสภาวะทางการเมืองในลักษณะของสองนคราประชาธิปไตย แน่นนอนว่า เอนกให้ความสนใจกับ “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “คนในชนบท” เอนกเห็นดุจสภาพทางการเมืองระหว่างคนสองกลุ่มนี้ในการเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตยผ่านระบบประชาธิปไตยตัวแทนแบบตะวันตก และการเลือกตั้ง แม้จะอยู่ในลักษณะที่เป็นความขัดแย้งกัน แต่เขาก็หวังให้เกิดความปรองดองกันระหว่างคนสองกลุ่มนี้เพื่อเป็นพื้นฐานให้กับประชาธิปไตย

ลักษณะของสองนคราประชาธิปไตยเป็นความขัดแย้งแตกต่างกันในทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความคิดของชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบท ซึ่งเอนกมองว่า เป็นปัญหาที่แท้จริงของระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ไม่หยั่งรากลึกและอยู่รอดได้ ส่วนวิธีการแก้ไขปัญหาคือ

การลดความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความคิดเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยลง และสร้างบทบาททางการเมืองที่เท่าเทียมกันของคนทั้งสองกลุ่ม คือ ทำให้คนทั้งสองกลุ่มเป็นทั้งฐานเสียงและฐานนโยบายทางการเมือง ด้วยการปฏิรูปการเมืองคู่กับการปฏิรูปเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังต้องการสร้างความเข้าใจระหว่างกันของชาวเมืองและชาวชนบท ชนชั้นกลางชาวเมืองต้องมีบทบาทนำในการปฏิรูปการเมือง ต้องไม่ใช้วิถีคิดของตนไปตัดสินคนชนบท แต่ต้องทำความเข้าใจสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและวิถีคิดของชาวชนบท

ส่วนคนในชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ต้องเป็นรากฐานให้กับประชาธิปไตยให้ได้ในอนาคต เอนกยังเน้นการแก้ไขปัญหาของชาวชนบท เพื่อให้พวกเขากลายเป็นปัจเจกชนใกล้เคียงกับชนชั้นกลางในเมืองและเป็นเสรีชนทางการเมืองในการออกเสียงเลือกตั้งด้วย

จากลักษณะของความขัดแย้งผ่านระบบประชาธิปไตยตัวแทนและการเลือกตั้ง แน่นนอนว่า เอนกได้สนใจ “พรรคการเมือง” และ “นักการเมือง” ในฐานะที่เป็นผู้เสนอตนเองสมัครรับเลือกตั้งเพื่อเป็นตัวแทนประชาชนด้วย เอนกมองว่า พรรคการเมืองและนักการเมืองต้องมีการปฏิรูปเช่นกัน เพื่อแก้ความขัดแย้งแตกต่างของสองนคราประชาธิปไตย

นอกจากนั้น ในการแก้ความขัดแย้งแตกต่างของสองนคราประชาธิปไตยด้วยการลดความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเมืองกับชนบท เอนกเสนอให้การปฏิรูปการเมืองการปกครองเพื่อนำไปสู่การกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบทด้วยวิธีการต่างๆ หนึ่งในนั้น เอนกให้ความสำคัญกับการเพิ่มบทบาทของ “ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น” ในการพัฒนาเศรษฐกิจ และลดบทบาทของส่วนกลางลง เอนกจึงให้ความสำคัญกับบทบาทของส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นในฐานะตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยด้วย

เอนกยังเห็นถึงความจำเป็นในการรวมกลุ่มเป็น “ประชาสังคม” ในชนบทหรือท้องถิ่น ทำให้ “การปกครองท้องถิ่น” มีลักษณะ “กึ่งรัฐ-กึ่งประชาสังคม” ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อการกระจายความเจริญและการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่น รวมทั้งเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยในระดับชาติด้วย

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยต่อไป ในระยะนี้ ต้องพิจารณาที่แนวทางและวิธีการแก้ไขปัญหาเพื่อออกจากลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยแบบสองนคราประชาธิปไตย จึงจะเห็นประเด็นที่เอนกให้ความสนใจเพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตยไทย ดังนี้

เอนกเสนอทางออกจากปัญหาแบบสองนคราประชาธิปไตยด้วยการปฏิรูป เอนกมองว่า “หัวใจของการปฏิรูปคือ ทำอย่างไรชนชั้นกลางจึงไม่เพียงแต่ล้มรัฐบาลได้ หากตั้งรัฐบาลได้ด้วย ทำอย่างไรชาวบ้านชาวไร่จึงไม่เพียงแต่ตั้งรัฐบาลได้ หากควบคุมและถอดถอนรัฐบาลนั้นได้เช่นกัน ”

และ “ทำอย่างไรชนชั้นกลางจึงไม่เป็นเพียงฐานนโยบาย หากเป็นฐานเสียงของพรรคการเมืองได้ด้วย และทำอย่างไรชาวนาชาวจังหวัดจึงไม่เป็นเพียงฐานเสียง หากเป็นฐานนโยบายได้เช่นกัน”

กล่าวได้ว่า เอนกมุ่งสนใจไปที่การสร้าง “บทบาท” ทางการเมืองที่เท่าเทียมกันของชนชั้นกลางในเมืองและชาวนาชาวจังหวัดในชนบท ที่ทั้งสองกลุ่มต้องเป็นทั้งฐานเสียงและฐานนโยบายของรัฐบาล และทั้งสองกลุ่มต้องมีบทบาทในการตั้งรัฐบาลและควบคุมถอดถอนรัฐบาลได้

เอนกยังเสนอให้มี “การปฏิรูปทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ” ที่ต้องทำให้ทั้งชนชั้นกลางและชาวนาชาวจังหวัดได้ประโยชน์ และทั้งสองฝ่ายมีอำนาจบทบาทในการเมืองแบบประชาธิปไตยเพื่อสุดท้าย ประชาธิปไตยจะได้เป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย

เอนกได้เสนอให้แก้ปัญหาประชาธิปไตยไทยตามความคิดทางการเมืองในประเด็นต่างๆ ดังนี้

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง ปัจจัยพื้นฐานเศรษฐกิจและสังคมในการนำไปสู่ประชาธิปไตย

เอนกมองว่า ปัจจัยด้านเศรษฐกิจการเมืองต้องมีความสอดคล้องรองรับการพัฒนาประชาธิปไตยด้วย สำหรับประเทศไทย ต้องลดความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนวัฒนธรรม วิถีชีวิตและความคิดเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยระหว่างคนในเมืองและคนในชนบทลง โดยต้องเน้นที่การปฏิรูปเพื่อการพัฒนาในทางเศรษฐกิจสำหรับการสนับสนุนประชาธิปไตย โดยต้องขจัดความยากจน ความอ่อนด้อยทางการศึกษา การพึ่งพิง ตลอดจนจุดอ่อนอื่นๆ ของคนในชนบทที่มีขนาดใหญ่ ดังจะกล่าวต่อไป

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง การปฏิรูปการเมือง

สำหรับการพัฒนาทางการเมืองในชนบทอันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยแบบผ่านผู้แทน เอนกได้เสนอมาตรการปฏิรูปการเมือง เพื่อลดปัญหาเรื่องระบบอุปถัมภ์และการให้สินจ้างรางวัลในชนบทไว้ 3 ประการ ได้แก่

1) ให้พรรคการเมืองและนักการเมืองที่เสนอทางเลือกใหม่ให้กับประชาชนในเชิงนโยบายอุดมการณ์ได้มีโอกาสพัฒนาตนเองขึ้นมาโดยง่าย ผ่านการใช้ระบบเลือกตั้งแบบสัดส่วนเพื่อสนับสนุนพรรคการเมืองดังกล่าวให้มีโอกาสที่จะได้รับการเลือกตั้ง มาตรการนี้จะกระตุ้นให้ชาวชนบทมองประชาธิปไตยในเชิงนโยบายและหลักการมากขึ้นและเลือกผู้แทนตามนโยบายและหลักการของพรรคมากกว่าเดิม อีกทั้งยังเป็นที่ถูกใจของชนชั้นกลางปึกนักปฏิรูป เอนกยังอยากเห็นนักปฏิรูปชนชั้นกลางจัดตั้งพรรคการเมืองที่เน้นการให้ทางออกแก่ชาวชนบท เมื่อพรรคทางเลือกใหม่เหล่านี้ได้ประสบความสำเร็จ พรรคอื่นๆ จะเอาเป็นตัวอย่าง

2) ให้ชาวนาชาวจังหวัดใช้สิทธิใช้เสียงตัดสินใจประเด็นสาธารณะที่เป็นโครงการรูปธรรม ซึ่งเข้าใจง่ายและเกี่ยวข้องกับตนเองมากขึ้น เป็นการให้มาตรการประชาธิปไตยทางตรงในการตัดสินใจต่างๆ

ที่มีผลกระทบต่อประชาชนอย่างใกล้ชิด ซึ่งจะทำให้พวกเขาสนใจเรื่องหลักการหรือนโยบายมากขึ้น การให้สิทธิตัดสินใจในประเด็นสาธารณะอยู่เสมอจะทำให้เขาตระหนักว่า การลงคะแนนเสียงเป็นเรื่อง ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

3) ต้องสร้างชุมชนทางการเมืองที่ใกล้ชิดกับชีวิตและการทำงานชาวชนบทขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อให้พวกเขามีโอกาสใช้สิทธิประชาธิปไตยอย่างมีความหมาย โดยเป็นการสร้างชุมชนทางการเมือง ในระดับการปกครองตนเอง (Self-Rule) หมายถึง ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง

สำหรับการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบท เอนกได้เสนอวิธีการปฏิรูป การเมืองด้วยการทำให้ภูมิภาคและชนบทเป็นฐานนโยบายทางการเมืองด้วย กล่าวคือ เป็นการทำให้ ชาวชนบทเลือกพรรคการเมืองและนักการเมืองที่หลักการและนโยบาย ซึ่งจะทำให้พรรคการเมือง และนักการเมืองไม่สามารถละเลยเรื่องการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทได้ เพราะ ประชาชนในภูมิภาคและชนบทเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่จะชี้ขาดผลการเลือกตั้ง และต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบการเลือกตั้งด้วย นอกจากนี้ ในเวลาที่ไม่มีการเลือกตั้ง ต้องสร้าง ประชาธิปไตยทางตรงให้กับประชาชน เช่น ต้องให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและมีโอกาสผลักดัน นโยบายรัฐ เมืองกลุ่มพัฒนาและเข้มแข็งก็จะสามารถกดดันเรื่องนโยบายการกระจายความเจริญได้ ทั้งนี้ ต้องดึงชนชั้นกลางในเมืองให้สนับสนุนการกระจายความเจริญด้วย เพราะ เป็นพลังทาง การเมืองที่มีความสำคัญเป็นพลังทางการเมืองที่มีความสำคัญ

นอกจากนั้น เอนกยังเสนอวิธีการปฏิรูปการเมืองเพื่อให้เกิดการกระจายความเจริญ ทางเศรษฐกิจในภูมิภาคและชนบทด้วยการยกระดับการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น โดยทำให้ การพัฒนาภูมิภาคและชนบทเป็นของส่วนกลางน้อยลง และให้เพิ่มบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ ในภูมิภาคและท้องถิ่นโดยส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นขึ้น แทนบทบาทของส่วนกลาง อีกทั้งต้องปฏิรูป การปกครองส่วนภูมิภาคเพื่อให้การดำเนินงานของรัฐในจังหวัดเป็นเอกภาพ และทำให้ราชการส่วน ภูมิภาคขึ้นกับประชาชนและความต้องการของท้องถิ่นยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ต้องปฏิรูปการปกครอง ส่วนท้องถิ่น เพื่อให้คนท้องถิ่นมีอิสรภาพ มีบทบาทหน้าที่และขีดความสามารถมากขึ้น และต้องสร้าง ประชาสังคมในท้องถิ่น ที่เน้นให้คนท้องถิ่นได้ปกครองตัวเองด้วย เพราะความสำเร็จของการปกครอง แบบประชาธิปไตยมีได้อยู่ที่รัฐ แต่เป็นประชาสังคม ยิ่งในระดับท้องถิ่น เอนกมองว่า ในระดับท้องถิ่น ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการปกครองตนเองมากกว่าการเลือกผู้แทนไปทำงาน

เอนกยังเสนอให้การสร้างประชาธิปไตยระดับที่กลุ่ม คือ การที่สังคมต้องทำอะไรด้วยตัวเอง มากที่สุดและต้องเป็นผู้ขึ้นำกำหนดรัฐ ไม่ใช่ให้รัฐขึ้นำกำหนดสังคมอยู่เสมอ รัฐไม่ควรเข้าไปแทรกแซง ควบคุมหรือทำแทนกลุ่มต่างๆ แต่ช่วยเหลือสนับสนุนกลุ่ม ให้กลุ่มเป็นตัวของตัวเอง และมีการปกครอง แบบประชาธิปไตยภายในองค์กรเพื่อให้สมาชิกดูแลควบคุมกันเอง เราอาจสร้างกลุ่มในสังคมชนบท ให้เป็นชุมชนประชาธิปไตย หรือเป็นกลุ่มสังคมที่มีศักยภาพในการขึ้นำ กำหนดและทดแทนรัฐ

เมื่อภูมิภาคและท้องถิ่นมีความเจริญทางเศรษฐกิจแล้ว ก็จะกลับไปช่วยปฏิรูปการเมือง ด้วยการลดระบบอุปถัมภ์และการซื้อเสียงในพื้นที่ภูมิภาคและท้องถิ่น ทำให้ประชาชนเลือกผู้แทนราษฎรด้วยความเป็นอิสระชนและพิจารณาจากนโยบายและหลักการของพรรคการเมืองยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลกลับไปให้ลดปัญหาเรื่องนักการเมืองที่ชนชั้นกลางในเมืองไม่ชอบด้วย

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง การเลือกตั้งซึ่งเป็นส่วนสำคัญของประชาธิปไตยตัวแทน

เอนกให้ความสำคัญกับการแข่งขันในการเลือกตั้งที่เสรี ผู้ออกเสียงมีอิสระในการลงคะแนนเสียง ไม่ต้องคำนึงถึงระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ไม่มีการซื้อสิทธิขายเสียงในการเลือกตั้ง แต่คำนึงถึงหลักการและนโยบายของพรรคการเมืองตามหลักการของประชาธิปไตยของพรรคการเมืองเป็นสำคัญ

เอนกยังได้เสนอระบบเลือกตั้งแบบใหม่เพื่อให้คะแนนเสียงของชนชั้นกลางกำหนดชัยชนะในการเลือกตั้งได้มากขึ้นและมีส่วนในการตั้งรัฐบาลได้มากขึ้น ได้แก่ การใช้ระบบการเลือกตั้งแบบเดิมที่คิดเอาแต่ผู้ชนะ แต่ให้ลดขนาดเขตเลือกตั้งลงให้เป็นหนึ่งเขตมีผู้แทนหนึ่งคน เพราะเขตเลือกตั้งหนึ่งที่มีผู้แทนได้ 3 คน เป็นเขตเลือกตั้งที่ใหญ่ ทำให้เสียงของคนชนบทกลบเสียงคนเมืองแทบหมด

นอกจากนั้น เอนกยังเสนอให้สร้างระบบเลือกตั้งแบบใหม่ ซึ่งทำให้เสียงชนชั้นกลางที่กระจายอยู่ทั่วประเทศมีโอกาสสามารถรวมกันเป็นที่นั่งในสภาได้ เอนกเสนอระบบการเลือกตั้งแบบสัดส่วนที่อาจใช้ทั้งประเทศหรือภาคเป็นเขตเลือกตั้ง ระบบนี้ประชาชนต้องเลือกพรรค และเอนกเสนอว่า พรรคที่ได้คะแนนเสียงรวมกันมากกว่า 5% ขึ้นไปจะได้ที่นั่งในรัฐสภาตามสัดส่วนคะแนนที่ได้รับทั้งหมด วิธีการเลือกตั้งแบบนี้จะทำให้พรรคต้องคำนึงถึงหลักการหรือนโยบาย ลดความสำคัญของท้องที่ลง จะทำให้เกิดพรรคที่มุ่งหาคะแนนจากชนชั้นกลางเพิ่มขึ้น พรรคต่างๆ ต้องถือเอานโยบาย หลักการ และคุณสมบัติของผู้สมัครที่อยู่ในความนิยมของชนชั้นกลางและสื่อมวลชนเป็นจุดขายของพรรคยิ่งขึ้น ให้พรรคเสนอรายชื่อผู้สมัครให้ประชาชนเห็นก่อน และยังทำให้การซื้อเสียงยากขึ้น ส่วนระบบอุปถัมภ์ก็ไม่เพียงพอในการชนะการเลือกตั้งระบบนี้

เอนกเสนอให้สมาชิกกึ่งหนึ่งของสภาผู้แทนราษฎรมาจากการเลือกตั้งแบบคิดเอาผู้ชนะหนึ่งเขตมีผู้แทนหนึ่งคน และอีกกึ่งหนึ่งมาจากการเลือกตั้งแบบสัดส่วน และในการเลือกตั้ง ประชาชนจะหย่อนบัตรเลือกตั้ง 2 ใบ ให้กับผู้สมัครในแบบแรกและให้กับพรรคตามการเลือกตั้งในแบบที่สอง

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง การปฏิรูปพรรคการเมือง

เอนกต้องการให้มีพรรคการเมืองที่เสนอหลักการและนโยบายเป็นทางเลือกใหม่ให้กับประชาชนอย่างชัดเจนในการเลือกตั้ง และทำให้ประชาชนมั่นใจว่า ผลประโยชน์ที่จะได้รับจาก

นโยบายนั้นมากกว่าผลประโยชน์จากระบบอุปถัมภ์ ซึ่งอาจทำให้ประชาชนเลิกลงคะแนนตามระบบอุปถัมภ์และอิทธิพลของเงินได้

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง การปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อสนับสนุนประชาธิปไตย

การปฏิรูปเศรษฐกิจมีเป้าหมายเพื่อทำลายความล่าช้าของชนบท ผ่านการเปลี่ยนเกษตรกรรมที่ล่าช้าให้เป็นเกษตรกรรมที่ก้าวหน้า การเปลี่ยนหมู่บ้านให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็ก สร้างอุตสาหกรรมและเมืองขนาดกลางในภูมิภาคให้มากขึ้น ซึ่งจะทำให้ให้คนส่วนใหญ่ของประเทศหลุดออกจากระบบอุปถัมภ์ ความยากจน การด้อยการศึกษาและความจำเป็นต้องพึ่งพิงผู้อื่น ทำให้ชาวชนบทกลายเป็นปัจเจกชนหรือเสรีชน สามารถตัดสินใจทางการเมืองได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงสินจ้างบุญคุณและความรักดีต่อบุคคล

เอนกได้เทียบเคียงกับประสบการณ์ของต่างประเทศที่ประชาธิปไตยเกิดขึ้นได้จริง เมื่อประเทศได้กลายเป็นเมืองและอุตสาหกรรมและ ดังนั้น เอนกมองว่า การปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

เอนกได้เสนอแนวทางในการปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่จะเป็นผลดีต่อประชาธิปไตยไทย 3 ประการ ได้แก่ 1) การเอาคนออกจากชนบทและภาคเกษตรกรรมที่ล่าช้า ซึ่งยังมีขนาดใหญ่มาก 2) สร้างเมืองขนาดกลางและเศรษฐกิจอุตสาหกรรมในภูมิภาคให้มากและเร็วขึ้น เพื่อรองรับคนที่จะออกจากชนบท และ 3) พัฒนาชนบทที่เหลืออยู่ให้เป็นเมืองขนาดเล็ก มีเกษตรกรรมที่ทันสมัย อุตสาหกรรมท้องถิ่นขนาดเล็กและการบริการ เปลี่ยนชานนาให้เป็นเกษตรกรรมขั้นกลาง หรือผู้ใช้แรงงานอิสระที่มีรายได้พอเลี้ยงตัว ซึ่งเกษตรกรรมและชนบทที่ทันสมัย เป็นธรรม ตลอดจนเกษตรกรที่เป็นอิสระสามารถเป็นรากฐานให้กับประชาธิปไตยได้ ผ่านการที่ชาวบ้านเป็นเสรีชนที่เท่าเทียมกัน นอกจากนั้น ต้องสนับสนุนการรวมกลุ่มกันเพื่อสาธารณประโยชน์ของท้องถิ่นด้วย ซึ่งจะทำให้เกิดปัจเจกชนและการรวมกลุ่มเป็นประชาสังคม

ดังนั้น จุดเริ่มต้นและจุดหนัของการปฏิรูปเศรษฐกิจอยู่ที่ชนบท เพราะการสร้างชนชั้นกลางชาวเมืองขึ้นมาโดยลำพังไม่เพียงพอสำหรับภารกิจประชาธิปไตยของไทย แต่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรและชนบทเพื่อให้ชาวนาชาวไร่หลุดออกจากระบบอุปถัมภ์ของผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น

ส่วนบทบาทของชนชั้นกลาง ต้องเข้าใจว่า ประชาธิปไตยไม่สามารถเป็นรูปแบบในอุดมคติได้ หากยังมีช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างคนในเมืองและคนในชนบทอยู่ ชนชั้นกลางจึงต้องสนับสนุนการพัฒนาชนบทให้กลายเป็นเมืองขนาดกลางและขนาดเล็ก สร้างเกษตรกรรมที่เป็นชนชั้นกลางหรือลูกจ้างที่ได้รับค่าจ้างเพิ่มขึ้นและไม่อยู่ใต้อุปถัมภ์นี้ด้วย

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง ผู้ตามหรือผู้สนับสนุนทางการเมือง

เอนกมองว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่จะมีผลขั้นมูลฐานต้องเน้นที่การเปลี่ยนแปลงผู้ตามหรือผู้สนับสนุนทางการเมือง เช่น การเปลี่ยนแปลงคนชั้นกลางที่คอยเรียกหาคณะทหารเพื่อแทรกแซงการเมือง และเปลี่ยนแปลงชาวชนบทที่พึ่งพิงระบบอุปถัมภ์และเป็นฐานเสียงให้กับผู้อุปถัมภ์ การปฏิรูปการเมืองจึงต้องเปลี่ยนแปลงประชาชนที่เป็นผู้ตาม (Followship) เพื่อสร้างฐานประชาชนหรือสร้างผู้ตามที่จะนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่ได้รับการยอมรับมากกว่าเดิม

ส่วนผู้ตามหรือผู้สนับสนุนทางการเมืองที่เอนกให้ความสนใจ คือ “กลุ่มคนชั้นกลางในเมือง” และ “คนในชนบท” เอนกเน้นเรื่องการสร้างความปลอดภัยระหว่างมุมมองและความคาดหวังที่มีต่อประชาธิปไตย นักการเมืองและการเลือกตั้ง ที่ขัดแย้งกันระหว่างคน 2 กลุ่มนี้

ส่วนผู้สนับสนุนทางการเมืองที่เป็นชาวชนบท เอนกเสนอว่า ต้องปฏิรูปความคิดของชาวชนบทด้วย โดยใช้การศึกษาเพื่อช่วยให้คนในชนบทเข้าใจประชาธิปไตยยิ่งขึ้น และทำให้เลือกคนที่มีคุณภาพเป็นผู้แทนราษฎร ชาวชนบทต้องไม่รับเงินจูงใจสำหรับการตัดสินใจลงคะแนนเสียง ชาวชนบทต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ในระดับชาติจากการเลือกตั้ง ไม่ใช่คำนึงถึงผลประโยชน์แค่เรื่องการพัฒนาในท้องถิ่น นอกจากนี้ ต้องสร้างชาวชนบทให้เป็นฐานนโยบายของพรรคการเมืองด้วย เพราะชาวชนบทยังเป็นเสียงส่วนใหญ่ในการเลือกตั้ง ดังนั้น เราจำเป็นต้องเปลี่ยนทัศนคติชาวชนบทให้ลดการสนับสนุนนักการเมืองที่อาศัยระบบอุปถัมภ์และสินจ้างรางวัล และต้องทำให้ชาวชนบทเป็นฐานนโยบายมากขึ้น

ส่วนชนชั้นกลางก็ต้องเปลี่ยนแปลงเช่นกัน โดยชนชั้นกลางต้องยอมรับว่า ประชาธิปไตยของคนไทยนั้นมีหลายรูปแบบ ทั้งแบบที่คนชนบทเข้าใจและแบบที่คนชั้นกลางเข้าใจ ดังนั้น ชนชั้นกลางต้องไม่ผูกขาดการนิยามผลประโยชน์แห่งชาติแต่เพียงผู้เดียวด้วย และสร้างป้อมปราการของประชาธิปไตย แต่ต้องเข้าใจมุมมองของชาวบ้านที่มีต่อการเลือกตั้งและประชาธิปไตยด้วย โดยไม่คิดเปลี่ยนแปลงที่พวกเขาเท่านั้น ที่สำคัญ คนชั้นกลางต้องเข้าใจถึงระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในชนบทว่ามีสาเหตุจากการที่พวกเขาต้องการได้รับความสนใจหรือผลประโยชน์จากส่วนกลางยิ่งขึ้น และชนชั้นกลางต้องไม่สนับสนุนทหารให้เข้าแทรกแซงการเมืองอีก ส่วนการสร้างความปลอดภัยระหว่างกันของชนชั้นกลางชาวเมืองและชาวชนบท ชนชั้นกลางชาวเมืองจะต้องไม่ใช้วิธีคิดของตนไปตัดสินคนชนบท แต่ต้องทำความเข้าใจวัฒนธรรมของคนในชนบท หากคนชั้นกลางไม่พยายามเข้าใจชนบทด้วยมุมมองของชนบท ก็ยากที่จะแก้ปัญหาทางการเมืองได้

การแก้ไขปัญหาด้วยความคิดเรื่อง การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น

จากระบบเลือกตั้งแบบใหม่ตามที่เอนกเสนอ ทำให้เกิดข้อกังวลเรื่องเขตเลือกตั้งที่ใหญ่ทำให้นักการเมืองไม่สามารถใกล้ชิดประชาชนได้ เอนกจึงได้เสนอทางออกจากปัญหานี้ด้วยการสร้าง

“การปกครองท้องถิ่น” ให้มีบทบาทมากขึ้น เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องทุกข์สุขรายวันและเรื่องที่มีลักษณะท้องถิ่นสูงจะได้ เอนกมองว่า เรื่องนี้เป็นหน้าที่ของนักการเมืองท้องถิ่น ไม่ใช่ผู้แทนราษฎรระดับชาติ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ในชนบทต้องถูกแทนที่ด้วยการปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความรับผิดชอบและมีประสิทธิภาพ เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวชนบทให้ได้

เอนกเสนอให้ “สร้างประชาธิปไตยที่ระดับการปกครองส่วนท้องถิ่น” เพราะประชาธิปไตยของไทยที่เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2475 เป็นประชาธิปไตยที่ระดับชาติ แต่ในระดับภูมิภาคและท้องถิ่นแทบไม่มี ยังต้องอยู่ใต้การปกครองของข้าราชการประจำ ทั้งๆ ที่คนไทยส่วนใหญ่ในเวลานั้นมีจิตสำนึกทางสังคมในระดับหมู่บ้าน ตำบล สูงกว่าระดับชาติ ฉะนั้น ระดับของประชาธิปไตยกับระดับจิตสำนึกทางสังคมของเราจึงไม่ได้ไปด้วยกัน ประชาธิปไตยในตะวันตกมักเริ่มจากระดับท้องถิ่นและการขยายตัวเป็นประชาธิปไตยระดับชาติ เมื่อการปกครองท้องถิ่นมีความมึบเทาและความสำคัญมากขึ้น จะทำให้ชาวบ้านสนใจการเลือกตั้งท้องถิ่นมากขึ้น และฝึกฝนการตัดสินใจทางการเมืองด้วยประเด็นเชิงนโยบายและหลักการมากขึ้น อีกทั้งชาวบ้านจะบีบให้หน่วยงานส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาคปฏิบัติงานอยู่ในท้องถิ่นน้อยลง ลดภาระงานในระดับท้องถิ่นของผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรี ทำให้มีเวลาให้กับการงานระดับชาติหรือนานาชาติได้มากขึ้น

การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นจะส่งผลดีต่อการพัฒนาการเมืองในระดับชาติตามยุทธศาสตร์ของเอนก คือ ทำให้การเมืองระดับชาติถูกกำหนดโดยปัจจัยและอิทธิพลท้องถิ่นน้อยลง ควบคุมไปกับการทำให้การเมืองท้องถิ่นถูกจำกัดหรือกำหนดโดยส่วนกลางให้น้อยลงด้วย

เอนกเสนอมาตรการเพื่อให้ชาวบ้านสนใจและรับผิดชอบต่อการเมืองท้องถิ่นให้มากที่สุดด้วย “การกระจายอำนาจไปให้การปกครองท้องถิ่น” ทั้งในเขตเมืองและชนบท และต้องให้หน่วยปกครองท้องถิ่นเป็นอิสระ โดยเฉพาะในชนบท นอกจากนี้ การปกครองตัวเองต้องให้ท้องถิ่นรับผิดชอบต่อทางการเงินทั้งการใช้จ่ายและการหารายได้ด้วย ซึ่งจะทำให้เกิดสำนึกประชาธิปไตยขึ้น และการกระจายอำนาจให้หน่วยการปกครองท้องถิ่นและกลุ่มต่างๆ ในสังคมต่างจังหวัดและชนบทให้มีอำนาจและบทบาทมากขึ้นยังเป็นการสร้างพลังทางการเมืองเพื่อกำกับและสนับสนุนนโยบายของรัฐด้วย

5.5 สรุปท้ายบท

งานเขียนของเอนกในระยะของการศึกษาในบทนี้ซึ่งเป็นระยะของการเห็นถึงลักษณะเฉพาะของสภาวะประชาธิปไตยไทยที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ในบทนี้ ได้แก่ หนังสือ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย (พ.ศ. 2537) ร่วมกับบทความที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับสองนคราประชาธิปไตยอีก 2 ฉบับ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2538 และ 2539 โดยเป็นงานที่โดดเด่นของเอนก ซึ่งได้ฉายภาพและแสดงให้เห็นถึงสภาวะทางสังคมและการเมืองในระบบประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทยเอง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งมีผลต่อประชาธิปไตย โดยในระยะ

ก่อนหน้านี้ได้มีการเกิดขึ้นของกลุ่มชนชั้นกลางของไทยที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ในขณะเดียวกัน สังคมไทยก็ยิ่งเหลือกลุ่มคนในชนบทขนาดใหญ่เดิมอยู่ กลายเป็นสองกลุ่มคนขนาดใหญ่ที่อยู่ในสังคมไทย เป็นความขัดแย้งแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความคิดของ “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “คนในชนบท” ในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตย และเอนกได้ให้ข้อเสนอต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและออกจากสถานะของสองนคราประชาธิปไตย ทั้งที่เป็นปัญหาและจุดอ่อนของชนชั้นกลางในเมืองและคนในชนบท

ระยะเวลาในการผลิตงานเขียนที่ได้ศึกษาในบทนี้ระหว่างปี พ.ศ. 2537 – 2539 เป็นระยะเวลาที่เอนกรับราชการเป็นอาจารย์ประจำสอนหนังสืออยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระยะแรก งานเขียนกลุ่มนี้เป็น การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและการเมืองไทยที่เขาได้เห็น 4 ปีก่อนหน้านั้น กล่าวคือ ตั้งแต่ระยะของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นระยะที่เอนกกลับประเทศไทยเพื่อเป็นอาจารย์ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แล้ว

สำหรับบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองในระยะนี้ ได้แก่ บริบทของการเมืองไทยในระยะที่มีการเปลี่ยนผ่านจากรัฐบาลประชาธิปไตยครึ่งใบสู่รัฐบาลประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้นของไทยด้วยการมีรัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง จากนั้น มีการสิ้นสุดของรัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534 การยกเลิกรัฐธรรมนูญ การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ การเลือกตั้ง เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ไปจนถึงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ท่ามกลางการด้อยพัฒนาของพื้นที่ในภูมิภาคและท้องถิ่นของไทย ระยะนี้ แนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมยังแพร่สะพัดในวงกว้างของประเทศไทย และการเลือกตั้งยังเป็นเรื่องสำคัญของการเมืองไทย

สำหรับบริบทของการเมืองโลก กระแสเสรีประชาธิปไตยกำลังพัดโหมไปทั่วโลกหลังสหภาพโซเวียตล่มสลาย และการสิ้นสุดของสงครามเย็น กระทั่ง Francis Fukuyama กล่าวไว้ในปี พ.ศ. 2532 ว่า มันคือ The End of History (จุดจบแห่งประวัติศาสตร์) ที่ระบอบการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยเป็นรูปแบบสุดท้ายของการปกครองของมนุษย์บนโลกใบนี้³²²

นอกจากนั้น บริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยยังเป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทย ซึ่งให้ความสำคัญกับนิยาม หลักการและคุณค่าต่างๆ ของประชาธิปไตยสากล การเลือกตั้งยังเป็นกลไกสำคัญยิ่งในการเมืองไทย

³²² โกวิท วงศ์สุวรรณ, “ระหว่าง Francis Fukuyama กับ Samuel Huntington : The End of History and the Last Man กับ The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order,” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 41(1) (ม.ค. - มิ.ย. 2558): หน้า 1 - 16.

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้เป็นการพิจารณาเห็น “ลักษณะเฉพาะของการเมืองไทย” ที่เป็นการปะทะกันของคนสองกลุ่มที่แสดงให้เห็นในการเมืองระดับชาติ ได้แก่ ชนชั้นกลางในเมืองและคนในชนบท ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยที่มีผลต่อประชาธิปไตย ด้วยการเกิดของชนชั้นกลางที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ขณะเดียวกัน ยังเหลือคนในชนบทที่เป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่เดิมอยู่ ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทยในรูปแบบ “สองนคราประชาธิปไตย” เป็นปัญหาของการนำระบอบประชาธิปไตยตัวแทนและการเลือกตั้งมาใช้ ทำให้เห็นถึงปัญหาของการนำประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกไปใช้จากลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ปัญหาหลักของประชาธิปไตยไทยในระยะนี้คือ ความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทในทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและความคิด ซึ่งแสดงความแตกต่างระหว่าง “ชนชั้นกลางในเมือง” กับ “ชาวชนบท” ที่มองประชาธิปไตยต่างกัน นำไปสู่มุมมองและวิถีคิดที่ต่างกัน ซึ่งส่งผลถึงวิถีชีวิตและพฤติกรรมการเลือกตั้งที่ต่างกัน โดยปัญหาของชนชั้นกลางในเมืองคือ ใช้มาตรฐานตะวันตกในการมองประชาธิปไตยไทย โดยให้ความสำคัญกับนโยบาย อุดมการณ์ คุณธรรม ความสามารถของพรรคการเมืองและนักการเมือง การลงคะแนนเสียงต้องทำอย่างเป็นปัจเจกชน ส่วนปัญหาของชาวชนบท คือ เห็นประชาธิปไตยเป็นเรื่องของผู้น้อยที่ใช้การลงคะแนนเสียงเพื่อเชื่อมโยงตนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์ เป็นเรื่องของบุญคุณ พวกพ้องและความคาดหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือในอนาคต ไม่เห็นตนเองเป็นอิสระในการเลือกตั้ง ทำให้ชนชั้นกลางในเมืองรังเกียจนักการเมืองที่ชาวชนบทชื่นชอบ และนำไปสู่การ “ล้มรัฐบาล” ที่ชาวชนบทเลือก แม้ว่าชาวชนบทสามารถ “ตั้งรัฐบาล” ผ่านคะแนนเสียง แต่ไม่สามารถกำหนดนโยบายรัฐได้ ชาวชนบทจึงเป็น “ฐานเสียง” แต่ไม่ใช่ฐานนโยบายของพรรคการเมือง และหลังการเลือกตั้ง ชนชั้นกลางในเมืองมักได้รับการรับฟังเสียงและสนองความต้องการจากรัฐบาล ชนชั้นกลางจึงเป็น “ฐานนโยบายของพรรคการเมือง” ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดเป็นปัญหากับประชาธิปไตยของไทยที่ไม่ตั้งมั่น หยั่งรากลึกและคงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องโดยไม่มีระบอบการเมืองอื่นขึ้น เพราะสภาวะของสังคม วัฒนธรรมและวิถีคิดในแบบของคนไทยเอง ท่ามกลางการนำระบบประชาธิปไตยตัวแทนแบบตะวันตกและการเลือกตั้งมาใช้

เห็นได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่องประชาธิปไตยในระยะนี้เป็นผลจากบริบทรอบตัวของเอนกเอง หลังจากที่เอนกกลับมาทำงานที่ประเทศไทย เขาได้มองเห็นและสัมผัสกับสภาวะทางการเมืองในภูมิภาค ต่างจังหวัดและชนบทไทยมากขึ้น มีการสนทนากับคนในภูมิภาค ต่างจังหวัดและชนบทยิ่งขึ้น ในขณะที่เขารู้จักชนชั้นกลางในเมืองเป็นอย่างดีอยู่แล้ว ทำให้เขาได้พิจารณาถึงลักษณะของสังคมและการเมืองไทยในภาพรวมยิ่งขึ้น เอนกจึงเห็นถึงลักษณะเฉพาะของสังคมและการเมืองไทยที่เป็นความแตกต่างกันของระหว่าง “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “ชาวชนบท” และพิจารณาเรื่องการแก้ปัญหาและพัฒนาประชาธิปไตยของไทย

บทพื้นฐานของสังคมไทยยิ่งขึ้น จากสถานะของสังคมและการเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลงจึงทำให้เกิดการก่อรูปทางความคิดและแสดงให้เห็นในงานเขียนของเอนกในระยะที่เห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยในรูปแบบของสองนคราประชาธิปไตยนี้

อย่างไรก็ตาม ในระยะนี้ เห็นได้เช่นกันว่า เอนกยังยึดประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกในรูปแบบประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy) ของรัฐสมัยใหม่ที่มีการเลือกตั้งเป็นกลไกสำคัญ ตามกระแสโลกและกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทยขณะนั้น ซึ่งพิจารณาได้จากความคิดทางการเมืองผ่านการให้ข้อเสนอในการแก้ปัญหาของลักษณะสองนคราประชาธิปไตยไทย ในระยะนี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปฏิรูปการเมืองโดยมุ่งเน้นปรับเปลี่ยนไปที่ระบบการเลือกตั้ง การสร้างประชาธิปไตยทางตรงเพื่อสร้างประชาชนให้เข้มแข็ง การสร้างประชาสังคม การปฏิรูปพรรคการเมืองเพื่อให้เสนอหลักการและนโยบายเป็นทางเลือกใหม่ให้กับประชาชน และการแก้ไขบทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางในเมืองและชาวชนบทให้มีบทบาทที่เท่ากัน ในระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ เป็นได้ทั้งผู้ตั้งรัฐบาลและผู้ควบคุม/ถอดถอนรัฐบาล รวมทั้งทำให้ชนชั้นกลางและชาวชนบทเป็นได้ทั้งฐานเสียงและฐานนโยบายของพรรคการเมืองไปพร้อมกัน นอกจากนี้ เอนกยังเสนอให้มีการปฏิรูปเศรษฐกิจด้วยการสร้างปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อรองรับการพัฒนาของประชาธิปไตย โดยลดความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความคิดเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยระหว่างคนในเมืองและคนในชนบทลงด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจในชนบท และการปฏิรูปและกระจายอำนาจไปให้การปกครองท้องถิ่น เพื่อยกระดับการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น

บทที่ 6

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: ประชาธิปไตยโดยประชาชน

6.1 บทนำ

ในบทนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะที่เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตย “โดยประชาชน” ที่ประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย โดยจะกล่าวถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และการเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เอนกได้มีบทบาทที่หลากหลาย จากการเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นรองอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไปเป็นศาสตราจารย์พิเศษ (Distinguished Visiting Professor of Thai Studies) สอนหนังสือในระดับปริญญาโทและเอกในวิชาเศรษฐกิจการเมืองไทย ในสถาบันการต่างประเทศระดับสูง (School of Advanced International Relations : SAIS) ของมหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ (Johns Hopkins University) สหรัฐอเมริกา จากนั้นเขาได้รับการสรรหาให้เป็นคณบดีของคณะรัฐศาสตร์ และในระหว่างที่เขาทำงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น เขาได้เข้าไปช่วยงานการเมืองอยู่เป็นระยะๆ จนกระทั่งลาออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อทำงานการเมืองอย่างเต็มตัวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 ในสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ พรรคมหาชน และพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา หลังจากนั้น เขาได้กลับไปเป็นอาจารย์และทำงานวิจัยอีกครั้งที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 โดยบริบทสถานการณ์ทางการเมืองไทยที่เอนกได้เข้าไปมีส่วนร่วมในระยะนี้ น่าจะส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะของการศึกษาในบทนี้ ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยตามการศึกษานี้ได้แสดงให้เห็นผ่านงานเขียนในระยะเวลาที่เขาทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในขณะที่เป็นนักการเมืองและหลังจากที่เอนกกลับไปเป็นอาจารย์และทำงานวิจัยอีกครั้ง จากนั้นจะกล่าวถึงประเด็นความคิดทางการเมืองที่สำคัญในงานเขียนต่างๆ ของเอนกที่เกี่ยวข้องกับ “ประชาธิปไตย” โดยเริ่มจากหนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถื่น ในปี พ.ศ. 2539 ถึงหนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2552 ก่อนที่เอนกจะเผยแพร่งานเขียนเรื่อง ตะวันออก - ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดของเอนกที่สำคัญอีกครั้ง ที่หันไปสนใจแนวคิดของโลกตะวันออก รวมทั้งประชาธิปไตยตามแนวคิดของโลกตะวันออก และเข้าสู่การศึกษาระดับปริญญาโทความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย”

ในระบอบนี้ ที่เขาได้เน้นให้ความสนใจกับประชาธิปไตย “โดยประชาชน” ที่ประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย ประชาธิปไตยในความหมายที่ประชาชนปกครองตนเอง ประชาธิปไตยทางตรง โดยเน้นในประเด็นเรื่องประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น การเมืองภาคพลเมือง และการเมืองภาคประชาสังคม

6.2 บริบททางการเมืองไทยหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

ในเบื้องต้นจะเป็นการกล่าวถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬใน ปี พ.ศ. 2535 ผ่านการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 การรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2549 โดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) ซึ่งมีพลเอก สนธิ บุญยรัตกลิน ผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้นเป็นหัวหน้า ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และการเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่ยกร่างขึ้นในสมัยรัฐบาลของพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี หลังการรัฐประหาร โดยร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังได้ผ่านการออกเสียงทำประชามติของประชาชนในการให้ความเห็นชอบให้ประกาศใช้ ทั้งนี้ เพื่อควบคุมบริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่แวดล้อมตัวนักคิด ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่น่าจะส่งผลในการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเขา

จากรัฐบาลชวน หลีกภัย ครั้งที่ 1 ถึงรัฐบาลชวน หลีกภัย ครั้งที่ 2

นับตั้งแต่หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬปี พ.ศ. 2535 จนถึงปี พ.ศ. 3539 การเมืองไทยอยู่ภายใต้รัฐบาลพลเรือนที่มาจากกาเลือกตั้ง แต่ประสบกับปัญหาความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาล เห็นได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลบ่อยครั้ง ในช่วงระยะเวลาเพียง 4 ปี มีนายกรัฐมนตรีถึง 3 คน คือ ชวน หลีกภัย จากพรรคประชาธิปัตย์ บรรหาร ศิลปอาชา จากพรรคชาติไทย และพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ จากพรรคความหวังใหม่ รัฐบาลในช่วงนี้อยู่กันไม่ครบวาระ³²³

- รัฐบาลของชวน หลีกภัย ครั้งที่ 1

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขึ้นใหม่ในวันที่ 13 กันยายน 2535 ปรากฏว่า พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนมาเป็นที่หนึ่ง ทำให้ได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล โดยมีชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรค เป็นนายกรัฐมนตรี (ครั้งแรก) และมีพรรคที่ต่อต้านคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.)

³²³ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 86-89.

เข้าร่วมรัฐบาล ได้แก่ พรรคพลังธรรม ของพลตรีจำลอง ศรีเมือง พรรคความหวังใหม่ ของ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ³²⁴ และพรรคเอกภาพ แต่ก็ยังมีพรรคกิจสังคม ที่เคยเป็นฝ่ายสนับสนุนรสช. เข้าร่วมก่อตั้งรัฐบาลด้วย³²⁵ อย่างไรก็ตาม การบริหารประเทศของรัฐบาลชวนเริ่มแสดงถึงความขัดแย้งภายในพรรคร่วมรัฐบาลเองภายหลังการบริหารประเทศได้เพียงปีเศษ แต่รัฐบาลก็ยังอยู่รอดได้³²⁶

ในระยะเวลาที่รัฐบาลชุดนี้บริหารประเทศ กระแสความต้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ยังคงเกิดขึ้น รัฐบาลได้มีการเสนอร่างแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญฯ แต่ร่างแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญฯ ของพรรคร่วมรัฐบาลกลับไม่ผ่านความเห็นชอบของรัฐสภา โดยเฉพาะในส่วนของวุฒิสภา ในขณะที่ร่างแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญฯ ของฝ่ายค้านได้รับการสนับสนุนและผ่านความเห็นชอบของรัฐสภา โดยได้ประกาศใช้ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538 ซึ่งมีสาระสำคัญ ได้แก่³²⁷

- ๑) กำหนดให้ทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภาต้องยื่นบัญชีแสดงทรัพย์สิน และหนี้สินเช่นเดียวกับรัฐมนตรี
- ๒) ให้ยกเลิกการกำหนดจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่กำหนดไว้ที่ 360 คน เป็นคิดจากอัตราส่วนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 1 คน ต่อประชากร 150,000 คน
- ๓) กำหนดจำนวนผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่พรรคการเมืองต้องส่งจากเขตที่กำหนดไว้ไม่น้อยกว่า 1 ใน 3 แก้ไขเป็นไม่น้อยกว่า 1 ใน 4 ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด
- ๔) ให้มีคณะกรรมการการเลือกตั้งที่เป็นองค์กรอิสระทำหน้าที่กำกับดูแลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
- ๕) ให้มีศาลปกครองทำหน้าที่พิจารณาคดีทางปกครอง
- ๖) ให้มีผู้ตรวจการรัฐสภาซึ่งเป็นองค์กรอิสระ

รัฐบาลนี้มีนโยบายที่สำคัญ ประกอบด้วย การกระจายอำนาจ การขยายโอกาสและกระจายรายได้ ซึ่งต่อมา พรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลได้เปิดอภิปรายเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลทั้งคณะจากกรณีการมอบเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 แก่ผู้ประสงค์จะประกอบอาชีพเกษตรกร ซึ่งในจำนวนผู้ได้รับเอกสารสิทธินี้ พบว่า มีผู้มีฐานะเป็นมหาเศรษฐีหลายรายได้รับเอกสารสิทธิดังกล่าว รวมถึง

³²⁴ จักร์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 390-391.

³²⁵ ไสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบพหุอำนาจเผด็จการทางการเมือง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทองมกล จำกัด, 2551). หน้า 347.

³²⁶ จักร์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 393.

³²⁷ เรื่องเดียวกัน., หน้า 392.

ผู้ที่มีฐานะดีในจังหวัดภูเก็ตก็ได้รับการแจกเอกสารสิทธิในโครงการนี้ด้วย จึงทำให้เกิดข้อครหาว่าเป็นการนำที่ดินไปแจกจ่ายให้แก่เศรษฐี ทำให้พรรคร่วมรัฐบาล ได้แก่ พรรคพลังธรรม งดออกเสียงในการลงมติเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล³²⁸ ในที่สุด ขบวนการต้องตัดสินใจยุบสภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่³²⁹ สรุปลแล้วรัฐบาลของชวน ครั้งที่ 1 อยู่ในอำนาจและบริหารประเทศเป็นเวลาเกือบ 3 ปี

- *รัฐบาลของบรรหาร ศิลปอาชา*

การเลือกตั้งครั้งใหม่จัดขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2538 ผลปรากฏว่า พรรคชาติไทยได้รับคะแนนเสียงเลือกตั้งมากที่สุด ทำให้บรรหาร ศิลปอาชา หัวหน้าพรรค ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลผสม โดยมีพรรคร่วมรัฐบาลอีก 6 พรรค ประกอบด้วย พรรคความหวังใหม่ พรรคพลังธรรม พรรคกิจสังคม พรรคนำไทย พรรคประชากรไทย และพรรคมวลชน ในขณะที่พรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร อย่างไรก็ตาม การมีพรรคร่วมรัฐบาลหลายพรรคทำให้รัฐบาลนี้ต้องประสบปัญหาการควบคุมวินัยความขัดแย้งระหว่างพรรค และการบริหารงานท่ามกลางแรงกดดันของพรรคร่วมรัฐบาล

โดยก่อนการเลือกตั้งเกิดขึ้น บรรหาร ศิลปอาชา หัวหน้าพรรคชาติไทย ได้ทำหนังสือถึงนายแพทย์ประเวศ วะสี เพื่อแจ้งว่า พรรคชาติไทยให้การสนับสนุนการยกร่างรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ จนเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พรรคชาติไทยเป็นพรรคที่ได้ที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรเป็นอันดับ 1 เพราะชูนโยบายสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในขณะนั้น³³⁰

รัฐบาลชุดนี้อยู่ในอำนาจได้ไม่นาน เนื่องจากชนชั้นกลางในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ ไม่พอใจในตัวของบรรหารและรัฐบาลผสม ซึ่งมีพรรคความหวังใหม่ร่วมเป็นรัฐบาลด้วย แม้ว่าพรรคชาติไทยและพรรคความหวังใหม่ได้รับเสียงสนับสนุนจากการเลือกตั้งในเขตชนบทอย่างท่วมท้น แต่ชนชั้นกลางในเมืองกลับเน้นไปที่ตัวของบรรหารว่าไม่มีความเหมาะสมในการเป็นนายกรัฐมนตรีทั้งในด้านบุคลิกภาพ ภูมิหลัง ความไม่ชัดเจนในด้านผลการศึกษา และการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับธุรกิจการเมือง³³¹ นอกจากนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคพลังธรรมได้ขอถอนตัวจากรัฐบาลในเดือนสิงหาคม 2539 ด้วยกรณีที่มีข่าวลือเรื่องการรับเงินใต้โต๊ะในการให้ใบอนุญาตตั้งธนาคารพาณิชย์แห่งใหม่ 3 แห่ง แห่งละ 750 ล้านบาท โดยรัฐบาลไม่สามารถให้คำชี้แจงที่กระจ่างแก่ประชาชนได้ ต่อมาพรรคประชาธิปัตย์ได้เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจในตัวบรรหาร นายกรัฐมนตรี

³²⁸ เรื่องเดียวกัน., หน้า 393 - 394.

³²⁹ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 149 - 150.

³³⁰ จักซ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 394.

³³¹ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 86 - 89.

โดยกล่าวโจมตีเรื่องการบริหารราชการแผ่นดินของนายกรัฐมนตรีที่ไร้ประสิทธิภาพและการรับเงินจากนักลงทุนต่างชาติแลกกับการตั้งธนาคารใหม่นี้³³² แม้สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติไว้วางใจบรรหาร ศิลปอาชา ให้นายกรัฐมนตรี แต่สุดท้าย บรรหารได้ตัดสินใจยุบสภาผู้แทนราษฎรในปลายเดือนกันยายน 2539 โดยรัฐบาลของบรรหารอยู่บริหารประเทศได้เพียงปีกว่าเท่านั้น

- รัฐบาลของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เกิดขึ้นอีกครั้งในเดือนพฤศจิกายน 3539 โดยพรรคความหวังใหม่ได้ที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรเป็นที่หนึ่ง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีสมาชิกพรรคชาติไทยจำนวนไม่น้อยย้ายมาอยู่กับพรรคความหวังใหม่ในช่วงก่อนการเลือกตั้ง จึงทำให้พรรคความหวังใหม่มีคะแนนเสียงเพิ่มขึ้นจากเดิม พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรค จึงได้เป็นนายกรัฐมนตรี และจัดตั้งรัฐบาลผสมร่วมกับพรรคต่างๆ รวม 6 พรรค ยกเว้นพรรคชาติไทยและพรรคประชาธิปัตย์ ในขณะที่ชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ดำรงตำแหน่งผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร

รัฐบาลของพลเอกชวลิตก็ไม่สามารถสร้างความนิยมให้เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นกลางในเมืองได้ เช่นเดียวกับรัฐบาลของบรรหาร เพราะคนในรัฐบาลส่วนใหญ่ประกอบด้วยบุคคลเดิมๆ กับรัฐบาลของบรรหาร ดังนั้น ชนชั้นกลางจึงเห็นว่า รัฐบาลใหม่ยังคงเป็นรัฐบาลที่ยุ่งเกี่ยวกับธุรกิจ และยังคงใช้ระบบอุปถัมภ์ อีกทั้งสมาชิกจำนวนไม่น้อยเข้ามาในสภาโดยมีข้อครหาว่าซื้อเสียง³³³

ยิ่งไปกว่านั้น รัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤตที่สำคัญของประเทศ ได้แก่ ปัญหาเศรษฐกิจและการเงินในช่วงปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นปัญหาที่รุนแรงและไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ทำให้รัฐบาลไม่สามารถแก้ไขภาวะวิกฤตได้³³⁴ รัฐบาลยังต้องประสบกับปัญหาด้านการคลัง โดยมีสาเหตุจากการที่รัฐบาลได้ตรึงค่าเงินบาทในการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนไว้ จึงเกิดการโจมตีค่าเงินบาทจากกองทุนต่างประเทศ ทำให้ต้องนำทุนสำรองพุงเงินบาทไว้ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ส่งผลให้เกิดวิกฤตทางการเงินจนรัฐบาลตัดสินใจลดค่าเงินบาท ขณะเดียวกัน บริษัทและสถาบันการเงินในขณะนั้นก็ประสบปัญหาขาดทุนจนต้องระงับการดำเนินธุรกรรมทางการเงินด้วย รัฐบาลก็ไม่สามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ ในที่สุด รัฐบาลต้องยอมรับและประกาศค่าเงินบาทลอยตัว อีกทั้งประกาศระงับการดำเนินกิจการชั่วคราวของสถาบันการเงิน 42 แห่ง ทำให้เกิดการปิดกิจการของภาคเอกชนเป็นจำนวนมาก สุดท้ายได้ส่งผลกระทบไปยังพนักงานที่ถูกเลิกจ้างเป็นจำนวนมากเช่นกัน³³⁵ หลังวิกฤตการเงินครั้งนี้ ได้มีการระดมเงินเพื่อช่วยเหลือประเทศไทยจากประเทศต่างๆ จำนวน

³³² บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 150-151.

³³³ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 86-89.

³³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-89.

³³⁵ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 399.

12 ประเทศ และในเดือนสิงหาคม 2540 พลเอกชวลิตได้ตัดสินใจรับความช่วยเหลือทางการเงินและวิชาการจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจของไทย³³⁶

ในที่สุด พลเอกชวลิตได้ตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนพฤศจิกายน 2540 ด้วยประสบกับปัญหาวิกฤตศรัทธาจากประชาชนหลายด้าน โดยเฉพาะความเสียหายทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้กลุ่มต่างๆ เรียกร้องให้พลเอกชวลิตลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี³³⁷

- *รัฐบาลของชน หลีกภัย ครั้งที่ 2*

หลังจากนั้น อดีตสมาชิกพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลของพลเอกชวลิตหลายพรรคในสภาผู้แทนราษฎรได้หันไปสนับสนุนชน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ที่มีที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรเป็นอันดับ 2³³⁸ ให้กลับเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง เป็นครั้งที่ 2 ในเดือนพฤศจิกายน 2540

ภาระหน้าที่ของรัฐบาลชนในครั้งนี้อย่างเร่งด่วนดำเนินการ คือ การแก้ไขภาวะเศรษฐกิจที่จะต้องดำเนินภายใต้เงื่อนไขทางการเงินของ IMF³³⁹ รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังจนถูกวิจารณ์ว่า เป็นรัฐบาลที่เชื่องช้า แต่ในอีกด้านหนึ่ง รัฐบาลก็ได้บรรลุข้อตกลงกับ IMF ที่จะเข้ามาช่วยเหลือเศรษฐกิจไทยให้กลับมาสู่อัตราแลกเปลี่ยนที่ 40 บาทต่อ 1 เหรียญสหรัฐ ในเดือนเมษายน 2541 แต่ก็ยังถูกวิจารณ์ว่า เป็นการเจรจาที่เลวร้ายที่สุด เพราะเป็นการช่วยเหลือด้วยการอุ้มคนรวยหรือการล้มบนฟูก³⁴⁰

นอกจากนั้น รัฐบาลนี้ยังประสบปัญหาจากความไม่พอใจของประชาชน เพราะรัฐบาลทำงานได้ค่อนข้างช้าและไม่ค่อยมีความคิดริเริ่ม³⁴¹ อีกทั้งยังฟังแต่เสียงหรือความเห็นของข้าราชการ นับได้ว่าการบริหารประเทศภายใต้รัฐบาลของชน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 รัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาทั้งภายในและภายนอกพรรคร่วมรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการพยายามหาหนทางแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชาติ อีกทั้งปัญหาที่เกิดจากความคาดหวังของประชาชนที่มีต่อรัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ที่หวังว่าจะเป็นผู้เข้ามาแก้ไขสถานการณ์ของประเทศให้ดีขึ้น³⁴²

ในที่สุด การบริหารบ้านเมืองของรัฐบาลชนในครั้งนี้ก็ต้องประสบปัญหาอย่างรุนแรงในเรื่องการทุจริตที่เกิดขึ้นในพรรคร่วมรัฐบาล ทำให้ต้องปรับคณะรัฐมนตรีในระยะท้ายของการบริหาร

³³⁶ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 152.

³³⁷ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 158.

³³⁸ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 399.

³³⁹ เรื่องเดียวกัน., หน้า 399.

³⁴⁰ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 158.

³⁴¹ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 95.

³⁴² จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 401.

ประเทศของรัฐบาล เพื่อเป็นการรักษาสถานภาพของรัฐบาลให้สามารถคงอยู่ได้³⁴³ สุดท่าย ชวนได้ ยุบสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 9 พฤศจิกายน 2543 นับเวลาบริหารประเทศครบ 3 ปีพอดี³⁴⁴

สุจิต บุญบงการ กล่าวว่า ตั้งแต่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬจนถึงวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 รัฐบาลพลเรือนที่มาจาก การเลือกตั้งได้แสดงให้เห็นถึงปัญหาต่างๆ ของการสร้างประชาธิปไตยไทย ให้มั่นคง ได้แก่ ปัญหาการไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาล, รัฐบาลอ่อนแอเพราะเป็นรัฐบาลผสม, ระบบพรรคการเมืองขาดความมั่นคง, มีการย้ายพรรคและยุบรวมพรรค และความแตกต่างในการตัดสินใจ ลงคะแนนเสียงระหว่างคนชนบทและคนเมืองใหญ่ จนเกิดเป็นปัญหาที่กล่าวกันว่า ชนบทเป็นผู้เลือก รัฐบาล แต่ผู้เลือกตั้งในเมืองเป็นผู้ล้มรัฐบาล³⁴⁵ ตามแนวคิดของเอนกที่กล่าวไว้ในบทก่อนหน้า

สุจิต ยังกล่าวอีกว่า จากปัญหาประชาธิปไตยของไทย นักการเมืองและประชาชน โดยเฉพาะชนชั้นกลางในเมือง ต้องการให้แก้ปัญหาตามแบบประชาธิปไตยหรือตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ ไม่เรียกร้องให้ทหารเข้ายึดอำนาจอย่างที่เคยเป็น เห็นได้ว่า แม้ในเวลาวิกฤติเศรษฐกิจ ยังคงให้มีการแก้ไขปัญหาทางการเมืองตามวิถีทางปกติคือการให้รัฐบาลลาออก เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องเสรีนิยมหรือประชาธิปไตยของคนไทยที่มีมากขึ้น³⁴⁶

นอกจากนั้น ยังมีกลุ่มประชาชนจำนวนไม่น้อยซึ่งเป็นชาวเมืองใหญ่และคนกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ ที่ไม่พอใจในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ไม่มั่นคง และได้เรียกร้องให้มีการปฏิรูปทางการเมืองโดยใช้วิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ นับเป็นการยืนยันถึงความนิยมและศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยและเสรีนิยมที่มีมากขึ้นของคนไทยเช่นกัน โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นกลางในเมือง³⁴⁷ การเรียกร้องให้เกิดการปฏิรูปการเมืองนี้เป็นผลให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้น จนกลายเป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ในที่สุด

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬและการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในปี 2535 ได้มีองค์กรประชาธิปไตยต่างๆ เคลื่อนไหวเรียกร้องให้เกิดการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เพื่อให้ได้การปกครอง

³⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 402.

³⁴⁴ โสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทอดอำนาจเผด็จการทางการเมือง, หน้า 389.

³⁴⁵ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 88.

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน.

³⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

ในระบอบประชาธิปไตยที่ดีกว่าเดิม³⁴⁸ นอกจากนั้น ได้มีการขยายตัวของกระแสการปฏิรูปการเมือง โดยใช้วิธีการทางประชาธิปไตยหรือวิธีการทางรัฐธรรมนูญขึ้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในหมู่นักวิชาการ ชนชั้นกลางในเมืองและนักการเมืองหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่งว่า ปัญหาประชาธิปไตยของไทยสามารถแก้ไขด้วยวิธีการประชาธิปไตย อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการขยายตัวของความคิดทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยหรือเสรีนิยมที่แพร่ออกไปยังกลุ่มชนชั้นกลาง กลุ่มนี้ไม่เห็นด้วยกับกลุ่มชาตินิยม-อนุรักษ์นิยม ที่ในอดีตชอบใช้วิธีการยึดอำนาจโดยทหารเพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตยในขณะเดียวกัน กลุ่มนี้ก็ไม่ยอมรับลัทธิสังคมนิยมด้วย เป็นกลุ่มที่รู้จักกันในนามของกลุ่มสายกลางไม่ซ้ายและไม่ขวา กลุ่มนี้เห็นว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ไม่ใช่รัฐธรรมนูญที่มาจากประชาชน แต่เป็นฉบับของคณะทหารที่กำลังก่ออยู่ พวกเขาต้องการรัฐธรรมนูญที่มีเนื้อหาเป็นประชาธิปไตยและเป็นรัฐธรรมนูญที่มาจากประชาชนหรือประชาชนได้ให้ความเห็นชอบ³⁴⁹

นอกจากนั้น นักเคลื่อนไหวประชาธิปไตยได้เสนอให้มีการปฏิรูประบบรัฐธรรมนูญอย่างถึงรากถึงโคน เพื่อเปลี่ยนดุลอำนาจระหว่างรัฐและประชาสังคม ปลดปล่อยสื่อโทรทัศน์จากการควบคุมของฝ่ายกองทัพ ปฏิรูประบบการศึกษาให้เน้นไปที่การสร้างทักษะและความคิดสร้างสรรค์แทนที่เรื่องการสร้างชาติ และกระจายอำนาจประชาธิปไตยสู่ท้องถิ่น เพื่อทดแทนระบบรวมศูนย์อำนาจของกระทรวงมหาดไทย³⁵⁰

แรงผลักดันของกลุ่มที่มีความเชื่อในประชาธิปไตยได้สร้างกระแสประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในประเทศประกอบกับกระแสประชาธิปไตยโลกที่ไหลเข้ามาในช่วงทศวรรษที่ 1980-1990 ซึ่งทำให้ระบบคอมมิวนิสต์ในโซเวียตและประเทศในยุโรปตะวันออกถูกโค่นล้มและทดแทนด้วยระบอบประชาธิปไตย ทำให้การเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยในประเทศไทยมีความชอบธรรมและเป็นผลให้เกิดการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้น³⁵¹

ในเดือนมิถุนายน 2537 ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้เขียนบทความโดยเสนอว่า ควรมีการปฏิรูปการเมือง ส่วนกลุ่มของนายแพทย์ เหวง โตจิราการ ก็ได้ประกาศว่าจะจัดตั้งองค์กรปฏิรูปการเมืองขึ้น กระทั่งวันที่ 9 มิถุนายน 2537 มาร์ต บุนนาค ประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้ประกาศแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) ขึ้น โดยมีศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี เป็นประธาน ปลายเดือนเมษายน 2538 คพป.ได้มอบข้อเสนอให้ประธานสภาผู้แทนราษฎร โดยได้ระบุความหมายและเป้าหมายของการปฏิรูปการเมืองว่า

³⁴⁸ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 153.

³⁴⁹ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 85-86.

³⁵⁰ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, หน้า 374.

³⁵¹ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 88-89.

เป็นความพยายามในการปรับปรุงและแก้ไขปัญหาของการเมืองทั้งระบบ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ และการแก้ปัญหาการทุจริต การขาดเสถียรภาพ และเสริมสร้างประสิทธิภาพทางการเมือง ทั้งนี้ จะอาศัยเครื่องมือสำคัญคือ การแก้ไขรัฐธรรมนูญ เพื่อสร้างสถาบันการเมือง ระบบการตรวจสอบ ฝ่ายการเมืองโดยยึดเอากรอบการเมืองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเป็นสำคัญ

ต่อมา ในยุคของรัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา ปี พ.ศ. 2538 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูป การเมือง (คปก.) ขึ้น โดยมีหน้าที่ทำข้อเสนอแนะและแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 มาตรา 211 เพื่อสร้างกลไกการยกย่องรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ เพื่อให้มีการปฏิรูป การเมือง³⁵² คณะกรรมการนี้ได้รับฟังความคิดเห็นของประชาชน ประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่า ควรมี การปฏิรูปการเมืองโดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 มาตรา 211 ที่ใช้อยู่ เพื่อให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อตั้ง เป็นสภาผู้แทนราษฎรและร่างรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ ในขณะที่นั้น ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อเสนอ กรอบและแนวคิดในการปฏิรูปการเมืองไทยอย่างมากมาย

ในที่สุด ปลายเดือนธันวาคม 2539 ก็ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สสร.) ขึ้น โดยเป็นตัวแทนจากทุกจังหวัด จังหวัดละ 1 คน เป็น 76 คน รวมกับผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการ ในแต่ละสายอีก 23 คน รวมเป็น 99 คน ประกอบกันเป็นสภาผู้แทนราษฎร สภาผู้แทนราษฎรนี้ ต้องร่างรัฐธรรมนูญโดยคำนึงถึงเจตนาของประชาชนเป็นสำคัญและเป็นไปเพื่อการปฏิรูปการเมือง³⁵³ อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการเป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากกว่าในการยกย่องรัฐธรรมนูญ เพราะการร่างรัฐธรรมนูญจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีเฉพาะทางในการปฏิรูปการเมือง และการแก้ไข รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 มาตรา 211 ก็ยังคงเป็นเรื่องของชนชั้นนำอยู่³⁵⁴

กระบวนการยกย่องรัฐธรรมนูญทำโดยคณะกรรมการยกย่องรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีอำนาจที่ ปันยารชุน เป็นประธาน คณะกรรมการยกย่องรัฐธรรมนูญนี้เกิดจากการลงมติเลือกกันเองภายใน ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อำนาจนี้ได้กลายเป็นหนึ่งในผู้นำของขบวนการปฏิรูป คณะกรรมการ ยกย่องรัฐธรรมนูญได้ปรับเปลี่ยนให้รัฐสภาไปเป็นตามแนวทางที่อมร จันทรมบูรณ์ เสนอ คือ เปลี่ยน กฎเกณฑ์การเลือกตั้งใหม่เพื่อปูทางไปสู่ระบบพรรคการเมืองแบบ 2 พรรค และทำให้นายกรัฐมนตรี มีอำนาจมากขึ้น นอกจากนั้น คณะกรรมการยกย่องรัฐธรรมนูญได้เสนอให้ม็องค็กรเพื่อคานอำนาจกับ

³⁵² บัณฑิต จันทรโรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 153-154.

³⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

³⁵⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมือง การปกครองไทย, หน้า 175.

รัฐสภา เช่น คณะกรรมการการเลือกตั้ง ศาลรัฐธรรมนูญ คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ และผู้ตรวจการแผ่นดิน เพื่อป้องกันการคอร์รัปชันและการใช้อำนาจในทางที่ผิด³⁵⁵

ในกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญ ได้มีกระบวนการรับฟังความเห็นของประชาชน³⁵⁶ ด้วยการจัดเวทีรับฟังความเห็นของประชาชนในจังหวัดต่างๆ แต่ประชาชนที่เข้าร่วมเวทีก็มีไม่มากนัก³⁵⁷ อย่างไรก็ตาม ในเวทีรับฟังความเห็นของประชาชนก็ทำให้ได้รับฟังถึงบางประเด็นที่ประชาชนสนใจ ในร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่จะประกาศใช้ เช่น ความต้องการได้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีความรู้อย่างน้อยในระดับปริญญาตรี แม้ความต้องการนี้ขัดกับหลักสากลที่ยอมรับว่าความเหมาะสมหรือความสามารถของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการปฏิบัติหน้าที่นั้นไม่จำเป็นต้องมีการศึกษาในระดับปริญญาตรีก็ได้ แต่พวกเขาก็ให้เหตุผลว่า ในเมื่อข้าราชการทั้งหลายจบปริญญาในระดับมหาวิทยาลัยแล้ว สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งต้องเป็นผู้ควบคุมและดูแลการปฏิบัติงานของฝ่ายบริหารและข้าราชการก็น่าจะมีการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเช่นกัน³⁵⁸

อย่างไรก็ตาม ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังมีกลุ่มค้าน ผู้ใหญ่บ้านและข้าราชการกระทรวงมหาดไทย ภายใต้การนำของเสนาะ เทียนทอง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ที่เคลื่อนไหวต่อต้านเช่นกัน นอกจากนี้ กลุ่มที่ต่อต้านร่างรัฐธรรมนูญได้มีการก่อกบฏประชาชนในภาคอีสานเพื่อชนกับมีอบในกรุงเทพฯ โดยชูประเด็นว่า คนกรุงเทพฯ ไม่มีสิทธิมาไ้รัฐบาลของคนอีสาน 20 ล้านคน³⁵⁹

เมื่อร่างรัฐธรรมนูญเสร็จแล้ว ได้มีการเสนอร่างรัฐธรรมนูญให้กับรัฐสภาได้พิจารณา รัฐสภาได้มีมติเห็นชอบและให้นำร่างรัฐธรรมนูญขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และได้ประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540³⁶⁰ ในวันที่ 11 ตุลาคม 2540 ในรัฐบาลของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ³⁶¹

แต่ในการผ่านร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ของรัฐสภา ได้มีข้อกำหนดห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภาแปรญัตติข้อความใดๆ ในร่างรัฐธรรมนูญนี้ โดยให้มีสิทธิเพียงให้ความเห็นชอบว่า

³⁵⁵ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, หน้า 378.

³⁵⁶ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 156.

³⁵⁷ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 90.

³⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

³⁵⁹ ไสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทอดอำนาจเผด็จการทางการเมือง, หน้า 371.

³⁶⁰ ราชกิจจานุเบกษา, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 [ออนไลน์]
https://library2.parliament.go.th/giventake/content_thcons/16cons2540.pdf

³⁶¹ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 156-157.

จะรับหรือไม่รับร่างรัฐธรรมนูญนี้เท่านั้น ดังนั้น มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายคน เช่น เสนาะ เทียนทอง ที่ไม่เห็นด้วยกับบางมาตรา แต่ไม่สามารถแก้ไขได้ จึงจำเป็นต้องลงมติให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไปก่อน³⁶²

รัฐธรรมนูญฉบับนี้มุ่งหมายที่จะทำให้การเมืองการปกครองได้รับการปฏิรูป อีกทั้งในกระบวนการยกร่างยังมีความพยายามให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางที่สุด ดังจะเห็นได้จากการทำประชาพิจารณ์ทุกจังหวัด เพื่อรับฟังข้อมูลและความเห็นจากประชาชน รวมทั้งพยายามให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนักในความสำคัญของรัฐธรรมนูญ³⁶³ นอกจากนั้น หากรัฐสภาไม่ให้ความเห็นชอบในร่างรัฐธรรมนูญ กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญยังให้อำนาจแก่ประชาชนในการออกเสียงลงประชามติด้วย นับเป็นครั้งแรกที่ชนชั้นนำเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดโครงสร้างและกติกาทางการเมือง³⁶⁴

สำหรับสถานการณ์ทางการเมืองก่อนการยุบสภาผู้แทนราษฎร ในยุคชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งที่ 2 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายเรื่อง อันเป็นผลจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยเฉพาะการเกิดคณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต.) ขึ้น ซึ่งเป็นองค์กรอิสระที่ทำหน้าที่ในการควบคุม ดูแลและให้การรับรองผลการเลือกตั้ง รวมถึงการถอดถอน แจกใบเหลือง ใบแดงแก่ผู้ได้รับเลือกเป็นสมาชิกวุฒิสภาและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทำให้การเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภาครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าวต้องมีการเลือกตั้งถึง 5 ครั้ง เพื่อให้ได้สมาชิกวุฒิสภาตามจำนวนที่รัฐธรรมนูญกำหนด เพราะการเลือกตั้งใน 4 ครั้งก่อนหน้านี้ กกต.ไม่สามารถรับรองผลการเลือกตั้งในบางเขตได้ การเลือกตั้งที่ยืดเยื้อยาวนานทำให้สูญเสียงบประมาณแผ่นดิน ประชาชนเบื่อหน่าย ส่วนสมาชิกวุฒิสภาที่ได้รับการเลือกตั้งไปก่อนก็ไม่สามารถปฏิบัติงานได้ เพราะสมาชิกวุฒิสภายังไม่ครบตามจำนวนที่รัฐธรรมนูญกำหนด จึงไม่สามารถเปิดประชุมวุฒิสภาได้³⁶⁵

นอกจากนั้น ในเดือนสิงหาคม 2543 พลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ เลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ ได้ถูกศาลรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นองค์กรใหม่ตามรัฐธรรมนูญ มีมติเป็นเอกฉันท์ชี้ขาดว่า จงใจยื่นบัญชีแสดงรายการทรัพย์สินและหนี้สินด้วยข้อความที่เป็นเท็จ ทำให้พลตรีสนั่นต้องยุติบทบาททางการเมืองเป็นเวลา 5 ปี เพราะรัฐธรรมนูญได้กำหนดไว้ว่า ห้ามมิให้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองใดๆ การเรียกร้องให้มี

³⁶² โสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทอดอำนาจเผด็จการทางการเมือง, หน้า 371 - 372.

³⁶³ บัณฑิต จันทรโรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 157.

³⁶⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 175.

³⁶⁵ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 402.

การตรวจสอบความถูกต้องของนักการเมืองได้เกิดขึ้นอย่างไม่ขาดสาย และที่เป็นข่าวใหญ่คือ การฟ้องร้องในประเด็นการปกปิดทรัพย์สินของพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร หลังจากที่สื่อมวลชนลงข่าวว่า พันตำรวจโททักษิณในขณะดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2540 นั้น ไม่ได้ยื่นบัญชีทรัพย์สินและหนี้สินต่อคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) ในส่วนการโอนหุ้นให้คนรับใช้ คนขับรถและเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย ที่มีมูลค่าประมาณ 4,000 ล้านบาท³⁶⁶

อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ทำให้ระบบการเมืองของไทยมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ความคิดทางการเมืองแบบเสรีนิยมและประชาธิปไตยเป็นที่ยอมรับในหมู่นักการเมืองและกลุ่มพลังอำนาจต่างๆ นักการเมืองและพรรคการเมืองต่างๆ เห็นว่า ตนเองได้ประโยชน์อย่างมาก เพราะสามารถใช้ระบบการเมืองที่อยู่บนความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยหรือเสรีนิยมทำให้พวกเขาก้าวสู่อำนาจทางการเมืองได้โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง ส่วนกองทัพก็ยอมรับในระบบการเมืองนี้และมองเห็นว่า ความเชื่อในระบบประชาธิปไตยและการเมืองในระบบนี้ไม่ได้กระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของกองทัพ และยังเห็นว่า ความคิดทางด้านอนุรักษนิยมและชาตินิยมสามารถเข้ากันได้กับการขยายตัวของความคิดด้านเสรีนิยมและประชาธิปไตย³⁶⁷

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีขึ้นในวันที่ 6 มกราคม 2544 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงการเลือกตั้งหลายประการจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เช่น การให้สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นองค์กรกลางทำหน้าที่รับสมัครผู้สมัครรับเลือกตั้งและให้มีอำนาจในการกำหนดเขตเลือกตั้ง การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งในประเด็นสำคัญ อาทิ ต้องสำเร็จการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี และผู้สมัครรับเลือกตั้งต้องเป็นสมาชิกพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่งก่อนวันสมัครรับเลือกตั้งเป็นเวลาติดต่อกันไม่น้อยกว่า 90 วัน และให้มีการเลือกตั้งระบบบัญชีรายชื่อพรรคการเมืองจำนวน 100 คน และระบบแบ่งเขตเบอร์เดียวอีก 400 คน³⁶⁸

รัฐบาลทักษิณ ชินวัตร

ทักษิณ ชินวัตร ได้ก่อตั้งพรรคไทยรักไทยขึ้นในเดือนกรกฎาคม 2541 โดยสมาชิกพรรคส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มไฟแรงและเป็นตัวแทนจากกลุ่มทุนใหญ่ของประเทศ เจตนารมณ์ของพรรค ได้แก่

³⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 404 - 405.

³⁶⁷ สุจิต บุญบงการ, 100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษนิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม, หน้า 94.

³⁶⁸ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 406 - 407.

การให้ความสำคัญในเรื่องความโปร่งใส การมีส่วนร่วมของประชาชน ระบบการตรวจสอบและต้องการสร้างพรรคให้เป็นสถาบันทางการเมืองตามแนวทางของการปฏิรูปทางการเมือง ทักษิณได้เผยวิสัยทัศน์ของเขาไว้ในหนังสือ ทักษิณ ชินวัตร ตาดูดาว เท้าติดดิน ว่า จุดอ่อนของชาติ ได้แก่ การขาดหน่วยงานหรือผู้นำที่บริหารประเทศแบบมีกลยุทธ์ จนพาประเทศหลงทางเข้าสู่วิกฤตเศรษฐกิจ พรรคไทยรักไทยจึงเสนอให้บริหารประเทศแบบมีกลยุทธ์นำทาง นอกจากนั้น ที่ผ่านมา การบริหารประเทศมักยึดกฎหมายนำในการแก้ปัญหา พรรคไทยรักไทยจึงเสนอให้ใช้หลักการบริหารนำการแก้ปัญหา โดยใช้กฎหมายเป็นเพียงส่วนประกอบ ทักษิณยังมองว่า ปัญหาของชาติอีกประการ ได้แก่ การขาดการมีส่วนร่วมในการปกครอง จึงต้องสร้างคนมีความสามารถ ที่คิดและมีอิสระในการทำงานสูง ทำงานเป็นทีมและบริหารแบบผสมผสาน ประนีประนอม แต่กล้าตัดสินใจอย่างเด็ดขาด โดยยึดประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลัก ส่วนปัญหาความล่าช้าของระบบราชการ พรรคไทยรักไทยได้เสนอให้คิดแบบนอกรอบของระบบราชการและลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็นเพื่อประสิทธิภาพและความฉับไว³⁶⁹ นอกจากนั้น พรรคไทยรักไทยสร้างยุทธวิธีที่ให้ความใส่ใจกับประชาชน โดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมกับพรรคได้มากที่สุด เช่น เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตั้งชื่อพรรค เป็นต้น³⁷⁰

รัฐบาลพลเรือนที่มีทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทย เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งรัฐบาลแรกของผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคไทยรักไทยขณะ การเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงท่วมท้น จนสามารถจัดตั้งรัฐบาลพรรคเดียวได้ ในการเลือกตั้งทั่วไปในปี พ.ศ. 2544 และพ.ศ. 2548³⁷¹

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 6 มกราคม 2544 เป็นการส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งครั้งแรกของพรรคไทยรักไทย และเป็นการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคไทยรักไทยได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากเป็นประวัติการณ์ แต่การเลือกตั้งนี้ก็ยังคงตั้งข้อสงสัยถึงความโปร่งใสมากที่สุดครั้งหนึ่ง ทั้งเรื่องการซื้อสิทธิขายเสียงและการซื้อตัวนักการเมือง³⁷²

หลังจากการเลือกตั้งและตั้งรัฐบาล ได้มีการควบรวบพรรคการเมืองต่างๆ ที่มีอยู่เดิม และมีที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรในการเลือกตั้ง 2544 ได้แก่ พรรคความหวังใหม่ พรรคเสรีธรรม

³⁶⁹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 170-171.

³⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 173.

³⁷¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 201.

³⁷² จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 413.

และพรรคชาติพัฒนา เข้ากับพรรคไทยรักไทย³⁷³ ทำให้พรรคไทยรักไทยกลายเป็นพรรคการเมืองขนาดใหญ่ที่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวนมาก และทำให้รัฐบาลของพรรคไทยรักไทยเป็นรัฐบาลพรรคเดียวได้ นับเป็นการขยายตัวของพรรคไทยรักไทยภายหลังการเข้าบริหารประเทศอย่างก้าวกระโดด แต่สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกันก็คือ การเกิดกลุ่มการเมืองภายในพรรคไทยรักไทยเอง³⁷⁴

การที่พรรคไทยรักไทยได้รับชัยชนะด้วยคะแนนเสียงถล่มทลาย เพราะผู้นำและคณะผู้บริหารของพรรคได้นำเสนอภาพลักษณ์ใหม่ที่แตกต่างไปจากพรรคการเมืองอื่นๆ โดยมีแนวคิดในการนำลักษณะการบริหารงานธุรกิจไปปรับใช้กับการบริหารบ้านเมือง ด้วยสโลแกนที่ว่า “คิดใหม่ ทำใหม่ เพื่อคนไทยทุกคน” สำหรับการเลือกตั้งครั้งแรกปี พ.ศ. 2544 ภายใต้เงื่อนไขของสถานการณ์ที่ประเทศไทยได้ประสบกับภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจจากปี พ.ศ. 2540 และสำหรับการเลือกตั้งครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2548 พรรคไทยรักไทยได้ประกาศว่า พรรคของตนจะสานต่อนโยบายเดิมออกไปด้วยแนวคิดที่ว่า “4 ปีซ่อมความหายนะจากวิกฤติ 4 ปีสร้างชาติให้แข็งแกร่งยั่งยืน”³⁷⁵

จุดเด่นของพรรคไทยรักไทยอยู่ที่ความสามารถในการนำเอานโยบายสาธารณะไปสร้างกระแสความนิยมทางการเมืองได้ โดยใช้หลักจิตวิทยามวลชนในแบบประชานิยมที่นำเสนอเป็นรูปธรรมและเป็นจริงได้ ทำให้คนรากหญ้ารู้สึกวาทนเองได้รับการดูแลจากผู้นำและได้รับการแบ่งปันทรัพยากรทางการเงินหรืองบประมาณจากรัฐบาลอย่างเท่าเทียมกับกลุ่มคนอื่นๆ ในประเทศ ทำให้คนรากหญ้าไม่รู้สึกวาทประเทศนี้มีชนชั้นและทำให้เห็นว่าพรรคไทยรักไทยเป็นความหวังเดียวทางการเมือง

นโยบายของพรรคมีลักษณะพิเศษ เพราะไม่เคยมีพรรคการเมืองใดของไทยที่เคยประกาศว่าจะดูแลประชาชนอย่างมากมายและหลากหลายมิติ ผวนวกับภาพลักษณ์ของทักษิณที่เป็นนักบริหารที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล คิดไว ทำไว และเป็นตัวอย่างของบุคคลที่ประสบความสำเร็จในทางธุรกิจและชีวิตครอบครัว อีกทั้งการประกาศของทักษิณเพื่อให้คำมั่นสัญญาว่า ผมรวยแล้วพอแล้ว จะทำการเมืองเพื่อประเทศชาติ ส่งผลให้กระแสความนิยมของประชาชนที่มีต่อทักษิณพุ่งสูงขึ้นจนยากที่จะหาผู้ใดเทียบเคียงได้ในช่วงเวลาของการเลือกตั้งทั่วไปในปี พ.ศ. 2544 และ พ.ศ. 2548³⁷⁶

แต่ก่อนการบริหารประเทศโดยการนำของรัฐบาลทักษิณ สิ่งที่ยังเป็นประเด็นทางการเมืองอยู่คือ คดีที่คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) ฟ้องร้องกรณีการปิดบัญชีทรัพย์สินและหนี้สินจากการไม่ยอมแจ้งการถือครองหุ้นของคนรับใช้ คนขับรถและเจ้าหน้าที่

³⁷³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 205.

³⁷⁴ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่อำมาตย์, หน้า 415.

³⁷⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 201.

³⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201-202.

รักษาความปลอดภัย รวมมูลค่าประมาณ 4,000 ล้านบาท อันเป็นความผิดตามรัฐธรรมนูญ หรือที่เรียกว่า คดีชุกหุ้ม แต่สุดท้าย ศาลรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยโดยมติคณะตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ 8 ต่อ 7 ให้ทักษิณพ้นจากความผิดในข้อกล่าวหาว่าจงใจปกปิดบัญชีแสดงทรัพย์สิน และหนี้สิน โดยถือว่าเป็นการบกพร่องโดยสุจริต³⁷⁷ ส่วนประชาชนส่วนใหญ่ในตอนนั้นยอมรับได้กับ คำแถลงของทักษิณต่อศาลรัฐธรรมนูญในวันปิดคดีว่า “ผมไม่มีเจตนาปกปิด เป็นเพียงความบกพร่อง ที่สุจริต” ส่งผลให้เขาได้รับความชอบธรรมในการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี³⁷⁸

รัฐบาลทักษิณได้รับการตอบรับจากประชาชนเป็นอย่างมากจากการนำนโยบายที่ถูกเรียกว่า “ประชานิยม” มาใช้³⁷⁹ โดยมุ่งช่วยเหลือประชาชนในระดับรากหญ้า ด้วยการเน้นแก้ไขความยากจน³⁸⁰ นโยบายของรัฐบาลทักษิณ เช่น นโยบายพักชำระหนี้เกษตรกรรายย่อยเป็นเวลา 3 ปี, นโยบาย 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ (OTOP), นโยบายธนาคารวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, นโยบายการโอนสินทรัพย์ด้วยคุณภาพจากสถาบันการเงินของรัฐและเอกชนมาให้บริษัทบริหาร สินทรัพย์ไทยบริหารจัดการ, นโยบายการเร่งรัดให้รัฐวิสาหกิจเข้าจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์, นโยบายการจัดตั้งธนาคารประชาชนเพื่อให้สินเชื่อแก่ประชาชนรายย่อย, นโยบายกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง โดยให้หมู่บ้านและชุมชนเมืองจัดการบริหารเงิน 1 ล้านบาท และนโยบาย 30 บาท รักษาทุกโรค เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีนโยบายการบริหารจังหวัดโดยผู้ว่าราชการจังหวัดแบบบูรณาการ (CEO) ใน 5 จังหวัดนำร่อง โดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจเบ็ดเสร็จในจังหวัดในด้านงบประมาณ บุคลากรและการจัดการ รัฐบาลยังมีนโยบายประกาศสงครามกับความยากจน ยาเสพติด และการคอร์รัปชันอีกด้วย³⁸¹

การที่รัฐบาลทักษิณได้ดำเนินนโยบายที่ถูกวิจารณ์ว่า เป็นประชานิยม ซึ่งเป็นที่ถกเถียงกันอย่างมาก และเป็นข้ออ้างหนึ่งของการรัฐประหารในปี 2549 แนวนโยบายดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นแนวนโยบายที่ใช้จ่ายเงินงบประมาณแผ่นดินและมีเป้าหมายชัดเจนที่ฐานเสียงในชนบท เป็นนโยบายที่กำหนดเพื่อหวังคะแนนเสียงจากประชาชน โดยใช้เงินภาษีของประเทศเอง เอาเงินภาษี ออกรไปซื้อเสียง อีกทั้งยังขัดแย้งกับแนวทางการดำเนินนโยบายการคลังแบบอนุรักษ์นิยม ประกอบกับข้อกล่าวหาเรื่องการรั่วไหลของเงินในโครงการต่างๆ และการคอร์รัปชันเชิงนโยบาย

³⁷⁷ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 411 - 412.

³⁷⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 202.

³⁷⁹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 414.

³⁸⁰ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 174.

³⁸¹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 414 - 415.

แต่ก็มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า แนวทางประชานิยมได้รับความนิยมทั้งจากประชาชนที่ได้รับประโยชน์ ขณะเดียวกัน การแข่งขันระหว่างพรรคการเมืองก็ทำให้พรรคการเมืองอื่นๆ ได้เสนอแนวนโยบายที่คล้ายคลึงกัน เท่ากับว่าข้อวิจารณ์ว่านโยบายประชานิยมเป็นการใช้จ่ายเงินเกินตัวหรือซื้อเสียงด้วยการใช้เงินงบประมาณก็เป็นแนวปฏิบัติที่พรรคต่างๆ เดินตามในที่สุด

รัฐบาลทักษิณยังแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาเศรษฐกิจโดยการเพิ่ม GDP หรือผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ผ่านการส่งเสริมการลงทุนและกระตุ้นเศรษฐกิจอย่างมาก โดยเฉพาะการใช้การลงทุนภาครัฐเป็นตัวกระตุ้นเศรษฐกิจ แต่การลงทุนภาครัฐนี้ก็ก่อให้เกิดหนี้ภาครัฐจำนวนมาก และอาจก่อให้เกิดการคอร์รัปชันในโครงการต่างๆ มากมายอีกด้วย³⁸²

ในปี พ.ศ. 2546 รัฐบาลได้หยิบยกประเด็นเงินกู้ยืมของประเทศไทยมีต่อกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เพื่อเรียกความศรัทธาจากประชาชนได้เป็นอย่างดี ผ่านคำพูดที่ว่า “เราเป็นไทแล้ว ผมใช้หนี้ IMF ก่อนครบสัญญาใช้ก่อนเดี๋ยวหมดเลย” แต่การใช้หนี้กองทุนการเงินระหว่างประเทศก่อนกำหนดของรัฐบาลกลับถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักจากนักวิชาการว่า เป็นการกระทำที่มุ่งประโยชน์ทางการเมืองมากกว่าผลประโยชน์ของประเทศชาติ อีกทั้งเป็นการนำเสนอข้อเท็จจริงเพียงบางส่วนเท่านั้น เพราะการชำระหนี้แก่กองทุนการเงินระหว่างประเทศไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในยุคของรัฐบาลทักษิณเท่านั้น แต่ได้ดำเนินการตั้งแต่รัฐบาลของพลเอกชวลิตจนถึงรัฐบาลของชวน หลีกภัย ทัศนคติใช้หนี้ที่เหลืออยู่ทั้งหมดก่อนครบกำหนดสัญญา 2 ปี ได้ถูกตั้งข้อสงสัยถึงผลเสียที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยเช่นกันว่า ทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียโอกาสทางการเงินไปมากกว่า 27,000 ล้านบาท รวมทั้งค่าเบี้ยปรับอีกกว่า 3,900 ล้านบาท และที่สำคัญ เงินที่นำไปใช้ในการชำระหนี้กองทุนการเงินระหว่างประเทศส่วนหนึ่งเป็นเงินกู้จากธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (ADB) ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการกู้หนี้ใหม่เพื่อชำระหนี้เก่าอีกที นักวิชาการหลายคนจึงมองว่า การดำเนินนโยบายนี้เป็นการนำแนวคิดชาตินิยมไปเป็นตัวเร่งเพื่อสร้างภาพและความน่าเชื่อถือให้กับทักษิณและพรรคไทยรักไทยมากกว่าที่จะเป็นการทำไปเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติอย่างแท้จริง³⁸³

แม้ว่ารัฐบาลสามารถสร้างความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นกับประชาชนในสังคมโดยรวมได้ แต่ในขณะที่รัฐบาลนี้บริหารประเทศ ก็มีการก่อความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ขึ้นตั้งแต่เดือนมกราคม 2547 และมีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในกรณีเหตุการณ์ที่มีสียดกรือเซะปลายเดือนเมษายน 2547 เมื่อกองกำลังโปกฟ้าแดงหลายร้อยคนบุกเข้าโจมตีทหารและตำรวจในเขตจังหวัดยะลา ปัตตานีและสงขลา รวม 12 จุด และเกิดการปะทะกันตั้งแต่เช้ามืดจนถึงค่ำในวันเดียวกัน ก่อนที่จะกลายเป็นเหตุการณ์ล้อมปราบที่มีสียดกรือเซะ ทำให้มีผู้เสียชีวิตมากกว่า 100 คน จากการใช้

³⁸² บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 174 - 177.

³⁸³ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 419 - 421.

กำลังของทหารที่เข้าดำเนินการกับกองกำลังโพกผ้าแดงที่หลบซ่อนตัวอยู่ในมัสยิดหรือเซเพื่อหลบหนี การถูกจับกุม และในกรณีที่ชาวบ้านประชาชนได้ชุมนุมประท้วงที่หน้าสถานีตำรวจภูธรอำเภอตากใบ³⁸⁴ เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 โดยชาวบ้านมลายูมุสลิม จำนวน 3,000 คน ได้เรียกร้องให้มีการประกันตัวชาวบ้านที่เป็นซุครักษาความปลอดภัยในหมู่บ้าน จำนวน 6 คน เป็นผลทำให้เกิดการสลายการชุมนุมด้วยความรุนแรง มีผู้เสียชีวิตในที่ชุมนุม 6 คน ในโรงพยาบาล 1 คน และที่สำคัญเสียชีวิตระหว่างขนย้ายไปค่ายอิงคยุทธบริหาร จังหวัดปัตตานีอีกถึง 78 คน จากการขาดอากาศหายใจ เพราะถูกบังคับให้นอนคว่ำหน้าซ้อนทับกันหลายชั้นเป็นเวลา 5 ชั่วโมง³⁸⁵

รัฐบาลทักษิณได้จัดการกับปัญหาความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูลและสงขลา ซึ่งเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อยาวนานและมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ การเมืองและศาสนาที่ซับซ้อน ด้วยวิธีการที่ไม่ตอบสนองกับข้อเรียกร้องของคนในชุมชน เมื่อย้อนไปในปี พ.ศ. 2524 ในรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้จัดตั้งศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) และกองบัญชาการผสมพลเรือนตำรวจทหารที่ 43 (พตท. 43) ขึ้น เพื่อให้ผู้นำศาสนาและคนท้องถิ่นได้เข้าถึงการติดต่อกับภาครัฐได้ดียิ่งขึ้น ทำให้ปัญหาความขัดแย้งผ่อนคลายลง แต่ในรัฐบาลของทักษิณ ได้มีแนวคิดในการแก้ปัญหาแตกต่างออกไป โดยได้ยกเลิก ศอ.บต. และ พตท. 43 ในเดือนเมษายน 2545 และให้ตำรวจเข้ารับผิดชอบงานแทน ทหาร ปรากฏว่า โครงสร้างใหม่ที่ขึ้นตรงต่อศูนย์อำนาจที่กรุงเทพฯมากกว่าการเข้าถึงคนในพื้นที่นั้น ไม่ตอบสนองกับข้อเรียกร้องของคนในชุมชน ทำให้หลังจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างครั้งนี้ ได้เกิดความรุนแรงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากฝ่ายเจ้าหน้าที่และผู้ก่อการร้าย³⁸⁶ อีกทั้งยังมีการประกาศกฎอัยการศึกและสถานการณ์ฉุกเฉินต่อเนื่องในเขตพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ นอกจากนั้น ยังมีการสังหารกว่า 20,000 นายลงพื้นที่เพื่อปฏิบัติการรักษาความสงบ ในระยะเวลาของรัฐบาลทักษิณไม่ได้ทำให้เหตุการณ์ความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนใต้คลี่คลายลง³⁸⁷

ส่วนสงครามปราบปรามยาเสพติดของรัฐบาลทักษิณก็ถูกกล่าวหาว่า เป็นการก่อการร้าย โดยรัฐ เช่น การทรมาน ขึ้นบัญชี ตามจับกุมและควบคุมตัวไปอบรม เป็นต้น โดยสงครามเพื่อเอาชนะยาเสพติดรอบแรก จากวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ถึง 30 เมษายน 2546 ปรากฏว่ามีผู้ถูกสังหารราว 2,600 คน ทำให้มีผู้แสดงความเห็นในทางตรงข้ามกับรัฐบาลยิ่งขึ้น โดยมองว่ามีผู้ตกเป็นเหยื่อจากสงครามปราบปรามยาเสพติดของรัฐบาลทักษิณจำนวนมาก³⁸⁸

³⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 421.

³⁸⁵ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 180.

³⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 178 - 179.

³⁸⁷ จักษ์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 422.

³⁸⁸ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 179.

ด้วยลักษณะการบริหารประเทศที่มีแนวโน้มในการรวมอำนาจเบ็ดเสร็จของรัฐบาลไว้ภายใต้การนำของทักษิณ ทำให้นักวิชาการจำนวนมากให้คำจำกัดความรูปแบบการบริหารประเทศในห้วงเวลานั้นว่าเป็น “การเมืองระบอบทักษิณ” หรือ “ทักษิณาธิปไตย” หรือ “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิจากการเลือกตั้ง” และได้เรียกระบบเศรษฐกิจ ซึ่งมีการดำเนินการและเกิดมีผลประโยชน์จากนโยบายของรัฐบาลในยุคนี้ว่า “ระบบทักษิณมิคส์” การเมืองในระบอบทักษิณมีแนวโน้มที่จะรวบอำนาจเบ็ดเสร็จ เพราะทั้งหัวหน้าพรรคและนายทุนใหญ่ของพรรคต่างมีพื้นฐานจากกลุ่มธุรกิจสัมปทานขนาดใหญ่ที่มีประสบการณ์และความคุ้นเคยกับการผูกขาด ส่งผลให้รัฐบาลมีฐานอำนาจทางการเงินที่แข็งแกร่ง

ที่สำคัญ การอาศัยนโยบายประชานิยมที่ให้ผลประโยชน์โดยตรงแก่ชาวบ้าน โดยไม่ต้องผ่านระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองในระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่น จึงเป็นการสลายอำนาจของนักการเมืองในระบบหัวคะแนนแบบการเมืองในอดีต บางคนเรียกการเมืองการปกครองในแบบนี้ว่า เป็น “ระบบของธนากิจการเมือง” ซึ่งกลุ่มทุนขนาดใหญ่ทำให้พลังของนักการเมืองท้องถิ่นอ่อนแอลง การเติบโตของพรรคไทยรักไทยถูกวิเคราะห์ว่า กลุ่มทุนขนาดใหญ่กลุ่มใหม่ได้เข้าไปมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจและการเมืองทดแทนกลุ่มทุนเดิมหรือกลุ่มทุนเก่าที่ล้มละลายหรืออ่อนกำลังลงจากวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540

สภาวะการนำทางการเมืองของทักษิณได้เลิกพึ่งพาเทคโนโลยีที่เคยเป็นหลักของการบริหารประเทศในรัฐบาลก่อนๆ รวมทั้งปัญญาชนและนักวิชาการอิสระที่เคยเป็นตัวกลางของความรู้และมีบทบาทในการวิพากษ์นโยบายระหว่างรัฐกับประชาชน ตลอดจน NGOs กลุ่มเครือข่ายทางสังคมสมัครพรรคพวก เพราะลักษณะของการผูกขาดและการขายตรงจากรัฐบาลไปสู่ประชาชน³⁸⁹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่าสถานการณ์นี้ว่า เสี่ยงเดียวในความเจ็บ เพราะประเด็นสาธารณะที่ครอบคลุมสังคมไทยในสมัยนี้เป็นประเด็นที่ทักษิณผลิตขึ้นทั้งสิ้น และถูกนำเสนอผ่านสื่อไปยังสาธารณชนโดยตรง ซึ่งสามารถสร้างแรงสนับสนุนในหมู่สาธารณชน ประกอบกับแหล่งผลิตยุติติสาธารณะแบบเดิมก็อ่อนตัวลง ความล้มเหลวที่เกิดขึ้นจากปัจจัยต่างๆ ได้ส่งผลให้ทักษิณกลายเป็นผู้เสนอยุติติสาธารณะแต่เพียงผู้เดียวของประเทศไทย ปราบกฏการณ์ดังกล่าวมีความชัดเจนขึ้นเป็นลำดับ เพราะในเวลา 5 ปีที่ทักษิณได้ใช้กลยุทธ์ในการสื่อสารกับประชาชนโดยตรง เพื่อนำเสนอนโยบายและความคิดใหม่ๆ รวมทั้งตอบโต้โดยตรงและรุนแรงกับคนที่วิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลเกือบตลอดเวลา

³⁸⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 202-203.

ทักษิณได้นำอุตตติสาธารณะเข้าไปถึงมวลชนระดับรากหญ้าด้วยตนเอง พร้อมกับสร้างภาพลักษณ์ให้ตนเองเป็นนายกของคนจน รวมทั้งได้ใช้แนวทางการตลาดนำการเมือง ด้วยวิธีการประเมินทิศทางและตรวจสอบปฏิกิริยาของประชาชนที่มีต่อนายกรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคไทยรักไทย โดยการทำให้พลเป็นระยะ และได้มีการประกาศอย่างจริงจังให้ประชาชนรับทราบถึงทิศทางว่า รัฐบาลภายใต้การนำของพรรคไทยรักไทยจะให้ความช่วยเหลือแก่จังหวัดที่เลือกพรรคไทยรักไทยก่อน อุตตติสาธารณะที่ประสบความสำเร็จที่สุด ได้แก่ นโยบายประชานิยมและโครงการเอื้ออาทรต่างๆ รวมทั้งการนำเสนอในลักษณะขายตรง ซึ่งเป็นการเรียกร้องและกระตุ้นให้ประชาชนสนองต่อพรรคไทยรักไทย เสพติดกับภาพลักษณ์และนโยบายของพรรค³⁹⁰

นอกจากนั้น เสถียรภาพที่มีความมั่นคงของรัฐบาลเกิดขึ้นจากยุทธวิธีในการบริหารการเมืองภายในพรรคไทยรักไทยของทักษิณด้วย โดยทักษิณได้ใช้วิธีการสยบกลุ่มการเมืองต่างๆ ด้วยการแบ่งแยกและปกครอง ซึ่งเป็นความพยายามสร้างสมดุลระหว่างกลุ่มการเมืองให้มีการตรวจสอบ หวาดระแวงและถ่วงดุลกันเอง โดยมีปัทมสถานอยู่บนแนวทางในการแบ่งสรรผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทักษิณสามารถสร้างเงื่อนไขภายในพรรคเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองให้กับตนเอง จนนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจภายในพรรคได้ โดยการบริหารจัดการขึ้นอยู่กับหัวหน้าพรรค ได้แก่ ตัวของทักษิณเองแต่เพียงผู้เดียว เห็นได้จากการปรับคณะรัฐมนตรีหลายครั้ง และการใช้กระแสสังคมในการปรับคณะรัฐมนตรีที่ไร้ผลงาน³⁹¹

เสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาลเกิดจากปัจจัยสำคัญอีกประการ ได้แก่ ข้อได้เปรียบภายใต้โครงสร้างของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่มุ่งสร้างฝ่ายบริหารให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งได้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ได้แก่ การที่ทักษิณมีอำนาจเหนือกว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคไทยรักไทย และมีอำนาจเหนือกว่าฝ่ายรัฐสภา พรรคไทยรักไทยอาศัยข้อได้เปรียบของรัฐธรรมนูญที่ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อว่า พรรคใหญ่ดีกว่าพรรคเล็กนี้ และใช้วิธีการบริหารการเมืองแบบสลายขั้วและผนวกรวม จนนำไปสู่การควมรวมพรรคการเมืองต่างๆ ที่มีที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรภายหลังจากเลือกตั้ง 2544 ทำให้นักการเมืองจากพรรคเล็กที่มีเงินทุนน้อยสามารถดำรงอยู่ได้ โดยการสละพรรคของตนเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของพรรคที่มีขนาดใหญ่กว่าอย่างพรรคไทยรักไทย ส่วนการกำหนดในรัฐธรรมนูญให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องสังกัดพรรคการเมืองก่อนการเลือกตั้งเป็นเวลา 90 วัน ยังส่งผลให้ทักษิณสามารถรวบอำนาจเบ็ดเสร็จภายในพรรคได้โดยใช้รัฐธรรมนูญนี้เป็นเครื่องมือในการควบคุมทางการเมืองกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรค เพราะอนาคต

³⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203 - 204.

³⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 204 - 205.

ทางการเมืองของนักการเมืองขึ้นอยู่กับหัวหน้าพรรคว่าจะส่งผู้นั้นลงสมัครรับเลือกตั้งในการเลือกตั้งครั้งต่อไปหรือไม่³⁹²

ผลลัพธ์ที่รัฐธรรมนูญส่งผลกระทบต่อการเมืองไทยอีกเรื่อง ได้แก่ การเสริมอำนาจให้แก่ทักษิณผ่านมาตรการปลดรัฐมนตรี เพราะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีต้องพ้นจากสมาชิกภาพของความเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไปด้วยตามรัฐธรรมนูญ และเมื่อถูกปลดออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีแล้ว นักการเมืองผู้นั้นจะหมดอำนาจทางการเมืองไปทั้งหมด ฉะนั้น นักการเมืองจึงไม่สามารถต่อรองกับนายกรัฐมนตรีได้³⁹³

นอกจากนั้น ทักษิณและพรรคไทยรักไทยยังพยายามสร้างฐานอำนาจค้ำจุนเสถียรภาพของรัฐบาล ตลอดจนสลายขั้วอำนาจเก่าและสร้างขั้วอำนาจใหม่ เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เช่น การมีบทบาทในการแต่งตั้งโยกย้ายข้าราชการระดับสูง ทั้งฝ่ายทหาร พลเรือนและตำรวจ โดยนำเอาเครือข่ายและพวกพ้องไปดำรงตำแหน่งที่สำคัญๆ เพื่อควบคุมบุคลากรในระบบราชการ หรือกรณีการนำระบบ CEO ไปใช้กับผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐบาลที่จะคัดสรรผู้ว่าราชการจังหวัดที่เหมาะสมในการทำงาน ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่า โครงสร้างในรัฐธรรมนูญ รวมทั้งวิธีการบริหารการเมืองภายในและภายนอกพรรคไทยรักไทยกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลพรรคไทยรักไทยมีเสถียรภาพ ความมั่นคงและมีอำนาจรวมศูนย์อยู่ที่นายกรัฐมนตรีทักษิณ³⁹⁴

สภาวะรัฐบาลพรรคเดียวที่มีเสถียรภาพมากที่สุดในรอบประชาธิปไตยก่อให้เกิดการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จของฝ่ายบริหาร ซึ่งมีอำนาจเหนือฝ่ายนิติบัญญัติ การมีเสียงมากในสภาผู้แทนราษฎรทำให้ฝ่ายค้านตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลได้ยากขึ้น เพราะไม่สามารถรวบรวมสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรให้ได้ครบตามจำนวนที่กฎหมายกำหนดไว้ว่าไม่น้อยกว่า 200 เสียง เพื่อเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจนายกรัฐมนตรีได้ จึงทำให้พรรคฝ่ายค้านทำได้เพียงขอเปิดอภิปรายรัฐมนตรีเป็นรายบุคคลตามที่กฎหมายกำหนดจำนวนเสียงไว้ที่ไม่น้อยกว่า 100 เสียงเท่านั้น ทำให้รัฐบาลมีเสถียรภาพเป็นอย่างมากอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน³⁹⁵ และทำให้กฎหมายของรัฐบาลถูกเสนอเข้าสู่สภาได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของฝ่ายรัฐบาลตลอด ทำให้การถ่วงดุลในการบัญญัติกฎหมายโดยฝ่ายค้านไม่มีผล³⁹⁶

³⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

³⁹³ เรื่องเดียวกัน.

³⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

³⁹⁵ จักซ์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 415-416.

³⁹⁶ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 206.

ในระยะเวลา 5 ปี การตรวจสอบรัฐบาลของฝ่ายนิติบัญญัติได้รับความไว้วางใจจากเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรทุกครั้ง แม้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องต่างๆ อย่างรุนแรงในสังคม สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า เป็นปัญหาของการถ่วงดุลอำนาจของรัฐบาล เมื่อฝ่ายค้านมีไม่ถึง 200 เสียง ก็หมดโอกาสในการตรวจสอบการทำงานของนายกรัฐมนตรี ทักษิณจึงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้อย่างมั่นคง แม้ว่าจะมีข้อกล่าวหาในเรื่องการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ การคอร์รัปชันเชิงนโยบาย หรืออื่นๆ

รัฐบาลเสียงข้างมากนี้ยังได้ส่งผลไปถึงบทบาทในการตรวจสอบของคณะกรรมการการในสภาผู้แทนราษฎรด้วย เพราะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรครัฐบาลเป็นเสียงข้างมากในคณะกรรมการต่างๆ จึงส่งผลให้การตรวจสอบการบริหารงานของรัฐบาลโดยคณะกรรมการไม่มีความสำคัญ

ในส่วนวุฒิสภา ได้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่า สมาชิกวุฒิสภาที่มาจากการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2543 บางคนถูกรัฐบาลครอบงำ เพราะรัฐบาลได้เข้าไปจัดตั้งสมาชิกวุฒิสภาสายรัฐบาลและเสนอผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกวุฒิสภาบางคน เพื่อให้กฎหมายที่เสนอโดยรัฐบาลได้รับความเห็นชอบจากวุฒิสภาอย่างราบรื่น นอกจากนี้ รัฐบาลของพรรคไทยรักไทยยังได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่า เข้าไปครอบงำและแทรกแซงองค์กรอิสระต่างๆ เช่น ในกรณีการสรรหากรรมการในองค์กรอิสระต่างๆ³⁹⁷

รัฐบาลทักษิณได้เข้าบริหารราชการแผ่นดินภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 จนครบวาระ 4 ปีเป็นรัฐบาลแรก ส่งผลทำให้สภาผู้แทนราษฎรสิ้นสุดลงด้วยการครบวาระ และคณะรัฐมนตรีทั้งคณะต้องพ้นจากตำแหน่ง แต่ยังคงต้องอยู่ในตำแหน่งเพื่อปฏิบัติหน้าที่จนกว่าจะมีการตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ขึ้นภายหลังการเลือกตั้งเป็นการทั่วไปในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2548³⁹⁸

การที่พรรคไทยรักไทยประสบความสำเร็จในการดำเนินนโยบายในลักษณะประชานิยมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นนโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการและสามารถเข้าถึงประชาชนได้โดยตรง ความสำเร็จของการนำนโยบายประชานิยมไปใช้ได้ปรากฏเห็นอย่างชัดเจนจากการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2548 ที่ผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคไทยรักไทยสามารถชนะการเลือกตั้งได้ถึง 377 คน ทั้งที่ไม่ได้มีการเสนอนโยบายใดที่แตกต่างไปจากเดิม³⁹⁹

พรรคไทยรักไทยเพียงพรรคเดียวสามารถจัดตั้งรัฐบาลได้ จึงเป็นรัฐบาลพรรคเดียวที่มีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรและเป็นเสียงข้างมากแบบเด็ดขาด ฝ่ายค้านไม่สามารถเปิดอภิปราย

³⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207 - 208.

³⁹⁸ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 181.

³⁹⁹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 423.

ไม่ไว้วางใจนายกรัฐมนตรีได้ ช่องทางในการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลทำได้เพียงการเปิดอภิปรายรัฐมนตรีรายบุคคลเช่นเดิม⁴⁰⁰

แต่ปัญหาสำคัญที่รัฐบาลทักษิณถูกโจมตีอย่างหนักในรอบนี้ ได้แก่ การทุจริตการจัดซื้อเครื่องตรวจวัตถุระเบิด (CTX) จนนำไปสู่การที่ฝ่ายค้านได้ยื่นญัตติขอเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจสุริยະ จึงรุ่งเรืองกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ในเดือนมิถุนายน 2548 ซึ่งฝ่ายรัฐบาลก็ได้มีมติให้สมาชิกของพรรคไทยรักไทยลงคะแนนเสียงให้ความไว้วางใจกับสุริยະ แต่ก็เป็นการสร้างข้อกังขาจากสังคมอย่างกว้างขวางถึงความโปร่งใสในการทำงานของรัฐบาลนี้⁴⁰¹

ในระยะเวลาขาลงของรัฐบาลพรรคไทยรักไทย รัฐบาลได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมอย่างต่อเนื่อง เช่น เรื่องนโยบายที่มีลักษณะมุ่งหาความนิยมโดยไม่คำนึงถึงวินัยทางการคลังและขาดการตรวจสอบจากภาคอื่นๆ การคอร์รัปชันเชิงนโยบาย การแทรกแซงสื่อและองค์กรอิสระ ปัญหาความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ การละเมิดสิทธิมนุษยชนในเหตุการณ์มีสียัดกรือเซะและตากใบ และกรณีการฆ่าตัดตอนในนโยบายการทำสงครามกับยาเสพติด เป็นต้น

ข้อกล่าวหาใหญ่จากสังคมที่มีต่อทักษิณและรัฐบาลของพรรคไทยรักไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจริยธรรมทางการเมือง ความบกพร่องและความไม่โปร่งใสในการทำงานของรัฐบาล การละเมิดกฎหมายและสิทธิมนุษยชน รวมไปถึงบุคลิกที่เป็นเผด็จการของนายกรัฐมนตรี⁴⁰² เป็นข้อกล่าวหาที่ประชาชนยังไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจน และทำให้เกิดข้อสงสัยต่างๆ ทั้งหมดนี้เป็นผลจากความอ่อนแอของระบบการตรวจสอบรัฐบาลในสภาผู้แทนราษฎรและในองค์กรอิสระ และด้วยเหตุนี้การต่อสู้เพื่อคัดค้านอำนาจของทักษิณจึงได้ลุกลามไปสู่การต่อสู้ทางการเมืองของภาคประชาชนครั้งใหญ่ และขยายผลจากการไม่เอาทักษิณไปสู่การไม่เอาทั้งระบอบทักษิณ⁴⁰³

ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อรัฐบาลพรรคไทยรักไทยมากที่สุด ได้แก่ การตั้งคำถามของสังคมเกี่ยวกับเรื่องจริยธรรมทางการเมืองของทักษิณ โดยเฉพาะกรณีการขายหุ้นชินคอร์ปให้แก่กองทุนเทมาเส็กของสิงคโปร์ เป็นจำนวน 73,000 ล้านบาท โดยไม่เสียภาษี ซึ่งผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่เป็นครอบครัวและเครือญาติของทักษิณ ปัญหานี้กลายเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของรัฐบาลที่นำไปสู่การประกาศยุบสภาในเดือนกุมภาพันธ์ 2549⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 423 - 424.

⁴⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 424.

⁴⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 422.

⁴⁰³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 208 - 209.

⁴⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

การต่อต้านรัฐบาลได้เริ่มก่อตัวขึ้นและปรากฏเห็นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่เดือนกันยายน 2547 โดยกลุ่มประชาชนเพื่อชาติและราชบัลลังก์ได้ชุมนุมและปราศรัยขับไล่ทักษิณออกจากตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี⁴⁰⁵

แต่กระแสการต่อต้านการทำงานของนายกรัฐมนตรีทักษิณที่ถูกนำเสนออย่างเป็นรูปธรรม และต่อเนื่องเกิดขึ้นในรายการเมืองไทยรายสัปดาห์ ที่ออกอากาศทุกวันศุกร์ ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 9 อสมท. โดยมีสนธิ ลิ้มทองกุล และสโรชา พรอุดมศักดิ์ เป็นผู้ดำเนินรายการ ผ่านการตั้งคำถามใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การล่วงละเมิดพระราชอำนาจของรัฐบาลที่ทำการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช 2) พระองค์ 2) การทำบุญประเทศของนายกรัฐมนตรีในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ 3) การทุจริต และการแทรกแซงองค์กรรัฐ จนเป็นเหตุนำไปสู่การถูกบมจ.อสมท.ให้ระงับการออกอากาศรายการดังกล่าว โดยอ้างเหตุผลว่า ผู้ดำเนินรายการกล่าวพาดพิงถึงบุคคลภายนอกฝ่ายเดียวและยังนำเบื้องสูงมาอ้างหลายครั้ง หลังจากนั้น รายการเมืองไทยรายสัปดาห์ก็ย้ายมาออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ ASTV ในระบบดาวเทียม โดยเนื้อหายังเป็นการพยายามเปิดโปงพฤติกรรมของทักษิณและคณะรัฐมนตรี และในเดือนกันยายน 2548 รายการเมืองไทยรายสัปดาห์ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดรายการเป็นการจัดรายการสดนอกสถานที่ และได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากประชาชน จนกระทั่งการจัดรายการในลักษณะสัญญาณนอกสถานที่ได้ย้ายไปดำเนินการที่สวนลุมพินี ซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัวในหมู่ประชาชนเป็นอย่างยิ่ง และในวันที่ 23 มกราคม 2549 รายการได้นำเสนอประเด็นการซื้อขายหุ้นชินคอร์ป ของครอบครัวทักษิณให้กับบริษัทเทมาเส็กของรัฐบาลสิงคโปร์ โดยได้รับการยกเว้นภาษี ซึ่งการกระทำดังกล่าวทำให้รัฐต้องสูญเสียภาษีจำนวนมหาศาล อีกทั้งยังเป็นการขายธุรกิจสัมปทานผูกขาดทางการสื่อสารของไทยอันอาจเกิดผลเสียต่อความมั่นคงของประเทศได้⁴⁰⁶ นอกจากนี้ สนธิ ลิ้มทองกุล ได้รวบรวมรายชื่อประชาชนเพื่อถวายฎีกาผ่านพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรี เพื่อให้มีการปฏิรูปการเมืองด้วย⁴⁰⁷

การชุมนุมของประชาชนได้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว กลุ่มผู้ชุมนุมได้แสดงจุดยืนของการชุมนุมเพื่อให้ทักษิณลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยจัดเป็นองค์กรเครือข่าย “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” อันประกอบด้วยกว่า 27 องค์กร รวมไปถึงกองทัพธรรมที่นำโดย พลตรีจำลอง ศรีเมือง และสมณะโพธิรักษ์ พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้ประกาศพันธกิจ 4 ข้อ ได้แก่ 1) รณรงค์ผลัดกันให้ทักษิณลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 2) เปิดโปงความไม่ชอบธรรมและวาระซ่อนเร้นของระบอบทักษิณ 3) ประสานกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคมผลัดกัน

⁴⁰⁵ จักซ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 422 - 423.

⁴⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 425 - 426.

⁴⁰⁷ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 174.

การปฏิรูปการเมืองไทยโดยยึดแนวทางลดอำนาจรัฐและเพิ่มอำนาจประชาชน และ 4) การชุมนุมยังคงเป็นไปอย่างสงบภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญ⁴⁰⁸ เป้าหมายที่สำคัญที่สุดของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย คือ ต้องการให้ทักษิณเว้นวรรคทางการเมือง ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลยืนยันว่าเป็นเรื่องสิทธิส่วนบุคคลและขอให้เป็นไปตามกติกาของรัฐธรรมนูญ⁴⁰⁹

ทั้งพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยและรัฐบาลต่างพยายามแย่งชิงมวลชน โดยกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยมีแกนนำเป็นเจ้าของสื่อ ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายสนับสนุนรัฐบาลตอบโต้ด้วยการฟ้องร้องหมิ่นประมาท การส่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไปชี้แจงกับประชาชนในพื้นที่ การจัดรายการโทรทัศน์เพื่อชี้แจงการทำงานของรัฐบาล เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางวิทยุชุมชน เครือข่ายแท็กซี่ เคเบิลทีวี สิ่งตีพิมพ์ เว็บไซต์ให้ประชาชนร่วมแสดงความคิดเห็น จัดเวทีคาราวานคนจน จัดการมอบดอกไม้และส่งไปรษณียบัตรให้กำลังใจแก่ทักษิณ⁴¹⁰

ส่วนประชาชนที่ให้การสนับสนุนทักษิณในนาม “คาราวานคนจน” ได้แสดงพลังด้วยการเคลื่อนขบวนรถยนต์และรถที่ใช้ในการเกษตรจากภาคเหนือและภาคอีสานไปชุมนุมที่บริเวณสวนจตุจักรและเปิดการปราศรัยอย่างต่อเนื่องเช่นกัน⁴¹¹

การชุมนุมใหญ่ต่อต้านทักษิณครั้งแรกของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยจัดขึ้น ณ ลานพระบรมรูปทรงม้า ในเดือนกุมภาพันธ์ 2549 ภายใต้คำขวัญที่ว่า “ปิดบัญชีทักษิณ” โดยมีแนวคิดว่า หากระดมชนชั้นกลางเข้าร่วมจำนวนมากแล้ว จะทำให้รัฐบาลไม่สามารถอยู่ได้ โดยมีผู้เข้าร่วมชุมนุมนับแสน เนื่องจากกระแสความไม่พอใจของประชาชนเรื่องที่ทักษิณและครอบครัวขายหุ้นชินคอร์ปโดยไม่เสียภาษี และได้จัดชุมนุมใหญ่อย่างต่อเนื่องต่อไป ปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2549 มีผู้ชุมนุมเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยยังยืนยันจุดประสงค์ในการชุมนุมเดิม คือ ต้องการให้ทักษิณลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี⁴¹²

พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้มีการนัดหมายชุมนุมครั้งใหญ่ในวันอาทิตย์ที่ 26 กุมภาพันธ์ 2549 แต่ก่อนจะถึงกำหนดในวันชุมนุมใหญ่ นายกรัฐมนตรีทักษิณก็ได้ประกาศยุบสภาและให้มีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 2 เมษายน 2549 โดยอ้างว่า มีการชุมนุมมากมายที่อาจทำให้มี

⁴⁰⁸ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 427 - 428.

⁴⁰⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 209.

⁴¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹¹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 428.

⁴¹² บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 187.

เหตุการณ์รุนแรงได้⁴¹³ แต่การประชุมประท้วงของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยก็ยังยังคงดำเนินต่อไป⁴¹⁴

กลางเดือนมีนาคม 2549 มีการเคลื่อนผู้ชุมนุมของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยจากสนามหลวงไปปิดล้อมที่ทำเนียบรัฐบาล มีผู้เข้าร่วมชุมนุมจำนวนมาก จนปลายเดือนมีนาคม มีการชุมนุมบริเวณหน้าสยามพารากอน นับเป็นครั้งแรกของการชุมนุมทางการเมืองที่ศูนย์ธุรกิจหลักของประเทศ⁴¹⁵

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 2 เมษายน 2549 ไม่ได้เป็นไปอย่างปกติ เพราะพรรคฝ่ายค้าน ได้แก่ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทยและพรรคมหาชน ไม่ส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งลงแข่งขัน โดยให้เหตุผลถึงความไม่โปร่งใสในการกำหนดวันเลือกตั้งของคณะกรรมการการเลือกตั้ง เพราะให้มีการเลือกตั้งภายใน 37 วันหลังการยุบสภา ประกอบกับเหตุผลของการยุบสภาไม่ได้เป็นไปตามหลักการของระบอบรัฐสภา เพราะฝ่ายนิติบัญญัติไม่ได้มีความขัดแย้งกับฝ่ายบริหาร แต่ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องระหว่างหัวหน้าฝ่ายบริหารกับประชาชน จึงไม่ควรใช้อำนาจยุบสภา⁴¹⁶

ส่วนการเมืองภาคประชาชนก็ได้มีการณรงคให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งทำเครื่องหมายลงในช่องที่ไม่ประสงค์ลงคะแนน เพื่อเป็นการแสดงเจตนาที่ไม่ยอมรับการเลือกตั้งที่เกิดขึ้นในครั้งนี การต่อต้านการเลือกตั้งปรากฏให้เห็นได้ในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการฉีกทำลายบัตรเลือกตั้งในหลายพื้นที่ การที่ประชาชนลงคะแนนในช่องไม่ประสงค์ลงคะแนน และการมีบัตรเสียจำนวนมาก⁴¹⁷

ความรู้สึกต่อต้านการเลือกตั้งได้ถูกตอกย้ำยิ่งขึ้นจากรูปแบบต่างๆ ในการจัดการเลือกตั้งที่ดำเนินการโดยคณะกรรมการการเลือกตั้ง ซึ่งอาจทำให้เกิดการเลือกตั้งที่ไม่เป็นธรรมได้ ประเด็นทั้งหมดได้กลายเป็นเงื่อนไขในการฟ้องร้องคดีต่อศาลมากกว่า 400 คดี ทั้งกับศาลฎีกา ศาลปกครอง และศาลรัฐธรรมนูญ⁴¹⁸

การเลือกตั้งในวันที่ 2 เมษายน 2549 พรรคไทยรักไทยได้คะแนนเสียงในระบบบัญชีรายชื่อราว 16.4 ล้านคะแนน มีเสียงไม่ประสงค์จะลงคะแนนราว 9.5 ล้านเสียง และบัตรเสียกว่า 1.6 ล้านใบ อย่างไรก็ตาม หลังการประกาศผลการเลือกตั้ง ทักษิณได้ออกแถลงการณ์ว่าจะไม่รับ

⁴¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188.

⁴¹⁴ จักร์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 428.

⁴¹⁵ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 188.

⁴¹⁶ จักร์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 428 - 429.

⁴¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 429.

⁴¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 430.

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่ก็ยังมีกลุ่มต่างๆ ที่เดินหน้ายื่นเรื่องขอให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยให้การเลือกตั้งวันที่ 2 เมษายนนี้เป็นโมฆะ⁴¹⁹

ดร.บรรเจิด สิงคะเนติ อาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พลเอกสายหยุด เกิดผล ประธานมูลนิธิองค์กรกลางเพื่อประชาธิปไตย และคณะ ได้ยื่นคำร้องผ่านผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา เพื่อส่งคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญให้วินิจฉัยว่า การเลือกตั้งในวันที่ 2 เมษายน 2549 ไม่ชอบด้วยกฎหมาย โดยอ้างเหตุผลในประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การกำหนดวันเลือกตั้งในพระราชกฤษฎีกายุบสภาไม่เหมาะสมและไม่เที่ยงธรรม 2) การจัดหาเลือกตั้งเป็นการละเมิดหลักการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งที่จะต้องจัดให้เป็นไปโดยตรงและลับ 3) การจ้างพรรคเล็กลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อหลีกเลี่ยงกรณีมีผู้สมัครคนเดียวที่จะต้องได้คะแนนเสียงไม่ต่ำกว่าร้อยละ 20 ของผู้มาลงคะแนนเสียง และ 4) การลงมติของคณะกรรมการการเลือกตั้งในบางครั้งโดยที่ไม่มีการประชุมปรึกษาหารืออย่างครบองค์ประชุมจริง⁴²⁰

ส่วนทางด้านพรรคฝ่ายค้าน ได้แก่ สุเทพ เทือกสุบรรณ เลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ ก็ได้ดำเนินการตรวจสอบกรณีการจ้างวานพรรคการเมืองขนาดเล็กให้ส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งลงในเขตที่มีผู้สมัครรับเลือกตั้งเพียงพรรคเดียว และกรณีการปลอมแปลงเอกสารของพรรคการเมืองขนาดเล็กเกี่ยวกับฐานข้อมูลในการเป็นสมาชิกพรรคเพื่อให้ผู้สมัครมีคุณสมบัติในการสังกัดพรรคครบ 90 วัน⁴²¹

จากนั้น ศาลรัฐธรรมนูญได้มีมติวินิจฉัยว่า การเลือกตั้งในวันที่ 2 เมษายน 2549 ไม่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญฯ มีผลให้เพิกถอนการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสั่งให้องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้งจัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ภายใน 60 วัน นับแต่วันที่มีการประกาศพระราชกฤษฎีกาแก้ไขเพิ่มเติม⁴²²

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้สนับสนุนและกลุ่มต่อต้านรัฐบาลได้ทวีความรุนแรงขึ้นและได้กลายเป็นข้ออ้างของทหารในการทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพรรคไทยรักไทยในวันที่ 19 กันยายน 2549⁴²³

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ มองว่า จุดจบของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยสะท้อนให้เห็นถึงสถานะที่ไม่สามารถปกครองประเทศได้ของผู้นำและรัฐบาล แม้ว่าจะได้รับเสียงสนับสนุนจากการเลือกตั้งเป็น

⁴¹⁹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 188 - 189.

⁴²⁰ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 433.

⁴²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 433 - 434.

⁴²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 434.

⁴²³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย, หน้า 210.

จำนวนมาก ปัญหาความอยู่รอดของรัฐบาลไม่ได้อยู่ที่เสียงข้างมากเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับ การผูกสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ เข้าหากันด้วยกฎระเบียบทางการเมือง ศีลธรรมและวัฒนธรรมของสังคม⁴²⁴

ตลอดระยะเวลา 5 ปีเศษ ทักษิณได้เน้นย้ำถึงจุดยืนค่านิยม “ประชาธิปไตย” ของเขา อย่างสม่ำเสมอว่า ในระบอบประชาธิปไตย การเลือกตั้งที่อิสระและยุติธรรมจะต้องไม่ยอมอ่อนข้อให้กับกลุ่มที่ไม่พอใจผลการเลือกตั้ง เมื่อประชาชนออกเสียงผ่านการเลือกตั้งแล้ว กระบวนการต่างๆ จะต้องดำเนินการไป ไม่ใช่เป็นไปตามการประท้วงตามท้องถนน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ทักษิณ และรัฐบาลพรรคไทยรักไทยให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยในเรื่องการเลือกตั้ง การเคารพเสียงข้างมากและการดำเนินการไปตามกติกา ส่วนสิทธิของเสียงข้างน้อยที่อ้างว่าถูกละเมิดนั้นเป็นอุปสรรคของระบอบประชาธิปไตย⁴²⁵

ปัญหาของประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในยุคของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยเป็นบทเรียนสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่า ฉันทานุมัติทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยยังไม่ใช่ว่าสิ่งที่เหมาะสมหรือแอบอ้างกันขึ้นได้ตามชอบใจ หากจะต้องสะท้อนความพอใจที่แท้จริงของกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคมเดียวกัน หรือค้นหาจุดสมดุลที่ทุกฝ่ายพอใจร่วมกันให้ได้ หากหาไม่ได้ อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับประชาชน หรือความขัดแย้งระหว่างกลุ่มประชาชนที่มีผลประโยชน์หรือความคิดเห็นต่างกัน⁴²⁶

การรัฐประหาร พ.ศ. 2549 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

ด้วยสาเหตุนานัปการ ในที่สุด คณะรัฐประหารในนามคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) นำโดย พลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน ผู้บัญชาการทหารบก ในฐานะหัวหน้า คปค. ได้กระทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลของทักษิณ ชินวัตร เป็นผลสำเร็จในวันที่ 19 กันยายน 2549 ในขณะที่ทักษิณกำลังอยู่ระหว่างการร่วมประชุมสหประชาชาติ ณ กรุงนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา⁴²⁷

คปค. ได้ชี้แจงถึงสาเหตุของการรัฐประหารว่า การบริหารราชการแผ่นดินโดยรัฐบาลรักษาการปัจจุบันได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง แบ่งฝ่าย สลายความรู้สึกสามัคคีของคนในชาติอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ชาติไทย ต่างฝ่ายต่างมุ่งเอาชนะกัน และนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยประชาชนส่วนใหญ่เคลือบแคลงสงสัยการบริหารราชการแผ่นดินอันส่อไปในทางทุจริต

⁴²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

⁴²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

⁴²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210 - 211.

⁴²⁷ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 435.

ประพตติมิชอบอย่างกว้างขวาง หน่วยงานองค์กรอิสระถูกรบงำทางการเมือง ไม่สามารถตอบสนองเจตนาารมณตามที่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ทำให้การดำเนินกิจกรรมทางการเมืองเกิดปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ตลอดจนหมิ่นเหม่ต่อการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพแห่งองค์พระมหากษัตริย์อยู่บ่อยครั้ง และหลายภาคส่วนในสังคมได้พยายามประนีประนอมคลี่คลายสถานการณ์แล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถที่จะทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งยุติลงได้ นอกจากนั้น ในแถลงการณ์ดังกล่าว คปค. ยืนยันว่าไม่มีเจตนาที่จะเข้ามาเป็นผู้บริหารราชการแผ่นดินเสียเอง แต่จะคืนอำนาจการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขกลับคืนสู่ปวงชนชาวไทยโดยเร็วที่สุด⁴²⁸ นอกจากนั้น คณะรัฐประหารยังได้จัดทำสมุดปกขาวเพื่อชี้แจงการทำรัฐประหารว่าอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์ทางการเมือง 5 ประการ ได้แก่ 1) ความแตกแยกอย่างหนักในสังคม 2) ความไร้ประสิทธิภาพขององค์กรต่างๆ ในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินและการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ 3) วิกฤตการณ์การเลือกตั้งที่เกิดขึ้นตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2549 และยังไม่จบสิ้น 4) ช่องว่างทางการเมืองที่ไม่มีรัฐบาลสภาผู้แทนราษฎร วุฒิสภาที่สมบูรณ์ ส่งผลต่อความชะงักงันของการบริหารประเทศ และ 5) แนวโน้มของความขัดแย้งทางการเมืองที่ก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้นได้ในอนาคต⁴²⁹

จากนั้น คปค. ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และให้วุฒิสภาสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรีและศาลรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง อีกทั้งได้ประกาศใช้กฎอัยการศึกทั่วราชอาณาจักร นอกจากนั้น ยังมีการตั้งองค์กรอิสระขึ้น 3 องค์กร เพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบการกระทำหรือโครงการที่คาดว่าจะมีการทุจริตในคณะรัฐบาลที่ผ่านมา ได้แก่ 1) คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน (คตง.) 2) คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) และ 3) คณะกรรมการตรวจสอบการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่รัฐ (คตส.) ซึ่งมีอำนาจในการตรวจสอบการดำเนินงานหรือโครงการที่ได้รับอนุมัติหรือเห็นชอบโดยบุคคลในคณะรัฐมนตรีหรือคณะรัฐมนตรีที่พ้นจากตำแหน่ง โดยขยายอำนาจหน้าที่ให้ครอบคลุมถึงความผิดอันเกิดจากการหลีกเลี่ยงกฎหมายภาษี ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายแก่รัฐด้วย⁴³⁰

การรัฐประหารในปี พ.ศ. 2549 นี้เกิดขึ้นเพื่อมุ่งแก้ปัญหาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่อยู่ในบริบทของประชาธิปไตยตัวแทน โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดจากรัฐบาลพรรคเดียวที่มาจากกระบวนการเลือกตั้งมีความเข้มแข็งอย่างยิ่ง จนกระทั่งฝ่ายค้านและองค์กรอิสระต่างๆ ไม่สามารถตรวจสอบและถ่วงดุลการใช้อำนาจของรัฐบาลได้ รวมถึงปัญหาการบริหารราชการแผ่นดินอันส่อไป

⁴²⁸ ราชกิจจานุเบกษา, แถลงการณ์ คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เรื่อง เหตุผลในการยึดอำนาจในการปกครองแผ่นดิน วันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 [ออนไลน์] <http://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2549/A/095/14.PDF>

⁴²⁹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 189 - 190.

⁴³⁰ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 435 - 436.

ในทางทฤษฎีประเพณีมีขอบอย่างกว้างขวาง การสร้างความแตกแยกอย่างหนักในชาติ และแนวโน้มของความขัดแย้งทางการเมืองที่จะก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้นได้ในอนาคต ความไร้ประสิทธิภาพขององค์กรต่างๆ ในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินและการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ โดยได้มีหลากหลายความคิดที่พยายามแก้ปัญหาดังกล่าว ทั้งที่ได้นำไปใช้หรือกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 หรือไม่ก็ตาม ได้แก่ ความคิดในการปรับลดอำนาจทางการเมืองเสียใหม่และลดบทบาทของนักการเมืองที่ได้อำนาจจากการเลือกตั้งลง ความคิดในการลดอำนาจของนายกรัฐมนตรีลง ความคิดในการลดบทบาทของรัฐสภาและสร้างแนวทางในแก้ปัญหาเผด็จการเสียงข้างมาก ความคิดในการปกป้องฝ่ายข้าราชการจากการแทรกแซงของนักการเมือง ความคิดในการให้อำนาจผู้พิพากษาชั้นผู้ใหญ่แต่งตั้งกรรมการขององค์กรอิสระที่มีบทบาทกำกับฝ่ายบริหารของรัฐบาล ความคิดในการให้ศาลยุติธรรมมีบทบาทในทางการเมืองมากขึ้นกว่าเดิม และความคิดในการการยกเลิกหลักการออกเสียงเลือกตั้ง 1 คน 1 เสียง เพราะเห็นว่าการเลือกตั้งชนะกันได้ด้วยเงิน ดังนั้น ผลของการเลือกตั้งจึงขาดความชอบธรรม แต่ความคิดในเรื่องนี้ไม่ได้ถูกนำไปใช้⁴³¹

ในวันที่ 1 ตุลาคม 2549 ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549 โดยมีสาระสำคัญ ได้แก่ การให้มีคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) ที่แปลงจาก คปค. โดยมี พลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน เป็นประธานคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ, ให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ทำหน้าที่รัฐสภา, ให้มีสภาร่างสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีหน้าที่จัดทำร่างรัฐธรรมนูญ โดยให้สภาร่างรัฐธรรมนูญ ประกอบด้วย สมาชิกจำนวน 100 คน ที่มาจากสมาชิกแห่งชาติเลือกกันเอง ทั้งนี้ ให้สภาร่างรัฐธรรมนูญแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญขึ้น โดยมีกรรมการ จำนวน 35 คน และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ องคมนตรี เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมี พลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน ประธาน คมช. เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ⁴³²

รัฐบาลของพลเอกสุรยุทธ์ประกอบไปด้วยคณะรัฐมนตรีที่ส่วนมากเป็นข้าราชการประจำที่เกษียณอายุแล้ว จึงถูกขนานนามว่า เป็นรัฐบาลชิงแก่ และถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าทำงานอย่างเชื่องช้า แม้ว่ารัฐบาลนี้มาจากการรัฐประหาร แต่ก็ไม่มีกรใช้อำนาจในลักษณะเบ็ดเสร็จที่เป็นอำนาจพิเศษดังที่คณะรัฐประหารก่อนๆ เคยทำได้

ในระยะเวลาที่รัฐบาลนี้บริหารประเทศ ยังมีการร้องขอให้ยุบพรรคการเมืองต่างๆ โดยในวันที่ 30 พฤษภาคม 2550 คณะตุลาการรัฐธรรมนูญได้มีคำสั่งให้ยุบพรรคไทยรักไทย พรรคพัฒนาชาติไทย

⁴³¹ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, หน้า 394 - 399.

⁴³² โสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทออำนาจเผด็จการทางการเมือง, หน้า 453 - 457.

และพรรคแผ่นดินไทย พร้อมทั้งตัดสิทธิทางการเมืองของคณะกรรมการบริหารพรรคทั้ง 3 พรรคไม่ให้เคลื่อนไหวทางการเมืองอีกเป็นเวลา 5 ปี จากผลการวินิจฉัยให้ยุบพรรคการเมืองได้ก่อให้เกิดการต่อต้านอย่างมากจากกลุ่มผู้สนับสนุนพรรคไทยรักไทยและนักวิชาการบางกลุ่ม จากนั้นในเดือนกรกฎาคม 2550 กลุ่มผู้ชุมนุมในนาม “แนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ” (นปก.) ได้ชุมนุมประท้วงที่บริเวณสนามหลวงและเคลื่อนไปปิดล้อมหน้าบ้านสี่เสาเทเวศร์ ซึ่งเป็นบ้านพักรับรองของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรี เพื่อกดดันให้พลเอกเปรมลาออกจากตำแหน่งประธานองคมนตรี เพราะกลุ่มผู้ชุมนุมเชื่อว่าพลเอกเปรมเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังการรัฐประหาร 19 กันยายน ส่วนสมาชิกของพรรคไทยรักไทยเกือบทั้งหมดที่ไม่ได้ถูกตัดสิทธิทางการเมืองก็ได้ย้ายไปสังกัดพรรคพลังประชาชน กล่าวได้ว่า พรรคพลังประชาชนก็คือพรรคไทยรักไทยเดิมนั่นเอง⁴³³

ด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549 ได้กำหนดให้สภาร่างรัฐธรรมนูญต้องรับร่างรัฐธรรมนูญที่จัดทำโดยคณะกรรมการการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นและพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวให้แล้วเสร็จภายใน 180 วัน นับแต่ที่เปิดประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญวันแรก และรัฐธรรมนูญยังกำหนดว่า เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญพิจารณาให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญแล้ว ให้เผยแพร่ให้ประชาชนทราบ และจัดให้มีการออกเสียงประชามติโดยประชาชนว่าจะเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าว ในเดือนกรกฎาคม 2550 สภาร่างรัฐธรรมนูญได้เห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญที่คณะกรรมการการร่างรัฐธรรมนูญได้ยกร่างขึ้น และได้นำเข้าสู่วาระการออกเสียงประชามติของประชาชนในวันที่ 19 สิงหาคม 2550⁴³⁴

บรรยากาศของการแข่งขัน ช่วงชิงและต่อสู้เพื่อธรรมาภิบาลให้รับหรือไม่รับร่างรัฐธรรมนูญเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ผลการลงประชามติได้สะท้อนให้เห็นถึงความกำกวมของความเห็นในทั้งสองฝั่ง ทั้งนี้มีผู้รับร่างรัฐธรรมนูญเป็นจำนวนกว่า 14 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 57.81⁴³⁵ เมื่อร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวได้ผ่านความเห็นชอบในการทำประชามติโดยประชาชนแล้ว ประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และได้ประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ในวันที่ 24 สิงหาคม 2550⁴³⁶

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญนี้ได้มีขึ้นในวันที่ 23 ธันวาคม 2550 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคพลังประชาชนได้รับการเลือกตั้งมากที่สุด

⁴³³ จักร์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 437 - 441.

⁴³⁴ โสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทออำนาจเผด็จการทางการเมือง, หน้า 460 - 461.

⁴³⁵ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 193.

⁴³⁶ โสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี, ล้มรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทออำนาจเผด็จการทางการเมือง, หน้า 461.

เป็นอันดับ 1 ในสภาผู้แทนราษฎร ส่วนพรรคประชาธิปัตย์เป็นอันดับ 2 ทำให้สมัคร สุนทรเวช หัวหน้าพรรคพลังประชาชน ได้รับเสียงสนับสนุนจากพรรคร่วมรัฐบาลให้เป็นนายกรัฐมนตรี⁴³⁷

เมื่อมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมัครเป็นนายกรัฐมนตรีในปลายเดือนมกราคม 2551 แล้ว ต้นเดือนกุมภาพันธ์ พลอากาศเอกชลิต พุกผาสุข รักษาการประธานคมช. ได้นำคณะ แดงยุติบทบาทของคณะรัฐประหารอย่างเป็นทางการ โดยกล่าวว่า ได้นำประเทศเข้าสู่สภาวะปกติ และได้ทำดีที่สุดแล้ว และได้ยอมรับว่า ไม่สามารถทำให้เกิดผลสูงสุดตามเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ ทุกประการ⁴³⁸

นี่เป็นบริบทของสถานการณ์ทางการเมืองไทยรอบตัวของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬใน ปี พ.ศ. 2535 ผ่านการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 การรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2549 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และการเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งน่าจะส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของเขาและนำไปสู่การแสดงความคิดเห็นทางการเมืองผ่านงานเขียนต่างๆ ในระยะเวลาของการก่อรูปทางความคิดของตามการศึกษาในบทนี้

6.3 จากหนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถื่น (พ.ศ. 2539) ถึงหนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถื่น (พ.ศ. 2552)

ในวิธีการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล (Political Thought) เราจำเป็นต้องเข้าใจ ทั้งบริบทที่อยู่แวดล้อมตัวนักคิด (Context) และตัวบทของนักคิด (Text) ในกรณีนี้เน้นไปที่บริบท ทางประวัติศาสตร์ของการเมืองไทยดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งน่าจะเป็นบริบทสำคัญที่กำหนด ความคิดทางการเมืองหรือส่งผลต่อการก่อรูปของความคิดทางการเมืองของนักคิด ในที่นี้ คือ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และถ่ายทอดออกมาเป็นตัวบท (Text) ที่นักคิดต้องการจะสื่อสารตามบริบท ทางประวัติศาสตร์ในห้วงเวลาต่างๆ ในการศึกษา นี้ นอกจากจะทบทวนบริบททางการเมืองไทยที่อยู่ แวดล้อมตัวเอนกแล้ว เราต้องศึกษาตัวบท (Text) ของเอนกเป็นสำคัญ นั่นก็คือ การศึกษางานเขียน ของเอนกอย่างละเอียดเพื่อค้นหาความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมาย ของ “ประชาธิปไตย” ในงานเขียนของเขา สำหรับบทนี้เป็นการเริ่มจากงานเขียนหลังจาก ที่เอนกเผยแพร่หนังสือ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย และแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถื่น ในปี พ.ศ. 2539 จนถึงงานเขียนในปี พ.ศ. 2552 ได้แก่ หนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบท สู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถื่น ก่อนการเผยแพร่งานเขียน เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้าง

⁴³⁷ จักษ์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 442.

⁴³⁸ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 195.

โลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดของเอนกที่สำคัญอีกครั้ง โดยหันไปสนใจประชาธิปไตยตามแนวคิดของโลกตะวันออก ในระยะนี้ เอนกเน้นให้ความสนใจกับประชาธิปไตยโดยประชาชน ประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองตนเองของประชาชน ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น การกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น ความสำคัญขององค์กรภาคสังคมและประชาสังคม และการเมืองภาคพลเมือง

1) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “เหตุอยู่ที่ท้องถิ่น” (พ.ศ. 2539)⁴³⁹

หนังสือเล่มนี้ เอนกได้เขียนปลายปี พ.ศ. 2539 ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 หลังเผยแพร่หนังสือเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย ได้ไม่นาน แต่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2543 โดยเอนกยังคงบทบาทหลักเป็นอาจารย์และนักวิชาการในมหาวิทยาลัยในขณะที่เขียน หนังสือเล่มนี้เป็นการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทย และพฤติกรรมทางการเมืองของนักการเมือง ประชาชนและตัวแสดงอื่นๆ ในการเมืองไทย โดยเฉพาะในท้องถิ่น ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้ให้ความสนใจกับ การขยายบทบาท อำนาจ หน้าที่และทรัพยากรของท้องถิ่น ยกระดับการปกครองส่วนท้องถิ่นให้สูงขึ้น เช่นเดียวกับการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เพื่อปฏิรูปการเมืองในการแก้ปัญหาของการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยในระดับชาติ โดยต้อง สร้างการปกครองท้องถิ่นให้มีเพียงพอทั้งในเรื่องบทบาท อำนาจ หน้าที่และทรัพยากร และทำให้เกิดการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นที่แท้จริง เพราะปัญหาของการเมืองในระดับชาติของไทย สาเหตุหนึ่งเกิดจากการปกครองท้องถิ่นที่ไม่เพียงพอ

เอนกมองว่า ปัญหาของการปกครองท้องถิ่นที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ได้แก่ การปกครองท้องถิ่นมีขนาดเล็กและไม่มีอำนาจหน้าที่ที่สำคัญ อีกทั้งยังขาดอิสระ เป็นตัวของตัวเองน้อย ต้องพึ่งพิงและอยู่ใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดและเข้มงวดของราชการส่วนภูมิภาคและราชการส่วนกลาง นอกจากนี้ ยังเป็นองค์กรปกครองที่มีความคล่องตัวในการบริหารงานน้อย เพราะอาศัยหลักการทำงานแบบราชการ ที่สำคัญ ประชาชนยังไม่มีความรู้สึกว่าตนเป็นเจ้าของการปกครองท้องถิ่น และไม่รู้สึกลึกซึ้งกับการปกครองท้องถิ่น

เอนกมองว่า การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาท อำนาจ หน้าที่และทรัพยากรที่เพียงพอและมีประสิทธิภาพที่จะแก้ปัญหาพื้นฐานให้คนในท้องถิ่นต่างๆ ได้ จะทำให้คนในท้องถิ่นไม่ต้อง

⁴³⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เหตุอยู่ที่ท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543).

ดัดแปลงการเมืองและลอบเปลี่ยนการเลือกตั้งทั่วไปในระดับชาติให้เป็นการเลือกตั้งท้องถิ่น เพื่อรับใช้และตอบสนองปัญหาและความต้องการพื้นฐานของคนในระดับท้องถิ่น พร้อมกับแปรสภาพการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนกลางให้เป็นการปกครองท้องถิ่นแฝงรูป ดังนั้น การปกครองท้องถิ่นที่เข้มแข็ง มีความสามารถและมีประสิทธิภาพที่เพียงพอในการแก้ไขปัญหาในระดับพื้นฐานของคนในท้องถิ่นได้เองนั้นเป็นสิ่งที่การเมืองในระบอบประชาธิปไตยต้องการ

เมื่อประชาชนใช้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นเป็นเกณฑ์สำคัญในการลงคะแนนเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรระดับชาติ และตราบโศกที่ประชาชนยังได้รับความเจริญดังกล่าวจากการเลือกตั้งระดับชาติ จากนักการเมืองในระดับชาติ ชุมชนและท้องถิ่นก็จะไม่เรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างแท้จริง

เอนกเห็นว่า โดยปกติ คนไทยส่วนใหญ่ ได้แก่ เกษตรกรและชาวนบพ สนใจการปกครองท้องถิ่นอยู่แล้ว กล่าวคือ สนใจเรื่องของท้องถิ่น ความเป็นไปและการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น และต้องการให้ท้องถิ่นตอบสนองความต้องการพื้นฐานของพวกเขา แต่การพัฒนาท้องถิ่นในปัจจุบัน อาศัยราชการส่วนภูมิภาคและส่วนกลางเป็นสำคัญ แทนที่จะเป็นการพัฒนาท้องถิ่นด้วยท้องถิ่นเอง ดังนั้น ต้องทำให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นตนเอง โดยต้องอาศัยประชาชนที่มีความรู้สึว่าตนเองเป็นเจ้าของท้องถิ่น และต้องให้พวกเขามีส่วนร่วมในการปกครองหรือดูแลท้องถิ่นให้มากขึ้น นอกจากนี้ การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นจะเกิดผลได้อย่างจริงจังต้องรวมไปถึงการปรับเปลี่ยนการปกครองที่ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคด้วย

เอนกมองว่า การขาดการปกครองท้องถิ่นเช่นนี้ ทำให้เราขาดโรงเรียนประชาธิปไตยที่ฝึกปรี้อประชาชนให้เป็นพลเมืองตั้งแต่อยู่ในท้องถิ่นด้วย

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกยังได้ให้ความสนใจกับการเกิดขึ้นของ “เครือข่ายฝักฝ่ายระดับจังหวัด” ของนักการเมืองด้วย โดยเครือข่ายฝักฝ่ายระดับจังหวัดนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของขบวนการรักท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้ทำลายหลักการพื้นฐานของการบริหารราชการแผ่นดินที่รวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง แต่เน้นการตอบสนองข้อเรียกร้องหรือความต้องการของท้องถิ่นให้มากขึ้น

เอนกย้ำว่า เครือข่ายฝักฝ่ายนี้มีอาจทดแทนการปกครองท้องถิ่นที่มีบทบาทและประสิทธิภาพได้ อย่างดีที่สุดก็เป็นเพียงขบวนการรักท้องถิ่นที่อยู่ใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ ยังไม่เรียกหาความอิสระ ไม่พยายามพึ่งตนเอง ส่วนวิธีการของเครือข่ายฝักฝ่ายระดับจังหวัดก็ไม่ได้ให้ความเป็นธรรมแก่จังหวัดและท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศอย่างทั่วถึง เพราะทรัพยากรของรัฐในท้องถิ่นต่างๆ นั้น ถูกกำหนดด้วยอิทธิพลและเส้นสายทางการเมืองเป็นสำคัญ อีกทั้งยังเปิดช่องทางให้นักการเมืองหัวคะแนนและนักธุรกิจจำนวนหนึ่งฉวยเอาประโยชน์จากงบประมาณแผ่นดินไปอย่างไม่สุจริต และยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกที่ไม่ยอมรับประชาธิปไตยแบบไทยๆ ของคนชั้นกลางและชาวนเมือง

การพัฒนาท้องถิ่นโดยเอาเครือข่ายฝ่ายของนักการเมืองระดับชาติเป็นแกนนำ ไม่ได้แก้ปัญหาการเมืองไทยในลักษณะที่เป็น “การปกครองท้องถิ่นโดยส่วนกลาง และการปกครองส่วนกลางด้วยท้องถิ่น” กล่าวคือ การที่ราชการส่วนภูมิภาคและราชการส่วนกลางเป็นหลักในการปกครองท้องถิ่น ส่วนคณะรัฐมนตรีซึ่งเป็นสุดยอดของการบริหารของส่วนกลางของประเทศก็กลายเป็นนักการเมืองที่มาจากท้องถิ่น เป็นนักบริหารที่มีความรู้ ความสามารถและความสนใจในระดับท้องถิ่น นอกจากนี้การพัฒนาท้องถิ่นโดยเอาเครือข่ายฝ่ายเป็นแกนนำก็ไม่ได้เป็นเพียงผลของการไม่มีการปกครองท้องถิ่น แต่อาจเป็นเหตุที่ทำให้ไม่มีการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นอย่างจริงจัง เพราะผู้ได้รับผลประโยชน์ทั้งหลายห่วงหาวัณระบบที่เป็นอยู่

2) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “Development and Democratization: A Theoretical Introduction with Reference to the Southeast Asian and East Asian Cases” (พ.ศ. 2540)⁴⁴⁰

บทความนี้เป็นบทนำของหนังสือ เรื่อง Democratization in Southeast and East Asia ซึ่งเอนกเขียนขึ้นและเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2540 โดย Institute of Southeast Asian Studies ประเทศสิงคโปร์ เอนกทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือเล่มนี้และหัวหน้าที่มีวิจัยเรื่องดังกล่าวในระหว่างที่เขายังเป็นอาจารย์อยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเมืองไทยในขณะนั้นอยู่ระหว่างการปฏิรูปการเมืองครั้งสำคัญผ่านรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

บทความนี้ เอนกให้ความสำคัญกับ “ปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจ” ว่าส่งผลต่อกระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตยสำหรับกรณีศึกษาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือหรือไม่ ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาทางเศรษฐกิจอาจเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดประชาธิปไตยได้ แต่ก็ไม่เสมอไป มันไม่ใช่เงื่อนไขที่จำเป็นหรือเป็นเงื่อนไขเดียวที่เพียงพอที่ทำให้เกิดประชาธิปไตยได้ แต่ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอื่นๆ ด้วย ส่วนในกรณีของประเทศไทย พบว่า การพัฒนาทางเศรษฐกิจส่งผลต่อการเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตย ทำให้เห็นได้ว่า เอนกสนใจปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหนึ่งในการทำให้เกิดประชาธิปไตย การเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตย

⁴⁴⁰ Anek Laothamatas, “Development and Democratization: A Theoretical Introduction with Reference to the Southeast Asian and East Asian Cases,” in *Democratization in Southeast and East Asia*, Anek Laothamatas (eds) (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies; Chiang Mai: Silkworm Books, 1997)

และพัฒนาของประชาธิปไตยอย่างแน่นอน ซึ่งเห็นได้จากงานเขียนต่างๆ ที่กล่าวถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในชนบทของไทยก่อนหน้านี้ด้วย

3) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “The Thai Financial Crisis”⁴⁴¹ และเรื่อง “Reflections on Thai Democracy” (พ.ศ. 2541)⁴⁴²

บทความทั้งสองเรื่องนี้ เอนกได้เขียนขึ้นเพื่อนำเสนอกับมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย สหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. 2541 ในขณะที่เขาไปเป็นศาสตราจารย์พิเศษ ที่สถาบันการต่างประเทศระดับสูง (School of Advanced International Relations (SAIS)) ของมหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ สหรัฐอเมริกา หลังจากที่เขาได้ลาออกจากตำแหน่งรองอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย ในขณะนั้นอยู่ในระยะหลังการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 และหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

3.1) บทความเรื่อง “The Thai Financial Crisis”

จากบทความนี้สะท้อนให้เห็นว่า เรื่องวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศ เอนกมองว่า เป็นเรื่องทางเทคนิคที่เกี่ยวกับคนที่มียุทธศาสตร์ความรู้ในทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะเป็นสำคัญ แต่รัฐบาลก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบในเรื่องนี้ได้ ประเด็นเรื่องประสิทธิภาพในการทำงานของรัฐบาล ตลอดจนความน่าเชื่อถือและการได้รับความศรัทธาของรัฐบาลในเรื่องความสามารถและความซื่อสัตย์สุจริตจากคนในเมือง โดยเฉพาะจากเทคโนโลยีได้ส่งผลกระทบต่อวิกฤตทางเศรษฐกิจและมุมมองของประชาชนที่มีต่อสาเหตุในการเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจด้วย ที่สำคัญที่สุด เอนกมองว่า ปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทยที่ยังเป็นแบบสองนคราประชาธิปไตยอยู่นั้น ส่งผลอย่างยิ่งต่อความสำเร็จในการแก้ปัญหาด้วยการปฏิรูปเศรษฐกิจและการเงิน โดยประเด็นที่สำคัญที่สุดอยู่ที่ความน่าเชื่อถือของรัฐบาลนั่นเอง หากเชื่อมโยงถึงประเด็นเรื่องความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เห็นได้ว่า เขาให้ความสำคัญกับปัญหาเรื่อง ความน่าเชื่อถือของรัฐบาล ซึ่งเกิดจากปัญหาของประชาธิปไตยไทยที่คนสองกลุ่มในประเทศ ได้แก่ คนในชนบทและคนในเมือง ที่มีมุมมอง ความคิดและพฤติกรรมที่ขัดแย้งกันในเรื่องการเลือกตั้งระดับชาติและการตั้งรัฐบาล ส่งผลต่อความคิดเรื่องความน่าเชื่อถือของรัฐบาลในความคิดของคนในเมือง

⁴⁴¹ Anek Laothamatas, *The Thai Financial Crisis* (New York: East Asian Institute, Columbia University, 1998).

⁴⁴² Anek Laothamatas, *Reflections on Thai Democracy* (New York: East Asian Institute, Columbia University, 1998).

3.2) บทความเรื่อง “Reflections on Thai Democracy”

ในบทความนี้ เอนกได้กล่าวถึงปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทยที่เป็นปัญหาของระบอบประชาธิปไตย และได้เสนอทางออกของปัญหาประชาธิปไตยไทยว่า ประชาธิปไตยที่ดีกว่าต้องไม่เป็นแบบประชาธิปไตยของชนชั้นกลางในเมืองหรือของคนในชนบทฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น แต่ต้องเป็นประชาธิปไตยที่ดีกว่าโดยต้องมีความชอบธรรมยิ่งขึ้นและอยู่ได้อย่างยาวนาน ต้องเป็นประชาธิปไตยที่ปรองดองกันระหว่างประชาธิปไตยของชนชั้นกลางและประชาธิปไตยของคนในชนบท ความขัดแย้งระหว่างสองนคราประชาธิปไตยต้องทำให้เกิดความปรองดองซึ่งกันและกันให้ได้ ต้องลดและทำลายความขัดแย้งในชนบทและเมืองลง ชนชั้นกลางต้องเข้าใจเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบทที่ทำให้เกิดพฤติกรรมทางการเมืองแบบที่ชนชั้นกลางไม่ชอบด้วย

เอนกมองว่า ต้องแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยไทยด้วยการปฏิรูปการเมือง โดยการกระจายอำนาจสู่ชนบท กระจายอำนาจและทรัพยากรสู่การปกครองท้องถิ่นให้มากขึ้นกว่าในปัจจุบัน อีกทั้งต้องมุ่งเน้นไปที่การปฏิรูปในชนบทในพื้นที่เกษตรกรรมที่ถูกครอบงำโดยระบบอุปถัมภ์ ให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง และสร้างเกษตรกรและประชาชนที่เป็นชนชั้นกลางขึ้น นอกจากนั้นต้องปฏิรูปเศรษฐกิจด้วยการลดช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างคนในเมืองและคนในชนบทลง ซึ่งจะส่งผลดีต่อการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย ต้องลดและทำลายความขัดแย้งระหว่างชนบทและเมืองลงเพื่อให้ประชาธิปไตยของไทยอยู่รอดและเติบโตได้ โดยทั้งคนในเมืองและชนบทต้องยอมรับและสนับสนุนประชาธิปไตย พร้อมทั้งทำให้เกษตรกรรมในชนบทหลุดพ้นจากการครอบงำของระบบอุปถัมภ์

นอกจากนั้น ในการปฏิรูปการเมือง เอนกยังได้เสนอให้ปฏิรูปวัฒนธรรมทางการเมืองของไทย ด้วยการสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ทำให้ “ประชาชนรู้จักปกครองตนเอง” สร้าง “ประชาธิปไตยที่เป็นของตนเอง” ผ่านการศึกษา และการสร้างการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น ส่วนชนชั้นกลางต้องไม่เรียกทหารเข้าแทรกแซงการเมืองอีก

ทั้งหมดนี้ เอนกมองใจกลางปัญหาของประชาธิปไตยไทยว่าอยู่ที่ลักษณะของสองนคราประชาธิปไตย การแก้ไขปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เป็นสองนคราประชาธิปไตยจะส่งผลทำให้เกิดความน่าเชื่อถือของรัฐบาลจากทั้งคนในชนบทและคนในเมืองขึ้น และจะทำให้การบริหารประเทศและการแก้ปัญหาต่างๆ ของรัฐบาลเกิดความสำเร็จได้ รวมทั้งทำให้สามารถแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาของประเทศตามบทความในเรื่องเกี่ยวกับวิกฤตการณ์ทางการเงินของไทยได้

4) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “อ่านและสอนที่ จอห์นส์ ฮอปกินส์: ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก” (พ.ศ. 2542)⁴⁴³

หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2542 โดยเคยนำเสนอเป็นตอนๆ ในมติชนสุดสัปดาห์ เอนกเขียนขึ้นในระหว่างที่เขาไปเป็นศาสตราจารย์พิเศษ สอนหนังสือในระดับปริญญาโทและเอก วิชาเศรษฐกิจการเมืองไทย ณ สถาบันการต่างประเทศระดับสูง (School of Advanced International Relations (SAIS)) ของมหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ สหรัฐอเมริกา เป็นเวลา 1 เทอม ระยะเวลา 5 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคมถึงพฤษภาคม 2541 ตามคำรับเชิญของสถาบัน

ในขณะที่เอนกไปอยู่ที่มหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์นั้น เอนกมีความคิดเห็นในเรื่องความคิดของตะวันตกว่า ความคิดตะวันตกนั้นใช่จะชั่วร้าย น่ารังเกียจหรือใช้ไม่ได้ไปเสียทั้งหมด เพราะความคิดตะวันตกไม่ได้มีสายเดียว คือ สายเสรีนิยม ทุนนิยมและปัจเจกนิยมนั้น แต่ยังมีสายสาธารณนิยมและสายประชาสังคม ที่เน้นการปกครองตนเองในหมู่ประชาชนอยู่ด้วย ความคิดตะวันตกไม่ใช่สิ่งที่เราพึงรังเกียจ เพราะมันไม่ใช่ความคิดดั้งเดิมของเรา เอนกมองว่า การวิพากษ์วิจารณ์ความคิดตะวันตกอุดมคติตะวันตกและตัวแบบตะวันตก โดยไม่รู้ว่าความคิดตะวันตกจริงๆ แล้วเป็นอย่างไร น่ากลัวและอันตรายพอๆ กับการลุ่มหลงในความคิดตะวันตกอย่างไม่ลืมหูลืมตา

ความคิดตะวันตกนั้นไม่ได้มีเพียงสายตระกูลเดียว ได้แก่ การเน้นปัจเจกชน การเน้นสิทธิเสรีภาพและการเน้นเศรษฐกิจระบบตลาดเท่านั้น หากแต่มีหลายตระกูล ความคิดตะวันตกบางตระกูลก็โจมตีหรือวิพากษ์วิจารณ์ลัทธิปัจเจกนิยมและลัทธิทุนนิยมด้วย นอกจากนั้น ความคิดตะวันตกยังแตกต่างกันไปตามยุคสมัย ดังนั้น ความคิดตะวันตกที่เราวิพากษ์วิจารณ์โจมตีกันอยู่ในขณะนี้ที่จริงคือความคิดเสรีนิยม ทุนนิยมเป็นหลัก ซึ่งเป็นความคิดที่เกิดขึ้นเมื่อสังคมตะวันตกเข้าสู่ยุคใหม่แล้ว

ยังมีความคิดตะวันตกของยุคสมัยก่อนที่แตกต่างจากยุคปัจจุบัน และความคิดเหล่านี้ในหลายๆ แง่ก็ใกล้กับความคิดตะวันออกในปัจจุบัน เอนกได้กล่าวถึงความคิดตะวันตกในยุคกลางว่า มุ่งเน้นเรื่องชุมชน เรื่องท้องถิ่นและเรื่องสถาบัน ให้ความสำคัญกับสิทธิและอำนาจหน้าที่ของชุมชน เห็นได้ว่า ความคิดตะวันตกในยุคกลาง รัฐและประชาสังคมต้องแบ่งอำนาจ หน้าที่ การงานและความชอบธรรมซึ่งกันและกัน รัฐเป็นเพียงหนึ่งในบรรดาองค์กรที่มีอำนาจ หน้าที่ทางสังคมเกือบจะเท่าเทียมกัน รัฐในยุคกลางของตะวันตกไม่มีอำนาจสาธารณะสมบูรณ์เด็ดขาดที่เรียกกันว่าอำนาจอธิปไตย อย่างรัฐสมัยใหม่ในทุกวันนี้

เอนกเชื่อว่า อันที่จริงในยุคกลางและยุคสมัยใหม่ตอนต้นของยุโรปนั้นมีความคิดเรื่องชุมชนประชาสังคมและรัฐของตะวันตกที่มีอะไรหลายอย่าง ซึ่งพวกเราคนไทยผู้ไม่นิยมความคิดตะวันตก

⁴⁴³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์ (พิมพ์ครั้งที่ 3) (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2558).

ยุคปัจจุบันสามารถศึกษาและเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ และนี่จึงเป็นที่มาของการค้นคว้า และนำเสนอเป็นหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเป็นเนื้อหาของความคิดตะวันตกที่มีใช่ยุคใหม่

เอนกยังเห็นว่า เอกลักษณะของไทยประกาศหนึ่งก็คือ การรับเอาของดีของวัฒนธรรมอื่นๆ มาเสริมสร้างความคิด วัฒนธรรมและการปฏิบัติของตนเองอยู่เสมอ แม้แต่อุดมการณ์ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ดังนั้น เมื่อบรรพบุรุษของเราได้สร้างความเป็นไทยที่วิวัฒน์หรือเปลี่ยนแปลง อยู่เสมอ ด้วยการรับเอาความคิดต่างชาติที่ดีเพื่อปรับใช้นั้น เราในยุคปัจจุบันก็ต้องทำเช่นนี้ต่อไป ดังนั้น หนังสือเล่มนี้เป็นการหยิบยกมุมมองตะวันตกแบบหนึ่ง ในยุคหนึ่ง สายตระกูลหนึ่งขึ้น เพื่อเสนอต่อสังคมไทย แต่ไม่ใช่สายตระกูลที่นิยมศึกษากันในประเทศไทย เป็น *ความคิดตะวันตก ในยุคกลาง ที่เน้นชุมชน ประชาสังคม ท้องถิ่น ตลอดจนสถาบันต่างๆ ของประชาชน*

หนังสือเล่มนี้เป็นการกล่าวถึง “ภาคประชาสังคมในมุมมองตะวันตก” ที่เป็นทฤษฎี และประวัติศาสตร์ ซึ่งเอนกให้ความสนใจในขณะนั้น ด้วยการเล่าถึงหนังสือ 4 เล่มที่เอนกได้อ่าน และได้นำเสนอความคิดเห็นบางประการ เพื่อนำไปปรับใช้กับปัญหาของสังคมไทยและรัฐไทย

หนังสือเล่มแรก ชื่อ “*To Empower People*” (ให้อำนาจแก่ประชาชน) มีผู้แต่งสืบทว่าคน โดยมีบรรณาธิการเรียบเรียง คือ ไมเคิล โนแวก (Michael Novak) หนังสือเล่มนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อเฉลิมฉลองอายุ 20 ปีของหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่เขียนโดย ปีเตอร์ เบอร์กอร์ (Peter L. Berger) และริชาร์ด นิวเฮาส์ (Richard John Neuhaus) ที่ใช้ชื่อว่า *To Empower people* เช่นกัน

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกสนใจความคิดของเบอร์กอร์และนิวเฮาส์ ซึ่งทั้งสองเป็นสายอนุรักษนิยม ที่เขียนถึง “*ประชาสังคม (Civil Society)*” แต่เรียกว่าเป็น “*องค์กรหรือโครงสร้างที่เป็นสื่อกลาง ยึดโยงระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐเข้าด้วยกัน (Mediating Structure)*” ซึ่งหมายถึง ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ละแวกบ้าน โบสถ์และองค์กรสาธารณกุศลต่างๆ โดยรัฐที่ตั้นนั้นต้องเสริมสร้างให้องค์กรที่เป็นสื่ออยู่ตรงกลางนั้นเข้มแข็งและรัฐต้องพยายามอาศัยหรือร่วมมือกับองค์กรที่เป็นสื่อระหว่างรัฐกับปัจเจกชนนี้ให้มากที่สุด นอกจากนั้น การเมืองที่ดีของพวกอนุรักษนิยม ได้แก่ *การปล่อยให้มีพหุนิยมให้มากที่สุด มีความแตกต่างหลากหลายกันให้มากที่สุด*

เอนกมีความคิดว่า ประชาชนไทยในปัจจุบันนั้นมักไม่จัดตั้งหรือรวมตัวกันทำการหรือแก้ไข ปัญหาอะไรให้ส่วนรวม แต่มักเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาต่างๆ คนไทยพึ่งตนเองน้อย แต่หันไปพึ่งพาผู้มีอิทธิพล มีบารมี ผู้ใหญ่ผู้โต เมื่อมีปัญหาและต้องการแก้ไขปัญหา ซึ่งก็คือระบบอุปถัมภ์ และเป็นช่องทางที่นำไปสู่การเมืองแบบอุปถัมภ์ การไม่มีประชาสังคม (Civil Society) หรือองค์กรหรือโครงสร้างที่เป็นสื่อกลางยึดโยงระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐเข้าด้วยกัน (Mediating Structure) เป็นปัญหาของการเมืองไทยในปัจจุบัน

เอนกได้ยกบทบาทของคอนอเมริกันในยุคแรกๆ ขึ้น เพื่อชี้ว่า เขาให้คุณค่ากับประชาธิปไตย ในฐานะการปกครองและการแก้ปัญหาส่วนรวม ซึ่งเขาเป็นผู้เข้าไปทำ เข้าไปแก้ปัญหาด้วยตัวเอง

เป็นการรวมตัวกัน เสนอตัวเข้าไปทำอะไรเพื่อส่วนรวม หรือเข้าไปทำร่วมกับรัฐให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เป็นการปกครองของตัวเอง โดยประชาธิปไตยของอเมริกาในอดีตที่มีความเข้มแข็ง เป็นเพราะสังคมของเขาเข้มแข็งและสังคมของเขาพยายามจัดตั้งกันเองขึ้นเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ มากมาย ดังนั้น เอนกมองว่า ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งต้องมีภาคสังคมที่เข้มแข็งด้วย

เอนกเห็นว่า เมืองไทยเราขาดความคิดเรื่อง *ประชาธิปไตยที่หมายถึงสังคมนำรัฐ* สังคมต้องบอกรัฐว่าต้องการอะไรและอยากไปทางไหน โดยประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมต้องไม่มีรัฐที่ใหญ่เกินไป เข้มแข็งเกินไป หรือมีบทบาทมากเกินไป รัฐต้องต้อนรับให้ประชาสังคมเข้าร่วมทำหรือเข้าชี้้นำการทำงานของรัฐบาล ซึ่งประเทศไทยเราขาดความคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบนี้ ซึ่งก็คือ การปกครองของเราเอง ที่เราต้องภาคภูมิใจและตระหนักในหน้าที่และภารกิจที่จะเข้าไปทำอะไรด้วยตนเอง หรือทำอะไรให้ส่วนรวมด้วยตนเอง ส่วนรัฐประชาธิปไตยที่ดีต้องยินดีเปิดทางให้ประชาสังคมเข้ามาร่วมทำงาน ร่วมแก้ไขปัญหา หรือแนะนำว่ารัฐควรเดินไปในทิศทางใด ความเข้มแข็งของประชาธิปไตยอยู่ที่ประชาสังคมอยากปกครองตัวเอง และเข้ามาปกครองตนเองมากที่สุด โดยรัฐเปิดโอกาสให้ ทั้งนี้ ในระบบการเมืองที่อาศัยเสียงประชาชนตัดสินนั้น ประชาชนต้องเห็นความจำเป็นในการสร้างประชาสังคมและให้ประชาสังคมเข้าไปทำการแทนรัฐให้มากขึ้นด้วย โดยเราจะให้การศึกษากับประชาชนเพื่อให้ประชาชนให้การสนับสนุนประชาสังคม

สรุปได้ว่า ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้ให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับประชาสังคมที่มีความเป็นพหุนิยม มีความแตกต่างหลากหลาย ภาคสังคมที่เข้มแข็ง สังคมนำรัฐ ให้ความสำคัญกับการปกครองของตัวเองของภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตย และรัฐต้องลดขนาดและบทบาทลง

หนังสือเล่มที่สอง ชื่อ *“The Quest for the Community”* (เสาะแสวงหาชุมชน) เขียนโดย โรเบิร์ต นิสเบต (Robert A. Nisbet) ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2496 เอนกมีความสนใจในงานของนิสเบต เพราะเขาสนใจเรื่อง *“การเมืองพหุนิยมและเรื่องประชาสังคม”* นิสเบตเป็นนักคิดผู้รู้ถึงประวัติความคิดพหุนิยม ซึ่งปัจจุบันเกี่ยวโยงไปถึงความคิดเรื่องประชาสังคมและความคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนหรือชุมชนาธิปไตย

เอนกเป็นผู้สนใจเรื่อง *สังคม ประชาสังคมและภาคเอกชน* มากกว่าเรื่องของรัฐ โดยสนใจในฐานะที่ภาคเอกชน ภาคสังคมเป็นพลังนอกระบบราชการและมีบทบาทในการกำหนดนโยบายของรัฐหรือราชการในเรื่องเศรษฐกิจและธุรกิจ มุมมองหลักที่เอนกมององค์กรเหล่านี้คือ องค์กรเหล่านี้ได้พยายามกำหนดนโยบายรัฐในรูปแบบและวิธีการต่างๆ อย่างไร โดยเอนกได้ใช้ความคิดเรื่อง *“พหุนิยมสมัยใหม่”* ในการมองคำถามนี้

พหุนิยมสมัยใหม่มีใจความสำคัญว่า *“ถ้าจะเข้าใจรัฐและการเมืองได้ดีที่สุด ต้องศึกษาว่ากลุ่มหรือกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ในสังคมอันอยู่นอกรัฐ อยู่นอกระบบราชการ ได้กระทำการชักชวนเรียกร้อง กัดคั้นหรือประท้วงรัฐและระบบราชการให้มันนโยบายอะไรออกมา หรือให้ยกเลิกนโยบาย*

เก่าๆ อะไรบ้าง และอย่างไร กล่าวคือ การเมืองนั้นถูกกำหนดโดยกลุ่มผลประโยชน์เป็นหลักอย่างไร เอนกมองว่า พหุนิยมสมัยใหม่เป็นทฤษฎีที่จะทำให้เขาเข้าใจ การสร้างองค์กรหรือพลังที่อยู่นอก ภาครัฐ ซึ่งเอนกเรียกว่า ประชาสังคม โดยพหุนิยมเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม

เอนกได้อ้างถึงประวัติศาสตร์และเห็นพ้องว่า ในยุคใหม่นั้นมีเพียงรัฐและปัจเจกชนเท่านั้นที่มี ตัวตนทางกฎหมาย ซึ่งประเด็นที่พวกอนุรักษนิยมต่อต้านอำนาจรัฐใหม่หรืออำนาจรัฐประชาธิปไตย เพราะได้ทำลายสังคมลงและทำให้คนหรือประชาชนเป็นปัจเจกชนแต่อย่างเดียว ส่วนรัฐมีอำนาจ หน้าที่ และบทบาทแทนที่องค์กรต่างๆ ของสังคมยิ่งขึ้น รัฐสมัยใหม่ยิ่งใหญ่อีกมีอำนาจล้นพ้น ยิ่งเกี่ยวกับชีวิต ของปัจเจกชนอย่างไม่เคยมีมาก่อนในนามของเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ ซึ่งเป็นอันตราย

เอนกเชื่อว่า สำหรับประเทศไทย รัฐนิยมไม่ใช่ของใหม่ แต่การค้นหาลังหรือองค์กร ทางสังคมและภาคเอกชนซึ่งอยู่นอกรัฐและระบบราชการต่างหากที่สำคัญกว่า หากประชาสังคม หรือภาคธุรกิจเอกชนเติบโตใหญ่เข้มแข็งขึ้น มีความชอบธรรมยิ่งขึ้น และมีบทบาทต่อส่วนรวมยิ่งขึ้น นับเป็นสิ่งใหม่ของประเทศไทยและเป็นความก้าวหน้าของเมืองไทย ดังนั้น เห็นได้ว่า เอนกสนใจ การเกิดขึ้นของพลังหรือองค์กรทางสังคมและภาคเอกชน ซึ่งอยู่นอกรัฐและระบบราชการ ได้แก่ ภาคประชาสังคมหรือภาคธุรกิจเอกชน ในประเทศไทย

เอนกมองว่า ปัจจุบัน ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยดูเหมือนว่าจะลืมเรื่องการช่วยเหลือ ตัวเอง การรวมกันเป็นกลุ่มและเรื่องของส่วนรวมที่ไม่ใช่ของรัฐไปแล้ว ซึ่งในอดีตประเทศไทยเคยมีสังคม ที่ประชาชนช่วยเหลือตัวเองเช่นกัน ดังนั้น ในโลกยุคใหม่ เราต้องรื้อฟื้นองค์กรและชุมชนเครือข่าย ภาคสังคม เช่น ชุมชน ประชาคมและประชาสังคมต่างๆ ขึ้น นั่นคือการกลับไปสู่โลกในยุคก่อนปฏิวัติ ฝรั่งเศส ได้แก่ ในยุคกลาง ที่รัฐกับองค์กร หรือสังกัด หรือสถาบันทางสังคมอยู่กันแบบพหุนิยม รัฐร่วมกับองค์กรและสถาบันต่างๆ นอกภาครัฐในการดูแลและนำพาประชาชนโดยทั่วไป

เอนกเห็นด้วยว่า อันตรายของรัฐสมัยใหม่หลังการปฏิวัติฝรั่งเศสได้ทำให้รัฐกลายเป็นองค์กร ที่ใหญ่โตขึ้น ทรงอำนาจและผูกขาดการดูแล ปกครอง บริหารในเรื่องของส่วนรวม รัฐและองค์กร หลากหลายในภาคสังคม ซึ่งเคยอยู่กันอย่างพหุนิยมที่มีความหลากหลาย ต่างแบ่งอำนาจ แบ่งหน้าที่ ร่วมกันปกครองและดูแลประชาชน ไม่มีใครเหนือใครอื่นๆ เด็ดขาดอย่างแท้จริงได้หายไป หลังการ ปฏิวัติฝรั่งเศส พหุนิยมก็กลายเป็นสภาพสภาวะเอกนิยมอันเป็นสภาวะที่รัฐมีอำนาจเหนือองค์กร ทางสังคมอย่างสิ้นเชิง นอกจากนั้น ยังทำให้เกิดปัจเจกชน ทำให้ประชาชนที่เคยอยู่ในฐานะสมาชิก ขององค์กร เกาะเกี่ยวผูกพันกับผู้อื่นอย่างเหนียวแน่น ถูกปลดปล่อยจากความยึดเหนี่ยว หรือพันธนาการจากองค์กรเหล่านั้น กลายเป็นอิสระชน เป็นตัวของตัวเอง แต่ในความเป็นจริง อิสระชน เหล่านี้จะกลายเป็นฝูงชนที่โดดเดี่ยว เดี่ยวดายและหิวโหย ถวิลหาความรู้สึกร่วมกัน ถวิลหา ความอบอุ่น ความช่วยเหลือ และไม่ตรีจิตมิตรภาพของชุมชนหรือกลุ่มทางสังคม สภาพฝูงชนเหล่านี้ จะถูกพาไปทำอะไรที่เป็นอันตรายได้ เช่น เกิดเป็นกระบวนการเผด็จการอำนาจนิยมที่ใหญ่โตขึ้นได้

เอนกเห็นว่า ประเด็นที่นิสเบตบรรยายเรื่องรัฐแย่งอำนาจจากสังคมข้างต้นนี้เป็นสิ่งที่เรามากไม่สนใจ เอนกชี้ว่า ประเทศไทยเราเคยมีรัฐพหุนิยมใกล้เคียงกับรัฐพหุนิยมแบบยุคกลางของฝรั่ง แล้วเราก็สร้างรัฐเอกนิยม รัฐที่มีอำนาจอธิปไตยเด็ดขาดชัดเจนแน่นอน เมื่อขึ้นตรงกลางแบบเก่าถูกทำลายไปจากรัฐสมัยใหม่แบบเสรีประชาธิปไตย รัฐสมัยใหม่แบบเสรีประชาธิปไตยก็จะสร้างองค์กร เครือข่าย ชุมชน สมาคม ประชาคมแบบใหม่ขึ้น แต่ขึ้นตรงกลางแบบใหม่นี้รับใช้และเป็นของปัจเจกชน ถูกควบคุมโดยรัฐ ไม่ได้แบ่งอำนาจอธิปไตยของรัฐ และไม่ได้อยู่เหนือหรือบงการปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกในแบบเดิม

เอนกยังได้รับความคิดตามทีนิสเบตได้ชี้ว่า ในการพัฒนาประชาธิปไตย ต้องเห็นว่าการที่รัฐเข้าไปทำอะไรแทนสังคมทั้งหมดไม่ใช่เรื่องดี ประชาชนต้องไม่พอใจในการควบคุมรัฐแค่การลงคะแนนเลือกตั้งเท่านั้น แต่ประชาธิปไตยที่ดีกว่า ต้องมีรัฐที่ถอนตัวออกจากหน้าที่และภารกิจต่างๆ รัฐประชาธิปไตยที่ดีต้องทำงานน้อย ลงเปิดช่องทางและปล่อยโอกาสให้องค์กร ชุมชน เครือข่าย ประชาคมต่างๆ ทำงานโดยตรง และมีอำนาจหน้าที่ให้มากขึ้นในด้านต่างๆ ด้วย โดยรัฐทำหน้าที่เพียงแต่ชี้แนะ กำกับและสนับสนุนเท่านั้น รัฐประชาธิปไตยในยุคใหม่ต้องกลับไปสู่พหุนิยมแบบยุคกลางมากขึ้น ต้องแบ่งอำนาจ หน้าที่และทรัพยากรของรัฐให้กลุ่มและองค์กรต่างๆ ในสังคมให้มากขึ้น เราต้องให้ความสำคัญกับชุมชนและสังคมยิ่งขึ้น เพื่อให้ปัจเจกชนพัฒนาตัวเองได้ดียิ่งขึ้น ท่ามกลางการพัฒนาชุมชนและสังคม

หนังสือเล่มที่สาม ชื่อ “*Politics for People*” (การเมืองเพื่อประชาชน) เขียนโดย เดวิด แมทธิวส์ (David Mathews) เอนกได้กล่าวเปรียบเทียบกับคนไทยในปัจจุบันว่า คนอเมริกันกำลังเบื่อหน่ายและรังเกียจนักการเมืองไม่ต่างจากคนไทย คนอเมริกันส่วนใหญ่เชื่อเช่นเดียวกับคนไทยบางกลุ่มว่า อำนาจทางการเมืองไม่ได้มาโดยคะแนนเสียงที่ชอบธรรม แต่สิ่งที่คนอเมริกันไม่คล้ายคนไทยอยู่ที่พวกเขา กำลังหวังใยในชุมชนและประเทศชาติ กำลังสนใจปัญหาส่วนรวม แม้ว่าในปัจจุบัน พวกเขาจะสนใจการเมืองในระบบเลือกตั้งน้อยลง แต่พวกเขาก็ได้ก่อตั้งหรือสนับสนุนกลุ่มต่างๆ ที่มุ่งชี้ทางออกหรือเข้าร่วมแก้ปัญหาต่างๆ ของส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม ทั้งคนไทยและคนอเมริกันต่างไม่เรียกการร่วมมือกันดูแล ทำประโยชน์ และแก้ปัญหาส่วนรวมของเราเองว่า “การเมือง” แมทธิวส์ซึ่งเป็นผู้เขียนหนังสือเล่มนี้มองว่า บัดนี้เราต้องหันมาทำความเข้าใจการเมืองในความหมายใหม่ ให้เป็น การเมืองในความหมายที่ดี ได้แก่ “การเมืองเพื่อสาธารณกิจของเราเอง” ดังที่ชาวกรีกได้เสนอไว้เมื่อ 2,000 ปีที่แล้ว เราควรรื้อฟื้นและนำมาใช้ในโลกรปัจจุบันยิ่งขึ้น การเมืองในความหมายของกรีกโบราณเป็นการเมืองที่มุ่งให้ทุกคนสนใจ ห่วงใยและเข้าร่วมดูแล แก้ไขปัญหาของบ้านเมืองโดยตรง นั่นคือ การปกครองตนเอง การที่พลเมืองรู้สึกเป็นเจ้าของรัฐ เป็นการเมืองที่ต้องมีคุณธรรมเพื่อส่วนรวมที่กว้างที่สุดเท่าที่จะทำได้

เอนกมองว่า การเมืองแบบกรีกโบราณอาจรื้อฟื้นนำมาใช้ได้ระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะการเมืองสมัยใหม่ต้องเป็นการเมืองแบบผ่านตัวแทนเป็นหลักอยู่ดี เพราะมีภารกิจและการทำงานหลายประเภทที่ใช้

เมื่อสมัครเล่นหรือพลเมืองทั่วไปทำไม่ได้ นอกจากนั้น พลเมืองทุกวันนี้ก็คงไม่ว่างพอ หรือสะดวกพอ หรือมีจิตใจที่หมกมุ่นในเรื่องสาธารณะจนสามารถนั่งประชุมกันได้บ่อยๆ เอนกย้าว่า สิ่งที่เราถือพื้นฐานขึ้นได้ ได้แก่ “จิตใจเรื่องความเป็นเจ้าของรัฐ” โดยเฉพาะรัฐในระดับการปกครองท้องถิ่น ที่ใกล้ชิดและมีผลกระทบต่อประชาชนเอง การที่จะมีจิตใจและความรับผิดชอบเป็นเจ้าของรัฐได้ต้องปลูกฝังค่านิยม หรือคุณค่าเรื่องความเป็นพลเมือง (Citizenship) การเมืองต้องมีความหมายในทางจริยธรรมด้วย กล่าวคือ ต้องฝึกให้กลุ่มฝ่ายต่างๆ มุ่งใช้การเมืองเพื่อเข้าใจตนเอง เข้าใจส่วนรวม เข้าใจความสัมพันธ์ ที่ถูกต้องระหว่างผลประโยชน์และจุดยืนของตนเองกับผลประโยชน์และจุดยืนของส่วนรวม ส่วนรวมกับส่วนตัวต้องไปด้วยกัน ประสานกัน มิใช่เอาแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนั้น การเมืองน่าจะหมายถึง การเป็นเจ้าของ ด้วย ประชาชนต้องไม่เป็นผู้บริโภคทางการเมืองเท่านั้น แต่ประชาชนน่าจะต้องเป็นผู้ผลิตทางการเมืองด้วย

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกสนใจการเมืองของอเมริกาตามที่แมทธิวส์ชี้ว่า สำหรับอเมริกาแล้ว ประชาสังคมหรือภาคสังคมเป็นผู้ให้กำเนิดรัฐตั้งแต่ต้น ดังนั้น อเมริกาต้องไม่ลืมประเพณีการเมือง ซึ่งถือเอาการเป็นเจ้าของบ้านเมืองร่วมกัน การมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองให้มากที่สุด และการร่วมมือร่วมใจแก้ไขปัญหาให้บ้านเมือง

ในยุคอาณานิคมของอเมริกา การก่อตัวเป็นองค์กรรัฐของชาวอาณานิคมที่น่าสนใจ เพราะมันเกิดจากชุมชนหรือภาคสังคมร่วมกันก่อตั้งรัฐขึ้นอย่างชัดเจน โดยมีประเพณีที่เรียกว่า ประชุมชาวเมืองทั้งเมือง เพื่อแก้ปัญหาส่วนรวม ขณะที่ยังไม่มีรูปแบบการปกครองหรือยังไม่มีอำนาจรัฐ และองค์กรของรัฐมากำกับดูแลชัดเจน ชาวอาณานิคมในยุคแรกๆ จึงมุ่งสร้างการเมืองแบบร่วมกันเป็นเจ้าของ ร่วมกันแก้ปัญหา ชาวอาณานิคมจะปกครองตนเองโดยใช้ประชาสังคมเป็นหลัก การที่ประชาสังคมค่อยๆ สร้างรัฐขึ้นเป็นกรณีที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ที่ประชาสังคมชั้นนำและสร้างรัฐในยุคอาณานิคมของอเมริกา ศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่มลรัฐและเมืองต่างๆ และการสร้างสหรัฐอเมริกาหลังสงครามเอกราชสิ้นสุดลง รัฐท้องถิ่นร่วมกันสร้างรัฐระดับชาติขึ้น ในระยะแรก การที่รัฐอเมริกามีการกระจายศูนย์เป็นอย่างยิ่ง เป็นเหตุผลที่ช่วยสนับสนุนการปกครองแบบที่ประชาสังคมปกครองตัวเองได้เป็นอย่างดี

เอนกกล่าวว่า ความคิดเรื่องการเมืองแบบพันธสัญญาของพลเมืองที่ชาวอาณานิคมนำไปสู่ดินแดนใหม่นั้น ความจริงก็เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการเมืองในยุโรปนับแต่ปลายยุคกลางที่รับเอามรดกของกรีกและโรมันไปใช้ ในยุคกรีกโบราณเมื่อ 2,000 กว่าปีที่แล้ว คำว่า การเมือง หมายถึง เฉพาะการรวมตัวกันปกครองตนเอง แก้ไขปัญหาของส่วนรวมด้วยพลเมืองด้วยกันเองในเมืองหรือนครซึ่งเป็นเขตอำนาจรัฐอิสระเท่านั้น

จากหนังสือเล่มนี้ เอนกได้อ้างถึง นักปราชญ์ใหญ่ของกรีก รวมทั้งเพลโตและอริสโตเติล ที่มีความเห็นว่า รัฐที่ดีที่สุด ได้แก่ “รัฐแบบผสม” (Mixed Polity) ที่มีทั้งประชาธิปไตย คณาธิปไตย

และเอกราชไปโดยรวมอยู่ในตัว ประชาธิปไตยในรัฐแบบผสมนั้นแสดงออกที่การมี “สภาพลเมือง” ซึ่งพลเมืองชั้นล่างหรือพลเมืองทุกชนชั้นมีส่วนร่วม คณาธิปไตยในรัฐแบบผสมแสดงออกที่การมี “พฤฒิสภา” ซึ่งเป็นสภาเฉพาะของผู้ดีหรือคนชั้นสูงโดยเฉพาะ ส่วนเอกราชไปโดยภายในรัฐแบบผสมแสดงออกที่ “ผู้ปกครองฝ่ายบริหารสูงสุด” ซึ่งมีอำนาจเป็นอิสระจากสภาทั้งสอง โดยผู้ปกครองฝ่ายบริหารสูงสุดนี้มักจะมีคนเดียว อาจเป็นกษัตริย์ จักรพรรดิหรือสามัญชนก็ได้

เมื่ออาณาจักรโรมันเรื่องอำนาจก็รับเอาแนวคิดของกรีกเรื่องรัฐแบบผสมไปใช้ รวมทั้งได้ย้าให้พลเมืองทุกชนชั้นมีส่วนร่วมในการปกครอง พวกโรมันรับเอาความคิดเรื่อง *การเมืองคือคุณธรรม (Virtue)* เพื่อส่วนรวมของพวกกรีกไปใช้ และเพิ่มความคิดเรื่อง *ความรักบ้านเมือง (Patriotism)* และเสียสละให้บ้านเมือง แต่พวกโรมันมักจะเรียกการปกครองแบบผสมนี้ว่า *The Republic* ซึ่งอาจแปลได้ว่า *สาธารณรัฐ เป็นการปกครองที่ถือเอาผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง หรือเป็นการปกครองของพวกเราซึ่งเป็นพลเมืองด้วยกันเอง*

ยุโรปในปลายยุคกลางและยุคเรอเนสซองส์ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 12 – 16 ความคิด Republic พื้นตัวขึ้นอย่างเด่นชัดอีกครั้ง คู่กับการเกิดเมืองอิสระของชนชั้นกลางในอิตาลีและยุโรปตอนเหนือขึ้นเป็นจำนวนมาก แนวคิด Republic เรียกกันว่า *Civil Republicanism* แปลว่า *เป็นการปกครองที่เน้นสาธารณกิจ โดยมีคุณธรรมของพลเมืองเป็นเครื่องชี้นำ*

จากนั้น เอนกได้กล่าวถึง *แนวคิดสาธารณรัฐที่เน้นการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของพลเมือง (Civic Republicanism)* ของเมืองอิสระแห่งปลายยุคกลางและยุคเรอเนสซองส์ ที่มีนักคิดหรือนักปราชญ์จำนวนหนึ่งเสนอให้เมืองอิสระเน้นการสร้างพลเมืองให้มีคุณธรรมเพื่อส่วนรวม (Civic Virtue) และทำให้พลเมืองปลอดจากจิตใจที่เห็นแก่ตัว ไม่ฝักใฝ่แต่ประโยชน์เฉพาะคน เฉพาะส่วน ไม่หลงใหลแต่ความสุข ผลประโยชน์ทางวัตถุอย่างเดียว โดยนักคิดแห่งยุโรปในระยะนั้นได้หยิบยืม รื้อฟื้นหรือดัดแปลงจากความคิดเรื่องรัฐแบบผสม (Mixed Polity) หรือความคิดเรื่องรัฐที่ประชาชนยึดเอาสาธารณประโยชน์หรือสาธารณกิจเป็นสำคัญ (The Republic) ของโรมันในอดีต เอนกได้ย้าว่า จุดหลักของเมืองอิสระคือ การให้พลเมืองรู้สึกเป็นเจ้าของรัฐ และเข้ามาร่วมกันปกครองตนเอง ให้รัฐและประชาสังคมโยงโยไกลชิดกัน

จากแนวคิดสาธารณรัฐที่เน้นการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของพลเมือง (Civic Republicanism) ทำให้เอนกเห็นว่า ในประเทศไทย พลเมืองที่มีจิตใจเพื่อส่วนรวมต้องเร่งสร้างประชาสังคมและขยายบทบาทของประชาสังคม พลเมืองไทยรุ่นใหม่ต้องพึ่งตนเองและรับผิดชอบต่อส่วนรวมยิ่งขึ้น โดยทำงานผ่านประชาสังคม ทั้งนี้ ต้องเรียกร้องรัฐให้น้อยลง โทษหรือตีรณน้อยลง แต่ต้องกดดันหรือชักชวนให้รัฐลดอำนาจ ลดบทบาทหน้าที่ลง พร้อมกับกดดันและเชิญชวนให้รัฐร่วมสร้างประชาสังคมและสนับสนุนการสร้างพลเมืองให้เกิดขึ้น นอกจากนั้น เราต้องทำให้ประชาสังคมซึ่งมีความคิดแบบสาธารณรัฐทำการแทนรัฐยิ่งขึ้น ให้ประชาสังคมร่วมกับรัฐ

ทำการมีส่วนร่วม สำหรับนโยบายรัฐหรือนโยบายสาธารณะ ต้องเป็นการกระทำโดยรัฐร่วมกับสังคม รัฐกับประชาสังคมร่วมกันแก้ปัญหาส่วนรวม เรื่องของส่วนรวมต้องไม่แก้ไขด้วยรัฐบาลฝ่ายเดียว

สำหรับการสร้างพลเมืองหรือการให้การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง เอนกเห็นว่า ต้องทำโดยประชาสังคมเป็นสำคัญ รัฐต้องมีงบประมาณให้และต้องสนับสนุนให้ประชาสังคมทำ แต่รัฐต้องไม่ทำด้วยตัวเอง การจัดการศึกษาในลักษณะนี้ต้องเป็นอิสระ และเราควรเร่งสร้างความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนชาวไทย

หนังสือเล่มสุดท้ายที่เอนกได้อ่านและเขียนถึง ชื่อ “*The Dance with Community*” (เรียงรายไปกับชุมชน) ซึ่งเขียนโดย ศาสตราจารย์โรเบิร์ต บูธ ฟาวเลอร์ (Robert Booth Fowler) แห่งมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-แมดิสัน ตีพิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. 1991 หนังสือเล่มนี้เป็นการเล่าให้เห็นภาพรวมของการถกเถียงในวงวิชาการอเมริกันระหว่างปีค.ศ. 1960-1990 ในเรื่อง “ชุมชนหรือประชาคม” (Community) โดยฟาวเลอร์ได้นำเสนอแนวการศึกษา (Approaches) และความหมายของชุมชนหรือประชาคม (Community) ที่แตกต่างกัน 6 แนว ในหมู่ปัญญาชนอเมริกัน ได้แก่

แนวทางที่ 1 แนวประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy)

แนวทางที่ 2 พวกประชาธิปไตยแบบสาธารณนิยม (Republicanism)

แนวทางที่ 3 พวกที่เน้นฟื้นฟูสถาบันดั้งเดิม อันมีลักษณะนอกภาครัฐและไม่เป็นทางการ

แนวทางที่ 4 พวกที่เน้นเรื่องการสร้างจิตสำนึกและการสร้างองค์กรเพื่อนำไปสู่การเกิดชุมชนและประชาคมระดับโลก

แนวทางที่ 5 พวกที่เน้นย้ำถึงการสร้างชุมชนและประชาคมทางศาสนา

แนวทางที่ 6 กลุ่มที่ฟาวเลอร์เรียกว่า นักทฤษฎีชุมชนประชาคมแบบเอ็กซิสเตนเชียลลิสม์ (Existentialism)

ในหนังสือเล่มนี้ไม่ปรากฏความคิดทางการเมืองของเอนกอย่างชัดเจน แต่ที่เห็นได้คือเขาสนใจเรื่อง “ชุมชนหรือประชาคม” (Community) ในปัจจุบันของอเมริกา และหนังสือเล่มนี้ก็เป็นฐานคิดหนึ่งในเรื่องชุมชนหรือประชาคมของเอนก ซึ่งงานเขียนหลังจากนี้จะเห็นว่า เอนกมองและให้ความสำคัญกับชุมชนหรือประชาคมอย่างไร

สำหรับบทสรุปความคิดทางการเมืองของหนังสือเรื่อง “อ่านและสอนที่ จอห์นส์ ฮอปกินส์: ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก” เป็นการกล่าวถึง “ภาคประชาสังคมในมุมมองตะวันตก” ที่เป็นทฤษฎีและประวัติศาสตร์ ผ่านการเล่าถึงหนังสือ 4 เล่ม ที่เอนกได้อ่านและได้นำเสนอความคิดเห็นบางประการเพื่อนำไปปรับใช้กับปัญหาของรัฐและสังคมไทย

จากหนังสือเล่มนี้ ทำให้เห็นว่า เอนกให้ความสนใจกับองค์ความรู้ ชุดความคิดและประเด็นต่างๆ เพื่อนำไปปรับใช้ให้เป็นประโยชน์กับประชาธิปไตยไทย ดังนี้

1. บทบาทของ *ประชาสังคม (Civil Society)* หรือองค์กรหรือโครงสร้างที่เป็นสื่อกลางยึดโยงระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐเข้าด้วยกัน (*Mediating Structure*) ตามความคิดของสายอนุรักษนิยม ซึ่งหมายถึง ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ละแวกบ้าน โบสถ์และองค์กรสาธารณกุศลต่างๆ ที่มีความเป็นพหุนิยม มีความแตกต่างหลากหลายกันให้มากที่สุด

2. ภาคสังคมที่เข้มแข็ง ประชาธิปไตยที่สังคมนำรัฐ

3. ประชาธิปไตยที่เป็น “การปกครองของตนเอง” ของประชาชนทั่วไป จากการที่เอนกสนใจศึกษาปรัชญาการเมือง รวมทั้งเรื่องประชาธิปไตยในสมัยโบราณที่เป็นการปกครองของตนเอง

4. การลดอำนาจ ขนาดและบทบาทของรัฐลง และเพิ่มอำนาจให้ประชาชน การเมืองเรื่องประชาสังคม สังคมและภาคเอกชน รวมถึงวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งทั้งหมดอยู่นอกรัฐและนอกระบบราชการ

5. ความคิดเรื่อง *พหุนิยมสมัยใหม่* การแบ่งอำนาจของรัฐให้กลับคือสู่กลุ่มและองค์กรต่างๆ ภาคสังคม องค์กรทางสังคมต่างๆ นอกภาครัฐ อย่างในยุคกลางก่อนการปฏิวัติประชาธิปไตยในฝรั่งเศส

6. *การเมืองของชาวกรีกโบราณ* ที่ได้เสนอไว้เมื่อ 2,500 ปีที่แล้ว ซึ่งเราควรรื้อฟื้นและนำมาใช้ในโลกรปัจจุบันยิ่งขึ้น แม้ว่าการเมืองสมัยใหม่ต้องเป็นการเมืองแบบผ่านตัวแทนเป็นหลักก็ตาม ซึ่งการเมืองของชาวกรีก หมายถึง การเมืองที่มุ่งให้ทุกคนสนใจ ห่วงใย เข้าร่วมดูแล แก้ไขงานหรือปัญหาของบ้านเมืองส่วนรวมโดยตรง นั่นคือ “การปกครองตนเอง” ตลอดจนการที่พลเมืองมีความรู้สึกเป็นเจ้าของรัฐ รวมทั้งเป็นการเมืองที่ต้องมีคุณธรรมเพื่อส่วนรวม

7. *แนวคิดสาธารณรัฐที่เน้นการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของพลเมือง (Civic Republicanism)* ของเมืองอิสระแห่งปลายยุคกลางและยุคเรอเนซองส์ และ *การสร้างพลเมืองให้มีคุณธรรมเพื่อส่วนรวม (Civic Virtue)* ที่ต้องเร่งสร้างประชาสังคมและขยายบทบาทของประชาสังคม สร้างและทำให้พลเมืองพึ่งตนเองและรับผิดชอบต่อส่วนรวมยิ่งขึ้น ในขณะที่เรียกร้องรัฐให้น้อยลง และต้องกดดันให้รัฐลดอำนาจ บทบาทและหน้าที่ลง ให้ประชาสังคมซึ่งมีความคิดแบบสาธารณรัฐทำการแทนรัฐยิ่งขึ้น หรือให้ประชาสังคมร่วมกับรัฐทำการให้ส่วนรวม

8. การเร่งสร้างความเป็นพลเมือง ที่เน้นคุณธรรมและความรับผิดชอบเพื่อส่วนรวมให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนชาวไทยโดยต้องการศึกษา ซึ่งทำโดยภาคประชาสังคม

9. บทบาทของ *ชุมชนหรือประชาคม (Community)* ในปัจจุบันของอเมริกา

นอกจากนั้น ในหนังสือเล่มนี้ เอนกยังได้อ้างถึงแนวคิดของนักปราชญ์ใหญ่ของกรีก รวมทั้งเพลโตและอริสโตเติล ในเรื่อง รัฐที่ดีที่สุด ได้แก่ “รัฐแบบผสม” (*Mixed Polity*) ที่มีทั้งประชาธิปไตย ความเป็นประชาธิปไตยและเอกราชไปโดยรวมอยู่ในตัว

ในขณะนี้ เอนกได้ย้ายความสนใจทางวิชาการจากเรื่องกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ชนชั้นกลาง นักธุรกิจและระบอบประชาธิปไตยตัวแทน ไปเน้นที่เรื่องดังกล่าวข้างต้น โดยเอนกมองว่าเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตยในระดับชาติ

5) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “ประชาธิปไตย “โดยประชาชน”: แง่คิดบางประการเพื่อนำเสนอต่อ อสม.” (พ.ศ. 2542)⁴⁴⁴

หนังสือเล่มนี้เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2542 หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบของประชาธิปไตยที่หลากหลายกว่าในอดีต ในขณะนั้น เอนกยังคงมีบทบาทหลักเป็นอาจารย์ประจำในมหาวิทยาลัยและเป็นคณบดีของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมทั้งยังช่วยงานทางการเมืองอยู่บ้าง หนังสือเล่มนี้ เอนกต้องการนำเสนอแง่คิดบางประการเกี่ยวกับประชาธิปไตยแก่อาสาสมัครสาธารณสุข

ความหมายของประชาธิปไตยของเอนกจากหนังสือเล่มนี้ เขาได้ให้ความสำคัญกับ “การปกครองโดยประชาชน” กว่าเพื่อประชาชน เพราะว่าความหมายดั้งเดิมของประชาธิปไตยโบราณนั้นมาจาก การปกครองตนเอง หัวใจของประชาธิปไตย คือ ต้องทำโดยประชาชน และการปฏิรูประบอบประชาธิปไตย คือ ทำให้การทำอะไรโดยประชาชนเป็นไปเพื่อประชาชนจริงๆ ให้มากขึ้น เอนกจึงให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับรูปแบบ “ประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)”

ตามนัยนี้ เห็นได้ว่า เอนกได้รับอิทธิพลทางความคิดจากปรัชญาการเมืองการปกครองของกรีกโบราณที่ต้องการให้ประชาชนทำอะไรด้วยตัวเอง “การปกครองตนเอง” เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของประชาธิปไตย ดังนั้น การเป็นมนุษย์การเมืองหรือเป็นมนุษย์ที่ทำงานให้เมืองเป็นคุณธรรมสูงสุด แต่ทว่าความสนใจและห่วงใยส่วนรวมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างอัตโนมัติกับมนุษย์ แต่ต้องให้การศึกษาทางการเมืองอยู่ตลอด เรียกว่า Civic Education คือการให้การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองให้ประชาชน หรือเป็นการสร้างคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมือง (Civic Virtue)

สำหรับประเทศไทย การสร้างระบอบประชาธิปไตย ต้องทำให้การเมืองคือเรื่องของการรวมกันทำประโยชน์ให้ส่วนรวม ให้เสียสละเพื่อส่วนรวม ฉะนั้น การสอน Civic Education จึงมีความสำคัญ โดยต้องเริ่มสร้างที่ ระดับการปกครองท้องถิ่น ต้องสอนให้ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน เจ้าของท้องถิ่นหรือเจ้าของส่วนรวม จึงเกิดเป็นการปกครองตนเองที่ดีได้

⁴⁴⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาธิปไตย “โดยประชาชน”: แง่คิดบางประการเพื่อนำเสนอต่อ อสม. (ขอนแก่น: ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนากิจการสาธารณสุขมูลฐาน, 2542).

เป็นการพึ่งตนเอง และเมื่อการปกครองท้องถิ่นเป็นการปกครองที่ประชาชนปกครองตนเอง และประชาชนรู้สึกว่าการปกครองนั้นเป็นของเราเอง จะทำให้เกิดระบอบประชาธิปไตยที่เป็นจริงขึ้น

6) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “การเมืองของพลเมือง: สู่สหธรรมใหม่” (พ.ศ. 2543)⁴⁴⁵

หนังสือเล่มนี้เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2543 หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งรัฐธรรมนูญดังกล่าวนับเป็นส่วนสำคัญในการปฏิรูปการเมืองครั้งสำคัญของไทย แต่ยังไม่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ในขณะนั้น เอนก ยังคงบทบาทหลักเป็นอาจารย์และนักวิชาการในมหาวิทยาลัย ยังไม่ได้เป็นนักการเมืองเต็มตัว แม้ว่าเขาได้เริ่มช่วยงานทางการเมืองเป็นเวลาหลายปีแล้ว หนังสือเล่มนี้เป็นการรวมบทความที่เอนกได้เขียนไว้และตีพิมพ์ ณ ที่ต่างๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2540 – 2542 เป็นจำนวน 4 บทความ

วัตถุประสงค์ของหนังสือเล่มนี้ เอนกต้องการจะให้ผู้อ่านได้เข้าใจว่า การเมืองของพลเมืองหมายถึงอะไร และต่างจากการเมืองของข้าราชการและนักการเมืองอย่างไร รวมทั้งประชาธิปไตยที่มีการเมืองของพลเมืองแตกต่างจากประชาธิปไตยที่อาศัยแต่การเลือกตั้งอย่างไร นอกจากนี้ ยังเสนอความคิดเรื่องการปฏิรูปการเมืองที่สำคัญไปกว่าการมีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ได้แก่ ความคิดเรื่องการสนับสนุนให้ประชาชนจัดตั้งรวมกลุ่มกันเป็นประชาสังคมแล้วปกครอง ดูแลตนเอง แก้ไขปัญหาของส่วนรวมด้วยตัวเองให้มากขึ้น โดยเอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยที่เน้นการเมืองของพลเมืองจะทำได้ง่ายและเห็นผลที่เห็นได้ชัดเจนต้องเริ่มจากการทำที่การปกครองในระดับท้องถิ่น หมายความว่า เราต้องสร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นการเมืองของพลเมือง ประชาชนปกครอง ดูแลกันเองแก้ปัญหาในพื้นที่กันเอง มิใช่ทำการเมืองในระดับท้องถิ่นให้เหมือนกับการเมืองในระดับชาติที่เน้นการเมืองโดยแบบมีตัวแทน

ดังนั้น จุดสนใจหลักของเอนกในหนังสือเล่มนี้อยู่ที่ “บทบาททางการเมืองของพลเมือง” ซึ่งก็คือ ประชาชนทั่วไปในการปกครองตัวเอง และเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในระดับชาติต่อไป

1) บทความเรื่อง *อนุทินการเดินทางของความคิด: จาก “รัฐ” สู่อารยสังคม* และ “พลเมือง” เป็นการตอกย้ำว่า ความสนใจทางวิชาการในประเด็นทางรัฐศาสตร์ของเอนก ขณะเรียนหนังสืออยู่ที่สหรัฐอเมริกาขึ้นอยู่กับแนวคิดเรื่อง “สังคม” ในทางการเมือง หมายถึง ภาคประชาชนหรือภาคเอกชนที่ไม่ใช่ส่วนของรัฐ การที่สังคมของโลกที่สามกำลังเติบโต ขยายตัว และเป็นอิสระจากรัฐยิ่งขึ้น ซึ่งเขามองว่าเป็นเรื่องที่ดี เมื่อเอนกกลับมาทำงานที่เมืองไทย สิ่งเอนก

⁴⁴⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, *การเมืองของพลเมือง: สู่สหธรรมใหม่* (พิมพ์ครั้งที่ 6) (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556).

ยังครุ่นคิดคือ ทำอย่างไรให้ชาวชนบทหลุดจากการขายเสียงหรือหลุดจากพันธนาการของระบบอุปถัมภ์ ในการหาทางออกของปัญหานี้ เอนกได้ศึกษาแนวทางรัฐธรรมนูญนิยมของนักกฎหมายมหาชน ซึ่งเอนกมีความคิดคล้ายกับแนวทางของกลุ่มนี้ที่เห็นว่า สถาบันสิ่งแวดล้อมกำหนดพฤติกรรมของนักรบการเมือง ข้าราชการและประชาชน พฤติกรรมทางการเมืองที่ไม่ถูกทำนองคลองธรรมเกิดจากกติกากฎหมายและสถาบันการเมือง ดังนั้น ภารกิจของการปฏิรูปการเมือง ได้แก่ การรื้อสร้างปรับเปลี่ยนรัฐธรรมนูญเพื่อให้เกิดโครงสร้าง กติกาและสถาบันที่ออกแบบใหม่ เพื่อชักนำให้เกิดพฤติกรรมและทัศนคติที่พึงประสงค์ ที่ถูกต้องและจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของระบอบประชาธิปไตยของนักรบการเมือง ข้าราชการและประชาชน แต่เอนกมีความคิดเพิ่มเติมในเรื่องการกระจายอำนาจและการปฏิรูประบบราชการ และเรื่องการสร้าง “สังคมที่เป็นประชาธิปไตย”

นอกจากนั้น เอนกเห็นด้วยกับแนวคิดของงานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน แต่เขาก็แย้งว่า กลุ่มนี้เน้น “อดีต” “ชนบท” และ “ความเป็นไทย” เป็นทางออกมากเกินไป การฟื้นฟูความคิดและประสบการณ์แบบไทยๆ อย่างเดียวเพื่อจัดการกับวิกฤตต่างๆ ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะความคิดและประสบการณ์แบบไทยๆ เป็นจิตสำนึกหรือบทสรุปของสังคมเกษตรกรรม แต่ปัญหาจำนวนมากที่เรากำลังขบคิดกันอยู่เป็นปัญหาของสังคมเมืองและสังคมสมัยใหม่ที่เป็นสังคมอุตสาหกรรม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหยิบยืมความคิดตะวันตก ความคิดต่างชาติและความคิดของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ด้วย โดยเอนกมองว่า ต้องรังสรรค์ความคิดสมัยใหม่ให้มีความเป็นไทย หรือสร้างความคิดไทยที่เป็นความคิดที่สอดคล้องและรับใช้สังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมสมัยใหม่ให้ได้มากขึ้น ส่วนเมืองก็ไม่ใช้สิ่งที่เลวร้าย การปกครองเมืองเป็นโรงเรียนฝึกหัดประชาธิปไตยให้ประชาชนได้ เราสามารถทำให้เมืองและชีวิตสมัยใหม่มีความสุขได้ สิ่งที่เอนกได้รับแนวคิดของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนคือ “ความคิดเรื่องชุมชน” ที่เสนอและตอกย้ำให้เขาคิดใหม่ต่อการเมืองไทย การเมืองของกลุ่มนี้ได้เสนอนั้นตรงกันข้ามกับความเป็นจริงในปัจจุบัน คือ เป็นการร่วมคิด ร่วมกันทำ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม เป็นการเมืองเพื่อความสมัคสมานมากกว่าการแข่งขัน หรือแตกแยก เป็นการเมืองเพื่อระดมกายและทรัพยากรในชุมชนเพื่อชุมชน

ส่วนกลุ่มที่เน้นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเห็นว่า ต้องมีประชาธิปไตยโดยตรงของประชาชนบ้าง เอนกมองว่า ประชาธิปไตยโดยตรงนั้นดี เป็นครูทางการเมืองเป็นโรงเรียนประชาธิปไตย ทำให้บทบาทของประชาชนไม่สิ้นสุดลงหลังการเลือกตั้ง แต่ประชาชนต้องเห็นปัญหาให้ทั่วด้าน ต้องเห็นภาพรวม และต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมด้วย

นอกจากนั้น เอนกยังได้ศึกษาและรับเอาความคิดของแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษไปใช้ในการแก้ปัญหาประชาธิปไตยไทย เอนกสนใจนักคิดอย่างนิสเบต (Robert Nisbet) ซึ่งเป็นพหุนิยมแบบอังกฤษที่ได้มองย้อนไปหาของดีในอดีตของยุคกลางในตะวันตก และพยายามรื้อฟื้นสถาบันในอดีต กลุ่ม ชุมชนและสถาบันทางสังคมมารับใช้ปัญหาในปัจจุบัน ที่รัฐแบ่งอำนาจให้เมือง

อิสระ มหาวิทยาลัย สมาคมอาชีพ วัด โบสถ์ เพื่อปกครองสังคมร่วมกัน กลุ่มนี้ต้องการลดขนาดรัฐ ลดบทบาทรัฐ การลดอำนาจหน้าที่รัฐ และเสนอให้รับรองสิทธิหรือให้ความชอบธรรมแก่กลุ่ม ชุมชน และสถาบันทางการเมืองมากขึ้น ให้บทบาทและอำนาจหน้าที่แก่ภาคสังคมและภาคประชาชนมากขึ้น เอนกมองปัญหาของการเมืองไทยอยู่ที่หลักคิดที่ให้คนพึ่งตนเอง เป็นอิสระจากผู้อื่น และให้สังคมชุมชน ชี้นำกำกับรัฐ ซึ่งไม่เกิดขึ้นได้ง่ายในสังคมที่หวังพึ่งพิงรัฐ และถูกกำกับ ดูแล บงการโดยรัฐอย่างไทย

เอนกยังเห็นด้วยกับ ความหมายของประชาสังคมของพวกเสรีนิยม ซึ่งหมายถึง องค์กร สมาคม สถาบันชุมชนที่ไม่ใช่รัฐ ไม่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐและเป็นอิสระจากรัฐพอสมควร ประชาธิปไตย ที่พวกเสรีนิยมพยายามสร้างขึ้นนั้นมอบให้ประชาสังคมเป็นผู้ชี้นำกำกับและควบคุมรัฐ และใช้ การยอมรับของประชาสังคมเป็นที่มาของความชอบธรรมของรัฐ ส่วนภายในประชาสังคมเองต้องมีความหลากหลายขององค์กร และองค์กรต่างๆ ต้องมีความเป็นอิสระจากกันพอสมควร พวกเสรีนิยม หรือเสรีนิยมปีกซ้ายมองความกลมกลืน ความกลมเกลียวภายในประชาสังคมเป็นหลัก พวกเขามอง ความขัดแย้งระหว่างประชาสังคมทั้งมวลกับรัฐมากกว่าความขัดแย้งภายในประชาสังคมเอง ซึ่งเอนก เห็นด้วยกับพวกเสรีนิยมหรือเสรีนิยมฝ่ายซ้ายนี้และเลือกรับเอาความหมายนี้ไปใช้โดยพื้นฐาน เขาเห็นว่า เราควรกระตุ้นให้ประชาสังคมมีความสมัครสมาน กลมเกลียว แต่ยังมีการถกเถียง และประสานความคิดกันได้ ประชาสังคมต้องเป็นอิสระจากรัฐ และพึ่งตัวเองให้มาก

นอกจากนั้น เอนกยังเห็นด้วยกับแนวคิดของต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) เฮเกล (Hegel) และเดอว์ไรม์ (Durkheim) ที่ไม่ต่อต้านปัจเจกชนนิยม แต่เห็นว่า ด้านส่วนรวมและสังคมเป็นเรื่อง หลัก การรวมกลุ่มและการดำรงอยู่ของกลุ่มต้องอยู่บนพื้นฐานที่ว่าคนในกลุ่มมีความเป็นตัวของตัวเอง มีอิสระที่จะเข้าและออกจากกลุ่มได้ เอนกเห็นว่าแนวคิดประชาสังคมที่ดีความแบบต็อกเกอร์วิลล์ และเฮเกลมีประโยชน์ที่จะช่วยให้เราคิดถึงการสร้างกลุ่ม ส่วนรวม สังคมในเขตเมืองได้บ้าง ไม่ใช่คิดว่า เป็นชนบทสร้างชุมชนได้เท่านั้น เอนกย้ำว่าในสังคมเมือง เราก็สามารถสร้างจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมได้ สร้างจิตใจที่พึ่งตนเองมากกว่าพึ่งพิงรัฐได้ ไม่ปฏิเสธทั้งปัจเจกชนนิยมและสังคม-ส่วนรวม แต่ทั้งสองสิ่งนี้ประสานกันได้ ส่วนตัวและส่วนรวมประสานและประนีประนอมกันได้ แต่ต้องการสร้างจิตสำนึก เพื่อส่วนรวม และเปลี่ยนความเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะส่วนของตัวเองให้เป็นทีเรื่องปัญหา

เอนกยังได้รับเอาความคิดแบบ “สาธารณนิยมที่เน้นบทบาทของพลเมือง” (Civic Republicanism) มาใช้กับประเทศไทย ซึ่งมีความคิดหลักคือ 1) ความคิดเรื่องพลเมือง (Citizenship) ซึ่งย่ำว่าสมาชิกของระบอบประชาธิปไตยต้องภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง (Citizens) พลเมืองคือผู้มีศักดิ์ศรี ผู้ที่เท่าเทียมหรือค่อนข้างเท่าเทียมกับผู้อื่น และ 2) ความคิดเรื่องการเมืองคือคุณธรรม (Virtue) หรือการเมืองคือกิจกรรมเพื่อส่วนรวม มิใช่เรื่องของการแบ่งผลประโยชน์ โดยต้องมีการ ปลุกฝังบ่มเพาะคุณธรรมต่อการเมืองและส่วนรวม (Civic Virtue) และเน้นบทบาทของพลเมือง

จากนั้น เอนกได้สนใจในเรื่อง “เมือง” (City) โดยเฉพาะการปกครองท้องถิ่นในปลายยุคกลาง โดยสนใจว่าเราจะสร้างเมืองอย่างไรจึงจะเกิดพลเมือง จะเปลี่ยนแปลงชนบทให้เป็นเมืองที่ปกครองตนเองหรือเป็นเมืองที่มีประชาสังคมท้องถิ่นได้อย่างไร เอนกเห็นว่า เราต้องลดความสำคัญของรัฐแล้วหันสู่ประชาสังคม เมืองและความเป็นพลเมือง สำหรับประเทศไทย ต้องสร้างอุดมการณ์ประชาสังคมด้วยการเร่งปลูกฝังให้ค่านึงถึงส่วนรวมและอุทิศตนเพื่อชุมชนสังคมบ้านเมืองด้วย สร้างอุดมการณ์ที่พลเมืองมีความเท่าเทียมและมีความเป็นอิสระ ต้องทำให้คนไทยมีทัศนคติและทักษะในการทำงานเพื่อสังคมและส่วนรวมมากยิ่งขึ้น และต้องแก้ไขกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับของรัฐเพื่อให้ชุมชนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมมีส่วนร่วมและบทบาทในการเมืองมากกว่านี้ ซึ่งเอนกเสนอว่า อาจใช้แนวคิดเรื่องภาวศาสตร์รัฐ-สังคม (Corporatism) รัฐและสังคมนำกันดูแลและบริการสาธารณะ หรือรัฐและประชาชนเป็นพันธมิตรร่วมกันในการปกครอง

2) บทความเรื่อง *ส่วนร่วมที่มีใช้รัฐ: ความหมายของประชาสังคม* เอนกต้องการกล่าวถึง “ประชาสังคม” เป็นสำคัญ โดยเอนกได้ให้คำนิยามความหมายของประชาสังคมสั้นๆ ว่า “ส่วนร่วมที่มีใช้รัฐ” หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบันและชุมชน ที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่าง “รัฐ” กับ “ปัจเจกชน” โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ อีกทั้งไม่ชอบลัทธิปัจเจกนิยมสุดขั้ว แต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มกัน และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วน เฉพาะกลุ่ม สังคมต้องประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ รัฐ ประชาสังคม และปัจเจกชน ซึ่งต้องเป็นอิสระต่อกัน แต่ก็ต้องโยงใยเกี่ยวข้องกัน เน้นการประสานสามัคคี การร่วมมือ รวมตัวของกลุ่มต่างๆ รวมทั้งกลุ่มผลประโยชน์ ชนชั้นและขบวนการทางสังคมเข้าด้วยกัน ประชาสังคมต้องมุ่งเคลื่อนไหวเพื่อลดขนาด อำนาจ หน้าที่และบทบาทของรัฐต่อสังคมในงานของส่วนรวมลงไปด้วย โดยประชาสังคมต้องเข้าไปทำแทนรัฐหรือทำร่วมกับรัฐ รัฐต้องทำอะไรให้น้อยลง ประชาสังคมทำอะไรให้มากขึ้น

ประชาสังคมต้องสร้างในเมืองด้วย เอนกไม่เชื่อว่า เมืองและการพัฒนาเป็นอุปสรรคขัดขวางการสร้างประชาสังคมเสมอไป ในจุดนี้ชี้ให้เห็นว่า เอนกไม่รังเกียจความเป็นเมือง และเอนกเชื่อว่าการเป็นเมืองหรือเข้าสู่ความเป็นทันสมัยความทันสมัย ในขั้นแรกจะปลดปล่อยคนออกจากชนบจารีตเดิมให้กลายเป็นปัจเจกชนที่เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ไม่สนใจผู้อื่นและสังคมนส่วนรวม แต่สักกระยะหนึ่งคนในเมืองจะสนใจเปลี่ยนตัวเองจากการเป็นปัจเจกชนสุดขั้ว กลายเป็นปัจเจกชนที่สามารถเป็นสมาชิกของประชาสังคมได้

เอนกให้น้ำหนักกับประชาสังคมที่เป็นกลุ่มหรือองค์กรอันเกิดจากคนแปลกหน้ามารวมตัวกันด้วยความสมัครใจ สามารถเข้าหรือออกจากสมาชิกภาพของกลุ่มหรือองค์กรนั้นได้โดยเสรี และการทำงานในองค์กรหรือกลุ่มต้องเป็นไปอย่างคนที่ค่อนข้างเท่าเทียมกัน ไม่มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย

แนวคิดเรื่องประชาสังคมของเอนกได้ซึมซับและหยิบยืมจากแนวคิดดังต่อไปนี้

1. *แนวคิดการเมืองคือกิจการเพื่อส่วนรวม คือกิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวม (Politics = Civic Virtue)* ตามความคิดของต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) ที่ต้องการให้กลุ่มและองค์กรประชาสังคมต่างๆ มองถึงผลประโยชน์เฉพาะตน เฉพาะส่วนอย่างมีสติปัญญา ด้วยการย้ำ การสอนให้กลุ่มและองค์กรต่างๆ มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวม (Civic Virtue) ที่ใหญ่กว่าและแผ่ไกลกว่าการคิดและทำเพื่อประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเองแต่อย่างเดียว

2. *แนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองของพวกเขาสาธารณนิยมที่เน้นบทบาทของพลเมือง (Civic Republicanism)* ซึ่งเกิดขึ้น เพราะการเกิดประชาธิปไตยในเมืองอิสระตอนปลายของยุคกลางในยุโรป นักคิดคนสำคัญ ได้แก่ มาเคียเวลลี (Machiavelli) ซึ่งได้แรงบันดาลใจจากการศึกษาการปกครองทางตรงของนครรัฐกรีกโบราณ มองว่า การเมืองว่าเป็นกิจการเพื่อส่วนรวม หรือกิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวม เน้นย้ำเรื่องการมีพลเมืองที่กระตือรือร้นและจริยธรรมในกิจการส่วนรวมหรือบ้านเมือง และการสร้างประชาชนให้เป็นพลเมือง พลเมืองจะต้องมีบทบาททางการเมืองอย่างน้อยมีสิทธิไปเลือกตั้ง แต่ยิ่งกว่านั้น ต้องมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นต่างๆ ต่อทางการเมือง บ้านเมือง อีกทั้งมีสิทธิไปเข้าร่วมในการทำงานต่างๆ เพื่อส่วนรวมร่วมกับรัฐ ความเป็นพลเมืองจะทำให้เห็นคุณค่าของความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน และเข้าสู่การเป็นประชาสังคมที่ผู้คนค่อนข้างเท่าเทียมกัน เอนกเห็นว่า การเคลื่อนไหวให้การเมืองมีคุณธรรมเพื่อส่วนรวมต้องลดความแตกแยกขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ต้องเน้นการสร้างกลุ่มประชาสังคม และต้องส่งเสริมแนวคิดสาธารณนิยมที่เน้นบทบาทของพลเมือง

3. *แนวคิดเรื่องพหุนิยมแบบอังกฤษ* ที่มองรัฐในยุคกลางว่าเป็นรัฐพหุนิยม ส่วนรัฐสมัยใหม่คือรัฐเอกราช แนวคิดนี้จึงต้องการลดขนาด บทบาทและอำนาจหน้าที่ของรัฐลง แล้วคืนอำนาจสาธารณะและทรัพยากรสาธารณะให้แก่ประชาสังคมให้มากขึ้น

4. *แนวคิดเรื่องการประสานคู่ขัดแย้งเข้าด้วยกัน* ตามความคิดของต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) เฮเกล (Hegel) และเดอร์ไคม์ (Durkheim) ที่รักษาปัจเจกชนนิยมไว้ ไม่ปฏิเสธการรักษาประโยชน์ส่วนตน ไม่ปฏิเสธการรวมกลุ่มเป็นประชาสังคม แต่ประสานผลประโยชน์ส่วนตัวเข้ากับผลประโยชน์ส่วนรวม ประสานปัจเจกชนเข้ากับประชาสังคม และประสานประชาสังคมเข้ากับรัฐ ไม่ปฏิเสธข้อทั้งสองในคู่ขัดแย้ง

ดังนั้น เอนกจึงได้เสนอว่า ประชาสังคมต้องทำให้คนเป็นกลุ่มเป็นก้อน โดยไม่ทำลายความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และความหลากหลายของปัจเจกชนที่เป็นสมาชิก และควรจรรวมประชาสังคมทั้งพวกที่เสนอประโยชน์ส่วนรวมและเสนอประโยชน์เฉพาะตน แต่เอนกเชื่อว่า รัฐยังเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญ โดยรัฐที่ดี ที่เป็นเสรีนิยม ที่เป็นประชาธิปไตย เป็นเงื่อนไขที่จะสร้างประชาสังคมที่เป็นอิสระและเข้มแข็ง

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคมอาจมีความขัดแย้งและร่วมมือกันได้ บางครั้งรัฐนำประชาสังคม บางครั้งประชาสังคมก็นำรัฐ บางครั้งประชาสังคมก็ร่วมมือกับรัฐเพื่อส่วนรวมและประชาชน

จากนั้น เอนกได้เสนอกฎเกณฑ์ มาตรการและวิธีการในการสร้างประชาสังคม ได้แก่ ต้องปลูกฝังประชาสังคมให้เป็นอุดมการณ์ใหม่ของประชาชน สอนให้คนมีมิตีสังคมนิยม มีจิตสำนึกและมิตีการเสียสละ ควบคู่ไปกับการสอนหรือปลูกฝังความคิดเรื่องพลเมืองและการเสียสละต่อส่วนรวม โดยการทำอะไรเพื่อส่วนรวมไม่จำเป็นต้องทำผ่านรัฐหรือเรียกร้องรัฐเสมอไป ต้องสร้างการศึกษา ฝึกฝน อบรมเพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ยิ่งในศักดิ์ศรี ต้องปลูกฝังให้มีจิตใจเสียสละเพื่อบ้านเมืองหรือส่วนรวมด้วย และต้องย้ำมากที่สุดคือ “เป็นการปกครองโดยพวกเขาเอง” หมายถึงการรวมตัวเข้ากันเป็นกลุ่ม องค์กร สมาคมต่างๆ ของประชาสังคมและเข้าไปทำการแทนรัฐหรือร่วมกับรัฐ ต้องปฏิรูปหรือพัฒนาเศรษฐกิจ ให้เติบโตแบบกระจายตัวให้มากขึ้น ทำให้ชนบทกลายเป็นเมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง เพื่อให้มีเมืองชีวิตเมืองและคนชั้นกลางจำนวนมาก เอนกไม่ปฏิเสธเกษตรกรรม แต่ต้องทำการเกษตรให้ทันสมัย และเกษตรกรพึ่งพาตนเองได้ มีฐานะและอิสรภาพในทางการเมืองเช่นคนชั้นกลาง และเอนกก็ไม่ปฏิเสธ การพาณิชย์และอุตสาหกรรม แต่พัฒนาต้องให้โอกาสหรือสร้างโอกาสให้เกิดทุนหรือผู้ประกอบการขนาดเล็กและขนาดกลางมากขึ้น เพื่อช่วยให้เกิดคนชั้นกลางจำนวนมาก ต้องสร้างหรือพัฒนาเมืองเพื่อการสร้างคนชั้นกลาง และการปกครองที่คนชั้นกลางปกครองตนเองให้มากขึ้น ทั้งนี้ ในเมืองทั้งหลาย ต้องมีการปกครองท้องถิ่นที่เข้มแข็ง และคนชั้นกลางชาวเมืองได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารงานมากที่สุด ควรเร่งสนับสนุนให้มีการค้นคว้า วิจัยทางจิตวิทยา วัฒนธรรมและการบริหารองค์กร เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่ม ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และสามารถแก้ไขข้อขัดแย้งภายในองค์กรได้เป็นอย่างดี เพื่อนำไปสู่ประชาสังคมที่มีความหลากหลายแต่ไม่แตกแยก และต้องแก้กฎหมายระเบียบ ข้อบังคับของรัฐ เพื่อให้ชุมชนและกลุ่มประชาสังคมมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองมากขึ้น

เอนกได้ทิ้งท้ายบทความเอาไว้ว่า อนาคตของประเทศไทยอยู่ที่การสร้างประชาสังคม และการสร้างรัฐพหุนิยม ซึ่งสนับสนุนและร่วมมือกับประชาสังคมเป็นอย่างดี ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า เอนกให้ความสำคัญกับประชาสังคมอย่างยิ่งในทางการเมืองและการพัฒนาของรัฐ

3) บทความเรื่อง “ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง” ได้แก่ การเสนอให้สร้างประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองเป็นอีกทางหนึ่งเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาประชาธิปไตยที่ไม่ยึดติดกับความคิดที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทนอยู่ โดยจุดเน้นย้ำคือ การปกครอง การบริหาร และการพัฒนาบ้านเมืองด้วยตนเอง ด้วยพวกกันเอง ซึ่งอาจเรียกประชาธิปไตยเช่นนี้ว่า “ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองดูแลตนเอง” (Self-Government Democracy) เอนกมองว่า แนวคิดประชาธิปไตยนี้มีวิสัยทัศน์ที่แตกต่างจากประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน หากนำเอามาใช้ในประเทศไทยได้บ้างก็จะเสริมประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น และที่สำคัญที่สุด

มันจะทำให้ประชาชนไทยเปลี่ยนความคิดที่มีต่อการเมือง ซึ่งสิ่งนี้จะเป็รากฐานสำคัญให้กับการพัฒนาประชาธิปไตย

ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองดูแลตนเองย้าว่า การเมืองคือการร่วมกันกระทำกิจเพื่อส่วนรวม หรือแก้ปัญหาให้ส่วนรวม มุ่งเน้นที่ประชาชนปกครองตนเอง ดูแลตนเอง พึ่งพาตนเอง ให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวม เน้นที่บุคคลหรือหมู่คณะร่วมกันเสียสละผลประโยชน์เฉพาะตน เฉพาะกลุ่ม เพื่อส่วนรวม หรือการประสานผลประโยชน์เฉพาะตน เฉพาะกลุ่มเข้ากับผลประโยชน์ส่วนรวม หรือสมัครสมานกร่วมใจกันทำประโยชน์ให้กับส่วนรวม โดยการเมืองแบบนี้ได้มาด้วยการปลูกฝังจิตสำนึกหรือคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมืองให้กับประชาชน การให้การศึกษาทางการเมืองเพื่อทำให้ประชาชนมีสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง เสียสละเพื่อบ้านเมือง ส่วนร่วม ชุมชนและท้องถิ่น

เอนกเห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่เราจะเลิกอาศัยแต่มุมมองที่ให้ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทนเท่านั้น แต่น่าต้องฝึกมองการเมืองด้วยแนวคิดที่ส่งเสริมประชาชนให้ปกครอง ดูแล พึ่งพาตนเองด้วย ให้ประชาชนได้ตระหนักว่า การร่วมกันทำกิจเพื่อส่วนรวมคือหัวใจของการเมือง ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองต้องการให้ประชาชนเป็นพลเมืองผู้มีความรับผิดชอบ ผู้มีความเสียสละเพื่อบ้านเมืองหรือส่วนรวม ผู้มีศักดิ์ศรี มีความอิสระพึ่งตนเอง หรือรวมกลุ่ม รวมกำลังกันพึ่งตนเอง หัวใจสำคัญของการให้ประชาชนปกครอง ได้แก่ การย้าว่า ประชาธิปไตยนั้นคือการปกครอง “โดยประชาชน” มากกว่าการปกครองเพื่อประชาชน คำว่า “โดย” ไม่ใช่โดยการเลือกผู้แทนเข้าไปทำงานแทนตนเองเท่านั้น แต่ต้องทำอะไรโดยตนเอง

การเมืองที่เน้นให้ประชาชนปกครอง ดูแล พึ่งพาตนเอง เกิดขึ้นครั้งแรกในกรีกยุคคลาสสิก และเกิดขึ้นอีกครั้งในยุคกลางถึงปลายยุคกลาง ในเมืองหรือนครอิสระ เป็นประชาธิปไตยที่อยู่ในรัฐขนาดเล็ก ดังนั้น เห็นได้ว่า ประชาธิปไตยโบราณในกรีกยุคคลาสสิกและในยุคยุโรปยุคกลางถึงปลายยุคกลางเป็นฐานความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองของเอนก

เอนกเสนอให้พยายามสอดแทรกประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครอง ดูแล พึ่งพาตนเองเข้าไปในประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทนให้มากขึ้น อีกทั้งต้องให้ประชาชนรักบ้านรักเมือง เอนกเชื่อว่า ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้จะปฏิบัติได้ดีในระดับการปกครองท้องถิ่น โดยเฉพาะที่มีขนาดเล็ก และจะช่วยพลิกฟื้นจิตใจของประชาชนไทยให้เป็นจิตใจของพลเมืองผู้พึ่งพิงตนเอง รวมกลุ่มรวมพลังสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์แก่สังคมด้วยตนเอง

4) บทความเรื่อง “ประชาธิปไตยสองระดับ: ความคิดชั้นนำการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น” เอนกเสนอให้สร้างประชาธิปไตยในสองระดับที่แตกต่างกัน ได้แก่ ระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นต้องไม่เหมือนกับประชาธิปไตยในระดับชาติ แต่ควรใช้หลักการของประชาธิปไตย ได้แก่ การสร้างองค์กรประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นที่เน้นความเป็น

พลเมือง เป็นเจ้าของการปกครองท้องถิ่นร่วมกัน เสียสละต่อส่วนรวม พึ่งตนเองได้ เพื่อสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นที่ไม่รับจุดอ่อนของประชาธิปไตยในระดับชาติ

เอนกเห็นว่า บัดนี้ น่าจะถึงเวลาที่ต้องเอาความคิดเรื่องประชาธิปไตยเป็นยุทธศาสตร์กำกับการปฏิรูปท้องถิ่นหรือการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยจุดหลักของการสร้างองค์กรปกครองท้องถิ่นและการกระจายอำนาจคือ “การสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่น” เน้นการปกครองท้องถิ่นที่ประชาชนมีส่วนร่วมและรับผิดชอบโดยตรงให้มากที่สุด ประชาชนมีส่วนร่วมทำประโยชน์ให้กับส่วนรวมด้วยความเสียสละ ความรับผิดชอบต่อความกระตือรือร้น แม้ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นยังต้องมีการเลือกตั้งและระบบผู้แทนด้วยก็ตาม นอกจากนั้น องค์กรปกครองท้องถิ่นที่ต้องทำงานแบบพหุภาคีมากยิ่งขึ้น อาศัยกำลังและความคิดเห็นของเครือข่าย องค์กรหรือสถาบันที่อยู่นอกภาครัฐมากยิ่งขึ้น

ประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่นจะเป็นโรงเรียนฝึกให้ประชาชนยกระดับตนเองขึ้นเป็นพลเมืองให้พวกเขามีความเป็นเจ้าของรัฐหรือรัฐบาลมากขึ้น มีความเสียสละและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมพึ่งตนเอง แก้ปัญหาของตนเองหรือปัญหาของส่วนรวมได้มากยิ่งขึ้น ปกครองท้องถิ่นเช่นนี้จะสามารถเข้าไปแก้ไข ปรับปรุงหรือปฏิรูปให้ประชาธิปไตยที่ระดับชาติให้เป็นของพลเมืองและมีประชาสังคมขึ้นากำกับมากยิ่งขึ้นได้ โดยหลักประชาธิปไตยในการสร้างหรือพัฒนาองค์กรปกครองท้องถิ่นนี้ เอนกได้จากหลักคิดและประสบการณ์ของประชาธิปไตยในยุคกรีกโบราณ

7) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “วิสัยทัศน์การปกครองท้องถิ่นและแผนการกระจายอำนาจ” (พ.ศ. 2543)⁴⁴⁶

หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2543 หลังการประกาศใช้แผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2543 ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยเอนกเป็นกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อนุกรรมการฝ่ายแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และที่สำคัญที่สุด ได้แก่ การเป็นประธานคณะทำงานจัดร่างแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หนังสือเล่มนี้ต้องการให้ผู้อ่านได้ทราบถึงแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งจะชี้้นำการกระจายหน้าที่ กระจายรายได้และกระจายบุคลากรจากรัฐบาลให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศ นอกจากนั้น จะทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงวิสัยทัศน์ของเอนกที่เกี่ยวกับการปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งที่อยู่ในแผนและไม่อยู่ในแผน

⁴⁴⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, วิสัยทัศน์การปกครองท้องถิ่นและแผนการกระจายอำนาจ (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: ไทธรรมศน์, 2545).

ความคิดทางการเมืองของเอนกจากหนังสือเล่มนี้มีใจความหลักอยู่ที่ หัวใจของการสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยคือ “การสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น” ไม่ใช่การสร้างองค์กรปกครองท้องถิ่น เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วม จึงต้องมีการกระจายอำนาจเพื่อการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น เน้นการปกครองที่ประชาชนมีส่วนร่วมและรับผิดชอบโดยตรงมากที่สุด ให้ประชาชนมีส่วนร่วมทำประโยชน์ให้กับส่วนรวมโดยตรง ด้วยความเสียสละ ความรับผิดชอบต่อและความกระตือรือร้น ประชาชนต้องพึ่งตนเอง ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น

เอนกได้อ้างถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ที่ท่านคิดว่า รากฐานหรือหัวใจของประชาธิปไตย ได้แก่ ประชาธิปไตยท้องถิ่น ถ้ามีประชาธิปไตยท้องถิ่นจะทำให้คนเป็นพลเมือง ทำให้คนมีทักษะ มีฉันทะ มีสำนึกที่จะเป็นพลเมือง แล้วจากนี้ถึงสร้างประชาธิปไตยได้

เอนกมองว่า ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นนี้ต้องแตกต่างจากประชาธิปไตยในระดับชาติพอสมควร เราจะต้องไม่สร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นโดยนำเอาประชาธิปไตยในระดับชาติที่ได้สร้างปัญหาต่างๆ มากมายมาเป็นตัวแบบ เช่น เป็นประชาธิปไตยที่เน้นความขัดแย้ง แข่งขัน แบ่งฝักแบ่งฝ่าย เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบที่ผู้คนเป็นปรปักษ์กัน (Adversarial Democracy) และการที่ประชาชนไม่คิดว่าตนเป็นเจ้าของประชาธิปไตยในระดับชาตินั้นจริงๆ ทำให้การเมืองได้สูญเสียความหมายในอุดมคติดั้งเดิมที่หมายถึง การกระทำกิจเพื่อส่วนรวม โดยเป็นประชาสังคมไป แต่กลับเป็นประชาธิปไตยที่อยู่บนหลักคิดของรัฐนิยม

ความคิดของเอนกในเรื่องการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสรุปได้ว่า หมายถึง ต้องเอาอำนาจ หน้าที่ บทบาทและทรัพยากรจากรัฐบาลไปให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้คนไทยก้าวพ้นจากความเป็นราษฎรผู้การเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ได้แก่ การมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกระทำกิจเพื่อส่วนรวมอย่างรับผิดชอบ สร้างสรรค์และเต็มใจ ประชาชนต้องมีบทบาทในการปกครองท้องถิ่นยิ่งขึ้น การกระจายอำนาจเป็นวิธีการที่ประชาชนจะได้พึ่งตนเองมากขึ้น นอกจากนั้น ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นมีขนาดเล็กที่สร้างความสนิทสนมชิดเชื้อกันในกลุ่มประชาชน ผู้นำหรือผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เรื่อง ที่สำคัญของท้องถิ่น ประชาชนต้องได้ช่วยกันคิด ช่วยกันตัดสินใจด้วย ท้องถิ่นต้องไม่ทำให้เกิดการเมืองที่มีความแตกแยกเป็นฝักฝ่ายหรือสร้างความบาดหมางกัน อีกทั้งการปกครองท้องถิ่นที่ดีจะทำให้รองรับและรักษาความหลากหลายในสังคมไว้ได้

เอนกเห็นว่า ปัญหาที่เรายังเป็นประชาธิปไตยไม่ได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะปัญหาของวัฒนธรรมที่ยังก้าวไม่พ้นวัฒนธรรมไพร่ เป็นความหมายของผู้น้อยขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่ เมื่อเรามีวัฒนธรรมอุปถัมภ์ เราก็จะได้ประชาธิปไตยอุปถัมภ์ แต่วัฒนธรรมที่เหมาะสมทำให้เกิดประชาธิปไตยที่เหมาะสม ดังนั้น เราจะต้องก้าวพ้นจากวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์และต้องสร้างวัฒนธรรม

พลเมืองขึ้นแทน โดยการให้การศึกษาและการปกครองท้องถิ่นจะเป็นการเร่งสร้างความคิดหรือจิตสำนึกความเป็นพลเมือง เพราะสนามฝึกหรือสนามทดลองให้ประชาชนคนไทยเกิดสำนึกความเป็นพลเมือง เป็นผู้เสียสละ ผู้ทำหน้าที่แก่ส่วนรวมมากขึ้น ซึ่งพลเมืองเช่นนี้ก็จะทำให้การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยระดับชาติดีขึ้นได้ ดังนั้น การปกครองท้องถิ่นจะช่วยให้คนไทยก้าวพ้นจากวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์ได้

โดยวิสัยทัศน์ในการสร้างการปกครองท้องถิ่นของเอนก ได้แก่

1. ต้องสร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นการปกครองหรือดูแลกันเองและพึ่งพิงตนเอง เป็น Self-Government การปกครองท้องถิ่นต้องเป็นการสร้างพื้นฐานและเสมือนการสร้างโรงเรียนหรือสนามฝึกปรี้อให้ประชาชนได้กลายเป็นพลเมืองของระบอบประชาธิปไตยในระดับชาติด้วย ทั้งนี้ ในที่สุดจะทำให้เกิดการปฏิรูปการเมืองในระดับชาติที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

2. ต้องถ่ายโอนอำนาจ หน้าที่และรายได้ของรัฐบาลให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องทำให้ท้องถิ่นมีศักยภาพที่จะทำงานได้ครบรอบด้าน เป็นองค์รวมทั้งหมดสำหรับชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น มีสมรรถนะเหมือนรัฐบาลเล็กๆ เป็นเครื่องมือให้แก่ประชาชนในการแก้ปัญหา ให้ประชาชนต้องคิดเอง ทำเองได้ ทำให้คนพ้นไปจากวัฒนธรรมกึ่งไพร่ขึ้นไปสู่วัฒนธรรมแบบพลเมือง ในการสร้างการปกครองท้องถิ่นต้องประสานหรือกลมกลืนกับวัฒนธรรมเดิมด้วย แม้เราจะสร้างวัฒนธรรมพลเมืองขึ้นใหม่ แต่เราก็ต้องยอมรับวัฒนธรรมเดิมในท้องถิ่นอยู่เหมือนกัน เช่น การนับถือผู้ใหญ่

3. การบริหารท้องถิ่นต้องไม่จัดโครงสร้างหรือจัดหน่วยงาน วิธีการทำงาน งบประมาณ แผนงานอะไรตามแบบราชการในระดับชาติจนเกินไป แต่ต้องเน้นการดึงหรือโน้มน้าวจิตใจให้ผู้คนประชาคมทั้งหลายช่วยกันทำงานให้ท้องถิ่น เราต้องพยายามให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีงบประมาณในการทำงานจากรายได้ของตัวเองให้มากขึ้น ท้องถิ่นต้องพึ่งตนเองในการหารายได้ และอาศัยเงินอุดหนุนจากรัฐบาลให้น้อยลง ส่วนการทำงานของท้องถิ่น ต้องพยายามจัดให้มีการประชุมพลเมืองทั่วทั้งพื้นที่บ้าง อย่าให้เป็นการปกครองผ่านตัวแทนเท่านั้น จะทำให้ประชาชนรู้สึกว่าการปกครองท้องถิ่นเป็นเรื่องใกล้ตัวและเป็นของประชาชนเอง

4. ในการกระจายอำนาจราชการทั้ง 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ต้องทำงานร่วมกัน ช่วยกันหารือกัน และต้องใช้ความสมานฉันท์สูง

8) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “การเมืองเป็นเรื่องของเรา” (พ.ศ. 2543)⁴⁴⁷

หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2543 หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ในขณะที่เอนกดำรงตำแหน่งเป็นคณบดีของคณะรัฐศาสตรมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์ ความคิดสำคัญของหนังสือเล่มนี้ของเอนกอยู่ที่การเน้นย้ำว่า “การเมืองนั้นเป็นเรื่องของเรา” ดังที่ได้กล่าวไปข้างแล้วในหนังสือหลายเล่มก่อนหน้านี้

“การเมืองเป็นเรื่องของเรา” เป็นนิยามของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยเป็นเรื่องที่เราจะต้องทำอะไรด้วยตัวเราเองให้มากขึ้น เป็นการหาทางออกให้ปัญหาของประชาธิปไตยไทย ในความคิดของเอนก การเมืองแห่งการพึ่งตนเองและพึ่งกันเองจะหล่อหลอมให้ประชาชนเข้มแข็ง ลดการพึ่งรัฐ ลดการร้องขอจากรัฐ และรัฐก็จะเล็กลงและปรับบทบาทใหม่ ในขณะที่การพึ่งตนเองของประชาชนก็จะก่อกำเนิดชุมชนแห่งการพึ่งตนเองขึ้นมากมาย กลายเป็นประชาสังคมหรือสังคมที่เข้มแข็งในที่สุด

เอนกย้ำในหนังสือเล่มนี้อีกครั้งว่า หัวใจของประชาธิปไตยนั้นอยู่ที่กิจการของบ้านเมือง ต้อง “ทำโดยประชาชน” หัวใจของการพัฒนาประชาธิปไตยคือการที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government) ดังนั้น คำว่า “ตนเอง” จึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก การส่งเสริมการปกครองตัวเอง ต้องเห็นว่า ทำอะไรกันเองมันดีในตัวของมันเอง จะผิดหรือถูกไม่เป็นไร เพราะมันดีในตัวของมันเอง ดีกว่าให้คนอื่นไปตัดสินใจให้ ดีกว่าให้คนอื่นมาทำอะไรให้

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้เน้นไปที่แนวคิดการปกครองตนเองของตะวันตก เพราะไทยเราได้รับเอาความคิดประชาธิปไตย ความคิดเรื่องสมัยใหม่ เรื่องเสรีนิยม เรื่องเสรีภาพและเรื่องอื่นๆ ของตะวันตกมากมาย จนกระทั่งเราปฏิเสธการศึกษาความคิด ความรู้ของตะวันตกไม่ได้ นอกจากนั้นเรายังเข้าใจความคิด ความรู้ของตะวันตกกันแบบแคบๆ ง่ายๆ ว่า ตะวันตก หมายถึง การส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ให้เป็นปัจเจกบุคคล ให้รังเกียจประชาคม ให้รังเกียจประชาสังคม ไม่เอาส่วนรวม ไม่ชอบจริยธรรม ไม่ชอบคุณธรรมไปทั้งหมด

เอนกเห็นด้วยกับความคิดเรื่องประชาธิปไตยที่เชื่อมกับการพัฒนาสังคมว่า ต้องทำให้นโยบายที่กำหนดไว้มีประชาชนเข้าร่วมทำให้มากที่สุด ให้ประชาชนพึ่งตนเอง ทำอะไรด้วยตนเองให้มากที่สุด ซึ่งความคิดแบบนี้มีอยู่ในชาวตะวันตกและชาวญี่ปุ่น

เอนกได้กล่าวถึงการเมืองในปัจจุบันของไทย โดยเขาได้เสนอการเมืองแบบใหม่ที่ไม่เชื่อว่าชีวิตที่ดีของประชาชนเกิดขึ้นได้เพราะมีรัฐบาลที่ดีเท่านั้น แต่ชีวิตที่ดี ส่วนรวมที่ดีเกิดขึ้นได้เพราะสังคมมีส่วนช่วยเหลือตนเอง เป็นสังคมที่เอาเรื่องส่วนรวมเป็นเรื่องของตัวเอง เป็นสังคมที่คนทุกคน

⁴⁴⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, การเมืองเป็นเรื่องของเรา (นนทบุรี: มิติใหม่, 2534).

มีศักยภาพในการทำอะไรที่มีคุณค่ามากกว่าที่รัฐบาลทำ การเมืองแบบใหม่หมายถึง การร่วมกันทำประโยชน์ให้สังคม การทำอะไรที่เราารู้สึกว่า “เป็นเจ้าของร่วมกัน” เหมือนในครอบครัว เป็นการเมืองที่เป็นเรื่องของเรา กล่าวคือ เป็นการเมืองแบบประชาธิปไตยที่พึ่งตนเองและพึ่งกันเอง ประชาชนมีส่วนร่วม ประชาชนเป็นเจ้าของบ้านเมือง ชุมชนและท้องถิ่น ปัญหาต่างๆ ในสังคม เป็นปัญหาของเราเองที่ต้องเข้าไปช่วยกันแก้ และแนวทางของการเมืองแบบใหม่นี้จะนำไปสร้างประชาสังคมของไทยได้

การเมืองแบบใหม่ต้องสร้างความเป็นพลเมืองหรือสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง เพราะการเข้าสู่ประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ในตะวันตกเกิดจากการที่ราษฎรยกระดับเป็นพลเมืองได้ พลเมืองต้องทำอะไรทุกอย่างที่ราษฎรทำ และยังต้องมีหน้าที่เพิ่ม ได้แก่ ลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ควบคุมดูแลนโยบายรัฐ และที่สำคัญที่สุด พลเมืองต้องเห็นการเมืองเป็นเรื่องของส่วนรวม การเมืองเป็นเรื่องของพวกเราเอง การเมืองแบบใหม่นี้สร้างได้ง่ายในระดับท้องถิ่น เพราะเป็นการเมืองขนาดเล็ก จนรู้จักและเข้าใจปัญหาของกันและกัน รวมกำลังกันเพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวมได้

ทั้งนี้ เอนกได้อ้างถึงความคิดของประชาธิปไตยตามแนวคิดของตะวันตกโบราณในยุคกรีกกับประชาธิปไตยในยุคกลางที่เขาให้ความสนใจ เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนทำงานอุทิศตัวให้แก่ส่วนรวม เสียสละให้ส่วนรวม ทำหน้าที่ของตนด้วยความรักในชุมชนและส่วนรวม เป็นการปกครองตนเอง (Self-Government) แต่การปกครองตนเองของกรีกเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ที่เข้ามาช่วยทำประโยชน์ให้กับรัฐและเมือง ส่วนการปกครองตัวเองในยุคกลางเป็นเรื่องที่กลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ทางสังคมรวมกันไปแบ่งอำนาจกับรัฐ

สำหรับประชาธิปไตยในยุคปัจจุบันเป็นประชาธิปไตยที่เราไม่ต้องเข้าไปทำเอง ใช้วิธีเลือกผู้แทน เราไม่ได้เป็นรัฐบาลเอง เราไม่ได้ดูแลตนเอง เราไม่ได้ปกครองตัวเองจริงๆ แต่เอนกย้ำอีกครั้งว่า *หัวใจของประชาธิปไตยจริงๆ คือ การปกครองตนเอง* ในความหมายที่เราเข้าไปช่วยทำอะไรให้กับสาธารณะ รวมถึงเรื่อง *ประชาสังคมและพลเมือง* ก็จัดอยู่ในความคิดการปกครองตนเอง การที่เราเข้าไปช่วยทำอะไรให้กับสาธารณะ ทำประโยชน์ให้กับส่วนรวม ชุมชน ท้องถิ่น หรืออาชีพของเรา

แต่ในขณะนี้ รัฐทำให้สิ่งที่ประชาชนและประชาสังคมเคยทำด้วยกันเองนั้นหายไป โดยอาจมองว่า รัฐทำได้ดีกว่า เอนกคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เกิดพลาด รัฐบาลควรให้เงินอุดหนุนสิ่งที่ประชาชนทำเองอยู่แล้วได้เติมโตขึ้น เพื่อชาวบ้านจะได้เติบโตขึ้นทั้งทางความคิด จิตใจเพื่อส่วนรวม และความเจริญขึ้นทางวัตถุ เปลี่ยนให้ราษฎรกลายเป็นพลเมือง

ในความคิดของเอนก การเมืองแบบใหม่ ได้แก่ การเมืองที่เป็นเรื่องของเรา เป็นการเมืองแบบที่พึ่งตนเองหรือพึ่งกันเอง เป็นประชาธิปไตยที่พึ่งตนเองและพึ่งกันเอง หัวใจของประชาธิปไตย ได้แก่ การที่ประชาชนปกครองดูแลตนเอง ดังนั้น คำว่า “ตนเอง” จึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เราจะต้องปกครองกันเอง ชุมชนหรือสังคมปกครองกันเองซึ่งดีที่สุดในไม่ต้องให้รัฐมาปกครอง ชุมชนหรือสังคมนั้น

หมายถึงส่วนรวมที่ไม่ใช่รัฐ เราไม่ต้องให้รัฐส่วนกลางปกครอง ส่วนรัฐบาลประชาธิปไตย ไม่ใช่รัฐบาลที่ทำเพื่อประชาชนเป็นหลัก แต่เกณฑ์ที่สำคัญที่สุด ได้แก่ โดยประชาชน หรือ Self-Government เอนกได้เรียกมันว่าเป็น การเมืองแบบพึ่งตนเองหรือพึ่งกันเอง ทำอะไรด้วยตนเอง แต่ผลจะออกมาเพื่อตนเองหรือไม่ เป็นอีกเรื่อง แต่ก็ต้องลองทำ การเมืองใหม่ที่เอนกเสนอคือ การเมืองแบบพึ่งตนเองที่ประชาชนมีส่วนร่วม ประชาชนเป็นเจ้าของบ้านเมือง ชุมชนและท้องถิ่น ปัญหาต่างๆ ในสังคมเป็นปัญหาของเราเองที่ต้องช่วยกันแก้

เอนกมองว่า เราต้องสร้างการเมืองที่เป็นเรื่องของเรา การเมืองที่มีความรู้สึกว่ามีคนเป็นชุมชนทางจริยธรรมด้วย การเมืองที่เราพึ่งตนเองหรือพึ่งกันเองต้องสร้างจากแนวคิดเรื่องครอบครัว เพราะคนไทยส่วนใหญ่ถือว่าเรื่องครอบครัวเป็นเรื่องของเรา เป็นชุมชนจริยธรรม เราดูแลแก้ปัญหาของครอบครัวอย่างร่วมแรงร่วมใจ แต่เมืองไทยในเวลานี้ นอกจากครอบครัว แทบจะไม่มีชุมชนทางจริยธรรมเหลืออยู่

เอนกเห็นว่า การเมืองใหม่นี้สร้างได้ง่ายในระดับท้องถิ่น เพราะเป็นการเมืองขนาดเล็ก จนเห็นหน้าเห็นตา เห็นใจกัน รู้จักและเข้าใจปัญหาของกันและกัน ปัญหาของส่วนรวม และรวมกำลังกัน เพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวม แต่ไม่ได้หมายความว่าเราจะไม่ร่วมมือกับรัฐ เราร่วมมือกับรัฐได้ รัฐกับสังคมต้องไปด้วยกัน

ในงานนี้ เอนกได้ใช้คำว่า พลเมืองบ้าง ราษฎรบ้าง ประชาชนบ้าง เพื่อบอกว่า *สิ่งสำคัญ* *สิ่งหนึ่ง* นอกจากชุมชนทางจริยธรรมแล้ว *ได้แก่* การเมืองแบบใหม่ต้องสร้างความเป็นพลเมืองหรือ *สำนึกแห่งความเป็นพลเมืองด้วย* การเข้าสู่ประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ในตะวันตกเกิดจากการที่ราษฎรยกระดับเป็นพลเมืองได้ ความเป็นพลเมืองต้องทำสิ่งทุกอย่างที่ราษฎรทำและยังต้องมีหน้าที่เพิ่มเติมได้แก่ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การควบคุมดูแลนโยบายรัฐ และที่สำคัญที่สุด พลเมืองต้องเห็นการเมืองเป็นเรื่องของส่วนรวม การเมืองแบบพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นได้เมื่อเราสนใจเรื่องของส่วนรวม ถือเอาเรื่องของส่วนรวมเป็นเสมือนปัญหาและภาระของตัวเอง เราต้องสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของส่วนรวม

9) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทสัมภาษณ์เรื่อง “ความคาดหวังและความจริงของประชาธิปไตยแบบไทยๆ” (พ.ศ. 2543)⁴⁴⁸

บทสัมภาษณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2543 ในขณะที่เอนกยังดำรงตำแหน่งคณบดีของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สัมภาษณ์โดย วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารสารคดี ฉบับเดือนตุลาคม 2543 ก่อนมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ในปี พ.ศ. 2544

⁴⁴⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (บทสัมภาษณ์), “ความคาดหวังและความจริงของประชาธิปไตยแบบไทยๆ,” ใน *Thought เล่มที่ 3*, วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, (กรุงเทพฯ: Openbooks, 2548).

จากบทสัมภาษณ์นี้ เราสามารถสรุปความคิดทางการเมืองของเอนกได้ว่า คนไทยต้องมีความคาดหวังต่อเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของไทยที่ไม่แตกต่างจากความเป็นจริงของเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของไทยเกินไปนัก การมีช่องว่างขนาดใหญ่ระหว่าง “ความคาดหวัง” และ “ความเป็นจริง” เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนมีการศึกษาของไทยเบื่อหน่ายเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมไทย

ส่วนปัญหาของการเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตย ที่มีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์บวกกับการพาณิชย์ ได้แก่ มีการให้เงินซื้อเสียงและความอุปถัมภ์ในการเลือกตั้ง เอนกคิดว่า วิธีการแก้ไขปัญหานี้ต้องหาอะไรแทนที่ระบบอุปถัมภ์และการซื้อเสียงให้ได้ กล่าวคือ เราต้องทำให้ให้ชาวบ้านได้รับผลแบบเดิม โดยสิ่งที่ประชาชนต้องการก็คือการอุปถัมภ์หรือการตอบสนองปัญหาของเขาอย่างรวดเร็ว แต่ต้องทำให้เกิดด้วยวิธีการแบบใหม่ทดแทน เช่น ให้เงินกู้หรือสินเชื่อกำไรง่าย ๆ หรือให้อาชีพให้ตลาดที่ทำให้เขามีรายได้เท่ากับราคาที่หัวคะแนนจ่ายให้เขา เป็นต้น

ในบทสัมภาษณ์นี้ เอนกยังคงกล่าวถึงลักษณะของสองนคราประชาธิปไตยที่ยังมีอยู่ในประเทศไทย ณ เวลานั้น ที่ใช้ความคิดตามมาตรฐานของคนชั้นกลาง คนเมือง ซึ่งมีสัดส่วนแค่ 15 - 20 เปอร์เซ็นต์ของประชากรไทยทั้งประเทศ ในการมองหรือวิจารณ์สังคมไทย ในขณะที่ความเป็นจริง คนส่วนใหญ่ของสังคมเรายังเป็นคนยากจน เป็นเกษตรกร ซึ่งวิถีชีวิตของเขาไม่เหมือนกับคนชั้นกลาง ฉะนั้น จึงเกิดปัญหา โดยเฉพาะเมื่อคนจนและเกษตรกรเลือกส.ส.ที่มักไม่เป็นที่ถูกใจของคนชั้นกลาง เพราะคนดีในความคิดของคนชั้นกลางในเมืองกับคนในชนบทนั้นไม่เหมือนกัน

เอนกยังได้กล่าวถึงการปกครองที่มีรัฐบาลที่ดีในทัศนะของเขาว่า “เป็นประชาธิปไตยตามแนวคิดแบบพวกเสรีนิยม ได้แก่ ประชาธิปไตยคือการปกครองโดยประชาชนเป็นสำคัญ” แต่ผลที่เกิดขึ้นโดยประชาชนอาจไม่เป็นไปตามที่ประชาชนคาดหวังก็ได้ นอกจากนั้น เอนกยังอ้างถึงแนวเสรีนิยมว่าไม่ต้องการรัฐบาลอุปถัมภ์ เพราะไม่เชื่อว่ารัฐบาลเช่นนั้นจะรู้ดีกว่าตัวประชาชนเองว่าประชาชนต้องการอะไร คนตะวันตกต้องการประชาธิปไตยที่ปกครองตัวเอง ตัดสินใจด้วยตนเอง ต้องการรัฐบาลที่มีขนาดเล็ก ประชาชนและประชาสังคมที่ดูแลตนเองเป็นส่วนใหญ่

เอนกเห็นว่า รัฐบาลในประชาธิปไตยของไทย รัฐบาลเป็นผู้อุปถัมภ์ทุกอย่าง เพราะคนไทยรับความคิดเรื่องชาตินิยมและเอกราชนิยม ตั้งแต่ นักศึกษาไทยไปศึกษาในยุโรปใน ค.ศ. 1920-1930 จนถึงทุกวันนี้ เอนกคิดว่า เราต้องเลิกเชื่อกันว่ารัฐจะทำอะไรได้มากมาย แต่ต้องกดดัน ชักจูง หวานล้อมให้รัฐมอบอำนาจและทรัพยากรให้ภาคประชาชนหรือประชาสังคม เพื่อให้ประชาชนเข้าไปดูแลส่วนรวมหรือแก้ปัญหาให้ส่วนรวมเองมากขึ้น รัฐต้องทำอะไรเองให้น้อยลง แต่รัฐต้องอุดหนุน สนับสนุนประชาสังคม เอกชนหรือภาคสังคมให้ทำอะไรให้มากขึ้น เพื่อตนเองและแก้ปัญหาของตนเอง เราต้องเปลี่ยนวิธีคิดว่า รัฐยังสำคัญอยู่ก็จริง แต่รัฐต้องสนับสนุนสังคมทำเรื่องต่างๆ มากขึ้น รัฐต้องดึงประชาชนมาช่วยงานมากขึ้น อำนาจหน้าที่ของรัฐแห่งอนาคตอยู่ที่การนำหรือการจัดการทางวัฒนธรรม ความคิดและสติปัญญา โดยรัฐจะต้องนำโดยอาศัยความแหลมคม

ทางสติปัญญาด้วย สรุปได้ว่า รัฐต้องลดอำนาจและบทบาทลง แต่ภาคประชาชนหรือประชาสังคมต้องเพิ่มอำนาจและบทบาทขึ้น ผ่านการที่รัฐมอบอำนาจและทรัพยากรให้ภาคประชาชนหรือประชาสังคม

เอนกยังมีความคิดว่า ประเทศไทยต้องสร้างประชาสังคมที่สนับสนุนโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งต้องเป็นการปกครองที่ไม่ลอกเลียนแบบการปกครองระดับชาติ ท้องถิ่นต้องทำงานร่วมกับประชาสังคมให้ดีและทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีสำนึกที่จะช่วยกันทำประโยชน์ให้ส่วนรวม ไม่ถือว่ารัฐกับประชาสังคมเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นของประชาชนเอง ประชาชนต้องพยายามช่วยตนเองให้มากที่สุด ประชาชนต้องรู้สึกต่อชุมชน ส่วนรวมและประเทศว่า มันเป็นเรื่องของเราจริงๆ เหมือนเป็นครอบครัวใหญ่ เอนกไม่คิดว่า การเมืองต้องเริ่มที่การเมืองระดับชาติ เพราะเป็นสิ่งที่ใหญ่เกินไป ห่างจากตัวประชาชนเกินไป แต่ต้องเริ่มที่การเมืองท้องถิ่นที่ต้องพยายามทำให้เล็กและใกล้ชิดกับประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมยิ่งขึ้น

เอนกมองว่า ประเทศไทยต้องมีการปฏิรูปการเมือง แต่ต้องอิงพื้นฐานเดิมด้วย และเราต้องให้โอกาสกับนักการเมืองด้วย โดยไม่มองว่านักการเมืองเป็นผู้ร้ายเสียหมด

อีกประเด็นที่น่าสนใจ เอนกมองว่า การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เป็นความพยายามที่จะถอนรากถอนโคนเกินไป องค์กรอิสระไม่ควรมีมากเกินไป เพราะจะทำให้เกิดสาขาที่ 4 ของอำนาจธิปไตยขึ้นได้ และองค์กรอิสระยังเป็นองค์กรของข้าราชการที่เกษียณไปแล้ว คนเหล่านั้นมีวิถีคิดแบบเก่าที่ที่ยังคงคิดถึงเรื่องอำนาจ ศักดิ์ศรี เกียรติยศต่างๆ ที่พึงจะมี จะได้

เอนกเห็นว่า ในระบอบประชาธิปไตย เราต้องเคารพ เชื่อมมั่นในคนอื่นด้วย ถ้าคนส่วนใหญ่ของประเทศต้องการอย่างนี้ เราต้องโอนอ่อนตามเขาไป นี่เป็นความคิดที่ปรองดองของเอนกในการให้คนเมืองยอมรับฟังความเห็นของคนในชนบท

นอกจากนั้น เอนกยังเห็นด้วยกับการพัฒนาหมู่บ้านและเกษตรกรรม ที่ไม่ใช่การกลับไปสู่อุดมคติ ไม่ใช่เป็นหมู่บ้านที่รับการอุปถัมภ์แบบอดีต แต่เป็นหมู่บ้านในอนาคต เอนกเห็นความสำคัญของชุมชน และความเป็นหมู่คณะในทางการเมือง แต่ก็ไม่ละทิ้งเรื่องปัจเจกบุคคล ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้ต้องมีดุลยภาพกัน

10) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “ประชาธิปไตยท้องถิ่น: สาระสำคัญของการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่น” (พ.ศ. 2545)⁴⁴⁹

หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2545 โดยในขณะนั้น เอนกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ จากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 6 มกราคม 2544 ก่อนหน้านั้น เอนกเคยเป็นกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครอง

⁴⁴⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาธิปไตยท้องถิ่น: สาระสำคัญของการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: มิติใหม่, 2545).

ส่วนท้องถิ่น อนุกรรมการฝ่ายแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และที่สำคัญที่สุด เคยเป็นประธานคณะทำงานจัดร่างแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การเมืองไทยในขณะนั้นเป็นเวลาหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เป็นระยะเวลาของการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ

สรุปสาระสำคัญของหนังสือเล่มนี้ ได้แก่ ประชาธิปไตยท้องถิ่นเป็นสาระหรือหัวใจสำคัญของการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาธิปไตยท้องถิ่นจะเป็นทางออกของการเมืองไทย เพราะมีแต่ประชาธิปไตยท้องถิ่นเท่านั้นที่มุ่งสร้างราษฎรให้เป็นพลเมืองซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเองได้

เอนกได้อ้างถึงรัชกาลที่ 7 และอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ที่ต่างมีความคิดเห็นใกล้เคียงกันว่า ประชาธิปไตยท้องถิ่นเป็นสาระสำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเป็นโรงเรียนฝึกราษฎรให้เป็นพลเมือง เป็นโรงเรียนประชาธิปไตยสำหรับประชาชน

การเมืองท้องถิ่นไม่ควรเหมือนการเมืองระดับชาติ แต่ต้องเป็นประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น เพราะประชาธิปไตยระดับชาติเป็นประชาธิปไตยที่ผ่านตัวแทน ไม่ใช่ประชาธิปไตยโดยตรง ส่วนราชการบริหารส่วนท้องถิ่นก็ไม่ควรเหมือนราชการและการบริหารที่ระดับชาติ แต่ที่ท้องถิ่นต้องมีประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่นบวกกับราชการและการบริหารท้องถิ่น ซึ่งไม่เหมือนกับการเมือง ราชการและการบริหารระดับชาติ

ส่วนสาระสำคัญของระบอบประชาธิปไตยที่ว่า การปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน นั้น เอนกมองว่า “โดยประชาชน” สำคัญที่สุด ประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นต้องเน้น การที่ประชาชนปกครองโดยตนเองทางตรงยิ่งขึ้น เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงยิ่งขึ้น การมีส่วนร่วมที่สำคัญต้องหมายถึง การร่วมคิด ร่วมทำ การอาสาสมัคร การอุทิศตน การบริจาคเงินทองข้าวของเครื่องใช้ให้แก่ท้องถิ่นด้วย จึงจะเป็นประชาธิปไตยท้องถิ่น ประชาธิปไตยแบบนี้ทำได้ ที่ท้องถิ่น แต่ทำยากในระดับชาติ เพราะท้องถิ่นมีขนาดเล็ก ใกล้ชิดกับประชาชน และงานที่ท้องถิ่นทำไม่ยากเกินไป นอกจากนั้น ท้องถิ่นยังสามารถกำหนดกระบวนการทำงานของตนเองได้ เพื่อให้ประชาชนร่วมคิดร่วมทำยิ่งขึ้น

เอนกเห็นว่า บทบาทของผู้นำองค์กรท้องถิ่นต้องสนับสนุนการศึกษาทางการเมือง โดยต้องเพิ่มด้วยการศึกษานอกหลักสูตรของเด็กด้วย เพื่อสนับสนุนให้เด็กอยากบำเพ็ญประโยชน์ ฝึกให้เด็กรักท้องถิ่น ภูมิใจในท้องถิ่นของตน มีความรู้ที่ท้องถิ่นที่ตนอยู่นั้นมีรากเหง้าอย่างไร ซึ่งจะทำให้คนรักและผูกพันกับท้องถิ่นที่เขาอยู่ เมื่อคนรู้สึกรักและผูกพันกับท้องถิ่นแล้ว เขาก็อยากเข้าไปช่วยทำงานต่างๆ ให้กับท้องถิ่น จะทำให้การปกครองท้องถิ่นก้าวไปข้างหน้าได้ ท้องถิ่นต้องทำให้ราษฎรในท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของงานในท้องถิ่น

เอนกมองว่า การทำการปกครองท้องถิ่นให้ดี ต้องไปสำรวจดูว่า ตรงไหนที่ชาวบ้านเขาช่วยเหลือตนเอง พึ่งตนเองได้อยู่แล้ว ต้องให้พวกเขาทำกันไปเอง ท้องถิ่นเพียงแต่ไปสนับสนุนให้เขาทำให้อย่างดีขึ้น ไม่ใช่ไปทำแทนเขา

สำหรับราชการและการบริหารท้องถิ่น ต้องไม่เหมือนกับราชการและการบริหารที่ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ควรแยกออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ราชการและการบริหารที่ส่วนกลางเป็นการบริหารที่เต็มรูปแบบ ใช้กฎหมายเป็นหลัก มีความเข้มงวด มาตรฐานเดียวกัน เน้นความเป็นเอกภาพ ส่วนราชการและการบริหารที่ท้องถิ่น ต้องคิดว่าเป็นราชการที่ไม่เต็มรูปแบบ ต้องพยายามคิดถึงความเป็นชาวบ้าน ชาวบ้านเข้าร่วมได้ การบริหารท้องถิ่นต้องเน้นที่ความแตกต่าง หลากหลายตามเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น ไม่ทำงานเพียงแค่ข้าราชการหรือพนักงานส่วนท้องถิ่นเท่านั้น แต่ต้องรวมถึงประชาชนผู้ทรงคุณวุฒิในด้านต่างๆ ด้วย ส่วนวิธิต่างท้องถิ่น ในท้องถิ่นไม่ควรมีราชการขนาดใหญ่โตเกินไป ไม่ควรเพิ่มลักษณะวิชาการเกินไป แต่ต้องเน้นเรื่องมวลชนสัมพันธ์ยิ่งขึ้น ข้าราชการส่วนท้องถิ่นยังต้องเป็นผู้ประกอบการ มีความคิดริเริ่มสูง ต้องทำให้ประชาชนตื่นเต้น สนุกสนานกับงานที่จะให้ทำ ริเริ่มทำอะไรใหม่ๆ อยู่เสมอ และมีความรู้เรื่องท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรกระตือรือร้นในการทำงานเอง มิใช่รอการกระจายอำนาจให้เท่านั้น

เอนกมองว่า เรื่องท้องถิ่นบางเรื่องสามารถนำเรื่องระดับชาติได้ เรื่องท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องเดินตามการเมืองในระดับชาติเสมอไป โดยเฉพาะท้องถิ่นที่มีศักยภาพสูง ต้องกล้าทำเรื่องที่น่าในระดับชาติ เช่น เรื่องประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเรื่องความรักในถิ่นฐานหรือการพัฒนาที่เน้นให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม เป็นต้น

สุดท้าย เอนกเห็นว่า ความก้าวหน้าของประเทศในอนาคตต้องเร่งให้ขึ้นอยู่กับ 1 รัฐบาลกับอีก 8,000 กว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ร่วมมือและประสานงานกัน กล่าวคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดอนาคตของประเทศด้วย

11) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “1 ทศวรรษแห่งประชาธิปไตยไทย: บรรณาการแต่ อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร” (พ.ศ. 2545)⁴⁵⁰

หนังสือเล่มนี้ เอนกได้เขียนขึ้นและตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2545 ในโอกาสที่อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร มีอายุครบ 60 ปี ในขณะที่เอนกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคประชาธิปัตย์ หนังสือเล่มนี้เป็นเสมือนบันทึกความคิดของเอนกต่อปัญหาต่างๆ ของประชาธิปไตยไทย

⁴⁵⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 1 ทศวรรษแห่งประชาธิปไตยไทย: บรรณาการแต่ อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร (นนทบุรี: มิติใหม่, 2545).

และทางออกจากปัญหาต่างๆ เป็นการเดินทางความคิด ความสนใจของเขา หนังสือเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงความคิดในหนังสือเล่มต่างๆ ของเอนกที่เคยนำเสนอไว้โดยสรุปอีกครั้ง

การเดินทางของความคิดของเอนกเริ่มจากที่เอนกคิดว่า ปัญหาของประชาธิปไตยไทยส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากชนชั้นกลางในการมองปัญหาด้วย ไม่ใช่เพียงเพราะประชาชนที่ยังไม่มีการศึกษาหรือประชาชนยังอดอยากจนอยู่เท่านั้น แต่ปัญหายังอยู่ที่คนที่มีการศึกษา คนที่อยู่ในเมืองและมีอาชีพที่มั่นคงแล้วด้วยเช่นกัน วิธีคิดของคนเหล่านี้ต่อประชาธิปไตยไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของไทย และไม่เอื้อกับการแก้ปัญหาหรือพัฒนาประชาธิปไตยไปในทิศทางที่คนส่วนใหญ่ต้องการ เกิดเป็นสองนคราประชาธิปไตย เอนกเสนอว่า เราต้องยอมรับว่าประชาธิปไตยนั้นมีหลายแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีประชาธิปไตยทั้งแบบเมืองและแบบชนบท วิธีที่จะทำให้ประชาธิปไตยไทยก้าวหน้าและยั่งยืนได้ ไม่ใช่การทำให้ประชาธิปไตยไทยกลายเป็นประชาธิปไตยในแบบเดียว โดยเป็นแบบของคนในเมือง หรือเป็นประชาธิปไตยที่ถูกต้อง หรือเป็นประชาธิปไตยที่มีหลักการ ไม่ใช่การที่ทำให้ประชาธิปไตยของภาคเมืองหรือของนคราคนชั้นกลางไปชนะประชาธิปไตยของนคราชนบท เพราะประชาธิปไตยพิมพ์เดียวของคนชั้นกลางในเมืองนั้นขัดกับความเห็นและความต้องการของคนในชนบท ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ดังนั้น ปัญหาอยู่ที่การหาวิธีที่จะทำให้ชนบททั้งสองประเภท หรือนโยบายทั้งสองประเภทที่ถูกใจคนในเมืองและในชนบทอยู่ร่วมกันได้ ประสานกันได้และประนีประนอมกันได้ เป็นเรื่องของการประสานระหว่างความคิดสองแนวทาง สองหลักการเข้าด้วยกัน

เอนกคิดว่า การเมืองเป็นเรื่องที่ต้องวางอยู่บนฐานความเป็นจริงทางสังคมและทางเศรษฐกิจด้วย ดังนั้น การพัฒนาประชาธิปไตยให้สำเร็จ ต้องเป็นประชาธิปไตยที่อยู่ในเศรษฐกิจและสังคมที่เหมาะสมด้วย ได้แก่ การที่สังคมเป็นสังคมที่ให้ผู้คนมีความเท่าเทียมกันในทางการเมืองหรือเกือบจะเท่าเทียมกันในทางการเมือง และลดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ให้น้อยลง หากเกิดการรวมกลุ่มกันตามแนวราบด้วยก็เป็นสิ่งที่ดี สังคมที่เหมาะสมกับประชาธิปไตย คนส่วนใหญ่ต้องมีสถานะเป็นคนชั้นกลาง ซึ่งแต่เดิมหมายถึงคนในเมืองเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง ผู้คนในชนบทหรืออยู่ในภาคเกษตร หากพวกเขามีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายกับคนชั้นกลางก็จัดเข้าอยู่ในกลุ่มของคนชั้นกลางได้ เกษตรกรที่มีชีวิต ความเป็นอยู่ที่มั่นคง มีการศึกษาและมีวิจรรณญาณทางการเมืองที่เป็นอิสระก็เข้าช่วยของการเป็นคนชั้นกลางด้วย

ในทางเศรษฐกิจ ประชาธิปไตยต้องอยู่กับพลังการผลิตที่สูงพอสมควร ทำให้ผู้คนพ้นจากความอดอยาก ได้มีโอกาสและมีความหวังที่จะขยับตัวเองขึ้น มีรายได้ที่สูงขึ้น ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เศรษฐกิจที่เหมาะสมกับประชาธิปไตยจะต้องทำให้ภาคเมืองกับชนบทมีความเป็นอยู่ที่ใกล้เคียงกัน มีความเป็นธรรมในการแบ่งปันรายได้ ตลอดจนมีความเท่าเทียมกันในทางโอกาส ต้องเร่งให้

ภาคชนบทพัฒนาขึ้นเป็นเมืองขนาดเล็ก ขนาดกลาง ต้องทำให้คนในภาคชนบทพัฒนาขึ้นเป็น คนชั้นกลางหรือเป็นผู้ใช้แรงงานที่มีชีวิตความเป็นอยู่และมีรายได้ที่พอเพียง

นอกจากนั้น คนชั้นกลางต้องเข้าใจตัวเอง เข้าใจความคิดของตัวเอง แล้วปรับความคิด ของตนเองให้เข้ากับความคิดของคนกลุ่มอื่น โดยเฉพาะชาวชนบท คนชั้นกลางต้องไม่มองว่าปัญหา นักการเมืองทุจริตเป็นเพราะสันดาน แต่ต้องเข้าใจว่า มันอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจและสังคม เราก็ต้องพยายามปฏิรูปการเมืองและแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยด้วยตัวเราเอง คนในเมืองต้องไม่ เรียกหาทหารเพื่อทำรัฐประหาร

หลังจากนั้น เอนกได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาของประชาธิปไตยไทยด้วยการทำให้ การศึกษาเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยไทย ทำให้ประชาชนมีวัฒนธรรมหรือ มีความคิดที่สนับสนุนให้ประชาธิปไตยให้ก้าวไปข้างหน้าได้ การให้การศึกษาทางการเมือง แก่ประชาชนในชนบทน่าจะเป็นวิถีทางที่สำคัญอีกวิธีหนึ่ง นอกจากการปฏิรูปเศรษฐกิจ เพื่อลด การขายเสียงหรือระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองลง

จากนั้น เอนกได้ศึกษาเรื่องทฤษฎีการเมือง รวมถึงเรื่องประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น แทนที่จะศึกษา แต่เรื่องปัญหาของการเมืองไทยอย่างแต่ก่อน ทำให้เอนกพบว่า คนในอเมริกาหรือคนในอังกฤษ เมื่อเขาได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นพลเมือง ให้มีศักดิ์ศรี แม้ว่าตัวเองจะจนกว่าคนอื่น ต้อยต่ำกว่า คนอื่น เขาก็มีศักดิ์ศรีพอที่จะไม่ยอมรับเงิน ไม่ยอมรับความช่วยเหลือจากใคร ถ้าหากเงินและความช่วยเหลือนั้นได้โดยไม่ถูกต้อง เอนกจึงสนใจเรื่องการให้การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกความเป็นพลเมือง ยิ่งขึ้น โดยพลเมืองก็คือราษฎรที่มีส่วนร่วมในทางการเมืองและเป็นราษฎรที่มีความรับผิดชอบทาง การเมือง อีกทั้งต้องคิดว่าตนเองเป็นเจ้าของการเมืองด้วย

เอนกสงสัยว่า ทำอย่างไรที่จะให้คนไทยรู้สึกว่าการเมืองเป็นเรื่องของตนเอง เอนกจึงค้นคว้า ประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยตะวันตกเพิ่มเติม โดยเฉพาะประชาธิปไตยของกรีกโบราณ และได้เข้าใจ ว่า ประชาธิปไตยของกรีกโบราณคือการปกครองตนเอง เป็นเรื่องที่คุณจะต้องช่วยกันเป็นรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาล เป็นเจ้าของการเมืองร่วมกัน เป็นความรู้สึกว่า ประชาธิปไตยคือการปกครอง ตัวเอง ประชาธิปไตยหมายถึงการที่พลเมืองปกครองตนเอง ทั้งในการออกกฎหมาย บริหารบ้านเมือง และเป็นตุลาการ กรีกโบราณเน้นว่าประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุดคือการให้ประชาชนทำอะไรด้วยตนเอง ให้มากที่สุด เห็นได้ว่า เอนกรับความคิดเรื่องประชาธิปไตยของกรีกโบราณเป็นฐานทางความคิด ของเขาในการสร้างประชาธิปไตยของไทยในรูปแบบการปกครองตนเองของประชาชน

นอกจากนั้น เอนกยังได้ศึกษาประชาธิปไตยในยุคกลางของตะวันตกและพบว่า รัฐในยุคกลาง ของตะวันตกไม่ได้ผูกขาดอำนาจทางการเมืองหรืออำนาจในการจัดการปัญหาสาธารณะแต่ผู้เดียว แต่รัฐสมัยใหม่ได้ไปแย่งอำนาจสาธารณะจากประชาสังคมดั้งเดิมที่ถืออำนาจไว้ในมือของตนเอง แทบทั้งหมด แย่งอำนาจจากองค์คณะที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของรัฐ แต่เป็นสถาบันหรือเป็นกลไกทางสังคม

ที่มีอยู่แล้วในยุคกลาง เช่น โบสถ์ วัด มหาวิทยาลัย สมาคมอาชีพ การปกครองท้องถิ่นทั้งในเมือง และในชนบท เป็นต้น องค์กรเหล่านี้เคยเป็นผู้นำที่สาธารณชนในหลายๆ อย่าง

เอนกรู้สึกว่า คนไทยเชื่อในรัฐนิยมและเห็นว่าปัญหาส่วนรวมเป็นปัญหาของรัฐเท่านั้น ทำให้ยากที่จะเกิดความคิดว่า การเมืองเป็นเรื่องของเรา เอนกจึงเห็นว่า เราน่าจะต้องยืมความคิดของยุโรป ในยุคกลางเพื่อปรับใช้กับประเทศไทย รัฐไทยในปัจจุบันควรให้อำนาจ หน้าที่ ทรัพยากรแก่ประชาสังคม ยิ่งขึ้น รัฐต้องทำให้ประชาสังคมตัดสินใจหรือทำอะไรด้วยตนเองยิ่งขึ้น หากเราอยากสร้างชุมชนขึ้นมาจะต้องศึกษาจากยุคกลางของยุโรป ในส่วนนี้เห็นได้ก็กว่า เอนกรับความคิดเรื่องประชาธิปไตย จากประชาธิปไตยในยุคกลางของตะวันตกเป็นฐานทางความคิดของเขาในการสร้างประชาธิปไตยของไทยในเรื่องประชาสังคมเช่นกัน

เอนกอยากให้ประชาธิปไตยของไทยเป็นการเมืองที่ทุกคนอยากเป็นเจ้าของหรือเป็นเจ้าของได้ เอนกจึงสนใจเรื่อง การปกครองท้องถิ่น เพราะระบบการเมืองขนาดเล็กและผู้คนมีความใกล้ชิดกัน เอนกคิดว่า การทำให้คนเป็นเจ้าของการเมืองขึ้นอยู่กับทำให้การเมืองมีขนาดเล็กลง ผู้คนในวงการเมืองมีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น จึงเกิดความคิดว่า เราต้องทำการเมืองเช่นนี้ในระดับท้องถิ่น ไม่ใช่ในระดับชาติ ดังนั้น เราจะต้องปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น ให้การปกครองท้องถิ่นเป็นการปกครองในอุดมคติที่มีแบบแผนหรือระเบียบของราชการให้น้อยลง ให้ราชการหรือนักการเมือง ทำงานแทนประชาชนให้น้อยลง เป็นการปกครองที่สามารถเชิญชวนและจูงใจให้คนทั่วไปให้อยากเข้าร่วมทำงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยิ่งขึ้น

เอนกได้เสนอความคิดเรื่อง “ประชาธิปไตยสองระดับ” ได้แก่ 1) ประชาธิปไตยที่ระดับชาติ ต้องเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน และ 2) ประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่น ต้องเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำงานให้ส่วนรวม ประชาชนปกครองตนเอง แก้ไขปัญหาให้ตนเองยิ่งขึ้น การเมืองที่ดีในความเห็นของเอนกคือการให้คนปกครองตนเอง ดูแลตนเอง แก้ไขปัญหาของตนเอง พึ่งตนเองและทำอะไรตามที่ตนเองคิดได้ ทุกคนลดการทำงานการเมืองที่เป็น ผักเป็นฝ่าย เป็นปฏิปักษ์ต่อกันและกันโดยไม่จำเป็น ซึ่งทำได้ในระดับการเมืองท้องถิ่น

ในความคิดของเอนก ปัญหาประชาธิปไตยไม่ใช่การแก้ไขความยากจน แต่เป็นเรื่องที่ ทำอย่างไรให้ผู้คนทั้งหลายมีโอกาสได้ทำอะไรด้วยตนเอง ช่วยตนเอง พึ่งตนเอง พึ่งกันเองยิ่งขึ้น ให้ผู้คนเรียนรู้การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง การแก้ไขปัญหาคความยากจนจะแก้ได้ดีที่สุดเมื่อประชาชน แก้ไขความยากจนด้วยตัวเอง ประชาธิปไตยเป็นการสนับสนุนให้ประชาชนเห็นปัญหาของตัวเอง และแก้ปัญหาของตัวเองยิ่งกว่าหลักการอื่น โดยรัฐบาลในอุดมคติต้องสนับสนุนให้ประชาชนเห็น ตามเช่นนี้ ดังนั้น การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกความเป็นพลเมือง เป็นเรื่องสำคัญ โดยต้องไม่อยู่ใน การเรียนในห้องเรียนเท่านั้น แต่ต้องทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาสได้ไปทำงานกับท้องถิ่น ทำงานให้ แก่ประเทศชาติ องค์กรสาธารณประโยชน์ต่างๆ ด้วย เพื่อให้เข้าใจว่า การที่เราเข้าไปช่วยเหลือ

ส่วนรวมและคนอื่น ไม่ใช่ทำเพื่อประโยชน์ให้คนอื่นหรือส่วนรวมเท่านั้น แต่เพื่อตัวเองด้วย เพราะถ้าส่วนรวมไม่ดี ชุมชนไม่ดี ท้องถิ่นไม่ดี ประเทศก็จะไม่ดี เราก็คงไม่สามารถมีความสุขได้

12) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จาก คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎร ของ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง งบประมาณเพื่อการกระจายอำนาจ: คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรของ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (พ.ศ. 2545)⁴⁵¹

หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรของเอนกเรื่อง งบประมาณเพื่อการกระจายอำนาจให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2545 ในขณะนั้น เอนกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบบัญชีรายชื่อของพรรคประชาธิปัตย์ และเป็นระยะหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ปกครองประเทศ ซึ่งประเด็นเรื่องการกระจายอำนาจให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นประเด็นที่สำคัญประการหนึ่งในการปฏิรูปการเมืองตามรัฐธรรมนูญนี้ โดยในปี พ.ศ. 2545 นั้น เป็นระยะเวลาที่อยู่ระหว่างขั้นตอนของการกระจายและถ่ายโอนอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรนี้ได้กล่าวถึงความคิดของเอนกเรื่อง ความสำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตย และสิ่งที่จะทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาครัฐไทยเติบโตได้อย่างมีประสิทธิภาพ เอนกมองว่า การกระจายอำนาจเป็นหัวใจของการปฏิรูปการเมือง และเป็นหัวใจของการบริหารภาครัฐสมัยใหม่ เอนกได้อ้างถึงเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่มุ่งมั่นที่จะให้ภาครัฐของไทยไม่ได้หมายถึงแค่รัฐบาลเท่านั้น แต่ต้องรวมถึงรัฐบาลรวมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอีก 8,000 กว่าแห่งด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัญหาในรอบ 40 ปีนี้ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคได้พัฒนาท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ แต่พัฒนาในลักษณะที่ไม่ได้ให้ท้องถิ่นทำงานนิก ท้องถิ่นไม่สามารถทำอะไรเองได้ตามความต้องการ ตามความเห็น ตามวัฒนธรรมของเขาเท่าที่ควร รัฐบาลมักเห็นคนในท้องถิ่นเป็นผู้ต่ำต้อยเขลาและไม่รู้จักพัฒนาตนเอง รัฐบาลมักทำอะไรที่ไม่ค่อยถูกใจและไม่ตรงกับความต้องการของท้องถิ่น ส่วนหน่วยราชการต่างๆ มักเต็มไปด้วยคนที่ไม่รู้เรื่องท้องถิ่น แต่ต้องไปทำงานที่ท้องถิ่น โดยที่ไม่ได้ให้คนที่อยู่ในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมืองตนเองเท่าที่ควร

เอนกมองว่า ประเทศไทยไม่ควรจะนำพาหรือแก้ไขปัญหาของประเทศด้วยคณะรัฐมนตรีและข้าราชการเท่านั้น แต่รัฐบาลควรอาศัยท้องถิ่นอีก 8,000 กว่าแห่งเป็นผู้ช่วยหรือเป็นพันธมิตร โดยท้องถิ่นต้องมียุทธศาสตร์ในการทำงานเพิ่มขึ้น เพื่อช่วยรัฐบาลพัฒนาประเทศ

⁴⁵¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, งบประมาณเพื่อการกระจายอำนาจ: คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรของ ดร. เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2545).

เอนกได้กล่าวถึง 3 ประเด็นสำคัญในการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ เรื่อง การจัดสรรงบประมาณเพื่อเป็นรายได้ให้ท้องถิ่น ความเป็นอิสระและความริเริ่มสร้างสรรค์ของท้องถิ่น และการโอนงานที่สำคัญให้แก่ท้องถิ่น ดังนี้

1. การจัดสรรงบประมาณเพื่อเป็นรายได้ให้ท้องถิ่นต้องเพิ่มขึ้น โดยการจัดทำงบประมาณรายจ่ายของรัฐบาล รายได้ของท้องถิ่นต้องอยู่ในสัดส่วน 35% เมื่อเทียบกับรายได้ของรัฐบาล ภายในปี พ.ศ. 2549 ตามที่พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ได้กำหนดไว้

2. ต้องทำให้เกิดความเป็นอิสระและความริเริ่มสร้างสรรค์ของท้องถิ่น ผ่านการรับเงินอุดหนุนทั่วไปจากรัฐบาล ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นเงินที่ท้องถิ่นจะสามารถใช้มันได้อย่างเสรีและสอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เอนกย้ำว่า ท้องถิ่นไม่ได้ต้องการแค่รายได้ แต่เขายังต้องการความเป็นอิสระ ความสร้างสรรค์ และหัวใจของการปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ความเป็นอิสระและความสร้างสรรค์ภายใต้การกำกับของรัฐบาล แต่ท้องถิ่นไม่ใช่ลูกน้องของรัฐบาล และไม่ใช่ภูมิภาค เอนกกล่าวว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีที่มาไม่ต่างกัน เราต่างมาจากการเลือกตั้งเช่นเดียวกัน หากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสนใจประชาชน ใส่ใจประชาชน ท้องถิ่นก็คงไม่ต่างไปจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และหากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีความเป็นอิสระและความริเริ่มสร้างสรรค์เป็นของดี เขาก็คงเห็นดีไม่ต่างจากเราเช่นเดียวกัน เอนกย้ำว่า นักการเมืองต้องไม่ดูถูกท้องถิ่น แต่ต้องไว้วางใจท้องถิ่น โดยไม่มองว่าท้องถิ่นนั้นโง่ ไม่พร้อมหรือโง่งง

3. รัฐบาลต้องเร่งโอนงานที่สำคัญให้แก่ท้องถิ่นเป็นผู้ทำ เพื่อให้สัดส่วนรายได้ของท้องถิ่นเทียบกับรัฐบาลแล้วเพิ่มขึ้นได้โดยเร็ว และเพื่อให้ท้องถิ่นมีแรงจูงใจในการเพิ่มความพร้อมให้กับตนเองยิ่งขึ้น การถ่ายโอนงานที่สำคัญจะทำให้งบประมาณที่เกี่ยวกับบุคลากร การดำเนินการและการลงทุนไปอยู่ที่ท้องถิ่น จะเป็นการเพิ่มรายได้ให้ท้องถิ่นไปในตัวได้อย่างรวดเร็ว

เอนกได้กล่าวถึงวิสัยทัศน์ล่าสุดของการบริหารภาครัฐในขณะนั้น ได้แก่ การลดขนาดของรัฐบาล และเปลี่ยนบทบาทของส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไปพร้อมๆ กับการสนับสนุน เพิ่มบทบาทเพิ่มทรัพยากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อีกทั้งยังต้องทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นอีกพลังในการฟื้นฟูบูรณะเศรษฐกิจ สร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนให้กับประเทศได้ยิ่งขึ้น

สรุปความคิดทางการเมืองของเอนกในงานนี้ เขาได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง *การผลักดันให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเติบโตได้อย่างมีประสิทธิภาพในระบอบประชาธิปไตย* การกระจายอำนาจเป็นหัวใจของการปฏิรูปการเมือง และเป็นหัวใจของการบริหารภาครัฐสมัยใหม่ เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญในการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยในขณะเดียวกัน ต้องลดขนาดของรัฐบาล และเปลี่ยนบทบาทของส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไปพร้อมๆ กันกับการพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้ การกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเน้นใน 3 เรื่องสำคัญ ได้แก่

การจัดสรรเงินงบประมาณ การทำให้เกิดความเป็นอิสระและความสร้างสรรค์ของท้องถิ่น และการเร่งโอนงานที่สำคัญให้แก่ท้องถิ่น เพื่อผลักดันให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเติบโตอย่างมีประสิทธิภาพ ในระบอบประชาธิปไตย โดยภาครัฐหรือรัฐบาลต้องไม่ได้แปลว่ารัฐบาลกลางเท่านั้น แต่ต้องรวมไปถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นส่วนหนึ่งของภาครัฐด้วย ในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ สร้างความเข้มแข็ง และความยั่งยืนให้กับประเทศไทย ต้องรวมถึงบทบาทและพลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย

13) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทสัมภาษณ์โดยนิตยสาร GM (พ.ศ. 2545-2546)⁴⁵²

บทสัมภาษณ์โดยนิตยสาร GM นี้เกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2545-2546 ในขณะที่เอนกเป็นนักการเมืองสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ได้ 2 ปีและเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแล้ว บทความนี้ตีพิมพ์ก่อนที่พรรคประชาธิปัตย์จะเลือกตั้งหัวหน้าพรรคคนใหม่หลังจากชวน หลีกภัย ซึ่งสุดท้ายได้บัญญัติบรรทัดฐาน เป็นหัวหน้าพรรคคนใหม่จากการเลือกตั้งดังกล่าว

ในบทสัมภาษณ์นี้ เอนกได้กล่าวถึงวิสัยทัศน์ของพรรคประชาธิปัตย์ในสายตาเขา นโยบายของพรรคประชาธิปัตย์ในการต่อสู้ทางการเมือง รวมทั้งการแข่งขันทางการเมืองในการเลือกตั้งระหว่างพรรคประชาธิปัตย์กับพรรคไทยรักไทยในอนาคต โดยได้ปรากฏความคิดทางการเมืองของเอนกที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ดังนี้

1) เรื่องจุดอ่อนของพรรคการเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตยโดยทั่วไป เอนกคิดว่า จุดอ่อนดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อพรรคการเมืองได้เป็นรัฐบาลแล้ว แต่กลับทำแต่งานของรัฐบาล ทำแต่เรื่องนโยบาย และการแก้ปัญหาต่างๆ แต่ขาดในเรื่องการใช้พรรคการเมืองผ่านองค์กรของพรรคในการดำเนินการของพรรคการเมือง สมาชิกพรรคการเมือง ในการขยายฐานและสร้างความเข้มแข็งแก่ฐานของพรรคการเมืองตนเองยิ่งขึ้น รวมทั้งทำให้นโยบายของพรรคการเมืองตนเองได้รับการยอมรับยิ่งขึ้น

2) เอนกเห็นว่าวิวัฒนาการทางการเมืองไทยในเวลานั้นได้ไปถึงขั้นที่ประชาชนต้องการผลงาน ต้องการความรวดเร็ว ต้องการการแก้ปัญหา และมีความหวังต่อนักการเมืองและพรรคการเมืองสูงยิ่งขึ้นจากในอดีตแล้ว เหตุผลนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พรรคไทยรักไทยได้รับชัยชนะในการเลือกตั้ง ด้วยการเสนอทางเลือกทางนโยบายที่แตกต่างจากเรื่องเดิมๆ และดึงดูดความสนใจของประชาชน เอนกได้เสนอให้พรรคประชาธิปัตย์แข่งขันกับพรรคไทยรักไทยด้วยการมีนโยบายที่ทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืน คำนึงถึงเสรีภาพและคำนึงถึงขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ

3) เอนกมองการเมืองไทยในตอนนั้นว่า ยังไม่ใช่การเมืองแบบ 2 ขั้ว ประชาชนยังต้องการการเมืองมากกว่า 2 ขั้ว การเมืองไทยที่มีเสน่ห์เพราะเป็นการเมืองที่มี 3 ขั้วโดยตลอด

⁴⁵² เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (บทสัมภาษณ์), นิตยสาร GM ม.ป.ป. (ราวปี พ.ศ. 2545 - 2546).

4) พรรคการเมืองต้องนำคนให้เข้าร่วมทำงานเพื่อแก้ปัญหาให้ชาติหรือพัฒนาชาติให้มากกว่านี้ โดยต้องปรับการทำให้การพัฒนาหรือการแก้ปัญหาบ้านเมืองขึ้นอยู่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย รัฐบาลต้องส่งเสริมบทบาทและเปิดโอกาสให้คนจำนวนมากมาชมมหาศาล หรืออย่างน้อยที่สุดได้แก่ คนที่เป็นผู้นำขององค์กรส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศที่มีอยู่ราวแปดพันองค์กร เราต้องใช้รัฐบาลบวกกับอีกราวแปดพันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการทำงานและการพัฒนาประเทศชาติ เป็นการทำงานด้วยรัฐบาลทั่วประเทศ เอนกมองว่า ประเทศไทยในยุคนี้ไม่สามารถอาศัยวีรบุรุษคนเดียวได้ จึงต้องเร่งการกระจายอำนาจ เร่งสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และต้องปล่อยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาท มีความรับผิดชอบยิ่งขึ้น และตรงนี้จะทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เดิมเคยแก้ไขไม่ได้ และแก้ไขไม่ถูกใจประชาชน มันจะแก้ไขได้และถูกใจประชาชน อีกทั้งพรรคการเมืองต้องหาหรือขอความเห็น ถ้ามององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนในท้องถิ่นว่า เขาต้องการอำนาจอะไรเพิ่มขึ้น เขาต้องการแก้ไขอุปสรรคอะไรที่เกี่ยวกับการบริหารของเขา เอนกเสนอให้ทำ Power Shift แต่ในขณะนั้น รัฐบาลไทยรักไทยแก้ปัญหาด้วยกรอบความคิดแบบเก่าในแบบที่รัฐรวมศูนย์ เน้นที่ราชการส่วนกลาง นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีต่างๆ เอนกมองว่า ผู้นำที่เป็นนายกรัฐมนตรีในโลกของระบบรัฐสภาต้องคำนึงถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งหลาย และต้องเห็นรัฐสภาเป็นใหญ่ อีกทั้งนายกรัฐมนตรีต้องเห็นว่ารัฐมนตรีคนอื่นมีความสำคัญและต้องไว้วางใจพวกเขาด้วย

5) เอนกเสนอให้ใช้นโยบายการศึกษาเป็นธงนำทุกอย่าง นำนโยบายสังคม เศรษฐกิจการเมืองต่างๆ สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ซึ่งสังคมการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีเสรีภาพด้วย ต้องยอมให้คนพูดอะไรที่ขัดใจผู้มีอำนาจได้ ส่วนเรื่องการแบ่งเขตการศึกษาในการปกครองและการบริหารประเทศ เอนกเสนอว่า ต้องรวมกันขึ้นเป็นเขตที่ใหญ่กว่าระดับจังหวัด หรือระดับ 2-3 จังหวัดรวมกัน แล้วเราอาจมุ่งสู่การพัฒนา มุ่งสู่การปกครอง การบริหาร เพื่อทำให้นโยบายการศึกษาของเขตนั้นบรรลุผลสำเร็จตามศักยภาพและธรรมชาติของพื้นที่นั้นๆ ทำให้คนมีความรู้ ความสามารถที่จะใช้ประโยชน์ในการทำงานหารายได้ในพื้นที่ของตนได้เพิ่มขึ้น ช่วยในการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของตนเอง

เอนกเน้นเรื่องความหลากหลายในประเทศ เน้นเรื่องศักยภาพของแต่ละพื้นที่ซึ่งแตกต่างกัน และใช้ท้องถิ่นในการพัฒนา โดยดึงเอาคนเก่งๆ ในแต่ละจังหวัดเพื่อนำไปใช้ให้ได้มากที่สุด แต่ทว่าระบบการบริหารประเทศยังไม่ได้ปลดปล่อยให้คนเก่งในพื้นที่ต่างๆ เป็นพลังสำคัญได้ เอนกเห็นว่านโยบายที่ดีต้องปลดปล่อยพลังแห่งสร้างสรรค์ พลังแห่งความรักบ้านรักเมือง พลังที่รักชุมชนรักท้องถิ่นของคนในพื้นที่ให้ได้มากที่สุด เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาพื้นที่ต่างๆ

6) เอนกเห็นว่า ลักษณะการเป็นผู้นำของนายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร โดยเฉพาะที่เป็นแบบ CEO เป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้กับตน เป็นรัฐบาลรวมศูนย์และเป็นรัฐนิยม ซึ่งระบอบประชาธิปไตยโดยทั่วไปเป็นระบอบที่ไม่เชื่อมั่นว่าจะมีผู้นำคนใดคนหนึ่งที่ถูกต้อง แต่เป็นระบอบที่คิดถึงผู้นำในเชิง

เตรียมป้องกันการทำอะไรที่ลุแก่อำนาจ ส่วนรัฐธรรมนูญมีไว้เพื่อจำกัดการใช้อำนาจของรัฐ มิใช่มีไว้เพื่อทำให้รัฐเข้มแข็ง รัฐธรรมนูญมีไว้เพื่อจะทำให้ประชาชนใหญ่ สังคมใหญ่ ท้องถิ่นใหญ่ แต่ในความเป็นจริงรัฐบาลใหญ่ขึ้นทุกวัน ส่วนสังคมก็เล็กลงไป ทำให้คนมีความหวังต่อรัฐบาลมากขึ้น เอนกมองว่าต้องทำให้ท้องถิ่นหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาท มีส่วนรับผิดชอบยิ่งขึ้น และทำให้ผลงานของรัฐบาลไม่ใช่เป็นผลงานตรงๆ แต่เป็นผลงานในการสร้างสังคมให้เข้มแข็งและสังคมไปแก้ปัญหาของตนเองด้วย สร้างท้องถิ่นให้เข้มแข็งและท้องถิ่นไปแก้ปัญหาของท้องถิ่นเองด้วย ดังนั้น นโยบายของพรรคการเมืองต้องเน้นการร่วมมือ เน้นการประสานสามัคคีของพลังต่างๆ ในสังคมให้ได้มากที่สุด ต้องไม่เสนออะไรจากฝ่ายการเมืองฝ่ายเดียว ต้องไม่เป็นรัฐนิยมหรือรัฐบาลรวมศูนย์ แต่มีอะไรต้องปรึกษาหารือกัน ต้องทำให้เป็นฉันทามติ เป็นมติของสังคมส่วนใหญ่ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

14) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “พิศการเมือง” (พ.ศ. 2548)⁴⁵³

หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2548 โดยในขณะนั้น เอนกเพิ่งลาออกจากการเป็นหัวหน้าและสมาชิกพรรคมหาชนการเมืองไทย และได้หันหลังให้กับการทำงานการเมืองอย่างเต็มตัวในระยะหนึ่ง การเมืองในขณะนั้นเป็นการปกครองประเทศด้วยรัฐบาลพรรคเดียวของพรรคไทยรักไทย ซึ่งนำโดย นายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้กล่าวถึงชีวประวัติของตนเอง และประสบการณ์ในการทำงานทางการเมืองของตนเองใน 2 พรรคการเมือง ได้แก่ พรรคประชาธิปัตย์และพรรคมหาชน จนถึงการลาออกจากพรรคมหาชน อีกทั้งได้กล่าวถึงบุคคลทางการเมืองต่างๆ ที่สำคัญการเมืองไทย ในหนังสือเล่มนี้ ยังได้ปรากฏความคิดทางการเมืองของเอนกในเรื่องต่างๆ ด้วย ดังนี้

1) เรื่องพรรคทางเลือกที่สาม เอนกมองว่า ในขณะที่การเมืองไทยมีแนวโน้มที่จะเป็นการแข่งขันระหว่างสองพรรคใหญ่ในการเลือกตั้ง หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 แม้คนทั่วไปจะเชื่อว่าระบบการเมืองที่มีสองพรรคดีกว่าระบบการเมืองที่มีหลายพรรค แม้แต่ในรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุดก็ยังโอบอ้อมพรรคการเมืองใหญ่และละทิ้งพรรคการเมืองขนาดเล็ก ทำให้พรรคไทยรักไทยใช้ประโยชน์จากรัฐธรรมนูญสร้างพรรคจนเติบโตใหญ่ขึ้นเกินกว่าที่ใครจะคาดคิด เอนกไม่เคยเชื่อว่าระบบสองพรรคใหญ่จะดีกว่าระบบ 3 พรรคหรือ 4 พรรค เขากล่าวว่า ในความเป็นจริงประเทศในระบอบประชาธิปไตยส่วนใหญ่ในโลกนี้มีระบบพรรคการเมืองหลายพรรค ระบบหลายพรรคมีข้อดีคือ พรรคที่ได้อันดับที่ 2 อันดับที่ 3 ไม่ได้แพ้การเลือกตั้งอีกเช่นกัน เพียงแต่ชนะมากหรือชนะน้อยต่างกัน พรรคที่ชนะก็ไม่จำเป็นต้องเป็นพรรคที่มีอำนาจปกครองประเทศไป

⁴⁵³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พิศการเมือง (กรุงเทพฯ: Openbooks, 2548).

ยาวนาน โดยพรรคที่ไม่ได้เป็นรัฐบาลก็ต้องรอลือเลือกตั้งเพื่อแข่งขันกับรัฐบาลในครั้งต่อไป เอนกคิดว่าในสังคมที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและศาสนานั้นเหมาะกับระบบหลายพรรคการเมือง

ความคิดเรื่อง พรรคทางเลือกที่สาม เอนกได้ศึกษาและอ้างอิงถึงทฤษฎีพรรคทางเลือกที่สามจากหนังสือของแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) ด้วย ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการที่การเมืองในอเมริกาและเยอรมันเข้าสู่วิกฤตเพราะมีเพียงทางเลือกหนึ่งหรือสองทางเลือกให้กับประชาชนเท่านั้น ในขณะที่ประชาชนต้องการมีทางเลือกที่หลากหลายกว่านี้⁴⁵⁴

2) เรื่องรัฐสวัสดิการ/สวัสดิการก้าวหน้า เอนกได้นึกถึงหนทางที่จะเสนอนโยบายเพื่อสู้กับนโยบายประชานิยมของพรรคไทยรักไทยที่ประชาชนไทยติดใจ เอนกคิดว่า เราจำเป็นต้องคิดให้ก้าวหน้าขึ้นไปกว่านโยบายประชานิยมอีก โดยเอนกได้คิดถึงเรื่องรัฐสวัสดิการ/สวัสดิการก้าวหน้า ซึ่งเขาเห็นว่าประชานิยมมีจุดอ่อนคือมุ่งสร้างความสัมพันธ์เชิงดึงระหว่างผู้ที่อยู่เหนือกว่ากับผู้ที่อยู่ระดับต่ำกว่าเป็นหลัก ประชาชนจึงไม่ได้คิดว่าตัวเองนั้นอยู่ในระดับเดียวกับรัฐบาล ในขณะที่ระบบรัฐสวัสดิการเกิดจากแนวความคิดที่มองว่า สวัสดิการที่ได้นั้นเกิดจากการโยกย้ายจากคนส่วนบน สวัสดิการจึงเป็นส่วนที่ทำให้ไพร่หรืออดีตไพร่กลายเป็นพลเมือง ฉะนั้น เอนกคิดว่า สวัสดิการนิยมน่าจะดีกว่าประชานิยม อีกทั้งสวัสดิการก้าวหน้าเป็นระบบที่กระตุ้นให้คนอยากทำงานยิ่งขึ้น อยากมีการศึกษาที่ดีขึ้น และเมื่อมีความพร้อมแล้วก็อยากทำงานให้ส่วนรวมยิ่งขึ้น ไม่ใช่สวัสดิการที่จะทำให้คนนั่งกิน นอนกินและไม่ทำงาน⁴⁵⁵

นอกจากนั้น เอนกได้กล่าวว่า เขาชอบในชื่อของพรรคมหาชน ซึ่งเป็นพรรคการเมืองใหม่ที่เขาเป็นหัวหน้า เพราะมันตรงกับแนวการใช้มหาชนเป็นเจ้าของการเมืองเองตามทัศนะของกรีกโบราณ โดยประชาชนไม่ได้เป็นเพียงผู้รับนโยบายที่รัฐบาลให้เท่านั้น แต่ยังเป็นผู้สร้างการเมืองและสิ่งต่างๆ ให้กับบ้านเมือง ประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ ไม่ใช่เป็นแต่เพียงลูกจ้างหรือผู้อาศัยเท่านั้น⁴⁵⁶ ทำให้เห็นว่า เอนกยอมรับความคิดเรื่องประชาธิปไตยของกรีกโบราณเป็นอย่างดี ซึ่งรายละเอียดได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้ว

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกยังได้กล่าวถึงนโยบายของพรรคมหาชน และกล่าวว่า มันสะท้อนตัวตนของเขาในเชิงของความคิดและสติปัญญา ซึ่งควรนำไปพิจารณาเป็นความคิดทางการเมืองของเขาด้วย โดยปรัชญาของพรรคมหาชนมีอยู่ 3 ข้อ คือ⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101 - 104.

⁴⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107 - 109.

⁴⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

⁴⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132 - 133.

1) การช่วยเหลือประชาชนในรูปสวัสดิการเชิงรุกไม่ใช่รูปแบบของประชานิยม เอนกมองว่า กลไกตลาดเพียงลำพังไม่อาจทำให้สังคมดีขึ้นได้ ดังนั้น รัฐจำเป็นต้องมีบทบาทในการช่วยเหลือคนที่มีฐานะไม่ดี ไม่มีความรู้เพียงพอและอาชีพการงานไม่มั่นคงให้มีหลักประกันและทางเลือกในชีวิตมากขึ้น

2) การกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและประชาสังคม เอนกมองว่า การที่ประเทศจะฝากอนาคตไว้กับคนใดคนหนึ่งเป็นสิ่งอันตราย ดังนั้น การกระจายอำนาจสู่การปกครองท้องถิ่นและให้ประชาคมเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองน่าจะเป็นทางออกที่ดีกว่า

3) การแยกธุรกิจออกจากการเมือง เอนกมองว่า ปัญหาเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อนและการคอร์รัปชันเชิงนโยบายกำลังรุนแรงขึ้น จำเป็นต้องเร่งแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการแยกธุรกิจออกจากการเมืองซึ่งจะช่วยด้านการคอร์รัปชันได้⁴⁵⁸ การที่นักธุรกิจเป็นรัฐบาลเป็นผู้บริหารประเทศไม่ใช่เรื่องที่ดีเสมอไป เพราะเขาอาจมีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารประเทศ⁴⁵⁹

จากปรัชญาของพรหมมหาชนทั้ง 3 ข้อนี้ทำให้เห็นว่า ประชาธิปไตยในความคิดของเอนก สถานการณ์ทางการเมืองขณะนั้นที่ประชาชนไทยติดใจพรรคไทยรักไทย โดยเฉพาะนโยบายประชานิยม ดังนั้น ประชาธิปไตยไทยยังมีปัญหาที่ต้องแก้ไขตามที่เขาได้เสนอ

15) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “ทักษิณา-ประชานิยม” (พ.ศ. 2549)⁴⁶⁰

หนังสือเล่มนี้ปรับปรุงจากงานวิจัยของเอนกเรื่อง “โครงการประชานิยมกับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมไทย” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันพระปกเกล้า และได้ตีพิมพ์เผยแพร่ปลายปี พ.ศ. 2549 หลังการรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 เพื่อยึดอำนาจจากรัฐบาลรักษาการของทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างปี พ.ศ. 2544-2549 แต่ในขณะที่เอนกดำเนินการวิจัยนี้อยู่ เอนกได้ลาออกจากพรหมมหาชนแล้ว และกลับไปเป็นนักวิชาการอีกครั้ง โดยยังอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองของไทยที่พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยกำลังชุมนุมเพื่อขับไล่รัฐบาลรักษาการของนายกรัฐมนตรีทักษิณ และแสดงการต่อต้านการบริหารและปกครองประเทศในแบบของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ซึ่งในขณะนั้น ปัญญาชน นักวิชาการ สื่อมวลชน รวมทั้งประชาชนทั่วไปกำลังวิพากษ์วิจารณ์ถึงผลกระทบในทางลบและความเสียหายจากการบริหารและปกครองประเทศในด้านต่างๆ อย่างกว้างขวาง และยังไม่เกิดการรัฐประหาร 2549 ขึ้น ดังนั้น ระยะเวลาในการเขียนงานนี้ เอนก

⁴⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132 - 133.

⁴⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166 - 169.

⁴⁶⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ทักษิณา-ประชานิยม (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550)

จึงเป็นทั้งอดีตนักการเมือง อดีตหัวหน้าพรรคการเมือง และเป็นนักวิชาการ ผู้มีประสบการณ์ ทั้งทางวิชาการและทางการเมืองโดยตรง

กล่าวกันว่า หนังสือเล่มสำคัญเล่มนี้เป็นเสมือนภาคต่อหรือภาคสองของหนังสือเรื่องสองนคราประชาธิปไตย⁴⁶¹ ด้วยความเชื่อมโยงของปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทยที่เกิดขึ้นในยุคของรัฐบาล ทักษิณ ซึ่งเป็นผลของการหาเสียงเลือกตั้งของทักษิณและพรรคไทยรักไทย จนถึงการบริหารประเทศของรัฐบาลทักษิณและพรรคไทยรักไทย ซึ่งเชื่อมโยงจากจากลักษณะของสองนคราประชาธิปไตย โดยเฉพาะในส่วนของนคราชนบท ในทางที่ทำให้ลักษณะของสองนคราเด่นชัดขึ้นตรงที่คนชนบทเป็นฐานเสียงของรัฐบาล และในทางที่เป็นความท้าทายแนวคิดของสองนคราประชาธิปไตย เพราะคนชนบทได้กลายเป็นพลังในการค้ำจุนรัฐบาลจากแรงเสียดทานของชนชั้นกลางในเมืองด้วย⁴⁶²

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่นโยบายประชานิยมของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร และพรรคไทยรักไทย ที่เอนกเรียกว่า “ทักษิณา-ประชานิยม” โดยเอนกมองว่า โจทย์ใหญ่ของการเมืองไทยในตอนนั้น ได้แก่ เราจะจัดการกับทักษิณา-ประชานิยมได้อย่างไร แสดงว่า เอนกเห็นว่าทักษิณา-ประชานิยมเป็นปัญหาของการเมืองไทย จุดเน้นของเอนกในงานวิจัยนี้อยู่ที่การตีความและวิเคราะห์ปัญหา ตลอดจนการนำเสนอทางออกด้วยมุมมองทางทฤษฎีและปรัชญาการเมือง เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในทางปฏิบัติ เอนกยอมรับว่า ประชานิยมในฐานะแนวคิดนั้นมีความสำคัญยิ่งในการเมืองไทย โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. 2544 - 2549

จากหนังสือเล่มนี้ เอนกได้สรุปลักษณะของทักษิณา-ประชานิยม ที่ตรงกับประชานิยมในความหมายของละตินอเมริกาว่า มีลักษณะระบบผู้นำเดี่ยว อาศัยผู้นำที่โดดเด่น ที่มีสติปัญญาและวิสัยทัศน์เป็นเลิศ เข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว ครอบงำความเหนือกว่าสภาผู้แทนราษฎรอย่างชัดเจน มีเสน่ห์ มีบารมี มีคำพูด สำนวน โวหาร และท่วงท่ามารยาทที่เข้าถึงคนชั้นกลางได้ดี สร้างความนิยมจากประชาชน ลักษณะนี้เน้นเรื่องความสามารถและความแข็งแกร่งส่วนบุคคลเป็นสำคัญ ให้ความสำคัญกับผู้นำไม่แพ้นโยบาย และมีความสำคัญยิ่งกว่าพรรคการเมือง นอกจากนั้นยังใช้นโยบายเพื่อดึงคะแนนเสียงและหาความนิยมจากคนชั้นล่าง โดยเป็นนโยบายที่สอดคล้องกับความคิดเห็น ความรู้สึกและความต้องการของคนชั้นล่างอย่างจริงจัง ใช้สำนวนที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจง่ายและจำได้ทันที ทักษิณา-ประชานิยมเป็นนโยบายที่เอื้อหรือสงเคราะห์ต่อคนยากจน คนชั้นล่าง ชาวบ้าน โดยเฉพาะคนในชนบท รวมทั้งคนจนในเมืองด้วย ซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการหรือเสี่ยงกับการกระทบถึงเสถียรภาพและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ รวมทั้งก่อให้เกิดหนี้ในหมู่คนชั้นล่างอย่างมากมาย อีกทั้งยังลดความสำคัญหรือพยายามขจัด

⁴⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15. (คำนิยมของสุวินัย ภรณวลัย)

⁴⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-18. (คำนิยมของไชยันต์ ไชยพร)

กลุ่ม คณะ สมาคมหรือการรวมตัวใดๆ ที่อยู่ตรงกลางระหว่างผู้นำกับประชาชนออกไป เน้นความสัมพันธ์และการสื่อสารโดยตรงระหว่างผู้นำกับประชาชนเป็นสำคัญ ประชาชนนิยมเช่นนี้มักจะยกเอาความสำคัญของประชาชนและคุณค่าของประชาชนเป็นที่ตั้งเสมอ และเป็นนโยบายเพื่อทุนนิยมโดยพื้นฐาน แต่ก็ไม่ใช่ทุนนิยมเต็มรูปแบบ หรือไม่ได้มุ่งเปลี่ยนเศรษฐกิจให้เป็นระบบตลาดยิ่งขึ้น แต่ในอีกหลายด้านรัฐบาลนี้ได้เข้าแทรกแซงเศรษฐกิจอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

ส่วนลักษณะที่เอนกเห็นว่า ทักษิณา-ประชานิยมไม่เหมือนลักษณะของประชานิยมใน ความหมายของละตินอเมริกา ได้แก่ การยึดหลักเสรีนิยมและหลักรัฐธรรมนูญ รัฐสภามีความหมาย และมีน้ำหนักไม่น้อย การควบคุมตรวจสอบฝ่ายบริหารก็ยังทำได้โดยพื้นฐาน, การที่มีได้เอาบุคลิกภาพของคนหรือนโยบายไปหาเสียงกับราษฎรหรือประชาชน ไม่ได้ใช้เสียงสนับสนุนจากประชาชน ความนิยมจากสามัญชนเป็นฐานของอำนาจทางการเมือง, การปฏิรูประบบเศรษฐกิจ ซึ่งย่อมนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงมหาศาล เป็นแนวการปฏิรูปที่มีความจริงจังและเป็นระบบ อีกทั้งจะกระทบเป็นผล ต่อชนชั้นนำอย่างชัดเจน, การที่ไม่ได้อยู่ในตรรกะ ไม่มีผู้ได้ ไม่มีผู้เสีย มีแต่ได้กับได้, การที่มุ่งหา ความนิยมจากคนทั้งชาติ มิใช่การมุ่งหาความนิยมจากคนในชาติที่เป็นสามัญชน คนชั้นล่างเท่านั้น, การไม่ได้เห็นว่าประชาชนหรือราษฎรมีความสำคัญในตัวเอง, การเป็นรัฐบาลผสมที่ไม่มีนโยบาย ของพรรคใดที่จะถูกนำมาใช้อย่างเบ็ดเสร็จได้ และเป็นการให้ตามหลักการ ประเพณีและสถาบัน เป็นหลัก มิใช่เป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างผู้ที่อยู่สูงกว่ากับผู้ที่อยู่ต่ำกว่า ในสังคม มิได้ดำเนินบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทน

เอนกได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของประชานิยมที่สำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ของประเทศไทย โดยในที่นี้ขอกกล่าวสรุปถึงเฉพาะความคิดของเอนกที่เห็นว่า ผลของประชานิยมได้ กระทบถึงการเมืองในระบบประชาธิปไตยของไทย ดังนี้

ประชานิยมได้ส่งผลในทางการเมืองประการแรกด้วยการทำให้เกิดรัฐบาลในระบบ ประชาธิปไตยที่เป็นปีกแผ่นหนาแน่นอย่างไม่เคยเกิดขึ้น โดยเสียงสนับสนุนของพวกเขาอยู่ที่ต่างจังหวัด และในชนบทอย่างแข็งเกร่ง จนแทบจะตรวจสอบรัฐบาลไม่ได้

เอนกได้อ้างถึงข้อเขียนของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ที่เคยเขียนเอาไว้ว่า การเกิดขึ้นของทุน นิยมจะทำให้ประชาธิปไตยต้องตกเป็นของชนชั้นนายทุนไป ซึ่งเอนกเห็นว่า บัดนี้ไม่มีที่ใดในโลกอีกแล้ว ที่คำเตือนนี้จะเห็นเป็นจริงได้เท่ากับในประเทศไทย ประชาธิปไตยไทยได้ตกเป็นของชนชั้นนายทุนไปแล้ว

จากความเป็นสังคมอุปถัมภ์นิยมของไทย เอนกได้อ้างความเห็นของมูซูลิส (Nicos Mouzelis) ที่ได้ให้แง่คิดเอาไว้ว่า จากสังคมอุปถัมภ์นิยมมีความเป็นไปได้ที่จะพัฒนาไปในสองทาง เสมือนเป็นทาง สองแพร่งโดยนัยทางการเมือง ได้แก่ แพร่งที่ 1 พัฒนาไปสู่ชาวบ้านที่มีความเป็นปัจเจก มีความเป็น ตัวของตัวเอง ฟังฟังตัวเองและฟังฟังระหว่างกันได้พอสมควร แต่อีกแพร่งกลายเป็นการพัฒนา ของประเทศไทย ได้แก่ การนำไปสู่การเมืองที่เป็นเพียงประชานิยมเท่านั้น ส่งผลให้ประชานิยม

กลายเป็นความก้าวหน้าประการเดียวที่เหลืออยู่สำหรับสังคมอุปถัมภ์ที่จะก้าวไปข้างหน้า เพราะประชาชนนั้นมียอดต่อกับอุปถัมภ์นิยมเป็นอย่างดี

นอกจากนั้น ประชาชนยังดูจะส่งผลกระทบต่อระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยประชาชนไม่ได้ถือเอาประชาชนเป็นจุดมุ่งหมาย และบ่อยครั้งดูจะใช้ประชาชนเป็นวิธีการเพื่อไปสู่อำนาจทางการเมือง และใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อการครอบงำและเอาประโยชน์จากการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจต่างๆ

ประชาชนยังส่งผลกับการสร้างประชาชนให้เป็นอิสระชนในระบอบประชาธิปไตยด้วย เพราะประชาชนทำให้ชาวบ้านรู้สึกพึ่งพิงรัฐยิ่งขึ้น ทำให้ชาวบ้านช่วยตนเองและช่วยกันเองลดลง เพราะรู้สึกว่านโยบายรัฐจะนำเงินทองและผลประโยชน์ไปให้อย่างไม่มีการสิ้นสุด หมู่บ้านต่างๆ ที่เคยช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือกันเองกลับต้องหยุดชะงักหรือลดการพึ่งพิงตนเองหรือพึ่งพิงกันเองลง

เอนกมองว่า การที่ทักษิณา-ประชานิยมสนใจเพียงประชาชน แต่กลับไม่สนใจ ไม่รับฟัง ไม่ให้เกียรติ ไม่ให้บทบาทแก่ปัญญาชน นักวิชาการ สื่อสารมวลชน NGOs องค์กร คณะบุคคล หรือสถาบันใดๆ นอกภาครัฐ ทำให้ประเทศไทยเคลื่อนออกจากการเป็นสังคม “พหุนิยม” ไปสู่สังคม “เอกนิยม” ยิ่งขึ้น และอาจกำลังเคลื่อนไปสู่ “เผด็จการเสียงข้างมาก” เพราะบทบาทและอำนาจในสังคมไทยได้ไปรวมอยู่ในภาครัฐยิ่งขึ้นเรื่อยๆ สังคมอุปถัมภ์แบบเดิมของไทยจะกลายเป็นรัฐอุปถัมภ์ ซึ่งก็เป็นการอุปถัมภ์ในแนวตั้งหรือในแนวตั้งเช่นเดียวกัน

นอกจากนั้น การปฏิรูปที่เคยทำได้ร่วมทศวรรษ ไม่ว่าจะ เป็นเศรษฐกิจชุมชน-พอเพียง การกระจายอำนาจ การสร้างประชาสังคมและการสร้างกลุ่มพลเมืองก็คงจะลดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ

ทักษิณา-ประชานิยมได้เหวี่ยงสังคมไทยออกจากขั้วเดิมแห่งการแก้ปัญหาด้วยการปฏิรูปไปสู่การแก้ปัญหาด้วยผู้นำอย่างเห็นได้ชัด ทำให้การแก้ปัญหาและการช่วยเหลือประชาชนเกิดขึ้นโดยรัฐรวมศูนย์และการผูกขาดอธิปไตยที่มีนายกรัฐมนตรียอตนิยม ผู้เข้มแข็ง เด็ดขาดและฉลาดเฉลียว เป็นผู้นำ ทำให้แนวคิดเรื่องการปฏิรูปการเมือง การสร้างประชาสังคม การกระจายอำนาจ การพัฒนาท้องถิ่น ตลอดจนการปฏิรูปการศึกษาดูเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็นอีกแล้ว เพราะการแก้ปัญหาด้วยประชานิยม ไม่ต้องแก้ไขพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรมเศรษฐกิจ และการเมืองใดๆ มากมาย

เอนกเห็นว่า ตอนนี้ ปัญหาของการเมืองไทยอยู่ที่เราจะจัดการประนีประนอมคนชั้นกลาง และชนชั้นสูงฝ่ายหนึ่ง กับคนชั้นล่างผู้เป็นเสียงส่วนใหญ่ในระบอบอีกฝ่ายหนึ่งได้อย่างไร? ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสถานะของปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนชั้นกลางและชนชั้นสูงฝ่ายหนึ่ง กับคนชั้นล่างผู้เป็นเสียงส่วนใหญ่ ทำให้ต้องขบคิดกันต่อไปว่า ประชาธิปไตยนั้นควรเห็นประชาชนเป็นเพียงผู้บริโภคนโยบายหรือไม่? และการที่เราสอนกันว่า ในการเลือกตั้งนั้น ประชาชนต้องคำนึงถึงนโยบายที่ดีที่สุด ได้แก่ ให้เลือกนโยบายที่ตนหรือพวกตนพอใจที่สุด ก่อให้เกิดประโยชน์สุขกับคนจำนวนมากที่สุด คำสอนหรือข้อแนะนำเช่นนี้เพียงพอหรือไม่?

เอนกได้อ้างถึงความคิดของเจเรมี เบนธัม (Jeremy Bentham) ซึ่งเป็นพวกอรรถประโยชน์นิยมว่า เมื่อมองจากความพึงพอใจหรือความสุขส่วนตัวของปัจเจกชนและถือว่ามาตรการที่พึงทำของรัฐก็คือการสนองตอบความพึงพอใจหรือความสุขตามที่คนส่วนใหญ่ที่สุดคิด แต่เอนกก็มีความเห็นว่า คำจำกัดความของนโยบายสาธารณะที่พึงประสงค์เช่นนี้อาจจะไม่เพียงพอ แต่เราควรจะใช้ความคิดสาธารณนิยมร่วมกำหนดด้วย และเราย่อมจะเห็นว่านโยบายสาธารณะที่ดีจริงนั้นต้องเป็นนโยบายที่ทำให้คนเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ช่วยตัวเองได้ และช่วยกันคิดได้ว่าอะไรคือความผาสุกร่วมของชุมชนและสังคม ซึ่งต้องเป็นนโยบายที่มีธรรม หรือมีหลักวิชา หรือมีหลักการอยู่ด้วย ดังนั้นนโยบายที่ดีจึงอาจไม่ใช่เป็นเพียงการทำหรือให้อะไรตามที่คนส่วนใหญ่ชอบหรือต้องการเท่านั้น และเมื่อเรามีเกณฑ์เพิ่มขึ้นในการกำหนดนโยบายสาธารณะที่ดี เราจำเป็นต้องหันไปมองเรื่องการศึกษาของไทยที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาธิปไตยเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองที่ดี มุ่งเอาบ้านเมืองเป็นเรื่องของเรายิ่งขึ้น ไม่ใช่คิดแต่เอาประโยชน์เล็กๆ น้อยๆ ที่จะได้รับเป็นการส่วนตัว

เอนกได้เปรียบเทียบสถานการณ์ที่ไทยกำลังเผชิญอยู่ในขนาดนั้นว่าอาจคล้ายกับปรากฏการณ์ที่ตอกเกอร์วิลส์กล่าวไว้ คือ สังคมในเวลานี้ต้องการความเท่าเทียมมากขึ้น หรือได้เกิดความเท่าเทียมเพิ่มขึ้นมาก ซึ่งย่อมกระทบต่อไปยังการเมืองอย่างแน่นอน แนวโน้มที่ประชาชนคนธรรมดาจะมีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ในทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และอาจมองได้คล้ายกับที่ออร์เตกา (Ortega) กล่าวไว้ว่า สังคมสมัยใหม่บางแห่งที่ไม่อาจสร้างความเป็นปัจเจกชนได้อย่างมั่นคง

เอนกเห็นว่า เช่นในไทยทุกวันนี้ ย่อมเกิดมวลชนขึ้นมากมาย ที่มาจากชนชั้นไหน กลุ่มไหนก็ได้ เพียงแต่ต้องการเป็นอะไร่ง่ายๆ ทำอะไร่ง่ายๆ ทำอะไรแค่ขอไปที เหมือนๆ กับคนส่วนใหญ่ทั่วไป ไม่ทะเยอทะยานแสวงหาความเป็นเลิศ อาจสรุปได้ว่า มวลชนก็คือคนธรรมดา ทำอะไรดาดๆ ธรรมดาๆ เสพหรือบริโภคอะไรหยาบๆ เป็นอยู่หรือทำอะไรอย่างไม่ประณีตพิถีพิถัน โดยในเวลาลงคะแนนเสียงนั้น มวลชนมักจะไม่คิดว่าตนเองเป็นพลเมืองที่คิดว่าชาติบ้านเมืองเป็นเรื่องสำคัญ แต่กลับคิดขอไปที ลงคะแนนเสียงง่ายๆ ตามประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากพรรคหรือนักการเมืองเท่านั้นเป็นพอ ส่วนผลกระทบต่อบ้านเมืองจากการลงคะแนนเสียงของตานั้นหาใช่เรื่องที่มวลชนจะต้องไปแบกรับไม่

ปัจจุบัน ปัญญาชน นักคิดและนักวิชาการของไทยจำนวนไม่น้อยต่างพากันมองประชาชนเป็นมวลชนหมด พวกเขาเข้าใจและเห็นใจในธรรมชาติของประชาชนจึงไม่คาดหวังและไม่คาดคั้นกับมวลชนในทางการเมือง อีกทั้งไม่เชื่อว่าการศึกษาก็เปลี่ยนมวลชนที่ล้าหลังเพราะยากจนให้กลายเป็นพลเมืองที่ยากจนแต่ก้าวหน้า รวมทั้งมุ่งมั่นที่จะรับผิดชอบต่อบ้านเมืองได้ แต่เอนกเห็นว่า เราต้องพยายามชักชวน ปลุกเร้าและผลักดันให้ทุกคน ทุกกลุ่ม ทุกฐานะเดินไปในทิศทางเปลี่ยนแปลงเป็นพลเมืองที่ก้าวหน้าและมุ่งมั่นที่จะรับผิดชอบต่อบ้านเมืองยิ่งขึ้น

จากนั้น เอนกได้อ้างถึงความคิดของจีโอวันนี ซาร์ตอรี (Giovanni Sartori) ที่ได้เตือนว่า นิยามของประชาธิปไตยนั้นต้องหมายความว่าให้ทุกคนเท่าเทียมกัน แต่ต้องเท่าเทียมกันด้วยการพากันให้สูงขึ้น ดีขึ้น เก่งขึ้น หรือพากันให้เป็นอภิชน ประชาธิปไตยต้องสร้างความเท่าเทียมกัน โดยทำให้คนส่วนใหญ่ดีขึ้น ดีขึ้น เก่งขึ้น สูงขึ้น ไม่ใช่ทำให้อภิชนต้องตกต่ำลงจนเหลือเท่ากับคนส่วนใหญ่ซึ่งยังไม่พัฒนา กล่าวคือ ซาร์ตอรีพยายามประสานอภิชนาธิปไตยเข้ากับประชาธิปไตยให้ได้ เพื่อเกิดเป็นประชาธิปไตยที่เป็นเลิศและเปี่ยมไปด้วยคุณความดี

เอนกยังได้อ้างถึงออร์เตกาที่ได้กล่าวไว้ว่า ในโลกทุกวันนี้ ผู้คนที่เป็ความเสี่ยงข้างมากทั้งหลายจะเป็นแค่มวลชนไม่ได้ แต่เราต้องขยับมวลชนให้สูงขึ้นจนกลายเป็นพลเมืองให้ได้ คนส่วนข้างมากในระบบประชาธิปไตยนั้นต้องเป็นผู้ที่ฝึกฝนในคุณงามความดีและมุ่งแสวงหาความเป็นเลิศให้ตนเองจนเป็นอภิชน การที่มวลชนจำนวนมากล้มลุกเสถียรภาพและตระหนกถึงแต่ประโยชน์อันเกิดจากการลงคะแนนเสียงของตนเอง แต่กลับไม่มีโอกาสพัฒนาความเป็นเลิศจนกำหนดนโยบายที่ดีต่อบ้านเมืองได้ เป็นเรื่องที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน แสดงให้เห็นว่า เอนกคิดตามที่ซาร์ตอรีและออร์เตกาได้กล่าวไว้จริงได้อย่างถึงในขั้นนี้

จากผลกระทบของทักษิณ-ประชานิยมในทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยของไทย ดังที่เอนกได้กล่าวไว้ วิเคราะห์ได้ว่า เอนกตระหนักว่าประชาธิปไตยนั้นยังมีจุดอ่อนและปัญหาอยู่ ประชาธิปไตยอาจเป็นเหยื่อของประชานิยมได้ ประชาธิปไตยอาจเสื่อมถอยไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิด หรือทำให้ประชาธิปไตยลื่นไถลไปสู่ทรราชเสียงข้างมากหรือเผด็จการเสียงข้างมากได้ จากผลของการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของคนส่วนใหญ่

เอนกแสดงความคิดอย่างชัดเจนว่า ประเทศไทยมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องออกจากประชานิยมในรูปแบบทักษิณ-ประชานิยม เพราะมันสร้างปัญหาให้กับประชาธิปไตย โดยมีผู้นำและรัฐบาลมาจากการเลือกตั้งด้วยเสียงข้างมาก ทำให้ประชาธิปไตยเสื่อมถอยไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิดได้ หรือทำให้ประชาธิปไตยลื่นไถลไปสู่ทรราชเสียงข้างมากหรือเผด็จการเสียงข้างมากได้ แม้เขาจะยอมรับในความนิยมและศรัทธาที่ประชาชนในระดับรากหญ้ามีต่อตัวนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร และนโยบายประชานิยมที่ทำให้รัฐบาลของทักษิณมีประชานิยมเป็นเกราะป้องกันภัย และทำให้รัฐบาลของทักษิณกลายเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งที่แข็งแกร่งและมั่นคงที่สุดในการเมืองไทยยุคใหม่ก็ตาม นี่แสดงให้เห็นว่า เอนกมองว่า ด้วยการใช้นโยบายประชานิยมทำให้ระบอบประชาธิปไตยสร้างรัฐบาลที่แข็งแกร่งและมั่นคงจากการเลือกตั้งได้ ซึ่งเอนกเป็นห่วงว่า ทักษิณ-ประชานิยมกำลังกัดเซาะและบ่อนทำลายเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมไทย

ข้อเสนอแนะแนวทางในการออกจากการเมืองแบบทักษิณ-ประชานิยมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในความคิดของเอนกในหนังสือเล่มนี้มีอยู่ 14 เรื่อง ดังนี้

1. เราต้องเชื่อว่า ประชาชนนั้นคิดเป็น ไม่ใช่ถูกหลอกลวงด้วยนโยบายประชานิยม แต่ประชาชนคนยากคนจนทั้งหลายนั้นฉลาดที่รู้จักเลือกทักษิณ-ประชานิยม เพราะพวกเขาเล็งเห็น

แล้วว่าจะได้รับประโยชน์จากนโยบายเหล่านั้นอย่างมาก การที่เขายังสนับสนุนประชานิยมอยู่เพราะพวกเขาเห็นว่าคุณประโยชน์จากประชานิยมมีมากกว่าโทษภัย

2. ต้องมองว่า ทักษิณา-ประชานิยมไม่เป็นเพียงการไปปดมดเท็จ หลอกลวงประชาชนอย่างง่าย ๆ หยาบๆ แต่หัวใจของประชานิยมคือการเข้าถึงประชาชนโดยตรง การมีมาตรการรัฐที่จะเอาชนะใจของประชาชนคนชั้นล่างได้นั้นต้องมีเหตุผล และนายกรัฐมนตรีกับนักประชานิยมทั้งหลายย่อมรู้ เอนกเห็นว่า ประชาชนมีเหตุผลและยกระดับความรู้ความเข้าใจของตนได้เสมอ รวมทั้งพัฒนาความเห็นและความต้องการของตนให้สูงขึ้นได้ ดังนั้น พวกเขาก็จะพากันหนีออกจากประชานิยมได้

3. เอนกมองว่า ประชานิยมเป็นกระแสที่ไม่อาจต้านทานได้และก่ออันตรายได้อยู่เสมอ ดังนั้น เราตัดรากถอนโคนประชานิยมด้วยการยกระดับประชาชนให้สูงขึ้น โดยจำเป็นต้องเข้าใจความคิด จิตวิทยาและหลักเหตุผลของประชาชน และต้องต่อสู้กับพวกเขาในทางหลักและปรัชญาไปพร้อมกัน เราต้องชวนให้เขาคิด เห็น โต้แย้งและกระตุ้นให้เขายกระดับความต้องการหรือความเข้าใจให้สูงขึ้น เพื่อจะได้ตระหนักว่าอาจมีมาตรการอื่นๆ ที่ดีไปกว่าประชานิยม เอนกมองว่า นโยบายที่ดีย่อมแท้จริงต้องทำให้ประชาชนได้ยกระดับความรู้และความต้องการของตนให้สูงขึ้นหรือดีขึ้นไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ได้ผลยั่งยืน ไปสู่การแก้ปัญหาให้ผู้เดือดร้อนเอง แต่ก็นำประโยชน์ไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ ด้วย รวมทั้งนำเอาความมั่นคงมาสู่สังคมได้ด้วย

4. สร้างนโยบายที่ดีกว่าประชานิยม กล่าวคือ ทั้งถูกใจและถูกต้อง ซึ่งอาจทำได้ด้วยการปรับปรุงประชานิยมให้ดีขึ้น เป็นการทำให้ประชานิยมโดยสุจริตใจ ไม่มีการคอร์รับชั่น หรือทำประชานิยมต่อไปอย่างรอบคอบและระมัดระวัง เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการเงิน การคลัง และเศรษฐกิจของประเทศมากนัก แต่ต้องลดความทะเยอทะยานลง อย่าทำอะไรที่ใหญ่เกินไป เสี่ยงเกินไป และลดความหวังเรื่องจะได้ความนิยมจากประชาชนลง หรือเราจำเป็นต้องหาแนวทางใหม่ๆ เพื่อชดเชยทดแทนประชานิยม โดยต้องทำนโยบายใหม่ที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน พร้อมกับมีความรับผิดชอบต่อหลักการบริหารบ้านเมืองและสังคมไปพร้อมกัน

5. ต้องถ่ายโอนทรัพยากรให้รากหญ้า จำเป็นต้องสร้างอะไรเพื่อทดแทนหรือชดเชยกับการอุปถัมภ์แบบเดิมในชนบท เอนกเห็นว่า การพัฒนาทำให้ภาคเมืองหรือภาคพาณิชย์ อุตสาหกรรม การบริการของเราได้เข้มแข็ง เติบโตขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ความพร้อมในทางการคลังของรัฐเกิดขึ้นพอสมควร ในอันที่จะส่งงบประมาณและสิ่งสนับสนุนกลับไปก็หนุนภาคเกษตรกรรมหรือสังคมระดับรากหญ้าที่เคยเสียสละให้แก่ภาคเมืองหรือภาคทุนนิยมได้

6. ใช้ความคิดเรื่อง “สวัสดิการก้าวหน้า” ของแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) เพื่อทดแทนทักษิณา-ประชานิยม สวัสดิการนิยมใช้ได้เป็นอย่างดีกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยทำหน้าที่ถ่ายเททรัพยากรหรือส่วนเกินจากคนรวยและคนชั้นกลางผ่านการเก็บภาษีและการทำงบประมาณโดยภาครัฐไปยังคนธรรมดาหรือไปยังคนยากจน ผู้ไร้ที่พึ่งและแรงงานในระบบตลาด หลักคิดของสวัสดิการ

ได้แก่ การมุ่งเอาใจใส่และยกระดับคนชั้นล่างให้เท่าเทียมกับคนชั้นกลางให้เร็ว และเน้นย้ำการให้เกียรติกับคนชั้นล่าง รวมทั้งสนับสนุนให้คนชั้นล่างรวมกันเป็นกลุ่ม หมู่คณะหรือเป็นชนชั้น เพื่อให้เขาร่วมกันคิดร่วมทำในการแก้ไขปัญหาของตนเอง และเจรจาต่อรองกับคนชั้นกลางและคนชั้นสูง สวัสดิการนิยมมุ่งให้ประชาชนเป็นปัจเจกบุคคลที่ดี มีความเป็นตัวของตัวเอง ในขณะที่เดียวกัน ก็เน้นให้พวกเขาปรับตัวกันเป็นปีกแผ่นเพื่อพัฒนาขึ้นเป็นคนชั้นกลางและเพื่อออกจากความสัมพันธ์เชิงตั้ง เราต้องใช้หลักสวัสดิการก้าวหน้ามาชี้นำนโยบาย โดยเอนกได้อ้างถึงกิดเดนส์ที่ย้ำว่า สวัสดิการนิยมที่ดีต้องกลับไปให้การช่วยเหลือชนชั้นล่างให้เขาคิดเองได้ คิดเก่ง คิดดีและพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะต้องเน้นการสร้างงาน การสร้างการศึกษาที่สูงขึ้นและใช้งานได้ เพื่อให้พวกเขาสามารถขายผลิตผลหรือจากค่าจ้างที่เหมาะสม มิใช่ให้ประชาชนรอรับการสงเคราะห์จากเบื้องบน

สวัสดิการก้าวหน้าต้องไม่อาศัยเพียงภาครัฐในการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง แต่รัฐต้องสนับสนุนให้สมาคม มูลนิธิและสถาบันต่างๆ ช่วยเหลือหรือพัฒนาคนยากคนจนและผู้เดือดร้อนด้วย นอกจากนั้น สวัสดิการก้าวหน้ายังอาจหมายถึงความพยายามที่จะกลับไปใช้เครือข่ายหมู่บ้าน หมู่คณะ ที่มีอยู่ในสังคมแต่ดั้งเดิม ตามประเพณีเดิม เช่น ครอบครัว ศาสนา กลุ่มเพื่อนบ้านและกลุ่มเครือญาติ ซึ่งเคยรับผิดชอบจัดหาสวัสดิการให้แก่สมาชิกในอดีต เพื่อทำหน้าที่จัดสวัสดิการในปัจจุบัน อีกทั้งควรให้ภาคธุรกิจเอกชนได้สนองความต้องการทางสวัสดิการได้ด้วย

นอกจากนั้น ต้องเร่งให้การศึกษาแก่สังคมเพื่อให้ตระหนักว่า ประชาธิปไตยที่ดีจริงต้องยึดหลักปรัชญาไว้ข้าง โดยรัฐไม่ควรมีนโยบายที่มากเกินไป แต่ต้องปล่อยให้เป็นที่ของภาคประชาสังคมหรือภาคสังคมทำเอง และประชาธิปไตยที่ดีจำต้องระวังไม่ให้มีรัฐนิยมเกิดขึ้น หรือการที่รัฐบาลเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจและสังคมเกินควร

7. ให้ยึดหลักเสรีนิยมเพื่อออกจากประชานิยม เอนกมองว่า ประชาชนนิยมคือรัฐนิยมอย่างหนึ่ง โดยภาครัฐที่มีบทบาทและหน้าที่มากเกินไป ในแง่นี้ประชาธิปไตยจึงขาดปรัชญาเสรีนิยมไม่ได้ เพราะปรัชญาเสรีนิยมจะคอยย้ำเตือนว่า รัฐที่ดีต้องมีขอบเขตและอำนาจหน้าที่ที่จำกัด เพราะเสรีนิยมนั้นไม่เชื่อว่าสังคมที่ดีจะเกิดขึ้นด้วยการแทรกแซง ชี้นำและสงเคราะห์โดยรัฐเสมอไป รัฐต้องระมัดระวัง ตรวจสอบตนเอง และต้องได้รับการตรวจสอบจากภายนอกได้เสมอในเรื่องนโยบายต่างๆ ของรัฐ และรัฐได้ให้บทบาทและความสำคัญแก่เอกชนและสังคมเพียงพอหรือยัง

เอนกได้ใช้ความคิดของต็อกเกอร์วิลล์ มองเตสกีเออและรุสโซ เป็นรากฐานในการเสนอว่าการทำให้ทักษิณา-ประชานิยมอ่อนตัวลงบ้าง จำต้องรื้อฟื้นความเข้มแข็งให้ประชาสังคม ท้องถิ่นองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา เพื่อถ่วงดุลกับประชานิยมของรัฐ

แนวคิดเสรีนิยมต้องใช้กำกับเส้นทางของประชาธิปไตยให้มากที่สุด โดยความช่วยเหลือใดๆ ของรัฐที่ให้แก่ประชาชน ควรเป็นการช่วยเหลือให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ และแก้ปัญหาด้วยตนเองให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

8. เราอาจใช้ “ระบอบผสม” เพื่อออกจากประชานิยม ตามข้อเสนอของเพลโต อริสโตเติล และโพลีบิอัสที่ว่า รัฐหรือระบอบที่ดีกว่าประชาธิปไตยคือรัฐผสมหรือระบอบผสม (Mixed State or Mixed Regime) ซึ่งข้อเสนอของนักปราชญ์โบราณเหล่านี้เกิดจากการเห็นจุดอ่อนของประชาธิปไตย สัมบูรณ์หรือประชาธิปไตยบริสุทธิ์ที่อาจเสื่อมถอยหรือถอยหลังไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิด กลายเป็นประชานิยม

เอนกกล่าวว่า ความคิดการเมืองตะวันตกที่สำคัญและสืบทอดกันมายาวนานยิ่งเรื่องหนึ่งก็คือ การเห็นถึงความจำเป็นและคุณประโยชน์ในการถ่วงดุลและทัดทานซึ่งกันและกันระหว่างชนชั้นสูงกับประชาชนอยู่เสมอ แทนที่จะให้อำนาจและบทบาทอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยสิ้นเชิง ระบบผสมนั้น เป็นสิ่งที่พึงสร้างให้มีขึ้นเสมอ ประชาธิปไตยที่สมเหตุสมผลและยั่งยืนในความเห็นของปราชญ์นั้น จำต้องรับฟังและต้องตอบสนองต่อประชาชนอย่างแน่นนอน แต่ยังคงตอบสนองหรือต้องยอมฟัง การท้วงติงและการทัดทานจากอภิชนและเอกบุรุษด้วย

เอนกมองว่า ในประเทศไทย เราได้เห็นกันแล้วว่า ประชาธิปไตยที่ดีและอยู่รอดได้นั้นไม่ควรตอบสนองหรือเอาใจแต่คนส่วนข้างมากหรืออาศัยแต่คนส่วนข้างมากเป็นฐานสนับสนุนเท่านั้น ซึ่งหมายถึง อย่างยิ่งแต่อย่างคนชั้นกลางแต่อย่างเดียว หากต้องเชื่อด้วยว่า ประชาธิปไตยที่ดีกว่าและเหมาะสมกว่านั้น คือการผสมกลมกลืนและถ่วงดุลกันระหว่าง 3 ฝ่าย ได้แก่ ตัวแทนของสามัญชน คนชั้นกลาง ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ กับชนชั้นกลาง และชนชั้นสูงที่มีสติปัญญาและมีประสบการณ์ในทางการเมือง การปกครองว่าอภิชน (Aristocrats) ส่วนคนชั้นสูงไม่ก็องค์หรือไม่ก็คนซึ่งเป็นผู้นำหรือผู้บริหารประเทศ ที่อยู่ในระดับสูงสุด ที่มีความโดดเด่นเฉพาะตัวหรือเฉพาะตำแหน่ง มีคนเชื่อถือ ศรัทธาอยู่เป็นจำนวนมาก อาจเรียกเป็นพิเศษว่าเอกบุรุษ (Monarchy) เอนกย้ำว่า เอกบุรุษสำหรับประเทศไทยมิได้หมายถึงพระมหากษัตริย์ หรือสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูงแห่งพระราชวงศ์เท่านั้น ตามความหมายทั่วไปในปัจจุบันซึ่งเป็นที่แน่นอนว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ย่อมเป็นเอกบุรุษหรือเอกสตรีโดยชัดเจนอยู่แล้ว แต่ก็อาจมีผู้ที่นับเป็นเอกบุรุษสามัญชนที่อยู่ในระดับรองลงไปด้วยก็น่าจะได้ เช่น ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษอาวุโส

เอนกเห็นว่า การอ้างว่าจำเป็นต้องทำนโยบายประชานิยมเพราะนั่นคือความต้องการของคน 16 ล้านคนเท่านั้นไม่เพียงพอ แต่ยังคงต้องทำอย่างสุจริต รอบคอบและระมัดระวังด้วย เพื่อไม่ให้กระทบ เศรษฐกิจ สังคมในเชิงลบ และที่สำคัญที่สุด สิ่งใดที่อภิชนและเอกบุรุษในสังคมกล่าวท้วงติงไว้ก็ควรต้องรับฟัง การถือหลักว่าคนทุกคนมีความสำคัญเท่ากันนั้นน่าจะใช้ได้เฉพาะตอนหย่อนบัตรลงคะแนนเสียงและตอนนับคะแนนเท่านั้น แต่หลังจากนั้น ความสำคัญของแต่ละคน แต่ละความคิดยังขึ้นอยู่กับ ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และเกียรติภูมิของแต่ละบุคคลนั้นด้วย จำนวนคนอย่างเดียวย่อมไม่อาจแทนที่ความถูกต้องทางจริยธรรมหรือทางหลักวิชาได้ หากไม่คิดเช่นนั้นแล้ว ประชาธิปไตยเรา อาจสิ้นไถลผลัดลงสู่ห้วงเหวของทรราชเสียงข้างมากไปได้ ดังนั้น หากรัฐบาลต้องการทำนโยบาย

ประชานิยมหรือสวัสดิการนิยมในอนาคต ก็จำเป็นต้องรับฟังเสียงท้วงติงจากนักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้มีประสบการณ์ในทางการบริหารราชการแผ่นดินด้วย แทนที่จะทำตามความต้องการ และความพึงพอใจของคนเสียงข้างมากในสังคมอย่างเดียว

เอนกกล่าวถึงลักษณะของอภิชนและเอกบุรุษที่ดีว่า ต้องเป็นผู้มีจรรยาบรรณที่ดีเยี่ยม มีเกียรติประวัติซึ่งมวลชนยอมรับอย่างยิ่ง มีความเป็นเลิศและมีความกล้าหาญทางจริยธรรม

เอนกมองว่า การที่ประชานิยมในไทยถูกท้าทายและหวังรั้งจนชะงักได้บ้าง เป็นผลจากการที่เรามีพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์มาถึง 60 ปีด้วยทศพิธราชธรรม และทรงหาได้เป็นสมบูรณาญาสิทธิ แต่อย่างไรก็ตาม ตรงกันข้าม พระองค์ท่านกลับทรงทำหน้าที่เป็น “defender of democracy” หรือ “ผู้พิทักษ์ประชาธิปไตย” ในยามวิกฤติหลายครั้งหลายครา ไม่ว่าจะเป็นเดือนตุลาคม 2516 หรือเดือนเมษายน 2524 หรือเดือนพฤษภาคม 2535 จนประชาชนศรัทธาและเห็นเป็นพลังแห่งศีลธรรม ทำให้นายกรัฐมนตรีและคณะประชานิยมต้องหยุดไถ่ตรงต่อ ขณะเดียวกัน ชนชั้นกลางและคนชั้นสูงของไทย รวมทั้งปัญญาชนชั้นสูงและสื่อมวลชนอาวุโสของเรา ก็ทำหน้าที่ถ่วงดุลนักการเมืองและรัฐบาลอย่างมีเกียรติภูมิมาร่วมสามทศวรรษแล้ว ฉะนั้น จึงท้าทาย “ทักษิณา-ประชานิยม” ได้ดีพอควร

นอกจากนั้น ระบอบประชาธิปไตยไทย ที่ในความเป็นจริงเป็นประชาธิปไตยใน “ระบอบผสม” มาโดยตลอด ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2516 เป็นต้นมา เหตุนี้จึงมีพลังอื่นๆ อีกสองพลังที่แกร่งกล้า ออกมาถ่วงรั้ง “ประชานิยม” ที่มี “เสียงข้างมาก” สนับสนุนอยู่ได้พอควร ส่วนความจงรักภักดีของคนไทยแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้แสดงออกเป็นเสมือนการส่งสัญญาณที่ชัดเจนที่สุดว่า ความเป็นเอกบุรุษของพระองค์นั้นเป็นยิ่งกว่าดวงหทัยของไทยทั้งชาติ และยังมีพลังยิ่งว่า ระบอบประชาธิปไตยของไทย ความจริงเป็น “ระบอบผสม” มาโดยตลอดโดยพื้นฐาน

9. ประชาธิปไตยไทยจำเป็นต้องเร่งสร้างความคิดแบบ “สาธารณนิยม” และ “สำนึกแห่งความเป็นพลเมือง” ขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับเสียงข้างมากที่อาจไม่ชอบธรรม สร้างประชาสังคมและสำนึกพลเมืองเพื่อออกจากประชานิยม เป็นการเร่งพัฒนาองค์กร สมาคม หน่วยงานที่อยู่ตรงกลางระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล เรียกว่า “ประชาสังคม” ขึ้น ประชาธิปไตยที่จะหลีกเลี่ยงประชานิยมได้ต้องไม่ปล่อยให้ประชาชนอยู่อย่างโดดเดี่ยวและเป็นแต่ปัจเจกบุคคล ในสภาวะที่ประชาชนเป็นกลุ่ม เป็นเครือข่าย เป็นหมู่คณะที่มั่นคง ย่อมทำให้พวกเขามีคุณธรรม มีจรรยาบรรณและมีวินัยตามหมู่คณะที่เขาสังกัด ทำให้เขาไม่ต้องตกอยู่ภายใต้การปลุกกระดม ปลุกเร้าและจงใจของรัฐหรือราชการแต่ฝ่ายเดียว อีกทั้งยังมีศักยภาพและความสามารถที่จะปฏิเสธความคิด นโยบายและความช่วยเหลือที่พวกเขาเห็นว่าไม่เหมาะสมหรือเห็นว่าต้องปรับปรุงได้

นอกจากนั้น ประชาธิปไตยที่หลีกเลี่ยงประชานิยมได้นั้นยังต้องคำนึงถึงการสร้าง “สาธารณนิยม” ให้เกิดขึ้นด้วย ส่วนการสร้างประชาสังคมต้องสร้างด้วยความคิดจิตใจดี และความคิดจิตสำนึกที่สำคัญที่ควรเร่งปลูกฝังกัน ได้แก่ “สาธารณนิยม” สาธารณนิยมนี้หมายถึง

การปกครองที่เน้นว่าการเมืองคือการที่พลเมืองร่วมกันทำประโยชน์และสร้างความผาสุกให้แก่บ้านเมืองด้วยตนเองให้มากที่สุด ประชาชนจะเป็นเพียงปัจเจกบุคคลไม่ได้ หากต้องมีสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองด้วย ได้แก่ ต้องกระตือรือร้นในเรื่องของส่วนรวม สนใจที่จะร่วมกันคิดร่วมกันทำในเรื่องต่างๆ ของส่วนรวม ประชาชนร่วมกันเป็นผู้ปกครองกันเอง ไม่หวังพึ่งแต่ชนชั้นนำหรือนักการเมือง ประชาชนยังต้องเข้าไปเป็นเจ้าของประชาธิปไตยและเข้าไปร่วมกันทำประโยชน์หรือร่วมกันแก้ปัญหาให้บ้านเมืองยิ่งขึ้น เอนกได้อ้างความคิดของบ็อบบิโอ (Norberto Bobbio) และวีโรลี (Maurizio Viroli) แห่งอิตาลีว่า เสรีภาพที่สำคัญยิ่งยวดของสาธารณนิยม ได้แก่ เสรีภาพที่จะออกพ้นจากการถูกครอบงำ

นอกจากนั้น เอนกได้อ้างถึงความคิดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ว่า ประชาธิปไตยสมัยใหม่จะดำเนินไปได้ดี ขึ้นอยู่กับชาวบ้านธรรมดาว่าจะมีความรับผิดชอบหรือไม่ และประชาสามัญชนจะมีความคิด จิตใจและลักษณะนิสัยที่ดีและมั่นคงสมดุลงันหรือไม่ เอนกมองว่า เมืองไทยในทุกวันนี้ขาดประชาชนที่มีความรับผิดชอบต่อบ้านเมือง ที่มีความคิดและอุปนิสัยซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการรักษาประโยชน์เพื่อส่วนรวมไม่ได้ ดังนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม ประชาธิปไตยจะหยุดอยู่แค่การมีการเลือกตั้งที่บริสุทธิ์และยุติธรรมไม่ได้ หากยังต้องเพิ่มด้วยปรัชญาเสรีนิยมและหลักการสาธารณนิยม เพื่อจำกัดอำนาจและขอบเขตของรัฐ รวมทั้งต้องสนับสนุนให้ประชาชนกลายเป็นพลเมืองที่สนใจ เข้าใจและรับผิดชอบต่อในบ้านเมืองด้วย

10. เอนกยังเสนอให้ใช้ “การศึกษาเพื่อออกจากประชานิยม” โดยเราต้องทำให้ประชาธิปไตยเป็นการศึกษาเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและคุณธรรม ประชาธิปไตยจะไปได้ดีต้องมีธรรมาธิปไตยด้วยการสร้างพลเมือง ต้องสร้างด้วย “การศึกษาเพื่อให้มีสำนึกของส่วนรวม” (Civic Education) เน้นสร้างความรับผิดชอบต่อประชาชนโดยให้การศึกษา เพื่อให้กลายเป็นพลเมืองผู้มีความพร้อม มีธรรม และมีความรับผิดชอบต่อ หากเทียบได้กับอภิชนในอดีตและในอุดมคติได้ด้วยก็ยิ่งดี

11. ให้นิยามคำว่า นโยบายใหม่ เพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม เอนกคิดว่า ในการกำหนดนโยบาย จะใช้แต่หลักอรรถประโยชน์นิยมของเจเรมี เบนธัม (Jeremy Bentham) เท่านั้นไม่ได้ แต่ต้องมีการคำนึงถึงหลักการจริยธรรม รวมทั้งความผาสุกและผลประโยชน์ของสังคมโดยส่วนรวม ตามความคิดของจอห์น สจิวต์ มิลล์ (John Stuart Mill) ด้วย ต้องไม่ตระหนักถึงอรรถประโยชน์เพียงในเรื่องของความพึงพอใจและความไม่พึงพอใจของผู้คนที่เป็ปัจเจกบุคคลที่เป็นเสียงข้างมากเท่านั้น เพราะเป็นการคิดตามที่ประชาชนรู้สึก ต้องการและพึงพอใจ ซึ่งบางครั้งก็อาจขัดกับหลักการและจริยธรรม บางครั้งสิ่งที่ชนหมู่มากพอใจอาจจะขัดแย้งกับประโยชน์สุขที่ชอบธรรมของคนส่วนน้อยหรือขัดกับหลักการที่คนเฉพาะกลุ่มเสนอให้ยึดถือ หรือขัดกับเสรีภาพและทางเลือกของปัจเจกบุคคลด้วย ตามความคิดของโจนาธาน แซกส์ (Jonathan Sacks) ดังนั้น นโยบายที่ดีนั้นจะคำนึงแต่ว่าอะไรที่คนกลุ่มใหญ่ต้องการหรือเรียกร้องเท่านั้นไม่ได้

เอนกเห็นว่า ต้องยึดหลัก “ประชาธิปไตยคือการปกครองตนเอง” ด้วย ดังนั้น ก็ไม่ควรตัดสินใจแทนประชาชนง่ายเกินไปและบ่อยเกินไปว่าอะไรคือสิ่งที่ประชาชนพึงพอใจ อะไรคือปัญหาของประชาชนเอง เพราะถ้าทำเช่นนั้นบ่อยก็เท่ากับไม่เชื่อในหลักที่ว่าประชาชนนั้นรู้ดีที่สุดว่าปัญหาของเขาเองอยู่ที่ไหน คืออะไรและเป็นอะไร

ประชาชนต้องมีความถ่อมตนที่จะเรียนรู้ ยกระดับความรู้ความเข้าใจและความต้องการของตนขึ้นไปเรื่อยๆ อีกทั้งต้องฝึกฝนที่จะลงคะแนนเสียงด้วยการคิดถึงนโยบาย โดยคำนึงถึงประโยชน์สุขของบ้านเมืองยิ่งๆ ขึ้น เพื่อแก้ไขความโน้มเอียงที่รัฐบาลจะกลายเป็นประชานิยมอย่างไม่รับผิดชอบ ส่วนนักการเมืองควรต้องลดการทำนโยบายที่ตอบสนองความพึงพอใจของประชากรจำนวนมากที่สุด และหันไปทำอะไรเพื่อปลูกฝังหรือกล่อมเกล่าให้ประชาชนส่วนมากในสังคมได้เกิดมีลักษณะ “เป็นไท” คือเป็นตัวของตัวเอง พึ่งตนเองและพึ่งกันเองได้ ลดการพึ่งพิงรัฐลง มีความภาคภูมิใจ หยิ่งในศักดิ์ศรีตนเองยิ่งขึ้น และ “เป็นธรรม” คือมีความรู้ ความเข้าใจที่จะแสวงหาประโยชน์สุขที่สูงสุดยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อตนเองในระยะยาวยิ่งขึ้น

หัวใจของประชาธิปไตยยังอยู่ที่การเร่งสอน เร่งให้การศึกษา เร่งให้ประชาชนมีคุณภาพสูงขึ้น มีความรู้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นด้วย ประชาธิปไตยไม่ควรเปิดโอกาสให้ใครอาศัยความอ่อนแอหรืออาศัยความจำเป็นเฉพาะหน้าของประชาชนไปสร้างนโยบายที่ไม่รับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ

12. ให้นิยามประชาธิปไตยเพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม เอนกเห็นว่าควรจะต้องย้ำว่าประชาธิปไตยคือ “การปกครองโดยประชาชน” เพื่อประชาชนนั้นควรเป็นเจ้าของประชาธิปไตยให้มากที่สุด ซึ่งการให้นิยามใหม่ที่มีจุดย้ำใหม่ที่ประชาธิปไตยเป็นการปกครองตนเองของประชาชน (Self-Government Democracy) แทนที่การปกครองที่ทำแทนประชาชน จะช่วยสร้างความเป็นพลเมืองได้ดียิ่งขึ้น และน่าจะช่วยหลีกเลี่ยงแนวโน้มที่ประชาธิปไตยจะเลื่อนหลุดไปเป็นประชานิยมได้ยิ่งขึ้น

13. ป้องกันระบบสองพรรคการเมืองเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เอนกเห็นว่าต้องเป็น “ระบบพหุพรรค” ที่ประกอบไปด้วยพรรคสำคัญ 3 พรรคขึ้นไปเพื่อจัดตั้งรัฐบาลอาจเป็นประโยชน์ในการลดการแข่งขันกันด้วยนโยบายประชานิยมได้

14. พัฒนาสองนคราประชาธิปไตยเพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม เร่งการพัฒนาที่ความพร้อมและความพอเพียงของประเทศ สนับสนุนชนบทและเกษตรกรรมเป็นสำคัญ เน้นการสร้างชุมชนประชาสังคม ท้องถิ่นและเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อแก้ปัญหาสองนคราประชาธิปไตยให้เบาบางลงและเพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยมไม่ให้เกิดขึ้น การที่ประชานิยมเกิดขึ้นได้ดีในสังคมไทย เพราะมันสืบต่อจากระบบอุปถัมภ์ดั้งเดิมได้

ต้องปฏิรูปชนบทด้วยการเปลี่ยนชนบทให้เข้มแข็งและให้ชาวชนบทพึ่งตนเองได้ยิ่งขึ้น เพื่อไม่ตกเป็นเพียงลูกค้ำของนโยบายรัฐ และไม่ตกเป็นฐานให้กับประชาธิปไตยแบบประชานิยม ต้องปฏิรูป

ภาคชนบทโดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการศึกษา สวัสดิการ การสร้างอาชีพและการสร้างงาน ต้องพัฒนาชนบทและหัวเมืองให้กลายเป็นสังคมในแนวราบยิ่งขึ้น จนทำให้ระบบอุปถัมภ์ในแนวตั้งหมดกำลังลงไป ไม่เป็นเชื้อไฟให้กับประชนานิยมได้อีก ไขพลังของการพัฒนาแบบประชนานิยมในความหมายที่ดีเพื่อสกัดกั้นหรือหยุดยั้งแนวโน้มที่ประเทศประชนาธิปไตยกำลังจะกลายรูปไปเป็นประชนานิยมในความหมายที่เป็นการพึ่งพิงรัฐอุปถัมภ์

การทำนุบำรุงประชนาชนในทางเศรษฐกิจด้วยการเปิดให้ประชนาชนได้พัฒนากันไปบนพื้นฐานเดิม บวกกับการรับสิ่งที่ก้าวหน้าที่คัดสรรแล้วจากโลกยุคใหม่ รวมเข้ากับการกระจายอำนาจและการพัฒนาประเทศด้วยท้องถิ่นต่างๆ โดยอยู่บนพื้นฐานของการเร่งปลูกฝังให้ประชนาชนทุกสถานะทุกชนชั้นให้มีจิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง เป็นผู้สนใจและห่วงใยบ้านเมืองยิ่งขึ้น จะเป็นทางออกให้กับประชนานิยมได้

16) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชนาธิปไตย จากงานวิจัยเรื่อง การปกครองท้องถิ่น ญีปุ่น: ศึกษาด้านการคลัง (พ.ศ. 2549)⁴⁶³

รายงานวิจัยเรื่อง การปกครองท้องถิ่น ญีปุ่น: ศึกษาด้านการคลัง เอนกได้ศึกษาวิจัยร่วมกับ ศิวพล ละอองสกุล เพื่อเสนอสถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2549 ในขณะที่เอนกได้ลาออกจากพรรคมหาชนแล้ว ในปี พ.ศ. 2549 เป็นระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของประเทศไทยที่มีขบวนการต่อต้านและชุมนุมเพื่อขับไล่รัฐบาลรักษาการของนายกรัฐมนตรืทักษิณ ชินวัตร โดยพันธมิตรประชนาชนเพื่อประชนาธิปไตย จากนั้น ในเดือนกันยายน 2549 ได้มีการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลรักษาการของนายกรัฐมนตรื ทักษิณ ชินวัตร อย่างไรก็ตาม เนื้อหาในงานวิจัยฉบับนี้ไม่เน้นความสัมพันธ์กับสถานการณ์บ้านเมืองในเวลานั้น แต่มุ่งศึกษากระบวนการคลังท้องถิ่นของญีปุ่น เพื่อเรียนรู้ประสบการณ์จากญีปุ่นในการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นของไทย ในที่นี้ขอกกล่าวถึงเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองของไทย โดยเฉพาะการปกครองท้องถิ่นของไทย เพื่อศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกจากงานวิจัยนี้

จากงานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่า เอนกได้ให้ความสำคัญกับการปกครองท้องถิ่นและการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นของไทยเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยใช้การปกครองท้องถิ่นของญีปุ่นเป็นต้นแบบในการหาแง่คิดในการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นของไทย โดยประเด็นที่สำคัญที่เอนกให้ความสนใจ ได้แก่ การขยายความสำคัญในด้านบทบาท ภาระหน้าที่ที่สำคัญ และเรื่องการคลัง ทั้งด้านรายรับและรายจ่าย ให้กับการปกครองท้องถิ่น

⁴⁶³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และ ศิวพล ละอองสกุล, การปกครองท้องถิ่น ญีปุ่น: ศึกษาด้านการคลัง (กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2549).

ของไทยเพิ่มขึ้น รวมทั้งให้ท้องถิ่นของไทยมีความเป็นอิสระ ไม่ต้องพึ่งพารัฐบาลกลาง เพื่อให้การปกครองท้องถิ่นเป็นรากฐานในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย

17) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “ประชาธิปไตยท้องถิ่น: แง่คิดเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น” (พ.ศ. 2550)⁴⁶⁴

หนังสือเล่มนี้เป็นการถอดจากคำบรรยายของเอนกในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เครือข่ายวิชาการนโยบายสาธารณะ ครั้งที่ 3 จัดโดยมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ ในปลายเดือนพฤศจิกายน 2549 โดยใจความสำคัญของหนังสืออยู่ที่ “หัวใจของท้องถิ่นคือการกระจายอำนาจ” เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น อันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ

เอนกต้องการสื่อสารใจความสำคัญว่า หัวใจของท้องถิ่นนั้นคือการกระจายอำนาจ และท้องถิ่นขนาดใหญ่ก็ต้องกระจายอำนาจภายในด้วย *สาระของท้องถิ่นคือการปกครองตนเอง* เพื่อให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น อันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ โดยประชาธิปไตยมี 2 ระดับ ได้แก่ ประชาธิปไตยระดับชาติและระดับท้องถิ่น ประชาธิปไตยระดับชาติเป็นประชาธิปไตยผ่านผู้แทน ส่วนประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-government democracy) ดังนั้น หลักการบริหารรัฐกิจที่ระดับชาติและระดับท้องถิ่นต้องไม่เหมือนกัน ท้องถิ่นต้องไม่เป็นราชการนัก ท้องถิ่นต้องทำงานโดยชาวบ้านและอาสาสมัครให้มากขึ้น ส่วนเงินของท้องถิ่นก็ต้องมีเพื่อการพัฒนาเป็นหลัก นโยบายในระดับท้องถิ่นควรเน้นให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นปัญหาของตนเอง และต้องเป็นนโยบายที่สะท้อนความแตกต่าง เอกลักษณ์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้มากที่สุด

ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นจะช่วยแก้ปัญหาประชาธิปไตยในระดับชาติได้ โดยเอนกอ้างถึงประชาธิปไตยดั้งเดิมในตะวันตกที่เป็นชุมชนเล็กๆ ของเมือง ของนคร เช่น ในเอเธนส์ของกรีกหรือในโรมัน และเกิดขึ้นในเมืองต่างๆ ของยุโรปในยุคกลาง และเห็นว่า เราควรรื้อฟื้นประชาธิปไตยดั้งเดิมนี้อขึ้นมาใช้ตรงหลักคิดที่ว่า การเมืองเป็นยอดสูงสุดของคุณธรรม นั่นคือ คุณอาจเก่ง คุณอาจดี แต่ถ้าคุณไม่ได้ใช้ความเก่งของคุณนั้นไปเพื่อส่วนรวม ก็ยังไม่ใช่มนุษย์ที่สมบูรณ์ เอนกยังได้อ้างถึงความคิดของอริสโตเติลที่ได้กล่าวว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องเป็นมนุษย์ในการเมืองเท่านั้น หมายถึงชีวิตที่อาศัยอยู่ในนครอิสระที่คนปกครองตนเอง มองว่า ประชาธิปไตยแบบเก่าหรือแบบดั้งเดิมนั้นเป็นประชาธิปไตยของประชาชน และทำโดยประชาชน สิ่งที่ทำให้แตกต่าง คือ ความรู้สึกที่เป็นเจ้าของ

เอนกเห็นว่า ปัญหาหลายอย่างที่เกิดขึ้นกับประชาธิปไตยระดับชาติอาจแก้ได้ด้วยการทำประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองได้ยิ่งขึ้น

⁴⁶⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาธิปไตยท้องถิ่น: แง่คิดเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ, 2550).

ส่วนเรื่องนโยบายระดับชาติควรเน้นเรื่องความเป็นเอกภาพ มาตรฐาน เรื่องวิชาการ และเรื่องความครอบคลุม แต่ในระดับท้องถิ่นไม่ควรเลียนแบบส่วนกลาง ท้องถิ่นต้องเน้นเรื่องของตัวเอง เน้นความแตกต่าง เน้นเอกลักษณ์ที่อารยธรรมและที่ประวัติศาสตร์ของตัวเอง เรื่องท้องถิ่นไม่ควรคิดว่าต้องทำตามส่วนกลาง ท้องถิ่นอาจนำส่วนกลางหรือใหญ่กว่าส่วนกลางได้

เอนกยังได้เสนอให้ยกระดับการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นมณฑล เพราะไทยเราเป็นท้องถิ่นที่อยู่ในรัฐเดี่ยว ในยุคที่ไทยยังเป็นมณฑลนั้นมีที่หัวหน้าธรรมท้องถิ่นหรือภูมิภาคอยู่ เอนกจึงอยากเสนอให้รื้อฟื้นมณฑลขึ้น แต่มณฑลในความหมายนี้ไม่ได้แปลว่าจะแยกประเทศ แต่เพื่อเศรษฐกิจ การศึกษา และการพัฒนาด้านอื่นๆ เป็นการสร้างเอกลักษณ์ให้ท้องถิ่น

18) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “การเมืองภาคพลเมือง” (พ.ศ. 2551)⁴⁶⁵

หนังสือเล่มนี้เป็นตำราของสถาบันพระปกเกล้าที่เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2551 หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ในขณะนั้น เอนกได้กลับบทบาทไปเป็นนักวิชาการอีกครั้ง ใจความสำคัญของหนังสืออยู่ที่การทำความเข้าใจ *ความสำคัญของการเมืองภาคพลเมืองในการพัฒนาประชาธิปไตยให้เข้มแข็ง* เป็นสำคัญ

เอนกเห็นว่า พลเมืองและการเมืองของพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองแบบประชาธิปไตย เอนกเน้นให้ความสำคัญกับ *ประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)* เพราะประชาธิปไตยแบบนี้จะแตกต่างจากประชาธิปไตยแบบอื่นๆ ที่วนเวียนอยู่ที่การใช้อำนาจผ่านตัวแทน การเลือกผู้แทนให้ดี การควบคุมผู้แทนและนักการเมือง เป็นการปกครองโดยรัฐบาลซึ่งประชาชนเลือก แต่ประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเองเป็นประชาธิปไตยตามแบบประชาธิปไตยของกรีกโบราณ

เมื่อเข้าสู่ยุคใหม่ที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย เปลี่ยนราษฎรให้เป็นพลเมือง พลเมือง หมายถึง ราษฎรที่นอกจากเสียภาษีและปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองแล้ว ยังต้องมีบทบาทและอำนาจในทางการเมือง อย่างน้อยมีสิทธิไปเลือกตั้ง แต่ที่ยิ่งไปกว่านั้น ได้แก่ การมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นต่างๆ ต่อทางการได้ อีกทั้งมีสิทธิเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ร่วมไปกับรัฐด้วย พลเมืองอาจเป็นฝ่ายรุกเพื่อเรียกร้องกฎหมาย นโยบายและกิจการของรัฐตามที่ตนเองเห็นพ้อง พลเมืองที่ดีนั้นต้องเป็นฝ่ายรุก เป็นคนที่อยากมีส่วนร่วม อยากเข้าช่วยทำการต่างๆ แทนรัฐได้ พลเมืองมักคิดว่าตนมีสิทธิ มีเสียงและมีส่วนร่วมในบ้านเมือง พลเมืองมีทั้งสิทธิ หน้าที่รับผิดชอบต่อสังคม แตกต่างจากผู้ที่มีงูรักษาสิทธิ เสรีภาพและประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น ความเป็นพลเมืองนั้นเน้น

⁴⁶⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, *การเมืองภาคพลเมือง* (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2551).

ความหมายที่ประชาชนที่รู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนท้องถิ่น กระจือหรืออื่น เอาใจใส่การทำงานของรัฐบาล และเป็นประชาชนที่สามารถแก้ไขปัญหาส่วนรวมได้ในระดับหนึ่งถึงจะปกครองตนเองได้ดี

ถ้าเราคิดจะสร้างประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองในอนาคต เรายังต้องมีประชาธิปไตยแบบผ่านผู้แทนต่อไปก่อน แต่ต้องพยายามแทรกการปกครองตนเองลงไปในจุดที่เป็นยุทธศาสตร์ ทำให้คนรู้สึกว่า การเมืองเป็นเรื่องของเรา การเมืองเป็นของพลเมือง

ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยปี พ.ศ. 2475 เอนกวิเคราะห์ว่า ยังไม่ได้เปลี่ยนราษฎรให้เป็นพลเมืองเท่าไรนัก ราษฎรไทยจำนวนหนึ่งมักคิดและปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ทั้งหลายประดุจที่ครั้งหนึ่งเคยติดต่อหรือปฏิบัติต่อมูลนาย เน้นการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงตั้งระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ผู้น้อย ประเทศไทยมีระบบอุปถัมภ์อย่างหนาแน่นในสังคม แต่ระบบประชาธิปไตยนั้นต้องการความสัมพันธ์เชิงราบเป็นหลัก เน้นเรื่องความเท่าเทียมกัน เน้นศักดิ์ศรี ซึ่งการให้การศึกษาแก่ประชาชนเป็นเรื่องสำคัญที่จะให้พวกเขาารู้สึกว่าตนเป็นพลเมือง และแก้ไขระบบบริหารราชการแผ่นดิน ให้พลเมืองสามารถเข้าร่วมในการบริหาร และตระหนักถึงปัญหาบ้านเมืองที่ต้องเข้าร่วมกันแก้ไข

เอนกมองว่า ประชาธิปไตยของไทยควรรับฟังความคิดเห็นของส่วนต่างๆ ในสังคม แม้แต่ฝ่ายที่มีความคิดไม่ตรงกับตนก็ตาม ไม่ควรถือเฉพาะเสียงส่วนมากเอาชนะเสียงส่วนน้อย หากต้องทำให้เกิดการเห็นพ้องต้องกัน เกิดความสมานฉันท์ทางการเมือง กลายเป็น “ประชาธิปไตยแบบร่วมคิดร่วมไตร่ตรอง” (Deliberative Democracy) เป็นการเมืองที่เป็นของพลเมือง ที่ประชาชนไม่รอรับจากรัฐเท่านั้น หากต้องรู้จักสิทธิและหน้าที่ต่อส่วนรวม รวมกลุ่มเป็นประชาสังคม และช่วยเหลือตนเองหรือช่วยเหลือกันเองได้ ถกเถียงและหาข้อสรุปร่วมกันได้

จากนั้น เอนกได้อ้างถึงแนวคิดและทฤษฎีที่นำไปสู่ความเป็นพลเมือง ที่เป็นรากฐานของการเมืองภาคพลเมือง ปัจจัยหรือวิธีการที่สนับสนุนความเป็นพลเมือง เอนกได้อ้างวาทะที่ยิ่งใหญ่ของประธานาธิบดีลินคอล์นแห่งสหรัฐอเมริกาที่ว่า “ประชาธิปไตย หมายถึง การปกครองเพื่อประชาชน โดยประชาชน ของประชาชน” โดยมีสำนักที่มองว่า ประชาธิปไตยไม่ได้เป็นการเมืองเพื่อประชาชนหรือพลเมืองอย่างแท้จริง ได้แก่ แนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์และแนวคิดสวัสดิการนิยม เอนกเสนอให้ใช้ “หลักสวัสดิการก้าวหน้า” เพื่อร่วมตอกย้ำตามที่แอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) กล่าวไว้ว่า สวัสดิการนิยมที่ตีนั้นต้องย้ำการช่วยเหลือชนชั้นล่างให้เขาคิดเองได้ และพึ่งตนเองได้ มิใช่ให้รอรับการสงเคราะห์จากเบื้องบนเท่านั้น

เอนกยังได้กล่าวว่า ยังมีสำนักคิดที่ว่าการเมืองปัจจุบันมิได้เป็นไปโดยประชาชนและมีได้เป็นของประชาชน ซึ่งมองว่าประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทนเพียงอย่างเดียว เมื่อเวลาผ่านไปเป็นเวลานาน เข้าก็จะเป็นของประชาชน และประชาชนจะไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง นอกจากการไปใช้สิทธิเลือกตั้งของตนตามวาระเท่านั้น สำนักคิดเหล่านี้เห็นว่า ประชาชนควรจะไปดูแลปัญหาและพัฒนาบ้านเมืองตามที่เห็นว่าเหมาะสมตามความต้องการและความเห็นของตนเป็นหลัก ได้แก่ สำนัก

คิตสาธาณนิยม สำนักชุมชนนิยมสำนักประชาสังคม และสำนักประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วม
ทางการเมืองโดยตรง

เอนกได้กล่าวถึงพลเมืองที่เน้นความรับผิดชอบและหน้าที่ โดยกล่าวถึงการสร้างความรู้
ความเข้าใจให้พลเมืองตระหนักว่าตนมีสิทธิและหน้าที่อะไรบ้าง ซึ่งเน้นที่หน้าที่และความรับผิดชอบ
ของพลเมืองเป็นสำคัญ การเมืองของภาคพลเมืองอาจเรียกอีกชื่อว่า การเมืองของประชาชน
การปกครองในระบบประชาธิปไตยควรระลึกเสมอว่ามีได้มีเพียงการเมืองของนักการเมืองเท่านั้น
แต่มีแนวคิดเรื่องการเมืองภาคพลเมืองด้วย เช่น ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช
2540 ที่ทำให้เกิดกลไกต่างๆ ที่พลเมืองสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ในหลายแนวทาง ได้แก่ การเมือง
ภาคพลเมืองที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดและอุดมการณ์การปกครองแบบประชาธิปไตยโดยตรง
ประชาชนสามารถใช้สิทธิเสรีภาพได้ในทางตรง หรือที่เรียกว่าประชาธิปไตยทางตรง เอนกมองว่า
การเมืองในแนวนี้จะช่วยทำให้เกิดการปฏิรูปทางการเมืองได้ดีกว่าที่เป็นอยู่ การเมืองภาคพลเมือง
ที่ประชาชนเข้าร่วมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยแบบผ่านผู้แทน ซึ่งเน้นการเลือกตั้ง
เป็นแนวทางที่เห็นได้ทั่วไป แต่การเมืองภาคพลเมือง ประชาชนเข้าร่วมหรือเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง
ของระบบการจัดการชุมชนท้องถิ่น หรือเรียกว่า แนวชุมชนนิยม เป็นการดึงเอากลุ่มที่ไม่เป็นทางการ
ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่นอกโครงสร้างองค์กรทางการเมืองที่กำหนดไว้โดยกฎหมาย เข้าไปมีส่วนร่วมใน
การพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น และการเมืองภาคพลเมืองที่เป็นการเคลื่อนไหวในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น
จริงในสังคมไทย หรือที่เรียกว่า ขบวนการเคลื่อนไหวใหม่ในทางสังคม (New Social Movement)
เป็นความเคลื่อนไหวที่เกิดจากแรงกดดันในด้านต่างๆ และเป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้น
ในวิถีชีวิต การเคลื่อนไหวในแนวทางนี้เป็นการสร้างสำนักทางการเมือง สร้างความรับผิดชอบต่อ
ส่วนรวมหรือต่อการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เอนกมองว่า เราควรผนวกเอาการเคลื่อนไหวขององค์กร
ภาคประชาชนต่างๆ ที่ขัดแย้งกับรัฐเข้าไปอยู่ในการเมืองของพลเมืองด้วยเหมือนกัน

การเมืองของพลเมืองนั้นเป็นทั้งอุดมการณ์และวิถีชีวิต โดยมีวิธีการในแนวสันติวิธี ประชาชน
ในฐานะที่เป็นเจ้าของสิทธิหรือเจ้าของอำนาจสามารถใช้สิทธิหรืออำนาจดังกล่าวได้ ทั้งโดย
ทางตรงและทางอ้อม ทั้งในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลและกลุ่มชุมชนในระดับต่างๆ สามารถช่วยตนเอง
ได้ โดยพึ่งพากรัฐไม่มากนัก เป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น มีความรับผิดชอบต่อสังคมและชุมชน
ของตน เอนกมองว่า พลเมืองต้องเข้าใจในสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของตนด้วย เอนกเน้นย้ำหน้าที่
ของพลเมือง โดยกล่าวว่า กฎหมายรัฐธรรมนูญนั้นยังสะท้อนถึงพลเมืองที่ต้องมีจิตเพื่อส่วนรวมด้วย
นอกเหนือไปจากพลเมืองที่ได้รับสิทธิและประโยชน์อันพึงได้จากรัฐ ซึ่งเราต้องให้ความสำคัญกับหน้าที่
พลเมืองพอๆ กับสิทธิและเสรีภาพของพลเมือง

นอกจากนั้น พลเมืองยังต้องรับรู้ถึงสิทธิของผู้อื่นที่มีอัตลักษณ์ ความหลากหลายในด้านต่างๆ
ด้วย ควรคำนึงถึงความเป็นพลเมืองร่วมกัน แม้จะมีความแตกต่างกัน และพวกเขาก็สำนึกในความเป็น

พลเมืองได้เช่นกัน แนวคิดเรื่องพลเมืองที่ย้ำให้พลเมืองมีจุดร่วม ได้แก่ การเอาจุดต่างของอัตลักษณ์ เป็นเรื่องส่วนตัว ซึ่งมีสิทธิที่จะรักษาเอาไว้ และจำเป็นจะต้องให้คนที่มียุทธลักษณะพิเศษได้แสดงออก

การมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองในการตรวจสอบองค์กรภาครัฐก็เป็นสิ่งที่จำเป็น การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐนั้นเป็นการถ่วงดุลอำนาจระหว่างรัฐและสังคม อีกทั้งยังเป็นการสร้าง ประสิทธิภาพและความโปร่งใสขององค์กรรัฐยิ่งขึ้น การตรวจสอบองค์กรภาครัฐจึงเป็นส่วนหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย

จากนั้น เอนกได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับ “ประชาสังคม” องค์กรพัฒนา เอกชนและขบวนการเคลื่อนไหวว่า การเมืองของพลเมืองจะเข้มแข็งหรือไม่ย่อมขึ้นกับว่าภาคสังคม หรือประชาสังคมมีบทบาทแค่ไหน ในขณะที่ภาครัฐลดบทบาทลง พลเมืองมีใช้เป็นเพียงปัจเจกบุคคล หรือคณะปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังมีฐานะเป็นสมาชิกของประชาสังคมด้วย ในความคิดของเอนก ประชาสังคม หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบันและชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการ เคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน โดยจุดเน้นของประชาสังคม ได้แก่ ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐ ครอบงำหรือบงการ และไม่ชอบลัทธิปัจเจกนิยมสุดขั้ว ซึ่งทำให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แกร่งแย่ง แข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่ม รวมหมู่และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วน เฉพาะกลุ่ม สังคมต้องประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ รัฐ ประชาสังคมและปัจเจกชน ซึ่งต้องเป็นอิสระต่อกัน แต่ก็ต้องโยงใยเกี่ยวข้องกัน ขัดแย้งกันได้ และต้องปรองดองประสานสามัคคีกันได้เช่นกัน

ประชาสังคมที่พึงประสงค์ควรเน้นการประสานสามัคคีและการร่วมมือหรือรวมกลุ่มของกลุ่ม ต่างๆ รวมทั้งกลุ่มผลประโยชน์ ชนชั้นและขบวนการทางสังคม นอกจากนี้ ยังมุ่งลดอำนาจ หน้าที่และ บทบาทของรัฐลงด้วย เอนกต้องการให้กลุ่มหรือสถาบันต่างๆ ในสังคมเข้าไปมีอำนาจและบทบาทในงาน ของส่วนรวม โดยเข้าไปแทนรัฐหรือทำร่วมไปกับรัฐ โดยทั่วไป รัฐควรทำอะไรให้น้อยลง ยอมให้ประชา สังคมทำยิ่งขึ้น บทบาทของประชาสังคมยังอยู่ที่กดดันให้รัฐลดขนาด ลดอำนาจและลดบทบาทลงไปด้วย

เอนกมองว่า แนวคิดประชาสังคมเป็นประโยชน์ในการปฏิรูปการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยของไทย การพัฒนาประชาธิปไตยในทางทฤษฎีหรือในทางอุดมการณ์ ต้องการประชาสังคมที่เข้มแข็งด้วยเสมอ ในสถานะที่ประชาชนเป็นกลุ่ม เป็นเครือข่าย เป็นหมู่คณะ ที่มั่นคงยอมทำให้เกิดมีคุณธรรม มีจริยธรรมและมีวินัยตามหมู่คณะที่สังกัด ทำให้ไม่ตกอยู่ใต้การปลุก ระดม ปลุกเร้าและจูงใจของรัฐหรือราชการแต่ฝ่ายเดียว และยังมีศักยภาพหรือความสามารถที่จะ ปฏิเสธความคิด นโยบายและความช่วยเหลือที่พวกเขาเห็นว่าไม่เหมาะสม หรือถ้าพวกเขาเห็นว่า เหมาะสม ก็อาจปรับปรุงให้เข้ากับศักยภาพและเอกลักษณ์ของแต่ละส่วนได้ด้วย

สังคมและประชาสังคมเป็นกลุ่มชนที่เชื่อมโยง ผูกพันกันด้วยความคิดเสมอ ไม่ใช่แค่ ผลประโยชน์ที่กำหนดพฤติกรรมเท่านั้น ฉะนั้น การสร้างประชาสังคมจึงต้องสร้างทางความคิดและจิตใจ

ด้วย โดยเฉพาะควรเร่งปลูกฝังความคิดสาธารณนิยม นอกจากนั้น ประชาสังคมยังเป็นตัวช่วยในการปฏิรูปรัฐธรรมนูญ การพัฒนาการปกครองท้องถิ่น การปฏิรูประบบราชการ การป้องกันการซื้อสิทธิขายเสียงและการพัฒนาประเทศ

เอนกสรุปว่า ประชาสังคมเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม NGO องค์กรพัฒนาเอกชนต่างมีบทบาทในการเป็นการเมืองภาคพลเมืองที่มีส่วนร่วมถ่วงดุลอำนาจรัฐ ส่วนภาคธุรกิจก็เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายและทิศทางในการพัฒนาประเทศได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีบทบาทในการเคลื่อนไหวในชุมชนและสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่าปัจเจกบุคคลในสังคมสามารถเป็นพลเมืองที่เลือกได้ ทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับรัฐ และไม่ว่าจะเป็นบทบาทใดก็ตามต่างสนับสนุนความเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งได้ทั้งสิ้น

เอนกยังได้กล่าวถึงปัจจัยที่ถ่วงรั้งและปัจจัยที่สนับสนุนการพัฒนาพลเมือง โดยปัจจัยที่ถ่วงรั้งการพัฒนาพลเมืองที่สำคัญ ได้แก่ วัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ แต่การสร้างสำนึกสาธารณนิยมและชุมชนให้เกิดขึ้นจะทำให้สังคมลดการพึ่งพาหรืออุปถัมภ์ลง สำหรับประชาสังคมที่ไม่ถูกครอบงำโดยรัฐ ควรเป็นประชาสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งเกิดจากสำนึกร่วมกันของกลุ่มคน โดยมีความสัมพันธ์เชิงราบ มีความเป็นอิสระทางการเมือง หรือเกิดจากความสำนึกตระหนักในปัญหาของชุมชนตนเอง มีการรวมตัวของกลุ่มอย่างหลากหลาย ก่อให้เกิดพลังการสร้างสรรค์และเกิดการประสานความร่วมมือเพื่อคิดวิธีการดำเนินงานในกิจกรรมที่สามารถตอบสนอง แก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนตนเองได้ โดยรัฐควรมีบทบาทในการสนับสนุนความเข้มแข็งของประชาคมตามหลักการและแนวคิดของประชาสังคม

อุดมคติของประชาสังคมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือบ้านเมืองของตนนั้นควรมุ่งพัฒนาคน เน้นภูมิปัญญา รักษาทรัพยากร ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยเฉพาะควรให้น้ำหนักในเรื่องภูมิปัญญาและการรักษาทรัพยากร นอกจากนั้น ยังต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วย

หากเราใช้แนวคิดแบบสาธารณนิยม ชุมชนนิยมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างการพัฒนาท้องถิ่น ชุมชนของตนที่เข้มแข็ง เปลี่ยนการรอรับการอุปถัมภ์จากบุคคลหรือรัฐ เป็นการช่วยกันอุปถัมภ์ซึ่งกันและกันในชุมชนแล้ว การร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนจะทำให้ชุมชนแต่ละชุมชนสามารถสร้างพลเมืองที่กระตือรือร้นให้กับสังคมได้ เป็นการสร้างการร่วมกันพึ่งตนเองในชุมชน ไม่ใช่การรอคอยรัฐหรือบุคคล เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่เสมอกัน และจะทำให้เราออกจากวัฒนธรรมอุปถัมภ์และพึ่งพิงผู้อื่น เป็นพึ่งตนเองและพึ่งกันเองในชุมชน การสร้างวัฒนธรรมเช่นนี้จะเป็นรากฐานที่สำคัญของการเมืองของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

เอนกได้กล่าวถึงการกระจายอำนาจ พลเมืองและประชาสังคมว่า การกระจายอำนาจหรือการถ่ายโอนอำนาจให้แก่ท้องถิ่นควรให้ความสำคัญกับบทบาทชุมชนหรือภาคพลเมือง เพราะจะทำให้เกิดการปกครองตนเองของท้องถิ่นขึ้นอย่างแท้จริง และจะเป็นการกลับไปสู่ภาวะที่ประชาสังคม

และพลเมืองมีบทบาทนำหรือเท่าเทียมกับรัฐ และจะทำให้ความต้องการที่มีความโปร่งใส มีความรับผิดชอบต่อสาธารณะและมีส่วนร่วมของพลเมืองเป็นไปได้

เอนกให้ความสำคัญกับการศึกษาของพลเมืองเป็นอย่างมาก เพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่มีพลเมืองเป็นพื้นฐาน เกิดประชาธิปไตยที่แข็งแกร่ง การศึกษาของพลเมืองยังเป็นวิถีทางเพื่อออกจากการอุปถัมภ์ เป็นการปลดปล่อยจากชนบทแบบอุปถัมภ์สู่ชนบทของพลเมืองที่พึ่งตนเองได้ เอนกยังเสนอว่า เราต้องทำประชาธิปไตยให้เป็นการศึกษา เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและคุณธรรมด้วย และพลเมืองที่มีการศึกษาต้องใช้ดุลพินิจในการเลือกนโยบาย และมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายที่ถูกต้องได้เอง

ประชาธิปไตยจะไปได้ดีต้องมีธรรมาธิปไตยด้วย ประเทศจะเป็นประชาธิปไตยได้ ประชาชนจะต้องมีการศึกษาที่จำเป็น การศึกษาทางการเมืองจึงต้องควบคู่กับภาควิชาการ หัวใจของประชาธิปไตยยังอยู่ที่การเร่งสอน เร่งให้การศึกษาให้ประชาชนมีคุณภาพที่สูงขึ้น ประชาธิปไตยไม่ควรเปิดโอกาสให้ใครได้อาศัยความอ่อนแอหรืออาศัยความจำเป็นเฉพาะหน้าของประชาชนเพื่อสร้างนโยบายที่ไม่ต้องรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ ความหมายของการเมืองต้องเป็นการร่วมกันคิด ร่วมกันทำด้วยธรรม คือ ความถูกต้องยิ่งขึ้น เอนกได้อ้างความคิดของท่าน ป.อ. ปยุตโต ที่กล่าวว่า เราต้องลงคะแนนเสียงด้วยปัญญา และปัญญาเกิดจากการศึกษา การเลือกตั้งต้องไม่ทำเพื่อความเห็นแก่ตัว ไม่ควรรวมกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์แต่อย่างใด หากต้องอาศัยเจตนาที่เป็นธรรมด้วย ในระบอบประชาธิปไตยเมื่ออำนาจในการตัดสินใจอยู่ที่ประชาชนก็ต้องเร่งรีบให้การศึกษาแก่ประชาชนเป็นสำคัญ ความรับผิดชอบของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นและเป็นไปในทางที่ถูกต้องได้ ประชาชนจำต้องได้รับการศึกษา สังคมใดก็ตามที่จะเป็นธรรมนั้น ผู้ปกครองต้องมีการศึกษาที่ถูกต้อง ในสังคมประชาธิปไตยที่ประชาชนร่วมกันเป็นผู้ปกครองจึงต้องรีบจัดให้มีการศึกษาที่เหมาะสมเพื่อยกระดับคนจำนวนมากที่สุดในสังคมขึ้นให้ได้ ประชาธิปไตยที่จะยืนยงมั่นคงได้ต้องสร้างพลเมืองด้วยการศึกษาให้มีสำนึกของส่วนรวม

เอนกย้ำว่า หัวใจของประชาธิปไตยอยู่ที่ประชาชนปกครอง ดูแลและพึ่งพาตนเอง ได้แก่ *การเมืองคือการปกครองโดยประชาชนเอง* มากกว่าการปกครองเพื่อประชาชน คำว่า “โดย” นี้หมายถึง *ทำโดยตนเองโดยตรง* ไม่ใช่แค่เลือกผู้แทนเข้าไปทำงานการเมืองแทนเรา หากมุ่งให้พลเมืองปกครองดูแลพึ่งพาตนเองได้ด้วย แต่การเมืองเช่นนี้ไม่ใช่จะได้โดยธรรมชาติ เราต้องพยายามให้การศึกษาทางการเมืองแก่ประชาชนเพื่อให้พวกเขามีสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองที่เป็นผู้พร้อมเสียสละเพื่อบ้านเมืองเพื่อส่วนรวม ชุมชนและท้องถิ่น

เอนกได้กล่าวถึงแนวทางในการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนของไทย โดยมุ่งสร้างพลเมืองไทยที่มีจิตสำนึกด้วยการพัฒนาท้องถิ่น การสร้างสำนึกพลเมืองและการมีส่วนร่วม โดยการรับรู้ข้อมูล ที่ถูกต้องและเป็นสาระ การสร้างทรัพยากรมนุษย์หรือทุนมนุษย์ เพื่อเพาะบ่มให้เกิดเป็นทุนของสังคม

และเป็นพลเมืองดีไปด้วย การสร้างพลเมืองสามารถทำได้ดีในระดับท้องถิ่น ด้วยการพัฒนาท้องถิ่น และเป็นการสร้างทุนมนุษย์ ทุนของสังคมและสร้างพลเมืองไปด้วย

การสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อเป็นช่องทางในการสื่อสารจะทำให้เกิดทุนทางสังคมและความเข้มแข็งของประชาชน ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมของผู้มีส่วนร่วมทางการเมือง เกิดสังคมที่ประสานประโยชน์ ลดความขัดแย้ง ผสานความแตกต่างหลากหลายได้เป็นอย่างดี

เอนกย้ำว่า ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นการเมืองของพลเมือง เป็นการเมืองของคนท้องถิ่นเอง มิเช่นนั้น การปกครองระดับท้องถิ่นจะไม่แตกต่างจากการปกครองในระดับประเทศที่ไม่ทำให้คนรู้สึกว่าเป็นการปกครองของเรา

ในตอนท้าย เอนกได้กล่าวสรุปถึงความหมายของพลเมืองไว้ 2 นัยที่แตกต่าง ได้แก่

1) พลเมืองคือ ผู้ที่รับผิดชอบต่อบ้านเมือง สนใจเรื่องบ้านเมือง เห็นประโยชน์ของบ้านเมือง เห็นประโยชน์ส่วนตัว การสร้างสำนึกแห่งพลเมืองให้มีในประชาชนจะทำให้เขากลายเป็นพลเมือง เป็นความหมายแบบสาธารณนิยม

2) พลเมืองได้แก่คนที่กฎหมายให้สถานะ ให้สิทธิให้ประโยชน์ เป็นพลเมืองที่ไม่ต้องฝึกฝน ไม่ต้องรับการศึกษา พลเมืองนี้มีความหมายไม่ต่างจากราษฎรนัก เป็นความหมายแบบเสรีนิยม

พลเมืองในความหมายที่ 1 เชื่อมโยงกับจิตสำนึกและศักยภาพในการทำเพื่อส่วนรวมพลเมืองตามนัยนี้ไม่ได้รับโดยกำเนิด แต่ต้องปลูกฝังและให้การศึกษา อีกทั้งทำให้พลเมืองภูมิใจในความ เป็นพลเมืองด้วย ส่วนพลเมืองในความหมายที่ 2 เชื่อมโยงกับสถานะและสิทธิ รวมทั้งผลประโยชน์ต่างๆ ที่คนๆ หนึ่งพึงได้รับจากรัฐ เอนกรับความคิดเรื่องความหมายของพลเมืองตามความหมายแบบสาธารณนิยม เขามองว่า หน้าที่และความรับผิดชอบของพลเมืองจะเป็นจริงได้ก็ต้องฝึกคนให้เป็นพลเมืองและเปิดโอกาสให้พลเมืองมีบทบาทตามนัยที่ 1 ยิ่งขึ้น พลเมืองตามนัยนี้เป็นได้ทั้งพลเมืองของท้องถิ่น ของประเทศชาติ และของโลก

พลเมืองกับประชาสังคมแตกต่างกัน พลเมืองนั้นย่ำถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐหรือบ้านเมือง ย้ำความเสียสละที่มีต่อบ้านเมือง เน้นการให้ประโยชน์ของกลุ่มเหนือประโยชน์ของตน และให้ประโยชน์ของบ้านเมืองเหนือประโยชน์ของกลุ่ม คนๆ หนึ่งไม่จำเป็นที่จะเป็นแค่พลเมืองเท่านั้น บางครั้งอาจเลือกเป็นปัจเจกบุคคลก็ได้ เป็นสมาชิกกลุ่มหรือประชาสังคมก็ได้ การเมืองที่ดีในบางครั้งต้องปล่อยให้ผู้คนทำเรื่องส่วนตัวหรือเรื่องของครอบครัวโดยอิสระที่สุด บางครั้งก็ต้องเปิดโอกาสให้ผู้คนหลากหลายที่มีจุดสนใจร่วมกัน มีลักษณะเฉพาะที่มีระดับต่ำกว่าประเทศชาติร่วมกัน มีโอกาสแสดงออกและเคลื่อนไหวในเรื่องเฉพาะส่วนของพวกเขาได้

การเมืองของพลเมืองจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หากปราศจากการให้การศึกษาของพลเมือง และการสื่อสารระหว่างสมาชิกในสังคมก็เป็นเงื่อนไขแห่งความสำเร็จของการสร้างการเมืองของพลเมืองด้วย การเมืองของพลเมืองทำให้สังคมมีทุนมนุษย์ ทุนสังคม ที่ทำให้เกิดความยั่งยืนที่ดีของประชาธิปไตย

19 ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน” (พ.ศ. 2552)⁴⁶⁶

หนังสือเล่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2552 โดยเอนกได้ออกจากวงการการเมืองและกลับไปเป็นอาจารย์และนักวิชาการในมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาแล้ว หนังสือเล่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้รับคัดเลือกให้ได้รับทุนปริทัศน์ พนมยงค์ จากมูลนิธิ 50 ปี ของธนาคารแห่งประเทศไทย นับได้ว่า เป็นบทสรุปรวมทางความคิดของเอนกที่รวบรวมและก่อร่างสร้างความคิดตั้งแต่ทำงานเป็นอาจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอนกเคยเป็นประธานคณะทำงานจัดร่างแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นฉบับแรก ตามรัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และเป็นผู้ที่สนใจปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยเป็นสำคัญอย่างยาวนาน โดยระหว่างที่เขาจัดทำแผนการกระจายอำนาจฯ นั้น เอนกได้ค้นคว้าความสัมพันธ์ของท้องถิ่นกับประชาธิปไตย รวมทั้งศึกษาวิวัฒนาการของประชาธิปไตยในตะวันตกเพิ่มเติม และสุดท้ายได้มีโอกาสวิจัยและเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้น เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงทฤษฎีและสร้างความคิดใหม่เกี่ยวกับการสร้าง “การปกครองท้องถิ่น” โดยเอนกได้เสนอให้เกิดมุมมองใหม่ตามความคิดของเขาว่า “หัวใจของการปกครองท้องถิ่น คือ การสร้างประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)” เป็นการสร้างประชาธิปไตยอีกรูปแบบหนึ่งให้เกิดขึ้น และ “ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นจะเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ” อีกทั้งแก้ไข้ปัญหาประชาธิปไตยของไทยระดับชาติได้

งานนี้มุ่งนำเสนอว่า การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ประชาชนมีบทบาทในการดูแลบ้านเมืองด้วยตนเองมากขึ้นจะเป็นรากฐานใหม่สำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยได้ เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)

เอนกมองว่า การสร้างท้องถิ่นให้ประชาชนเข้าไปจัดการเรื่องของตัวเองยิ่งขึ้นนั้นจะเปลี่ยนสาระสำคัญของประชาธิปไตยไปจากเดิม คนไทยทั่วไปมักคิดว่า ในระบอบประชาธิปไตย “การปกครองเพื่อประชาชน” สำคัญกว่า “การปกครองโดยประชาชน” หรือ “ของประชาชน” แต่หนังสือเล่มนี้กลับพยายามนำเสนอว่า “เพื่อประชาชน” ไม่ใช่สาระที่สำคัญที่สุดของประชาธิปไตยแต่สิ่งที่โดดเด่นของประชาธิปไตยจริงๆ แล้ว ได้แก่ ความเชื่อที่ว่า การปกครองที่ดีนั้นคือการเอื้อให้ประชาชนเป็นผู้ปกครอง มีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีส่วนในการคิด การทำเพื่อบ้านเมืองด้วยตนเองมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้น ในระบอบประชาธิปไตย “การปกครองโดยประชาชน” และ “การปกครองของประชาชน” นั้นสำคัญกว่าการปกครองเพื่อประชาชน

เรามีความจำเป็นอย่างยิ่งในการปรับปรุงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นรากฐานในการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับชาติ หัวใจของการแก้ไข้ปัญหาประชาธิปไตย ได้แก่ การสร้างประชาชน

⁴⁶⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552).

ให้เป็นพลเมือง เป็นผู้ร่วมคิด ร่วมรู้ ร่วมทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง ดังนั้น การสร้างท้องถิ่นให้เป็นรากฐานใหม่ของประชาธิปไตยที่ก้าวหน้ากว่าเดิมเป็นความสำคัญและความจำเป็น การใช้ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองบ้านเมืองด้วยตนเองไปแก้ไขปัญหาหรือจุดอ่อนของประชาธิปไตยในระดับชาติ ควรเริ่มที่ระดับท้องถิ่น

เอนกชี้ว่า บัดนี้การปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยก็ยังเป็นการให้ประชาชนใช้อำนาจผ่านผู้แทนไม่ต่างจากประชาธิปไตยในระดับชาติ เอนกเสนอว่า เราต้องมองท้องถิ่นให้เป็นพื้นฐานที่ประชาชนปกครองตัวเองได้มากขึ้น ควรทำให้ประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นแตกต่างจากประชาธิปไตยในระดับชาติอย่างชัดเจน จุดหนักของการปรับปรุงและพัฒนาการปกครองท้องถิ่นอยู่ที่จะต้องปรับปรุงท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยที่ระดับชาติได้ดี เอนกเสนอให้มองว่า ปัญหาของประชาธิปไตยซึ่งแสดงออกที่ส่วนกลางที่เป็นความไม่มั่นคงของระบอบต้องแก้ที่ท้องถิ่น ด้วยการแปลงท้องถิ่นให้เป็นที่ฝึกพลเมืองเพื่อให้คนเหล่านี้กลายเป็นอนาคตของการพัฒนาประชาธิปไตย การเริ่มประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นเป็นการย่ำให้ประชาชนรู้ปัญหาของท้องถิ่น รักท้องถิ่น และอยากแก้ปัญหาให้ท้องถิ่น มีความรู้สึกเป็นเจ้าของประชาธิปไตย รักและรับผิดชอบต่อบ้านเมืองมากขึ้น ซึ่งจะทำให้ประชาธิปไตยที่ส่วนกลางได้มีพลเมืองเป็นกำลังสำคัญ

เอนกพยายามมองปัญหาประชาธิปไตยให้ลึกซึ้งกว่าสมมติฐานที่ว่า ทหารบ้าอำนาจ นักการเมือง ละโมบ ประชาชนโง่ ด้วยการเสนอความคิดผ่านหนังสือเรื่อง สองนคราประชาธิปไตย และทักษิณา-ประชานิยม ที่เอนกมองว่า ประชาธิปไตยนั้นเปลี่ยนในกายภาคหน้าได้ หากมีการทำให้ท้องถิ่นให้เป็นการบริหารบ้านเมืองด้วยประชาชนเองยิ่งขึ้น พวกเขาจะเห็นว่า การเมืองเป็นเรื่องของเขา หากเปลี่ยนท้องถิ่นให้ทุกคนเป็นเจ้าของ ทุกคนมีสิทธิ มีส่วนที่จะจัดการกับบ้านเมืองได้ยิ่งขึ้น เสมือนว่าท้องถิ่นนั้นเป็นของตนเองแล้ว ประชาชนยอมเห็นดีด้วยและยอมเปลี่ยนตนให้เป็นเจ้าของประเทศเจ้าของการเมือง และเจ้าของประชาธิปไตยได้ในอนาคต ดังนั้น เอนกมองว่า ประชาชนไม่ใช่ปัญหาและจุดอ่อนของประชาธิปไตย แต่เป็นความหวังและทางออกของการพัฒนาประชาธิปไตย

ปัญหาและจุดอ่อนของประชาธิปไตยไทยอยู่ที่ประชาชนไม่รู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง ทำให้ประชาธิปไตยกลายเป็นการอุปถัมภ์โดยรัฐบาลหรือผู้ใหญ่ค้ำจุนผู้น้อยหรือชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ปัญหาทั้งหมดนี้ยังอยู่ในกรอบที่ว่า ประชาธิปไตยคือการปกครองโดยผู้แทนหรือผู้นำเพื่อประโยชน์ของประชาชน แต่เอนกเห็นว่า ปัญหาที่สำคัญกว่าคือ ทำอย่างไรให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง รับผิดชอบต่อบ้านเมือง และเห็นปัญหาของบ้านเมืองเป็นสิ่งที่ต้องเข้าไปรวมกันแก้ไข สิ่งที่เขาขาดหายไป ในประชาธิปไตยของไทยคือ การปกครองของประชาชน และโดยประชาชนเอง ซึ่งต้องสร้างขึ้น

เอนกจึงได้ทบทวนวิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยเพื่อให้เกิดความเข้าใจและมั่นใจว่า ประชาธิปไตยที่คนร่วมกันดูแลบ้านเมืองตนเองนั้นเป็นไปได้ และยังมองว่า การวิพากษ์วิจารณ์ประชาธิปไตยในประเทศไทยดังที่กล่าวแล้วนั้นวนเวียนอยู่ในนิยามของประชาธิปไตยสมัยใหม่ เช่น

การเลือกตั้ง การซื้อเสียง การที่ไม่ได้นักการเมืองที่เก่งและดี เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยของเรายังไม่ดี เพราะมันยังไม่ได้เป็นไปเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

การที่ประชาชนยังอยู่ใต้อิทธิพลของระบบอุปถัมภ์และยอมรับสินจ้างรางวัลนั้นเป็นเพราะพวกเขายังไม่ได้เป็นเจ้าของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ความรู้สึกที่ว่าประชาธิปไตยเป็นของเขาเองเกิดขึ้นได้เมื่อประชาชนได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการบริหารและพัฒนาบ้านเมืองได้มากขึ้นกว่าเดิม ทำให้ประชาธิปไตยไทยเป็นของประชาชนที่ประชาชนมีส่วนดูแลบ้านเมืองด้วยตนเอง แม้ประชาธิปไตยที่ระดับชาติยังต้องเป็นประชาธิปไตยทางอ้อมที่ผ่านผู้แทนอยู่ แต่ประชาธิปไตยที่ใช้ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ต้องเติมด้วยประชาธิปไตยที่ประชาชนร่วมกันปกครองยิ่งขึ้น เอนกทบทวนวิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยโบราณในตะวันตกเพื่อชี้ว่าหัวใจของประชาธิปไตยตั้งแต่เดิมนั้น ได้แก่ การที่ประชาชนร่วมกันปกครองหรือดูแลบ้านเมืองกันเองเป็นสาระสำคัญของประชาธิปไตย

จากนั้น เอนกได้กล่าวถึงข้อเสนอเชิงทฤษฎีของนักคิดคนสำคัญต่างๆ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการบริหารและการปกครองด้วยตนเองของประชาชน แม้ว่าทิศทางของประชาธิปไตยยุคใหม่จะมุ่งไปสู่การปกครองทางอ้อมแทนการรักษาการปกครองโดยตรงของประชาชน แต่ยังมีนักปราชญ์จำนวนหนึ่งที่ยืนยันว่า ประชาธิปไตยที่แท้จริงต้องเป็นการปกครองด้วยตนเองของประชาชนเท่านั้น เอนกได้อ้างถึงแนวคิดและงานของมองเตสกีเอ (Montesquieu) รูสโซ (Rousseau) ฝ่ายแอนตี้-เฟเดอราลิสต์ (Anti-Federalist) เดอ วิตต์ (John De Witt) แพทริก เฮนรี (Patrick Henry) และต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) เดวิด แมทธีวส์ (David Mathews) บุคชิน (Murray Bookchin) โรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) แมนสบริดจ์ (Jane J. Mansbridge) รวมไปถึง โปกคอก (J.G.A. Pocock) และสกินเนอร์ (Skinner) ที่รื้อฟื้นความคิดของมาเคียเวลลี (Machiavelli) ในยุคโรมันโบราณที่ว่า การปกครองตนเองได้ ผู้ปกครองต้องเป็นพลเมือง พลเมืองต้องมี Virtue ซึ่งหมายถึง มีทั้งความดีและความกล้าหาญ เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่ว่าจะความกล้าหาญนี้จะขัดกับหลักจริยธรรมและคุณธรรมส่วนบุคคลหรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการเสียสละในรูปแบบใด ก็ถือว่าเป็นความดีได้ หากเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสาธารณรัฐ นับว่าเป็นพลเมืองดี

ในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนเป็นเพียงผู้ดูหรือผู้วิจารณ์การเมืองไม่ได้ หากต้องทำการเมืองเองด้วย การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบอบประชาธิปไตยเป็นเรื่องสำคัญเกินกว่าที่จะปล่อยให้อยู่ในกำมือของผู้นำ ผู้แทนหรือนักการเมืองเท่านั้น เอนกได้อ้างความคิดของโปกคอก (J.G.A. Pocock) และสกินเนอร์ (Skinner) เรื่องการปฏิรูปการเมืองที่สำคัญ รวมทั้งในประเทศไทย คือ การยกระดับความคิดและจิตสำนึกของประชาชนให้เป็นพลเมือง พลเมืองจำเป็นต้องได้รับการปลูกฝังเรื่องความรับผิดชอบต่อ ความเสียสละและความมุ่งมั่นที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และมีความสมัครสมานต่อกันและกัน เอนกได้รับหลักคิดเรื่อง “สาธารณนิยม” (Republicanism) หรือ “สำนักต่อการสร้าง

สาธารณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง” ของโรมันในการทำให้บ้านเมืองเป็นเรื่องของส่วนรวม เอนกชี้ให้เห็นว่า ประชาธิปไตยจะไปได้อะไรหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเราสร้างพลเมืองให้มีส่วนต่อส่วนรวม

นอกจากนั้น เอนกได้กล่าวถึง “การปกครองตนเองด้วยสาธารณนิยม” ตามความคิดของฟิลิป เพตทิต (Philip Pettit) ที่ย้ำว่า หัวใจของสาธารณนิยม ได้แก่ ความเชื่อที่ว่าเสรีภาพที่สำคัญที่สุดของมนุษย์คือการไม่มีนาย เป็นการพ้นจากความครอบงำของผู้อื่น และยังหมายรวมถึง การที่ประชาชนเข้าไปร่วมออกกฎหมาย มาตรการหรือนโยบายบ้านเมือง แนวคิดเสรีภาพของสาธารณนิยมคือการมีโอกาส และความเป็นไปได้ที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการของบ้านเมืองด้วยตนเองให้มากที่สุด

เอนกเสนอว่า อาจถึงเวลาแล้วที่เราต้องใช้สาธารณนิยมสนับสนุนการปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อกล่อมเกล้าให้คนยากคนจนทั้งหลายพร้อมที่จะลุกขึ้นเป็นตัวของตัวเอง สลัดความเป็นไพร่-ทาส-ผู้น้อยสมัยใหม่ออกไปให้เร็วที่สุด ความคิดสาธารณนิยมก็ไม่ได้แตกต่างจากความคิดประชาธิปไตยของกรีกในเรื่องพลเมืองที่ปกครองตนเองนัก

จากนั้น เอนกได้กล่าวถึงความคิดที่ว่า “ปกครองตนเองคือการคืนอำนาจให้แก่ประชาชน” ของนักรัฐประศาสนศาสตร์ ได้แก่ ออสบอร์นและเกเบลอร์ (Osborne and Gaebler) ที่กล่าวว่า ชุมชนและพลเมืองทำงานให้รัฐได้ดีกว่าและมีประสิทธิภาพกว่าการทำงานโดยข้าราชการและพนักงานของรัฐ โดยจุดหนักของการคิดประดิษฐ์รัฐบาลและการปกครองขึ้นใหม่ คือ การให้อำนาจแก่ประชาชน ได้แก่ การเปลี่ยนประชาชนผู้รับบริการให้กลายเป็นพลเมืองผู้มีโอกาสที่จะพึ่งตนเองและร่วมกันดูแลปัญหาส่วนรวมหรือปัญหาของบ้านเมืองได้อย่างสร้างสรรค์มากขึ้น

เอนกยังได้กล่าวถึง “การปกครองตนเองที่เป็นการหารือและไตร่ตรองร่วมกันของประชาชน” (Deliberative Democracy) ของเอลสเตอร์ (Elster) ซึ่งเป็นการพูดคุย โน้มน้าว ปรึกษาหารือ ไตร่ตรองร่วมกัน มิใช่การถกเถียงหรือมุ่งเอาชนะกัน อีกทั้งยังกล่าวถึง “การปรึกษาหารือที่ลดความไม่เท่าเทียมลง” โดยอ้างถึงงานของมาเรียน ยัง (Iris Marion Young) ที่ได้เพิ่มเติมว่า ประชาธิปไตยแบบไตร่ตรองปรึกษาหารือที่ควรพยายามเอาคนที่ห่างไกลอำนาจเข้ามาอยู่ใกล้ยิ่งขึ้น ได้พูดคุยและปรึกษาหารือกับคนอื่นยิ่งขึ้น ถ้าทำได้ ประชาธิปไตยจะช่วยลดความไม่เท่าเทียมกันไปในหมู่ประชาชน เป็นการสร้างความเสมอภาคในที่ประชุมแสดงความคิดเห็น

เอนกได้สรุปข้อเสนอเชิงทฤษฎีเพื่อให้เห็นว่า การปกครองท้องถิ่นมีความแตกต่างไปจากการปกครองหรือการเมืองปกติที่เป็นอยู่ โดยการเมืองท้องถิ่นที่ให้พลเมืองปกครองตนเองมากขึ้น เน้นพลังของพลเมืองมากกว่าผู้นำ ให้อำนาจกับคนที่ไม่เคยมีอำนาจ ความมุ่งมั่นต่อสาธารณะประโยชน์มากกว่าจัดการอำนาจที่มีอยู่ในปัจจุบันให้ดี ใช้ทรัพยากรด้านสติปัญญาและพลังกำลังของพลเมืองในการแก้ไขปัญหา มากกว่าการคลัง นโยบายและกฎหมาย ใช้การแก้ไขปัญหาาร่วมกัน สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในสังคมมากกว่าการแพ้หรือชนะ ได้หรือเสีย ใช้ความแตกต่างหลากหลายให้เกิดประโยชน์ โดยนำไปสู่ความสามัคคีที่เป็นจุดเน้นสำคัญมากกว่ามีความแตกต่างหลากหลาย มีการประชันขันแข่งระหว่างกลุ่ม

และเห็นบทบาทของพลเมืองว่า พลเมืองเป็นผู้ให้ทิศทางพร้อมๆ กับที่เป็นผู้ร่วมแก้ปัญหาพร้อมกับผู้แทน และผู้นำมากกว่าการมีพลเมืองเพื่อคอยตรวจสอบและคัดเลือกผู้นำหรือผู้แทนเท่านั้น

เอนกได้เสนอมาตรการในการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงการปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นการปกครองตนเองของประชาชนมากขึ้น 7 ข้อ ดังนี้

1) ควรมีการประชุมขอความเห็นและหารือโดยตรงกันในหมู่ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อพัฒนา และแก้ไขปัญหาในท้องถิ่น

2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีงบประมาณพิเศษที่สูงพอสมควรในการทำนุบำรุงให้ ประชาชนรวมตัวกัน เพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆ ของกลุ่ม

3) หากท้องถิ่นใดมีขนาดใหญ่ ควรจัดให้มีการกระจายอำนาจในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้อำนาจและทรัพยากรไปอยู่ในระดับพื้นฐานให้มากขึ้น ตามหลักการที่ว่า หน่วยทางการเมือง ต้องมีขนาดเล็กพอสมควรที่ทำให้เกิดการปกครองตนเองของประชาชนได้ดียิ่งขึ้น

4) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนให้เกิดอาสาสมัครในหมู่ประชาชนในเรื่องต่างๆ ให้มากที่สุด ท้องถิ่นควรขับเคลื่อนด้วยอาสาสมัคร คือ ประชาชนที่สำนึกว่าต้องเข้าร่วมแบกภาระของ ท้องถิ่นร่วมกัน ประชาชนจึงไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกปกครองเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้ปกครองได้ด้วย และไม่ เป็นเพียงผู้รับบริการ แต่เป็นผู้ดูแลราชการส่วนท้องถิ่นหรือเป็นผู้พัฒนาท้องถิ่นด้วยตนเอง

5) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนงานปลูกประชาคมให้เป็นอาสาสมัครด้วยการตั้ง คณะกรรมการ คณะทำงาน คณะที่ปรึกษาให้มากที่สุด เพื่อให้การทำงานขององค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นได้เป็นที่รองรับบุคคลที่มีใจรักเมืองหรือข้าราชการและพนักงานประจำให้ได้มากที่สุด

6) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรลดการขยายตัวของข้าราชการและพนักงานประจำ ควรใช้บ ุคลากรที่มีอยู่ให้เป็นงบบพัฒนาให้มากที่สุด การปกครองที่เป็นการดูแลบ้านเมืองด้วยประชาชนเองย่อมอาศัย อาสาสมัครและประชาชนผู้มีความรักและผูกพันต่อท้องถิ่นเป็นกำลัง โดยต้องคิดไว้เสมอว่า จุดแข็ง ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ความสามารถในการใช้ประชาชนเป็นกำลังในการแก้ปัญหาต่างๆ

7) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ควรมองชาวบ้านที่อยู่ในการปกครองของตนเองเป็นเพียงคนจน คนด้อยโอกาสหรือผู้ลงคะแนนเสียง แต่ต้องฝึกให้ชาวบ้านเหล่านั้นมีความภูมิใจในตนเอง ตระหนักว่า ตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาให้ชุมชนหรือบ้านเมืองได้ ท้องถิ่นต้องช่วยเปลี่ยนชาวบ้านที่อยู่ใน วัฒนธรรมอุปถัมภ์ให้กลายเป็นพลเมืองที่มีวัฒนธรรมในการช่วยกันดูแลและพัฒนาบ้านเมือง

ประชาธิปไตยท้องถิ่นต้องไม่เป็นรัฐหรือไม่เป็นอำนาจสาธารณะแต่อำนาจเดียวในพื้นที่ หมายความว่า ไม่ควรใช้หลักเอกราชแต่ควรใช้หลักพหุนิยม คือให้หลายฝ่าย ทั้งรัฐ ทั้งท้องถิ่นและสังคม ร่วมกันถืออำนาจสาธารณะ ท้องถิ่นในอุดมคติควรอนุญาตหรือสนับสนุนให้มีการแสดงออก ซึ่งผลประโยชน์เฉพาะตนหรือเฉพาะกลุ่มได้ ท้องถิ่นควรเป็นองค์กรภาคสังคมด้วย เอนกชี้ว่า การเกิด สังคมสมัยใหม่ในยุโรปนั้นหมายถึง การเกิดรัฐสมัยใหม่ที่เป็นการผูกขาดอำนาจอธิปไตยของรัฐไว้กับ

ตนเอง แยกตนเองออกจากองค์กรภาคสังคมอื่นๆ และสถาปนาการนำขึ้นเหนือองค์กรภาคสังคมอื่นๆ ทั้งสิ้น และรัฐยังได้เข้าไปกำกับควบคุมองค์กรภาคสังคมต่างๆ ซึ่งรวมไปถึงครอบครัวด้วย

เอนกย้อนไปว่า โลกตะวันตกในยุคกลางถึงยุคเรอเนสซองส์ยังไม่มีสิ่งที่เรียกว่ารัฐ แต่มีสิ่งที่เรียกอย่างรวมๆ ว่า อำนาจของบ้านเมืองเท่านั้น อำนาจของบ้านเมืองเป็นเพียงอำนาจหนึ่งที่เคียงคู่ไปกับองค์กร สถาบัน กลุ่ม สมาคม ชมรมต่างๆ ที่เป็นตัวของตัวเอง และมีเอกสิทธิ์อิสระ มีการปกครองตนเองในระดับหนึ่ง อำนาจในการจัดการสาธารณะในยุคนั้นเป็นการร่วมมือกันระหว่างอำนาจบ้านเมืองและองค์กรภาคสังคมต่างๆ การเกิดสังคมสมัยใหม่ในโลกนั้นเป็นการเกิดบ้านเมืองที่รวบอำนาจในการบริหารจัดการเรื่องของส่วนรวมทั้งหมดไว้กับรัฐ เรียกว่า อำนาจอธิปไตย

เอนกเห็นว่า ปัจจุบันคงไม่อาจปฏิเสธรัฐที่แทบจะผูกขาดอำนาจอธิปไตยไว้แต่เพียงผู้เดียว เช่นนี้ได้ แต่เอนกก็คล้อยตามแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษที่เสนอว่า รัฐในอนาคตควรจะไปเป็นองค์กรภาคสังคมให้มากขึ้น รัฐไม่ควรผูกขาดอำนาจการบริหารจัดการส่วนรวมไว้แต่ผู้เดียว รัฐควรเป็นเพียงองค์กรที่ประสานและหนุนช่วยองค์กรทางสังคมต่างๆ ให้มากขึ้น และควรลดการนำ การกำกับ และการควบคุมสังคมลง ควรให้เอกสิทธิ์ อิสระและการปกครองตนเองแก่องค์กรทางสังคมมากขึ้น แต่การทำเช่นนี้ได้ควรเริ่มทำที่ท้องถิ่นก่อน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเปลี่ยนไปเป็นองค์กรภาคสังคมยิ่งขึ้น ทำให้ท้องถิ่นมีประชาชนที่ดูแลบ้านเมืองด้วยตนเองยิ่งขึ้น ต้องลดความเป็นรัฐลง ไม่ควรคิดว่า การบริหารจัดการพื้นที่ที่ได้รับมอบหมายจากกฎหมายนั้นเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียว นี่เป็นการลดลักษณะเอกนิยมทางอำนาจลง แต่ควรเห็นว่า บ้านเมืองที่คืบคลานต้องให้หลายฝ่าย หลายภาคส่วนรับภาระในการบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกัน นับเป็นการสร้าง “พหุนิยมทางอำนาจ” ท้องถิ่นควรเป็นเพียงองค์กรภาคสังคมองค์กรหนึ่งที่ไม่อยู่เหนือองค์กรภาคสังคมอื่นๆ และไม่มองว่า พื้นที่หนึ่งจะมีแต่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชนที่เป็นปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ต้องมองให้เห็นองค์กรต่างๆ ในภาคสังคมและสนับสนุนองค์กรเหล่านี้ให้ร่วมรับผิดชอบในการบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกับตนเอง ท้องถิ่นควรยอมรับและสนับสนุนองค์กรทางสังคมที่มุ่งดูแลตนเอง แก้ไขปัญหาภายใน และเข้าไปมีบทบาทร่วมกับองค์กรปกครองและองค์กรภาคสังคมอื่นๆ ในการแก้ปัญหาให้ส่วนรวม ทั้งนี้ องค์กรภาคสังคมดังกล่าวเกิดจากแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ ในความเห็นของนักพหุนิยมแบบอังกฤษ รัฐในอุดมคติควรให้บทบาทหรือให้อำนาจหน้าที่แก่องค์กรต่างๆ ในสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาในเรื่องเฉพาะของแต่ละองค์กรให้มากขึ้น ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “พหุนิยม”

นักคิดพหุนิยมแบบอังกฤษเหล่านี้เห็นความสำคัญของการรื้อฟื้น “องค์กรทางสังคม” ขึ้นเป็นสะพานเชื่อมระหว่างรัฐกับสังคม แทนที่จะให้บุคคลเชื่อมต่อกับรัฐโดยตรง องค์กรทางสังคม มีหน้าที่ช่วยกับรัฐในการดูแลส่วนรวม เน้นการสร้างสังคมเป็นประชาธิปไตยในความหมายที่ว่า องค์กรทางสังคมที่เป็นกลุ่มต่างๆ ที่มากมายหลากหลายย่อมมีสิทธิในการได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้แก้ไขปัญหาของตนเอง ดูแลตนเองและช่วยรัฐดูแลส่วนรวมที่ใหญ่กว่าตน

เอนกเห็นด้วยกับแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ รวมทั้งความเห็นของเบิร์ก (Edmund Burke) และนิสเบต (Robert A. Nisbet) ที่ให้ความสำคัญแก่ “องค์กรภาคสังคม” อีกทั้งยังเห็นว่า ประชาธิปไตยในอนาคตจะต้องให้บทบาทและอำนาจหน้าที่กับองค์กรภาคสังคมในการดูแลกิจการต่างๆ ของตนเอง และรัฐในอนาคตต้องเปิดให้ภาคสังคมเข้ามาดูแลบ้านเมืองให้มากขึ้น การปฏิรูปประชาธิปไตยในแนวทางนี้ทำได้ไม่มากนักในระดับชาติ แต่หลักพหุนิยมและการนำภาคสังคมมาช่วยบริหารราชการแผ่นดินนั้น น่าจะทำได้มากเป็นพิเศษที่ระดับท้องถิ่น ดังนั้น เอนกจึงเสนอการปฏิรูปองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย ให้เป็นองค์กรทางสังคมมากขึ้น ลดความเป็นราชการลง เพิ่มความเป็นชาวบ้านชาวเมืองให้มากขึ้น

หากคำนึงถึงหลักคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ ประชาสังคมที่ระดับชาติหรือระดับภูมิภาคนั้น ไม่อาจสร้างความใกล้ชิดผูกพันที่โยงไปถึงบ้านเมืองได้ง่าย ดังนั้น เราควรสนับสนุนประชาสังคมด้วยความร่วมมือและความสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มากขึ้น

เอนกได้ให้ข้อเสนอแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นเป็นพหุนิยมและเป็นองค์กรภาคสังคมยิ่งขึ้น โดยให้นำหลักคิดและทฤษฎีที่ได้เสนอนี้ไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม ดังนี้

1) ท้องถิ่นอย่าทำลายหรือลดความสำคัญขององค์กรภาคสังคมที่ดูแลและจัดการเรื่องราวหรือปัญหาต่างๆ ของตนเอง แต่ควรเห็นองค์กรภาคสังคมเหล่านี้เป็นพันธมิตรที่สำคัญในการทำงาน และต้องถือหลักว่า ท้องถิ่นมิได้มีเพียงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนที่เป็นบุคคลเท่านั้น แต่ยังต้องคำนึงถึงองค์กรภาคสังคมหรือประชาสังคมอยู่เสมอด้วย

2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน และปลูกเร้าให้คนเหล่านั้นเข้ามาทำประโยชน์แก่ท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องสำนึกว่าตนเองไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่องค์กรอภิปัตย์ที่ระดับท้องถิ่น แต่ควรมองว่าอำนาจที่ตนมีอยู่นั้นเป็นอำนาจที่ต้องใช้ร่วมกับองค์กรภาคสังคมอื่นๆ

3) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อารยธรรมของพื้นที่ตน พร้อมทั้งเผยแพร่ อีกทั้งต้องทำให้ประชาชนในท้องถิ่นและในระดับชาติได้ตระหนักว่า ไม่ใช่ชาติเท่านั้นที่สำคัญ แต่ท้องถิ่นก็สำคัญ ทำให้ประชาชนรู้จักท้องถิ่นได้พร้อมๆ กับรู้จักชาติ ภูมิใจในท้องถิ่น หน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นคือทำให้คนรัก ผูกพันและอยากทำงานกับองค์กรภาคสังคมในท้องถิ่น โดยไม่ขัดกับการเป็นพลเมืองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและไม่ขัดกับการเป็นพลเมืองของชาติ คนเราจะรักและผูกพันกับชาติได้พร้อมๆ กับรักและผูกพันกับท้องถิ่น รวมทั้งองค์กรภาคสังคมในท้องถิ่นได้เวลาเดียวกัน

4) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องสนใจในการทำงานด้านการศึกษา การรักษาและการสร้างจิตสำนึก การสร้างอารมณและความรู้สึกที่สำคัญ สร้างความเป็นพลเมือง สร้างสำนึกและความภูมิใจต่อท้องถิ่น รวมทั้งเห็นความสำคัญของการอาสาเข้ามาช่วยงานของสังคม

5) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องทำงานอย่างใกล้ชิดกับองค์กรภาคสังคมโดยทั่วไป ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งหลาย ใจกว้าง รับความคิดเห็นและรับความหลากหลาย

6) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ควรคิดว่าหน้าที่ของตนมีเพียงดูแลและบริการคนอ่อนด้อยเท่านั้น แต่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมุ่งให้ทรัพยากรแก่คนเหล่านั้น เพื่อให้แก้ปัญหาด้วยตนเอง ด้วยการรวมกลุ่ม รวมพลังและรวมสติปัญญา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องทำให้คนจนมีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจในตนเอง เห็นคนจนเป็นกำลังสำคัญในการแก้ปัญหาของประเทศด้วย โดยการทำให้ท้องถิ่นเป็นสาธารณนิยมพร้อมกับเป็นพหุนิยม และเป็นองค์กรภาคสังคม

เอนกมีความคิดคล้ายตามตอกเกอร์วิลสันในเรื่อง การยอมรับผลประโยชน์เฉพาะตัว เฉพาะกลุ่ม เพราะมันไม่ได้เป็นเรื่องที่เลวร้ายเสมอไป แต่เป็นเรื่องที่ดีที่องค์กรหรือกลุ่มต่างๆ กล้าเสนอว่า ปัญหาหรือทางแก้ปัญหาของตนคืออะไร หากร่วมกันคิด ร่วมกันทำด้วยความรักต่อท้องถิ่น ย่อมอยู่ในวิสัยที่จะทำให้ผลประโยชน์เฉพาะตัวและเฉพาะกลุ่มนี้ไปกันได้กับท้องถิ่นและชาติได้

เอนกได้กล่าวถึงเหตุผลเชิงทฤษฎีเพิ่มเติมว่า ทำไมถึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นให้เป็น การปกครองโดยตรงของประชาชนให้มากขึ้น ซึ่งเหตุผลเป็นเรื่องของ “ขนาด” เป็นสำคัญ เอนกได้อ้างถึงความคิดของชูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) ที่เชื่อว่า ประชาธิปไตยที่แท้จริงต้องย้าที่ประชาชนเองต้องเป็นตัวของตนเองให้ได้ ก่อนที่จะปกครองตนเอง แต่ประชาชนจะเป็นตัวของตนเองได้ในเขตปกครองขนาดเล็กที่ประชาชนเข้าถึงและเข้าใจกัน การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในตัวมันเอง เพราะโดยทั่วไปมันมีขนาดเล็กที่พอเหมาะที่จะทำให้คนรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง เข้าใจและเข้าถึงคนอื่นๆ ที่รวมกันประกอบเป็นการปกครอง การปกครองขนาดเล็กสามารถทำให้ท้องถิ่นเป็นการปกครองร่วมกันของประชาชนโดยตรงได้ง่ายขึ้น ในขณะที่การปกครองที่ระดับประเทศจะมีข้อเสียที่มีขนาดใหญ่จนผู้คนไม่รู้สึกว่าเป็นตัวของตนเองและรู้สึกห่างเหินกัน เอนกยังได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการสร้างท้องถิ่นด้วยการให้ความสำคัญแก่องค์กรชั้นชั้นล่าง โดยเอนกได้งานของเพียร์ซ (Joseph Pearce) ซึ่งกล่าวถึงความสำคัญของการปกครองท้องถิ่นโดยถอดจากหลักคิดของสันตะปาปาไพอัสที่ 11 (1962) ในเรื่องที่ว่าด้วยความสำคัญขององค์กรส่วนล่าง กล่าวคือ การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องไม่ถูกแย่งงานหรือแย่งอำนาจจากส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาคในฐานะองค์กรที่สูงกว่าในสิ่งที่เขาทำได้อยู่แล้ว เราควรมอบอำนาจ หน้าที่และทรัพยากรให้แก่องค์กรที่อยู่ใกล้ชิดกับปัญหามากที่สุด เป็นผู้แก้ปัญหา นั่นคือ องค์กรชั้นล่าง โดยองค์กรที่อยู่เหนือกว่าจะเข้าไปยุ่งก็ต่อเมื่อองค์กรที่อยู่ล่างสุดนั้นแก้ไขปัญหาไม่ได้

เอนกได้กล่าวถึงหัวใจของสาธารณรัฐคือท้องถิ่นขนาดเล็ก ตามความคิดของทอมัส เจฟเฟอร์สันที่เคยเชิดชูสาธารณรัฐขนาดเล็ก โดยรากฐานของสหรัฐอเมริกาที่เป็นเอกราชนั้นอยู่ที่การรวมกันของสาธารณรัฐขนาดเล็กไว้ด้วยกัน จุดแข็งของสหรัฐฯ อยู่ที่สาธารณรัฐขนาดเล็กที่มีอยู่มากมายในระดับพื้นฐาน นั่นคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับเมือง ที่เน้นการดูแลพัฒนาบ้านเมืองด้วย

ตนเอง เจฟเฟอร์สันเห็นว่า หน่วยการเมืองขนาดเล็กมีความจำเป็นในการสร้างการปกครองตนเองของประชาชน และการขยายจากเล็กกลายเป็นใหญ่ ต้องพยายามรักษาเอกลักษณ์เดิมไว้ให้ได้

นอกจากนั้น เอนกได้อ้างถึงต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) ซึ่งชี้ว่า เมืองขนาดเล็กโดยเฉพาะเมืองในแถบ New England ซึ่งมีการประชุมชาวเมือง ร่วมปรึกษาหารือและไตร่ตรองในปัญหาของสังคมและเข้าร่วมทำงานให้บ้านเมืองโดยตรง ถือว่าเป็นการปกครองตนเอง ซึ่งเป็นรากฐานของประชาธิปไตยที่ระดับประเทศได้เป็นอย่างดี การปกครองส่วนท้องถิ่นมีโอกาสฝึกฝนให้คนรัก ักติ และผูกพันกับบ้านเมืองเสมือนเป็นของตน และขนาดที่เล็กของเมืองยังสนับสนุนให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นสมาคมหรือองค์กรต่างๆ ในสังคมได้ดี

เอนกยังได้กล่าวถึงความคิดของโรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) ที่เห็นว่า ยิ่งประชาธิปไตยมีขนาดเล็กเท่าไรก็ยิ่งทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองมากยิ่งขึ้น และยังเป็นขนาดที่เล็กเท่าไรก็ยิ่งไม่จำเป็นต้องมีผู้แทน โดยโรเบิร์ต ดาห์ล คล้อยตามมองเดสกีเออและรูสโซว่า ประชาธิปไตยต้องหมายถึง การที่ประชาชนปกครองตนเองได้มากด้วย ซึ่งจะทำเช่นนั้นก็ได้ก็แต่ในเมืองขนาดเล็ก โรเบิร์ต ดาห์ล เชื่อว่า ขนาดของการปกครองตนเองที่เล็ก เหมาะสมสำหรับท้องถิ่นก็คือ “เมือง” และบทบาทของเมืองก็คือการให้โอกาสแก่ประชาชนหรือพลเมืองเข้าไปทำประโยชน์แก่บ้านเมืองให้มากที่สุด

เอนกยังอ้างถึงความคิดเรื่องหัวใจของสังคมคือองค์กรท้องถิ่นขนาดเล็กและขนาดย่อมของเบิร์ก (Edmund Burke) ว่า องค์กรภาคสังคมที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของท้องถิ่นต้องอย่าให้มีขนาดเล็กและมีความใกล้ชิดแนบแน่นระหว่างบุคคลให้มากที่สุด เบิร์กเปรียบกลุ่มก้อนหรือองค์กรที่เป็นพื้นฐานของสังคมว่าเป็นหมวดหมู่ขนาดเล็กๆ (Little Platoons หรือ Small Platoons) ของกองทัพสังคม เบิร์กเห็นว่า ในสังคมที่ทันสมัยมีความห่างเหินในหมู่สมาชิกขึ้น ดังนั้น สังคมขนาดเล็กและการเมืองขนาดเล็กจึงจำเป็นที่จะต้องรักษาเอาไว้เพื่อเป็นสะพานเชื่อมสังคมขนาดใหญ่ และการเมืองขนาดใหญ่เข้าไว้กับบุคคล การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องสนใจการอนุรักษ์และการพัฒนาองค์กรทางสังคมขนาดเล็กที่มีความเป็นธรรมชาติ มีความเป็นดั้งเดิม ที่เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีด้วย

นอกจากนั้น เอนกยังได้เสนอว่า ท้องถิ่นควรเป็นเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น สำหรับการปรับปรุงการปกครองส่วนท้องถิ่นให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ที่ทรงเห็นว่า เศรษฐกิจพอเพียงคือเศรษฐกิจที่ไม่ปล่อยให้ไปตามกลไกตลาดอย่างเดียว หากต้องคำนึงถึงการแก้ปัญหาความยากจนและการพึ่งพิงตนเองได้ของชาวบ้านด้วย โดยทั่วไปเศรษฐกิจพอเพียงยังผูกพันถึงการสร้างชุมชนให้เจริญก้าวหน้าด้วย ไม่ใช่ปล่อยให้เศรษฐกิจเป็นเรื่องที่มีใครยวสาวได้สาวเอา ไม่คำนึงถึงเรื่องของบ้านเมืองและประชาชนส่วนรวม เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจที่ย้ำความสมบูรณ์และรอบด้านของทุกระดับ เพื่อให้เกิดความพร้อมและสมบูรณ์ในชีวิตทุกระดับ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เอนกได้มองว่า ท้องถิ่นไม่ได้เป็นเพียงส่วนย่อยหรือส่วนย่อยของเศรษฐกิจชาติเท่านั้น เศรษฐกิจท้องถิ่นก็สำคัญไม่น้อยไปกว่าเศรษฐกิจชาติ

เอนกได้อำนาจงานของแมคคิบเบน (Bill McKibben) ที่กล่าวถึงความสุขว่า เป็นผลท้ายที่ขาดเสียไม่ได้ในการบริหารบ้านเมืองในทางเศรษฐกิจ โดยแมคคิบเบนได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นและความเป็นไปได้ในการสร้างเศรษฐกิจที่ระดับท้องถิ่นและชุมชนให้มีความพอเพียงมากขึ้น มิใช่ปล่อยให้ท้องถิ่นและชุมชนทำแต่งานเฉพาะเรื่อง เศรษฐกิจที่ระดับท้องถิ่นที่ตนรับผิดชอบอยู่นั้นมีความสมบูรณ์ มีความครบรอบด้าน พอเพียงในแต่ละท้องถิ่นยิ่งขึ้น และนำมาสู่ความแตกต่าง หลากหลายตามเอกลักษณ์ของท้องถิ่นต่างๆ ด้วยเศรษฐกิจของประเทศนั้นไม่จำเป็นต้องบริหารหรือจัดการโดยรัฐบาลและภาคเอกชนเท่านั้น แต่ยังสามารถจัดการโดยท้องถิ่นได้

เอนกได้ให้ข้อเสนอเชิงปฏิบัติเพื่อสร้างท้องถิ่นให้เล็กและพอเพียง โดยรัฐควรลดหรือเลิกแนวคิดที่ว่าพัฒนาประเทศนั้นกำหนดจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเท่านั้น แต่ควรเปิดให้ท้องถิ่นเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาประเทศด้วย รัฐควรทำให้ประเทศมีเมืองใหญ่ เมืองกลางและเมืองเล็กที่แตกต่างกัน ให้มีเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน และแต่ละเมืองอาจสะท้อนวัฒนธรรมของภูมิปัญญาที่แตกต่างกันได้ การพัฒนาท้องถิ่นยังหมายถึงการให้เศรษฐกิจในแต่ละชุมชนพึ่งตนเองได้ยิ่งขึ้น มีความพอเพียงในการงาน อาชีพหรือธุรกิจต่างๆ ยิ่งขึ้น ใช้วัตถุดิบ แรงงาน ทรัพยากรท้องถิ่นให้มากขึ้น เน้นที่ความแตกต่างและความเป็นตัวของตัวเอง

เอนกกล่าวว่า การพัฒนาควรประกอบด้วย 2 ส่วนเสมอ คือ 1) ต้องมุ่งให้เกิดมาตรฐานและเกิดเอกภาพพร้อมกัน และ 2) ต้องทำให้เกิดความแตกต่าง เกิดจุดเด่น ความเหมาะสมและความสบายใจของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกัน วาระใหม่ๆ ในการพัฒนานั้นมีความหมาย แต่หลักที่ว่าท้องถิ่นที่เล็กคือความงดงาม ท้องถิ่นคือความพอเพียง จะช่วยเพิ่มเติมการพัฒนาประเทศให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดังนั้น คำตอบสุดท้ายในการพัฒนาประเทศของหนังสือเล่มนี้อยู่ที่ “ท้องถิ่น” และต้องทำให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการพัฒนา การพัฒนาโดยท้องถิ่นก็จะทำให้ประเทศไทยมีจุดขายและจุดแข็งในทางเศรษฐกิจยิ่งขึ้นด้วย

เอนกได้สรุปข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาของประชาธิปไตยไทยว่า การแก้ปัญหาประชาธิปไตยไทยนั้นต้องเริ่มที่ท้องถิ่น การอภิวัฒน์ที่ท้องถิ่นก่อนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประชาธิปไตยที่ระดับประเทศ ทำให้เป็นที่ยอมรับของประชาชนทุกคนชั้น ทุกระดับ และทุกภาคส่วนของประเทศได้อย่างแท้จริง อีกทั้งเพื่อให้ประชาชนได้สลัดตนเองออกจากระบบอุปถัมภ์กลายเป็นพลเมือง ซึ่งร่วมกันแก้ปัญหาของตนเองและปัญหาของชุมชนได้ พวกเขาจะกลายเป็นผู้มีฐานะทางการเมืองที่ไม่ด้อยไปกว่าคนชั้นกลางและคนในเมือง ซึ่งจะทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างสองนครา ได้แก่ คนเมืองกับชนบทลดลงหรือหมดไป และประชาธิปไตยของไทยจะมีความชอบธรรมและเป็นสถาบันที่มั่นคงยิ่งขึ้น

ในเวลานี้ การพัฒนาการปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านผู้แทนได้ไปถึงจุดหมายปลายทางแล้ว แต่ปัญหาที่เอนกมองว่า เราต้องขบคิดกันต่อไป ได้แก่ การอภิวัฒน์การปกครองส่วนท้องถิ่นให้ก้าวพ้นไปจากการเป็นเพียงประชาธิปไตยที่ประชาชนเลือก

ผู้แทนหรือผู้นำนั้นจะทำได้อย่างไร โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้มีบทบัญญัติที่กำหนดให้ประชาชนใช้อำนาจทางตรงได้มากขึ้น แต่เอนกเห็นว่า ถ้าพึงจะเขียนรัฐธรรมนูญได้ดีแค่ไหน หากความคิด จิตสำนึกและวัฒนธรรมของประชาชนยังไม่ยกระดับหรือเปลี่ยนแปลงไปเพื่อรองรับบทบัญญัติที่ดั่งนั้น ความดี ความงาม ความถูกต้องเหล่านั้นก็ยังคงเป็นอากาศธาตุ ดังนั้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างสำนึกและวัฒนธรรมให้คนในชาติได้เห็นความสำคัญที่จะต้องเปลี่ยนฐานคือ สร้างท้องถิ่นให้เป็นการปกครองที่ดูแลโดยประชาชนเอง เพื่อให้เป็นรากฐานใหม่ของประชาธิปไตยที่จะมีความชอบธรรมยิ่งขึ้น

เอนกกล่าวถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนว่า เป็นความคิดที่ใกล้เคียงกับการให้ประชาชนปกครองตนเอง แต่วัฒนธรรมชุมชนไม่ได้เน้นให้ท้องถิ่นเป็นเวทีฝึกประชาชนให้ปกครองตนเองได้ วัฒนธรรมชุมชนได้วางพื้นฐานล่วงหน้าไว้ให้กับการปกครองส่วนท้องถิ่นที่เปิดให้ประชาชนร่วมพัฒนาท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง เมื่อใดที่เปิดช่องเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมกันดูแลหรือพัฒนาบ้านเมืองได้ด้วยตนเอง จะทำให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นในการระดมสรรพกำลังและปัญญาเพื่อช่วยทำให้ท้องถิ่นหรือชุมชนของตนดีขึ้น และในการพัฒนาบ้านเมืองของตนเอง ประชาชนก็เลือกใช้เกณฑ์ทางจริยธรรมหรือศีลธรรมที่แตกต่างไปจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสมาชิกสภาส่วนท้องถิ่น ได้แก่ การเลือกคนที่มีคุณธรรมและความสามารถไปเป็นผู้นำ โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์หรือการอำนาจหน้าที่ในทางที่ผิด

เอนกได้สรุปว่า ธรรมชาติของคนไทย โดยเฉพาะคนในชนบท ไม่ได้ตกอยู่ใต้อำนาจของเงินตราอย่างไม่มีทางออก คนไทยนั้นพร้อมที่จะช่วยกันดูแลชุมชนท้องถิ่นและบ้านเมืองได้ และหากจัดให้ท้องถิ่นมีการปกครองตัวเองยิ่งขึ้น จะเป็นการลดช่องว่างและโอกาสที่จะมีพรรคการเมืองและนักการเมืองที่รวบอำนาจและทรัพยากรในการแก้ปัญหาของชาติบ้านเมืองไว้กับตนเองได้ และยังคงช่องว่างทางที่จะทำให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือการใช้อำนาจไปในทางที่ผิด ที่สำคัญ ยังจะทำให้ราษฎรหรือประชาชนตีค่าและบทบาทของตนสูงขึ้นด้วย ทำให้ท้องถิ่นมีบทบาทที่สูงขึ้นและมีความสร้างสรรค์ขึ้นในการพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชน หากมอบให้ท้องถิ่นพึ่งตนเองและรับผิดชอบต่อตนเองยิ่งขึ้นได้ ประชาชนในท้องถิ่นย่อมมีความระมัดระวังที่จะไม่รับมาตรการหรือนโยบายที่ผิวเผินแต่สนองตอบความพึงพอใจเฉพาะหน้าโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายที่จะเกิดกับชุมชนและท้องถิ่นในวันข้างหน้า เป็นการป้องกันที่จะไม่ให้เกิดทักษิณา-ประชานิยม หวนคืนกลับสู่สังคมได้อย่างง่ายดาย โดยทักษิณา-ประชานิยมจะรุ่งเรืองได้ในวัฒนธรรมเชิงอุปถัมภ์และมองไม่เห็นว่าจะพึ่งตนเองหรือร่วมกับคนที่อยู่ในระดับเดียวกันในการพัฒนาตนเองได้อย่างไร

เอนกชี้ว่า เหตุการณ์ในรอบ 2 ปีก่อนเขียนหนังสือเล่มนี้ เต็มไปด้วยความปั่นป่วน วุ่นวาย และชี้ให้เห็นว่า ทักษิณา-ประชานิยม เอาเข้าจริงก็ไม่สามารถลดความขัดแย้งหรือแตกแยกระหว่างสองนคราได้แก่ คนเมืองกับคนชนบท ได้ และภายในเวลา 5 ปีก่อนการเขียนหนังสือเล่มนี้ ทักษิณา-ประชานิยม ได้

ชี้ให้เห็นแล้วว่า นโยบายและมาตรการที่ทำให้ประชาชนในระดับล่างมอบความไว้วางใจและความรักดีให้กับผู้มีอำนาจอย่างล้นพูนนั้นกลับจะทำให้เกิดรอยแยกระหว่างคนชนบทกับคนเมืองออกจากกันยิ่งขึ้นไปอีก แต่การที่จะทำให้คนเมืองกับคนชนบทเข้าใกล้กันทางความคิดจิตสำนึกได้ยิ่งขึ้นนั้น ควรใช้ “การแปรถิ่น เปลี่ยนฐาน” โดยไม่ได้หมายความว่า เราจะไม่สนใจ ไม่เอื้ออาทร หรือไม่สนับสนุนชนชั้นล่างอีกต่อไป แต่ประเทศไทยในขณะนี้ได้พัฒนาถึงขั้นที่เศรษฐกิจและการคลังอาจยกระดับความเป็นอยู่รายได้ อาชีพและฐานะเกียรติภูมิของคนในชนบทหรือคนในเมืองที่ต่ำต้อยให้อยู่สูงขึ้นได้ แนวทางของเอนกเป็นแบบ “สวัสดิการก้าวหน้า” หมายถึง การมุ่งช่วยประชาชนเพื่อให้ประชาชนพึ่งตนเองได้อย่างรวดเร็ว และให้ประชาชนได้ยกระดับหรือสถานะของตนเองจากคนชั้นล่างให้กลายเป็นคนชั้นกลางได้โดยเร็วที่สุด

หนังสือเล่มนี้นำเสนอในเชิงทฤษฎีว่า ให้ท้องถิ่นเป็นรากฐานใหม่ในการพัฒนาประชาธิปไตยที่ระดับชาติ เพื่อให้ประเทศมีความคิดและสถาบันที่จะทำให้สวัสดิการก้าวหน้าทำได้ง่ายขึ้น และนำไปสู่สังคมที่คนส่วนใหญ่มีความปรองดอง สมานฉันท์และอยู่ร่วมกันได้ โดยรักษาความแตกต่างของวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ไว้ได้ กลายเป็นสังคมที่ชาติยังสำคัญ แต่ท้องถิ่นก็มีความสำคัญยิ่งขึ้น ประชาธิปไตยทางอ้อมที่ยังมีบทบาท แต่ประชาธิปไตยทางตรงก็มีความสำคัญยิ่งขึ้น อีกทั้งจะทำให้ประชาธิปไตยทางอ้อมที่ระดับชาติเห็นถึงความจำเป็นที่จะให้ผู้คนเข้าไปดูแลรับผิดชอบบ้านเมืองด้วยตนเองยิ่งขึ้น ซึ่งผลลัพธ์ก็คือ จะได้สังคมที่ลดความแปลกแยกและเมินเฉยต่อการเมืองลงได้ในเวลาไม่นานนัก

20) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “อภิวัฒน์ท้องถิ่น: สำนวน ทฤษฎีการเมืองเพื่อสร้างท้องถิ่นให้เป็นฐานใหม่ของประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2552)⁴⁶⁷

หนังสือเล่มนี้เผยแพร่ครั้งแรกในปลายปี พ.ศ. 2552 ในขณะนั้น เอนกออกจากวงการการเมืองและได้กลับไปเป็นนักวิชาการแล้ว หนังสือเล่มนี้เป็นการถอดความจากคำบรรยายในเวทีปฏิรูปประเทศไทยเพื่อสุขภาวะคนไทย ครั้งที่ 12 จัดโดยเครือข่ายสถาบันทางปัญญา ในวันที่ 23 มิถุนายน 2552 เนื้อหาสำคัญอยู่ที่ “การสร้างท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ”

เอนกได้เริ่มต้นจากการอ้างอิงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะให้ราษฎรสยามพร้อมโดยเร็วเป็นพิเศษสำหรับประชาธิปไตย โดยทรงเสนอให้ทำ 2 ประการ ได้แก่ ต้องสร้าง Political Education และต้องสร้าง Local Democracy ซึ่งชี้ให้เห็นว่า พระองค์ท่านสนพระทัยท้องถิ่นในแง่ที่เป็นประชาธิปไตย ทรงเห็นว่า ต้องสร้าง “ประชาธิปไตยที่ท้องถิ่น” ก่อนเพื่อเป็นโรงเรียนฝึกราษฎรให้กลายเป็นพลเมืองหรือฝึกประชาธิปไตย จากนั้น คนไทยจึงพร้อมที่จะเป็น

⁴⁶⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, อภิวัฒน์ท้องถิ่น: สำนวนทฤษฎีการเมืองเพื่อสร้างท้องถิ่นให้เป็นฐานใหม่ของประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2552).

ประชาธิปไตยในระดับชาติ เห็นได้ว่า พระองค์ท่านค่อนข้างจะแยกแยะได้ว่าประชาธิปไตยที่ระดับชาติ กับที่ระดับท้องถิ่นไม่เหมือนกัน ฉะนั้น ท้องถิ่นของพระองค์ท่านมีนัยว่า เป็นโรงเรียนฝึกประชาชนให้ รู้จักบ้านเมือง ปัญหาของบ้านเมือง การมีส่วนร่วม กล้าที่จะร่วม รู้จักเลือกผู้แทน เลือกว่าโครงการ หรือนโยบายอะไรที่ดี แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เราเริ่มประชาธิปไตยที่ระดับชาติก่อน

จากนั้น ได้อ้างถึงทฤษฎีการเมืองแบบประชาธิปไตยตะวันตกโบราณ ได้แก่ ประชาธิปไตย ยุคกรีกโบราณและประชาธิปไตยยุคโรมันโบราณ ที่หัวใจของประชาธิปไตยไม่ว่าจะเป็นแบบกรีกหรือ โรมัน ได้แก่ การที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government) ประชาชนเป็นทั้งผู้ปกครองและผู้ถูก ปกครอง ในเวลาเดียวกัน และเมื่อเกิดประชาธิปไตยยุคใหม่ที่เป็นการแปรเปลี่ยนจากประชาธิปไตย ทางตรงเป็นการใช้อำนาจทางอ้อมผ่านผู้แทน (Representative Government) อย่่างไรก็ตาม ยังมี นักคิดในประเทศตะวันตกที่ยืนยันในเรื่องประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเอง การทำให้ Representative Government กลับไปเป็น Self-Government ดังนั้น มีนักคิดที่เป็นฝ่ายยืนยันว่า จะทำประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเองในพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก ที่มีความใกล้ชิดและสนิทชิดเชื้อ กัน โดยเอนกได้อ้างความคิดของนักคิดเหล่านี้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

เอนกเห็นว่า จากทฤษฎีของกรีกและโรมัน รวมทั้งคนรุ่นหลังๆ ที่คล้อยตามทฤษฎีของกรีก และโรมัน เราควรรื้อฟื้น Self-Government ขึ้น เราจะอาศัยแต่ Representative Government อย่่างเดียวไม่ได้ แต่ต้องทำให้คนมีความรู้สึก ว่า เรามีบทบาท มีสถานะ รัฐมีความผูกพันกับบ้านเมือง เราไม่รู้สึกแปลกแยกต่อบ้านเมือง โดยการทำให้ Self-Government โดยทำได้เฉพาะในระดับท้องถิ่น เพราะถ้าเป็นระดับชาติทำได้ยาก ท้องถิ่นเป็นที่ที่คนมีโอกาสทำงานได้ยิ่งขึ้น เข้าไปดูแลเรื่องของ บ้านเมืองได้ยิ่งขึ้น ร่วมคิดร่วมทำได้ยิ่งขึ้น ทำให้คนรักบ้านเมืองและท้องถิ่น เหมือนรักครอบครัว เห็นว่า การเมืองในระดับชาติอาจรู้สึกแปลกแยก แต่การเมืองท้องถิ่นต้องทำให้ไม่เป็นเหมือนระดับชาติ เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยจริงๆ แล้วหมายถึง Self-Government แต่ความจำเป็นในสังคมขนาดใหญ่ ทำให้ต้องใช้ Representative Government ด้วย แต่ถ้าปล่อยให้ เป็น Representative Government โดยไม่มี Self-Government เลย ก็จะทำให้คนไม่มีความรู้สึกผูกพันกับส่วนรวม

เอนกยังได้อ้างถึงการเมืองพหุนิยมของอังกฤษ โดยรัฐในปัจจุบันผูกขาดอำนาจสาธารณะไว้ แต่เพียงผู้เดียว ทำให้การเมืองยุคใหม่ไม่เป็นประชาธิปไตย เพราะไปละเมิดอำนาจของสังคมย่อย (Partial Society) ซึ่งเคยมีเอกสิทธิ์และอิสระในตัวเอง ก่อนที่จะเป็นยุคใหม่ ได้แก่ ยุคกลางและ ยุคเรเนสซองส์ แต่ละสังคมย่อยมีกฎหมายใช้บังคับของตัวเอง รัฐบาลเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสังคมย่อยไม่ได้ บทบาทของรัฐไม่ใช่จะทำอะไรได้ทุกอย่าง แต่ต้องยอมรับในอำนาจสาธารณะของคนอื่นด้วย เอนกมอง ว่า เรื่องเหล่านี้ เราควรหยิบเอาไปใช้กับปัจจุบันได้พอสมควร และเรื่องนี้ไปได้ดีกับความคิดเกี่ยวกับ ชุมชนและสิทธิชุมชน การเกิดยุคใหม่ทำให้สังคมเหลือแต่ฝ่ายรัฐและปัจเจกชนเท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอ

แต่เราต้องยอมให้สังคมย่อยมีเอกสิทธิ์และความเป็นอิสระในตัวเอง มีการฝึกฝน อบรมบ่มเพาะสิ่งต่างๆ ของตนเองได้เหมือนกัน โดยจะทำให้รัฐลดการผูกขาดอำนาจสาธารณะ ลดบทบาทต่างๆ ในท้องถิ่นลง

เอนกแนะนำว่า องค์กรส่วนท้องถิ่นควรมีลักษณะเป็นภาคสังคมยิ่งขึ้น ไม่ควรคิดว่า องค์กรส่วนท้องถิ่นเป็นรัฐขนาดย่อม ต้องเป็นชาวบ้านชาวเมืองให้ยิ่งขึ้น ต้องไม่เป็นราชการ ไม่ใช่เป็นองค์กรภาครัฐ

นอกจากนั้น เอนกได้อ้างถึงแนวคิดเรื่อง Subsidiarity ของสันตะปาปาไพอัสที่ 11 เป็นแนวคิดของคาทอลิก ท่านสอนไว้ว่า เราควรจะยึดถือว่า อะไรก็ตามที่สังคมระดับล่าง ระดับพื้นฐาน ทำได้ สังคมที่อยู่สูงขึ้นไปไม่ควรแย่งทำ เอนกยังได้กล่าวถึงแนวคิดของชูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) เรื่อง Small is beautiful ซึ่งสอนว่า อะไรที่เล็กก็งามได้ จากแนวคิดนี้ เอนกมองว่า ให้คิดถึงการแยกสังคมให้เล็กลงด้วย ท้องถิ่นของเราก็ทำนองเดียวกัน ท้องถิ่นควรเติมอะไรให้กับชีวิตในปัจจุบัน และท้องถิ่นต้องเพิ่มความเล็กลงไปให้เป็นทางเลือก อีกทั้งได้อ้างถึงแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงด้วย โดยต้องคิดทำเศรษฐกิจในท้องถิ่นให้มีความพอเพียงและมีความรอบด้านยิ่งขึ้น

ในการสรุป เอนกเสนอว่า ท้องถิ่นควรเป็นโรงเรียนให้คนไทยได้ฝึกตนเอง ได้เห็นปัญหาที่แตกต่างกว่าเดิม อีกทั้งเราต้องทำให้คนไทยสมบูรณ์ โดยไม่คิดว่าเกิดในประเทศไทยเท่านั้น แต่ต้องคิดว่าเกิดในท้องถิ่นด้วย ต้องทำให้คนไทยได้รู้สึกได้ว่าแต่ละคนมีได้หลายเอกลักษณ์ทั้งในระดับชาติ และท้องถิ่น ท้องถิ่นไม่ควรเลียนแบบส่วนกลาง ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม

21) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือ “การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถิ่น” (พ.ศ. 2552)⁴⁶⁸

หนังสือเล่มนี้เป็นการถอดจากคำบรรยายจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ คู่คิด มิตรแท้ อปท. ครั้งที่ 1 จัดโดยแผนงานสร้างเสริมการเรียนรู้กับสถาบันอุดมศึกษาไทย เพื่อการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี ในปลายเดือนพฤษภาคม 2552 โดยเป็นการกล่าวถึงชนบทผ่านชีวิตและการศึกษาค้นคว้าของเอนกในห้วงเวลาต่างๆ และให้ข้อเสนอแนะในการวิจัยเพื่อการพัฒนาชนบทและท้องถิ่น

ความคิดของเอนกในตอนเริ่มต้นเป็นการกล่าวถึงความเห็นเรื่องชนบทของไทย เขาเห็นว่าชนบทของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เป็นพลวัต จากนั้น เอนกได้พูดถึงงานวิจัยเรื่องชนบทในสองนคราประชาธิปไตยที่มองว่า ประเทศไทยมีประชาธิปไตย 2 แบบ คือ ประชาธิปไตยของคนในเมืองหรือชนชั้นกลาง กับประชาธิปไตยของคนชนบทหรือคนชั้นล่าง เอนกเห็นว่าทั้งสองแบบ แต่ดีกันคนละแบบ

⁴⁶⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2552).

หลังเขียนเรื่องสงครามประชาธิปไตย เอนกได้คิดเรื่อง การกระจายอำนาจให้กับ การปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเขาสนใจสร้างประชาธิปไตยในระดับชาติด้วยประชาธิปไตยท้องถิ่น ในตอนนั้น เอนกเริ่มเห็นว่า เราต้องเปลี่ยนความคิดใหม่ ต้องพัฒนาประเทศด้วยท้องถิ่นให้มากขึ้น

ในเวลา (พ.ศ. 2552) เอนกมองว่า ชนบทไทยน่าจะไม่มีเหลือแล้ว ที่เราเห็นอยู่ น่าจะเป็นกิ่ง เมือง แต่ไม่ใช่ชนบทแล้ว เอนกเสนอให้ใช้แนวคิดเรื่อง Small Town สำหรับมองชนบทแทนหมู่บ้าน และตำบล เพราะชนบทไม่ใช่หมู่บ้าน ไม่ใช่ตำบลแบบเก่าแล้ว ความคิดในเรื่องนี้เกิดจากการอ่านหนังสือ Democracy in America ของต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) ที่เขาพูดถึง Small Town เอนกมองว่า ค่าแรงหรือรายได้ของคนที่อยู่ในชนบทไม่ได้มาจากภาคเกษตรแล้ว แต่เป็นรายได้ ที่มาจากคนชนบทที่ไปทำงานในเมืองแล้วส่งเงินกลับบ้าน ชนบทของไทยในพ.ศ. 2552 เป็นชนบท ที่อาศัยรายได้ที่ถ่ายโอนจากเมือง และการที่เงินหลวงไหลเข้าไปในชนบท ทำให้คนจำนวนหนึ่งตั้งตัว ขึ้นจากเงินหลวงได้ ชนบทของไทยที่เห็นมีคนแก่ มีเด็กและมีผู้ใช้แรงงานหรือคนที่อยู่ในวัยทำงานนั้น ส่วนใหญ่ไม่เหลือที่ดินแล้ว แต่คอยไปรับจ้างทำนา ทำสวน เอนกมองว่า คนชนบทไทยเป็นปัจเจก บุคคลแล้ว แต่ชนบทไทยก็ยังมีชีวิตแบบรวมกลุ่มหรือชีวิตแบบรวมหมู่อยู่สูง ประเด็นที่เอนกสนใจ คือ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง คนที่กำหนดคะแนนเสียงก็คือคนแก่ที่บ้าน ฉะนั้น พรรคใดที่จะทำให้ พ่อแม่แก่สบายใจจะได้รับการเลือกตั้ง ชีวิตของคนชนบทจึงไม่ใช่ชนบทที่โดดเดี่ยวแบบเดิมอีกต่อไป แต่เป็นชนบทที่อยู่อย่างกิ่งเมือง อีกทั้งผูกพันกับกรุงเทพฯ และผูกพันกับต่างประเทศอย่างใกล้ชิด

ในขณะนั้น (พ.ศ.2552) เอนกมีความคิดคล้ายตามนิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่า ตอนนั้นคนส่วนใหญ่ ในชนบทคือ “ชนชั้นกลางระดับล่าง” เห็นชนบทที่เกิดชนชั้นกลางขึ้นแล้ว แต่เป็นชนชั้นกลางระดับล่าง

ความเห็นของเอนกในการพัฒนาชนบทของไทยในอนาคตมองว่า ยังต้องทำสวัสดิการของคนใน ชนบท แต่ต้องเป็นสวัสดิการเชิงก้าวหน้า ทำให้พวกเขาเข้มแข็ง ทำให้เขาเห็นตัวอย่างความสำเร็จ ให้โอกาสเขา ทำให้เขาเห็นว่า ความสำเร็จเกิดขึ้นได้เพราะตัวเขาเอง ต้องสนับสนุนด้านที่เก่งของคนใน ชนบท การพัฒนาชนบทขึ้นอยู่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย ซึ่งต้องหาจุดเด่นของคนในท้องถิ่น

เอนกเห็นว่า นโยบายสาธารณะสำหรับในชนบทต้องทำในเรื่องที่ทำให้คนพ้นจากความลำบาก หรือให้ความจำเป็นพื้นฐานในชีวิตก่อน ต้องทำให้พ้นจากทุนนิยมที่ใช้เงินหลวง ใช้เงินการเมืองแต่ให้ พวกเขากลายเป็นทุนนิยมที่มีผู้ประกอบการ เป็นทุนนิยมปกติ เพราะเงินหลวงกับเงินที่ไม่ถูกต้องจะไม่ยั่งยืน ประเด็นสำคัญอยู่ที่การใช้ศึกษาเป็นตัวนำ นอกจากนั้น ชนชั้นกลางในชนบทต้องมีทุนทางสังคม เราต้องผลิตชนชั้นกลางที่พร้อมไปเยียวยาฟื้นฟูชนบทและสร้างผู้ประกอบการในชนบท

เอนกเสนอว่า นโยบายสาธารณะที่ดีต้องมีการวิเคราะห์สังคมในท้องถิ่นต่างๆ ที่มีปัญหาไม่ เหมือนกัน นโยบายท้องถิ่นต้องไม่ไปทำแข่งกับงานของส่วนกลาง ต้องแยกเรื่องระดับชาติและระดับท้องถิ่น ออกจากกัน อย่าใช้แนวคิดหรือประสบการณ์ในระดับชาติไปทำที่ท้องถิ่น จุดเด่นของประชาธิปไตย ที่ท้องถิ่นคือ ประชาชนต้องไปทำงานให้ส่วนรวม ทำด้วยจิตใจที่รักถิ่นฐาน การพัฒนาท้องถิ่นควรสนับสนุน

ความพอเพียงในตัวเองพอสมควรและสนับสนุนลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น เราต้องมองเป็น 2 ระดับว่า ทำอย่างไรให้คนไทยมีเอกลักษณ์เป็นคนไทย ในขณะที่เดียวกันก็เป็นคนของท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะด้วยการที่ท้องถิ่นในแต่ละที่ของประเทศไม่เหมือนกันเป็นหัวใจในการสร้างและพัฒนาท้องถิ่นของไทย

เอนกยังเสนอให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เป็นกึ่งรัฐกึ่งสังคม อปท.ต้องคิดว่าตนเป็นกลุ่มทางสังคม โดยมีรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้สามารถทำอะไรได้หลายๆ อย่าง อปท. ไม่จำเป็นต้องเหมือนกันหมดทุกที่ในประเทศ ไม่เช่นนั้นจะเป็นแค่สาขาของรัฐเท่านั้น อปท.ควรเป็นองค์กรชาวบ้านยิ่งขึ้น ท้องถิ่นต้องคิดว่าตัวเองเป็นองค์กรภาคสังคม ต้องทำให้คนได้ตระหนัก และเพื่อให้ท้องถิ่นพัฒนาโดยมีความเป็นตัวของตัวเอง เอนกได้สรุปว่า การปกครองท้องถิ่นเป็นการปกครองตนเองของคนในท้องถิ่น ดังนั้น เห็นได้ว่า ความคิดในการพัฒนาชนบทและท้องถิ่นข้างต้นของเอนกมีความเกี่ยวข้องเป็นอย่างยิ่งกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย

6.4 ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตย: ประชาธิปไตยโดยประชาชน

จากการศึกษาในบทที่แล้ว พบว่า เอนกให้ความสำคัญกับปัญหาของประชาธิปไตยไทยจากความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทในทางสังคม วัฒนธรรมและความคิด จนเกิดเป็น “สองนคราประชาธิปไตย” ที่เป็นลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยไทย โดยมีประชาธิปไตยไทยในหลายรูปแบบ ทั้งแบบของคนในเมืองและคนในชนบท เอนกให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการแก้ไขความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรมและความคิดเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนบทบาททางการเมืองของคนทั้งสองกลุ่ม ด้วยการปฏิรูปการเมืองควบคู่ไปกับการปฏิรูปเศรษฐกิจ การสร้างความเข้าใจกันระหว่างชาวเมืองและชาวชนบท การพัฒนาชนบทและการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น และการทำให้ชนชั้นกลางเป็นรากฐานให้กับประชาธิปไตย นอกจากนี้ เอนกยังได้กล่าวถึงการสร้างท้องถิ่นให้เป็นการปกครองตนเอง การสร้างประชาธิปไตยทางตรง และการสร้างประชาสังคมในท้องถิ่น

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกผ่านงานเขียนของเอนกในบทรูปเป็นงานวิชาการและงานอื่นๆ ที่มีในเชิงงานวิชาการ ประกอบไปด้วย หนังสือ ตำรา บทความวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ บทสัมภาษณ์ คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรและการถอดคำบรรยายของเอนกในสถานที่และวาระต่างๆ ความคิดเรื่องประชาธิปไตยของเอนกจากการศึกษาความคิดทางการเมืองในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ที่เหมาะกับประเทศไทยในบทรูปเป็นการศึกษาที่เริ่มจากหนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถิ่น ที่เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2539 หลังจากที่เอนกได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย ถึงหนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถิ่น ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 ก่อนการเผยแพร่งานเขียน เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลก

สมัยใหม่ ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดของเอนกที่สำคัญอีกครั้ง ที่หันไปสนใจแนวคิดของโลก ตะวันออก

การศึกษาความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะนี้พบว่า เอนกให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยที่เป็นของภาคประชาชน และกระทำโดยประชาชน เพื่อใช้ในการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศไทย

ความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตยในระยะของการศึกษาในบพนี้มีดังนี้

ความหมายของประชาธิปไตย

ในระยะนี้ เอนกให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับประชาธิปไตยที่เป็น “การปกครองโดยประชาชน” เน้นประชาธิปไตยในความหมายว่า “ประชาธิปไตยคือการปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)” เป็นความหมายและรูปแบบที่สำคัญที่สุดในความคิดของเอนก ซึ่งแตกต่างจากประชาธิปไตยแบบอื่นๆ ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันที่ใช้อำนาจผ่านตัวแทน เอนกเห็นว่า รัฐบาลประชาธิปไตยไม่ใช่รัฐบาลที่กระทำเพื่อประชาชนเป็นหลัก แต่เกณฑ์ที่สำคัญที่สุดอยู่ที่ “โดยประชาชน” ซึ่งคำว่า “โดย” หมายถึง ประชาชนต้องทำอะไรโดยตนเอง เอนกได้รับความหมายของประชาธิปไตยนี้จากความสนใจและศึกษาปรัชญาและความคิดทางการเมืองตามความหมายดั้งเดิมของประชาธิปไตยโบราณในยุครีก ที่เป็นการปกครองตนเอง (Self-Government) ต้องการให้ประชาชนทำอะไรด้วยตัวเอง คนจะต้องช่วยกันเป็นรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาล ประชาชนเป็นทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองในเวลาเดียวกัน รวมทั้งมีความรู้สึกที่ว่า ประชาธิปไตยคือการปกครองตัวเองของพลเมือง ดังนั้น หัวใจของประชาธิปไตยคือต้องทำโดยประชาชน การปกครองตนเอง ซึ่งเป็นรากฐานของประชาธิปไตย

เอนกยังให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยในความหมายที่เป็น “ประชาธิปไตยทางตรง” และต้องรื้อฟื้นประชาธิปไตยทางตรงขึ้น เขาเห็นว่า แท้จริงแล้วประชาธิปไตย หมายถึง การปกครองตนเองโดยตรงของประชาชน แต่ความจำเป็นในสังคมขนาดใหญ่ ทำให้ในบางครั้งต้องใช้อำนาจปกครองผ่านผู้แทน (Representative Government) แต่ถ้าเราปล่อยให้มีการปกครองผ่านผู้แทน โดยไม่มีการปกครองตนเองอยู่เลย จะทำให้คนไม่มีความรู้สึกผูกพันกับส่วนรวม เอนกจึงเสนอให้พยายามสอดแทรกประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครอง ดูแล พึ่งพาตนเอง เข้าไปในประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทนในปัจจุบันให้มากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ การทำให้ผู้คนทำอะไรด้วยตนเอง ช่วยตนเอง พึ่งตนเองและพึ่งกันเองยิ่งขึ้น ให้ผู้คนเรียนรู้การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง การสร้างประชาธิปไตยที่สนับสนุนให้ประชาชนเห็นปัญหาของตัวเอง และแก้ปัญหาของตัวเองยิ่งกว่าหลักการอื่นๆ ต้องสร้าง “การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกความเป็นพลเมือง”

ทั้งในห้องเรียนและในการทำงานร่วมกับท้องถิ่น ประเทศชาติและองค์กรสาธารณประโยชน์ต่างๆ ด้วย เพราะความสนใจและห่วงใยส่วนรวมไม่ได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติกับมนุษย์ การเมืองที่ประชาชนปกครองดูแลตนเองไม่เกิดขึ้นได้โดยธรรมชาติ ดังนั้น ต้องให้การศึกษาทางการเมืองแก่ประชาชนอยู่ตลอด เรียกว่า “Civic Education” คือ การให้การศึกษาเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกหรือคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมืองให้กับประชาชน หรือเป็นการสร้างคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) เพื่อให้ประชาชนมีสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง ที่เป็นผู้ร่วมเสียสละเพื่อบ้านเมือง เพื่อส่วนรวม ชุมชนและท้องถิ่น

นอกจากนั้น เอนกยังให้ความสำคัญกับ “ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น” (Local Democracy) เพื่อเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตยในระดับชาติ เพราะประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองสร้างได้ง่ายในระดับท้องถิ่น เพราะเป็นการเมืองขนาดเล็ก จนประชาชนรู้จักและเข้าใจปัญหาของกันและกัน รู้จักปัญหาของส่วนรวม และรวมกำลังกันเพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวม

ในระยณะนี้ เอนกยังให้ความสำคัญกับ “การเมืองภาคประชาสังคม” และ “การสร้างการเมืองภาคพลเมือง” ผ่านการสร้างประชาชนให้กลายเป็นพลเมืองด้วย

เอนกมองว่า คนไทยส่วนใหญ่เชื่อในรัฐนิยม และเห็นว่าปัญหาส่วนรวมเป็นปัญหาของรัฐเท่านั้น ทำให้เกิดความคิดว่าการเมืองเป็นเรื่องของเรายาก เอนกจึงคิดว่า เราน่าจะต้องยืมความคิดประชาธิปไตยของยุโรปในยุคกลางเพื่อปรับใช้กับประเทศไทย เพื่อเป็นฐานในการสร้างประชาธิปไตยของไทย โดยเฉพาะการสร้าง “ประชาสังคม” เอนกเห็นว่า ประเทศไทยในปัจจุบันควรให้อำนาจ หน้าที่ และทรัพยากรแก่ประชาสังคมยิ่งขึ้น รัฐต้องทำให้ประชาสังคมตัดสินใจหรือทำอะไรด้วยตนเองยิ่งขึ้น

ส่วนประชาธิปไตยที่มี “พลเมือง” เป็นองค์ประกอบสำคัญในการปกครองตัวเอง ต้องเป็นพลเมืองในความหมายที่เป็นผู้รับผิดชอบต่อบ้านเมือง สนใจเรื่องของบ้านเมือง เห็นประโยชน์ของบ้านเมืองเหนือประโยชน์ส่วนตัว มีสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง สนใจหน้าที่และความรับผิดชอบของตนในฐานะพลเมืองมากกว่าสิทธิและผลประโยชน์ที่คนๆ หนึ่งพึงได้รับจากรัฐ

การให้ความหมายของประชาธิปไตยทั้งหมดของเอนกในระยณะนี้ เป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยของไทย รวมทั้งการทำให้คนในชนบทหลุดออกจากระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของประชาธิปไตยไทย และต้องการสร้างรากฐานการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยให้มั่นคงแข็งแรง

ตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

สำหรับตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เอนกให้ความสนใจและให้ความสำคัญในระยณะนี้ ได้แก่ “ประชาชนทั่วไปที่เป็นรากฐานของประชาธิปไตย” โดยเฉพาะการสร้างให้ประชาชนกลายเป็น “พลเมือง” ที่สามารถสร้างการปกครองตนเองโดยประชาชนได้

ประชาชนในพื้นที่ที่เอนกให้ความสนใจที่สุด ได้แก่ ประชาชนคนในท้องถิ่น และประชาชนคนในชนบท ที่ต้องสร้างประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองของตนเอง การปกครองของตนเองในระดับ

ท้องถิ่นสร้างได้ง่าย เพราะเป็นการเมืองขนาดเล็ก จนรู้จักและเข้าใจปัญหาของกันและกัน รวมกำลังกันเพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวมได้ อีกทั้งต้องการให้ประชาชนคนในชนบทหลุดจากการขายเสียงหรือหลุดจากพันธนาการของระบบอุปถัมภ์ กลายเป็นอิสระชนในระบอบประชาธิปไตย

นอกจากนั้น เอนกยังให้ความสำคัญกับตัวแสดงทางการเมืองที่เป็นกลุ่ม ได้แก่ การรวมกลุ่มกันของปัจเจกชนให้เป็น “ประชาสังคม” ด้วย เพื่อลดอำนาจ หน้าที่และบทบาทของรัฐลง และให้กลุ่มต่างๆ หรือสถาบันต่างๆ ในสังคมเข้าไปมีอำนาจและบทบาทในงานของส่วนรวม โดยเข้าไปแทนรัฐหรือเข้าร่วมไปกับรัฐ

ในระยะนี้ เอนกไม่เน้นให้ความสนใจกับชนชั้นนำ ข้าราชการ นักการเมือง หรือบุคคลที่มีตำแหน่งหรืออำนาจทางการเมืองในระบอบการปกครองหรือสถาบันทางการเมืองอยู่แล้วนัก

สำหรับความคิดทางการเมืองของเอนกในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ในมุมมองเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตย การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย การสร้างคุณภาพและสนับสนุนประชาธิปไตย และการแก้ปัญหาของประชาธิปไตยของไทยนั้น ในระยะของการศึกษาในบพนี้ มีดังนี้

ความคิดเรื่อง การสร้างการเมืองภาคพลเมือง เพื่อสร้างประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองตนเอง

ความคิดในเรื่อง “การปกครองตนเอง” นับเป็นหัวใจสำคัญของความคิดทางการเมืองของเอนก เริ่มต้นด้วยการมองว่า พลเมือง ความเป็นพลเมือง และการเมืองของพลเมือง หรือที่เรียกว่า การเมืองของประชาชน นั้นเป็นส่วนที่จำเป็นของการปกครองแบบประชาธิปไตย และเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตย โดยเฉพาะในความหมายของประชาธิปไตยคือ “การที่ประชาชนปกครองตนเอง” (Self-Government Democracy) ซึ่งเอนกให้ความสำคัญสูงสุด

เอนกยอมรับความหมายของพลเมืองตามความหมายแบบสาธารณนิยม กล่าวคือ พลเมืองคือผู้ที่รับผิดชอบต่อบ้านเมือง สนใจเรื่องบ้านเมือง เห็นประโยชน์ของบ้านเมืองเหนือประโยชน์ส่วนตัว การสร้างสำนึกแห่งพลเมืองให้มีในประชาชนจะทำให้เขากลายเป็นพลเมือง พลเมืองในความหมายนี้เชื่อมโยงกับจิตสำนึกและศักยภาพในการทำเพื่อส่วนรวมและไม่ได้รับโดยกำเนิด แต่ต้องปลูกฝังและให้การศึกษา อีกทั้งต้องทำให้พลเมืองภูมิใจในความเป็นพลเมืองด้วย เอนกมองว่าหน้าที่และความรับผิดชอบของพลเมืองจะเป็นจริงได้ก็ต้องฝึกคนให้เป็นพลเมืองและเปิดโอกาสให้พลเมืองมีบทบาทในการปกครอง

เอนกได้อ้างความคิดของโพคอก (J.G.A. Pocock) และสกินเนอร์ (Skinner) เพื่อการปฏิรูปการเมืองของไทยว่า ต้องมุ่งไปที่ “การยกระดับความคิดและจิตสำนึกของประชาชนให้กลายเป็นพลเมือง” พลเมืองจำเป็นต้องได้รับการปลูกฝังเรื่องความรับผิดชอบ ความเสียสละและความมุ่งมั่นที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และมีความสมัครสมานต่อกันและกัน ซึ่งเอนกได้รับหลักคิดเรื่อง

“สาธารณนิยม” (Republicanism) หรือ “สำนึกต่อการสร้างสาธารณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง” ของโรมันในการทำให้บ้านเมืองเป็นเรื่องของส่วนรวม เอนกย้ำว่า ประชาธิปไตยจะไปได้อะไรหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเราสร้างพลเมืองให้มีสำนึกต่อส่วนรวม

เอนกมองว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย ต้องมีการเปลี่ยนราษฎร ให้เป็นพลเมืองด้วย โดยพลเมืองหมายถึงราษฎร ที่นอกจากเสียภาษีและปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง แล้ว ยังต้องมีบทบาทและอำนาจในทางการเมืองด้วย อย่างน้อยมีสิทธิไปเลือกตั้ง แต่ที่ยิ่งไปกว่านั้น ได้แก่ การมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นต่างๆ ต่อทางการได้ เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ร่วมไปกับรัฐได้ โดยอาจเป็นพลเมืองฝ่ายรุกเพื่อเรียกร้องกฎหมาย นโยบายและกิจการของรัฐตามที่ตนเองเห็นพ้อง หรือมีบทบาทในการตรวจสอบองค์กรภาครัฐ เอนกมองว่า *พลเมืองที่ดีต้องเป็นฝ่ายรุก เป็นผู้อยากมีส่วนร่วม อยากช่วยทำการต่างๆ แทนรัฐ และมักคิดว่าตนมีสิทธิ มีเสียงและมีส่วนร่วม ในบ้านเมือง* เอนกเห็นว่า พลเมืองต้องมีทั้งสิทธิและหน้าที่ความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งแตกต่างจาก ผู้ที่มุ่งรักษาสิทธิ เสรีภาพและประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น พลเมืองต้องตระหนักว่า ตนมีสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่ออะไรบ้าง โดยเน้นไปที่หน้าที่ความรับผิดชอบของพลเมืองเป็นสำคัญ นอกจากนั้น พลเมืองยังต้องรับรู้ถึงสิทธิของผู้อื่นที่มีอัตลักษณ์ความหลากหลายต่างๆ ด้วย

การเมืองของพลเมืองนั้นเป็นทั้งอุดมการณ์และวิถีชีวิต มีวิธีการในแนวสันติวิธี ประชาชน มีฐานะเป็นเจ้าของสิทธิหรือเจ้าของอำนาจ ที่สามารถใช้สิทธิหรืออำนาจดังกล่าวได้ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทั้งในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลและในฐานะกลุ่มหรือชุมชนในระดับต่างๆ

ความเป็นพลเมืองยังเน้นไปในความหมายที่ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและท้องถิ่น กระจือร้อรับ เอาใจใส่ในการทำงานของรัฐบาล และเป็นประชาชนที่สามารถแก้ไขปัญหาส่วนรวมได้ในระดับหนึ่ง ถึงจะปกครองตนเองได้ดี

การที่การเมืองภาคพลเมืองเชื่อมต่อเป็นอย่างยิ่งกับประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง เอนกเห็นว่า เราต้องพยายามแทรกประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองลงไปในจุดที่เป็น ยุทธศาสตร์ ที่ทำให้คนรู้สึกว่าการเมืองเป็นเรื่องของเราและการเมืองเป็นของพลเมือง

ในระบอบประชาธิปไตยต้องการความสัมพันธ์เชิงราบเป็นหลัก เน้นเรื่องความเท่าเทียมกันของพลเมือง เน้นศักดิ์ศรีของพลเมือง ซึ่งการให้การศึกษาแก่ประชาชนเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นพลเมืองที่เท่าเทียมกับผู้อื่น

ประชาธิปไตยของไทยควรรับฟังความคิดเห็นของส่วนต่างๆ ในสังคม แม้แต่ฝ่ายที่มีความคิดไม่ตรงกับตนก็ตาม ไม่ควรถือเฉพาะเสียงส่วนมากเอาชนะเสียงส่วนน้อย แต่ต้องทำให้เกิดการเห็นพ้องต้องกัน เกิดความสมานฉันท์ทางการเมือง เอนกสนับสนุนความคิดเรื่อง “การปกครองตนเองที่เป็นการหารือและไตร่ตรองร่วมกันของประชาชน” (Deliberative Democracy) ซึ่งเป็นการพูดคุย โน้มน้าว ปรึกษาหารือ ไตร่ตรองร่วมกัน มิใช่การถกเถียงหรือมุ่งเอาชนะกัน และเอนกยังได้อ้างถึง

“การปรึกษาหารือที่ลดความไม่เท่าเทียมลง” ที่ได้เพิ่มเติมว่า ประชาธิปไตยแบบไตร่ตรอง ปรึกษาหารืออื่นนั้นควรพยายามเอาคนที่ห่างไกลอำนาจเข้ามาอยู่ใกล้ยิ่งขึ้น ได้พูดคุยและปรึกษาหารือกับคนอื่นยิ่งขึ้น ถ้าทำได้ ประชาธิปไตยจะช่วยลดความไม่เท่าเทียมกันไปในหมู่ประชาชนลง ประชาธิปไตยแบบร่วมคิดร่วมไตร่ตรอง (Deliberative Democracy) เป็นการเมืองที่เป็นของพลเมือง โดยประชาชนต้องไม่รอรับจากรัฐเท่านั้น หากต้องรู้จักสิทธิและหน้าที่ต่อส่วนรวมด้วย และช่วยเหลือตนเองหรือช่วยเหลือกันเองได้

สำหรับการศึกษาของพลเมือง โดยเฉพาะการศึกษาเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและคุณธรรม จะสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองและมีความเข้มแข็ง ทำให้เกิดประชาธิปไตยที่แข็งแกร่งได้ อีกทั้งยังเป็นวิถีทางเพื่อออกจากการอุปถัมภ์ กลายเป็นการสร้างพลเมืองที่พึ่งตนเองได้ รวมถึงสามารถใช้ดุลพินิจในการเลือกนโยบายและมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายที่ถูกต้องได้ ประชาธิปไตยที่มั่นคงได้ต้องสร้างพลเมืองด้วยการศึกษาให้มีสำนึกของส่วนรวม

เอนกได้อ้างถึงสำนักคิดสาธารณนิยม สำนักชุมชนนิยม สำนักประชาสังคม และสำนักประชาธิปไตย ที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง การสร้างการเมืองภาคพลเมือง ซึ่งเขาเห็นว่า ประชาชนควรจะเข้าไปดูแลปัญหาและพัฒนาบ้านเมืองของตนเองตามที่เขาเห็นว่าเหมาะสม ตามความต้องการและความเห็นของตนเป็นหลัก การปกครองในระบอบประชาธิปไตยควรระลึกเสมอว่ามีได้มีการเมืองของนักการเมืองเท่านั้น แต่ประชาชนสามารถใช้สิทธิเสรีภาพในทางตรงหรือ “ประชาธิปไตยทางตรง” ได้ การเมืองในแนวนี้อาจช่วยทำให้เกิดการปฏิรูปทางการเมืองได้ดีขึ้น

เอนกยังสนับสนุนการเมืองภาคพลเมืองที่ประชาชนเข้าร่วมหรือเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการชุมชนท้องถิ่น หรือเรียกว่า แนวชุมชนนิยม ซึ่งเป็นการตั้งเอกกลุ่มที่ไม่เป็นทางการอยู่นอกโครงสร้างองค์กรทางการเมืองตามที่กำหนดไว้โดยกฎหมาย ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น

นอกจากนั้น เอนกยังได้กล่าวถึงการเมืองภาคพลเมืองที่เป็นการเคลื่อนไหวในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย หรือที่เรียกว่า ขบวนการเคลื่อนไหวใหม่ในทางสังคม (New Social Movement) เป็นความเคลื่อนไหวที่เกิดจากแรงกดดันในด้านต่างๆ และเป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิต การเคลื่อนไหวในแนวทางการเมืองหรือสร้างความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และการมีส่วนร่วมของพลเมืองด้วย

เอนกได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับประชาสังคม โดยมองว่า การเมืองของพลเมืองจะเข้มแข็งหรือไม่ขึ้นกับว่าภาคสังคมหรือประชาสังคมมีบทบาทแค่ไหน พลเมืองมิใช่เป็นเพียงปัจเจกบุคคลหรือคณะปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังมีฐานะเป็นสมาชิกของประชาสังคมด้วย ประชาสังคมมีบทบาทในการสร้างการเมืองภาคพลเมืองที่มีส่วนร่วมถ่วงดุลอำนาจรัฐ เอนกยังมองว่า เราควรผนวกเอาการเคลื่อนไหวขององค์กรภาคประชาชนต่างๆ ที่ขัดแย้งกับรัฐ เข้าไปอยู่ในการเมืองของพลเมืองด้วย

ในการกระจายอำนาจหรือโอนอำนาจให้แก่ท้องถิ่น เอนกเห็นว่า ควรให้ความสำคัญกับบทบาทชุมชนหรือภาคพลเมือง เพราะจะทำให้เกิดการปกครองตนเองของท้องถิ่นขึ้นอย่างแท้จริง จะทำให้ประชาสังคมและพลเมืองมีบทบาทนำหรือเท่าเทียมกับรัฐด้วย การสร้างพลเมืองสามารถทำได้ดีในระดับท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการสร้างทุนมนุษย์และทุนของสังคม เอนกย้ำว่า ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นการเมืองของพลเมืองและของคนท้องถิ่นเอง มิเช่นนั้น คนก็จะไม่รู้สึกรู้ว่า การปกครองในระดับท้องถิ่นแตกต่างจากการปกครองในประเทศ โดยเป็นการปกครองของเราเอง

เอนกยังได้กล่าวถึงปัจจัยที่ถ่วงรั้งการพัฒนาไปสู่พลเมืองของไทย ได้แก่ วัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ แต่การสร้างสำนักสาธารณนิยมนิยมและชุมชนจะทำให้สังคมลดการพึ่งพาหรืออุปถัมภ์ลงได้ หากเราใช้แนวคิดแบบสาธารณนิยมนิยม ชุมชนนิยมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างการพัฒนาท้องถิ่น สร้างชุมชนของตนที่เข้มแข็ง เปลี่ยนการรอรับการอุปถัมภ์จากบุคคลหรือรัฐเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนแล้ว การร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนจะทำให้ชุมชนต่างๆ สามารถสร้างพลเมืองที่กระตือรือร้นได้ เป็นการสร้างเกราะในการร่วมกันพึ่งตนเองในชุมชน ไม่ใช่การรอคอยรัฐหรือบุคคลให้การช่วยเหลืออุปถัมภ์ จะทำให้เราออกจากวัฒนธรรมในการพึ่งพิงผู้อื่น และกลายเป็นพึ่งตนเองและพึ่งกันเองในชุมชนได้ การสร้างวัฒนธรรมเช่นนี้เป็นรากฐานที่สำคัญของการเมืองของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น พึ่งตนเองหรือการปกครองตนเองในชุมชนสามารถลดวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ได้

ความคิดเรื่อง การสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น เพื่อสร้างการปกครองตนเองให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ

เอนกต้องการให้ประชาธิปไตยของไทยเป็นการเมืองที่ทุกคนอยากเป็นเจ้าของ เอนกจึงสนใจเรื่องการปกครองท้องถิ่นและการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นก่อนในระดับประเทศ เพราะเป็นระบบการเมืองขนาดเล็ก ที่ผู้คนมีความใกล้ชิดกัน การทำให้คนเป็นเจ้าของการเมืองจึงต้องทำในระดับท้องถิ่นก่อนซึ่งทำได้ง่ายกว่าในระดับชาติ ดังนั้น เราจะต้องปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นให้เป็น การปกครองที่สามารถเชิญชวนและจูงใจให้คนทั่วไปอยากเข้าร่วมทำงาน เป็นส่วนหนึ่งขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยิ่งขึ้น

เอนกได้คิดเรื่องการกระจายอำนาจให้กับการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมองว่า หัวใจของท้องถิ่น คือ การกระจายอำนาจเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น อันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ ต้องเป็นการขยายบทบาท อำนาจ หน้าที่และทรัพยากรให้ท้องถิ่นอย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ เพื่อที่จะแก้ปัญหาพื้นฐานให้คนในท้องถิ่นต่างๆ ได้ ยกกระดับการปกครองส่วนท้องถิ่นให้สูงขึ้น ที่สำคัญ ต้องทำให้เกิดการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่นที่แท้จริง

จนทำให้คนในท้องถิ่นไม่ต้องดัดแปลงการเมืองและเปลี่ยนการเลือกตั้งในระดับชาติให้เป็นการเลือกตั้งเพื่อรับใช้และตอบสนองปัญหาและความต้องการพื้นฐานของคนในระดับท้องถิ่น

การกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องถ่ายโอนอำนาจ หน้าที่ บทบาท และทรัพยากรจากรัฐบาลไปให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้คนไทยก้าวพ้นจากความเป็นราษฎรสู่การเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ก้าวพ้นจากวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์ และสร้างวัฒนธรรมพลเมืองขึ้นแทนได้ นอกจากนี้ ต้องทำให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองด้วยตนเอง โดยอาศัยประชาชนที่มีความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของท้องถิ่นในการพัฒนาท้องถิ่น ต้องให้พวกเขามีส่วนร่วมในการปกครองหรือดูแลท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้นกว่าในปัจจุบัน

เอนกสนใจเรื่องการสร้างประชาธิปไตยในระดับชาติด้วยการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น เขาเสนอให้สร้างประชาธิปไตยสองระดับที่แตกต่างกัน ได้แก่ ระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยต้องไม่เหมือนกัน แต่ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นควรใช้อีกหลักการของประชาธิปไตย ได้แก่ การเน้นความเป็นพลเมือง ความเป็นเจ้าของการปกครองท้องถิ่นร่วมกัน และความเสียสละต่อส่วนรวม *ประชาธิปไตยระดับชาติเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน ส่วนประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นต้องเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-government democracy)* ประชาชนมีส่วนในการทำงานให้ส่วนรวมและแก้ไขปัญหาให้ตนเองยิ่งขึ้น การเมืองที่ดีในความเห็นของเอนกคือ การให้คนปกครองตนเอง ดูแลตนเอง แก้ปัญหาของตนเอง พึ่งตนเองและทำอะไรตามที่ตนเองคิดได้ ลดการทำงานการเมืองที่เป็นฝักเป็นฝ่ายและเป็นปฏิปักษ์ต่อกันโดยไม่จำเป็น ซึ่งจะทำให้ดีในระดับการเมืองท้องถิ่น ส่วนหลักการบริหารรัฐกิจที่ระดับชาติและระดับท้องถิ่นก็ต้องไม่เหมือนกันด้วย ท้องถิ่นต้องไม่เป็นราชการนัก แต่ต้องเป็นการทำงานโดยชาวบ้านและอาสาสมัครให้มากยิ่งขึ้น

ประชาธิปไตยในระดับชาติได้สร้างปัญหาต่างๆ มากมาย ทำให้การเมืองได้สูญเสียความหมาย ในอุดมคติดั้งเดิมของประชาธิปไตยที่หมายถึงการกระทำกิจเพื่อส่วนรวมลง ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง เป็นประชาธิปไตยทางตรง ต้องมีความสำคัญยิ่งขึ้น เพราะประชาธิปไตยทางอ้อมในระดับชาติได้แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะให้ผู้คนเข้าไปดูแลรับผิดชอบบ้านเมืองด้วยตนเอง หรือทางตรงยิ่งขึ้น เพื่อลดสังคมที่แปลกแยกและเหมินเฉยต่อการเมืองลงในเวลาไม่นานนัก

สำหรับเอนก *ประชาธิปไตยท้องถิ่น ที่หมายถึงการปกครองกันเอง เป็นสาระหรือหัวใจสำคัญของการปกครองส่วนท้องถิ่น* การสร้างและการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นแบบนี้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติและเป็นทางออกของการเมืองไทยได้ มีแต่ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นเท่านั้นที่มุ่งสร้างราษฎรให้เป็นพลเมือง เป็นผู้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเองได้ ประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นที่ประชาชนปกครองตนเองได้ดียิ่งขึ้นจะช่วยแก้ปัญหาหลายอย่างที่เกิดขึ้นกับประชาธิปไตยในระดับชาติได้

เอนกอ้างถึงประชาธิปไตยดั้งเดิมในตะวันตกที่เป็นชุมชนเล็กๆ และมองว่า เราควรรื้อฟื้นประชาธิปไตยดั้งเดิมนี้อีกขึ้นมาใช้ตรงหลักคิดที่ว่า การเมืองเป็นยอดสูงสุดของคุณธรรม นั่นคือคุณอาจเก่ง คุณอาจดี แต่ถ้าคุณไม่ได้ใช้ความเก่งของคุณนั้นไปเพื่อส่วนรวม ก็ยังไม่ใช่มนุษย์ที่สมบูรณ์

ดังนั้น จุดหลักของการสร้างองค์กรปกครองท้องถิ่นและการกระจายอำนาจ คือ การสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่น เน้นการปกครองท้องถิ่นที่ประชาชนมีส่วนร่วมและรับผิดชอบโดยตรงให้มากที่สุด ทำให้เกิดประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นที่เป็นโรงเรียนฝึกประชาชน ให้ยกระดับขึ้นเป็นพลเมือง

จากวิสัยทัศน์ของเอนกในการปกครองส่วนท้องถิ่นที่หัวใจอยู่ที่การสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่น ไม่ใช่การสร้างองค์กรปกครองท้องถิ่น จำเป็นต้องมีการกระจายอำนาจเพื่อการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมและรับผิดชอบในประชาธิปไตยท้องถิ่นโดยตรงมากที่สุด ทำประโยชน์ให้กับส่วนรวมโดยตรง และให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของประชาธิปไตยท้องถิ่น

เอนกกล่าวถึงประเด็นสำคัญในการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เติบโตได้อย่างมีประสิทธิภาพไว้ 3 ประเด็น ได้แก่ 1) การจัดสรรงบประมาณเพื่อเป็นรายได้ให้ท้องถิ่นต้องเพิ่มขึ้น 2) ต้องทำให้เกิดความเป็นอิสระและควมริเริ่มสร้างสรรค์ของท้องถิ่น และ 3) รัฐบาลต้องเร่งโอนงานที่สำคัญหลายๆ อย่างให้แก่ท้องถิ่นเป็นผู้ทำ เอนกเสนอให้ทำ Power Shift สู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการบริหารภาครัฐต้องลดขนาดของรัฐบาลลง และเปลี่ยนบทบาทของส่วนกลางและส่วนภูมิภาค พร้อมไปกับการเพิ่มบทบาทและทรัพยากรแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

เอนกยังเสนอว่า เราต้องทำให้ท้องถิ่นหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นอีกพลังที่มีบทบาทในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ สร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนให้กับประเทศ ต้องทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดอนาคตของประเทศได้ด้วย ภาครัฐหรือรัฐบาลของไทยต้องไม่ได้แปลว่ารัฐบาลกลางเท่านั้น แต่ต้องรวมไปถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย ต้องทำให้ผลงานของรัฐบาลเป็นการสร้างสังคมให้เข้มแข็งและแก้ปัญหาของตนเองได้ ต้องสร้างท้องถิ่นให้เข้มแข็งและแก้ปัญหาของตนเองได้ เอนกมองว่า การที่ประเทศจะฝากอนาคตไว้กับคนใดคนหนึ่งเป็นสิ่งที่อันตราย ดังนั้น การกระจายอำนาจสู่การปกครองท้องถิ่นและให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองน่าจะเป็นทางออกที่ดีกว่า

ในหนังสือเรื่อง “แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน” (พ.ศ. 2552) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่สำคัญในการสร้างข้อเสนอแนะเชิงทฤษฎีและสร้างความคิดใหม่เกี่ยวกับการสร้างการปกครองท้องถิ่น เอนกยังยืนยันในข้อเสนอว่า “หัวใจของการปกครองท้องถิ่น คือ การสร้างประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง” เป็นการสร้างประชาธิปไตยอีกรูปแบบหนึ่งให้เกิดขึ้น และประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นจะเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ รวมทั้งแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยของไทยในระดับชาติได้

ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) ในการปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเป็นรากฐานใหม่สำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย เอนกย้ำว่า

“เพื่อประชาชน” ไม่ใช่สาระที่สำคัญที่สุดของประชาธิปไตย แต่สิ่งที่โดดเด่นของประชาธิปไตย ได้แก่ ความเชื่อที่ว่า การปกครองที่ดีนั้นคือการเอื้อให้ประชาชนเป็นผู้ปกครอง มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีส่วนในการคิด การทำเพื่อบ้านเมืองด้วยตนเองมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้น “การปกครองโดยประชาชน” และ “การปกครองของประชาชน” นั้นจึงสำคัญกว่าการปกครองเพื่อประชาชน หัวใจของการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยอยู่ที่การสร้างประชาชนให้เป็นพลเมือง การแปรท้องถิ่นให้เป็นรากฐานใหม่ของประชาธิปไตยที่ก้าวหน้ากว่าเดิม โดยใช้ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองบ้านเมืองด้วยตนเองในระดับท้องถิ่นไปแก้ไขปัญหาหรือจุดอ่อนของประชาธิปไตยไทยในระดับชาติ

เอนกเสนอให้มองว่า ปัญหาของประชาธิปไตยนั้นต้องแก้ที่ท้องถิ่น ด้วยการแปรท้องถิ่นให้เป็นที่พักผ่อนเมืองที่เป็นอนาคตของการพัฒนาประชาธิปไตย การเริ่มประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นเป็นการย้าให้ประชาชนรู้ปัญหาของท้องถิ่น รักท้องถิ่น และอยากแก้ปัญหาให้ท้องถิ่น รวมถึงมีความรู้สึกเป็นเจ้าของประชาธิปไตย รักและรับผิดชอบต่อบ้านเมืองมากขึ้น ซึ่งจะทำให้ประชาธิปไตยที่ส่วนกลางในระดับประเทศมีพลเมืองเป็นกำลังสำคัญ เอนกพยายามมองปัญหาประชาธิปไตยให้ลึกซึ้ง โดยมองว่า ประชาธิปไตยนั้นเปลี่ยนในกายภาคหน้าได้ หากมีการทำให้ท้องถิ่นให้เป็นการบริหารบ้านเมืองด้วยประชาชนเองยิ่งขึ้น เกิดความคิดว่า การเมืองเป็นเรื่องของเราเอง หากเปลี่ยนท้องถิ่นให้ทุกคนเป็นเจ้าของได้ ประชาชนยอมดีไปด้วยและยอมเปลี่ยนตนเองให้เป็นเจ้าของประเทศ เจ้าของการเมืองและเจ้าของประชาธิปไตย

เอนกมองว่า “ประชาชน” จึงไม่ใช่ปัญหาและจุดอ่อนของประชาธิปไตย หากเป็นความหวังและทางออกของการพัฒนาประชาธิปไตย แต่ต้องทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง รับผิดชอบต่อบ้านเมือง และเห็นปัญหาของบ้านเมืองว่าเป็นสิ่งที่ต้องเข้าไปร่วมกันแก้ไข ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อประชาชนได้มีส่วนรับผิดชอบในการบริหาร พัฒนาและดูแลบ้านเมืองด้วยตนเองมากขึ้น เพราะสิ่งที่ขาดหายไป คือ การปกครองของประชาชนและโดยประชาชนเอง

เอนกได้กล่าวถึง การปกครองตนเองด้วยแนวคิดสาธารณนิยมว่า หัวใจของสาธารณนิยม ได้แก่ ความเชื่อว่าเสรีภาพที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ คือ การไม่มีนาย พ้นจากความครอบงำของผู้อื่น รวมถึงการที่ประชาชนไปร่วมออกกฎหมาย มาตรการหรือนโยบายบ้านเมือง เสรีภาพของสาธารณนิยม คือ การมีโอกาสและความเป็นไปได้ที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการของบ้านเมืองด้วยตนเองให้มากที่สุด เอนกมองว่า เราต้องใช้สาธารณนิยมสนับสนุนการปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งความคิดสาธารณนิยมไม่ได้แตกต่างจากความคิดประชาธิปไตยของกรีกในเรื่องพลเมืองที่ปกครองตนเอง

เอนกสนับสนุนความคิดที่ว่า “ปกครองตนเองคือการคืนอำนาจให้แก่ประชาชน” เหมือนในอดีต เพราะชุมชนและพลเมืองทำงานได้ดีกว่าและมีประสิทธิภาพกว่าการทำงานโดยข้าราชการ

และพนักงานของรัฐ ดังนั้น ต้องเปลี่ยนประชาชนจากที่เป็นผู้รับบริการให้กลายเป็นพลเมืองผู้มีโอกาสที่จะพึ่งตนเองและร่วมกันดูแลปัญหาส่วนรวมและบ้านเมืองได้อย่างสร้างสรรค์มากขึ้น

การปกครองท้องถิ่นเน้นพลังร่วมกันของพลเมืองมากกว่าผู้นำและอัครินม้าขาว ให้อำนาจกับคนที่ไม่เคยมีอำนาจ มุ่งมั่นต่อสาธารณะประโยชน์มากกว่าจัดการอำนาจที่มีอยู่ในปัจจุบันให้ดี ใช้ทรัพยากรด้านสติปัญญาและพลังกำลังของพลเมืองในการแก้ไขปัญหามากกว่าการคลัง นโยบายและกฎหมาย ใช้การแก้ไขปัญหาร่วมกัน สร้างเครือข่ายความและสัมพันธ์ในสังคมมากกว่าการแพ้อหรือชนะ ได้หรือเสีย ใช้ความแตกต่างและหลากหลายให้เกิดประโยชน์ โดยนำไปสู่ความสามัคคีเป็นสำคัญ มิใช่การประชันขันแข่งระหว่างกลุ่ม และเห็นบทบาทของพลเมืองต้องเป็นผู้ให้ทิศทางพร้อมกับเป็นผู้ร่วมแก้ปัญหากับผู้แทนและผู้นำมากกว่าบทบาทของพลเมืองที่มีไว้เพื่อตรวจสอบและคัดเลือกผู้นำหรือผู้แทนเท่านั้น

เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยท้องถิ่นไม่ควรใช้หลักเอกนิยม แต่ควรใช้หลักพหุนิยม คือการให้หลายฝ่าย ทั้งรัฐ ทั้งท้องถิ่นและสังคมร่วมกันถืออำนาจสาธารณะ เอนกปรับแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษที่เสนอว่า รัฐในอนาคตควรเป็น “องค์กรภาคสังคม” ให้มากขึ้น ไม่ควรผูกขาดอำนาจการบริหารจัดการส่วนรวมไว้แต่ผู้เดียว โดยควรเริ่มทำที่ท้องถิ่นก่อน ต้องให้หลายๆ ภาคส่วนแบกรับภาระในการบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกัน นักคิดพหุนิยมแบบอังกฤษเห็นความสำคัญของการรื้อฟื้นองค์กรทางสังคมขึ้นเพื่อเป็นสะพานเชื่อมระหว่างรัฐกับสังคม เอนกยังเสนอว่า เราควรหยิบเรื่องอำนาจของสังคมน้อย (Partial Society) ซึ่งเคยมีเอกลิทธิและอิสระในตัวเองก่อนที่จะเป็นยุคใหม่กลับเอาไปใช้ในยุคปัจจุบันได้พอสมควร โดยรัฐลดการผูกขาดอำนาจสาธารณะลง ลดบทบาทของรัฐในท้องถิ่นลง ส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีลักษณะเป็นภาคสังคมยิ่งขึ้น

เอนกเห็นด้วยกับแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ รวมทั้งความเห็นของเบิร์ก (Edmund Burke) และนิสเบต (Robert A. Nisbet) ที่ให้ความสำคัญแก่องค์กรภาคสังคม และประชาธิปไตยในอนาคต รัฐจะต้องให้บทบาทและอำนาจหน้าที่กับองค์กรภาคสังคมในการดูแลกิจการต่างๆ ของตนเอง การปฏิรูปประชาธิปไตยด้วยแนวทางการใช้หลักพหุนิยมและนำภาคสังคมมาช่วยบริหารราชการแผ่นดินทำได้ไม่มากในระดับชาติ แต่ทำได้มากที่ระดับท้องถิ่น ดังนั้น จึงกลับไปสู่ข้อเสนอในการปฏิรูปองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทยให้เป็นพหุนิยมและเป็นองค์กรภาคสังคมยิ่งขึ้น สนับสนุนภาคประชาสังคมต้องเป็นกึ่งรัฐกึ่งสังคม และเราไม่จำเป็นต้องมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เหมือนกันหมดทุกที่ในประเทศ แต่ละท้องถิ่นต้องพัฒนาโดยเอกลักษณ์ของตัวเองด้วย

เอนกมีความคิดคล้ายตามต็อกเกอร์วิลสันในเรื่อง การยอมรับผลประโยชน์เฉพาะตัว เฉพาะกลุ่ม เพราะมันไม่ได้เป็นเรื่องที่เลวร้ายเสมอไป แต่กลับเป็นเรื่องที่ดี ที่องค์กรหรือกลุ่มต่างๆ กล่าวเสนอว่าปัญหาหรือทางแก้ปัญหาของตนคืออะไร หากร่วมกันคิด ร่วมกันทำด้วยความรักต่อท้องถิ่น ย่อมอยู่ในวิสัยที่จะทำให้ผลประโยชน์เฉพาะตัวและเฉพาะกลุ่มนี้ไปด้วยกันได้

เอนกได้อ้างถึงความคิดของนักคิดหลายท่านเพื่อสนับสนุนท้องถิ่นในการเป็นพื้นที่เริ่มต้นในการปกครองตนเองโดยตรงของประชาชน ได้แก่ แนวคิด Small is beautiful ของซูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) แนวคิดเรื่อง การสร้างท้องถิ่นด้วยการให้ความสำคัญแก่องค์กรชั้นชั้นล่างของสันตะปาปาไพอัสที่ 11 (1962) แนวคิดเรื่อง หัวใจของสาธารณรัฐคือท้องถิ่นขนาดเล็กของทอมัส เจฟเฟอร์สัน ที่เชิดชูสาธารณรัฐขนาดเล็กของสหรัฐอเมริกาที่รักษาข้อเด่นหรือเอกลักษณ์เดิมไว้ได้

เอนกยังได้อ้างถึงตอกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) ที่ชี้ว่า เมืองขนาดเล็กที่มีการประชุมชาวเมืองร่วมปรึกษาหารือในปัญหาของสังคมและร่วมทำงานให้บ้านเมืองโดยตรงถือว่าการปกครองตนเองซึ่งเป็นรากฐานของประชาธิปไตยที่ระดับประเทศได้เป็นอย่างดี ความคิดของโรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) ที่เห็นว่า ยิ่งประชาธิปไตยมีขนาดเล็กเท่าไรก็ยิ่งทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองมากยิ่งขึ้น และยังไม่จำเป็นต้องมีผู้แทน ความคิด เรื่อง หัวใจของสังคมคือองค์กรท้องถิ่นขนาดเล็ก และขนาดย่อยของเบิร์ก (Edmund Burke) ที่เอนกได้อ้างถึงองค์กรภาคสังคมซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของท้องถิ่นต้องมีขนาดเล็กและมีความใกล้ชิดกันระหว่างบุคคลให้มากที่สุด ดังนั้น สังคมและการเมืองขนาดเล็กจึงจำเป็นต้องรักษาไว้ เพื่อเป็นสะพานเชื่อมสังคมและการเมืองขนาดใหญ่ไว้กับบุคคล

นอกจากนั้น เอนกยังได้รับความคิดเรื่อง ท้องถิ่นควรเป็นเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ที่คำนึงถึงการแก้ปัญหาความยากจนและการพึ่งพิงตนเองได้ของชาวบ้าน ย้ำถึงความสมบูรณ์และรอบด้านของทุกระดับ เพื่อให้เกิดความพร้อมและสมบูรณ์ในชีวิตทุกระดับในทุกด้าน

เอนกยังได้อ้างงานของแมคคิบเบน (Bill McKibben) ที่กล่าวถึงความสุขว่า เป็นผลท้ายที่ขาดไม่ได้ในการบริหารบ้านเมืองในทางเศรษฐกิจ โดยมีความจำเป็นและความเป็นไปได้ในการสร้างเศรษฐกิจที่ระดับท้องถิ่นและชุมชนให้มีความสมบูรณ์ ครอบคลุมด้านและมีความพอเพียงมากขึ้น

เอนกได้สรุปข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยของไทยว่า “การแก้ปัญหาประชาธิปไตยไทยนั้นต้องเริ่มที่ท้องถิ่นก่อน” เพราะมันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประชาธิปไตยที่ระดับประเทศ ทำให้ประชาธิปไตยเป็นที่ยอมรับของประชาชนทุกชนชั้นและทุกภาคส่วนของประเทศได้ อีกทั้งเพื่อให้ประชาชนได้สลัดตนเองออกจากระบบอุปถัมภ์ กลายเป็นพลเมือง ทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างสองนคราลดลงหรือหมดไป และประชาธิปไตยของไทยจะมีความชอบธรรมและเป็นสถาบันที่มั่นคงยิ่งขึ้นได้ เอนกย้ำเรื่องการสร้างสำนึกและวัฒนธรรมให้คนในชาติได้เห็นความสำคัญที่จะต้อง “เปลี่ยนฐาน” คือ การสร้างท้องถิ่น ให้เป็นการปกครองที่ดูแลโดยประชาชนเอง เพื่อให้เป็นรากฐานใหม่ของประชาธิปไตยที่จะมีความชอบธรรมยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น เอนกมองว่า การสร้างท้องถิ่นให้เป็นการปกครองที่ดูแลโดยประชาชนเองยังเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดทักษิณา-ประชานิยมหวนคืนกลับสู่สังคมได้อย่างง่ายดาย เพราะทักษิณา-ประชา

นิยมจะรุ่งเรืองได้ในวัฒนธรรมเชิงอุปถัมภ์ เอนกได้อ้างเหตุการณ์ 5 ปีก่อนการเขียนหนังสือเล่มนี้ว่า ทักษิณา-ประชานิยม ได้ชี้ให้เห็นว่า นโยบายและมาตรการที่ทำให้ประชาชนในระดับล่างมอ ความไว้วางใจและความรักดีให้กับผู้มีอำนาจอย่างสิ้นพินันนั้นกลับจะทำให้เกิดรอยแยกระหว่าง คนชนบทกับคนเมืองยิ่งขึ้น แต่การที่จะทำให้คนเมืองกับคนชนบทใกล้กันในทางความคิดจิตสำนึก ได้ยิ่งขึ้นนั้น ควรใช้ “การแปรถิ่น เปลี่ยนฐาน” นอกจากนั้น ประเทศไทยในขณะนี้ได้พัฒนาถึงขั้นที่ เศรษฐกิจและการคลังอาจยกระดับความเป็นอยู่ รายได้ อาชีพและฐานะเกียรติภูมิของคนในชนบทหรือ คนในเมืองให้สูงขึ้นได้แล้ว เอนกได้เสนอแนวทางของสวัสดิการก้าวหน้า หมายถึง การมุ่งช่วยประชาชน เพื่อให้ประชาชนพึ่งตนเองได้อย่างรวดเร็ว และยกระดับหรือสถานะของตนเองจากคนชั้นล่างให้ เป็นคนชั้นกลางได้โดยเร็วที่สุด ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ให้ท้องถิ่นเป็นรากฐานใหม่มาของการพัฒนาประชาธิปไตย ในระดับชาติจะทำให้ประเทศมีความคิดและสถาบันที่ทำให้สวัสดิการก้าวหน้าทำได้ง่ายขึ้น และนำไปสู่ สังคมที่มีความปรองดอง สมานฉันท์และอยู่ร่วมกันได้ โดยยังรักษาความแตกต่างของท้องถิ่นไว้

ความคิดในการสร้างท้องถิ่นให้เป็นรากฐานใหม่ของประชาธิปไตยของเอนกได้อ้างถึงทฤษฎี การเมืองแบบประชาธิปไตยตะวันตกในยุคกรีกโบราณและยุคโรมันโบราณ ที่หัวใจของประชาธิปไตย อยู่ที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government) เพื่อยืนยันให้ประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นเป็นรากฐาน ของประชาธิปไตยในระดับชาติ เอนกยังได้อ้างถึงนักคิดในประเทศตะวันตกในยุคของประชาธิปไตย ยุคใหม่ที่เป็นการใช้อำนาจผ่านผู้แทน (Representative Government) แต่ก็ยังยืนยันในเรื่อง ประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเอง และคิดว่าทำอะไรให้ Representative Government กลับไปเป็น Self-Government ได้ โดยมีนักคิดที่เอนกอ้างถึงยืนยันว่า ประชาธิปไตยที่ประชาชน ปกครองตนเองได้ทำได้ในพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก ผู้คนใกล้ชิดกัน เพราะเอนกเห็นว่า เราจะอาศัยแต่ Representative Government อย่างเดียวไม่ได้ เราต้องทำให้คนมีความรู้สึกที่ว่า เรามีบทบาท สถานะ ความผูกพันและไม่รู้สึกแปลกแยกต่อบ้านเมือง โดยการทำให้ Self-Government ในระดับท้องถิ่นที่คน มีโอกาสทำงานและเข้าไปดูแลท้องถิ่นของตนเองได้ด้วย

สำหรับความเห็นเรื่องชนบทของเอนก ซึ่งเกี่ยวข้องกับพัฒนาการปกครองท้องถิ่น และการพัฒนาประชาธิปไตยไทย เอนกได้เสนอเช่นเดิมว่า การพัฒนาการปกครองท้องถิ่นต้องเป็น การปกครองตนเองของคนในท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับชาติ เอนกมองว่า เวลานั้น (พ.ศ. 2552) ชนบทไทยน่าจะไม่มีเหลือแล้ว แต่เป็นกิ่งเมืองกิ่งชนบทที่อาศัยรายได้ที่ถ่ายโอน จากเมือง และเงินหลวงไหลเข้าไปในชนบท คนชนบทไทยเป็นปัจเจกบุคคลแล้ว แต่ชนบทไทยก็ยังมี ชีวิตแบบรวมกลุ่มหรือชีวิตแบบรวมหมู่อยู่สูง ประเด็นที่เอนกสนใจ คือ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ระดับชาติในชนบทที่คนกำหนดการลงคะแนนเสียงก็คือคนแก่ในชนบท พรรคใดที่จะทำให้คนแก่ สบายใจก็จะได้รับการเลือกตั้ง ชีวิตของคนชนบทไม่ใช่ชนบทที่โดดเดี่ยวแบบเดิม แต่เป็นชนบทที่อยู่ อย่างกิ่งเมือง ผูกพันกับกรุงเทพฯ และต่างประเทศด้วย

ในปี พ.ศ. 2552 เอนกเห็นว่า คนส่วนใหญ่ในชนบทได้กลายเป็น “ชนชั้นกลางระดับล่าง” แล้ว ส่วนการพัฒนาชนบทไทยในอนาคตต้องทำสวัสดิการเชิงก้าวหน้า โดยต้องทำให้พวกเขาเข้มแข็ง และต้องทำให้เขาเห็นตัวอย่างของความสำเร็จที่เกิดจากตัวเอง ต้องสนับสนุนจุดเด่นของคนในชนบทและท้องถิ่น นโยบายสาธารณะสำหรับชนบทต้องทำเรื่องที่ทำให้คนพ้นจากความลำบาก หรือให้ความจำเป็นพื้นฐานในชีวิตก่อน และต้องผลิตชนชั้นกลาง พร้อมไปกับการเยียวยา พื้นฟูชนบท และสร้างผู้ประกอบการในชนบท

ความคิดเรื่อง การสร้างประชาสังคมในการปกครองตนเองของระบบประชาธิปไตย

ในระบอบนี้ เอนกได้ให้ความสำคัญและศึกษาเรื่อง “ภาคประชาสังคม” ตามที่เอนกย้ำว่า หัวใจของประชาธิปไตยคือการปกครองตนเองในความหมายที่เราเข้าไปช่วยทำอะไรให้กับสาธารณะได้ ดังนั้น เรื่องประชาสังคมและพลเมืองจึงจัดอยู่ในความคิดเรื่องการปกครองตนเองด้วย

เอนกได้ให้นิยามความหมายของประชาสังคมสั้นๆ ว่า “*ส่วนร่วมที่มีใช้รัฐ*” กล่าวคือ หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบันและชุมชน ที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่าง “รัฐ” กับ “ปัจเจกชน” โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ ไม่ชอบลัทธิปัจเจกนิยมสุดขั้ว แต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มกันและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วน

เอนกย้ำว่า ประชาสังคมที่พึงประสงค์นั้นควรเน้นที่การประสานสามัคคีและการร่วมมือหรือรวมกลุ่มของกลุ่มต่างๆ มุ่งลดอำนาจ หน้าที่และบทบาทของรัฐลง เอนกต้องการให้กลุ่มต่างๆ หรือสถาบันต่างๆ ในสังคมเข้าไปมีอำนาจและบทบาทในงานของส่วนรวม โดยเข้าไปแทนรัฐหรือทำร่วมไปกับรัฐ ส่วนรัฐควรทำอะไรให้น้อยลงและยอมให้ประชาสังคมทำอะไรยิ่งขึ้น

การพัฒนาประชาธิปไตยต้องการประชาสังคมที่เข้มแข็งด้วยเสมอ เพราะสถานะที่ประชาชนอยู่กันเป็นกลุ่ม เป็นเครือข่าย เป็นหมู่คณะที่มั่นคงย่อมทำให้เกิดมีคุณธรรม มีจริยธรรมและมีวินัยตามหมู่คณะที่สังกัด ทำให้ไม่ตกอยู่ใต้การปลุกกระดม ปลุกเร้าและจูงใจของรัฐหรือราชการแต่ฝ่ายเดียว

สิ่งต้องย้ำมากที่สุดในการสร้างประชาสังคม คือ เป็นการปกครองโดยพวกเราเอง เอนกยังเน้นให้นำหนักกับประชาสังคมที่เกิดจากคนแปลกหน้ามารวมตัวกันด้วยความสมัครใจ สามารถเข้าหรือออกจากการเป็นสมาชิกภาพของกลุ่มได้โดยเสรี โดยการทำงานในกลุ่มนั้นต้องเป็นไปอย่างคนที่ค่อนข้างเท่าเทียมกันด้วย นอกจากนั้น ประชาสังคมต้องสร้างในเมืองด้วย เพื่อให้คนในเมืองสามารถเปลี่ยนตัวเองจากการเป็นปัจเจกชนสุดขั้ว ซึ่งอาจมีความเห็นแก่ตัว กลายเป็นปัจเจกชนที่สามารถเป็นสมาชิกของประชาสังคมได้

เอนกได้ให้รับเอาความคิดเรื่องภาคประชาสังคมในมุมมองของตะวันตก เพื่อสร้างรากฐานสำคัญของประชาธิปไตยในระดับชาติ จากหนังสือเรื่อง อ่านและสอนที่ จอห์นส์ ฮอปกินส์: ประชา

สังคมในมุมมองตะวันตก ในปี พ.ศ. 2542 เอนกได้กล่าวถึงแนวคิดประชาสังคมในมุมมองตะวันตก ผ่านหนังสือ 4 เล่ม เพื่อเรียนรู้และปรับใช้กับประเทศไทย เล่มแรกชื่อ “To Empower People” เป็นความคิดของสายอนุรักษ์นิยมที่เขียนถึงประชาสังคม แต่เรียกว่าเป็นองค์กรหรือโครงสร้างที่เป็นสื่อกลางยึดโยงระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐเข้าด้วยกัน (Mediating Structure) หนังสือเล่มที่สองชื่อ “The Quest for the Community” เขียนโดย โรเบิร์ต นิสเบต (Robert A. Nisbet) นักคิดผู้รู้เรื่องความคิดพหุนิยมและเป็นนักคิดคนสำคัญของแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ เอนกเป็นผู้ที่สนใจเรื่องสังคม การเมืองพหุนิยม ประชาสังคมและภาคเอกชน ในฐานะที่เป็นพลังนอกระบบราชการ และมีบทบาทในการกำหนดนโยบายของรัฐ มากกว่าเรื่องรัฐ เขาได้ใช้ความคิดเรื่องพหุนิยมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคกลางของตะวันตก ก่อนเกิดการปฏิวัติประชาธิปไตยในฝรั่งเศส ซึ่งมีใจความสำคัญว่า ถ้าจะเข้าใจรัฐและการเมืองได้ดีที่สุด ต้องศึกษาว่า กลุ่มหรือกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ในสังคม อันอยู่นอกรัฐ อยู่นอกระบบราชการ ได้กระทำการ ชักชวน เรียกร้อง กัดฉุดหรือประท้วงรัฐและระบบราชการ ให้มีนโยบายอะไรออกมา หรือให้ยกเลิกนโยบายเก่าๆ อะไรและอย่างไร ส่วนหนังสือเล่มที่สามชื่อ “Politics for People” ในหนังสือเล่มนี้ เอนกให้ความสนใจการเมืองของอเมริกาที่เป็นการเมืองในความหมายที่ดี ได้แก่ การเมืองเพื่อสาธารณกิจของเราเอง ตามการเมืองในความหมายของกรีกโบราณ ที่มุ่งให้ทุกคนสนใจ ห่วงใยและเข้าร่วมดูแล แก้ไขปัญหาของบ้านเมืองโดยตรง นั่นคือ “การปกครองตนเอง” ตลอดจนการที่พลเมืองมีความรู้สึกและจิตใจเรื่องความเป็นเจ้าของรัฐ รวมทั้งเป็นการเมืองที่ต้องมีคุณธรรมเพื่อส่วนรวมให้กว้างที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้ว่าการเมืองสมัยใหม่ต้องเป็นการเมืองแบบผ่านตัวแทนเป็นหลัก เอนกให้ความสำคัญกับแนวคิดสาธารณนิยมที่เน้นการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของพลเมือง (Civic Republicanism) ที่เกิดขึ้นในเมืองอิสระปลายยุคกลางและยุคเรอเนซองส์ ซึ่งแนวคิดสาธารณนิยมนี้มีความคิดหลัก คือ 1) *ความคิดเรื่องพลเมือง (Citizenship)* ซึ่งย้ำว่าสมาชิกของระบอบประชาธิปไตยต้องภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง (Citizens) พลเมืองคือผู้มีศักดิ์ศรี ผู้ที่เท่าเทียมหรือค่อนข้างเท่าเทียมกับผู้อื่น และ 2) *ความคิดเรื่องการเมืองคือคุณธรรม (Virtue) หรือการเมืองคือกิจกรรมเพื่อส่วนรวม* มิใช่เรื่องของการแบ่งผลประโยชน์ เอนกเห็นว่า ต้องมีการปลูกฝังและบ่มเพาะคุณธรรมแห่งความเป็นพลเมืองเพื่อส่วนรวม (Civic Virtue) และเน้นบทบาทของพลเมือง และหนังสือเล่มสุดท้ายที่เอนกอ่านและเขียนถึง ชื่อ “The Dance with Community” ที่ทำให้เห็นว่า เขาสนใจในเรื่องชุมชนหรือประชาคมในปัจจุบันของอเมริกาเป็นอย่างยิ่ง

สรุปแนวคิดเรื่องประชาสังคมที่เอนกได้ซึมซับและหยิบยืมจากความคิดเรื่องภาคประชาสังคมของตะวันตกมี ดังนี้

1) *แนวคิดการเมืองคือกิจการเพื่อส่วนรวม คือกิจการที่มีจริยธรรมเพื่อส่วนรวม (Politics = Civic Virtue)* ของต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) ที่ต้องการให้กลุ่มและองค์กรประชาสังคมต่างๆ มองถึงผลประโยชน์เฉพาะตน เฉพาะส่วนอย่างมีสติปัญญา สอนให้กลุ่มและองค์กรต่างๆ มีจริยธรรม

เพื่อส่วนรวม (Civic Virtue) ที่ใหญ่กว่าและไกลกว่าการคิดและทำเพื่อประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเองแต่อย่างเดียว

2) แนวคิดเรื่อง ความเป็นพลเมือง ของพวกสาธารณนิยมที่เน้นบทบาทของพลเมือง (Civic Republicanism) ซึ่งเกิดขึ้นเพราะการเกิดประชาธิปไตยในเมืองอิสระตอนปลายของยุคกลางในยุโรป โดยนักคิดคนสำคัญ ได้แก่ มาเคียเวลลี (Machiavelli) เอนกได้แรงบันดาลใจจากการศึกษาการปกครองทางตรงของนครรัฐกรีกโบราณ โดยมองว่า การเมืองว่าเป็นกิจการเพื่อส่วนรวม หรือกิจการที่มีจริยธรรม เพื่อส่วนรวม เน้นย้ำเรื่องการมีพลเมืองที่กระตือรือร้นและจริยธรรมในกิจการส่วนรวมหรือบ้านเมือง เอนกเห็นว่า การเมืองที่มีคุณธรรมเพื่อส่วนรวมต้องลดความแตกแยกขัดแย้งระหว่างกลุ่ม เน้นการสร้างกลุ่มประชาสังคม และต้องส่งเสริมแนวคิดสาธารณนิยมที่เน้นบทบาทของพลเมืองในกลุ่มประชาสังคมด้วย

3) แนวคิดเรื่องพหุนิยมแบบอังกฤษ ที่มองรัฐในยุคกลางว่าเป็นรัฐพหุนิยม ส่วนรัฐสมัยใหม่คือรัฐเอกนิยม แนวคิดนี้ต้องการลดขนาด บทบาทและอำนาจหน้าที่ของรัฐลง แล้วคืนอำนาจสาธารณะและทรัพยากรสาธารณะให้แก่ประชาสังคมให้มากขึ้นเช่นรัฐในยุคกลาง

4) แนวคิดเรื่องการประสานคู่ขัดแย้งเข้าด้วยกัน ของต็อกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) เฮเกล (Hegel) และเดอริคเคิม (Durkheim) ที่ต้องการรักษาปัจเจกชนนิยมและสังคมหรือส่วนรวมไว้ ไม่ปฏิเสธการรักษาประโยชน์ส่วนตน และก็ปฏิเสธการรวมกลุ่มเป็นประชาสังคม แต่เห็นว่า ส่วนรวมและสังคมเป็นเรื่องหลัก ในการรวมกลุ่มและการดำรงอยู่ของกลุ่มต้องอยู่บนพื้นฐานว่า คนในกลุ่มมีความเป็นตัวของตัวเองและมีอิสระที่จะเข้าหรือออกจากกลุ่มได้ โดยมองว่า ส่วนตัวและส่วนรวมนั้นประสานและประนีประนอมกันได้ ผลประโยชน์ส่วนตัวกับผลประโยชน์ส่วนรวมประสานกันได้ ประสานปัจเจกชนเข้ากับประชาสังคม และประสานประชาสังคมเข้ากับรัฐ ไม่ปฏิเสธข้อดีทั้งสองในคู่ขัดแย้ง

เอนกมองว่า อนาคตของประเทศไทยอยู่ที่การสร้างประชาสังคมและการสร้างรัฐพหุนิยม ซึ่งสนับสนุนและร่วมมือกับประชาสังคมเป็นอย่างดี ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า เอนกให้ความสำคัญกับประชาสังคมในทางการเมืองและการพัฒนาของรัฐเป็นอย่างดี

เอนกสนับสนุนให้ประชาชนจัดตั้งรวมกลุ่มกันเป็นประชาสังคมแล้วปกครองดูแลตนเอง แก้ไขปัญหาของส่วนรวมด้วยตัวเองให้มากขึ้น โดยเริ่มจากการทำที่การปกครองในระดับท้องถิ่น เพราะทำได้ง่ายและเห็นผลที่ชัดเจน เราต้องสร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นการเมืองของประชาชนปกครองที่ดูแลกันเอง มิใช่ทำให้เหมือนการเมืองในระดับชาติที่เน้นการมีตัวแทน ดังนั้น ประเทศไทยต้องสร้างประชาสังคมที่สนับสนุนโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นของประชาชนเอง ประชาชนต้องพยายามช่วยตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ด้วยเอนกต้องการตอบปัญหาว่า ทำอย่างไรให้ชาวชนบทหลุดจากการขายเสียง หรือหลุดจากพันธนาการของระบบอุปถัมภ์ จึงได้ศึกษาแนวคิดของงานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน เอนกมองว่า ต้องรังสรรค์ความคิดสมัยใหม่ให้มีความเป็นไทย หรือสร้างความคิดไทยที่เป็นความคิดที่สอดคล้อง

และรับใช้สังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมหรือสังคมสมัยใหม่ให้ได้มากขึ้น เอนกไม่มองว่าเมือง (City) เป็นสิ่งที่เลวร้าย แต่การปกครองในเมืองก็เป็นโรงเรียนฝึกหัดประชาธิปไตยให้ประชาชนได้เช่นกัน เอนกเห็นว่า แนวคิดประชาสังคมที่ดีความแบบต็อกเกอร์วิลล์และเฮเกลมีประโยชน์ที่จะช่วยให้เรา คิดถึงการสร้างกลุ่ม ส่วนรวม สังคมในเขตเมืองได้ ในสังคมเมือง เราก็สามารถสร้างจิตสำนึก เพื่อส่วนรวมและจิตใจที่พึ่งตนเองมากกว่าพึ่งพิงรัฐได้ เอนกได้สนใจในเรื่องเมือง โดยเฉพาะ การปกครองท้องถิ่นในปลายยุคกลางในประเด็นว่า เราจะสร้างเมืองอย่างไรจึงจะเกิดพลเมือง จะเปลี่ยนแปลงชนบทให้เป็นเมืองที่ปกครองตนเอง หรือเป็นเมืองที่มีประชาสังคมท้องถิ่น

สิ่งสำคัญที่เอนกได้รับแนวคิดของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน คือ ความคิดเรื่องชุมชน ที่เสนอ และตอกย้ำให้เขาคิดต่อการเมืองไทยใหม่ว่า เป็นการร่วมคิด ร่วมกันทำ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม เป็นการเมืองเพื่อความสมัคสมานมากกว่าการแข่งขันหรือแตกแยก เป็นการเมืองเพื่อระดมกาย และทรัพยากรในชุมชนเพื่อชุมชน

เอนกยังเห็นด้วยกับความหมายของประชาสังคมของพวกเสรีนิยม ซึ่งหมายถึง องค์กรสมาคม สถาบันชุมชนที่ไม่ใช่รัฐ ไม่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และเป็นอิสระจากรัฐพอสมควร แต่พึ่งตัวเองให้มาก ประชาธิปไตยที่พวกเสรีนิยมพยายามสร้างขึ้นนั้นมอบให้ประชาสังคมเป็นผู้ขึ้นกำกับและควบคุมรัฐ และใช้การยอมรับของประชาสังคมเป็นที่มาของความชอบธรรมของรัฐ ส่วนภายในประชาสังคมเองต้องมีความหลากหลายและมีความเป็นอิสระจากกัน แต่ต้องมีความกลมกลืนและกลมเกลียวกัน ดังนั้น เราควร กระตุ้นให้ประชาสังคมมีความสมัคสมาน กลมเกลียวกัน แต่ยังมีกรถกเถียงและประสานความคิดกันได้

เอนกมองว่า ประเทศไทยต้องสร้างอุดมการณ์ประชาสังคมด้วยการเร่งปลูกฝังให้ค่านึงถึง ส่วนรวม อุทิศตนเพื่อชุมชน สังคมและบ้านเมือง สร้างอุดมการณ์ที่พลเมืองมีความเท่าเทียมและ มีความเป็นอิสระ ต้องทำให้คนไทยมีทัศนคติและทักษะในการทำงานเพื่อสังคมและส่วนรวมมากยิ่งขึ้น และต้องแก้ไขกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับของรัฐ เพื่อให้ชุมชนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมมีส่วนร่วม และบทบาทในการเมืองมากกว่านี้ ซึ่งเอนกเสนอว่า อาจใช้แนวคิดเรื่อง ภาควิชา-สังคม (Corporatism) โดยรัฐและสังคมร่วมกันดูแลและบริการสาธารณะ หรือรัฐและประชาชนร่วมกันปกครองก็ได้

ความคิดของเอนกเห็นว่า การเมืองแห่งการพึ่งตนเองและพึ่งกันเองจะทำให้เกิดเป็นประชา สังคมหรือสังคมที่เข้มแข็งได้ในที่สุด

ความคิดเรื่อง จุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยจาก “ทักษิณา-ประชานิยม”

เอนกได้เห็นจุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยที่เกิดขึ้นจากสภาวะทางการเมืองไทยที่เปลี่ยนไป โดยมีการใช้นโยบายประชานิยมในรัฐบาลของนายกรัฐมนตรืทักษิณ ชินวัตร และพรรคไทยรักไทย ที่เอนกเรียกว่า “ทักษิณา-ประชานิยม” ซึ่งทำให้เกิดปัญหาใหม่ของระบอบ ประชาธิปไตยของไทย ซึ่งเขาเห็นว่า ต้องรีบแก้ปัญหาดังกล่าว ในระยะของการใช้นโยบายประชานิยม

นี้ เอนกได้เข้าไปสัมผัสและทำงานการเมืองอย่างเต็มตัวแล้ว และเริ่มเห็นว่า ระบบประชาธิปไตยของไทยเป็นระบอบการปกครองที่ยังมีจุดอ่อนและปัญหาอยู่มาก

เอนกได้เสนอรายละเอียดความคิดของเขาในเรื่องนี้ไว้ในหนังสือเรื่อง ทักษิณา-ประชานิยม ในปี พ.ศ.2549 โดยใจความสำคัญอยู่ที่นโยบายประชานิยมของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร และพรรคไทยรักไทย เขาเห็นว่า โจทย์ใหญ่ของการเมืองไทยในตอนนั้น ได้แก่ เราจะจัดการกับทักษิณา-ประชานิยมได้อย่างไร

เอนกได้แสดงให้เห็นว่า ทักษิณา-ประชานิยมเป็นปัญหาของการเมืองไทยในระบบประชาธิปไตยและได้สร้างปัญหาในด้านอื่นๆ เอนกได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของที่สำคัญต่อเศรษฐกิจสังคม โดยเฉพาะการเมือง จากนโยบายประชานิยม รวมทั้งปัจจัยอื่นๆ ที่ประกอบเข้าด้วยกันกับนโยบายประชานิยม ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่างๆ ได้แก่ ทำให้เกิดรัฐบาลในระบบประชาธิปไตยที่เป็นปีกแผ่นหนาแน่นอย่างไม่เคยเกิดขึ้น โดยเสียงสนับสนุนของพวกเขาอยู่ที่ต่างจังหวัดและในชนบทอย่างแข็งแกร่ง จนแทบจะตรวจสอบรัฐบาลไม่ได้ เอนกมองว่า ประชาธิปไตยของไทยได้ตกเป็นของชนชั้นนายทุนแล้ว และความเป็นสังคมอุปถัมภ์นิยมดั้งเดิมของไทยได้นำไปสู่การเมืองที่เป็นเพียงประชานิยม เอนกมองว่า ประชาชนไม่ได้ถือเอาประชาชนเป็นจุดมุ่งหมายเท่านั้น แต่บ่อยครั้งจะใช้ประชาชนเป็นวิธีการนำไปสู่อำนาจทางการเมืองด้วย และใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อการครอบงำและเอาประโยชน์จากการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจต่างๆ

นอกจากนั้น ประชาชนยังทำให้ชาวบ้านรู้สึกพึงพิงรัฐยิ่งขึ้น ทำให้ชาวบ้านช่วยตนเองและช่วยกันเองลดลง ทำให้ประเทศไทยเคลื่อนออกจากความเป็นสังคม “พหุนิยม” ไปสู่สังคม “เอกนิยม” ได้แก่ ภาครัฐ ยิ่งขึ้น และอาจกำลังเคลื่อนไปสู่ “เผด็จการเสียงข้างมาก” เพราะบทบาทและอำนาจในสังคมไทยได้ไปรวมอยู่ในภาครัฐยิ่งขึ้นเรื่อยๆ สังคมอุปถัมภ์แบบเดิมของไทยจะกลายเป็นรัฐอุปถัมภ์ ซึ่งก็เป็นการอุปถัมภ์ในแนวตั้งหรือในแนวตั้งเช่นเดิม

สังคมไทยได้เปลี่ยนจากการแก้ปัญหาด้วยการปฏิรูปไปสู่การแก้ปัญหาด้วยผู้นำอย่างชัดเจน ทำให้การแก้ปัญหาและการช่วยเหลือประชาชนเกิดขึ้นโดยรัฐรวมศูนย์และการผูกขาดอธิปไตยที่มียากรัฐมนตรียอตนิยม ผู้เข้มแข็ง เต็ดขาดและฉลาดเฉลียวเป็นผู้นำ ทำให้แนวคิดเรื่องการปฏิรูปการเมือง การปฏิรูปการศึกษา การแก้ไขพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรมเศรษฐกิจและการเมืองดูเหมือนว่าไม่จำเป็นอีกต่อไป

เอนกยังเห็นถึงผลกระทบจากนโยบายประชานิยมที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนชั้นกลางและชนชั้นสูงกับคนชั้นล่าง เอนกมองว่า ปัญหาของการเมืองไทยอยู่ที่ว่า เราจะจัดการประนีประนอมคนชั้นกลางและชนชั้นสูงฝ่ายหนึ่ง กับคนชั้นล่างผู้เป็นเสียงส่วนใหญ่ในระบบอีกฝ่ายหนึ่งได้อย่างไร

เอนกเห็นว่า คำจำกัดความของนโยบายสาธารณะที่พึงประสงค์ตามพวกอรรถประโยชน์นิยมที่มองว่า เป็นการกำหนดจากความพึงพอใจหรือความสุขส่วนตัวของปัจเจกชน และถือว่ามาตรการ

ที่พึงทำของรัฐก็คือการสนองตอบความพึงพอใจหรือความสุขตามที่คนส่วนใหญ่ที่สุดคิดนั้นไม่เพียงพอ แต่เราควรจะใช้ความคิดสาธารณะนิยมร่วมกำหนดนโยบายสาธารณะด้วย เราควรเห็นว่า นโยบายสาธารณะที่ดีจริงๆ ต้องเป็นนโยบายที่ทำให้คนเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ช่วยตัวเองได้ และช่วยกัน คิดได้ว่าอะไรคือความผาสุกร่วมกันของชุมชนและสังคม ซึ่งต้องเป็นนโยบายสาธารณะที่มีธรรม มีหลัก วิชาหรือมีหลักการอยู่ด้วย ดังนั้น นโยบายสาธารณะที่ดีจึงอาจไม่ใช่เป็นเพียงการทำหรือให้อะไรตามที่ คนส่วนใหญ่ชอบหรือต้องการเท่านั้นได้ และเมื่อเรามีเกณฑ์ในการกำหนดนโยบายสาธารณะที่ดี เพิ่มขึ้นแล้ว เราจำเป็นต้องหันไปสนใจเรื่องการศึกษาของไทยเพื่อให้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา ประชาธิปไตยและเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองที่ดี มุ่งเอาบ้านเมืองเป็นเรื่องของเรายิ่งขึ้น

เอนกเห็นไปในทางเดียวกับต็อกเกอร์วิลล์และออร์เตกาและวิเคราะห์ว่า ประเทศไทยทุกวันนี้ ย่อมเกิดมวลชนขึ้นมากมาย ที่มาจากชนชั้นไหน กลุ่มไหนก็ได้ เพียงแต่ต้องการเป็นอะไรง่ายๆ ทำอะไรง่ายๆ แค่ออไปที เหมือนกับคนส่วนใหญ่ทั่วไป ไม่ทะเยอทะยานแสวงหาความเป็นเลิศ อาจสรุปได้ว่า มวลชนก็คือคนธรรมดา ทำอะไรตาดๆ ธรรมดาๆ เสพหรือบริโภคะอะไรหยาบๆ เป็นอยู่ หรือทำอะไรอย่างไม่ประณีตพิถีพิถัน โดยในเวลาลงคะแนนเสียงนั้น มวลชนมักจะไม่นึกว่าตนเองเป็น พลเมืองที่คิดว่าชาติบ้านเมืองเป็นเรื่องสำคัญ แต่กลับคิดแบบขอไปที ลงคะแนนเสียงง่ายๆ ตามประโยชน์ที่คาดว่า ตนจะได้รับจากพรรคหรือนักการเมืองเท่านั้นเป็นพอ ส่วนผลกระทบต่อชาติ บ้านเมืองจากการลงคะแนนเสียงของตนนั้นไม่ใช่เรื่องที่มวลชนจะต้องไปแบกรับ ในประเด็นนี้ เอนก เห็นว่า เราต้องพยายามชักชวน ปลุกเร้าและผลักดันให้ทุกคน ทุกกลุ่ม ทุกฐานะเดินไปในทิศทาง ของการเปลี่ยนแปลงเป็นพลเมืองที่ก้าวหน้าและมุ่งมั่นที่จะรับผิดชอบต่อบ้านเมืองยิ่งขึ้น

เอนกได้อ้างถึงความคิดของจิวอันนิ ชาร์ตอรี ที่ได้เตือนว่า นิยามของประชาธิปไตยต้อง หมายความว่าให้ทุกคนเท่าเทียมกัน แต่ต้องเท่าเทียมกันด้วยการพากันให้สูงขึ้น ดีขึ้น เก่งขึ้น หรือพากัน ให้เป็นอภิชน ประชาธิปไตยต้องสร้างความเท่าเทียมกันโดยทำให้คนส่วนใหญ่ขึ้นดีขึ้น เก่งขึ้น สูงขึ้น กล่าวคือ ชาร์ตอรีพยายามประสานอภิชนาธิปไตยเข้ากับประชาธิปไตยให้จงได้ ทำให้เกิดเป็น ประชาธิปไตยที่เป็นเลิศและเปี่ยมไปด้วยคุณความดี และเอนกยังได้อ้างถึงความคิดของออร์เตกา ที่ได้กล่าวไว้ว่า ในโลกทุกวันนี้ ผู้คนที่เป็นเสียงข้างมากทั้งหลายจะเป็นแค่มวลชนไม่ได้ แต่เราต้องขยับ มวลชนให้สูงขึ้นจนกลายเป็นพลเมืองให้ได้ คนส่วนข้างมากในระบอบประชาธิปไตยนั้นต้องเป็น ผู้ที่ฝึกฝนในคุณงามความดีและมุ่งแสวงหาความเป็นเลิศให้ตนเอง จนเป็นประจักษ์จอกษิน

จากผลกระทบของทักษิณา-ประชานิยมในทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยของไทย ทำให้เอนกตระหนักว่า ประชาธิปไตยนั้นยังมีจุดอ่อนและปัญหาอยู่ ประชาธิปไตยอาจเป็นเหยื่อ ของประชานิยมได้ ประชาธิปไตยอาจเสื่อมถอยไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทาง ที่ผิด หรือทำให้ประชาธิปไตยลื่นไถลไปสู่ทรราชเสียงข้างมากหรือเผด็จการเสียงข้างมากได้ จากผลของการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของคนส่วนใหญ่

แต่อย่างไรก็ตาม เอนกมองว่า ประชาธิปไตยนี้ยังสามารถแก้ไขปัญหาได้ เอนกได้แสดงความคิดเห็นอย่างชัดเจนว่า ประเทศไทยมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องออกจากประชานิยมในรูปแบบทักษิณา-ประชานิยม เพราะมันสร้างปัญหาให้กับประชาธิปไตยไทย ที่ทำให้มีผู้นำและรัฐบาลที่มาจากทางเลือกตั้งด้วยเสียงข้างมาก เป็นการสร้างรัฐบาลที่แข็งแกร่งและมั่นคงจนแทบจะตรวจสอบรัฐบาลไม่ได้ ซึ่งอาจทำให้ประชาธิปไตยอาจเสื่อมถอยไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิดได้ หรืออาจทำให้ประชาธิปไตยสิ้นไกลไปสู่ทรราชเสียงข้างมากหรือเผด็จการเสียงข้างมากได้ เอนกมองว่า ด้วยการใช้นโยบายประชานิยมทำให้ระบอบประชาธิปไตยสร้างรัฐบาลที่แข็งแกร่งและมั่นคงจากการเลือกตั้ง แต่น่าเป็นห่วงว่า ทักษิณา-ประชานิยมกำลังกัดเซาะและบ่อนทำลายเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมไทย จากจุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทย เอนกได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางเพื่อทำให้การเมืองไทยก้าวออกจาก “ทักษิณา-ประชานิยม” ด้วยข้อเสนอแนะ 14 ข้อ นับเป็นความคิดทางการเมืองของเอนกเพื่อแก้ไขจุดอ่อนหรือปัญหาของระบอบประชาธิปไตย และการเปลี่ยนแปลงระบอบประชาธิปไตยของไทยให้ดีขึ้น โดยมุ่งเน้นไปที่ประชาชน การทำความเข้าใจประชาชน และแก้ปัญหาที่ประชาชนด้วยการยกระดับความคิด ความรู้ ความเข้าใจของประชาชนให้สูงขึ้น ตามที่เอนกเคยกล่าวไว้แล้ว การแก้ปัญหาโดยการมุ่งเน้นไปที่ประชาชนมี 3 ข้อ ดังนี้

1. ต้องเชื่อว่า ประชาชนคิดเป็นไม่ได้ถูกหลอกลวงด้วยนโยบายประชานิยม แต่พวกเขาเล็งเห็นแล้วว่า จะได้รับประโยชน์จากนโยบายประชานิยมเหล่านั้นน้อยอย่างมาก

2. ต้องมองว่า หัวใจของประชานิยมคือการเข้าถึงประชาชนโดยตรง แต่ประชาชนก็มีเหตุผลและยกระดับความรู้ความเข้าใจของตนได้เสมอ รวมทั้งพัฒนาความเห็นและความต้องการของตนให้สูงขึ้นได้เสมอ ดังนั้น พวกเขาก็สามารถหนีออกจากประชานิยมได้ในอนาคต

3. ประชาชนเป็นกระแสที่ไม่อาจต้านทานได้และก่ออันตรายได้อยู่เสมอ ดังนั้น เราตัดรากลอนโค่นประชานิยมด้วยการยกระดับประชาชนให้สูงขึ้น เราต้องชวนให้ประชาชนคิดเห็น ได้แย้ง และกระตุ้นให้เขายกระดับความต้องการหรือความเข้าใจให้สูงขึ้น เพื่อจะได้ตระหนักว่า อาจมีมาตรการอื่นๆ ที่ดีไปกว่าประชานิยม นโยบายที่ดีอย่างแท้จริงต้องทำให้ประชาชนยกระดับความรู้และความต้องการของตนให้สูงขึ้นหรือดีขึ้นได้ ให้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ได้ผลยั่งยืน การแก้ปัญหาโดยผู้เดือดร้อนด้วยตนเอง และนำประโยชน์ไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ รวมทั้งนำเอาความมั่นคงมาสู่สังคมด้วย

นอกจากนั้น ยังมีข้อเสนอแนะอีก 4 ข้อที่เป็นข้อเสนอซึ่งสอดคล้องกับความคิดทางการเมืองหลักของเอนกในระยะเวลาที่ศึกษาในบทนี้ เรื่อง ประชาธิปไตยโดยประชาชน ประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองตนเอง และความเป็นพลเมือง ดังนี้

1. จำเป็นต้องเร่งสร้างความคิด จิตสำนึกแบบ “สาธารณนิยม” และ “สำนึกแห่งความเป็นพลเมือง” ขึ้น และควรเร่งปลูกฝัง เพื่อตัดทอนหรือถ่วงดุลกับเสียงข้างมากที่อาจไม่ชอบธรรม อีกทั้งต้องเร่งพัฒนาองค์กร สมาคม หน่วยงานที่อยู่ตรงกลางระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล ที่เรียกว่า “ประชา

สังคม” ขึ้น ประชาธิปไตยที่จะหลีกเลี่ยงประชานิยมได้ต้องไม่ปล่อยให้ประชาชนอยู่อย่างโดดเดี่ยว และเป็นแต่ปัจเจกบุคคล แต่ต้องอยู่ในสถานะที่ประชาชนเป็นกลุ่ม เครือข่าย หรือหมู่คณะที่มั่นคงด้วย ย่อมทำให้พวกเขามีคุณธรรม จรรยาบรรณและวินัยตามหมู่คณะที่เขาสังกัด ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้การปลูก ไร่และงูใจของรัฐหรือราชการแต่ฝ่ายเดียว

ความคิดสาธารณนิยม หมายถึง การปกครองที่เน้นว่าการเมืองคือการที่พลเมืองร่วมกันทำ ประโยชน์และสร้างความผาสุกให้แก่บ้านเมืองด้วยตนเองให้มากที่สุด ประชาชนจะเป็นเพียงปัจเจก บุคคลไม่ได้ หากต้องมีสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองด้วย ได้แก่ ต้องกระตือรือร้นในเรื่องของส่วนรวม ร่วมกันคิด ร่วมกันทำในเรื่องต่างๆ ของส่วนรวม ประชาชนร่วมกันเป็นผู้ปกครองกันเอง ไม่หวังพึ่งแต่ ชนชั้นนำหรือนักการเมือง ประชาชนยังต้องเข้าไปเป็นเจ้าของประชาธิปไตยและร่วมกันทำประโยชน์ หรือแก้ปัญหาให้บ้านเมืองยิ่งขึ้น ในการหลีกเลี่ยงประชานิยม ประชาธิปไตยจะมีแค่การเลือกตั้ง ที่บริสุทธิ์และยุติธรรมไม่ได้ หากยังต้องเพิ่มด้วยปรัชญาเสรีนิยมและหลักการสาธารณนิยมเพื่อจำกัด อำนาจและขอบเขตการทำงานของรัฐบาล อีกทั้งต้องสนับสนุนให้ประชาชนกลายเป็นพลเมืองที่สนใจ เข้าใจ และรับผิดชอบบ้านเมืองด้วย

2. เอนกเสนอให้ใช้การศึกษาเพื่อออกจากประชานิยม เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและคุณธรรม ประชาธิปไตย โดยประชาธิปไตยจะไปได้ดีต้องมีธรรมาธิปไตย การสร้างพลเมืองต้องสร้างด้วย การศึกษาเพื่อให้มีสำนึกของส่วนรวม (Civic Education) เน้นสร้างความรับผิดชอบต่อประชาชน เพื่อให้กลายเป็นพลเมืองผู้มีความพร้อม มีธรรมและมีความรับผิดชอบต่อ

3. เสนอให้นิยามคำว่านโยบายใหม่ เพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม โดยใช้แต่หลักการธรรมาธิปไตย นิยามเท่านั้นไม่ได้ แต่ต้องมีการคำนึงถึงหลักการจริยธรรม รวมทั้งความผาสุกและผลประโยชน์ ของสังคมโดยส่วนรวม ตามความคิดของจอห์น สจิวต มิลล์ ด้วย เอนกเห็นว่า ต้องยึดหลัก “ประชาธิปไตยคือการปกครองตนเอง” ดังนั้น รัฐบาลไม่ควรตัดสินใจแทนประชาชนง่ายและบ่อย เกินไป ส่วนประชาชนก็ต้องมีความถ่อมตนที่จะเรียนรู้ ยกระดับความรู้ ความเข้าใจและความต้องการ ของตนขึ้น อีกทั้งต้องฝึกฝนที่จะลงคะแนนเสียงด้วยการคิดถึงนโยบาย คำนึงถึงประโยชน์สุข ของบ้านเมืองยิ่งขึ้น ส่วนนักการเมืองควรต้องลดการทำนโยบายที่เน้นตอบสนองความพึงพอใจ ของประชากรจำนวนมากที่สุด และทำอะไรรเพื่อปลูกฝังหรือกล่อมเกล้าให้ประชาชนส่วนมากในสังคม เกิดมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง พึ่งตนเองและพึ่งกันเองได้ ลดการพึ่งพิงรัฐลง หัวใจของประชาธิปไตย ยังอยู่ที่การเร่งสอน เร่งให้การศึกษา เร่งให้ประชาชนมีคุณภาพสูงขึ้น

4. เอนกเสนอให้ให้นิยามประชาธิปไตยเพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม โดยต้องย้ำว่าประชาธิปไตย คือการปกครองโดยประชาชน เป็นการปกครองตนเองของประชาชน เพื่อให้ประชาชนเป็นเจ้าของ ประชาธิปไตยให้มากที่สุด และช่วยสร้างความเป็นพลเมืองได้ดียิ่งขึ้น

ส่วนข้อเสนอแนะแนวทางเพื่อทำให้การเมืองไทยก้าวออกจาก “ทักษิณา-ประชานิยม” อื่นๆ ของเอนก มีดังนี้

1. เราอาจปรับปรุงประชานิยมให้ดีขึ้น โดยทำประชานิยมที่สุจริตใจ ไม่มีการคอร์รัปชัน และรอบคอบระมัดระวัง เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการเงิน การคลังและเศรษฐกิจของประเทศมากนัก หรืออาจหาแนวทางใหม่ๆ เพื่อชดเชยหรือทดแทนประชานิยม โดยต้องทำนโยบายใหม่ที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน พร้อมกับมีความรับผิดชอบต่อหลักการบริหารบ้านเมือง และสังคมไปพร้อมกัน

2. ต้องถ่ายโอนทรัพยากรให้รากหญ้าเพื่อสร้างสิ่งที่ทดแทนหรือชดเชยการอุปถัมภ์แบบเดิมในชนบท

3. ใช้ความคิดเรื่อง “สวัสดิการก้าวหน้า” ของแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) เพื่อทดแทนทักษิณา-ประชานิยม โดยเป็นการถ่ายเททรัพยากรหรือส่วนเกินจากคนรวยและคนชั้นกลางผ่านการเก็บภาษีและการทำงบประมาณโดยภาครัฐ ไปยังคนธรรมดาหรือไปยังคนยากจน ผู้ไร้ที่พึ่งและแรงงานในระบบตลาด มุ่งเอาใจใส่และยกระดับคนชั้นล่างให้เท่าเทียมกับคนชั้นกลางให้เร็ว และเน้นย้ำการให้เกียรติกับคนชั้นล่าง รวมทั้งสนับสนุนให้คนชั้นล่างรวมกันเป็นกลุ่ม หมู่คณะ หรือเป็นชนชั้น เพื่อให้เขาร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ไขปัญหาของตนเอง รวมทั้งเจรจาต่อรองกับคนชั้นกลางและคนชั้นสูง เอนกเห็นว่า สวัสดิการนิยามที่ดีต้องย้ำที่การช่วยเหลือชนชั้นล่างให้เขาคิดเองได้ คิดเก่ง คิดดีและพึ่งตนเองได้ เราต้องเร่งให้การศึกษาแก่สังคมเพื่อให้ตระหนักว่า ประชาธิปไตยที่ดีจริงต้องยึดหลักปรัชญาไว้ข้าง รัฐไม่ควรมีนโยบายที่มากเกินไป แต่ต้องปล่อยให้เป็นที่ของภาคสังคมเองบ้าง ต้องระวังไม่ให้มีรัฐนิยมเกิดขึ้น หรือทำให้รัฐบาลเข้าแทรกแซงเศรษฐกิจและสังคมเกินควร

ความคิดเรื่องสวัสดิการก้าวหน้าของแอนโทนี กิดเดนส์นี้ เอนกได้เคยเสนอไว้ก่อนหน้านี้แล้ว เพื่อช่วยเหลือชนชั้นล่างพึ่งตนเองได้

4. ให้ยึด “หลักเสรีนิยม” เพื่อออกจากประชานิยม เอนกมองว่า ประชาชนคือรัฐนิยมอย่างหนึ่ง ที่ภาครัฐที่มีบทบาทและหน้าที่มากเกินไป ดังนั้น ประชาธิปไตยจึงขาดปรัชญาเสรีนิยมไม่ได้ เพราะปรัชญาเสรีนิยมจะย้ำเตือนว่า รัฐที่ดีต้องมีขอบเขตและอำนาจหน้าที่ที่จำกัด เสรีนิยมนั้นไม่เชื่อว่าสังคมที่ดีจะเกิดขึ้นด้วยการแทรกแซง ชี้นำและสงเคราะห์โดยรัฐเสมอไป เราต้องใช้แนวคิดเสรีนิยมกำกับเส้นทางของประชาธิปไตยให้มากที่สุด ความช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนควรเป็นการช่วยเหลือให้ประชาชนเกิดความคิด ริเริ่ม สร้างสรรค์และแก้ปัญหาด้วยตนเองให้ได้มากที่สุด

เอนกได้ใช้ความคิดของต็อกเกอร์วิลล์ มองเตสกีเออและรุสโซ เป็นรากฐานในการเสนอว่า การทำให้ทักษิณา-ประชานิยมอ่อนตัวลง จำต้องรื้อฟื้นความเข้มแข็งให้ประชาสังคม ท้องถิ่น องค์กรตามรัฐธรรมนูญ ฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา เพื่อให้ไปถ่วงดุลกับประชานิยมของรัฐ

5. เอนกได้เสนอให้ใช้ “ระบอบผสม” เพื่อออกจากประชานิยม โดยยึดตามข้อเสนอของ เพลโต อริสโตเติลและโพลีบิอุส ที่ว่า รัฐหรือระบอบที่ดีกว่าประชาธิปไตยคือรัฐผสมหรือระบอบผสม (Mixed State or Mixed Regime) ซึ่งข้อเสนอของนักปราชญ์โบราณเหล่านี้เกิดจากการเห็นจุดอ่อนของประชาธิปไตยสัมบูรณ์หรือประชาธิปไตยบริสุทธ์ ที่อาจเสื่อมถอยหรือถอยหลังไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิดได้ กลายเป็นประชานิยม ความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่องการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยด้วย “ระบอบผสม” ได้ถูกเสนอครั้งแรกในหนังสือเรื่อง ทักษิณา-ประชานิยมนี้

เอนกได้อ้างความคิดการเมืองของตะวันตกที่สำคัญและสืบทอดกันมายาวนานยิ่งเรื่องหนึ่งได้แก่ การเห็นถึงความจำเป็นและคุณประโยชน์ในการถ่วงดุลและตัดทานซึ่งกันและกันระหว่างชนชั้นสูงกับประชาชนอยู่เสมอ แทนที่จะให้อำนาจและบทบาทอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยสิ้นเชิง ดังนั้นระบบผสมเป็นสิ่งที่พึงสร้างให้มีขึ้นอยู่เสมอ เอนกอ้างถึงประชาธิปไตยที่สมเหตุสมผลและยั่งยืนในความเห็นของปราชญ์ที่ว่า จำต้องรับฟังและต้องตอบสนองต่อประชาชนอย่างแน่นนอน แต่ยังคงต้องตอบสนองหรือต้องยอมฟังการท้วงติงและต้องมีการตัดทานจากอภิชน (Aristocrats) และเอกบุรุษ (Monarchy) ด้วย

เอนกเสนอว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยต้องไม่เป็นประชาธิปไตยบริสุทธ์ (Pure Form) แต่ต้องมีการถ่วงดุลจากอภิชนและเอกบุรุษ กับประชาชนคนส่วนใหญ่ด้วย เป็นรูปแบบ “ประชาธิปไตยในระบอบผสม” อย่างไรก็ตาม ยังต้องเชิดชูประชาธิปไตยเป็นหลักก่อน ต้องรับฟังและตอบสนองต่อประชาชนอย่างแน่นนอน เอนกได้เสนอให้จัดวางระบอบประชาธิปไตยให้เป็นระบอบย่อย ที่ให้อำนาจและบทบาททางการเมืองแก่คนชั้นกลาง คนธรรมดาและประชาชนเป็นผู้นำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบอบผสม แต่ยังคงยอมฟังการท้วงติงจากอภิชนและเอกบุรุษ ซึ่งเป็นอีกสองส่วนของระบอบผสมด้วย เพราะประชาธิปไตยบริสุทธ์อาจเสื่อมถอยหรือถอยหลังไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิดได้ แก้ไขโดยการให้ “ระบอบผสม” ในการถ่วงดุลระบอบประชาธิปไตยเพื่อให้เป็นประชาธิปไตยที่สมเหตุสมผลและยั่งยืนจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ประชาธิปไตยที่ดีกว่าและเหมาะสมกว่าจึงเป็นการผสมกลมกลืนและถ่วงดุลกันระหว่าง 3 ฝ่าย ได้แก่ 1) ตัวแทนของสามัญชน คนชั้นกลาง ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ 2) ชนชั้นกลางและชนชั้นสูงที่มีสติปัญญาและมีประสบการณ์ในทางการเมืองการปกครอง เรียกว่า อภิชน และ 3) คนชั้นสูงไม่กี่องค์หรือไม่กี่คนซึ่งเป็นผู้บริหารหรือผู้บริหารประเทศที่อยู่ในระดับสูงสุด ที่มีความโดดเด่นเฉพาะตัวหรือเฉพาะตำแหน่ง มีคนเชื่อถือ ศรัทธาอยู่เป็นจำนวนมากอาจเรียกเป็นพิเศษว่า เอกบุรุษ

เอนกเห็นว่า การถือหลักว่าคนทุกคนมีความสำคัญเท่ากันน่าจะใช้ได้เฉพาะตอนลงคะแนนเสียงและตอนนับคะแนนเลือกตั้งเท่านั้น แต่หลังจากนั้น ความสำคัญของแต่ละคน แต่ละความคิดยังขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และเกียรติภูมิของแต่ละบุคคลนั้นด้วย จำนวน

คนอย่างเดียวย่อมไม่อาจแทนที่ความถูกต้องทางจริยธรรมหรือทางหลักวิชาได้ มิเช่นนั้น ประชาธิปไตยอาจลื่นไถลผลัดลงสู่ห้วงเหวของทรราชเสียงข้างมากไปได้ ส่วนการถือหลักว่า ทุกคนมีความสำคัญเท่ากันนั้นน่าจะใช้ได้เฉพาะตอนหย่อนบัตรลงคะแนนเสียงและตอนนับคะแนนเท่านั้น แต่หลังจากนั้น ความสำคัญของแต่ละคน แต่ละความคิดยังขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และเกียรติภูมิของแต่ละบุคคลนั้นด้วย จำนวนคนอย่างเดียวย่อมไม่อาจแทนที่ความถูกต้องทางจริยธรรมหรือทางหลักวิชาได้ หากไม่คิดเช่นนี้ ประชาธิปไตยเราก็อาจลื่นไถลผลัดลงสู่ห้วงเหวของทรราชเสียงข้างมากไปได้ เห็นได้ว่า เอนกให้ความสำคัญกับหลักปรัชญา หลักการและหลักวิชาในระบอบประชาธิปไตยมากกว่าจำนวนเสียง เห็นได้ว่า เอนกให้ความสำคัญกับหลักปรัชญา และหลักการในระบอบประชาธิปไตยเรื่องการถ่วงดุลทางอำนาจมากกว่าเรื่องจำนวนเสียง

สำหรับประเทศไทย เอนกเห็นว่า เอกบุรุษหมายถึงพระมหากษัตริย์ หรือสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูงแห่งพระราชวงศ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถย่อมเป็นเอกบุรุษหรือเอกสตรีโดยชัดเจนอยู่แล้ว แต่อาจรวมถึงเอกบุรุษสามัญชนที่อยู่ในระดับรองลงไปด้วยก็ได้ เช่น ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษอาวุโส ดังจะกล่าวต่อไปในส่วนของความคิดทางการเมืองเรื่องบทบาทและสถานะสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยของเอนก

6. แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการป้องกันการเกิดระบบสองพรรคการเมือง เพราะเอนกเห็นว่าระบบพหุพรรคที่ประกอบไปด้วยพรรคการเมืองสำคัญ 3 พรรคขึ้นไปเพื่อจัดตั้งรัฐบาลอาจเป็นประโยชน์ในการลดการแข่งขันในการเลือกตั้งด้วยนโยบายประชานิยม ซึ่งเป็นความเห็นของเอนกตั้งแต่การสร้างพรรคมหาชนแล้ว

7. เอนกย้อนกลับไปใช้ข้อเสนอในการแก้ปัญหาสองนคราประชาธิปไตยเพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม ด้วยการเร่งพัฒนาความพร้อมและความพอเพียงของประเทศ โดยสนับสนุนชนบทและเกษตรกรรมเป็นสำคัญ เน้นการสร้างชุมชน ประชาสังคม ท้องถิ่นและเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อแก้ปัญหาสองนคราประชาธิปไตยและหลีกเลี่ยงประชานิยมไม่ให้เกิดขึ้น อีกทั้งต้องปฏิรูปชนบทด้วยการเปลี่ยนชนบทให้เข้มแข็งและให้ชาวชนบทพึ่งตนเองได้ยิ่งขึ้น เพื่อให้ไม่ตกเป็นลูกค้ำของนโยบายรัฐหรือเป็นฐานให้กับประชานิยม และทำให้ระบบอุปถัมภ์ในแนวตั้งหมดกำลังลงและไม่เป็นเชื้อไฟให้กับประชานิยมได้อีก

จากข้อเสนอแนะ 14 ข้อนี้ มีทั้งข้อเสนอแนะที่เป็นความคิดทางการเมืองของเอนกที่เคยเสนอไปแล้วก่อนการออกหนังสือเรื่อง ทักษิณา-ประชานิยม และเป็นข้อเสนอแนะใหม่

ความคิดเรื่อง บทบาทและสถานะสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย

ด้วยเอนกได้เห็นจุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยที่เกิดจากสภาวะทางการเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการใช้นโยบายประชานิยมในรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ดังที่ได้กล่าวถึง

แล้วนั้น ข้อเสนอแนะหนึ่งที่เอนกได้เสนอเพื่อทำให้การเมืองไทยก้าวออกจาก “ทักษิณา-ประชานิยม” ได้แก่ การใช้ “ระบอบผสม” (Mixed Regime) ในการถ่วงดุลระบอบประชาธิปไตย

เอนกเสนอว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยต้องไม่เป็นประชาธิปไตยที่บริสุทธิ์ (Pure Form) แต่ต้องมีการถ่วงดุลจากอภิชนและเอกบุรุษกับประชาชนคนส่วนใหญ่ด้วย ต้องเป็น “ประชาธิปไตยในระบอบผสม” ที่มีระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบย่อย เป็นส่วนหนึ่งของระบอบผสม ยังต้องพึ่งการถ่วงดุลจากอภิชนและเอกบุรุษซึ่งเป็นอีกสองส่วนของระบอบผสมด้วย

สำหรับประเทศไทย เอนกเสนอให้พระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์และส่วนใด ส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์มีบทบาทและสถานะในประชาธิปไตยของไทย โดยมีสถานะเป็น เอกบุรุษในระบอบผสมนี้ และต้องมีบทบาทและอำนาจทางการเมือง ด้วยเหตุผลเพื่อการถ่วงดุลอำนาจ ในระบอบประชาธิปไตยผ่านการใช้ระบอบผสม ทั้งนี้ เพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตยบริสุทธิ์ที่สุดโด่ง โดยมี ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถือครองอำนาจทางการเมืองทั้งหมดอยู่เพียงฝ่ายเดียว ที่อาจนำไปสู่ความเป็นทรราช เสียซึ่งข้างมากได้ เอนกยังมองว่า เอกบุรุษที่ดีไม่เพียงแค่มียศตำแหน่งเท่านั้น แต่ก็ต้องมีคุณสมบัติเป็นผู้ที่มีจรรยาบรรณที่ดีเยี่ยมและมีเกียรติประวัติที่มวลชนยอมรับกำกับด้วย

เอนกเห็นว่า ก่อนหน้านี้ รัชกาลที่ 9 มีฐานะเป็นเอกบุรุษ ประชานิยมในประเทศไทยถูก ทัดทานและหวังรั้งจนชะงักได้บ้าง เป็นผลจากการที่เรามีพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์มาถึง 60 ปี ด้วยทศพิธราชธรรม และทรงไม่ได้เป็นสมบูรณาญาสิทธิ แต่พระองค์ท่านกลับทรงทำหน้าที่เป็น defender of democracy หรือผู้พิทักษ์ประชาธิปไตย ในยามวิกฤติหลายครั้งหลายครา จนประชาชน ศรัทธาและเห็นเป็นพลังแห่งศีลธรรม ทำให้นายกรัฐมนตรีและคณะประชานิยมต้องหยุดไตร่ตรอง ดังนั้น รัชกาลที่ 9 ทรงทำหน้าที่เป็นฝ่ายหนึ่งในการถ่วงดุลอำนาจในการเมืองไทยอยู่แล้ว

เอนกยังมองว่า ในความเป็นจริง ระบอบประชาธิปไตยของไทยเป็นประชาธิปไตยในระบอบผสมมาโดยตลอด ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2516 เป็นต้นมา เหตุนี้จึงมีพลังอื่นๆ อีกสองพลังที่แกร่งกล้า ออกมาถ่วงรั้งประชานิยมที่มีเสียงข้างมากสนับสนุนอยู่ได้พอควร ส่วนความจงรักภักดีของคนไทย แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้แสดงออกเป็นเสมือนการส่งสัญญาณที่ชัดเจนที่สุดว่า ความเป็นเอกบุรุษของพระองค์นั้นเป็นยิ่งกว่าดวงอาทิตย์ของไทยทั้งชาติ และยิ่งซื่ออย่างมีพลังยิ่งว่า ระบอบประชาธิปไตยของไทย ความจริงเป็นระบบผสมมาโดยตลอด โดยพื้นฐาน

ดังที่เอนกได้กล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า เอนกเห็นลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยและระบอบประชาธิปไตยของไทยในลักษณะของระบอบผสมที่ค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย โดยมีบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเอกบุรุษในระบอบผสมอยู่แล้ว และเสนอให้มีลักษณะเช่นนี้ต่อไป ดังนั้น ตีความได้ว่า เอนกเห็นว่า บทบาทของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 9 นี้ เป็นประเพณีการปกครอง โดยได้ยกกรณีตัวอย่างในอดีต อีกทั้งเห็นว่า พระมหากษัตริย์นั้นได้รับความชอบธรรมทางการเมืองในบทบาทดังกล่าวจากคนไทยส่วนใหญ่ที่แสดงออกด้วยความจงรักภักดี

แม้ว่าบทบาทที่กล่าวถึงนี้ไม่ได้มีกำหนดไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญของไทย อย่างไรก็ตาม เอนกไม่ได้ระบุให้ชัดเจนว่า การใช้บทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการถ่วงดุลระบอบประชาธิปไตยนั้นควรมีการใช้เมื่อใด กรณีใด ด้วยวิธีการอย่างไร และมีบทบาทแค่ไหน เพียงไร

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยในประเด็นอื่นๆ

จากการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยในระยะนี้ยังพบความคิดทางการเมืองเกี่ยวกับประชาธิปไตยในเรื่องอื่นๆ ด้วย ดังนี้

1) เอนกยังให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อกระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตย เป็นปัจจัยหนึ่งในการทำให้เกิดประชาธิปไตย การเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตยและพัฒนาของประชาธิปไตย รวมถึงในกรณีของประเทศไทย

2) เอนกได้กล่าวถึงเรื่ององค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยเขาแสดงความคิดเห็นไว้ว่า องค์กรอิสระไม่ควรมีมากเกินไป เพราะจะทำให้เกิดสาขาที่ 4 ของอำนาจอธิปไตยขึ้นได้

3) เอนกได้กล่าวถึงเรื่องระบบพรรคการเมืองว่า การเมืองไทยยังไม่ใช้การเมืองแบบ 2 พรรคการเมือง ประชาชนยังต้องการการเมืองมากกว่า 2 ชั่วพรรคการเมือง การเมืองไทยมีเสน่ห์เพราะมันเป็นมี 3 ชั่วพรรคการเมืองโดยตลอด นอกจากนั้น เอนกยังมีความคิดเรื่องพรรคทางเลือกที่สาม เพราะเอนกไม่เคยเชื่อว่าระบบสองพรรคใหญ่จะดีกว่าระบบ 3 พรรคหรือ 4 พรรค เขาอ้างถึงความเป็นจริงของประเทศในระบอบประชาธิปไตยส่วนใหญ่ในโลกที่มีระบบพรรคการเมืองหลายพรรค ซึ่งมีข้อดีคือ พรรคที่ได้อันดับที่ 2 และ 3 ไม่ได้แพ้การเลือกตั้ง เพียงแต่ชนะมากหรือชนะน้อยต่างกัน เอนกได้ศึกษาและอ้างถึงทฤษฎีพรรคทางเลือกที่สาม จากหนังสือของแอนโทนี กิดเดนส์

4) เอนกได้เสนอเรื่องรัฐสวัสดิการ/สวัสดิการก้าวหน้าตามความคิดของแอนโทนี กิดเดนส์ เพื่อต่อสู้กับนโยบายประชานิยมของพรรคไทยรักไทย เพราะเอนกเห็นว่า ประชานิยมมีจุดอ่อนคือมุ่งสร้างความสัมพันธ์เชิงดึงระหว่างผู้ที่อยู่เหนือกว่ากับผู้ที่อยู่ต่ำกว่าเป็นหลัก ทำให้ประชาชนไม่คิดว่าตัวเองอยู่ในระดับเดียวกับรัฐบาล ในขณะที่ระบบรัฐสวัสดิการเกิดจากแนวความคิดที่มองว่าสวัสดิการที่ได้นั้นเกิดจากการโยกย้ายจากคนส่วนบน สวัสดิการจึงเป็นส่วนที่ทำให้ไพร่หรืออดีตไพร่กลายเป็นพลเมือง ฉะนั้น เอนกคิดว่า สวัสดิการนิยมย่อมสง่างามกว่าประชานิยม นอกจากนั้น สวัสดิการก้าวหน้าเป็นระบบที่กระตุ้นให้คนอยากทำงานยิ่งขึ้น อยากมีการศึกษาที่ดีขึ้น และเมื่อมีความพร้อมก็อยากทำงานให้ส่วนรวมยิ่งขึ้น เอนกมองว่า กลไกตลาดเพียงลำพังไม่อาจทำให้สังคมดีขึ้นได้ ดังนั้น รัฐจำเป็นต้องมีการช่วยเหลือประชาชนในรูปสวัสดิการเชิงรุก เพื่อช่วยเหลือคนที่มีฐานะไม่ดี ไม่มีความรู้เพียงพอ และอาชีพการงานไม่มั่นคง ให้มีหลักประกันและทางเลือกในชีวิตมากขึ้น

5) ปัญหาทางการเมืองไทยในยุคของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เรื่องผลประโยชน์ทับซ้อนและการคอร์รัปชันเชิงนโยบาย เอนกมองว่า จำเป็นต้องเร่งแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการแยกธุรกิจออกจากการเมือง ซึ่งจะช่วยต้านการคอร์รัปชันได้

6.5 สรุปท้ายบท

งานเขียนในระยะเวลาของการศึกษาในบทนี้ ซึ่งเป็นระยะที่เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตย “โดยประชาชน” ประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองสำคัญในระบอบประชาธิปไตย ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ในบทนี้ เริ่มศึกษาตั้งแต่งานเขียนหลังจากที่เอนกเผยแพร่หนังสือ เรื่องสองนคราประชาธิปไตย ได้แก่ หนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถื่น ในปี พ.ศ. 2539 จนถึงงานเขียนในปี พ.ศ. 2552 ได้แก่ หนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบทสู่การพัฒนาโยบายสาธารณะท้องถื่น ก่อนเผยแพร่ งานเขียน เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดของเอนก ที่สำคัญอีกครั้ง โดยหันไปสนใจประชาธิปไตยตามแนวคิดของโลกตะวันออก เป็นงานเขียนในเชิงวิชาการและมีใช้วิชาการในรูปแบบหนังสือ ตำรา บทความวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ บทสัมภาษณ์ คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรและการถอดคำบรรยายของเอนกในสถานที่และวาระต่างๆ ที่เป็นการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเพื่อการแก้ปัญหาต่างๆ ของประชาธิปไตยไทยและการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยจากรากฐานให้มั่นคงแข็งแรงในระดับชาติ

ระยะเวลาในการผลิตงานเขียนที่ได้ศึกษาในบทนี้เป็นระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2539 - พ.ศ. 2552 เป็นเวลาที่เอนกได้มีบทบาทที่หลากหลาย จากการเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นรองอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นศาสตราจารย์พิเศษ (Distinguished Visiting Professor of Thai Studies) สอนหนังสือที่มหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ (Johns Hopkins University) สหรัฐอเมริกา จากนั้น ได้รับการสรรหาให้เป็นคณบดีของคณะรัฐศาสตร์ โดยระหว่างที่เขาทำงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาได้เข้าไปช่วยงานการเมืองอยู่เป็นระยะๆ จนกระทั่งลาออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปเป็นนักการเมืองเต็มตัวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 ในสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ พรรคมหาชนและพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา แล้วกลับไปเป็นอาจารย์และนักวิชาการอีกครั้งในปี พ.ศ. 2551

สำหรับบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวและเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองในระยะนี้ ได้แก่ บริบททางการเมืองไทยที่เป็นระยะของการปฏิรูปการเมือง ผ่านการจัดทำและประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 นับเป็นก้าวสำคัญของการปฏิรูปการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยด้วยรัฐธรรมนูญที่ประชาชนมีส่วนร่วม หลังจากนั้น เป็นระยะเวลาของการบังคับใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งมีรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร จากพรรคไทยรักไทย ชนะการเลือกตั้งตาม

รัฐธรรมนูญนี้ และบริหารประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 - พ.ศ. 2549 ซึ่งเป็นยุคของรัฐบาลที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทยอย่างมากมาย รวมทั้งการใช้นโยบายประชานิยม และในระยะเวลา นั้น เอนกก็อยู่ในสนามการเมืองไทยโดยตรง ด้วยการเป็นฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร หลังจากการบริหารประเทศของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร เป็นระยะเวลา 5 ปีกว่า ก็ได้มีการทำรัฐประหารเพื่อยึดอำนาจจากรัฐบาลทักษิณ ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ขึ้น เป็นระยะที่มีความผันผวนของทางการเมืองตั้งแต่การบริหารประเทศของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ในตอนท้ายจนถึงการยึดอำนาจ ทำให้เกิดการเมืองที่เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเสื้อเหลืองและเสื้อแดงขึ้น

ส่วนบริบทของการเมืองโลกเป็นระยะเวลาที่กระแสดความคิดของอุดมการณ์ประชาธิปไตยได้พัดไปทั่วโลก หลายประเทศอยู่ในระยะของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย ส่วนอีกหลายประเทศก็อยู่ในระยะของการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย รวมถึงการสร้างคุณภาพให้กับระบอบประชาธิปไตยของตน แต่ในเวลาเดียวกัน บางประเทศได้เกิดการถดถอยของประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2006 (พ.ศ. 2549) เช่น มีการรัฐประหารในประเทศบังคลาเทศในปี ค.ศ. 2007 (พ.ศ. 2550) และมีการรัฐประหารในประเทศฮอนดูรัสในปี ค.ศ. 2009 (พ.ศ. 2552) เป็นต้น

สำหรับบริบทของกระแสดความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยยังเป็นกระแสดความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทย อย่างไรก็ตาม หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 งานในกลุ่มนี้ได้ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยของภาคประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นในการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองในปลายทศวรรษที่ 2530 และนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีการกระแสดแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนเพื่อใช้ในระบอบประชาธิปไตยของไทย ทำให้เกิดกระแสดความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยภาคประชาชนขึ้นเป็นอีกกระแสดความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจนถึงปัจจุบัน และหลังจากนั้น มีนักคิดนักวิชาการกลุ่มหนึ่งมองเห็นความล้มเหลวของประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่ในระยะหลังที่ก่อให้เกิดปัญหามากมาย เมื่อรวมกับความล้มเหลวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ทำให้มีการนำเสนอประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงในหลากหลายรูปแบบ ทำให้เกิดเป็นกระแสดความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบขึ้นอีกกระแสดความคิดทางการเมืองจนถึงปัจจุบัน

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้เป็นการศึกษาทางแก้ไขปัญหาและพัฒนาประชาธิปไตยของไทย รวมทั้งจากปัญหาลักษณะการเมืองไทยในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตยที่ได้กล่าวในบทที่แล้ว ในระยะนี้ เอนกเน้นเรื่องการสร้างประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองโดยประชาชนประชาธิปไตยในความหมายว่า เป็นการปกครองตนเอง (Self-Government) เป็นประชาธิปไตย

ทางตรง เพราะเขาสนใจศึกษาปรัชญาและแนวคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยในสมัยโบราณ ที่ให้ความสำคัญกับการปกครองตนเอง (Self-Government) เอนกจึงสนใจใช้การปกครองตนเอง (Self-Government) และการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น เพื่อเป็นรากฐานให้ประชาธิปไตยที่แข็งแกร่งในระดับชาติ นอกจากนี้ เอนกยังสนใจสร้างการเมืองภาคประชาชนที่มุ่งเปลี่ยนแปลงประชาชนเป็นพลเมือง และการสร้างประชาสังคม ในระยะนี้ เอนกสนใจประชาชนทั่วไปที่เป็นรากฐานของประชาธิปไตยเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับกระแสแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยของไทยที่เกิดขึ้นในการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองปลายทศวรรษที่ 2530 และนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้

ส่วนในระยะหลังของการศึกษาในบพนี้ เอนกยังได้เห็นจุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยจากการใช้นโยบายประชานิยม และได้เสนอทางแนวทางแก้ไขต่างๆ ส่วนสำคัญสอดคล้องกับความคิดหลักข้างต้น การแก้ไขปัญหามุ่งไปที่ตัวประชาชน และที่สำคัญ คือ การเสนอให้ใช้ระบอบผสม (Mixed Regime) เป็นครั้งแรกของเอนก เพื่อแก้ปัญหาจากนโยบายประชานิยม

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกตามการศึกษาในระยะนี้แบ่งได้เป็น 2 ระยะ ระยะแรก ที่เอนกให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยที่เป็นปกครองโดยประชาชน เป็นประชาธิปไตยในความหมายว่า เป็นการปกครองตนเอง (Self-Government) ความคิดทางการเมืองนี้ก่อตัวขึ้นจากความสนใจส่วนตัวของเอนกเอง เขาได้รับอิทธิพลทางความคิดจากหลายแหล่ง ที่สำคัญ ได้แก่ ความคิดประชาธิปไตยจากตะวันตก แต่มีใช้กระแสหลักของตะวันตกในยุคปัจจุบันที่เป็นสายเสรีนิยมทุนนิยมและปัจเจกนิยม ด้วยเอนกสนใจปรัชญาความคิดตะวันตกเรื่องประชาธิปไตยในยุคกรีกโบราณ ยุคกลางและยุคเรอเนสซองส์ ในสายสาธารณนิยมและสายประชาสังคม ที่เน้นความหมายดั้งเดิมของประชาธิปไตยในยุคกรีก ซึ่งหมายถึงการที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government) หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นการปกครองโดยประชาชน เอนกจึงได้รับเอาความหมายนี้เป็นหลักของตนเองในการนิยามประชาธิปไตยในระยะนี้ และนำไปสู่การขยายความคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ความหมายของประชาธิปไตยที่หมายถึงการปกครองตนเอง ปกครองโดยประชาชน การให้ประชาชนได้ตัดสินใจหรือทำอะไรด้วยตนเองยิ่งขึ้น เพื่อเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ

เอนกยังให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มกันเป็นประชาสังคม การเมืองภาคพลเมือง และการปกครองในระดับท้องถิ่น เขายังรับแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษที่เสนอว่า รัฐในอนาคตควรเป็นองค์กรภาคสังคมให้มากขึ้น และรัฐไม่ควรผูกขาดอำนาจการบริหารจัดการส่วนรวมไว้แต่ผู้เดียว

ความคิดเรื่องประชาสังคมของเอนกในระยะนี้ เอนกได้ศึกษาและรับความคิดในมุมมองตะวันตกของสายอนุรักษนิยม แนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ แนวคิดสาธารณนิยม และแนวคิดเสรีนิยม รวมทั้งการเมืองในรูปแบบของชาวกรีกโบราณ การเมืองของอเมริกาที่เป็นการเมืองเพื่อสาธารณกิจของเราเอง

สำหรับการเมืองภาคพลเมือง เอนกได้อ้างถึงความคิดของสำนักคิดสาธารณนิยม สำนักชุมชนนิยม สำนักประชาสังคม และสำนักประชาธิปไตย ที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง โดยความคิดแบบสาธารณนิยมเน้นว่า การเมืองคือการที่พลเมืองร่วมกันทำประโยชน์และสร้างความผาสุกให้แก่บ้านเมืองด้วยตนเองให้มากที่สุด และต้องมีสำนักแห่งความเป็นพลเมือง ได้แก่ ต้องกระตือรือร้นในเรื่องของส่วนรวม ผ่านการให้การศึกษาเพื่อให้มีสำนึกของส่วนรวม (Civic Education) ที่เน้นคุณธรรมเพื่อส่วนรวมของพลเมือง (Civic Republicanism) เพื่อสร้างประชาชนที่รับผิดชอบและกลายเป็นพลเมือง

ส่วนเรื่องการสร้างการปกครองโดยตรงของประชาชน เอนกเสนอให้ต้องทำในระดับท้องถิ่นก่อนทำในระดับชาติ จากเหตุผลในเรื่องของขนาด โดยเอนกได้อ้างถึงความคิดของซูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) สันตะปาปาปอลัสที่ 11 และทอมัส เจฟเฟอร์สัน ในเรื่องนี้

เอนกยังได้อ้างถึงแนวคิดและงานของนักวิชาการตะวันตกหลายยุค ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ได้ทบทวนวิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยในตะวันตกและชี้ว่าหัวใจของประชาธิปไตยที่แท้จริง ได้แก่ การปกครองด้วยตนเอง หรือการที่ประชาชนร่วมกันปกครองหรือดูแลบ้านเมืองกันเอง และทำได้ในพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก ผู้คนมีความใกล้ชิดกัน

เห็นได้ว่า แนวคิดที่เอนกรับเป็นความคิดตะวันตกที่ไม่ได้แพร่หลายในวงวิชาการและสังคมไทยนัก เมื่อเปรียบกับแนวคิดตะวันตกอย่างเสรีนิยม พหุนิยม ปังเจกชนนิยม การเน้นสิทธิเสรีภาพ และการเน้นเศรษฐกิจในระบบตลาด

นอกจากนั้น ในระยะนี้ เอนกยังได้รับความคิดจากนักคิดในประเทศไทย ได้แก่ ความคิดของพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ที่เสนอว่า ท้องถิ่นควรเป็นเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น คำนึงถึงการแก้ปัญหาความยากจนและการพึ่งพิงตนเองของชาวบ้าน และย้ำถึงความสมบูรณ์และรอบด้านของทุกระดับ นอกจากนั้น เอนกยังได้รับแนวคิดเรื่องชุมชนของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนที่เสนอเรื่องการเมืองไทยใหม่ว่า ต้องเป็นการร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม เป็นการเมืองเพื่อความสมัครสมาน ระดมกายและทรัพยากรในชุมชนเพื่อชุมชน

ส่วนในระยะที่สอง ในปี พ.ศ. 2549 การก่อตัวทางความคิดทางการเมืองของเอนกเกิดจากการที่เอนกได้มองเห็นปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยที่เกิดจากบริบทของสภาวะทางการเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการใช้นโยบายแบบประชานิยมในรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ที่เอนกเรียกว่า “ทักษิณา-ประชานิยม” เอนกรับความคิดในการมองปัญหานี้จากต็อกเกอร์วิลล์และออร์เตกา เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของมวลชนในประเทศไทยในขณะนั้น เขายังรับความคิดของออร์เตกาที่ได้

กล่าวถึงการขยับมวลชนให้กลายเป็นพลเมืองให้ได้ และรับเอาความคิดของจอห์น สจวร์ต มิลล์ ในการนิยามประชาธิปไตยที่ทุกคนเท่าเทียมกันด้วยการพากันให้สูงขึ้นด้วย นอกจากนี้ เอนกได้เสนอให้นิยามคำวาทนโยบายใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงประชานิยม โดยคำนึงถึงหลักการจริยธรรม รวมทั้งความผาสุกและผลประโยชน์ของสังคมโดยรวม ตามความคิดของจอห์น สจวร์ต มิลล์

ส่วนข้อเสนอแนะเพื่อให้เมืองไทยก้าวออกจากทักษิณา-ประชานิยม เอนกได้อ้างอิงความคิดของแอนโทนี กิดเดนส์ นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษ เพื่อเสนอให้ใช้สวัสดิการก้าวหน้าทดแทนทักษิณา-ประชานิยม เขายังรับเอาหลักของเสรีนิยมในการออกจากประชานิยม เพราะปรัชญาเสรีนิยมจะย้ำเตือนว่า รัฐที่ดีต้องมีขอบเขตและอำนาจหน้าที่ที่จำกัด เพื่อไม่ให้รัฐทำอะไรมากเกินไป นอกจากนี้ เอนกยังได้รับความคิดของต็อกเกอร์วิลล์ มงเตสกีเออและรุสโซ เป็นรากฐานในการเสนอให้รื้อฟื้นความเข้มแข็งให้ประชาสังคม ท้องถิ่น องค์กรตามรัฐธรรมนูญ ฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา เพื่อให้เป่าวงคูลกับประชานิยมของรัฐด้วย

ในความคิดสำคัญเรื่อง การเสนอให้ใช้ “ระบอบผสม” (Mixed Regime) เพื่อออกก้าวจากประชานิยม เอนกได้รับความคิดตามข้อเสนอของเพลโต อริสโตเติลและโพลีบิอุสที่เห็นว่า รัฐหรือระบอบที่ดีกว่าประชาธิปไตยคือรัฐผสมหรือระบอบผสม (Mixed State or Mixed Regime) ซึ่งข้อเสนอนี้เกิดจากการเห็นจุดอ่อนของประชาธิปไตยสัมบูรณ์หรือประชาธิปไตยบริสุทธ์ ที่อาจเสื่อมถอยหรือถอยหลังไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิดได้

ทั้งหมดนี้ ทำให้เกิดการก่อรูปทางความคิดและแสดงให้เห็นในงานเขียนของเอนกในขณะนี้

บทที่ 7

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย

7.1 บทนำ

ในบทนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะเวลาที่เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย โดยจะกล่าวนำถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ถึงการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในปี พ.ศ. 2562 และไปถึงกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2563 โดยบริบทสถานการณ์ทางการเมืองไทยที่เอนกได้เข้าไปมีส่วนร่วมในระยะอยู่บ้าง น่าจะส่งผลต่อการก่อรูปหรือเปลี่ยนแปลงของความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะของการศึกษาในบทนี้ ได้แก่ พ.ศ. 2552 – 2563

ในระยะเวลาจากปี พ.ศ. 2552 ถึงปัจจุบัน เอนกได้มีบทบาทที่หลากหลายหลังจากหันหลังออกจากการเมือง เอนกได้กลับไปทำงานในวงการวิชาการร่วมกับงานบริหารการศึกษาที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา และยังกลับไปช่วยงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาก็ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นศาสตราจารย์พิเศษทางรัฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2553 และในปี พ.ศ. 2554 เอนกได้ย้ายไปทำงานที่มหาวิทยาลัยรังสิต เพื่อก่อตั้งวิทยาลัยนวัตกรรมสังคมและวิทยาลัยรัฐกิจ งานของเอนกที่นี่ นอกเหนือจากงานบริหาร เขายังเน้นเรื่องการสอนและให้คำปรึกษาในการทำวิจัยด้วย ชีวิตในช่วงนี้ของเอนกยังไม่ทิ้งงานสอนหนังสือที่เขารัก อีกทั้งยังรับเชิญไปบรรยายหรือปาฐกถาพิเศษในองค์กรและสถาบันต่างๆ

นอกจากนั้น ระหว่างปี พ.ศ. 2557 - 2561 เอนกได้มีบทบาทเป็นนักปฏิรูป โดยหลังการรัฐประหาร 2557 เอนกได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาปฏิรูปแห่งชาติ และได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ เอนกยังเป็นประธานคณะกรรมการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดอง สภาปฏิรูปแห่งชาติด้วย หลังจากนั้น เอนกได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาและกรรมการเตรียมการเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดอง ตามกรอบการปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติ และการสร้างความสามัคคีปรองดอง ภายใต้ป.ย.ป. เพื่อทำงานเรื่องการสร้างความสามัคคีปรองดองต่อ นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2560 เอนกยังได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญ ภายใต้คณะกรรมการการเลือกตั้ง และเมื่อมีการแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ เอนกได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง เพื่อทำหน้าที่สำคัญในการวางแผนการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง

หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2561 เอนกได้ทวนเข้าสู่สนามการเมืองและการเลือกตั้งอีกครั้งกับ พรรครวมพลังประชาชาติไทย โดยมีบทบาทหลักภายในพรรคด้วยการเป็นกรรมการบริหารพรรค และเป็นฝ่ายวิชาการของพรรค แม้ในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมีนาคม 2562 เอนกไม่ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่อย่างไรก็ตาม ในเดือนสิงหาคม 2563 เอนกได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม กระทั่งปัจจุบัน และในเดือนตุลาคม 2564 เอนกได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าพรรครวมพลังประชาชาติไทย (ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นพรรครวมพลังในปี พ.ศ. 2565) เพื่อเตรียมนำพรรคต่อสู้ในการเลือกตั้งครั้งต่อไปที่จะจัดขึ้นในปี พ.ศ. 2566

ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยตามการศึกษานี้ได้แสดงให้เห็นผ่านงานเขียนในระยะเวลาที่เขามีบทบาทที่หลากหลายข้างต้น จากนั้น จะกล่าวถึงประเด็นความคิดทางการเมืองที่สำคัญในงานเขียนต่างๆ ของเอนกที่เกี่ยวข้องกับ “ประชาธิปไตย” โดยเริ่มจากงานเขียนที่เป็นหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ในปี พ.ศ. 2552 ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดของเอนกที่สำคัญอีกครั้ง โดยหันไปสนใจแนวคิดของโลกตะวันออก รวมทั้งประชาธิปไตยตามแนวคิดของโลกตะวันออกยิ่งขึ้น เพราะในขณะนี้ เอนกได้เห็นถึงดุลกำลังของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป เห็นโลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลกตะวันออกออกพุ่งทะยานขึ้น ทำให้เอนกสนใจศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ของโลกทั้งสองฝั่ง สนใจเรื่องโลกตะวันออกมากขึ้น และเขาเห็นว่า ประวัติศาสตร์โลกนั้นสร้างโดยซีกโลกตะวันออกด้วย นอกจากนี้ เอนกยังมองเห็นถึงอนาคตของซีกโลกตะวันออก⁴⁶⁹ระยะเวลาของการศึกษาในบทนี้สิ้นสุดที่งานเขียนที่เป็นหนังสือเล่มล่าสุดของเอนก เรื่อง ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา (2563) และเข้าสู่การศึกษาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ในระยะนี้ที่เอนกมีความคิดว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่จะต้องเชิดชูต่อไป ประเทศไทยต้องเป็นประชาธิปไตยอย่างแน่นอน เราต้องร่วมสร้างและไม่หลีกเลี่ยงประชาธิปไตย แต่เอนกได้ให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยในแบบของไทยเอง ที่ต้องในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย รวมทั้งต้องคำนึงถึงเรื่องวัฒนธรรม อีกทั้งต้องผสมผสานกับแนวคิดโลกตะวันออกและความเป็นตะวันออกด้วย โดยไม่จำเป็นต้องยึดตามตัวแบบ คุณค่า มาตรฐาน หลักการและวิธีการของประชาธิปไตยในแบบตะวันตกที่มักถูกยกให้เป็นมาตรฐานสากลอย่างตายตัว โดยต้องใช้เหมือนกันทั้งโลกและไม่ต้องปรับเปลี่ยนใดๆ แต่การสร้างประชาธิปไตยนี้ยังต้องคงสาระหลักของอุดมการณ์ประชาธิปไตยไว้ด้วย ในการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย

⁴⁶⁹ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม, 21 กรกฎาคม 2565.

เอนกให้ความสำคัญกับเรื่องสถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ในระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง เขายังให้ความสำคัญกับราชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม เอนกยังคงยึดถือประชาธิปไตยทางตรงที่แปลว่า ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) เป็นหัวใจสำคัญของระบอบประชาธิปไตยเช่นเดิม

7.2 บริบททางการเมืองไทยจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ถึงการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในปี พ.ศ. 2562

ในเบื้องต้นจะเป็นการกล่าวถึงบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากการเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 การเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2562 และไปถึงกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2563 ทั้งนี้ เพื่อดูบริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่แวดล้อมตัวนักคิด ได้แก่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่น่าจะส่งผลในการก่อรูปหรือเปลี่ยนแปลงของความคิดทางการเมืองของเขาในระยะเวลาของการศึกษาในบพนี้ ได้แก่ พ.ศ. 2552 ถึง พ.ศ. 2563

การเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

หลังการประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ในเดือนสิงหาคม 2550 ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไปครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญนี้ ในวันที่ 23 ธันวาคม 2550 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคพลังประชาชนได้รับการเลือกตั้งมากที่สุดเป็นอันดับ 1 ในสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า พรรคนี้คือพรรคไทยรักไทยเดิมที่ถูกยุบ ส่วนพรรคประชาธิปัตย์ได้อันดับ 2 ทำให้สภาผู้แทนราษฎรลงมติเลือกสมัคร สุนทรเวช หัวหน้าพรรคพลังประชาชน ได้รับเสียงสนับสนุนจากพรรคร่วมรัฐบาลให้เป็นนายกรัฐมนตรี⁴⁷⁰

รัฐบาลของสมัคร สุนทรเวช

รัฐบาลของสมัคร สุนทรเวช ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดินนโยบายในเดือนกุมภาพันธ์ 2551 ต่อการประชุมร่วมของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่สมาชิกวุฒิสภา สมัครได้แถลงว่า จะดำเนินการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของประเทศ โดยเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยได้ตั้งเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศ สิ่งรัฐบาลจะดำเนินการอย่างเร่งด่วนในปีแรกคือ การเร่งสร้างความสามัคคี

⁴⁷⁰ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 442.

ปรองดองของคนในชาติ โดยเฉพาะปัญหาเหตุการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ การแก้ไขปัญหา ยาเสพติด การกระจายรายได้สู่ชุมชนด้วยการยึดหลักเพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย การขยายโครงการระบบขนส่งมวลชนไปสู่ภูมิภาคต่างๆ การแก้ไขปัญหาภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจรอบด้านด้วยการช่วยเหลือผู้ประกอบการและผู้บริโภค การช่วยเหลือเกษตรกรคนยากจน การสนับสนุนการศึกษาภาคบังคับ 12 ปี โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย การพัฒนาและสนับสนุนเทคโนโลยีสารสนเทศในการบริหารจัดการด้านต่างๆ รัฐบาลยังแถลงว่า แม้รัฐธรรมนูญ 2550 ได้รับความเห็นชอบจากประชาชนด้วยการลงประชามติแล้ว แต่ก็ยังมีความเห็นต่างในเนื้อหาสาระ รัฐบาลจึงจะให้ศึกษาทบทวนบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญนี้ด้วย⁴⁷¹

ในเดือนกุมภาพันธ์ 2551 ได้มีข่าวการเตรียมเดินทางกลับประเทศไทยของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ทำให้อดีตแกนนำกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยมีมติฟื้นฟูกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยขึ้นมาอีกครั้ง พร้อมคัดค้านการกลับประเทศไทยของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ เมื่อถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ 2551 ที่อดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณได้เดินทางกลับถึงประเทศไทย กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้กล่าวหาว่า รัฐบาลของสมัครมีพฤติกรรมการยั่วยุและดูถูกประชาชน เช่น การแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีและฝ่ายนิติบัญญัติที่มีประวัติต่างปรายและมีมลทิน การเร่งรัดโยกย้ายข้าราชการเพื่อแทรกแซงกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้องกับคดีของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณและครอบครัว เป็นต้น และในเดือนมีนาคม 2551 พันมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้ออกแถลงการณ์เพื่อต้านเผด็จการทุนนิยมสามัญและรัฐตำรวจของรัฐบาลนี้ และมีการจัดสัมมนาใหญ่ขึ้นนับเป็นการเริ่มต้นเคลื่อนไหวใหญ่อีกครั้งของกลุ่มดังกล่าว⁴⁷²

การประชุมประท้วงของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยในเดือนสิงหาคม 2551 เพื่อกดดันให้สมัครออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยจำนวนหนึ่งได้บุกเข้ายึดทำเนียบรัฐบาล ส่วนกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ได้มีการนัดชุมนุมที่บริเวณสนามหลวงเช่นกัน และในปลายเดือนสิงหาคมถึงต้นเดือนกันยายน 2551 ผู้ชุมนุมจากทั้งสองกลุ่มได้มีการปะทะกัน ทำให้รัฐบาลของสมัครต้องประกาศภาวะฉุกเฉินในเขตกรุงเทพฯ ในวันที่ 3 กันยายน 2551 เพื่อระงับเหตุ⁴⁷³

อย่างไรก็ตาม อีกประเด็นที่สำคัญในยุคของรัฐบาลนี้คือความพยายามแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ 2550 ต้นเดือนเมษายน 2551 วิปรัฐบาลได้เสนอประเด็นในการแก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 68 กรณีศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยสั่งการให้พรรคการเมืองใดเลิกกระทำการซึ่งเกี่ยวโยงกับการแก้ไขมาตรา 237 และให้มีผลใช้บังคับย้อนกลับไปถึงวันที่ 24 สิงหาคม 2550 ที่อาจมีผลเท่ากับ

⁴⁷¹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 195 - 196.

⁴⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 196-197.

⁴⁷³ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 243 - 244.

การนิรโทษกรรมในคดียุบพรรคการเมือง ในเรื่องนี้ทำให้คณาจารย์คณะนิติศาสตร์จากหลายสถาบัน ออกแถลงการณ์เพื่อคัดค้านการแก้ไขเพิ่มเติมดังกล่าว ขณะที่พรรคร่วมรัฐบาลบางพรรค และพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นแกนนำฝ่ายค้าน ก็แสดงท่าทีคัดค้านโดยตลอด ตลอดเดือนเมษายน ความเคลื่อนไหวผลักดันการแก้ไขรัฐธรรมนูญยังไม่สามารถสรุปชัดเจนได้ เพราะยังมีแนวคิดที่ต่างกัน ของคนในพรรคพลังประชาชนและพรรคร่วมรัฐบาล ขณะที่กลุ่มคัดค้านก็แสดงจุดยืนอย่างเข้มแข็ง⁴⁷⁴

อย่างไรก็ตาม ในวันที่ 9 กันยายน 2551 สถานการณ์ทางการเมืองไทยก็เปลี่ยนไป เมื่อศาลรัฐธรรมนูญมีมติเป็นเอกฉันท์ให้สมัครพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จากคดีการเป็นพิธีกรรายการ ซิมไปบ่นไปและยกโขยงทกโมงเช้า เพราะเป็นคุณสมบัติต้องห้ามตามรัฐธรรมนูญที่นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีจะดำรงตำแหน่งใดในห้างหุ้นส่วน บริษัท หรือองค์กรที่ดำเนินธุรกิจโดยมุ่งหากำไร หรือรายได้มาแบ่งปันกัน หรือเป็นลูกจ้างของบุคคลใดมิได้ ทำให้สมัครต้องหลุดจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และประเทศไทยจำเป็นต้องหานายกรัฐมนตรีคนใหม่⁴⁷⁵

รัฐบาลของสมชาย วงศ์สวัสดิ์

ในวันถัดมา มีการประชุมคณะรัฐมนตรีและที่ประชุมเห็นชอบให้สมชาย วงศ์สวัสดิ์ รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ปฏิบัติหน้าที่แทนนายกรัฐมนตรีระหว่างรอการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ และวันที่ 17 กันยายน 2551 ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติให้สมชาย วงศ์สวัสดิ์ ซึ่งเป็นน้องเขยของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ เป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่⁴⁷⁶

ข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่รุนแรงต่อการเป็นนายกรัฐมนตรีของสมัคร สุนทรเวช และสมชาย วงศ์สวัสดิ์ คือ การวิจารณ์ว่า ทั้งสองเป็นนอมินีหรือตัวแทนของระบอบทักษิณที่ยึดตัวตนและแนวทางของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณในการบริหารประเทศเป็นหลักการสำคัญ

การตัดสินใจให้สมชายขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งนี้ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มการเมืองของเนวิน ชิดชอบ ที่สนับสนุนให้สมัครกลับเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ความขัดแย้งนี้ได้นำไปสู่การลาออกจากพรรคพลังประชาชนของกลุ่มบุรีรัมย์ ที่นำโดยเนวิน เพื่อออกไปตั้งพรรคภูมิใจไทย⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 198.

⁴⁷⁵ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 445.

⁴⁷⁶ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 200 - 201.

⁴⁷⁷ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 445 - 446.

ในยุคของรัฐบาลนี้เป็นช่วงเริ่มต้นของความปั่นป่วนทางการเมืองนับตั้งแต่กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้เข้ายึดทำเนียบรัฐบาลตั้งแต่วันที่ 16 สิงหาคม 2551 ทำให้รัฐบาลไม่สามารถเข้าใช้พื้นที่ได้

หลังจากที่สมชาย เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการต่อต้านจากพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยที่เข้าล้อมรัฐสภาเพื่อมิให้มีการแถลงนโยบายรัฐบาลก่อนเข้ารับบริหารประเทศ ในวันที่ 7 ตุลาคม 2551 โดยก่อนหน้านั้น 1 วัน ผู้ชุมนุมพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยส่วนหนึ่งได้เคลื่อนขบวนปิดล้อมรัฐสภาเพื่อมิให้เปิดประชุมเพื่อแถลงนโยบายของรัฐบาลในวันรุ่งขึ้นได้ ทำให้สมชายต้องเรียกประชุมคณะรัฐมนตรีฉุกเฉิน ที่ประชุมได้มอบหมายให้พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับผิดชอบเจรจากลี่ยุทธศาสตร์การชุมนุมบริเวณหน้ารัฐสภา โดยเช้าของวันที่ 7 ตุลาคม ตำรวจได้ผลักดันกลุ่มผู้ชุมนุมออกจากถนนราชวิถี เพื่อเปิดเส้นทางให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้าสภาได้ โดยมีการใช้แก๊สน้ำตาหลายฝูงชน นอกจากนี้ ยังมีการปะทะกันระหว่างตำรวจกับผู้ชุมนุมบริเวณถนนรอบรัฐสภา ทำให้มีผู้บาดเจ็บเกือบ 500 คน และเสียชีวิตจำนวน 2 คน พันมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้แถลงการณ์ประณามตำรวจและรัฐบาลว่าทำร้ายประชาชน และโจมตีผู้บัญชาการทหารบกว่า เลิกข้างรัฐบาล

แม้การแถลงนโยบายของรัฐบาลในวันที่ 7 ตุลาคม เป็นไปอย่างวุ่นวาย ขณะที่มีการปิดล้อมทางเข้ารัฐสภา ส่วนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายค้านของพรรคประชาธิปัตย์และสมาชิกวุฒิสภาบางส่วนก็ไม่เข้าร่วมประชุม แต่การแถลงนโยบายครั้งนี้ก็สำเร็จโดยใช้เวลาราว 2 ชั่วโมงเศษเท่านั้น ทำให้รัฐบาลเข้ารับบริหารประเทศได้

ภายหลังการเกิดเหตุการณ์นองเลือด 7 ตุลาคม ทำให้เกิดแนวร่วมต่อต้านรัฐบาลนี้ มีการบอยคอตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคร่วมรัฐบาล และเจ้าหน้าที่รัฐด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อตอบโต้การใช้กำลังสลายกลุ่มผู้ชุมนุมบริเวณหน้าอาคารรัฐสภา

แม้รัฐบาลของสมชายจะได้แถลงนโยบายและเข้ารับบริหารประเทศได้ แต่พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยยังคงยึดทำเนียบรัฐบาล จากนั้น ได้บุกยึดสนามบินสุวรรณภูมิและสนามบินดอนเมืองในปลายเดือนพฤศจิกายน 2551 เพื่อกดดันให้สมชายลาออกด้วย⁴⁷⁸

การยุติบทบาทของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเกิดขึ้นเมื่อมีการตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญให้ยุบพรรคการเมือง 3 พรรค ได้แก่ พรรคพลังประชาชน พรรคสมัครพรรคประชาธิปัตย์ และพรรคชาติไทย ในเดือนธันวาคม 2551 ด้วยสมชายมีตำแหน่งรักษาการหัวหน้าพรรคและกรรมการบริหารพรรคพลังประชาชน ทำให้ต้องพ้นจากการเป็นนายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรีทั้งชุดก็ต้องพ้นจากตำแหน่งตามไปด้วย คำตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญนี้ยังตัดสิทธิทางการเมือง

⁴⁷⁸ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 201 – 204.

ของกรรมการบริหารพรรคทั้ง 3 พรรค ทำให้การประชุมคณะรัฐมนตรีต้องยุติลงด้วย⁴⁷⁹ นอกจากนี้ การยุบพรรคพลังประชาชนและการแตกตัวของสมาชิกพรรคได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดุลอำนาจทางการเมืองในสภาผู้แทนราษฎรขึ้นด้วย⁴⁸⁰

ในการยุติบทบาทของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย แกนนำได้ประกาศว่า จะกลับมา รวมตัวกันอีกครั้ง หากเห็นว่า รัฐบาลใหม่เป็นรัฐบาลหุ่นเชิดของระบอบทักษิณ หรือมีการแก้รัฐธรรมนูญ แก้อกฎหมายเพื่อปกปิดความผิดให้บุคคลในระบอบทักษิณ หรือลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ หรือไม่มีความจริงใจในการปฏิรูปการเมืองร่วมกับประชาชน⁴⁸¹

รัฐบาลของอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ

หลังจากที่ศาลรัฐธรรมนูญมีคำสั่งยุบ 3 พรรคการเมืองแล้ว ได้มีการก่อตั้งพรรคเพื่อไทยขึ้น โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากพรรคพลังประชาชนที่ยังไม่ถูกตัดสิทธิทางการเมืองได้ไปสมัคร เป็นสมาชิกพรรคเพื่อไทย ในระยะเวลาต้นเดือนธันวาคม 2551 เป็นระยะเวลาแห่งการแย่งชิงเสียง สนับสนุนเพื่อเป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาลระหว่างพรรคประชาธิปัตย์กับพรรคเพื่อไทย และในที่สุด ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรมีมติเลือกอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2551 โดยอภิสิทธิ์ได้รับเสียงสนับสนุนจากสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรของพรรคประชาธิปัตย์และที่อยู่นอกพรรค ได้แก่ กลุ่มเพื่อนเนวิน (พรรคภูมิใจไทย) พรรคกิจสังคม และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลุ่มภาคกลางและอีสานที่เป็นสมาชิกพรรคพลัง ประชาชนเดิม อีกทั้งยังมีคะแนนจากพรรครวมใจไทยชาติพัฒนา พรรคมหาชนิธิปไตยเดิม พรรคเพื่อแผ่นดิน และพรรคชาติไทยเดิม รวม 235 เสียง ขณะ พลตำรวจเอกประชา พรหมนอก ซึ่งพรรคเพื่อไทยให้การสนับสนุนเป็นนายกรัฐมนตรี⁴⁸²

สุรชาติ บำรุงสุข กล่าวว่า การขึ้นสู่อำนาจของรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ มีนัยสำคัญกับ บทบาทของทหารกับการเมืองไทย เพราะหลังจากการล้มรัฐบาลด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2549 และยอมให้มีการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2550 ในที่สุดก็เกิดการล้มรัฐบาลอีกครั้งเกิดจากการใช้พลัง ของตุลาการธิปไตย จนกลายเป็นโอกาสสำคัญให้รัฐบาลสายอนุรักษ์นิยมกลับขึ้นสู่อำนาจได้จริง และเป็นที่ยอมรับกันว่า การขึ้นสู่อำนาจของรัฐบาลนี้ได้รับความเห็นชอบจากผู้นำทหารแล้วจนเกิดเป็น วาทกรรม “ตั้งรัฐบาลในค่ายทหาร” การหวนคืนของรัฐบาลอนุรักษ์นิยมนี้เป็นความท้าทายยิ่งและมา

⁴⁷⁹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 204 – 205.

⁴⁸⁰ จักร์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 448.

⁴⁸¹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 205.

⁴⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 206 – 207.

พร้อมกับแรงต้าน ท่ามกลางภูมิทัศน์การเมืองไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะการเติบโตของพลังมวลชน⁴⁸³ ทำให้เวลาส่วนใหญ่ของรัฐบาลนี้ต้องพบกับปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง

นอกจากนั้น รัฐบาลนี้ยังถูกสังคมคาดหวังในเรื่องการทำงานที่โปร่งใส โดยนายกรัฐมนตรีอภิสิทธิ์ได้ประกาศกฎเหล็กว่า หากพบว่ามีการทุจริตหรือการกระทำอันจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียในทางการเมืองเกิดขึ้นกับกระทรวงใด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงนั้นจะต้องแสดงความรับผิดชอบด้วยการลาออก แต่ข่าวการทุจริตของรัฐมนตรีทั้งที่สังกัดพรรคประชาธิปัตย์เองและพรรคร่วมรัฐบาลก็มีอยู่ตลอดในหลายกรณี เช่น เรื่องการแจกถุงยังชีพแก่ผู้ประสบภัยน้ำท่วมที่พบปลากะปองเน่ากรณีโครงการเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อยกระดับชุมชน และกรณีโครงการเช่ารถโดยสารปรับอากาศ NGV เป็นต้น สุดท้าย กฎเหล็กของรัฐบาลที่ประกาศโดยนายกรัฐมนตรีก็ไม่สามารถบังคับใช้กับรัฐมนตรีที่สังกัดพรรคการเมืองอื่นนอกจากพรรคประชาธิปัตย์ได้⁴⁸⁴

การประชุมของนปช.ในปี พ.ศ. 2553 เพื่อต่อต้านรัฐบาล และความขัดแย้งทางการเมือง

ในเดือนมีนาคม 2553 การชุมนุมของแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ได้เริ่มต้นขึ้นเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลของอภิสิทธิ์ยุบสภา ระหว่างการเตรียมการชุมนุมฝ่ายรัฐบาลได้สร้างภาพกดดันฝ่ายผู้ชุมนุมว่านิยมแนวทางที่รุนแรงเพื่อลดความชอบธรรมในการชุมนุมและได้บังคับใช้กฎหมายเพื่อสกัดกั้นการชุมนุม แต่ทางแกนนำก็ได้เดินทางจัดการชุมนุมต่อไป โดยได้รวมตัวกันบริเวณสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ในช่วงแรกแกนนำคาดว่าระยะเวลาในการชุมนุมจะไม่เกิน 7 วัน หรือไม่เกินเทศกาลสงกรานต์ และใช้ยุทธวิธีเคลื่อนไหวกดดันให้รัฐบาลยุบสภาด้วยการนำผู้คนจำนวนมากเข้ายึดพื้นที่ชุมนุมกดดัน การเคลื่อนไหวขบวนยานยนต์ไปกดดันรัฐบาลที่กรมทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ แต่หลังจากนั้นได้มีการใช้วิธีการสละเลือดเพื่อตอบโต้ทำที่ที่หนึ่งเฉยของรัฐบาล โดยมีการนำเลือดไปเทตามสถานที่ต่างๆ ผลการเคลื่อนไหวในระยะแรกเป็นไปอย่างเรียบร้อย ส่งผลให้แกนนำประเมินสถานการณ์ไปในทางที่ดีและในที่สุด แกนนำได้ประกาศชุมนุมยืดเยื้อและเตรียมเคลื่อนพลกดดันรัฐบาลอีกครั้งโดยการประกาศขอขอบคุณชาวกรุงเทพฯ นปช. มีผู้สนับสนุนเป็นนักการเมืองและพรรคการเมือง คือ อดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณและพรรคเพื่อไทย โดยอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณมีบทบาทในการโฟนอินให้กำลังใจผู้ชุมนุมที่บริเวณพื้นที่การชุมนุม ส่วนพรรคเพื่อไทยก็ได้ขึ้นเวทีนปช.แดงทั้งแผ่นดินและออกแถลงการณ์สนับสนุนการเคลื่อนไหวอย่างเป็นทางการ

⁴⁸³ สุรชาติ บำรุงสุข, ทหาร(ไม่)อาชีพ จากปี 2552-2554: สงครามเสื้อสี สู่อำนาจของนายกฯ หญิงคนแรก [ออนไลน์] https://www.matichonweekly.com/column/article_386496

⁴⁸⁴ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 449 - 451.

หลังการเคลื่อนไหวขบวนขบวนคนชาวกรุงเทพฯ สถานการณ์สถานการณ์ของผู้ชุมนุมถือว่าได้เปรียบทางแกนนำจึงมีมาตรการเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาลต่อไปอีก ต่อมา แกนนำแถลงว่า มีข่าวเกี่ยวกับมาตรการของรัฐบาลจากฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐที่สนับสนุนผู้ชุมนุมว่า รัฐบาลเตรียมมาตรการตอบโต้กลับฝ่ายผู้ชุมนุม จึงได้ยุติการเคลื่อนไหวดังกล่าว หลังจากนั้น ฝ่ายรัฐบาลได้สร้างสถานการณ์เพื่อหามาตรการป้องกันผู้ชุมนุมบุกล้อมรัฐสภาด้วยเครื่องกีดขวางต่างๆ และมีข่าวลือเรื่องการแพร่ระบาดของไข้หวัด 2009 ในพื้นที่ชุมนุม แต่ในที่สุดสถานการณ์ก็คลี่คลายลง แกนน่านปช.ได้ดำเนินมาตรการโดยสันติวิธี คือ ยุทธวิธี ตาต่อตา เต็มที่ต่อเต็มที่ โดยจัดหน่วยสันติวิธีที่นำโดยนายแพทย์หญิงโตจิรากร นำอาสาสมัครสันติวิธีไปรื้อคั้นตามเต็นท์ของเจ้าหน้าที่ตำรวจรอบบริเวณพื้นที่การชุมนุมเพื่อตรวจค้นอาวุธ

ฝ่ายรัฐบาลได้ตอบโต้ด้วยการส่งกำลังเจ้าหน้าที่เข้าประจำการรอบบริเวณพื้นที่ชุมนุม ส่วนทางแกนนำได้มีมาตรการกดดันรัฐบาลด้วยการระดมพลเคลื่อนไหวใหญ่ เป็นยุทธวิธีไล่ทหารกลับกรมกองซึ่งถือว่าประสบความสำเร็จ แกนนำจึงมีมาตรการรุกต่อไปโดยประกาศเคลื่อนไหวกดดันนายกรัฐมนตรีให้เจรจาและนำไปสู่การยุบสภาที่กรมทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ แต่ก่อนการเคลื่อนไหวได้เกิดเหตุระเบิดตามสถานที่ต่างๆ แผนการดังกล่าวจึงถูกระงับลง

ในที่สุดได้มีการเจรจาระหว่างรัฐบาลอภิสิทธิ์กับแกนนำปช.ขึ้นระหว่างวันที่ 28-29 มีนาคม 2553 โดยในตอนเริ่มต้นเป็นสถานการณ์ที่หลายฝ่ายมองว่าเป็นสัญญาณที่ดี แต่สุดท้าย ผลการเจรจาไม่บรรลุข้อเรียกร้อง ทำให้ผู้ชุมนุมบางส่วนผิดหวังและเดินทางกลับภูมิลำเนา⁴⁸⁵

ภายหลังการเจรจาที่ล้มเหลว กลุ่มนปช.ยังคงใช้การชุมนุมประท้วงเป็นแนวทางการต่อสู้กับรัฐบาล และในวันที่ 3 เมษายน 2553 กลุ่มผู้ชุมนุมก็ได้ดำเนินกลยุทธ์ใหม่ โดยการแบ่งผู้ชุมนุมบางส่วนจากเวทีบริเวณสะพานผ่านฟ้าลีลาศ เคลื่อนที่ไปยังบริเวณแยกราชประสงค์เพื่อเปิดเวทีการชุมนุมขึ้นอีกแห่งในลักษณะเวทีคู่ขนาน ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์การชุมนุมที่ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศไทย เพราะบริเวณแยกราชประสงค์เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ทำให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อการประกอบธุรกิจของโรงแรม ศูนย์การค้า ธนาคาร และสถานประกอบธุรกิจอื่นๆ⁴⁸⁶

จากนั้น ในวันที่ 7 เมษายน กลุ่มเสื้อแดงได้ไปปิดทางเข้า-ออกรัฐสภา และบุกเข้าไปข้างใน ทำให้เย็นวันนั้น อภิสิทธิ์ได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นนัดพิเศษ เพื่อออกแถลงการณ์ฉุกเฉินที่มีความร้ายแรงตามพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 และตั้งศูนย์

⁴⁸⁵ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 207 – 210.

⁴⁸⁶ จักษ์ พันธุ์เพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 457 - 458.

อำนวยการแก้ไขสถานการณ์ฉุกเฉิน (คอจ.) ขึ้น โดยมีสุเทพ เพือกสุบรรณ รองนายกรัฐมนตรี ฝ่าฝืนความมั่นคง เป็นผู้อำนวยการ ทำหน้าที่ควบคุมการชุมนุม

ในวันที่ 10 เมษายน คอจ.ได้สั่งการทหารเพื่อปฏิบัติการขอคืนพื้นที่บริเวณสะพานผ่านฟ้าลีลาศ เป็นการสลายการชุมนุมตั้งแต่บ่ายถึงค่ำ โดยมีการปะทะกันที่สี่แยกคอกวัว ถนนดินสอและหน้าโรงเรียนสตรีวิทย์ มีทั้งผู้ชุมนุมและทหารเสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก มีนายทหารระดับพันเอกเสียชีวิตในที่เกิดเหตุ คือ พันเอก ร่มเกล้า ฐวธธรรม รองเสนาธิการกองพลทหารราบที่ 2 รักษาพระองค์ และยังมีผู้สื่อข่าวต่างประเทศจากสำนักข่าวรอยเตอร์เสียชีวิตด้วย ในวันรุ่งขึ้นแกนนำนปช.ได้ประกาศยืนยันให้นายกรัฐมนตรียุบสภาและเดินทางออกจากประเทศทันที ส่วนสุเทพและคอจ.ได้แถลงตอบโต้ว่า ทหารไม่ได้ทำร้ายประชาชน แต่มีกลุ่มติดอาวุธสงครามแฝงอยู่ในผู้ชุมนุมยิงประชาชน และในวันที่ 14 เมษายน มีอบคนเสื้อแดงได้สลายเวทีที่สะพานผ่านฟ้าลีลาศเพื่อรวมตัวกันชุมนุมที่เวทีราชประสงค์เพื่อระดมพลครั้งใหญ่ขับไล่รัฐบาลในชื่อยุทธการ “รวมพลแดงทั่วไทยไล่ทรราชมือเปื้อนเลือด”⁴⁸⁷

หลังจากนั้น ได้มีการปะทะกันในปฏิบัติการขอคืนพื้นที่และกระชับพื้นที่ระหว่างวันที่ 13-20 พฤษภาคม 2553 ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดความสูญเสียครั้งใหญ่ นปช.ได้เคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลของอภิสิทธิ์ยุบสภาแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ในระยะแรก แกนนำนปช. มีมติให้เข้าร่วมสู่กระบวนการปรองดอง แต่ยังไม่ยุติการชุมนุม โดยขอรอคำตอบจากรัฐบาลที่ชัดเจนว่าจะยุบสภาเมื่อใด

ต่อมาสถานการณ์กลับรุนแรงขึ้น และแกนนำนปช. ได้มีมติอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 พฤษภาคมเรียกร้อง 3 ข้อ ได้แก่ 1) นปช.ตอบรับวันเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 14 พฤศจิกายน โดยให้วันที่ 25-30 กันยายนเป็นวันประกาศยุบสภาโดยไม่มีเงื่อนไข พร้อมขอให้อภิสิทธิ์และสุเทพมอบตัวในคดีสั่งสลายการชุมนุมในวันที่ 10 เมษายน 2) ขอให้รัฐคืนสถานีโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม People Channel (PTV) ซึ่งเป็นช่องทางการสื่อสารและกระบอกเสียงที่สำคัญของนปช. ให้ออกอากาศได้ตามปกติ โดยช่อง PTV ถูกคอจ. ปิดตั้งแต่วันที่ 8 เมษายน⁴⁸⁸ และ 3) ขอให้รัฐบาลยกเลิกการประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน ในวันรุ่งขึ้น สุเทพได้เข้าพบพนักงานสอบสวนคดีพิเศษที่กรมสอบสวนคดีพิเศษในคดีประทุษร้ายเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนเมื่อวันที่ 10 เมษายน แต่แกนนำนปช.ไม่ยอมรับและยืนยันให้มอบตัวกับตำรวจ แกนนำนปช.ยังได้ประกาศยกเลิกข้อตกลงที่เคยประกาศว่าจะเข้ามอบตัวภายในวันที่ 15 พฤษภาคม ส่วนอภิสิทธิ์ระบุว่า การที่นปช.ไม่ยุติการชุมนุมเท่ากับไม่ตอบรับแผนการ

⁴⁸⁷ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 211 - 213.

⁴⁸⁸ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 458.

ปรองดอง พร้อมทั้งขีดเส้นใต้ให้มือยุติการชุมนุมภายในวันที่ 12 พฤษภาคม ซึ่งศอ.ได้มีมติใช้มาตรการกดดันพื้นที่การชุมนุมอย่างเต็มรูปแบบ

ในวันที่ 13 พฤษภาคม พลตรีชิตติยะ สวัสดิผล หรือเสธ.แดง ผู้ทรงคุณวุฒิกองทัพบก ได้ถูกยิงบริเวณสี่พระยาในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวต่างประเทศอยู่บริเวณแยกศาลาแดงและเสียชีวิต หลังจากนั้นก็มีเสียงระเบิดและมีเสียงปืนดังรัวเป็นชุด ในตอนดึกมีการปะทะกันระหว่างกลุ่มคนเสื้อแดงกับทหารบริเวณแยกศาลาแดงด้วย

ในวันรุ่งขึ้นได้มีการปะทะกันระหว่างทหารกับนปช. บริเวณแยกราชประสงค์และพื้นที่โดยรอบ ภายหลังจากที่ทหารรุกเข้ากระชับวงล้อมกดดันผู้ชุมนุมให้สลายการชุมนุม และในวันที่ 15 พฤษภาคม ยังมีการปะทะกันระหว่างกลุ่มผู้ชุมนุมและเจ้าหน้าที่ทั้งวัน รวมทั้งที่ซอยรางน้ำและสามเหลี่ยมดินแดง

วันที่ 17 พฤษภาคม ศอ. ได้ประกาศห้ามนักชุมนุมออกจากพื้นที่ชุมนุม โดยจะให้ความคุ้มครองและอำนวยความสะดวกให้ภายในเวลา 15.00 น. แต่ยังมีกลุ่มคนเสื้อแดงที่อยู่รอบนอกพื้นที่ราชประสงค์ตั้งกลุ่มชุมนุมย่อยตามที่ต่างๆ ทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ชุมนุมในหลายพื้นที่

ในวันที่ 19 พฤษภาคม รัฐบาลและศอ. ได้เริ่มปฏิบัติการกระชับวงล้อม โดยส่งทหารกดดันผู้ชุมนุมเสื้อแดงบริเวณแยกราชประสงค์ตั้งแต่เวลา 3.30 น. ทำให้เกิดการปะทะกันหลายพื้นที่ ส่งผลให้มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิต กระทั่งบ่ายวันดังกล่าว แกนนำนปช. ได้ยุติการชุมนุมและเดินทางเข้ามาขอตัวกับตำรวจ และมีบางส่วนหลบหนี

แต่หลังจากนั้น กลับเกิดการจลาจลขึ้นในหลายพื้นที่ มีเหตุระเบิดเกิดขึ้นใกล้เวทีปราศรัยและรอบบริเวณที่มีการชุมนุม สาเหตุส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะความไม่พอใจของผู้ชุมนุมบางส่วนที่ไม่ต้องการให้แกนนำประกาศยุติการชุมนุม เหตุการณ์ความรุนแรงได้เพิ่มขึ้นเมื่อเกิดเหตุเพลิงไหม้กว่า 40 แห่งในกรุงเทพฯ เช่น สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ห้าง Central World โรงภาพยนตร์สยามธานีคารนครหลวงไทยสาขาสยาม ที่ทำการไฟฟ้านครหลวงสาขาลองเตย อาคารมาลีนนท์ (ช่อง 3) ศูนย์การค้าเซ็นเตอร์วัน เป็นต้น นอกจากนี้ การวางเพลิงยังได้เกิดขึ้นในต่างจังหวัด ทั้งที่จังหวัดขอนแก่น ซึ่งกลุ่มนปช. ได้บุกเข้าไปวางเพลิงเผาศาลากลางจังหวัด จังหวัดอุดรธานี ซึ่งได้มีการวางเพลิงเผาศาลากลางจังหวัดและที่ทำการเทศบาล จังหวัดอุบลราชธานี ที่ได้มีการวางเพลิงเผาศาลากลางจังหวัดและจังหวัดมุกดาหาร ที่มีการเผาขบวนรถบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัด อย่างไรก็ตาม ในที่สุด เหตุการณ์ก็คลี่คลายลง เพราะกลุ่มผู้ชุมนุมขาดแกนนำ แม้แกนนำบางคนไม่ได้มอบตัว แต่แกนนำกลุ่มนี้ก็ไม่ได้มีบทบาทที่จะรวบรวมประชาชนในการชุมนุมได้⁴⁸⁹

⁴⁸⁹ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 460 – 464.

เหตุการณ์สลายการชุมนุมของนปช. ทั้งหมดทำให้เกิดข้อถกเถียงมากมายในแง่ข้อเท็จจริง และในแง่ของข่าวที่ไม่มีข้อมูลยืนยัน เช่น เรื่องชายชุดดำ การสังหารพลตรีชาติชาย และการใช้กระสุนสงคราม เป็นต้น รัฐบาลของอภิสิทธิ์ได้ตั้งคณะกรรมการอิสระตรวจสอบและค้นหาความจริงเพื่อการปรองดอง (คอป.) ขึ้นเพื่อสอบสวนการสลายการชุมนุมของกลุ่มนปช. นอกจากนั้น ยังมีรายงานของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติและรายงานอื่นๆ ที่มีความพยายามค้นหาร่องรอยความรุนแรงทางการเมืองและสาเหตุการเสียชีวิตของผู้เข้าร่วมชุมนุม⁴⁹⁰

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล กล่าวถึงสภาพความรุนแรงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในเดือนพฤษภาคม 2553 โดยมีสาเหตุจากความขัดแย้งในหมู่ชนชั้นนำเพื่อการช่วงชิงอำนาจกันระหว่าง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มทักษิณและชนชั้นนำเก่าที่รู้สึกถูกเบียดขับทางอำนาจ กล่าวคือ สาเหตุหลักเป็นประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ทางอำนาจ เพราะการที่อำนาจเพิ่มขึ้นหรือรวมศูนย์อยู่ในมือคนใดคนหนึ่งย่อมทำให้อำนาจของคนอื่นลดลงไปและสร้างความไม่พอใจให้กับพวกเขา ส่วนในระดับมวลชน ได้ก่อให้เกิดกลุ่มคนเสื้อแดงที่รวมพลังจากคนรักทักษิณ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่เข้าไม่ถึงกระบวนการยุติธรรม เสียเปรียบเรื่องรายได้ ด้อยโอกาส มีปัญหาถูกข่มเหงรังแก มีอำนาจการเมืองน้อยเกินไปที่จะต่อรองได้ ที่ผ่านมามีไม่เคยมีรัฐบาลชุดไหนช่วยแก้ปัญหาให้พวกเขาได้อย่างจริงจัง เมื่อได้รับความช่วยเหลือจากแนวคิดประชานิยม จึงรู้สึกมีที่พึ่ง และไม่พอใจเมื่อเกิดการรัฐประหารล้มรัฐบาลทักษิณ ทั้งกลุ่มคนเสื้อเหลืองและคนเสื้อแดงนี้เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำที่กลุ่มตนสนับสนุน ความขัดแย้งเช่นนี้สะท้อนให้เห็นความซับซ้อนของปัญหาที่ตั้งอยู่ทั้งในระดับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำทางการเมืองกับมวลชน ซึ่งล้นไปด้วยยุทธกรรมทางการเมืองและผลประโยชน์ต่างๆ ปัญหาอยู่ที่ยิ่งทำให้เป็นความขัดแย้งแบบทวีลักษณ์เท่าใด โอกาสที่จะเกิดความรุนแรงก็มีมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้น ต้องหวนกลับมาพิจารณาถึงกลุ่มสังคมที่ไม่ใช่ทั้งกลุ่มเสื้อเหลืองหรือเสื้อแดงที่อาจเป็นทางออกหนึ่ง ซึ่งจำเป็นต้องให้ความสำคัญควบคู่ไปกับเรื่องการกระจายอำนาจนั้นคือ กลุ่มการเมืองภาคประชาชน เช่น ขบวนการชาวบ้าน

จากวิกฤตนี้ อาจจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ทางการเมืองในประเทศไทยให้เพียงพอสำหรับทุกๆ ฝ่าย และสามารถเข้าถึงการใช้อำนาจเพื่อดูแลชีวิตตนเองได้ ระบอบการเมืองต้องทำให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมและมีพื้นที่ทางการเมืองที่พอเหมาะของตน ไม่ใช่ถูกขับออกจากพื้นที่ทางการเมือง เสกสรรค์เห็นว่า การเมืองภาคประชาชนถูกทำให้อ่อนแอลงตั้งแต่สมัยประชานิยม ซึ่งทำให้เกิดการกลับไปพึ่งรัฐแทนที่จะสร้างพลังต่อรองให้กับภาคประชาชน ทำให้การเมืองภาคประชาชนเสื่อมลงเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างสองเสื้อสี อาจต้องสนับสนุนให้กลุ่มการเมืองภาคประชาชนเข้ามาเป็น

⁴⁹⁰ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 213 - 217.

พลังที่สาม นอกจากนั้น การกระจายอำนาจทางการเมืองก็มีความจำเป็นเพราะจะเป็นการเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นสามารถแก้ปัญหาด้วยตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพิงรัฐ⁴⁹¹

การยุบสภาและการเลือกตั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2554

หลังจากวิกฤตในปี พ.ศ. 2553 รัฐบาลของอภิสิทธิ์ได้บริหารประเทศต่อไป จนกระทั่งมีการประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 10 พฤษภาคม 2554 และจัดให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไปในวันที่ 3 กรกฎาคม 2554⁴⁹²

ผลการเลือกตั้งพบว่า พรรคเพื่อไทยได้รับการเลือกตั้งทั้งระบบเขตและบัญชีรายชื่อถึง 265 คน ขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ได้ 159 คน ทำให้พรรคเพื่อไทยเป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล ในการเลือกตั้งครั้งนี้ประชาชนออกมาใช้สิทธิถึงร้อยละ 75 ของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ทำให้เห็นว่า ประชาชนสนใจและมีส่วนร่วมทางการเมือง⁴⁹³

พรรคเพื่อไทยได้เสนอให้ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร น้องสาวคนสุดท้องของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ เป็นนายกรัฐมนตรี แม้ไม่ได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคและกรรมการบริหารพรรค แต่ยิ่งลักษณ์เป็นผู้สมัครแบบบัญชีรายชื่อของพรรคอันดับที่ 1 ภายใต้การสนับสนุนและจัดการของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ

ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2554 เป็นนายกรัฐมนตรีหญิงคนแรกของไทย โดยได้ตั้งรัฐบาลร่วมกับพรรคชาติไทยพัฒนา พรรคชาติพัฒนาเพื่อแผ่นดิน พรรคพลังชล พรรคมหาชน พรรคประชาธิปัตย์ใหม่ รวมเป็น 300 เสียง ทำให้รัฐบาลมีเสถียรภาพเป็นอย่างยิ่ง⁴⁹⁴

รัฐบาลของยิ่งลักษณ์ ชินวัตร

ยิ่งลักษณ์ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมควบอีกตำแหน่งด้วย เมื่อรัฐบาลนี้เข้าบริหารประเทศ ได้ถูกกระแสต่อต้านจากผู้สนับสนุนพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเป็นระยะ และรัฐบาลก็ต้องพบกับความท้าทายใหญ่ในการทำงานทันทีจากการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ที่เริ่มต้นที่ภาคเหนือของประเทศตั้งแต่ต้นเดือนสิงหาคม 2554 และลุกลามไปครอบคลุมพื้นที่ จังหวัด ทั้งในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง รวมทั้ง

⁴⁹¹ พัทธราภา ตันตราจิน, ความคิดทางสังคมการเมืองของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2556). หน้า 239 - 241.

⁴⁹² จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 464.

⁴⁹³ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 221 - 222.

⁴⁹⁴ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 464 - 465.

กรุงเทพมหานครและปริมณฑลด้วย แม้จะถึงปลายปี พ.ศ. 2554 สถานการณ์อุทกภัยในแต่ละพื้นที่ก็ยังไม่กลับสู่สภาพปกติ จากอุทกภัยดังกล่าวทำให้ประชาชนได้รับผลกระทบมากกว่า 12.8 ล้านคน⁴⁹⁵

อย่างไรก็ตาม โจทย์ที่ใหญ่กว่าของรัฐบาลคือการสร้างความปรองดองแห่งชาติ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่รัฐบาลต้องการทำ แต่ในขณะนั้น มีคติความค้ำอยู่ในศาลอีกหลายคดี ซึ่งมีผู้เกี่ยวข้องมากมาย ทั้งที่ยังอยู่ในตำแหน่ง มีอำนาจในกองทัพ และเกี่ยวข้องกับนักการเมืองคนสำคัญในพรรคประชาธิปัตย์ เช่น อภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ อดีตนายกรัฐมนตรี และสุเทพ เทือกสุบรรณ อดีตรองนายกรัฐมนตรี ตลอดจนยังเกี่ยวข้องกับแกนนำนปช. และฝ่ายเสื้อแดง รวมทั้งอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณด้วย นอกจากนี้ ยังมีคดีที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เป็นฐานสนับสนุนสำคัญของกองทัพคือพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ที่มีคดีเรื่องการยึดสนามบินดอนเมืองและสุวรรณภูมิ ตลอดจนการปิดสนามบินในต่างจังหวัดอีกหลายแห่ง นับได้ว่า เป็นความซับซ้อนยาวนานของความขัดแย้งที่รัฐบาลนี้ต้องพบเจอ⁴⁹⁶

รัฐบาลนี้ยังมีข่าวเรื่องการพยายามช่วยเหลืออดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ ผู้เป็นพี่ชายของนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ให้พ้นจากความผิดในคดีต่างๆ และกลับเข้าประเทศไทยได้ เช่น การมีแนวคิดขอพระราชทานอภัยโทษ เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ หรือการยกเลิกคำสั่งถอนหนังสือเดินทางของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ และความพยายามที่จะดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญ 2550 ซึ่งประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้ถูกดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมเมื่อเสียงข้างมากของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเห็นชอบในร่างเสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายรัฐบาลเสนอเพื่อแก้ไขในมาตรา 291 เพื่อเปิดทางให้เกิดสภาร่างรัฐธรรมนูญทำหน้าที่เป็นองค์กรหลักในการแก้ไขรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ กล่าวได้ว่า เป็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญบางมาตราเพื่อที่จะเขียนรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ทั้งฉบับ เรื่องนี้มีทั้งผู้ที่สนับสนุนและผู้ที่ต่อต้าน ทั้งในส่วนของนักวิชาการ นักการเมืองและประชาชน⁴⁹⁷

ในระหว่างที่รัฐบาลชุดนี้บริหารประเทศ ได้มีการเสนอแผนปรองดองสมานฉันท์และการนิรโทษกรรม และความเห็นแย้งมากมาย ในที่สุด ได้มีการเสนอร่างกฎหมายเพื่อการปรองดองสมานฉันท์ 5 ฉบับ และร่างกฎหมายนิรโทษกรรมอีก 3 ฉบับ ในการเคลื่อนไหวเพื่อเสนอร่างกฎหมายปรองดองที่ถูกเชื่อว่า อดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณจะได้ประโยชน์ต้องยุติไป เมื่อมีกระแสคัดค้าน

⁴⁹⁵ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 465 - 466.

⁴⁹⁶ บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 224 - 225.

⁴⁹⁷ จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, หน้า 467 - 468.

โดยเฉพาะจากพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยและพรรคประชาธิปัตย์ เมื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภา และในที่สุด ร่างกฎหมายปรองดองก็ไม่ถูกหยิบยกมาพูดอีก⁴⁹⁸

ในเดือนมีนาคม 2556 ได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดจากการชุมนุมทางการเมือง 19 กันยายน 2549 ถึง 10 พฤษภาคม 2554 นำโดยวรชัย เหมะ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากพรรคเพื่อไทยและคณะเป็นผู้เสนอ เพื่อลบล้างความผิดของประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง โดยไม่รวมแกนนำและผู้สั่งการ ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าจะถูกสอดใส่เพื่อนิรโทษกรรมสุดซอย ซึ่งมีเป้าหมายที่จะเว้นโทษให้กบฏอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณเป็นสำคัญ แต่ในที่สุด สภาผู้แทนราษฎรก็มีมติรับร่างในวาระแรกและให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญเพื่อพิจารณาในวาระที่สอง โดยคณะกรรมการวิสามัญนี้ประกอบด้วยคนจากทั้งสองฝ่าย ในที่สุดร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมที่ผ่านคณะกรรมการก็มีการสอดแทรกให้เป็นร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมฉบับสุดซอยด้วยการเพิ่มความในมาตรา 3 จากร่างเดิมของวรชัย การแก้ไขในมาตราสำคัญนี้ทำให้ร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมมีลักษณะที่เว้นความผิดให้ทุกฝ่าย ไม่เพียงแต่ประชาชนที่เข้าร่วมชุมนุม แต่รวมไปถึงฝ่ายผู้กระทำการ ก่อการและสนับสนุน ที่เรียกว่า เป็นการเหมาเข่ง รัฐบาลนี้ได้นำเสนอร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรในกลางดึกของวันที่ 1 พฤศจิกายน 2556 โดยมีผู้เห็นชอบ 315 เสียง การผลักดันให้ร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมนี้ผ่านได้อย่างรวดเร็ว สร้างความไม่พอใจให้กับกลุ่มการเมืองทั้งสองฝ่าย ได้แก่ คนเสื้อแดงและฝ่ายพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ในที่สุดก็ทำให้เกิดขบวนการต่อต้านรัฐบาลยิ่งลักษณ์อย่างเป็นระบบ⁴⁹⁹

การชุมนุมของกปปส. เพื่อต่อต้านรัฐบาลและเสนอให้ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง

กระบวนการของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้ร่วมกับสุเทพ เทือกสุบรรณ กลายเป็นขบวนการต่อต้านรัฐบาลยิ่งลักษณ์และระบอบทักษิณในชื่อ คณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) ซึ่งเป็นการรวมตัวของกลุ่มบุคคลหลากหลายสาขาอาชีพ แต่มีฐานประชาชนที่สำคัญคือ ผู้ต่อต้านอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณกับผู้สนับสนุนสุเทพ และพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย

กปปส.ส่วนใหญ่ประกอบด้วย เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายนักศึกษาประชาชนปฏิรูปประเทศไทย (คปท.) กลุ่มประชาคมนักธุรกิจสีลม กลุ่มกองทัพธรรม กองทัพประชาชนโค่นล้มระบอบทักษิณ กลุ่มเครือข่ายประชาชนปฏิรูปประเทศไทย 77 จังหวัด สายสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจ สื่อมวลชน

⁴⁹⁸ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 224 - 225.

⁴⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 226-229.

สายวัดอันน้อย ที่นำโดยหลวงปู่พุทธะอิสระ และที่สำคัญ คือ กลุ่มอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรค ประชาธิปัตย์พร้อมกับสมาชิกพรรค เช่น ฉวาร์ เสนเนียม อิสระ สมชัย วิทยา แก้วภราดัย ชุมพล กาญจนะ ณีรัฐพล ที่ปสุวรรณ พุทธิพงษ์ ปุณณกันต์ เอกันฎ พร้อมพันธ์ และสกลธี ภัททิยกุล เป็นต้น⁵⁰⁰

นอกจากนั้น ยังมีผู้บริหารมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศที่ได้แสดงท่าทีต่อต้านรัฐบาล และสนับสนุนกปปส.อย่างชัดเจน เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มีการเคลื่อนไหวตั้งเวทีที่สี่แยก ปทุมวัน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีการเคลื่อนย้ายพลไปยังกองบัญชาการกองทัพบกเพื่อกดดันทหาร⁵⁰¹ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่มีนักศึกษาและศิลปิน ได้ออกมาร่วมชุมนุมและทำกิจกรรมกับกลุ่ม Art Lane ที่เวทีย่อยชิมลม⁵⁰²

เมื่อสถานการณ์ตึงเครียดขึ้นเรื่อยๆ รัฐบาลของยิ่งลักษณ์ได้ตัดสินใจยุบสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 9 ธันวาคม 2556 เพื่อคืนอำนาจให้ประชาชน และได้กำหนดวันเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2557 แต่อย่างไรก็ตาม ก็เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่สุเทพนำทัพเดินออกจากที่ตั้งเวทีศูนย์ ราชการเพื่อรวมเป็นเวทีใหญ่ร่วมกับอีก 8 ขบวน มุ่งสู่ทำเนียบรัฐบาล เพราะสุเทพไม่ได้ต้องการแค่การยุบสภา หากต้องการการปฏิรูปก่อนเลือกตั้งโดยยืนยันว่า จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง โดยขอให้ มีรัฐบาลพระราชทานเพื่อมุ่งปฏิรูปประเทศก่อนการเลือกตั้ง ดังนั้น แนวทางของกปปส. จึงชัดเจนว่าไม่ให้จัดการเลือกตั้งครั้งใหม่ได้สำเร็จ

แม้การเลือกตั้งในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2557 จะจัดขึ้นได้ แต่ก็เต็มไปด้วยอุปสรรคและปัญหา มากมาย หลายเขตเลือกตั้งจัดการเลือกตั้งไม่ได้ อีกทั้งยังไม่สามารถประกาศผลการเลือกตั้งอย่างเป็นทางการได้ หลังการเลือกตั้ง ได้มีอาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ยื่นเรื่องต่อ ผู้ตรวจการแผ่นดินเพื่อขอให้ยื่นเรื่องต่อศาลรัฐธรรมนูญว่า การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นโมฆะหรือไม่ ในที่สุด ศาลรัฐธรรมนูญได้วินิจฉัยว่า การจัดการเลือกตั้งดังกล่าวเสร็จสิ้นแล้ว แต่ยังไม่ได้จัดการเลือกตั้ง ในอีก 28 เขตเลือกตั้งให้เรียบร้อยได้ หากจัดการเลือกตั้งอีกในภายหลังก็ไม่อาจนับได้ว่า เป็นวันเลือกตั้ง เดียวกันทั่วประเทศได้ จึงถือว่าการเลือกตั้งในวันที่ 2 กุมภาพันธ์นี้ไม่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญ^{503 504}

⁵⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 229 - 231.

⁵⁰¹ เรื่องเดียวกัน. 233.

⁵⁰² MGRonline, **เซเลบตั้งร่วมสร้างสี่สีนเวที Art Lane คึกคัก!!!** [ออนไลน์]

<https://mgronline.com/celebonline/detail/9570000009910>

⁵⁰³ บัณฑิต, 231 - 235.

⁵⁰⁴ ดูรายละเอียดที่ บีบีซีไทย, 2 กุมภาพันธ์ จากเลือกตั้ง “โมฆะ” ถึงตั้งข้อหา “คนอยากเลือกตั้ง”

[ออนไลน์] <https://www.bbc.com/thai/thailand-42898615>

การที่กปปส. ยืนยันว่า ต้องมีการปฏิรูปก่อนเลือกตั้งให้ได้ ทำให้นำไปสู่สถานการณ์ที่ไม่อาจประนีประนอมกันได้ระหว่างผู้ชุมนุมกับรัฐบาลและผู้สนับสนุนรัฐบาล อีกปัจจัยกดดัน ได้แก่ คำตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญให้ยังลักษณะพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีย้อนหลัง จากกรณีการโยกย้ายถวิล เปลี่ยนศรี เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ (สมช.) เป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ทำให้ยังลักษณะไม่อาจรักษาการนายกรัฐมนตรีได้⁵⁰⁵ และนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาล รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ ต้องขึ้นรักษาการนายกรัฐมนตรีต่อ กปปส. ก็ได้จัดแผนการเพื่อขับไล่นิวัฒน์ธำรงด้วยเช่นกัน ขณะเดียวกัน จตุพร พรหมพันธุ์ แกนนำ นปช. ก็ได้นัดประชาชนชุมนุมกันที่ถนนอักษะ ในวันที่ 6 เมษายน 2557⁵⁰⁶ เวลานั้นจึงมีความตึงเครียดทางการเมืองเกิดขึ้นอย่างสูง⁵⁰⁷

อย่างไรก็ตาม ก็มีฝ่ายที่ไม่สนับสนุนความรุนแรงและต้องการให้ประเทศชาติเดินหน้าต่อไป โดยพยายามเคลื่อนไหวให้มีการเลือกตั้งและยึดตามกติกาของรัฐธรรมนูญเป็นทางออกของประเทศท่ามกลางความขัดแย้ง แต่ก็ไม่สำเร็จ เช่น กลุ่มนักวิชาการในนาม สมัชชาปกป้องประชาธิปไตย (สปป.)⁵⁰⁸

การรัฐประหาร พ.ศ. 2557 และรัฐบาลของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา

สุดท้าย ฝ่ายกองทัพที่นำโดย พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้เป็นเจ้าภาพในการเจรจา โดยได้เชิญแกนนำฝ่ายๆ เช่น กปปส. นปช. พรรคประชาธิปัตย์ และอื่นๆ ไปเจรจาที่สโมสรกองทัพบกัระหว่างวันที่ 21 – 22 พฤษภาคม 2557 แต่การเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ ทำให้พลเอกประยุทธ์ประกาศยึดอำนาจในนามของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ในวันที่ 22 พฤษภาคม ถือเป็นการยุติการชุมนุมของกปปส. โดยใช้เวลาทั้งหมด 292 วัน มีทั้งผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก⁵⁰⁹

หลังการรัฐประหารได้มีการจับกุมแกนนำและสลายการชุมนุม โดยแกนนำกปปส.ได้ถูกควบคุมตัวอยู่ระยะหนึ่ง คณะรัฐประหารได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และได้มีประกาศคำสั่งคสช.เรียกบุคคลเข้าปรับทัศนคติทางการเมืองในค่ายทหารต่างๆ เช่น นักวิชาการ

⁵⁰⁵ คมชัดลึก, วันนี้ในอดีต..7 พ.ค.'ศาล รธน.' วินิจฉัย 'ยังลักษณะ' พ้นนายกฯ [ออนไลน์]

<https://www.komchadluek.net/today-in-history/275549>

⁵⁰⁶ ไทยรัฐออนไลน์, 'เสื้อแดง' ชุมนุมถนนอักษะ คึกคัก [ออนไลน์]

<https://www.thairath.co.th/news/politic/414961>

⁵⁰⁷ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 235 - 236.

⁵⁰⁸ ประชาไท, กลุ่มนักวิชาการตั้ง 'สมัชชาปกป้องประชาธิปไตย' เห็นต่างข้อเสนอ กปปส.-ทปอ. (แถลงการณ์เต็ม) [ออนไลน์] <https://prachatai.com/journal/2013/12/50321>

⁵⁰⁹ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 233.

นักการเมือง นักเคลื่อนไหว แกนนำทางการเมืองและอื่นๆ หลังจากนั้น คสช.ได้ยกร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 และทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยและประกาศใช้

ในเบื้องต้น คสช.ประกาศว่า จะใช้เวลา 1 ปีในการบริหารประเทศ โดยได้แต่งตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) สภาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) และให้มีคณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญขึ้น เพื่อยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นและประกาศใช้ จากนั้น จะจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนตุลาคม 2558⁵¹⁰

สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ลงมติเลือกพลเอกประยุทธ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2557 ส่วนคณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญ ประกอบด้วย กรรมการจำนวน 36 คน ซึ่งมีที่มาจากการเสนอชื่อของคสช. สนช. สปช. และคณะรัฐมนตรี⁵¹¹ มีศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ เป็นประธาน โดยมีการวางแผนยกร่างรัฐธรรมนูญให้เป็นไปตามกำหนดเวลาของคสช. เพื่อจัดให้มีการเลือกตั้งได้ในปลายปี พ.ศ. 2558⁵¹²

คณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญชุดบวรศักดิ์ได้ยกร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จในปลายเดือนสิงหาคม 2558 และนำเสนอต่อสภาปฏิรูปแห่งชาติเพื่อให้มีการนำลงมติในวันที่ 6 กันยายน 2558 ในที่สุดได้มีมติคว่ำร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าว โดยมีคะแนนที่ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญ 105 เสียง และไม่เห็นชอบ 135 เสียง ผลการลงมตินี้ทำให้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับบวรศักดิ์ถูกคว่ำลงพร้อมกับการหมดวาระของสภาปฏิรูปแห่งชาติ⁵¹³ ภายหลังจากลงมตินี้คว่ำร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ มีศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ ได้ออกมาแถลงความในใจของเขา ความตอนหนึ่งซึ่งนำมาสู่ประโยคอันลือลั่นว่า “เขาอยากอยู่ยาว” หมายถึง รัฐบาลหรือทหาร ยังอยากยืดเวลาในการบริหารประเทศต่อไป⁵¹⁴

จากนั้น นายกรัฐมนตรีแต่งตั้งสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ (สปท.) ขึ้น โดยมีสมาชิกไม่เกิน 200 คน เพื่อทำหน้าที่ต่อจาก สปช.⁵¹⁵ และคสช. ได้แต่งตั้งคณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่จำนวน 21 คน ตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว 2557 และได้แต่งตั้งให้ มิชัย ฤชุพันธุ์ เป็นประธาน

⁵¹⁰ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 236 - 237.

⁵¹¹ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557

⁵¹² บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 238.

⁵¹³ MGRonline, **ลือบปี่ลำเรียมติ135:105 คว่ำร่างรธน. ลากยาวเลือกตั้งปี60** [ออนไลน์]

<https://mgronline.com/daily/detail/9580000101078>

⁵¹⁴ มติชนออนไลน์, **เขาอยากอยู่ยาว** [ออนไลน์] https://www.matichon.co.th/politics/news_53930

⁵¹⁵ iLaw, **สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ (สปท.) มาจากไหน? มาทำอะไร?** [ออนไลน์]

<https://ilaw.or.th/node/3870>

คณะกรรมการการยกร่างรัฐธรรมนูญชุดใหม่นี้ โดยคณะกรรมการการยกร่างรัฐธรรมนูญต้องร่างรัฐธรรมนูญให้แล้วเสร็จภายใน 6 เดือน และนำไปลงประชามติโดยประชาชน

หลังจากที่สปช. ได้คว่ำร่างรัฐธรรมนูญฉบับบรรคักต์ลงแล้ว วิษณุ เครืองาม รองนายกรัฐมนตรี ได้ชี้แจงว่า การบริหารราชการในรัฐบาลคสช. และการขยายเวลาของรัฐบาล ไม่ใช่ความตั้งใจของรัฐบาล แต่เป็นไปตามหลักกฎหมายและตาม Road Map ที่ยึดหยุ่นได้⁵¹⁶

ส่วนโฆษกกรรมการการยกร่างรัฐธรรมนูญได้แถลงว่า การดำเนินการยกร่างรัฐธรรมนูญจะแล้วเสร็จในเดือนมกราคม 2559 และจะนำไปเผยแพร่รับฟังความคิดเห็นจากประชาชนเพื่อนำไปปรับแก้ก่อนที่จะทำร่างสุดท้ายเสร็จในเดือนเมษายน 1559 และนำไปทำประชามติต่อไป⁵¹⁷

เมื่อคณะกรรมการได้ยกร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จ ได้มีการกำหนดวันในการลงประชามติให้ความเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ ในวันที่ 7 สิงหาคม 2559 ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายที่ไม่สนับสนุน ฝ่ายที่สนับสนุนบางส่วนมองว่า การรับร่างรัฐธรรมนูญทำให้นำไปสู่การเลือกตั้งในเวลาอีกไม่นาน แต่นักวิชาการบางคนก็แสดงให้เห็นว่า การแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับนี้ภายหลังการประกาศใช้แล้วเป็นเรื่องยาก

ผลการลงประชามติเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ พร้อมทั้งคำถามพ่วงที่ถามว่า “ท่านเห็นชอบหรือไม่ว่า เพื่อให้การปฏิรูปประเทศเกิดความต่อเนื่องตามแผนยุทธศาสตร์ชาติ สมควรกำหนดไว้ในบทเฉพาะกาลว่า ในระหว่าง 5 ปีแรกนับแต่วันที่มีรัฐสภาชุดแรกตามรัฐธรรมนูญนี้ ให้ที่ประชุมร่วมกันของรัฐสภาเป็นผู้พิจารณาให้ความเห็นชอบบุคคลซึ่งสมควรได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี” กล่าวคือ ให้สมาชิกวุฒิสภาจากการสรรหาร่วมเลือกนายกรัฐมนตรีกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระยะเวลา 5 ปีแรกด้วยหรือไม่ พบว่า มีผู้รับร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับจำนวนกว่า 16 ล้านเสียง และที่ไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ 10 กว่าล้านเสียง สำหรับประเด็นคำถามพ่วงมีคะแนนเสียงเห็นชอบกว่า 15 ล้านเสียง และไม่เห็นชอบกว่า 10 ล้านเสียง⁵¹⁸

เหตุการณ์สวรรคต รัชกาลที่ 9

หลังจากการลงประชามติรับร่างรัฐธรรมนูญไม่นาน และอยู่ระหว่างรอการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่เพื่อจัดการเลือกตั้ง ก็ได้เกิดเหตุการณ์โศกเศร้าของคนไทยทั้งประเทศ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 สวรรคตในวันที่ 13 ตุลาคม 2559

⁵¹⁶ บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, การเมืองไทยร่วมสมัย, หน้า 240 - 241.

⁵¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

⁵¹⁸ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, กกต.ประกาศผลการออกเสียงประชามติอย่างเป็นทางการ

เวลา 15.52 น. โรงพยาบาลศิริราช หลังจากที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปประทับรักษาพระอาการประชวร ณ โรงพยาบาลศิริราช ตั้งแต่วันที่ 3 ตุลาคม 2557 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงครองราชย์สมบัติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489 รวมระยะเวลา 70 ปี รัฐบาลได้ประกาศไว้ทุกซ์ถวายเป็นความอาลัยเป็นเวลา 1 ปี นับเป็นระยะเวลาแห่งความโศกเศร้าของคนทั้งประเทศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงมีความใกล้ชิดกับการเมืองไทยเกือบตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์สมบัติ หลายครั้งหลายคราพระองค์ทรงเข้าไปแก้ปัญหาวิกฤตการณ์เมืองและความขัดแย้งทางการเมือง เหตุการณ์สวรรคตเป็นเหตุการณ์สำคัญของประเทศที่ส่งผลกระทบต่อทบทวนความคิดของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในเรื่องของพระมหากษัตริย์ของไทย เห็นได้จากงานเขียนของเขาหลังการสวรรคตที่เน้นหนักไปในเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ผ่านการเล่าประวัติศาสตร์ของประเทศ ดังที่จะได้กล่าวในบทนี้

การสวรรคตนี้เป็นการเปลี่ยนผ่านสู่รัชกาลใหม่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร รัชกาลที่ 10 ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 โดยได้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกระหว่างวันที่ 4-6 พฤษภาคม 2562 เพื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ตามขัตติยราชประเพณี เป็น “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 10 มีพระปฐมบรมราชโองการพระราชทานแก่ประชาชนชาวไทยในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่า “เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎรตลอดไป”⁵¹⁹

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ได้มีพระบรมราชโองการ ให้จัดพระราชพิธีประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในวันที่ 6 เมษายน 2560 ซึ่งตรงกับวันจักรี นับเป็นจุดเริ่มในการเปลี่ยนผ่านสู่การเมืองตามกรอบของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติด้านต่างๆ และคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ เพื่อร่างยุทธศาสตร์ชาติและแผนปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ นอกจากนั้น ได้มีกระบวนการตราพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญฉบับต่างๆ เพื่อนำไปสู่การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และการสรรหาสมาชิกวุฒิสภา

⁵¹⁹ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศ พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562 [ออนไลน์] www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2562/B/014/T_0001.PDF

การเลือกตั้ง พ.ศ. 2562

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไปในปี พ.ศ. 2562 ในวันอาทิตย์ที่ 24 มีนาคม 2562 เป็นการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกตามแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เพื่อเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 500 คน

ระบบการเลือกตั้งในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ใช้ “ระบบจัดสรรปันส่วนผสม” (Mixed-Member Apportionment หรือ MMA) ซึ่งเป็นระบบการเลือกตั้งที่ใช้ครั้งแรกในประเทศไทย โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด 500 คน แบ่งเป็นจากการเลือกตั้งในระบบเขต 350 คน และจากระบบบัญชีรายชื่อ 150 คน ในแต่ละเขตเลือกตั้งมีผู้ชนะได้เขตละ 1 คน และผู้ออกเสียงเลือกตั้งลงคะแนนได้คนละ 1 คะแนน ซึ่งเป็นการลงคะแนนเลือกผู้แข่งขันในระบบเขตเท่านั้น ผู้สมัครที่ได้รับคะแนนสูงสุดและมีคะแนนสูงกว่าคะแนนไม่ประสงค์ลงคะแนนเป็นผู้ได้รับการเลือกตั้ง ส่วนการคำนวณจำนวนผู้ชนะในระบบบัญชีรายชื่อให้นำคะแนนที่พรรคการเมืองทุกพรรคได้รับจากการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตทุกเขตหารด้วย 500 เพื่อกำหนดว่า แต่ละพรรคจะได้รับการจัดสรร 1 ที่นั่งจะต้องได้รับคะแนนเลือกตั้งประมาณเท่าไร นำคะแนนนี้ไปหารคะแนนเสียงที่แต่ละพรรคได้รับเลือกจากประชาชนในทุกเขตจะได้จำนวนที่นั่งที่พึงมีได้ของแต่ละพรรคการเมือง เช่น พรรค A ได้รับเลือกตั้งจากประชาชนร้อยละ 30 เท่ากับว่าพรรค A จะมีผู้สมัครของพรรคที่ได้รับเลือกตั้งร้อยละ 30 ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด คือ 150 คน จาก 500 คน และให้นำจำนวนที่นั่งทั้งหมดที่พรรคการเมืองพึงมีลบด้วยจำนวนผู้ชนะในระบบเขตที่พรรคการเมืองนั้นได้รับเลือกตั้ง ผลลัพธ์ได้แก่จำนวนที่นั่งในระบบบัญชีรายชื่อที่พรรคการเมืองนั้นได้รับการจัดสรร⁵²⁰

ระบบการเลือกตั้งเช่นนี้ดูเหมือนจะเป็นการเอื้อประโยชน์ให้พรรคการเมืองขนาดเล็ก จึงมีพรรคการเมืองขนาดเล็กส่งตัวแทนลงสมัครรับเลือกตั้งมากมาย และหลายพรรคการเมืองได้รับเลือกตั้งเพียง 1 คนจากระบบบัญชีรายชื่อ ที่รวมคะแนนจากเขตเลือกตั้งทั่วประเทศที่ผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคการเมืองนั้นได้รับ

การเลือกตั้งครั้งนี้มีจำนวนผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตจากพรรคการเมืองต่างๆ ถึง 81 พรรค กว่า 11,000 คน และมีจำนวนผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบบัญชีรายชื่อถึง 77 พรรค ทำให้เห็นว่ามีพรรคการเมืองขนาดเล็กลงสมัครรับเลือกตั้งมากมาย

ผลการเลือกตั้ง มีผู้ได้รับการเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อจากพรรคการเมืองถึง 25 พรรค และแบบแบ่งเขตเลือกตั้งจากพรรคการเมือง 9 พรรค รวมทั้งพรรคเพื่อไทยที่ไม่มีผู้ได้รับการเลือกตั้ง

⁵²⁰ สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์, ระบบเลือกตั้งเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2561). หน้า 204 - 205.

แบบบัญชีรายชื่อ ทำให้มีพรรคการเมืองที่ได้รับเลือกตั้ง จำนวนถึง 26 พรรคในสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร⁵²¹

จากผลของการเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคพลังประชารัฐได้เป็นพรรคที่รวบรวมเสียงเพื่อจัดตั้งรัฐบาลได้สำเร็จ แม้พรรคพลังประชารัฐจะไม่ใช้พรรคที่ได้รับคะแนนเสียงเลือกตั้งมากที่สุด โดยได้เสนอชื่อ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี และพลเอกประยุทธ์ได้รับเสียงสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่สังกัดพรรคการเมืองถึง 19 พรรคการเมือง และสมาชิกวุฒิสภาให้เป็นนายกรัฐมนตรี ตามวิธีการในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 พรรคร่วมรัฐบาล พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ประกอบด้วย 6 พรรคการเมือง ได้แก่ พรรคพลังประชารัฐ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคภูมิใจไทย พรรคชาติไทยพัฒนา พรรครวมพลังประชาชาติไทย และพรรคชาติพัฒนา⁵²²

อนึ่ง ในการเลือกตั้งครั้งนี้ เอนกได้ลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบบัญชีรายชื่อ ในลำดับที่ 9 จากพรรครวมพลังประชาชาติไทยด้วย แต่ไม่ได้รับการเลือกตั้ง พรรครวมพลังประชาชาติไทยได้รับการเลือกตั้งเพียง 5 คน จากการเลือกตั้งแบบแบ่งเขต 1 คน และแบบบัญชีรายชื่อ 4 คน ขณะนั้น เอนกกำลังดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารพรรคด้วย

อย่างไรก็ตาม หลังการเลือกตั้งก็ยังคงมีความขัดแย้งแตกแยกทางการเมืองอยู่ตลอดจนกระทั่งมีการชุมนุมทางการเมืองที่เข้มข้นในปี พ.ศ. 2563 หลังจากที่ศาลรัฐธรรมนูญยุบพรรคอนาคตใหม่

กระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์

ในกลางปี พ.ศ. 2563 ท่ามกลางความขัดแย้งและการชุมนุมทางการเมือง ยังได้เกิดกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมถึงการยกเลิกมาตรา 112 ของประมวลกฎหมายอาญา อย่างตรงไปตรงมาด้วย ปี พ.ศ. 2563 นับเป็นปีที่มีการชุมนุมและเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างเข้มข้นในนามกลุ่มต่างๆ นับตั้งแต่ศาลรัฐธรรมนูญยุบพรรคอนาคตใหม่เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2563 โดยเฉพาะนักศึกษาและเยาวชน ที่มีข้อเรียกร้องเรื่องการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ และการกล่าวถึงสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเปิดเผย

การชุมนุมทางการเมืองมีความเข้มข้นในเดือนกรกฎาคม 2563 โดยกลุ่ม “เยาวชนปลดแอก” ได้นำชุมนุมที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเพื่อยื่นข้อเรียกร้อง 3 ข้อ ได้แก่ 1) ให้หยุดคุกคามประชาชน 2) ให้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และ 3) ให้ยุบสภา จากนั้น ก็มีการชุมนุมเกิดขึ้นในหลายจังหวัด

⁵²¹ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, ข้อมูลสถิติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2562 [ออนไลน์] www.ect.go.th/ect_th/download/article/article_20201002121233.pdf

⁵²² BBC News, ประยุทธ์ 2/1: โปรดเกล้าฯ ครม. แล้ว [ออนไลน์] <https://www.bbc.com/thai/thailand-48891690>

อย่างน้อยใน 20 จังหวัด ควบคู่ไปกับการรณรงค์ทางโลกออนไลน์ ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2563 กลุ่มมหานครเพื่อประชาธิปไตยและมอกะเสดได้จัดชุมนุมที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในอิมแฮร์รี พอดเตอร์ ไม่ทำเสกคาถา ปกป้องประชาธิปไตย โดยมีอานนท์ นำภา ขึ้นปราศรัยในประเด็นการแก้ปัญหา การขยายพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นครั้งแรก และได้ตั้งคำถามถึงสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ว่า ควรอยู่เหนือหรือใต้รัฐธรรมนูญ พร้อมทั้งเสนอว่า การกล่าวถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ควรทำได้อย่างตรงไปตรงมา ด้วยความเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และด้วยความเคารพต่อสถาบันพระมหากษัตริย์⁵²³ ในเวลาต่อมา กลุ่ม “เยาวชนปลดแอก” ได้ขยายแนวร่วมเพื่อเปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นด้วยการเปิดตัว “คณะประชาชนปลดแอก” จากนั้น ได้มีเหตุการณ์ที่สำคัญ โดย “แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม” ได้จัดการชุมนุมชื่อ “ธรรมศาสตร์จะไม่ทน” ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต คาดว่ามีผู้ร่วมชุมนุมราว 2,500 คน⁵²⁴ มีการอ่านข้อเรียกร้อง 10 ประการเกี่ยวกับการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ โดย ปณิสยา ลีสิทธิวิวัฒน์กุล ดังนี้⁵²⁵

1. ยกเลิกมาตรา 6 ของรัฐธรรมนูญ
2. ยกเลิกประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112
3. ยกเลิกพ.ร.บ.จัดระเบียบทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ พ.ศ. 2561
4. ตัดลดงบประมาณแผ่นดินที่จัดสรรให้กับสถาบันกษัตริย์ให้สอดคล้องกับสถานะเศรษฐกิจของประเทศ
5. ยกเลิกส่วนราชการในพระองค์ เช่น หน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ ให้ย้ายไปสังกัดหน่วยงานอื่น
6. ยกเลิกการบริจาดและรับบริจาดโดยเสด็จพระราชกุศลทั้งหมด เพื่อกำกับให้การเงินของสถาบันกษัตริย์อยู่ภายใต้การตรวจสอบทั้งหมด
7. ยกเลิกพระราชอำนาจในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในที่สาธารณะ
8. ยกเลิกการประชาสัมพันธ์และการให้การศึกษาที่เชิดชูสถาบันกษัตริย์แต่เพียงด้านเดียวจนเกินงาม
9. สืบหาความจริงเกี่ยวกับการสังหารเช่นฆ่าราชบุตร ที่วิพากษ์วิจารณ์หรือมีความเกี่ยวข้องใดๆ เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์

⁵²³ ไทยรัฐออนไลน์, 2 ปี 10 ข้อเสนอ ปรากฏการณ์ขยับเพดาน ที่ธรรมศาสตร์ รังสิต [ออนไลน์]

<https://plus.thairath.co.th/topic/speak/101930>

⁵²⁴ BBC News, แพลตฟอร์มนักศึกษา ถึง ชุมนุมใหญ่ของ “คณะราษฎร 2563” ลำดับเหตุการณ์ชุมนุมทางการเมืองปี 2563 [ออนไลน์] <https://www.bbc.com/thai/thailand-54741254>

⁵²⁵ iLaw, 10 ข้อเสนอปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ใช้รัฐสภาแก้กฎหมายได้ 5 ข้อ [ออนไลน์] <https://ilaw.or.th/node/5779>

10. ห้ามมิให้ลงพระปรมาภิไธยรับรองการรัฐประหารครั้งได้อีก

กลางเดือนสิงหาคม 2563 “คณะประชาชนปลดแอก” ได้จัดการชุมนุมครั้งใหญ่ที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย โดยมีผู้ร่วมชุมนุมหลายหมื่นคน โดยแกนนำได้ยื่นข้อเรียกร้อง 3 ข้อเรียกร้อง 2 หลักการ และ 1 ความฝัน ได้แก่ 1) รัฐบาลต้องหยุดคุกคามประชาชนที่ออกมาใช้สิทธิและเสรีภาพตามหลักประชาธิปไตย 2) รัฐบาลต้องร่างรัฐธรรมนูญใหม่ที่มาจากเจตจำนงของประชาชน เพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนอย่างแท้จริง และ 3) รัฐบาลต้องยุบสภาเพื่อให้ประชาชนสามารถแสดงเจตจำนงในการเลือกผู้แทนของตนได้อีกครั้ง ทั้งนี้ ตั้งอยู่บน 2 หลักการว่า 1) จะต้องไม่มีการรัฐประหาร และ 2) การจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติ ภายใต้ 1 ความฝันคือ การมีระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ อย่างแท้จริง⁵²⁶

ในกลางเดือนกันยายน 2563 “แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม” ได้จัดกิจกรรม “19 กันยา ทวงอำนาจคืนราษฎร” ที่สนามหลวง มีผู้ชุมนุมร่วมทำพิธีฝังหมุดคณะราษฎร 2563” และมีการเคลื่อนขบวนไปยื่นจดหมายถึงองคมนตรีเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ แต่มีตำรวจได้สกัดไว้ จึงได้ยื่นจดหมายผ่านผู้บัญชาการตำรวจนครบาลแทน⁵²⁷

ในวันที่ 14 ตุลาคม 2563 “คณะราษฎร 2563” ซึ่งเป็นการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ เช่น แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม เยาวชนปลดแอก กลุ่มดาวดิน และกลุ่มฟื้นฟูประชาธิปไตย ได้จัดการชุมนุมใหญ่ที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยและเคลื่อนขบวนไปค้างคืนที่ทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออก ร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ และในวันรุ่งขึ้น พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ได้ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินที่มีความร้ายแรงในเขตท้องที่กรุงเทพมหานคร และเปิดทางให้เจ้าหน้าที่สลายการชุมนุมที่ทำเนียบรัฐบาล แกนนำ 3 คน คือ อานนท์ นำภา พิรัชฐู ชิวารักษ์ และปณิศา สิทธิจิรวัฒนกุล ถูกจับกุม หลังจากนั้น “คณะราษฎร 2563” ได้เปลี่ยนชื่อมาเป็น “กลุ่มราษฎร” เพื่อสะท้อนการชุมนุมแบบทุกคนคือแกนนำ และจัดแฟลชม็อบหลายจุดในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดในอีกหลายครั้ง⁵²⁸

นี่เป็นบริบทของสถานการณ์ทางการเมืองไทยรอบตัวของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ จากการเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 การเลือกตั้งครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญดังกล่าวในปี พ.ศ. 2562 และไปถึงกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2563 ซึ่ง

⁵²⁶ สยามรัฐ, ม็อบปลดแอกแถลงการณ์ 3ข้อเรียกร้องบน 2 หลักการภายใต้ 1 ความฝัน [ออนไลน์] <https://siamrath.co.th/n/175186>

⁵²⁷ BBC News, แฟลชม็อบนักศึกษา ถึง ชุมนุมใหญ่ของ “คณะราษฎร 2563” ลำดับเหตุการณ์ชุมนุมทางการเมืองปี 2563 [ออนไลน์] <https://www.bbc.com/thai/thailand-54741254>

⁵²⁸ เรื่องเดียวกัน.

น่าจะส่งผลต่อการก่อรูปหรือเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนกและนำไปสู่การแสดงความคิดทางการเมืองผ่านงานเขียนต่างๆ ในระยะเวลาของการก่อรูปหรือเปลี่ยนแปลงทางความคิดของตามการศึกษาในบทนี้

7.3 จากหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ (2552) ถึงหนังสือ เรื่อง ทวีตรศน์: ฝาสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา (2563)

ในวิธีการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคล (Political Thought) เราจำเป็นต้องเข้าใจทั้งบริบทที่อยู่แวดล้อมตัวนักคิด (Context) และตัวบทของนักคิด (Text) ในกรณีนี้เน้นไปที่บริบททางประวัติศาสตร์ของการเมืองไทยดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งน่าจะเป็นบริบทสำคัญที่กำหนดความคิดทางการเมืองหรือส่งผลต่อการก่อรูปหรือเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของนักคิด ในที่นี้คือ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และถ่ายทอดออกมาเป็นตัวบท (Text) ที่นักคิดต้องการจะสื่อสารตามบริบททางประวัติศาสตร์ในห้วงเวลาต่างๆ ในการศึกษา นี้ นอกจากจะทบทวนบริบททางการเมืองไทยที่อยู่แวดล้อมตัวเอนกแล้ว เราต้องศึกษาตัวบท (Text) ของเอนกเป็นสำคัญ นั่นก็คือ การศึกษางานเขียนของเอนกอย่างละเอียดเพื่อค้นหาความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ในงานเขียนของเขา สำหรับบทนี้เป็นารเริ่มจากงานเขียนหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ในปี พ.ศ. 2552 จนถึงงานเขียนที่เป็นหนังสือเล่มล่าสุดของเอนก เรื่อง ทวีตรศน์: ฝาสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา ในปี พ.ศ. 2563

ในขณะนี้ เอนกมีความคิดว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่จะต้องเชิดชูต่อไปและประเทศไทยต้องเป็นประชาธิปไตยอย่างแน่นอน แต่เอนกให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทยเอง ด้วยการผสมผสานกับความเป็นตะวันออกและความเป็นไทย โดยไม่จำเป็นต้องยึดตามตัวแบบมาตรฐานสากลของประชาธิปไตยตะวันตกที่ต้องใช้เหมือนกันทั้งโลกและไม่ต้องปรับเปลี่ยนใดๆ แต่การสร้างประชาธิปไตยนี้ยังต้องคงสาระหลักของอุดมการณ์ประชาธิปไตยไว้ด้วย เอนกยังได้ให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทย โดยเฉพาะการให้สถานะและบทบาทกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยของไทย อย่างไรก็ตาม เอนกยังคงให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยทางตรงที่ประชาชนปกครองตนเอง การสร้างประชาสังคม และประชาธิปไตยของประชาชน สังคม ประชาสังคม ชุมชนและท้องถิ่น

1) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่”⁵²⁹ (2552)

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้เปิดมุมมองความคิดใหม่ให้กับผู้อ่านที่ต่างไปจากกระแสความรู้หลักเดิมที่ว่า ตะวันตกคือศูนย์กลางโลก เป็นรากฐานการสร้างโลกสมัยใหม่ การพัฒนาของประชาธิปไตยและอื่นๆ โดยหนังสือเล่มนี้ได้ตั้งคำถามโดยมองย้อนไปในอดีตหลายพันปีว่า ใครเป็นผู้สร้างโลกสมัยใหม่กันแน่ อารยธรรมตะวันตกหรืออารยธรรมตะวันออก เอนกเสนอว่า อารยธรรมตะวันออกมีความรุ่งเรืองและสำคัญมาก และมีความสำคัญมาก่อนอารยธรรมของตะวันตกเป็นเวลาหลายพันปีจนถึงประมาณ 200 ปีที่แล้วที่ชาติตะวันตกขึ้นมามีบทบาทนำในโลก และทำให้กระแสความรู้โดยทั่วไปเข้าใจอย่างผิดๆ ว่า ตะวันตกเท่านั้นเป็นผู้สร้างโลกสมัยใหม่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งแท้จริงแล้ว ความเจริญก้าวหน้าในโลกยุคปัจจุบันที่เรียกกันว่าสมัยใหม่มีรากฐานมาจากอารยธรรมตะวันออกไม่น้อย และอารยธรรมตะวันออกมีความสำคัญไม่ด้อยไปกว่าตะวันตก อีกทั้งรากฐานของอารยธรรมตะวันตกและการพัฒนาในห้วงเวลา 200 ปีนี้ก็ยังคงเกิดจากการหยิบยืมและซึมซับความก้าวหน้าต่างๆ ของอารยธรรมตะวันออกและเอเชียที่มีมาก่อนอย่างยาวนาน ดังนั้น อารยธรรมตะวันออกจึงมีความสำคัญไม่ด้อยไปกว่าตะวันตก หรืออาจมีความสำคัญยิ่งกว่า ดังนั้น เราต้องให้คุณค่ากับโลกตะวันออกยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ในการมองอารยธรรมของตะวันออกและตะวันตกนั้น ไม่ควรมองแยกขาดจากกัน การมองและทำความเข้าใจโลกและอารยธรรมต่างๆ ต้องมองและเข้าใจอย่างเป็นองค์รวม ไม่แยกโลกตะวันตกกับตะวันออก ไม่แยกภูมิภาคต่างๆ ออกจากกัน ตลอดจนไม่แยกประเทศไทยเองออกจากสังคมโลก และต้องไม่ดูถูกดูแคลนตนเอง อารยธรรมและรากเหง้าของตนเองและของโลกตะวันออก โดยบูชาตะวันตกจนเกินความจริง

เอนกได้ให้แง่คิดเรื่องการสร้างประชาธิปไตยของไทยไว้ว่า เราต้องไม่ยึดคุณค่าแบบตะวันตกให้เป็นมาตรฐานหรืออุดมคติสากลที่กำหนดทุกส่วนของโลก เราไม่ควรเลียนแบบตะวันตกอย่างเดียว และเราไม่ควรทิ้งความเป็นตะวันออกหรือความเป็นไทยลง แต่ควรให้เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาเรื่องต่างๆ ด้วย

เอนกแนะนำว่า แม้ในไทย ณ เวลานี้ยอมรับกันว่า ทุนนิยมมีข้อดีและประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์อันสูงส่งที่จะต้องเชิดชูต่อไป แต่ควรต้องตระหนักด้วยว่า มันเป็นความคิดและสถาบันของตะวันตกและมันอาจเหมาะกับตะวันตกเท่านั้น เราอาจใช้ระบบอื่นๆ ที่เป็นส่วนผสมของตะวันตกและตะวันออก รวมถึงของไทย ได้อย่างไม่ตะขิดตะขวงใจเท่าเดิม ประชาธิปไตยของไทยอาจผสมกับ

⁵²⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 3) (ปทุมธานี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต, 2558).

ระบบเชื่อผู้ใหญ่และระบบอุปถัมภ์ด้วยก็ได้ แต่เป็นผู้ใหญ่มีคุณธรรมและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ส่วนชาวบ้านผู้ลงคะแนนเสียงต้องมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น⁵³⁰

เอนกยังเสนอว่า การสร้างการเมืองสมัยใหม่นั้น เราสนใจแต่กฎหมายหรือรัฐธรรมนูญไม่ได้ ต้องหันกลับไปเน้นการอบรมจริยธรรมและคุณธรรมประกอบ หรืออาจต้องใช้กระบวนการสอบ บางอย่างเพื่อกลั่นกรองผู้ลงสมัครรับการเลือกตั้งเสียก่อนขั้นหนึ่ง⁵³¹

เอนกตั้งคำถามถึงความสำเร็จของประชาธิปไตยโดยเงินว่า ทำไมต้องเลียนแบบตะวันตกทั้งหมด ทำไมประชาธิปไตยแบบตะวันออกหรือแบบไทยจะมีไม่ได้ ในเมื่อศาสนาพุทธแบบไทยมีได้ สถาบันชาติแบบไทยมีได้ และแม้กระทั่งสถาบันพระมหากษัตริย์แบบไทยก็มีได้ ปัญหาคือประชาธิปไตยแบบไทยจะต้องคงสาระหลักของอุดมการณ์ไว้ จะต้องไม่ใช่เผด็จการที่อ้างชื่อประชาธิปไตย และความเป็นไทยในประชาธิปไตยแบบนี้ ต้องไม่ถูกยึดเยียดมาให้จากผู้ปกครองหรือคนชั้นสูง หรือไม่ถูกออกแบบจากชนกลุ่มเดียวเท่านั้น โดยที่ไม่ได้รับความยินยอมพร้อมใจจากประชาชนส่วนใหญ่⁵³²

นอกจากนั้น เอนกยังได้ตั้งคำถามถึงความคิดในแบบเดิมๆ ที่เรามองว่า การพัฒนามีตัวแบบสากลชุดหนึ่งชุดเดียวที่ถูกต้องที่สุด ไว้อยู่ติดกับทุกที่ ทุกวัฒนธรรมทั่วทั้งโลก นั่นคือ หลักการและวิธีการของสังคมตะวันตกสมัยใหม่ โดยเอนกเชื่อว่า การพัฒนาจะเป็นไปอย่างราบรื่น ควรจะยอมรับหรือเลือกรับ เลือกดัดแปลงของเดิมและความคิดเดิมที่เหมาะสม นำมันมาผสมผสานหรือประยุกต์เข้ากับของใหม่หรือความคิดใหม่ในแบบตะวันตก เราไม่ควรด่วนสรุปว่า การพัฒนานั้นต้องลดหรือเลิกความคิดและลัทธิการปฏิบัติแบบตะวันออกเสียหมด⁵³³

เอนกเสนอว่า หากจะเชิดชูประชาธิปไตย ควรจะต้องอธิบายความดี ความงามและความถูกต้องของมันให้มากขึ้น และควรลดการใช้เหตุผลว่าเป็นเพราะตะวันตกเชิดชูและยกย่องหรือเพราะเป็นมาตรฐานสากลที่ต้องคิดและปฏิบัติตาม เราควรจะหันกลับไปศึกษาหาความรู้จากตำราและหนังสือไทยหรือจากประสบการณ์หรือจากประสบการณ์เดิมของตะวันออกและของไทยเองให้มากขึ้น และผสมผสานมันกับของดีของตะวันตกให้มากขึ้น การทำเช่นนี้จะทำให้เราไม่ด่วนสรุปว่าอะไรที่เป็นของตะวันตกแล้วต้องดีเสมอไป และใช้มันโดยไม่พยายามปรับปรุงให้เข้ากับสภาพของไทย หรือไม่ต้องรับเอาอะไรที่ดีหรือเกี่ยวข้องยิ่งจากสังคมไทยไปประยุกต์คลุกเคล้าเข้ากับความคิดและทฤษฎีของตะวันตกเสียเลย⁵³⁴

ดังนั้น ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้เสนอเรื่องการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทยไว้ว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่ต้องเชิดชูต่อไป แต่เราไม่ควรเลียนแบบคุณค่า มาตรฐาน หลักการ

⁵³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

⁵³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

⁵³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 245.

⁵³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

⁵³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250 - 251.

วิธีการและอุดมคติที่เป็นแบบตะวันตกซึ่งเป็นเรื่องใหม่ไว้เพียงอย่างเดียว โดยยึดเป็นตัวแบบสากล ชุดเดียวที่ถูกต้องที่สุด ปรับใช้ได้ทั่วทั้งโลก ทว่าเราควรผสมผสานปรับปรุงเอาความเป็นตะวันออก และความเป็นไทยซึ่งเป็นของเดิมที่เหมาะสมเข้าไปด้วย เราต้องหันกลับไปเน้นการอบรมจริยธรรม และคุณธรรมประกอบด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ต้องคงสาระหลักของอุดมการณ์ประชาธิปไตยเอาไว้

2) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “โอกาสของท้องถิ่นกับ วาระการแก้ไขปัญหาวิกฤตของชาติ”⁵³⁵ (2552)

หนังสือเล่มนี้เป็นการถอดความคำปาฐกถาของเอนกจากเวทีเสวนาในการประชุมวิชาการ เรื่อง ทางออกวิกฤตสยามด้วยยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2552 เป็นการกล่าวถึงโอกาสและบทบาทของท้องถิ่นและการปกครองในระดับท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา วิกฤติของชาติด้านต่างๆ ทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ ตลอดจนกล่าวถึงการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อ คนท้องถิ่นและเพื่อการพัฒนาในระดับชาติ

เอนกกล่าวว่า ในวิกฤตปี พ.ศ. 2551-2552 เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยมีการปกครอง ส่วนท้องถิ่นที่เข้มแข็งขึ้นกว่าเดิมมาก ดังนั้น ท้องถิ่นควรมีบทบาทในการแก้ไขวิกฤตเศรษฐกิจ ของชาติด้วย เอนกเสนอให้กำหนดเรื่องการกระจายอำนาจและการพัฒนาท้องถิ่นขึ้นเป็นวาระเพื่อให้ ท้องถิ่นเข้าไปมีบทบาทในการช่วยแก้ไขวิกฤตเศรษฐกิจในระดับชาติ

ภายใต้สถานการณ์วิกฤตนั้นเป็นโอกาสขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่จะได้ทำสิ่งที่ สร้างสรรค์ของท้องถิ่น เอนกเห็นว่า การทำงานของท้องถิ่นที่สำคัญคือความสร้างสรรค์และท้องถิ่น ต้องคิดว่าเป็นโอกาส ท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องทำตามรัฐบาลเสมอไปแต่สามารถริเริ่มทำในสิ่งที่รัฐบาล ยังไม่ทำก็ได้ และการกระจายอำนาจยังจะช่วยลดความขัดแย้งได้ เพราะถ้าท้องถิ่นมีบทบาทมากๆ ก็จะไม่หมกมุ่นกับความขัดแย้งทางการเมือง แต่จะหมกมุ่นกับการทำท้องถิ่นของตนให้ดีขึ้น และจะทำให้เกิดประโยชน์ในท้องถิ่นที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ซึ่งจะช่วยให้บรรยากาศของความแตกต่าง ลดลง ลดความแตกแยก ทั้งนี้ การทำเช่นนั้นได้ ประเทศไทยต้องเป็นของท้องถิ่นให้มากขึ้น ไม่เป็น ประเทศไทยที่รวมศูนย์ เพราะประเทศไทยที่รวมศูนย์มากทำให้ปัญหาชัดเจนและทำให้มีที่เดียว ที่จะต่อสู้กันก็คือส่วนกลาง ดังนั้น หากกระจายอำนาจให้มากขึ้น ความเข้มข้นของความขัดแย้ง ก็จะลดลง

ในเรื่องหลักการและแนวคิดเพื่อสร้างความเข้มแข็งของประชาธิปไตยและเอกลักษณ์ให้กับ ท้องถิ่น เอนกกล่าวว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน และเราต้องคิดเสมอว่าประชาชน

⁵³⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, โอกาสของท้องถิ่นกับวาระการแก้ไขปัญหาวิกฤตของชาติ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสุขภาพ (สสส.), 2552).

หมายถึง 1) ประชาชนที่เป็นบุคคล 2) ประชาชนที่เป็นท้องถิ่น และ 3) ประชาชนที่เป็นชุมชน มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนเอง ประชาธิปไตยต้องมีครบทั้ง 3 ลักษณะนี้จึงเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ บุคคลอาจจะอยู่ในท้องถิ่นและท้องถิ่นนั้นอาจจะไม่เหมือนกันได้เพราะฉะนั้น ประเทศไทยจึงไม่ใช่เอกลักษณ์เดียวแต่มีหลายเอกลักษณ์ของความเป็นไทย เช่น เอกลักษณ์แบบนครศรีธรรมราช ล้านนา ภาคตะวันตก หรืออีสาน เป็นต้น เอนกเตือนว่า อย่าให้ประเทศไทยเหลือแต่คนไทยเพียงอย่างเดียว แต่ต้องประกอบด้วยคนหลายท้องถิ่นที่สร้างสรรค์ให้มีเอกลักษณ์

ส่วนชุมชนก็มีความสำคัญ ชุมชนไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเท่านั้น แต่ชุมชนคือสิ่งที่สืบทอดกันมาและเป็นตัวตนของเรา เราต้องให้ชุมชนแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างเต็มที่และด้วยความภาคภูมิใจ ดังนั้น เราต้องสนใจประชาธิปไตยของชุมชนด้วย

เอนกเสนอให้เปลี่ยนความคิดในเรื่องการพัฒนาประเทศไทย ให้ทำโดยท้องถิ่น ในอดีตคนไทยถูกฝึกให้คิดว่าการพัฒนาประเทศเป็นเรื่องของรัฐบาล แต่ความเป็นจริงในหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่นและประเทศในยุโรป ท้องถิ่นมีบทบาทในการพัฒนา ฉะนั้น ท้องถิ่น รัฐบาล รวมถึงนักวิชาการต้องร่วมมือกันที่จะทำให้การพัฒนาประเทศเป็นเรื่องของท้องถิ่นให้มากขึ้น และเป็นการพัฒนาอย่างท้องถิ่นอยากเป็นเอง

เอนกกล่าวว่า ความแตกต่างของการพัฒนานำมาซึ่งคุณค่าทางเศรษฐกิจ ในการพัฒนาท้องถิ่นหรือพื้นที่ต่างๆ ไปในแนวทางที่ไม่เหมือนกันตามลักษณะของเขตเศรษฐกิจและเขตวัฒนธรรม จะทำให้มีความแตกต่างกัน และยังทำให้เกิดทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่ทรงคุณค่าขึ้น เพราะเรามีความแตกต่างหลากหลาย และจะทำให้เศรษฐกิจการท่องเที่ยว การศึกษา วัฒนธรรมขยายตัวขึ้นด้วย ดังนั้น เราต้องสนับสนุนความแตกต่างในการพัฒนาท้องถิ่น เพราะจะนำมาซึ่งความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในขณะที่ต้องลดความคิดเรื่อง “แห่งชาติ” ลง การทำงานด้วยส่วนกลางลง แต่สนับสนุนความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นยิ่งขึ้น

เอนกเสนอว่า ประชาธิปไตย 2 ระบบไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน กล่าวคือ ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นไม่ต้องเหมือนประชาธิปไตยระดับชาติ แต่ควรจะออกแบบท้องถิ่นให้เป็นประชาธิปไตยอีกแบบหนึ่ง ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นหมายถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาธิปไตยระดับชาติจุดเน้นอยู่ที่การใช้อำนาจผ่านผู้แทนหรือผู้นำ แต่ประชาธิปไตยท้องถิ่นควรจะเน้นที่บทบาทในระดับของประชาชน ชุมชน หรือบทบาทของประชาสังคม ให้เป็นรัฐบาลที่มีประชาชนดูแล โดยมีการปกครองและดูแลท้องถิ่นของตนเองให้มากขึ้น ต้องทำให้เป็นประชาธิปไตยที่คนรักถิ่นฐาน บ้านช่อง รักบ้านเมือง เป็นประชาธิปไตยที่คนอยากจะช่วยแก้ปัญหาให้กับบ้านช่องของตนเอง คนรู้จักอาสา อยากเสียสละ คนก้าวหน้าได้ดี และใช้บริการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ไม่ยาก ส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ต้องตั้งงบประมาณเป็นแรงจูงใจทำให้คนอยากอาสาเข้าช่วยงานท้องถิ่นยิ่งขึ้น นอกจากนี้ เอนกเสนอให้ทำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นองค์กรแห่งการอาสา

องค์กรที่หมั่นปรึกษาหารือ ไม่ใช่เสียงส่วนข้างมาก เพราะจะทำให้เกิดการแพ้-ชนะกัน แต่ต้องทำให้ทุกคนพยายามออมชอมกัน พยายามทำให้รู้สึกว่าเป็นฉันทามติ เอนกยังเสนอให้มองว่า ท้องถิ่นไม่ใช่เรื่องที่ดีต่อกว่าหรือเสียเปรียบกว่า หรือต้องไปเลียนแบบส่วนกลาง เอนกเปรียบว่า ในขณะนี้ประเทศไทยมีเครื่องบินใบพัดเดียวซึ่งบินด้วยรัฐบาล แต่ว่าเรามีอีกใบพัดหนึ่งซึ่งเราจะปล่อยใบพัดนั้นคือท้องถิ่น ขับเคลื่อนอีกหน่วยหนึ่ง เพราะฉะนั้น เรื่องประชาธิปไตยระบบท้องถิ่น ต้องทำให้บ้านเมืองเป็นของประชาชน ผู้แทนหรือผู้นำในท้องถิ่นก็ต้องสร้างตัวเองแบบหนึ่ง ต้องเป็นคนที่ไม่ใกล้ชิดท้องถิ่น พูดคุยกันได้ เหมือนกับสังคมแบบเก่าที่เรานับถือผู้อาวุโส เรานับถือคนที่คุณงามความดี ในที่สุดประชาธิปไตยในระดับชาติก็ต้องแก้ด้วยประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น แล้วจะนำมาซึ่งความรัก ความสมัครสมานขึ้นอีกครั้ง เราต้องใช้การเมืองระดับท้องถิ่น สร้างประชาธิปไตยท้องถิ่น มิฉะนั้น เราจะสร้างการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ยิ่งทำยิ่งบาดเจ็บ

เอนกได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างท้องถิ่นกับภูมิภาค โดยอ้างความเห็นของพระยาสุนทรพิพิธ อดีตอธิบดีกรมมหาดไทย ว่า ภูมิภาคมีหน้าที่บังคับใช้กฎหมายของรัฐบาลกับรักษาความสงบเรียบร้อย แต่หน้าที่ในการทำให้ประชาราษฎร์มีความสุขเป็นเรื่องของท้องถิ่น กล่าวคือ ภูมิภาคทำงานประจำ ท้องถิ่นทำงานพัฒนา

สำหรับแนวทางการแก้ไขปัญหาวิกฤติโดยท้องถิ่น เอนกเสนอให้แก้วิกฤติเรื่องการเมืองและเศรษฐกิจ โดยให้นายกรัฐมนตรีเชิญนาย กอบจ. นาย กอบต. และนายกเทศมนตรีทั้งหมดมาช่วยคุยและช่วยกันคิดในการแก้ปัญหา จะทำให้ได้เกิดมุมมองใหม่ๆ ขึ้น นอกจากนั้น การกระจายอำนาจไม่ใช่จะให้อำนาจและทรัพยากรแก่คนในท้องถิ่นเท่านั้น แต่เราหวังว่าท้องถิ่นจะเป็นพลังสำคัญและมาช่วยชาติ หากพิจารณาจากงบประมาณ มีงบอยู่ 2 ส่วนที่สามารถช่วยชาติได้และเกี่ยวข้องกับท้องถิ่นหรือท้องถิ่นที่ ได้แก่ งบที่ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดและงบที่ให้ท้องถิ่นเพื่อกระจายอำนาจ ทั้งสองเป็นงบที่ต่างประเภทกันและมักต่างคนต่างทำ ดังนั้น ควรจัดให้มีการคุยกัน ร่วมมือกัน เพื่อช่วยแก้ไขวิกฤติเศรษฐกิจ โดยเงินที่ได้จะไปช่วยทำให้เกิดแผนการลงทุนที่เพิ่มขึ้นได้อย่างไร และลงทุนแบบไหน

เอนกเสนอให้การบริหารงานท้องถิ่นไม่ต้องเลียนแบบส่วนกลาง แต่ต้องหาคนที่มีความรู้ที่สำคัญที่สุด ต้องหาคนที่ชาวบ้านรัก ต้องไปดึงชาวบ้านเพื่อช่วยทำงานในท้องถิ่น นอกจากนั้นต้องพยายามหารายได้นอกจากภาษีด้วย การมองสังคมและชุมชนต้องไม่เลียนแบบรัฐบาลระดับชาติ เราต้องเอาสังคมและชุมชนให้มาเป็นพลัง และเขาก็จะภูมิใจที่เขามีประโยชน์

สุดท้าย การบริหารทรัพยากรและเศรษฐกิจท้องถิ่น ท้องถิ่นต้องดูแลงานด้านเศรษฐกิจให้มากขึ้น โดยเฉพาะเศรษฐกิจประเภทที่พัฒนาท้องถิ่น ทำให้เกิดพลังในท้องถิ่น ทำให้เกิดรายได้ในท้องถิ่น เรื่องการพัฒนานี้ ท้องถิ่นต้องคิดเสมอว่าท้องถิ่นจะได้ประโยชน์อะไร คนท้องถิ่นได้อะไรอะไรที่เป็นสิ่งดีๆ ของท้องถิ่น ของชุมชน เราต้องให้สิทธิ์เป็นพิเศษกับคนท้องถิ่น

3) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “การเมือง แก้วร้าวที่ยากประสาน”⁵³⁶ (2552)

บทความนี้อยู่ในหนังสือ เรื่อง ฝ่าอนาคตประเทศไทย: ก้าวข้ามผ่านยุทธการแบ่งสี รวมบทวิเคราะห์ของ 14 กูรูชั้นนำ ทั้งภาคการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ของ เปี่ยมศักดิ์ คุณากรประทีป ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 เอนกได้แสดงความเห็นเรื่องสถานการณ์ทางการเมืองไทยในอนาคต ท่ามกลางความขัดแย้งของกลุ่มการเมืองเสื้อเหลืองและเสื้อแดงในเรื่องต่างๆ ดังนี้

เอนกกล่าวถึงความปรองดองสมัครงาน การปรับตัวเข้าหากันว่า เป็นเรื่องที่จะต้องเป็น โดยได้ยกตัวอย่างอดีตจากวิกฤตหลังตุลาคม 2519 เพราะเราไม่ได้เอาเรื่องผิดถูกเป็นที่ตั้ง แต่ที่ว่าเราเอาความถูกต้อง เหมาะสม อะลุ่มอะหล่วย ปรองดองกันเป็นที่ตั้ง ดังนั้น เอนกจึงเสนอให้นำสติ ความสงบสุขและความเรียบร้อยเป็นหลักการสำคัญ

สำหรับเรื่องระบบพรรคการเมือง หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 เอนกมองว่า จะเกิดเป็นระบบพรรคใหญ่ 2 พรรคและพรรคเล็ก 1-3 พรรค เรียกว่า ระบบสองพรรคครึ่ง โดยเอนกอยากเห็น 1 พรรคบวกครึ่งพรรคตั้งรัฐบาล เพราะรัฐบาลแข็งแค่พอทำงานได้ก็น่าจะพอแล้ว อย่าได้แข็งเกินความจำเป็น มีอำนาจพอเพียงไม่ใช่อำนาจล้นพ้น ทำให้ฝ่ายค้านมีกำลังใจในการทำงาน ปัญญาชนต่างๆ ก็พูดได้หนังสือพิมพ์วิจารณ์ได้ และรัฐบาลผสมก็จะไม่เป็นรัฐบาลที่มีเสียงเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทำให้การค้ำมีน้ำหนัก ก็จะอยู่ได้ตามสภาพของสังคมไทย ส่วนพรรคเล็กๆ ในอนาคต พรรคใหญ่สามารถฟังจากพรรคร่วมรัฐบาลก็ได้

สำหรับประเด็นเรื่องรัฐบาลสมัครงานสามัคคี เอนกมองว่า เป็นแนวทางที่แก้ไขปัญหาได้ แต่ถูกมองข้าม เขามองว่า มีความเป็นไปได้ แต่ต้องเกิดในระยะเวลาสั้นๆ เพื่อทำอะไรให้เรียบร้อยถูกต้องตามกฎหมายและเป็นไปตามฉันทานุมัติ แต่ละฝ่ายต้องยอมลดราวาศอกหรือยอมสูญเสียบ้าง เมื่อเสร็จภารกิจก็อาจจะยุบสภาเลือกตั้งใหม่หรืออยู่ต่อไปก็ได้ เอนกเสนอว่า ควรจะเป็นรัฐบาลสมานฉันท์เพื่อแก้ปัญหาชาติ ส่วนเรื่องผลประโยชน์ก็คงไม่ลงตัวอย่างแน่นอน เพราะต้องยอมอดทนอดกลั้นไปก่อน เพื่อให้ประเทศชาติรอดพ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจโลก

⁵³⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, “การเมือง แก้วร้าวที่ยากประสาน,” ใน ฝ่าอนาคตประเทศไทย ก้าวข้ามผ่านยุทธการแบ่งสี : รวมบทวิเคราะห์ของ 14 กูรูชั้นนำ ทั้งภาคการเมือง เศรษฐกิจและสังคม, เปี่ยมศักดิ์ คุณากรประทีป (กรุงเทพฯ: ปัญญาชน, 2552).

4) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ประชาธิปไตยชุมชน: รัฐศาสตร์สำหรับสภาองค์กรชุมชน”⁵³⁷ (2553)

หนังสือเล่มนี้ เอนกเขียนขึ้นเพื่อเสนอแง่คิดและกระบวนทัศน์เรื่อง “ประชาธิปไตยชุมชน” เพื่อให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้พิจารณาในการเข้าใจภารกิจการสร้าง “สภาองค์กรชุมชน” ในทางปฏิบัติ ให้เป็นประชาธิปไตยชุมชนได้ดียิ่งขึ้น เอนกเสนอให้มองว่า ประชาธิปไตยมี 3 ระดับ คือ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น และระดับชุมชน โดยหนังสือเล่มนี้กล่าวถึงประชาธิปไตยระดับชุมชน เป็นสำคัญ

เอนกได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 และให้ความเห็นว่า ชุมชนเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม แต่เส้นทางการพัฒนาประเทศในทุกวันนี้ไม่ได้ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน กลับบั่นทอนทำลายชุมชน และเมื่อชุมชนอ่อนแอก็หันกลับไปสร้างปัญหาต่างๆ ให้ปัจเจกบุคคล พระราชบัญญัติฉบับนี้มองชุมชนว่า สามารถช่วยในการพัฒนาประเทศในทางเศรษฐกิจได้ ช่วยสร้างประชาธิปไตย และช่วยสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารประเทศได้ นอกจากนั้น ยังมีสิทธิที่จะกำหนดการพัฒนาชุมชนตามพื้นฐานทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตนเองได้ด้วย เอนกมองว่า เจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติฉบับนี้ต้องการสร้างองค์กรขึ้นอีกองค์กรหนึ่งที่แตกต่าง แต่เคียงคู่ไปกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนและกำหนดแนวทางการพัฒนา โดยคนในชุมชนเอง ผ่านสภาองค์กรชุมชนตำบล กฎหมายนี้จะผลักดันการกระจายอำนาจให้ลงลึกยิ่งขึ้น โดยไปสู่ชุมชน ซึ่งก็คือ สู่ระดับสังคมหรือระดับประชาสังคม เอนกมองว่า เราควรใช้การสร้างชุมชนที่มีศักยภาพเป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างประชาธิปไตยระดับชาติให้ยั่งยืน ใช้ชุมชนสร้างประชาชนไทยที่มีจิตสาธารณะยิ่งขึ้น เอนกได้เสนอแนวคิดประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองช่วยชี้นำ กำกับ การขับเคลื่อนสภาองค์กรชุมชน เพื่อให้เป็นชุมชนที่ปกครองตนเองและดูแลตนเองยิ่งขึ้น

เอนกกล่าวทบทวนถึงปัญหาของประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาคม 2516 ว่า เป็นประชาธิปไตยที่วิพากษ์วิจารณ์นักการเมือง ตัวแทน นายทุน โดยมองว่า พวกนักการเมือง ผู้แทน นายทุน มักเป็นพวกที่อ้างประชาธิปไตย ประชาชน และเอาอำนาจมาใช้เพื่อตนเองและพรรคพวก เป็นการใช้อำนาจโดยทุจริต นอกจากนั้น ยุคหลัง 14 ตุลา ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ทหารว่าชอบยึดอำนาจด้วย เรียกได้ว่าไม่ไว้วางใจทหารและไม่พอใจนักการเมือง เป็นประชาธิปไตยที่ทหารและนักการเมืองต้องเผชิญกับคนชั้นกลาง คนในเมือง ที่แม้เป็นส่วนน้อยของสังคม แต่พร้อมจะเดินขบวนแสดงพลังได้เสมอ หลัง 14 ตุลา ประชาธิปไตยไทยเริ่มที่คนชนบทตั้งรัฐบาล จากนั้น คนในเมืองก็ล้มรัฐบาล วนเวียนอยู่เช่นนี้ จึงเป็นการแกว่งไปแกว่งมาระหว่างการเลือกตั้งและการรัฐประหาร แต่ไม่กี่ปีมานี้ คนในชนบท

⁵³⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาธิปไตยชุมชน: รัฐศาสตร์สำหรับสภาองค์กรชุมชน (กรุงเทพฯ: สภาพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2553).

ดูจะไม่พอใจแค่การเป็นผู้หย่อนบัตรเลือกตั้งเท่านั้น แต่กลายเป็นพลังที่เดินขบวนชุมนุมประท้วงปกป้องรัฐบาลของตนเองได้ด้วย การก้าวไปมาระหว่างการเลือกตั้งและการรัฐประหารเกิดขึ้นเพราะคนชั้นกลางในเมืองซึ่งเป็นคนส่วนน้อยกับคนชั้นล่างในชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่เข้าใจประชาธิปไตยไม่ตรงกัน เห็นประชาธิปไตยคนละแบบ เพราะอยู่ในโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ส่งผลให้คนชนบทและคนเมืองมีพฤติกรรมทางการเมืองและการเลือกตั้งที่ต่างกัน กล่าวคือ คนในเมืองจะไปเลือกตั้งในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีวิจารณญาณของตนเอง เลือกพรรคและนโยบายเป็นหลัก ส่วนคนในชนบทลงคะแนนเสียงกันเป็นกลุ่มตามที่ถูกกำกับชี้นำโดยระบบอุปถัมภ์ของนักการเมือง จึงมักเลือกที่ตัวบุคคลมากกว่าเลือกพรรคและนโยบาย ในยุคหลัง 14 ตุลา ตกอยู่ในวังวนของความขัดแย้งระหว่างสองนคราประชาธิปไตย คือประชาธิปไตยของชาวเมืองกับของชาวชนบทที่แตกต่างกันมาโดยตลอด เอนกย้ำว่า มุมมองของคนชั้นกลางเองก็มีปัญหา เพราะมองประชาธิปไตยอย่างขาดลอยจากบริบททางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมเกินไป คนชั้นกลางในเมืองลืมไปว่า ชีวิตของคนชั้นล่างในชนบทซึ่งเป็นผู้ลงคะแนนเสียงส่วนใหญ่ผู้นั้นอยู่ในระบบอุปถัมภ์ของนักการเมือง ซึ่งตอนนี้เปลี่ยนเป็นระบบอุปถัมภ์โดยพรรคและโดยรัฐ ไม่ใช่เพราะพวกเขาโง่ แต่ภายใต้โครงสร้างที่ทำให้พวกเขายากจนและไร้อำนาจ การแสวงหาประโยชน์ให้กับตนเองเท่าที่โอกาสจะเอื้ออำนวยให้ได้นั้นอาจเป็นการตัดสินใจที่สมเหตุสมผลสำหรับพวกเขา ดังนั้น เอนกเสนอให้แก้ปัญหาให้คนชนบทก่อน ด้วยการเปลี่ยนชนบททั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างถึงรากถึงโคน เพื่อปลดปล่อยประชาชนในชนบทให้หลุดพ้นจากระบบอุปถัมภ์โดยวิธีดังนี้

1. สร้างการปกครองท้องถิ่น ที่คนท้องถิ่นปกครองตนเองให้เข้มแข็ง
2. พัฒนาเศรษฐกิจเมืองและท้องถิ่นเพื่อแปรเปลี่ยนชนบทให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็ก เปลี่ยนเกษตรกรรมแบบล้าหลังให้กลายเป็นเกษตรกรรมก้าวหน้า พัฒนากลุ่มเมือง กลุ่มจังหวัด
3. ให้การศึกษาทางการเมืองแก่คนชนบทให้กลายเป็นปัจเจกชนที่อิสระเสรี เป็นพลเมืองที่รับผิดชอบต่อบ้านเมือง เป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง เรียกว่า การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง โดยให้องค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นผู้จัดการ

การปลดปล่อยคนชนบทให้หลุดพ้นจากพันธนาการของระบบอุปถัมภ์ เปลี่ยนพฤติกรรม การเลือกตั้งให้หันมาเลือกรัฐบาลโดยเห็นแก่ส่วนรวมระดับประเทศยิ่งขึ้นนั้น คนชั้นกลางจะได้รับประโยชน์ด้วย และจะลดเงื่อนไขที่ทหารจะทำรัฐประหารลง ทางออกนี้เน้นการสร้างความเข้มแข็งให้กับการปกครองท้องถิ่นเป็นพิเศษ โดยพยายามทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองยิ่งขึ้น เพื่อฝึกประชาชนให้ทำงานเพื่อส่วนรวมยิ่งขึ้น ให้พวกเขาได้เห็นการปกครองท้องถิ่นเป็นของพวกเขาเองยิ่งขึ้น เอนกเชื่อว่า เมื่อการปกครองท้องถิ่นเข้มแข็ง และประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่นเติบโต ก็จะไปสู่การแก้ปัญหาประชาธิปไตยที่ระดับชาติได้

เอนกมองว่า ปัจจุบันเราสร้างการปกครองท้องถิ่นและประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่นได้ระดับหนึ่งแล้ว แต่สิ่งที่เราต้องทำให้ไกลขึ้น คือ สร้างประชาธิปไตยอีกระดับที่ระดับชุมชน ให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นและระดับชาติให้ลึกลงไปอีกชั้น เพื่อให้ประชาชนได้มีภารกิจในการดูแลบ้านเมืองของเขา ประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องเคียงคู่กับระดับท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตยระดับชาติ

เอนกนำเสนอว่า สังคมไทยมีรากฐานประชาธิปไตยมาดั้งเดิมอยู่แล้ว ซึ่งเอามาจากตะวันออกอินเดีย รวมทั้งลัทธิธรรมาธิปไตย ลัทธิธรรมาธิปไตยของพุทธต้องปกครองอย่างสอดคล้องกับความดี ความงาม ความถูกต้อง ปกครองเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เป็นประชาธิปไตยที่มีธรรมาธิปไตยอยู่ด้วยกัน ประชาธิปไตยของตะวันออกได้ผนวกเอาธรรมาธิปไตยเข้าไว้ด้วย นอกจากนั้น สังคมไทยดั้งเดิมมีการปกครองตนเองในระดับชุมชนอยู่แล้ว มีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้วในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มดูแลทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน กลุ่มผู้อาวุโส เป็นต้น เพื่อประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในการหาทางออกของปัญหาหรือทำอะไรร่วมกัน สังคมไทยเคยมีประชาธิปไตยชุมชนอยู่แล้ว แต่เมื่อรัฐเติบโตขึ้น ประชาธิปไตยระดับชาติพัฒนายิ่งขึ้น มีการแข่งขันทางการเมืองสูงขึ้นเพื่อแย่งกันทำงานให้ประชาชนในชนบท เพื่อหวังคะแนนเสียง การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวบ้านในชนบทจึงได้หายไป แต่หันมาพึ่งการบริการของนักการเมืองแทน เราเคยเป็นพลเมืองมาแล้ว เคยเท่าเทียมกันมาก่อน เมื่อเราต้องการฟื้นฟูประชาธิปไตย เราต้องไม่มองไปที่ตะวันตกเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมองไปที่รากฐานของเราเองด้วย เพียงแต่เราอาจต้องใช้วิธีการของตะวันตกเพื่อความหาของดีของตะวันออก ของเอเชียและของไทย เมื่อสังคมไทยเคยมีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้ว เราจึงมีศักยภาพที่จะสร้างประชาธิปไตยชุมชนขึ้นมาใหม่

เอนกเสนอให้มองประชาธิปไตยให้มี 3 ระดับ ได้แก่ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน ซึ่งเอนกได้แก่งคิดเรื่องประชาธิปไตย 3 ระดับมาจากประสบการณ์ของฝรั่งเศสที่ประชาธิปไตยไม่ได้เริ่มที่ระดับชาติในทันที แต่เริ่มที่ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชนก่อน เริ่มที่เอเธนส์ ซึ่งเป็นเมืองอิสระปกครองตนเอง ชาวเอเธนส์เชื่อว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ สามารถปกครองตัวเอง ดูแลตัวเองได้ และเชื่อว่า หากให้ประชาชนผู้ปกครองตนเอง หรือร่วมกันปกครอง หรือบริหารบ้านเมืองด้วยตัวเอง ร่วมกันแล้วจะเป็นการฝึกฝนให้พวกเขาเห็นว่า การทำงานเพื่อบ้านเมืองเป็นความดี เป็นคุณธรรมอันสูงส่ง พวกเขาเชื่อว่า การให้ประชาชนปกครองตนเองจะทำให้ประชาชนเก่งขึ้นและมีจิตใจที่เสียสละเพื่อส่วนรวมยิ่งขึ้น แนวคิดเรื่องเสรีภาพของกรีกหมายถึง การปกครองตนเอง จากเอเธนส์ เราได้แก่งคิดว่าประชาธิปไตยแรกเริ่มของตะวันตกนั้นเป็น “ประชาธิปไตยที่ปกครองตนเอง” ในเมืองขนาดเล็ก ที่มีประชากรไม่มากนักก่อน ด้วยหลักคิดหลักความเชื่อที่ว่า ประชาชนจะเก่งขึ้น เห็นแก่ส่วนรวมยิ่งขึ้น เมื่อให้เขาดูแลบ้านเมืองด้วยตนเอง ประชาธิปไตยของเอเธนส์เทียบได้กับประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น เมื่อถึงยุคโรมันในปลายยุคกลางต่อถึงยุคเรเนสซองส์ มีแต่นคร

ที่เป็นอิสระขนาดเล็กที่ปกครองตนเอง เกิดหน่วยทางการเมืองหลายระดับทับซ้อนกัน มีทั้งอาณาจักร แคว้นแคว้นและเมืองต่างๆ ที่เป็นแหล่งพาณิชย์กรรม หัตถกรรมและวิชาชีพ ที่เมืองอิสระเหล่านี้ ประชาธิปไตยได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้น เมืองเหล่านี้จะขอธรรมนูญในการปกครองตนเองจากกษัตริย์ หรือจักรพรรดิเพื่อขอการปกครองที่เป็นอิสระจากอำนาจภายนอก เป็นอิสระจากศูนย์กลาง และเมื่อได้รับธรรมนูญการปกครองตนเองแล้ว ภายในเมืองยังมีการยอมให้ประชาชนปกครองตนเอง พอสมควรด้วย ภายในเมืองมีชุมชน สมาคม กลุ่มอาชีพและสถาบันต่างๆ ที่ปกครองตนเอง ไม่ขึ้นกับเมือง โดยกลุ่ม สมาคม สถาบันหรือหมู่คณะ (College) เหล่านี้มีจารีต กฎหมายของตัวเอง

เมื่อมีหน่วยการปกครองหลายระดับ การปกครองตนเองของเมืองพาณิชย์กรรม หัตถกรรม และวิชาชีพเหล่านี้ก็คล้ายการปกครองส่วนท้องถิ่น ในเมืองจึงมีประชาธิปไตยอยู่ 2 ระดับ คือ ระดับเมืองหรือนคร เป็นระดับท้องถิ่น และระดับชุมชน ในยุคกลางตอนปลายและยุคเรอเนซองส์ ยังไม่มีประชาธิปไตยระดับประเทศ มีแต่ที่ระดับท้องถิ่นและชุมชน และยังไม่มียุคที่เรียกว่ารัฐ

ในยุคกรีกมีความสัมพันธ์ที่ต่อโดยตรงจากเมืองสู่พลเมือง ไม่มีองค์กรหรือสถาบันชั้นกลาง มีแต่ปัจเจกกับเมือง แต่ในยุคกลางถึงยุคเรอเนซองส์ ประชาชนจะไม่เป็นปัจเจก แต่จะเป็นพลเมือง และยังสังกัดกลุ่ม สถาบัน อาชีพและครอบครัวด้วย ดังนั้น ประชาธิปไตยในยุคกลางถึงเรอเนซองส์ มีทั้งประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นและระดับชุมชนเคียงคู่กัน ในขณะที่กรีกมีแต่ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นเท่านั้น กระทั่งถึงยุคสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 17 ก็เกิดประชาธิปไตยระดับชาติหรือระดับประเทศขึ้น เพราะในตะวันตกได้เกิดรัฐสมัยใหม่ขึ้น ในยุคกลางที่ยังไม่มีสิ่งที่เรียกว่ารัฐ ยุคนั้น อำนาจมีการกระจายตัวสูง ถือครองโดยพลเมืองแต่ละคน เมือง กลุ่ม หมู่คณะและสถาบันต่างๆ ไม่มีอำนาจบ้านเมืองที่แยกตัวออกไปจากสังคม แต่อำนาจบ้านเมืองเป็นผลจากการตัดสินใจร่วมกันของพลเมืองหรือชุมชนในเรื่องต่างๆ แต่เมื่อเกิดรัฐสมัยใหม่ อำนาจที่กระจายตัวและถือครองโดยส่วนต่างๆ ของสังคมถูกรวบรวบเข้าไว้ที่รัฐ เมื่อรัฐก้าวขึ้นมาผูกขาดอำนาจ การปกครองดูแลตนเองของประชาชนก็ลดบทบาทและความสำคัญลง ปัจเจก ครอบครัว เมือง กลุ่ม สมาคมก็ถูกลดสถานะให้กลายเป็นเพียงกลุ่มผลประโยชน์เฉพาะที่ เฉพาะกลุ่ม เฉพาะส่วน ที่รัฐต้องคอยกำกับให้สอดคล้องกับผลประโยชน์สาธารณะที่ใหญ่กว่าและสำคัญกว่า อย่างไรก็ตาม การเกิดรัฐสมัยใหม่ที่รวมศูนย์อำนาจในตะวันตกไม่ได้ทำลายกลุ่ม คณะ สถาบัน เมือง ท้องถิ่นที่เป็นส่วนย่อยลงไปได้โดยสิ้นเชิง แต่ก็มีบทบาทรองและมีสถานะไม่สู้ดีนัก ประชาธิปไตยระดับชาติเป็นประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่นักปราชญ์ได้ทักท้วง เพราะประชาธิปไตยแบบตัวแทนทำให้ประชาชนห่างเหินจากกิจการบ้านเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ อีกทั้งนักปราชญ์ยังพยายามรื้อฟื้นการปกครองตนเองของประชาชนที่มีอยู่แต่เดิมเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของประชาธิปไตยตัวแทน ได้แก่ ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน ให้ก้าวเดินไปพร้อมกับประชาธิปไตยระดับชาติ

ประชาธิปไตยในตะวันตกมันคงได้เพราะเขามีประสบการณ์ประชาธิปไตยมาแล้วทั้ง 3 ระดับ เริ่มที่ระดับท้องถิ่นก่อน จากนั้น จึงมีในระดับชุมชนและระดับชาติ และบัดนี้ ประชาธิปไตยทั้ง 3 ระดับของเขาทำงานไปด้วยกันได้ ประสบการณ์ประชาธิปไตยของตะวันตกได้ให้แง่คิดว่า หากจะสร้างประชาธิปไตยให้สำเร็จ ต้องสร้างทั้ง 3 ระดับ โดยระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นต้องเป็นฐานให้แก่ประชาธิปไตยระดับชาติที่ยั่งยืน เพราะเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดประชาชนและสังคม ประชาธิปไตยระดับชาติเน้นที่การทำอะไรให้ประชาชน ส่วนประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นอยู่ตรงกลาง คือมีลักษณะกึ่งรัฐ-กึ่งสังคม เน้นทำอะไรให้ประชาชนด้วยและเน้นให้ประชาชนทำเองด้วย ส่วนประชาธิปไตยระดับชุมชนเป็นหัวสังคม เน้นให้ประชาชนทำอะไรด้วยตนเอง

เมื่อเปรียบเทียบประชาธิปไตยในตะวันตกกับของไทยพบว่า ในตะวันตกมีประชาธิปไตยทั้ง 3 ระดับและไม่เคยทิ้งระดับใด แต่ไทยเราไม่เคยมีประชาธิปไตยที่ระดับเมืองและระดับท้องถิ่น เราไม่มีประชาธิปไตยระดับชุมชน เว้นแต่ในระดับหมู่บ้านและตำบล และเมื่อประเทศไทยเกิดประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่น ก็ทำด้วยการย่อประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ระดับชาติลงไปไว้ที่ท้องถิ่น แทนจะสมบูรณ์ เน้นการให้สมาชิกสภาและผู้บริหารท้องถิ่นมาจากการเลือกตั้ง ย่อระบบราชการจากส่วนกลางมาไว้ที่ท้องถิ่น ย่อภารกิจที่ส่วนกลางมาทำที่ท้องถิ่น กระทั่งย่อวิธีคิด วิธีการทำงานจากส่วนกลางมาทำที่ท้องถิ่น และได้ขาดสาระสำคัญไปตรงที่ประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นนั้นเดิมมันเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง ประชาธิปไตยที่ท้องถิ่นของไทยเรา ประชาชนยังไม่รู้สึกเป็นเจ้าของ ไม่ได้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของท้องถิ่น ประชาชนเป็นแต่เพียงผู้ลงคะแนนเสียง เป็นแต่เพียงผู้รอรับบริการจากท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นถูกกดบังไว้ด้วยระบบอุปถัมภ์ในชนบทของนักธุรกิจ นักการเมืองและพรรคการเมืองอย่างยาวนาน ขณะนี้ประเทศไทยมีประชาธิปไตยระดับชาติแล้ว แต่ยังไม่ลงตัว มีประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นแล้วเช่นกัน แต่ยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น คือยังเน้นตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนแบบง่าย ๆ เร็ว ๆ ส่วนประชาธิปไตยที่ระดับชุมชนก็ยิ่งอ่อนแออยู่

เอนกเห็นว่า หากเราจะปรับประชาธิปไตย 3 ระดับของตะวันตกเพื่อใช้กับประเทศไทย จุดเน้นที่เราต้องมองคือความแตกต่างกันของประชาธิปไตยทั้ง 3 ระดับ กล่าวคือ ประชาธิปไตยที่ระดับชาติเน้นความเป็นรัฐ เป็นประชาธิปไตยเพื่อประชาชน ส่วนประชาธิปไตยท้องถิ่นเป็นลักษณะกึ่งรัฐ-กึ่งสังคม เน้นทำอะไรให้ประชาชน แต่ก็เน้นให้ประชาชนร่วมมือกันทำเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นด้วยตนเองด้วย สำหรับประชาธิปไตยชุมชนเน้นสังคม เน้นให้ประชาชนทำอะไรร่วมกัน เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของท้องถิ่น

เดิมเรามีสภาผู้นำชุมชนอยู่แล้ว ซึ่งประกอบไปด้วยผู้นำของชุมชนที่มีความสามารถ ทุ่มเท และเสียสละให้ชุมชน แต่ยังไม่มีการหมายรับรอง สภาองค์กรชุมชนตำบลควรทำงานเรื่องอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น จารีตประเพณีท้องถิ่น สิ่งแวดล้อม และมีหน้าที่เสนอแนะเรื่องการพัฒนาต่อองค์กรปกครองท้องถิ่น การบริการสาธารณะของท้องถิ่นและของรัฐบาล และจัดให้มีเวที

การปรึกษาหารือกันของประชาชนในเรื่องผลกระทบของโครงการและกิจกรรมของรัฐบาล เอกชน และองค์กรปกครองท้องถิ่นที่จะมีต่อชุมชน

เอนกเห็นว่า การสร้างประชาสังคมที่ระดับชาติหรือระดับภูมิภาคไม่ส่งเสริมให้ประชาชนใกล้ชิดผูกพันไปถึงระดับชาติได้ จึงเสนอให้สร้างประชาสังคมที่ระดับท้องถิ่นเป็นสำคัญ ความร่วมมือขององค์กรปกครองท้องถิ่นจะทำให้ประชาชนใกล้ชิดผูกพัน ซึ่งจะเชื่อมโยงไปถึงระดับชาติได้ในภายหลัง

เอนกยังเสนอว่า การสร้างประชาธิปไตยชุมชนต้องไม่เลียนแบบใคร กล่าวคือ ไม่ใช่ทั้งรัฐและกึ่งรัฐ แต่เน้นด้านสังคมเป็นแกนหลัก เน้นให้ประชาชนทำอะไรด้วยตนเอง ดูแลกันเอง ต้องการอาสาสมัครเพื่อชุมชนของตนเป็นสำคัญ เราต้องไม่นำตัวแบบของประชาธิปไตยแบบตัวแทนของส่วนกลางและท้องถิ่นมาใช้ ประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องให้ชาวบ้านทำกันเอง และปกครองจากข้างนอกให้น้อยที่สุด ปกครองกันเองให้มากที่สุด ประชาธิปไตยชุมชนควรคล้ายกับเอเธนส์คือไม่เป็นรัฐไม่เป็นราชการ แต่เป็นชุมชนที่ปกครองตนเอง ใช้การปรึกษาหารือให้มากกว่า การลงคะแนนเสียง เราควรใช้การจูงใจให้คนเห็นประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าการเน้นให้คนผลักดันแต่ประโยชน์ส่วนตัว ประโยชน์เฉพาะกลุ่ม แต่เน้นที่ผลประโยชน์ส่วนตัวที่เรื่องปัญหา กล่าวคือ เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่มองไปในระยะยาวและไปด้วยกันได้กับผลประโยชน์ส่วนรวม สภาองค์กรชุมชนนั้นเกิดขึ้นเพื่อแก้ไขจุดบกพร่องของประชาธิปไตยระดับชาติและระดับท้องถิ่น เราต้องทำให้สภาองค์กรชุมชนเป็นประชาธิปไตยของประชาชนและโดยประชาชน แล้วจึงจะเพื่อประชาชน คือให้ประชาชนทำเอง ทำให้ตัวเองเป็นสำคัญ

ประชาธิปไตยระดับชุมชนหรือสภาองค์กรชุมชน ต้องไม่เน้นการเลือกผู้นำหรือตัวแทนไปทำหน้าที่ดูแลบ้านเมือง แต่ต้องเน้นให้ประชาชนทุกคนได้คิดและทำอะไรด้วยตนเองร่วมกันอย่างเท่าเทียม ต้องเน้นหลักว่าทุกคนเป็นทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ควรหลีกเลี่ยงหลักผู้นำเป็นใหญ่ แต่ให้บทบาททุกคนผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นผู้นำ สภาองค์กรชุมชนตำบลควรเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนเข้าร่วมประชุมในวาระสำคัญของตำบล และควรใช้หลักสาธารณชนนิยม หรือหลัก Republicanism ที่เน้นว่า คนแต่ละคนเป็นนายของตัวเอง ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของคนอื่น เป็นคนที่มีเหตุผล มีสติปัญญา สามารถปกครองดูแลตนเองได้ ไปกำหนดความเป็นไปของบ้านเมืองและส่วนรวมได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องให้ใครที่เหนือกว่า เก่งกว่าหรือดีกว่าไปทำให้แทน แนวคิดนี้ เสรีภาพคือการเข้าไปร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาของส่วนรวม แนวคิดสาธารณชนนิยมต้องการยกระดับความคิดจิตสำนึกของ “ประชาชน” ที่ยังเห็นว่า ตนเป็นเพียงผู้น้อย ผู้พึ่งพิงตนเองไม่ได้ ให้กลายเป็น “พลเมือง” ที่รับผิดชอบ เสียสละและมุ่งมั่นที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า มองเห็นบ้านเมืองเป็นเรื่องส่วนรวม เป็นเรื่องของทุกคน รวมทั้งต้องสร้างสำนึกต่อการสร้างสาธารณชนประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง

นอกจากนั้น สภาองค์กรชุมชนควรใช้หลักพหุนิยมแบบอังกฤษ (English Pluralism) ที่เห็นว่า สังคมไม่ได้มีแค่รัฐกับปัจเจกเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยกลุ่มย่อยต่างๆ กลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้นเป็นตัวคั่นกลางและตัวเชื่อมระหว่างปัจเจกชนกับรัฐ อำนาจและภารกิจจึงไม่ควรถือไว้เฉพาะที่รัฐและปัจเจก แต่ควรถือไว้ที่กลุ่มทางสังคมมากกว่า รัฐจึงไม่ควรผูกขาดอำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว แต่อำนาจสังคมควรถือร่วมกันระหว่างรัฐ ปัจเจก อำนาจสาธารณะจึงไม่จำเป็นต้องเป็นของฝ่ายเดียวที่เรียกว่า อำนาจอธิปไตย แต่ต้องคำนึงถึงกลุ่มต่างๆ ในสังคม แม้ไม่มีกฎหมายรองรับก็ตาม กลุ่มย่อยของสังคมเหล่านี้ต้องไม่ใช่กลุ่มผลประโยชน์ แต่เป็นกลุ่มประชาสังคมที่เน้นประโยชน์ส่วนรวม นอกจากนี้ ประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องเป็นประชาธิปไตยที่ผสมกลมกลืนหรือกลมเกลียวกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ต้องเอากลุ่มต่างๆ เข้ามาในประชาธิปไตยชุมชนด้วย องค์กรปกครองท้องถิ่นต้องไม่ไปทำลายหรือลดความสำคัญขององค์กรภาคสังคมเหล่านี้ แต่กลับต้องเชิญองค์กรภาคสังคมเหล่านี้ร่วมปรึกษาหารือกับองค์กรปกครองท้องถิ่นเพื่อเป็นพันธมิตรในการทำงาน

เอนกเสนอว่า สภาองค์กรชุมชนต้องใช้การปรึกษาหารือและไตร่ตรองร่วมกัน มิใช่ใช้เสียงส่วนใหญ่ลงคะแนน เพราะแนวคิดนี้เชื่อว่าทุกคนเท่าเทียมกัน จึงต้องหารือกันด้วยเหตุผลในที่สาธารณะเพื่อโน้มน้าวใจกัน การปรึกษาหารือไตร่ตรองร่วมกันมีขึ้นเพื่อเปลี่ยนแปลงความคิดจุดยืนซึ่งกันและกัน ต้องเน้นการดึงคนที่อยู่ห่างไกลอำนาจให้เข้ามาใกล้เพื่อพูดคุยกัน ต้องร่วมกันลดความไม่เท่าเทียมลง เน้นการปรองดอง เน้นเหตุผล เน้นคุณธรรม เน้นหลักวิชาและเน้นการบรรลุประโยชน์ส่วนรวม ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองในระดับชุมชนต้องเอาประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือมาช่วย ดังนั้น การประชุมของสภาองค์กรชุมชนตำบลต้องไม่เป็นการประชุมของผู้แทนองค์กรชุมชนต่างๆ เท่านั้น แต่ควรให้ประชาชนเข้าร่วมประชุมปรึกษาหารือด้วย

สภาองค์กรชุมชนต้องย้าศักดิ์ศรีของประชา-สามัญชน โดยต้องไม่มองว่า ประชาชนเป็นผู้มีปัญหา เป็นผู้ย่อย เป็นผู้อ่อนแอที่ต้องได้รับความช่วยเหลือดูแลอยู่ตลอด ประชาธิปไตยชุมชนต้องส่งเสริมให้ประชาชนไม่เป็นเพียงราษฎรแบบผู้รับบริการเท่านั้น แต่ต้องทำให้ประชาชนเป็นสถาบันขึ้นด้วย ต้องช่วยพลิกฟื้นสถานะของประชาชนให้หลุดจากระบบอุปถัมภ์ ให้พวกเขากลายเป็นส่วนสำคัญของบ้านเมืองให้ได้ สภาองค์กรสภาองค์กรชุมชนต้องฝึกให้ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจในตนเอง ทำให้พวกเขาตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาให้ชุมชนและบ้านเมืองได้ เป็นพลเมืองที่ต้องรับผิดชอบบ้านเมืองเคียงบ่าเคียงไหล่กับชนชั้นกลางและชนชั้นสูง มีศักดิ์ศรีที่เกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชนและบ้านเมือง

เอนกเสนอว่า สภาองค์กรชุมชนต้องเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ในเรื่องชุมชน เรื่องประโยชน์ของชุมชน ให้ประชาชนได้เห็นภาพ ถ้าชุมชนดี ครอบครัวก็จะดีตามไปด้วย รักและสนใจในผลประโยชน์ส่วนรวมด้วยการปฏิบัติ เราต้องเน้นการแลกเปลี่ยนระหว่างความคิดความเห็นซึ่งกัน

และกันของทุกคนให้มากที่สุด เน้นความเท่าเทียม ไม่เน้นผู้นำ เพราะทุกคนมีดีในตัวเอง มีเหตุผลของตัวเอง และต้องเอาศักยภาพและประสบการณ์ของตนออกมาใช้เพื่อส่วนรวม สภาองค์กรชุมชนต้องเน้นประชาธิปไตยที่ทุกคนเป็นผู้นำ การสร้างการศึกษาของประชาชนในสภาองค์กรชุมชนต้องเน้นที่การให้พวกเขาามีจิตใจที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ให้เห็นว่าการทำงานให้ส่วนรวมเป็นสิ่งที่ดี มีเกียรติ เป็นความดีอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง นอกจากนั้น ยังต้องเป็นการศึกษาเพื่อสร้างอิสระชน ที่มองเห็นคนอื่นเป็นเพื่อนมนุษย์ที่มีค่า มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับเรา คนแต่ละคนต่างเป็นส่วนหนึ่งของคนและกัน ต้องอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน เพื่อบรรลุชีวิตที่ดีร่วมกัน เอนกยังเสนอให้จัดการศึกษาให้คนในชุมชน โดยเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้เข้าใจระบบชุมชนในทุกมิติ

ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองในระดับชุมชนต้องปรับให้เข้ากับประชาธิปไตยเสรีนิยมและประชาธิปไตยท้องถิ่นด้วย ใช่ว่าจะละทิ้งประชาธิปไตยแบบตัวแทนทั้งที่อยู่ในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ที่ยังคงต้องอาศัยปัจเจกชนผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้ง ที่มองเห็นนโยบายเห็นประโยชน์ของประเทศเป็นที่ตั้ง การมีประชาธิปไตยระดับชุมชนก็เพื่อเป็นแหล่งฝึกปรือให้ประชาชนได้มองเห็นว่า ผลประโยชน์ส่วนรวมคืออะไร ฝึกปรือให้พวกเขารู้สึกมั่นใจในความสำเร็จของตัวเอง ทำให้พวกเขารู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง ต่อประชาธิปไตย ต่อการปกครองในทุกระดับ แต่ต้องไม่ทำให้สภาองค์กรชุมชนตำบลกลายเป็นสภาห้วคณะแนของนักรการเมืองท้องถิ่นไป สภาองค์กรชุมชนตำบลจะช่วยฝึกให้ประชาชนมีความสัมพันธ์กับการเมืองในระดับชาติ ระดับท้องถิ่นอย่างมองเห็นนโยบายประโยชน์ของชาติ ไม่เป็นลูกไล่หรือห้วคณะแนรับใช้นักรการเมือง

สภาองค์กรชุมชนจะเป็นกระบวนการฝึกปรือประชาชนให้มองการเลือกตั้งว่าเชื่อมโยงกับประโยชน์ส่วนรวมของประเทศ เอนกเสนอให้ใช้เวทีของสภาองค์กรชุมชนตำบลในการหารือกันเรื่องคุณสมบัติและนโยบายของนักรการเมืองระดับท้องถิ่น ตลอดจนนักรการเมืองและพรรคการเมืองระดับชาติด้วย แต่ต้องไม่บีบบังคับให้ปัจเจกตัดสินใจเลือกนักรการเมืองบางคน

สุดท้าย สภาองค์กรชุมชนต้องมีการทบทวนและประเมินตัวเองอยู่เสมอ เพื่อประเมินว่า ได้สร้างประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองได้แค่ไหน เราไม่ควรมองว่า เมื่อสภาองค์กรชุมชนเข้มแข็ง ผู้คนจะอยู่กันแต่ในท้องถิ่น สนใจแต่ประเด็นของท้องถิ่น แต่ควรมองว่า สภาองค์กรชุมชนเป็นที่ช่วยฝึกให้ประชาชนมองเห็นผลประโยชน์ส่วนรวมที่ท้องถิ่นก่อน จากนั้น พวกเขาก็จะมองเห็นผลประโยชน์ร่วมกันที่ระดับชาติและเลือกนักรการเมืองที่มีคุณสมบัติเหมาะสมไปทำงานในระดับชาติ เอนกทิ้งท้ายว่า เราต้องมองสภาองค์กรชุมชนตำบลเป็นยุทธศาสตร์ทางประชาธิปไตยเพื่อแก้ปัญหาการเมืองระดับชาติในระยะยาว

5) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “บูรพาภิวัตน์”⁵³⁸ (2554)

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้กล่าวถึงการเติบโต ทวีความสำคัญและการกลับมายิ่งใหญ่ขึ้นอีกครั้งของโลกตะวันออก โดยเฉพาะจีน และการขึ้นเป็นประเทศมหาอำนาจของจีนในโลก เอนกได้ให้ความเห็นไว้ในคำนำของการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2558 เรื่องประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่เคยเป็นสากลว่า จะลดความสำคัญ ลดความหมายลงไปเรื่อยๆ เป็นการตอกย้ำว่า ประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับประเทศไทยต้องไม่ใช่ตัวแบบตะวันตกที่เป็นสากลอย่างตายตัว แต่ต้องมีการปรับปรุงและผสมผสานเข้ากับความเป็นตะวันออกและความเป็นไทยอย่างเหมาะสม โดยเอนกได้ถึงกล่าวประชาธิปไตยผ่านกรณีของจีนในยุคบูรพาภิวัตน์ว่า แม้ว่ายุโรป สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แคนาดา จะยังมองจีนอย่างระมัดระวังและวิพากษ์จีนในเรื่องสิทธิมนุษยชน หรือการจำกัดเสรีภาพของประชาชน แต่เสียงตำหนิหรือวิพากษ์เหล่านั้นจะลดความหมายไปเรื่อยๆ หากจีนซึ่งมีระบอบการเมืองและระบบเศรษฐกิจแบบตนเอง กลับรุดหน้ากว่าตะวันตก สิ่งนี้จะลดความมั่นใจในตัวเองของตะวันตกลงไปเรื่อยๆ ความคิด กติกา กลไก สถาบันต่างๆ ที่โลกเคยรับว่าเป็นสากลรวมทั้งประชาธิปไตยแบบตะวันตก จะถูกท้าทาย ตรวจสอบและดัดแปลง หรือกระทั่งถูกปฏิเสธจากตะวันออกและจากตะวันตกด้วยกันเองมากขึ้น⁵³⁹

6) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “การกระจายอำนาจ = การคืนอำนาจ”⁵⁴⁰ (2555)

หนังสือเล่มนี้ได้รวมปาฐกถาและข้อเขียนของเอนกเพื่อเสนอแนวคิดการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจเพื่อการปรับดุลอำนาจที่เหมาะสมระหว่างรัฐบาลกับชุมชนท้องถิ่น ภายใต้หลักคิดและแนวคิดของการจัดสรรอำนาจและบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในสังคมโลกและสังคมไทย

ในบทนำ เอนกได้กล่าวว่า การกระจายอำนาจดำเนินการมากกว่าหนึ่งทศวรรษแล้ว แต่ท้องถิ่นก็ยังประสบอุปสรรคจากกฎ ระเบียบที่รัฐส่วนกลางกำหนด มีข้อจำกัดในการดำเนินการกิจการที่ได้รับ การถ่ายโอน ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการและดูแลทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น รัฐก็ยังคงรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางต่อไป แต่ทว่าปัจจุบัน ส่วนกลางก็ไม่อาจรวมศูนย์อำนาจ และแบกรับภาระดังกล่าวเพียงลำพังได้อีกและมีอาจปฏิเสธบทบาทของชุมชนท้องถิ่นที่จะต้องสร้างเสริมสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งและเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและรับผิดชอบ

⁵³⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, บูรพาภิวัตน์ (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญา สาธารณะ, 2558).

⁵³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

⁵⁴⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, การกระจายอำนาจ = การคืนอำนาจ (นนทบุรี: สำนักงานปฏิรูป (สปร.), 2555).

เอนกกล่าวว่า ประชาธิปไตยมีได้ 3 แบบ ได้แก่ ประชาธิปไตยระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน ซึ่งหัวใจของประชาธิปไตยที่ขาดไม่ได้ คือ ทำอย่างไรจะให้คนได้รู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง การที่ประชาชนบริหารจัดการบ้านเมืองด้วยตนเอง ซึ่งเป็นประชาธิปไตยทางตรง สอดคล้องกับแนวคิดใหม่ของการกระจายอำนาจที่ต้องการการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่นบริหารจัดการตนเอง แต่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยวันนี้จะยังคงติดกับดักการกระจายอำนาจของรัฐส่วนกลาง เอนกได้เสนอการคิดกรอบใหม่เพื่อการกระจายอำนาจ ได้แก่ การคืนอำนาจการบริหารจัดการตนเอง การมีรัฐที่ยอมรับสังคมหลากหลายระดับ พหุลักษณะและพหุวัฒนธรรม

ในบทแรกเป็นการถอดความจากปาฐกถาของเอนก เรื่อง “ชุมชนและท้องถิ่นที่จัดการบริหาร-พัฒนาตนเอง (Self-Government): เปลี่ยนกระบวนทัศน์รัฐไทย” เอนกเสนอให้เปลี่ยนกระบวนทัศน์รัฐไทย โดยให้ชุมชนและท้องถิ่นจัดการบริหารและพัฒนาตนเอง เพราะรัฐไทยมีลักษณะรัฐรวมศูนย์มาก เน้นเอกนิยมเป็นหลักคิด ไม่ค่อยมีที่ทางให้กับความคิดเชิงซ้อนหลายระดับ ไม่มีรัฐย่อย ส่วนท้องถิ่นนั้นยอมให้มีตามค่านิยมสากล แต่ไม่มีฐานะ ทรัพยากรและความชอบธรรมมากนัก ไม่มีชุมชนและประชาสังคมที่มีตัวตน มีสถานะและความชอบธรรม เว้นเสียแต่รัฐจะอนุมัติหรือมอบให้ ทั้งนี้ รัฐเดี่ยวรวมศูนย์ผูกขาดอำนาจสาธารณะเช่นนี้ ใครแต่ต้องไม่ได้ รัฐไทยนั้นถือเอกนิยมเป็นหลักคิดในรอบกว่า 100 ปีนี้ จนคนไทยแทบมองไม่เห็นว่าจะพัฒนาประเทศโดยท้องถิ่นขนาดต่างๆ ระดับต่างๆ ได้อย่างไร เอกนิยมค้ำแต่ความเป็นชาติเดียวกันเท่านั้น จนลืมนึกความจริง ประเทศไทยเรามีหลายเอกลักษณ์ เป็นพหุลักษณะ เอกนิยมเห็นรัฐหนึ่งเดียวเท่านั้นที่จะเป็นผู้ปฏิรูปหรือพัฒนาหรืออนุรักษ์ประเทศหรือชาติได้ และที่สำคัญคนไทยต่างยอมรับรัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยที่มีกรมและกระทรวงเป็นเครื่องมือในการทำงาน รัฐรวมศูนย์ผูกขาดอำนาจสาธารณะเชิงเดี่ยวนี้สืบทอดต่อมาจากที่เคยเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตย แม้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 แต่รัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยนี้ก็ยังคงอยู่ยั่งยืนง และรวมศูนย์ผูกขาดยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ท้องถิ่นและสังคมไม่มีบทบาทยกเว้นในฐานะที่เป็นส่วนย่อยของชาติเท่านั้น อย่างไรก็ตาม 10 ปีมานี้ เรามีการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นเคียงคู่กับการสร้างประชาสังคม จิตอาสา ความเป็นพลเมือง นิติรัฐ นิติธรรม นิติราษฎร์ และก่อนนี้ มีแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน NGO แต่ทั้งหมดนี้ ถ้ายิ่งคิดในกรอบเก่าของรัฐรวมศูนย์-ผูกขาดก็จะไม่ได้ผล

เอนกชี้ว่า รัฐรวมศูนย์-ผูกขาดใกล้ถึงทางตันแล้ว การปฏิรูปต้องออกจากรัฐนิยมนรวมศูนย์ การผูกขาดอธิปไตยโดยรัฐ ไปสู่ภาคสังคมที่มีบทบาท ความชอบธรรม ศักดิ์ศรี มีชุมชนประชาสังคมและท้องถิ่นที่จัดการตนเอง ดูแลและพัฒนาตนเองได้ ไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับบริการรับการกำกับดูแล ควบคุมโดยรัฐเท่านั้น ดังนั้น เอนกเสนอให้กระจายอำนาจด้วยหลักคิดใหม่ คือ คืนอำนาจให้ท้องถิ่น ชุมชน ประชาสังคม ให้พื้นที่เน้นท้องถิ่น ไม่ใช่ภูมิภาค มอบภาระและอำนาจหรือทรัพยากรในท้องถิ่นและสังคม ลดบทบาท ลดทรัพยากรของส่วนกลางและภูมิภาคลง ต้องทำให้

ชุมชน ประชาสังคมและท้องถิ่นดูแลตนเองมากขึ้น พัฒนาบ้านเมืองตนเองตามความฝัน ตามความสร้างสรรค์ของตนเองได้มากขึ้น ต้องเปิดทางให้เกิดรัฐพหุนิยม รัฐที่สนธิกำลังกับสังคม ปลดพันธนาการให้ท้องถิ่น ชุมชนประชาสังคม รวมทั้งขบวนการพลเมืองสร้างพลังใหม่ ที่จะเปลี่ยนแปลงระดับต้นสังคม และบ้านเมืองไปในทิศทางใหม่ รัฐต้องปลดเบรค สนับสนุน กระตุ้น ประสานนำท้องถิ่น ชุมชน ประชาสังคม รัฐแบบใหม่ต้องมีหลายระดับ หลายมาตรฐานได้ อีกทั้งชอบและสนับสนุนความแตกต่างหลากหลายยิ่งขึ้น เอนกมองว่า นี่เป็นทางออกของประเทศชาติและทางออกของระบอบประชาธิปไตย

ในบทที่ 2 เป็นการถอดคำปาฐกถาของเอนก เรื่อง “ประชาธิปไตย 3 ระดับ: ปฏิรูปชุมชน” เอนกกล่าวว่า เดิมประชาธิปไตยมีอยู่ 2 ระดับ คือ ประชาธิปไตยระดับชาติและระดับท้องถิ่น แต่เอนกเสนอให้มองประชาธิปไตยในประเทศไทยใหม่เป็น 3 ระดับ คือ ประชาธิปไตยระดับชาติ ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น และประชาธิปไตยระดับชุมชน บ้านเมืองมี 3 ระดับที่ยุบรวมกันไม่ได้ และขาดอันใดอันหนึ่งไม่ได้ มีชาติต้องมีท้องถิ่นด้วย แต่ที่ขาดไม่ได้อย่างยิ่งยวดคือชุมชน เพราะชุมชนเป็นฐานของสามเหลี่ยม ท้องถิ่นจะอยู่กึ่งกลาง และชาติจะอยู่บนสุด แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคกับการพัฒนาประชาธิปไตยคือคนส่วนมากมักจะเข้าใจว่าทั้ง 3 ระดับใช้ประชาธิปไตยแบบเดียวกัน คือประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทน เอนกมองว่าเราต้องแยกว่า ประชาธิปไตยที่ไหน ระดับใด และแต่ละระดับไม่ควรจะเหมือนกัน เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องไม่เลียนแบบประชาธิปไตยระดับชาติ และการทำงานชุมชนต้องทำประชาธิปไตยแบบชุมชน

เอนกย้ำว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดของระบอบประชาธิปไตย คือ ประชาชน นิยามของประชาธิปไตย คือ การปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โดยการปกครองของประชาชน และเป็นการปกครองโดยประชาชนสำคัญที่สุด ถ้าเป็นการปกครองที่เน้นทำเพื่อประชาชนอย่างเดียว จะไม่ได้ทำให้ประชาชนรู้สึกรัก รู้สึกเป็นเจ้าของที่จะร่วมดูแล ดังนั้น หัวใจของประชาธิปไตย คือ ทำอย่างไรให้การปกครองเป็นของประชาชนและให้เป็นโดยประชาชนมากที่สุด ทำอย่างไรจะให้คนได้รู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง ทำให้คนรู้สึกว่าทำอะไรให้บ้านเมืองโดยตรง ต้องเป็นการปกครองตนเองให้มากที่สุดของสามัญชน เอนกเสนอให้มีกระบวนการทัศน์ใหม่เกี่ยวกับประชาธิปไตย โดยมองว่าประชาธิปไตยมี 3 ระดับ และแต่ละระดับไม่เหมือนกัน

เอนกเห็นว่า เราควรทำแบบประชาธิปไตยที่ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสำคัญที่สุด เป็นพื้นฐานที่สุดของประชาธิปไตย เป็นโรงเรียนฝึกพลเมืองที่ดียิ่ง และประเทศไทยต้องการพลเมือง โดยทุกคนก็เป็นพลเมืองได้ พลเมือง หมายถึง ประชาชนที่กระตือรือร้นอยากจะเข้ามาช่วยบ้านเมือง ไม่อยู่นิ่งเฉย ไม่เป็นเพียงผู้รับนโยบายหรือรับบริการ เป็นคนที่ชอบและสนใจเรื่องของบ้านเมือง อยากจะทำให้บ้านเมืองดีขึ้น และไม่ฝากบ้านเมืองไว้กับผู้นำเท่านั้น แต่ต้องสนใจและเข้าใจปัญหาบ้านเมือง รวมถึงพยายามที่จะอาสาทำงานให้บ้านเมือง โดยเรื่องนี้ทำได้มากที่สุดในระดับชุมชน ทำได้รองลงไปในระดับท้องถิ่น ชุมชนที่สำคัญที่สุดคือชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นทั้งหลาย ฉะนั้น แนวทางในการปฏิรูป

ประชาธิปไตยต้องเอาความสำคัญไปอยู่ที่ฐาน ให้ชุมชนสำคัญที่สุด รองลงไปเป็นท้องถิ่น ส่วนในระดับชาตินั้นก็ไม่ต้องให้ความสำคัญนัก แต่อย่าไปฝากความหวังไว้มาก แต่ก็อย่าไปท้อแท้ผิดหวังกับส่วนนั้น แต่เราก็ต้องใช้ประโยชน์จากส่วนนั้น ชาติ ท้องถิ่นและชุมชนต้องไปด้วยกัน เราต้องตระหนักอยู่เสมอว่า เรากำลังทำประชาธิปไตยอยู่ในระดับไหน

เอนกได้เสนอว่า ประชาธิปไตยมี 3 แบบ ได้แก่

1. ประชาธิปไตยทางอ้อมที่ระดับชาติ
2. ประชาธิปไตยทางตรง แปลว่า ประชาธิปไตยที่ประชาชนดูแลบริหารจัดการบ้านเมืองด้วยตนเอง (Self-Government Democracy) ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ไม่อยู่แค่ไปเลือกตั้งเท่านั้น
3. ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน ในประเทศไทย อำนาจสาธารณะถูกกำหนดให้อยู่ที่รัฐหมด เรียกว่า อำนาจอธิปไตย ส่วนสังคมจะมีอำนาจสาธารณะอยู่บ้าง คือเมื่อรัฐอนุญาตให้มีหรือรัฐมอบหมายให้เท่านั้น ดังนั้น ที่เรากำลังพูดถึงคืออำนาจอธิปไตยเป็นของรัฐ

เอนกเสนอเรื่องหลักอำนาจสาธารณะ เช่น อำนาจในการดูแลความปลอดภัย ดูแลความเป็นอยู่ของประชาชน การจัดการศึกษา การจัดการสิ่งแวดล้อม จริงๆ แล้วสามารถแบ่งกันระหว่างรัฐกับสังคมได้ รัฐไม่จำเป็นต้องผูกขาดอำนาจอธิปไตย และอำนาจที่แบ่งกับสังคมได้นี้ รัฐจะไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่สูงกว่า แต่เป็นผู้เสมอกันกับสังคม รัฐจะต้องสนใจสังคม วันนี้สังคมที่ว่าเป็นคือชุมชน เพื่อร่วมแก้ปัญหาบ้านเมือง ดังนั้น ถ้าพูดถึงเรื่องบ้านเมืองก็ต้องประกอบด้วยทั้ง 3 ระดับ คือ ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น และระดับชาติที่เท่าเทียมกัน สำหรับประชาธิปไตยระดับชาติใช้ประชาธิปไตยแบบทางอ้อมที่สุด ใช้การเลือกตั้ง มันเป็นความจำเป็นที่ประชาธิปไตยระดับชาติจะใช้แบบอื่นไม่ได้

สำหรับประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น หมายถึง ประชาธิปไตยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นประชาธิปไตยทางตรงบวกทางอ้อมรวมกัน ต้องไม่เหมือนชาติ ต้องเอาประชาชนมีส่วนร่วม สร้างบรรยากาศให้คนอยากอาสาช่วย ใช้กฎระเบียบของทางราชการให้น้อยลง ผู้บริหารท้องถิ่นที่ทำงานสำเร็จต้องทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่นได้ ซึ่งต้องคิดเรื่องงบประมาณเสียใหม่ด้วย ต้องมีงบประมาณที่เปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม การเมืองท้องถิ่นต้องเป็นการเมืองแห่งการออมชอม การเมืองแห่งความรักความสามัคคี

ส่วนประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะ จะมารองรับชุมชน หากชุมชนมีความชอบธรรม มีความศักดิ์สิทธิ์ มีเกียรติยศของตนเอง ประเทศชาติบ้านเมืองไม่ได้สำคัญแค่รัฐ สังคมก็สำคัญ สังคมมีเนื้อในที่เป็นตัวตนของตนเอง ดังนั้น ประชาธิปไตยชุมชนจะต้องใช้แบบประชาธิปไตยทางตรงบวกกับประชาธิปไตยที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน สิ่งที่จะทำให้ประชาธิปไตยชุมชนไปได้ดีจะต้องทำให้คนมีจิตอาสา จิตสาธารณะ ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน และทำชุมชนให้เหมือนครอบครัว

ในบทที่ 3 เป็นการถอดความจากปาฐกถาของเอนกเรื่อง “การกระจายอำนาจคือการคืนอำนาจให้ประชาชน ชุมชนและท้องถิ่น” เอนกเริ่มต้นกล่าวว่า ประเทศไทยมีสิ่งที่เป็นอมตะคือรัฐที่รวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตย เป็นรัฐเดียวที่มีอาจแยกได้ แม้เราพยายามปฏิรูปประเทศ แต่ก็ยังอยู่ในกรอบเก่า ที่เป็นรัฐเดี่ยวรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยที่มีกรมเป็นฐานที่ตั้ง สนใจพื้นที่น้อย เอนกใช้คำว่า “เอกนิยม” สำหรับรัฐที่เป็นมาตรฐานเดียวกันนี้และทุกคนจะถูกปลูกฝังให้เห็นประเทศไทยเป็นมาตรฐานเดียวกันหมด

เอนกเสนอให้ปฏิรูปประเทศไทย โดยมองประเทศไทยให้กลายเป็น “พหุนิยม” ยิ่งขึ้น มีความแตกต่างหลากหลายขึ้น อำนาจอธิปไตยนั้นก็ควรถือโดยรัฐอย่างเดียว และรัฐเองก็ไม่ควรคิดว่าตัวเองเป็นเจ้าของอธิปไตยแต่ผู้เดียว นอกจากนั้น เราควรจะมีเอกลักษณ์ที่มากกว่าหนึ่ง แท้จริงแล้วเราควรมีพหุลักษณะ ในประเทศไทย เราไม่ควรเป็นคนไทยเท่านั้น แต่เราต้องเป็นคนของพื้นที่ด้วย เราต้องทำให้ท้องถิ่นไม่ใช่เป็นเพียงส่วนย่อยหรือส่วนย่อยของประเทศเท่านั้น ต้องดันให้ท้องถิ่นอยู่ตรงศูนย์กลาง ดังนั้น การกระจายอำนาจต้องกระจายแบบคืนอำนาจให้กับสังคม ชุมชน ท้องถิ่น

ปัจจุบัน รัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยใกล้ถึงทางตันแล้ว จำเป็นจะต้องหาตัวแสดงใหม่ๆ พลังใหม่ๆ เพื่อทำงานให้บ้านเมือง โดยชุมชน ประชาสังคม รวมทั้งท้องถิ่น น่าจะเป็นพลังใหม่ของบ้านเมืองได้ ถ้าเรายังคิดในกรอบเก่าว่า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยต้องแก้ไขด้วยรัฐเท่านั้น จะถึงทางตันแล้ว แต่ถ้าคิดว่า ให้ท้องถิ่น ให้ประชาสังคม ซึ่งกำลังมีแรง มีแรงบันดาลใจ อาจเป็นทางออกได้ เอนกเสนอว่า ถ้ารัฐฉลาด ต้องอย่าไปคิดว่าทุกเรื่องรัฐต้องทำ แต่ไปดูว่าท้องถิ่นที่ไหนเก่ง ชุมชนที่ไหนเก่ง เปิดให้เขาทำ รัฐมีหน้าที่ปลดเบรค ผ่อนคลาย ลดความตึงเครียดลงแล้วทำให้ท้องถิ่นและชุมชนมีกำลังใจทำงาน นอกจากนั้น ท้องถิ่นต้องไม่เหมือนส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ต้องไม่เป็นทางการนัก แต่ต้องคล่องตัว ต้องสะดวก เน้นผลงาน และต้องอนุญาตให้มีเครือข่ายได้

เอนกสรุปว่า เราน่าจะเปลี่ยนวิธีคิด ถ้าเปลี่ยนวิธีคิด การกระจายอำนาจจะมีกำลัง เอนกเสนอให้อย่าไปเรียกว่า “การกระจายอำนาจ” แต่ให้เรียกว่า “คืนอำนาจ” ให้ชุมชน สังคม และท้องถิ่น เพราะเดิมอำนาจอยู่กับชุมชนท้องถิ่น แต่อำนาจนี้ถูกรัฐดึงกลับไปตั้งแต่ พ.ศ. 2435

ในบทที่ 4 เป็นเอกสารทบทวนงานวิชาการ เรื่อง “การปฏิรูปโครงสร้างอำนาจสู่การปรับดุลอำนาจที่เหมาะสมระหว่างรัฐบาลกับชุมชนท้องถิ่น” เอนกกล่าวว่า จากโครงสร้างอำนาจระหว่างรัฐบาลกับชุมชนท้องถิ่นของไทยในปัจจุบันที่ยังมีความเหลื่อมล้ำ รัฐยังคงรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งแต่เดิมนั้น อำนาจอยู่ในมือของพื้นที่ ท้องถิ่นและชุมชนมาก่อน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นสมัยใหม่ในประเทศไทยคล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในตะวันตก กล่าวคือ เดิมพื้นที่หรือท้องที่ เช่น เชียงใหม่และปัตตานี และชุมชนต่างๆ เคยปกครองดูแลตนเอง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐส่วนกลางจึงค่อยๆ ลิดรอนและรวบอำนาจจากประเทศราช หัวเมืองและชุมชนมาเป็นของตน ไปเป็นของส่วนกลางและส่วนภูมิภาคแห่ง สำหรับประเทศไทย ประชาธิปไตยระดับชาติเกิด

ก่อนระดับท้องถิ่น เราไม่อาจทำลายรัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยได้ และนับวันยิ่งรวมศูนย์มากยิ่งขึ้นจนเกิดสภาพที่เรียกว่า กรมาธิปไตย กล่าวคือ รัฐบาลแผ่ขยายแขนขาของตนลงลึกเข้าไปในชุมชนต่างๆ การปกครองท้องถิ่นเป็นอิสระและพึ่งตนเองได้น้อยมาก กลายเป็นแต่เพียงเครื่องมือของรัฐบาล ดังนั้น การที่รัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยจึงหมายถึง รัฐที่ลดทอนบทบาทของชุมชนท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงอำนาจอธิปไตยที่เคยถือร่วมกันของหน่วยงานหลายๆ แห่งมาเป็นของตนแต่ฝ่ายเดียวและได้แปรเปลี่ยนประชาธิปไตยท้องถิ่นที่ประชาชนร่วมกันดูแลบ้านเมืองให้กลายเป็นประชาธิปไตยระดับชาติที่ประชาชนกลายเป็นเพียงผู้ออกเสียงเลือกผู้แทนไปบริหารแบบบ้านเมืองแทนตน

แม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และหลังจากนั้น จะมีความพยายามแก้ไขปัญหาความไม่สมดุลหรือความเหลื่อมล้ำในเชิงโครงสร้างอำนาจ แต่กลับไม่สามารถดำเนินการให้เป็นไปตามแผนได้ โดยมีสาเหตุสำคัญมาจากการที่รัฐสามารถควบคุมอำนาจทางการเงินการคลังไว้ที่ส่วนกลาง ส่งผลให้ชุมชน ท้องถิ่น ประชาสังคมและพลเมืองไร้พลังอำนาจ อ่อนกำลังลงและไม่สามารถจัดการปัญหาของตนเองได้ ก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และที่สำคัญได้แปรเปลี่ยนประชาชน ชุมชน ท้องถิ่นที่เคยรับผิดชอบต่อบ้านเมือง ให้กลายเป็นผู้คอยรับบริการจากรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ความรู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมืองได้ลดลง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต่องมีการปฏิรูป

เอนกวิเคราะห์ว่า ความพยายามแก้ปัญหารัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยมักมุ่งไปที่การพยายามสร้างธรรมาภิบาลให้กับระบบราชการและระบบประชาธิปไตย ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นที่ผ่านมา การขับเคลื่อนเพื่อนำไปสู่การกระจายอำนาจให้มากขึ้นนั้นให้ความสำคัญกับรัฐเป็นตัวหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่การขาดความตั้งใจของนักการเมืองระดับชาติ อีกทั้งยังมีกลไกและขั้นตอนของรัฐสภาที่ซับซ้อน กระบวนการต่อรองทางการเมืองระดับชาติ และการต่อต้านของข้าราชการที่ได้นำไปสู่ความล้มเหลวของความพยายามดังกล่าว การขับเคลื่อนเพื่อการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจในลักษณะข้างต้นนี้กลับกลายเป็นการมุ่งแก้ไขปัญหาละดับกลางหรือปัญหาระดับชาติมากกว่าการมุ่งแก้ไขปัญหาในระดับพื้นที่หรือชุมชนท้องถิ่น คนส่วนใหญ่ในสังคมยังมองว่า รัฐเป็นตัวหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยละเลยชุมชนท้องถิ่นและประชาสังคมในพื้นที่ ดังนั้น รัฐรวมศูนย์ผูกขาดอธิปไตยจำเป็นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ รัฐไม่อาจรับมือกับปัญหาของคนทั้งประเทศได้และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนท้องถิ่นที่แตกต่างหลากหลายได้อีกต่อไป รัฐรวมศูนย์ยังมีแนวโน้มทุจริตคอร์รัปชันสูง และได้บั่นทอนกตัญญูภาพและความสร้างสรรค์ของชุมชนท้องถิ่น ไม่ได้นำชุมชนท้องถิ่นมาเป็นกำลังร่วมกับรัฐในการพัฒนาประเทศโดยรวม เอนกจึงเสนอให้ท้องถิ่นและชุมชนต้องเปลี่ยนจากฝ่ายรับเป็นฝ่ายรุก การแก้ปัญหารัฐรวมศูนย์จะคืนอำนาจกลับไปให้ชุมชน ท้องถิ่น ประชาสังคม ซึ่งเคยมีอำนาจในการจัดการตนเอง ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นการปกครองตนเอง

ของประชาชนยิ่งขึ้น พึงพาผู้นำและผู้แทนให้น้อยลง และใช้ชุมชนและท้องถิ่นเป็นตัวหลักในการปฏิรูปสังคม

การปฏิรูปสังคมควรคิดใหม่ว่า ให้นำเอาชุมชน ท้องถิ่นและประชาสังคมมาเป็นกำลังหลักเป็นตัวแสดงใหม่ในการเปลี่ยนแปลงสังคมแทนรัฐ ให้ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเองได้ขับเคลื่อนการปฏิรูป ควรมองท้องถิ่นชุมชนในเชิงบวก โดยมองเห็นศักยภาพของท้องถิ่นชุมชน มองท้องถิ่นชุมชนในแง่ของการสร้างโอกาส หาสิ่งใหม่ๆ ให้ท้องถิ่นชุมชนทำยิ่งขึ้น

อนึ่ง ควรแยกแยะท้องถิ่น ชุมชน ประชาสังคมออกจากรัฐ และสร้างโครงสร้าง องค์กร เครือข่ายของท้องถิ่น ชุมชน ประชาสังคม เพื่อรับรู้ทิศทาง จุดอ่อน จุดแข็ง โดยอาจนำเอาท้องถิ่นชุมชนไปเชื่อมต่อกับธุรกิจ องค์กร สถาบัน กลุ่มทางธุรกิจ สังคมหรือนักวิชาการก็ได้ และเมื่อต้องการคืนอำนาจให้ชุมชนและท้องถิ่น ระบบการเงินการคลังของท้องถิ่นควรมีการกระจายอำนาจและสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น โดยเน้นการจัดสรรงบประมาณในเชิงพื้นที่ มิใช่เน้นที่ประเด็นปัญหา และกระบวนการจัดสรรงบประมาณต้องมีระบบที่สร้างการมีส่วนร่วม ตามความต้องการแก้ไขปัญหาของประชาชนในพื้นที่

7) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ล้านนาแห่งอดีต: ข้อเสนอและการสนทนาจะพัฒนาท้องถิ่นด้วยสำนึกประวัติศาสตร์ได้อย่างไร”⁵⁴¹ (2556)

หนังสือเล่มนี้ เป็นข้อเสนอของเอนกเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นด้วยสำนึกทางประวัติศาสตร์ โดยยกกรณีประวัติศาสตร์ล้านนาในอดีต เพื่อสร้างความรักและความภูมิใจแก่คนในท้องถิ่น เอนกเห็นว่า ทุกวันนี้ คนไทยจำเป็นต้องเป็นคนของชาติและคนของท้องถิ่นควบคู่กันไป ดังนั้น การพัฒนาท้องถิ่นจึงควรทำด้วยความรักและภูมิใจในท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นมีพลัง คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นตนเอง เช่น กรณีของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของล้านนา เอนกต้องการเน้นให้เกิดความภาคภูมิใจในรากเหง้าเพื่อเอามาใช้ในการพัฒนาท้องถิ่น ส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นและการท่องเที่ยวในล้านนา แต่ไม่ได้ต้องการให้ท้องถิ่นที่โดดเด่นแล้วไปขัดแย้งกับท้องถิ่นอื่นๆ หรือคิดว่าท้องถิ่นนั้นที่เป็นของเราเท่านั้น กรณีของล้านนา ต้องทำให้คนอื่นที่ไม่ใช่คนล้านนาภูมิใจในล้านนาด้วย เอนกเห็นว่า เรื่องประวัติศาสตร์ชาติต้องคิดใหม่ เราต้องทำให้เห็นศักยภาพของท้องถิ่นทุกแห่งตลอดจนมีประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านด้วย เพื่อเป็นการสร้างเครือข่ายวัฒนธรรม

⁵⁴¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ล้านนาแห่งอดีต: ข้อเสนอและการสนทนาจะพัฒนาท้องถิ่นด้วยสำนึกประวัติศาสตร์ได้อย่างไร (กรุงเทพฯ: สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, 2556).

8) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “รัฐประศาสนศาสตร์ พลเมือง”⁵⁴² (2557) ร่วมกับ วลัยพร รัตนเศรษฐ

หนังสือเล่มนี้เป็นงานวิจัยที่กล่าวถึงการสร้างรัฐประศาสนศาสตร์แบบใหม่ ที่เรียกว่า “รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง” เพราะประเทศไทยในขณะนี้ให้ความสำคัญกับพลเมือง แต่ไม่ปรากฏชัดว่ามีงานรัฐประศาสนศาสตร์ที่เน้นพลเมือง ในทุกวันนี้ คนส่วนใหญ่ของประเทศมีการศึกษา เข้าใจ ชุมชน ท้องถิ่นและชาติมากขึ้น ตื่นตัวและเชื่อมั่นว่า สามารถกำหนดความเป็นไปในบ้านเมืองได้มากขึ้น ภาครัฐและท้องถิ่นอาจจูงใจหรือให้การศึกษาแก่ประชาชนจนอยากเป็นพลเมือง เข้ามาช่วยคิด ช่วยสร้างสรรค์ ช่วยอาสาแก้ปัญหาหรือพัฒนาบ้านเมืองด้วยตนเอง ซึ่งดีกว่าการเป็นเพียงผู้รับนโยบาย และบริการจากภาครัฐเท่านั้น งานวิจัยนี้ชี้ว่า รัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ ที่เรียกว่า รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ได้เริ่มไปบ้างแล้วในทางปฏิบัติและได้ผลไม่น้อย แต่ยังคงขาดในทางวิชาการ รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองมีความสำคัญและจำเป็นเพราะเราอยู่ในระบอบประชาธิปไตย ยิ่งทุกวันนี้ประชาชน มีความตื่นตัว มีการศึกษา มีความพร้อมที่จะร่วมดูแล ร่วมพัฒนาและร่วมบริหารกิจการของชาติ ท้องถิ่นและสังคมมากขึ้น ก็จำเป็นต้องปรับกระบวนการทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์ใหม่ให้เห็นประชาชน เป็นกำลังของบ้านเมือง เป็นผู้ร่วมคิดกับรัฐ เป็นผู้พึ่งตนเองหรือพึ่งตนเองได้มากขึ้น เป็นพลเมือง มากกว่าเป็นแค่ราษฎร ในระบอบประชาธิปไตยบ้านเมืองจะดีได้ขึ้นอยู่กับปริมาณและคุณภาพ ของพลเมืองและการออกแบบระบบ รัฐประศาสนศาสตร์จะทำให้ประชาชนเป็นกำลังหลักหรือ เป็นอาสาสมัครของบ้านเมืองในทุกกระดับเพิ่มขึ้นได้ เน้นการสร้างพลเมืองและนำประชาชนให้เข้ามา มีบทบาทในกิจการของบ้านเมือง

ความเป็นจริงในปัจจุบัน การให้ประชาชนมีบทบาทในกิจการบ้านเมืองน้อย และเน้นให้ผู้นำ หรือผู้แทนร่วมกับข้าราชการและเจ้าหน้าที่รับอำนาจหน้าที่ไปทำการแทนหรือทำให้ประชาชน ซึ่งยังไม่ตอบสนองความต้องการของประชาชนและยังมีปัญหาต่างๆ นอกจากนั้น ผู้นำที่เก่งและดี ของไทยยังมีไม่มาก ดังนั้น หลักคิดดั้งเดิมของไทยในทางปฏิบัติก็ไม่ได้ผลนัก และรัฐประศาสนศาสตร์ แบบเดิมจึงไม่น่าเพียงพอแก่ระบอบประชาธิปไตย รวมทั้งไม่อาจเป็นกลไกที่รองรับการบริหาร ประเทศที่มีความเคลื่อนไหวของปัจจัยภายในและภายนอกประเทศได้ดีนัก ดังนั้น หนังสือเล่มนี้ กล่าวไว้ว่า รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจำเป็นต้องมีอยู่ด้วยเหตุผล 3 ประการ ดังนี้

1. รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจะปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินและการพัฒนาหรือ แก้ปัญหาบ้านเมืองให้ออกจากผลประโยชน์ที่ไม่ชอบธรรมของนักกฎหมายข้าราชการและกลุ่มเฉพาะ มาสู่ผลประโยชน์และตามความคิดเห็นหรือวิสัยทัศน์ของส่วนรวมให้มากที่สุด ที่ประชาชนทั้งหลาย

⁵⁴² เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2557).

ได้เห็นหรือตระหนักถึงหลังจากหารือและไตร่ตรองร่วมกันแล้ว เพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก และมีความชอบธรรมด้วย รัฐประศาสนศาสตร์แบบใหม่นี้ให้คุณค่ากับการเข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบด้วยสำนึกในหน้าที่ของพลเมืองในงานของบ้านเมือง รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ไม่ได้รังเกียจการเมือง แต่การเมืองในที่นี้จะต้องหมายถึงความคิดเห็น ความต้องการ ความใฝ่ฝันของประชาชน รวมทั้งการที่ประชาชนเข้ามาเป็นเจ้าของบ้านเมือง ไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับประโยชน์จากนโยบายและกฎหมายเท่านั้น

2. รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจะออกนโยบาย ท่างบประมาณและออกกฎหมาย รวมทั้งวางยุทธศาสตร์และแผนงานต่างๆ ในการบริหารราชการแผ่นดินและท้องถิ่นเพื่อนำมาซึ่งประชาชนที่มีลักษณะหรือคุณภาพที่เป็นพลเมืองมากขึ้น ไม่ได้เป็นนโยบาย กฎหมายและงบประมาณเพื่ออุปถัมภ์ค้ำจุนผู้ที่ลำบากยากไร้ หากแต่มุ่งสร้างคนส่วนใหญ่เหล่านี้ให้เป็นพลเมือง ผู้รับผิดชอบและเป็นพลังของบ้านเมือง นอกจากนั้น ต้องเอาการพัฒนาคน การสร้างคนหรือพลเมืองมาเป็นเป้าหมายด้วย หาใช่มุ่งแต่ผลงาน ความสุจริต นิติธรรม หรือความสำเร็จ หรือความก้าวหน้าของราชการและชาติบ้านเมืองเท่านั้น แต่ต้องสร้างประชาชนให้กลายเป็นพลเมือง เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้เป็นเจ้าของ และเป็นผู้รับผิดชอบต่อชาติท้องถิ่นและสังคมด้วย

3. รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจะพัฒนาและบริหารบ้านเมืองไปในทางที่ส่งเสริมประชาธิปไตยที่สนับสนุนให้ประชาชนหรือพลเมืองเข้ามาดูแลและพัฒนาบ้านเมือง ท้องถิ่น และสังคมด้วยตนเองมากขึ้น ไม่ใช่การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาเพื่อสอดรับประชาธิปไตยแบบผู้แทนหรือผู้นำเท่านั้น ไม่ได้ทำไปเพียงเพื่อให้มีรัฐบาลที่ดี แต่ต้องให้มีการปกครองตนเอง (Self-Government) ด้วย รัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ต้องทบทวนตลอดเวลาว่า การบริหารและการพัฒนาบ้านเมืองเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะจริงจังกี่แค่ไหน ให้ประชาชนร่วมเป็นเจ้าของในการงานของบ้านเมืองมากพอหรือยัง ใช้สติปัญญา ความกระตือรือร้น รวมทั้งความสร้างสรรค์ของประชาชนในการบริหารบ้านเมืองมากพอหรือไม่ นอกจากนั้น ทำอย่างไรจะทำให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่เป็นเจ้าของระบบราชการด้วย ร่วมเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจในการบริหารงานเพื่อประโยชน์สาธารณะด้วย และประโยชน์สาธารณะนั้นจะกำหนดได้อย่างไร ประชาชนจะมีความเข้าใจและสามารถแยกประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวมออกจากกันได้แค่ไหน หรือสร้างความสมดุลในประโยชน์ทั้งสองได้อย่างลงตัวหรือไม่ รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจะต้องเตรียมหรือสร้างระบบหรือกลไกเพิ่มเติมเพื่อสร้างพลเมือง รวมทั้งต้องปรับระบบราชการและการเมืองเพื่อสร้างปัจจัยให้เอื้อต่อความเป็นพลเมืองของประชาชนให้มากขึ้นได้ด้วย

งานวิจัยนี้มุ่งสร้างความรู้และวางรากฐานความคิดในการสร้างพลเมืองในทางรัฐประศาสนศาสตร์ อีกทั้งนำเสนอทางทฤษฎีและการปฏิบัติในการสร้างพลเมืองให้เป็นศูนย์กลางการบริหารราชการยิ่งขึ้น

การทบทวนวรรณกรรมของงานวิจัยพบว่า รัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (New Public Administration) เป็นการก่อร่างของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง การให้ความสำคัญกับพลเมือง

การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัจจุบัน นอกจากให้ความสำคัญกับทฤษฎีรัฐประศาสนศาสตร์แบบฉบับและแนวคิดทฤษฎีของการบริหารภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management) แล้ว ยังควรเน้นทฤษฎีการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service) หรือรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองด้วย เพื่อเน้นการสร้างความเป็นพลเมืองในทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน ท้องถิ่นและชุมชน

งานวิจัยนี้ย้ำว่า รัฐประศาสนศาสตร์เป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นสาธารณะอย่างมาก จึงไม่อาจคิดจากรัฐประศาสนศาสตร์แบบฉบับเดิมเท่านั้นได้ การบริหารและการปกครองเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น การแก้ไขปัญหาการบริหารจากรัฐประศาสนศาสตร์แบบดั้งเดิมอย่างเดียว จึงไม่พอ รัฐประศาสนศาสตร์มีบริบทของการเมืองและเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ต้องใกล้ชิดและสัมพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งความสำเร็จไม่ได้อยู่ที่การมีรัฐบาลที่เข้มแข็งอย่างเดียว แต่อยู่ที่สังคมไทยนั้นจะต้องมีพลเมืองจำนวนมากด้วย ซึ่งจะทำให้การบริหารราชการการเมืองเป็นไปตามวิถีแห่งประชาธิปไตยยิ่งขึ้น แต่ประเทศไทยในปัจจุบันเป็นประชาธิปไตยที่ใช้อำนาจผ่านตัวแทน ประชาชนไม่ได้ใช้อำนาจโดยตรง แต่ว่าประชาธิปไตยที่แท้จริงคือ การปกครองโดยประชาชน ต่อมาเมื่อกระแสโลกเน้นความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น รวมทั้งมีแรงกดดันทั้งภายนอกและภายในประเทศ จึงเกิดเป็นประชาธิปไตยที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น ประชาธิปไตยแบบนี้เห็นความสำคัญของประชาชนในทางการเมืองมากขึ้นกว่าที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมด้วยการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเท่านั้น

งานวิจัยนี้เสนอประชาธิปไตยอีกรูปแบบหนึ่งสำหรับประเทศไทย ได้แก่ ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน ในประเทศไทย เดิมอำนาจสาธารณะถูกกำหนดให้อยู่ที่รัฐทั้งหมด ส่วนสังคมจะมีอำนาจสาธารณะอยู่บ้าง เมื่อรัฐอนุญาตหรือรัฐมอบหมายให้เท่านั้น ดังนั้น อำนาจอธิปไตยเป็นของรัฐ อย่างไรก็ตาม อำนาจสาธารณะสามารถแบ่งกันได้ระหว่างรัฐกับสังคม รัฐจะไม่ใช่ผู้ที่สูงกว่า แต่เป็นผู้เสมอกันกับสังคม เพียงแต่รัฐเป็นหมายเลขหนึ่งในบรรดาผู้เท่าเทียมกัน (First Among Equal) ฉะนั้น รัฐจะต้องสนใจสังคม นั่นคือชุมชน ให้ความสำคัญโดยให้เกียรติ ให้กำลังใจ สนับสนุนและถือว่าสังคมมีความชอบธรรมที่จะมาร่วมแก้ปัญหาบ้านเมือง ประชาธิปไตยที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกันจะรองรับชุมชน รวมทั้งสอดคล้องกับการบริหารจัดการภาครัฐแนวใหม่ (NPM) และการจัดการสาธารณะใหม่ (NPS) ซึ่งอาจเรียกประชาธิปไตยเช่นนี้ว่า เป็นประชาธิปไตยทางตรง ประชาธิปไตยชุมชน และประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง

ประชาธิปไตยที่รัฐและสังคมแบ่งงานกันทำ เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง และเป็นประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ จึงเป็นรากฐานที่สำคัญของการเมืองการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย และเป็นหัวใจของการมีรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ระบอบประชาธิปไตย

จำเป็นต้องมีการเมืองของพลเมืองและรัฐประศาสนศาสตร์หรือการบริหารภาครัฐ เพื่อสร้างพลเมืองควบคู่กันไป การเมืองของพลเมืองเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างมีสำนึก และมีคุณภาพ รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจะเน้นให้ความสำคัญกับพลเมืองที่ไม่ใช่ผู้รับบริการ เท่านั้น แต่เน้นการเข้าร่วมของประชาสังคม และเน้นการที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการตนเองชุมชน และพื้นที่ของตนเอง ไม่ใช่รัฐหรือราชการส่วนกลางและภูมิภาคดำเนินการให้ หรือบทบาทของภาคส่วนที่ไม่ใช่รัฐและไม่ใช่อะกชน ได้แก่ งานอาสาสมัครต่างๆ งานที่ชุมชนยินดีดูแลรับผิดชอบ แบบรัฐ รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง ระบอบประชาธิปไตยที่ประสบความสำเร็จได้เพราะประเทศเหล่านั้นมีทั้งการเมืองของประชาธิปไตย พลเมืองและรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองที่มีทั้งคุณภาพและจำนวน

งานวิจัยนี้ได้ให้ความหมายของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง (Civic Public Administration) ว่า เป็นคำที่ผู้วิจัยคิดขึ้นเองในภาษาไทย แนวคิดนี้ของผู้วิจัยมาจากความคิดของตนเองด้วย และมาจากการสังเคราะห์แนวคิดจากหนังสือหลายเล่ม งานวิจัยนี้ได้เสนอความหมายของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองว่าหมายถึง การบริหารงานภาครัฐที่เน้นการบริหารที่สร้างพลเมือง รวมถึงการบริหารที่จะเปลี่ยนคนจนหรือคนชั้นล่างให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ ให้มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และสนใจที่จะทดแทนบุญคุณของแผ่นดินด้วย ส่วนคนชั้นกลางและชั้นสูงต้องการให้พวกเขา รักบ้านเมือง ร่วมสร้างบ้านเมือง ตรวจสอบให้คำแนะนำรัฐและราชการด้วย รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริม เต็มพลังให้ประชาสังคมชุมชนและท้องถิ่น ให้โอกาสพลเมืองร่วมงาน รัฐประศาสนศาสตร์ที่เสนอนี้ นับถือและชื่นชมพลเมืองที่รักและร่วมสร้างบ้านเมือง มุ่งเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐให้เป็นผู้ระดม ผู้สนับสนุน ผู้สนใจนำพลเมือง สติปัญญาและทรัพยากรของพลเมืองมาช่วยบ้านเมือง พร้อมทั้งช่วยตนเองและช่วยกันเองเป็นสำคัญ รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองนี้ไม่ปฏิเสธนักรบการเมือง ข้าราชการ นักวิชาการ นักวิชาชีพ สำหรับนักรบการเมือง เราเห็นว่า เขาควรเป็นนักรบการเมืองที่เป็นพลเมืองด้วย กล่าวคือ ช่วยสร้างช่วยระดมประชาชน ช่วยให้การศึกษาร่วมๆ กับที่เรียนรู้จากประชาชนหรือในกรณีที่ประชาชนขัดแย้งกัน ก็ช่วยปรองดองประสานกัน รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองก็ไม่ปฏิเสธ ข้าราชการและทรัพยากรของราชการ แต่มุ่งให้ข้าราชการเป็นข้าราชการที่เป็นพลเมืองด้วย ในขณะเดียวกันก็เป็นข้าราชการที่เห็นประชาชนเป็นทรัพย์สิน ไม่ใช่ภาระหนี้สิน ข้าราชการที่ดีไม่ใช่แค่เป็นข้าราชการของธรรมราชาเท่านั้น แต่ต้องทำตนให้เป็นที่รักที่ศรัทธาของประชาชนอีกด้วย รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองต้องการทั้งวิชาความรู้และวิสัยทัศน์ ต้องการให้พลเมืองฉลาดรอบรู้ และลึกซึ้งในศาสตร์และวิทยาการด้วย เกิดเป็นวิชาชีพต่างๆ ที่เป็นพลเมือง ทั้งนักวิชาการหรือนักการศึกษาที่เป็นพลเมืองด้วย ต้องการทั้งการวิเคราะห์เชิงวิทยาศาสตร์กับการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ พร้อมกับการมีพื้นที่สาธารณะที่เสรีด้วย ในขณะเดียวกัน ต้องพัฒนารูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือที่ใช้ในการปกครองในระดับท้องถิ่น ให้ความสำคัญกับความรอบคอบ

และการสนทนาหรืออภิปรายในประเด็นที่มีการตัดสินใจทางการเมืองและการบริหารซึ่งการปรึกษาหารือเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมสร้างความรู้ ความเข้าใจทั้งต่อตนเองและผู้อื่นร่วมกัน เรียนรู้ที่จะโน้มน้าวชักจูงด้วยเหตุผลที่ทุกคนยอมรับได้ รูปแบบประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือยังเป็นพื้นฐานในการสร้างพลเมืองและปูทางไปสู่กันบริหารสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service) ด้วย

เมื่อเปรียบเทียบรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับรัฐประศาสนศาสตร์แบบที่เน้นข้าราชการกับนักการเมือง พบว่า จะส่งเสริมประชาธิปไตยแบบที่ประชาชนหรือพลเมืองช่วยกันดูแลจัดการและพัฒนาบ้านเมืองด้วยตนเอง รัฐประศาสนศาสตร์แบบใหม่นี้สนใจพลเมืองที่เป็นชุมชนประชาสังคม ท้องถิ่นด้วย สนับสนุนการกระจายอำนาจและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนประชาสังคมและท้องถิ่น แต่ก็ไม่ปฏิเสธผู้นำหรือการนำ เฉพาะผู้นำที่กระตุนและสามารถรวมพลังเพื่อสาธารณประโยชน์ อีกทั้งเป็นผู้นำที่แบ่งปันบทบาทกับประชาชนได้

รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองเป็นการบริหารภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สร้างจากประชาชนปกครองตนเอง เป้าหมาย ได้แก่ สังคมประชาธิปไตยที่ดี ประชาชนจะถามกันเองว่า เราจะทำอะไรให้กับชุมชนท้องถิ่นและสังคม เป็นประชาธิปไตยที่อาศัยการปรึกษาหารือ ซึ่งกำหนดโดยพลเมืองหรือสังคม สนับสนุนความหลากหลายได้แต่เน้นส่วนรวม พลเมืองเป็นผู้ควบคุมการบริหาร โดยมีพลเมืองเป็นหลักและรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนทรัพยากรและอำนวยความสะดวก

การให้ความสำคัญกับพลเมืองและประชาสังคมนั้น เพราะบ้านเมืองเป็นเรื่องของทุกคน รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจึงเน้นที่การจัดการตนเองของประชาชน ประโยชน์สาธารณะที่หล่อเลี้ยงด้วยคุณธรรมแห่งพลเมือง เห็นว่าบ้านเมืองเป็นของร่วมกัน เป็นผลลัพธ์ของการจัดการตนเอง ปัญหาสถานะควรได้รับการแก้ไขอย่างเป็นศักยภาพของพลเมือง และวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่ถูกสร้างขึ้น มีการยอมรับและเคารพในศักยภาพของประชาชน รวมทั้งเคารพและรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ข้าราชการต้องมีทัศนคติว่า ประชาชนเป็นพลัง ประชาชนร่วมคิด ร่วมทำ และตรวจสอบนโยบาย ย้ำความสัมพันธ์จากข้างล่างขึ้นบน (Bottom-Up) นำโดยสังคม ท้องถิ่นและชุมชน โดยดำเนินการร่วมกันกับรัฐบาล ดังนั้น ต้องหาผู้นำที่จะทำงานกับพลเมืองได้ ร่วมกันระดมคนมาช่วยทั้งคนและทรัพยากร และนำทุกอย่างมาใช้ให้เกิดประโยชน์

หลักคิดที่สำคัญของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ได้แก่ พลเมืองหมายถึงคนที่อยู่นอกรัฐบาล บ้านเมืองเป็นของทุกคนรวมกัน บ้านเมืองต้องอาศัยพลเมือง แต่ก็ต้องไม่ปฏิเสธภาครัฐ ในที่นี้ภาครัฐภาคเอกชนและภาคประชาชนต้องร่วมมือกัน จุดเปลี่ยนในทางทัศนคติ ได้แก่ เปลี่ยนการมองคนส่วนใหญ่จากคนยากไร้ที่พึ่งพิงผู้อื่น เป็นผู้ร่วมงานสร้างการเมืองที่เป็นผู้ใหญ่และเป็นคนสำคัญ

การปรับตัวของรัฐประศาสนศาสตร์แบบฉบับสู่รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองนั้น ในบริบทด้านประชาธิปไตย บริบทของรัฐประศาสนศาสตร์ อิทธิพลทางความคิดของการบริหารจัดการแนวใหม่ (NPS) และการเน้นคนเป็นศูนย์กลาง ตลอดจนการเปิดโอกาสให้พลเมืองเป็นส่วนหนึ่ง

ของการบริหารภาครัฐ เป็นเหตุผลการเปลี่ยนแปลงหรือการปรับตัวของรัฐประศาสนศาสตร์
สู่รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ข้อเสนอในทางปฏิบัติเพื่อสร้างรัฐประศาสนศาสตร์
พลเมืองมีดังนี้

1. รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองต้องทำจาก 2 แนวทาง ได้แก่ การสร้างพลเมืองตามชุมชน
ประชาสังคมและสร้างศักยภาพกับเพิ่มแรงจูงใจในการจัดการและพัฒนาตนเองของท้องถิ่นต่างๆ
โดยร่วมมือกับพลเมืองและประชาสังคม ขณะที่ราชการส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาคต้องส่งเสริม
พลเมืองให้มากด้วย

2. การบริหารงานแบบเครือข่ายเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่จำเป็นต่อภาครัฐในการสร้าง
รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง การบริหารงานแบบเครือข่ายนี้สามารถเอาภาคเอกชนหรือ Contractors
และกระบวนการ Contract-Out มาใช้ได้ เอมูลุนิติ สมาคม ประชาสังคมที่ดีมาร่วมงานก็ได้

3. หากจะทำรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจากภาครัฐ ต้องสำรวจว่า กฎหมาย
และระเบียบใด รวมทั้งระบบการคลังและงบประมาณใด ที่เป็นอุปสรรคกับการนำประชาสังคม
ภาคเอกชน และภาคพลเมืองร่วมงานกับรัฐและท้องถิ่นบ้าง แล้วแก้ไขหรือยกเลิก

4. ต้องทำให้ผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งหันมาสนใจวาระนี้ จึงต้องพยายามทำให้ผู้คนเห็นด้วย
กับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

นอกจากนั้น การปรับตัวของรัฐประศาสนศาสตร์แบบฉบับหรือแบบเดิมต้องรวมถึงการปรับ
ทางโครงสร้าง รัฐธรรมนูญ กฎหมาย งบประมาณ แผนพัฒนาและแผนงานในปัจจุบันของประเทศไทย
ด้วย กระบวนการการบริหารภาครัฐต้องทำให้เกิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองในที่สุด อีกทั้งต้องปรับ
ทัศนคติและค่านิยมของนักการเมืองและข้าราชการ โดยหน้าที่ของรัฐบาล ได้แก่ การอำนวยความสะดวก
เตรียมสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการสร้างพลเมืองให้เติบโต การสร้างสังคมที่เป็น
พลเมืองนี้ขึ้นอยู่กับการบริหารที่ภาครัฐในการทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม

งานวิจัยนี้ยังกล่าวถึงนโยบายประชานิยมที่สร้างทั้งผลดีและผลเสียในตัวเอง แต่ที่ต้องระวัง
ได้แก่ ทำให้ประชาชนอ่อนแอ สังคมอ่อนแอ ไม่พึ่งตนเอง สังคมพลเมืองที่เข้มแข็งไม่อาจเกิดขึ้นได้
ในบรรยากาศที่เต็มไปด้วยนโยบายประชานิยมหรือการอุปถัมภ์โดยรัฐบาลอย่างสูง ดังนั้น นโยบาย
ประชานิยมต้องใช้อย่างมีขอบเขตและควรคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อประชาชนและสังคมด้วย

งานวิจัยนี้ระบุว่า โจทย์ใหญ่ของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองเป็นเรื่องมุมมอง ทัศนคติของคน
ตั้งแต่ประชาชน ข้าราชการ และฝ่ายการเมือง หากจะทำให้เกิดประสิทธิผลจริง ต้องปรับระบบ
ความคิดของคนในการทำรัฐประศาสนศาสตร์สู่การสร้างพลเมือง อีกทั้งต้องปรับค่านิยม ปรับ
การศึกษา เพื่อสร้างพลเมือง ประชาสังคมและท้องถิ่นด้วย หลักการที่ต้องยึดถือ ได้แก่ การเร่งทำให้
ประชาชนเป็นพลเมือง หมายถึง เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองหรือส่วนรวม มีศักดิ์ศรี
และความเป็นอิสระ

หัวใจของประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครอง ดูแล พึ่งพาตนเอง ได้แก่ การย้ายว่าการเมืองคือการปกครองโดยประชาชนเองมากกว่าการปกครองเพื่อประชาชน คำว่า “โดย” ในที่นี้หมายถึง การทำโดยตนเองโดยตรง แต่การเมืองเช่นนี้ใช้จะหาได้ตามธรรมชาติ แต่ต้องให้การศึกษาทางการเมืองแก่ประชาชนเพื่อให้มีสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง พร้อมเสียสละเพื่อบ้านเมือง ส่วนรวม ชุมชน และท้องถิ่น

ในงานนี้ยังได้นำเสนอประเด็นด้านความสัมพันธ์ระหว่างการกระจายอำนาจกับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง เพราะรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองไม่ได้มีเฉพาะที่การบริหารราชการในระดับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเท่านั้น แต่ยังมีอยู่ในระดับการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นด้วย ดังนั้นการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นการคืนอำนาจให้แก่ประชาชน แม้ว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในปัจจุบันยังไม่เป็นอิสระจากรัฐเท่าที่ควร แต่ถือเป็นการเริ่มต้นที่รัฐและภาคสังคมจะแบ่งอำนาจการปกครองในลักษณะที่ทำให้การบริหารราชการแผ่นดินส่วนท้องถิ่นสอดคล้องและตอบสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่มากขึ้น หรือผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการบริการสาธารณะ หรือการแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม

ความสำเร็จขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งในปัจจุบันเป็นการยืนยันผลสำเร็จของการกระจายอำนาจที่มีผลสัมฤทธิ์อยู่ที่การสร้างพลเมืองที่เคลื่อนไหวทั้งในส่วนของการเลือกตั้ง การตรวจสอบ หรือการเข้าร่วมในการบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อร่วมกันจัดบริการสาธารณะให้กับท้องถิ่น แต่ท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังไม่พร้อม ยังไม่สำเร็จ ยังไม่สามารถสร้างพลเมืองได้ แม้จะมีความไม่พร้อมของท้องถิ่นในหลายๆ ด้านที่รับโอนภารกิจ หน้าที่ งบประมาณ ซึ่งได้เพิ่มอำนาจให้กับท้องถิ่น แต่ข้อที่ควรคำนึงมากกว่าคือ บทบาทชุมชนหรือภาคพลเมือง เพราะจะทำให้เกิดการปกครองตนเองของท้องถิ่นที่แท้จริง และจะเป็นการกลับไปสู่สภาวะประชาสังคมที่พลเมืองมีบทบาทนำหรือเท่าเทียมกับรัฐ ดังนั้น การสร้างการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของภาคพลเมืองทั้งในแง่สร้างสรรค์และตรวจสอบการทำงานขององค์กรปกครองท้องถิ่นจึงมีความสำคัญยิ่ง เท่าๆ กับกระบวนการถ่ายโอนอำนาจให้แก่หน่วยการปกครองท้องถิ่น นอกจากนี้ แนวคิดในการขับเคลื่อนพลเมืองตามแนวคิดท้องถิ่นจัดการตนเองก็ทำให้เกิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองได้ โดยรัฐต้องส่งเสริมให้มีการจัดการตนเองในระดับพื้นที่ชุมชน ท้องถิ่น จังหวัดที่มีความพร้อมและมีศักยภาพ

งานวิจัยนี้ยังได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองของไทย การทำให้ประชาธิปไตยเข้มข้นทั้งในแก่นแท้ของคำว่าประชาธิปไตย โดยการรับแนวคิดประชาธิปไตยที่รัฐและสังคมแบ่งอำนาจกัน แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ รวมทั้งการได้รับแนวคิดการบริหารภาครัฐใหม่ๆ ที่มาจากโลกเสรีประชาธิปไตย ได้แก่ ระบบกฎหมาย รัฐธรรมนูญที่ระบุการมีสิทธิเสรีภาพของประชาชนมากขึ้น ทำให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้, การกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น,

แนวทางการจัดบริการสาธารณะแนวใหม่ที่ต้องรับฟังความคิดเห็นของประชาชน, การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคม, การให้ความสำคัญของฝ่ายการเมืองในเรื่องการกระตุ้นสำนึกของประชาชน, การผลักดันจากระบบราชการให้ประชาชนพึ่งตนเองและมีความเข้มแข็ง มีส่วนสำคัญที่จะผลักดันความเป็นพลเมืองและการสร้างพลเมือง, การหล่อหลอมหรือการให้การศึกษาในลักษณะการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education), พลังของกลุ่ม เครือข่าย ชุมชนที่ระดับพื้นที่ ชุมชน ซึ่งรัฐจำเป็นต้องสนับสนุนคู่ขนานกับการศึกษาเพื่อเตรียมคนให้เป็นพลเมือง

บทสรุปของงานนี้กล่าวว่า รัฐประศาสนศาสตร์ทั่วไปจะสะท้อนความเป็นประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทน แต่ความจริงประชาธิปไตยมีได้อีกแนวหนึ่งคือ ประชาธิปไตยที่ประชาชนเป็นเจ้าของบ้านเมือง ดูแลจัดการบ้านเมืองตนเองได้ คือรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าการบริหารภาครัฐได้เพิ่มการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารงานยิ่งขึ้น โดยถือเอาประชาชนเป็นส่วนหนึ่งที่มีบทบาทในการบริการสาธารณะด้วย แต่ยังไม่ถึงกับรู้สึกว่าเป็นเจ้าของระบบราชการ การทำให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่เป็นเจ้าของระบบราชการได้ ประชาชนต้องเป็นพลเมืองที่เริ่มร่วมเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจการบริหารงานเพื่อประโยชน์หรือเป็นส่วนหนึ่งของการบริการสาธารณะ

การผลักดันรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองต้องลดการบริหารของรัฐในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค และกระจายอำนาจไปที่ท้องถิ่น ชุมชนและประชาสังคมยิ่งขึ้น รัฐ รัฐบาลส่วนกลางและส่วนภูมิภาคต้องเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ ปรับกฎหมาย กฎระเบียบให้สนับสนุนการเกิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง เปิดช่องทางให้ท้องถิ่น ชุมชนและประชาสังคมมีอำนาจทำงานให้มากขึ้น

จุดประสงค์ของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองคือให้บ้านเมืองเป็นของประชาชนมากขึ้น ประชาชนรักบ้านเมืองและส่วนรวม เป็นผู้ใหญ่ มีจิตอาสา อยากร่วมงานบ้านเมืองหรืองานส่วนรวมมากขึ้น ส่วนท้องถิ่นต้องสื่อสารให้ฝ่ายการเมืองทราบว่า เราไม่ได้ต้องการแค่การปกครองที่ดี แต่อยากได้การปกครองตนเองที่มากขึ้นด้วย ต้องการการบริหารที่ประชาชนเป็นศูนย์กลาง และต้องการให้ฝ่ายการเมืองมีความเข้าใจที่จะสร้างพลเมือง ดังนั้น การปรับระบบความคิด ทศนคติ และค่านิยมของประชาชน ข้าราชการ ฝ่ายการเมือง เอกชนและประชาสังคม เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับการสร้างรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

9) **ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ล้านนานิยม: คำไครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น”⁵⁴³ (2557) ร่วมกับ อัครเดช สุภัคกุล**

หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นเพราะเอนกเป็นผู้ที่สนใจเรื่องการปกครองท้องถิ่นและการพัฒนาประเทศด้วยท้องถิ่น เขาเห็นว่าการปกครอง บริหารหรือพัฒนาท้องถิ่นให้ดีขึ้นต้องมีท้องถิ่นนิยมด้วย ในทำนองเดียวกับที่จะรักชาติได้ก็ต้องมีชาตินิยม แต่ในประเทศไทย เรากลับไม่มีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่จะทำให้คนท้องถิ่นรักและภูมิใจในท้องถิ่นของตน ตลอดจนให้คนไทยในถิ่นต่างๆ จะได้นับถือในถิ่นอื่นๆ ด้วย เอนกเห็นว่า มีความจำเป็นที่ต้องร่างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นใหม่ เพื่อคืนความรัก ความภูมิใจและเกียรติยศกลับไปให้ท้องถิ่น ทำให้เราได้เห็นประวัติศาสตร์ชาติในแนวใหม่ที่จะเห็นบทบาทของทุกส่วน ทุกภาค ทุกถิ่นของประเทศในการสร้างชาติ เอนกได้เขียนประวัติศาสตร์ล้านนาเป็นตัวอย่างเพื่อสร้างท้องถิ่นนิยมและเพื่อให้คนล้านนาได้สร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้อย่างมีสำนึกทางประวัติศาสตร์ยิ่งขึ้น รักและภาคภูมิใจในท้องถิ่นยิ่งขึ้น ทำให้คนในท้องถิ่นเป็นทั้งคนล้านนาและคนไทยไปพร้อมๆ กัน และยังต้องการให้คนท้องถิ่นอื่นๆ ได้ชื่นชมคนล้านนาด้วย

10) **ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากบทความเรื่อง “ประเด็นการกระจายอำนาจ (ปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน)”⁵⁴⁴ (2557)**

บทความนี้อยู่ในหนังสือเรื่อง รังสิตโมเดล ปฏิรูปประเทศไทย ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2557 เอนกเขียนร่วมกับ สมบูรณ์ สุขสำราญ และอรรถยุทธ เนติธนากุล ในส่วนนี้ ทั้งสามท่านเสนอให้มีการกระจายอำนาจโดยเน้นการปกครองตนเอง ลดขนาดของรัฐราชการส่วนกลาง ที่มีโครงสร้างขนาดใหญ่และสลับซับซ้อนเกินความจำเป็น อีกทั้งการรวมศูนย์อำนาจปกครองไว้ที่ราชการบริหารส่วนกลาง แม้จะมีการจำแนกเป็นส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น แต่ก็ยังคงอำนาจสั่งการหรือตัดสินใจวินิจฉัยส่วนใหญ่รวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลางที่เดียว ทำให้การบริหารราชการโดยรวมล้มเหลว ไม่ได้รับความเชื่อมั่นและความนับถือจากประชาชน โดยข้อเสนอที่สำคัญ คือ ต้องกระจายงบประมาณไปด้วย ออกกฎหมายให้ท้องถิ่นเก็บภาษีเองได้ ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถบริหารจัดการดูแลพื้นที่ได้ หลักคิดการกระจายอำนาจที่ทั้งสามท่านเสนอ คือ ส่งเสริมให้มีการเลือกตั้งโดยสุจริตในทุกระดับ และต้องออกแบบกระบวนการคัดกรองบุคคลให้มีความเข้มแข็ง มีประสิทธิภาพ สามารถคัดกรองคนดี

⁵⁴³ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และอัครเดช สุภัคกุล, ล้านนานิยม: คำไครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น (ปทุมธานี: สถาบันคลังปัญญาคณาจารย์เพื่ออนาคตไทย มหาวิทยาลัยรังสิต, 2557).

⁵⁴⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ สมบูรณ์ สุขสำราญ และอรรถยุทธ เนติธนากุล, “ประเด็นการกระจายอำนาจ (ปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน),” ใน รังสิตโมเดล ปฏิรูปประเทศไทย, (ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยรังสิต, 2557), หน้า 38-43.

เข้าทำงานได้ สุดท้าย ต้องออกแบบการตรวจสอบการใช้อำนาจอย่างเข้มข้น ทั้งสามท่านได้ให้ข้อเสนอ การปฏิรูปการกระจายอำนาจและการบริหารราชการแผ่นดินไว้ 16 ข้อ ดังนี้

1. การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นโดยการบริหารราชการแผ่นดินภายใต้รูปแบบจังหวัด จัดการตนเอง ลดหรือยกเลิกการปกครองส่วนภูมิภาค เพิ่มอำนาจและการตัดสินใจให้ท้องถิ่น ทำให้การปกครองท้องถิ่นและการกระจายอำนาจมีความโปร่งใส เปิดเผยให้ประชาชนรับรู้ได้ มุ่งตอบสนองความต้องการของประชาชนและสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติระยะยาว มีธรรมาภิบาล เพื่อประโยชน์ส่วนรวมอย่างแท้จริง เพื่อให้ประชาชนร่วมพัฒนาประชาธิปไตยตั้งแต่รากหญ้า และแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ

2. ให้ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดมาได้จากหลายทาง ทั้งการคัดสรรโดยกระบวนการ ที่น่าเชื่อถือ และการเลือกตั้งทางตรงในจังหวัดที่มีความพร้อม

3. จัดบทบาทและอำนาจระหว่างราชการส่วนกลาง ภูมิภาค ส่วนท้องถิ่นและประชาชน การบริหารต้องเป็นอิสระและเน้นประสิทธิภาพของการบริหารการคลังท้องถิ่น ต้องทบทวนยกเลิกหรือ ปรับเปลี่ยนบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาคกับท้องถิ่นอย่างเป็นระบบทั้งประเทศ รัฐบาล ส่วนกลางและภูมิภาคต้องไม่ใช้อำนาจแทรกแซงหรือยับยั้งการบริหารจัดการท้องถิ่นหรือถอดถอน ผู้บริหารท้องถิ่น ยุบราชการส่วนภูมิภาคและปรับบทบาทให้สังกัดผู้ว่าราชการจังหวัด ทำหน้าที่เป็น ฝ่ายประสานทางนโยบายหรือทางวิชาการเพื่อสนับสนุนงานของส่วนกลางและท้องถิ่น รวมทั้ง ตรวจสอบและเสนอแนะการบริหารจัดการท้องถิ่น

4. กำหนดให้สมาชิกพลเมืองมีหน้าที่พิจารณาหรือให้ความเห็นชอบในข้อบัญญัติท้องถิ่น ให้มีการแก้กฎหมายเกี่ยวกับการลงคะแนนเสียงของประชาชนเพื่อถอดถอนสมาชิกสภาและผู้บริหาร ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วมของประชาชน

5. สร้างความเป็นธรรมในระบบงบประมาณเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยจัดให้มี ระบบงบประมาณเชิงพื้นที่แทนการจัดงบประมาณที่เอาส่วนกลางเป็นตัวตั้ง รวมถึงวางระบบ การตรวจสอบและธรรมาภิบาล

6. ปรับปรุงโครงสร้างและรูปแบบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สอดคล้องกับขนาด พื้นที่ จำนวนประชากรและภารกิจ โดยลดอำนาจส่วนกลางในการกำหนดโครงสร้างและรูปแบบ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เหมือนกันทั่วประเทศ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างของพื้นที่ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของประชาชน

7. องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นต้องมีภาระหน้าที่ที่ชัดเจนและกว้างยิ่งขึ้น สร้างความรู้สึกรัก ความเป็นเจ้าของ หรือรักบ้านเกิดให้กับบุคลากรในองค์กรและประชาชนในท้องถิ่น

8. การคลังท้องถิ่นต้องมีอิสระจากส่วนกลาง สามารถหารายได้และรับเงินสนับสนุนจาก ส่วนกลางให้เหมาะสมกับขนาดและภารกิจของพื้นที่ ต้องมีระบบงบประมาณและการตรวจสอบ

ที่ทันสมัย จัดสรรรายได้ให้เหมาะสมกับภารกิจอย่างมีประสิทธิภาพ เสมอภาค เพียงพอ และเป็นธรรม

9. เป็นอิสระในการบริหารงานบุคคล ใช้ระบบคุณธรรมในการสรรหาและดูแลบุคลากร การพัฒนาบุคลากรต้องเป็นไปตามภารกิจขององค์กร สร้างความรู้สึกรักและรักในงานที่ทำ

10. ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม สร้างประชาสังคมที่ประชาชนสนใจการปกครองท้องถิ่นของตนเอง

11. วางแนวทางการกำกับดูแลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างชัดเจนโดยประชาชน และหน่วยงานอื่นๆ และลดบทบาทของส่วนกลาง

12. สร้างนวัตกรรมการบริหารเพื่อพัฒนาตนเองของท้องถิ่น โดยให้สอดคล้องกับบริบท และลักษณะเด่นของท้องถิ่น

13. เน้นเรื่องการปกครองตนเองและนวัตกรรมการบริหารของท้องถิ่น ซึ่งอาจทำให้เกิดความหลากหลายในการบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ควรจะมีเกณฑ์เพื่อแสดงให้เห็นถึงการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในทิศทางและมาตรฐานเดียวกัน

14. เปลี่ยนความคิด ความเชื่อว่า อำนาจการปกครองต้องมาจากส่วนกลาง แต่การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเข้าใจปัญหาของท้องถิ่น ซึ่งน่าจะมีประสิทธิภาพมากกว่า

15. ใช้หลักการเริ่มต้นที่ท้องถิ่นในการตัดสินใจหรือการกระทำใดๆ ในการบริหารท้องถิ่น โดยควรเริ่มจากหน่วยงานหรือกลไกที่ใกล้ชิดกับประชาชนในท้องถิ่นนั้นก่อน หากว่าเกินศักยภาพ จึงให้องค์กรในระดับที่สูงกว่าดำเนินการ

16. ควรมีการศึกษาเชิงปฏิบัติในการกระจายอำนาจ การมอบอำนาจให้ท้องถิ่นมีอำนาจในการปกครองตนเอง โดยมีเกณฑ์ที่การบริหารราชการส่วนกลางเป็นผู้กำหนด เพื่อศึกษาศักยภาพและความสามารถในการบริหารราชการของส่วนท้องถิ่น

11) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “เมือง: ย้อนคิด มุ่งสู่อนาคต”⁵⁴⁵ (2558)

หนังสือเล่มนี้ เอนกได้ให้ข้อเสนอแนะสำหรับการสร้างและพัฒนาเมือง เอนกสนใจเรื่องเมือง โดยเชื่อมโยงกับความคิดเรื่องประชาธิปไตยที่ปกครองตนเอง โดยเฉพาะการปกครองท้องถิ่น เอนกมองว่า การเปลี่ยนแปลงของเมืองต้องพิจารณาดูเมืองต่างๆ ในโลกตะวันออก เช่น ในจีน และอินเดียด้วย สำหรับประเทศไทยในอดีตนั้น การปกครองของไทยเป็นการปกครองของเมืองที่เป็น

⁵⁴⁵ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เมือง: ย้อนคิด มุ่งสู่อนาคต (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2558).

ศูนย์อำนาจ ไม่ใช่การปกครองของประเทศ เช่น เมืองเชียงใหม่ กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการปกครองของนครรัฐ (City State) มิใช่อาณาจักร (Territorial State) ดังนั้น เมืองจึงมีความสำคัญอย่างยาวนาน เอนกเห็นว่า เรามีเมืองในแบบของเรา ซึ่งหมายถึงบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ

ในการพัฒนาเมือง เอนกมองว่า ต้องกลับไปค้นหารากเหง้าของเมืองต่างๆ ของไทย และสนใจเมืองของตะวันตกและเมืองประวัติศาสตร์ด้วย นอกจากนี้ ต้องทำให้คนรักเมือง ภูมิใจในเมือง ผูกพันกับเมืองด้วย การพัฒนาต้องไม่หยุดที่เมืองตามที่ทางการกำหนด แต่ต้องดูเมืองที่เป็นธรรมชาติด้วย ซึ่งจะทำให้หลุดออกจากกรอบของการปกครองท้องถิ่นหรือการปกครองส่วนภูมิภาค เราต้องทำงานที่ให้รัฐบาลหรือส่วนกลางช่วยหรือร่วมทำด้วย ผู้นำเมืองต้องเชิญผู้ที่อยู่รอบๆ ร่วมงานด้วย เมืองของไทยเรายังไม่ได้ใช้พลเมือง ไม่ค่อยมีความเป็นพลเมือง ดังนั้น เราต้องสร้างความเป็นพลเมือง (Citizenship) สร้างพลเมือง (Citizen) และสร้างสำนึกของพลเมืองขึ้น

การสร้างเมือง ต้องทำให้คนรู้จักประวัติของเมืองด้วย เอนกยังเสนอว่า ผู้บริหารท้องถิ่นอาจกลายเป็นผู้นำประเทศได้ เช่น ในสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอแนะเรื่องการสร้างเมืองของเอนกไม่ควรเป็นแบบตะวันตกเท่านั้น เอนกย้ำว่า การพัฒนาเมืองต้องพัฒนาคน ต้องใช้ผู้สร้างบ้านแปงเมืองในการพัฒนาเมือง ซึ่งหมายถึงคนที่อยู่ที่นั่น เราต้องฝึกฝนให้เขารักบ้าน รักเมือง ใฝ่หาความรู้ที่ล้ำหน้าไปกว่าความรู้ของชนชั้นนำของชาติด้วยการศึกษา นอกจากนี้ เราสนใจเมืองที่เป็นส่วนของประเทศอย่างเดียวไม่ได้ เพราะเมืองต่างๆ เป็นเมืองของภูมิภาคและของโลกด้วยเสมอ เวลาคิดถึงเมือง ต้องสนใจเรื่องภูมิศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ด้วย ซึ่งจะทำให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเทศต่างๆ และโลก

เอนกยังเสนอแนวคิดเรื่องการปฏิรูปด้วยการพัฒนาภาค โดยองค์กรบริหารภาค มีหน้าที่ในการสนับสนุนจังหวัดต่างๆ ที่อยู่ในภาค มีการกำหนดแผนพัฒนาภาคและให้มีงบประมาณในการพัฒนาภาค เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจในอนาคตจะไม่ได้อยู่ที่เศรษฐกิจชาติเท่านั้น แต่อยู่ที่เศรษฐกิจภาคและเมืองด้วย ฉะนั้น ต้องประสานกับจังหวัดและภูมิภาคลงไปถึงอำเภอ หมู่บ้าน ตำบล และท้องถิ่น ในอนาคตภาคจะเป็นตัวแสดงใหม่ของการพัฒนาประเทศ ส่วนงบประมาณต่างๆ ของประเทศต้องลงไปในพื้นที่ด้วย (Area) มิใช่แต่กระทรวงและกรมที่เป็นหน้าที่ (Function) กระทรวงต่างๆ ต้องปรับบทบาทและอำนาจ คำนึงความหลากหลายให้แก่ภาค โดยคำนึงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จุดเด่นและข้อเสียเปรียบทางภูมิศาสตร์

สำหรับเมืองของไทยโบราณ เอนกชี้ความหมายว่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ล้อมด้วยภูเขา เมืองมีความหมายรวมกันเสมอ ไม่แยกเมืองกับชนบทออกจากกัน เมืองใช้ได้ทั้งการปกครองเล็กหรือใหญ่ และเมืองของไทยเป็นพหุนิยมสูง ฉะนั้น ต้องมองเมืองในเรื่องความหลากหลายของคนในเมืองด้วย

ความท้าทายในอนาคตของการพัฒนาเมืองของไทย เอนกมองว่า ต้องมีการพัฒนาท้องถิ่น ในหลายระดับ ต้องสนับสนุนการมีการทำงานร่วมกันของท้องถิ่นต่างๆ ด้วย นอกจากนี้ การพัฒนาเมืองต้องไม่พัฒนาเพียงกายภาพ แต่ต้องพัฒนาในเรื่องจิตใจของเมืองด้วย

12) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ไทยในยุคบูรพาทิวัตน์ โลกที่เปลี่ยนไป จาก 14 ตุลาคม 2516 ถึง 14 ตุลาคม 2558”⁵⁴⁶ (2558)

สำหรับหนังสือเล่มนี้ เอนกได้กล่าวถึงประชาธิปไตยไทยในยุคบูรพาทิวัตน์ว่า เราต้องร่วมสร้างประชาธิปไตยด้วยมันเป็นแนวคิดของตะวันตก จากตะวันตก ถูกตะวันตกจ้องมองอยู่ ในเวลานี้ เราต้องไม่หลีกเลี่ยงประชาธิปไตย แต่เราต้องร่วมคิดร่วมสร้างประชาธิปไตยนี้ด้วย โดยไม่ใช่คัดลอกเอาแต่ของฝรั่งมา ไม่ใช่คิดเพียงว่าถ้าเป็นของฝรั่งแล้วเป็นของดีที่สุด เป็นประชาธิปไตยที่สุด ถ้าเป็นประชาธิปไตยที่คิดแบบไทยมีปมด้อย ไม่น่าสนใจ เราจะต้องเริ่มผลิตประชาธิปไตยแบบตะวันออก และแบบไทยให้มากขึ้น ซึ่งไม่ได้หมายถึงการเป็นเพียงคำสุภาพของการที่จะมาแทนคำว่าเผด็จการ หนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นว่า การเมืองไทยในความคิดของเอนกต้องเป็นประชาธิปไตยอย่างแน่นอน แต่ต้องทำให้เป็นประชาธิปไตยของไทยเอง และเป็นแบบไทยเอง

13) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “เฟื่องประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย”⁵⁴⁷ (2559)

ในปี พ.ศ. 2559 เอนกได้เผยแพร่หนังสือเรื่องนี้เพื่อมองวิกฤตประชาธิปไตยไทย โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. 2549 – 2557 ในแง่ที่ไทยเป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยโลก เอนกยังได้ให้ข้อเสนอในการสร้างประชาธิปไตยของไทยในหนังสือเล่มนี้ด้วยลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย ซึ่งเป็นรากฐานที่แตกต่างจากประเทศอื่นๆ มีหลายประการ หนึ่งในนั้นคือเรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ ประชาธิปไตยของไทยต้องสร้างด้วยลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย

เอนกมองว่า วิกฤตประชาธิปไตยไทยที่เกิดขึ้น เพราะคนไทยมักจะเห็นว่าประชาธิปไตยเป็นความคิดและวิธีปกครองของตะวันตก แต่ชนชั้นนำหลัง พ.ศ. 2475 ไม่ได้ยึดถือหลักรัฐธรรมนูญของฝรั่งอย่างจริงจัง กลับใช้ประชาธิปไตยไปเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อตนเองและคนใกล้ชิด ทำให้มีการยึดอำนาจโดยคณะทหาร ฉีกรัฐธรรมนูญเก่า เขียนรัฐธรรมนูญใหม่ สลับกับการเลือกตั้ง เราจึงเริ่มขาด

⁵⁴⁶ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ไทยในยุคบูรพาทิวัตน์ โลกที่เปลี่ยนไป จาก 14 ตุลาคม 2516 ถึง 14 ตุลาคม 2558 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2558). หน้า 25 - 26.

⁵⁴⁷ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เฟื่องประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2559).

ความมั่นใจในตนเอง ในความคิดของหลายคนเชื่อว่า ไทยไม่เหมาะสมกับประชาธิปไตย เพราะเราไม่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแบบตะวันตก เรามีลักษณะเฉพาะของไทยในหลายเรื่อง เช่น การอยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์ของนักการเมือง

นอกจากนั้น เอนกกล่าวถึง ลักษณะเฉพาะของไทย เรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ว่า เรามีสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็ง ยาวนาน และเป็นทีที่เคารพสักการะ จนฝ่ายต่างๆ ที่ขัดแย้งกันอยู่พยายามจะนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ ด้วยเหตุว่าอำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นสูงส่งแทบจะไม่มีพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยไหนเหมือน

เอนกได้ให้เหตุผลในการยกสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย ด้วยการให้ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในเชิงประวัติศาสตร์ของไทยตั้งแต่อดีต กระทั่งฝ่ายต่างๆ ใช้อ้างเพื่อเป็นประโยชน์ของตนเองได้ ฉะนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จึงมีความชอบธรรมเชิงสถาบันและเป็นที่ยอมรับเป็นอย่างสูงจนเป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยที่แตกต่างจากที่อื่นๆ

เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยเป็นของตะวันตก แต่เป็นสิ่งที่รับเอามาใช้ได้ โดยต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้อง เหมาะสมกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและค่านิยมของเรา แต่ก็ไม่เห็นว่าประชาธิปไตยจะเป็นโครงการจากสวรรค์ หรือเป็นประกาศิตจากตะวันตก ที่ปฏิเสธไม่ได้ ประวัติศาสตร์อาจไม่สิ้นสุดที่ความคิดและสถาบันแบบตะวันตก อาจไม่สิ้นสุดที่ประชาธิปไตย นั่นเป็นสิ่งที่เราต้องรอดู และในโลกที่นับวันจะไม่อยู่ใต้อำนาจของมหาอำนาจตะวันตกเพียงอย่างเดียว หากแต่มีมหาอำนาจตะวันออกที่เข้มแข็งอยู่เคียงข้างด้วย เราก็ไม่จำเป็นต้องรับเอาแต่ความคิด กลไก กติกาของตะวันตกมาเป็นมาตรฐานเพียงอย่างเดียว การปกครองที่ดีอาจไม่ใช่ระบอบประชาธิปไตยก็ได้ เราควรเปิดให้มีทางเลือกสำหรับความสร้างสรรค์และจินตนาการที่มากขึ้นและกว้างขึ้น ดังนั้น ประชาธิปไตยของไทยต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องเหมาะสมกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและค่านิยมของไทย

เอนกเสนอว่า ประชาธิปไตยดั้งเดิมไม่ได้ผูกขาดเป็นของตะวันตก แต่ความเป็นจริง ก่อนจะมีประชาธิปไตยที่กรีก เรามีประชาธิปไตยคล้ายกันที่สุเมเรียและฟินิเซีย วงวิชาการตะวันตกแต่เดิมเชื่อว่าอะไรดีๆ ที่ใช้อยู่ในตะวันตก มีชาวตะวันตกเป็นผู้ริเริ่มหรือสร้างขึ้น เช่น ประชาธิปไตยเกิดขึ้นในกรีก แต่ปัจจุบัน พวกเขาเริ่มเปิดตาและเปิดใจว่าตะวันตกเองอาจรับเอาความคิด กลไก องค์กร สถาบันในหลายอย่างหรือแม้กระทั่งการเมืองจากดินแดนรอบข้างที่ไม่ใช่ตะวันตก เขาเริ่มยอมรับว่า ก่อนจะมีประชาธิปไตยที่กรีกโบราณ บางดินแดนที่อยู่นอกโลกตะวันตก เช่น สุเมเรีย ฟินิเซีย หรือแม้กระทั่งอินเดียโบราณ ก็มีการเลือกตั้ง มีการประชุมสภา มีสภาอาวุโส มีสภาวาระณะต่างๆ ที่คอยแนะนำ กำกับ ทัตทาน หรือให้ฉันทามติ หรือประขามติแก่ผู้ปกครอง เจ้า กษัตริย์จักรพรรดิได้เช่นกัน เอนกมองว่า กรีกเจริญขึ้นมาทีหลังและน่าจะจะได้ความคิด กลไก กติกาเรื่องประชาธิปไตยมาจากสุเมเรียและฟินิเซีย ดังนั้น ประชาธิปไตยจึงเริ่มต้นด้วยการเป็นของเราด้วย ในที่นี้คือ

ชาวตะวันออกก็มีประชาธิปไตย รู้ประชาธิปไตยและใช้ประชาธิปไตยมานานอย่างน้อยๆ ก็เท่ากับชาวตะวันตก

สรุปได้ว่า ประชาธิปไตยไม่ใช่ของผูกขาดสำหรับตะวันตกเท่านั้น และในหมู่ประเทศตะวันตกเองประชาธิปไตยก็มีหลายระบอบ เช่น ระบบรัฐสภา ประธานาธิบดี และกึ่งรัฐสภา-กึ่งประธานาธิบดี ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของความคิดสร้างสรรค์ ความริเริ่มของประเทศต่างๆ ด้วย ไม่ใช่เรื่องของการไปรับเอาของดี ของวิเศษจากตะวันตกผู้สูงส่งมาพยายามใช้และลอกเลียนแบบเป็นสำคัญ โดยไม่กล้าหรือไม่เก่งพอที่จะสร้างหลักนิยมใหม่ หรือออกแบบรัฐธรรมนูญเอง และสร้างระบบใหม่ด้วยตนเอง

ประชาธิปไตยเป็นระบอบการเมืองอันเป็นผลผลิตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรมหรือบริการ จากสังคมซึ่งประกอบด้วยชนาชาวไรในชนบทเป็นสำคัญไปสู่สังคมเมืองซึ่งมีชนชั้นกลาง คนมีการศึกษาและกรรมกรเป็นหลัก เปลี่ยนวัฒนธรรมจากที่มองคนส่วนใหญ่เป็นไพร่ ทาสหรือผู้น้อย ให้เป็นเสรีชน ประชาชน ราษฎรหรือพลเมือง ที่มีสิทธิมีเสียงทางการเมืองทั่วถึงและเท่าเทียมกับชนชั้นกลางและชนชั้นสูง

เอนกเสนอให้ทบทวนว่า ประชาธิปไตยของไทยได้เผชิญวิกฤตจริงหรือไม่ เขามองว่า หากจะเอาเวลาที่ใช้ในการเปลี่ยนผ่านสู่ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์เป็นเครื่องวัดแล้ว 82 ปีของไทยก็ไม่ถือว่ายาวนานผิดปกติ ประชาธิปไตยไทยไม่ได้พัฒนาแบบลุ่มๆ ดอนๆ เป็นพิเศษอยู่ประเทศเดียว หากจะเทียบกับฝรั่งเศส อังกฤษและอเมริกา ซึ่งเป็นต้นแบบของประชาธิปไตยสมัยใหม่ ระยะเปลี่ยนผ่านของเราก็ถือว่าไม่ยาวนานนัก แต่ก็ไม่ใช่เหตุผลที่จะทำให้เราสบายใจหรือรอคอยต่อไปโดยไม่ทำอะไร แต่จะทำให้ทำอะไรอย่างไม่มีริบ ทำด้วยใจที่สงบ สำรวมและถ่อมตนขึ้น

เอนกอ้างถึง ความวุ่นวาย ปั่นป่วน โกลาหล รุนแรงในรอบ 80 กว่าปีของประชาธิปไตยไทยว่าเทียบไม่ได้กับสิ่งที่เกิดขึ้นในอังกฤษ ในกระบวนการแปรเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตยในไทยจึงจะต้องมีมากกว่านี้และต้องยาวนานกว่านี้อีกมาก ปัญหาประชาธิปไตยไทยที่ใช้เวลานานในการเดินทางสู่เป้าหมายนั้น ความจริงแล้วมาจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่าอังกฤษ ฝรั่งเศสและอเมริกาเป็นประชาธิปไตยตั้งแต่ต้น แท้จริงแล้ว ทั้ง 3 เมืองแม่ของประชาธิปไตยนั้นเต็มไปด้วยความยึดเยื้อ วกวน การต่อสู้ การเจรจา การรอมชอม ประนีประนอม ทำให้เรามองประชาธิปไตยของเราคลาดเคลื่อนไป

แม้ประเทศไทยไม่ได้เผชิญวิกฤตมากนัก ไม่ได้เดินทางนานนัก แต่ก็ใช้ให้เราอยู่กันสบายๆ หากเราใช้เวลาเปลี่ยนผ่านได้น้อยกว่าประเทศต้นแบบก็ต้องรีบทำ หากเปลี่ยนได้โดยไม่เสียเลือดเนื้ออีกได้ก็ต้องพยายามทำ เพียงแต่อย่าท้อแท้และเชื่อผิดๆ ว่า กลุ่มตนเองเท่านั้นที่จะนำพาชาติบ้านเมืองไปสู่ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ได้ รวมทั้งอย่าด่วนสรุปว่า ฝ่ายตรงข้ามเป็นพวกขัดขวางหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย ขณะนี้ ไม่มีใครฝ่ายใดยอมรับหรือแสดงตนเป็นฝ่ายต่อต้านประชาธิปไตยทั้งนั้น หากมองไปข้างหน้าจะเห็นการขับเคี่ยว ชิงไหวชิงพริบ สร้างกำลัง เพิ่มพูนกำลังกันอีก

ในรอบ 10 ปีมานี้ เราได้พบว่า การยึดอำนาจในประเทศประชาธิปไตยใหม่ทั้งหลายโดยทหารราวครึ่งหนึ่งมาจากการสนับสนุนของคนชั้นกลาง และรัฐบาลจากการเลือกตั้งที่คณะทหารทั้งหลายล้มล้างส่วนใหญ่มาจากการลงคะแนนเสียงของคนจน คนจนเหล่านั้นลงคะแนนให้รัฐบาลเพราะชอบนโยบายประชานิยมหรือชอบนโยบายฟื้นฟู เชิดชูศาสนาและกฎหมายอิสลาม ซึ่งคณะทหารและคนสมัยใหม่ในเมืองไม่เห็นด้วย ในความเป็นจริง สองนคราประชาธิปไตยไม่ได้มีอยู่แค่เพียงเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น เอนกต้องการชี้ให้ทุกฝ่ายเห็นว่า การยึดอำนาจรัฐในประเทศประชาธิปไตยใหม่ที่กำลังเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว นั้น ในขณะนี้ ไม่มีวันทำได้โดยคณะทหารเท่านั้น หากจะปกป้องการรัฐประหารได้จริงๆ จำต้องดึงคนชั้นกลางและคนที่มีการศึกษาสูงเป็นพันธมิตรให้ได้ ประเทศไทย คนชั้นกลางไม่ได้มีจำนวนคนน้อย แม้จะไม่มากเท่าคนชั้นล่างหรือคนชั้นกลางระดับล่าง และหากเศรษฐกิจไทยยังคืบหน้าในอัตรานี้ไปเรื่อยๆ คาดว่าใน 10 ปีข้างหน้าคนชั้นกลางในกรุงในเมืองและในชนบทจะกลายเป็นประชากรข้างมากของประเทศของประเทศ ส่วนคนชั้นล่างหรือรากหญ้าอาจกลายเป็นคนส่วนน้อยของประเทศ การต่อสู้ขัดแย้งระหว่างคนชั้นกลางและคนชั้นล่างอาจค่อยๆ ลดความสำคัญและหายไป

เอนกเสนอว่า สังคมไทยเปลี่ยน ประชาธิปไตยก็จะต้องเปลี่ยนตาม กล่าวคือ ชนชั้นและตัวแสดงทางการเมืองได้เปลี่ยนไป คู่ขัดแย้งได้เปลี่ยนไป สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยจะต้องเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย ประชาธิปไตยไทยจะมีผู้แสดงที่เปลี่ยนไป การเรียกร้องหรือความต้องการต่อประชาธิปไตยจะเปลี่ยนไป คู่ต่อสู้เปลี่ยนไป เอนกเสนอว่า การเหมารวมสนับสนุนฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดในแทบทุกเรื่อง ทุกประเด็นน่าจะไม่เกิดผลดี ควรแยกประเด็น บางประเด็นเห็นด้วยกับฝ่ายหนึ่ง แต่อีกประเด็นอาจคัดค้านหรือวางเฉยจะดีกว่า เพื่อสังคมไทยไม่ให้แตกเป็นสองขั้ว หักล้างกันในทุกเรื่อง ทุกประเด็น

สำหรับปัญหาการทุจริตคอร์ปชั่นที่เป็นปัญหาต่อระบอบประชาธิปไตย สำหรับประเทศไทยแทบจะไม่มี การรัฐประหารครั้งใดที่ไม่กล่าวหาว่ารัฐบาลเก่านั้นกระทำการทุจริตมิไพบาร เอนกมองว่าเรื่องเหล่านี้ไม่ได้มีแต่ในประเทศกำลังพัฒนาเท่านั้น แม้แต่อังกฤษและอเมริกาประเทศต้นแบบเมื่อ 200 ปีที่แล้วก็มีปัญหาเช่นกัน ปัญหาทุจริต ลินบน คอร์ปชั่น การซื้อเสียง การสร้างเครือข่ายอุปถัมภ์จากเงินที่โกงเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปของประเทศประชาธิปไตยใหม่ ไม่ใช่เฉพาะในประเทศไทย

เอนกเสนอว่า การเป็นประชาธิปไตยนั้น ไม่ได้แค่ล้มเจ้า ล้มทราชา ล้มทหาร แล้วประชาธิปไตยจะเติบโต งอกงามและมั่นคงได้ แต่มีปัญหาที่ต้องแก้ อีก เช่น การปฏิรูปจิตสำนึกหรือวัฒนธรรม ปัญหาความยากจน คนจน ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้น หรือเมืองกับชนบท การทุจริตคอร์ปชั่นเมื่อมีการใช้อำนาจ เอนกเห็นว่า ไม่มีคนดีที่จะดีตลอดไปโดยไม่มีใครหรือองค์กรใด

กำกับ การแสวงหาคนดีคงไม่ใช่คำตอบสมบูรณ์ แต่ต้องเอาคนดีมาควบคุม ทั้ดทาน ตรวจสอบกัน และกันด้วย เป็นการใช้ระบบถ่วงดุลกันและกัน โดยไม่ต้องใส่ใจแค่ว่าหาคนดีมาดำรงตำแหน่งอย่างเดียว

ที่สำคัญยิ่ง เอนกได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยในรอบ 80 กว่าปีนี้ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ว่า มีลักษณะเป็น *ระบอบทวิลักษณ์ของการเมืองไทย* เอนกตีความ การเมืองไทยว่า อาจเป็นระบอบทวิลักษณ์ กล่าวคือ เป็นการกลับไปกลับมาของ 2 ระบบย่อย ได้แก่ ระบอบประชาธิปไตย และระบอบรัฐธรรมนูญ ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบที่มาจากการเลือกตั้ง ส่วนระบอบรัฐธรรมนูญคือระบอบที่มาจากการยึดอำนาจโดยคณะทหาร เอนกมองว่า ประชาธิปไตยไทย อยู่ในวิกฤตความชอบธรรมเชิงระบอบ ในประเทศที่เป็นประชาธิปไตยมั่นคงสมบูรณ์แล้ว เขาจะจงรักภักดี ต่อประชาธิปไตยในเชิงระบอบ ไม่ใช่ในเชิงผลงาน กล่าวคือ ไม่ว่าในประเทศเหล่านั้นจะมีปัญหาเรื่อง ประชาธิปไตยมากมายแค่ไหน แต่เขาก็ก็นั่นที่จะใช้ประชาธิปไตยในการปกครองประเทศ ไม่เปลี่ยน ไปสู่ระบอบเผด็จการหรือสนับสนุนคณะทหารให้ยึดอำนาจ สำหรับปัญหาต่างๆ ต้องใช้กลไก กติกาแบบ ประชาธิปไตยมาแก้ไข แต่สำหรับประเทศไทย เอนกกล่าวถึงประชาธิปไตยว่ายังไม่มี ความชอบธรรมเชิง ระบอบ เราใช้แต่ความชอบธรรมเชิงผลงาน ดูที่ผลงานเป็นสำคัญ หากประชาธิปไตยทำผลงานได้ไม่ดีใน การบริหารประเทศ เราก็นั่นที่จะเปิดทางให้ระบอบการปกครองอื่น เอนกมองว่า ความชอบธรรมเชิง ระบอบที่คนไทยยึดถือและจะรักษา จะภักดีตลอดไปหรืออีกยาวนาน ไม่ว่าสถาบันนั้นทำถูกหรือไม่ ถูกแค่ไหน ต้องแก้ไขโดยรักษาสถาบันหรือการปกครองเช่นนั้นไว้ต่อไปมีอยู่อย่างเดียวกคือ ความชอบธรรม เชิงระบอบที่เรามอบให้แต่ราชาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นการปกครองโดยรัฐธรรมนูญหรือการปกครองโดย ประชาธิปไตยที่มาจากการเลือกตั้ง ก็ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ต้องได้รับพระบรมราชโองการ เหนือหัว ดังนั้น ราชาธิปไตยในความหมายของเอนกที่ได้รับความชอบธรรมเชิงระบอบเพียงสถาบัน เดียวของไทย ได้แก่ ระบอบการปกครองที่ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

เอนกต้องการชี้ให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ได้สร้างความต่อเนื่องให้กับการเมืองไทย ซึ่งเต็มไปด้วยรอยฉีกขาดโดยตลอด ซึ่งทำให้การทำ ความเข้าใจการเมืองไทยจำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์ เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญด้วย

เมื่อคณะรัฐประหารยึดอำนาจไว้ได้ก็ต้องยืนยันก่อนเสมอว่า พระมหากษัตริย์จะได้รับความเคารพสักการะต่อไป ต้องรีบกระทำการเพื่อให้ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นผู้มี อำนาจอธิปไตยแทนรัฐสภาและคณะรัฐมนตรีที่เพิ่งล้มลงไป หรือเมื่อรัฐสภาเห็นชอบให้ใครคนใดคนหนึ่ง เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็ต้องดำเนินการขอพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ นายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรี จึงถือว่าสมบูรณ์หรือมีผล นี่คือนั่นลักษณะเด่นของประชาธิปไตยไทยในรอบ 80 กว่าปีนี้

ทั้งหมดที่เอนกกล่าว ตีความได้ว่า การปกครองของทั้ง 2 ระบบย่อยข้างต้นนั้น ต้องได้รับการยอมรับจากพระมหากษัตริย์ที่เป็นประมุขของประเทศ ซึ่งเป็นสถาบันเดียวของไทยที่ได้รับการ

ความชอบธรรมเชิงระบอบ ดังนั้น ในมุมมองของเอนกสำหรับการเมืองไทย ความชอบธรรมเชิงระบอบของไทยนั้นไม่ได้อยู่ที่ระบอบประชาธิปไตย แต่กลับอยู่ที่ราชาธิปไตย

เอนกกล่าวว่า เขาไม่ปรารถนาจะเห็นระบอบรัฐธรรมนูญได้รับความชอบธรรมในเชิงระบอบ แต่จะคิดว่า ทำอย่างไรให้ระบอบประชาธิปไตยได้รับความชอบธรรมเชิงระบอบเคียงข้างกับระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ทำอย่างไรให้ประชาธิปไตยของเรานั้นคงเคียงคู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ อยู่กันอย่างสมดุล ปรับไปตามเหตุการณ์ ตามยุคสมัย และหากมองออกไปในโลก รวมทั้งยุโรปเหนือ สเปนและอังกฤษ ซึ่งราชาธิปไตยและประชาธิปไตยพัฒนาไปด้วยกันได้ดี เราก็เชื่อว่า เราจะได้เช่นกัน หากศึกษาจากประเทศเหล่านี้ การเข้าใจปัญหาหรือวิกฤตของประชาธิปไตยไทย โดยอาศัยมุมมองที่กว้างขึ้น จะเข้าใจตนเองให้มากขึ้น มองนานาประชาธิปไตยก็เพื่อที่จะเข้าใจประชาธิปไตยไทยให้ได้ดีขึ้น

จากนั้น เอนกชวนให้มองถึงการแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปประชาธิปไตยไทย โดยอาศัยมุมมองของนานาประชาธิปไตย เริ่มจากเขาเห็นว่า ประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทนหรือผู้นำ (Representative Democracy) นั้นไม่เพียงพอกับยุคปัจจุบันที่ผู้คนทุกระดับเกือบทั่วโลกอยู่ในประชาธิปไตยแบบนี้ และรู้สึกแคลงใจว่า อยู่ในระบอบการปกครองที่นักการเมืองและพรรคการเมือง รวมทั้งการเลือกตั้งทำงานไม่ตรงกับความต้องการและความคาดหวังของประชาชน นอกจากนั้น ยังไม่ให้สิทธิเสรีภาพในการประท้วง ต่อต้านรัฐบาล อีกทั้งยังมีปัญหาเรื่องพันธมิตรรัฐกับธุรกิจใหญ่ จนเกิดเป็นปัญหา แม้กระทั่งในสหรัฐอเมริกาเอง เอนกได้อาความคิดของ Paul Hirst ที่ยอมรับว่า ประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทนหรือผู้นำอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอและจำเป็นต้องเสริมบทบาทของรัฐ ประชาธิปไตยด้วยประชาสังคม ให้ประชาสังคมร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบงานสาธารณะ งานของรัฐบาลด้วย บทบาทของประชาชนไม่ใช่เพียงแต่การไปเลือกตั้งเท่านั้น นอกจากนั้น เอนกเสนอให้รัฐต้องสนับสนุนรัฐต้องสนับสนุนให้เกิดประชาธิปไตยแบบหารือไตร่ตรองร่วมกัน (Deliberative Democracy) อย่าให้ประชาธิปไตยมีแต่รัฐสภา แต่ต้องให้ประชาชนมีการหารือไตร่ตรองที่ไม่ใช่ความเป็นฝ่าย (Non-Adversary Democracy) หรือผลประโยชน์เฉพาะส่วน เฉพาะฝ่าย (Partial Interest) หากต้องยึดความมีจิตสาธารณะ การคำนึงถึงสาธารณะประโยชน์ด้วยการเมืองจึงไม่ควรหมายถึงแค่การแก่งแย่ง แข่งขัน ซึ่งผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะกลุ่มเท่านั้น หากต้องหันมาคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนอื่น กลุ่มอื่นและผลประโยชน์ของส่วนรวมให้มากขึ้นด้วย

เอนกได้กล่าวถึงกระแสความคิดที่จะทำให้ประชาธิปไตยทั่วโลกสมบูรณ์ขึ้นอีกขั้น และได้มีรัฐบาลหรือพรรคได้รับเอาไปทำแล้วใน 4 กรณี ซึ่งประเทศไทยอาจนำไปปรับใช้ได้ ได้แก่

1. กรณีสเปนที่รับ Civic Republicanism ไปใช้

สเปนรับความคิดเรื่องสาธารณรัฐที่เน้นการมีส่วนร่วมหรือมีสำนึกต่อส่วนรวมในหมู่ประชาชน (Civic Republicanism) ในยุคของนายกรัฐมนตรีฆาปาเตโร โดยให้จัดการศึกษาทางการเมือง

เปลี่ยนประชาชนมาเป็นพลเมืองผู้มีสิทธิมีส่วนร่วม มีอำนาจในบ้านเมืองโดยตรงมากขึ้น ให้ถือว่าหลักใหญ่ของประชาธิปไตยคือการให้เสรีภาพและบทบาทกับประชาชนหรือพลเมือง โดยนิยามว่าเสรีภาพที่สำคัญนั้นไม่ใช่การปลอดจากการแทรกแซงยุ่งเกี่ยวทางการเมือง หากหมายถึงปลอดจากการครอบงำหรือบงการจากรัฐและองค์กรต่างๆ แนวคิดนี้ย้ำว่า ภาครัฐและภาคท้องถิ่นนั้นจะต้องระดมและให้การศึกษากับประชาชนและผู้ยากไร้ ผู้เสียเปรียบให้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบด้วย รวมทั้งให้การยอมรับกลุ่มที่เคยถูกเหยียดหยามหรือครอบงำ อีกทั้งยอมเจรจากับพวกแคว้นต่างๆ เพื่อให้ Autonomy อิสระเสรีภาพในการตัดสินใจที่สำคัญๆ ด้วยตนเอง รวมทั้งเจรจากับพวกก่อการร้ายแยกดินแดนอย่างให้เกียรติ ในสมัยซาปาเตโร มักใช้การปรึกษาหารือ ไตร่ตรองและการสนทนากับฝ่ายต่างๆ เป็นสำคัญ โดยในเวลาไม่กี่ปี Civic Republicanism จากหนังสือที่เขียนโดย Philip Pettit การเป็นการปฏิบัติอย่างเด่นชัดในสเปน

2. กรณีพรรคฝ่ายซ้ายในละตินอเมริกาปฏิรูปประชาธิปไตยท้องถิ่นให้เป็นรากฐานใหม่ของประเทศที่ทรุดโทรม

การกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น การริเริ่มการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและให้ท้องถิ่นเชิญหรืออนุญาตให้ประชาชน กลุ่มชน องค์กรและประชาสังคมที่ไม่อยู่ภายใต้รัฐเข้ามามีบทบาท มีปากมีเสียงและอำนาจในการตัดสินใจเชิงนโยบายและเชิงงบประมาณของท้องถิ่น ใช้อำนาจปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นสนามฝึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบงาน โครงการและงบประมาณของรัฐได้ด้วยเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วทั้งทวีปอเมริกาใต้ ที่มีการขยายการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างจริงจัง เพื่อทำให้ท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่มากกว่ามีการเลือกตั้งท้องถิ่น (Deepening Local Democracy) เอนกเคยเสนอให้ประเทศไทยใช้ท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ ทำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนและประชาสังคมปกครองหรือจัดการตนเอง ปกครองดูแลกันเอง ปกครองดูแลบ้านเมืองของตนเองร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไว้ในหนังสือ เรื่อง แปรถิ่นเปลี่ยนฐาน ในปี พ.ศ. 2550 แต่น่าเสียดายที่ประเทศไทยดูเหมือนยังไม่ได้นำหลักหรือข้อเสนอแนะในหนังสือนี้ไปไตร่ตรองนัก ประเทศไทยยังล่าหลังในการแปรเปลี่ยนประชาธิปไตยที่ระดับพื้นฐานหรือระดับท้องถิ่น

3. กรณีหลายประเทศรับและสร้างประชาธิปไตยแบบเสียงทั้งหมดร่วมกันปกครอง (Consociational Democracy) ขึ้นมาแทน Partisan Democracy

เอนกกล่าวว่า ใน 4-5 ทศวรรษนี้ มีอีกขบวนการหนึ่งที่ยังเชื่อมั่นในประชาธิปไตยแบบเน้นการเลือกผู้แทนผู้นำมาทำหน้าที่แทนประชาชน และเชื่อว่าปรับปรุงแค่กลไก กติกาและวัฒนธรรมของประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทนผู้นำก็เพียงพอ ในกระบวนการนี้มีนักคิดชื่อ ลิจพาร์ท (Arend Lijphart) เป็นกำลังสำคัญ ซึ่งเขาเห็นว่า ประชาธิปไตยในอังกฤษและอเมริกันนั้น เอาเข้าจริงเป็นประชาธิปไตยที่รัฐบาลมักไม่ได้มาจากเสียงข้างมากของประชกรอย่างแท้จริง ความคิดนี้มองว่า

ประชาธิปไตยที่หมายถึงประชาชนปกครองตนเองผ่านผู้แทนหรือผู้นำนั้น แต่ประชาชนน่าจะเป็นทุกคน หรือแทบทุกคน หรือใกล้จะทุกคนมากที่สุดน่าจะดีขึ้น ลีทพาร์ทเรียกประชาธิปไตยในหลายประเทศ เช่น เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ ว่า Consociational Democracy และมองว่าประชาธิปไตยแบบนี้ว่า ไม่ผลักพรรคหรือกลุ่มฝ่ายต่างๆ ไปเป็นฝ่ายค้าน แต่พยายามดึงเอากลุ่มชนหรือพรรคต่างๆ ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มฝ่าย กลุ่มชน กลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา กลุ่มศาสนาที่ขัดแย้งแตกต่างกันหันเข้ามาร่วมรัฐบาลกันทั้งหมด Consociational Democracy นี้เป็นประชาธิปไตยแบบที่กลุ่มฝ่ายใหญ่ๆ ที่ขัดแย้งแตกต่างกัน ต่อกันอยู่ในสังคมและเศรษฐกิจ ได้เข้ามาร่วมกันเป็นรัฐบาล ร่วมกันบริหารและพัฒนาประเทศ ไม่ได้ต้องการแค่คะแนนเสียงเกินกึ่งหนึ่งในสภาแล้วจัดตั้งรัฐบาลพรรคเดียว หรือไม่ก็พรรคและเบียดขับเอากลุ่มอื่นๆ ฝ่ายอื่นๆ ออกไป แต่ในความจริง มีหลายประเทศในตะวันตกเองที่ขัดแย้งกันจนแทบไม่ยอมมองหน้ากันทั้งในเรื่องศาสนา ภาษา ชาติพันธุ์

แต่ชนชั้นนำของพรรคฝ่ายต่างๆ ที่ขัดแย้งกันอยู่ตลอดก็มักจะเชื่อชนหรือรับการเชื่อชนเข้าไปตั้งรัฐบาลจนเกือบครบหรือครบทุกฝ่ายที่สำคัญ มีฝ่ายค้านให้น้อยที่สุด การตรวจสอบรัฐบาลจึงต้องใช้องค์กรอิสระอื่นๆ มาทำหน้าที่แทนฝ่ายค้าน ในประเทศที่กำลังพัฒนาที่เต็มไปด้วยความแตกต่าง แยกแยก ประชันชนแข่งและต่อกันอย่างหนักหน่วง น่าจะปกครองแบบบังคับหรือบีบให้ร่วมกันปกครองให้มากที่สุด มิฉะนั้นจะกลายเป็นประชาธิปไตยของกลุ่ม ของฝ่ายเดียว หรือไม่ก็ฝ่ายแล้วเบียดขับหรือขับฝ่ายอื่นๆ ออกไปอยู่นอกรัฐบาลหมด

เอนกกล่าววาทัง 3 แบบนั้นน่าสนใจสำหรับประเทศไทย แต่แบบที่ 3 ประชาธิปไตยแบบเสียงทั้งหมดร่วมกันปกครอง (Consociational Democracy) น่าสนใจที่สุด เพราะนานมาแล้วที่เราคิดว่าการมีฝ่ายค้านนั้นสำคัญ และไม่สนใจว่าฝ่ายค้านนั้นจะเป็นตัวแทนของกลุ่มชนใหญ่ๆ ที่ขาดเสียไม่ได้ในการบริหารประเทศหรือไม่ เราแยกฝ่ายต่างๆ ออกจากกลุ่มชน กลุ่มฝ่ายในสังคมจนเกินไป จนมองไม่เห็นจุดอ่อนจากการใช้ประชาธิปไตยแบบแองโกล-แซกซอนที่ใช้เสียงข้างมากในการตั้งรัฐบาล อย่างไรก็ตาม จากหนังสือของลีทพาร์ท ประเทศที่ใช้ประชาธิปไตยแบบแองโกล-แซกซอนเองก็ไม่ได้มีผลงานที่ดีหรือโดดเด่นไปกว่าประเทศประชาธิปไตยแบบที่นำเสนอแนะ เอนกเสนอว่า เราควรจะต้องศึกษา Consociational Democracy ให้มากยิ่งขึ้น เพื่อนำมาใช้ให้ทั้งสองฝ่ายที่แตกแยกกันในประเทศไทยร่วมกันเป็นรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ต้องอาศัยพลพรรคและฝ่ายนำของทั้งสองฝ่ายปลงใจว่า จากนี้ไปประเทศไทยต้องเป็นประชาธิปไตยแบบทุกฝ่ายทุกกลุ่มรวมกันเป็นรัฐบาล ส่วนฝ่ายตรวจสอบนั้นต้องปล่อยให้เป็นเรื่องของศาล ปช. และกรรมการอิสระต่างๆ ให้มากขึ้น

4. กรณีการเคลื่อนไหวเรื่องการปฏิรูปการเมืองในอเมริกาและการสร้าง Confucian Democracy ในจีนตามกระแส Intelligent Democracy

สุดท้าย เอนกกล่าวถึงประชาธิปไตยที่ฉลาดและมีสติปัญญา (Intelligent Democracy) เอนกมองว่า ในระยะเวลา 5-10 ปีนี้ เราเริ่มเห็นและยอมรับกันว่าประชาธิปไตยตะวันตกก็มีปัญหาและอาจ

แก้ไขตัวเองไม่ได้เช่นเดียวกับเศรษฐกิจระบบตลาดหรือระบบทุนนิยมแบบตะวันตกที่แก้ไขตัวเองไม่ได้ ประชาธิปไตยในตะวันตกซึ่งอาศัยประชาชนเลือกผู้แทนมานำประเทศไม่อาจได้รัฐบาลหรือรัฐสภาที่มีประสิทธิภาพ ที่จะมาปฏิรูปประเทศด้วยนโยบายที่ยั่งยืนได้ เพราะถูกขัดขวางต่อต้านและก่อกวนจากกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ การเมืองในตะวันตกกลายเป็นเรื่องการแย่งชิง แบ่งปันผลประโยชน์ของพรรคฝ่ายต่างๆ โดยไม่ระมัดระวังผลประโยชน์ส่วนรวม ปัญหาทั้งปวงนี้เริ่มถูกมองว่า เป็นเพราะประเทศตะวันตกมีประชาธิปไตยที่ไม่ฉลาดและไม่มีสติปัญญา ตะวันตกต้องการทั้ง Democracy (การปกครองโดยประชาชน) และ Meritocracy (การปกครองโดยคนที่มีคุณธรรมและความสามารถ)

Meritocracy เกิดจากการเหลือบดุลเงินที่ใช้ความรู้ความชำนาญในการบริหารและการพัฒนาประเทศจนกระทั่งประสบความสำเร็จ โดยวิธีที่จะทำให้ประชาธิปไตยเป็น Meritocratic หรือ Intelligent ขึ้นมีหลากหลายวิธี เช่น การมีสภาผู้ทรงคุณวุฒิผู้ซบซึ่งลัทธิขงจื้อและรอบรู้ในศาสตร์ต่างๆ เป็นพิเศษ คนเหล่านี้จะไม่มาจากการเลือกตั้งแบบปกติ แต่จะมาจากการเสนอชื่อ หรือการสอบคัดเลือก หรือจากประสบการณ์ในการบริหารและพัฒนาที่สำคัญ อย่างไรก็ตาม เอนกก็กล่าวว่า การพัฒนาประชาธิปไตยแบบจีนนั้นต้องพัฒนาคุณภาพของประชาชนด้วย ไม่เพียงเอาอภิชน นักปราชญ์ หรือบัณฑิตมาเป็นสภาอภิชนเท่านั้น แต่ต้องใช้ Deliberative Democracy ของตะวันตกร่วมด้วย หากรวมสภาอภิชนเข้ากับ Deliberative Democracy ประชาธิปไตยที่หลายท่านคิดให้จีนเป็น ก็พอเรียกได้ว่า Meritocratic Democracy ที่ไม่พอใจแค่ให้ประชาชนหย่อนบัตรเลือกตั้ง ในอนาคต จีนอาจเกิดประชาธิปไตยแบบใหม่ที่เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบขงจื้อ (Confucian Democracy) ก็ได้

ในบทส่งท้าย เอนกกล่าวว่า สำหรับคนตะวันตก รวมทั้งอเมริกา ประชาธิปไตยกลายเป็นจุดมุ่งหมาย เป็นวิถีชีวิต แต่สำหรับจีนและในอนาคตของซีกตะวันออกของโลกที่อื่นๆ ประชาธิปไตยอาจไม่จำเป็นต้องเป็นแบบตะวันตก สำหรับคนที่เสนอให้สร้างประชาธิปไตยด้วยหลักคิดขงจื้อ พุทธ และอิสลาม หรือการสร้างสาธารณนิยมที่เน้นการสร้างพลเมือง ความคิดของเขาไม่ควรถูกเหยียดหยามจากพวกเสรีนิยม เพราะภาพที่เราเห็นในอเมริกาและยุโรปก็คือ ความคิด ความเชื่อและกติกากฎระเบียบเพียงแค่นี้ไม่อาจทำให้กำเนิดรัฐบาลที่เก่ง ดี และกล้าพอที่จะทำอะไรที่มีสาระ มองถึงอนาคตกล้าทำอะไรที่ไม่ดี ในสภาวะที่ตะวันตกกำลังดิ่งลง ส่วนจีนกำลังทะยานขึ้นนั้น โลกทั้งใบจะไม่มองประชาธิปไตยแบบตะวันตกเป็นจุดหมายหรือชะตากรรมที่เลี่ยงไม่ได้ ถึงเวลาที่ไทยจะต้องทบทวนการให้มากขึ้น การกลับคืนสู่ประชาธิปไตยอาจจะกลับไปเป็นประชาธิปไตยแบบตะวันตก หรืออาจเริ่มรับประชาธิปไตยที่ไม่เป็นของตะวันตกมากขึ้น โดยที่ไม่ทิ้งแก่นแท้ของประชาธิปไตย

14) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “เมืองนิยม: เมืองของไทย คือบ้านของเรา”⁵⁴⁸ (2560)

หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงเรื่องการบริหารเมือง การสร้างและพัฒนาเมือง ตลอดจนบทบาทของเมือง ในเบื้องต้น เอนกเสนอให้เปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาประเทศโดยให้บทบาทของเมือง นคร มหานคร นำประเทศ พัฒนาประเทศ เพราะในอนาคต ท้องถิ่นจะมีบทบาทสำคัญกว่าภูมิภาค และในต่างประเทศ เมืองนั้นสำคัญกว่ารัฐบาล เรื่องท้องถิ่นและเรื่องเมืองทับซ้อนกันอยู่ในการพัฒนาประเทศในประเทศที่พัฒนาแล้ว เมือง นคร มหานคร เป็นผู้ทำ เช่น ญี่ปุ่นและจีน ส่วนประเทศไทยในเวลานี้เป็นประเทศเมืองแล้ว ไม่ใช่ประเทศชนบท แต่เรายังไม่รู้จักเมืองและไม่ใช้แนวคิดในการพัฒนาโดยให้เมืองเป็นหน่วยการทำงาน ปัจจุบัน เอนกเห็นการเปลี่ยนแปลงของชนบทกับเมือง ชนบทของประเทศไทยกำลังจะหมดไปและพื้นที่ที่จะมีความสำคัญ ดังนั้น ส่วนสำคัญในการบริหารประเทศจะไม่ใช่อุทยานที่ภารกิจ แต่จะอยู่ที่พื้นที่ ใช้เมือง นคร มหานครเป็นจุดระดมความสนใจใหม่ในการขับเคลื่อนประเทศ แต่ในขณะนี้ ในจังหวัดต่างๆ เราจะเห็นส่วนกลางลงไปทำงานในพื้นที่ ซึ่งเป็นการจัดตั้งท้องถิ่น เมือง นครและมหานครไว้ ฉะนั้น ส่วนกลางและประเทศจึงจำเป็นต้องปลดปล่อยเมือง นครและท้องถิ่นให้ไปข้างหน้าโดยการให้จัดการตัวเองได้

นอกจากนั้น เอนกยังเสนอให้พัฒนาท้องถิ่น โดยท้องถิ่นต้องอยู่รวมกันเป็น Cluster เพื่อพัฒนาประเทศด้วยเมือง นคร มหานคร ซึ่งเป็นแนวทางของจีน จากประสบการณ์ของจีน ถ้าเราเปลี่ยนชนบทให้เป็นเมืองได้ เศรษฐกิจจะโตขึ้น 6 เท่า เมืองจะทำให้ผู้นำนักทางเศรษฐกิจของประเทศหนักขึ้น ส่วนคนที่ทำงานในเมืองและท้องถิ่นต้องอบรมให้รู้เรื่องเมืองยิ่งขึ้น รู้เรื่องของท้องถิ่นตัวเองยิ่งขึ้น และเมืองต้องไม่ทอดทิ้งชนบทและเมืองขนาดเล็กที่เหลืออยู่ และต้องทำให้เมืองขนาดเล็กที่ยังเหลือเป็นเมืองที่ใกล้ชิดเกษตรกรที่เพิ่มมูลค่าของสินค้าการเกษตร

เอนกยังให้ข้อเสนอแนะในการสร้างเมือง โดยให้มองว่า เมืองของเราคือบ้านของเรา ปัจจุบันประเทศไทยมีเมือง นคร มหานคร ที่มีประชากรรวมกันครึ่งหนึ่งของประเทศ นับเป็นหมุดหมายใหม่ในการพัฒนาประเทศ เมือง นคร มหานคร กำลังสำคัญขึ้น ประเทศไทยไม่ใช่เมืองโตเดี่ยวที่กรุงเทพฯ อีกต่อไปแล้ว ในทุกวันนี้ เมืองเริ่มกลายเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ เริ่มเห็นโอกาสใหม่ๆ ของเมือง เมืองทำให้เศรษฐกิจทั้งประเทศขยับได้ รวมทั้งท้องถิ่นและจังหวัดเป็นหน่วยงานเชิงพื้นที่ ดังนั้น เราต้องใช้เมืองเป็นหน่วยงานหลักในการบริหารและการพัฒนา มีใช้หน่วยงานตามหน้าที่อย่างในอดีต

⁵⁴⁸ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เมืองนิยม เมืองของไทย คือบ้านของเรา (นนทบุรี: ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง มหาวิทยาลัยรังสิต, 2559).

เอนกได้เสนอ 3 ทางเลือกในการปรับปรุงการบริหารและการพัฒนาเมือง ได้แก่

๑. ปลดปล่อยให้รวมศูนย์แบบกระจายกระจายตามสายงานของกรม คือปล่อยให้เป็นอย่างปัจจุบัน กระทรวงและกรมจะไม่ทิ้งหรือมอบอำนาจให้แก่พื้นที่เท่าใดนัก การทำงานของประเทศเป็นการทำงานตามสายภารกิจ ไม่ใช่การทำงานเชิงพื้นที่

๒. เปลี่ยนให้จังหวัด อำเภอ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและเมือง ไม่ว่าจะเป็นครบตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร เป็นหน่วยหลักในการพัฒนา กรมและกระทรวงยังมีอยู่ แต่ทำหน้าที่เพียงส่งเสริม ให้แก่งคิด แผน ยุทธศาสตร์ทางวิชาการ ทำในสิ่งที่พื้นที่ยังทำไม่ได้ ไม่แย่งพื้นที่ทำ

๓. ให้พื้นที่ เช่น ท้องถิ่น เมือง เทศบาลทั้ง 3 แบบ รวมทั้งกรุงเทพฯ และเมืองพัทยา ทำงานสร้างเมืองให้ชัดเจนเกือบจะแต่ผู้เดียว เป็นเมืองที่มีอำนาจหน้าที่เบ็ดเสร็จ เช่น เมืองนิวยอร์ก

เอนกมองว่า ทางเลือกที่เป็นอุดมคติคือแบบที่ 3 ที่ให้เทศบาล กรุงเทพ พัทยา ดูแลตนเอง และรับผิดชอบการพัฒนาพื้นที่อย่างเต็มไม้เต็มมือ แต่คงทำให้เกิดขึ้นจริงไม่ได้ ดังนั้น สิ่งที่จะทำได้เป็นทางเลือกแบบที่ยังคงมีกระทรวง มีกรมอยู่ ขณะเดียวกันก็เปิดให้เมือง โดยเฉพาะเมืองของเรา ส่วนใหญ่ที่เป็นเทศบาล ให้เทศบาลมีบทบาทมากขึ้น เอนกเสนอให้สร้างกลุ่มคนที่เรียกว่า ผู้สร้างบ้านแปงเมือง ที่มีจำนวนมากพอ เพื่อทำงานพัฒนาเมือง อาจเป็นข้าราชการ ผู้นำท้องถิ่น หรือสมาชิกของประชาสังคม ครู อาจารย์ นักวิชาการ หรือชาวบ้าน คนเหล่านี้จะต้องเป็นเจ้าของเมือง รักเมือง เป็นเมืองนิยมนอกจากชาตินิยมด้วย ส่วนทางเลือกแบบที่ 2 เอนกมองว่า ดูจากเสี้ยนน้อยที่สุด ไม่เป็นท้องถิ่นแท้ๆ ที่มีบทบาทเต็ม แต่ยังมีส่วนภูมิภาคกำกับหรือคานเอาไว้ในบางเรื่อง

เอนกยังเสนอให้จังหวัดมีผู้ว่าราชการจังหวัดที่มาจากกาเลือกตั้งและขึ้นต่อนายกรัฐมนตรี ให้นายกรัฐมนตรีมีการประชุมที่สำคัญ 2 อย่าง ได้แก่ ประชุมคณะรัฐมนตรี กับประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดที่มาจากกาเลือกตั้ง ส่วนเรื่องที่เป็นเรื่องพื้นที่ก็ให้ไปตกลงกัน ถ้าขัดกับส่วนกลางก็ตกลงกันในที่ประชุมของผู้ว่าราชการจังหวัด ข้าราชการของกรมต่างๆ ที่อยู่ในจังหวัดให้โอนไปเป็นคนของจังหวัด ราชการส่วนภูมิภาคจะหมดไป จังหวัดจะมีคนของตัวเองจริงๆ ในทางเลือกแบบที่ 2 เป็นการทำให้จังหวัดเป็นหน่วยหลักในการพัฒนา ท้องถิ่นก็จะอยู่กับผู้ว่าราชการจังหวัดที่มาจากกาเลือกตั้ง และจังหวัดก็จะมิงบประมาณแท้ๆ ที่ต้องทำจากจังหวัด งบประมาณจังหวัดเป็นการรวมยอดงานของกรมให้อยู่ในจังหวัดและบวกกับงบพัฒนาจังหวัด

เอนกยังได้กล่าวถึงการพัฒนาเชิงพื้นที่ของไทยที่ได้ยากเป็นเพราะอำนาจหน้าที่หลายๆ อย่างพื้นที่ไม่ได้รับมอบ ปัจจุบัน หน่วยในการพัฒนาและการตัดสินใจของไทยไม่ใช่พื้นที่ แต่เป็นกรมและรวมศูนย์ขึ้นไปก็เป็กระทรวงและคณะรัฐมนตรี แต่การบริหารประเทศจริงๆ จะได้ผลต้องเป็นการบริหารพื้นที่ เอนกยังเสนอให้สร้างแนวคิดเมืองนิยมน ที่ทำให้เมืองของเราเจริญก้าวหน้า ไม่ปล่อยให้เป็เป็นเรื่องของส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค เรื่องของท้องถิ่นอย่างเดียว ชาวเมืองต้องช่วยกันรักและนำ

เมือง ในการสร้างและพัฒนาเมือง ต้องคิดว่า เมืองเป็นของเราจริงๆ เหมือนบ้าน เหมือนครอบครัว เราต้องพยายามทำให้ดีที่สุดสำหรับเมืองของเรา และการทำงานเรื่องเมืองไม่ต้องตามประเทศก็ได้

เอนกมองว่า ในรอบ 40 ปีนี้ เราพัฒนาชนบทไปมากแต่ด้านจิตใจอ่อนแอลง ฟังตนเองได้น้อยลง สนใจเรื่องของส่วนรวมน้อยลง คิดแต่จะทำอย่างไรถึงจะเอาอะไรจากรัฐบาลได้มากที่สุด เอนกคิดว่า เราน่าจะฟื้นฟูจิตสำนึก จิตวิญญาณของบ้านเมืองที่มีการปกครอง ดูแล พัฒนากันเองได้มากขึ้น เราต้องสร้างใจของเมืองให้เกิดความนิยม หลงใหล ท่วมเทและเสียสละที่มีต่อเมือง ตลอดจนจิตใจที่ฟังตนเอง และต้องทำเรื่องที่ไม่เป็นทางการด้วย

เขายังได้เสนอบทบาทของเมือง โดยให้จังหวัดเป็นหน่วยหลักในการพัฒนาประเทศ เอนกอ้างประสบการณ์ของประเทศที่เจริญแล้ว ที่ต่างใช้การพัฒนาเชิงพื้นที่เป็นหลักและให้ส่วนกลางเป็นผู้ชี้แนะหรือสนับสนุนเท่านั้น เอนกเสนอให้โอนคนของกรมต่างๆ ที่อยู่ในจังหวัดให้เป็นคนของจังหวัด คนของพื้นที่ ทำให้จังหวัดที่เป็นราชการส่วนภูมิภาคหมดไป ผู้ว่าราชการจังหวัดจะเป็นผู้นำสูงสุดของหน่วยใหม่ในการพัฒนาประเทศ ในจังหวัดต่างๆ จะมีท้องถิ่นระดับรองลงไปเป็นเขตปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษหรือเทศบาล จังหวัดแบบนี้จะเป็นราชการส่วนกลางด้วย มีฐานะเสมอกรม มีคนของตนเองที่ต้องพัฒนาไปเป็นนักพัฒนาเชิงพื้นที่ และที่สำคัญ ผู้ว่าราชการจังหวัดจากการเลือกตั้งจะขึ้นกับนายกรัฐมนตรี ส่วนข้าราชการของจังหวัดที่สูงที่สุดจะเป็นรองผู้ว่าราชการฝ่ายประจำ และนายอำเภอเดิมจะกลายเป็นรองนายกเทศบาลอำเภอฝ่ายประจำ นอกจากนั้น ในจังหวัดอาจมี 2 สภา โดยสภาแรกจากสมาชิกสภาเทศบาลต่างๆ ที่มาจากการเลือกตั้ง และสภาที่สองเป็นสภาพลเมืองหรือสภาชุมชนและประชาสังคม ที่คัดจากผู้นำของชุมชนและประชาสังคม ในท้ายที่สุด นายกรัฐมนตรีจะไม่เป็นนายของผู้ว่าราชการจังหวัด ในงานส่วนของท้องถิ่น ผู้ว่าราชการจังหวัดต้องมีสิทธิในการพัฒนาและจัดการตนเองพอสมควร เอนกมองว่า การปฏิรูปตามแนวนี้อาจจะเพิ่มพูนความสำคัญของจังหวัดและท้องถิ่นขึ้น จะทำให้ความขัดแย้งที่ส่วนกลางนี้แยกย้ายกันกลับไปถึถิ่นกำเนิด และการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่มีความสำคัญขึ้น

นอกจากนั้น คนที่ทำเรื่องท้องถิ่นต้องคิดว่าท้องถิ่นเป็นเมือง นครและมหานคร เพราะปัจจุบัน คนในเมืองมีมากกว่าคนในชนบท เราต้องคิดว่า เรากำลังจะแปลงชนบทให้กลายเป็นเมือง จะทำให้เกิดเมืองขนาดเล็กที่น่าอยู่ ที่มีความเชื่อมโยงกับภาคเกษตรที่รักษามรดกเดิมของชนบทได้ แต่ชีวิตคนจะเป็นชีวิตของเมือง เราต้องสร้างเมืองที่มีขนาดพอดี เอนกยังเสนอให้เปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการมอง โดยมองโอกาสเป็นหลัก ไม่มองปัญหา เช่น ท้องถิ่นต้องใช้โอกาสจากกระแสบูรพาภิวัตน์ที่จะทำให้ท้องถิ่นและภูมิภาคมีบทบาทในทางเศรษฐกิจสูงมาก ท้องถิ่นต้องนำส่วนกลางในการพัฒนาประเทศได้ นอกจากนั้น ในเวลานี้ ทั้งภูมิภาคและส่วนกลางไม่ค่อยเพียงพอและไม่ค่อยสามารถทำงานให้แก่บ้านเมืองได้นัก ดังนั้น ท้องถิ่นต้องเพิ่มบทบาทให้ตัวเองและร่วมมือกับ

ส่วนกลางให้มากขึ้น ต้องช่วยส่วนกลางและส่วนภูมิภาคทำงานให้ดีขึ้น สำหรับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไม่ควรจะไปทำอะไรแทนท้องถิ่น และท้องถิ่นต้องตัดสินใจได้ด้วยตัวเองยิ่งขึ้น

เอนกยังเสนอให้บริหารท้องถิ่นแบบปรัชญาตะวันออก เช่น เต๋า ซึ่งจะต้องรู้จักธรรมชาติของสิ่งที่เรากำลังทำและไม่ฝืนธรรมชาติ เอนกยังเสนอให้เอาวิธีคิดแบบหยิน-หยาง ที่เอาการปกครองทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการไปใช้กับท้องถิ่น ท้องถิ่นที่เป็นทางการอาจทำบางเรื่องไม่ได้ แต่ท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการอาจทำได้ เช่น สมาคมหอการค้า ดังนั้น เราอย่านึกถึงแต่ท้องถิ่นที่เป็นรัฐบาลขนาดเล็กละเอียด แต่ต้องนึกถึงท้องถิ่นที่เป็นสังคม ที่ไม่เป็นทางการยิ่งขึ้น

สุดท้าย เอนกได้สรุปว่า กุญแจสำคัญในการพัฒนาบ้านเมืองและประเทศอยู่ที่ท้องถิ่นและภาคเอกชน ซึ่งปรับตัวได้เก่ง

15) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “เอนกทรรศน์”⁵⁴⁹ (2560)

หนังสือเรื่อง เอนกทรรศน์ เป็นการรวมเล่มบทความใน Facebook Page ของเอนกระหว่างปี พ.ศ. 2559 - 2560 ส่วนหนึ่งได้นำเสนอมุมมองและการตีความสถานการณ์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ซึ่งสนับสนุนความคิดเรื่องลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ต้องเป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยของไทยอยู่หลายบทความ โดยเป็นบทความที่เอนกเขียนขึ้นหลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 สวรรคต ดังนี้

บทความเรื่อง เสด็จสวรรคต: คืนแรก⁵⁵⁰ เอนกได้กล่าวถึงภาพความก้าวหน้าเจริญยิ่งใหญ่ของประเทศโดยมองผ่านรัชสมัยที่ยาวนานและต่อเนื่องของรัชกาลที่ 9 ว่า ประเทศเราก้าวมาไกลมากท่ามกลางความสับสน ปั่นป่วน ขัดแย้งและต่อสู้อย่างหนัก ด้วยอยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพพระบุญญาบารมีและพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ที่ทรงรวมใจไทยทั้งชาติ แต่หากมองผลงานรัฐบาลเป็นคณะฯ จะมองไม่เห็นภาพความเจริญยิ่งใหญ่ของประเทศ หากมองแต่นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีเป็นรายคนไป จะนึกไม่ออกว่าไทยก้าวหน้ามาได้อย่างไร ดังนั้น เอนกต้องการชี้ให้เห็นว่ารัชกาลที่ 9 สร้างความต่อเนื่องให้กับสังคมและการเมืองไทย

ส่วนบทความเรื่อง เสด็จสวรรคต: คืนที่สาม⁵⁵¹ เอนกนำเสนอถึงความเชื่อมั่นของเขากับคนไทยที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แม้ผ่านความขัดแย้งแตกหักในช่วงสิบปีหลังนี้ ที่อาจมีคนจำนวนหนึ่งรู้สึกท่างเห็นสถาบันดั้งเดิมไป แต่เอนกเห็นว่า สองวันสามคืน (14 - 15 ตุลาคม 2559)

⁵⁴⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เอนกทรรศน์ (กรุงเทพฯ: สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, 2560).

⁵⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20 - 21.

⁵⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22 - 24.

ที่ผ่านมาได้ซาบซึ้งใจแล้วว่า เราได้กลับมาเป็นคนไทยหัวใจเดียวกันอีกครั้ง และทุกสิ่งทุกอย่างที่ออกมาในสองวันนี้ทำให้เขาสรุปว่า ความเชื่อมั่นของคนไทยที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ยังไม่เสื่อมคลายลง

ในบทความเรื่อง เสด็จสวรรคต: คืนที่สิบเอ็ด⁵⁵² เอนกได้กล่าวถึงลักษณะพิเศษของการปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญภายใต้รัชกาลที่ 9 ว่า

“...ตลอดรัชกาลพระองค์ท่านไม่ได้ปกครองด้วยพระองค์เอง ทรง “ครองแผ่นดิน” แต่ก็ไม่ได้ทรง “ครอง” อย่างพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญทั่วไป ทรงสร้าง “ราชประศาสนศาสตร์” ที่ไม่มีในตำราตะวันตกผสมผสานคลุกเคล้าเข้าไปอย่างน่าอัศจรรย์กับระบบการเมืองและระบบราชการ-ทหาร-ตำรวจ ตลอดจนภาคเอกชน รวมถึงภาคสังคมและประชาสังคม บังเกิดเป็นการพัฒนาประเทศอย่างมหาดล นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่พสกนิกร ยากที่จะหาขัตรีย์ใดๆ ในอดีต หรือในโลกมาเทียบได้”⁵⁵³

เอนกกล่าวถึง “ราชประศาสนศาสตร์” ซึ่งเป็นคำที่เขาสร้างขึ้นเองในบทความนี้เป็นครั้งแรก หมายถึง การครองแผ่นดินที่เป็นลักษณะเฉพาะของรัชกาลที่ 9 โดยไม่ได้ปกครองด้วยพระองค์เอง แต่มีความสัมพันธ์กับระบบและภาคส่วนต่างๆ ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศอย่างมหาดลและนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่พสกนิกร

เอนกยังเปรียบเทียบด้วยว่า รัชกาลที่ 5 นั้นทรงปกครอง แต่รัชกาลที่ 9 มิได้ทรงใช้พระราชอำนาจปกครองด้วยพระองค์เอง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ทำให้นักการเมืองไม่ว่ามีที่มาจากการเลือกตั้งหรือจากการยึดอำนาจเข้ามาปกครองแทนพระมหากษัตริย์ แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ยังอยู่ต่อมา เข้มแข็งเติบโตใหญ่ขึ้นและเป็นที่ยอมรับของประชาชนยิ่งขึ้นเป็นทศวรรษในรัชกาลที่ 9 นี้ แม้จะทรงครองหรือปกเกล้าปกครองหม่อมเพียงเท่านั้น แต่ประเทศก็เหมือนมีพระราชูปถัมภ์ด้วย ทศพิธราชธรรม เป็นการนำเสนอว่า พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นอยู่กับประเทศไทยโดยตลอด อีกทั้งยังเข้มแข็งและเติบโตใหญ่ขึ้น เป็นที่ยอมรับของประชาชนยิ่งขึ้นในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 แม้ไม่ได้ปกครองด้วยพระองค์เอง ซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์ของไทย

เอนกยังตีความการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ใหม่ จากที่รับรู้กันว่าเป็นการยกเลิกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และใช้ระบอบรัฐธรรมนูญ หรือพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ หรือระบอบประชาธิปไตยปกครองแทน เป็นว่า ความตั้งใจและความพยายามที่จะนำประชาธิปไตยมาสู่สยาม แต่มันเป็นเพียงเจตนารมณ์และความพยายามที่ไม่สำเร็จหรือยังไม่สำเร็จที่จะนำประเทศสู่ประชาธิปไตย เอนกคิดไปอีกทางว่า 2475 นั้น เอาเข้าจริงคือการเปลี่ยนประเทศจากระบอบกษัตริย์ไปสู่ระบอบกษัตริย์ จากระบอบกษัตริย์ที่พระราชอำนาจมีอำนาจจริงเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในทาง

⁵⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 28 - 30.

⁵⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

ทฤษฎี แต่ในความเป็นจริงไม่มีประสิทธิผลและไม่อาจปฏิรูปได้ทันยุคสมัยใหม่ของโลก กลายมาเป็นระบอบกษัตริย์ใหม่ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงครองแผ่นดินเท่านั้น ไม่ทรงปกครอง แต่เป็นระบอบที่ได้ผลชอบธรรม ต่อเนื่อง ผสมผสานกับการเมืองแบบใหม่กับราชการ ประชาชนและภาคเอกชน อย่างที่ไม่มีในทฤษฎีสมัยใหม่ของฝรั่ง ไม่ได้เป็นระบอบกษัตริย์ที่มีรัฐธรรมนูญกำหนดแบบฝรั่ง เป็นระบอบกษัตริย์ที่มีรัฐธรรมนูญกำหนดที่เป็นเอกลักษณ์ของไทยเอง ในมูมนี่ แสดงให้เห็นว่า มุมมองของเอนกในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้ให้ระบอบกษัตริย์เป็นหลักของประเทศเช่นเดิมหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะประชาธิปไตยของไทยยังสถาปนาไม่สำเร็จ

ในบทความเรื่อง สุขภาวะของประชาชนเมื่อต้นรัชกาลที่ 9: รัฐใหม่ จำได้ไหม⁵⁵⁴ เอนกกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ชาวบ้านทั่วไปไม่รู้สึกรู้ว่ารัฐและรัฐบาลนั้นเป็นของตน แต่เห็นพระเจ้าอยู่หัวคือองค์ผู้ยึดโยงราษฎรเข้ากับบ้านเมือง เสด็จฯ ไปที่ไหน ความร่มเย็นพลันแผ่ปกคลุมที่นั่น และตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมเป็นต้นมา พระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปเยี่ยมราษฎรครบทุกจังหวัด แทบไม่มีอำเภอใดที่ไม่เสด็จฯ พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในความรัก ความเอาใจใส่ ความทุ่มเทและความเพียรพยายามในการช่วยเหลือ ปกป้องและยกระดับประชาชนให้ร่วมกับทางการพัฒนาบ้านเมือง ทรงนำรัฐบาลและข้าราชการเดินตามรอยพระยุคลบาท พร้อมกับเดินไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมีงบประมาณพัฒนาชนบทเพื่อความมั่นคง

เอนกยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าไม่มีพระเจ้าอยู่หัวทรงงานหนักในชนบทดุจพระมหากษัตริย์เป็นเวลาหลายสิบปี ก็ไม่แน่ว่ารัฐไทยจะสามารถเอาชนะสงครามประชาชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในช่วงปี พ.ศ. 2508-2525 ได้หรือไม่ แสดงให้เห็นว่า เอนกมองเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐไทยสามารถเอาชนะสงครามประชาชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้

นอกจากนั้น เมื่อสงครามประชาชนสิ้นสุดลง การพัฒนาชนบทเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนก็ดำเนินอย่างต่อเนื่อง มีการพัฒนาด้านสาธารณสุข และในปี พ.ศ. 2540 พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานยุทธศาสตร์เศรษฐกิจพอเพียงแก่ทุกภาคส่วนทุกระดับเพื่อความสุขของประชาชน ความมั่นคงของบ้านเมืองและความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ ซึ่งผลรวมคือ สุขภาวะของชาวชนบท เมืองขนาดกลางและขนาดเล็กดีขึ้นมาก คนไทยอายุยืนขึ้น การศึกษาดีขึ้น สาธารณูปโภคและฐานะความเป็นอยู่โดยรวมของประชาชนดีขึ้น อีกทั้งคนไทยยังมีความสุขจากการมีพระเจ้าอยู่หัวที่ทุกคนเห็นพ้องกันว่าประเสริฐยิ่งและครองแผ่นดินโดยธรรม ดังนั้น เอนกสรุปว่า เมืองไทยเดินมาไกลมากจากความสนพระทัยหรือเอาพระทัยใส่ในความสุขของอาณาประชาราษฎร์ของรัชกาลที่ 9

บทความนี้ เอนกแสดงลักษณะเฉพาะของรัชกาลที่ 9 ผู้ยึดโยงราษฎรเข้ากับบ้านเมืองเป็นที่พึงให้กับราษฎรหรือประชาชนทั่วประเทศ ทำให้เกิดการพัฒนาและความก้าวหน้าของบ้านเมือง

⁵⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37 - 41.

สำหรับบทความเรื่อง 70 ปี ของ ร. 9: 70 ปีของโลก⁵⁵⁵ เอนกได้กล่าวถึงระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญในมุมทางการทูตและการต่างประเทศโดยมีพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงนำ แต่มิได้ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองว่า ทรงสนับสนุน ตักเตือนและแนะนำรัฐบาลจนรักษาชาติเอาไว้ได้ท่ามกลางสงคราม เช่น ยุคสงครามโลก ยุคสงครามเย็นและสงครามอินโดจีน เป็นต้น อีกทั้งยังประสบความสำเร็จในการพลิกมาเป็นมิตรดียิ่งกบจีน และกลับมาเป็นมิตรกับเวียดนามและกับเขมรที่เรา ร่วมกับจีนรบต่อต้านมาก่อน ทรงนำพาชาติไทยไปคบหากับมหาอำนาจทั้งเก่าและใหม่อย่างพอดี ใช้ประโยชน์และรับแรงหนุนได้หมด ทั้งจากจีน ญี่ปุ่น อาเซียน ยุโรป หรืออเมริกา ทำให้ประเทศไทยในทุกวันนี้ยังปลอดภัยภายใต้โลกที่เปลี่ยนแปลง เป็นการนำเสนอบทบาทของรัชกาลที่ 9 ในงานด้านการต่างประเทศที่ประสบความสำเร็จ

ตามที่ได้ยกขึ้นกล่าวข้างต้นเป็นการกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ตามทรรศนะของเอนก ทั้งในมุมของการครองแผ่นดินและอื่นๆ เป็นการสนับสนุนความสำคัญและความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยข้อมูลและการตีความทางประวัติศาสตร์ของไทย สนับสนุนความชอบธรรมเชิงระบอบของราชาธิปไตย และสนับสนุนการสร้างประชาธิปไตยของไทยที่ผสมผสานกับลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย โดยเฉพาะในเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ ตามความคิดที่เอนกได้นำเสนอไว้แล้วก่อนหน้านี้

นอกจากนั้น ในหนังสือเล่มนี้ยังเขียนรวมบทความเรื่อง ท้องถิ่นคือบ้านเมือง⁵⁵⁶ ของเอนกไว้ด้วย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำบรรยายให้สถาบันพระปกเกล้า เอนกได้ให้ข้อเสนอแนะกับผู้บริหารและคนทำงานให้ท้องถิ่นว่า ชาวท้องถิ่นนั้นต้องสนใจศึกษาเรื่องโลกและการต่างประเทศด้วย เรื่องท้องถิ่นควรคิดใหม่ให้เป็นเรื่องของบ้านเมืองด้วย เพราะบ้านเมืองมีสองระดับ คือระดับชาติ/ประเทศ และระดับท้องถิ่น เราต้องคิดว่า เรากำลังทำงานให้แก่บ้านเมืองด้วย โดยมองเสียใหม่ว่า องค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นบ้านเมืองของเราจริงๆ ที่อยู่ใกล้ตัว และท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องตามประเทศเสมอไป ท้องถิ่นต้องนำทุกส่วนราชการในทางความคิด สติปัญญาและในทางยุทธศาสตร์ในการพัฒนาพื้นที่และพัฒนาคนได้ ดังนั้น การสร้างคน สร้างเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สร้างความภูมิใจ สร้างวัฒนธรรม ควรเป็นเรื่องของท้องถิ่น และท้องถิ่นอย่าติดอยู่กับการปกครองที่เป็นทางการจนเกินไป หากจะต้องเอาการปกครองทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมารวมกัน มิฉะนั้นท้องถิ่นแทบทำเรื่องสำคัญไม่ได้ เอนกยังมองว่า ท้องถิ่นเป็นบ้านเมืองของเราเอง เราจึงจะต้องมีความรักต่อบ้านเมืองท้องถิ่นของเราไม่น้อยไปกว่าความรักชาติ เราต้องสร้างท้องถิ่นนิยมคู่ไปกับชาตินิยม ต้องภาคภูมิใจในท้องถิ่นไม่น้อยไปกว่าชาติ ท้องถิ่นทั้งหลายต้องสร้างและสอนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น

⁵⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43 - 49.

⁵⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76 - 83.

ต้องเริ่มต้นเรื่องนี้ก่อน ต้องพูดถึงความภูมิใจต่อท้องถิ่น และแต่ละที่ย่อมมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนได้ ซึ่งต้องไปรื้อฟื้น ฟื้นฟูและพัฒนาประวัติของท้องถิ่นขึ้น

เอนกมองว่า ความจริง ส่วนภูมิภาคคุณคน คุณพื้นที่ไม่ค่อยได้ ท้องถิ่นต่างหากที่ทำได้ ไทยยังมีท้องถิ่นที่เก่ง ก้าวหน้า สร้างสรรค์และเป็นผู้ที่มีลักษณะประกอบการสูงด้วย เราอาจจะมาถึงจุดเปลี่ยนที่สำคัญ ท้องถิ่นต้องรักษาความสร้างสรรค์ ความรักบ้านรักเมืองเอาไว้ ทำงานเสมือนทำเพื่อบ้านเมือง แม้ส่วนกลางจะไม่ทำเรื่องอะไรมากนัก แต่ที่ท้องถิ่นเราจะต้องทำให้ได้ เช่น เรื่องปฏิรูปการศึกษา ท้องถิ่นไม่ต้องรอส่วนกลางปฏิรูปก่อน เราต้องสอนคนของท้องถิ่นเองให้เข้มแข็ง ให้คิดว่าท้องถิ่นคือบ้าน ครอบครัวขนาดใหญ่ รู้สึกและปฏิบัติต่อคนที่ถูกปกครองดูแลเสมือนเขาเป็นลูกเป็นหลาน ต้องทำให้เนื้อหา นโยบายและมาตรการรัฐกลายไปเป็นสิ่งดีกับท้องถิ่นให้ได้มากที่สุด

ส่วนบทความเรื่อง ชาตินิยม : ท้องถิ่นนิยม⁵⁵⁷ เป็นการกล่าวถึงการสร้างและพัฒนาท้องถิ่นด้วยหลักคิดท้องถิ่นนิยม สร้างความสำคัญ ความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นแหล่งต่างๆ เอนกเสนอให้สร้างชาติด้วยชาตินิยมและท้องถิ่นนิยมควบคู่กันไป เอนกไม่เห็นด้วยกับชาตินิยมที่รวมศูนย์และเน้นแต่ส่วนกลางเกินไป โดยไม่ให้เกียรติภูมิกับท้องถิ่น และเสนอให้คิดแบบท้องถิ่นนิยมด้วย โดยคำว่าท้องถิ่นนี้จะหมายถึงภาค จังหวัด เมือง ตำบล หมู่บ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้ ชาตินิยมที่รวมศูนย์และเป็นเอกนิยมได้ก่อปัญหาในทางความคิด ทางวิชาการและการปฏิบัติ เช่น การเข้าใจเรื่องประวัติศาสตร์ที่ผิดเพี้ยนไป ประวัติศาสตร์ในแบบชาตินิยมเอาแต่อยุธยาและรัตนโกสินทร์เป็นแกนเรื่องจนละเลยบทบาทและเกียรติภูมิของท้องถิ่นไป ชาตินิยมแบบนี้ทำให้เราไม่มีท้องถิ่นนิยม ไม่รักและภูมิใจในท้องถิ่น ส่วนคุณูปการที่มีจริงของท้องถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะล้านนา อีสาน ปักษ์ใต้และอื่นๆ แทบจะไม่มีมีการยกย่องสรรเสริญกัน ท้องถิ่นในชาตินิยมแบบนี้จะไม่โดดเด่นหรือสำคัญ เอนกเสนอว่าถึงเวลาแล้วที่จะสร้างชาติและประเทศด้วยท้องถิ่นนิยมให้มากขึ้น

ในบทความเรื่อง ตุลาคม สีทศวรรษ: อะไรไม่เปลี่ยน อะไรเปลี่ยน⁵⁵⁸ เอนกกล่าวถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 ที่ผ่านไปแล้วถึงสีทศวรรษว่า เหตุการณ์ทั้งสองนับว่าเป็นครั้งแรกๆ ในประวัติศาสตร์ที่บ้านเมืองเปลี่ยนไปไม่น้อย เพราะพลังมวลชนจากระดับกลางและล่างของสังคมไทยได้ปะทุขึ้นและพุ่งปะทะอำนาจรัฐจนชวตเซและต้องปรับตัวครั้งใหญ่ แต่ประเทศไทยจนถึงวันนี้ก็เป็นรัฐทวิอำนาจ คือมีสองวิธีในการขึ้นสู่อำนาจ และเปลี่ยนไปมาอย่างค่อนข้างสะดวกระหว่างรัฐที่มาจากการเลือกตั้งและรัฐที่มาจากการยึดอำนาจ โดยรัฐทั้งสองแบบนั้นเป็นที่รับได้พอๆ กันจากประชาชนไทย จนบัดนี้ ไทยก็ยังไม่มีความชอบธรรมเชิงระบอบ มีแต่ความชอบธรรมเชิงผลงานที่จะมอบให้แก่รัฐบาลจากระบอบใดก็ได้ที่ทำดี ทำถูกก็เป็นที่ยอมรับได้ แต่ถ้าไม่ดีก็พร้อม

⁵⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 256 - 259.

⁵⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246 - 249.

ที่จะเรียกอีกกระบอกหนึ่งมาแทนได้เสมอ ในระบอบทวิอำนาจนี้ ประชาชนอาจเปลี่ยนใจได้เสมอ แต่เอนกมองว่า ไม่ว่ารัฐบาลนั้นจะมาจากทางใดจะอยู่ได้ก็ด้วยความสุจริต ผลงานและความจริงใจต่อบ้านเมืองเท่านั้น เอนกยังได้ชี้ให้เห็นถึงความคงทนเหนียวแน่นไม่บอบสลายของการเมืองไทยที่ยังเป็นทวิอำนาจต่อมาและอาจเป็นต่อไป ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงอย่าโทษคนอื่น กลุ่มอื่น ฝ่ายอื่น หากต้องทบทวนและต้องคิดต้องถามตนเองด้วยว่า เราผิดพลาดบ้างไหมที่บ้านเมืองไปไม่ถึงไหน ถอดบทเรียนจาก 40 ปีที่ผ่านมามากกว่าการตำหนิ เคียดแค้น ชิงชังแต่อย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม ในความคิดเอนก เขามองว่า เมืองไทยนั้นได้เปลี่ยนไปมากในสี่สิบปีนี้ เราได้ขยับเข้าใกล้กับการเปลี่ยนผ่านสำคัญในตะวันตกที่เป็นแม่แบบประชาธิปไตยในมุมของพลังทางสังคมที่เติบโตขึ้น โดยก่อนยุคปี พ.ศ. 2516 - 2519 การเมืองไทยไม่มีพลังทางสังคม แต่เป็นการขับเคลื่อนระหว่างฝ่ายทหารกับนักการเมืองฝ่ายค้านที่มาจากการเลือกตั้งเท่านั้น สังคมอ่อนแอและไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมือง กระทั่งเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้ส่งขบวนนักศึกษาในฐานะพลังจากสังคมให้ขึ้นสู่เวทีการเมืองเป็นพลังแรก แต่เวลานั้นพวกเขายังไม่จัดเป็นคนชั้นกลาง ยังไม่มีฐานะทางสังคมที่ชัดเจน เพราะยังไม่ทำงาน แต่นักศึกษาเป็นพลังทางสังคมที่เข้ามามีส่วนสำคัญจริงในการเมืองไทยเป็นพลังใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน บริสุทธ์และเสนออะไรที่ก้าวหน้า เหมือนกับนักศึกษายุค 60 ของฝรั่งเศสและของอเมริกา และนักศึกษากรีซที่ล้มรัฐบาลทหารในช่วง 70 และจากนั้นอีกเพียงไม่ถึงสี่สิบปี ไทยเราก็มีพลังสังคมใหม่อีกพลังหนึ่ง เป็นคนชั้นกลางจริงๆ ได้ขึ้นสู่สนามการเมือง คนชั้นกลางของไทยกลายเป็นเสาหลักของระบอบประชาธิปไตยได้ เหมือนกับที่คนชั้นกลางในตะวันตกได้เคยเป็นมาแล้ว เป็นฐานสังคมของการเมืองที่สำคัญไม่แพ้ฐานเก่าแก่ของคนชั้นสูงและคนร่ำรวย

เอนกมองว่า ในตอนนั้น คนชั้นล่างเองก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในการเมืองสมัยใหม่บ้างแล้ว โดยทั่วไปจะอยู่ในฐานะที่เป็นเพียงฐานเสียงของพรรคและของนักการเมือง ในขณะที่คนชั้นกลางมีอิทธิพลในการล้มรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งที่ตนเห็นว่าไม่เก่ง ไม่ดีได้อยู่บ่อยๆ และท้ายที่สุด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 คนชั้นล่างหรือคนชั้นกลางระดับล่างจากต่างจังหวัดได้เข้ามากดดันการเมืองในกรุงเทพฯ แทบจะไม่ต่างจากที่ขบวนชาวนา-กรรมกร-ผู้หญิงในตะวันตกที่เคลื่อนไหวเข้ามาขอสิทธิ ขอส่วนจากรัฐสภาและทำเนียบรัฐบาลในกรุงลอนดอนและปารีสอยู่นับหลายสิบปี

เอนกสรุปว่า การเมืองไทยในแง่ที่มีคนชั้นกลาง คนชั้นล่างที่ตื่นตัว ใฝ่นิยามและใฝ่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยตามที่ตนเห็นนั้นได้ช่วยการเมืองไทยให้เข้าใกล้กับวิวัฒนาการในยุคต้นและยุคกลางของประชาธิปไตยแม่แบบแล้ว แต่จะทำอย่างไรให้พลังสังคมเหล่านี้ขัดแย้งกันอย่างสร้างสรรค์ได้พยายามเข้าใจกันและกัน สามัคคีกันและฝึกหัดที่จะประนีประนอมกัน นี่เป็นปัญหาในปัจจุบัน การยึดอำนาจในปี พ.ศ. 2549 และ 2557 เอนกมองว่า ด้านหลักไม่ได้เกิดจากฝ่ายทหารขัดแย้งกับฝ่ายประชาธิปไตยเช่นในกรณีตุลาคม 2516 หรือ 2519 หรือกรณีพฤษภา 2535 แต่เกิดจากความขัดแย้งแตกหักระหว่างฝ่ายประชาธิปไตยด้วยกันเอง เอนกกล่าวว่า ฝ่ายไหนผิดถูก ฝ่ายไหน

จะเป็นฝ่ายประชาธิปไตยจริง ขอให้ไปคิดกันเอง แต่ตราบไต่ที่ไม่ปรับเปลี่ยนความคิดและขบวนการ ครั้งใหญ่ให้กลับมาเป็นฝ่ายประชาธิปไตยด้วยกันได้ ก็ยังไม่่ายที่ทหารจะไม่แตกแวงการเมืองไทย

ส่วนบทความเรื่องตุลาคม สี่ทศวรรษ: โลกที่เปลี่ยนไปอย่างคาดไม่ถึง⁵⁵⁹ เอนกกล่าวถึงสงครามกลางเมืองในประเทศไทยที่กินเวลาดั้งแต่ปี พ.ศ. 2508 - 2525 และจบลงด้วยดี เขาเห็นว่า น้อยนักที่จะมีสันติสุขเช่นนี้เกิดขึ้นได้ในประเทศอื่นๆ หลังจากสงคราม จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เอนกเห็นศักยภาพในการสร้างปรองดองสมานฉันท์ของไทยสูง เพราะคนส่วนใหญ่ที่ออกจากป่าได้กลับมาเป็นพลังสำคัญในงานด้านต่างๆ ของประเทศ นี่เป็นมุมมองของเอนกต่อสังคมไทยในเรื่องโอกาสของการปรองดองในความขัดแย้งขณะที่เขียนบทความนี้ คือ ความขัดแย้งในปัจจุบันของกลุ่มคนเสื้อเหลืองและเสื้อแดง

16) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ราชาธิปไตย”⁵⁶⁰ (2561)

ในปี พ.ศ. 2561 เอนกได้เผยแพร่หนังสือเรื่อง *ราชาธิปไตย* ซึ่งเป็นหนังสือที่รวมบทความและบทสัมภาษณ์ของเอนกในเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์หลังรัชกาลที่ 9 สวรรคตโดยเฉพาะ ในหนังสือเล่มนี้ เนื้อหาสำคัญคือการตีความและเผยให้เห็นแง่มุมทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ตามความคิดและการประเมินของเอนกในหลายประเด็น โดยเฉพาะในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 อีกทั้งได้ให้ข้อเสนอแนะเรื่องบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยไทย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์กับการเมืองไทยในอนาคตในรัชสมัยของรัชกาลที่ 10 โดยใช้แง่มุมทางประวัติศาสตร์ของไทยเพื่อรองรับสนับสนุนข้อเสนอแนะดังกล่าว

ในบทความแรกเรื่อง คุณภาพของคนไทย เป็นยังไงแน่ : แง่คิดจากงานพระบรมศพ เอนกได้ให้ข้อเสนอแนะในการปฏิรูปและการพัฒนาของประเทศว่า ควรจะขอรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย และ พระปรีชาญาณจากพระเจ้าอยู่หัวและสถาบันพระมหากษัตริย์ประกอบด้วย เราต้องต่อยอดไปจากพื้นฐานเดิมที่ดีของคนไทย ราชการไทยและสังคมไทยเป็นสำคัญ จึงสมควรยิ่งที่รัฐบาลและรัฐสภา ศาลองค์กรอิสระ ราชการและประชาชนไทยจะขอรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยและ พระปรีชาญาณจากพระเจ้าอยู่หัวและสถาบันพระมหากษัตริย์ในการปฏิรูปและการพัฒนาประเทศ

ส่วนบทสัมภาษณ์ของเอนกในหนังสือพิมพ์โพสต์ทูเดย์เรื่อง สร้างคุณภาพใหม่ บนรากเหง้าที่ยิ่งใหญ่ เอนกเสนอเช่นเดิมว่า เราประชาชนคนไทยต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันดั้งเดิมของประเทศอันมีประสพการณ์ในการปกครองบ้านเมืองมากมาย

⁵⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250 - 255.

⁵⁶⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, *ราชาธิปไตย* (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2561).

เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ เพื่อการปฏิรูป เพื่อการพัฒนา และควรขอพระราชทานคำแนะนำและพระปรีชาญาณของท่านมาช่วยเรา ส่วนประเด็นเรื่องความสามัคคีในประเทศ เอนกแนะนำว่า ทุกฝ่ายควรขอพระราชทานพระราโชบายจากสถาบันพระมหากษัตริย์ และเราต้องร่วมแรงร่วมใจกันนำรับสั่ง คำตรัส และคำสอนใดๆ มาปฏิบัติเป็นข้อยุติ แสดงให้เห็นว่า เอนกยังเชื่อว่าความแตกแยกในประเทศนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถแก้ปัญหาได้เช่นเดียวกับในอดีต และในท้ายของบทความนี้ เอนกเสนอให้เราต้องเสริมความเข้มแข็ง ความมั่นคงและยั่งยืนให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ให้คงอยู่ต่อไป โดยเอนกอ้างถึง 70 ปีของรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ที่ประเทศไทยก้าวหน้ามาก และยั่งยืน มั่นคงสืบต่อมาท่ามกลางความขัดแย้งที่เกิดขึ้นบ้าง นับเป็นการอ้างถึงความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในอดีตในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9

บทสัมภาษณ์ในหนังสือพิมพ์ไทยโพสต์แทบลอยเรื่อง ราชาธิปไตย ซึ่งเป็นชื่อของหนังสือเล่มนี้ เอนกได้เผยมุมมองต่อสังคมและการเมืองไทยเกี่ยวกับเหตุการณ์เปลี่ยนการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ของเขาอีกครั้งว่า เป็นการเปลี่ยนจากระบอบราชาธิปไตยแบบหนึ่งมาเป็นราชาธิปไตยอีกแบบหนึ่ง คือจากราชาธิปไตยแบบรัชกาลที่ 7 มาเป็น ราชาธิปไตยแบบรัชกาลที่ 9 ที่เป็นระบอบราชาธิปไตยในแบบของไทยเราเอง ณ ปัจจุบัน ที่ทุกฝ่ายช่วยกันสร้างขึ้น ไม่ใช่เหมือนระบอบราชาธิปไตยในอดีตและไม่เหมือน Constitutional Monarchy แบบของตะวันตก เป็นลักษณะเฉพาะของราชาธิปไตยในรัชกาลที่ 9

เอนกยืนยันว่า สำหรับประเทศไทย เราต้องการระบอบราชาธิปไตย เราขาดไม่ได้แม้แต่วันเดียว และเรายังต้องการผู้ที่รวมใจคนไทยทั้งชาติ ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ท่านปรีชาสามารถมาก ท่านทรงมีวิริยอุตสาหะมาก ท่านสถิตอยู่ในหัวใจคนไทยทุกชนชั้น ทุกฐานะ เอนกเคยกล่าวไว้แล้วว่า ระบอบราชาธิปไตยหรือสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นอยู่ควบคู่ไปกับประชาธิปไตยได้ ไม่ขัดแย้งกัน ในบทความนี้ เอนกเสนอเพิ่มเติมให้ประชาธิปไตยรับการสนับสนุนจากรบอบราชาธิปไตยในการทำงานด้วยการรับพระราชทานคำแนะนำและพระปรีชาญาณด้วย

เอนกได้กล่าวถึงบทบาททางการเมืองและสังคมไทยของรัชกาลที่ 9 ที่ร่วมกับฝ่ายต่างๆ ว่าเป็นระบบ ที่ประชาชน พรรคการเมือง นักการเมือง ทหารและข้าราชการมีบทบาท และพระเจ้าอยู่หัวก็ยังมีบทบาทและมีบทบาทสำคัญมากที่สุด

นอกจากนั้น เอนกกล่าวถึงแนวทางในการปฏิรูปการเมืองของไทยว่า ควรรับและดำเนินการตามพระราชประสงค์และพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 10 โดยเอนกเชื่อว่า หากเดินตามแนวทางนี้ ปัญหาบางเรื่องที่ยังแก้ไม่ได้ อาจมาแก้ได้และเป็นที่ยุติได้ ดังข้อความว่า

“การปฏิรูปการเมืองจะไปทางไหน ผมว่าเรื่องนี้น่าจะขึ้นอยู่กับรัชสมัยด้วย เพราะว่าสิ่งที่ในหลวงรัชกาลที่ 10 ทรงทำให้เห็นในช่วงหนึ่งปีที่ผ่านมา ก็เป็นอะไรที่ผมว่า ต้องมาคิดวิเคราะห์ท่ามกลางอย่างที่ท่านมีรับสั่งว่าทรงอยากเห็นเมืองไทยสงบ สันติ คนไทยทั้งหลายก็ต้องนำไปคิด แล้วที่ท่านทรง

อยากเห็นบ้านเมืองเดินไปทางไหน ท่านก็มีพระราชาโบายต่างๆ มาให้เป็นพักๆ สิ่งเหล่านี้คนไทยจะเมินเฉย รับฟังแต่ไม่นำไปคิดไปทำต่อ นั้นย่อมไม่ได้ หากเราต้องเร่งนำไปคิดต่อทำต่อ”⁵⁶¹

“ส่วนที่ว่าการปฏิรูปการเมืองหลังจากนี้จะเป็นอย่างไร ในอนาคต ผมคิดว่าพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์ สิ่งที่พระองค์ท่านทรงแนะนำ มีพระราชาโบาย ผมคิดว่า เราต้องเอาใจใส่กับพระราชประสงค์ของท่านที่เห็นว่าบ้านเมืองควรก้าวไปในทางใด ผมคิดว่าพระปรีชาญาณของพระองค์ท่านจะอยู่ต่อไป เราจะต้องศึกษาตรงนี้ให้มาก”⁵⁶²

“เราคงไม่อาจตั้งหน้าปฏิรูปการเมือง ปฏิรูปบ้านเมือง ปฏิรูปสังคมโดยไม่ไปขอพระปรีชาญาณโดยไม่ไปขอคำแนะนำจากพระองค์ท่าน ผมคิดว่าเราจะไม่ฉลาด แต่ผมก็เห็นว่าบางคนบางกลุ่มก็พยายามทำกัน ซึ่งผมเองก็อยากจะส่งเสริมให้คิดมากๆ ดูให้มาก”⁵⁶³

“ถ้าเราพร้อมแรงร่วมใจกัน ลดความเป็นฝักฝ่าย ทำงานด้วยกันให้ได้มากขึ้น และเดินตามรอยพระยุคลบาทให้มากขึ้น รับฟังและเชื่อฟังรัชกาลที่ 10 ให้ดีมากขึ้น บางทีทุกอย่างที่เราแย้งไม่ได้ อาจมาแก้ได้ในตอนนี้

เพราะว่าอะไร เพราะพระมหากษัตริย์ที่ผมเชื่อว่าในหลวงรัชกาลที่ 10 ก็คงจะเป็นอย่างนั้น คือเป็นที่ยุติของเรื่องต่างๆ ได้ เรื่องที่ถกเถียงกันแล้วไม่มีทางออก ไม่มีทางไป ผมก็คิดว่าจะมีที่ยุติได้...”⁵⁶⁴

เอนกได้ยกตัวอย่างในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 เพื่อชี้ให้เห็นว่า เมื่อประชาชนกับพระมหากษัตริย์เป็นอันหนึ่งอันเดียว จะทำอะไรหรือแก้ปัญหาใดก็ได้ ทำได้ ดังนั้น เราควรต่อยอดจากของเดิมที่เราทำกันขึ้นมาได้ เพื่อสนับสนุนข้อเสนอข้างต้น

สำหรับมุมมองเรื่องบทบาทของรัชกาลที่ 9 ในเชิงรัฐศาสตร์ เอนกได้เผยให้เห็นมุมมองทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยว่า รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ไม่ได้มีอยู่แบบในตำราของฝรั่ง และไม่ใช่เป็น Constitutional Monarchy ที่เป็นแต่เพียงความสง่างามหรือพิธีกรรมพิธีการเท่านั้น แต่ท่านมาช่วยในยามที่บ้านเมืองมีวิกฤต ต้องการการตัดสินใจ เราขอพึ่งพระบารมีท่านและท่านทรงให้ คนไทยก็เชื่อถือ นับถือและตามท่าน เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หรือตอนเกิดเหตุกบฏเมษาฮาวาย 1 เมษายน 2524 ที่เอนกบรรยายว่า

“...ตอนนั้น 42 กองทัพพร้อมปืน อาวุธครบหมดอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ก็ต้องยอมให้กับฝ่ายรัฐบาลที่เคลื่อนไหวกำลังแต่อ่อนแอกว่าเยอะ ที่นำโดยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ตอนที่เกิดเหตุไป

⁵⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁵⁶² เรื่องเดียวกัน.

⁵⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43 - 44.

⁵⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

ปักหลักอยู่ที่นครราชสีมา และได้บัญชาการเพื่อเข้ามายึดกรุงเทพมหานครคืน โดยไม่ต้องมีการยิงกัน ...” 565

ส่วนเหตุการณ์พฤษภาทมิฬปี 2535 เอนกกล่าวว่า เดิมสูตรของการเมืองไทยคือ พระเจ้าอยู่หัวคิดอย่างไร คนไทยก็ตามแบบนั้น ก็สงบไปได้ หมายความว่า ในประวัติศาสตร์ การเมืองไทย รัชกาลที่ 9 ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยชัดเจน ผ่านการช่วยเหลือบ้านเมือง ในยามวิกฤตหรือต้องการการตัดสินใจ โดยคนไทยก็เชื่อถือท่าน เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลา เมษาฮาวาย และพฤษภาทมิฬ

เอนกยังย้ำว่า คนไทยมีศรัทธาต่อสถาบันพระมหากษัตริย์มาก ฉะนั้น เราต้องไม่กีดกันสถาบันพระมหากษัตริย์ออกจากเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การพัฒนา การปฏิรูป แต่ต้องไปรับพระบารมีไปศึกษาประสบการณ์ ไปรับพระปรีชาญาณของท่านมาปกเกล้าปกกระหม่อม ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นถึงความคิดของเอนกว่า ในการเมืองไทย เราไม่สามารถแยกสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ออกจากการเมืองได้ แต่กลับต้องให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีส่วนร่วมด้วยการรับพระปรีชาญาณไว้เป็นหลัก นำด้วย

เอนกสรุปว่า ในที่สุดเราก็ได้คำตอบว่า เราต้องการระบอบราชาธิปไตยมาก เราไม่ได้หวังพึ่งแต่นักการเมือง พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ ต้องการรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้งหรือนักการเมือง พรรคการเมือง แต่เรายังต้องการผู้ที่มีรวมใจคนไทยทั้งชาติ ดังนั้น ในความคิดของเอนก ประเทศไทยขาดระบอบราชาธิปไตยไม่ได้ แม้ว่าจะมีประชาธิปไตยอยู่แล้ว เพราะระบอบราชาธิปไตยยังต้องเป็นที่รวมใจคนไทยทั้งชาติ

ในบทความ เรื่อง 28 กรกฎาคม 2560: เฉลิมพระชนมพรรษาปีแรก ในรัชกาลที่ 10 เอนกได้กล่าวถึงกรณีการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ในรัชสมัยของรัชกาลนี้ว่า

“...ในรอบสิบเดือนที่ผ่านมา ด้วยพระบารมีปกเกล้าฯ เรามีสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ที่พระจริยวัตรงดงามยิ่ง ชาวไทยพุทธนับถือกราบไหว้ได้สนิทใจ ทรงเป็นแบบฉบับที่ดีเลิศให้แก่พระสงฆ์และชาวพุทธทั้งหมด ปัญหาการตั้งพระสังฆราช ที่คาดกันไว้ว่าจะยุ่งยากและขัดแย้งกันหนักที่สุดก็จบลงได้อย่างรวดเร็วและงดงาม...”⁵⁶⁶

เป็นการย้ำให้เห็นความคิดของเอนกว่า แม้มีการเปลี่ยนรัชกาล พระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีบทบาทในการแก้ปัญหาของสังคมได้อย่างเช่นตัวอย่างในกรณีนี้

⁵⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

⁵⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ส่วนบทความ เรื่อง เอกกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญไทย ซึ่งเอนกเขียนเพื่อเป็นคำนิยมของหนังสือ เรื่อง เอกกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ ของวิมลพรรณ ปิตรวัชชัย เอนกได้ให้แง่คิดทางวิชาการสะท้อนหนังสือเล่มนี้ ดังนี้

ประเด็นสำคัญแรก เอนกย้ำว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในทุกวันนี้ โดยเฉพาะในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 มิได้เป็นมรดกโดยตรงที่สืบมาจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของรัชกาลที่ 7 และ 8 พระองค์ท่านทรงครองราชย์และครองใจคนไทยอยู่นานถึง 70 ปี และท่านได้กำหนดวิถีปฏิบัติต่างๆ ในฐานะพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลรัฐธรรมนูญ กับข้าราชการ ทหารและนักการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับประชาชน ให้เป็นแบบแผนต่อมาถึงรัชกาลที่ 10 ในปัจจุบัน ดังนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 9 จึงเป็นของใหม่ที่มีวิถีปฏิบัติของพระมหากษัตริย์กับสถาบันต่างๆ และประชาชน เป็นแบบแผนใหม่ถึงรัชกาลที่ 10

เอนกได้วิเคราะห์ถึงศัพท์ที่เรียกระบอบการปกครองของไทยว่า “ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” ซึ่งแปลมาจากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Constitutional Monarchy เขาชี้ว่า ในภาษาอังกฤษ คำว่า Monarchy หรือราชาธิปไตย เป็นคำนาม ส่วนคำว่า Constitutional เป็นเพียงคุณศัพท์ และตามทฤษฎีของอังกฤษ ในทุกวันนี้ก็ยังเป็นราชาธิปไตยอยู่ แต่อยู่ในกำกับของรัฐธรรมนูญ แต่ประเทศไทยถือเอา “ประชาธิปไตย” เป็นคำนาม ส่วน “ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” เป็นเพียงคำขยายของประชาธิปไตย ซึ่งเอนกไม่เห็นด้วย เพราะเขาเห็นว่า ความจริงระบอบการปกครองไทยในทุกวันนี้เป็นราชาธิปไตยอย่างชัดเจน เพียงแต่อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ

เอนกยังได้ยกตัวอย่างถึงสถาบันต่างๆ ว่าเป็นของพระเจ้าอยู่หัว เช่น รัฐบาล เพราะต้องทรงโปรดเกล้าฯ ก่อนถึงจะเป็นนายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีได้ อีกทั้งต้องเข้าเฝ้าถวายสัตย์ฯ ก่อนจึงจะเข้าทำงานได้ และเมื่อรัฐบาลหรือรัฐมนตรีจะลาออก ก็ต้องถวายบังคมฯ ลาออกและยังต้องมีพระบรมราชโองการให้ลาออกด้วย ส่วนรัฐสภา การเปิดสมัยประชุมของรัฐสภาได้ก็ต้องมีพระราชกฤษฎีกาเปิดประชุม อีกทั้งในสมัยแรกของรัฐสภา พระมหากษัตริย์ต้องเสด็จไปเปิดรัฐสภาจึงจะถือว่าเป็นการเปิดรัฐสภาที่สมบูรณ์ และการยุบสภาผู้แทนราษฎรก็ต้องทำเป็นพระราชกฤษฎีกายุบสภา ส่วนบรรดากฎหมายทั้งปวงตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมาถึงพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดและพระราชกฤษฎีกา ล้วนต้องได้รับพระปรมาภิไธยจากพระเจ้าอยู่หัวก่อน จึงจะไปประกาศใช้ได้ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จะดำรงตำแหน่งก็ต้องได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ก่อนจึงถือว่าเป็นข้าราชการของพระเจ้าอยู่หัว ส่วนศาลและกรรมการอิสระ การตัดสินหรือวินิจฉัยก็ต้องทำในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ ผู้พิพากษา ตุลาการหรือกรรมการต่างๆ ล้วนต้องรอรับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ และต้องเข้าเฝ้าถวายสัตย์ก่อนจึงจะเข้าทำงานได้และยังต้องตัดสินตามตัวบทกฎหมายของพระเจ้าอยู่หัวด้วยการยกตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการใช้อำนาจเพื่อปกครองประเทศให้ได้ ผ่านการใช้อำนาจอธิปไตยทั้ง 3 ทาง ได้แก่ อำนาจอธิปไตย บริหารและตุลาการ

เอนกทบทวนการเมืองไทยกว่า 70 ปีที่ผ่านมาไปอีกครั้งว่า บางครั้งมีการยึดอำนาจฉีกรัฐธรรมนูญ ให้รัฐสภาและคณะรัฐมนตรีหมดสภาพไป แล้วปกครองโดยไม่มีรัฐธรรมนูญ แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงอยู่เสมอ ประเทศไทยขาดพระมหากษัตริย์มิได้สักวันและวินาทีเดียว นอกจากนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ในบางช่วงอยู่กับระบอบทหารหรือระบอบเผด็จการ และการยึดอำนาจจะสมบูรณ์สำหรับคนไทยได้ก็ต่อเมื่อหัวหน้าคณะยึดอำนาจนั้นได้รับการโปรดเกล้าฯ และรัฐบาลจากการยึดอำนาจนั้นได้รับการโปรดเกล้าฯ จึงจะเริ่มทำงานได้ ตรงนี้ เอนกได้ย้ำถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ประเทศไทยและการเมืองไทยขาดไม่ได้ เป็นสถาบันที่มีความชอบธรรมในเชิงระบอบและเป็นที่มาของความชอบธรรมของผู้ปกครองฝ่ายบริหาร ไม่ว่าจะผู้นั้นจะได้อำนาจด้วยวิธีใดก็ตาม รวมทั้งการยึดอำนาจด้วย

ในบทความนี้ เอนกได้อธิบายถึงคำว่า “ราชาธิปไตย” ที่เขาใช้ว่า มิได้หมายความว่าให้อำนาจและสิทธิขาดในการปกครองและบริหารหรือพัฒนาบ้านเมืองแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยไม่ต้องให้ปากเสียง สิทธิและอำนาจแก่ประชาชน ไม่ต้องมีการเลือกตั้ง หรือให้พระมหากษัตริย์ตรารัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นใดโดยลำพังย้อมไม่ได้ หรือใช้งบประมาณโดยลำพังตามพระทัยเองก็ไม่ได้ หรือจะทรงแต่งตั้งโดยไม่มีผู้รับสนองพระบรมราชโองการย้อมก็ไม่ได้ รัชกาลที่ 9 ก็มีได้ทรงทำเช่นนั้น ดังนั้น คำอธิบายนี้แสดงให้เห็นว่า คำว่า “ราชาธิปไตย” ที่เอนกใช้ไม่ได้หมายถึงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเบ็ดเสร็จ แต่หมายถึงพระมหากษัตริย์ได้รัฐธรรมนูญ เป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

เอนกยังย้ำถึงคนไทยส่วนใหญ่ว่า ระหว่างราชาธิปไตยกับประชาธิปไตย ราชาธิปไตยสำคัญกว่าชอบธรรมกว่า จำเป็นกว่า ขาดไม่ได้เสียมากกว่า และบ่อยครั้งที่ประชาธิปไตยต้องพึ่งพิงราชาธิปไตย ประเทศไทยต้องเป็นราชาธิปไตยด้วยเสมอ จะต้องมิพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์พระมหากษัตริย์คือความชอบธรรมสูงสุด คือที่มาของเกียรติยศที่สุด คือสถาบันที่ช่วยระคับประคองระบอบการเมืองทุกชนิดที่สลับปรับเปลี่ยนไปมา และระบอบการเมืองใดก็ต้องอยู่กับราชาธิปไตย และต้องได้รับความเห็นชอบหรือรับรองก่อนจากราชาธิปไตยด้วยจึงจะถือว่าชอบธรรม เอนกกล่าวชัดว่า

“...ผู้ที่มาจากการยึดอำนาจนั้นต้องมีพระมหากษัตริย์ยอม ยอมรับ หรือเห็นชอบด้วยหลังการยึด จึงจะสำเร็จได้ อนึ่ง ในการยึดอำนาจนั้น พลันที่ฉีกรัฐธรรมนูญแล้ว ก็จำต้องรีบประกาศรับรองสถาบันพระมหากษัตริย์ และรีบประกาศว่าจะลี้การระเทอดทุนพระมหากษัตริย์ต่อไปเท่านั้น ขาดเสียมิทำมิได้ จึงจะมีประชาชนและข้าราชการยอมรับหรือคล้อยตาม”⁵⁶⁷

ดังนั้น ในนัยยะนี้ของเอนกต้องการชี้ให้เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยของไทยซึ่งมีความชอบธรรมน้อยกว่าและต้องพึ่งพิงราชาธิปไตยที่มีความสำคัญกว่า เป็นความชอบธรรมสูงสุดและขาด

⁵⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

ไม่ได้ สถาบันพระมหากษัตริย์คือสถาบันที่ช่วยประคับประคองระบอบการเมืองทุกชนิด และระบอบการเมืองใดก็ตาม ไม่ว่าจะระบอบประชาธิปไตยหรือเผด็จการจากการยึดอำนาจ ก็ต้องได้รับความเห็นชอบจากราชธิปไตยก่อน จึงจะถือว่าเป็นระบอบการปกครองที่มีความชอบธรรม

เอนกยังได้กล่าวถึงรัฐธรรมนูญฉบับที่ไม่ได้เขียนของไทยว่า

“...รัฐธรรมนูญฉบับที่ไม่ได้เขียนนี้ เห็นว่า ผู้ถืออธิปไตยในสังคมไทยนั้นไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว คือ มีแต่ประชาชน แต่มีรวมสามฝ่ายด้วยกัน หนึ่ง แนนอน พระมหากษัตริย์ สอง ประชาชน สาม ผู้แทน ผู้นำจากการเลือกตั้ง หรือจากการยึดอำนาจได้สำเร็จ”⁵⁶⁸

ดังนั้น เขาตีความว่า สถานะการเมืองไทยในความเป็นจริง อำนาจอธิปไตยไม่ได้เป็นของประชาชนเท่านั้น แต่เป็นของสามฝ่าย คือ พระมหากษัตริย์ ประชาชนและผู้แทน ผู้นำจากการเลือกตั้งหรือจากการยึดอำนาจ

โดย 70 ปีของรัชกาลที่ 9 เป็นยุคที่พระมหากษัตริย์ทรงมีราชประชาสมาสัยคือทรงร่วมมือกับประชาชน สื่อสารมวลชน นักการเมือง ทหาร ข้าราชการ ทรงสร้างราชธิปไตยที่อยู่ภายในกำกับของรัฐธรรมนูญที่ไม่มีลายลักษณ์อักษรขึ้นมาเป็นจริง

เอนกให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญฉบับไม่มีลายลักษณ์อักษรนี้ เขามองว่า แข็งขันและศักดิ์สิทธิ์ไม่แพ้รัฐธรรมนูญของประเทศอื่นใด โดยสาระสำคัญเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย รัฐธรรมนูญฉบับไม่มีลายลักษณ์อักษรนี้ก็กล่าวถึงความชอบธรรมและความจำเป็นของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย เอนกเห็นว่า รัฐธรรมนูญนี้ยืนยงและต่อเนื่อง ไม่มีใครกล้าฉีกหรือฉีกได้สำเร็จ และรัฐธรรมนูญนี้ซ่อนไว้ในใจของคนไทยส่วนใหญ่ ส่วนประชาชนนั้นเป็นหัวใจแห่งความสำเร็จของรัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นทางการ เป็นพสกนิกร แต่เอนกก็เสนอว่า พสกนิกรก็ต้องเป็นพลเมืองด้วย ต้องมีสิทธิมีเสียง มีอำนาจ มีบทบาท มีหน้าที่และมีส่วนร่วม แข็งขันในการเมืองการบริหารมากขึ้น

สุดท้าย เอนกยังย้ำว่า เราต้องทำให้ระบอบทวิอำนาจหมดไปให้เหลือแต่ประชาธิปไตย แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นเหมือนแบบตะวันตกเท่านั้น ควรคำนึงถึงลักษณะพิเศษของสังคมไทยด้วย เอนกได้เพิ่มเติมว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ที่รัชกาลที่ 9 ทรงพระราชทานไว้นั้นเข้มแข็ง ยืดหยุ่น ชอบธรรม และได้แสดงให้เห็นชัดว่ามีปรีชาญาณยิ่ง สมควรยิ่งที่ประชาชน ข้าราชการและนักการเมืองจะเอาพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่ง เป็นที่ปรึกษาและเป็นทางออกให้มากขึ้น แต่ต้องไม่ทำอะไรให้ระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาทและไม่ปล่อยให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในภาวะที่เสี่ยงภัยทางการเมืองโดยไม่จำเป็น กล่าวคือ เอนกเสนอให้สร้างประชาธิปไตยให้ยังรากลึกในประเทศ ไม่กลับไปเป็นเผด็จการอีก โดยให้นำพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่งในการสร้างประชาธิปไตย เอนกย้ำข้อเสนอว่า ประชาชนหรือพสกนิกรต้องสามัคคีกันให้มาก

⁵⁶⁸ เรื่องเดียวกัน.

ขึ้นและขอพระบรมราชวินิจฉัยจากรัชกาลที่ 10 พร้อมทั้งทำตาม บ้านเมืองจะมีทางออก ประชาชนต้องร่วมกับพระมหากษัตริย์เป็นราชประชาสมาสัยเพื่อเป็นประโยชน์ต่อประชาธิปไตยและบ้านเมือง

ส่วนบทสัมภาษณ์ของเอนกกับไทยกับสถานีโทรทัศน์พีบีเอส เรื่อง ทูตทางสังคมอันยิ่งใหญ่ของไทย ซึ่งได้ถอดความและตีพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ด้วย ประเด็นที่น่าสนใจที่เอนกได้กล่าวถึงคือเรื่อง การที่พระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งนับเป็น “ทูตทางสังคมของไทย” ที่เกิดขึ้นจากการสะสมในอดีต ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 เอนกเห็นว่า เราเป็นชาติที่มีความรัก ความผูกพันเป็นที่สุดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน และเมื่อพระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว การทำอะไรก็สำเร็จ ดังนั้น ในการเปลี่ยนผ่านสู่รัชกาลที่ 10 เอนกเสนอให้นำสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักชัยให้แก่คนไทยต่อไป และต้องมีความมั่นใจและความเต็มใจที่จะรับพระราชทานพระปรีชาญาณ วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ ความคิดของพระองค์ต่างๆ ในสถาบันพระมหากษัตริย์ เสมือนที่เราทำในรัชกาลที่ 9

เอนกเสนอแนะให้เราต้องรักและปฏิบัติกับพระมหากษัตริย์และเจ้านายในสถาบันพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เช่นเดียวกับที่รักและปฏิบัติกับรัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นทูตทางสังคมดั้งเดิมของไทยที่ดี เป็นการแสดงให้เห็นว่า เอนกเสนอให้รักและปฏิบัติกับพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เหมือนกันและให้กระทำกับสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย มิใช่เพียงรัชกาลที่ 9 เพราะเขามองทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ว่าเป็นทูตทางสังคม มิใช่แค่พระมหากษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งเท่านั้น

ในบทความสุดท้ายของเล่มเรื่อง ประชาธิปไตย ระบอบทหาร กับราชาธิปไตย เอนกกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่า ไม่ประสบความสำเร็จในการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญหรือระบอบประชาธิปไตย แต่กลับทำให้ราชาธิปไตย ซึ่งเป็นการปกครองอันมีสถาบันกษัตริย์และมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นแก่นสารหรือเป็นเสาหลักของระบอบ มีความชอบธรรมในเชิงระบอบ

เอนกย้อนกลับไปพิจารณาตีความประวัติศาสตร์ว่า ราชาธิปไตยในรอบ 85 ปีที่ผ่านมาเป็น “ปรimitาณาสีทราชาธิราชย์” หรือ Limited Monarchy โดยอยู่เคียงคู่หรืออยู่ใต้กำกับรัฐธรรมนูญ-ประชาธิปไตย และเคียงคู่กับระบอบเผด็จการ-อำนาจทหารด้วย ทั้งนี้ เอนกมองว่า ปรimitาณาสีทราชาธิราชย์ในปัจจุบันยิ่งใหญ่และเป็นที่ยอมรับกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 7

เอนกทบทวนและตีความประวัติศาสตร์หลัง 2475 ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ที่น่าจะเป็นเพียงประมุขของรัฐที่เป็นทางการ เป็นเพียงพิธีการ หรือแค่ความสง่างามทางประเพณี กลับได้หัวใจของทวยราษฎร์ ด้วยการทรงงานอย่างไม่หยุดพักเพื่อพสกนิกรและบ้านเมืองของพระองค์ ประกอบกับหลักธรรมราชาหรือทศพิธราชธรรมและหลักธรรมราชาธิปไตยที่ทรงประพฤติ จึงได้รับความนิยมชมชอบจากทวยราษฎร์มากขึ้น ราษฎรทั่วทั้งประเทศจึงต่างถวายความจงรักภักดีและบูชาสักการะพระองค์ท่านอย่างสุดหัวใจ อย่างที่คณะราษฎรไม่ได้คาดคะเนไว้

เอนกย้อนกลับไปพิจารณาการเมืองไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันว่า ไม่ว่าจะเป็นผู้มีอำนาจจากการเลือกตั้งหรือจากการยึดอำนาจ แทบทุกฝ่ายทุกกลุ่มล้วนไม่กล้าแตะต้อง ก้าวล่วง หรือทำทลายองค์พระมหากษัตริย์

ในตอนท้ายของหนังสือ เอนกกล่าวถึงการเรียกระบอบของไทยว่า “ราชาธิปไตย” โดยกล่าวว่า สถานะของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นยิ่งใหญ่กว่าทฤษฎีรัฐธรรมนูญที่เขียนว่า ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เขาคิดว่า ควรจะเรียกระบอบของเราว่าเป็น “ราชาธิปไตย” หรือกล่าวให้ละเอียดถี่ถ้วนยิ่งขึ้นก็ได้ว่าเป็น “ปรimitตาณูราชาธิปไตย” ที่ไม่ว่าระบอบเลือกตั้ง-ประชาธิปไตย หรือระบอบเผด็จการ-ยึดอำนาจก็ตาม ล้วนต้องขอพึ่งพิง และขอการรับรองหรือความเห็นชอบเสมอ

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า คำว่า “ราชาธิปไตย” และ “ปรimitตาณูราชาธิปไตย” ของไทยที่เอนกได้กล่าวถึงมีความหมายเดียวกัน คือ Limited Monarchy หรือการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีสถาบันพระมหากษัตริย์และองค์พระมหากษัตริย์เป็นแก่นสารของระบอบ แต่อยู่ใต้กำกับของรัฐธรรมนูญ มิได้ให้อำนาจและสิทธิขาดในการปกครองและบริหารหรือพัฒนาบ้านเมืองแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ตามพระทัย พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็น limited monarchy โดยพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยนั้นจำกัดอำนาจตัวเองโดยตลอด

17) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย”⁵⁶⁹ (2562)

หนังสือเรื่องนี้เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2562 เอนกได้นำเสนอเพื่อเปิดมุมมองและโลกทัศน์ใหม่ที่จะกระตุ้นความคิดให้กับผู้อ่านได้หวนคำนึงถึงข้อเท็จจริงเรื่องบทบาทและความสำคัญสถาบันพระมหากษัตริย์จากอดีตถึงปัจจุบัน ตลอดจนความเป็นไทย ที่มีเอกลักษณ์และความเป็นพิเศษยาวนานเกือบ 1,000 ปี ซึ่งมีอายุมากกว่าอายุของประชาธิปไตยในประเทศไทยอย่างมาก

หนังสือเล่มนี้ตั้งอยู่บนเนื้อหาสำคัญสองเรื่อง ได้แก่ พระมหากษัตริย์/สถาบันพระมหากษัตริย์ และความเป็นไทย อันเป็นสิ่งที่อยู่ร่วมกับอย่างแนบแน่นและไม่สามารถพิจารณาแยกจากกันได้ตลอดระยะเวลาของประวัติศาสตร์ชาติไทย 700-800 ปี การดำเนินเรื่องของหนังสือเล่มนี้อยู่บนแกนของลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย 7 ประการ โดยในบทนำของหนังสือได้กล่าวปูพื้นถึงลักษณะและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของของพระมหากษัตริย์ไทย ตลอดจนที่มาของความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ไทย นอกจากนั้น ได้ปูพื้นเพื่อให้ผู้อ่านมองเป็นภาพของประวัติศาสตร์ชนชาติ

⁵⁶⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันคลังปัญญา ด้านยุทธศาสตร์ชาติ วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, 2562).

หรือชาติพันธุ์ไทยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ดินแดนแห่งนี้ อันเป็นชาติพันธุ์ไท ไท ลาว ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของภาษาและสายเลือดเดียวกัน และได้กล่าวถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพระมหากษัตริย์กับคนไทย

เอนกได้กล่าวถึงแนวคิดหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย พ.ศ. 2475 ว่า ได้มีอีกแนวคิดหนึ่งของการปกครองของพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้นมาในประเทศไทย คือ การเป็นประมุขที่ครองราชย์ แต่ไม่ปกครองบ้านเมืองโดยตรง เป็นการนำเสนอลักษณะเฉพาะของการเมืองการปกครองไทยที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ในทุกวันนี้เราก็นึกถึงว่าเป็นทั้งธรรมราชาและเทวราชา เป็นกษัตริย์ที่เป็นเทพ มีสถานะที่ศักดิ์สิทธิ์

เอนกยังได้นำเสนอมุมมองทางประวัติศาสตร์เรื่องความสัมพันธ์ของชาติ พระมหากษัตริย์ และคนไทยว่า สำหรับชาติไทย ความเป็นไทยกับเจ้า กษัตริย์ หรือพระมหากษัตริย์นั้นเป็นของที่คู่กันมาเป็นพันปี และพระมหากษัตริย์กับคนไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ พระมหากษัตริย์ทรงนำพาประชาชนมาตั้งแต่นั้นในการร่วมกันสร้างความเป็นไทยในช่วง 700-800 ปีที่ผ่านมา ดังนั้น ทั้งชาติ พระมหากษัตริย์และคนไทยต่างเป็นสิ่งที่อยู่ด้วยกันอย่างยาวนาน

ในเนื้อหาหลักของหนังสือ ได้แก่ ลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย 7 ประการ เอนกกล่าวถึงความ เป็นไทยประการที่ 1 คือ ไม่ยอมตกอยู่ใต้การปกครองของชนชาติอื่น เป็นผลงานเอกอุของพระมหากษัตริย์ไทยที่ร่วมมือกับประชาชนสามารถรักษาเอกราชและความเป็นชาติไทยอย่างยาวนานกว่า 700-800 ปี โดยแทบจะไม่สะดุด

ส่วนความเป็นไทยประการที่ 2 คือ การสร้างชาติด้วยการผสมกลมกลืน ไม่ใช่การกำจัดชาติพันธุ์อื่น ซึ่งพระมหากษัตริย์ได้นำความคิดนี้ เป็นการผสมกลมกลืนของหลายสายเลือด หลายเชื้อชาติ หลายวัฒนธรรมจนกลายเป็นไทย จึงทำให้ประเทศไทยไม่มีปัญหาเรื่องชนชาติส่วนน้อย และทำให้สยามสามารถใช้คนได้หลากหลายชาติ หลากหลายภาษา เพื่อทำให้สยามเข้มแข็งขึ้น เอนกยังกล่าวว่า พระมหากษัตริย์ไทยไม่ได้ยึดถือและไปกับแนวคิดชาตินิยม แต่ในทางกลับกัน เป็นการยึดถือแนวคิดแบบจักรพรรดิราช เป็นแนวคิดของพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองที่มีความภาคภูมิใจในการปกครองคนทุกชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์องค์เดียวกันอย่างร่มเย็นเป็นสุขและเท่าเทียมกันทั้งพระราชอาณาจักร เป็นพระมหากษัตริย์ของคนทุกชาติ ทุกอารยธรรม ทุกศาสนา

ความเป็นไทยประการที่ 3 คือ หากเราผสมกลมกลืนใครไม่ได้ เราก็สามารถอยู่กับเขาอย่างมีชั้นดีธรรม มีความอดทนอดกลั้นต่อความแตกต่างระหว่างคนในมิติต่างๆ อาทิ ความแตกต่างทางศาสนา ชนชาติและวัฒนธรรม โดยที่ผ่านมา พระมหากษัตริย์ไทยเป็นผู้นำทางความคิดในข้อนี้ หลักการของการเป็นพระมหากษัตริย์คือให้ความเป็นธรรม ความเมตตาและความร่มเย็นกับพสกนิกรทุกหมู่เหล่าที่ต่างกัน พระองค์จะรักษาสิทธิ์และความเป็นธรรมให้กับชนส่วนน้อยเป็นพิเศษ

พระมหากษัตริย์ยังทรงใช้หลักคิดของพระมหากษัตริย์ที่เป็นจักรพรรดิราช เป็นพระบรมโพธิสมภารของชนทุกชาติทุกภาษา ดังนั้น ประเทศไทยถึงไม่มีปัญหาเรื่องความรุนแรงของชาตินิยม

ความเป็นไทยประการที่ 4 คือ ความเป็นไทยที่ทันโลกและเป็นสากล มองไปเห็นโลกเห็นภูมิภาคใหญ่ได้ด้วย ความเป็นไทยไม่ใช่โบราณหรือล้าหลัง พระมหากษัตริย์กับประชาชนไทยเป็นคนที่รู้ทันโลก ไม่เคยปิดประเทศ วิสัยทัศน์ที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ การที่พระมหากษัตริย์ทรงตัดสินพระทัยตั้งเมืองหลวงติดทะเลหรือใกล้ทะเล และการที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีวิสัยทัศน์ในการรู้ทันโลกและสถานการณ์โลกนี้ทำให้ประเทศไทยผ่านวิกฤตการณ์ต่างๆ ได้ ไทยรอดจากการล่าอาณานิคมของฝรั่งได้เพราะกษัตริย์ไม่ปิดกั้นตัวเอง ชนชั้นนำของไทย โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์รู้เรื่องโลก รู้ทันโลก รู้วิวัฒนาการของโลก ทรงเป็นหัวขบวนของโลกาภิวัตน์มาโดยตลอด

ความเป็นไทยประการที่ 5 คือ ไทยเป็นข้อยกเว้นของโลกตะวันออก (หรือเอเชีย) เพราะไทยสามารถพัฒนา ปฏิรูป เปลี่ยนแปลง ซ่อมแซมประเทศได้เอง โดยไม่ต้องให้ชาติตะวันตกมาเปลี่ยนแปลงให้ ประเทศไทยสามารถปรับตัวให้เข้ากับรูปแบบที่สมัยใหม่แบบยุโรปได้ ทำให้ไทยไม่เสียเอกราชและไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่ง เพราะเรารักษาของเก่า เราใช้สถาบันเก่า ความคิดเก่า อุดมคติเก่า แล้วต่อยอดของใหม่ขึ้นไปบนของเก่าได้ดี เราเป็นอนุรักษนิยมที่ไม่ใช่โบราณ ไม่ได้แปลว่าเป็นจารัตินิยม แต่แปลว่าเปลี่ยนของเก่าได้ เปลี่ยนเพื่อที่จะรักษาของเก่า ความคิดเก่าเอาไว้ให้ได้มากที่สุดหรือมากพอสมควร เพราะภูมิใจในของเดิม

เอนกยังได้กล่าวถึงลักษณะที่เป็นข้อยกเว้นของไทยประการหนึ่ง ได้แก่ เรามีพระมหากษัตริย์ที่เป็นหลักให้แก่ประเทศไทย เอนกเสนอว่า รัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยจะโปรดได้ต้องปรับตัวให้อยู่ได้กับชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นนัยยะของการพูดถึงของเก่าดั้งเดิมของไทยอย่างสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ และการเข้ามาของรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยซึ่งเป็นของใหม่จากตะวันตกว่าต้องปรับตัวผสมผสานเข้ากับของเก่าที่ดีที่มีอยู่แล้วของไทย โดยเอนกไม่ปฏิเสธรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตย แต่ต้องผสมผสานไปกับวัฒนธรรมของไทยและสถาบันหลักทั้งสาม

นอกจากนั้น เอนกยังมองว่า ประเทศไทยนั้นเหมือนกับประเทศอังกฤษและญี่ปุ่น ที่มีความเก่าแก่แต่ก็ทันสมัย ยึดติดกับประเพณี แต่ก็ปรับตัวได้แทบทุกเรื่อง⁵⁷⁰

ความเป็นไทยประการที่ 6 คือ คนไทยขาดพระมหากษัตริย์ไม่ได้ แม้ภายหลัง พ.ศ 2475 เราปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแล้วก็ตาม ดูเหมือนว่าพระมหากษัตริย์ไม่มีพระราชอำนาจ ตามหลักทฤษฎีแล้ว ในสมัยนี้จะมีหรือไม่มีพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ แต่ขาดนายกรัฐมนตรีไม่ได้ ขาดราชการไม่ได้ แต่ในความเป็นจริง ระบอบการเมืองของเราไม่ได้เป็นประชาธิปไตยอยู่ตลอดเวลา

⁵⁷⁰ สัมภาษณ์ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 21 กรกฎาคม 2565.

การเมืองไทยไม่มีความต่อเนื่อง 70-80 ปีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประเทศไทยใช้สองระบบสลับกัน ได้แก่ ระบบยึดอำนาจที่ปกครองด้วยคณะทหารกับระบบเลือกตั้งที่นำนักการเมืองเข้าปกครองประเทศดังที่เคยกล่าวแล้ว เอนกกล่าวว่า คนไทยไม่ได้ภักดีต่อทั้งสองระบบนี้ แต่คนไทยจงรักภักดีกับสถาบันพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ต้องมีอยู่ตลอด ซึ่งอยู่เหนือการเมือง ทำให้บ้านเมืองเราเจริญก้าวหน้าได้ เห็นได้จาก 70 ปีมาที่มีหลายระบอบเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา แต่เรามีพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลเดียว คือ รัชกาลที่ 9 เป็นความต่อเนื่องที่ยาวนานมาก ทำให้ประเทศก้าวหน้าได้ ทำให้เห็นว่า เอนกนับรวมพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในการเมืองไทยด้วย ไม่ตัดพระมหากษัตริย์ออกจากการเมือง เพราะหลายระยะเวลาในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ที่ประเทศไทยไม่มีประชาธิปไตย

เอนกได้ตีความว่า รัชกาลที่ 9 ทรงสร้างสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นใหม่เป็นสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 9 ที่ไม่เหมือนกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลก่อนๆ หรือในอดีตยุคอื่นๆ แต่เป็นพระมหากษัตริย์อีกแบบหนึ่ง ที่เป็นที่พึงพิงของคนไทยในยามที่บ้านเมืองหาข้อลงตัวไม่ได้ รัชกาลที่ 9 ทรงไม่ใช่พระมหากษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญแบบฝรั่ง เป็นพระมหากษัตริย์แบบที่ทรงคิดเอง คนไทยช่วยคิด คนไทยร่วมมือกับพระองค์ ทำให้เกิดเป็นพระมหากษัตริย์แบบรัชกาลที่ 9 ที่ทรงอิงของเดิมไม่น้อย และทรงอาศัยหลักธรรมราชา รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นธรรมราชาและทรงเป็นเหมือนพระโพธิสัตว์ด้วย

พระมหากษัตริย์เป็นความมั่นคงและต่อเนื่องให้กับประเทศและการเมืองไทย กล่าวได้ว่าบ้านเมืองไทยที่ไม่ว่าจะอยู่ในระบอบใด เป็นประชาธิปไตย เสรีนิยมหรือเผด็จการ ก็ต้องอ้างอิงความชอบธรรมจากพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น เอนกมองว่า ในอดีตอาจเป็นเพียงมารยาท แต่ในตอนนี้กลายเป็นหลักการแล้ว พระองค์ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ผู้ใช้อำนาจเด็ดขาดหรือเป็นพระมหากษัตริย์โบราณ แต่ทรงเป็นมากกว่านั้น ตลอดระยะเวลา 80 กว่าปีนี้ เราไม่มีรัฐธรรมนูญเป็นระยะเวลาครั้งหนึ่ง แต่เราต้องมีพระเจ้าอยู่หัว

เอนกชี้ว่า เราต้องการประชาธิปไตยแน่นอน แต่ว่าสิ่งที่ทำให้ประเทศเรายังเดินหน้าต่อไปได้ ก็คือการมีพระมหากษัตริย์ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เราเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ทำให้ปัญหาคลี่คลายไปข้างหน้าได้ ดังนั้น แสดงให้เห็นว่า เอนกมองสถานการณ์ทางการเมืองไทยในปัจจุบันว่า เราต้องการประชาธิปไตย แต่ในความเป็นจริง สิ่งที่ทำให้ประเทศเรายังเดินหน้าต่อไปได้และแก้ปัญหาได้ คือ เรามีพระมหากษัตริย์

เอนกยอมรับบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการแทรกแซงการเมืองในการระงับความขัดแย้ง โดยกล่าวว่าในเหตุการณ์ 14 ตุลา ในฐานะที่เอนกเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย เขากล่าวว่า ถ้าไม่มีพระเจ้าอยู่หัว ยังไม่แน่ว่าจะตายกันอีกเท่าไรหรือตายแล้วใครจะชนะ ไม่น่ว่าทหารอาจจะยังอยู่และพฤษภาทมิฬเช่นกัน เรามีสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งประเทศอื่นไม่มี ทำให้ผ่านปัญหาทางการเมืองไปได้

ความเป็นไทยประการที่ 7 คือ พระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระมหากษัตริย์ไทยเป็นผู้นำที่ดีของประเทศ การที่ประเทศไทยอยู่รอดมาได้ 700-800 ปี เพราะพระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พึ่งพิงกันและกัน เรียกว่า “ราชประชาสมาสัย” โดยพระมหากษัตริย์ทรงรักและดูแลประชาชน ส่วนประชาชนก็เคารพเทิดทูนและกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ เป็นทุนของสังคมแบบไทยที่เป็นลักษณะเฉพาะ ดังนั้น การนำความเข้มแข็งและความมั่นคงของสถาบันเดิมอย่างสถาบันพระมหากษัตริย์ ความคิดเดิม ระบบเดิมมาปรับใช้กับสถาบันใหม่ ความคิดใหม่ ระบบและระบบใหม่ได้ ของใหม่จะต้องสร้างไปบนของเก่า ใหม่กับเก่าต้องรวมกันและทำให้เกิดพลัง ซึ่งตลอด 700-800 ปี ชาตไทยมีวิวัฒนาการโดยใช้ของเก่ากับของใหม่ผสมกันมาตลอด

จากนั้น เอนกได้กล่าวถึงความพิเศษของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรี 4 ประการ ได้แก่ ประการแรก การสืบสันตติวงศ์และแผ่นดินโดยชอบธรรมและสันติตลอด 10 รัชกาล ยาวนาน 237 ปี โดยไม่มีการประหารกัน ซึ่งแตกต่างจากในยุคของกรุงศรีอยุธยา ประการที่สอง ราชวงศ์จักรีได้สร้างสันติสุขแก่สยามประเทศยาวนานเกือบ 200 ปี โดยไม่มีสงคราม หลีกเลี่ยงการสูญเสีย ซึ่งเป็นความพิเศษที่บรรพบุรุษไทยได้ทำไว้ ประการที่สาม พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีสามารถจัดการกับพม่าและเวียดนามได้ ทำให้ไม่อาจรุกร้าและสร้างสงครามกับสยามจนทำให้เกิดความสูญเสียได้ นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรียังสามารถทำให้สยามรักษาเอกราชและความเป็นชาติเอาไว้ได้ในยุคที่ฝรั่งเข้ามาในดินแดนแถบนี้ในห้วงเวลาของแผ่นดินรัชกาลที่ 4-5 และประการที่สี่ ราชวงศ์จักรีสามารถนำพาประเทศให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของตะวันตกด้วยพระปรีชาญาณและการพัฒนาประเทศ อีกทั้งยังกล้าใช้ชาวต่างชาติในการพัฒนาประเทศและราชการไทย

หนังสือเล่มนี้ยังได้ตีพิมพ์บทความของเอนกผ่านเฟซบุ๊กไว้อีก 4 เรื่อง ซึ่งเป็นการนำเสนอถึงข้อมูล ข้อเท็จจริงและการวิเคราะห์เกี่ยวกับกษัตริย์ของสยามและชนชั้นนำของสยามไว้ โดยเป็นบทความที่ช่วยขยายความให้ผู้อ่านได้ทราบข้อมูลและสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้นเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และความเป็นไทยทั้ง 7 ประการ

ในบทส่งท้ายของหนังสือ เอนกต้องการเน้นย้ำให้เห็นว่า ไทยเราเป็นชาติที่เก่าแก่และสามารถอนุรักษ์รักษาสถาบันดั้งเดิม ความคิดและวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ได้อย่างมาก อีกทั้งยังสามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ยาวนานด้วยพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์และความสามารถของบรรพบุรุษอันเป็นลักษณะพิเศษของไทยซึ่งมีคุณค่ายิ่งกับประเทศในปัจจุบัน นอกจากนั้น เอนกยังสรุปว่า เราเป็นชาติอนุรักษนิยม มิใช่ชาติจารีต ซึ่งรักและหวงแหนของเก่าที่ดีงามของไทย แต่ก็พร้อมที่จะรับสิ่งใหม่ของโลกได้อย่างทันสมัยทันสมัย ดังนั้น ไทยจึงเป็นชาติอนุรักษนิยมและเป็นชาติเสรีนิยมก้าวหน้าทันโลกไปในขณะเดียวกัน พระมหากษัตริย์ไทยทรงทันโลก ทันสมัยมาอย่างยาวนานกว่า 600 ปี และยังนำพาประเทศให้ทันสมัยด้วย พระมหากษัตริย์ไทยยังทันต่อคัจฉานาจของโลกและรู้ทันแนวโน้ม

ความเป็นไปของโลกก่อนชาติอื่นๆ และเอนกยังได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของราชประชาสมาสัย ได้แก่ พลังอันยิ่งใหญ่ซึ่งเกิดจากพระมหากษัตริย์และประชาชนไทยเป็นอันหนึ่งเดียวกัน เป็นลักษณะสำคัญของไทยที่หาได้ยากในประเทศอื่น อันจะนำพาประเทศพ้นฝ่าวิกฤตต่างๆ ไปได้ ทั้งหมดนี้ทำให้ประเทศไทยไม่สามารถขาดสถาบันพระมหากษัตริย์ได้แม้แต่วันเดียว

เอนกยังได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนไทยที่เรียกว่าราชประชาสมาสัยว่า เมื่อพระมหากษัตริย์กับประชาชนไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ที่หาได้ยาก ไม่มีในประเทศอื่นๆ พลังนี้จะพาชาติ บ้านเมืองพ้นฝ่าปัญหาและวิกฤตต่างๆ ไปได้เสมอ 70-80 ปีที่เราอยู่อย่างไม่มั่นคงในระบอบการเมือง แต่เราสำนึกว่าเราขาดสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้แม้แต่วันเดียว เราไม่มีรัฐธรรมนูญบ้างก็ได้ ไม่มีรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีบ้างก็ได้ แต่เมืองไทยก็ยังอยู่และไม่ล้ม เพราะความชอบธรรมของบ้านเมืองและการเมืองการปกครอง ถึงที่สุดอยู่ที่การมีกษัตริย์ เอนกเห็นว่า ประวัติศาสตร์ไทยได้บอกว่า สถาบันพระมหากษัตริย์จำเป็นต่อประเทศเหนือสิ่งอื่นใด แม้ขาดประชาธิปไตย แต่เราขาดสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้

เอนกได้กล่าวในบทส่งท้ายว่า เราต้องปกป้อง รักษา หวงแหนสถาบันพระมหากษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ และต้องทำประชาธิปไตยอย่างเข้าใจว่า ราชาธิปไตยนั้นสำคัญไม่น้อยกว่าประชาธิปไตย ธรรมราชาธิปไตยต้องแผ่พระบารมีและพระบรมเดชานุภาพมาปกป้องประชาธิปไตย ด้วย ประชาธิปไตยที่จะมั่นคงยั่งยืนต้องรับเอาพระบรมราชวินิจฉัย พระราชดำริและพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์มาเป็นหลักชัยในการนำพาบ้านเมือง เอนกเสนอแนะแนวทางของการเมืองไทยในอนาคตว่า ราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ต้องอยู่เคียงคู่ประชาธิปไตย และธรรมะของราชาธิปไตยต้องปกป้องประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงยั่งยืนของประชาธิปไตยต้องรับเอาความคิดและบทบาทของพระมหากษัตริย์มาเป็นหลักชัยในการนำพาบ้านเมือง ดังนั้นพระมหากษัตริย์ไทยกับประชาธิปไตยไทยต้องอยู่คู่กัน และประชาธิปไตยต้องพึงพิงพระมหากษัตริย์ในการสร้างความมั่นคงยั่งยืนของระบอบ

ดังนั้น สรุปความคิดเอนกที่ต้องการสื่อไปสู่คนไทยทุกคน ทุกกลุ่ม ผ่านหนังสือเล่มนี้ คือ สถาบันพระมหากษัตริย์มีความจำเป็นอย่างขาดมิได้ เป็นหน้าที่คนไทยต้องปกป้อง รักษาและหวงแหนสถาบันดั้งเดิมนี้ไว้ และในการสร้างประชาธิปไตยของไทยต้องตระหนักและเข้าใจด้วยว่า ราชาธิปไตยสำคัญไม่น้อยไปกว่าประชาธิปไตย ระบอบประชาธิปไตยของไทยจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอยู่เคียงคู่และพึงพิงไปกับระบอบราชาธิปไตยอย่างเหมาะสม เพื่อประคับประคองการเมืองไทยให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง กล่าวได้ว่า เอนกได้นับเอาพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในการเมืองไทยด้วย เขาไม่ตัดพระมหากษัตริย์ออกไปจากการเมืองไทยได้ตามควสามสำคัญที่ได้กล่าวในหนังสือเล่มนี้

18) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “เค้าโครงความคิดพินิจการเมืองไทย”⁵⁷¹ (2562)

หนังสือเรื่องนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2562 หลังการเลือกตั้ง เอนกได้กล่าวถึงมุมมองและการตีความประวัติศาสตร์ในเหตุการณ์ต่างๆ ของการเมืองไทยของเขา โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ และนำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะเรื่องการสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทยในทัศนะของเขาสื่อไว้อย่างหนักแน่นในท้ายเล่ม

เอนกมองถึงการเดินทางของประชาธิปไตยไทยตลอดระยะเวลา 87 ปี นับตั้งแต่การปฏิวัติ 2475 ว่า เราเอาประชาธิปไตยเป็นตัวชี้วัดพัฒนาการทางการเมืองของประเทศ เป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง มองประชาธิปไตยในลักษณะของอุดมคติทางการเมืองที่ต้องไปให้ถึงตามแบบของโลกตะวันตก แต่แท้จริงแล้ว ประชาธิปไตยเป็นเพียงเป้าหมายหนึ่งในทางการเมือง

เอนกจึงเสนอให้พิจารณาในภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน โดยไม่เอาประชาธิปไตยมาเป็นเป้าหมายหลักเพียงอย่างเดียว แต่เราควรใช้ความเป็นจริงและพลังที่เป็นจริงของสังคมไทย เช่น โครงสร้างทางอำนาจ ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม และความคิดความเชื่อของสังคม มาพิจารณาเข้ากับการเมืองไทยด้วย โดยไม่ยึดติดกับทฤษฎีหรือหลักการประชาธิปไตยมากเกินไป เพื่อจะเห็นอะไรที่แตกต่างออกไป

เอนกมองว่า ในช่วงเวลา 25 ปีแรกหลังปฏิวัติ 2475 นั้น เราจะเห็นปรากฏการณ์และพัฒนาการทางการเมือง ดังนี้

ประการแรก ประชาธิปไตยไทยไม่ได้เริ่มจากเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 เท่านั้น แต่ค่อยๆ เติบโตและเปลี่ยนแปลงขึ้นจากอีกหลายเหตุการณ์ที่ตามมา มีพัฒนาการมาเป็นระลอกๆ

ประการที่สอง ฝ่ายคณะราษฎรไม่ได้เข้มแข็งโดยตลอดและไม่สามารถดำเนินการได้จริงตามอุดมการณ์ที่ได้ประกาศเอาไว้ได้ ที่ชัดเจนที่สุดคือ ไม่ได้สถาปนาประชาธิปไตยที่ให้ประชาชนเป็นฐานแห่งความชอบธรรม ไม่ได้มีการอนุญาตให้จัดตั้งคณะกรรมการเมืองหรือพรรคการเมืองที่มีมวลชนเป็นฐานสนับสนุนตามแนวทางประชาธิปไตย

ประการที่สาม หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน 15 ปีแรก โดยเฉพาะ ในปี พ.ศ. 2475 – 2477 มีการขับเคี่ยว ถกเถียง เจรจาและต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับรูปแบบและอุดมการณ์ทางการเมืองที่ใช้ในการปกครองประเทศระหว่างฝ่ายคณะราษฎรกับฝ่ายคณะเจ้าหรือกลุ่มนิยมเจ้า เอนกนำเสนอว่า ในการถกเถียงและเจรจານี้ รัชกาลที่ 7 ท่านทรงรู้จักและเข้าใจประชาธิปไตยเช่นกัน

⁵⁷¹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, เค้าโครงความคิดพินิจการเมืองไทย (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2562).

และทรงนิยมประชาธิปไตยในแบบประเทศอังกฤษ นั่นคือ ราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ส่วนคณะราษฎรก็ไม่คิดที่จะสถาปนาสาธารณรัฐ (Republic) ที่ปราศจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนหนึ่งเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาการแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ของผู้นำฝ่ายคณะราษฎรด้วยกัน และเพื่อให้เกิดการประนีประนอมในการเปลี่ยนผ่าน

เอนกประเมินว่า 15 ปีแรกหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประชาธิปไตยของไทยไม่มีความมั่นคงและไม่มีฐานอำนาจที่ยึดโยงกับประชาชนมากนัก คณะราษฎรใช้ฐานการสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 2 ซึ่งมาจากการแต่งตั้งเพื่ออยู่ในอำนาจ และที่สำคัญที่สุดยังมีกองทัพสนับสนุนด้วย

เอนกเห็นว่า การเมืองไทยในปี พ.ศ. 2490 คณะราษฎรได้หมดกำลังและอำนาจในการปกครองประเทศลง แต่สถาบันพระมหากษัตริย์และคณะนิยมเจ้ากลับเข้มแข็งขึ้น และตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2494 ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เสด็จนิวัติพระนคร เมื่อผนวกกับพลังของฝ่ายคณะทหารที่ไม่ได้เกี่ยวกับการปฏิวัติ 2475 นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2501 - 2506 ในสมัยนี้ เราได้เห็นสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งและมั่นคงขึ้นอีกครั้ง กลายเป็นสถาบันหลักและหลักชัยของบ้านเมือง และเป็นฐานความชอบธรรมทางการเมืองในทุกระบอบ ในปี พ.ศ. 2475 - 2489 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่คณะราษฎรมีอำนาจในการปกครองประเทศอย่างเต็มที่ คณะราษฎรไม่สามารถยึดกุมจิตใจของประชาชนคนไทยให้ยอมรับศรัทธาและให้ความชอบธรรมในเชิงระบอบต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้ เอนกมองว่านี่เป็นสิ่งที่ผิดพลาดประการสำคัญทางประวัติศาสตร์ในการวางรากฐานการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

เอนกตีความว่า ในระยะต้นรัชกาลที่ 9 พระมหากษัตริย์ถูกกันจากกองทัพและรัฐบาล เป็นระยะที่พระองค์ทรงแสวงหาความรู้ ภูมิปัญญาและทดลองวิธีที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่อย่างมีความหมายต่อชาติบ้านเมือง เป็นดังการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์หลังจากช่วง 17 ปีที่บทบาทพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยแทบจะไม่ปรากฏหรือมีนัยสำคัญ

จากนั้น การเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2500-2516 ในยุคจอมพลสฤษดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี ได้รื้อฟื้นสิ่งที่อยู่ในจิตใจคนไทยและให้ความจงรักภักดีมาอย่างยาวนานขึ้น นั่นคือ สถาบันพระมหากษัตริย์ รวมถึงในทางการเมืองด้วย ขณะนั้น คนไทยไม่น้อยเริ่มมองว่า พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ อยู่ในฐานะผู้นำสูงสุดทางการเมืองการปกครองในรูปแบบทางอุดมคติและในทางจินตนาการ แต่ประชาธิปไตยกลับไม่สามารถเดินไปไกลกว่าวัฒนธรรมของคนไทยที่ยังจงรักภักดีกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เอนกมองว่า พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นผู้นำสูงสุดทางการเมืองการปกครองของไทยที่แท้จริง นอกจากนั้น ในยุคจอมพลสฤษดิ์ได้หยิบยืมและฟังก้องพระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการปกครองประเทศมากกว่ารัฐบาลอื่นๆ และยังนำสถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็น

ที่พึ่งพาในเรื่องความมั่นคงของประเทศ เป็นที่ยึดเหนี่ยวและมัดรวมจิตใจของคนไทย พระมหากษัตริย์ถือเป็นธงชัยและเป็นเข็มทิศของประเทศ

เอนกยังเห็นถึงการที่สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นฐานความชอบธรรมทางการเมืองของทุกระบอบในระหว่างปี พ.ศ. 2500-2516 ที่ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบเผด็จการทหารอย่างชัดเจนด้วย ในระยะนี้ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่เข้มแข็งและมั่นคงมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นหลักชัยของบ้านเมือง อีกทั้งยังสามารถคานอำนาจของฝ่ายทหารและรัฐบาลทหาร ตลอดจนแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองได้

เอนกสรุปว่า จากปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2516 ประเทศไทยยังไม่มีประชาธิปไตยที่แท้จริง แต่เป็นการปกครองในรูปแบบอำมาตยาธิปไตย ซึ่งปกครองด้วยคณะข้าราชการ ทหารและพลเรือน ส่วนกระแสของประชาธิปไตยยังไม่ลงสู่ประชาชน

กระแสของประชาธิปไตยลงสู่ประชาชนของประเทศเป็นครั้งแรกราวปี พ.ศ. 2512 เมื่อเกิดขบวนการนักศึกษาขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อประท้วงและแสดงความคิดเห็นทางการเมือง เอนกกล่าวว่า ขบวนการนักศึกษานี้ฝากความหวังไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย ในระยะนี้ พระมหากษัตริย์ทรงมีความใกล้ชิดกับนักศึกษา ทรงมองนักศึกษาเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ เป็นอนาคตและความหวังของประเทศ แต่อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้สนับสนุนความคิดหรืออุดมการณ์ใดๆ ที่สุดโต่งหรือรุนแรง

นอกจากนั้น เอนกมองว่า หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 คนไทยส่วนใหญ่ยังนับถือสถาบันพระมหากษัตริย์ ความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องหวงแหนไว้และเป็นสิ่งเหนี่ยวนำจิตใจยังเป็นความคิดส่วนใหญ่ของคนในสังคมไทย

เอนกมองว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2523 - 2531 ที่เป็นประชาธิปไตยครึ่งใบภายใต้ผู้นำอย่าง พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นยุคของการสร้างดุลยภาพทางการเมืองจากกลุ่มทางการเมืองที่สำคัญ รัฐบาลนี้ยังต้องพึ่งพาพระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์และกำลังทหารด้วย

โดยสรุป การเมืองไทยตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลา มีระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขเป็นแกนหลักและได้พัฒนาขึ้นเรื่อยๆ แต่ก็ยังมีการรัฐประหารของทหารมาสลับบ้าง

เอนกมองการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของไทย โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคของจอมพลสฤษดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้ประเทศไทยเกิดการเปลี่ยนแปลง มีการเกิดขึ้นของชนชั้นใหม่ๆ ในสังคม เช่น ชนชั้นกลาง ในหลายทศวรรษมานี้ ชีวิตของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก แม้ว่าคนยากจนยังมี แต่คนส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น คนไทยย้ายถิ่นฐานจากชนบทเข้าสู่เมืองขนาดใหญ่ การศึกษาไทยพัฒนาจากที่คนไทยส่วนใหญ่ไม่ได้เรียนหนังสือกลายเป็นในปัจจุบันที่คนส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลโดยตรงกับการเมืองไทย

เอนกมองการเมืองไทยจาก พ.ศ. 2544 ถึงปัจจุบันโดยว่า สถานการณ์การเมืองไทยหลังการต่อสู้ทางการเมืองและนำไปสู่การรัฐประหารเมื่อ พ.ศ. 2549 ถึง พ.ศ. 2559 เป็นระยะเวลาที่สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกสั่นคลอนและตั้งคำถาม ทำให้เกิดความคลุมเครือในเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในหมู่คนไทย แต่เอนกก็สรุปสถานการณ์ดังกล่าวว่า สดุดท้าย จากเหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ความคลุมเครือดังกล่าวก็ปรากฏคำตอบที่ชัดเจนด้วยการแสดงออกของความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์หรือต่อระบอบปรมิตตาญาราชาธิปไตย (Limited Monarchy) ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชา ครองหลักทศพิธราชธรรมอย่างสมบูรณ์ สถาบันพระมหากษัตริย์ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของชนทั้งชาติ

เอนกเสนอให้พิจารณาประชาธิปไตยของไทยโดยไม่ควรมองว่าการเมืองไทยหยุดนิ่ง นำหน้าหรือไม่เคยเปลี่ยนแปลง แท้จริงแล้ว ประชาธิปไตยของไทยมีพลวัตและการเปลี่ยนแปลงที่สูงมาก คนไทยและสังคมไทยเปลี่ยนแปลงความคิดได้อย่างรวดเร็ว โดยยังยึดถือจารีต ประเพณี แต่สามารถผสมผสานไปกับความก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ได้ เป็นความทันสมัยด้วยสังคมไทยไม่ใช่สังคมที่เป็นอนุรักษนิยมเข้มข้นที่รับการเปลี่ยนแปลงใดๆ ไม่ได้ ลักษณะของทั้ง 2 มุมนี้ทำให้สังคมไทยอยู่รอดปลอดภัยได้จนถึงปัจจุบัน หลังการเข้ามาของชาติตะวันตกในยุคล่าอาณานิคมประเทศไทยไม่ควรมองเรื่องประชาธิปไตยเป็นเป้าหมายเพียงอย่างเดียวในการพัฒนาทางการเมืองหรือการทำความเข้าใจลักษณะของการเมืองไทย เพราะคนไทยส่วนใหญ่ยังคำนึงถึงเรื่องความมั่นคง ความสงบสุขและเรื่องอื่นๆ ร่วมด้วย

เอนกเห็นว่า คนไทยส่วนใหญ่ยังนิยมสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นสถาบันหลักของชาติต่อไป ซึ่งหมายถึงการปกครองแบบปรมิตตาญาราชาธิปไตย (Limited Monarchy) ที่ผสมผสานไปกับหลักธรรมะของทุกศาสนาและเป็นธรรมราชาธิปไตย ด้วยผลงานในอดีตของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่นำพาประเทศไปข้างหน้าและผ่านพ้นวิกฤตครั้งแล้วครั้งเล่า เอนกมองว่าเรื่องเหล่านี้เป็นสิ่งที่นักประชาธิปไตยต้องนำมาคิดพิจารณาประกอบการต่อสู้เพื่อความก้าวหน้า มั่นคงและยั่งยืนของประชาธิปไตย

เอนกมองและตีความความจงรักภักดีต่อระบอบราชาธิปไตยของคนไทยจากประวัติศาสตร์หลัง พ.ศ.2475 ถึงปัจจุบัน โดยยืนยันว่า คนไทยไม่ภักดีต่อระบอบประชาธิปไตยหรือการปกครองของคณะทหาร ความภักดีนี้สามารถแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ คนไทยไม่ได้ยึดติดว่าประชาธิปไตยคือสิ่งที่สำคัญที่สุด แต่สิ่งที่คนไทยส่วนใหญ่ยึดถือ จงรักภักดีและให้ความชอบธรรมมาโดยตลอด คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ และการมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขของรัฐ ประเทศไทยไม่เคยมีใครท้าทายว่าพระประมุขของรัฐจะมีไช่องค์พระมหากษัตริย์ หลักการนี้ได้รับการยึดถืออย่างเด็ดขาดแน่นอนแล้ว

คนไทยมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้ความชอบธรรมและความภักดีกับระบอบราชาธิปไตยที่อยู่เหนือการเมืองเท่านั้น ภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์

การเมืองไทยยังคงมีลักษณะเป็นทวิลักษณ์ดังที่เอนกเคยกล่าวไปแล้ว ดังนั้น ประเทศไทยจะขาดพระมหากษัตริย์ไม่ได้แม้แต่วันเดียว ทั้งที่หลายท่วงเวลา ประเทศไทยไม่มีรัฐธรรมนูญ ไม่มีรัฐบาล ไม่มีประชาธิปไตยได้

ในหนังสือเล่มนี้ เอนกยังกล่าวถึงประชาธิปไตยของไทยและในแบบแผนของโลกตะวันตก โดยเขามองว่า การศึกษาประชาธิปไตยของประเทศไทยที่ผ่านมาเป็นไปตามแนวทางตะวันตกเป็นสำคัญ ซึ่งแบบแผนของตะวันตกทั้งหมดทำได้ยากในประเทศที่มีรากฐานประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน รวมถึงไทย แต่ปัจจุบัน โลกตะวันตกได้อ่อนแอลง ส่วนตะวันออกกำลังเข้มแข็งขึ้นอีกครั้ง ความสำคัญของแบบแผนและความคิดในแบบโลกตะวันออกจึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าโลกตะวันตก เอนกยืนยันข้อเสนอแนะว่า เราควรพิจารณาถึงการแสดงออกทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในแบบตะวันออกหรือกระแสนี้นอกเหนือไปจากแนวคิดและรูปแบบประชาธิปไตยแบบตะวันตกบ้าง เราอาจนำข้อดีหรือจุดแข็งดั้งเดิมของโลกตะวันออกในแต่ละสังคม แต่ละวัฒนธรรม แต่ละพื้นที่เข้ามาปรับใช้ร่วมกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทย อีกทั้งเราต้องกลับไปมองสถาบันหลักดั้งเดิมของไทยในแง่ที่ตีต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น เพื่อผสมผสานไปกับรูปแบบ หลักการและแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก เช่น การมีพระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นจักรพรรดิราชา หรือแนวคิดแบบธรรมราชา คำว่าประชาธิปไตยแบบไทยมักถูกให้ความหมายในแง่ลบ แต่ต้องไม่ลืมว่า ประชาธิปไตยควรเกิดจากอัตลักษณ์และรากฐานทางวัฒนธรรมที่แท้จริงของสังคมไทยด้วย

เอนกได้เสนอให้มองประชาธิปไตยของไทยไปพร้อมกับ 70 ปีในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 เพราะทั้งสองสิ่งเป็นเรื่องที่สอดคล้องกัน การทำความเข้าใจประชาธิปไตยไทยให้ดียิ่งขึ้นจำเป็นต้องเข้าใจว่าส่วนใหญ่ของเส้นทางประชาธิปไตยไทยอยู่ใน 70 ปีในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ดังนั้น การเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของประชาธิปไตยและการเมืองไทยจำเป็นต้องพิจารณาและเข้าใจสิ่งที่รัชกาลที่ 9 ทรงได้ทำและวางรากฐานไว้ด้วย เพราะทั้งสองสิ่งเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน

เอนกสรุปภาพรวมของรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ว่า ชาวไทยได้มั่งขวัญของชาติกลับมาอีกครั้งด้วยพระราชกรณียกิจเพื่อสาธารณประโยชน์และการดูแลพสกนิกรทุกหมู่เหล่า ตลอดจนนำพาประเทศผ่านพ้นวิกฤตการณ์ต่างๆ และเขาเห็นว่า รัชกาลที่ 9 ทรงออกแบบแนวทางการปกครองของระบอบปรimitาญาราชชาติปไตย (Limited Monarchy) ที่เป็นธรรมราชหรือเป็นธรรมาธิปไตย ทรงฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่พึ่งและศูนย์รวมจิตใจคนไทยได้อีกครั้งและมั่นคง ทรงคำนึงว่าในสถานการณ์ของบ้านเมืองแบบใด สถาบันพระมหากษัตริย์ควรมีบทบาทที่เหมาะสมอย่างไร และนี่คือประชาธิปไตยที่ผสมผสานไปกับปรimitาญาราชชาติปไตยในแบบที่รัชกาลที่ 9 ทรงสร้างและรัชกาลที่ 10 กำลังสืบสานต่อ

เอนกแนะนำให้มองเป็นนวัตกรรมและประดิษฐกรรมใหม่ทางการเมืองในลักษณะเฉพาะของประเทศไทย ส่วนนักทฤษฎีประชาธิปไตยชาวไทยหรือสากลควรเห็นคุณค่ามากกว่าการวินิจฉัยชี้ขาดว่าไม่ใช่ประชาธิปไตยที่ดีตามรูปแบบของตะวันตก การสร้างประชาธิปไตยต้องสร้างจากกฎเกณฑ์และหลักการทั่วไป แต่ก็ต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของประเทศด้วย

เอนกมองว่า รัชกาลที่ 9 ทรงทำงานนำและพร้อมไปกับระบบราชการ ทำให้หัวใจของข้าราชการไทยทั้งทหารและพลเรือนนั้นอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ปฏิบัติงานภายใต้พระบารมีของรัชกาลที่ 9 และในนามข้าราชการของพระองค์ มีพระองค์เป็นที่ยึดเหนี่ยวและเป็นแบบอย่างในการทำงานเพื่อประชาชน สถาบันพระมหากษัตริย์กลายเป็นพลังทางศีลธรรมของสังคม รัชกาลที่ 9 ทรงใช้ราชประศาสนศาสตร์ในการบริหารบ้านเมือง รวมถึงการประกอบพระราชกรณียกิจในเรื่องการต่างประเทศและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การที่พระองค์ทรงนำการทำงานของระบบราชการทำให้การบริหารราชการแผ่นดินและแก้ปัญหาต่างๆ ของบ้านเมืองเดินตามวิสัยทัศน์ของพระองค์อยู่ไม่น้อย ซึ่งมีความรวดเร็วและเห็นผลได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในเรื่องที่ไม่มีรัฐบาลใดหรือผู้ใดทำได้ หรือเรื่องที่ต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการด้วยความต่อเนื่องยาวนาน รัฐบาลใดเพียงรัฐบาลหนึ่งไม่สามารถดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงได้อย่างสมบูรณ์ เพราะเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล จะทำให้ไม่เกิดความต่อเนื่องในการทำงาน

ราชประศาสนศาสตร์ของรัชกาลที่ 9 ทรงทำไปกับระบบราชการประจำ แต่ก็ไม่ใช่ราชการแบบปกติธรรมดา การทำงานของระบบราชการที่นำโดยพระราชดำริหรือพระราโชบายของพระมหากษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในสถาบันพระมหากษัตริย์ทำให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างดี มีความรวดเร็วและเกิดผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

เอนกเสนอว่า ประชาธิปไตยไทยที่สามารถดำเนินไปได้ด้วยดีจำเป็นต้องเดินเคียงข้างกับปรมิตตาหาราชาธิปไตย (Limited Monarchy) ที่อยู่เหนือและไม่อยู่ในฝักฝ่ายทางการเมือง ความชอบธรรมทางการเมืองของไทยนั้นอิงอยู่กับระบอบปรมิตตาหาราชาธิปไตย ประชาธิปไตยของไทยสามารถดำเนินไปกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ เพราะไม่ใช่ระบอบกษัตริย์ที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสถาบันพระมหากษัตริย์ของเราก็ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองและการบริหารบ้านเมือง ยกเว้นที่จำเป็น อย่างไรก็ตาม แม้สถานะพระมหากษัตริย์ต้องอยู่เหนือการเมืองและไม่เป็นฝักฝ่ายทางการเมือง แต่ในยามวิกฤตของชาติ คนไทยก็ควรขอรับพระบรมราชวินิจฉัยและพระราชดำริมาเป็นหลักชัยในการแก้ปัญหาของประเทศ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยมีบทเรียนอันยาวนานในการติดตาม เข้าใจจิตใจและความรู้สึกของประชาชนและสังคมไทยไม่น้อยกว่าสถาบันใดๆ

เอนกอ้างถึงฉันทามติของชนชั้นนำไทยในอดีตว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับสังคมไทย เพราะชนชั้นนำไทยได้เห็นความยิ่งใหญ่ของสถาบันและพระบารมีจากประวัติศาสตร์ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทย แต่พวกเขาก็ไม่ได้ปฏิเสธประชาธิปไตย เพราะเป็น

อุดมการณ์สากลนิยมเป็นการปกครองที่ดีของตะวันตก ชนชั้นนำไทยจึงเห็นว่า ประเทศไทยต้องมีระบอบการปกครองที่ผสมผสานทั้งสองระบอบนี้เข้าด้วยกัน ซึ่งเอนกเห็นด้วย

เมื่อพิจารณาถึงความขัดแย้งของความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทยปัจจุบัน เอนกมองว่า แบ่งออกเป็น 2 มุมมองหลักที่มีจุดเน้นและการให้ความสำคัญต่างกัน แต่ยึดถือระบอบประชาธิปไตยเหมือนกัน คือ

1) กลุ่มที่เน้นชัยชนะในการเลือกตั้งและเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร ไม่ต้องการให้พระมหากษัตริย์เข้ามายุ่งเกี่ยวทางการเมือง

2) กลุ่มที่คำนึงถึงคุณภาพของประชาธิปไตย การเป็นประชาธิปไตยที่ไม่ฉ้อฉล ไม่คอร์รัปชัน เป็นธรรมาธิปไตยและคำนึงถึงการตรวจสอบถ่วงดุลได้ กลุ่มนี้ยังยอมรับการนำของสถาบันหลักของชาติ ต้องนำเอาพระบรมราโชวาทและพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นหลักชัยในการแก้ปัญหาบ้านเมืองและพัฒนาประเทศร่วมด้วย เอนกมองว่า ความคิดในแบบที่สองนี้อาจไม่เข้ากับความคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบของตะวันตกนัก แต่เป็นความคิดที่อยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

เอนกมองว่า คนไทยส่วนหนึ่งไม่ยอมรับอำนาจใดๆ ที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดและสมบูรณ์ในตัว โดยไม่สามารถตรวจสอบได้ อย่างปรากฏการณ์ที่เรียกว่าเผด็จการรัฐสภา ที่ผ่านค่านซึ่งเป็นเสียงข้างน้อยไม่สามารถตรวจสอบ ถ่วงดุลหรือคัดค้านฝ่ายรัฐบาลซึ่งมีเสียงส่วนใหญ่อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในสภาผู้แทนราษฎรได้ แม้ดุลอำนาจนั้นมาจากชัยชนะในการเลือกตั้งก็ตาม ดังนั้น เขาจึงเสนอว่าประชาธิปไตยของไทยต้องมีธรรมาธิปไตยที่ยึดถือความดี ความงามและความถูกต้องเป็นหลักการหรือน้อมนำหลักธรรมคำสอนของทุกศาสนาเข้าไปกำกับดูแลควบคู่กับการใช้อำนาจด้วย อีกทั้งต้องมีกระบวนการตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐที่ดำเนินการได้จริง

เอนกเห็นว่าสิ่งที่เป็อันตรายที่สุดในขณะนี้คือกลุ่มคนที่จงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ กลับถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่สนับสนุนเผด็จการ ส่วนกลุ่มที่มีแนวโน้มที่จะทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์ ถูกมองว่าเป็นฝ่ายประชาธิปไตย แต่ในอดีตที่ผ่านมาก็มีกลุ่มที่สนับสนุนทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาธิปไตยไปพร้อมกัน โดยต่อต้านการแทรกแซงของทหารทางการเมือง ทำให้เห็นชัดว่า ทั้งสองระบอบนี้สามารถไปด้วยกันได้ ไม่ขัดแย้งกัน แต่ในปัจจุบันมีการแย่งชิงคำว่า “ประชาธิปไตย” และผลักใส่ให้อีกฝ่ายให้เป็น “เผด็จการ” ซึ่งจะทำให้เกิดความแตกแยกและเป็นอันตรายกับสังคมไทยอย่างไม่หยุดยั้ง

จากการปฏิวัติในปี พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน เอนกมีข้อสรุปและเสนอแนะว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงจากระบบกษัตริย์แบบหนึ่งไปสู่ระบอบกษัตริย์อีกแบบหนึ่ง คือ จากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ไปเป็นปรimitาณาราชธิปไตย (Limited Monarchy) ที่เป็นธรรมาธิปไตยและเป็นธรรมราช ระบอบกษัตริย์สะสมความชอบธรรมอยู่เสมอ

ผ่านการทรงงานขององค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ และในขณะนี้ สถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นที่มาและเป็นผู้รับรองความชอบธรรมทั้งหมดในประเทศ

ในท้ายเล่ม เอนกได้นำเสนอเงื่อนไขของประเทศไทยที่แบ่งออกเป็น 2 ทาง ที่นักวิชาการผู้ยึดถือประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์เห็นเป็นทางออกในการพัฒนาประชาธิปไตย นั่นคือ

1) ยอมรับในปรimitตาณูราชาธิปไตย (Limited Monarchy) ยอมรับความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ตามดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของประเทศ ให้ราชาธิปไตยเป็นที่อิงและประคับประคองประชาธิปไตย เป็นที่มาแห่งความชอบธรรมทางการเมือง และผ่องถ่ายความชอบธรรมนี้ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยในอนาคต ให้ประชาธิปไตยสามารถสร้างความชอบธรรมให้ระบอบเองได้

2) การไม่ยอมรับในสถาบันพระมหากษัตริย์ทางการเมือง สร้างสาธารณรัฐที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยพระมหากษัตริย์ไม่สามารถยุ่งเกี่ยวทางการเมืองได้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขเพียงในนามและเกียรติยศของประเทศ หรือยกเลิกสถาบันพระมหากษัตริย์ไปเลย ด้วยหวังว่าประเทศไทยจะเป็นประชาธิปไตยแบบตะวันตก

เอนกเตือนว่า ในแนวทางที่ 2 นี้ ขอให้ระมัดระวังถึงการล้มลงและสูญเสียไปทั้งสองสถาบันของชาติคือทั้งประชาธิปไตยและราชาธิปไตย และเขาได้แสดงจุดยืนในทางสองแพร่งนี้ว่า

“สำหรับผมแล้ว การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่จะประสบความสำเร็จได้ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของสังคม ความสร้างสรรค์ของคนในประเทศที่จะออกแบบประชาธิปไตยให้มีความสอดคล้องกับดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคม”

เขายังเห็นว่า พรรคการเมืองและนักการเมืองในระบอบประชาธิปไตยต้องพัฒนาตนให้เป็นความหวังของประเทศให้ได้ สามารถเป็นทางออกของประเทศได้ในวิกฤตการณ์ต่างๆ ได้ พรรคการเมืองและนักการเมืองต้องสร้างความชอบธรรมให้ตนเองให้ได้ โดยได้รับการยอมรับจากประชาชนทุกกลุ่มในประเทศและต้องเป็นแสงสว่างให้กับประเทศให้ได้

เอนกทิ้งท้ายว่า

“ประเทศไทยควรเป็นราชอาณาจักรที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การตัดมิให้พระมหากษัตริย์ยุ่งเกี่ยวทางการเมืองเลยนั้นเป็นไปได้ในระยะที่มองเห็น สถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องเป็นที่พึ่งพิงของระบอบประชาธิปไตย ในขณะที่ประชาธิปไตยเองก็ต้องพยายามสร้างความชอบธรรมและการยอมรับจากประชาชนด้วยตัวเอง ดุลอำนาจระหว่างปรimitตาณูราชาธิปไตยและประชาธิปไตยในสังคมไทยนั้นสามารถแปรเปลี่ยนไปได้จากผลงานของระบอบและอาจกลับไปกลับมาได้ในอนาคต

การพัฒนาประชาธิปไตยไทยให้เหมาะสมต้องอยู่แบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) เป็นการปกครองแบบผสมผสานดุลอำนาจของทุกฝ่ายในสังคมเข้าด้วยกัน คือ ทำให้กลุ่มของ The One, The Few และ The Many อยู่ร่วมกันในการเมืองการปกครองประเทศได้และด้วย

ความเห็นชอบร่วมกัน ซึ่ง *The One* ของไทย นั่นคือ พระมหากษัตริย์ ส่วน *The Few* ได้แก่ ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการของประเทศ รวมถึงข้าราชการทั้งทหารและพลเรือน พรรคการเมืองและผู้นำทางการเมือง สื่อมวลชนในฐานะที่เป็นนักสร้างและนำเสนอความคิดต่อสาธารณะ และกลุ่มการเมืองต่างๆ ส่วน *The Many* ได้แก่ ปวงชนชาวไทยทุกกลุ่ม ทุกชนชั้น ทุกระดับรายได้ โดยเฉพาะผู้คนในชั้นพื้นฐานของประเทศและชนชั้นกลางระดับล่าง”

ดังนั้น ข้อเสนอสุดท้ายซึ่งนับเป็นความคิดทางการเมือง ณ ปัจจุบันของเอนก ได้แก่ การสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทย โดยเราไม่สามารถตัดสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคมไทยออกจากการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยได้ในปัจจุบัน สถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องเป็นที่พึ่งพิงของระบอบประชาธิปไตยในระหว่างการพัฒนาหรือสร้างความชอบธรรมของระบอบเอง เอนกเสนอให้สร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) ตามดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคมไทย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ เป็น *The One* ในระบอบผสมผสาน แต่เอนกไม่ได้กล่าวถึงรูปธรรมของผลลัพธ์ในการจัดความสัมพันธ์ของสถาบันทางการเมืองของทั้งสามองค์ประกอบของระบอบผสมผสานอย่างชัดเจนว่าจะเป็นในลักษณะใด เขาได้เพิ่ม *The one* ในฐานะที่เป็นเอกบุคคผล และ *The few* ในฐานะคณะบุคคล เข้ากับประชาธิปไตย โดยได้บอกว่า *The one*, *The few* และ *The many* คือสถาบันหรือตัวแสดงทางการเมืองใดเท่านั้น

ทั้งนี้ ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้หยิบยกและนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์เหตุการณ์ต่างๆ ของการเมืองไทยผ่านมุมมองและการตีความของเขา เพื่อสนับสนุนข้อเสนอในการสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทยดังกล่าวข้างต้น เป็นการสร้างความชอบธรรมเชิงประวัติศาสตร์ให้กับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการปกครองระบบประชาธิปไตยของไทย

19) ความคิดทางการเมือง เรื่อง ประชาธิปไตย จากหนังสือเรื่อง “ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา”⁵⁷² (2563)

หนังสือเล่มนี้เป็นเล่มสุดท้ายที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ ซึ่งได้ตีพิมพ์เผยแพร่ต้นปี พ.ศ. 2563 ก่อนที่เอนกจะรับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม โดยเป็นบทสนทนากระตุ้นความคิดให้ผู้อ่าน โดยเอนกเสนอให้ผสมผสานความคิดหลักการ กลไกและสถาบันแบบตะวันตกเข้ากับตะวันออก รวมทั้งของไทย ทั้งในเรื่องประชาธิปไตย ประชาสังคม การบริหารและการพัฒนาประเทศ

⁵⁷² เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา (นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ, 2563).

ในบทที่ 1 เรื่อง ประชาธิปไตยแบบพหุวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก เอนกสรุปการเดินทางของความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยของตนเองผ่านห้วงเวลาและเหตุการณ์ต่างๆ จนบัดนี้ที่เขาเห็นว่า ประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับไทยไม่ควรเป็นแบบตะวันตกอย่างเดียว แต่ต้องผสมผสานกับความคิดในแบบอื่นๆ รวมทั้งรากฐานที่แท้จริงของไทยด้วย เอนกได้สังเกตและคิดเกี่ยวกับประเทศจีนที่เติบโตอย่างรวดเร็ว โดยพบว่า จีนไม่มีทฤษฎีอะไรในการปฏิรูปประเทศ แต่ใช้การทดลองความคิดด้วยการปฏิบัติ วิธีคิดจีนเป็นแบบปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ซึ่งในระยะหลัง เอนกสนใจหลักปฏิบัตินิยมนี้เป็นอันมาก

เอนกเห็นว่า ตอนนี้อยู่ในโลกตะวันตกไม่ได้ครอบงำและบงการโลกอย่างเดียวแล้ว แต่เป็นโลกที่มีหลายขั้วทั้งขั้วตะวันตกและขั้วตะวันออกที่ยังต้องพึ่งพิงกันอยู่ ดุลกำลังสองโลกนี้กำลังเปลี่ยนไป เราถูกโลกตะวันออกไม่ได้ เอนกสนใจเรื่องเศรษฐกิจการเมือง เรื่องวัฒนธรรมและเรื่องความคิดของตะวันออก เดิมเขาสงสัยว่า ทำไมประชาธิปไตยในเมืองไทยถึงไม่ค่อยดีนัก โดยคิดว่าคงเป็นเพราะเราสร้างประชาธิปไตยไม่ถูกต้องหรือประชาธิปไตยของเรายังเป็นประชาธิปไตยที่ด้อยพัฒนา แต่เอนกก็คิดต่อไปว่า ประชาธิปไตยแบบตะวันตกก็ยังมีจุดอ่อนอยู่ เขาเห็นว่า เราก็ต้องเอาทั้งประชาธิปไตยแบบตะวันตกและความคิดแบบตะวันออกมาใช้ด้วย ในงานเรื่อง “เพ่งประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย” เอนกได้พูดถึงประชาธิปไตยไทย โดยเอาประชาธิปไตยของตะวันตกและของโลกมามอง จากนั้น ก็มาถึงจุดเปลี่ยนที่เอนกอ่านหนังสือค้นหาความคิดของพุทธ เต๋า และขงจื้อที่มีต่อการเมือง รวมทั้งอ่านความพยายามของนักปฏิบัติและนักทฤษฎีของทั้งตะวันตก จีนและทิเบต ที่พยายามจะเอาสิ่งที่ดีของตะวันออกเข้ามาผสมผสาน คลุกเคล้าและปรับปรุงทฤษฎีประชาธิปไตยของตะวันตก เอนกจึงเสนอให้ปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดตะวันออก ดังนี้

1. การปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดแบบ “พุทธ”

เรื่องที่สำคัญที่สุดในความคิดของพุทธ คือ การทำให้ปัจเจกชนจำนวนมากที่สุดได้บรรลุซึ่งธรรม รัฐบาลที่ดีไม่เพียงแต่ดูแลชีวิตความเป็นอยู่ และความเจริญผาสุกของบ้านเมืองเท่านั้น การเมืองที่เน้นแต่การแก้ปัญหาเชิงวัตถุอันแก้ปัญหาไม่ได้ เพราะที่สำคัญที่สุดคนเรายังมีตัณหา มีโลภ มีหลง ทำให้เกิดความขัดแย้ง เป็นปัญหา ถ้าคิดแบบพุทธ ตัวปัญหาเองก็สำคัญ แต่ว่าการปรุงแต่ง ดีความ เข้าใจปัญหานั้นสำคัญกว่า ฉะนั้น ในบางสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ ถ้าเข้าใจแบบพุทธให้เน้นมีพ้ออยู่พอกิน พ้อปฏิบัติธรรมได้ เป็นเรื่องที่สำคัญ

เอนกชอบที่ศาสนาพุทธชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลที่ดีต้องคิดทำเพื่อสร้างชีวิตที่ดีให้กับประชาชน ในแบบพุทธ คือ ชีวิตที่มีการศึกษาหรือมีสิกขา ซึ่งการศึกษาไม่ได้หมายถึงการหาความรู้อย่างเดียว แต่หมายถึงสร้างสติปัญญา (Wisdom) ด้วยและเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

นอกจากนั้น รัฐบาลแบบพุทธต้องเป็นรัฐบาลแบบธรรมาธิปไตย เป้าหมายของศาสนาพุทธต้องการทำให้คนหมู่มากได้บรรลุธรรม หมายถึง ธรรมตามสถานะหน้าที่ในสังคมของตน เพราะการเมืองที่สำคัญไม่ใช่เพื่อการแก้ปัญหาทางวัตถุ ความมั่นคงและการพัฒนาเท่านั้น

เรื่องประชาธิปไตย ศาสนาพุทธไม่ได้เสนอในเรื่องกระบวนการหรือกลไกโดยตรงมากนัก บอกเพียงว่า ต้องเอาธรรมาธิปไตยให้มาเป็นสาระด้วย สำหรับคนทั่วไปคือการปฏิบัติเท่าที่เหมาะสมและพยายามไม่มีอดีตปรับปรุงแต่ง รวมถึงเรื่องการเมือง ฉะนั้น ถ้าเอาความคิดแบบพุทธมาเสริมกับประชาธิปไตย อาจทำให้เราได้บทวนเกี่ยวกับหลักในการพูด การวิจารณ์ต่างๆ

2. การปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดแบบ “ขงจื้อ”

ขงจื้อเห็นครอบครัวสำคัญที่สุดเมื่อเทียบกับปัจเจกชนและรัฐ แต่เสรีนิยมเน้นที่ปัจเจก เพราะฉะนั้น จึงต้องหาทฤษฎีอย่างอื่นมาเติมถึงจะกลายเป็นสังคมได้ ขงจื้อมองอะไรก็เห็นเป็นสังคม เป็นความสัมพันธ์ เนื่องจากขงจื้อเอาครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐาน เน้นความสัมพันธ์ที่มนุษย์ต้องทำ เป็นสังคมวิทยาแบบขงจื้อ เช่น เราที่เป็นลูก เราที่เป็นพ่อ เราที่เป็นสามี เราที่เป็นภรรยา เราที่เป็นครู เราที่เป็นศิษย์ เราที่เป็นเพื่อน ดังนั้น คนเราจะต้องทำความสัมพันธ์เหล่านี้ให้ถูกต้อง เมื่อความสัมพันธ์ของคนจำนวนมากไม่เป็นไปตามที่เขาอยากเห็น สิ่งนั้นจะนำมาสู่ความแตกสลายและไม่สามัคคี

ขงจื้อเน้นเรื่องความสมานฉันท์ แต่ทฤษฎีตะวันตกสมัยใหม่มักเน้นเรื่องความขัดแย้ง แต่ในขณะนี้เป็นความขัดแย้งจนเกินพอดี เมื่อมีความขัดแย้งกันมากๆ เอนกมองว่า ความคิดแบบขงจื้อใช้ได้ เพราะขงจื้อย้ำว่าจะต้องมีความสมานฉันท์ ซึ่งไม่ใช่การยอมสยบ แต่เป็นการปฏิบัติตามความคิดที่แตกต่างกันอย่างมีอารยะ และอนุญาตให้มีความแตกต่างที่อยู่ในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

ขงจื้อยังปฏิเสธการใช้กำลังและอำนาจ โดยฝ่ายทหารต้องขึ้นกับฝ่ายพลเรือน ขงจื้อไม่ยอมรับจักรพรรดิที่มาจากขุนทัพ ถ้าเป็นจักรพรรดิได้ก็ต้องทำตัวให้เป็นจักรพรรดิ ไม่ใช่เป็นขุนทหาร

ฉะนั้น ถ้าใช้หลักพุทธ หลักขงจื้อ ไม่จำเป็นต้องให้ทุกคนคิดแต่เรื่องการเมือง ถ้าเป็นหลักพุทธ ความคิดเรื่องชีวิตคือการศึกษาธรรมะ การเข้าใจกฎของสังคมแล้วปฏิบัติด้วยความเข้าใจ อีกทั้งยังตลอดเวลาให้เห็นอดีต เห็นอนิจจัง เห็นทุกขัง แม้กระทั่งในยามสุข ต้องคิดว่าความสุขนี้ไม่ยั่งยืน หากเป็นขงจื้อ ต้องคิดว่า ต้องทำให้ครอบครัวเข้มแข็งแล้วครอบครัวก็จะดูแลสังคมเอง รัฐไม่ต้องดูแลมากนัก รัฐนั้นไม่ต้องทำอะไรมากนัก ครอบครัวต้องทำให้มากขึ้น

ขงจื้อไม่มองสังคมขนาดเล็กและสังคมขนาดใหญ่อย่างแยกขาดออกจากกัน แต่ความคิดแบบตะวันตกจะพยายามมองสองเรื่องนี้ให้ขาดจากกัน สำหรับขงจื้อ ในความคิดเรื่องการอุปถัมภ์คือต้องทำเพื่อสิ่งที่ถูกต้อง ขาดไม่ได้ที่คนเราต้องอุปถัมภ์กัน มันจะต้องทำทั้งสองระดับ คือ สำหรับสังคมที่ใหญ่ ต้องเป็นทางการ แต่สำหรับความซิดเชื่อที่ระดับเล็กและไม่เป็นทางการก็ต้องมี ขงจื้อคิดว่ารัฐที่ดีต้องเหมือนครอบครัวขนาดใหญ่ ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าจะอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ดูแลกันเหมือน

เป็นครอบครัวเดียวกัน กษัตริย์ จักรพรรดิหรือผู้ปกครองที่ดีเสมือนเป็นพ่อ ขงจื้อยังเชื่อว่า ชนชั้นที่มีการศึกษาเท่านั้นที่จะเป็นชนชั้นปกครองได้แต่ต้องเป็นคนที่มีความรู้ ทําเพื่อคนอื่นด้วย

ทั้งโลกกำลังคิดว่าทําอย่างไรให้ประชาธิปไตยเป็นระบอบที่มีคนดี คนเก่ง คนที่มีปัญญาเข้าไปจัดการบริหารประเทศ จีนมีข้อสรุปว่าต้องใช้ทั้งระบบคัดสรร (Selection) และระบบเลือกตั้ง (Election) บางคนเสนอว่า ให้มีอีกสภาหนึ่งเป็นสภาของผู้ทรงภูมิ แต่จะต้องมาจากการเลือกตั้งแบบใดแบบหนึ่งเพื่อให้ยึดโยงกับประชาชน เอนกเห็นว่า หากเราจะเอาความคิดแบบขงจื้อมาใช้ ก็ต้องทําให้คนที่ทรงภูมิ คนที่มีปัญญา ซึ่งอาจจะไปปรับปรุงที่วุฒิสภา หรืออาจจะตั้งสภาขึ้นมาอีกสภาหนึ่ง หรืออาจจะมีความรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาจำนวนหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลจะต้องมาปรึกษาหารือหรือขอความคิดเห็นเป็นระยะ อาจเป็นคล้ายกับองคมนตรี แต่ต้องคัดเลือกให้กว้างขวางขึ้น โดยข้อเสนอนี้ไม่ใช่เพื่อจะให้เกิดชนชั้นนำเพียงอย่างเดียว แต่เพื่อให้เกิดสติปัญญา (Wisdom) ด้วย ไม่ใช่แค่ความฉลาด (Cleverness)

3. การปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดแบบ “เต๋า”

ประชาธิปไตยแบบเต๋าตีความได้ 2 แบบ ได้แก่ เป็นอนาธิปไตย (Anarchy) และเป็นเสรีนิยม (Liberal) เต๋าที่เป็นอนาธิปไตยนั้นมีความคิดว่า รัฐบาลนั้นไม่จำเป็น อาจมีหรือไม่มีก็ได้ ส่วนเต๋าที่เป็นเสรีนิยมหมายถึง ให้รัฐบาลมีบทบาทน้อยที่สุด เอนกกล่าวถึง ข้อเสนอของเต๋าเรื่องการปกครองที่ดี โดยให้คนที่ปกครองที่ดีนั้นดูจากคนที่ถูกปกครองแล้วเหมือนไม่มีใครมาปกครอง ปกครองแล้วลูกน้องรู้สึกทําเองได้ แต่จริงๆ แล้วผู้นำมีส่วน ความคิดแบบเต๋า ผู้นำที่ดีต้องอยู่เบื้องหลัง นำจากข้างหลัง ทําให้คนตามไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองกำลังเป็นผู้ตามหรือเป็นลูกน้อง

ความคิดแบบเต๋านั้นไม่ปกครองก็ได้ แต่ถ้าจะมีการปกครองต้องเน้นที่หน่วยเล็กๆ ต้องกระจายอำนาจให้มาก เอนกคิดว่าสิ่งที่เต๋าให้เป็นหลักคือปัญญา จะเอาหลักของเต๋ามาใช้ ต้องคิดว่าจะทําอย่างไรให้เกิดประชาธิปไตยที่มีปัญญา สำหรับเต๋า ต้องไม่เกิดจากผู้นำ เต๋าไม่ชอบเรื่องผู้นำ เพราะเต๋าเชื่อว่าสรรพสิ่งเคลื่อนไหวของมันเอง มีธรรมชาติของมันเอง เต๋าชอบดูว่าเหตุการณ์ เรื่องราว ปัญหาและโอกาสต่างๆ จะคลี่คลาย ดําเนินและเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เต๋าเชื่อว่าสรรพสิ่งต่างๆ นั้น มนุษย์ควบคุมไม่ได้ มีแต่ต้องไปเข้าใจมัน และสรรพสิ่งจะคลี่คลายไปโดยตัวของมันเอง เต๋าเชื่อเรื่องหยินกับหยาง สรรพสิ่งที่ขัดแย้งกัน เป็นคู่ตรงข้ามกัน แต่สรรพสิ่งที่ขัดแย้งและเป็นคู่ตรงข้ามกันนี้มันจะเป็นหนึ่งเดียวกัน

เอนกยังมองว่า ประชาธิปไตยต้องไม่เป็นแค่ของตะวันตกเท่านั้น แต่ต้องเป็นของตะวันออกด้วย เวลาเอามาใช้ในที่อื่นๆ ที่ไม่ใช่ตะวันตก ต้องปรับใช้ด้วยความรอบคอบยิ่งขึ้น ประชาธิปไตยของตะวันตกมีประโยชน์แต่เราต้องเอามาคิดอย่างไตร่ตรองให้มากขึ้นประชาธิปไตยที่ผ่านมามีปัญหา เอนกได้เสนอให้ลองใช้ความคิดตะวันออกในการปรับปรุงประชาธิปไตยของไทยบ้าง โดยความคิดแบบตะวันออกที่จะเอามาใช้ในระบอบประชาธิปไตยไทย คือ เราต้องพยายามไม่สร้างสองขั้วที่เข้ากันไม่ได้ระหว่างความคิดตะวันตกกับตะวันออก แต่ต้องซึมซับและแลกเปลี่ยนกันได้เสมอ

เอนกมองว่า ในยุคสมัยใหม่ เราไม่ค่อยได้พัฒนาต่อยอด โลกตะวันออกเมื่อหลายพันปีก่อน มีอะไรที่น่าสนใจเยอะ คำว่า Modern นั้นเราเอามาผูกขาดกันจนเหลือแต่ของฝรั่งเท่านั้น คือต้องเป็นสิ่งที่เกิดจากยุคเรืองปัญญา การปฏิวัติอุตสาหกรรม เกิดจากวิทยาศาสตร์ นี่เป็นความเข้าใจที่ผิด เพราะ Modern ไม่ได้ถูกผูกขาดโดยฝรั่งเท่านั้น แต่อิสลาม พุทธ ขงจื้อก็มีสิ่งที่เรียกว่า Modern คือ ความมีเหตุมีผล การทดลอง การเปลี่ยนแปลงได้ การจัดระบบ ความคิดแบบขงจื้อคือความคิดที่ทำให้สังคมจีนที่เป็นสมัยใหม่เมื่อสองพันปีที่แล้วอยู่รอดได้ ขงจื้อสอนเรื่องหลักการ คุณธรรมที่กว้างไปกว่าเรื่องในครอบครัว ความสัมพันธ์ที่ดีที่ไม่ได้มีแต่พ่อ-แม่-ลูก และสามี-ภรรยาเท่านั้น แต่ยังต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง นายกับลูกน้องด้วย ต้องคำนึงถึงทั้งคนใกล้ชิด และคนส่วนรวม แต่ต้องเลือกส่วนรวมก่อน แต่ไม่ได้แปลว่าให้ทั้งส่วนย่อย ซึ่งแตกต่างกับฝรั่งพอสมควร

ความคิดของขงจื้อก็เป็นสมัยใหม่ไม่แยกเรื่องทางการกับไม่เป็นทางการให้เด็ดขาดออกจากกัน ส่วนการอุปถัมภ์ยังมีอยู่ แต่ว่าต้องเป็นการอุปถัมภ์ในทางบวก

เอนกมองว่า “ประชาธิปไตยแบบตะวันออก” มีที่มาใกล้กับ “ประชาธิปไตยแบบไทย” คนที่พูดเรื่องประชาธิปไตยแบบไทยนั้นพูดตั้งแต่วันแรกๆ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วว่าการสร้างประชาธิปไตยแบบคณะราษฎรนั้นเป็นไปได้ยาก แต่ต้องสร้างประชาธิปไตยแบบไทย โดยในความหมายหนึ่ง คือ อย่าให้อำนาจแก่สภาแบบไทยๆ มากนัก เพราะเป็นที่ทะเลาะกัน ฉะนั้น จึงให้อำนาจแก่ฝ่ายบริหารให้ชัดเจนและให้อำนาจฝ่ายสภาให้น้อย หรือความหมายที่สอง ประชาธิปไตยแบบไทยที่ต้องให้บทบาท ให้ตำแหน่ง ให้พระเกียรติยศแก่พระมหากษัตริย์ด้วย จะนำพระมหากษัตริย์เป็นเพียงหุ่นหรือตรายางเพื่อประทับว่าถูกต้องชอบธรรมเท่านั้นไม่ได้ ประชาธิปไตยแบบไทยอาจรวมถึงที่ต้องรวมศูนย์ ไม่ต้องการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น หรือประชาธิปไตยแบบไทยที่ต้องเป็นแบบรัฐเดี่ยวอย่างชัดเจนด้วย

เอนกสรุปว่า เราควรเอาความคิดและการปฏิบัติแบบตะวันออกมาผสานเข้าไปในประชาธิปไตยและการบริหารประเทศที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนี้ให้มากขึ้น

ในบทที่ 2 เอนกกล่าวถึงประชาสังคมในมุมมองตะวันออก โดยเริ่มพูดถึงประชาสังคมซึ่งเป็นแนวคิดตะวันตกที่เราหยิบยืมมาใช้ไม่นานนี้ และนำเสนอว่า หากใช้มุมมองตะวันออกมามองเพิ่มเติม จะเห็นอะไรแตกต่างจากเดิม

เอนกเสนอว่า ประชาสังคมในมุมมองตะวันตกประกอบด้วย 2 คำ คือ กลุ่มและสังคม ประชาสังคมคือกลุ่ม ที่ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลและไม่ใช้รัฐ หนังสือเล่มนี้ เอนกเสนอเรื่องประชาสังคมใน 3 มุมมอง ได้แก่

ประชาสังคมในมุมมองเสรีนิยม คือ การทำให้ตรงกลางระหว่างรัฐกับปัจเจกชนมีความสมบูรณ์กลมกลืน เสรีนิยมแบบตะวันตกไม่ต้องการให้รัฐทำงานอะไรมากนัก แต่อยากเห็นปัจเจกและประชาสังคมทำได้มากที่สุด โดยรัฐเป็นเพียงผู้คอยอำนวยความสะดวก ประชาสังคมแบบเสรีนิยมตะวันตก

เป็นแนวคิดกระแสหลัก ฉะนั้น มหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาเป็นประชาสังคมทั้งสิ้น เช่นเดียวกับศาสนา นิกายต่างๆ ที่มีบทบาทในชุมชน ส่วนทฤษฎีทางตะวันตกเชื่อว่า ถ้าประชาสังคมเข้มแข็งจะทำให้ ประชาธิปไตยเข้มแข็งขึ้นด้วย ประชาธิปไตยของตะวันตกเน้นหนักเรื่องการสร้างประชาสังคม เพราะเชื่อว่า ถ้าประชาธิปไตยคือการปกครองโดยประชาชน ถ้าประชาชนมีคุณภาพสูงจะทำให้ประชาธิปไตย มีคุณภาพสูงด้วย สำหรับนักการเมืองต้องไม่อยู่สูงกว่าประชาชนแต่ต้องทำตามประชาชน ฉะนั้น ประชาสังคมต้องเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งและมีคุณธรรม

ประชาสังคมในมุมมองสาธารณนิยม เป็นแนวคิดที่มีพลังมากในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา สาธารณนิยมนี้หมายถึงเรื่องที่เน้นเกี่ยวกับเรื่องสาธารณะ เน้นผลประโยชน์ส่วนรวม แนวคิดสาย สาธารณนิยมสนใจเรื่องค่านิยม (Value) เคียงคู่ในแนวคิดเสมอ อย่าให้ประชาสังคมปราศจากค่านิยม (Value Free) ประชาสังคมต้องสนใจเรื่องผลประโยชน์สาธารณะ ประชาชนสามารถเสนอได้ว่า ควรทำอะไรเพื่อผลประโยชน์สาธารณะ ไม่จำเป็นต้องเป็นคิดแบบผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม (Partial Interest) เท่านั้น ต้องเปิดให้มีการถกเถียงกันแบบไตร่ตรอง ที่เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบ ปรีกษาหรือ (Deliberative Democracy) ควรพยายามฟังคนอื่นให้มาก เพราะแนวคิดของคนอื่น อาจจะถูกเช่นกัน จะทำให้การหารือกันระหว่างคนในประชาสังคมเป็นผลงานจากการแลกเปลี่ยน ของทุกคน ไม่ใช่คนใดคนหนึ่ง จึงจะเกิดการยอมรับมากขึ้น กล่าวคือ ทุกคนทำเพื่อประโยชน์ ของส่วนรวม เรียกอีกอย่างว่า ประชาธิปไตยแบบปกครองตนเอง (Self-Government Democracy) เป็นประชาธิปไตยที่ไม่เน้นตัวตน แต่เน้นเรื่องความเป็นเจ้าของประชาธิปไตย การถกเถียงเกี่ยวกับ ประโยชน์ของส่วนรวม ทุกคนต้องถ่อมตัวที่จะฟังคนอื่น ถกเถียงแลกเปลี่ยน พยายามไม่ใช่วิธียกมือ คัดค้าน พยายามไม่ทำให้ประชาธิปไตยเป็นแบบปฏิกิริยา (Adversarial) แนวคิดสายสาธารณนิยม พยายามจะไม่ให้มีใครแพ้ ไม่มีใครชนะ เรียกว่า ไม่ใช่เป็นปฏิกิริยา (Non-Adversarial) แต่ช่วยกัน ร่วมมือกัน คุยกันจนกระทั่งได้ข้อยุติ ประโยชน์สาธารณะที่ต้องได้มาจากการมีส่วนร่วมและถกเถียงกัน ไม่ใช่เสียงข้างมาก แต่ต้องได้มาโดยฉันทามติ ต้องใช้เวลาในการสร้าง การรวมกลุ่มซึ่งเป็นเรื่อง ที่สำคัญมากสำหรับแนวคิดสายนี้ สำหรับการมีส่วนร่วมในประเทศไทย หากเราจะใช้แนวคิด สาธารณนิยมเพื่อสร้างประชาสังคมหรือประชาธิปไตยไทย เราจะต้องทำให้เป็นการมีส่วนร่วมที่ดี

ประชาสังคมแบบอนุรักษนิยม วิจารย์ประชาสังคมแบบเสรีนิยมว่าขาดประเพณีหรือค่านิยม บางอย่าง เช่น เรื่องความรักความผูกพัน และปฏิเสธกลุ่มย่อยแบบที่เป็นธรรมชาติมากเกินไป ประชา สังคมแบบอนุรักษนิยมให้ความสำคัญกับครอบครัว โบสถ์และชุมชน องค์กรที่เป็นธรรมชาติใกล้ชิดตัว โดยมองว่ามีข้อดีกว่าองค์กรที่ไม่เป็นธรรมชาติและไกลตัว การสร้างประชาสังคมต้องสร้างจากสิ่งที่เป็น ธรรมชาติจะได้ผลมากกว่า และต้องสร้างให้เป็นประชาสังคมขนาดเล็กที่ใกล้ชิดกัน แต่ประชาสังคม แบบเสรีนิยมมักไม่สนใจกลุ่มธรรมชาติ พวกอนุรักษนิยมวิจารย์ประชาสังคมแบบเสรีนิยมว่าไม่มีหัวใจ มีแต่หลักการและเหตุผล ดังนั้น ประชาสังคมแบบเสรีนิยมขาดความรักความผูกพัน อีกทั้งตัดสังคม

ระดับเล็กออกมากเกินไป เสรีนิยมนั้นเชื่อว่าถ้าจะทำประชาสังคมขนาดใหญ่ให้ดี ต้องตัดประชาสังคมขนาดเล็กทิ้งให้หมด แต่จริงๆ แล้วอาจจะต้องผสมกันให้มากขึ้น ประเทศที่ใช้ทั้งสองแนวคิดนี้ได้ เช่น ญี่ปุ่น ที่ใช้สังคมกลุ่มเล็ก ใช้ความใกล้ชิด ใช้กลุ่มให้เกิดประโยชน์ได้มาก แต่ก็ต้องป้องกันไม่ให้รวมกลุ่มทำเรื่องเลวร้ายด้วย ในขณะที่เดียวกัน ญี่ปุ่นก็ได้นำข้อดีของประชาสังคมแบบเสรีนิยมมาใช้ด้วย

เอนกเห็นว่า ประชาสังคมเกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ถ้าไม่มีประชาสังคมที่ดี ประชาธิปไตยจะลำบาก ฉะนั้น ประเทศอยู่ระหว่างการก่อตัวของประชาธิปไตย รวมทั้งประเทศไทย ต้องสร้างประชาสังคมให้เข้มแข็งและหนาแน่น จึงจะทำให้ประชาธิปไตยมั่นคงได้

เอนกกล่าวถึงประชาสังคมในมุมมองตะวันออก เพราะประเทศในตะวันออกไม่ได้มีพื้นฐานสังคมแบบตะวันตกหรือสังคมแบบประชาธิปไตย เขามองว่า ทุกอารยธรรมมีพื้นฐานที่จะสร้างประชาสังคมได้ทั้งนั้น แต่ต้องสร้างในแบบของตัวเอง ดังนั้น การเรียนทฤษฎีการเมืองที่มีแต่ความคิดและความรู้แบบตะวันตกไม่เพียงพอ เอนกต้องการสื่อว่า ไม่มีอะไรขัดขวางการสร้างประชาสังคมในตะวันออกได้ เพียงแต่จะไม่เหมือนตะวันตก ชาวตะวันออกจะสร้างสรรค์ จินตนาการและออกแบบได้ด้วยตนเอง อีกทั้งตะวันตกได้เรียนรู้ประชาสังคมแบบตะวันออกด้วย เพราะความคิดตะวันตกก็ยังมีข้อบกพร่อง

เอนกกล่าวถึงประชาสังคมในมุมมองตะวันออก 4 รูปแบบ ได้แก่

1. ประชาสังคมภายใต้แนวคิดของขงจื้อ ซึ่งมีความคิดคล้ายกับประชาสังคมแบบอนุรักษนิยมที่เน้นสังคมขนาดเล็กและครอบครัว ขงจื้อได้หลากหลายธรรมให้เข้ากับสังคม เน้นความสามัคคีกลมเกลียวของสังคม ซึ่งวิถีคิดของตะวันตกมักมีแนวโน้มเป็นความขัดแย้ง ฉะนั้น เมื่อนำแนวคิดของขงจื้อมาใช้กับประชาสังคม ต้องเน้นครอบครัวให้มากขึ้น เพราะแนวคิดขงจื้อเกิดจากครอบครัวและสังคมตั้งอยู่บนฐานของครอบครัว ถ้าครอบครัวไม่ดี สังคมก็จะไม่ดี

2. ประชาสังคมแบบพุทธศาสนา หลักคิดของศาสนาพุทธสามารถนำไปสร้างประชาสังคมได้ ประชาสังคมของพุทธต้องจัดตั้งตามธรรมะ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ไม่ขัดขวางการปกครองในทุกรูปแบบ แต่ขอให้มีความร่วมมือร่วมด้วย ถ้าใช้ธรรมะสร้างสังคมและประชาสังคมถือว่าใช้ได้ ประชาสังคมของพุทธจึงเน้นธรรมะและนำหลักของศาสนาพุทธขึ้นมาสร้างประชาสังคม

3. ประชาสังคมในศาสนาอิสลาม สิ่งที่สำคัญในศาสนาอิสลาม คือ ศาสนา การเมือง สังคม และวัฒนธรรมเป็นเรื่องเดียวกัน ศาสนากับการเมืองเป็นเรื่องที่แยกออกจากกันไม่ได้ ศาสนาอิสลามไม่เน้นเรื่องการสร้างชาติ แต่เน้นเรื่องการสร้างครอบครัวและสร้างชุมชน ประชาสังคมของศาสนาอิสลามจึงคล้ายกับประชาสังคมในมุมมองขงจื้อ คือเป็นประชาสังคมในเชิงปรัชญา

4. ประชาสังคมในมุมมองของมอร์มอน แม้มอร์มอนไม่ใช่ความคิดตะวันออก แต่ก็ต่างไปจากความคิดตะวันตกส่วนใหญ่มากและหลายเรื่องคล้ายคลึงกับความคิดตะวันออก เอนกจึงนำเสนอในที่นี้ มอร์มอนเห็นว่าตัวเองและครอบครัวสำคัญที่สุด และพยายามสร้างชุมชนของตัวเอง ไม่ขอให้รัฐทำมาก มอร์มอนเชื่อว่า คนเราต้องทั้งรับและให้ด้วย ไม่ใช่รับอย่างเดียว อีกทั้งเราต้องพึ่งตนเอง

และช่วยตัวเองให้ได้มากที่สุด ถ้าไม่ไหว ชุมชนจะมาช่วย และไม่มุ่งไปที่รัฐ

เอนกเห็นว่า การสร้างประชาสังคมของไทยต้องรักษาลักษณะเฉพาะของไทยเอาไว้ อย่าพยายามไปเหมือนใคร จุดขายที่ดีของไทยคือของเก่า ซึ่งควรจะรักษาไว้ให้ได้มากที่สุด การสร้างประชาสังคมของไทยต้องอยู่ที่สังคมนั้นๆ ว่าถนัดในเรื่องอะไร

สำหรับความเป็นเมืองของไทยที่เติบโตขึ้นทำให้เกิดความเป็นปัจเจกชน ความเป็นส่วนตัวมากขึ้น ซึ่งอาจส่งผลต่อการสร้างประชาสังคมอยู่บ้าง แต่เอนกคิดว่ามนุษย์ยังต้องการสังคม เพราะมันเป็นธรรมชาติ เราอยู่คนเดียวไม่ได้ เมื่อสังคมเป็นปัจเจก สังคมก็จะสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ๆ ขึ้น เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ปรับตัวได้

การสร้างประชาสังคมทำให้เกิดผู้เล่นใหม่ๆ ทางการเมืองมากขึ้น เป็นการสร้างอุดมการณ์ขึ้น เพื่อให้เราไม่ท้อแท้ ไม่ต้องพึ่งรัฐและเป็นการสร้างความหวังอันใหม่ เอนกมองว่า ประชาสังคมจะแก้ปัญหาประชาธิปไตยของไทยได้ แต่ประชาธิปไตยไม่ใช่การปกครองตนเองในระดับปัจเจกเท่านั้น ประชาธิปไตยจะต้องมีการปกครองของประชาสังคมและการปกครองตนเองของท้องถิ่นด้วย ประชาธิปไตยมีแค่การเลือกตั้งไม่พอ แต่เราต้องเสริมด้วยประชาธิปไตยของประชาสังคมที่มีอิสระในการทำสิ่งต่างๆ ได้ อีกทั้งต้องสร้างภาพสังคมที่ทำให้เกิดประชาธิปไตยที่เป็นตะวันออกมากขึ้นด้วย เพราะประชาธิปไตยไม่ได้เป็นแต่เรื่องการเมือง แต่เป็นเรื่องของสังคม ภาคสังคมและประชาสังคมด้วย

ในบทที่ 3 เรื่องผู้นำการบริหารที่ผสมผสานกับแนวคิดตะวันออก เอนกกล่าวถึงผู้นำแบบโลกาธิปไตย อัตตาธิปไตยและธรรมาธิปไตย ที่พุทธองค์กล่าวถึงว่า ผู้นำแบบที่คนส่วนมากรัก นิยมชมชอบ เรียกว่า เป็น “ผู้นำแบบโลกาธิปไตย” โลกา แปลว่า มหาชน นับเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย ส่วนผู้นำแบบที่เชื่อตัวเองเป็นใหญ่ เชื่อว่าตนเองดีกว่าคนอื่นทั่วไป เรียกว่า เป็น “ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย” แต่พุทธองค์บอกว่า คนเราที่สูงที่สุดต้องเป็นผู้นำแบบ “ธรรมาธิปไตย” หมายความว่า เป็นผู้นำโดยหลักการ นำโดยความชอบธรรม นำโดยความถูกต้องและนำโดยหลักวิชา นอกจากนั้น วิธีคิดของผู้นำต้องคิดหลายๆ ทาง ทางหนึ่งคือ ต้องมองให้เห็นมุมไกลและระยะเวลาที่ยาว โดยเอนกได้ยกตัวอย่างเจ็ดสิบปีภายใต้รัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ที่ประเทศเต็มไปด้วยความต่อเนื่องที่ยาวนานมาก

ส่วนบทที่ 4 เรื่องปรัชญาการบริหารงานพัฒนาตามวิถีตะวันออก เอนกเสนอให้สร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก และใช้ประโยชน์จากประวัติศาสตร์โลก ในฉบับที่ตะวันออกเจริญรุ่งเรืองและสำคัญทำให้เกิดเนื้อหาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่โยงเข้ากับประวัติศาสตร์โลก เพื่อให้น่าสนใจขึ้น เพราะประวัติศาสตร์ที่เราเรียนกันอยู่ในปัจจุบันเป็นประวัติศาสตร์ชาติที่ไม่มีเนื้อหาพอที่จะเอามาส่งเสริมท้องถิ่นได้ ดังนั้น ท้องถิ่นที่จะก้าวหน้าจำเป็นจะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้มากขึ้นและผนวกเข้ากับประวัติศาสตร์ที่ใหญ่กว่า นอกจากนั้น เอนกเสนอว่า ท้องถิ่นต้องคิดเรื่องเมืองด้วย ต้องคิดว่าท้องถิ่นเป็นเมือง นครและมหานคร เพราะประเทศไทยในเวลานี้

คนที่อยู่ในเมืองเท่าๆ กับคนที่อยู่ในชนบท องค์การบริหารส่วนตำบลอย่างน้อยครึ่งหนึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กแล้ว ไม่ใช่ชนบทอีกต่อไป เราต้องคิดว่า เรากำลังจะแปลงชนบทให้กลายเป็นเมือง เกิดเมืองขนาดเล็กที่น่าอยู่ ที่มีความเชื่อมโยงกับภาคเกษตร รักษาสมดุลเดิมของชนบทไว้ได้ แต่ชีวิตคนจะเป็นชีวิตของคนเมือง

เอนกยังกล่าวถึงการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการมองโอกาสเป็นหลัก มิใช่มองปัญหา เช่น กระแสบูรพาภิวัตน์ในปัจจุบันทำให้ท้องถิ่นและภูมิภาคมีบทบาททางเศรษฐกิจสูงมาก เป็นโลกที่ท้องถิ่นมีความสำคัญขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เราจึงต้องสร้างอุดมการณ์ท้องถิ่นนิยมไม่น้อยไปกว่าการสร้างชาตินิยม ทำให้ประชาชนรักและภูมิใจในท้องถิ่น อยากทำงานให้ท้องถิ่น ท้องถิ่นต้องคิดเรื่องใหญ่ยิ่งขึ้น

ท้องถิ่นต้องนำการพัฒนาบ้านเมืองที่มีสองระดับคือประเทศและท้องถิ่น ท้องถิ่นต้องคิดว่า กำลังทำงานให้บ้านเมือง ท้องถิ่นเป็นบ้านเมืองของเราจริงๆ และท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องตามประเทศ ท้องถิ่นต้องนำทางความคิด สติปัญญาและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาพื้นที่และพัฒนาคนได้ เช่น เรื่องการสร้างคน การสร้างเศรษฐกิจ การสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี การสร้างความภูมิใจและการสร้างวัฒนธรรม อีกทั้งเวลานี้ ภูมิภาคและส่วนกลางไม่เพียงพอและไม่สามารถที่จะทำงานให้แก่บ้านเมืองได้อย่างเต็มที่ แต่กลับกัน ท้องถิ่นเก่ง ก้าวหน้าและสร้างสรรค์ขึ้น เอนกเสนอให้ทำท้องถิ่นเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ขึ้น ผู้นำท้องถิ่นต้องรู้จักกับคนที่ปกครองและดูแลเหมือนเป็นลูกเป็นหลานของตน ฉะนั้น ท้องถิ่นต้องรุกเข้าไปทำงานที่สำคัญๆ เช่น งานด้านทรัพยากรธรรมชาติ เมือง วัฒนธรรม การท่องเที่ยว และวิสาหกิจชุมชน สำหรับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไม่ควรจะไปทำงานแทนท้องถิ่น งานหลักๆ ของบ้านเมืองต้องถ่ายเทไปให้ท้องถิ่นทำและช่วยตัวเอง

เอนกกล่าวถึงการบริหารแบบปรัชญาตะวันออกในแบบเต๋าที่ว่า การทำอะไรอย่าพยายามทำมากจนเกินไป บางทีมันไม่สำเร็จ เราจะต้องรู้ธรรมชาติของสิ่งที่เรากำลังทำและอย่าไปฝืนกระแสนธรรมชาติ แต่ต้องพยายามชี้กระแสนธรรมชาติไว้ ซึ่งเป็นแง่คิดเรื่องกระจายอำนาจ ท้องถิ่น การเอาเงินและอำนาจจากส่วนกลางมาให้กับท้องถิ่น ที่ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคก็ไม่ยอม เอนกจึงเสนอให้คิดใหม่ว่า ต้องทำแบบไม่เผชิญหน้ากันและก็ต้องทำในลักษณะ win-win ทุกฝ่าย

นอกจากนี้ ท้องถิ่นต้องเอาวิธีคิดแบบหยิน-หยางไปใช้ เป็นการนำการปกครองทั้งที่เป็นแบบทางการและไม่เป็นทางการไปใช้ ท้องถิ่นที่เป็นทางการอาจทำบางเรื่องไม่ได้ แต่ท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการ อาจทำได้ ท้องถิ่นที่เป็นทางการ หัวหน้าอาจจะเป็นนายกเทศมนตรี ส่วนท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการ หัวหน้าอาจจะเป็นผู้สูงอายุท่านหนึ่งที่เป็นที่เคารพนับถือก็ได้ การแบ่งงานของท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการต้องแบ่งตามความสามารถ และให้คิดถึงท้องถิ่นที่เป็นสังคมที่ไม่เป็นทางการ ฉะนั้น ท้องถิ่นสามารถที่จะนำส่วนกลางได้ แต่ต้องไม่คิดว่าเป็นปรปักษ์ เอนกเห็นว่า กำลังสำคัญของประเทศและเป็นกุญแจของความสำเร็จคือ ภาคเอกชนและท้องถิ่น ไม่ได้อยู่ที่รัฐบาล และท้องถิ่นก็ต้องมีคนนำจึงมีพลัง

ในบทที่ 5 เอนกกล่าวถึงเมือง นครและมหานครกับการพัฒนาประเทศว่า พื้นที่ที่เป็นส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ท้องถิ่นน่าจะเป็นอนาคตของประเทศได้ โดยเรื่องท้องถิ่นกับเรื่องเมืองทับซ้อนกันอยู่ เราต้องไม่มองเรื่องเมืองเป็นเรื่องปลายแถว การพัฒนาประเทศของประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น การที่สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส อังกฤษและญี่ปุ่น ใช้เมือง นครและมหานครทำงาน ความเจริญนั้นเป็นผลงานของเมือง นครและมหานคร ซึ่งเป็นการปกครองส่วนท้องถิ่น สำหรับไทยในเวลานี้เป็นประเทศแห่งเมืองแล้ว ไม่ใช่ประเทศแห่งชนบท ชนบทไทยกำลังจะหมดไป ทว่าเรายังไม่ค่อยรู้เรื่องเมือง ในการพัฒนาเมือง เราไม่ได้มองเมืองที่เป็นหน่วยในการทำงาน แต่เป็นเมืองที่คนมาอยู่รวมกัน เกิดขึ้นและพัฒนาเอง เพราะฉะนั้น เราต้องปลดปล่อยเมือง นครและท้องถิ่นให้ไปข้างหน้าและจัดการตัวเองได้มากขึ้น แลกกับการเอารายได้มาให้รัฐมากขึ้น การกระจายอำนาจไม่ใช่การให้อำนาจฟรี แต่ต้องทำงาน ถ้าทำไม่ดีอาจเอาอำนาจคืน แต่ถ้าทำดีอาจให้อำนาจเพิ่ม เราต้องหากระบวนการที่ใหม่ๆ เพื่อปลดปล่อยประเทศไทยคือ ต้องให้เมือง นครและมหานครนำประเทศและพัฒนาประเทศ ส่วนประเทศมีหน้าที่สนับสนุน เอนกคิดว่า ถึงยุคที่ประเทศไทยต้องพัฒนาโดยท้องถิ่น ท้องถิ่นที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม (Cluster) และพัฒนาประเทศโดยเมือง นครและมหานคร เพราะเมืองนั้นจะทำให้หน้าหนักทางเศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น อย่างไรก็ตาม เมืองต้องไม่ทอดทิ้งชนบทและเมืองขนาดเล็กที่ยังเหลืออยู่ ต้องทำให้เมืองขนาดเล็กเป็นเมืองที่ใกล้ชิดกับเกษตรกรรม เราต้องเอาเรื่องเกษตรกรรมขึ้นมาเป็นหลักอีกครั้ง แต่เป็นเกษตรกรรมแบบบูติก คือ ขายให้น้อย ปลูกให้น้อย แต่ขายให้แพง

ในบทสรุปของหนังสือ เอนกเสนอให้ใช้ความคิดเรื่องประชาธิปไตยตะวันตกที่เป็นสายอื่นๆ ที่ไม่ใช่กระแสหลัก เช่น ความคิดประชาธิปไตยของกรีกและของโรมัน ที่หมายถึงการปกครองตนเองของประชาชน มาใช้ให้มากขึ้น รวมแนวคิดที่เห็นว่า ประชาสังคมสำคัญกว่ารัฐ และการสร้างประชาธิปไตยต้องสร้างสังคมประชาธิปไตยด้วย ไม่ใช่สร้างรัฐประชาธิปไตยเท่านั้น สิ่งสำคัญที่สุด สังคมประชาธิปไตยต้องเป็นสังคมที่ปัจเจกบุคคลจะมีสิทธิเสรีภาพ และต้องให้ประชาสังคม หมายถึง หมู่คณะที่มุ่งกระทำเพื่อผลประโยชน์เฉพาะส่วนหรือผลประโยชน์ส่วนรวม ได้มีโอกาสได้มีส่วนแบ่งในอำนาจ

เอนกหวังว่า ในอนาคต โลกจะไม่ถูกครอบงำหรือครอบครองโดยตะวันตกเท่านั้น แต่เป็นโลกที่ตะวันออกมีสัดส่วน มีสิทธิ มีเสียงมากขึ้นด้วย เป็นระเบียบโลกที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นในแง่ที่ไม่มีใครครอบงำได้แต่เพียงวัฒนธรรมเดียว อารยธรรมเดียวหรือประเทศเดียว เอนกจึงนำความรู้เรื่องตะวันออกที่ได้จากการศึกษาด้วยตนเองมาคิดพิจารณาในเรื่องประชาธิปไตย ประชาสังคม ผู้นำและการบริหารประเทศ รวมทั้งเรื่องเมือง นครและมหานครของไทย

7.4 ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตย: ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย

จากการศึกษาในบทที่แล้วพบว่า เอนกให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองโดยประชาชนที่เป็นการปกครองตนเอง เป็นประชาธิปไตยทางตรงของประชาชน อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น เพื่อสร้างรากฐานให้ประชาธิปไตยที่แข็งแกร่งในระดับชาติ เอนกต้องการสร้างการเมืองภาคประชาชนและมุ่งเปลี่ยนประชาชนให้เป็นพลเมือง รวมทั้งสร้างประชาสังคม เอนกสนใจประชาชนทั่วไปที่เป็นรากฐานของประชาธิปไตยเป็นสิ่งสำคัญ สนใจการรวมกลุ่มของประชาชน นอกจากนั้น เขายังได้เห็นจุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยจากการใช้นโยบายประชานิยม และได้นำเสนอทางแนวทางแก้ไข ซึ่งหนึ่งในข้อเสนอ คือ การใช้ระบอบผสม (Mixed Regime) เพื่อถ่วงดุลประชาธิปไตย เอนกเสนอให้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยต้องไม่เป็นประชาธิปไตยที่บริสุทธิ์ (Pure Form) แต่ต้องมีการถ่วงดุลจากอภิชนและเอกบุรุษกับประชาชนคนส่วนใหญ่ด้วย

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกผ่านงานเขียนของในบทนี้ส่วนใหญ่เป็นงานที่มีใช้ งานวิชาการ ประกอบไปด้วย หนังสือ บทความ การถอดคำปาฐกถา บทสัมภาษณ์และการบรรยายของเอนกในสถานที่และวาระต่างๆ โดยส่วนใหญ่เป็นงานเขียนและคำบรรยายเพื่อสื่อสารและจูงใจกับบุคคลทั่วไปและสังคมสาธารณะ งานเขียนของเอนกในระยะนี้ให้ความสนใจกับเรื่องที่หลากหลายขึ้น โดยไม่ใช่มิติทางรัฐศาสตร์เพียงอย่างเดียว

ความคิดเรื่องประชาธิปไตยของเอนกจากการศึกษาความคิดทางการเมืองในการแสวงหาความหมายของ “ประชาธิปไตย” ที่เหมาะกับประเทศไทยในบทนี้เป็นการศึกษาที่เริ่มจากหนังสือเรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 นับเป็นหนังสือเล่มแรกที่ทำให้จุดเปลี่ยนความสนใจในทางวิชาการของเอนกอย่างชัดเจน โดยให้ความสำคัญกับโลกตะวันออกมากขึ้นและไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าโลกตะวันตก เพราะในระยะนี้ เอนกได้เห็นถึงตุลกำลังของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเห็นว่า โลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลกตะวันออกออกพุ่งทะยานขึ้น จึงนำไปสู่การศึกษาในเรื่องประวัติศาสตร์โลก และเห็นว่า ความเจริญของโลกสมัยใหม่นั้นสร้างโดยโลกตะวันออกด้วย และเอนกยังได้มองเห็นถึงแนวโน้มของโลกตะวันออกที่กำลังกลับมาทะยานขึ้นอีกครั้ง การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกในบทนี้ได้ศึกษาจนถึงงานเขียนที่เป็นหนังสือเล่มล่าสุดของเอนก เรื่อง ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา ซึ่งเผยแพร่เมื่อต้นปี พ.ศ. 2563 ก่อนที่เขาได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ในเดือนสิงหาคม 2563

ความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตยในระยะของการศึกษาในบทนี้มีดังนี้

ความหมายของประชาธิปไตย

การศึกษาความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในบทนี้ ซึ่งเป็นความคิดเห็น ปัจจุบัน เขาได้ยึดหลักการของการสร้างการเมืองการปกครองสำหรับประเทศไทยว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่จะต้องเชิดชูต่อไป ประเทศไทยต้องเป็นประชาธิปไตยอย่างแน่นอน เราต้องไม่หลีกเลี่ยงและร่วมกันสร้างประชาธิปไตย แต่การสร้างประชาธิปไตยของไทยต้องไม่ลอกเลียนแบบคุณค่า หลักการ วิธีการและอุดมคติของประชาธิปไตยในแบบตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากลอย่างตายตัวเพียงอย่างเดียว เราต้องมีการปรับปรุงและผสมผสานความเป็นตะวันออกและความเป็นไทยอันประกอบด้วย ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและค่านิยม ซึ่งเป็นของดั้งเดิมที่เหมาะสมของไทย ดังตัวอย่างที่ได้กล่าวในหนังสือ เรื่อง พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย รวมทั้งต้องผสมผสานพลังที่เป็นจริงของสังคมไทยให้เข้ากับประชาธิปไตยของไทยด้วย เอนกมองว่า ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของความสร้างสรรค์ ความริเริ่มของประเทศต่างๆ ที่สำคัญ การสร้างประชาธิปไตยของไทยต้องคงสาระหลักและแก่นแท้ของประชาธิปไตยไว้ และประชาธิปไตยแบบไทยต้องได้รับความยินยอมพร้อมใจจากประชาชนส่วนใหญ่ ต้องได้รับความชอบธรรมเชิงระบอบจากคนในประเทศด้วย เพื่อให้ประชาธิปไตยของไทยมีความมั่นคงและไม่ให้กลับไปเกิดลักษณะของระบอบทวิลักษณ์ของการเมืองไทยอีก

ในระยะนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองของเอนกที่ได้ตระหนักว่า การทำความเข้าใจสังคมหรือเรื่องสังคมศาสตร์นั้นมีเรื่องของวัฒนธรรมอยู่ด้วยเป็นสำคัญ ดังนั้น ในการทำความเข้าใจหรือการสร้างการเมืองไทย ต้องเอาวัฒนธรรมไทยเข้ามาร่วมคิดและเชื่อมโยงให้มากขึ้นด้วย

ในการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย เอนกให้ความสำคัญกับเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเรื่องนี้แยกไม่ออกจากความเป็นไทย นอกจากนั้น เอนกยังเสนอว่า ประชาธิปไตยของไทยต้องมีธรรมาธิปไตยที่ยึดถือความดี ความงาม และความถูกต้องเป็นหลักการ หรือน้อมนำหลักธรรมคำสอนของทุกศาสนาเข้าไปกำกับดูแลควบคู่กับการใช้อำนาจด้วย

ระยะนี้ เอนกยังได้เสนอให้สร้างประชาธิปไตย 3 ระดับที่ต้องแตกต่างกัน คือ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน โดยเอนกได้เพิ่มประชาธิปไตยระดับชุมชนขึ้นและให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยระดับชุมชน จากบทที่แล้ว ที่เอนกได้กล่าวถึงประชาธิปไตยสองระดับเท่านั้น คือ ระดับชาติและระดับท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตาม เอนกก็ยังคงเน้นการสร้างประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นเช่นเดิม

เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยทั้ง 3 ระดับต้องมีแนวคิดและการสร้างที่แตกต่างกัน โดยประชาธิปไตยระดับชาติมีจุดเน้นอยู่ที่การใช้อำนาจผ่านผู้แทนหรือผู้นำ ส่วนประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นควรจะออกแบบให้เป็นประชาธิปไตยอีกแบบหนึ่งที่หมายถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเน้น

ที่บทบาทของประชาชน ชุมชนหรือประชาสังคม เป็นรัฐบาลที่มีประชาชนดูแล มีการปกครองและดูแลท้องถิ่นของตนเองให้มากขึ้น สำหรับประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องเน้นด้านสังคมเป็นแกนหลัก เน้นให้ประชาชนทำอะไรด้วยตนเอง ดูแลกันเอง และต้องการอาสาสมัครเพื่อชุมชนของตนเองเป็นสำคัญ ทั้งนี้ ประชาธิปไตยระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นต้องเป็นฐานให้แก่ประชาธิปไตยระดับชาติที่ยั่งยืน

เอนกยังคงให้ความสำคัญกับ “**ประชาธิปไตยทางตรง**” แปลว่า “**ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)**” ซึ่งจะทำให้ดีผ่านประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน เอนกแนะนำให้คิดเสมอว่าประชาชนในโดยประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองตนเองของประชาชนในประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง หมายถึง 1) ประชาชนที่เป็นบุคคล 2) ประชาชนที่เป็นท้องถิ่น และ 3) ประชาชนที่เป็นชุมชน ประชาชนทั้ง 3 ลักษณะมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง และประชาธิปไตยต้องมีให้ครบทั้ง 3 ลักษณะนี้จึงเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์

นอกจากนั้น เอนกยังเน้นให้สร้างกับ “**ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน**” ในประเทศไทย เดิม อำนาจอธิปไตยเป็นของรัฐ อำนาจสาธารณะถูกกำหนดให้อยู่ที่รัฐ เรียกว่า อำนาจอธิปไตย ส่วนสังคมจะมีอำนาจสาธารณะอยู่บ้างเมื่อรัฐอนุญาตให้มีหรือมอบหมายให้เท่านั้น

เอนกย้ำถึงการสร้างการปกครองท้องถิ่นเป็นพิเศษ โดยพยายามทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองยิ่งขึ้น เพื่อฝึกประชาชนให้ทำงานเพื่อส่วนรวม ให้พวกเขาได้เห็นการปกครองท้องถิ่นเป็นของพวกเขาเองยิ่งขึ้น เอนกเชื่อว่า เมื่อการปกครองท้องถิ่นเข้มแข็งและประชาธิปไตยที่ระดับท้องถิ่นเติบโตจะนำไปสู่การแก้ปัญหาประชาธิปไตยที่ระดับชาติได้

เอนกเห็นว่า หัวใจของประชาธิปไตยที่ขาดไม่ได้ คือ การที่คนได้รู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง การที่ประชาชนบริหารจัดการบ้านเมืองด้วยตนเอง ซึ่งเป็นประชาธิปไตยทางตรง สอดคล้องกับแนวคิดการกระจายอำนาจ ที่ต้องการการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจสู่ชุมชนและท้องถิ่นในการบริหารจัดการตนเอง

นอกจากนั้น เอนกยังชวนให้มองถึงการแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปประชาธิปไตยของไทยโดยใช้มุมมองของนานาประชาธิปไตย เพราะเขาเห็นว่า ประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทน (Representative Democracy) ไม่เพียงพอกับยุคปัจจุบัน จำเป็นต้องเสริมบทบาทของรัฐประชาธิปไตยด้วยประชาสังคม เอนกเสนอให้รัฐสนับสนุนให้เกิด “**ประชาธิปไตยแบบหารือไตร่ตรองร่วมกัน (Deliberative Democracy)**” เพื่อไม่ให้ประชาธิปไตยมีแต่รัฐสภา แต่ต้องให้มีประชาธิปไตยที่ประชาชนหารือไตร่ตรองที่ไม่ยึดความเป็นฝ่าย (Non-Adversary Democracy) และมีจิตสาธารณะด้วย

ในขณะนี้ เอนกได้เสนอกระแสความคิดที่จะทำให้ประชาธิปไตยทั่วโลกสมบูรณ์ขึ้นใน 4 กรณี เพื่อเป็นทางเลือกให้ประเทศไทยอาจนำเอาไปปรับใช้ได้ ได้แก่

1. ความคิดเรื่องสาธารณรัฐที่เน้นการมีส่วนร่วมหรือมีสำนึกต่อส่วนรวมในหมู่ประชาชน (Civic Republicanism) เพื่อเปลี่ยนประชาชนให้เป็นพลเมือง ผู้มีสิทธิ มีส่วน มีอำนาจในบ้านเมือง โดยตรงมากขึ้น ถือว่าหลักใหญ่ของประชาธิปไตยเป็นการให้เสรีภาพและบทบาทกับประชาชน หรือพลเมือง แนวคิดนี้การยอมรับกลุ่มที่เคยถูกเหยียดหยามหรือครอบงำเข้าร่วมในการตัดสินใจที่สำคัญด้วยตนเองด้วย

2. การปฏิรูปประชาธิปไตยท้องถิ่นให้เป็นรากฐานใหม่ของประเทศที่ทรุดโทรมโดยการขยายการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างจริงจัง เพื่อให้ท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่มากไปกว่ามีการเลือกตั้งท้องถิ่น (Deepening Local Democracy)

3. การสร้างประชาธิปไตยแบบเสียงทั้งหมดร่วมกันปกครอง (Consociational Democracy) ขึ้นมาแทน Partisan Democracy ประชาธิปไตยแบบนี้ได้ให้กลุ่มฝ่ายใหญ่ๆ ที่ขัดแย้งแตกต่างกันได้เข้ามาร่วมกันเป็นรัฐบาล ร่วมกันบริหารและพัฒนาประเทศ มีฝ่ายค้านให้น้อยที่สุด ส่วนการตรวจสอบรัฐบาลต้องใช้อิทธิพลของอิสระอื่นๆ มาทำหน้าที่แทนฝ่ายค้าน

เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้มาสนใจที่สุดสำหรับประเทศไทย เพราะนานมาแล้วที่เราคิดว่าการมีฝ่ายค้านนั้นสำคัญ และไม่สนใจว่าฝ่ายค้านนั้นจะเป็นตัวแทนของกลุ่มชนใหญ่ๆ ที่ขาดไม่ได้หรือไม่ เราแยกฝ่ายต่างๆ ในสังคมออกจากกันจนเกินไป ทำให้ไม่เห็นจุดอ่อนจากการใช้ประชาธิปไตยแบบแองโกล-แซกซอน ที่ใช้เสียงข้างมากในการตั้งรัฐบาล

4. การสร้างประชาธิปไตยแบบขงจื้อ (Confucian Democracy) ในจีนตามกระแสประชาธิปไตยที่ฉลาดและมีสติปัญญา (Intelligent Democracy) โดยเพิ่มการปกครองโดยคนที่มีคุณธรรมและความสามารถ (Meritocracy) เข้าไปในประชาธิปไตยด้วย

ที่สำคัญอย่างยิ่ง การสร้างประชาธิปไตยของไทยในระยะนี้ เอนกเสนอให้ใช้ประชาธิปไตยในระบอบผสม (Mixed Regime) เพื่อให้สอดคล้องกับดุลอำนาจ ดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคมไทย

การให้ความหมายของประชาธิปไตยทั้งหมดของเอนกในระยะนี้ เป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยของไทย การสร้างความมั่นคงให้กับประชาธิปไตยในประเทศไทยด้วยลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยที่เอนกเห็นว่าเหมาะสมกับประเทศ ตลอดจนการสร้างคุณภาพของประชาธิปไตย

ตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

สำหรับตัวแสดงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เอนกให้ความสนใจและให้ความสำคัญในระยะนี้ เอนกย้ำว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดของระบอบประชาธิปไตยคือ “ประชาชน” เพราะการปกครองโดยประชาชนนั้นสำคัญที่สุด ดังนั้น หัวใจของประชาธิปไตย คือ ทำอย่างไรให้การปกครองเป็นของประชาชนและให้เป็นโดยประชาชนมากที่สุด ทำอย่างไรให้คนได้รู้สึกเป็น

เจ้าของบ้านเมือง รู้สึกว่าทำอะไรให้บ้านเมืองได้โดยตรง ต้องเป็นการปกครองตนเองให้มากที่สุด ของสามัญชน นอกจากนั้น เอนกยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาประชาชนให้กลายเป็น “พลเมือง” ที่เป็นกำลังสำคัญของประชาธิปไตย

ในระบอบนี้ เอนกให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นและในระดับชุมชนซึ่งเป็นฐานรากของประเทศ เอนกจึงให้ความสนใจกับตัวแสดงทางการเมืองที่เป็นองค์กร ได้แก่ “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” และ “สภาองค์กรชุมชน” ด้วย

เอนกยังให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของประชาชนและพลเมืองเป็น “ชุมชน” และ “ประชาสังคม” ตลอดจนการรวมกลุ่มในรูปแบบอื่นๆ ของประชาชนทุกขนาด เพื่อเพิ่มอำนาจและบทบาททางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

ที่สำคัญที่สุด ในระบอบนี้ เอนกให้ความสำคัญกับสถานะและบทบาทของ “พระมหากษัตริย์” และ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ในระบอบประชาธิปไตยของไทยเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะที่พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย ที่ไม่เหมือนประเทศใด อีกทั้งมีความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์จากผลงานของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยตั้งแต่ในอดีต และมีความชอบธรรมทั้งเชิงระบอบที่เอนกเห็นว่าประชาชนมอบให้กับราชาธิปไตย เอนกต้องการสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทย โดยมีพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยไทย

เอนกไม่ให้ความสนใจกับรัฐและบทบาทของรัฐในระบอบประชาธิปไตยนัก เขาเห็นว่า สังคมและประชาสังคม คนที่อยู่นอกรัฐบาลนั้นสำคัญกว่ารัฐในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งสังคมและประชาสังคมต้องมีโอกาสได้ส่วนแบ่งในอำนาจจากรัฐ เป็นการสร้างประชาธิปไตยที่รัฐและสังคมแบ่งอำนาจกัน เอนกได้เสนอให้นำชุมชน ท้องถิ่นและประชาสังคม เป็นกำลังหลักและเป็นตัวแสดงใหม่ในการเปลี่ยนแปลงสังคมทดแทนตัวแสดงที่เป็นรัฐ

สำหรับความคิดทางการเมืองของเอนกในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยในมุมมองของการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประเทศไทย การสร้างคุณภาพของประชาธิปไตยไทย ตลอดจนการแก้ปัญหาของประเทศไทย ในระยะเวลาของการศึกษาในบทนี้ มีดังนี้

ความคิดเรื่อง การสร้างประชาธิปไตย 3 ระดับ และประชาธิปไตยระดับชุมชน

ตามที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า เดิมเอนกมองว่าประชาธิปไตยมีอยู่ 2 ระดับ คือ ประชาธิปไตยระดับชาติและระดับท้องถิ่น แต่ในบทนี้ พบว่า เอนกเสนอให้มองประชาธิปไตยในประเทศไทยใหม่เป็น 3 ระดับ คือ ประชาธิปไตยระดับชาติ ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น และประชาธิปไตยระดับชุมชน โดยประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องเน้นด้านสังคมเป็นแกนหลัก เอนกมองว่า บ้านเมืองมี 3 ระดับที่อยู่รวมกันไม่ได้และขาดอันใดอันหนึ่งไม่ได้ และที่ขาดไม่ได้อย่างยิ่งยวดคือชุมชน เพราะชุมชนเป็นฐาน

ของสามเหลี่ยมประชาธิปไตย ที่ท้องถิ่นอยู่กึ่งกลาง และชาติอยู่บนสุด แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคกับการพัฒนาประชาธิปไตยคือ คนส่วนมากมักจะเข้าใจว่าทั้ง 3 ระดับใช้ประชาธิปไตยแบบเดียวกันคือประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทน เอนกมองว่า ประชาธิปไตยในแต่ละระดับไม่ควรเหมือนกัน

หากจะสร้างประชาธิปไตยให้สำเร็จ ต้องสร้างทั้ง 3 ระดับที่แตกต่างกัน โดยประชาธิปไตยระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นต้องเป็นฐานให้แก่ประชาธิปไตยระดับชาติ เพราะเป็นระดับที่ใกล้ชิดประชาชนและสังคม ประชาธิปไตยระดับชาติต้องเน้นความเป็นรัฐ เป็นประชาธิปไตยเพื่อประชาชน ทำให้ประชาชน ส่วนประชาธิปไตยระดับท้องถิ่นที่อยู่ตรงกลาง มีลักษณะกึ่งรัฐ-กึ่งสังคม เน้นทำอะไรให้ประชาชนด้วย แต่ก็เน้นให้ประชาชนร่วมมือกันเพื่อทำประโยชน์ให้ท้องถิ่นด้วยตนเองด้วย สำหรับประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องเป็นขั้นสังคม เน้นให้ประชาชนทำอะไรด้วยตนเอง ดูแลกันเอง ให้ประชาชนร่วมมือกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

เอนกได้เสนอว่า ประชาธิปไตยมี 3 แบบ ได้แก่ 1) ประชาธิปไตยทางอ้อมที่ระดับชาติ 2) ประชาธิปไตยทางตรงที่แปลว่าประชาธิปไตยที่ประชาชนดูแลบริหารจัดการบ้านเมืองด้วยตนเอง (Self-Government Democracy) และ 3) ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน

เอนกเสนอเรื่องหลักอำนาจสาธารณะ เช่น อำนาจในการดูแลความปลอดภัย ความเป็นอยู่ของประชาชน การจัดการศึกษา การจัดการสิ่งแวดล้อม ที่สามารถแบ่งกันระหว่างรัฐกับสังคมได้ รัฐไม่จำเป็นต้องผูกขาดอำนาจอธิปไตย และอำนาจที่แบ่งกับสังคมได้นี้ รัฐต้องไม่เป็นผู้ที่อยู่สูงกว่า แต่ต้องเสมอกัน รัฐจะต้องสนใจสังคมนั้นคือ ชุมชน ดังนั้น ถ้าพูดถึงเรื่องบ้านเมืองก็ต้องประกอบด้วยประชาธิปไตยทั้ง 3 ระดับ

ประชาธิปไตยระดับชาติใช้ประชาธิปไตยแบบทางอ้อมที่สุด ใช้การเลือกตั้ง ซึ่งเป็นความจำเป็นของประชาธิปไตยระดับชาติ ส่วนประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น หมายถึง ประชาธิปไตยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นประชาธิปไตยทางตรงและทางอ้อมรวมกัน ไม่เหมือนประชาธิปไตยระดับชาติ ต้องเอาประชาชนมามีส่วนร่วมทางการเมือง สร้างบรรยากาศให้คนอยากอาสาช่วย ใช้กฎระเบียบของทางราชการให้น้อยลง ผู้บริหารท้องถิ่นต้องทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่น ส่วนเรื่องงบประมาณต้องเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม การเมืองท้องถิ่นต้องเป็นการเมืองแห่งความรักความสามัคคี

สำหรับ “**ประชาธิปไตยระดับชุมชน**” ต้องใช้แบบประชาธิปไตยทางตรงร่วมกับประชาธิปไตยที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน ต้องทำให้คนมีจิตอาสา จิตสาธารณะ ต้องการอาสาสมัครเพื่อชุมชนของตน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนเสมือนเป็นครอบครัว ประชาธิปไตยที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกันนี่คือสิ่งที่จะมารองรับชุมชน หากชุมชนมีความชอบธรรม มีความศักดิ์สิทธิ์ มีเกียรติยศของตนเอง ประเทศชาติบ้านเมืองจะไม่ได้สำคัญแค่รัฐ แต่สังคมก็สำคัญ เพราะสังคมมีเนื้อในที่เป็นตัวตนของตนเอง

ประชาธิปไตยระดับชุมชนที่เน้นการให้ชาวบ้านทำกันเองนั้น ต้องใช้การปกครองจากข้างนอกให้น้อยที่สุด คล้ายกับเอเธนส์คือไม่เป็นรัฐไม่เป็นราชการ แต่เป็นชุมชนที่ปกครองตนเอง ใช้การปรึกษาหารือให้มากกว่าการลงคะแนนเสียง ใช้การจูงใจให้คนเห็นประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัวหรือประโยชน์เฉพาะกลุ่ม แต่เน้นที่ผลประโยชน์ส่วนตัวที่เรื่องปัญหา กล่าวคือ เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่มองไปในระยะยาวและไปด้วยกันได้กับผลประโยชน์ส่วนรวม

เอนกเสนอว่า ควรสร้างประชาธิปไตยที่ชุมชนและท้องถิ่นซึ่งสำคัญที่สุด เป็นพื้นฐานที่สุดของประชาธิปไตย เป็นโรงเรียนฝึกพลเมืองที่ดียิ่ง และประเทศไทยต้องการพลเมืองที่หมายถึงประชาชนที่กระตือรือร้นอยากจะเข้ามาช่วยบ้านเมือง ไม่เป็นเพียงผู้รับนโยบายหรือรับบริการ เป็นคนที่ชอบและสนใจเรื่องของบ้านเมือง อยากจะทำให้บ้านเมืองดีขึ้นและไม่ฝากบ้านเมืองไว้กับผู้นำเท่านั้น แต่พยายามอาสาทำงานให้บ้านเมือง ซึ่งเรื่องนี้ทำได้มากที่สุดในระดับชุมชน ทำได้รองลงไปในระดับท้องถิ่น ชุมชนที่สำคัญที่สุดคือชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่น ฉะนั้น แนวทางในการปฏิรูปประชาธิปไตยต้องเอาความสำคัญไปอยู่ที่ฐาน ให้ชุมชนสำคัญที่สุด รองลงไปคือท้องถิ่น

ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองในระดับชุมชนต้องปรับให้เข้ากับประชาธิปไตยเสรีนิยมและประชาธิปไตยท้องถิ่นด้วย เพราะยังคงต้องอาศัยปัจเจกชนผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้ง ที่มองเห็นนโยบาย เห็นประโยชน์ของประเทศเป็นที่ตั้ง การมีประชาธิปไตยระดับชุมชนก็เพื่อเป็นแหล่งฝึกปรือให้ประชาชนได้มองเห็นว่า ผลประโยชน์ส่วนรวมคืออะไร ฝึกปรือให้พวกเขาารู้สึกมั่นใจในความสำคัญของตัวเอง รู้สึกเป็นเจ้าของบ้านเมือง เจ้าของประชาธิปไตยและเจ้าของการปกครองในทุกๆระดับ

นอกจากนั้น ประชาธิปไตยระดับชุมชนต้องเป็นประชาธิปไตยที่ผสมกลมกลืนหรือกลมเกลียวกันระหว่างกลุ่มต่างๆ องค์กรปกครองท้องถิ่นต้องไม่ไปทำลายหรือลดความสำคัญขององค์กรภาคสังคม แต่ต้องเชิญองค์กรภาคสังคมร่วมปรึกษาหารือกับองค์กรปกครองท้องถิ่นเพื่อเป็นพันธมิตรในการทำงาน

ตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญของประชาธิปไตยระดับชุมชน ได้แก่ **“สภาองค์กรชุมชน”** ซึ่งเกิดขึ้นเพื่อแก้ไขจุดบกพร่องของประชาธิปไตยระดับชาติและระดับท้องถิ่น เป็นประชาธิปไตยของประชาชนและโดยประชาชน แล้วจึงเป็นไปเพื่อประชาชน กล่าวคือ เน้นการที่ประชาชนทำเองและทำให้ตัวเองเป็นสำคัญ

สภาองค์กรชุมชนจะเป็นกระบวนการฝึกปรือประชาชนให้มองการเลือกตั้งว่าเชื่อมโยงกับผลประโยชน์ส่วนรวมของประเทศ และฝึกให้ประชาชนมองเห็นผลประโยชน์ส่วนรวมที่ท้องถิ่นก่อน จากนั้น พวกเขา ก็จะมองเห็นผลประโยชน์ร่วมกันที่ระดับชาติ เอนกเสนอว่า เราต้องมองสภาองค์กรชุมชนตำบลเป็นยุทธศาสตร์ทางประชาธิปไตยเพื่อแก้ปัญหาการเมืองที่ระดับชาติในระยะยาว

สภาองค์กรชุมชน ต้องไม่เน้นการเลือกผู้นำหรือผู้แทนไปทำหน้าที่ดูแลบ้านเมือง แต่ต้องเน้นให้ประชาชนทุกคนได้คิดและทำด้วยตนเองร่วมกันอย่างเท่าเทียม ต้องเน้นหลักว่า ทุกคนเป็นทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ให้บทบาททุกคนผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นผู้นำ สภาองค์กรชุมชนตำบลควรใช้

หลักสาธารณชนนิยม (Republicanism) ที่เห็นว่า คนแต่ละคนเป็นนายของตัวเอง ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของคนอื่น เป็นคนที่มีเหตุผล มีสติปัญญา สามารถปกครองดูแลตนเองได้ กำหนดความเป็นไปของบ้านเมืองและส่วนรวมได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องให้ใครที่เหนือกว่า เก่งกว่าหรือดีกว่าไปทำให้แทน ตามแนวคิดนี้ เสรีภาพคือ การเข้าไปร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาของส่วนรวม ต้องการยกระดับความคิดจิตสำนึกของประชาชนที่ยังเห็นว่า ตนเป็นเพียงผู้น้อย พึ่งตนเองไม่ได้ ให้กลายเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบ เสียสละและมุ่งมั่นในการทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า มองเห็นบ้านเมืองเป็นเรื่องส่วนรวมของทุกคน รวมทั้งต้องสร้างสำนึกในสาธารณะประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง

นอกจากนั้น สภากองครุชุมชนควรใช้หลักพหุนิยมแบบอังกฤษ (English Pluralism) ร่วมด้วย ซึ่งหลักนี้เห็นว่า สังคมไม่ได้มีแค่รัฐกับปัจเจกเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยกลุ่มหรือองค์กรย่อยต่างๆ ที่เป็นตัวคั่นกลางและเชื่อมระหว่างปัจเจกชนกับรัฐ อำนาจและภารกิจจึงไม่ควรถือไว้เฉพาะที่รัฐและปัจเจกเท่านั้น แต่ควรถือไว้ที่กลุ่มทางสังคมมากกว่า ต้องคำนึงถึงกลุ่มต่างๆ ในสังคม แม้ไม่มีกฎหมายรองรับกลุ่มย่อยของสังคมนี้อาจไม่ใช่กลุ่มผลประโยชน์แต่เป็นกลุ่มประชาสังคมที่เน้นประโยชน์ส่วนรวม

เอนกเสนอว่า สภากองครุชุมชนเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองในระดับชุมชน ต้องใช้ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ มิใช่ใช้เสียงส่วนใหญ่ลงคะแนน เพราะแนวคิดนี้เชื่อว่าทุกคนเท่าเทียมกัน จึงต้องหารือกันด้วยเหตุผลในที่สาธารณะเพื่อโน้มน้าวใจกัน การปรึกษาหารือร่วมกันเปลี่ยนแปลงความคิดซึ่งกันและกัน ต้องเน้นการดึงคนที่อยู่ห่างไกลอำนาจให้เข้ามาใกล้ เพื่อพูดคุยกัน ต้องลดความไม่เท่าเทียมลง เน้นการปรองดอง เหตุผล คุณธรรม หลักวิชาและการบรรลุประโยชน์ส่วนรวม

สภากองครุชุมชนต้องยึดศักดิ์ศรีของประชา-สามัญชน โดยต้องไม่มองว่า ประชาชนเป็นผู้รื้อหรือผู้อ่อนแอที่ต้องได้รับความช่วยเหลือดูแลอยู่ตลอด ประชาธิปไตยชุมชนต้องทำให้ประชาชนเป็นสถาบันขึ้นด้วย ต้องช่วยฟื้นฟูสถานะของประชาชนให้หลุดจากระบบอุปถัมภ์กลายเป็นส่วนสำคัญของบ้านเมือง สภากองครุชุมชนต้องฝึกให้ชาวบ้านภาคภูมิใจในตนเอง ทำให้พวกเขาตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาให้ชุมชนและบ้านเมืองได้ เป็นพลเมืองที่ต้องรับผิดชอบต่อบ้านเมือง เคียงข้างกับชนชั้นกลางและชนชั้นสูง มีศักดิ์ศรีจากการได้มีส่วนร่วมแก้ปัญหาของชุมชนและบ้านเมือง

ความคิดเรื่อง การพัฒนาชนบททั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ความคิดเรื่องนี้เอนกเสนอขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของประชาธิปไตยไทยด้วยการปลดปล่อยประชาชนในชนบทให้หลุดพ้นจากระบบอุปถัมภ์ เอนกเสนอให้แก้ปัญหาให้ชนบทด้วยการเปลี่ยนชนบททั้งในทางการเมืองและทางเศรษฐกิจอย่างถึงรากถึงโคนด้วยวิธีการ ดังนี้

1. สร้างการปกครองท้องถิ่นที่คนท้องถิ่นปกครองตนเองให้เข้มแข็ง
2. พัฒนาเศรษฐกิจเมืองและท้องถิ่นเพื่อแปรเปลี่ยนชนบทให้กลายเป็นเมืองขนาดเล็ก เปลี่ยนเกษตรกรรมแบบล้าหลังให้กลายเป็นเกษตรกรรมก้าวหน้า และพัฒนากลุ่มเมือง กลุ่มจังหวัด

3. ให้การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง ให้การศึกษาทางการเมืองแก่คนชนบท เพื่อกลายเป็นปัจเจกชนที่เป็นอิสระ กลายเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบต่อบ้านเมือง เป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง โดยให้องค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นผู้จัดการ

ความคิดเรื่อง ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น การกระจายอำนาจและการพัฒนาท้องถิ่น

เอนกให้ความสำคัญกับท้องถิ่น การปกครองในระดับท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยการสร้าง “ประชาธิปไตยระดับท้องถิ่น” โดยเสนอให้แยกแยะท้องถิ่น ชุมชนและประชาสังคม ออกจากรัฐ ต้องทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นการปกครองตนเองของประชาชนยิ่งขึ้น ฟังพาดูผู้นำ และผู้แทนให้น้อยลง และใช้ชุมชน ท้องถิ่นและประชาสังคมเป็นกำลังหลักในการปฏิรูปสังคม เป็นตัวแสดงใหม่ในการเปลี่ยนแปลงสังคมแทนรัฐ โดยต้องเปลี่ยนบทบาทจากฝ่ายรับเป็นฝ่ายรุก

เอนกเสนอให้เปลี่ยนมุมมองใหม่ว่า ท้องถิ่นและองค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นบ้านเมืองของเราจริงๆ อยู่ใกล้ตัวเรา และท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องตามประเทศเสมอไป ท้องถิ่นต้องนำส่วนราชการในทางความคิด สติปัญญาและทางยุทธศาสตร์ในการพัฒนาพื้นที่และพัฒนาคน ท้องถิ่นต้องนำส่วนกลางในการพัฒนาประเทศได้และต้องทำเรื่องที่ใหญ่ขึ้น เช่น เรื่องการสร้างคน เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ความภูมิใจและวัฒนธรรม และในเวลานี้ ทั้งภูมิภาคและส่วนกลางไม่เพียงพอและไม่สามารถทำงานให้แก่บ้านเมืองได้นัก ดังนั้น ท้องถิ่นต้องเพิ่มบทบาทของตนเองและร่วมมือกับส่วนกลางและภูมิภาคทำงานให้ดีขึ้น ส่วนกลางและภูมิภาคไม่ควรทำงานแทนท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นต้องตัดสินใจได้ด้วยตัวเองยิ่งขึ้น

เอนกมองว่า ปัจจุบัน เรามีท้องถิ่นที่เก่ง ก้าวหน้า สร้างสรรค์และเป็นผู้ที่มีลักษณะประกอบการสูง ขณะนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ท้องถิ่นต้องรักษาความสร้างสรรค์ เก็บความรักบ้านรักเมืองไว้ ทำงานเสมือนทำเพื่อบ้านเมือง ถึงส่วนกลางจะไม่ทำอะไร แต่ที่ท้องถิ่นเราจะต้องทำให้ได้ เช่น เรื่องปฏิรูปการศึกษา ท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องรอส่วนกลางปฏิรูปก่อน

นอกจากนั้น ท้องถิ่นต้องคิดเรื่องเมือง ต้องคิดว่าท้องถิ่นเป็นเมือง นครและมหานคร เพราะประเทศไทยในเวลานี้ คนที่อยู่ในเมืองเท่าๆ กับคนที่อยู่ในชนบทแล้ว เราต้องแปลงชนบทให้กลายเป็นเมือง ถ้าเราทำได้ เมืองจะทำให้หน้าหนักทางเศรษฐกิจของประเทศหนักขึ้น เราต้องทำให้เกิดเมืองขนาดเล็กที่น่าอยู่ มีความเชื่อมโยงกับภาคเกษตรที่รักษามรดกเดิมของชนบทได้ แต่ชีวิตคนจะเป็นชีวิตของเมือง เราต้องสร้างเมืองที่มีขนาดพอดี

เอนกยังเสนอให้บริหารท้องถิ่นแบบปรัชญาตะวันออก เช่น ใช้วิธีคิดแบบเต๋า ใช้วิธีคิดแบบหยิน-หยาง ที่เป็นการเอาการปกครองทั้งที่เป็นแบบทางการและไม่เป็นทางการไปใช้ เราอย่านึกถึงแต่ท้องถิ่นที่เป็นรัฐบาลขนาดเล็กอย่างเดียว แต่ต้องนึกถึงท้องถิ่นที่เป็นสังคมและไม่เป็นทางการยิ่งขึ้นด้วย นอกจากนั้น เอนกเสนอให้ท้องถิ่นต้องอยู่รวมกันเป็น Cluster เพื่อพัฒนาประเทศ เช่นเดียวกับจีน

ท้องถิ่นที่จะก้าวหน้าจำเป็นต้องสร้างและศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก อีกทั้งต้องใช้ประโยชน์จากประวัติศาสตร์โลกในฉบับที่ตะวันออกเจริญรุ่งเรืองให้เกิดการเชื่อมโยงเนื้อหาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเข้าไปด้วย เพื่อให้ท้องถิ่นน่าสนใจขึ้น เอนกยังเสนอให้ใช้กระแสบูรพาภิวัตน์ในปัจจุบันเพื่อทำให้ท้องถิ่นและภูมิภาคมีบทบาทในทางเศรษฐกิจสูง โลกจะมีท้องถิ่นมีความสำคัญขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เราจึงต้องสร้างอุดมการณ์ท้องถิ่นนิยมไม่น้อยไปกว่าชาตินิยม เพื่อให้ประชาชนรักและภูมิใจในท้องถิ่น อยากทำงานให้ท้องถิ่น

เอนกเสนอให้ทำท้องถิ่นเป็นครอบครัวที่ขนาดใหญ่ขึ้น ผู้นำท้องถิ่นต้องดูแลคนที่ปกครองเหมือนเป็นลูกเป็นหลานของตนเอง ท้องถิ่นยังต้องเข้าไปทำงานที่สำคัญๆ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไม่ควรทำงานแทนท้องถิ่น งานหลักๆ ของบ้านเมืองต้องถ่ายเทไปให้ท้องถิ่นทำและช่วยตัวเองด้วย

นอกจากนั้น เอนกให้ความสำคัญยิ่งกับ **“การกระจายอำนาจ”** โดยได้เสนอกรอบความคิดใหม่เพื่อการกระจายอำนาจ ได้แก่ การคืนอำนาจให้ประชาชน สังคม ประชาสังคม ชุมชนและท้องถิ่น โดยเน้นการปกครองตนเอง สร้างการบริหารจัดการและพัฒนาตนเอง เพราะเดิมอำนาจอยู่กับชุมชนท้องถิ่น แต่อำนาจนี้ถูกรัฐดึงกลับไปตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เอนกมองว่า อำนาจอธิปไตยไม่ควรถือโดยรัฐอย่างเดียวและรัฐก็ไม่ควรคิดว่าตัวเองเป็นเจ้าของอธิปไตยแต่ผู้เดียว เราต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น เคียงคู่กับการสร้างประชาสังคม การสร้างจิตอาสา ความเป็นพลเมือง นิติรัฐ นิติธรรมและนิติราษฏร

เราต้องลดขนาดของรัฐราชการส่วนกลางที่มีโครงสร้างขนาดใหญ่และสลับซับซ้อนเกินไป อีกทั้งการรวมศูนย์อำนาจปกครองไว้ที่ราชการบริหารส่วนกลางลง แม้มีการจำแนกเป็นส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น แต่ก็ยังคงอำนาจสั่งการหรือตัดสินใจส่วนใหญ่รวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ทำให้การบริหารราชการโดยรวมล้มเหลว ไม่ได้ได้รับความเชื่อมั่นและความนับถือจากประชาชน เราต้องลดบทบาทลดทรัพยากรของส่วนกลางและภูมิภาคลง และมอบภาระ อำนาจ หรือทรัพยากรในท้องถิ่นและสังคม ต้องทำให้ชุมชน ประชาสังคมและท้องถิ่นดูแลตนเองมากขึ้น เพื่อให้ได้พัฒนาบ้านเมืองตามความสร้างสรรค์ของตนเอง อีกทั้งต้องเปิดทางให้เกิดรัฐพหุนิยม รัฐที่สนธิกำลังกับสังคม ปลดพันธนาการให้ท้องถิ่น ชุมชนประชาสังคม รวมทั้งขบวนการพลเมืองสร้างพลังใหม่ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมและบ้านเมืองไปในทิศทางใหม่ รัฐต้องสนับสนุน กระตุ้นและนำท้องถิ่น ชุมชน ประชาสังคม อีกทั้งต้องยอมรับสังคมหลายระดับ หลายมาตรฐาน อีกทั้งสนับสนุนความแตกต่างหลากหลายยิ่งขึ้น ให้เป็นประเทศแห่งพหุลักษณะและพหุวัฒนธรรม เอนกมองว่า นี่เป็นทางออกของประเทศและประชาธิปไตยไทยได้

ข้อเสนอที่สำคัญของเอนก คือ ต้องกระจายงบประมาณไปด้วย และออกกฎหมายให้ท้องถิ่นเก็บภาษีเองได้ เพราะเรื่องระบบการเงินการคลังของท้องถิ่นมีความสำคัญ ควรมีการกระจายอำนาจและสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นในเรื่องนี้ด้วย

สำหรับประเทศไทย ประชาธิปไตยระดับชาติเกิดก่อนระดับท้องถิ่น เราไม่อาจทำลายรัฐธรรมนูญผูกขาดอธิปไตยได้และนับวันยิ่งรวมศูนย์ขึ้นจนเกิดสภาพที่เรียกว่า กรมาธิปไตย แต่ปัจจุบันรัฐธรรมนูญผูกขาดอธิปไตยใกล้ถึงทางตันแล้ว เราจำเป็นจะต้องหาตัวแสดงใหม่ๆ พลังใหม่ๆ เพื่อทำงานให้บ้านเมือง เอนกมองว่า ชุมชน ประชาสังคม และท้องถิ่นน่าจะเป็นพลังใหม่ของบ้านเมืองได้

นอกจากนั้น เอนกกล่าวถึงปรัชญาตะวันออกในแบบเต๋าที่ว่า การทำอะไรต้องรู้ธรรมชาติของสิ่งที่เรากำลังทำและอย่าไปฝืนกระแสธรรมชาติเป็นแง่คิดให้กับเรื่องกระจายอำนาจ โดยการเอาเงินจากส่วนกลางมาให้กับท้องถิ่น ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไม่ยอม เอนกเสนอให้คิดใหม่ว่าจะต้องทำแบบไม่เผชิญหน้ากันและก็ต้องทำในลักษณะที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ในขณะที่ท้องถิ่นที่ทำงานก็ได้ประโยชน์

เอนกยังได้เสนอแนวทางการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจเพื่อการปรับดุลอำนาจที่เหมาะสมระหว่างรัฐบาลกับชุมชนท้องถิ่นภายใต้หลักคิดของการจัดสรรอำนาจและบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในสังคมโลกและสังคมไทย ซึ่งสนับสนุนแนวทางการกระจายอำนาจด้วย

ในบทนี้ เอนกยังให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ “การพัฒนาท้องถิ่น” โดยคำว่าท้องถิ่น หมายถึง ภาควิชา จังหวัด เมือง ตำบล หมู่บ้านหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้ ต้องเริ่มด้วยการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ เพื่อสร้างความรักและความภูมิใจในท้องถิ่นให้แก่คนในท้องถิ่น คนไทยจำเป็นต้องเป็นคนของชาติและคนของท้องถิ่นควบคู่กันไป ดังนั้น การพัฒนาท้องถิ่นจึงควรทำด้วยความรักและภูมิใจในท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นมีพลัง และเราต้องทำให้เห็นศักยภาพของท้องถิ่นทุกแห่ง เอนกใช้คำว่าต้องสร้างหลักคิด “ท้องถิ่นนิยม” ในทำนองเดียวกับการมีชาตินิยมควบคู่กันไป ถึงเวลาแล้วที่จะสร้างชาติและประเทศด้วยท้องถิ่นนิยมให้มากขึ้น โดยจำเป็นที่ต้องร่างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นใหม่ เพื่อให้เกิดความรัก ความภูมิใจและเกียรติยศกับท้องถิ่น และต้องสร้างประวัติศาสตร์ชาติแนวใหม่ที่เห็นบทบาทของทุกส่วน ทุกภาค ทุกท้องถิ่นในการสร้างชาติ ทำให้คนเป็นทั้งคนในท้องถิ่นและคนไทยไปพร้อมกัน อีกทั้งต้องทำให้คนที่ทำงานในเมืองและท้องถิ่นรู้เรื่องเมืองและท้องถิ่นของตัวเองยิ่งขึ้น

ความคิดเรื่อง การพัฒนาเมืองและภูมิภาค

ความคิดเรื่องนี้ เอนกมองว่า ประเทศไทยในอดีต การปกครองของไทยเป็นการปกครองของเมืองที่เป็นศูนย์อำนาจอยู่แล้ว เมืองของไทยจึงมีความสำคัญอย่างยาวนาน เมืองของไทยโบราณมีความหมายว่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นความหมายที่ไม่แยกเมืองกับชนบทออกจากกัน ดังนั้น การพัฒนาเมืองจึงใช้ได้กับทั้งการปกครองขนาดเล็กและขนาดใหญ่

เอนกเสนอให้สร้างและพัฒนาเมืองด้วยการกลับไปค้นหารากเหง้าทางประวัติศาสตร์ของเมืองต่างๆ และสนใจเมืองของตะวันออกด้วย อีกทั้งต้องทำให้คนรักเมือง ภูมิใจในเมือง ผูกพันกับเมือง

ในการพัฒนาเมืองต้องหลุดออกจากกรอบของการปกครองท้องถิ่นหรือการปกครองส่วนภูมิภาค เราต้องสร้างพลเมือง สร้างความเป็นพลเมือง และสร้างสำนึกของพลเมืองขึ้น เพื่อช่วยกันสร้างและพัฒนาเมือง ต้องพัฒนาคน ต้องใช้ผู้สร้างบ้านแปงเมือง ซึ่งหมายถึง คนที่อยู่ที่นั่น ต้องฝึกฝนให้เขารักบ้านรักเมือง ฝึกหาความรู้ที่ล้ำหน้าไปกว่าความรู้ของชนชั้นนำของชาติ

ข้อเสนอแนะเรื่องการสร้างเมือง เอนกมองว่า ไม่ควรเป็นแบบตะวันตกเท่านั้น แต่ต้องออกจากกรอบทฤษฎีเมืองของตะวันตกและไปให้ไกลกว่า นอกจากนั้น เราจะสนใจเมืองที่เป็นส่วนของประเทศเท่านั้นไม่ได้ เพราะเมืองต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคและของโลกด้วย ดังนั้น เราต้องสนใจเมืองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคและของโลกด้วยเสมอ ซึ่งจะให้เห็นความเชื่อมโยงกับประเทศต่างๆ และทำให้เมืองมีความสำคัญขึ้น

ในการสร้างเมือง เอนกเสนอให้มองว่า เมืองของเราคือบ้านของเรา เพราะเมือง นคร มหานคร กำลังสำคัญขึ้น ประเทศไทยไม่ใช่เมืองโตเดี่ยวที่กรุงเทพฯ อีกต่อไป ในเวลานี้ เมืองเริ่มกลายเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ ประเทศไทยเป็นประเทศแห่งเมืองแล้ว ไม่ใช่ประเทศแห่งชนบท ชนบทในประเทศกำลังจะหมดไป องค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ ก็ไม่ใช่ชนบทแล้ว แต่เป็นเมืองขนาดเล็ก เราเริ่มเห็นโอกาสใหม่ๆ ของเมือง เมืองทำให้เศรษฐกิจทั้งประเทศขยับได้ ดังนั้น เราต้องใช้เมืองเป็นหน่วยงานหลักในการทำงาน การบริหารและการพัฒนา ทำให้พื้นที่ที่มีความสำคัญ มิใช่ใช้หน่วยงานตามหน้าที่อย่างในอดีต ซึ่งจะทำให้ส่วนสำคัญในการบริหารประเทศไม่อยู่ที่ภารกิจ แต่จะอยู่ที่พื้นที่ ดังนั้น เมือง นครและมหานครจะเป็นจุดระดมความสนใจใหม่ในการขับเคลื่อนประเทศไปข้างหน้า ส่วนกลางและประเทศจึงจำเป็นต้องปลดปล่อยเมือง นครและมหานคร ตลอดจนท้องถิ่นให้ไปข้างหน้าและจัดการตัวเองได้ ถ้าเราช่วยสนับสนุนเมือง มันจะไปได้ไกลขึ้น แลกกับการที่เขาต้องเอารายได้มาให้รัฐมากขึ้น

เอนกยังได้เสนอแนะให้พัฒนาประเทศด้วยการให้บทบาทของเมือง นครและมหานครนำประเทศ ส่วนประเทศมีหน้าที่สนับสนุน เพราะเมืองจะทำให้ให้นักทางเศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น การทำงานเรื่องเมือง นครและมหานครไม่ต้องทำตามประเทศก็ได้ ท้องถิ่นน่าจะเป็นอนาคตของประเทศและนำประเทศได้ โดยเรื่องท้องถิ่นกับเรื่องเมืองทับซ้อนกันอยู่ การพัฒนาของประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้ใช้เมือง นครและมหานคร ซึ่งเป็นการปกครองส่วนท้องถิ่น ทำงานและนำไปสู่ความสำเร็จ

เอนกเสนอทางเลือกในการปรับปรุงการบริหารและการพัฒนาเมือง ได้แก่ การเปลี่ยนให้จังหวัดอำเภอ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและเมืองมีบทบาทเป็นหน่วยหลักในการพัฒนาประเทศ แม้ว่ากรมและกระทรวงยังมีอยู่ แต่ทำหน้าที่เพียงส่งเสริมและทำในสิ่งที่พื้นที่ยังทำไม่ได้ ไม่แย่งงานพื้นที่ทำ และการให้พื้นที่ เช่น ท้องถิ่น เมือง เทศบาล รวมทั้งกรุงเทพฯ และเมืองพัทยา ทำงานสร้างเมืองให้ชัดเจน เกือบจะแต่ผู้เดียว เมืองมีอำนาจหน้าที่เบ็ดเสร็จ เช่น เมืองนิวยอร์ก โดยเอนกมองว่า ทางเลือกที่เมืองมีอำนาจหน้าที่เบ็ดเสร็จเป็นอุดมคติที่ทำให้เกิดขึ้นจริงยาก ดังนั้น สิ่งที่เราจะทำได้เป็นทางเลือกแบบที่

ยังคงมีกระทรวง กรมอยู่ ยังมีส่วนภูมิภาคมากำกับในบางเรื่องหรือมาคานจังหวัด อำเภอ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเมืองในบางเรื่อง ขณะเดียวกัน ก็เปิดให้เมืองมีบทบาทมากขึ้น

เอนกยังเสนอให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมาจากการเลือกตั้งและขึ้นต่อนายกรัฐมนตรี โดยต้องมีสิทธิในการพัฒนาและจัดการตนเองพอสมควร ส่วนข้าราชการของกรมต่างๆ ที่อยู่ในจังหวัดให้โอนไปเป็นคนของจังหวัด ทำให้จังหวัดมีคนของตัวเอง เมื่อให้จังหวัดเป็นหน่วยหลักในการพัฒนาและขึ้นอยู่กับผู้ว่าราชการจังหวัดที่มาจากการเลือกตั้ง จังหวัดก็จะมั่งบประมาณที่ทำจากจังหวัด นอกจากนั้น ในจังหวัดอาจมี 2 สภา โดยสภาแรกจากสมาชิกสภาเทศบาลต่างๆ ที่มาจากการเลือกตั้ง และสภาที่สองเป็นสภาพลเมืองหรือสภาชุมชนและประชาสังคม ที่คัดจากผู้นำของชุมชนและประชาสังคม นอกจากนั้น เอนกยังเสนอให้สร้างผู้สร้างบ้านแปงเมือง เพื่อทำงานเรื่องการพัฒนาเมือง ซึ่งต้องมีจำนวนมากพอ โดยอาจเป็นทั้งข้าราชการ ผู้นำท้องถิ่น ประชาสังคม ครู อาจารย์ นักวิชาการหรือชาวบ้านธรรมดาก็ได้ แต่คนเหล่านี้จะต้องเป็นเจ้าของเมืองและรักเมือง

เอนกยังเสนอให้สร้างแนวคิดเมืองนิยม นอกไปจากชาตินิยม ซึ่งจะทำให้เมืองเจริญก้าวหน้าได้ ชาวเมืองต้องช่วยกันรักและนำเมืองในการสร้างและพัฒนา โดยต้องคิดว่า เมืองเป็นของเราจริงๆ เหมือนบ้าน เหมือนครอบครัว เอนกยังเสนอให้ฟื้นฟูจิตสำนึก จิตวิญญาณของบ้านเมืองที่มีการปกครองดูแลและพัฒนาตัวเองให้มากขึ้น เราต้องสร้างใจของเมืองเพื่อให้เกิดความนิยม หลงใหล ทุ่มเท และเสียสละต่อเมือง ตลอดจนมีจิตใจที่พึ่งตนเอง และทำเรื่องที่ไม่เป็นทางการด้วย

ในขณะที่เมืองได้พัฒนาขึ้น เอนกเห็นว่า ต้องไม่ทอดทิ้งเมืองขนาดเล็กและชนบทที่ยังเหลืออยู่ ต้องทำให้เมืองขนาดเล็กใกล้ชิดกับเกษตรกรรม โดยเอาเรื่องเกษตรกรรมขึ้นมาเป็นหลักอีกครั้ง แต่เป็นเกษตรกรรมแบบบูติก ที่เพิ่มมูลค่าของสินค้าการเกษตร

เอนกยังเสนอเรื่องการพัฒนาภาค โดยองค์กรบริหารภาคมีหน้าที่สนับสนุนจังหวัดต่างๆ ที่อยู่ในภาค มีการกำหนดแผนพัฒนาภาคและมั่งบประมาณในการพัฒนา เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจในอนาคตจะไม่ได้อยู่ที่เศรษฐกิจชาติเท่านั้น แต่อยู่ที่เศรษฐกิจภาคและเมืองด้วย ฉะนั้น ต้องประสานจังหวัดกับภูมิภาคลงไปถึงอำเภอ หมู่บ้าน ตำบลและท้องถิ่น ต้องพัฒนาท้องถิ่นในหลายระดับ และสนับสนุนการทำงานร่วมกันของท้องถิ่นต่างๆ ในอนาคต ภาคจะเป็นตัวแสดงใหม่ของการพัฒนาประเทศ โดยการพัฒนาภาคต้องคำนึงถึงความหลากหลาย ความเป็นพหุนิยม เอกลักษณะ ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ด้วย

ความคิดเรื่อง ประชาสังคม

เอนกเห็นว่า ประชาสังคมเกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย และจำเป็นต้องมีประชาสังคมที่ดี เพื่อสร้างประชาธิปไตยที่ดี ประเทศที่อยู่ระหว่างการก่อตัวของประชาธิปไตยเช่นไทยต้องสร้างประชา

สังคมให้เข้มแข็งและหนาแน่นจึงจะทำให้ประชาธิปไตยมั่นคงได้ ในระยะนี้ เอนกให้ความสำคัญกับประชาสังคมในมุมมองตะวันออก

เอนกกล่าวถึงประชาสังคมในมุมมองตะวันออกว่า ประเทศในตะวันออกไม่ได้มีพื้นฐานสังคมแบบตะวันตกหรือสังคมแบบประชาธิปไตย ทุกอารยธรรมมีพื้นฐานที่จะสร้างประชาสังคมได้ เพียงแต่ต้องสร้างในแบบของตัวเอง เอนกมองว่า ไม่มีอะไรที่ขัดขวางการสร้างประชาสังคมในตะวันออกที่ชาวตะวันออกสร้างสรรค์ออกแบบได้ด้วยตนเอง อีกทั้งต้องการให้ตะวันตกได้เรียนรู้ประชาสังคมแบบตะวันออกด้วย เพราะความคิดตะวันตกก็ยังมีข้อบกพร่อง

เอนกนำเสนอประชาสังคมในมุมมองตะวันออกเพื่อปรับใช้กับประเทศไทย 4 รูปแบบ คือ ประชาสังคมภายใต้แนวคิดของขงจื้อ ประชาสังคมแบบพุทธศาสนา ประชาสังคมในศาสนาอิสลาม และประชาสังคมในมุมมองของมอร์มอน และได้เสนอว่า การสร้างประชาสังคมของไถยนั้นต้องรักษาลักษณะเฉพาะของไทยเอาไว้ จุดขายที่ดีของไทยคือของเก่า ซึ่งควรจะรักษาไว้ให้ได้มากที่สุด และต้องอยู่ที่สังคมนั้นว่าถนัดเรื่องอะไร อีกทั้งต้องสร้างภาพของประชาสังคมที่ทำให้เกิดประชาธิปไตยที่เป็นตะวันออกมากขึ้น เพราะประชาธิปไตยไม่ได้เป็นแค่เรื่องการเมืองเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของสังคมภาคสังคมและประชาสังคมด้วย

การสร้างประชาสังคมจะทำให้เกิดผู้เล่นใหม่ๆ ทางการเมืองมากขึ้น เป็นการสร้างอุดมการณ์ขึ้นเพื่อให้เราไม่ต้องพึ่งรัฐและสร้างความหวังใหม่ให้ประชาสังคมแก้ปัญหาประชาธิปไตยของไทยได้ ประชาธิปไตยไม่ใช่การปกครองตนเองในระดับปัจเจกเท่านั้น แต่ต้องมีการปกครองของประชาสังคมและการปกครองตนเองของท้องถิ่นที่มีอิสระด้วย

ความคิดเรื่อง บทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย

ในระยะของการศึกษาในบทนี้ เอนกได้ให้ข้อเสนอแนะถึงเรื่องการให้บทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย โดยเป็นส่วนสำคัญของการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ซึ่งเป็นความคิดสำคัญของการศึกษาในบทนี้

เริ่มจากหนังสือ 3 เล่ม เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ บุรพาทิวัตน์ และไทยในยุคบุรพาทิวัตน์ โลกที่เปลี่ยนไป จาก 14 ตุลาคม 2516 ถึง 14 ตุลาคม 2558 เอนกได้ให้ข้อเสนอตรงกันว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่ต้องเชิดชูต่อไป แต่การสร้างประชาธิปไตยของไทยนั้นต้องสร้างในแบบที่คิดค้นเอง มีลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเอง และมีความเป็นตะวันออก ไม่จำเป็นต้องยึดตามตัวแบบประชาธิปไตยตะวันตก ที่มีภักถุยกให้เป็นมาตรฐานสากล และต้องใช้เหมือนกันทั้งโลกโดยไม่ต้องปรับเปลี่ยนใดๆ เอนกเห็นว่า การสร้างประชาธิปไตยของไทย

ต้องคงสาระหลักของอุดมการณ์ประชาธิปไตยไว้ แต่ต้องเอาลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยดั้งเดิม ที่ดีงามผสมผสานและปรับปรุงให้เข้ากับอุดมการณ์ประชาธิปไตยซึ่งเป็นเรื่องใหม่อย่างเหมาะสม

หนังสือเรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ เอนกเสนอว่า อารยธรรมตะวันออก มีความรุ่งเรืองและสำคัญมาก่อนอารยธรรมของตะวันตกหลายพันปี แท้จริงแล้ว ความเจริญก้าวหน้า ในโลกยุคปัจจุบันมีรากฐานมากจากอารยธรรมตะวันออกไม่น้อย อารยธรรมตะวันออกมีความสำคัญ ไม่ด้อยไปกว่าตะวันตก ดังนั้น เราต้องให้คุณค่ากับโลกตะวันออกยิ่งขึ้นและไม่ควรดูถูกดูแคลนอารยธรรมและรากเหง้าของตนเองและของโลกตะวันออก โดยบูชาตะวันตกจนเกินความจริง เอนกให้แง่คิดซึ่งเป็นการชี้แนะแนวทางให้ประเทศไทยว่า เราต้องไม่ยึดคุณค่าแบบตะวันตกให้เป็นมาตรฐาน หรืออุดมคติสากลที่กำหนดทุกส่วนของโลก รวมถึงเรื่องประชาธิปไตยด้วย เราไม่ควรเลียนแบบ ตะวันตกอย่างเดียว และไม่ควรถังความเป็นตะวันออกหรือความเป็นไทยลง แต่ให้เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนา แม้ในเวลานี้ ไทยยังยอมรับกันว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์อันสูงส่งที่จะต้องเชิดชูต่อไป แต่ควรตระหนักด้วยว่า มันเป็นความคิดและสถาบันของตะวันตก ซึ่งอาจจะเหมาะกับตะวันตกเท่านั้น เราอาจใช้ระบบอื่นๆ ที่เป็นส่วนผสมของตะวันตก ตะวันออกและของไทยเข้าด้วยกันได้ เราไม่ควรด่วนสรุปว่าอะไรที่เป็นของตะวันตกแล้วต้องดีเสมอไป และใช้มันโดยไม่พยายามปรับปรุงให้เข้ากับสภาพของไทย หรือไม่ต้องรับเอาอะไรที่ดีจากสังคมไทยไปประยุกต์ให้เข้ากับความคิดและทฤษฎีของตะวันตก สรุปได้ว่า เอนกเสนอให้สร้างประชาธิปไตยของไทยโดยต้องคงสาระหลักของอุดมการณ์ประชาธิปไตยไว้ แต่ต้องผสมความเป็นตะวันออกและความเป็นไทยเข้าไปด้วย

ส่วนหนังสือเรื่อง บุรพาวชิวัตน์ ได้กล่าวถึงการเติบโต ทวีความสำคัญขึ้นและการกลับมา ยิ่งใหญ่อีกครั้งของซีกโลกตะวันออก โดยเฉพาะจีน เอนกได้ให้ความเห็นไว้ในคำนำของหนังสือ ในการตีพิมพ์หนังสือครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2558 ในเรื่องประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่เคยเป็นสากลว่า จะลดความสำคัญและลดความหมายลงไปเรื่อยๆ เป็นการตอกย้ำว่า ประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับประเทศไทยต้องไม่ใช่ตัวแบบตะวันตกอย่างตายตัว แต่ต้องมีการปรับปรุงและผสมผสานเข้ากับความเป็นตะวันออกและความเป็นไทยอย่างเหมาะสม

สำหรับหนังสือเรื่อง ไทยในยุคบุรพาวชิวัตน์ โลกที่เปลี่ยนไป จาก 14 ตุลาคม 2516 ถึง 14 ตุลาคม 2558 เอนกกล่าวถึงประชาธิปไตยไทยในยุคบุรพาวชิวัตน์ว่า เราต้องร่วมสร้างประชาธิปไตย ไม่หลีกเลี่ยงประชาธิปไตย แต่เราต้องไม่คัดลอกเอาแต่ของฝรั่งมา ไม่ใช่คิดเพียงว่า ถ้าเป็นของฝรั่งแล้วเป็นของดีที่สุด เป็นประชาธิปไตยที่สุด เราจะต้องเริ่มผลิตประชาธิปไตยแบบ ตะวันออกและแบบไทยมากขึ้น เป็นการย้ำความคิดของเอนก ประเทศไทยต้องเป็นประชาธิปไตย อย่างแน่นอน แต่ต้องทำให้เป็นของไทยและเป็นแบบไทยเอง

ในหนังสือเรื่อง เฟงประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย เอนกได้ให้ข้อเสนอเจาะจงไปที่ การสร้างประชาธิปไตยของไทยด้วยลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย ซึ่งเป็นรากฐานที่แตกต่างจาก

ประเทศอื่นในหลายประการ หนึ่งในนั้นที่สำคัญคือเรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ ประชาธิปไตยของไทยต้องสร้างด้วยลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย เอนกได้กล่าวถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยในประวัติศาสตร์ว่า เรามีสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็ง ยาวนานและเป็นที่ยึดเหนี่ยวกันจนผ่านฝ่ายต่างๆ ที่ขัดแย้งกันอยู่พยายามจะนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ ด้วยอำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นสูงส่งจนแทบจะไม่มีพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยไหนเหมือน ดังนั้น เอนกได้ให้เหตุผลในการยกสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยด้วยการให้ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในทางประวัติศาสตร์ของไทย ฉะนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จึงมีความชอบธรรมเชิงสถาบันและเป็นที่ยอมรับเป็นอย่างสูงจนเป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นไทย นอกจากนี้ เอนกยังได้กล่าวเช่นเดียวกับหนังสือสามเล่มก่อนหน้านี้ว่า ประชาธิปไตยของไทยต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องเหมาะสมกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและค่านิยมของไทยเอง

เอนกกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยในรอบ 80 กว่าปีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไว้ในหนังสือเล่มนี้เป็นที่แรกว่า มีลักษณะเป็น “ระบอบทวิลักษณ์” กล่าวคือ เป็นการกลับไปกลับมาของ 2 ระบบย่อย ได้แก่ 1) ระบอบประชาธิปไตย และ 2) ระบอบรัฐธรรมนูญ ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบที่มาจากการเลือกตั้ง ส่วนระบอบรัฐธรรมนูญคือระบอบที่มาจากกรียัตอำนาจโดยคณะทหาร เอนกมองว่า ประชาธิปไตยไทยอยู่ในวิกฤตความชอบธรรมเชิงระบอบ ประเทศที่เป็นประชาธิปไตยมั่นคงสมบูรณ์ เขาจะจงรักภักดีต่อประชาธิปไตยในเชิงระบอบ ไม่ใช่ในเชิงผลงาน และไม่ว่าจะมีปัญหาในระบอบประชาธิปไตยมากมายแค่ไหน แต่เขาก็กังหันย่นที่จะใช้ประชาธิปไตยในการปกครองประเทศ ส่วนปัญหาต่างๆ ต้องใช้กลไกและกติกาแบบประชาธิปไตยมาแก้ไข แต่สำหรับไทย ประชาธิปไตยยังไม่มี ความชอบธรรมเชิงระบอบ เราใช้แต่ความชอบธรรมเชิงผลงาน หากประชาธิปไตยทำผลงานได้ไม่ดีในการบริหารประเทศ เราก็กังหันย่นที่จะเปิดทางให้ระบอบการปกครองอื่น อยากรู้ก็ตาม เอนกเห็นว่า ความชอบธรรมเชิงระบอบที่คนไทยยึดถือตลอดไปหรืออีกยาวนานไม่ว่าสถาบันนั้นทำถูกหรือไม่ ต้องแก้ไขโดยรักษาสถาบันหรือการปกครองเช่นนั้นไว้ต่อไปมีอยู่อย่างเดียวคือ *ความชอบธรรมเชิงระบอบที่เรามอบให้แต่ราชาธิปไตย* ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองโดยรัฐธรรมนูญหรือประชาธิปไตยก็ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ก็ต้องได้รับพระบรมราชโองการเหนือหัว ดังนั้นราชาธิปไตยในความหมายของเอนกที่ได้รับความชอบธรรมเชิงระบอบเพียงสถาบันเดียวของไทย ได้แก่ ระบอบการปกครองใดๆ ที่ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข นอกจากนี้ การที่เอนกกล่าวว่า ไม่ว่าจะเป็นการปกครองโดยรัฐธรรมนูญหรือการปกครองโดยประชาธิปไตยก็ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและต้องได้รับพระบรมราชโองการเหนือหัว ยิ่งตีความได้ว่า การปกครองของทั้ง 2 ระบบย่อยข้างต้นต้องได้รับการยอมรับและรับรองจากพระมหากษัตริย์ที่เป็นประมุขของประเทศและเป็นสถาบันเดียวของไทยที่ได้รับความชอบธรรมเชิงระบอบด้วย

นับตั้งแต่งานเขียนในปี พ.ศ. 2559 เอนกได้ให้ความสำคัญกับเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการเมืองไทยเป็นอย่างยิ่ง เริ่มจากหนังสือเรื่อง เอนกทรรศน์ ซึ่งเป็นการรวมเล่มบทความระหว่างปี พ.ศ. 2559 – 2560 ของเอนก ได้มีการนำเสนอมุมมองและการตีความสถานการณ์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ซึ่งสนับสนุนความคิดเรื่องลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ต้องเป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยของไทยอยู่หลายบทความ ทั้งหมดเป็นบทความที่เอนกเขียนขึ้นหลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 สวรรคต เช่น การกล่าวถึงภาพความเจริญก้าวหน้าของประเทศโดยมองผ่านรัชสมัยอันยาวนาน และต่อเนื่องของรัชกาลที่ 9 ว่า ประเทศเราได้ก้าวมาไกลมากได้พระบรมเดชานุภาพ พระบุญญาบารมี และพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ที่ทรงรวมใจไทยทั้งชาติ ซึ่งหากมองผลงานรัฐบาลเป็นคณะฯ จะมองไม่เห็นภาพความเจริญยิ่งใหญ่ของประเทศ การกล่าวถึงลักษณะพิเศษของการปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญภายใต้รัชกาลที่ 9 ว่า พระองค์ท่านไม่ได้ปกครองด้วยพระองค์เอง ทรงครองแผ่นดิน แต่ก็ไม่ได้ทรงครองอย่างพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญทั่วไป ทรงสร้างราชประศาสนศาสตร์ที่ไม่มีในตำราตะวันตก ผสมผสานกับระบบการเมืองและระบบราชการ - ทหาร - ตำรวจ ภาคเอกชน ภาคสังคมและประชาสังคม เกิดเป็นการพัฒนาประเทศ นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ปสกนิกร

เอนกได้กล่าวถึงคำว่า “ราชประศาสนศาสตร์” ซึ่งเป็นคำที่เขาสร้างขึ้น หมายถึง การครองแผ่นดินที่เป็นลักษณะเฉพาะของรัชกาลที่ 9 โดยไม่ได้ปกครองด้วยพระองค์เอง แต่มีความสัมพันธ์กับระบบและภาคส่วนต่างๆ ในการทำงาน ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศ ซึ่งแนวคิดของเอนกนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง a sovereign who reigns but does not rule ของ Vernon Bogdanor⁵⁷³ และแนวคิดราชประชาสมาสัยที่หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ให้คำอธิบายไว้ในคอลัมน์ประจำวันในหนังสือพิมพ์สยามรัฐเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2514⁵⁷⁴

เอนกยังมองว่า แม้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นยังอยู่กับประเทศไทยโดยตลอด อีกทั้งยังเข้มแข็งและเติบโตใหญ่ขึ้น เป็นที่ยอมรับของประชาชนยิ่งขึ้น แม้รัชกาลที่ 9 ไม่ได้ปกครองด้วยพระองค์เอง แต่ประเทศก็เหมือนมีพระราชูปการอยู่ด้วยทศพิธราชธรรม ซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์ของไทย

นอกจากนั้น เอนกยังได้ตีความการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ใหม่ จากที่รับรู้กันว่าเป็นการยกเลิกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และใช้ระบอบรัฐธรรมนูญ หรือพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ หรือระบอบประชาธิปไตยปกครองแทน เขามองว่า การเปลี่ยนประเทศจากรบอบกษัตริย์

⁵⁷³ Vernon Bogdanor, *The Monarchy and the Constitution* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

⁵⁷⁴ ลิขิต ธีรเวคิน, *ราชประชาสมาสัย* [ออนไลน์] <https://mgronline.com/daily/detail/9510000134354>

ไปสู่ระบอบกษัตริย์ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากระบอบกษัตริย์ที่พระราชาทรงมีอำนาจจริง เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในทางทฤษฎี แต่ในความเป็นจริง ไม่มีประสิทธิผลและไม่อาจปฏิรูปได้ทันยุคสมัยใหม่ของโลก เปลี่ยนเป็นระบอบกษัตริย์ใหม่ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงครองแผ่นดินเท่านั้น ไม่ทรงปกครองอีกต่อไป แต่เป็นระบอบที่ได้ผล ชอบธรรม ต่อเนื่องและผสมผสานกับการเมืองแบบใหม่กับราชการ กับประชาชน กับภาคเอกชนได้ดี อย่างที่ไม่มีในทฤษฎีสมัยใหม่หรือระบอบกษัตริย์ที่มีรัฐธรรมนูญกำหนดแบบฝรั่ง แต่เป็นเอกลักษณ์ของไทย

นอกจากนั้น เอนกยังกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ชาวบ้านทั่วไปไม่รู้สึกรู้ว่ารัฐและรัฐบาลเป็นของตน มีแต่พระเจ้าอยู่หัวคือองค์ผู้ยึดโยงราษฎรเข้ากับบ้านเมือง และตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมเป็นต้นมา พระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปเยี่ยมราษฎรครบทุกจังหวัด แทบทุกอำเภอ พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในความรัก ความเอาใจใส่ ความทุ่มเท ความเพียรพยายามในการช่วยเหลือ ปลุกเร้า และยกระดับประชาชนให้ร่วมกับทางการพัฒนาบ้านเมือง ทรงนำพาให้รัฐบาลและข้าราชการทั้งหลายเดินตามรอยพระยุคลบาท พร้อมกับเดินไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมีงบประมาณพัฒนาชนบทเพื่อความมั่นคง

เอนกยังได้กล่าวถึงระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญในมุมทางการทูตและการต่างประเทศ โดยมีรัชกาลที่ 9 ทรงนำว่า ทรงสนับสนุน ตักเตือนและแนะนำรัฐบาลจรรยาวิชาชาติผ่านยุคต่างๆ เอาไว้ได้ อีกทั้งยังทรงนำพาชาติไทยไปคบหากับมหาอำนาจทั้งเก่าและใหม่อย่างพอดี ใช้ประโยชน์และรับแรงหนุนได้หมด ทั้งจากจีน ญี่ปุ่น อาเซียน ยุโรปหรืออเมริกา

ในหนังสือเรื่องเอนกทรงสนับสุนนเป็นการกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ตามทรงสนับสุนนของเอนกที่ทรงสร้างความต่อเนื่องให้การเมืองไทย สารระในหนังสือเล่มนี้เป็นสนับสุนนความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยข้อมูลและการตีความประวัติศาสตร์ของไทย เพื่อสนับสุนนความชอบธรรมเชิงระบอบของราชาธิปไตย และสนับสุนนการสร้างการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ผสมผสานกับลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยในเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ ตามที่เอนกได้นำเสนอไว้แล้ว

นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2561 เอนกได้เผยแพร่หนังสือ เรื่อง ราชาธิปไตย ซึ่งเป็นหนังสือที่รวมบทความและบทสัมภาษณ์ของเอนกในเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะ ในภาพรวม เอนกได้ตีความและเผยให้เห็นแง่มุมทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในหลายประเด็น โดยเฉพาะในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 และได้ให้ข้อเสนอแนะเรื่องบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในราชาธิปไตยไทย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์กับการเมืองไทยในรัชสมัยของรัชกาลที่ 10 โดยใช้แง่มุมทางประวัติศาสตร์ของไทยรองรับสนับสุนนข้อเสนอแนะดังกล่าว

เรื่องแรก เอนกได้เสนอให้รับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยและพระปรีชาญาณจากพระเจ้าอยู่หัวและสถาบันพระมหากษัตริย์ประกอบในการปฏิรูปและพัฒนาประเทศด้วย นอกจากนั้นประชาชนคนไทยต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันดั้งเดิมอันมีประสพการณ์ในการปกครองบ้านเมืองมากมาย เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ เพื่อการปฏิรูปและเพื่อการพัฒนา และควรขอพระราชทานคำแนะนำและพระปรีชาญาณของท่านมาช่วยเรา เพราะเป็นสถาบันเก่าที่มีพลังส่วนเรื่องความสามัคคีในประเทศ เอนกแนะนำว่า ทุกฝ่ายควรขอพระราชทานพระวชิรไชยจากสถาบันพระมหากษัตริย์และเราต้องร่วมแรงร่วมใจกันนำรับสั่ง คำตรัสและคำสอนมาปฏิบัติเป็นข้อยุติ แสดงให้เห็นว่า เอนกยังเชื่อว่า สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถแก้ปัญหาความแตกแยกในประเทศได้ เช่นเดียวกับในอดีต เอนกยังเสนอให้เราต้องเสริมความเข้มแข็ง ความมั่นคงและยั่งยืนให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ให้คงอยู่ต่อไป เอนกได้อ้างถึง 70 ปีในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ที่ประเทศไทยก้าวหน้ายิ่งขึ้น มั่นคง ท่ามกลางความขัดแย้งในบางครั้งบางคราวด้วย

ในบทสัมภาษณ์เรื่อง ราชาธิปไตย ที่ดีพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ เอนกได้เผยมุมมองต่อสังคมและการเมืองไทยเกี่ยวกับการเปลี่ยนการปกครอง 2475 ดังที่เคยกล่าวไว้ในเอนกทรรศน์ว่าเป็นระบอบราชาธิปไตยในปัจจุบันเป็นแบบของไทยเอง ที่ทุกฝ่ายช่วยกันสร้างขึ้น ไม่เหมือนระบอบราชาธิปไตยในอดีต และไม่เหมือน Constitutional Monarchy แบบของตะวันตก เป็นลักษณะเฉพาะของราชาธิปไตยไทย เอนกยืนยันว่า ประเทศไทยต้องการระบอบราชาธิปไตยและขาดไม่ได้ แม้แต่วันเดียว เพราะเรายังต้องการผู้ที่มีใจคนไทยทั้งชาติ นอกจากนั้น เอนกเสนอให้ประชาธิปไตยรับการสนับสนุนจากราชาธิปไตยในการทำงานด้วยการรับพระราชทานคำแนะนำและพระปรีชาญาณ

เอนกยังกล่าวถึงแนวทางการปฏิรูปการเมืองไทยว่า ควรรับและดำเนินการตามพระราชประสงค์และพระปรีชาญาณของรัชกาลที่ 10 เอนกเชื่อว่า หากเดินตามแนวทางนี้ ปัญหาบางเรื่องที่ยังแก้ไม่ได้อาจแก้ได้และเป็นที่ยุติได้ โดยเอนกได้ยกตัวอย่างในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 เพื่อสนับสนุนข้อเสนอข้างต้น โดยชี้ให้เห็นว่า เมื่อประชาชนกับพระมหากษัตริย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวแล้ว จะทำหรือแก้ปัญหาใดๆ ก็สำเร็จ ดังนั้น เราควรต่อยอดจากของเดิมที่เราทำกัน

สำหรับมุมมองของเอนกต่อบทบาทของรัชกาลที่ 9 ในเชิงรัฐศาสตร์ เขามองประวัติศาสตร์การเมืองไทยว่า รัชกาลที่ 9 ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเมืองโดยชัดเจน ผ่านการช่วยเหลือบ้านเมืองในยามที่มีวิกฤตหรือต้องการการตัดสินใจ และคนไทยก็เชื่อถือท่าน เช่น ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เหตุกบฏเมษาฮาวาย 1 เมษายน 2524 และเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 เอนกตีความว่า ในอดีตสูตรของการเมืองไทยคือการที่พระเจ้าอยู่หัวคิดและคนไทยก็ทำตาม ซึ่งนำไปสู่ความสงบได้

เอนกยังมองว่า คนไทยมีศรัทธาต่อสถาบันพระมหากษัตริย์มาก ฉะนั้น เราไม่สามารถไปกีดกันสถาบันพระมหากษัตริย์ออกจากเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การพัฒนา การปฏิรูปได้ แต่ต้องไปรับพระบารมี ไปศึกษาประสพการณ์ และไปรับพระปรีชาญาณของท่านมาปกเกล้าปกกระหม่อม

เอนกมองพระมหากษัตริย์อยู่ในการเมืองไทยด้วยและเห็นว่า เราจะแยกสถาบันพระมหากษัตริย์ ออกจากการเมืองไทยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ แต่กลับต้องให้มีส่วนร่วมด้วย

เอนกสรุปในบทความนี้ว่า เราต้องการระบอบราชาธิปไตยมาก เราไม่ได้หวังฟังหรือต้องการ แต่นักการเมือง พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ รัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง แต่เรายังต้องการผู้ ที่รวมใจคนไทยทั้งชาติ นั่นคือระบอบราชาธิปไตย เอนกมองว่า ประเทศไทยขาดระบอบราชาธิปไตย ไม่ได้ แม้ว่าจะมีประชาธิปไตยอยู่ ต้องอยู่ร่วมกัน

ส่วนบทความ เรื่อง เอกกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญไทย เอนกย้ำว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในทุกวันนี้ โดยเฉพาะในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 มิได้เป็นมรดกโดยตรงที่สืบมาจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิ ทานได้กำหนดวิधिปฏิบัติต่างๆ ในฐานะพระมหากษัตริย์กับรัฐบาล รัฐธรรมนูญ ข้าราชการ ทหาร และนักการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประชาชนเอง และเป็นแบบแผนต่อมาถึงรัชกาลที่ 10 ในปัจจุบัน ดังนั้น เอนกจึงมองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 9 เป็นของใหม่ ที่มีวิधिปฏิบัติ แบบใหม่

เอนกยังได้วิเคราะห์ถึงคำที่เรียกระบอบการปกครองของไทยว่า “ประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” ซึ่งแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Constitutional Monarchy เอนกชี้ว่า ในภาษาอังกฤษ คำว่า Monarchy หรือ ราชาธิปไตย เป็นคำนาม ส่วนคำว่า Constitutional เป็นเพียงคุณศัพท์ และตามทฤษฎีของอังกฤษในทุกวันนี้ก็ยังเป็นราชาธิปไตยแต่อยู่ในกำกับ ของรัฐธรรมนูญ แต่ประเทศไทยถือเอาประชาธิปไตยเป็นคำนาม ส่วนคำว่า ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น ประมุขเป็นเพียงคำขยายของประชาธิปไตย ซึ่งเอนกไม่เห็นด้วย เพราะเขาเห็นว่า ในความเป็นจริง ระบอบการปกครองของไทยในทุกวันนี้เป็นราชาธิปไตยอย่างชัดเจน เพียงแต่อยู่ใต้รัฐธรรมนูญกำกับ ดังนั้น จึงวิเคราะห์ได้ว่า เพราะเหตุนี้ เอนกจึงชอบใช้คำว่า “ราชาธิปไตย” กับการเมืองไทย แม้ในยุค ปัจจุบัน

เอนกได้ยกตัวอย่างถึงสถาบันต่างๆ ว่าเป็นของพระเจ้าอยู่หัว เช่น รัฐบาล เพราะต้องทรง โปรดเกล้าฯ ก่อน ถึงจะเป็นนายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีได้ อีกทั้งต้องเข้าเฝ้าถวายสัตย์ฯ ก่อน จึงจะ เข้าทำงานได้ การเปิดสมัยประชุมของรัฐสภาได้ก็ต้องมีพระราชกฤษฎีกาเปิดประชุม และการยุบสภา ผู้แทนราษฎรก็ต้องทำเป็นพระราชกฤษฎีกายุบสภา บรรดากฎหมายทั้งปวงตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมา ล้วนต้องได้รับพระปรมาภิไธยจากพระเจ้าอยู่หัวก่อน จึงจะไปประกาศใช้ได้ นอกจากนั้น ข้าราชการ ชั้นผู้ใหญ่จะดำรงตำแหน่งก็ต้องได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ก่อน จึงถือว่าเป็นข้าราชการ ของพระเจ้าอยู่หัว ส่วนศาล การตัดสินหรือวินิจฉัยก็ต้องทำในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ ผู้พิพากษาหรือตุลาการล้วนต้องรับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ และต้องเข้าเฝ้าถวายสัตย์ก่อน จึงจะเข้าทำงานได้ อีกทั้งยังต้องตัดสินตามตัวบทกฎหมายของพระเจ้าอยู่หัวด้วย ในการยกตัวอย่างนี้ เอนกแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการปกครองประเทศผ่านตัวแทน

เอนกยังได้อธิบายถึงคำว่า “ราชาธิปไตย” ที่เขาใช้ว่า มิได้หมายความว่า จะให้อำนาจและสิทธิขาดในการปกครอง การบริหารหรือการพัฒนาบ้านเมืองแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยไม่ต้องให้ปากเสียง สิทธิและอำนาจแก่ประชาชน ไม่ต้องมีการเลือกตั้ง หรือให้พระมหากษัตริย์ตรารัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นใดโดยลำพัง ใช้งบประมาณโดยลำพัง หรือจะทรงแต่งตั้งโดยไม่มีผู้รับสนองพระบรมราชโองการ และรัชกาลที่ 9 ก็ได้ทรงทำเช่นนั้น ดังนั้น คำว่าราชาธิปไตยที่เอนกใช้จึงไม่ได้หมายถึง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเบ็ดเสร็จ แต่เป็นพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ เป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข พระมหากษัตริย์ไทยในปัจจุบันทรงเป็น Limited Monarchy โดยพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยนั้นจำกัดอำนาจตัวเองโดยตลอด

นอกจากนั้น เอนกยังกล่าวถึงคนไทยส่วนใหญ่ที่ให้ความสำคัญกับราชาธิปไตยมากกว่า ประชาธิปไตย เห็นว่า ชอบธรรมกว่า จำเป็นกว่า ขาดไม่ได้มากกว่า และบ่อยครั้งที่ประชาธิปไตยต้องพึ่งพิงราชาธิปไตย ดังนั้น ประเทศไทยต้องเป็นราชาธิปไตยด้วยเสมอ ต้องมีพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์คือความชอบธรรมสูงสุด คือที่มาของเกียรติยศที่สุดคือสถาบันที่ช่วยประคับประคองระบอบการเมืองทุกชนิดที่สลับปรับเปลี่ยนไปมา ระบอบการเมืองใดก็ต้องอยู่กับราชาธิปไตยและย่อมต้องได้รับความเห็นชอบก่อนหรือรับรองก่อนจากราชาธิปไตยด้วย จึงจะถือว่าชอบธรรม เอนกกล่าวชัดว่า ผู้ที่มาจากกรียิตอำนาจนั้นต้องให้พระมหากษัตริย์ยอมรับหรือเห็นชอบด้วยหลังการยึดอำนาจ จึงจะสำเร็จได้ และเอนกยังให้ข้อสังเกตว่า ในการยึดอำนาจและฉีกรัฐธรรมนูญ จำต้องรีบประกาศรับรองสถาบันพระมหากษัตริย์และจะสักการะเทอดทูนพระมหากษัตริย์ต่อไป ขาดมิได้ ประชาชนและข้าราชการจึงยอมรับหรือคล้อยตาม ดังนั้น ในนัยยะนี้ เอนกชี้ให้เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยของไทยมีความชอบธรรมน้อยกว่าและต้องพึ่งพิงราชาธิปไตยที่มีความสำคัญกว่า เป็นความชอบธรรมสูงสุดและขาดไม่ได้ สถาบันพระมหากษัตริย์คือสถาบันที่ช่วยประคับประคองระบอบการเมืองทุกชนิด และระบอบการเมืองใดก็ตามต้องได้รับความเห็นชอบจากราชาธิปไตยจึงจะถือว่าเป็นระบอบการปกครองที่มีความชอบธรรม

เอนกกล่าวถึง “รัฐธรรมนูญฉบับที่ไม่ได้เขียน” ของคนไทยและตีความว่า ผู้ถืออธิปไตยในสังคมไทยนั้นไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว คือประชาชน แต่มีสามฝ่าย ได้แก่ พระมหากษัตริย์ ประชาชนและผู้แทน ผู้นำจากการเลือกตั้ง หรือจากการยึดอำนาจ เขาตีความว่า สภาวะการเมืองไทยในความเป็นจริง อำนาจอธิปไตยไม่ได้เป็นของประชาชนเท่านั้น แต่เป็นของสามฝ่ายนี้ 70 ปีของรัชกาลที่ 9 เป็นยุคสมัยที่พระมหากษัตริย์ทรงมีราชประสาสมาสัยคือทรงร่วมมือกับประชาชน สื่อสารมวลชน นักการเมือง ทหารและข้าราชการ ทรงสร้างราชาธิปไตยที่อยู่ในกำกับของรัฐธรรมนูญที่ไม่มีลายลักษณ์อักษรขึ้นเป็นจริง เอนกให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญฉบับไม่มีลายลักษณ์อักษรนี้ โดยมองว่า แข็งขันและศักดิ์สิทธิ์ไม่แพ้รัฐธรรมนูญของประเทศอื่นใด ซึ่งสาระสำคัญเป็นเรื่อง

ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย การกล่าวถึงความชอบธรรมและความจำเป็นของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย เอนกเห็นว่า รัฐธรรมนูญฉบับที่ไม่เป็นทางการนี้ยืนยงและต่อเนื่อง เป็นรัฐธรรมนูญที่ซ่อนไว้ในใจคนไทยส่วนใหญ่ ประชาชนเป็นหัวใจแห่งความสำเร็จของรัฐธรรมนูญนี้ เป็นพสกนิกร แต่เอนกก็มองว่า พสกนิกรต้องเป็นพลเมืองด้วย ต้องมีสิทธิ มีเสียง มีอำนาจ มีบทบาท มีหน้าที่และมีส่วนร่วมในการเมืองการบริหารมากขึ้น

เอนกยังย้ำว่า เราต้องทำให้ระบอบทวิอำนาจของไทยหมดไป เหลือแต่ประชาธิปไตย แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นเหมือนแบบตะวันตก ส่วนสถาบันพระมหากษัตริย์ที่รัชกาลที่ 9 ทรงพระราชทานไว้ นั้นเข้มแข็ง ยืดหยุ่น ชอบธรรม และแสดงให้เห็นชัดแล้วว่า มีปรีชาญาณยิ่ง สมควรยิ่งที่ประชาชน ข้าราชการและนักการเมืองจะเอาพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่ง เป็นที่ปรึกษาและเป็นทางออกให้มากขึ้น แต่ต้องไม่ทำอะไรให้ระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาทและไม่ปล่อยให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในภาวะที่เสี่ยงภัยทางการเมืองโดยไม่จำเป็น กล่าวคือ เอนกเสนอให้สร้างประชาธิปไตยให้หยั่งรากลึกในประเทศและไม่กลับไปเป็นเผด็จการอีก โดยให้นำพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่งในการสร้างประชาธิปไตย นอกจากนี้ เอนกเสนอให้ประชาชนหรือพสกนิกรสามัคคีกันมากขึ้น และขอพระบรมราชวินิจฉัยจากรัชกาลที่ 10 พร้อมทั้งทำตาม บ้านเมืองก็จะมีทางออก ประชาชนต้องร่วมกับพระมหากษัตริย์เป็นราชประชาสมาสัย เพื่อประโยชน์ต่อประชาธิปไตยและบ้านเมือง

ในส่วนนี้ เอนกไม่ได้ให้รายละเอียดอย่างชัดเจนว่า การที่ประชาชน ข้าราชการและนักการเมืองจะนำพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่ง เป็นที่ปรึกษาและเป็นทางออกทางการเมืองให้มากขึ้น ด้วยการขอพระบรมราชวินิจฉัยจากรัชกาลที่ 10 นั้น ใครจะเป็นผู้ขอพระบรมราชวินิจฉัย ขออย่างไร และจะขอในสภาวะหรือกรณีแบบไหนบ้าง

เอนกได้ให้สัมภาษณ์เรื่อง ทูตทางสังคมอันยิ่งใหญ่ของไทย โดยประเด็นที่น่าสนใจคือ เรื่องพระมหากษัตริย์กับประชาชนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเอนกเห็นว่า เป็นทูตทางสังคมของไทยที่เกิดขึ้นและสะสมจากในอดีต โดยเฉพาะในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 และเมื่อพระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว การทำอะไรก็สำเร็จ ดังนั้น ในการเปลี่ยนผ่านสู่รัชกาลที่ 10 เอนกเสนอให้นำสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักชัยให้แก่คนไทยต่อไป และต้องมั่นใจและเต็มใจที่จะรับพระราชทานพระปรีชาญาณ วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ ความคิดของพระองค์ต่างๆ ในสถาบันพระมหากษัตริย์ เสมือนที่เราทำกับรัชกาลที่ 9 เอนกย้ำว่า เราต้องรักและปฏิบัติกับพระมหากษัตริย์และเจ้านายในสถาบันพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เช่นเดียวกับที่รักและปฏิบัติกับรัชกาลที่ 9 เป็นการแสดงให้เห็นว่า เอนกเสนอให้รักและปฏิบัติกับพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เหมือนกัน และให้กระทำกับสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย มิใช่เพียงแค่รัชกาลที่ 9 เท่านั้น เพราะเอนกมองทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ว่าเป็นทูตทางสังคม มิใช่แค่พระมหากษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่ง

ในบทความเรื่อง ประชาธิปไตย ระบอบทหาร กับราชาธิปไตย เอนกกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลง การปกครอง 2475 ว่าไม่ประสบความสำเร็จในการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญหรือระบอบประชาธิปไตย นัก แต่กลับทำให้ราชาธิปไตย ซึ่งเป็นการปกครองอันมีสถาบันกษัตริย์และมืองค์พระมหากษัตริย์เป็น แก่นสารของระบอบมีความชอบธรรมในเชิงระบอบ เอนกย้อนกลับไปพิจารณาตีความประวัติศาสตร์ว่า ราชาธิปไตยในรอบ 85 ปีที่ผ่านมาเป็น “ปรimitตาญาสิทธิราชย์” หรือเป็น Limited Monarchy โดย อยู่เคียงคู่หรืออยู่ใต้กำกับของรัฐธรรมนูญ – ประชาธิปไตย และยังคงอยู่เคียงคู่กับระบอบเผด็จการ - อำนาจทหารด้วย ทั้งนี้ ปรimitตาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบันยิ่งใหญ่และเป็นที่ยอมรับกว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 7 ในบทความนี้เอนกใช้คำว่า “ปรimitตาญาสิทธิราชย์” ใน ความหมายว่าเป็น Limited Monarchy เป็นครั้งแรก เอนกมองว่า หลัง 2475 สถาบันพระมหากษัตริย์ที่ น่าจะเป็นเพียงประมุขของรัฐที่เป็นทางการ เป็นเพียงพิธีการ เป็นความสง่างาม ทางประเพณี แต่กลับได้หัวใจของทวยราษฎร์ ด้วยการทรงงานหนักเพื่อพสกนิกรและบ้านเมือง ประกอบ กับหลักธรรมราชา ทศพิธราชธรรมและหลักธรรมาธิปไตยที่ทรงประพฤติ เอนกย้อนไปพิจารณา การเมืองไทยในปี พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันว่า ไม่ว่าจะเป็นผู้มีอำนาจจากการเลือกตั้งหรือการยึดอำนาจ แสบทุกฝ่าย ทุกกลุ่มล้วนไม่กล้าแตะต้อง ก้าวล่วง หรือทำทลายองค์พระมหากษัตริย์ ในตอนท้าย เอนกวิเคราะห์ว่า สถานะของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นยิ่งใหญ่มากกว่าทฤษฎีรัฐธรรมนูญที่กล่าวว่า ประเทศ ไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เอนกคิดว่าควร จะเรียกว่าระบอบการปกครองของไทยว่า เป็น “ราชาธิปไตย” หรือ “ปรimitตาญารราชาธิปไตย” (Limited Monarchy)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า คำว่า “ราชาธิปไตย” “ปรimitตาญาสิทธิราชย์” และ “ปรimitตาญารราชา ธิปไตย” ของเอนกที่ได้กล่าวถึง มีความหมายเดียวกัน คือ Limited Monarchy หรือการปกครองที่มี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีสถาบันพระมหากษัตริย์และองค์พระมหากษัตริย์เป็นแก่นสาร ของระบอบ แต่อยู่ใต้กำกับของรัฐธรรมนูญ มิได้ให้อำนาจและสิทธิขาดในการปกครองและบริหาร หรือพัฒนาบ้านเมืองแก่พระมหากษัตริย์ตามพระทัย พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็น limited monarchy ที่จำกัดอำนาจตัวเองโดยตลอด

ส่วนหนังสือเรื่อง พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย เป็นหนังสืออีกเล่มที่เอนกได้ตีความ และเสนอมุมมองทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และสถาบัน พระมหากษัตริย์ผ่าน “ความเป็นไทย” ใน 4 ประเด็นสำคัญ เพื่อสนับสนุนการให้บทบาทและสถานะ ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย ดังนี้

1) ความเป็นไทยเรื่อง การที่เรามีพระมหากษัตริย์เป็นหลักให้แก่ประเทศไทย เอนกเสนอว่า รัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยจะโปรอดได้ต้องปรับตัวให้อยู่ได้กับชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นนัยยะของการพูดถึงของเก่าดั้งเดิมที่ดีของไทย อย่างสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์

และการเข้ามาของรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยซึ่งเป็นของใหม่จากตะวันตกว่าต้องปรับตัวผสมผสานเข้าด้วยกัน เอนกไม่ได้ปฏิเสธรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยแต่ต้องอยู่อย่างผสมผสานกัน

2) ความเป็นไทยเรื่อง คนไทยขาดพระมหากษัตริย์ไม่ได้ ว่า แม้หลัง 2475 เราปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ดูเหมือนว่าพระมหากษัตริย์ไม่มีพระราชอำนาจ ถ้าคิดตามหลักทฤษฎี ในสมัยนี้จะมีหรือไม่มีพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ แต่ขาดนายกรัฐมนตรีไม่ได้ ขาดราชการไม่ได้ แต่ในความเป็นจริง การเมืองของไทยไม่ได้เป็นประชาธิปไตยอยู่ตลอดเวลา แต่มีอะไรบางอย่างที่ทำให้บ้านเมืองเราเจริญก้าวหน้าได้โดยอยู่เหนือการเมือง นั่นคือ เราอยู่ภายใต้พระเจ้าอยู่หัวที่ยิ่งใหญ่ ทำให้ประเทศก้าวหน้าได้ใน 70 ปีมานี้ ดังนั้น รัชกาลที่ 9 ได้สร้างความต่อเนื่องให้กับการเมืองไทย ทำให้เราต้องอธิบายการเมืองไทยโดยเชื่อมโยงพระมหากษัตริย์ด้วย

3) ความเป็นไทยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนไทยที่เรียกว่า “ราชประชาสมาสัย” ว่า เมื่อพระมหากษัตริย์กับประชาชนไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ ที่หาได้ยากและไม่มีในประเทศอื่นๆ พลังนี้จะพาชาติบ้านเมืองฟันฝ่าปัญหาและวิกฤตต่างๆ เราสำนึกว่าเราขาดสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้แม้แต่วันเดียว เราไม่มีสถาบันทางการเมืองอื่นๆ บ้างก็ได้ แต่เมืองไทยก็ยังอยู่ได้และไม่ล่มลง เพราะความชอบธรรมของบ้านเมืองและการเมืองการปกครองอยู่ที่การมีกษัตริย์ ดังนั้น ในข้อนี้ เอนกจึงเสนอมุมมองของประวัติศาสตร์ไทยว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความจำเป็นต่อประเทศเหนือสิ่งอื่นใด แม้แต่ประชาธิปไตยเอง

เอนกส่งท้ายว่า เราต้องปกป้อง รักษา หวงแหนพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกทั้งต้องสร้างประชาธิปไตยอย่างเข้าใจว่าราชาธิปไตยนั้นสำคัญไม่น้อยกว่าประชาธิปไตย ธรรมราชาธิปไตยต้องแผ่พระบารมีและพระบรมเดชานุภาพมาปกป้องประชาธิปไตยด้วย ประชาธิปไตยที่จะมั่นคงและยั่งยืนต้องรับเอาพระบรมราชวินิจฉัย พระราชดำริและพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์มาเป็นหลักชัยในการนำพาบ้านเมืองด้วย ดังนั้น สรุปได้ว่า เอนกได้เสนอแนะแนวทางของการเมืองไทยในอนาคตว่า ราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ต้องอยู่เคียงคู่ประชาธิปไตย และประชาธิปไตยต้องพึ่งพิงพระมหากษัตริย์ในการสร้างความมั่นคงยั่งยืนของระบอบด้วย เอนกเห็นว่า การตัดพระมหากษัตริย์ออกจากการเมืองหรือให้อยู่เหนือการเมืองตามทฤษฎีของตะวันตกนั้นทำไม่ได้

หนังสือเรื่อง เค้าโครงความคิดพิจารณาการเมืองไทย ในปี พ.ศ. 2562 ได้กล่าวถึงมุมมองและการตีความประวัติศาสตร์ของเอนกในเหตุการณ์ต่างๆ ของการเมืองไทยกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ และนำไปสู่ข้อเสนอแนะเรื่องฐานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยในทัศนะของเอนกที่เสนอไว้อย่างหนักแน่น

เอนกกล่าวถึงประวัติศาสตร์การเมืองไทยในปี พ.ศ. 2490 ที่คณะราษฎรได้หมดกำลังและอำนาจลง แต่สถาบันพระมหากษัตริย์และคณะนิยมเจ้ากลับเข้มแข็งขึ้น และเมื่อผนวกกับพลัง

ของฝ่ายคณะทหารที่นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีระหว่างปี พ.ศ. 2501 – 2506 เราได้เห็นสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งและมั่นคงขึ้นอีกครั้ง กลายเป็นสถาบันหลักและหลักชัยของบ้านเมือง และเป็นฐานความชอบธรรมทางการเมืองในทุกระบอบ แต่ทว่า ในขณะที่คณะราษฎรมีอำนาจในการปกครองประเทศอย่างเต็มที่ในปี พ.ศ. 2475 – 2489 นั้น คณะราษฎรไม่สามารถทำให้ประชาชนคนไทยยอมรับและให้ความชอบธรรมในเชิงระบอบต่อประชาธิปไตยได้

ส่วนการเมืองไทยในปี พ.ศ. 2500 – 2519 เอนกกล่าวว่า จอมพลสฤษดิ์ได้รื้อฟื้นสิ่งที่อยู่ในจิตใจคนไทยและให้ความจงรักภักดีมาอย่างยาวนานขึ้นนั่นคือ สถาบันพระมหากษัตริย์ รวมถึงในทางการเมืองด้วย ในยุคนั้น คนไทยไม่น้อยเริ่มมองว่า พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ อยู่ในฐานะผู้นำสูงสุดทางการเมืองการปกครองในรูปแบบทางอุดมคติและในทางจิตนาการ แต่ประชาธิปไตยกลับไม่สามารถไปไกลกว่าวัฒนธรรมของคนไทยที่ยังจงรักภักดีกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ ในยุคนั้น พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นผู้นำสูงสุดทางการเมืองการปกครองของไทยที่แท้จริง เพราะความจงรักภักดีของคนไทยที่มอบให้ เอนกได้กล่าวถึงยุคที่จอมพลสฤษดิ์เป็นนายกรัฐมนตรีว่าได้หยิบบิณฑ์และพิงพิงพระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการปกครองประเทศมากกว่ารัฐบาลอื่นๆ และยังนำสถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นที่พึ่งพาในเรื่องความมั่นคงของประเทศ เป็นที่ยึดเหนี่ยวและมัดรวมจิตใจของประชาชนคนไทย พระมหากษัตริย์ถือเป็นธงชัยและเป็นเข็มทิศของประเทศ และในปี พ.ศ. 2500 – 2516 ที่ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบเผด็จการทหารอย่างชัดเจน สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่เข้มแข็งและมั่นคงมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นหลักชัยของบ้านเมือง อีกทั้งยังสามารถคานอำนาจกับฝ่ายทหาร รัฐบาลทหาร และแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองได้

เอนกได้กล่าวถึงสถานการณ์การเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2549 - 2559 ว่า เป็นระยะเวลาที่สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกสั่นคลอนและถูกตั้งคำถาม ทำให้เกิดความคลุมเครือในเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในหมู่คนไทย แต่เขาก็สรุปได้จากเหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ว่า ความคลุมเครือนี้ก็ปรากฏเป็นคำตอบที่ชัดเจนด้วยการแสดงออกของความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์หรือต่อระบอบปรมิตตาณูราชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชา ครองหลักทศพิธราชธรรมอย่างสมบูรณ์ เอนกเห็นว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของชนทั้งชาติ

ปัจจุบัน เอนกประเมินว่า ประชาธิปไตยบนพื้นฐานของสังคมไทยว่า คนไทยยังนิยมให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักนำชัยของชาติต่อไป หมายถึง การปกครองแบบปรมิตตาณูราชาธิปไตยที่ผสมผสานไปกับหลักธรรมะของทุกศาสนา จากผลงานในอดีตของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่นำพาประเทศผ่านพ้นวิกฤตต่างๆ เอนกเสนอว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่นักประชาธิปไตยต้องนำมาคิดพิจารณาประกอบการทำงานหรือต่อสู้เพื่อความก้าวหน้า มั่นคงและยั่งยืนของประชาธิปไตย เอนกมองและตีความประวัติศาสตร์ไทยหลัง 2475 จนถึงปัจจุบัน โดยยัง

ยืนยันว่า คนไทยไม่รักกิติต่อระบอบประชาธิปไตยหรือการปกครองของคณะทหาร แต่สิ่งที่คนไทยส่วนใหญ่ยึดถือ จงรักภักดีและให้ความชอบธรรมมาโดยตลอด คือ สถาบันพระมหากษัตริย์และการมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขของรัฐ คนไทยส่วนใหญ่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์และระบอบราชาธิปไตยเฉพาะเมื่ออยู่เหนือการเมืองและเป็นธรรมราชาเท่านั้น

เอนกยังยืนยันยืนยันว่า เราควรพิจารณาถึงการแสดงออกทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในแบบตะวันตกหรือกระแสอื่นที่นอกเหนือไปจากแบบตะวันตกบ้าง โดยเฉพาะของไทยเอง เราต้องกลับไปมองสถาบันหลักอันเป็นสถาบันดั้งเดิมของไทยในแง่ที่ดีต่อระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น เพื่อผสมผสานไปกับรูปแบบ หลักการและแนวทางของระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก

เอนกเสนอให้มองประชาธิปไตยของไทยพร้อมไปกับ 70 ปีในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 โดยเสนอให้มองทั้งสองสิ่งเป็นเรื่องที่สอดคล้องกัน การทำความเข้าใจประชาธิปไตยของไทยให้ดียิ่งขึ้นต้องเข้าใจว่า ส่วนใหญ่ของเส้นทางประชาธิปไตยไทยอยู่ใน 70 ปีของรัชกาลที่ 9 ดังนั้น การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของประชาธิปไตยและการเมืองไทยจำเป็นต้องพิจารณาและเข้าใจสิ่งที่รัชกาลที่ 9 ทรงได้ทำและวางรากฐานไว้ด้วย เพราะทั้งสองสิ่งเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน

เอนกสรุปภาพรวมในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ว่า ชาวไทยได้มีขวัญของชาติกลับคืนมาอีกครั้งด้วยพระราชกรณียกิจเพื่อสาธารณะประโยชน์และการดูแลพสกนิกรทุกหมู่เหล่า ตลอดจนนำพาประเทศผ่านพ้นวิกฤตการณ์ต่างๆ รัชกาลที่ 9 ทรงออกแบบแนวทางการปกครองของระบอบปรimitาญาราชธิปไตยที่เป็นธรรมราชาหรือเป็นธรรมาธิปไตย ทรงฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่พึ่งและศูนย์รวมจิตใจคนไทยอีกครั้งอย่างมั่นคง ทรงค้ำจุนว่า ในสถานการณ์ของบ้านเมืองแบบใด สถาบันพระมหากษัตริย์ควรมีบทบาทที่เหมาะสมอย่างไร เป็นประชาธิปไตยที่ผสมผสานไปกับปรimitาญาราชธิปไตยในแบบที่รัชกาลที่ 9 ทรงสร้าง และรัชกาลที่ 10 กำลังสืบสานต่อ เอนกแนะนำว่า ทั้งหมดนี้ควรมองเป็นนวัตกรรมและประดิษฐ์กรรมใหม่ทางการเมืองในลักษณะเฉพาะของประเทศไทย นักทฤษฎีประชาธิปไตยชาวไทยหรือสากลควรเห็นคุณค่ามากกว่าการวินิจฉัยชี้ขาดว่าไม่ใช่ประชาธิปไตยที่ดีตามรูปแบบของประชาธิปไตยตะวันตก เพราะการสร้างประชาธิปไตยต้องสร้างจากกฎเกณฑ์และหลักการทั่วไป แต่ก็ต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของประเทศด้วย

เอนกเสนอว่า ประชาธิปไตยไทยที่สามารถดำเนินไปได้ดีจำเป็นต้องเดินเคียงข้างกับปรimitาญาราชธิปไตยที่อยู่เหนือและไม่อยู่ในฝักฝ่ายทางการเมือง ความชอบธรรมทางการเมืองของไทยนั้นอิงอยู่กับระบอบปรimitาญาราชธิปไตย ประชาธิปไตยไทยสามารถดำเนินไปกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ เพราะไม่ใช่ระบอบกษัตริย์ที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองและการบริหารบ้านเมือง ยกเว้นที่จำเป็น

เอนกได้อ้างถึงฉันทามติของชนชั้นนำไทยในอดีตว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับสังคมไทย เพราะได้เล็งเห็นความยิ่งใหญ่ของสถาบันและพระบารมีจากประวัติศาสตร์ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทย แต่พวกเขาก็ไม่ได้ปฏิเสธประชาธิปไตย จึงเห็นว่าประเทศไทยต้องมีระบอบการปกครองที่ผสมผสานทั้งสองระบอบนี้เข้าด้วยกัน ซึ่งเอนกเห็นด้วย

เอนกพิจารณาถึงความขัดแย้งทางความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของไทยในปัจจุบัน และเห็นว่า แบ่งออกเป็น 2 มุมมองหลักที่มีจุดเน้นและให้ความสำคัญต่างกัน แต่ยึดถือระบอบประชาธิปไตยเหมือนกัน คือ 1) กลุ่มที่เน้นช่วยชนชั้นในการเลือกตั้งและเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร ไม่ต้องการให้พระมหากษัตริย์เข้ามายุ่งเกี่ยวทางการเมือง และ 2) กลุ่มที่คำนึงถึงคุณภาพของประชาธิปไตย การเป็นประชาธิปไตยที่ไม่ฉ้อฉล ไม่คอร์รัปชัน เป็นธรรมาธิปไตยและคำนึงถึงการตรวจสอบถ่วงดุลได้ กลุ่มนี้ยังยอมรับการนำของสถาบันหลักของชาติ ต้องนำเอาพระบรมราชโองการและพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นหลักชัยในการแก้ปัญหาบ้านเมืองและพัฒนาประเทศร่วมด้วย เอนกทราบว่า ความคิดแบบที่สองอาจไม่เข้ากับความคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบของตะวันตกนัก แต่เขามองว่า เป็นความคิดที่อยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

เอนกยังเสนอให้เห็นถึงประวัติศาสตร์การเมืองไทยในอดีตว่า มีกลุ่มที่สนับสนุนทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาธิปไตยไปพร้อมกัน แต่ต่อต้านการแทรกแซงของทหารทางการเมือง ทำให้เห็นว่า ทั้งสองระบอบนี้สามารถไปด้วยกันได้ ไม่ขัดแย้งกัน

ในตอนท้าย เอนกได้นำเสนอเงื่อนไขของประเทศไทยที่นักวิชาการผู้ยึดถือประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์เห็นเป็นทางออกในการพัฒนาประชาธิปไตยใน 2 แนวทางในปัจจุบัน คือ 1) ยอมรับในปรimitตาณาราชธิปไตย (Limited Monarchy) และยอมรับความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ตามดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของประเทศ ให้ราชาธิปไตยเป็นที่อิงและประคับประคองประชาธิปไตย เป็นที่มาแห่งความชอบธรรมทางการเมืองและฟ้องถ่ายความชอบธรรมนี้ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยในอนาคต ให้ประชาธิปไตยสามารถสร้างความชอบธรรมให้ระบอบเองได้ และ 2) การไม่ยอมรับในสถาบันพระมหากษัตริย์ทางการเมือง สร้างสาธารณรัฐที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยพระมหากษัตริย์ไม่สามารถยุ่งเกี่ยวทางการเมืองได้ ทรงเป็นประมุขเพียงในนามและเกียรติยศ หรือยกเลิกสถาบันพระมหากษัตริย์ไปเลย ด้วยหวังว่าประเทศไทยจะเป็นประชาธิปไตยแบบตะวันตก เอนกเตือนว่า ในแนวทางหลังนี้ ขอให้ระมัดระวังถึงการล้มลงและสูญเสียไปทั้งสองสถาบันของชาติ คือ ทั้งประชาธิปไตยและราชาธิปไตย

เอนกได้แสดงจุดยืนในทางสองแพร่งดังกล่าวว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่จะประสบความสำเร็จได้ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของสังคม ความสร้างสรรค์ของคนในประเทศที่จะออกแบบประชาธิปไตยให้สอดคล้องกับดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคม

ในหนังสือปี พ.ศ. 2562 เล่มนี้ เอนกมองเห็นและเสนอว่า ประเทศไทยควรเป็นราชอาณาจักรที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การตัดมิให้พระมหากษัตริย์ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเลยนั้นเป็นไปได้ ในระยะที่มองเห็น สถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องเป็นที่พึ่งพิงของระบอบประชาธิปไตย ในขณะที่ประชาธิปไตยเองก็ต้องพยายามสร้างความชอบธรรมและการยอมรับจากประชาชนด้วยตัวเอง ส่วนดุลอำนาจระหว่างปรมิตาณาราชธิปไตยและประชาธิปไตยในสังคมไทยสามารถแปรเปลี่ยนไปได้ จากผลงานของระบอบและอาจกลับไปกลับมาได้ในอนาคต และการพัฒนาประชาธิปไตยไทยให้เหมาะสมต้องอยู่แบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) เป็นการปกครองแบบผสมผสานดุลอำนาจของทุกฝ่ายในสังคมเข้าด้วยกัน คือ ทำให้กลุ่มของ The One, The Few และ The Many อยู่ร่วมกัน ในการเมืองการปกครองประเทศได้และด้วยความเห็นชอบร่วมกัน ซึ่ง The One ของไทย นั่นคือ พระมหากษัตริย์ ส่วน The Few ได้แก่ ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการของประเทศ รวมถึงข้าราชการทั้งทหารและพลเรือน พรรคการเมืองและผู้นำทางการเมือง สื่อมวลชนในฐานะที่เป็นนักสร้าง และนำเสนอความคิดต่อสาธารณะ และกลุ่มการเมืองต่างๆ ส่วน The Many ได้แก่ ปวงชนชาวไทย ทุกกลุ่ม ทุกชนชั้น ทุกระดับรายได้ โดยเฉพาะผู้คนในชั้นพื้นฐานของประเทศและชนชั้นกลางระดับล่าง

ส่วนหนังสือเล่มล่าสุดของเอนกเรื่อง ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา เอนกได้กล่าวถึงประชาธิปไตยแบบไทยไว้อย่างชัดเจนว่า ประชาธิปไตยแบบตะวันออกมีที่มาใกล้กับประชาธิปไตยแบบไทย และคนที่พูดเรื่องประชาธิปไตยแบบไทยนั้น พูดตั้งแต่วันแรกๆ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วว่า การสร้างประชาธิปไตยแบบคณะราษฎรเป็นไปได้ยาก แต่ต้องสร้างประชาธิปไตยแบบไทย ซึ่งประชาธิปไตยแบบคณะราษฎรก็คือ ประชาธิปไตยที่มีต้นแบบจากตะวันตก ไม่เหมือนกับประชาธิปไตยแบบไทย และเราต้องสร้างประชาธิปไตยแบบไทยสำหรับประเทศไทย

เอนกได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยแบบไทยไว้ 2 ความหมาย คือ 1) อย่าให้อำนาจแก่สภามากนัก เพราะสภาแบบไทยๆ เป็นที่ทะเลาะเบาะแว้งกัน เพราะฉะนั้น จึงให้อำนาจแก่ฝ่ายบริหารให้ชัดเจนและให้อำนาจฝ่ายสภาให้น้อย และ 2) ประชาธิปไตยแบบไทยที่ต้องให้บทบาท ให้ตำแหน่งให้พระเกียรติยศแก่พระมหากษัตริย์ด้วย จะเอาพระมหากษัตริย์เป็นเพียงหุ่นหรือตรายางเพื่อประทับตราว่าถูกต้องชอบธรรมไม่ได้ ในที่นี้ เราสนใจในความหมายที่สอง ซึ่งเอนกย้าข้อเสนอถึงการสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทย โดยเราต้องให้บทบาท ตำแหน่งแห่งที่ รวมทั้งให้พระเกียรติยศแก่พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ทั้งนี้ เอนกใช้ข้อมูลเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยผ่านการมองและการตีความประวัติศาสตร์ไทยของเขา เพื่อสนับสนุนข้อเสนอแนะเรื่องดังกล่าว

ดังนั้น ข้อเสนอในการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่อง บทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยในบทนี้ ซึ่งเป็นความคิด

ทางการเมือง ณ ปัจจุบันของเอนก ได้แก่ “การสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย” ซึ่งลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยประการสำคัญคือ เรื่อง “พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์” ที่ต้องผสมผสานให้เข้ากับประชาธิปไตยของไทย เพราะเอนกมองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นทุนทางสังคมที่ยิ่งใหญ่ของไทย เรามีพระมหากษัตริย์เป็นหลักให้แก่ประเทศ คนไทยขาดพระมหากษัตริย์ไม่ได้ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันเดียวของไทยที่ได้รับความชอบธรรมเชิงระบอบ และเป็นที่มาของความชอบธรรมของผู้ปกครองจากทุกระบอบ ช่วยประคับประคองระบอบการเมืองทุกชนิด สถาบันพระมหากษัตริย์ที่รัชกาลที่ 9 ทรงสร้าง และรัชกาลที่ 10 กำลังสานต่อนี้มีลักษณะพิเศษเฉพาะในการปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ เป็นระบอบกษัตริย์ที่มีวิถีปฏิบัติแบบใหม่ เป็นนวัตกรรมใหม่ของการเมืองไทย ที่ได้ผลในการนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ประเทศและพื้นผืนวิฤตต่างๆ ได้ อีกทั้งมีความชอบธรรม เป็นที่ยอมรับ มีความต่อเนื่อง และผสมผสานเข้ากับการเมืองแบบใหม่ ราชการ โดยเฉพาะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับประชาชนที่เรียกว่า “ราชประชาสมาสัย” ได้เป็นอย่างดี สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมใจของคนไทยทั้งชาติ และคนไทยต้องการผู้ที่เขารักและศรัทธา ซึ่งไม่ใช่เพียงผู้นำที่มาจากกาเลือกตั้งเท่านั้น ในจุดนี้ก็แตกต่างกับจากประชาธิปไตยแบบตะวันตก ข้อเสนอนี้ทำให้เห็นได้ว่า เอนกนับเอาพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์รวมอยู่ในการเมืองไทยด้วย

เอนกเสนอว่า ประเทศไทยจำเป็นต้องมีสถาบันพระมหากษัตริย์และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องอยู่คู่กับประชาธิปไตย เราไม่สามารถตัดพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคมไทยออกจากระบอบประชาธิปไตยไทยในปัจจุบันได้ สถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องเป็นที่พึ่งพิงของระบอบประชาธิปไตยระหว่างการพัฒนาหรือสร้างความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยเอง จนระบอบประชาธิปไตยของไทยหยั่งรากลึกในประเทศและไม่กลับไปเป็นเผด็จการอีก เราต้องให้บทบาทให้ตำแหน่งและให้พระเกียรติยศแก่พระมหากษัตริย์ในความเป็นจริงด้วย ประชาธิปไตยต้องขอรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยและพระปรีชาญาณจากพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์พร้อมทั้งนำมาปฏิบัติในการปฏิรูป พัฒนาประเทศ รวมทั้งแก้ปัญหาต่างๆ

เอนกเสนอให้สร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) ด้วยเหตุผลเพื่อให้เป็นไปตามดุลอำนาจของทุกฝ่ายในสังคมไทย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นลักษณะเฉพาะของไทยอยู่ด้วย พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเอกบุรุษ (The One) ในระบอบผสมผสาน แต่เอนกไม่ได้กล่าวถึงรูปธรรมของผลลัพธ์ในการจัดความสัมพันธ์ของสถาบันทางการเมืองของทั้งสามองค์ประกอบของระบอบผสมผสานอย่างชัดเจนว่าจะเป็นในลักษณะใด เขาได้เพิ่ม The one ในฐานะที่เป็นเอกบุรุษ

และ The few ในฐานะคณะบุคคลเข้ากับประชาธิปไตย โดยบอกว่า The one, The few และ The many นั้นคือสถาบันหรือตัวแสดงทางการเมืองใดเท่านั้น

ทั้งนี้ การนำเสนอความคิดทางการเมืองของเอนก เขาได้หยิบยกและนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์ในเหตุการณ์ต่างๆ ของการเมืองไทย ผ่านมุมมองและการตีความของเขาเอง ซึ่งเป็นความพยายามในการแสดงให้เห็นถึงพลังทางวัฒนธรรมและความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยตั้งแต่ในอดีต เพื่อสนับสนุนข้อเสนอแนะในการสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทยดังกล่าว นับเป็นความพยายามในการสร้างระบอบประชาธิปไตยที่ประนีประนอมดุลอำนาจและกำลังที่แท้จริงของสังคมไทยรวมเข้าด้วยกัน

ลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ตามทรรศนะของเอนกทั้งในมุมมองของการครองแผ่นดินและอื่นๆ เป็นการสนับสนุนความสำคัญและความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยข้อมูลและการตีความทางประวัติศาสตร์ของไทย เพื่อสนับสนุนความชอบธรรมเชิงระบอบของราชาธิปไตย และสนับสนุนการสร้างประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทยที่ผสมผสานกับลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยในเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ที่เอนกอ้างถึงนั้นอยู่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 และเอนกมองว่า รัชกาลที่ 10 ต้องเป็นเช่นเดียวกัน เพราะเอนกมองสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งสถาบัน มิใช่พระมหากษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งเป็นความชอบธรรม

ดังนั้น ข้อเสนอแนะของเอนกเรื่องบทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยในบั้นนี้ คือ พระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นประมุขและเป็นหลักของประเทศ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมใจของคนไทยทั้งชาติ พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเอกบุรุษ (The One) ของประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) โดยพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ต้องมีบทบาทอย่างแท้จริงในประชาธิปไตยของไทย ด้วยการเป็นที่พึ่งพิงและให้คำแนะนำกับระบอบประชาธิปไตย ข้อเสนอแนะเรื่องบทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยของเอนกในบั้นนี้ เพื่อให้เป็นไปตามดุลอำนาจ ดุลทางวัฒนธรรมและกำลังที่เป็นจริงของสังคมไทย

ดังนั้น การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทและสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย ด้วยวิธีการศึกษามุมมองและการตีความสถานการณ์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ของเอนก และศึกษาข้อเสนอแนะในเรื่องบทบาทและสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยพบว่า ในระยะของการศึกษาในบั้นที่แล้ว หลังการเกิดปรากฏการณ์ทักษิณ-ประชานิยม เอนกให้ข้อเสนอแนะถึงการให้

บทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยผ่านการใช้ระบอบผสม (Mixed Regime) โดยพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นเอกบุรุษเพื่อมีบทบาทในการถ่วงดุลระบอบประชาธิปไตยเพื่อแก้ปัญหาประชาธิปไตย แต่ในระยะนี้ เอนกได้เสนอแนะถึงการให้บทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย เพราะเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างประชาธิปไตยในแบบที่มีลักษณะเฉพาะของไทยเอง เอนกเสนอให้สร้างและพัฒนาประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเอกบุรุษ (The One) ของประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน เช่นเดียวกับในระยะก่อนหน้า แต่การให้เหตุผลแตกต่างกัน โดยในระยะนี้เสนอเพื่อให้เป็นไปเพื่อให้สอดคล้องกับคูลำลังและคูลำลังทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของสังคมไทยที่เป็นลักษณะเฉพาะของไทย

ข้อเสนอแนะของเอนกเรื่องบทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทยอาจเทียบเคียงได้กับข้อเสนอแนะของนักข่าวและนักวิชาการชาวอังกฤษที่ให้ไว้ในทางเดียวกัน คือ Walter Bagehot⁵⁷⁵ และ Vernon Bogdanor⁵⁷⁶

ความคิดเรื่อง ประชาธิปไตยที่ตะวันตกผสมตะวันออก

เอนกเห็นว่า ในขณะนี้ โลกตะวันตกไม่ได้ครอบงำและบงการอย่างเดียวนแล้ว แต่เป็นโลกที่มีหลายขั้ว ขั้วตะวันตกและตะวันออกยังต้องพึ่งพิงกันอยู่ คูลำลังของโลกนี้กำลังแปรเปลี่ยนและเราถูกลูกตะวันออกไม่ได้ เขาเห็นว่า ประชาธิปไตยแบบตะวันตกก็มีจุดอ่อน ดังนั้น เราต้องเอาประชาธิปไตยแบบตะวันตกและแบบตะวันออกมาใช้ด้วยกัน เอนกจึงเสนอให้ปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดตะวันออก 3 แบบ ดังนี้

1. การปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดแบบ “พุทธ”

เรื่องที่สำคัญที่สุดในความคิดของพุทธ คือ การทำให้ปัจเจกชนจำนวนมากที่สุดได้บรรลุซึ่งธรรมะที่รัฐที่ดีไม่เพียงแต่ดูแลชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชน และความเจริญผาสุกของบ้านเมืองเท่านั้น การเมืองเน้นการแก้ปัญหาเชิงวัตถุเท่านั้นไม่ได้ เพราะว่าที่สำคัญที่สุดคนเรายังมีตัณหา โสภและหลงทำให้เกิดปัญหาและความขัดแย้ง ถ้าคิดแบบพุทธ การตีความและเข้าใจปัญหานั้นสำคัญ ฉะนั้น ในบางสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ ถ้าเข้าใจแบบพุทธ ให้มีพออยู่พอกิน พอปฏิบัติธรรมได้ เรื่องนี้สำคัญกว่า

⁵⁷⁵ Walter Bagehot, *The English Constitution* (Oxford: Oxford University Press, 2001)

⁵⁷⁶ Vernon Bogdanor, *The Monarchy and the Constitution* (Oxford: Clarendon Press, 1995)

ประเด็นที่เอนกสนใจคือ ศาสนาพุทธได้ชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลที่ดีต้องคิดว่าจะทำอะไรเพื่อสร้างชีวิตที่ดีให้กับประชาชน ชีวิตที่ดีในแบบพุทธ คือ ชีวิตที่มีการศึกษาหรือมีสิกขา ซึ่งไม่ได้หมายถึงการหาความรู้อย่างเดียว แต่หมายถึงสร้างสติปัญญา (Wisdom) ด้วย และเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

หลักศาสนาพุทธในความคิดเรื่องชีวิตคือการศึกษารมมะ การเข้าใจกฎของสังคัมแล้วปฏิบัติด้วยความเข้าใจ อีกทั้งยังใช้เวลาให้เห็นอตฺตา เห็นอนิจจัง เห็นทุกขัง แม้นิยามสุข

รัฐบาลแบบพุทธต้องเป็นรัฐบาลแบบธรรมาธิปไตย ศาสนาพุทธต้องการให้คนหม้มากบรรลุมรรค การเมืองที่สำคัญไม่ใช่เพื่อการแก้ปัญหาทางวัตถุ ความมั่นคงและการพัฒนาเท่านั้น แต่เพื่อให้คนส่วนใหญ่ได้บรรลุมรรคตามสถานะหน้าที่ในสังคัมของตน ส่วนเรื่องประชาธิปไตย ศาสนาพุทธบอกเพียงว่า ต้องเอาธรรมาธิปไตยให้มาเป็นสาระด้วย การเมืองเป็นเรื่องของอตฺตา ฉะนั้น ถ้าเอาความคิดแบบพุทธมาเสริมกับประชาธิปไตย อาจทำให้เราได้ทบทวนเกี่ยวกับหลักในการพูด การวิจารณ์ต่างๆ

2. การปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดแบบ “ขงจื้อ”

ขงจื้อมองสิ่งต่างๆ เป็นสังคัมและความสัมพันธ์ ไม่ได้เห็นเป็นแค่ปัจเจกชน เนื่องจากขงจื้อเอาครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานที่สำคัญ เน้นความสัมพันธ์ที่มนุษย์ต้องทำตามหน้าที่ในสังคัม เช่น เราที่เป็นลูก เราที่เป็นพ่อ เราที่เป็นสามี - ภรรยา เราที่เป็นครู - ศิษย์ เราที่เป็นเพื่อน ดังนั้น คนเราจะต้องทำความสัมพันธ์เหล่านี้ให้ถูกต้อง หากความสัมพันธ์ของคนจำนวนมากไม่เป็นไปตามนี้จะนำมาสู่ความแตกสลายและความไม่สามัคคี ฉะนั้น หลักขงจื้อ ไม่จำเป็นต้องให้ทุกคนคิดแต่เรื่องการเมือง แต่ต้องให้คิดว่า ต้องทำให้ครอบครัวเข้มแข็งแล้ว ครอบครัวก็จะดูแลสังคัมเอง รัฐบาลไม่ต้องดูแลมากนัก

ขงจื้อเน้นเรื่องความสามัคคี แต่ทฤษฎีตะวันตกสมัยใหม่เน้นเรื่องความขัดแย้ง ในยามที่มีความขัดแย้งกันมากๆ เอนกมองว่า ความคิดแบบขงจื้อใช้ได้ ขงจื้อย้ำให้มีความสามัคคี ซึ่งไม่ใช่การยอมสยบ แต่เป็นการปฏิบัติตามความคิดที่แตกต่างกันอย่างมีอารยะ และอนุญาตให้มีความแตกต่างที่อยู่ในการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ นอกจากนี้ ขงจื้อยังปฏิเสธการใช้กำลังและอำนาจด้วย

ขงจื้อไม่มองสังคัมขนาดเล็กและขนาดใหญ่แยกขาดออกจากกัน ขงจื้อยังมองว่า เราต้องทำเพื่อสิ่งที่ถูกต้อง แต่ขาดการอุปถัมภ์ไม่ได้ มันจะต้องทำทั้งสองระดับ คือ สำหรับสังคัมที่ใหญ่ ต้องเป็นทางการ แต่สำหรับความซื่อที่ระดับเล็กและไม่เป็นทางการก็ต้องมี ความคิดของขงจื้อเป็นสมัยใหม่ที่ไม่แยกเรื่องความเป็นทางการกับไม่เป็นทางการให้เด็ดขาดออกจากกัน ขงจื้อคิดว่า รัฐบาลที่ดีต้องเหมือนครอบครัวขนาดใหญ่ ประชาชนรู้สึกว่ายู่ในครอบครัวเดียวกัน ดูแลเหมือนเป็นครอบครัว กษัตริย์จักรพรรดิหรือผู้ปกครองที่ดีเป็นเสมือนเป็นพ่อ อีกทั้งต้องมีคุณธรรม ทำเพื่อคนอื่น และต้องมีธรรมะด้วย

ขงจื้อสอนเรื่องหลักการ คุณธรรมที่กว้างไปกว่าเรื่องในครอบครัว ความสัมพันธ์ที่ดีไม่ได้มีแค่พ่อ-แม่-ลูก และสามี-ภรรยา แต่ยังต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง นายกับลูกน้องด้วย ดังนั้น ต้องคำนึงถึงทั้งคนใกล้ชิดและส่วนรวม ต้องเลือกส่วนรวมก่อน แต่ไม่ทิ้งส่วนย่อย

ขณะนี้ ทั้งโลกกำลังคิดว่าทำอะไรให้ประชาธิปไตยเป็นระบอบที่มีคนดี คนเก่ง คนที่มีปัญญา เข้าไปบริหารประเทศ จีนมีข้อสรุปว่า ต้องใช้ทั้งระบบคิดสรรและระบบเลือกตั้ง บางคนเสนอว่า ให้มีอีกสภาหนึ่งเป็นสภาของผู้ทรงภูมิที่มาจากกาเลือกตั้งแบบใดแบบหนึ่งเพื่อให้ยึดโยงกับประชาชน เอนกเห็นว่า หากเราจะเอาความคิดแบบขงจื้อมาใช้ ก็ต้องหาที่ให้คนที่ทรงภูมิ มีปัญญา ซึ่งอาจจะปรับปรุงวุฒิสภา หรือตั้งสภาขึ้นมาอีกสภาหนึ่ง หรือมีคณะผู้ทรงภูมิปัญญาจำนวนหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลจะต้องปรึกษาหารือหรือขอความคิดเห็นเป็นระยะ อาจคล้ายกับองคมนตรี แต่ต้องคัดเลือกให้กว้างขวางขึ้น โดยข้อเสนอนี้ไม่ใช่เพื่อจะให้เกิดชนชั้นนำเพียงอย่างเดียว แต่เพื่อให้เกิดสติปัญญา (Wisdom) ด้วย

3. การปรับปรุงประชาธิปไตยด้วยความคิดแบบ “เต๋า”

ประชาธิปไตยแบบเต๋าตีความได้ 2 แบบ ได้แก่ เป็นอนาธิปไตย (Anarchy) และเป็นเสรีนิยม (Liberal) เต๋าที่เป็นอนาธิปไตยนั้นมีความคิดว่า รัฐบาลนั้นไม่จำเป็น อาจมีหรือไม่มีก็ได้ ส่วนเต๋าที่เป็นเสรีนิยมหมายถึง ให้รัฐบาลมีบทบาทน้อยที่สุด ข้อเสนอของเต๋าเรื่องการปกครองที่ดี คนที่ปกครองที่ดีนั้น ดูจากคนที่ถูกปกครองรู้สึกเหมือนไม่มีใครมาปกครอง ความคิดแบบเต๋า ผู้นำที่ดีต้องอยู่เบื้องหลัง นำจากข้างหลัง โดยที่คนตามไม่รู้สีกว่าตนเองกำลังเป็นผู้ตาม ถ้าทำได้ จะไม่รู้สีกว่าคนตามเป็นลูกน้อง

ความคิดแบบเต๋านั้นไม่มีการปกครองก็ได้ แต่ถ้าจะมีต้องเน้นที่หน่วยเล็กๆ และต้องกระจายอำนาจให้มาก เอนกคิดว่า สิ่งที่เต๋าให้เป็นหลักคือปัญญา ทำอย่างไรให้เกิดประชาธิปไตยที่มีปัญญา เต๋าไม่ชอบเรื่องผู้นำ เพราะเต๋าเชื่อว่า สรรพสิ่งเคลื่อนไหวของมันเอง มีธรรมชาติของมันเอง สรรพสิ่งต่างๆ มนุษย์ควบคุมไม่ได้ แต่ต้องไปเข้าใจมัน และสรรพสิ่งจะคลี่คลายไปโดยตัวของมันเอง เต๋าเชื่อเรื่องหยินกับหยาง สรรพสิ่งที่ขัดแย้งและเป็นคู่ตรงข้ามกัน แต่สรรพสิ่งที่ขัดแย้งเป็นคู่ตรงข้ามกันนี้มันจะเป็นหนึ่งเดียวกัน

เอนกมองว่า ประชาธิปไตยจะต้องไม่เป็นแต่ของตะวันตกเท่านั้น แต่ต้องเป็นของตะวันออกด้วย เวลานำรัฐศาสตร์แบบตะวันตกมาใช้ ต้องปรับใช้ด้วยความรอบคอบและไตร่ตรองยิ่งขึ้น ด้วยประชาธิปไตยแบบที่ผ่านมามีปัญหา เอนกจึงเสนอให้ใช้ความคิดตะวันออกในการปรับปรุงประชาธิปไตยของไทย โดยการนำความคิดแบบตะวันออกมาใช้ในระบอบประชาธิปไตยไทย เราต้องพยายามไม่สร้างสองขั้วที่เข้ากันไม่ได้ระหว่างความคิดตะวันตกกับตะวันออก แต่ต้องซึมซับและแลกเปลี่ยนกันได้เสมอ เอนกสรุปว่า เราควรเอาความคิดและการปฏิบัติแบบตะวันออกมาผสานเข้าไปในประชาธิปไตยและการบริหารประเทศขณะนี้ให้มากขึ้น

ความคิดเรื่อง การสร้างความสามัคคีปรองดอง

ความคิดทางการเมืองของเอนกในการสร้างความสามัคคีปรองดองของคนในสังคมไทย เสนอขึ้นท่ามกลางบรรยากาศความขัดแย้งของคนสองกลุ่ม สองฝ่ายในทางการเมือง ได้แก่ กลุ่มคนฝ่ายเสื้อเหลืองและเสื้อแดง เอนกมองว่า ความสามัคคีปรองดองเป็นเรื่องที่จำเป็นและสามารถทำได้

ในบริบทปัจจุบัน โดยใช้ความเหมาะสม ความอะลุ่มอะหล่วย ความปรองดองกันเป็นที่ตั้ง ต้องนำสติ ความสงบสุขและความเรียบร้อยเป็นหลักการสำคัญ มิใช่เรื่องถูกหรือผิด ทั้งนี้ เอนกยกตัวอย่างสงครามกลางเมืองในอดีตของไทยระหว่างปี พ.ศ. 2508 – 2525 ที่สามารถจบลงด้วยดีได้ เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เอนกมีมุมมองต่อสังคมไทยในเรื่องโอกาสและศักยภาพในการสร้างความปรองดองสมานฉันท์

เอนกยังเสนอเรื่อง การสร้างรัฐบาลสมานฉันท์เพื่อแก้ปัญหาชาติ เขามองว่า มีความเป็นไปได้ แต่ต้องเกิดในระยะเวลาสั้นๆ เพื่อแก้ไขปัญหาให้เรียบร้อย ถูกต้องตามกฎหมายและเป็นไปตามฉันทานุมัติ โดยแต่ละฝ่ายต้องยอมลดราวาศอกหรือยอมสูญเสียลงบ้าง

ความคิดเรื่อง การสร้างรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองเพื่อสร้างประชาธิปไตยที่เข้มแข็ง

ความคิดทางการเมืองของเอนกในเรื่องนี้ เขาได้เสนอให้ “พลเมือง” ได้มีบทบาทและส่วนร่วมในกิจการของบ้านเมืองและการบริหารราชการแผ่นดินด้วยการทำพลเมืองให้เป็นศูนย์กลางการบริหารราชการยิ่งขึ้น ผ่านการสร้างรัฐประศาสนศาสตร์แบบใหม่ที่เรียกว่า “รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง” (Civic Public Administration) ซึ่งเป็นคำที่เอนกคิดขึ้นเอง เป็นการสร้างพลเมืองให้มีบทบาทในทางรัฐประศาสนศาสตร์

รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองนี้ หมายถึง การบริหารงานภาครัฐที่เน้นการสร้างพลเมือง รวมถึงการเปลี่ยนคนจนหรือคนชั้นล่างให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีเกียรติ มีศักดิ์ศรีและสนใจที่จะทดแทนบุญคุณของแผ่นดิน ส่วนคนชั้นกลางและชั้นสูง รัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ต้องให้พวกเขารักและร่วมสร้างบ้านเมือง ตรวจสอบ ให้คำแนะนำรัฐและราชการ รวมทั้งเติมพลังให้ประชาสังคม ชุมชน และท้องถิ่น รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองนี้มุ่งเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐให้เป็นผู้ระดม ผู้สนับสนุน ผู้สนใจนำพลเมือง ตลอดจนสติปัญญาและทรัพยากรของพลเมืองมาช่วยบ้านเมือง ช่วยตนเองและช่วยกันเองเป็นสำคัญ ส่วนนักรบการเมืองควรเป็นพลเมืองด้วย เพื่อช่วยสร้างช่วยระดมประชาชนและให้การศึกษาร่วมๆ กับเรียนรู้จากประชาชน หรือในกรณีที่ประชาชนขัดแย้งกัน ต้องช่วยปรองดองกัน ส่วนข้าราชการต้องเป็นพลเมืองเช่นกัน ต้องเห็นประชาชนเป็นทรัพย์สิน ไม่ใช่ภาระหนี้สิน ข้าราชการที่ดีต้องทำตนให้เป็นที่รักและศรัทธาของประชาชนอีกด้วย

จุดประสงค์ของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองคือ การทำให้บ้านเมืองเป็นของประชาชนมากขึ้น ประชาชนรักและมีส่วนร่วม มีจิตอาสาช่วยงานบ้านเมืองหรืองานของส่วนรวมมากขึ้น ส่วนท้องถิ่นต้องเป็นการปกครองตนเองมากขึ้นและเป็นการบริหารที่ประชาชนเป็นศูนย์กลาง

เอนกเห็นว่า รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองมีความสำคัญและจำเป็น เพราะเราอยู่ในระบอบประชาธิปไตย และประเทศไทยในขณะนี้ได้ให้ความสำคัญกับพลเมือง ส่วนประชาชนคนส่วนใหญ่ของประเทศก็มีความตื่นตัว มีการศึกษา มีความเข้าใจ มีความพร้อมที่จะร่วมดูแล พัฒนาและบริหาร

กิจการของชาติ สังคม ชุมชนและท้องถิ่นมากขึ้น ประชาชนยังเชื่อมั่นว่า สามารถกำหนดความเป็นไปในบ้านเมืองได้มากขึ้น

ด้วยการบริหารและการปกครองเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น รัฐประศาสนศาสตร์จึงมีบริบทของการเมืองและเป็นส่วนหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งความสำเร็จไม่ได้อยู่ที่การมีรัฐบาลที่เข้มแข็งอย่างเดียว แต่อยู่ที่สังคมไทยต้องมีพลเมืองจำนวนมากด้วย ซึ่งจะทำให้การบริหารราชการการเมืองเป็นไปตามวิถีแห่งประชาธิปไตยยิ่งขึ้น เอนกเห็นว่า ในปัจจุบัน ประชาธิปไตยไทยใช้อำนาจผ่านตัวแทนหรือผู้นำ แต่ประชาธิปไตยที่แท้จริงคือการปกครองโดยประชาชนทางตรง เมื่อกระแสโลกเน้นความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น จึงเกิดประชาธิปไตยที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นด้วย ซึ่งเป็นประชาธิปไตยที่เห็นความสำคัญของประชาชนในทางการเมืองมากขึ้น เป็นการสร้างการปกครองโดยประชาชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของประชาธิปไตย คำว่า “โดย” ในที่นี้หมายถึง การทำโดยตนเองโดยตรง การเมืองเช่นนี้ต้องพยายามให้การศึกษาทางการเมืองแก่ประชาชน เพื่อให้มีสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง พร้อมเสียสละเพื่อบ้านเมือง ส่วนรวม ชุมชนและท้องถิ่น

รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองมีประโยชน์ในการปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดิน การพัฒนาหรือแก้ปัญหามืองให้ออกจากผลประโยชน์ที่ไม่ชอบธรรมของนักกฎหมาย ข้าราชการและกลุ่มเฉพาะ มาสู่ผลประโยชน์ของส่วนรวมให้มากที่สุดและมีความชอบธรรม เพราะรัฐประศาสนศาสตร์แบบใหม่นี้ให้คุณค่ากับการเข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบด้วยสำนึกในหน้าที่ของพลเมืองในงานของบ้านเมือง การเมืองของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองต้องหมายถึง ความคิดเห็น ความต้องการ ความใฝ่ฝันของประชาชน รวมทั้งให้ประชาชนเข้ามาเป็นเจ้าของบ้านเมืองด้วย รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจะต้องสร้างระบบ กลไกหรือกระบวนการต่างๆ ในการบริหารราชการแผ่นดินและท้องถิ่นเพื่อสร้างพลเมือง อีกทั้งต้องนำเรื่องสร้างและพัฒนาประชาชนให้กลายเป็นพลเมืองมาเป็นเป้าหมายร่วมกับการบริหารราชการแผ่นดินด้วย ดังนั้น รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจึงมีประโยชน์ในการพัฒนาและบริหารบ้านเมืองในทางที่ส่งเสริมประชาธิปไตย ผ่านการสนับสนุนให้ประชาชนหรือพลเมืองให้เข้ามาดูแลและพัฒนาบ้านเมือง ท้องถิ่นและสังคมด้วยตนเองมากขึ้น

เอนกเสนอให้ภาครัฐและท้องถิ่นจงใจหรือให้การศึกษาแก่ประชาชนจนอยากเป็นพลเมืองเพื่อเข้ามาช่วยแก้ปัญหาหรือพัฒนาบ้านเมืองด้วยตนเองเพิ่มขึ้น นอกจากนั้น ต้องมองเห็นประชาชนเป็นกำลังของบ้านเมือง เป็นผู้ร่วมคิดกับรัฐ เป็นผู้พึ่งตนเองได้มากขึ้น ระบอบประชาธิปไตยที่ดีขึ้นอยู่กับปริมาณและคุณภาพของพลเมือง ตลอดจนการออกแบบระบบรัฐประศาสนศาสตร์ที่จะทำให้ประชาชนเป็นกำลังหลักของบ้านเมืองในทุกระดับเพิ่มขึ้น

รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองเป็นการบริหารภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สร้างจากประชาชนปกครองตนเอง โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างสังคมประชาธิปไตยที่ดี อีกทั้งยังสนับสนุน

ความหลากหลาย แต่ก็เน้นการมีส่วนร่วม พลเมืองเป็นผู้ควบคุมการบริหารเป็นหลัก ส่วนรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนและอำนวยความสะดวก

ในการสร้างรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองของไทย เอนกได้เสนอการสร้างประชาธิปไตยอีกรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ “ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน” ซึ่งแต่เดิมอำนาจสาธารณะในไทยถูกกำหนดให้อยู่ที่รัฐทั้งหมด ส่วนสังคมจะมีอำนาจสาธารณะอยู่บ้างเมื่อรัฐอนุญาตให้มีหรือรัฐมอบหมายให้เท่านั้น แต่เอนกเสนอว่า อำนาจสาธารณะสามารถแบ่งกันระหว่างรัฐกับสังคมได้ รัฐจะต้องสนใจสังคม นั่นคือชุมชน รัฐจะต้องให้ความสำคัญและถือว่าสังคมมีความชอบธรรมที่จะมาร่วมแก้ปัญหาบ้านเมือง ประชาธิปไตยแบบนี้อาจนับว่าเป็นประชาธิปไตยทางตรง ประชาธิปไตยชุมชน ประชาธิปไตยแบบที่ประชาชนปกครองตนเอง และประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ ดังนั้นจึงเป็นรากฐานที่สำคัญของประชาธิปไตยระดับชาติและเป็นหัวใจของการมีรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองต้องพัฒนาการปกครองแบบ “ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ” ในการปกครองระดับท้องถิ่นด้วย ต้องให้ความสำคัญกับการสนทนาหรืออภิปรายในประเด็นที่มีการตัดสินใจทางการเมือง เปิดโอกาสให้ผู้คนมีส่วนร่วมสร้างความรู้ความเข้าใจทั้งต่อตนเองและผู้อื่นร่วมกัน เรียนรู้ที่จะโน้มน้าวชักจูงด้วยเหตุผลที่ทุกคนยอมรับได้ อีกทั้งต้องสนใจพลเมืองที่รวมตัวกันเป็นชุมชน ประชาสังคมและท้องถิ่น และสนับสนุนการกระจายอำนาจให้ชุมชน ประชาสังคมและท้องถิ่น บริหารจัดการตนเอง โดยรัฐ รัฐบาลส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคต้องเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ ปรับปรุงกฎหมายให้สนับสนุนการเกิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง โดยให้ท้องถิ่น ชุมชนและประชาสังคมมีอำนาจทำงานให้มากขึ้น

การให้ความสำคัญกับพลเมืองและประชาสังคมเกิดจากหลักคิดที่สำคัญของพลเมืองในรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ซึ่งหมายถึง คนที่อยู่นอกรัฐบาล บ้านเมืองเป็นของทุกคน บ้านเมืองต้องอาศัยพลเมือง แต่ก็ต้องไม่ปฏิเสธภาครัฐ โดยภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนต้องร่วมมือกัน รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองจึงเน้นที่การจัดการตนเองของประชาชนซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์สาธารณะที่หล่อเลี้ยงด้วยคุณธรรมแห่งพลเมือง ปัญหาต่างๆ ควรได้รับการแก้ไขจากศักยภาพของพลเมือง และมีวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่ถูกสร้างขึ้น มีการยอมรับและเคารพในศักยภาพของประชาชนและรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ข้าราชการต้องมีทัศนคติว่า ประชาชนเป็นพลัง ย้ำความสัมพันธ์จากข้างล่างขึ้นบนที่นำโดยสังคม ท้องถิ่นและชุมชน ดำเนินการร่วมกับรัฐบาล ดังนั้น ต้องหาผู้นำที่จะทำงานกับพลเมืองได้

โจทย์ใหญ่ของการสร้างรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองเป็นเรื่องของมุมมอง ทัศนคติ ค่านิยม และระบบคิดของคนทุกฝ่าย เพื่อทำให้เกิดประสิทธิผลจริงในการทำรัฐประศาสนศาสตร์สู่การสร้างพลเมือง นอกจากนั้น ต้องปรับการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง ประชาสังคมและท้องถิ่น โดยต้องเร่งทำให้

ประชาชนเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองหรือส่วนรวม มีศักดิ์ศรีและเป็นอิสระ ส่วนรัฐบาลต้องมีหน้าที่อำนวยความสะดวกและเตรียมสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการสร้างพลเมือง

สำหรับปัจจัยสนับสนุนต่อการสร้างรัฐประชาธิปไตยของประเทศไทยและการทำให้ประชาธิปไตยเข้มแข็งขึ้นนั้น ต้องรับแนวคิดประชาธิปไตยที่รัฐและสังคมแบ่งอำนาจกัน แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แนวคิดประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ และแนวคิดการบริหารภาครัฐใหม่ๆ ที่มาจากโลกเสรีประชาธิปไตย ได้แก่ ระบบกฎหมาย รัฐธรรมนูญที่ระบุการมีสิทธิเสรีภาพของประชาชนมากขึ้น ซึ่งทำให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ นอกจากนี้ต้องรับแนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แนวทางการจัดบริการสาธารณะ แนวโน้มที่ต้องรับฟังความคิดเห็นของประชาชน การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคม การให้ความสำคัญของฝ่ายการเมืองในเรื่องการกระตุ้นสำนึกของประชาชน การผลักดันจากระบบราชการให้ประชาชนพึ่งตนเองและมีความเข้มแข็ง ระบบราชการต้องมีส่วนร่วมสำคัญในการสร้างพลเมือง ให้การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) และพลังของกลุ่ม เครือข่าย ชุมชนในระดับพื้นที่ ซึ่งรัฐจำเป็นต้องสนับสนุน

รัฐประชาธิปไตยเมืองไม่ได้มีเฉพาะที่การบริหารราชการในระดับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเท่านั้น แต่มีในระดับท้องถิ่นด้วย ดังนั้น การกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นการคืนอำนาจให้แก่ประชาชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ รัฐและภาคสังคมจะแบ่งอำนาจการปกครอง โดยให้การบริหารราชการแผ่นดินส่วนท้องถิ่นสอดคล้องและตอบสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่มากขึ้น ผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการบริการสาธารณะหรือแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม

7.5 สรุปท้ายบท

งานเขียนในระยะเวลาของการศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้เป็นระยะที่เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย เริ่มศึกษาตั้งแต่งานเขียนที่เป็นหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 นับเป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่เห็นจุดเปลี่ยนความสนใจในทางวิชาการของเอนกโดยให้ความสำคัญกับโลกตะวันออกมากขึ้นและไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าโลกตะวันตกอย่างชัดเจน เพราะเอนกได้เห็นถึงดุลกำลังของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเห็นว่าโลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลกตะวันออกออกพุงทะยานขึ้น จึงนำไปสู่การศึกษาในเรื่องประวัติศาสตร์โลก และเห็นว่าความเจริญของโลกสมัยใหม่นั้นสร้างโดยโลกตะวันออกด้วย อีกทั้งยังเห็นถึงแนวโน้มของโลกตะวันออกที่กำลังทะยานขึ้นอีกครั้ง ไปจนถึงหนังสือเล่มล่าสุดของเอนกที่เกี่ยวข้องกับความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยไทย ได้แก่ เรื่อง ทวีตธรรม: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา ซึ่งเผยแพร่เมื่อต้นปี พ.ศ. 2563 ก่อนที่เขาได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์

วิจัยและนวัตกรรม ในเดือนสิงหาคม 2563 งานเขียนของในการศึกษาวิเคราะห์ในระยะนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานที่มีรูปแบบงานวิชาการหรือมีการสื่อสารตอบโต้กับงานวิชาการเล่มอื่นๆ ประกอบไปด้วย หนังสือ บทความ การถอดคำปาฐกถา บทสัมภาษณ์และการบรรยายของเอนก ในสถานที่และวาระต่างๆ โดยส่วนใหญ่เป็นงานเขียนเพื่อสื่อสารกับบุคคลทั่วไปและสังคมสาธารณะ เป็นการจูงใจผ่านการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเรื่องประชาธิปไตยในแบบของไทยตามความคิดทางการเมืองของเขา โดยเฉพาะตั้งแต่งานเขียนเรื่อง เอนกทรรศน์ ในปี พ.ศ. 2560 ซึ่งเป็นการรวมเล่มบทความใน Facebook Page ของเอนกเป็นต้นไป

ระยะเวลาในการผลิตงานเขียนที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้เป็นระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2552 - พ.ศ. 2563 โดยมีบทบาทที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นนักวิชาการและมีใช้นักวิชาการ รวมทั้งการเป็นนักการเมืองด้วย

เริ่มต้นจากเอนกได้หันหลังออกจากการเมืองหลังการเลือกตั้งในปลายปี พ.ศ. 2551 และกลับไปทำงานวิชาการร่วมกับงานบริหารการศึกษาที่หลายมหาวิทยาลัย ชีวิตในช่วงนี้ของยังไม่ทิ้งงานสอนหนังสือที่เขารัก อีกทั้งยังรับเชิญไปบรรยายหรือปาฐกถาพิเศษในองค์กรและสถาบันต่างๆ และยังเขียนหนังสือ บทความและทำวิจัยด้วย และหลังการรัฐประหารปี พ.ศ. 2557 เอนกได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาปฏิรูปแห่งชาติ และเป็นกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2558 คณะที่มีนายบวรศักดิ์ อุวรรณโณ เป็นประธาน เอนกยังเป็นประธานคณะกรรมการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดองของสภาปฏิรูปแห่งชาติด้วย หลังจากนั้น เอนกได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาและกรรมการเตรียมการเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดอง ตามกรอบการปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติ และการสร้างความสามัคคีปรองดอง ภายใต้ป.ป. เพื่อทำงานเรื่องการสร้างความสามัคคีปรองดองต่อ ในปี พ.ศ. 2560 เอนกได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อการปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญ ภายใต้คณะกรรมการการเลือกตั้ง เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 และการแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ เอนกได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง เพื่อทำหน้าที่สำคัญในการร่างแผนการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง

ในปี พ.ศ. 2561 นับเป็นอีกจุดเปลี่ยนสำคัญหนึ่งในชีวิตของเอนก เขาได้หวนเข้าสู่สนามการเมืองและการเลือกตั้งอีกครั้งกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย โดยในระยะเริ่มต้นจัดตั้งพรรค เอนกมีบทบาทเป็นกรรมการบริหารพรรคและเป็นฝ่ายวิชาการของพรรค ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในเดือนมีนาคม 2562 เอนกลงสมัครรับเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อของพรรค แต่เขาก็ไม่ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ใดๆ ก็ตาม ในเดือนสิงหาคม 2563 เอนกได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม กระทั่งปัจจุบัน และในเดือนตุลาคม 2564 เอนกได้รับเลือกให้เป็น

หัวหน้าพรรครวมพลังประชาชาติไทย (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นพรรครวมพลัง) เพื่อเตรียมนำพรรคต่อสู้ในการเลือกตั้งครั้งต่อไปที่จะจัดขึ้นในปี พ.ศ. 2566

สำหรับบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวและเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองในระยะนี้ ได้แก่ บริบททางการเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2552 – 2563 เป็นระยะ 11 ปีของความผันผวน บั่นป่วน วุ่นวายทางการเมือง มีทั้งการเลือกตั้งและการรัฐประหาร อีกทั้งเป็นระยะของความแตกแยกของประชาชนในทุกชนชั้น ความขัดแย้งทางการเมืองออกเป็น 2 ฝั่งใหญ่ๆ ได้แก่ ความขัดแย้งของกลุ่มคนเสื้อเหลืองและเสื้อแดง มีการชุมนุมทางการเมืองขนาดใหญ่เพื่อต่อต้านรัฐบาลอย่างน้อย 2 ครั้ง จนกระทั่งการชุมนุมของคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) เพื่อต่อต้านรัฐบาลของยิ่งลักษณ์ ชินวัตร เรื่องการนิรโทษกรรม การทุจริตและอื่นๆ ตลอดจนเสนอให้ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง จบลงด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 ระยะนี้ มีการใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรถึง 2 ฉบับ และฉบับชั่วคราวอีก 1 ฉบับหลังการรัฐประหาร ประเทศไทยมีนายกรัฐมนตรีบริหารประเทศถึง 5 คน ได้แก่ สมัคร สุนทรเวช สมชาย วงศ์สวัสดิ์ อภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ทั้ง 4 ท่านเป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากทางเลือกของสภาผู้แทนราษฎร และพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีหลังการรัฐประหารและหลังการเลือกตั้ง พ.ศ. 2562

เหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งของประเทศไทยในระยะนี้ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อความคิดทางการเมืองของเอนก ซึ่งเห็นได้จากการผลิตงานเขียน คือ เหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 9 ที่ทรงครองราชย์นานถึง 70 ปี จากปี พ.ศ. 2489 ทำให้ได้ทบทวนเรื่องของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประเทศไทย รวมถึงการเปลี่ยนผ่านเป็นรัชกาล 10 ในปลายปี พ.ศ. 2559 ระหว่างรัฐบาลจากการรัฐประหารของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีกำลังบริหารประเทศ และกำลังจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560

ในระยะของความผันผวน บั่นป่วน วุ่นวายทางการเมืองนี้ มีการประชันขันแข่งกันในทางความคิดเรื่องความหมายและคุณค่าของประชาธิปไตยระหว่างคู่ขัดแย้ง 2 กลุ่มหลัก ทั้งสองฝ่ายต่างอ้างว่าตนเองเป็นประชาธิปไตยและกำลังต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย บางครั้งมีความพยายามผลักไสอีกฝ่ายว่าเป็นพวกเผด็จการด้วย นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2563 ท่ามกลางความขัดแย้งและการชุมนุมทางการเมือง ยังมีกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์และยกเลิกมาตรา 112 ของประมวลกฎหมายอาญาอย่างตรงไปตรงมา อีกทั้งเป็นยุคที่มีการกล่าวถึงสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเปิดเผย

ส่วนบริบทของการเมืองโลกเป็นระยะเวลาที่ได้เกิดการถดถอยของประชาธิปไตยทั่วโลก และมีการพังทลายของประชาธิปไตยในหลายประเทศตั้งแต่ราวปี ค.ศ. 2006⁵⁷⁷ ประชาธิปไตย ถดถอยและเปราะบางขึ้นในมิติต่างๆ ที่เป็นหลักการสำคัญ หลายประเทศเริ่มมีปัญหาและพบกับ จุดอ่อนของระบอบประชาธิปไตย มีความท้าทายในเรื่องการอยู่รอดและคุณภาพของการบริหาร ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ หลายประเทศที่ใช้การปกครองที่มีใช้ระบอบ ประชาธิปไตยตามมาตรฐานสากลของตะวันตก เช่น จีน ได้รับการกล่าวถึงและยอมรับเพิ่มขึ้น สำหรับเรื่องดุลกำลังของโลกก็ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยโลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลก ตะวันออกกลับกำลังพุ่งทะยานขึ้นตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ซึ่งส่งผลต่อความคิดทางการเมืองของเอนก ในระยะของการศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้

สำหรับบริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐาน ตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยยังเป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลัก ในวงวิชาการไทย โดยได้ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยของภาคประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ยังได้กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยภาคประชาชนขึ้นเป็นอีกกระแส ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจนถึงปัจจุบัน ส่วนกระแสความคิดทางการเมืองอีกกระแส เกิดขึ้นโดยนักคิดนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่ได้มองเห็นความล้มเหลวของประชาธิปไตยตัวแทน และเสรีประชาธิปไตยที่ในระยะหลังที่ก่อให้เกิดปัญหามากมาย ทำให้มีการนำเสนอประชาธิปไตย ที่มีการดัดแปลงในหลากหลายรูปแบบ เกิดเป็นกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตย ที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบขึ้นอีกกระแสความคิดทางการเมืองจนถึงปัจจุบัน

ความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่อง “ประชาธิปไตย” ในระยะนี้เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหา ให้กับประชาธิปไตยของไทย ตลอดจนสร้างคุณภาพ ความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย ของไทย ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้เห็นว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่จะต้องเชิดชู ต่อไป ประเทศไทยต้องร่วมสร้างและไม่หลีกเลี่ยงประชาธิปไตย แต่ต้องไม่ลอกเลียนแบบคุณค่า มาตรฐาน หลักการ วิธีการและอุดมคติของประชาธิปไตยในแบบตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากล อย่างตายตัว เราต้องมีการปรับปรุงและผสมผสานความเป็นตะวันออกและความเป็นไทยให้เข้าไป ในประชาธิปไตยของไทยด้วย ข้อเสนอแนะที่โดดเด่น คือ “การสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะ ของไทย” ในระยะนี้ ตั้งแต่งานเขียนในปี พ.ศ. 2559 เอนกได้ให้ความสำคัญกับเรื่องพระมหากษัตริย์ และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งมองว่า เรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ แยกไม่ออกจากความเป็นไทย อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมด้วย

⁵⁷⁷ Larry Diamond, “Facing up to the democratic recession,” in *Democracy in decline?*, Larry Diamond and Marc F. Plattner (eds) (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015).

เอนกให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ด้วยสถานะที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐ และบทบาทที่พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่พึ่งพิงและให้คำแนะนำกับระบอบประชาธิปไตย เพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยหยั่งรากลึกในประเทศไทย โดยเป็นการประนีประนอมดุลกำลังที่แท้จริงของสังคมไทยเข้าด้วยกัน โดยเอนกได้นำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์การเมืองไทย โดยใช้ข้อมูลบางส่วน บางชุด ในทางที่พระมหากษัตริย์มีบทบาทในการรักษาหรือแก้ปัญหาของประชาธิปไตยในประวัติศาสตร์ไทย ผ่านมุมมอง การวิเคราะห์ และการตีความของเขา เพื่อสร้างความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย และนำไปสนับสนุนข้อเสนอดังกล่าว นอกจากนี้ ยังใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 เพื่อสนับสนุนสถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 10 โดยเสนอให้มองว่า เป็นสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีความต่อเนื่องกัน

นอกจากนั้น จากความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยที่เอนกได้เสนอ เอนกยังเสนอให้รวมเอาพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยให้เป็นส่วนหนึ่งในการเมืองไทย ด้วยเหตุผลว่า การตัดพระมหากษัตริย์ออกจากการเมืองไทยหรือให้อยู่เหนือการเมืองตามทฤษฎีของตะวันตกนั้นทำไม่ได้

ได้อธิบายและชี้ให้เห็นประวัติศาสตร์ไทยอย่างเป็นระบบที่ประชาธิปไตยและราชาธิปไตยสามารถผสมกลมกลืนกันได้เป็นอย่างดีในหลายสิบปีมานี้ โดยชี้ว่าเป็นนวัตกรรมทางการเมืองของไทยเองที่อาศัยลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยดั้งเดิมผสมกลมกลืนเข้ากับประชาธิปไตยที่เป็นค่านิยมสากลเพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของคนไทย เอนกใช้การตีความประวัติศาสตร์ทางการเมืองของการเดินเคียงคู่นระหว่างราชาธิปไตยและประชาธิปไตยแบบเฉพาะของไทย เป็นนวัตกรรมทางการเมืองของไทย มาอธิบายการเมืองไทย เพื่อสร้างความชอบธรรมเชิงประวัติศาสตร์ในการเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่นำไปสู่การให้สถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยไทย ซึ่งฉีกออกจากแนวคิดดั้งเดิมของประชาธิปไตยแบบตะวันตก เป็นการเปิดกว้างมุมมองความคิดให้การพัฒนาประชาธิปไตยไทยให้ออกจากรอบแนวคิดประชาธิปไตยของตะวันตกอย่างเคร่งครัด เอนกไม่ได้มองว่า ประชาธิปไตยนั้นล้มเหลวหรือเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่ประชาธิปไตยไทยต้องปรับตัวให้เข้ากับปรimitาญารราชาธิปไตยของไทยด้วย เขาเสนอให้ผู้พัฒนาประชาธิปไตยไทยกล้านำความเป็นไทยเข้าไปผสมผสานกับการสร้างประชาธิปไตยของไทยให้ก้าวหน้า มั่นคงและยั่งยืน โดยต้องยอมรับลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยในเรื่องดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นจริงของสังคมไทยเข้าไป

จากแนวคิดเรื่องความเป็นจริงของดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ต้องรวมทุกดุลกำลังให้อยู่ในประชาธิปไตยของไทย เอนกเสนอให้สร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทยในรูปแบบ

ระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) โดยให้พระมหากษัตริย์ เป็น The One ในระบอบผสมผสาน มีสถานะและบทบาทในระบอบประชาธิปไตยของไทยไว้ในปี พ.ศ. 2562 แต่เอนกไม่ได้กล่าวถึง รูปธรรมของผลลัพธ์ในการจัดความสัมพันธ์ของสถาบันทางการเมืองของทั้งสามองค์ประกอบคือ The One, The Few และ The Many ของระบอบผสมอย่างชัดเจนว่าจะเป็นในลักษณะใด ไม่ได้กล่าวถึงน้ำหนักของอำนาจของแต่ละองค์ประกอบในระบอบผสมว่ามีแค่ไหน เพียงไร ใช้เมื่อใด และด้วยวิธีการอย่างไร เอนกไม่ได้ระบุให้ชัดเจนว่า การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นควรมีการใช้เมื่อใด กรณีใด ด้วยวิธีการอย่างไร และมีบทบาทแค่ไหน เพียงไร

นอกจากนั้น ได้เสนอให้นำแนวคิดเรื่องระบอบผสม (Mixed Regime) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งเรื่องตัวแสดงของแต่ละองค์ประกอบ คุณลักษณะ และน้ำหนักของอำนาจของแต่ละองค์ประกอบว่ามีแค่ไหนและอย่างไร เพื่อประยุกต์ใช้กับประเทศไทยที่เป็นประชาธิปไตยแบบรัฐสภาและมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งในความเป็นจริงระบอบประชาธิปไตยของไทยถูกออกแบบให้เป็นระบอบผสมอยู่แล้วตามรัฐธรรมนูญของไทย แสดงให้เห็นว่าการที่เอนกเสนอให้ใช้ระบอบผสมเช่นนี้ อาจต้องการเสนอให้มีพื้นที่ของการใช้อำนาจและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการเมืองไทย แม้ว่าอำนาจและบทบาทที่กล่าวถึงนี้ไม่ได้มีกำหนดไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญของไทย ต้องการนำเสนอต่อสังคมสาธารณะในบริบทการเมืองไทยในปี พ.ศ. 2562 ซึ่งยังมีความขัดแย้งทางการเมืองว่าให้พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจและบทบาทในการเมืองไทยมากกว่าเดิม โดยเฉพาะในยามที่การเมืองไทยมีปัญหาหรือพบทางตัน เป็นการนำเสนอความคิดลงในสนามของการประชันขันแข่งกันทางความคิดเรื่องความหมาย คุณค่า รูปแบบและตัวแสดงของระบอบประชาธิปไตยของไทย น่าจะเป็นการจูงใจบุคคลทั่วไปและสังคมสาธารณะด้วยงานเขียนที่มีใช้ งานวิชาการ ใช้ภาษาและวิธีเขียนที่คนทั่วไปอ่านง่าย

การที่เอนกเสนอให้นำราชาธิปไตยหรือปรมิตตาญารราชาธิปไตย (Limited Monarchy) เป็นที่อิงและประคับประคองประชาธิปไตย เป็นแหล่งที่มาแห่งความชอบธรรมทางการเมืองของประชาธิปไตย หรือการนำทั้งสองระบอบการปกครองที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงให้อยู่ร่วมกันนั้น ในแง่หนึ่งอาจมองว่า เอนกเห็นว่า ราชาธิปไตย โดยพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความชอบธรรมทางการเมืองอยู่แล้ว สามารถเป็นศักดิ์ศรี สัญลักษณ์ หรือศูนย์รวมจิตใจของชาติได้ สามารถอยู่ร่วมกับประชาธิปไตย โดยเฉพาะในส่วนของฝ่ายบริหาร ซึ่งเป็นส่วนของการทำงานหรือขับเคลื่อนประเทศชาติได้ โดยทำหน้าที่คนละส่วนกัน ในอีกแง่หนึ่ง อาจมองว่า เอนกต้องการเพิ่มหน้าที่ส่วนที่เป็นการทำงานหรือขับเคลื่อนประเทศชาติให้กับราชาธิปไตยหรือไม่ เมื่อมองผ่านข้อเสนอเรื่องบทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย

ดังที่ได้กล่าวไว้ในรายละเอียดแล้วในบทวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตยของบทนี้

ความคิดทางการเมืองของเอนกที่พบข้างต้นแสดงให้เห็นว่า เอนกยึดถือและให้ความสำคัญกับบริบทของเหตุการณ์ ความเป็นจริงทางการเมืองและสังคมไทยมากกว่าตำรา โดยเฉพาะตำราของตะวันตก ในการให้ข้อเสนอแนะเพื่อสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย เขาเป็นนักปฏิบัตินิยม (Pragmatist) มุ่งผลสำเร็จมากกว่าการยึดกรอบกติกา ลัทธิหรืออุดมการณ์ใดๆ อย่างเคร่งครัด แต่มีการปรับเปลี่ยนความคิดหรืออุดมการณ์ดั้งเดิม เพื่อให้เข้าได้หรือปฏิบัติได้กับสภาวะทางการเมืองและสังคมไทย ความคิดของเอนกจึงมีพลวัตจากปัจจัยต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไม่นำทฤษฎีหรือกรอบกติกาไปตัดสินว่าอะไรผิดอะไรถูก แต่เลือกใช้ให้เป็นประโยชน์กับสภาวะทางการเมืองและสังคมของประเทศไทย

การศึกษาวិเคราะห์ในบทนี้ทำให้เห็นว่า เอนกสามารถเป็นต้นแบบของนักคิดนักวิชาการในแนวที่เสนอการพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศไทยที่ออกจากกรอบแนวคิดที่เคร่งครัดของตะวันตก โดยไม่ปรับเปลี่ยนใดๆ อีกทั้งยังเป็นนักคิดนักวิชาการคนแรกๆ ที่ให้ข้อเสนอแนะทางการเมืองเรื่องบทบาทและสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยของไทยอย่างเป็นระบบ ซึ่งถือเป็นการเปิดประตูทางความคิดให้กับวงวิชาการรัฐศาสตร์ให้กว้างขึ้นในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้ปฏิเสธอุดมการณ์สำคัญของประชาธิปไตยอย่างสิ้นเชิง เพราะยังเสนอให้ใช้ระบอบผสมผสานที่มีคุณค่าประชาธิปไตยอยู่ด้วย

ในขณะนี้ เอนกยังยึดมั่นกับความคิดเรื่อง “ประชาธิปไตยทางตรง” ที่แปลว่า “ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)” เช่นเดิม และเสนอให้สร้างประชาธิปไตย 3 ระดับที่แตกต่างกัน คือ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน โดยระดับท้องถิ่นและระดับชุมชนสามารถใช้ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองได้ง่าย และยังเป็นรากฐานที่สำคัญของประชาธิปไตยในระดับชาติ ในขณะนี้ เอนกเพิ่มความคิดเรื่อง ประชาธิปไตยในระดับชุมชน ซึ่งเป็นระดับที่ใกล้ชิดกับประชาชนที่สุด เข้ามาในการสร้างประชาธิปไตยของไทย

ส่วนการสร้างการปกครองท้องถิ่น เอนกยังเสนอเรื่องการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่น และต้องพยายามทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองยิ่งขึ้น

เอนกยังให้ความสำคัญกับภาคสังคมในระบอบประชาธิปไตยและการพัฒนาประเทศ โดยเสนอให้รัฐแบ่งอำนาจให้กับภาคสังคมเพิ่มขึ้น เป็นการสร้าง “ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน”

นอกจากนั้น เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทนไม่เพียงพอในยุคปัจจุบัน เอนกเสนอให้สร้าง “ประชาธิปไตยแบบหารือไตร่ตรองร่วมกัน (Deliberative Democracy)” เพื่อไม่ให้

ประชาธิปไตยมีแต่รัฐสภา โดยประชาธิปไตยรูปแบบนี้ต้องให้ประชาชนหรือไตร่ตรองร่วมกัน โดยไม่ย่ำความเป็นฝักฝ่าย

ความคิดของเอนกในระยะนี้ยังให้ความสำคัญ “ประชาชน” ในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งต้องทำให้ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชนและเป็นโดยประชาชนมากที่สุด ต้องทำให้เป็นการปกครองตนเองให้มากที่สุดของประชาชน เอนกยังสนับสนุนการสร้างและพัฒนาประชาชนให้เป็นพลเมือง และรวมกลุ่มกันเป็นประชาสังคม ชุมชนและท้องถิ่นที่แข็งแกร่ง แต่ในระยะหลัง เอนกกลับเน้นความสำคัญของ “พระมหากษัตริย์” และ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ในระบอบประชาธิปไตยของไทยเป็นอย่างยิ่ง จนดูเหมือนว่าพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์จะมีบทบาทที่สำคัญกว่าประชาชนในระบอบประชาธิปไตยของไทยในเชิงของการทำให้อยู่รอด และการที่เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นฐานแห่งความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยไทย ซึ่งอาจเป็นเพราะการที่ระบอบประชาธิปไตยได้รับความชอบธรรมจากประชาชนและการที่ประชาชนจะทำให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยแข็งแกร่งนั้นใช้เวลาเป็นนานและไม่เห็นผลสำเร็จเสียที นับตั้งแต่ที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนหรือโดยประชาชน แต่การได้รับความชอบธรรมจากพระมหากษัตริย์ในการตั้งรัฐบาลจากการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยด้วยต้องการได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ คือความจริงที่มองเห็นอยู่แล้ว ดังที่เขาได้กล่าวในหนังสือแห่งประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย ในปี พ.ศ. 2559 ว่า ความชอบธรรมเชิงระบอบที่คนไทยยึดถือและจะรักษา จะภักดีตลอดไปหรืออีกยาวนาน ไม่ว่าสถาบันนั้นทำถูกหรือไม่ ถูกแคไหน ต้องแก้ไข โดยรักษาสถาบันหรือการปกครองเช่นนั้นไว้ต่อไป มีอยู่อย่างเดียวคือ ความชอบธรรมเชิงระบอบที่เรามอบให้แต่ราชาธิปไตย

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้ซึ่งเป็นระยะปัจจุบัน เอนกได้ให้ความสำคัญกับราชาธิปไตย ตลอดจนบทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยไว้อย่างสูง เสมือนให้ราชาธิปไตยเป็นแกนหลักของระบอบการปกครองของประเทศกว่าประชาธิปไตยซึ่งยังไม่แข็งแกร่งนักสำหรับประเทศไทยขณะนี้ เห็นได้ชัดจากที่เอนกเสนอว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องเป็นที่พึ่งพิงของระบอบประชาธิปไตยระหว่างการพัฒนาหรือสร้างความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยเอง จนระบอบประชาธิปไตยของไทยหยั่งรากลึกในประเทศและไม่กลับไปเป็นเผด็จการอีก แต่ก็มีใช้ว่า เอนกจะปฏิเสธการปกครองในระบอบประชาธิปไตยไปจากประเทศไทย

ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกตามการศึกษาในระยะนี้แบ่งได้เป็น 2 ระยะ ระยะแรกนับตั้งแต่ที่เอนกเขียนหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 เอนกได้รับความคิดประชาธิปไตยจากโลกตะวันออกและความเป็นตะวันออกยิ่งขึ้น เพราะ

ในระยษะนี้ เอนกได้เห็นถึงบริบทของคูลก้าล้งของโลทที่เปลี่ยนแปลงไป เห็นโลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลกตะวันออกออกอูงทะยานขึ้น ทำให้เอนกสนใจศีกษาเรื่องประวัติศาสตร์ของโลกทั้งสองฝั่งและสนใจเรื่องโลกตะวันออกมากขึ้น เขายังเห็นว่า ประวัติศาสตร์โลกนั้นสร้างโดยซีกโลกตะวันออกด้วน นอกจากนั้น เอนกยังมองเห็นถึงอนาคตของซีกโลกตะวันออกที่กลับมายิ่งใหญ่อีกครั้ง

ในระยษะที่สอง ด้วยบริบททางการเมืองเรื่องเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 9 ที่ทรงครองราชย์นานถึง 70 ปี และการเปลี่ยนผ่านเป็นรัชกาล 10 ในปลายปี พ.ศ. 2559 ทำให้เอนกได้ทบทวนเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย ตลอดจนความเป็นไทย การทบทวนดังกล่าวทำให้เอนกมีความคิดที่ขยายกรอบไปจากการเมืองตามมาตรฐานตะวันตกและมองเรื่องพระมหากษัตริย์อยู่ในการเมืองไทยด้วย มองประเด็นเรื่องวัฒนธรรมเชื่อมโยงอยู่ในการเมืองไทยด้วย ระยษะนี้เป็นระยษะที่เอนกได้รับอิทธิพลจากการย้อนกลับไปมองลักษณะของสังคมไทยและความเป็นไทยในประวัติศาสตร์ของชาติเอง โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ ที่เอนกมองว่าได้แสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมทางการเมือง จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจุดเน้นทางความคิดทางการเมืองของเอนกในการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย รวมถึงการให้สถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเกิดขึ้นก่อนกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างตรงไปตรงมา ในปี พ.ศ. 2563 ดังนั้น ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยษะนี้จึงฉีกออกจากหลักคิดของประชาธิปไตยตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากลพอสมควร

อย่างไรก็ตาม ในระยษะนี้ เอนกยังคงยึดหลักคิดบางประการในแบบประชาธิปไตยตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากลเช่นเดิมเอาไว้ แต่มีได้เน้นหนักนัก ได้แก่ เรื่องประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง เรื่องการสร้างและพัฒนาพลเมืองและการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของการเมือง การพัฒนาและเพิ่มบทบาทอำนาจให้การปกครองในระดับท้องถิ่น การสร้างประชาสังคม เอนกยังไม่ได้ปฏิเสธเสรีประชาธิปไตย ที่มีการเลือกตั้งหรือประชาธิปไตยตัวแทนเป็นแกนกลางสำคัญของการเมืองในระดับชาติ ด้วยความจำเป็นด้านจำนวนประชาชนของประชาธิปไตยในระดับชาติ และยังเสนอแนวทางในการพัฒนาประชาธิปไตยระดับชาตินี้ด้วการใช้ประชาธิปไตยระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นเป็นรากฐานที่ใกล้ชิดประชาชน และพัฒนาประชาชนให้เป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้งที่เป็นอิสระและคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม

บทที่ 8

บทสรุป

การศึกษาวิจัย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์: การแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” จากงานเขียนของเอนกที่เผยแพร่ระหว่างปี พ.ศ. 2525 – 2563 นี้ ได้ตั้งคำถามว่า ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง ประชาธิปไตย มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ท่ามกลางบริบทของการเมืองไทยร่วมสมัยที่อยู่รอบตัวนักคิด ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลาต่างๆ ของการเมืองไทยร่วมสมัย สิ่งที่ค้นพบเพื่อตอบคำถามการวิจัย สรุปได้ดังนี้

8.1 สรุปการเดินทางของความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ท่ามกลางบริบทแวดล้อมในห้วงเวลาต่างๆ

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง “ประชาธิปไตย” เมื่อศึกษาและวิเคราะห์ผ่านการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ท่ามกลางบริบทแวดล้อมรอบตัวเอนก ได้แก่ ภูมิหลังชีวิต บริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหในชีวิตหรือความคิด และกระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560 อันเป็นสิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่ทำให้เกิดการก่อรูปของความคิดทางการเมืองซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลาต่างๆ พบว่า เป็นความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยทั้งที่อยู่ ในมุมมองของการหาเงื่อนไขพื้นฐานในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย แนวทางการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยในประเทศไทย การสร้างความมั่นคง ยั่งยืนและคุณภาพให้กับประชาธิปไตยของไทย ตลอดจนแนวทางการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการเดินทางของประชาธิปไตยไทย ตลอดระยะเวลาเกือบ 40 ปีที่เอนกได้แสดงความคิดทางการเมืองผ่านตัวบท

ผู้วิจัยได้พบความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดยได้แบ่งความคิดทางการเมืองของเอนกออกเป็น 4 ระยะ ดังต่อไปนี้

ระยะที่หนึ่ง ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตก เป็นการศึกษาตัวบทระหว่างปี พ.ศ. 2527 – 2536 จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท (พ.ศ. 2527) จนถึงงานเขียน เรื่อง “มือบมือถือ: ขนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย” (พ.ศ. 2536) เป็นงานเขียนในระยะแรกของเอนก ซึ่งเป็นระยะของการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองเรื่อง “ประชาธิปไตย” ในขณะที่เอนกเป็นอาจารย์และนักวิชาการ งานของเขาในระยะนี้เป็นงานเขียนในเชิงวิชาการด้านรัฐศาสตร์ทั้งภาษาไทยและอังกฤษที่เป็นการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเพื่อสนับสนุน

การเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย โดยในภาพรวม เอนกได้ยึดถือคุณค่า และหลักการประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกเพื่อปรับใช้กับประเทศไทยเป็นสำคัญ นั่นคือ ประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy) และระบอบเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democracy) ที่ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการเลือกตั้ง เช่นเดียวกับนักวิชาการไทยส่วนใหญ่ คนอื่นๆ ในเวลานั้น

สำหรับบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวทางความคิดทางการเมือง ในระยะนี้ ได้แก่ บริบทของการเมืองไทยในระยะที่มีการเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาประชาธิปไตย ตลอดจนแก้ปัญหาต่างๆ ของประชาธิปไตย เพื่อให้ประชาธิปไตยตั้งมั่นในประเทศ โดยไม่ถูกคั่นด้วย ระบอบการเมืองอื่นๆ เป็นระยะของการเปลี่ยนผ่านของประชาธิปไตยไทยจากประชาธิปไตยครึ่งใบ ในยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ สู่ประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้นในยุคของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ จากนั้น ก็ได้สะดุดลงด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534 ในระยะนี้ แนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมได้รับการยอมรับในวงกว้างในประเทศไทย

ส่วนบริบทของการเมืองโลก กระแสประชาธิปไตยได้พัดโหมไปทั่วโลกในทศวรรษที่ 1980 - 1990 มีผลให้ระบบคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตและประเทศบริวารในยุโรปตะวันออกถูกโค่นล้ม และทดแทนด้วยประชาธิปไตย จนกระทั่งนำไปสู่การสิ้นสุดของสงครามเย็นอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1991 เป็นระยะที่ Huntington เรียกการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า เป็นคลื่นประชาธิปไตยลูกที่ 3

นอกจากนั้น ยังมีบริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากล ตามมาตรฐานตะวันตกในยุคสมัยใหม่ที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยเป็นกระแส ความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทย ซึ่งสอดคล้องตามกระแสประชาธิปไตยที่พัดไปทั่วโลก กระแสความคิดนี้ให้ความสำคัญกับนิยาม หลักการและคุณค่าต่างๆ ของประชาธิปไตยสากล อาทิ สิทธิ เสรีภาพ สิทธิมนุษยชน ความเท่าเทียม ความยุติธรรมและการแบ่งแยกอำนาจ เป็นต้น ให้ความสำคัญกับโครงสร้าง กลไกและสถาบันทางการเมืองใหม่ๆ ในระบอบประชาธิปไตย อาทิ รัฐธรรมนูญ รัฐสภา พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง เป็นต้น ความคิดในกระแสนี้เห็นว่า ประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกสามารถนำไปใช้ได้ทุกที่ทั่วโลก นักคิดนักวิชาการของไทย ในกระแสนี้ส่วนใหญ่จบการศึกษาจากต่างประเทศ และงานเขียนที่นำเสนอความคิดทางการเมือง กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นการเขียนตำราเรื่องประชาธิปไตยในเชิงที่เป็นหลักการ

นักคิดและนักวิชาการที่ผลิตงานในกระแสหลักระยะนี้ได้มีความเห็นร่วมกันว่า ประเทศไทย ยังไม่เป็นประชาธิปไตยที่ไปถึงมาตรฐานสากลตามตะวันตก และยังมีความด้อยพัฒนาของประเทศ และสังคมไทย ยังไม่มีความเจริญอย่างในโลกตะวันตก ซึ่งเอนกก็เป็นคนหนึ่งที่มีความคิดเช่นเดียวกัน

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะแรกนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับกระแสความคิดหลัก ในวงวิชาการและสังคมไทย ที่ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยในลักษณะที่เป็นสากลตามมาตรฐาน

ตะวันตกเพื่อนำไปใช้ในประเทศไทย ทั้งในมุมมองของเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคมในการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทย การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย การสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย และการแก้ปัญหาของประชาธิปไตยของไทย

เอนกสนใจการสร้างประชาธิปไตยระดับชาติในรูปแบบประชาธิปไตยตัวแทน ที่มีการเลือกตั้งเป็นกลไกสำคัญ และการสร้างระบอบเสรีประชาธิปไตย นอกจากนี้ เอนกยังสนใจและให้ความสำคัญกับเรื่องการพัฒนาของประเทศและเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตย ได้แก่ ปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมที่นำไปสู่การสร้างและพัฒนาประชาธิปไตย ซึ่งเป็นความคิดและองค์ความรู้ของประชาธิปไตยตะวันตกเช่นกัน โดยเอนกเสนอให้พัฒนาประเทศปัจจัยพื้นฐานเศรษฐกิจและสังคมด้วยการกระจายความเจริญให้ไปสู่ภูมิภาคและชนบทในประเทศไทยเพื่อเป็นพื้นฐานของการก่อตัวเปลี่ยนผ่านและพัฒนาประชาธิปไตยของไทย

ในขณะนี้ เอนกยังให้ข้อเสนอในการพัฒนา แก้ปัญหาและสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้กับประชาธิปไตยของไทยด้วยการสร้างพลังนอกระบบราชการและกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ การทำให้คนทุกกลุ่ม ทุกชนชั้นในสังคมได้เข้าถึงและอยู่ในกระบวนการของประชาธิปไตย การฝังรากลึกของอุดมการณ์และวิถีทางแบบประชาธิปไตยในสังคมไทย อีกทั้งมีการก่อรูปของความคิดเรื่องการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น การสร้างการปกครองตนเองของประชาชน และการสร้างประชาสังคม

ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่องประชาธิปไตย ในขณะนี้ วิเคราะห์ได้ว่า เป็นผลจากบริบทรอบตัวของเอนก ทั้งจากการไปศึกษาร่ำเรียนความคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่สหรัฐอเมริกา การอ่านหนังสือประชาธิปไตยของนักคิดนักเขียนชาวตะวันตก บริบทของสภาวะของการเมืองโลกที่กระแสเสรีประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่พัดไปทั่วโลก ในขณะที่ระบอบคอมมิวนิสต์กำลังล่มสลายรวมทั้งบริบทของสถานการณ์การเมืองไทยในระยะที่มีการเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาประชาธิปไตยสู่ประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้น โดยแนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมได้รับการยอมรับในวงกว้างในประเทศไทย ทั้งหมดนี้ ทำให้เกิดการก่อรูปทางความคิดและแสดงให้เห็นผ่านงานเขียนของเอนกในระยะแรก ซึ่งสอดคล้องกับกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่เป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทยเวลานั้น

ระยะที่สอง สอนนคราประชาธิปไตย เป็นการศึกษาตัวบทระหว่างปี พ.ศ. 2537 – 2539 ได้แก่ หนังสือ เรื่อง สอนนคราประชาธิปไตย (พ.ศ. 2537) ร่วมกับบทความที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับ สอนนคราประชาธิปไตยอีก 2 ฉบับ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษในปี พ.ศ. 2538 และ 2539 ในขณะที่เอนกยังเป็นอาจารย์และนักวิชาการ งานของเขาในระยะนี้เป็นงานเขียนที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของสภาวะประชาธิปไตยไทย โดยเป็นงานที่โดดเด่นของเอนก เอนกได้ฉายภาพ

และแสดงให้เห็นถึงสภาวะทางสังคมและการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทยเอง ในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตย ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ท่ามกลางการนำประชาธิปไตยแบบตะวันตกตามมาตรฐานสากลไปใช้กับการเมืองไทย ได้แก่ การใช้ระบอบประชาธิปไตยตัวแทน (Representative Democracy) ที่มีการเลือกตั้งเป็นกลไกสำคัญ นอกจากนั้น เอนกยังได้ให้ข้อเสนอต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและออกจากสภาวะของสองนคราประชาธิปไตย ทั้งที่เป็นปัญหาและจุดอ่อนของชนชั้นกลางในเมืองและคนในชนบท

บริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวทางความคิดทางการเมือง ในระยะนี้ ได้แก่ บริบทของการเมืองไทยในระยะที่มีการเปลี่ยนผ่านจากรัฐบาลประชาธิปไตยครึ่งใบสู่รัฐบาลประชาธิปไตยที่เต็มใบขึ้นด้วยการมีรัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง แต่รัฐบาลจากการเลือกตั้งนี้ก็มีปัญหาและถูกวิจารณ์ โดยเฉพาะในเรื่องการคอร์รัปชันอย่างกว้างขวาง จากนั้นก็ถึงการสิ้นสุดของรัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งนี้ด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2534 การยกเลิกรัฐธรรมนูญ การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ การเลือกตั้ง เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ไปจนถึงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ท่ามกลางการด้อยพัฒนาของพื้นที่ในภูมิภาคและท้องถิ่นของไทย ส่วนแนวคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยมยังแพร่สะพัดในวงกว้างของประเทศไทย และการเลือกตั้งยังเป็นเรื่องสำคัญของการเมืองไทย

สำหรับบริบทของการเมืองโลก กระแสเสรีประชาธิปไตยกำลังพัดใหม่ไปทั่วโลกหลังสหภาพโซเวียตล่มสลายและการสิ้นสุดของสงครามเย็น กระทั่ง Francis Fukuyama กล่าวไว้ในปี พ.ศ. 2532 ว่า มันคือ The End of History (จุดจบแห่งประวัติศาสตร์) ที่ระบอบการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยเป็นรูปแบบสุดท้ายของการปกครองของมนุษย์บนโลกใบนี้

นอกจากนั้น บริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยยังเป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทย ซึ่งให้ความสำคัญกับนิยาม หลักการและคุณค่าต่างๆ ของประชาธิปไตยสากล การเลือกตั้งยังเป็นกลไกสำคัญยิ่งในการเมืองไทย

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้เป็นการศึกษาเห็น “ลักษณะเฉพาะของการเมืองไทย” ที่เป็นการปะทะกันของคนสองกลุ่มที่แสดงให้เห็นในการเมืองระดับชาติ ได้แก่ ชนชั้นกลางในเมืองและคนในชนบท ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยที่มีผลต่อประชาธิปไตย ด้วยการเกิดของชนชั้นกลางที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ขณะเดียวกัน ยังเหลือคนในชนบทที่เป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่เดิมอยู่ กลายเป็นสองกลุ่มคนขนาดใหญ่ที่อยู่ในสังคมไทย ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทยในรูปแบบ “สองนคราประชาธิปไตย” เป็นปัญหาของการนำประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกที่เป็นระบอบประชาธิปไตยตัวแทน และการเลือกตั้งมาใช้ ปัญหาหลักของประชาธิปไตยไทยในระยะนี้คือ ความแตกต่างระหว่างเมือง

และชนบททางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและความคิด ซึ่งแสดงความแตกต่างระหว่าง “ชนชั้นกลางในเมือง” กับ “ชาวชนบท” ที่มองประชาธิปไตยต่างกัน นำไปสู่มุมมองและวิถีคิดที่ต่างกัน ซึ่งส่งผลถึงวิถีชีวิตและพฤติกรรมทางเลือกตั้งที่ต่างกัน โดยปัญหาของชนชั้นกลางในเมือง คือ ใช้มาตรฐานตะวันตกในการมองประชาธิปไตย โดยให้ความสำคัญกับนโยบาย อุดมการณ์ คุณธรรม ความสามารถของพรรคการเมืองและนักการเมือง การลงคะแนนเสียงต้องทำอย่างเป็นปัจเจกชน ส่วนปัญหาของชาวชนบท คือ เห็นประชาธิปไตยเป็นเรื่องของผู้น้อยที่ใช้การลงคะแนนเสียงเพื่อเชื่อมโยงตนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์ เป็นเรื่องของบุญคุณ พวกพ้อง และความคาดหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือในอนาคต ไม่เห็นตนเองเป็นอิสระในการเลือกตั้ง ทำให้ชนชั้นกลางในเมืองรังเกียจนักการเมืองที่ชาวชนบทชื่นชอบ และนำไปสู่การ “ล้มรัฐบาล” ที่ชาวชนบทเลือก แม้ว่าชาวชนบทสามารถ “ตั้งรัฐบาล” ผ่านคะแนนเสียงได้ แต่ไม่สามารถกำหนดนโยบายรัฐได้ ชาวชนบทจึงเป็น “ฐานเสียง” แต่ไม่ใช่ฐานนโยบายของพรรคการเมือง และหลังการเลือกตั้ง ชนชั้นกลางในเมืองมักได้รับการรับฟังเสียงและสนองความต้องการจากรัฐบาล ชนชั้นกลางจึงเป็น “ฐานนโยบายของพรรคการเมือง” ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดเป็นปัญหากับประชาธิปไตยของไทยที่ไม่ตั้งมั่น หยั่งรากลึก และคงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องโดยไม่มีระบอบการเมืองอื่นคั่น เพราะสถานะของสังคม วัฒนธรรม และวิถีคิดในแบบของคนไทยเอง ท่ามกลางการนำระบบประชาธิปไตยตัวแทนแบบตะวันตกและการเลือกตั้งมาปรับใช้

ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่องประชาธิปไตย ในระยะนี้ วิเคราะห์ได้ว่า เป็นผลจากบริบทรอบตัวของเอนกเอง หลังจากที่เอนกกลับมาทำงานที่ประเทศไทย เขาได้มองเห็นและสัมผัสกับสถานะทางสังคมและการเมืองในภูมิภาค ต่างจังหวัด และชนบทของไทยมากขึ้น มีการสนทนากับคนในภูมิภาค ต่างจังหวัดและชนบทยิ่งขึ้น ในขณะที่เขาก็รู้จักชนชั้นกลางในเมืองเป็นอย่างดีอยู่แล้ว ทำให้เขาได้พิจารณาถึงลักษณะของสังคม และการเมืองไทยในภาพรวมยิ่งขึ้น จึงเห็นถึงลักษณะเฉพาะของสังคมและการเมืองไทยที่เป็นความแตกต่างกันของระหว่าง “ชนชั้นกลางในเมือง” และ “ชาวชนบท” และพิจารณาเรื่องการแก้ปัญหาและพัฒนาประชาธิปไตยของไทยบนพื้นฐานของสังคมไทยยิ่งขึ้น จากสถานะของสังคม และการเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลง จึงทำให้เกิดการก่อรูปทางความคิดและแสดงให้เห็นผ่านงานเขียนของเอนกในระยะที่เห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยในรูปแบบของสองนคราประชาธิปไตยนี้

อย่างไรก็ตาม ในระยะนี้ เห็นได้เช่นกันว่า เอนกยังยึดประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกในรูปแบบประชาธิปไตยตัวแทนของรัฐสมัยใหม่ที่มีการเลือกตั้งเป็นกลไกสำคัญเป็นความคิดหลักในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย ตามกระแสโลกและกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทยขณะนั้น ซึ่งพิจารณาได้จากความคิดทางการเมืองผ่านการให้ข้อเสนอต่างๆ ในการแก้ปัญหาลักษณะสองนคราประชาธิปไตยของไทยในระยะนี้

ระยะที่สาม ประชาธิปไตยโดยประชาชน เป็นการศึกษาตัวบทระหว่างปี พ.ศ. 2539 - 2552 หลังจากทีเอนกเห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตยแล้ว โดยเริ่มศึกษาจากหนังสือ เรื่อง เหตุอยู่ที่ท้องถื่น (พ.ศ. 2539) จนถึงหนังสือ เรื่อง การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถื่น (พ.ศ. 2552) ก่อนเผยแพร่งานเขียน เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดของเอนกที่สำคัญอีกครั้ง โดยหันไปสนใจประชาธิปไตยตามแนวคิดของโลกตะวันออก ขณะนั้น เอนกยังเป็นอาจารย์ นักวิชาการ และได้ผันตัวเป็นนักการเมืองในปี พ.ศ. 2543 งานของเขาในระยะนี้เป็นงานเขียนที่ให้ความสนใจกับประชาธิปไตย “โดยประชาชน” ประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองสำคัญในระบอบประชาธิปไตย เป็นงานเขียนในเชิงวิชาการและมีใช้วิชาการในรูปแบบหนังสือ ตำรา บทความวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ บทสัมภาษณ์ คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรและการถอดคำบรรยายของในสถานที่และวาระต่างๆ ที่เป็นการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเพื่อการแก้ปัญหาต่างๆ ของประชาธิปไตยไทย และการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยจากรากฐานให้มั่นคงแข็งแรงในระดับชาติ โดยมีประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญ

สำหรับบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวและเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองในระยะนี้ ได้แก่ บริบททางการเมืองไทยที่เป็นระยะของการปฏิรูปการเมือง ผ่านการจัดทำและประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 นับเป็นก้าวสำคัญของการปฏิรูปการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยด้วยรัฐธรรมนูญที่ประชาชนมีส่วนร่วม รัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยของภาคประชาชนพลเมืองการเมืองท้องถื่นและการกระจายอำนาจ หลังจากนั้น เป็นระยะเวลาของการบังคับใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งมีรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีกษัตริย์ ชินวัตร จากพรรคไทยรักไทย ชนะการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญนี้ และบริหารประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 - 2549 ซึ่งเป็นยุคของรัฐบาลที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทยอย่างมากมาย รวมทั้งการใช้นโยบายประชานิยม และในระยะเวลาเวลานั้น เอนกก็อยู่ในสนามการเมืองไทยโดยตรง ด้วยการเป็นฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร หลังจากการบริหารประเทศของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร เป็นระยะเวลา 5 ปีกว่า ก็ได้มีการรัฐประหารเพื่อยึดอำนาจจากรัฐบาลทักษิณ ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ขึ้น เป็นระยะที่มีความผันผวนของทางการเมืองตั้งแต่การบริหารประเทศของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ในตอนท้าย จนถึงการยึดอำนาจ ทำให้เกิดการเมืองที่เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเสื้อเหลืองและเสื้อแดงขึ้น

ส่วนบริบททางการเมืองโลก เป็นระยะเวลาที่กระแสความคิดของอุดมการณ์ประชาธิปไตยได้พัดไปทั่วโลก หลายประเทศอยู่ในระยะของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย ส่วนอีกหลายประเทศ

ก็อยู่ในระยะของการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย รวมถึงการสร้างคุณภาพให้กับระบอบประชาธิปไตยของตน แต่ในเวลาเดียวกัน บางประเทศได้เกิดการถดถอยของประชาธิปไตยตั้งแต่ปี ค.ศ. 2006 (พ.ศ. 2549)

สำหรับบริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากลตามมาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยยังเป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทย อย่างไรก็ตาม หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 งานในกลุ่มนี้ได้ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยของภาคประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ การเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองในปลายทศวรรษที่ 2530 และนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีการกระแสแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนเพื่อใช้ในระบอบประชาธิปไตยของไทย ทำให้เกิดกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยภาคประชาชนขึ้นเป็นอีกกระแสความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจนถึงปัจจุบัน และหลังจากนั้น มีนักคิดนักวิชาการกลุ่มหนึ่งมองเห็นความล้มเหลวของประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยที่ในระยะหลังที่ก่อให้เกิดปัญหามากมาย เมื่อรวมกับความล้มเหลวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ทำให้มีการนำเสนอประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงในหลากหลายรูปแบบ ทำให้เกิดเป็นกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบขึ้นเป็นอีกกระแสความคิดทางการเมืองจนถึงปัจจุบันเช่นกัน

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้เป็นการหาหนทางแก้ไขปัญหาและพัฒนาประชาธิปไตยของไทย รวมทั้งจากปัญหาลักษณะการเมืองไทยในรูปแบบสองนคราประชาธิปไตยในระยะนี้ เอนกเน้นเรื่องการสร้างประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองโดยประชาชน ประชาธิปไตยในความหมายว่า เป็นการปกครองตนเอง (Self-Government) เป็นประชาธิปไตยทางตรง เพราะเขาสนใจศึกษาปรัชญาและแนวคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยในสมัยโบราณที่ให้ความสำคัญกับการปกครองตนเอง (Self-Government) เอนกจึงเสนอให้ใช้การปกครองตนเอง (Self-Government) และการสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น เพื่อเป็นรากฐานให้ประชาธิปไตยที่แข็งแกร่งในระดับชาตินอกจากนั้น ยังสนใจสร้างการเมืองภาคประชาชน มุ่งเปลี่ยนประชาชนเป็นพลเมือง และการสร้างประชาสังคม ในระยะนี้ เอนกสนใจประชาชนทั่วไปที่ต้องเป็นรากฐานของประชาธิปไตยเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับกระแสแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยของไทยที่เกิดขึ้นในการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองปลายทศวรรษที่ 2530 และนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

ในระยะหลังของการศึกษาในบทนี้ ในปี พ.ศ. 2549 ขณะที่เอนกผ่านการเป็นนักการเมืองและสนามการเมืองจริงมาแล้ว 6 ปี เขาได้เห็นจุดอ่อนและปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยจากการใช้นโยบายประชานิยมของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ซึ่งได้แสดงให้เห็นปัญหาของประชาธิปไตย

ที่บริสุทธิ์ ประชาธิปไตยที่สนใจแต่เสียงข้างมาก และได้นำเสนอแนวทางแก้ไขต่างๆ ส่วนที่สำคัญ สอดคล้องกับความคิดหลักข้างต้น เป็นการแก้ไขปัญหาโดยมุ่งไปที่ตัวประชาชน และที่สำคัญ คือ การเสนอให้ใช้ระบอบผสม (Mixed Regime) เป็นครั้งแรกของเอนก เพื่อแก้ไขปัญหาจากนโยบายประชานิยม โดยให้พระมหากษัตริย์หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็น The One ในระบอบผสม เพื่อถ่วงดุลและตัดทานในระบอบประชาธิปไตย

ในขณะนี้ เอนกเห็นลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยในลักษณะของระบอบผสมที่คำจูนระบอบประชาธิปไตย โดยมีบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเอกบุรุษในระบอบผสมอยู่แล้ว และเสนอให้มีลักษณะเช่นนี้ต่อไป แม้ว่าบทบาทที่กล่าวถึงนี้ไม่ได้มีกำหนดไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญของไทย ดังนั้น ตีความได้ว่า เอนกมองเห็นว่า บทบาทของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 9 นี้ เป็นประเพณีการปกครอง โดยได้ยกกรณีตัวอย่างในอดีต อีกทั้งเห็นว่าพระมหากษัตริย์นั้นได้รับความชอบธรรมทางการเมืองในบทบาทดังกล่าวจากคนไทยส่วนใหญ่ที่แสดงออกด้วยความจงรักภักดี จึงได้นำเสนอเช่นนี้ นอกจากนั้น ในขณะนี้ เอนกไม่ได้ระบุให้ชัดเจนว่า การใช้บทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการถ่วงดุลระบอบประชาธิปไตยนั้นควรมีการใช้เมื่อใด กรณีใด ด้วยวิธีการอย่างไร และมีบทบาทแค่ไหน เพียงไร

ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกตามการศึกษาในบทนี้แบ่งได้เป็น 2 ระยะ วิเคราะห์ได้ว่าระยะแรกที่เอนกให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองโดยประชาชน เป็นประชาธิปไตยในความหมายว่า เป็นการปกครองตนเอง (Self-Government) ความคิดทางการเมืองนี้ก่อตัวขึ้นจากความสนใจส่วนตัวของเอนกเอง เขาได้รับอิทธิพลทางความคิดจากหลายแหล่ง ที่สำคัญ ได้แก่ ความคิดประชาธิปไตยจากตะวันตก แต่มีใช้กระแสหลักของตะวันตกในยุคปัจจุบันที่เป็นสายเสรีนิยมทุนนิยมและปัจเจกนิยม เน้นสิทธิเสรีภาพและเน้นเศรษฐกิจในระบบตลาด เอนกสนใจความคิดตะวันตกที่ไม่ได้แพร่หลายในวงวิชาการและสังคมไทยนัก ที่สำคัญ เอนกสนใจปรัชญาความคิดตะวันตกเรื่องประชาธิปไตยในยุคกรีกโบราณ ยุคกลางและยุคเรอเนสซองส์ ในสายสาธารณนิยมและสายประชาสังคม ที่เน้นความหมายดั้งเดิมของประชาธิปไตยในยุคกรีก ซึ่งหมายถึงการที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government) หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นการปกครองโดยประชาชน เอนกจึงได้รับเอาความหมายนี้เป็นหลักของตนเองในการนิยามประชาธิปไตยในขณะนี้ และนำไปสู่การขยายความคิดทางการเมืองอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความหมายของประชาธิปไตยที่หมายถึงการปกครองตนเองของประชาชน ปกครองโดยประชาชน การให้ประชาชนได้ตัดสินใจหรือทำอะไรด้วยตนเองยิ่งขึ้น เพื่อเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในระดับชาติ

สำหรับในระยะที่สอง ในปี พ.ศ. 2549 วิเคราะห์ได้ว่า การก่อตัวทางความคิดทางการเมืองของเอนกเกิดจากเขาได้มองเห็นปัญหาใหม่ของประชาธิปไตยไทยที่เกิดจากบริบทของสภาวะทาง

การเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการใช้นโยบายแบบประชานิยมในรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ที่เอนกเรียกว่า “ทักษิณา-ประชานิยม” เอนกรับความคิดในการมองปัญหานี้จากต็อกเกอร์วิลส์และออร์เตกา เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของมวลชนในประเทศไทยในขณะนั้น เขายังรับความคิดของออร์เตกาที่ได้กล่าวถึงการขยับมวลชนให้กลายเป็นพลเมืองให้ได้ และรับเอาความคิดของจีโอวันนี ชาร์ตอรี ในการนิยามประชาธิปไตยที่ทุกคนเท่าเทียมกันด้วยการพากันให้สูงขึ้นด้วย

ส่วนความคิดสำคัญเรื่องการเสนอให้ใช้ “ระบอบผสม” (Mixed Regime) เพื่อออกก้าวจากประชานิยม เอนกได้รับความคิดตามข้อเสนอของเพลโต้ อริสโตเติลและโพลีบิอุสที่เห็นว่า รัฐหรือระบอบที่ดีกว่าประชาธิปไตยคือรัฐผสมหรือระบอบผสม (Mixed State or Mixed Regime) ซึ่งข้อเสนอนี้เกิดจากการเห็นจุดอ่อนของประชาธิปไตยสัมบูรณ์หรือประชาธิปไตยบริสุทธ์ ที่อาจเสื่อมถอยหรือถอยหลังไปเป็นการปกครองที่เอาใจหรือตามใจฝูงชนในทางที่ผิดได้

ระยะที่สี่ ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย เป็นการศึกษาด้วยพระหว่างปี พ.ศ. 2552 - 2563 จากหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ (พ.ศ. 2552) นับเป็นหนังสือเล่มแรก que เห็นจุดเปลี่ยนความสนใจในทางวิชาการของเอนกโดยให้ความสำคัญกับโลกตะวันออกมากขึ้นและไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าโลกตะวันตกอย่างชัดเจน จนถึงหนังสือเล่มล่าสุดของเอนกที่เกี่ยวข้องกับความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยไทย ได้แก่ เรื่อง ทวิทรรศน์: ผสานตะวันออก-ตะวันตก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา (พ.ศ. 2563) ก่อนที่เขาได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ในระยะนี้ เอนกกลับไปเป็นอาจารย์และนักวิชาการอีกครั้ง งานเขียนของเขาในระยะนี้ เอนกให้ความสนใจกับประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย เอนกได้นำเสนอการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ด้วยการนำเอาความเป็นตะวันออก ความคิดแบบตะวันออกและความเป็นไทย ที่รวมถึงพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย มาผสมผสานและปรับใช้กับความคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตก งานของที่ใช้ศึกษาวิเคราะห์ในระยะนี้เป็นงานที่มีชิ้นงานที่มีรูปแบบงานวิชาการหรือมีการสื่อสารตอบโต้กับงานวิชาการเล่มอื่นๆ ประกอบไปด้วย หนังสือ บทความ การถอดคำปาฐกถา บทสัมภาษณ์และการบรรยายของเอนกในสถานที่และวาระต่างๆ โดยส่วนใหญ่เป็นงานเขียนเพื่อสื่อสารกับบุคคลทั่วไปและสังคมสาธารณะ ที่เป็นการจูงใจผ่านการวิเคราะห์และนำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะทางความคิดเรื่องประชาธิปไตยในแบบของไทยตามความคิดทางการเมืองของเขา โดยเฉพาะตั้งแต่งานเขียนเรื่อง เอนกทรรศน์ ในปี พ.ศ. 2560 ซึ่งเป็นการรวมเล่มบทความใน Facebook Page เป็นต้นไป

ส่วนบริบททางการเมืองที่อยู่แวดล้อมตัวของเอนกในการก่อตัวและเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองในระยะนี้ ได้แก่ บริบทของการเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2552 – 2563 เป็นระยะเวลา 11 ปีของความผันผวน ปั่นป่วน วุ่นวายทางการเมือง มีทั้งการเลือกตั้งและการรัฐประหาร

อีกทั้งเป็นระยะของความแตกแยกของประชาชนในทุกชนชั้น ความขัดแย้งทางการเมืองออกเป็น 2 ฝั่งใหญ่ๆ ได้แก่ ความขัดแย้งของกลุ่มคนเสื้อเหลืองและเสื้อแดง มีการชุมนุมทางการเมืองขนาดใหญ่ เพื่อต่อต้านรัฐบาลอย่างน้อย 2 ครั้ง จนกระทั่งการชุมนุมของคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) เพื่อต่อต้านรัฐบาลของยิ่งลักษณ์ ชินวัตร เรื่องการนิรโทษกรรม การทุจริตและอื่นๆ ตลอดจนเสนอให้ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง จบลงด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 ระยะเวลาที่มีการใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรถึง 2 ฉบับ และฉบับชั่วคราวอีก 1 ฉบับหลังการรัฐประหาร ประเทศไทยมีนายกรัฐมนตรีบริหารประเทศถึง 5 คน ได้แก่ สมัคร สุนทรเวช สมชาย วงศ์สวัสดิ์ อภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ทั้ง 4 ท่านเป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกของสภาผู้แทนราษฎร และพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีหลังการรัฐประหารและหลังการเลือกตั้ง พ.ศ. 2562

เหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งของประเทศไทยในระยะนี้ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อความคิดทางการเมืองของเอนก ซึ่งเห็นได้จากการผลิตงานเขียน คือ เหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 9 ที่ทรงครองราชย์นานถึง 70 ปี จากปี พ.ศ. 2489 ทำให้ได้ทบทวนเรื่องของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประเทศไทย รวมถึงการเปลี่ยนผ่านเป็นรัชกาล 10 ในปลายปี พ.ศ. 2559 ระหว่างรัฐบาลจากการรัฐประหารของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีกำลังบริหารประเทศ และกำลังจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560

ในระยะของความผันผวน ปั่นป่วน วุ่นวายทางการเมืองนี้ มีการประชันขันแข่งกันในเรื่องความคิดเรื่องความหมายและคุณค่าของประชาธิปไตยระหว่างคู่ขัดแย้ง 2 กลุ่มหลัก ทั้งสองฝ่ายต่างอ้างว่าตนเองเป็นประชาธิปไตยและกำลังต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย บางครั้งมีความพยายามผลักไสอีกฝ่ายว่าเป็นพวกเผด็จการด้วย นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2563 ท่ามกลางความขัดแย้งและการชุมนุมทางการเมือง ยังมีกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์และยกเลิกมาตรา 112 ของประมวลกฎหมายอาญาอย่างตรงไปตรงมา อีกทั้งเป็นยุคที่มีการกล่าวถึงสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเปิดเผยด้วย

สำหรับบริบทของการเมืองโลกเป็นระยะเวลาที่ได้เกิดการถดถอยของประชาธิปไตยทั่วโลก และมีการพังทลายของประชาธิปไตยในหลายประเทศตั้งแต่ราวปี ค.ศ. 2006 ประชาธิปไตยถดถอยและเปราะบางขึ้นในมิติต่างๆ ที่เป็นหลักการสำคัญ หลายประเทศเริ่มมีปัญหาและพบกับจุดอ่อนของระบอบประชาธิปไตย มีความท้าทายในเรื่องการอยู่รอดและคุณภาพของการบริหารภายใต้ระบอบประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น นอกจากนั้น หลายประเทศที่ใช้การปกครองที่มีใช้ระบอบประชาธิปไตย ตามมาตรฐานสากลของตะวันตก เช่น จีน ได้รับการกล่าวถึงและยอมรับเพิ่มขึ้น สำหรับเรื่องดุลกำลังของโลกก็ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยโลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลกตะวันออกกลับกำลังพุ่ง

ทะยานขึ้นตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ซึ่งส่งผลต่อความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะของการศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้

นอกจากนั้น ยังมีบริบทของกระแสความคิดทางรัฐศาสตร์แบบประชาธิปไตยสากล ตามมาตรฐานตะวันตกที่เน้นประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยยังเป็นกระแสความคิดทางการเมืองหลักในวงวิชาการไทย อีกทั้งยังมีกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยภาคประชาชนขึ้นเป็นอีกกระแสความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจนถึงปัจจุบัน ส่วนกระแสความคิดทางการเมืองอีกกระแสเกิดขึ้นโดยนักคิดนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่ได้มองเห็นความล้มเหลวของประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยในระยะหลังที่ก่อให้เกิดปัญหาตามมา ทำให้มีการนำเสนอประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงในหลากหลายรูปแบบ เกิดเป็นกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบขึ้นอีกกระแสความคิดทางการเมืองจนถึงปัจจุบัน

ความคิดทางการเมืองของเอนกเรื่อง “ประชาธิปไตย” ในระยะนี้เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาให้กับประชาธิปไตยของไทย ตลอดจนสร้างคุณภาพ ความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตยในแบบของไทย เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่จะต้องเชิดชูต่อไป ประเทศไทยต้องร่วมสร้างและไม่หลีกเลี่ยงประชาธิปไตย แต่ต้องไม่ลอกเลียนแบบคุณค่า มาตรฐาน หลักการ วิธีการและอุดมคติของประชาธิปไตยในแบบตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากลอย่างตายตัว เราต้องมีการปรับปรุงและผสมผสานความเป็นตะวันออกและความเป็นไทย รวมถึงเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งเป็นของเก่า ให้เข้ากับความคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตก ซึ่งเป็นของใหม่ ในการสร้างประชาธิปไตยของไทยด้วย ข้อเสนอแนะที่โดดเด่น คือ “การสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย” ในระยะนี้ งานเขียนตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2559 ขณะที่เอนกเป็นนักวิชาการที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการเมืองด้วย งานของเขาในระยะนี้เป็นงานเขียนที่ให้ความสำคัญกับเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยไทยเป็นอย่างยิ่ง เขามองว่า เรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์แยกไม่ออกจากความเป็นไทย อีกทั้งเอนกยังให้ความสำคัญกับเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมด้วย

เอนกให้ความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ด้วยสถานะที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐ และบทบาทที่พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่พึ่งพิงและให้คำแนะนำกับระบอบประชาธิปไตย เพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยหยั่งรากลึกและคงอยู่ได้ในประเทศไทย โดยเป็นการประนีประนอมดุลกำลังที่แท้จริงของสังคมไทยเข้าด้วยกัน เอนกได้นำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์การเมืองไทย โดยใช้ข้อมูลในทางที่พระมหากษัตริย์มีบทบาทในการรักษาหรือแก้ปัญหาของประชาธิปไตยในประวัติศาสตร์ไทย ผ่านมุมมอง การวิเคราะห์

และการตีความของเขา เพื่อชี้ให้เห็นถึงความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยในทางการเมือง และนำไปสนับสนุนข้อเสนอดังกล่าว

จากความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยที่เอนกได้เสนอ เขายังเสนอให้รวมเอาพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยให้เป็นส่วนหนึ่งในการเมืองไทย ด้วยเหตุผลว่า การตัดพระมหากษัตริย์ออกจากการเมืองไทยหรือให้อยู่เหนือการเมืองตามทฤษฎีของตะวันตกนั้นทำไม่ได้

ราชาธิปไตย หรือปรมิตตาณูราชาธิปไตย หรือ Limited Monarchy ในความหมายของเอนกที่อยู่ในระบอบผสมผสานนั้น สามารถสรุปได้กว้างๆ ว่า เอนกเสนอให้มีการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นประมุข พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นแก่นสารของระบอบ แต่อยู่ใต้กำกับของรัฐธรรมนูญ ส่วนบทบาทของราชาธิปไตย หรือปรมิตตาณูราชาธิปไตย หรือ Limited Monarchy นั้น ได้แก่ การอยู่เคียงคู่ เป็นที่พึ่งพิงและประคับประคอง ให้คำแนะนำกับระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนเป็นที่มาแห่งความชอบธรรมทางการเมืองของระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้ เพื่อประคับประคองให้การเมืองไทยสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

เอนกได้อธิบายและชี้ให้เห็นประวัติศาสตร์ไทยอย่างเป็นระบบที่ประชาธิปไตยและราชาธิปไตยสามารถผสมกลมกลืนกันได้เป็นอย่างดีในหลายสิบปีมานี้ โดยชี้ว่าเป็นนวัตกรรมทางการเมืองของไทยเอง ที่อาศัยลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยดั้งเดิมผสมกลมกลืนเข้าไปกับประชาธิปไตยที่เป็นค่านิยมสากล เพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของคนไทย เอนกใช้การตีความประวัติศาสตร์ทางการเมืองของการเดินเคียงคู่กันระหว่างราชาธิปไตยและประชาธิปไตยแบบเฉพาะของไทยที่เป็นนวัตกรรมทางการเมืองของไทย มาอธิบายการเมืองไทย เพื่อสร้างความชอบธรรมเชิงประวัติศาสตร์ และทำให้เห็นถึงการเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่นำไปสู่การให้สถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยไทย ซึ่งฉีกออกจากแนวคิดดั้งเดิมของประชาธิปไตยแบบตะวันตก เป็นการเปิดกว้างมุมมองความคิดให้การพัฒนาประชาธิปไตยไทยให้ออกจากรอบแนวคิดประชาธิปไตยของตะวันตกอย่างเคร่งครัด เอนกไม่ได้มองว่า ประชาธิปไตยนั้นล้มเหลวหรือเป็นสิ่งไม่ดี แต่ประชาธิปไตยไทยต้องปรับตัวให้เข้ากับปรมิตตาณูราชาธิปไตยของไทย เขาเสนอให้ผู้พัฒนาประชาธิปไตยไทยกล้านำความเป็นไทยเข้าไปผสมผสานกับการสร้างประชาธิปไตยของไทยให้ก้าวหน้า มั่นคงและยั่งยืน โดยต้องยอมรับลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยในเรื่องดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นจริงของสังคมไทยเข้าไป

จากแนวคิดเรื่องความเป็นจริงของดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมในสังคมไทย ที่ต้องรวมทุกดุลกำลังให้อยู่ในประชาธิปไตยของไทย เอนกเสนอให้สร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) โดยให้พระมหากษัตริย์ เป็น The One ในระบอบผสมผสาน

มีสถานะและบทบาทในระบอบประชาธิปไตยของไทย ในปี พ.ศ. 2562 ขณะที่เอนกเป็นนักการเมืองอยู่กับพรรคพลังประชาชนชาติไทย

การให้เหตุผลในการให้พระมหากษัตริย์เป็น The One ในระบอบผสมผสานในระยะนี้แตกต่างจากระยะที่แล้วซึ่งให้เหตุผลเพื่อการถ่วงดุลทัดทานประชาธิปไตยตามหลักการของระบอบผสม (Mixed Regime) แต่การให้เหตุผลในระยะนี้ เพื่อให้เป็นไปตามดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมในสังคมไทยเป็นการให้เหตุผลตามสัจธรรมของสังคมไทยที่เอนกมองเห็นว่าเป็นไปในลักษณะนี้เนิ่นนานแล้ว และต้องนำมาอยู่ร่วมกันในระบอบประชาธิปไตยของไทย

ความคิดทางการเมืองของเอนกที่พบข้างต้นแสดงให้เห็นว่า เอนกยึดถือและให้ความสำคัญกับบริบทของเหตุการณ์ ความเป็นจริงทางการเมืองและสังคมไทยมากกว่าตำรา โดยเฉพาะตำราของตะวันตก ในการให้ข้อเสนอแนะเพื่อสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ความคิดของเอนกจึงมีพลวัตจากปัจจัยด้านบริบทของเหตุการณ์ การเมืองและสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป

การศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้ทำให้เห็นว่า เอนกสามารถเป็นต้นแบบของนักคิดนักวิชาการที่เสนอการพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศไทยที่ออกจากรอบแนวคิดที่เคร่งครัดของตะวันตกโดยไม่ปรับเปลี่ยนใดๆ อีกทั้งยังเป็นนักคิดนักวิชาการคนแรกๆ ที่ให้ข้อเสนอแนะทางการเมืองเรื่องบทบาทและสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยของไทยอย่างเป็นทางการแบบแต่อย่างไรรู้ก็ตาม เอนกก็ไม่ได้ปฏิเสธอุดมการณ์สำคัญของประชาธิปไตยอย่างสิ้นเชิง เพราะยังเสนอให้ใช้ระบอบผสมผสานที่มีคุณค่าประชาธิปไตยอยู่ด้วย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้มีข้อสังเกตว่าการนำเสนอแง่มุมทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยของเอนก เขาได้ใช้ข้อมูลบางส่วน บางชุด ในแง่มุมที่พระมหากษัตริย์มีบทบาทในการรักษาหรือแก้ปัญหาของประชาธิปไตยในประวัติศาสตร์ไทยเท่านั้น เช่น ในกรณีของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หรือเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เป็นต้น ในการวิเคราะห์และตีความผ่านมุมมองของเขา เพื่อสร้างความชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย และนำไปสนับสนุนข้อเสนอของเขา

นอกจากนั้น เอนกยังใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 เพื่อสนับสนุนสถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 10 โดยเสนอให้มองว่า เป็นสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีความต่อเนื่องกัน

ส่วนการเสนอให้สร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) ในปี พ.ศ. 2562 นั้น เอนกเสนอเป็นกรอบความคิดอย่างกว้าง เอนกไม่ได้กล่าวถึงไปถึงผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมในการจัดความสัมพันธ์ของสถาบันทางการเมืองของทั้งสามองค์ประกอบคือ The One, The Few และ The Many อย่างชัดเจนว่า จะเป็นในลักษณะใด แต่ละสถาบันทางการเมืองมีขอบเขตของบทบาท อำนาจหน้าที่เพียงใด ไม่ได้กล่าวถึงน้ำหนักของอำนาจของแต่ละ

องค์ประกอบในระบอบผสมว่ามีแค่ไหน เพียงไร ใช้เมื่อใด และด้วยวิธีการอย่างไร เอนกไม่ได้ระบุให้ชัดเจนว่า การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น การขอพระบรมราชวินิจฉัย พระราชดำริและพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์ นั้นควรมีการใช้เมื่อใด ในกรณีใด ด้วยวิธีการอย่างไร และมีบทบาทแค่ไหน เพียงไร

นอกจากนั้น ตามที่เอนกเสนอให้นำแนวคิดเรื่องระบอบผสม (Mixed Regime) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งเรื่องตัวแสดงของแต่ละองค์ประกอบ คุณลักษณะ และน้ำหนักของอำนาจของแต่ละองค์ประกอบนั้น เอนกไม่ได้เสนอว่า แต่ละองค์ประกอบมีคุณลักษณะและน้ำหนักของอำนาจแค่ไหนและอย่างไร เพื่อประยุกต์ใช้กับประเทศไทยที่เป็นประชาธิปไตยแบบรัฐสภาและมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งในความเป็นจริงระบอบประชาธิปไตยของไทยถูกออกแบบให้เป็นระบอบผสมอยู่แล้วตามรัฐธรรมนูญของไทย แสดงให้เห็นว่าการที่เอนกเสนอให้ใช้ระบอบผสมเช่นนี้ อาจต้องการเสนอให้มีพื้นที่ของการใช้อำนาจและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในการเมืองไทย แม้ว่าอำนาจและบทบาทที่กล่าวถึงนี้ไม่ได้มีกำหนดไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญของไทย ต้องการนำเสนอต่อสังคมสาธารณะในบริบทการเมืองไทยในปี พ.ศ. 2562 ซึ่งยังมีความขัดแย้งทางการเมืองว่า ให้พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจและบทบาทในการเมืองไทยมากกว่าเดิม โดยเฉพาะในยามที่การเมืองไทยมีปัญหาหรือพบทางตัน เป็นการนำเสนอความคิดลงในสนามของการประชันขันแข่งกันในทางความคิดเรื่องความหมาย คุณค่า รูปแบบและตัวแสดงของระบอบประชาธิปไตยของไทย ในระยะของความผันผวน ปั่นป่วน วุ่นวายทางการเมืองที่มีการประชันขันแข่งกันในทางความคิดเรื่องความหมายและคุณค่าของประชาธิปไตยระหว่างคู่ขัดแย้ง 2 กลุ่มหลัก ทั้งสองฝ่ายต่างอ้างว่าตนเองเป็นประชาธิปไตยและกำลังต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย การนำเสนอความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้น่าจะเป็นการจูงใจบุคคลทั่วไปและสังคมสาธารณะด้วยงานเขียนที่มีเชิงงานวิชาการ ใช้ภาษาและวิธีเขียนที่คนทั่วไปอ่านง่าย

การที่เอนกเสนอให้นำราชาธิปไตยหรือปรมิตาณาราชธิปไตย (Limited Monarchy) เป็นที่อิงและประคับประคองประชาธิปไตย เป็นแหล่งที่มาแห่งความชอบธรรมทางการเมืองของประชาธิปไตย หรือการนำทั้งสองระบอบการปกครองที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงให้อยู่ร่วมกันนั้น ในแง่หนึ่งอาจมองว่า เอนกได้เห็นว่า ราชาธิปไตย โดยพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความชอบธรรมทางการเมืองอยู่แล้ว สามารถเป็นศักดิ์ศรี สัญลักษณ์ หรือศูนย์รวมจิตใจของชาติได้ ดังนั้น สามารถอยู่ร่วมกับประชาธิปไตย ซึ่งเป็นส่วนของการทำงานหรือขับเคลื่อนประเทศชาติได้ โดยเฉพาะในส่วน of ฝ่ายบริหารหรือรัฐบาล โดยราชาธิปไตยกับประชาธิปไตยทำหน้าที่คนละส่วนกัน หรือในอีกแง่หนึ่ง อาจมองว่า เอนกต้องการเพิ่มหน้าที่ส่วนที่เป็นการทำงานหรือขับเคลื่อนประเทศชาติให้กับราชาธิปไตยหรือไม่ เมื่อพิจารณาผ่านข้อเสนอเรื่องบทบาทและสถานะ

ของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยของไทย ดังที่ได้กล่าวไว้ในรายละเอียดแล้วในบทวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายของประชาธิปไตยของบทที่ 7

ความคิดทางการเมืองของเอนกในระยะนี้ซึ่งเป็นระยะปัจจุบัน เอนกได้ให้ความสำคัญกับราชาธิปไตย ตลอดจนบทบาทและสถานะของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในประชาธิปไตยไว้อย่างสูง เสมือนให้ราชาธิปไตยเป็นแกนหลักของระบอบการปกครองของประเทศกว่าประชาธิปไตยซึ่งยังไม่แข็งแรงนักสำหรับประเทศไทยขณะนี้ เห็นได้ชัดจากที่เอนกเสนอว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ยังต้องเป็นที่พึ่งพิงของระบอบประชาธิปไตยระหว่างการพัฒนาหรือสร้างความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยเอง จนระบอบประชาธิปไตยของไทยหยั่งรากลึกในประเทศและไม่กลับไปเป็นเผด็จการอีก แต่ก็มีใช้ว่า เอนกจะปฏิเสธการปกครองในระบอบประชาธิปไตยไปจากประเทศไทย

ในระยะนี้ เอนกยังยึดมั่นกับความคิดเรื่อง “ประชาธิปไตยทางตรง” ที่แปลว่า “ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง (Self-Government Democracy)” เช่นเดิม และเสนอให้สร้างประชาธิปไตย 3 ระดับที่แตกต่างกัน คือ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน โดยระดับท้องถิ่นและระดับชุมชนสามารถใช้ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองได้ง่าย และยังเป็นรากฐานที่สำคัญของประชาธิปไตยในระดับชาติ เห็นได้ว่า ในระยะนี้ เอนกเพิ่มความคิดเรื่องประชาธิปไตยในระดับชุมชน ซึ่งเป็นระดับที่ใกล้ชิดกับประชาชนที่สุด เข้ามาในการสร้างประชาธิปไตยของไทย

ส่วนการสร้างการปกครองท้องถิ่น เอนกยังเสนอเรื่องการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่น และต้องพยายามทำให้การปกครองท้องถิ่นเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเองยิ่งขึ้น

เอนกยังให้ความสำคัญกับภาคสังคมในระบอบประชาธิปไตยและการพัฒนาประเทศ โดยเสนอให้รัฐแบ่งอำนาจให้กับภาคสังคมเพิ่มขึ้น เป็นการสร้าง “ประชาธิปไตยแบบที่รัฐกับสังคมแบ่งอำนาจสาธารณะกัน”

นอกจากนั้น เอนกเห็นว่า ประชาธิปไตยแบบเลือกผู้แทนไม่เพียงพอในยุคปัจจุบัน เอนกเสนอให้สร้าง “ประชาธิปไตยแบบหารือไตร่ตรองร่วมกัน (Deliberative Democracy)” เพื่อไม่ให้ประชาธิปไตยมีแต่รัฐสภา โดยประชาธิปไตยรูปแบบนี้ต้องให้ประชาชนหารือไตร่ตรองร่วมกันโดยไม่ยึดความเป็นฝักฝ่าย

ความคิดของเอนกในระยะนี้ยังให้ความสำคัญ “ประชาชน” ในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งต้องทำให้ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชนและเป็นโดยประชาชนมากที่สุด ต้องทำให้เป็นการปกครองตนเองให้มากที่สุดของประชาชน เอนกยังสนับสนุนการสร้างและพัฒนาประชาชนให้เป็นพลเมือง และรวมกลุ่มกันเป็นประชาสังคม ชุมชนและท้องถิ่นที่แข็งแกร่ง แต่ในระยะหลัง

ของการศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้ เอนกกลับเน้นการให้ความสำคัญของ “พระมหากษัตริย์” และ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ในระบอบประชาธิปไตยของไทยเป็นอย่างยิ่ง

ในระยะหลังที่เอนกได้เน้นความสำคัญของ “พระมหากษัตริย์” และ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ในระบอบประชาธิปไตยของไทยเป็นอย่างยิ่งนั้น ดูเหมือนว่าพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์จะมีบทบาทที่สำคัญกว่าประชาชนในระบอบประชาธิปไตยของไทยในเชิงของการทำให้อยู่รอด และการที่เห็นว่า พระมหากษัตริย์เป็นฐานแห่งความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยไทย ซึ่งอาจเป็นเพราะการที่ระบอบประชาธิปไตยได้รับความชอบธรรมจากประชาชนและการที่ประชาชนจะทำให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยแข็งแกร่งนั้นใช้เวลาเนิ่นนานและไม่เห็นผลสำเร็จเสียที นับตั้งแต่ที่ให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนหรือโดยประชาชนแต่การได้รับความชอบธรรมจากพระมหากษัตริย์ในการตั้งรัฐบาลจากการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยด้วยต้องการได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ คือความจริงที่มองเห็นอยู่แล้วดังที่เขาได้กล่าวในหนังสือพงศาวดารประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย ในปี พ.ศ. 2559 ว่า ความชอบธรรมเชิงระบอบที่คนไทยยึดถือและจะรักษา จะภักดีตลอดไปหรืออีกยาวนาน ไม่ว่าสถาบันนั้นทำถูกหรือไม่ ถูกแค่ไหน ต้องแก้ไขโดยรักษาสถาบันหรือการปกครองเช่นนั้นไว้ต่อไป มีอยู่อย่างเดียวคือความชอบธรรมเชิงระบอบที่เรามอบให้แก่ราชาธิปไตย

ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตัวทางความคิดทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกตามการศึกษาในระยะนี้แบ่งได้เป็น 2 ระยะ ระยะแรกนับตั้งแต่ที่เอนกเขียนหนังสือ เรื่อง ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่ ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2552 เอนกได้รับความคิดประชาธิปไตยจากโลกตะวันออกและความเป็นตะวันออกยิ่งขึ้น เพราะในระยะนี้ เอนกได้เห็นถึงบริบทของตุลกาลังของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป เห็นโลกตะวันตกได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่โลกตะวันออกออกพุ่งทะยานขึ้น ทำให้เอนกสนใจศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ของโลกทั้งสองฝั่งและสนใจเรื่องโลกตะวันออกมากขึ้น เขายังเห็นว่า ประวัติศาสตร์โลกนั้นสร้างโดยซีกโลกตะวันออกด้วย นอกจากนั้น เอนกยังมองเห็นถึงอนาคตของซีกโลกตะวันออกที่กลับมายิ่งใหญ่อีกครั้ง

ในระยะที่สอง ด้วยบริบททางการเมืองเรื่องเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 9 ที่ทรงครองราชย์นานถึง 70 ปี และการเปลี่ยนผ่านเป็นรัชกาล 10 ในปลายปี พ.ศ. 2559 ทำให้เอนกได้ทบทวนเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย ตลอดจนความเป็นไทย การทบทวนดังกล่าวทำให้เอนกมีความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยที่ขยายกรอบไปจากการเมืองตามมาตรฐานตะวันตก และมองเรื่องพระมหากษัตริย์อยู่ในการเมืองไทยด้วย มองประเด็นเรื่องวัฒนธรรมกับความเป็นไทยเชื่อมโยงอยู่ในการเมืองไทยด้วย ระยะนี้เป็นระยะที่เอนกได้รับอิทธิพลจากการย้อนกลับไปมองลักษณะของสังคมไทยและความเป็นไทยในประวัติศาสตร์ของชาติเอง

โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ ที่เอนกมองว่า ได้แสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมทางการเมือง จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจุดเน้นทางความคิดทางการเมืองของเอนก ในการสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทย รวมถึงการให้สถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยได้เกิดขึ้นก่อนกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างตรงไปตรงมา ในปี พ.ศ. 2563 ดังนั้น ความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกในระยะนี้จึงฉีกออกจากหลักคิดของประชาธิปไตยตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากลพอสมควร

อย่างไรก็ตาม ในระยะนี้ เอนกยังคงยึดหลักคิดบางประการในแบบประชาธิปไตยตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากลเช่นเดิมเอาไว้ แต่มีได้เน้นหนักนัก ได้แก่ เรื่องประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง เรื่องการสร้างและพัฒนาพลเมืองและการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของการเมือง การพัฒนาและเพิ่มบทบาทอำนาจให้การปกครองในระดับท้องถิ่น การสร้างประชาสังคม เอนกยังไม่ได้ปฏิเสธเสรีประชาธิปไตย ที่มีการเลือกตั้งหรือประชาธิปไตยตัวแทนเป็นแกนกลางสำคัญของการเมืองในระดับชาติ ด้วยความจำเป็นด้านจำนวนประชาชนของประชาธิปไตยในระดับชาติ นอกจากนั้น เอนกยังเสนอแนวทางในการพัฒนาประชาธิปไตยระดับชาตินี้ด้วยการใช้ประชาธิปไตยระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นเป็นรากฐานที่ใกล้ชิดประชาชน และพัฒนาประชาชนให้เป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้งที่เป็นอิสระและคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ยังคงให้ความสำคัญกับประชาชนและพลเมืองทั่วไปในระบอบประชาธิปไตย

กล่าวโดยสรุป การก่อรูปและการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนกทั้ง 4 ระยะนั้น เป็นผลจากบริบทแวดล้อมที่สำคัญรอบตัวเอนกซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลาต่างๆ ทั้งจากภูมิหลังชีวิต บริบทสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหในชีวิตหรือความคิด และกระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560

8.2 ภาพสะท้อนของความคิดทางการเมืองของเอนกในการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตยกับการเมืองไทย

ลักษณะของการก่อตัวและเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ในการแสวงหาความหมายใหม่ของ “ประชาธิปไตย” ที่ผู้วิจัยได้แบ่งเป็น 4 ระยะนั้น ในความเห็นของผู้วิจัยมองว่า เอนกกำลังพยายามแสวงหาลักษณะและความหมายของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เขาเห็นว่าเหมาะสมกับประเทศไทย เพื่อนำเสนอความคิดดังกล่าวลงในสนามของการประชันขันแข่งกันในทางความคิดเรื่องความหมาย คุณค่า รูปแบบและตัวแสดงของระบอบประชาธิปไตยของไทย ในระยะเวลาต่างๆ

ความคิดทางการเมืองของเอนกในภาพรวมที่ได้ศึกษาวิเคราะห์นี้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน จากบุคคลที่ให้ความสนใจความคิดทางการเมืองแบบฝ่ายซ้าย ซึ่งเอนกเคยยึดถือในขณะเป็นนิสิตแพทย์และเข้าไปอยู่ในป่ากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย กลายเป็นความคิดทางการเมืองแบบฝ่ายขวา ที่ให้เน้นความสำคัญกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ในระบอบการเมือง ซึ่งเป็นความคิดทางการเมือง ณ ปัจจุบันของเอนก ผ่านระยะเวลา 40 กว่าปีที่ความคิดทางการเมืองมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

ผู้วิจัยเห็นว่า ในการแสวงหาความหมายใหม่ของประชาธิปไตย เอนกมีความพยายาม ออกแบบปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจของกลุ่มต่างๆ เพื่อสร้างดุลยภาพของตัวแสดงทางการเมืองและพลังอำนาจต่างๆ ที่เป็นจริงในสังคมและการเมืองไทยทั้งหมด โดยให้ตัวแสดงทางการเมืองทุกกลุ่ม ทุกฝ่าย ทุกชนชั้น ตลอดจนพลังอำนาจต่างๆ ในสังคมไทยอยู่ในกระบวนการของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งความคิดทางการเมืองสุดท้ายของเอนกในระยะเวลาของการศึกษาวิจัยนี้อยู่ที่การสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) โดยเอนกให้เหตุผลว่าเป็นการประนีประนอมและรวมเอาดุลกำลังและดุลทางวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมไทยให้อยู่ในระบอบประชาธิปไตยของไทย นับเป็นการเดินทางทางความคิดของนักคิดคนหนึ่ง ท่ามกลางกระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในวงวิชาการและสังคมไทยใน 4 ทศวรรษที่ผ่านมา

เห็นได้ว่า ลักษณะของการเดินทางและการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เขาไม่ได้ยึดติดกับกรอบความคิดใดความคิดหนึ่งหรือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอย่างตายตัว เช่น กรอบความคิดแบบรัฐศาสตร์หรือประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่เป็นมาตรฐานสากล แต่เขาเลือกนำกรอบความคิดเรื่องต่างๆ ในแบบต่างๆ เพื่อปรับใช้ในการนำเสนอความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยกับประเทศไทย ตามการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมและการเมืองไทย ตลอดจนเปลี่ยนแปลงไปตามบทบาทในสังคมและการเมืองของตัวเองด้วย

เอนกเป็นนักคิดคนหนึ่งในวงวิชาการที่นำเสนอความคิดทางการเมือง แต่ความน่าสนใจของเอนกอยู่ที่เขามีบทบาทเป็นนักการเมือง อยู่ในกระบวนการทางการเมือง หรืออยู่ในฐานะบทบาทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในหลายช่วงเวลาของชีวิต ดังนั้น สถานะและบทบาทต่างๆ ของเขาน่าจะมีส่วนในการก่อตัวหรือเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมืองและนำเสนอผ่านตัวบทต่างๆ

การเมืองไทยเป็นการเมืองที่อยู่บนความไม่ไว้วางใจกันสูง มีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำทางการเมืองโดยตลอด การเมืองไทยสามารถแยกออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่ 1) ชั้นที่เป็นทางการเมือง ซึ่งสังคมสาธารณะมองเห็น และ 2) ชั้นที่ไม่เป็นทางการเมือง ซึ่งซ่อนอยู่ใต้ชั้นที่เป็นทางการเมือง สังคมสาธารณะไม่สามารถมองเห็น งานของเอนกเป็นตัวอย่งการนำเสนอความคิดทางการเมืองสู่สังคมสาธารณะในชั้นที่เห็นเป็นทางการเมือง ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นการเมืองไทยในชั้นที่ไม่เป็นทางการเมือง

ข้างใต้ได้บางส่วนในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมือง ผ่านความคิดหรือวาทกรรมทางการเมืองของเอนกที่ได้นำเสนอต่อสังคม

เอนกเป็นนักคิดคนหนึ่งที่อยู่ท่ามกลางการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง ตลอดจนการถกเถียงเรื่องรูปแบบ คุณค่า ความหมาย และจุดเน้นของประชาธิปไตยในสังคมและการเมืองไทย ที่ส่งผลต่อการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองซึ่งมีอยู่ตลอด การนำเสนอความคิดเรื่องความหมายของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของเอนกลงในสนามของการถกเถียงกันในทางความคิดในระยะเวลาดังกล่าวนี้ อาจมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของการเมืองไทยด้วย เพราะส่วนหนึ่งของชีวิตเอนก เขามีบทบาทเป็นนักการเมือง หรืออยู่ในฐานะบทบาทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในหลายช่วงเวลา และงานของเอนกหลายงานที่เผยแพร่ในห้วงเวลาต่างๆ ก็สอดคล้องกับกระแสหรือการถกเถียงกันในสังคมและการเมืองไทย ณ เวลานั้นๆ เช่น งานของเอนกที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 ถึง 2563 นั้น อยู่ในสถานการณ์ของการเปลี่ยนผ่านรัชสมัย และจากนั้น มีกระแสการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ในทางการเมือง โดยในปี พ.ศ. 2561 เอนกก็กลับไปเป็นนักการเมืองอีกครั้งกับพรรครวมพลังประชาชาติไทย ที่มีจุดยืนเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน หรือย้อนกลับไปงานเรื่องทักษิณา - ประชาานิยมของเอนกในปี พ.ศ. 2549 ก็มีจุดยืนทางการเมืองที่ชัดเจนในการต่อต้านนโยบายประชานิยมของพรรคไทยรักไทย ซึ่งในขณะที่พรรคไทยรักไทยเป็นรัฐบาล เอนกเป็นนักการเมืองและเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายค้าน อีกทั้งเคยเป็นหัวหน้าพรรคการเมืองที่แพ้การเลือกตั้งให้กับพรรคไทยรักไทยเมื่อต้นปี พ.ศ. 2548 หรือในห้วงเวลาที่เอนกผลิตตัวบทที่แสดงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยโดยให้ความสำคัญกับประชาชน ก็สอดคล้องกับกระแสปฏิรูปการเมืองในสังคมไทย ณ ขณะนั้น ที่ต้องการให้บทบาทกับประชาชนในระบอบประชาธิปไตยยิ่งขึ้น เป็นต้น ดังนั้น งานบางส่วนของเอนกจึงสามารถแสดงให้เห็นถึงสถานะของการเมืองไทยร่วมสมัยในระยะเวลาดังกล่าวได้ เพราะงานของเอนกจำนวนหนึ่งมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางการเมืองในสถานการณ์ต่างๆ

การศึกษาและวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเอนกที่ก่อตัวขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปในห้วงเวลาต่างๆ ตามบริบทของการเมืองไทยอาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เข้าใจสถานะของการเมืองไทยได้ดียิ่งขึ้น ในฐานะที่เอนกเป็นทั้งนักคิด และนักการเมืองหรือผู้มีบทบาทที่สัมผัสกับการเมืองไทยโดยตรงในคนๆ เดียวกัน

ในตอนต้น เอนกได้ใช้ความคิดของประชาธิปไตยที่อยู่บนฐานของรัฐธรรมนูญยุคสมัยใหม่ของตะวันตกในเรื่องประชาธิปไตยตัวแทนและเสรีประชาธิปไตยเป็นสำคัญในการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยของไทย แต่สุดท้าย เอนกก็ไม่ได้ยึดติดกับกรอบความคิดในตำราตะวันตกที่ถูกยึดให้เป็นประชาธิปไตยตามมาตรฐานสากลเพียงอย่างเดียว ความคิดของเขาค่อยๆ คลายตัวออกจาก

ประชาธิปไตยตามมาตรฐานสากล โดยเขาได้คำนึงถึงความเหมาะสมกับสังคมไทยและรากฐานความเป็นไทย ตลอดจนความเป็นตะวันออก และให้ความสำคัญกับบริบทของเหตุการณ์ ความเป็นจริงทางการเมืองและสังคมไทย

เราอาจจัดประเภทเอนกว่าเป็นนักปฏิบัตินิยม (Pragmatist) ที่ไม่ยึดติดกับกรอบทฤษฎีอย่างเคร่งครัด เพราะเขาไม่ได้ยึดตามกรอบแนวคิดแบบตะวันตกหรือเป็นสาวกของแนวคิดแบบตะวันตกเท่านั้น แต่เอนกมุ่งผลสำเร็จมากกว่าการยึดกรอบกติกา ลัทธิ หรืออุดมการณ์ใดๆ คนกลุ่มนี้อาจมีการปรับเปลี่ยนลัทธิหรืออุดมการณ์ดั้งเดิมเพื่อให้เข้ากันได้หรือปฏิบัติได้กับสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมของตน ทำให้ความคิดมีพลวัตจากปัจจัยต่างๆ เอนกได้พยายามปรับความคิดและกระบวนทัศน์เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะความจริงและผลลัพธ์ที่เขาต้องการ โดยเน้นการคิดพิจารณาด้วยตนเอง เพื่อให้ข้อเสนอแนะทางการเมืองตามสภาวะของสังคมและการเมืองไทย และได้ปรับอย่างต่อเนื่อง เอนกจึงมีการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองอยู่หลายครั้ง

เอนกเป็นนักทดลองให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและพัฒนาการเมืองไทยเรื่องประชาธิปไตย อาทิ การที่เขาไปเรียนที่สหรัฐอเมริกาเพื่อได้เรียนรู้ประชาธิปไตยและวิทยาการต่างๆ จากประเทศต้นตอของระบบโลกและการเมืองโลกหลังการสิ้นสุดของสงครามเย็น เขาได้รับความคิดในแบบของตะวันตก แต่เมื่อกลับเมืองไทย เขาทำงานการเมืองด้วยตัวเองและเข้าใจการเมืองไทยตามความเป็นจริงของสังคมไทยและประชาชนคนไทย จึงให้ข้อเสนอแนะทางความคิดที่ฉีกออกจากแนวคิดดั้งเดิมของประชาธิปไตยแบบในตะวันตก ดังนั้น เอนกและความคิดทางการเมืองของเอนกจึงมีความน่าสนใจ

ในระยะหลัง เอนกไม่ได้เขียนงานวิชาการอย่างนักวิชาการทั่วไปหรืออย่างที่เขาเคยเป็นในตอนวัยหนุ่มที่เขาเป็นอาจารย์ งานในระยะหลังของเอนกไม่ได้มีการอ้างอิงในทางทฤษฎีหรือถกเถียงกับทฤษฎีทางการเมือง ไม่มีการใส่เชิงอรรถหรืออ้างอิง แต่เน้นการสื่อสารเพื่อนำเสนอความคิดของเขาในลักษณะของการจูงใจผู้อ่านผ่านการใช้ภาษาที่สวยงามและวาทกรรมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะงานที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 ที่เขาได้นำเสนอข้อมูลในแง่มุมที่พระมหากษัตริย์มีบทบาทในการรักษาหรือการแก้ไขปัญหาของประชาธิปไตยในประวัติศาสตร์ไทย แต่มีข้อสังเกตว่า ไม่ครอบคลุมข้อมูล ข้อเท็จจริงในบางประเด็นที่สังคมยังถกเถียงกันในเรื่องบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบบประชาธิปไตยของไทย

การศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกทำให้ผู้วิจัยพบว่า เอนกเป็นนักคิดนักวิชาการคนหนึ่ง เป็นส่วนหนึ่งของคนทำงานวิชาการด้านรัฐศาสตร์และประเด็นเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย เขาได้นำเสนอความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยไว้หลากหลายมุมมองและหลากหลายกระแส ในระยะเวลาต่างๆ โดยมีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นขั้นตอน ในการทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยในประเทศไทยจากทศวรรษที่ 2520 ถึงทศวรรษที่ 2560 พบว่า กระแสความคิด

ทางการเมืองหรือองค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทยสามารถแบ่งได้เป็น 5 กระแสความคิดทางการเมืองหลัก ได้แก่ 1) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยสากล ตามมาตรฐานตะวันตก 2) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ 3) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่ให้บทบาทและความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ 4) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยภาคประชาชน และ 5) กระแสความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยที่มีการดัดแปลงหลากหลายรูปแบบ ดังนั้น การศึกษางานที่เป็นตัวบทของเอนกซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยทั้งหลายในการศึกษาวิจัยนี้ จึงพบว่า อยู่ในกระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560 ใน 5 กระแสที่เป็นสนามขององค์ความรู้บริบทแวดล้อมตัวเอนกด้วย ดังนั้น เอนกจึงเป็นนักคิดนักวิชาการคนหนึ่งที่ได้นำเสนอความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยเข้าไปในสนามขององค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย ในขณะเดียวกัน กระแสภูมิปัญญาความคิดทางการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยในสังคมไทยในทศวรรษที่ 2520 – 2560 ก็ได้ส่งผลกับการก่อรูปของความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกด้วย

สิ่งที่สังคมจะได้รับจากการรับรู้ความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่ได้นำเสนอในงานวิจัยนี้ คือ ลักษณะและความหมายของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เอนกได้นำเสนอลงในสนามของการประชันขันแข่งกันในทางความคิดเรื่องความหมาย คุณค่า รูปแบบและตัวแสดงของระบอบประชาธิปไตยของไทย เพื่อเป็นทางเลือกในการนำการปกครองในระบอบประชาธิปไตยไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับประเทศไทย

8.3 การศึกษาในอนาคต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในงานวิจัยนี้อาจทำให้เข้าใจความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง “ประชาธิปไตย” แต่ก็เป็นบางส่วนของความคิดทั้งหมดของเอนก การทราบความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยของเอนกจากการศึกษานี้ไม่ได้หมายความว่า จะทำให้รู้จักตัวตนและความคิดของเอนกไปทั้งหมด เอนกยังมีความสนใจและมีความคิดในเรื่องอื่นๆ นอกเหนือไปจากความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยและระบอบการปกครอง ดังนั้น หากต้องการรู้จักและเข้าใจเอนกยิ่งขึ้น ต้องศึกษาเจาะลึกความคิดของเอนกในด้านอื่นๆ เป็นการเฉพาะที่นอกเหนือไปจากความคิดทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตยด้วย เช่น ความคิดทางด้านการศึกษา ความคิดทางด้าน การต่างประเทศ ความคิดทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้ สามารถนำไปเป็นแนวทางการวิจัยในอนาคตเพื่อเติมเต็มการทำความรู้จักและเข้าใจเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ควรต้องติดตามศึกษาและวิเคราะห์บริบทของการเมืองและสังคมไทยในอนาคต ที่มีพลวัตว่า สามารถนำข้อเสนอแนะของเอนกไปปรับใช้ได้จริงและบังเกิดผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพ ตามความตั้งใจของเอนกหรือไม่ และความคิดทางการเมืองของเอนกที่เป็นปัจจุบัน ได้แก่ การสร้างประชาธิปไตยที่มีลักษณะเฉพาะของไทยดังที่กล่าวในบทที่ 7 จะสร้างประชาธิปไตยที่มีความชอบธรรมในเชิงระบอบ ได้รับการยอมรับจากประชาชน และหยั่งรากลึกลงในประเทศไทยในที่สุด ได้หรือไม่ โดยให้กาลเวลาและผลปฏิบัติชี้ให้เห็น หากไม่เป็นเช่นนั้น ควรพัฒนาและแก้ไขปัญหา ของประชาธิปไตยไทยอย่างไร และเอนกจะให้ข้อเสนอแนะในเรื่องประชาธิปไตยอย่างไรต่อไป เพราะเอนกยังมีแนวโน้มที่จะมีบทบาททางการเมืองที่ต้องต่อสู้และแข่งขันในการเลือกตั้งต่อไป ในอนาคต จากบทบาทนี้ทำให้เขาไม่สามารถหลีกเลี่ยงการนำเสนอความคิดทางการเมืองเรื่อง ประชาธิปไตยสำหรับประเทศไทย ท่ามกลางการประชันขันแข่งทางความคิดเพื่อให้ความหมาย และคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยในการเมืองไทย ณ ปัจจุบันได้

อีกทั้งเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองไทยได้เปลี่ยนแปลงไปในอนาคต มีปัญหาหรือวิกฤตทางการเมืองใหม่ๆ เกิดขึ้น น่าติดตามว่า เอนกจะมีมุมมอง การตีความและการทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์ทางการเมืองต่างๆ อย่างไร ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะต่อไปอย่างไร

นอกจากนั้น ความคิดในการเสนอให้สร้างประชาธิปไตยไทยในรูปแบบระบอบผสมผสาน (Mixed Regime) ของเอนกไม่ได้กล่าวลึกกลงไปถึงผลลัพธ์ในการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ ของสถาบันทางการเมืองและตัวแสดงทางการเมืองอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนของทั้งสามองค์ประกอบ ในระบอบผสมผสาน คือ The One, The Few และ The Many ว่าจะเป็นในลักษณะใด เพราะน่าจะ อยู่ในระยะที่เอนกทดลองให้ข้อเสนอทางความคิดเรื่องระบอบผสมผสานในภาพกว้าง ในส่วนนี้ ควรมีการศึกษาต่อไปในอนาคตว่า เอนกจะมีข้อเสนอแนะในการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ ของสถาบันทางการเมืองและตัวแสดงทางการเมืองที่เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้นในระบอบผสมผสานนี้ อย่างไร หรือการสร้างประชาธิปไตยในระบอบผสมผสานของไทย ความสัมพันธ์ของสถาบันทางการเมือง และตัวแสดงทางการเมือง โดยเฉพาะขอบเขตการใช้อำนาจและบทบาทของพระมหากษัตริย์และสถาบัน พระมหากษัตริย์ที่เป็นรูปธรรมจะก่อตัวขึ้นในลักษณะใด ขอบเขตของอำนาจและบทบาทของแต่ละ สถาบันทางการเมืองและตัวแสดงทางการเมืองจะมีแค่ไหน เพียงไร และเป็นอย่างไร

สุดท้าย การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของเอนกในฐานะที่เป็นคนเดือน ตุลาคมและผ่านการเมืองไทยในห้วงเวลาที่สำคัญตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงปัจจุบันด้วย ซึ่งมีส่วนทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ของการเมืองและสังคมไทยร่วมสมัย หากมีการศึกษานักคิดร่วม สมัยที่เป็นคนเดือนตุลาเพิ่มเติม โดยเฉพาะที่อยู่ในแวดวงอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากนักวิชาการ และนักการเมือง น่าจะทำให้ได้รับข้อมูลและองค์ความรู้เพิ่มเติมที่ทำให้เข้าใจการเมืองและสังคมไทย ร่วมสมัยได้ลึกซึ้งขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กมล สมวิเชียร. (2516). **ประชาธิปไตยกับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช. (2536). **แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย**. กรุงเทพฯ:

สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2558). ระหว่าง Francis Fukuyama กับ Samuel Huntington: The End of History and the Last Man กับ The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**, 41(1), 1-16.

คมชัดลึก. "วันนี้ในอดีต..7 พ.ค.'ศาล รธน.' วิจัย 'ยิ่งลักษณ์' พันนายกฯ" [ออนไลน์]

<https://www.komchadluek.net/today-in-history/275549>

คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

คาร์ล แอล เบ็คเคอร์. (2522). **เดชะชาติ วงศ์โกมลเชษฐ, แปล. ประชาธิปไตยสมัยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

จรัส สุวรรณมาลา. (2558). **ประชาธิปไตยทางการคลังไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จักษ์ พันธุ์เพชร. (2555). **การเมืองการปกครองไทย: จากไพร่-ฟ้าหน้าใส สู่วาทกรรมไพร่ – อำมาตย์**. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: Punch Group.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บรรณาธิการ). (2538). **วิพากษ์สังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. CHULALONGKORN UNIVERSITY

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. (2533). **ประชาธิปไตยแบบไทย: ความคิดทางการเมืองของทหารไทย (2519-2529)**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. "ประชาธิปไตยแบบพอเพียง (2)" [ออนไลน์]

<https://mgronline.com/daily/detail/9540000098104>

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. "ประชาธิปไตยแบบพอเพียง" [ออนไลน์]

<https://mgronline.com/daily/detail/9550000009676>

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2519). **ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ชาญวุฒิ วัชรพุกก์. (2526). **ประชาธิปไตยแบบไทย: บทศึกษาผลการนำแนวคิดและกลไกระบบประชาธิปไตยมาใช้ในเมืองไทย**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2557). **ปรัชญาการเมือง**. [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยันต์ ไชยพร. (ม.ป.ป.). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาในแนวทางประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง ปรัชญาการเมือง และทฤษฎีการเมือง**. [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยันต์ ไชยพร, สติธร ธนานิธิโชติ, และ บุหลันฉาย อุดมอริยทรัพย์. (2563). **ความเป็นสถาบันของพรรคการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตย: กรณีศึกษาพรรคการเมืองไทยภายใต้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560**. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2558). **ดุลอำนาจทางการเมืองของไทยจากมุมมองทฤษฎีการปกครองแบบผสม ในดุลอำนาจในการเมืองการปกครองไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2561). **ประเพณีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข: บทวิเคราะห์มาตรา 7 จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน (จากมุมมองทางรัฐศาสตร์)**. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- ซีมอน เพาท์ และคณะ. (2558). **ตะวันฉาย ชุมสาย ณ อยุธยา, แพล. เศรษฐศาสตร์กับสังคมประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท.
- ณัฐฐา วินิจนัยภาค. (2556). **ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการเมืองภาคประชาชน**. กรุงเทพฯ: โครงการเอกสารและตำรา คณะรัฐศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เดวิท ปีทแธม และเควิน บอยส์. (2541). **ปลองตู, วาดการ์ตูน ; ม.ร.ว. พงุทธิสาณ ชุมพล, แพล ; ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ตรวจสอบสำนวนแปล. ไขข้อสงสัยประชาธิปไตย = Democracy : questions and answers**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถวิลวดี บุรีกุล และ รัชวดี แสงมเหษณ์. (2557). **ค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมภูมิประชาธิปไตยไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.
- ทวีศักดิ์ อุ่นจิตติกุล. (2555). **สารัตถะประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: วศิระ.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. (2539). **ประชาธิปไตยไทย**. กรุงเทพฯ: สหายบล็อกและการพิมพ์.
- เทศา ธรรมชน. (2555). **ประชาธิปไตยต้นแบบ**. กรุงเทพฯ: สยามความรู้.
- ไทยรัฐออนไลน์. **"2 ปี 10 ข้อเสนอ ปราบปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวง ที่ธรรมศาสตร์ รั้งลิต"** [ออนไลน์]
<https://plus.thairath.co.th/topic/speak/101930>

ไทยรัฐออนไลน์. "เสื่อแดง' ชุมนุมถนนอักษะ คึกคัก" [ออนไลน์]

<https://www.thairath.co.th/news/politic/414961>

ธงชัย วินิจจะกุล. "ข้ามให้พันประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา" [ออนไลน์]

https://www.academia.edu/9910225/2005_2548_%E0%B8%82_%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B9%83%E0%B8%AB_%E0%B8%9E_%E0%B8%99%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B8%9B%E0%B9%84%E0%B8%95%E0%B8%A2%E0%B9%81%E0%B8%9A%E0%B8%9A%E0%B8%AB%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%87_14_%E0%B8%95%E0%B8%B8%E0%B8%A5%E0%B8%B2

ชเนศ วงศ์ยานนาวา. (2549). ฐานทางความคิดของ "ประชาธิปไตยแบบปรีชาหาหรือ. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 4(3), 1-19.

ชเนศวีร์ เจริญเมือง. (2554). การเดินทางของประชาธิปไตย. (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: สถาบันล้านนาประชาธิปไตย.

ชานินทร์ กรัยวิเชียร. (2520). ระบอบประชาธิปไตย. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.

เชียรชัย ณ นคร และคณะ. (2553). ประชาธิปไตยชุมชน: กลไกขับเคลื่อนภาคพลเมืองเข้มแข็ง.

กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (เรียบเรียง). (2549). พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2560). คำโครงการวิชา สัมมนาความคิดทางการเมืองไทย. [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิยม รัฐอมฤต. (2553). การปกครองระบอบประชาธิปไตยในนานาประเทศ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บดินทร์ สายแสง. (2556). รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 : การตีกลับพลัง

ประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาฯ สู่รูปการณ์ปกครองแบบผสม. ภาคนิพนธ์

รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และ ถวิลวดี บุรีกุล. (2548). ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy). กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ. (2560). การเมืองไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

บีบีซีไทย. "2 กุมภาพันธ์ จากเลือกตั้ง "โมฆะ" ถึงตั้งข้อหา "คนอยากเลือกตั้ง"" [ออนไลน์]

<https://www.bbc.com/thai/thailand-42898615>

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2562). **ประชาธิปไตย : หลากความหมาย หลายรูปแบบ**. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

ประชาไท. "กลุ่มนักวิชาการตั้ง 'สมัชชาปกป้องประชาธิปไตย' เห็นต่างข้อเสนอ กปปส.-ทปอ.

(แถลงการณ์เต็ม)" [ออนไลน์] <https://prachatai.com/journal/2013/12/50321>

ประภาส ปิ่นตบแต่ง และคณะ. (2562). **การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในบทเรียนและ**

ประสบการณ์ของภาคประชาสังคม. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประมวล รุจนเสวี. (2548). **พระราชอำนาจ**. กรุงเทพฯ: สุเมธ รุจนเสวี.

ปราโมทย์ นาครทรรพ. (2553). **เก่งมาจากไหนจึงไม่เอาทักษิณ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภูมิทอง.

ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). **การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2449). **พลวัตทุนไทยและแนวทางการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมืองไทย: บททดลอง**

เสนอการปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ จากกรอบวิเคราะห์ธนาภิบาลเมือง. ฟ้าเดียวกัน, 4(3), 74-93.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2538). **การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ

พุทธธรรม.

พระบรมราชโองการ ประกาศ พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562.

(4 พฤษภาคม 2562) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 136, ตอนที่ 14 ข.

พริษฐ์ วัชรสินธุ. (2562). **Why so democracy ประชาธิปไตยมีดีอะไร?**. กรุงเทพฯ: บันลือบุ๊คส์.

พัชราภา ต้นตราจิน. (2556). **ความคิดทางสังคมการเมืองของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล**. กรุงเทพฯ:

ประพันธ์สาส์น.

พิทยา ว่องกุล. (2542). **สร้างสังคมใหม่: ชุมชนาธิปไตย – ธัมมาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: โครงการ

วิถีทรรศน์.

พิชญ์ เสงี่ยมพงษ์. (2556). **ลักษณะประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

มติชนสุดสัปดาห์. **บทสรุปการเมือง 20 ปี 14 ตุลา ภาวะที่แปลกแยก เศรษฐกิจ vs. การเมือง**.

มติชนสุดสัปดาห์, 15 ตุลาคม 2536.

มติชนออนไลน์. **"เขาอยากอยู่ยาว"** [ออนไลน์]

https://www.matichon.co.th/politics/news_53930

มนูญ ศิริวรรณ และคณะ. (2523). **ประชาธิปไตย**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: คณะทำงานรณรงค์แก้ไข

รัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตย.

ยุกติ มุกดาวิจิตร และคณะ. (2561). **ปริทัศน์คนเดือนตุลา**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์

และมนุษยศาสตร์.

- ยุทธพร อิศรชัย. (2550). แนวคิดประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ 2540 ใน สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **แนวคิดทางการเมืองและสังคม**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549. (1 ตุลาคม 2549) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 123, ตอนที่ 102 ก.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557. (22 กรกฎาคม 2557) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 131, ตอนที่ 55 ก.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540. (11 ตุลาคม 2540) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 114, ตอนที่ 55 ก.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550. (24 สิงหาคม 2550) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 124, ตอนที่ 47 ก.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. (6 เมษายน 2560) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 134, ตอนที่ 40 ก.
- ลิขิต ธีรเวคิน. "ราชประชาสมาสัย" [ออนไลน์] <https://mgronline.com/daily/detail/9510000134354>
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2546). **ประชาธิปไตยและการปฏิรูปการเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: แม็ค.
- วรรณภา ติระสังขะ. "ประชาธิปไตยสมบูรณ์ ของปรีดี พนมยงค์" [ออนไลน์] <https://pridi.or.th/th/content/2020/09/420>
- วิชัย ตันศิริ. (2548). **วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิชัย ตันศิริ. (2557). **ศาสตร์การสอนความเป็นนักประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษามูลนิธิส่งเสริมนโยบายศึกษา.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. (2552). **ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ: ฐานรากของถนนสู่ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ: วศิระ.
- วิทยากร เชียงกุล. (2538). **ปัญญาชน: ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร**. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร.
- วิทยากร เชียงกุล. "ประชาธิปไตยทาง 'เศรษฐกิจ-สังคม'" [ออนไลน์] <https://www.bangkokbiznews.com/social/908129>
- วิสุทธิ์ โปธิแท่น. (2524). **ประชาธิปไตย: แนวความคิดและตัวแบบประเทศประชาธิปไตยในอุดมคติ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิสุทธิ์ โปธิแท่น. (2550). **แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตย**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์กอบรม เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สถาบันพระปกเกล้า.

- วุฒิสาร ตันไชย. (2557). **การกระจายอำนาจและประชาธิปไตยในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สตีธร ธนานิติโชติ และคณะ. (2559). **ประชาธิปไตยแบบปรีชาหาโร: แนวคิด และรูปแบบ**. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2551). **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรข่าวสวย.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2555). **กำเนิดและความเปราะบางของเสรีประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: สมาคมรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2538). **ระบอบประชาธิปไตยเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ: สมาคมรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2549). **ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์ กับ นิติศาสตร์)**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2527). **แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาปรัชญาการเมือง ใน สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. เอกสารการสอนชุดปรัชญาการเมือง**. กรุงเทพฯ: สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สยามรัฐ. "มีอุปถดแตกแถลงการณ์ 3 ข้อเรียกร้องบน 2 หลักการภายใต้ 1 ความฝัน" [ออนไลน์] <https://siamrath.co.th/n/175186>
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2562). "กต.ประกาศผลการออกเสียงประชามติอย่างเป็นทางการ" [ออนไลน์] https://www.ect.go.th/ect_th/ewt_news.php?nid=958&filename=index
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2562). "ข้อมูลสถิติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2562" [ออนไลน์] www.ect.go.th/ect_th/download/article/article_20201002121233.pdf
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2538). **วิถีประชาธิปไตยในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์. (2561). **ระบบเลือกตั้งเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- สุจิต บุญบงการ. (2531). **การพัฒนาทางการเมืองของไทย: ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิต บุญบงการ. (2561). **100 ปี พัฒนาการเมืองไทย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยม อนุรักษ์นิยม เสรีนิยมและสังคมนิยม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สุรชาติ บำรุงสุข. (2554). "ทหาร(ไม่)อาชีพ จากปี 2552-2554: สงครามเลือดสี สู้การก้าวมาของ นายกทหญิงคนแรก" [ออนไลน์]
https://www.matichonweekly.com/column/article_386496
- สุริยา. (2521). **ลัทธิประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: สุวรรณภูมิ.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2548). **การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2546). **ประเทศไทยบนเส้นทางประชาธิปไตย: บทสำรวจปัญหาและทางออก**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา.
- โสภณ เพชรสว่าง และ ทนงศักดิ์ ม่วงมณี. (2551). **ลัทธิรัฐบาล เลิกรัฐธรรมนูญ สืบทอดอำนาจเผด็จการทางการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทองกมล จำกัด.
- อมร รักษาสัตย์ และคณะ. (2539). **ประชาธิปไตย: อุดมการณ์ หลักการ และแบบอย่างการปกครองหลายประเทศ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกลักษณ์ ไชยภูมิ. (2561). การปกครองตามธรรมชาติ: กฎเหล็กสามข้อของการปกครองแบบผสม. **วารสารสังคมศาสตร์**, 48(1), 171-196.
- เอกลักษณ์ ไชยภูมิ. (2563). **พินิจทฤษฎีการปกครองแบบผสมกับรัฐธรรมนูญไทย พ.ศ. 2475-2534**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (ผู้เขียน) สายทิพย์ สุดดีพันธ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง). (2539). **มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และ วลัยพร รัตนเศรษฐ. (2557). **รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และ ศิวพล ละอองสกุล. (2549). **การปกครองท้องถิ่นญี่ปุ่น: ศึกษาด้านการคลัง**. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ..
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และอัครเดช สุภักกุล. (2557). **ล้านนานิยม: คำโครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น**. ปทุมธานี: สถาบันคลังปัญญาคันทะยาศาสตร์เพื่ออนาคตไทย มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์, สมบูรณ์ สุขสำราญ, และ อาจยุท เนติธนากุล. (2557). **ประเด็นการกระจายอำนาจ (ปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน) ใน รังสิตโมเดล ปฏิรูปประเทศไทย**. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2534). **การเมืองเป็นเรื่องของเรา**. นนทบุรี: มิติใหม่.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2536). **มือมือถือ: ขนชั้นกลางและนักธุรกิจกับพัฒนาการประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2538). **สองนคราประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2543). **เหตุอยู่ที่ท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2545). **1 ทศวรรษแห่งประชาธิปไตยไทย: บรรณาการแต่ อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร**. นนทบุรี: มิติใหม่.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2545). **งบประมาณเพื่อการกระจายอำนาจ: คำอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรของ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์**. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ..
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2545). **ประชาธิปไตยท้องถิ่น: สาระสำคัญของการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: มิติใหม่.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2545). **วิสัยทัศน์การปกครองท้องถิ่นและแผนการกระจายอำนาจ**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ไทธรรม.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2548). **พิศการเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ openbooks.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2548). **เรื่อง ความคาดหวังและความจริงของประชาธิปไตยแบบไทยๆ** ใน วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. **Thought เล่มที่ 3**. กรุงเทพฯ: Openbooks.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2550). **ทักษิณา-ประชานิยม**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2550). **ประชาธิปไตยท้องถิ่น: แง่คิดเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2551). **การเมืองภาคพลเมือง**. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). **การเมือง แก้วร้าวที่ยากประสาน ใน เปี่ยมศักดิ์ คุณากรประทีป. ผ่านอนาคตประเทศไทย ก้าวข้ามผ่านยุทธการแบ่งสี: รวมบทวิเคราะห์ของ 14 กูรูชั้นนำ ทั้งภาคการเมือง เศรษฐกิจและสังคม**. กรุงเทพฯ: ปัญญาชน.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). **การวิจัยชนบทสู่การพัฒนา นโยบายสาธารณะท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). **อภิวัฒน์ท้องถิ่น: สำรองทฤษฎีการเมืองเพื่อสร้างท้องถิ่นให้เป็นฐานใหม่ของประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). **โอกาสของท้องถิ่นกับวาระการแก้ไขปัญหาวิกฤตของชาติ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2553). **ประชาธิปไตยชุมชน: รัฐศาสตร์สำหรับสภาองค์กรชุมชน**. กรุงเทพฯ: สภาพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2555). **การกระจายอำนาจ = การคืนอำนาจ**. นนทบุรี: สำนักงานปฏิรูป (สปร.).

- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2556). **การเมืองของพลเมือง: สู้สหสวรรคใหม่.** (พิมพ์ครั้งที่ 6).
กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2556). **ล้านนาแห่งอดีต: ข้อเสนอและการสนทนาจะพัฒนาท้องถิ่นด้วย
สำนักประวัติศาสตร์ได้อย่างไร.** กรุงเทพฯ: สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ วิทยาลัยรัฐ
กิจ มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2556). **สองนคราประชาธิปไตย.** (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์
คบไฟ/มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2557). **แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน: สร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นรากฐาน
ของประชาธิปไตย.** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). **ตะวันออก-ตะวันตก ใครสร้างโลกสมัยใหม่.** (พิมพ์ครั้งที่ 3). ปทุมธานี:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). **ไทยในยุคบูรพาภิวัตน์ โลกที่เปลี่ยนไป จาก 14 ตุลาคม 2516 ถึง
14 ตุลาคม 2558.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). **บูรพาภิวัตน์.** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์
ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). **ประชาธิปไตย “โดยประชาชน”:** แง่คิดบางประการเพื่อนำเสนอต่อ
อสม. ขอนแก่น: ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐาน.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). **เมือง: ย้อนคิด มุ่งสู่ออนาคต.** นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญา
สาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). **ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์นส์
ฮอปกินส์.** (พิมพ์ครั้งที่ 3). นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2559). **เพ่งประชาธิปไตยโลก พิศประชาธิปไตยไทย.** นนทบุรี: มูลนิธิสถาบัน
สร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2559). **เมืองนิยม เมืองของไทย คือบ้านของเรา.** นนทบุรี: ศูนย์ศึกษามหา
นครและเมือง มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2560). **เอนกทรรศน์.** กรุงเทพฯ: สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ
วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2561). **ราชาธิปไตย.** นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2562). **เค้าโครงความคิดพินิจการเมืองไทย.** นนทบุรี: มูลนิธิสถาบัน
สร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.

- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2562). **เค้าโครงความคิดพินิจประชาธิปไตยไทย ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ** (บรรณาธิการ). **อดีต ปัจจุบัน และอนาคตประชาธิปไตยไทย**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2562). **พระมหากษัตริย์กับความเป็นไทย**. นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2563). **ทวิทรรศน์: ผสานตะวันตก-ตะวันออก ประชาธิปไตย ประชาสังคม การนำและการพัฒนา**. นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. **บนเส้นทางคืนสู่ประชาธิปไตย กรณีของอาร์เจนตินา**. **รัฐศาสตร์สาร**, 11(1-3).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. **ปฏิรูปเพื่อการกระจายความเจริญ: การปฏิรูปทางการเมืองการปกครอง บางประการเพื่อการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่น**. **วารสารเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์**, 13(3).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (บทสัมภาษณ์). (ม.ป.ป.). **นิตยสาร GM ฉบับพิเศษ**.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (บทสัมภาษณ์). **นานาทัศนะกับ 60 ปี ประชาธิปไตย**. **วารสารสมาคม เศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์**, (ม.ย.-ส.ค. 2535)
- BBC News. **"แฟลชม็อบนักศึกษา ถึง ชุมนุมใหญ่ของ "คณะราษฎร 2563" ลำดับเหตุการณ์ ชุมนุมทางการเมืองปี 2563"** [ออนไลน์] <https://www.bbc.com/thai/thailand-54741254>
- BBC News. **"ประยุทธ์ 2/1 : โปรดเกล้าฯ ครม. แล้ว"** [ออนไลน์] <https://www.bbc.com/thai/thailand-48891690>
- iLaw. **"10 ข้อเสนอปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ใช้รัฐสภาแก้กฎหมายได้ 5 ข้อ"** [ออนไลน์] <https://ilaw.or.th/node/5779>
- iLaw. **"สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ (สปท.) มาจากไหน? มาทำอะไร?"** [ออนไลน์] <https://ilaw.or.th/node/3870>
- MGRonline. **"เซเลบตั้งร่วมสร้างสี่ส้นเวที Art Lane คึกคัก!!!"** [ออนไลน์] <https://mgronline.com/celebonline/detail/9570000009910>
- MGRonline. **"ลือบปีสำเร็จมติ 135:105 คว่ำร่างรธน. ลากยาวเลือกตั้งปี60"** [ออนไลน์] <https://mgronline.com/daily/detail/9580000101078>

ภาษาอังกฤษ

- Anek Laothamatas. (1984). **Post-World War II Agricultural Development Policy in Taiwan and South Korea**. Thesis. Master of Arts. USA: University of Georgia.
- Anek Laothamatas. (1988). Business and Politics in Thailand: New Patterns of Influence. **Asian Survey**, 28(4) (Apr., 1988).
- Anek Laothamatas. (1989). **From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism: Business Associations and the New Political Economy of Thailand**. Thesis. Doctor of Philosophy (Political Science) USA: University of Columbia.
- Anek Laothamatas. (1992). **Business Associations and the New Political Economy of Thailand: From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism**. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Anek Laothamatas. (1993). Sleeping Giant Awakens? The Middle Class in Thai Politics. **Asian Review**, Vol 7.
- Anek Laothamatas. (1998). **Reflections on Thai Democracy**. New York: East Asian Institute, Columbia University.
- Anek Laothamatas. (1998). **The Thai Financial Crisis**. New York: East Asian Institute, Columbia University.
- Anek Laothamatas. A Tale of Two Democracies: Conflicting Perceptions of Elections and Democracy in Thailand in R.H. Taylor (eds). (1996). **The Politics of Elections in Southeast Asia** New York: Woodrow Wilson Center Press.
- Anek Laothamatas. Development and Democratization: A Theoretical Introduction with Reference to the Southeast Asian and East Asian Cases in Anek Laothamatas (eds). (1997). **Democratization in Southeast and East Asia**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies; Chiang Mai: Silkworm Books.
- Anek Laothamatas. The Politics of Structural Adjustment Reform in Thailand: A Political Explanation of Economic Success in Andrew J. MacIntyre and Kanishka Jayasuriya (eds). (1992). **The dynamics of economic policy reform in South-East Asia and the South-West Pacific**. Singapore: Oxford University Press.
- B. Farrell. (1971). **Chairman or Chief?: The Role of the Taoiseach in Irish Government**. Dublin: Gill and Mcmillan.

- Bernard Manin. (1997). **The Principles of Representative Government**. Cambridge: Cambridge University Press.
- C. W. Cassinelli. (1953). The Law of Oligarchy in **The American Political Science Review**, 47(3).
- Clinton D. Rossiter. (2002). **Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies**. London: Transaction.
- Edmund S. Morgan. (1988). **Inventing the People: The Rise of Popular Sovereignty in England and America**. New York: W. W. Norton & Company.
- F. H. Buckley. (2014). **The Once and Future King: The Rise of Crown Government in America**. New York: Encounter Books.
- Fred Riggs. (1966). **Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity**. Honolulu: East-West Center Press.
- J. A. G. Pocock. (2009). **Political Thought and History: Essays on Theory and Method**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jed W. Atkins. (2013). Constitutional Change and the Mixed Constitution in **Cicero on Politics and the Limits of Reason**. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Morrow. (2005). Mixed Government, Balanced Constitutions and the Separation of Powers in **History of Western Political Thought: A Thematic Introduction**. New York: Palgrave Macmillan.
- Juan J. Linz. (1990). The Perils of Presidentialism. **Journal of Democracy**, 1(1).
- Kanokrat Lertchoosakul. (2016). **The rise of the octobrists in contemporary Thailand: Power and conflict among former left-wing student activists in Thai politics**. Chiang Mai: Silkwarm Books.
- Larry Diamond. Facing up to the democratic recession in Larry Diamond and Marc F. Plattner (eds). (2015). **Democracy in decline?**. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Max Weber. (1968). **Economy and Society: an Outline of Interpretative Sociology**. Berkley, CA: University of California Press.
- Pasuk Phongpaichit. (7 December 2005). **Money Politics and Its Impact**. Keynote Address presented at the Political Economy Center's Annual Seminar on Money Politics Chulalongkorn University.

- Plato. The Laws in John M. Cooper (eds). (1997). **Plato: Complete Works**. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Polybius. **The Histories**. Translated by Robin Waterfield. (2010). Oxford: Oxford University Press.
- Rene Häusler. (1998). **Psychology as the Source and Legitimation of 'power'?**. [n.p.].
- Richard Tuck. (2016). **The sleeping sovereign: the invention of modern democracy**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robert Michels. (1959). **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**. New York: Dover Publications.
- Seymour Martin Lipset. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy in **The American Political Science Review**, 53(1).
- Thomas Poguntke and Paul Webb. (2007). **The Presidentialization of Politics: A Comparative Studies of Modern Democracies**. Oxford: Oxford University Press.
- Vernon Bogdanor. (1995). **The Monarchy and the Constitution**. Oxford: Clarendon Press.
- Walter Bagehot. (2001). **The English Constitution**. Oxford: Oxford University Press.

การสัมภาษณ์

- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. ประธานกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการเมือง. สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2560.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 31 มกราคม 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 30 มีนาคม 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 12 เมษายน 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2562
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. กรรมการบริหารพรรครวมพลังประเทศไทย. สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 2562

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2565.

การปาฐกถา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เรื่อง เอนก เหล่าธรรมทัศน์. ณ โรงแรมดิโอกระ เพรสทีจ กรุงเทพฯ,
วันที่ 20 มกราคม 2562.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. พูดเกี่ยวกับตัวเอง. ณ โรงแรมดิโอกระ เพรสทีจ กรุงเทพฯ,
วันที่ 20 มกราคม 2562.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และสายทิพย์ สุคติพันธ์. กล่าวในงานเลี้ยงศิษย์เก่า MPE. เชียงใหม่,
วันที่ 13 ตุลาคม 2561.

การเสวนา

การเสวนาเรื่อง เอนก เหล่าธรรมทัศน์: ชีวิต ความคิดและตัวตน ณ โรงแรมดิโอกระ เพรสทีจ
กรุงเทพฯ, วันที่ 20 มกราคม 2562 โดย สมบูรณ์ สุขสำราญ, สมคิด เลิศไพฑูรย์, สายทิพย์
สุคติพันธ์, พรชัย ตระกูลวรานนท์ และพิจิตรา ศุภสวัสดิ์กุล (ผู้ดำเนินรายการ)

การบรรยาย

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. การบรรยายให้นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยรังสิต, 21 เมษายน 2562.

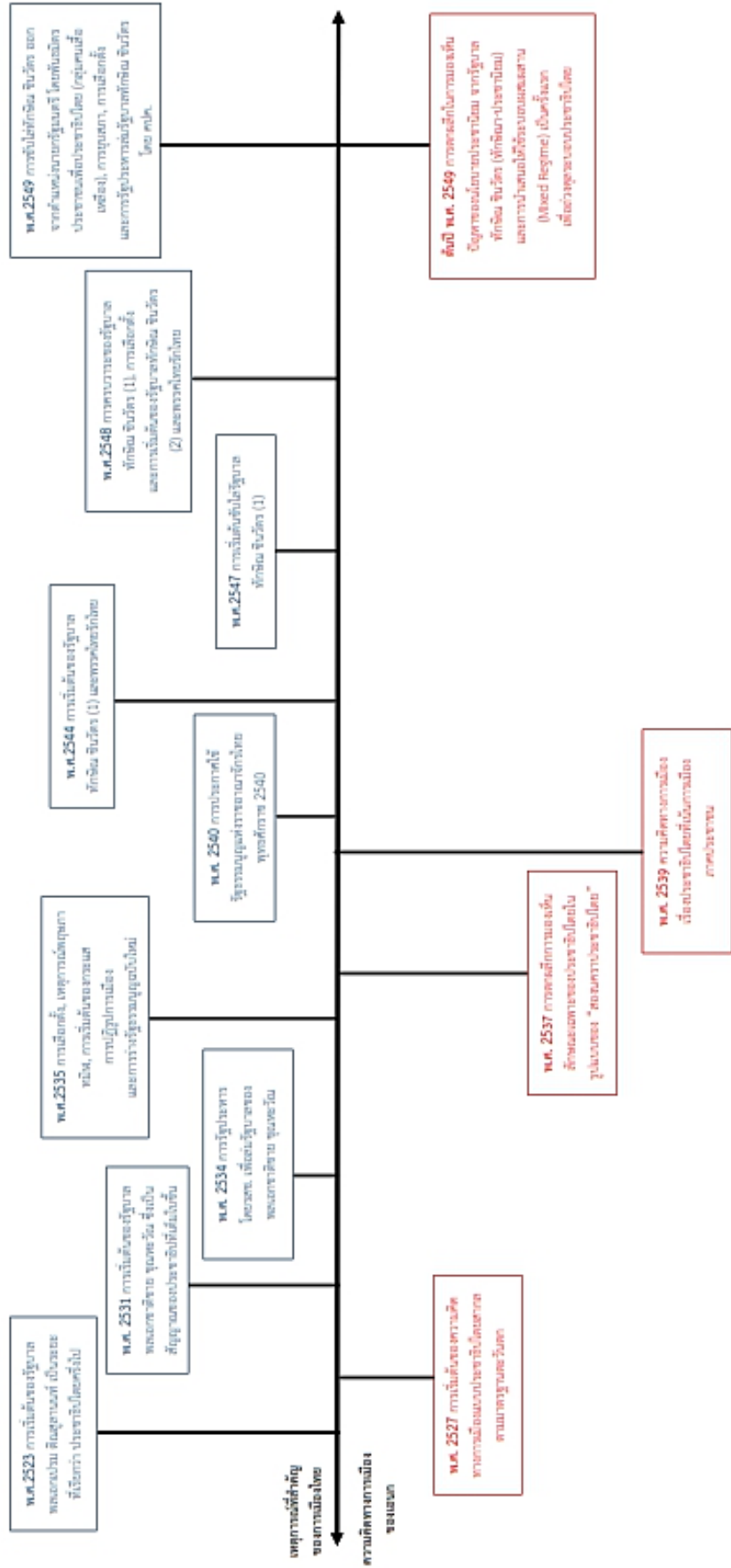
เอนก เหล่าธรรมทัศน์. การบรรยายให้นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยรังสิต, 19 พฤษภาคม 2562.

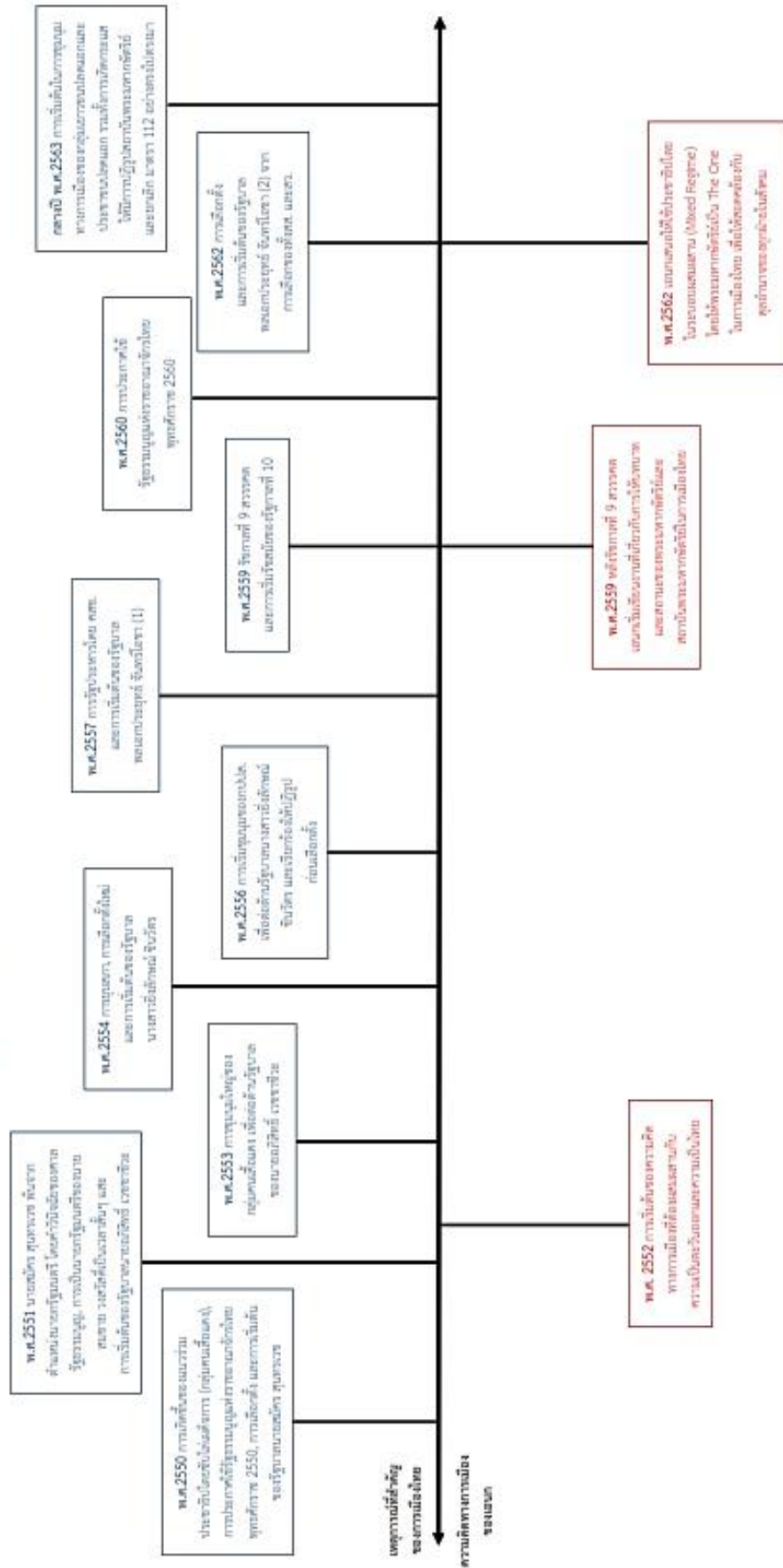
ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

เส้นเวลา (Timeline) เปรียบเทียบเหตุการณ์ที่สำคัญของการเมืองไทย และการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์

เส้นเวลา (Timeline) เปรียบเทียบเหตุการณ์ที่สำคัญของการเมืองไทย และการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของเอก เหล่าธรรมทัศน์ (ต่อ)

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวณัฏยา สุขสงวน
วัน เดือน ปี เกิด	19 มิถุนายน 2526
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
วุฒิการศึกษา	รัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ Master of Arts (Democratic Studies) University of Leeds, UK ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์การเมือง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	32/62 ลาดพร้าว ซอย 23 แขวงจันทระเกษม เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY